تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز

بەرگی هەشتەم

تەفسیری سوورەتی (التوبة)

عەلی باپیر

تەفسیری قورئانی

بەرزو بەپێز

عەلی باپیر

بەرگی هەشتەم

تەفسیری سوورەتی (التوبة)

ameer.maktab@yahoo.com

 /AliBapir /AliBapir /MediaAmeerOffice

www.alibapir.net

پێناسەی کتێب

ناوی کتێـــب : تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز.

نووســەر : عەلی باپیر.

نەخشەسازیی ناوەوە : عزالدين محمد عمر.

نۆرەو ساڵی چاپ : یەکەم ١٤٣٨ ك- ٢٠١٦ز.

تــیراژ : ١٠٠٠ دانە.

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانەکان ژمارەی سپاردنی (٧)ی ساڵی (٢٠١٢)ی پێ دراوە

ameer.maktab@yahoo.com

/AliBapir /AliBapir /MediaAmeerOffice

www.alibapir.net

ameer.maktab@yahoo.com

 /AliBapir /AliBapir /MediaAmeerOffice

www.alibapir.net

پێشەکی ئەم تەفسیرە بەگشتی

إنَّ الحَمْدَ للهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ، وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ باللّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا، وَمِنْ سَيِئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِهِ اللهُ فَلا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضلِلْ فَلاَ هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَن لا إلهَ إلاّ اللهُ وَحْدَهُ لا شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسولُهُ.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ١٠٢﴾ آل عمران، ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا وَبَثَّ مِنۡهُمَا رِجَالٗا كَثِيرٗا وَنِسَآءٗۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِي تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلۡأَرۡحَامَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيۡكُمۡ رَقِيبٗا ١﴾ النساء، ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا ٧٠ يُصۡلِحۡ لَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ٧١﴾ الأحزاب.

أمَّا بَعْدُ: فإِنَّ أَصْدَقَ الحَدِيث كَلامُ اللهِ وَخَيْرَ الْهَدِي هدْيُ مُحَمَّد ﷺ وَشرَّ الأُمُورِ مُحْدَثَاتُها، وَكُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَة، وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلالَةٌ، وَكُلَّ ضَلاَلَةٍ فِي النَّار[1].

خوێنەرە بەڕێزو خۆشەویستەکان!

هیچ گومانی تێدانیە - بۆ مرۆڤی بڕوادار - کە ئەو تەمەنەی لە خزمەت دوایین کتێبی خوا (قورئان)دا بەسەردەبرێ، جا بە هەر شێوەیەك لە شێوەکانی لە

١) ئەوە پێی دەگوترێ: (خطبة الحاجة) کە پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی بەڕێزی فێردەکرد، پێش هەر قسەیەکی گرنگ، بیڵێن، وەك وتاری جومعەو داخوازییکردن (خِطْبة)و... هتد، وە ئەم وتارە، هەرکام لە: الترمذي: (١١٠٥)، والنسائي: (١١٠٤)، وابن ماجه: (١٨٩٢) وأحمد: (٣٧٢٠)، وطبراني: (٢٤١٤) هێناویانەو (مسلم)یش بەشێکی هێناوە.

خزمەتدابووندا بێ؛ خوێندنەوە، تێفکرینو ڕامان، فێرکردن، کارپێکردن ... هتد، بە باشترین جێگرتن جێگا دەگرێو ، خاوەنەکەی لە دنیاو دوارۆژدا لێی بەهرەمەندە.

منیش کە - وەك باسکردنی چاکەی خوا (التحدّث بنعمة الله) دەیخەمەڕوو- لەوەتی فامم کردۆتەوە، خوای بەبەزەییو بەخشەر چاکەی لەگەڵ کردوومو، بە فەرمایشتی بەرزو بێ وێنەی خۆیەوە سەرگەرمی کردوومو، بەر لە تەمەنی بیست ساڵییەوە هیدایەتی داوم، کە قورئانی بەرێزو پێز لەبەر بکەمو، سەرقاڵی خوێندنەوەی تەفسیرەکانی قورئانو تێوەڕامانی ئایەتە پڕ بەرەکەتەکانیو، لێوردبوونەوەیان بم.

هەر بۆیەش تێکڕای کتێبو نامیلکەو وتارو دەرسەکانم، کەمو زۆر لەبەر ڕۆشنایی قورئان دابوون، کە دیارە هەر ئەمەش شتێکی سروشتییە؛ ئاخر ئایا ئیسلام بێجگە لە قورئان پاشان سوننەتی پێغەمبەر ﷺ، کە ئەویش هەر ڕوونکردنەوەی قورئانو چۆنیەتی جێبەجێکردنو کارپێکردنیەتی، شتێکی دیکەیە؟! بێگومان نەخێر.

ئنجا لەمێژ ساڵیش بوو کە براو خوشکانێکی دڵسۆزی نزیكو ئاشنام، داوایان لێدەکردم کە دەست بکەم بە دانانی تەفسیرو لێکدانەوەیەکی قورئان، هەتا لە ڕەمەزانی ساڵی (١٤٢٨)دا هاتە دڵمەوە، کە ناوی خوای لێبهێنمو دەست بەو کارە گەورەو گرنگە بکەم، بەڵکو وردە وردە بەپێی بوارو دەرفەت، هەرساڵە هەندێکی لێ ئەنجام بدەم، لەگەڵ سەرقاڵیی زۆرو جۆراو جۆریشدا، هەتا دەرفەتێکی وام بۆ دەڕەخسێ کە بتوانم خێرایی تێدا بکەمو خۆمی بۆ یەکلایی (متفرِّغ) بکەمەوەو، خوا پشتیوان بێ تەواوی بکەم، ئەگەر تەمەن بەبەریەوە مابێ.

سەرچاوەی دانانی ئەم تەفسیرو لێکدانەوەیەشم ، وێڕای سەرنجدانی زۆربەی ئەو تەفسیرانەی کە باونو ، دەستم پێیان گەیشتوە، بریتیە لە وردبوونەوەو تێوەڕامانی خۆم لە خودی قورئان، چونکە بێگومان قورئان : هەندێکی هەندێکی ڕوون دەکاتەوە: (القرآن يُفَسِّر بَعضُهُ بَعْضَاً)، پاشان سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ، چونکە پێغەمبەری خواش ڕوونکەرەوە (مُبَيِّن)ی قورئانە، وەك خوا ﷻ فەرموویەتی:

﴿ ...وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾ ﴾

النحل، واتە: وە زیکرمان بۆ لای تۆ ناردۆتە خوار ، تاکو ئەوەی بۆ خەڵکی نێرراوەتە خوار، بۆیان ڕوون بکەیەوە، وە بەڵکو خۆشیان بیربکەنەوە.

ئومێدیشم وایە - بە یارمەتی خوای بەخشەر ﷻ - شایستەیی ئەوەم هەبێ تەفسیرو لێکدانەوەیەکی وا بۆ قورئان پێشکەش بە مسوڵمانانی کوردستان بکەم، کە لە قورئان بوەشێتەوەو ، مایەی بەهرەو سوودی خوێنەران بێ، بەتایبەتیش کە زیاتر لە سی (٣٠) ساڵە لەگەڵ قورئانی بەرزو مەزن‌و تەفسیرەکانی‌و کتێبەکانی سوننەتدا خەریکم‌و ، دەیان کتێب‌و بەرهەمی جۆراوجۆرم لە زۆربەی بوارەکانی زانستەکانی شەریعەتدا پێشکەش کردوون.

شایانی باسیشە کە ئەو بیست‌و دوو مانگ زیندانیی کرانەم لەلایەن ئەمریکاوە - لە (٢٠٠٣/٧/١٠ تاکو: ٢٠٠٥/٤/٢٨) - دەرفەتێکی گەورەو گرنگ بوو، بۆ زیاتر پێدا قووڵبوونەوەی کتێبی خوا (تبارك و تعالی)، وە بۆ پەیدابوونی تێگەیشتنی تایبەت لەبارەی زۆرێك لە ئایەتەکانی‌یەوە ، ئەم ڕاستییەش لە مەوسووعەی : (الإسلام كما يتجلّى في كتاب الله تعالى)دا زۆر چاك درەوشاوەتەوە[1]، بەڵام هەڵبەتە ناڵێم‌و هیچکەسیش بۆی نیە بڵێ: کە ئەم تەفسیرەی من تێروتەواوە، چونکە وێڕای سنوورداربوونی تواناو بڕستم ، لە بەرانبەر کتێبی لە هەموو ڕوویێکەوە ڕەها (مطلق)و بێسنوور (لا محدود)ی خوادا، نەشم ویستوە کە زۆر بەمەلاولادا بچم‌و بچمە نێو هەندێك وردەکارییەوە، کە یان من تێیدا پسپۆڕو شارەزا نیم، یان خوێنەر پێویستی پێی نیە، لە کاتێکدا دەیەوێ لە قورئان تێبگات‌و، بزانێ خوا (تبارك وتعالى) ڕاستەوخۆ چی پێ فەرمووە ؟!

ئنجا هەر لێرەشەوە بە پێویستی دەزانم پڕ بە دڵ سوپاسی ئەو برا گەنجە ڕووح سووك‌و گورج‌و گۆڵ‌و دڵسۆزە بکەم (حەزی نەکرد ناوی بهێنم)، کە هەڵسا بە نووسینەوەو هێنانە سەر کاغەزو، پاشان تایپکردن‌و دوایی پێداچوونەوەو هەڵەگیریی، سەرجەم ئەم زنجیرە دەرسە، کە لە ئەسڵدا لە شێوەی وتار (محاضرة)دا پێشکەش کراون، هەروەها هەڵسا بە (تخريج)ی سەرجەم دەقەکانی سوننەت، لە سەرچاوە متمانە پێکراوەکانەوەو، زەحمەت‌و ماندووبوونێکی زۆری بە

---

[1]) ئەو مەوسووعەیە کە ئێستا چاپ کراوەو ، کەوتۆتە بەردەستی خوێنەرانو، سەرجەم هەشت بەرگ‌و دەوری سێ هەزارو پێنج سەد (٣٥٠٠) لاپەڕەیەو، هەوڵمداوە بەگشتی تێیدا باسی سەرجەم لایەنەکانی ئیسلام بکەم‌و، تاکە سەرچاوەشم قورئان بووە، وێڕای دەقەکانی سوننەت، کە لە هۆش (ذاكرة)دا بووون.
شایانی باسە ئەو مەوسووعەیە لە چاپی دووەمی دا ، کراوە بە دوازدە (١٢) کتێبی سەربەخۆ ، بە مەبەستی ئاسانتر سوود لێ بینرانی .

سەرجەم بەرگەکانی ئەم تەفسیرە کێشاوە، خوا بە باشترین شێوە پاداشتی بداتەوەو، هەر صالحو ساغو سەلامەتو سەربەرزبێ[1]، لە خوای بەرزو بێهاوتاش داواکارم ئەو جۆرە گەنجو لاوانە لە کوڕانو کچان ، لەنێو گەلەکەماندا ، زۆر بکات .

شایانی باسیشە کە ئێمە لەم تەفسیرەماندا باسی بەش (جزء)ەکانی قورئانو دابەشکردنەکانی دیکەی وەك: - (حزب) - ناکەین، چونکە هەر سوورەتێك بۆخۆی شتێکی سەربەخۆیەو ، سەرجەم ئایەتەکانی وەك ئاڵقەکانی زنجیرێك پێکەوە پەیوەستنو، ئاشکراشە کە دابەشکرانی سەرجەم قورئان بۆ سی (٣٠) بەش (جزء) و شەست (٦٠) (حزب)، شتێکە لەلایەن زانایانەوە کراوە، بۆ ئاسانکاریی خوێندنی قورئان، دیارە ئێمە لە دابەشکردنی بەرگەکانی ئەم تەفسیرەشدا، دیسان حیساب بۆ بەشەکان (أجزاء)ی ناکەینو ، بە گوێرەی سوورەتەکان ، بەرگەکانی دیاریی دەکەین

دوا قسەشم ئەوەیە کە:

ئەم تەفسیرە - وەك پێشتر گوتمان - لە ئەسڵدا بەشێوەی دەرسو وتار پێشکەش کراوە، بەڵام دواتر خۆم دووجار بە وردیی پێیدا چوومەوەو، بەپێی پێویست دەستکارییم کردوە، دیارە هەموو دەرسێکیش بەناوی خواو ستایشی خوا ﷻ دەستی پێکردوە، بەڵام ئێمە لە سەرەتای دەرسەکانەوە ، ئەوانەمان لابردوە، بۆ زۆر دووبارە نەبوونەوەو، ئەو (خطبة الحاجة)یەی لە سەرەتای ئەم پێشەکییەوە هاتوە، لەجیاتی سەرەتای سەرجەم دەرسەکانە.

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ، وَسَلامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ .

دووشەممە ٢٥ رجب ١٤٣٢

٢٠١١/٦/٢٧ هەولێر

---

١) ئەو برا دڵسۆزە ئێستاش پاش سوورەتی (یونس)، سەرگەرمی سوورەتی (هود)ەو عەزمیشی جەزم کردوە ، کە ئەگەر تەمەنمان بەردەوام بێ ، هەتا کۆتایی ئەم تەفسیرە سەرگەرمی کارەکەی بێ .

پێشەکی ئەم بەرگە

بسْمِ اللهِ الرَّحمنِ الرَّحيم

الحَمد لله رَبّ العَالَمِين ، وَالصَلاةُ والسلام والبَرَكاتُ عَلى مُحَمَّدٍ المَبعُوث نَبِيّاً ورَسولاً الى الإنسِ والجنّ ، وآلِهِ أَجْمَعِين، مِنَ الصَّحْبِ والأَزْوَاجِ وَالقَرابَةِ وَالتابعِينَ لَهُمْ بِإحسَان وَ يَقّين.

خوێنەری سەنگینو شیرین!

سوپاسو ستایش بۆ خوای میهرەبانی بەخشەر کە یارمەتیی داین سووڕەتی (التوبة)ش تەفسیر بکەین، هەر بەپێی هەمان نەخشەو شێوازی پێشوو.

شایانی باسیشە کە ئێمە لە (ڕێ خۆشکردن) دا لە هەشت بڕگەدا ئەوەی بە پێویستمان زانیوە لەبارەی سووڕەتی وەك دەستپێك بیلێین، گوتوومانە، بۆیە لێرە بەم چەند دێڕە وازدێنین.

خوای بە بەزەییش پیتو پێزی زیاتر بخاتە نیەتو قسەو کردەوەو حاڵو باڵی هەموو لایەکمانەوە.

١٩ ی صفر ١٤٣٨ ك

٢٠١٦ /١١/١٩ ز

ڕێ خۆشکردن :

پێناسەی سوورەتی (التوبة) و بابەتەکانی لە هەشت بڕگەدا

بەڕێزان !

خوا پشتیوان بێ، لەمڕۆوە کە (٢٥)ی ڕەمەزانی ساڵی (١٤٣٦)ی کۆچییەو، (١٢)ی تەمووزی (٢٠١٥)ی زایینییە، دەست دەکەین بە تەفسیرکردنی سوورەتی (التوبة) کە بە (براءة)ش مەشهوورە.

سەرەتا وەك دەستپێكو ڕێ خۆشکردنی تەفسیرکردنی ئەم سوورەتە موبارەکە، پێناسەیەکی سوورەتی (التوبة) دەکەین، وە تیشك دەخەینە سەر چەند لایەنێکی ئەم سوورەتە: ناوەکانی، کاتی دابەزینی، نێوەڕۆکی، وە پەیوەندیی لەگەڵ سوورەتی (الأنفال)دا، وە خاڵەکانی بە یەکگەیشتنیان لەگەڵ سوورەتی (الأنفال)دا، وە خاڵە جیاوازەکانیان، پاشان ئاماژەش دەکەین بە چۆنیەتی دابەشکردنیو، ئەم سوورەتە موبارەکە دابەش دەکەین بۆ نۆزدە (١٩) دەرس، هەموو ئەو مەسەلانەش لە هەشت بڕگەدا دەخەینە ڕوو .

بڕگەی یەك : سوورەتی تەوبە، سوورەتێکی مەدینەییەو، لە ڕیزبەندیی ئەو (مُصْحَف)ە موبارەکەدا کە لەبەردەستمانە، نۆیەمین سوورەتە، وە ژمارەی ئایەتەکانی (١٢٩)یە، هەندێکیش گوتوویانە: (١٣٠)، دیارە پێشتریش باسمان کردوە، کە شارەزایانی قورئان لە سەرژمێرکردنی ئایەتەکانی قورئاندا، ڕا جیاییان هەیە، وە نەبێ هیچ کامیان بڵێن: ڕستەیەك زیادە لە قورئان، یاخود ڕستەیەك کەمە، بەڵکو جاری وا هەیە ڕستەیەکی درێژ ، هەندێکیان کردوویانەتە دوو بەش، واتە: دوو ئایەت، بەڵام لە هەندێ سەرژمێریاندا، هەر بە یەك ئایەت دانراوە، چونکە هەندێك سوورەت هەن، بە حەوت ئایەتو هەشت ئایەت جیاوازییان هەیە، ئەوە

هەمووی دەگەڕێتەوە بۆ کورتیی‌و درێژیی ڕستەکانی ، کە دوایی ئایەتەکانیان پێکهێناوە.

بڕگەی دوو : ئەم سوورەتە، کۆتا سوورەتە لە قورئان دابەزی بێ، بەگشتی، وە لە ساڵی نۆیەمداو لە دوای جەنگی تەبووك دابەزیوە، لەوبارەوە ئەم دەقە هەیە:

﴿عَنِ الْبَرَاءِ رضي الله عنه يَقُولُ: آخِرُ آيَةٍ نَزَلَتْ: ﴿يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ ٱللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي ٱلْكَلَٰلَةِ ﴿١٧٦﴾﴾النساء، وَآخِرُ سُورَةٍ نَزَلَتْ تَامَةً بَرَاءَةٌ﴾{أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ، برقم: (٤٦٥٤)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (١٦١٨)، وأبو داود برقم: (٢٨٩٠)}.

واتە: بەڕاء خوا لێی ڕازی بێ، کە یەکێکە لە هاوەڵان، دەڵێ: کۆتا ئایەت وەك ئایەت، کە لە قورئاندا دابەزی بێ، ئەم ئایەتەیە: ﴿يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ ٱللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي ٱلْكَلَٰلَةِ ﴿١٧٦﴾﴾النساء، وە کۆتا سوورەتیش کە بە تەواویی دابەزی بێ، سوورەتی تەوبەیە، واتە: بەسەر یەکەوە، ئەگەرنا هەندێك ئایەتی دیکە، لە هەندێك سوورەتاندا دابەزیون لەو ماوەیەدا، (واتە: لەو ماوەیەی کە دوای جەنگی تەبووکە، تاکو پێغەمبەری خوا ﷺ کۆچی دوایی کردوە)، ئایەتی دیکە لە هەندێك لە سوورەتەکانی دیکە، دابەزیون، بەڵام کۆتا سوورەت کە دابەزیوە، وەك سوورەتی تەواو، ئەم سوورەتە بووە.

بڕگەی سێ : سوورەتی تەوبە ناوی زۆرن، هەندێ لە زانایان تاکو (١٤) ناو لەم سوورەتەیان هەڵداون، وە دەڵێن: ئەم سوورەتی (التوبة) لەگەڵ سوورەتی (الفاتحة)، دوو سوورەتن کە زۆرترین ناویان هەن، هەڵبەتە زۆرێك لە سوورەتەکانی دیکەی قورئان، زیاتر لە ناوێکیان هەیە، ئنجا هەیە دوو ناو، هەیە سێ ناو، هەیە چوار ناو، بەڵام هیچ کامیان ژمارەی ناوەکانی نەگەیوەتە ئەو ناوانەی کە لەم سوورەتە هەڵدراون، هەروەها سوورەتی (الفاتحة)ش.

ئەو ناوانەی کە لەم سوورەتە هەڵدراون

١/ (التوبة) : چونکە باسی تەوبەی تێدا کراوە، تەوبەی خوا، واتە: گەڕانەوەی خوا ﷻ بە ڕەحمەتو بەزەیی خۆی، بۆ سەر پێغەمبەر ﷺ، وە بۆ سەر کۆچکەرانو پشتیوانان، وە بۆ سەر ئەو سێ کەسەش، کە بەسەرهاتێکی ناوداریان هەیەو، دوایی باسی دەکەین.

٢/ (البرآءة): چونکە یەکەمین وشەیە، کە ئەم سوورەتەی پێ دەست پێکردوە، دەفەرموێ : ﴿بَرَآءَةٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ ①﴾التوبة،

(بَرَآءَة)ش، واتە: دووریی گرتنو حاشا لێ کردن.

٣/ (الفَاضِحَة): واتە: ئابڕووبەر، چونکە ئەم سوورەتە، ئابڕووی موناڤیقو دەغەڵو دڵ نەخۆشەکانی بردوە، عەیبو کەمو کوڕییەکانیانو، هەڵوێستە خراپەکانیانی، خستوونە ڕوو.

٤/ (العذاب): چونکە باسی سزای خوای دادگەری کردوە، لە دنیاو لە دوارۆژدا، بۆ دڵ نەخۆشو دەغەڵەکان، وە بۆ هاوبەش بۆ خوا دانەرانو، بۆ کافرەکانیش، بە گشتی.

٥/ (المقَشْقِشَة: أي: المبْرِئَة مِنَ النِّفَاق): واتە دوورخەرەوە لە نیفاق.

دەڵێ : (قَشْقَشَهُ) واتە: دووری خستەوە، پاکی کردەوە، یانی: هەر کەسێك ئەو سوورەتە چاك تێبگاو، کاری پێ بکات، لە نیفاقو دڵ نەخۆشیی دوور دەکەوێتەوە.

٦/ (المُنَقِّرَة: لأَنَّهَا نَقَرَة عَمّا فِي القُلُوب، قُلُوبُ المنَافِقِين وَغَيْرِهِ): (مُنَقِّرَة) واتە: پشکنەر، چونکە ئەوەی کە لە دڵی دڵ نەخۆشەکاندا هەیە، لێ کۆڵیوەتەوەو پشکنیونی، خوای پەنهانزان دڵیانی پشکنیوە، داخۆ چی تێدایە ؟

٧/ (البَحُوث) كە صیغە موبالەغەی (البَاحِثَ)ە، (بَحوث) واتە: زۆر پشكنەرو زۆر لێكۆڵەرەوە، چونكە زۆر لە دڵو دەروونو نیازو مەبەستەكانی هەركام لە مونافیقەكانو، ئەعرابییە دڵنەخۆشەكانو غەیری وانیشی كۆڵیوەتەوە.

٨/ (الحَافِرَة: لإِنَّهَا حَفَرَة عَنِ القُلُوب)، (حَافِرَة)، واتە: هەڵقەنەر، هەڵكۆڵەر، ئەوەی شتێك هەڵقەنێو، دەری بێنێ، چونكە خوا لەم سوورەتەدا دڵ نەخۆشەكانو ئەوانەی كە دوژمنو ناحەزی ئیسلام بوون، نیازو مەبەستەكانی نێو دڵەكانیانی دەرهێناوە.

٩/ (المثِيرَة)، واتە: دەرهێنەر، (لإِنَّهَا أَثَارت مَثَالِبَهُمْ وَعَوْرَاتَهُمْ) چونكە عەیبو كەمو كورپییەكانی دەرخستوونو دەریهێناون.

١٠/ (المبَعْثِرة)، دەڵێ: (بَعْثَرَهُ)، واتە: پرژو بڵاوی كردوە، (مُبَعْثِرة) : پرژو بڵاوكەرەوە، چونكە نهێنییەكانی مونافیقو دڵ نەخۆشو دوژمنو ناحەزانی ئیسلامی، بڵاو كردۆتەوە.

١١/ (المدَمْدِمَة، أي: المهْلِكة) واتە: لەبەینبەر، فەوتێنەر، لەبەر ئەوەی كە كافرو بێبڕوایەكانی لەبەین بردوە، بەوەی كە هەرچی كەمو كوڕیو عەیبیان هەیە، هەمووی لێ وەگۆڕێ وەركردوون، بەوەش فەوتاون، یان بەوەی كە خوای كارزان لەم سوورەتەدا، زۆر باسی سزاو جەزرەبەی خۆی دەكات لە دنیاو لە دوارۆژدا، بۆ ئەهلی كوفر.

١٢/ (المخْزِيَة) واتە: سەرشۆڕكەر، عەیبداركەر، كە دیارە كە ئەم سوورەتە بۆتە مایەی سەرشۆڕیو عەیبداریی هەموو ئەوانەی دووڕوون، بە تایبەت لە ڕۆژگاری پێغەمبەردا ﷺ، زانیویانە كە فلان ئایەتە لەگەڵ كێیەتیو لەگەڵ كام كۆمەڵەیەتی ؟ وە كام ئایەتە كێو كێ دەگرێتەوە ؟ كە لە چەند شوێنێك لەم سوورەتەدا هاتوە: ﴿ وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ ﴾،﴿ وَمِنْهُم ﴾، ﴿ وَمِنْهُم ﴾، مانای وایە زانیویانە، خوا لەگەڵ كێیەتی ؟ چونكە كە كابرا قسەكەی كردوەو هەڵوێستەكەی نواندوە، دوایی ئایەتەكە هاتۆتە خوار،

کە: هی وایە ئاوا دەڵێ، هی وایە ئاوا دەڵێ، هی وایە وایگوتوە، هی وایە وایکردوە، زانیویانە لەگەڵ کێیەتی.

١٣/ (المُنَكِّلة أو المعاقبة)، واتە: سزادەر، وە خەڵك تەمبێكەر، هەتا كەسی وا هەبووە، هەندێك لەم ئایەتانە كە گرتوویەتەوە، زانیویەتی كە ئەوە خوای پەروەردگار ئەو نهێنییەی زانیوە، چونكە بێجگە لە خۆیو خوا كەس نەیزانیوە، هاتوە مسوڵمان بووە.

١٤/ (المشَرِّدة: أي الطَّارِدَة لَهُمْ وَالمفَرِّقَة لجَمْعِهِم)، واتە: دوورخەرەوە، دەرکەر.

ئەم سوورەتە ئەم چواردە ناوەی هەن، دیارە ناوی زۆریش، بەڵگەو نیشانەی گرنگیی‌و بایەخی زۆرە، هەڵبەتە وە نەبێ سوورەتێکیش کە تەنیا ناوێکی هەیە، گرنگیی‌و بایەخی کەم بێ، بەڵام مەبەستم لێرەدا ئەوەیە، گرنگیی‌و بایەخی ئەم سوورەتە لەو ڕووەوە کە کەم‌و کوڕییەکانی ئەوانەی دژی ئیسلام بوون، چ لە نێو خۆی مسوڵمانانـدا، کە دەغەڵ‌و دڵ نەخۆشەکان بوون، چ لە دەرەوەی مەدینە، چ لە دوورتر، هەموو ئەوانەی کە دوژمن‌و ناحەزی ئیسلام بوون، زۆر بووە، چونکە باش تیشکی خستوونە سەر، وە بۆ مسوڵمانان بە درێژایی ڕۆژگارەکان بایەخێك‌و گرنگییەکی زۆری هەیە، تاکو هەموو دوژمن‌و ناحەزەکانی خۆیانی پێ بناسن.

<u>**بڕگەی چوار :**</u> بۆ هۆکاری نەبوونی (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) لە سەرەتای ئەم سوورەتەوە، زانایان‌و لێکۆڵەرەوان‌و مانا لێکدەرەوانی قورئان ڕەحمەتی خوایان لێ بێ، زۆریان مشت‌و مڕ لەوبارەوە کردوە، کە بۆچی دەبێ ئەم سوورەتە یەکسەر دەست پێ بکات، بەبێ (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)، کە دەفەرموێ:

﴿بَرَآءَةٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلَّذِينَ عَـٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١﴾ فَسِيحُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ ...﴿٢﴾﴾ التوبة، تا کۆتایی ئایەتەکان ؟

لەبارەی نەبوونی (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)

لە سەرەتای سوورەتی تەوبەوە، سێ ڕا هەن

ڕای یەکەمیان : {رَوَى الحَاكِم فِي المستدْرَك عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي يَقُولُ: سَأَلْتُ عَلِيّ بْنِ أَبِي طَالِب لِمَ لَمْ تُكْتَبْ فِي بَرَاءَةِ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؟ قَالَ: لأَنَّهَا (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) أَمَانٌ، وَبَرَاءَةُ نَزَلَتْ بالسَّيْفِ، لَيْسَ فِيهَا أَمَانٌ} (أَخْرَجَهُ الحَاكِمُ برقم: (٣٢٧٣)).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ، دەڵێ: لە بابم بیست دەیگوت: لە عەلی کوڕی ئەبو طالیبم پرسی خوا لێی ڕازی بێ : بۆچی لە سەرەتای (براءة)ەوە (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) نەنووسراوە ؟

ئەویش گوتی: لەبەر ئەوەی (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) دڵنیا کەرەوەیە، ترس لابەرە بۆ بەرانبەر، وە سوورەتی (براءة)ش بە هەڕەشەکردنی کوشتنو جەنگ لەگەڵ کردن، بۆ ئەهلی کوفر - یانی ئەوانەی پەیمان شکێنن - دابەزیوە.

(نَزَلَتْ بالسَّيْفِ) واتە: بەکارهێنانی چەك لە دژی ئەو کافرو بێبڕوایانەی کە دژایەتیی ئیسلامو مسوڵمانانیان دەکردو پەیمانیان دەشکاند، یاخود سەنگەریان لە مسوڵمانان دەگرت، ئنجا بە هەڕەشە کردن لەوانو بە جەنگ ئیعلان کردن لە دژی ئەوان، ئەم سوورەتە دابەزیوە، لەبەر ئەوە، گونجاو نەبووە کە (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)ی لە سەرەتاوە بێ، چونکە (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) دڵنیاکردنەوەی لایەنی بەرانبەر دەگەیەنێ، لێرەشدا ئیعلانی جەنگ کراوە.

وە (القاسمي) لە (محاسن التأويل)ەکەی خۆیدا ئەم قسەیە لە (ابْنُ عُيَيْنَة)ەوە دێنێ، کە یەکێکە لە زانایانی تابعیینو، قسەیەکی زۆر جوان دەکات:

(قَالَ ابْنُ عُيَيْنَة: اسْمُ اللّٰهِ السَّلاَمُ أَمَانٌ، فَلاَ يُكْتَبُ فِي النبذِ وَالمحَارَبَةِ، قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى: ﴿وَلَا تَقُولُوا۟ لِمَنْ أَلْقَىٰٓ إِلَيْكُمُ ٱلسَّلَـٰمَ لَسْتَ مُؤْمِنًا ﴿٩٤﴾﴾

النســـاء، قِيلَ: فَإِنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَدْ كَتَبَ إِلى أَهْلِ الحَرْبِ: بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؟! قَالَ: إِنَّمَا ذَلِكَ ابْتِدَاءٌ يَدْعُوهُم، وَلَمْ يَنْبُذْ إِلَيْهِم، أَلا تَرَاهُ يَقُولُ: ﴿وَٱلسَّلَٰمُ عَلَىٰ مَنِ ٱتَّبَعَ ٱلْهُدَىٰٓ ﴿٤٧﴾﴾ طـه، فَمَنْ دُعِيَ إِلى اللهِ عَزَّوَجَلَّ، فَأَجَابَ، وَدُعِيَ إِلى الجِزْيَةِ فَأَجَابَ، فَقَدْ اتَّبَعَ الهُدَى فَظَهَرَ الفَرْقُ)[1] .

واتە: (ابْنُ عُيَيْنَةَ) دەڵێ: ناوی خوا ﷻ ئاشتیی‌و دڵنیاکردنەوە دەگەیەنێ، بۆیە لە کاتێکدا کە دەویسترێ پەیمانێکی شکاو فڕێ بدرێتەوە بۆ خاوەنەکانی‌و ئیعلانی جەنگیان لە دژ بکرێ (کە ئەوان هەر دەرفەتێکیان لێ هەڵکەوێ، زەبر لە ئیسلام‌و مسوڵمانان دەدەن، لە پەنای پەیمانێکدا کە خۆیان پێوەی پابەند نین) ناگونجێ ناوی خوای بە بەزەیی‌و بەخشندە، بهێنرێ، وەك خوای بەرز دەفەرموێ:

﴿وَلَا تَقُولُوا۟ لِمَنْ أَلْقَىٰٓ إِلَيْكُمُ ٱلسَّلَٰمَ لَسْتَ مُؤْمِنًا ﴿٩٤﴾﴾ النساء.

واتە: کەسێك سەلامی لێکردن، مەڵێن: تۆ بڕوادارنی.

وە لەوبارەیەوە کە گوتراوە: ئەدی ئەوە نیە پێغەمبەر ﷺ نامەی نووسیوە بۆ ئەوانە کە دوایی جەنگی لەگەڵدا کردوون، (مەبەست پێی ڕۆم‌و فارسەکانە)، وە (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيم) بۆ نووسیون:

{ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ، مِنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ ، وَرَسُولِهِ إِلَى هِرَقْلَ عَظِيمِ الرُّومِ}، { بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ، مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ الله إِلَى كِسْرَى عَظِيمِ فَارِسٍ}، ئەویش ئاوا وەڵامی داوەتەوە، دەڵێ: لەبەر ئەوەی پێغەمبەر ﷺ هەڵس‌و کەوتی سەرەتای بوو لەگەڵیان، جارێ هیچ پەیمانێکی نەبووە لەگەڵیان، تاکو پەیمانەکەیان وێبداتەوەو بۆیان فڕێبدا، بەڵکو لە سەرەتاوە بانگی دەکردن، ئەدی نابینی چۆن پێغەمبەر ﷺ لە کۆتایی نامەکەیدا فەرموویەتی:

(والسَّلامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الهُدَى)؟!

واتە: ئاشتیی‌و سەلامەتیی لەسەر ئەو کەسەبێ کە بەدوای ڕێنمایی خوا دەکەوێ.

---

١) ج : ٥ ، ص : ٨٤ و ٨٥ .

ئنجا دەڵێ: هەر کەسێك بانگ بکرێ بۆ لای خواو وەڵام بداتەوە (واتە: مسوڵمان بێ)، یاخود بانگ بکرێ بۆ سەرانە دانو، وەڵام بداتەوە، ئەوە بە دوای ڕێنمایی خوا کەوتوە، کەواتە: جیاوازییەکە دەرکەوت.

هەڵبەتە ڕوونکردنەوەکەی زۆر جوانە.

<u>ڕای دووەمیان</u>: لەبارەی هۆکاری نە نووسرانی (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) لە سەرەتای سوورەتی (التوبة) یاخود (البراءة)دا، ئەم دەقە هاتوە، کە پێشتریش هێناومانە لە سەرەتای تەفسیرکردنی سوورەتی (الأنفال)دا، لێرەش دەیهێنین:

﴿عَنِ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قُلْتُ لِعُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ: مَا حَمَلَكُمْ أَنْ عَمَدْتُمْ إِلَى بَرَاءَةَ وَهِيَ مِنَ المِئِينَ، وَإِلَى الأنفال وَهِيَ مِنَ الْمَثَانِي، فَجَعَلْتُمُوهُمَا فِي السَّبْعِ الطُّوَالِ، وَلَمْ تَكْتُبُوا بَيْنَهُمَا سَطْرَ (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)؟

قَالَ عُثْمَانُ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ مِمَّا يَنْزِلُ عَلَيْهِ الآيَاتُ، فَيَدْعُو بَعْضَ مَنْ كَانَ يَكْتُبُ لَهُ وَيَقُولُ لَهُ: (ضَعْ هَذِهِ الآيَةَ فِي السُّورَةِ الَّتِي يُذْكَرُ فِيهَا كَذَا وَكَذَا)، وَتَنْزِلُ عَلَيْهِ الآيَةُ وَالآيَتَانِ فَيَقُولُ: مِثْلَ ذَلِكَ، وَكَانَتِ الأنفال مِنْ أَوَّلِ مَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ بِالمَدِينَةِ، وَكَانَتْ بَرَاءَةُ مِنْ آخِرِ مَا نَزَلَ مِنَ الْقُرْآنِ، وَكَانَتْ قِصَّتُهَا شَبِيهَةً بِقِصَّتِهَا، فَظَنَنْتُ أَنَّهَا مِنْهَا، فَمِنْ هُنَاكَ وَضَعْتُهُمَا فِي السَّبْعِ الطُّوَالِ، وَلَمْ أَكْتُبْ بَيْنَهُمَا سَطْرَ (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)﴾ {أَخْرَجَهُ إِبنُ أَبِي شَيْبَة برقم: (١٧٨٠٢)، وَأَحْمَد، برقم: (٤٩٩)، وَأَبُو دَاوُد، برقم: (٧٨٧)، وَالتِّرمِذِيُّ، برقم: (٣٠٨٦)، وَالنَّسَائِي، فِي (الكُبْرَى)، برقم: (٨٠٠٧)، وَابْنُ حِبَّان، برقم: (٤٣)، وَالبَزَّار، برقم: (٣٤٤)، وقال مؤلِّفا: الإستيعاب ج٢، ص٢٦٤ هَذَا إِسْنَاد حَسَنٌ، وَصَحَّحَهُ الحَاكِم، وَوَافقهُ الذَّهَبِي، وَصَحَّحَهُ ابْنُ حِبَّان وَالضياء المقدسي، ولكن ضَعَّفَهُ كُل مِنَ الألباني وشعيب الأنؤوط}.

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ، دەڵێ: بە عوسمانی عەففانم گوت (کە ئەو کاتە سێیەمین جێنشین بووە، خوا لێی ڕازی بێ) چ شتێك وای لێ کردن، سوورەتی بەڕائە کە لەو سوورەتانەیە، ژمارەی ئایەتەکانیان لە دوو سەد بە پشتەوەیە، لەگەڵ سوورەتی ئەنفال دا، کە لەو

سوورەتانەیە، ژمارەی ئایەتەکانیان لە سەد کەمترە، پێکەوەیان بێنن، وە لە ریزی سوورەتە ئایەت زۆر درێژەکانیان دا دابنێن، وە لە نێوانیشیاندا رستەی (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) نەنووسن؟!

عوسمان گوتی: پێغەمبەری خوا ﷺ ئایەتی بۆ دادەبەزێنران، ئەوانەی کە قورئانیان بۆ دەنووسی، یەکێکیانی بانگ دەکرد، پێی دەفەرموو: ئەو ئایەتە لە فلان سوورەتەدا دابنێ، کە فلانو فلان شتەی تێدا باس دەکرێ، سوورەتەکەی پێ دەناساند، وە شوێنی ئایەتەکەی بۆ دیاریی دەکرد، پاشان کە ئایەتێك یان دوو ئایەتی دیکەی بۆ دادەبەزێنران، دیسان بەو شێوەیەی دەفەرموو، وە سوورەتی ئەنفال لەو سوورەتانە بوو، کە لە سەرەتای چوونمان بۆ مەدینە دابەزێنرا، وە سوورەتی بەرائە لەو قورئانەیە، کە لە کۆتایی قۆناغی مەدینەدا دابەزێنرا، وە نێوەرۆکی سوورەتی تەوبەش وەك نێوەرۆکی سوورەتی ئەنفالە (واتە: هەردووکیان بابەتی جەنگو جیهاد دەگرنە نێو خۆیان) منیش پێم وا بوو، سوورەتی تەوبەش هەر درێژەی سوورەتی ئەنفالە، لێرەوە من سوورەتی ئەنفالیشم لە ریزی حەوت سوورەتە درێژەکان دا دانا، وە رستەی (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)م لە نێوانیان دا نەنووسی.

<u>رای سێیەمیان:</u> {أَخْرَجَ أَبُو الشّيخ عَنْ أَبي رَوق، قَالَ: (الأَنْفَالُ) وَ(البَرَاءَةُ) سُورَة وَاحِدَة، وَنَقَلَ مِثْلَهُ عَنْ مُجَاهِد، وَأَخْرَجَهُ ابْنُ أَبي حَاتِم عَن سُفْيَان، وَقَالَ: ابْنُ لُهَيْعَة يَقُولُونَ: إِنَّ (بَرَاءَة) مِنَ الأَنْفَالِ، وَلِذَلِكَ لَمْ تُكْتَبْ البَسْمَلَةُ فِي (البَرَاءَةِ)}[1].

واتە: ئەبو شەیخ لە ئەبی رەوقەوە هێناویەتی، کە گوتوویەتی: سوورەتی (الأنفال)و (البراءة) یەك سوورەتن، هەروەها ئەو رایەی لە موجاهیدیشەوە هێناوە، کە قوتابی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس بووە، خوا لێیان رازی بێ، هەروەها ئیبنو ئەبی حاتیم لە سوفیانەوە (سوفیانی کوڕی عویەینە، یان سوفیانی ثەوریی) هێناویەتی، وە ئیبنو لوهەیعە گوتوویەتی: سوورەتی (بَرَاءة) بەشێکە لە (الأنفال)، هەر بۆیەش (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) لە سەرەتای

---

١) محاسن التأويل، ج: ٥، ص: ١٢٣.

(بَرَاءة) نەنووسراوەو یەکسەر ئەو (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيم)ە کە لە سەرەتای سوورەتی (الأنفال)ەوە نووسراوە، هی (براءة)ەشە.

بەڵام (حاکم) خاوەنی (المستدْرَك) دەڵێ:

(استفَاضَ النَّقْلُ أَنَّهُمَا سُورَتَانِ).

واتە: زۆر گوازراوەتەوە لە زانایانی پێشین، لە هاوەڵان و تابعیینەوە گوتوویانە: ئەوانە دوو سوورەتن.

(أبو السعود)یش کە یەکێکە لە توێژەرەوانی قورئان دەڵێ:

(اشْتِهَارُهَا بِهَذِهِ الأَسْمَاءِ (يعني: الأَرْبَعَةَ عَشَرَ اسْمَاً) يَقْضِي بِأَنَّهَا سُورَةَ مُستقِلَّةٌ، وَلَيْست بَعْضَاً مِنْ سُورَةَ الأَنْفَالِ).

واتە: ئەوە کە سوورەتی (التوبة) بەم ناوانە ناوی دەرکردوە، ئەو ناوانەی هەن (واتە: ئەو چواردە ناوەی کە پێشتر باسمان کرد)، وا دەخوازێ سوورەتێکی سەربەخۆ بێ، وە بەشێك نەبێ لە سوورەتی (الأنفال).

هەڵبەتە هەردوو ڕایەکان هەن: کە یەك سوورەت بن، یان دوو سوورەتی جیاواز، وە بەڕاستیش ڕێی تێدەچێ کە یەك سوورەت بن، وە ئەو ڕێیەشی تێدەچێ کە دوو سوورەت بن، ئەوەتا عوسمانیش خوا لێی ڕازی بێ، وەك پێویست بۆی ساغ نەبۆتەوە، گرنگ ئەوەیە ئەگەر سوورەتێکی سەربەخۆ بێ، باسمان کرد کە حیکمەتی (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيم) تێدا نەکرانی ئەوە بووە، کە ئەم سوورەتە ئیعلانی جەنگە لە دژی ئەو کەسانەی عادەتیان پەیمان شکێنیی بووە، وە گونجاویش نیە ناوی خوای خاوەن بەزەیی بهێنرێ، لە کاتێکدا کە تۆ ئیعلانی جەنگ لەگەڵ لایەنێکدا دەکەی!

وە ئەگەر یەك سوورەتیش بن، ئەوە باسمان کرد کە نێوەرۆکەکەیان یەکە، بەڵێ سوورەتی (الأنفال) دەربارەی ڕووداوەکانی جەنگی بەدرە، وە سوورەتی (توبة) یان (براءة) ئاماژەیەك بە جەنگی حونەین دەکات ، دوایی زۆربەی تەرخانکراوە بۆ ڕووداوەکانی جەنگی تەبوك، بەڵام گرنگ ئەوەیە هەردووکیان

دەربارەی جەنگ‌و جیهادو ڕووبەڕووبوونەوەن، لە دژی ئەهلی کوفری شەڕ فرۆش‌و سەنگەرگر لە بەرانبەر ئەهلی ئیسلامدا.

بڕگەی پێنج : باسمان کرد کە (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) لە سەرەتای ئەم سوورەتەوە، نە نووسراوەو هۆکارەکەیشمان باسکرد، بەڵام ئایا دروستە کەسێك کە ئەم سوورەتە دەخوێنێ (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) بکات، یاخود دروست نیە؟

زۆربەی هەرە زۆری زانایان گوتوویانە: دروست نیە، مادام لە سەرەتای سوورەتەکە، دانەنراوە، کەواتە: نابێ شتێك زیاد بکەین کە قورئان تێیدا نەبێ، بەڵام کە دەگوترێ: (أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ)، ئەوە لەبەرئەوەیە کە خوا فەرمانی کردوە، دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴿٩٨﴾ ﴾ النحل، واتە: کاتێك قورئانت خوێند، پەنا بە خوا بگرە، لە شەیتانی ڕەجم کراو، کە ئەویش دیارە چەند صیغەیەکی هەن: (أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ)، (أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ)، (أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ، مِنْ هَمْزِهِ، وَنَفْخِهِ، وَنَفْثِهِ)، بەم سێ صیغەیە هاتوە، ئەوە فەرمانی پەروەردگارە، ئەگەرنا، (أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ)، گوتن، مانای وانیە کە ئەوە بەشێکە لە سەرەتای ئەو سوورەتە، کە دەخوێنرێ.

بەڵام هەندێك لە زانایان گوتوویانە: دروستە لە سەرەتای سوورەتی (التوبة)شەوە (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيم) بخوێنرێ، یەکێك لەوانە (السخاوي)ە، کە لە کتێبی (جَمَالُ القُرَّاء)دا، بەڵگەی خۆیشی هێناوەتەوە، دەڵێ: مادام ناوی خوا هێنان لە سوورەتەکانی دیکەدا هەیە، وە ڕایەکیش هەیە کە (براءة)ش هەر درێژکردنەوەی سوورەتی (الأنفال)ە، وە بەشێکە لەو، کەواتە: هەر کاتێك (براءة)ەش خوێنرا، وە هەر شوێنێکی لێ خوێنرا: لە سەرەتای، یان لە نێوەڕاستییەوە، لە هەر شوێنێك بێ، دروستە (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيم) بکرێ، بەڵام ڕای زۆربەی زانایان، بەهێزترو پەسندترە.

(ابْنُ الجزري) کتێبێکی هەیە دەربارەی قورئان، بەناوی (النشر فِي القراءات العشر) کە تێیدا قسەو ڕایەکی تازەی بە نسبەت (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)ەوە هێناوە، دەڵێ:

(مَنِ اعْتَبَرَ بَقَاءَ أَثَرِ العِلَّةِ الَّتِي مِنْ أَجْلِهَا حُذِفَتِ البَسْمَلَةُ فِي أَوَّلِهَا وَهِيَ نُزُولُها بالسَّيْف، لم يُبَسْمِل، وَمَنْ لَمْ يَعْتَبِرْ ذلك، أو لم يرها، بَسْمَلَ بلا نظر والله أَعْلَم)[1].

واتە: هەر کەسێك ڕەچاوی مانەوەی ئەو هۆکارە بکات، کە بە هۆیەوە (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) لە سەرەتای سوورەتی (توبة)ەوە لابراوە، کە بریتیە لەوەی ئەم سوورەتە دابەزیوە بە ڕاگەیاندنی جەنگ، وە بەکارهێنانی چەك لە بەرانبەر کافرانی پەیمان شکێندا، (هەر کەسێك ڕەچاوی ئەو هۆکارە بکات، وە مانەوەی ئەو هۆکارە لەبەرچاو بگرێ)، ئەوە (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) ناکات، بەڵام هەر کەسێك ئەوەی لەبەرچاو نەگرت، ئەوە (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) دەکات، بەبێ ئەوەی کە بواری قسەی تێدا هەبێ.

دیارە زۆربەی زانایان پێیان وایە ئەگەر لە نێوەڕاستی، یاخود لە دوای سەرەتا، یان هەر شوێنێکی دیکەی سوورەتی (التوبة) بخوێنێ، دروستە کە (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) بکات.

بەڵام ئەگەر (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)یش نەکات، لەبەر ئەوەی (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) تەنیا لە سەرەتای سوورەتەکانەوە هاتوە، وە خوای پەروەردگاریش تەنیا فەرمانی کردوە بە (إِستعَاذَة) کردن، نەك بە (بَسْمَلَة) کردن، وەك دەفەرموێ:

﴿ فَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴿٩٨﴾ ﴾النحل.

واتە: هەر کاتێك قورئانت خوێند، پەنا بە خوا بگرە لە شەیتانی ڕەجم کراو، واتە: دەبێ بڵێی: (أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ)، دیسان هەر شتێکی ڕەوایە.

١) محاسن التأويل ج٥، ص١٢٤ و ١٢٥.

بەڵام وا دێتە بەرچاو ئەو ڕایە پەسندتر بێ، کە ئیکتیفا بکرێ بە (إِستِعَاذَة) کردنو (بَسْمَلَة) نەگوترێ.

بڕگەی شەش : بۆ زیاتر خستنە ڕووی نێوەڕۆکی ئەم سوورەتە، باسی پەیوەندیی نێوان (الأنفال)و (التوبة)و خاڵە هاوبەشەکانیان دەکەین.

دیارە ئەم دوو سوورەتە ئەگەر یەك نەبن، لەسەر ڕای ئەو زانایانەی کە دەڵێن: یەك سوورەت نین، پەیوەندییەکی زۆر پتەویان لە نێواندا هەیە، وە خاڵی هاوبەشیان زۆرن، هەرچەندە بە لای کەمەوە حەوت هەشتساڵیان لە بەین دابوون، واتە: کاتی دابەزینیان، لەبەرئەوەی سوورەتی (الأنفال) لە ساڵی دووەمی کۆچییدا دابەزیوە، لە دوای جەنگی بەدر، وە وەك باسمان کرد، سوورەتی (التوبة) لە ساڵی نۆ (٩)ی کۆچیی دا، واتە: بە لای کەمەوە حەوت ساڵیان لە بەیندا هەن، بەڵام وەك ئێستا باسی دەکەین، خاڵی هاوبەشیان زۆرنو پەیوەندییەکی زۆر تۆکمەو توندو تۆڵیان پێکەوە هەیە، کە ئەوەش بەڵگەیەکی دیکەیە لەسەر ئەوە، کە ئەم قورئانە خوا فەرموویەتی: ئەگەرنا کەسێك ئێستا قسەیەك بکات، دوایی حەوت ساڵی دی قسەیەك بکات، ئنجا ئەو قسانە هەموویان بە یەك بچنو، وەك ئاڵقەی زنجیر یەکدی ببەستنەوە، وەك یەکێکیان مەتن بێو ئەویدیان شەرح بێ، لەوێ قسەکە بە کورتیی کراوە، لەوەی دیکەدا زیاتر تەفصیلی پێ بدرێ، لەوێ شتێك گوتراوە، لەوی دیکەدا شتێکی دیکەی هاوشێوەی وی بگوترێ، کە هەردووکیان تەواوکەری یەکدی بن، بە ڕاستیی ئەوە هەر لە خوا دەوەشێتەوە، بەو شێوەیە فەرمایشت بکات، وە ماوەی هێندە زۆر لە نێوان فەرمایشتەکانی دا هەبێ، بەڵام فەرمایشتەکان، وەك یەك سوورەت بێنە بەرچاو، وە پێکەوە تۆکمەو پەیوەست بن.

خاڵە هاوبەشەکانی نێوان سوورەتی ئەنفال و سوورەتی تەوبە

١/ سوورەتی (الأنفال) لە بارەی جەنگی (بەدر)ەوە دەدوێ، کە یەکەمین بەرەنگاربوونەوەی مسوڵمانان بوو، لەگەڵ ئەهلی کوفردا، لەگەڵ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانی مەککەدا، وە بە فەرماندەیەتیی پێغەمبەر ﷺ بووە، سوورەتی (التوبة)ش لە بارەی جەنگی (حُنَیْن)و جەنگی (تبوك)ەوە دەدوێ، کە (حُنَیْن) دوا بەرەنگاربوونەوە بوو، لەسەر ئاستی نیوە دورگەی عەرەبیی، وە بە فەرماندەیی پێغەمبەر ﷺ بۆ سوپای مسوڵمانان، وە جەنگی (تبوك)یش یەکەمین ڕووبەڕوونەوەی مسوڵمانانو ڕۆمەکان بوو، بە سەرکردایەتیی پێغەمبەر ﷺ.

کەواتە: لە لایەکەوە: بەدر یەکەمین بەرەنگاربوونەوەی ئیسلامو کوفر بوو، لە نیوە دوورگەی عەرەبییدا، وە (حُنَیْن) دوا بەرەنگاربوونەوەی هێزی ئیسلامو هێزی کوفر بوو، وە لە لایەکی دیکەوە: جەنگی بەدر، کە سوورەتی (الأنفال) لەبارەیەوە دەدوێ، یەکەمین بەرەنگاربوونەوەی هێزی ئیسلامو کوفر بوو، بە سەرکردایەتیی پێغەمبەر ﷺ، وە جەنگی (تبوك)یش کە سوورەتی (التوبة) لەبارەیەوە دەدوێ، یەکەمین ڕووبەڕووبوونەوەی سوپای ئیسلامو کوفر بوو، بە سەرکردایەتیی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ ڕۆم، لە دەرەوەی دوورگەی عەرەبیی دا.

٢/ لە هەردووکیاندا، باسی جەنگ لە دژی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، وە خاوەن کتێبەکان، وە کافران بە گشتیی، کراوە.

٣/ لە هەردووکیاندا، ڕاگەیەنراوە کە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، دۆستو دڵسۆزی مزگەوتی حەرام نین، لە سوورەتی (الأنفال)دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ ٱللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَمَا كَانُوٓاْ أَوْلِيَآءَهُۥٓ ۚ إِنْ أَوْلِيَآؤُهُۥٓ إِلَّا ٱلْمُتَّقُونَ ﴿٣٤﴾ ﴾، وە لە سوورەتی (التوبة)شدا دەفەرموێ: ﴿ مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَن يَعْمُرُواْ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ شَٰهِدِينَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِم بِٱلْكُفْرِ ﴿١٧﴾ ﴾، هەروەها دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا ٱلْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُواْ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَٰذَا ﴿٢٨﴾ ﴾التوبة، وەك دوایی تەفسیری ئایەتەکان دەکەین، کە لە یەکەمیان دا دەفەرموێ: هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان بۆیان نیە مزگەوتەکانی خوا ئاوەدان بکەنەوە، لە حاڵێکدا کە شایەدیی لەسەر خۆیان دەدەن کە ئەهلی کوفرن، لە هی دوومیشیان دا دەفەرموێ: موشریکەکان پیسن، با لەم ساڵ بە دواوە، توخنی مزگەوتی حەرام نەکەون.

٤/ لە هەردووکیاندا، باسی پەیمان شکێنیی کافرانو، پەیمان بۆ فڕێدانو، ئاگادار کرانەوەیان کراوە، بەڵام لە (التوبة)دا بە درێژتر باس کراوە، کە هەر سەرەتای سوورەتی (التوبة) بەوە دەست پێ دەکات: ﴿ بَرَآءَةٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١﴾ ﴾، وەك دوایی باسی دەکەین.

واتە: (إِلى الَّذِينَ عَاهَدْتُّم مِنَ الـمُشْرِكِين الَّذِينَ لَمْ يَلْتَزِمُوا بعهُودِهِم) ئەوانەی پابەند نەبوون بە پەیمانەکانیانەوە، چونکە ئەوانی دیکە خوای پەروەردگار، زۆر بە ڕاشکاویی دەفەرموێ: ﴿ فَمَا ٱسْتَقَٰمُواْ لَكُمْ فَٱسْتَقِيمُواْ لَهُمْ ﴿٧﴾ ﴾التوبة.

واتە: هەتا ئەوان ڕێك و ڕاست بن لەسەر پەیمانەكانیان، ئێوەش لەگەڵیان ڕێك و ڕاست بن.

٥/ لە هەردووكیاندا باسی سیفەتەكانی بڕواداران و كافران كراوە، هەروەها باسی دۆستایەتیی ئەهلی كوفر بۆ یەكدی، وە دۆستایەتیی ئەهلی ئیمانیش بۆ یەكدی كراوە، ﴿ ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلْمُنَٰفِقَٰتُ بَعْضُهُم مِّنۢ بَعْضٍ ﴿٦٧﴾ ﴾التوبة، لەولاشەوە، دەفەرموێ: ﴿ وَٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ﴿٧١﴾ ﴾ التوبة.

دیارە لە چوار ئایەتی كۆتایی سوورەتی (الأنفال)یشدا، پەیوەندییەكانی ئەهلی ئیمان و پێكهاتەكانی كۆمەڵگای مسوڵمان و دۆستایەتییان پێكەوە، هەروەها ئەوە كە ئەهلی كوفریش لە نێو خۆیاندا پێكەوە دۆستن، باسكراوە.

٦/ لە هەردووكیاندا، باسی ماڵ بەخشین لە ڕێی خوادا كراوە، بەڵام بە تەئكید لە سوورەتی (الأنفال)دا، بە كورتیی باس كراوە، ﴿وَمَا تُنفِقُوا۟ مِن شَىْءٍ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾ ﴾الأنفال، كە دیارە ئاماژەی دیكەش هەن، بەڵام لە سوورەتی (التوبة)دا زۆر بە تەفصیل باسكراوە.

٧/ لە سوورەتی (الأنفال)دا، كە باسی حوكمی دەستكەوتی جەنگ كراوە، بەڵام لە سوورەتی (التوبة)دا، باسی زەكات كراوە، هەردووكیان دوو بابەتی ئابوورییین.

٨/ لە هەردووكیاندا، باسی دەغەڵەكان و دڵنەخۆشەكان كراوە، بەڵام بە تەئكید لە سوورەتی (التوبة)دا، زۆر بە درێژیی باسی دەغەڵ و دڵنەخۆشەكان كراوە.

٩/ لە هەردووكیاندا، باسی هاندانی مسوڵمانان بۆ جەنگ و فیداكاریی لە پێناوی خوادا كراوە، بەڵام لە سوورەتی (التوبة)دا بەپێی ئەوە كە قەبارەكەشی گەورەترە، دوو ئەوەندەی سوورەتی (الأنفال) زیاترە، بە تەفصیلتر و فراوانتر باسكراوە.

١٠/ لە هەردووكیاندا، باسی دابەزاندنی فریشتان كراوە، بۆ هاوكاریی مسوڵمانان، لە سوورەتی (الأنفال)دا، دابەزاندنی فریشتان لە جەنگی بەدردا، وە لە سوورەتی (التوبة)شدا، دابەزاندنی فریشتان لە جەنگی (حُنَیْن) بۆ هاوكاریی و پشتگیریی پێغەمبەر ﷺ و مسوڵمانان.

١١/ لە هەردووكیاندا، باسی پشتگیریی خوا بۆ پێغەمبەرەكەی ﷺ كراوە، لە بەرانبەر پیلانی كافران و لە كاتی كۆچ كردنیدا، بۆ مەدینە لە سوورەتی (الأنفال)دا ئاوا باس كراوە: ﴿ وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَۚ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ ٱللَّهُۖ وَٱللَّهُ خَيْرُ ٱلْمَٰكِرِينَ ﴿٣٠﴾ ﴾، كە باسمان كرد، وە لە سوورەتی (التوبة)شدا ئاوا باسكراوە: ﴿ إِلَّا تَنصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ ٱللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ثَانِيَ ٱثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي ٱلْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَٰحِبِهِۦ لَا تَحْزَنْ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَنَاۖ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُۥ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ٱلسُّفْلَىٰۗ وَكَلِمَةُ ٱللَّهِ هِيَ ٱلْعُلْيَاۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾ ﴾.

كە باسی هەمان ڕووداوو بەسەرهات دەكات، كە بریتییە لە كۆچ كردنی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەكەی ئەبووبەكر رضي الله عنه لە مەككەوە بۆ مەدینە، وە پیلان گێڕانی كافرەكان لە دژیان، وە هاوكاریی و پشتگیریی كردنی خوای پەروەردگار بۆ پێغەمبەر ﷺ و بۆ هاوەڵە خۆشەویست و بەڕێزەكەی ئەبووبەكری صیددیق خوا لێی ڕازی بێ، كە تاكە هاوەڵی بوو لەو كۆچە پڕ مەترسییەدا، وە تاكە هاوەڵی بوو لەنێو ئەشكەوتەكەدا، ﴿ ثَانِيَ ٱثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي ٱلْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَٰحِبِهِۦ لَا تَحْزَنْ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَنَا ﴾، وەك دوایی بە تەفصیل باسی دەكەین.

١٢/ لە هەردووکیاندا، سەرزەنشتی مسوڵمانان کراوە، کە بۆچی بۆ جەنگو جیهاد قەڵب گرانییو سستیی دەکەن؟ لە سوورەتی (الأنفال)دا کە دەفەرموێ: ﴿كَمَآ أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنۢ بَيْتِكَ بِٱلْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ لَكَٰرِهُونَ ۝٥ يُجَٰدِلُونَكَ فِي ٱلْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى ٱلْمَوْتِ وَهُمْ يَنظُرُونَ ۝٦﴾، وە لە سوورەتی (التوبة)شدا، کە دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ ٱنفِرُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱثَّاقَلْتُمْ إِلَى ٱلْأَرْضِۚ أَرَضِيتُم بِٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا مِنَ ٱلْءَاخِرَةِۚ فَمَا مَتَٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا فِي ٱلْءَاخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ ۝٣٨ إِلَّا تَنفِرُواْ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْـًٔاۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝٣٩﴾.

١٣/ لە هەردووکیاندا، بە شێوەیەکی سووكو بە ئەسپایی، وە بە ناڕاستەوخۆ، ڕەخنە لە پێغەمبەری خاتەم ﷺ گیراوە، لە سوورەتی (الأنفال)دا، دەربارەی ئەوە، کە بۆچی پێش ئەوەی کافرەکان بێهێزو پێز بکەنو کوشتاریی باشیان لێ بکەنو لە پەلو پۆیان بخەن، بە دیلیان گرتن، دەفەرموێ: ﴿مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُۥٓ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِي ٱلْأَرْضِ ۝٦٧﴾الأنفال، کە باسمان کرد.

وە لە سوورەتی (التوبة)شدا، لەسەر مۆڵەتدانی پێغەمبەر ﷺ بۆ هەندێك لە مونافیقو دڵنەخۆشەکان، کە پێیان وا بوو پێغەمبەری خوایان خەڵەتاندوە، دەهاتن پاساوی درۆیان بۆ دەهێنایەوە، بڕو بیانووی پووچیان بۆ دەهێنایەوە، پێغەمبەریش ﷺ وەك بۆخۆی شایستەیە، کە خاوەنی ڕێزو حورمەتو کەرامەتێکی زۆرەو، وەك لە خۆی دەوەشێتەوە، مامەڵەی دەکرد، نەك وەك بۆ ئەوان شایستەیە، لەوبارەوە خوای پەروەردگار گلەیی لێکرد، فەرمووی:

﴿عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمۡ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُواْ وَتَعۡلَمَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٤٣﴾﴾التوبة، خوا لێت ببووری، بۆچی مۆڵەتت دان {نەیەن بۆ جەنگی تەبووك}، تاكو بۆت دەربكەوێ، ئەوانەی كە ڕاست دەكەن، وە ئەوانەش كە درۆزنن، دەبووایە مۆڵەتت نە دابانایە، لێرەشدا خوای كارزان سووكە ڕەخنەیەكی لێ گرتوە.

١٤/ خاڵێكی دیكەی هاوبەشیان ڕەخنەگرتنی كافرەكانە لە قورئان، لە سوورەتی (الأنفال)دا، خوا ئەوەی لێ گێڕاونەوە : ﴿وَإِذَا تُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتُنَا قَالُواْ قَدۡ سَمِعۡنَا لَوۡ نَشَآءُ لَقُلۡنَا مِثۡلَ هَٰذَآ إِنۡ هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ﴿٣١﴾﴾.

واتە: وە كاتێك ئایەتەكانی ئێمەیان بەسەردا بخوێنرێنەوە، دەڵێن: ئەوە بیستمان، ئێمەش ئەگەر ویستبامان قسەی وامان دەكرد، ئەوە هەر ئەفسانەی پێشیانانە.

هاوبەش بۆ خوا دانەرەكانی مەككە وایان دەگوت، دڵنەخۆشەكانیش لە سوورەتی (التوبة)دا هەر شتێكی وایان گوتوە، دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا مَآ أُنزِلَتۡ سُورَةٞ فَمِنۡهُم مَّن يَقُولُ أَيُّكُمۡ زَادَتۡهُ هَٰذِهِۦٓ إِيمَٰنٗاۚ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ فَزَادَتۡهُمۡ إِيمَٰنٗا وَهُمۡ يَسۡتَبۡشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٞ فَزَادَتۡهُمۡ رِجۡسًا إِلَىٰ رِجۡسِهِمۡ وَمَاتُواْ وَهُمۡ كَٰفِرُونَ ﴿١٢٥﴾﴾.

واتە: وە كاتێك كە سوورەتێك دابەزێنرێ، هەیانە لەو دڵنەخۆشانە لەو دەغەڵانە (كە خۆیان بە مسوڵمان پێشان دەدەن) دەڵێن: كامەتان بە هۆی ئەم سوورەتەوە، ئیمانی زیادی كرد؟!

خوای زاناو توانا دەفەرموێ: ﴿ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ فَزَادَتْهُمْ إِيمَـٰنًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴾، ئنجا ئەوانەی کە ئیماندارنو ئیمانیان هەیە، ئیمانیان پێی زیاد دەبێو دڵخۆشیش دەبن، ﴿ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُواْ وَهُمْ كَـٰفِرُونَ ﴾، بەڵام ئەوانەی دڵیان نەخۆشی تێدایە، لەجیاتی ئیمانی تێدابێ، گومانو دوو دڵییو دڵە ڕاوکەو نەخۆشیی تێدایە، شیرکو کوفری تێدایە، ئەوە هەر دڵ پیسییان بۆ زیاد دەکات! ئەمە یانی: چی؟

یانی: هەر سوورەتێك دێتە خوار، ئەوان پێی بێبڕوا دەبنو گاڵتەی پێدەکەن، ئەوەش دەبێتە هۆی خەست بوونەوەی کوفرەکەیان، وە چڕبوونەوەی ئەو کوفرەی کە لە دڵو دەروونیاندا هەیە، کەواتە: لەو دوو سوورەتەدا، هەڵوێستی خراپ بەرانبەر بە قورئان پێشان دراوە: لە (الأنفال)دا هەڵوێستی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانو، لە (التوبة)شدا، هەڵوێستی دڵنەخۆشو مونافیقو دەغەڵەکان.

برگەی حەوت :

زەقترین جیاوازیی و تایبەتمەندییەکانی سوورەتی (التوبة)

سوورەتی (التوبة) کۆمەڵێك جیاوازیشی هەن، لەگەڵ سوورەتی (الأنفال)دا، وە کۆمەڵێك تایبەتمەندیشی هەن، جیاواز لە سوورەتی (الأنفال):

١/ ئیعلان کردنی جەنگ لە دژی کافرانی پەیمان شکێن، کە دیارە هەر لە سەرەتای سوورەتەکە، ئاوا دەست پێ دەکات: ﴿ بَرَآءَةٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلَّذِينَ عَـٰهَدتُّم

مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١﴾ فَسِيحُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى ٱللَّهِ ۙ وَأَنَّ ٱللَّهَ مُخْزِى ٱلْكَـٰفِرِينَ ﴿٢﴾﴾.

واتە: ئەمە ئیعلانی حاشا لێکردن‌و دووریی لێ گرتنە، لەلایەن خواو پێغەمبەری خواوە ﷺ، بۆ ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەی کە پەیمانتان لەگەڵ بەستوون، {بەڵام بە پەیمانەکانیانەوە پابەند نەبوون}، ئەوە مۆڵەتە لەو ڕۆژەوە کە ئیعلان کراوە، تا چوار مانگی دیکە، بە زەویدا بڕۆن بۆ خۆتان ئازادن، بەڵام بشزانن! کە ئێوە خواتان بۆ دەستاوسان ناکرێ‌و دەرباز نابن، وە بشزانن! کە خوا کافران زەبوون‌و ڕیسوا دەکات.

کە بێگومان ئەمە بەس لە سوورەتی (التوبة)دا هاتوە.

٢/ ڕێگرتن لە کافران، کە بێنە لای مزگەوتی حەرام، وەك خوا لە سوورەتی (التوبة)دا دەفەرموێ: ﴿مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَن يَعْمُرُوا۟ مَسَـٰجِدَ ٱللَّهِ شَـٰهِدِينَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِم بِٱلْكُفْرِ ۚ ﴿١٧﴾﴾، هەروەها لە ئایەتێکی دوایی دا دەفەرموێ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِنَّمَا ٱلْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا۟ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَـٰذَا ۚ وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦٓ إِن شَآءَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٨﴾﴾.

واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! لەم ساڵ بە دواوە، با هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان توخنی مزگەوتی حەرام نەکەون، وە ئەگەر لە هەژاریی‌و نەدارییش ترسان (کە دیارە کافرەکان کە دەوری کەعبەیان قەڵەباڵغ دەکردو، کڕین‌و فرۆشتن‌و بازرگانییان لێ دەکردو، مسوڵمانان قازانجیان دەکرد) ئەوە خوا لە بەخششی خۆی بێ نیازتان دەکات، ئەگەر ویستی، وە خوا زانای کارزانە.

٣/ دەرکردنی نەفیری گشتی، (نفیر العام) واتە: دەرچوونی گشتی لە دژی هاوبەش بۆ خوا دانەران، وەك خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَقَٰتِلُواْ ٱلْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً كَمَا يُقَٰتِلُونَكُمْ كَآفَّةً ...﴿٣٦﴾﴾التوبة.

واتە: لەگەڵ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکاندا بە گشتیی بجەنگن، وەك چۆن ئەوان بە گشتیی لە دژتان دەجەنگن.

کە ئەوە دوایی باسی دەکەین، ئەمە چۆنەو واتای چییە ؟!

واتە: بە گشتیی {ئەی مسوڵمانینە! هەمووتان بە هەرەوەزییو، بە یەك دەستیی} لە دژیان بجەنگن، وەك چۆن ئەوان هەموویان، لە دژتان دەجەنگن.

نەك لە دژ هەموو هاوبەشە بۆ خوا دانەرەکان بجەنگن! چونکە هەموو هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، جەنگ لە دژ کردنیان ڕەوا نیە، ئەوانەی کە پەیمانیان بەستوە، دەبێ پەیمانیان لەگەڵ تەواو بکرێ، وە ئەوانەی کە ئامادەن ملکەچ بکەن بۆ دەوڵەتی ئیسلامیو سەرانە بدەن، پێویستە ئاشتییان لەگەڵدا بکرێ.

٤/ دەرخستنی نهێنییەکانو عەیبو کەمو کوڕیی دەغەڵو دڵنەخۆشەکان، کە لە چەند شوێنێکدا، لە سووڕەتی (التوبة)دا، ئەوە زۆر بە تەفصیل هاتوە، وە زۆربەی ناوەکانی، پەیوەندییان بە دەرخستنی نهێنییەکانو عەیبو کەمو کوڕییەکانی دەغەڵو دڵنەخۆشەکانەوە هەیە، وەك: (الفَاضِحَة، المُنَقِّرَة، المُثِيرَة، المُبَعْثِرة، المُدَمْدِمَة، المُخْزِيَة) هەموو ئەو ناوانە، وەك مانامان کردن، ئەوە دەگەیەنن، کە لەم سووڕەتەدا عەیبو کەمو کوڕیی، ئاشکراو نهێنیی، نێو سینەکانی مونافیقو دەغەڵەکان، زۆر خراونە ڕوو، ئەم ڕستەیە لە چەند شوێنێك دا دووبارە بۆتەوە، بۆ وێنە: ﴿وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ ﴿٤٩﴾﴾التوبة، ﴿وَمِنْهُمُ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱلنَّبِيَّ ﴿٦١﴾﴾التوبة، ﴿وَمِنْهُم مَّنْ عَٰهَدَ ٱللَّهَ لَئِنْ ءَاتَىٰنَا مِن فَضْلِهِۦ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٧٥﴾﴾التوبة، ﴿وَمِنْهُم

مَّن يَلۡمِزُكَ فِي ٱلصَّدَقَٰتِ ﴿٥٨﴾ ﴾التوبة، ﴿ وَمِنۡهُم ﴾، ﴿ وَمِنۡهُم ﴾، واتە: لەوان کەسانێك هەیە، لەوان کەسانێك هەیە.

٥/ لەم سوورەتەدا، باسی عەرەبە خێڵەکییەکان کراوە (الأعراب)، وە پۆلێن کراون، دیارە بۆ خراپو خراپترو، باشو باشتر دابەش کراون، بۆ وێنە: خوای دادگەر دەربارەی خراپەکانیان دەفەرموێ: ﴿ ٱلۡأَعۡرَابُ أَشَدُّ كُفۡرٗا وَنِفَاقٗا وَأَجۡدَرُ أَلَّا يَعۡلَمُواْ حُدُودَ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِۦۗ ﴿٩٧﴾ ﴾التوبة، ﴿ وَمِنَ ٱلۡأَعۡرَابِ مَن يَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ مَغۡرَمٗا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ ٱلدَّوَآئِرَ ﴿٩٨﴾ ﴾التوبة، بەڵام هی چاکیشیان هەن، دەفەرموێ: ﴿ وَمِنَ ٱلۡأَعۡرَابِ مَن يُؤۡمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ قُرُبَٰتٍ عِندَ ٱللَّهِ وَصَلَوَٰتِ ٱلرَّسُولِۚ أَلَآ إِنَّهَا قُرۡبَةٞ لَّهُمۡۚ سَيُدۡخِلُهُمُ ٱللَّهُ فِي رَحۡمَتِهِۦٓۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿٩٩﴾ ﴾ التوبة.

٦/ لەم سوورەتەدا، باسی قەدەغەکردنی داوای لێبوردن کردن بۆ کافران کراوە، چ لە لایەن پێغەمبەرەوە ﷺ، چ لە لایەنی بڕوادارانەوە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَن يَسۡتَغۡفِرُواْ لِلۡمُشۡرِكِينَ وَلَوۡ كَانُوٓاْ أُوْلِي قُرۡبَىٰ مِنۢ بَعۡدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمۡ أَنَّهُمۡ أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَحِيمِ ﴿١١٣﴾ ﴾التوبة.

واتە: پێغەمبەر ﷺ و ئەوانەی بڕوایان هێناوە بۆیان نیە داوای لێبوردن بۆ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان بکەن، با خزمو نیزیکیشیان بن، دوای ئەوەی بۆیان دەرکەوتوە، کە ئەوانە خاوەنی کڵپەی دۆزەخن.

واتە: دوای ئەوەی کە لەسەر کوفر دەمرن، لەسەر شیرك دەمرن، بۆیان نیە داوای لێبوردنیان بۆ لە خوای لێبوردە بکەی، بەڵام هەتا زیندوون، بۆت هەیە

داوای هیدایەتیان بۆ بکەی، بڵێی: خوایە! هیدایەتیان بدەو ڕێیان پێشانبدەو، دڵیان بۆ دینی خۆت نەرم بکە، بەڵام دوای ئەوەی بە کوفرەوە ڕۆیشتن، ئەوە خوا لێیان خۆش نابێ، ئنجا پێشینانی خۆمان دەڵێن: (قسە بکە جێ بگرێ، ڕبە بپێوە سەربگرێ)، قسەیەك کە جێ نەگرێ، دووعایەك کە ڕێی تێنەچێ، بۆچی دەیکەی؟ بەڵکو خوا پێشی ناخۆشە داوایەکی لێ بکرێ، کە بێجێ بێ، وە لە ڕاستییدا ناگونجێ کەسێك لەسەر دژایەتیی کردنی خوا، مردبێ، تۆش بڵێی: خوایە! لێی ببوورە، کەسێك دژی خوا بێ، دەبێ تۆش دژی بی، وە تۆ دەبی دۆستی دۆستەکانی خوا بی، وە دژی دوژمنەکانی خوا بی.

٧/ خستنە ڕووی ئەو ڕاستییە کە مسوڵمانی خاوەن پاساوی ڕاستەقینە، گلەیی بەشدار نەکردنی جەنگیان لێ ناکرێ، ئەمەش تەنیا لەم سوورەتەدا باسکراوە، واتە: لە (الأنفال)دا باس نەکراوە، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلضُّعَفَآءِ وَلَا عَلَى ٱلْمَرْضَىٰ وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُواْ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۚ مَا عَلَى ٱلْمُحْسِنِينَ مِن سَبِيلٍ ۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٩١﴾ وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ إِذَا مَآ أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَآ أَجِدُ مَآ أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّواْ وَّأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ ٱلدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُواْ مَا يُنفِقُونَ ﴿٩٢﴾ ﴾التوبة.

واتە: ئەوانەی کە بێهێزن، {جەستەیان بێهێزە شەڕیان بۆ ناکرێ}، وە ئەوانەی کە نەخۆشن، وە ئەوانەی کە توانای مادددییان نیە{ و هۆکارەکانو ئامڕازەکانی جەنگیان پێ ئامادە ناکرێ} ئەوانە مادام دڵسۆزی خواو پێغەمبەری خوا ﷺ بن، گلەییان نایەتە سەر، هەروەها ئەوانەی کە هاتن بۆ لات گوتیان: ولاخی سوارییمان بۆ دابین بکە، بۆ جەنگی تەبووك، دیارە ڕێیەکی دوورو درێژ بە بیاباندا، نە دەگونجا بە پێیان بڕۆن، وە تۆش فەرمووت: ﴿لَآ أَجِدُ مَآ أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ ﴾.

واتە: هیچ وڵاخێکم چنگ ناکەوێ، ئێوەی لێ سوار بکەم، ﴿تَوَلَّوا وَّأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ﴾.

ڕۆیشتن‌و چاویشیان پڕ بوو لە ئاو، فرمێسکیان لە چاویان دەهات.

﴿حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنفِقُونَ﴾.

دڵتەنگ بوون کە نەیاندەتوانی‌و پارەیەکیان نەبوو خەرجی بکەن، بۆ ئەوەی وڵاخی بارو سواریی پێ بکڕن، تاکو بەشداریی ئەو جەنگە بکەن، ئەوانە خوای میهرەبان گلەییان لێ ناکات، بەڵکو لە فەرموودەی پێغەمبەردا هاتوە ﷺ وەك دوایی باسی دەکەین، کە بە هاوەڵانی بەڕێزی خۆی فەرمووە: ئێوە هیچ شیوێکتان نەبڕیوەو، هیچ زەحمەتێکتان نەکێشاوە، مەگەر کەسانێك هەن لە مەدینەدا، بەشدارن لە پاداشت لەگەڵتاندا، گوتیان: ئنجا مادام لەوێن، چۆن بەشدارن؟

فەرمووی: {حَبَسَهُمُ الْمَرَضُ} بەهۆی نەخۆشییەوە نەیانتوانیەوە بێن‌و، پەرچ لەبەردەمیاندا هەبووە، بۆیان نەکراوە بێن.

٨/ باسی ئەوە کراوە کە خوا ﷻ تۆبەی لە پێغەمبەرو ﷺ کۆچکەرو پشتیوانانی بەشداری جەنگی تەبووك وەرگرتوە، خوا لێیان خۆش بووە، وە بەزەیی پێیاندا هاتۆتەوە، وەك دەفەرموێ: ﴿لَّقَد تَّابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِن بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِّنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١١٧﴾﴾ التوبة، ئەوە بە گشتی، هەروەها بە تایبەتیش لەو سێ کەسە، کە دەربارەیان دەفەرموێ: ﴿وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا

﴿إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١١٨﴾﴾التوبة، کە ئەوانە بەسەرهاتێکیان هەیە، کە خوا پشتیوان بێ، دوایی بەسەرهاتەکە بە درێژیی دەگێڕینەوە، کە کەعبی کوڕی مالیكو دوو هاوەڵەکەی دیکەی، خوا لە هەموویان ڕازی بێ، بەبێ پاساو دواکەوتبوون، بەڵام دوایی تەوبەیان کردو، خوای بەخشندەش لێی قبووڵ کردن.

٩/ لەم سوورەتەدا سەرزەنشتی مسوڵمانان کراوە لە جەنگی حونەین دا، کە بە زۆرییان سەرسام بوون، خوای کارزان سەرزەنشتیان دەکاتو ڕەخنەیان لێدەگرێ، دەفەرموێ: ﴿لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ ﴿٢٥﴾﴾التوبة.

واتە: یاد بکەنەوە! کە خوا لە زۆر شوێنان ئێوەی سەرخست، وە لە ڕۆژی حونەینیشدا، کە بە زۆرییەکەتان سەرسام بوون، بەڵام زۆرییەکەتان، هیچ سوودی پێ نەگەیاندن، وە زەوی بەو فراوانییەوە، لێتان وەتەنگ هات، وە پشتتان لە دوژمن کرد، ﴿ثُمَّ أَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ وَذَٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مِن بَعْدِ ذَٰلِكَ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٧﴾﴾ التوبة، بەڵام دوایی خوا ئارامیی ڕژاندە سەر دڵی پێغەمبەر {ﷺ، کە ئەو دڵیشی هەر پڕ لە ئارامیی بوو، بەڵام خوا بۆی زیاد کرد} وە ئارامیی ڕژاندە سەر دڵی ئیمانداران، وە سەربازانێکی ناردنە خوار، کە ئێوە نەتاندەبینن {کە فریشتەکان بوون}، وە ئەوانەی بێبڕوان (خوا) سزای دان {بە دەستی ئێوە} دواییش خوا لە هەر کەسێك بیەوێ، دەبووری {کە لەو ڕۆژەدا پشتیان لە دوژمن کردو گوناهێکیان کرد}، لەبەرئەوەی خوا خاوەنی لێبوردەو بە بەزەییە.

١٠/ ئیعلانی جەنگ بەرانبەر خاوەن کتێبانی شەڕ فرۆش، هەتا یان مسوڵمان دەبن، یان ئامادە دەبن کە ملکەچ بکەن، بۆ دەوڵەتی ئیسلامیی، کە ئەویش لە

سەرانەدان دا بەرجەستە دەبێ، بە نسبەت ئەوانەوە، كە سەنگەریان لە ئیسلامو مسوڵمانان گرتوە، ئەگەرنا خەڵكی دیكەش هەبوون، جوولەكەش بوونو نەصرانییش بوون، داوای سەرانەیان لێ نەكراوە، بۆچی؟ چونكە پێشتر سەنگەریان لە ئیسلامو مسوڵمانان نەگرتوە، ئەوە دوایی بە وردیی باسی دەكەین، چونكە هەندێك كەس پێی وایە، هەرچی خاوەن كتێب بوو بە گشتی، حەتمەن دەبێ سەرانە بدەن، كە ئەوە لە ڕاستییدا وانیە، بەڵام هەر كەسێك لە ژێر سایەی دەوڵەتی ئیسلامییدا ژیا، دەبێ پابەند بێ بە سیاسەتو ستراتیژی دەوڵەتی ئیسلامییەوە، وە بە ئەدەبە گشتییەكانیەوە، بەڵام سەرانە دان، وەك دوایی باسی دەكەین، وە من لە بەرگی چوارەمی كتێبی ئیسلامو دەوڵەتداریی دا، وە لە كتێبی (الإِسْلاَمُ كَمَا يَتَجَلَّى فِي كِتَاب الله) لە بەرگی (٧) و (٨)دا بە تەفصیلێ باسم كردوە، سەرانە دان، شتێك نیە حەتمیی بێ، بەڵكو ڕەمزی ملكەچ كردنی ئەو قەوارە سیاسییەو، ئەو كۆمەڵە خەڵكەیە، بۆ دەوڵەتی ئیسلامیی.

ئنجا ئەگەر ئەو ملكەچییە بە شێوەیەكی دیكەش تەعبیری لێ بكرێ، بۆ وێنە: كە جەنگ نەكەن، دژی ئەو قەوارە ئیسلامییە، یاخود بەوە كە بەشداریی جەنگو جیهاد بكەن، بەشداریی سوپا بكەن، یاخود بێ ئەوەی كە هیچ پابەندییەكی داراییان لە بەرانبەر دەوڵەتی ئیسلامییدا هەبێ، وەك سێ تیرەكەی: (بني قينقاع و بني النضير و بني قريظة) كە تەنیا خاڵی هاوبەشیان ئەوە بوو، كە بە یەكەوە بەرگریی لە مەدینە بكەن، ئەگەرنا هەر كەسەو لەسەر دینی خۆی بوو، وە هیچ سەرانەیەكیان نەدەدا بە پێغەمبەرو ﷺ مسوڵمانان.

ئەمانە دە (١٠) تایبەتمەندییەكانی ئەم سوورەتە موبارەكە بوون، بەپێی تێگەیشتنی بەندە .

برگەی هەشت :

دابەشکردنی جوگرافیای ئایەتەکان

سەرەتا بە پێویستی دەزانم، دابەشکردنی جوگرافیای ئایەتەکان بۆ نۆزدە (١٩) دەرس بخەمە ڕوو، بۆئەوەی بەرچاومان ڕۆشن بێ، دەربارەی باسو بابەتەکانی، کە ئەم سوورەتە موبارەکە، بە سەدو بیستو نۆ (١٢٩) ئایەتەکەیەوە، لەبارەیانەوە دەدوێ:

دەرسی یەکەم: کە (١٦) ئایەتە، لە ئایەتی (١ تا ١٦)، واتە: ئایەتی (١٦)ەشی لەگەڵدایە، دیارە لەو (١٦) ئایەتەدا، خوا ﷻ سەرەتا بەریی بوونو دووریی و بێزاریی خۆیو پێغەمبەرەکەی ﷺ لەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانە، ڕادەگەیەنێ، کە پەیمانیان هەبووە لەگەڵ مسوڵمانانداو، بەڵام پابەند نەبوون بە بەڵێنو پەیمانەکانی خۆیانەوە، وە چوار مانگ مۆڵەتیان بۆ دادەنێ، کە لە ماوەی ئەو چوار مانگەدا ئازادن، بێنو بچن، وە پاشان جارێکی دیکە، لە ڕۆژی حەجی گەورەتردا (الحج الأكبر) خوای دادگەر ڕایدەگەیەنێ کە خوا ﷻ، وە پێغەمبەری خوا ﷺ لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان دوورن، وە لێیان بەریین، ئەوانەی کە بەڵێنو پەیمانیان هەبووە لەگەڵ مسوڵمانان دا، بەڵام پێیانەوە پابەند نەبوون، ئیدی ئەم ئایەتانە لەوبارەوە دەدوێن، هەڵبەتە دوایی خوا ﷻ کۆمەڵێك لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، لەو بڕیارو حوکمە هەڵداویرێو جیا دەکاتەوە، کە ئەوانەیان بوون پابەند بوون بە پەیمانەکەیانەوە، وە هیچ کەمو کوڕییان نەبووە.

پاشان خوا ﷻ ماهیەتو ناخی ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانە، بۆ پێغەمبەرو ﷺ بۆ بڕواداران دەخاتە ڕوو، کە ئەوەی لە دڵیاندا پەنهانیان کردوە، جیایە لەوەی بە زار دەیڵێن، دەفەرموێ: ئەوانە پابەند نین بە هیچ خزمایەتیی و نیزیکییەكو، هیچ بەڵێنو پەیمانێك لەگەڵ ئیمانداران دا ڕەچاو ناکەن.

پاشان ڕایدەگەیەنێ، کە هەر کاتێك ئەوانە تەوبەیان کردو گەڕانەوە بۆ لای خوا، وە نوێژیان بەرپاکردو زەکاتیان دا، ئەوە ڕێیان بەردەن، لە شوێنی دیکە دەفەرموێ: ئەوانە براتانن لە ئاییندا، بەڵام ئەگەر هەر لەسەر پەیمان شکێنیی بەردەوام بوون، وە لەسەر تانە لێدانی ئایینەکەتان بەردەوام بوون، ئەوە سەرانی کوفر بکوژن، ئەوانە بێ بەڵێن‌و پەیمانن، یانی: لەسەر بێ پەیمانیی بیانکوژن، نەك لەسەر بێ ئیمانی.

دوایی خوای کاربەجێ هانی بڕواداران دەدات، کە چۆن دەبێ ئامادە نەبن، جەنگ لە دژی کەسانێك بکەن، پەیمانیان هەڵوەشاندۆتەوەو، پێغەمبەری خوایان ﷺ لە شارو وڵاتی خۆی دەرکردوە، وە ئەوانیش سەرەتا دەستپێشخەری جەنگ بوون، ئایا لێیان دەترسێن؟ بەڵکو خوا شایستەترە لێی بترسێن، دوایی فەرمانیان پێدەکات کە لە دژیان بجەنگن.

وە لە کۆتایی دا دەفەرموێ: ئایا پێتان وایە وازتان لێ بهێنرێ، بەر لەوەی کە بۆ خوای پەنهانزان، ئەوانەتان دەربکەون‌و بناسرێن کە جەنگ‌و تێکۆشان دەکەن لە ڕێی خوادا، وە ئامادە نین بێجگە لە خواو پێغەمبەرو ﷺ بڕواداران، هیچ کەسێکی دیکە بکەنە جێی ڕازو نیازیان، ئایا پێتان وایە وازتان لێ بهێنرێ، پێش ئەوەی ئەوە دەربکەوێ؟ واتە: نابێ پێتان وابێ.

<u>دەرسی دووەم:</u> لە ئایەتی (١٧ تا ٢٣) دەگرێتە خۆی، واتە: (٦) ئایەت، لەو (٦) ئایەتەدا خوا ﷻ باسی ئەوە دەکات کە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، بۆیان نیە، لە کاتێکدا: شایەدیی لەسەر خۆیان دەدەن کە ئەهلی کوفرن، مزگەوتەکانی خوا ئاوەدان بکەنەوە، بچنە مزگەوتەکانی خوا، بە تایبەتی مزگەوتی حەڕام.

وە پاشان خوا ڕوونی دەکاتەوە کە کێ شایستەی ئەوەیە مزگەوتەکانی خوا، بە طاعەتێك کە لای خوا قبووڵە، ئاوەدان بکاتەوە: تەنیا ئەوانەن کە ئیمانیان بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەیەو، نوێژ بەرپا دەکەن‌و، زەکات دەدەن، وە بێجگە لە خوا لە کەس ناترسێن.

دوایی خوا ﷻ ڕەخنە دەگرێ لە هەندێك لە مسوڵمانان کە دوای ئەوەی مسوڵمان بوون، بە کۆچکەران‌و پشتوانانیان گوتوە: ئەگەر ئێوە جەنگ‌و

جیهادتـان كـردوە، لە ڕێـی خـوادا، ئێمـەش خزمـەتی حاجیاتمـان كـردوە، خـواردنو ئاومـان داوە بە حـاجیـان، خـوای كـارزان لەوبـارەوە ڕەخنەیـان لـێ دەگرێ، وە پێیـان دەفـەرموێ: هــەر كـەســێك ئەوانــەی كــە لــە پێنــاوی خــوادا كۆچیــان كــردوە فیداكارییـان كـردوە بـە سـەرو ماڵیـان، بەراوردیـان بكـات لەگـەڵ كـەسـانێك دا، هـەڵساون بە خزمەتی حاجیانو پەردە دروسـت كـردن بـۆ كـەعبـەو ... هتد، ئـەوە ستەمی كردوە، وە دوایی خـوا بـاسی پاداشـتی ئەوانـە دەكـات كـە ئەهلـی ئیمـانو كـۆچ كـردنو جـەنــگو جیهــادن بــە ســەرو مـاڵیــان لــە پێنــاوی خــوادا، كــە پاداشـتێكی گـەورەیـان هـەیە.

دەرسی سێیـەم: لـە ئایـەتی (٢٣ تـا ٢٧) دەگرێتـە خـۆی، واتـە: (٤) ئایـەت، لـەو (٤) ئایەتەدا خـوا ﷻ فەرمان بـە بڕواداران دەكـات، كـە ئەگـەر بـابو برایـان، كوفریـان بەسـەر ئیمـان دا هـەڵبژارد، نابـێ بـە دۆستیـان بگرنو خۆشیـان بوێنو، كـەینو بەینیـان لەگـەڵیـاندا هـەبـێ، دوایی خـوا ﷻ پێیـان دەفـەرموێ: ئەگـەر بێتو بـابو بـاپیـرانیـان، كوڕانیـان، برایـانیـان، هـاوسـەرانیـان، خزمو عەشیـرەتیـان، سـەروەتو سامانیـان، بـازرگـانییـان، وە جێگـاو ڕێگـایـان، هـەموو ئـەوان بـە یەكـەوە، لـە لایان خۆشـەویسـتتـر بـن، لە خـواو لە پێغـەمبـەری خـوا ﷺ و جـەنـگ كـردن لـە پێنـاوی خـوادا، ئەوە دەبـێ چاوەڕێـی تۆڵـەو سـزای خـوا بن.

دوایی خـوا ﷻ دەیخـاتـەوە بیـر ئیمانداران، كـە لـە زۆر شـوێنان سـەری خستوون، بەتـایبـەت جـەنگی (حونەیـن) كـە پێشـێ مسوڵمـانان بـە زۆرییەكـەیـان سەرسـام بوون، گوتیـان: {لَـنْ نُغْلَـبَ الیَوْمَ مِنْ قِلّة}[1].

واتە: ئەمڕۆ لەبـەر كـەمییـان ئێمـە تێنـاشكێیـن.

كـەچـی دوایـی تێشـكـان، هـەتـا دوایـی خــوا ﷻ ئـارامیی نـارد، بـۆ سـەر دڵـی پێغـەمبـەرەكـەی ﷺ، وە بۆ سەر دڵی ئیمانداران، وە سەربـازانێكی ناردنـە خـوار كـە نـەدەبینـران، كـە فریشـتەكـانن، وە بێبـڕوایەكـانی بـە دەستی مسوڵمـانانی سزادا.

---

١) صحيح البخاري: كتاب الجهاد والسير، باب قول الله تعالى: ﴿وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنكُمْ شَيْئًا ﴿٢٥﴾﴾التوبة.

دەرسی چوارەم: لە ئایەتی (٢٨ تا ٣٣) دەگرێتە خۆی، واتە: (٦) ئایەت، لەم (٦) ئایەتەدا خوا ﷻ فەرمان دەکات بە بڕواداران، کە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان پیسن، (واتە: پیسیی مەعنەوییی)، وە نابێ توخنی مزگەوتی حەرام بکەون، لە دوای ئەم ساڵەوە، لە ساڵی نۆ (٩) بە دواوە.

پاشان فەرمانیان پێ دەکات لە دژی ئەو خاوەن کتێبانە بجەنگن، کە بڕوایان بە خواو بە ڕۆژی دوایی نیە، وە ئەوەی کە خواو پێغەمبەری خوا ﷺ بە قەدەغەیان داناوە، بە قەدەغەی دانانێن، وە پابەند نین بە ئاییني هەقی خوای پەروەردگارەوە، هەتا سەرانە دەدەن (واتە: ملکەچ دەبن بۆ دەوڵەتی ئیسلامیی).

پاشان باسی هەندێك قسەو هەڵوێستی لادەرانەو پێچەوانەی تەوحیدی جوولەکەکانو نەصرانییەکان دەکات: {جوولەکەکان گوتیان: عوزیر کوڕی خوایە، نەصرانییەکان گوتیان: عیسا کوڕی خوایە}

پاشان باسی هەڵوێستی خاوەن کتێبەکان دەکات، بە تایبەتی هی نەصرانییەکان کە عابیدو زاناکانی خۆیانیان لە جیاتی خوا کردۆتە پەرستراو، کە حەڵاڵو حەرامیان بۆ دیاریی کردوون، لە حاڵێکدا کە پێیان گوترابوو: جگە لە خوا، کەسی دیکە نەپەرستن، دوایی باسی ئەو هەڵوێستەیان دەکات، کە ئەوانە دەیانەوێ ڕووناکیی خوا بە فووی زاریان بکوژێننەوە، بەڵام خوای باڵادەست لێ ناگەڕێ هەتا ئایینەکەی تەواو نەکاتو، ڕووناکییەکەی تەواو نەکات.

دەرسی پێنجەم: لە ئایەتی (٣٤ تا ٣٧) دەگرێتە خۆی، کە (٤) ئایەتە، لەم (٤) ئایەتەدا خوا ﷻ سەرەتا بە بڕواداران دەفەرموێ: کە زۆرێك لە زانایانو ڕاهیبەکانی خاوەن کتێبان، لەژێر پەردەی دیندا، بەناهەق ماڵی خەڵك دەخۆن، وە خەڵك لە ڕێی خوا لادەدەن، دوایی هەڕەشەی سەخت لەوانە دەکات کە زێڕو زیو پەزمەندە دەکەن، پارەو سامان پەزمەندە دەکەن، وە لە ڕێی خوادا نایبەخشن، کە لە ڕۆژی دوایی دا بۆیان سوور دەکرێتەوەو نێوچەوانو لاتەنیشتو پشتیانی پێ دەسووتێنرێ.

دوایی خوا ﷻ دەفەرموێ: مانگەکان لەلای خوای پەروەردگار، دوازدە (١٢) مانگن، بۆیە خوای زاناو توانا وا دەفەرموێ، چونکە عەرەبەکان لە نێو خۆیاندا

دەستکاریی مانگەکانیان دەکرد، بە تایبەت چوار مانگە حەڕامەکان، ئەو چوار مانگەی کە جەنگیان تێدا قەدەغە بوو، واتە: (ذو القعدة، ذو الحجة، محرم، رجب) وە خوای شارەزا ڕوونی دەکاتەوە، کە پێویستە ئەو مانگانە، خوا چۆنی داناون، ئێوەش ئاوا مامەڵەیان لەگەڵدا بکەن، کەمو زیادییان تێدا نەکەن، پاشان دەفەرموێ: ئەی مسوڵمانینە! بە تێکڕا دژی هاوبەش بۆ خوا دانەرانەکان بجەنگن، وەك چۆن ئەوان بە تێکڕا دژتان دەجەنگن.

دوایی خوا ﷻ نەریتێکی نەفامیی کافرەکان هەڵدەوەشێنێتەوە، کە بریتی بوو لە (النسيئ)، کە ئەوان: مانگەکانی (ذو القعدة، ذو الحجة، محرم) بە دوای یەکدا، وە پاشان مانگی (رجب)یش، لەو چوار مانگەدا نەدەبوو جەنگو کوشتار لە یەکدی بکەن، ئنجا ئەگەر ئەوانە پەکیان لەسەر ئەوە کەوتبایە، لە یەکێ لەو مانگانەدا شەڕێك بکەن، دەیانگوت: ئەم مانگە دوا دەخەین، مانگێکی دیکە قەدەغەی دەکەین، خوای دادگەر دەفەرموێ: (نسيء) بریتییە لە زێدەیی لە کوفردا، یانی: ئەوانە هەر بۆ خۆیان کافر بوون، بەو هەڵوێستانەشیان، کوفرەکەی خۆیانیان خەستتر کردۆتەوە.

<u>دەرسی شەشەم:</u> لە ئایەتی (٣٨ تا ٤٨) دەگرێتە خۆی، واتە: یازدە (١١) ئایەت،

لەو (١١) ئایەتەدا خوا ﷻ بانگی بڕواداران دەکات بە سەرزەنشت کردنەوە: کە بۆچی کاتێك پێتان دەگوترێ: لە ڕێی خوادا دەربچن بۆ جەنگو جیهاد، بە قالب گرانییەوە دەردەچن، وە خۆتان بە زەوییەوە دەنووسێنن، ئایا ژیانی دنیاتان لە ژیانی دواڕۆژ پێ چاکترە، لە حاڵێکدا کە ژیانی دنیا، لە چاو نازو نیعمەتی دواڕۆژ شتێکی کەم بایەخە؟!

پاشان هەڕەشەیان لێ دەکات کە ئەگەر بێتو لە ڕێی خوادا جەنگو جیهاد نەکەن، خوا سزاتان دەدا، وە خەڵکێکی دیکە دێنێ بۆ شوێنی ئێوە، (واتە: ئێوە دەگۆڕێ)، وە هیچ زیانێکیش بە خوا ناگەیەنن.

ئنجا خوا ﷻ ئیمانداران هاندەدا بۆ پشتگیریی کردن لە پێغەمبەرەکەی ﷺ کە ئەویش هەڵگری پەیامی خوایە، وە پڕۆژەی ئایینو بەرنامەی خوای پەروەردگاری پێیە، وە ئاگاداریان دەکاتەوە، کە ئەگەر ئەوانیش پێغەمبەر ﷺ بەهێز نەکەنو

پشتگیـریی نەکـەن، خـوای باڵادەسـت کاتێـك کـە هـیچ کـەسی لەگـەڵ دانـەبوو سـەریخست، کاتێك کە تەنیا خۆیو هاوەڵەکەی بوون لە ئەشکەوتەکـەدا، وە خـوا ئـارامیی ڕژانـدە سـەر دڵـی پێغـەمبـەر ﷺ، وە بـە فریشتەکـان، کـە نـەدەبینران هاوکاریی کرد، وە وشەی کافرەکانی نـزم کـرد، واتـە: پیلانو نەخشـەی ئـەوان، وە وشەی خوا ـ واتـە: تەگبیرو نەخشەکەی ـ هەمیشە بـەرزە.

پاشان فەرمانیـان پێدەکات کـە بـە سـووکیو بە قورسیی، لە پێنـاوی خـوادا بـە سەرو ماڵیـان جیهاد بکەن، وە دوایی خوا ﷻ تـانە لـە کەسانێکی دڵ نـەخۆش، یـان مونـافیق دەدا، کـە دەفـەرموێ: ئەگـەر ئـەو دەرچوونـە، سـەفەرێکی کـورت بـایە، وە دەستکەوتێکـی نیزیك بووایـە، شـوێنت دەکـەوتن، بـەڵام چونکـە سەفەرەکـە دوور بوو (لێرەدا مەبەسـت پێی جەنگی تەبووکە، دەبوو لە مەدینـەوە بچن بـەرەو شـام، دەوری مانگـە ڕێیـەك بـووە) سوێندیشـان دەخـوارد، ئەگـەر توانیبـامان دەهاتیـن، بەڵام لەگەڵ سوێندەکەشیـاندا ڕاستیـان نەدەکرد، دەیانتـوانی بێـن.

ئنجا خـوا ﷻ سووکـە گلەییـەك لـە پێغـەمبـەری خۆشەویسـت ﷺ دەکـات، کـە بۆچی مۆڵـەتی هـەندێکیـانت دا، پێش ئەوەی بۆت دەربکـەوێ داخـۆ ڕاسـت دەکـەن، یـان درۆزنـن؟! دوایی هـەواڵی پێدەدا، کـە تەنیـا ئەوانـە مۆڵـەتت لـێ وەردەگرن کـە بڕوایـان بـە خــواو بـە ڕۆژی دوایـی نیـە، بۆیـە ئامـادەنین فیداکـاریی بکـەن، بـەڵام ئەوانەی کە بڕوایان بە خـواو بە ڕۆژی دوایی هـەیە، هـەرگـیز داوای مۆڵەتـت لـێ ناکەن، مەگـەر هیچ توانایەکیـان نەبێ، وە پاشـان خـوای بـەرزی مـەزن دەفـەرموێ: ئەوانەی کە داوای مۆڵـەت لە تۆ دەکەن، ئەگەر ویستبـایـان لەگەڵ تۆبـان، لە جـەنگی تەبـووك دا، پێشتـر خۆیـان بۆ ئامادە دەکـرد، چونکـە هـەیـان بـوو، دەیگـوت: خـۆم ئامـادە نەکـردوە، خـوا دەفەرموێ: ئەگـەر ویستبایـان، خۆیـان بۆ ئامادە دەکرد، بەڵام خۆیـان هـەر نەیـانویسـت، بۆیـە خـوای دادگـەریش ئـەوەی بـە قسـمەت نـەکردنو، عەزیمەتو ئیـرادەیانی خاو کـردەوە، وە پێیـان گوترا: دانیشن لەگـەڵ دانیشتووان.

دوایـی خـوا دڵـی پێغـەمبـەر ﷺ دەداتـەوەو، دەفـەرموێ: ئەگـەر لەگـەڵیشتـان دەرچووبـان، هـەر مایەی خراپە دەبوون بۆ ئێوە، وە ڕۆڵی خراپیـان دەگـێڕا، وە قسەو نهێنییـەکانی ئێوەیـان بۆ خـەڵـکی دیکـە دەبـرد، وەك چۆن لـە کاتـی هاتنیشـت دا هـەر ڕۆڵی خراپیـان بینیـوە، واتە: کاتێـك پێغـەمبـەر ﷺ چووە بۆ مەدینـە.

دەرسی حەوتەم: لە ئایەتی (٤٩ – ٦٣) دەگرێتە خۆی، واتە: پازدە (١٥) ئایەت، خوا ﷻ لەم (١٥) ئایەتەدا، کۆمەڵێك لە هەڵوێستی مونافیق و دڵنەخۆشەکان دەخاتە ڕوو، یەکێکیان ئەوەیە، کە یەکێك لەوان هاتوە بە پێغەمبەر ﷺی گوتوە: ﴿ائْذَنْ لِي وَلاَ تَفْتِنِّي﴾ {أَخْرَجَهُ الطَّبَرَانِيُّ فِي (الكبير) برقم: (٢١٥٤)، وَالبَزَّار برقم: (٤٨٩٩)، وَالبَيْهَقِيُّ فِي (الكُبْرَى) برقم: (١٧٦٤٨)}.

واتە: مۆڵەتم بدە، کە نەیەم بۆ ئەو جەنگە، با تووشی گوناه نەبم! کە وەك دوایی باسی دەکەین، بیانوویەکی زۆر بێجێی هێناوەتەوە، ئنجا خوای زاناو توانا باسی هەڵوێستی نەرێنیی و خراپیان دەکات: ئەگەر چاکەیەکت تووش بوو، پێیان ناخۆشە، بەڵام ئەگەر خراپەیەکت تووش بێ، بەڵایەکت تووش بێ، دەڵێن: پێشتر دووربینیی خۆمان کرد بوو، وە خوای بەرز بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: تۆش پێیان بفەرموو: جگە لەوەی کە خوا بۆی نووسیوین، هیچی دیکەمان تووش نابێ، وە بڕواداران دەبێ پشت بە خوا ببەستن.

دوایی دەفەرموێ: پێیان بڵێ: ئایا جگە لە یەکێك لە دوو شتە چاکەکان، چاوەڕێی چی دەکەن، تووشمان بێ: یان سەرکەوتن، یان لە پێناوی خوادا خۆ بەخت کردن و شەهید بوون؟ دوایی خوا ﷻ بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: تۆ پێیان بفەرموو: کە ئەگەر بە پێخۆش بوون یان پێناخۆش بوون،ماڵی خۆتان خەرج بکەن، هەر لێتان قبووڵ ناکرێ، چونکە ئێوە خەڵکی لاڕێن و، بۆ خوا نایبەخشن.

دوایی دەفەرموێ: هیچ شتێك وای لێ نەکردن کە ئەو ماڵەی دەیبەخشن، لێیان قبووڵ نەکرێ، جگە لەوەی کە بڕوایان بە خواو بە ڕۆژی دوایی و بە پێغەمبەری خوا ﷺ نەبووە، وە بە تەنبەڵییەوە نەبێ نەدەهاتن بۆ نوێژ، وە بە دڵ پێناخۆش بوونەوە نەبێ، ماڵی خۆیان نەدەبەخشی.

دوایی خوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: تۆ سەر سام مەبە، بە ماڵ سامان و کوڕو خەڵك و دەوروبەریان، چونکە خوای توانا دەیەوێ ئەو نیعمەتانە لە دنیادا بکاتە مایەی سزادانیان، وە سەرەنجامیش بە کافریی سەربنێنەوە، چونکە تاکو سەروەت و سامان زیاتر بێ و پتر، گوناهی پێ بکرێ، زیاتر دەبێتە مایەی سزاو ئەشکەنجەی دوا ڕۆژیان.

دوایی چەند هەڵوێستێکیان باس دەکات، کە دەفەرموێ: سوێندتان بۆ دەخۆن کە ئەوانیش لە ئێوەن، لە حاڵێکدا کە ئەوان لە ئێوەش نین، بەڵام دەترسێن، کە ئەگەر بە کافر بزانرێن، تووشی سزا ببن، یاخود بە حیسابی خۆیان تووشی ناڕەحەتیی ببن، وە خوای پەنهانزان دەفەرموێ: ئەوانە ئەگەر پەناگەیەك، ئەشکەوتێك، هەر شوێنێکیان دەست بکەوێ، لە ترسان خۆی تێدە خزێنن.

دوایی باسی هەڵوێستێکی دیکەیان دەکات، کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ، کە خێرو چاکەی مسوڵمانانی دەهاتە دەستو دابەشی دەکرد، ئەوانە ڕەخنەیان دەگرت، ئەگەر درابایە وان ڕازی دەبوون، بەڵام ئەگەر نەیاندرابایە، تووڕە دەبوون، وە دەفەرموێ: ئەگەر ئەوانە ڕازی بووبان بەوەی کە خواو پێغەمبەری خوا ﷺ دەیاندەنێو گوتبایان: {خوا بۆ ئێمە بەسە، خوا لە بەخششی خۆی پێیان دەدات، وە پێغەمبەر ﷺ، وە ئێمە ئارەزوومان بۆ لای پاداشتی خوایە} ئەوە بۆ وان باشتر بوو.

دوایی خوای بەخشەر باسی زەکات دەکات، کە دەبێ بدرێ بە هەشت جۆرە کەس: هەژارو، نەدارو، ئەوانەی کار دەکەن بۆ کۆکردنەوەی زەکات، وە دڵ ڕاگیراوانو کۆیلەکان کە خۆیانی پێ ئازاد بکەن، وە قەرزدارو، ئەوانەی لەپێناوی خوادا جەنگو جیهاد دەکەنو هەر خزمەتێك دەکەن، وە ڕێبواری دووره وڵاتی بێ پارە.

پاشان باسی هەڵوێستێکی دیکەیان دەکات، ئەوانەی کە ئازاری پێغەمبەریان ﷺ دەدا لەبەر ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر پیاوێکی بەڕێزو ڕوو تەنك بووە، هەر کەسێك قسەی بۆ کردبایە، ڕوو شکێنیی نەدەکرد، ئەگەر درۆشی کردبایە، سووریش زانیبای درۆ دەکات، نەیدەفەرموو: تۆ درۆزنی، چونکە پێغەمبەر ﷺ ئەوەی لە خۆی نەدەوەشاندەوە، بۆیە ئەوان دەیانگوت (هُوَ أُذنٌ)! موحەممەد هەر گوێیە، هەرچی پێی بڵێی، دەڵێ: بەڵێ، خوای بەرزیش دەفەرموێ: بڵێ: گوێی چاکەیە بۆتان، دەتانناسێ، بەڵام لە خۆی ناوەشێنێتەوە، بە کابرای درۆزن، بڵێ: درۆزنی، وەك دوایی باسی دەکەین.

دوایی خوای بەرز باسی ئەوە دەکات کە سوێندتان بۆ دەخۆن، بۆ ئەوەی ڕازییتان بکەن، بەڵام ئەگەر خواو پێغەمبەری خوایان ﷺ ڕازی بکردبایە، بەهۆی ئیمانو کردەوەی چاکەوە، باشتر بوو لەوەی سوێندی بە درۆی بخۆن،

دوایی دەفەرموێ: ئایا نازانن کە هەر کەسێك دژایەتیی خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بکات، ئەوە جێگەی دۆزەخەو بە هەمیشەیی تێدا دەمێنێتەوە، وە ڕیسواییەکی مەزنی تووش دێ!؟

دەرسی هەشتەم: لە ئایەتی (٦٤ تا ٧٠) دەگرێتە خۆی، واتە: حەوت (٧) ئایەت،

لەم (٧) ئایەتەدا خوا ﷻ باسی ئەوە دەکات کە چۆن مونافیق و دەغەڵەکان، مەترسییان هەبووە کە سوورەتێك لە قورئان بێتە خوارو، ئەو نهێنییانەی کە لە دڵو دەروونیاندا هەن، دەریان بخات، پاشان هەڕەشەیان لێ دەکات کە گاڵتەیان دەکرد بە قورئان و بە ئیسلام و بە پێغەمبەر ﷺ، دەفەرموێ: ئەگەر لێشیان بپرسی: بۆچی ئەو قسانەتان کردوەو گاڵتەتان کردوە؟ دەڵێن: ئێمە ڕێگامان دەبڕی و، قسەی خۆشمان دەکرد بەڕێوە، بەڵام خوای بێنیاز لێیان قبووڵ ناکات و دەفەرموێ: پێیان بڵێ: ئایا گاڵتە بە خواو، بە ئایەتەکانی خواو، بە پێغەمبەرەکەی ﷺ دەکەن؟! پاساوو بیانوو مەهێننەوە، ئەگەر ئیمانیشتان بووبێ پێشتر، بەو گاڵتە کردنە بە خواو، بە ئایەتەکانی خواو، بە پێغەمبەری خوا ﷺ، کافر بوون.

پاشان باسی ئەوە دەکات کە مونافیق و دەغەڵەکان بە نێرو مێوە، پیاوان و ئافرەتان، هەندێکیان لە هەندێکیانن، فەرمان بە شتی خراپ دەکەن و، ڕێ لە چاکە دەگرن، وە دەستی خۆیان لە بەخشین دەگرنەوە، وە خوایان فەرامۆش کردوە، خوای دادگەریش ئیهمالی کردوون و پشت گوێی خستوون.

دوایی باسی سزای مونافیق و دەغەڵەکان دەکات، بە پیاوو ئافرەتیانەوە، هەروەها سزای کافرەکان، کە دۆزەخە.

پاشان دەفەرموێ: سەرەنجامی ئەوانە، وەك سەرەنجامی کافرەکانی پێشووە، کە هەرچەندە سەروەت و سامانیان زۆر بوو، بەڵام دادی نەدان، دوایی چەند نموونەیەك دێنێتەوە لە مێژووداو دەفەرموێ: ئایا هەواڵی گەلی نووح و گەلی عادو گەلی ثەموودو گەلی ئیبراهیم و هاوەڵانی مەدیەن و، شارە هەڵگەڕاوەکان {کە مەبەستی پێ گەلی لووطە}، ئایا هەواڵی ئەوانەیان پێ نەگەیشتوە، کە پێغەمبەرانیان هەموویان بە بەڵگەی ئاشکراوە هاتن بۆ لایان، کەچی بڕوایان

پێ نەكردن؟ وە خوا ستەمی لێنەكردن، بەڵام خۆیان ستەمیان لە خۆیان كرد، خوای كارزانیش لە بەرانبەر ستەمەكەی خۆیان دا، سزای دان.

دەرسی نۆیەم: دوو ئایەتەكانی (٧١ و ٧٢) دەگرێتە خۆی، كە تێیاندا خوای پەروەردگار باسی بڕواداران دەكات، وە سیفەتە سەرەكییەكانی بڕوادارانو سەرەنجامی خێری بڕواداران، دەخاتەڕوو، كە پاداشتی خوا لە بەهەشتو ڕەزامەندیی خۆی ﷻ دا، كە لە هەموو شتێك گەورەترە، بەرجەستەیە.

دەرسی دەیەم: لە ئایەتی (٧٣ تا ٨٠) دەگرێتە خۆی، واتە: هەشت (٨) ئایەت، لەم (٨) ئایەتەدا خوا ﷻ جارێكی دیكە سەرەتا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: كە لە دژی كافرو مونافیقەكان تێبكۆشێ، لە دژی كافرانێك كە سەنگەریان لە ئیسلام گرتبێ، بە چەك، وە لە دژی مونافیقەكانیش بە بەڵگەو دەلیل، وە بە هەڵماڵینی نهێنییەكانیانو پەردە لەسەر لادرانیان.

پاشان دێتە سەر باسی هەندێك هەڵوێستی مونافیقو دەغەڵو دڵنەخۆشەكان، كە سوێند دەخۆن: ئەو قسانەیان نەكردوە، هەندێ قسە بە پێغەمبەر ﷺ گەیشتۆتەوە، ئەویش بانگی كردوون: ئەوانەتان بۆچی گوتوە؟

ئەوانیش سوێندیان بۆ خواردوە كە نەمانگوتوە.

خوای پەروەردگاریش دەفەرموێ: بە تەئكید وشەی كوفریان بە دەمدا هاتوە، وە لە دوای ئەو مسوڵمانەتییە ڕووكەشییەیان، كە هاتوونە نێو ئیسلام، كوفریان كردوە، وە ویستووشیانە كارێك لە دژتان ئەنجام بدەن، بەڵام دەستیان نەیگەیشتۆتێ، كە بریتی بووە لە هەڵداشتنی پێغەمبەر ﷺ لە دەربەندێك.

ئنجا خوا ڕەخنەیان لێدەگرێت، كە ئەوانە هیچ شتێكیان لە ئیسلامو مسوڵمانان بە عەیب نەگرت، تەنیا ئەوە نەبێ كە خوای بەخشەر بەهۆی ئیسلامەوە، دەوڵەمەندی كردبوونو، بێنیازی كردبوون، وە لە حاڵەتی پەراگەندەییەوە، كۆی كردبوونەوە سەریەك، وە لە زەبوونییەوە بە هێزی كردبوون، ئنجا لە جیاتی ئەوەی شوكری خوا بكەن، دژایەتیی ئیسلامو مسوڵمانان دەكەن !!.

وە دوایی خوای پەروەردگار باسی هەڵوێستی هەندێکیان دەکات، کە بەڵێنیان داوە: ئەگەر بێتو خوای میهرەبان لە بەخششی خۆی پێیان بدات، ئەوانیش خێرو چاکە دەکەنو لە صاڵحان دەبن، بەڵام کاتێك خوا ﷻ ئەو داوایەی کردوویانە، بۆی جێبەجێ کردوون، ڕژدییو چرووکییان نواندوە، وە بەڵێنەکەیان شکاندوە، بۆیە لە ئەنجامی ئەوەدا خوای دادگەر نیفاقو دەغەڵیی خستۆتە دڵیانەوە.

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە جاری وایە بەهۆی کردەوەی خراپەوە، ئینسان دڵی بەرەو کوفرو نیفاق دەگۆڕێ.

ئنجا خوای تاكو پاك دەفەرموێ: ئایا نازانن کە خوا هەموو نهێنییەکانیان دەزانێ، وە چیەو سرکەو قسەی پەنهانی نێوانیان دەزانێ؟!

دوایی باسی هەڵوێستێکی دیکەیان دەکات کە: ڕەخنەیان دەگرت لەوانەی کە ماڵیان دەبەخشی، ئەوەی زۆری بەخشیبایە، دەیانگوت: ئەوە ڕیابازیی دەکات، وە ئەوەی کەمی بەخشیبایە، دەیانگوت: ئنجا خوا چ پێویستی بەوەندە هەیە؟!

بۆیە بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: ئەگەر تۆ داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا بکەی، یان بۆیان نەکەی، ئەگەر حەفتا (٧٠) جار داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا بکەی، لێیان خۆش نابێ، چونکە بەرانبەر بە خواو بە پێغەمبەرەکەی بێبڕوا بوون، وە خوا ڕێنمایی کەسانی لاڕێ ناکات.

<u>دەرسی یازدەیەم:</u> لە ئایەتی (٨١ تا ٨٩) دەگرێتە خۆی، واتە: نۆ (٩) ئایەت، لەو (٩) ئایەتەدا، خوا ﷻ باسی ئەوانە دەکات کە بە بیانووی بێجێ، خۆیان لە پێغەمبەری خوا ﷺ بەجێهێشتو، نەچوون بۆ جەنگی تەبووك، وە پێیان ناخۆش بوو لە ڕێگای خوادا جیهاد بکەن، وە بە خەڵکی دیکەشیان دەگوت: ئێستا فەصڵی ساڵ زۆر گەرمە، بەو گەرمایە دەرمەچن، بە هیلاك دەچن! خوای باڵادەستیش دەفەرموێ: پێیان بڵێ: ئاگری دۆزەخ گەرمترە، ئەگەر بزانن‌و عەقڵیان پێ بشکێ، بۆیە دەفەرموێ: سەرەنجام وایان لێدێ کە زۆر دەگریەن، وە کەم پێدەکەنن، بەهۆی کردەوەی دەستی خۆیانەوە، وە لە سزای ئەوەدا، کە ئێستا بە مسوڵمانان پێدەکەنن، کە بەو گەرمایە چوون بۆ جەنگی تەبووك، لە قیامەتدا تووشی گریانێکی زۆر دێن.

ئنجا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: هەر كاتێك گەڕایەوە بۆ لایانو هەندێك لەوانەی ئێستا خۆیان وەدوا داوەو خۆیان بەجێهێشتوە، ویستیان بێن بۆ جەنگو جیهاد، پێیان بڵێ: مەیەن! چۆن لەگەڵ ئافرەتو منداڵ دا بەجێماون، هەر لەگەڵ وان دابنیشن، وە هەر كامێكیش لەوانە مرد، هەرگیز لەسەر گۆڕەكەی رامەوەستەو دوعای بۆ مەكە، چونكە ئەوانە بەرانبەر بە خواو پێغەمبەرەكەی، بێبڕوا بوون، وە بە لاڕێییو كافریی مردوون.

دوایی بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: بە سەروەتو سامانو ماڵو منداڵیان سەرسام مەبە، چونكە خوا دەیكاتە مایەی سزا بۆیان لە دنیادا، وە بە كافرێتییش گیان دەسپێرن.

دوایی باسی ئەو هەڵوێستەیان دەكات، كە هەر كاتێك سوورەتێك بێتە خوار كە فەرمانیان پێ بكات: ئیمان بە خوا بێننو لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ بچن بۆ جەنگو جیهاد، ئەوانەیان كە دەست ڕۆیشتوون، دەڵێن: مۆڵەتمان پێبدە، با لەگەڵ ئەوانەی كە دانیشتوون كە ئافرەتو نەدارو منداڵن، دابنشین، خوای پەروەردگاریش تانەیان لێدەداو، دەفەرموێ: ڕازی بوون كە لەگەڵ ئافرەتانو پیرەژنو منداڵاندا دابنیشن.

بۆیەش كاتی خۆی من لە سەرباسی هەندێ وتاری خۆمدا گوتبووم: {جەنگو جیهاد بە زبرە پیاوان دەكرێ، بە پیرەژن پیاوان ناكرێ}.

ئنجا باسی پێغەمبەر ﷺو ئەوانەی كە لە خزمەتی دابوون، دەكات، دەفەرموێ: ئەوان بە سەرو ماڵ لە پێناوی خوادا دەجەنگنو فیداكاریی دەكەن، وە هەر ئەوانەش سەرفرازن، خوای بەخشندە ئەو بەهەشتانەی كە بۆی داناون، ڕووباری زۆر بە ژێر كۆشكەكانیان دا دەڕۆن، ئەمەش سەركەوتنی مەزنە.

دەرسی دوازدەیەم: لە ئایەتی (٩٠ تا ١٠٦)، واتە: حەڤدە (١٧) ئایەت دەگرێتە خۆی، لەم (١٧) ئایەتەدا خوا ﷻ باسی عەرەبە خێڵەكییەكان دەكات، ئەو عەرەبانەی كە بیابانشین بوون، مەڕو بزنو حوشتریان بەخێو دەكردن، گرنگ ئەوەیە لە بیابان بوون، بە زاراوەی ئەمڕۆ: لادێی بوونو، شارنشین نەبوون، كە ئەوانیش دیارە بۆ چەند بەشێك پۆلێن دەبن، سەرەتا خوا دەفەرموێ: عەرەبە

خێڵەکییەکان هاتن بۆ ئەوەی مۆڵەتیان بدرێ، ئەوانەی کە بۆیان نەدەگونجا، لەبەر بێ ئیمکانیەتییان، یان لەبەر هەر هۆیەك بێ، بەڵام کە ئەوانەی کە درۆیان لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ کرد، هەر نەهاتن پاساویش بێننەوە، دوایی خوا ﷻ ڕوونی دەکاتەوە کە ئا ئەوانە گلەییان نەهاتۆتە سەرێ کە نەچوون بۆ جەنگ، چونکە لەبەر بێهێزیی، لەبەر نەخۆشیی، یان لەبەر دەست نەڕۆیشتن، لە ڕووی ماددییەوە نەهاتوون بۆ ئەو جەنگە، مادام دڵسۆز بووبن بۆ خواو بۆ پێغەمبەر ﷺ، چونکە کەسانی چاکەکار گلەییان نایەتە سەرێ.

هەروەها کەسانێکیش کە هاتن بۆ لات ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ، وە گوتیان: وڵاخمان دەوێ، پشتێکمان دەوێ کە سواری بین، تا پێی بچین بۆ جەنگو جیهاد، تۆش گوتت: توانام نیە هاوکارییتان بکەم، ڕۆیشتنو چاویان پڕ بوو لە فرمێسك، ئەوانەش گلەییان نایەتە سەر.

دوایی دەفەرموێ: گلەیی تەنیا دێتە سەر ئەوانەی کە مۆڵەتت لێ وەردەگرنو دەوڵەمەندیشن، ڕازی بوون لەگەڵ منداڵانو ئافرەتان دا دابنیشن، بۆیە خوا مۆری بەسەر دڵیانەوە ناوەو هیچ نازانن.

ئنجا خوا ﷻ باسی نهێنییەکانیان دەکات، دەفەرموێ: کاتێك کە دەگەڕێنەوە بۆ لات، لە جەنگی تەبووك، عوزرت بۆ دێننەوە، تۆش پێیان بفەرموو: عوزرو بیانوو مەهێننەوە، چونکە ئێمە بڕواتان پێناکەین، خوا ﷻ هەواڵی ئێوەی پێداوین، وە لەمەودواش خواو پێغەمبەرەکەی کردەوەکانتان دەبینن کە ئایا ڕاست دەکەن، یان درۆ دەکەن، دواییش دەگێڕڕێنەوە بۆ لای خوایەك، کە زانایە بە پەنهان ئاشکراو، هەواڵتان پێدەدا بەوەی کە دەیکەن.

دیسان خوا ﷻ دەفەرموێ: لەمەودوا سوێندتان بۆ دەخۆن، کاتێك کە دەگەڕێنەوە بۆ لایان، بۆ ئەوەی وازیان لێ بێنن، ئێوەش وازیان لێ بێنن، ئەوانە پیسن، وە سەرەنجامیان دۆزەخە، وە جارێکی دیکەش دەفەرموێ: سوێندتان بۆ دەخۆن، تاکو لێیان ڕازی بن، ئەگەر ئێوەش لەوان ڕازی بن، خوا لە کۆمەڵی لاڕێیان ڕازی نابێ.

ئنجا دێتە سەر جۆرێكی دیكەی عەرەبە خێڵەكییەكانو دەفەرموێ: عەرەبە خێڵەكییەكان {كە دیارە هەموویان نینو، پۆلێكیانن} لە هەموو كەس كافرترن، وە لە نیفاقو دەغەڵییدا زیاتر ڕۆچوون، وە زیاتر شایستەتر بوون بۆ ئەوەی كە سنوورەكانی ئەوەی كە خوا دایبەزاندوە بۆ سەر پێغەمبەری خوا ﷺ، نەیزانن، ئنجا دەفەرموێ: هەندێك لەو عەرەبە خێڵەكییانە هەن، كە ئەوەی دەیبەخشێ، بە حیساب لە ڕێی خوا دایە، پێی وایە تالان كراوەو، بە زۆر لێی سەندراوەو سۆغرە بێگاری پێكراوە، وە هەمیشە لە دەرفەت دەگەڕێ، بۆ ئەوەی زەبرتان لێبدات.

دوایی خوا ﷻ باسی جۆرێكی دیكە لە خێڵە عەرەبەكان دەكات، كە ئیمانیان بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەیە، وە ئەوەش كە دەیبەخشن، ئومێدیان پێیەتی كە پێی لە خوا نیزیك ببنەوە، وە پێغەمبەر ﷺ دوعایان بۆ بكات، ئنجا خوای پەروەردگاریش دەفەرموێ: با دڵنیابن كە مایەی لە خوا نیزیك بوونەوەیانە، وە خوا دەیانخاتە ژیر سایەی بەزەیی خۆیەوە.

ئنجا خوای مەزن مەدحێكی پێشكەوتووەكان دەكات، لە كۆچكەرانو لە پشتیوانان، وە ئەوانەش بە باشی شوێنیان كەوتوون، كە خوا لێیان ڕازییە، وە ئەوانیش لە خوا ڕازین، وە دەیانخاتە بەهەشتەكانی خۆیەوە.

هەروەها خوا باسی ئەوە دەكات كە لە عەرەبە خێڵەكییەكانو، لە خەڵكی مەدینەش، هەیە كە زۆر ڕۆچووە لە نیفاقداو، زۆر مەشقی كردوە، بە ئاسانیی نازانرێو پەی پێ نابردرێ، بۆیە دەفەرموێ: ﴿لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ ﴿١٠١﴾﴾ التوبة.

تۆ نایانزانی، بەڵام ئێمە دەیانزانین.

دەرسی سێزدەیەم: لە ئایەتی (١٠٧ تا ١١٠) دەگرێتە خۆی، واتە: چوار (٤) ئایەت،

خوای پەروەردگار لەو (٤) ئایەتەدا، باسی كۆمەڵێك دەكات كە پیلانێكی زۆر گلاویان دارشت بۆ دژایەتییكردنی پێغەمبەر ﷺ و مسوڵمانان، ئەویش ئەوە بوو مزگەوتێكیان دروست كرد، بۆ ئەوەی لە پەنای مزگەوتداو لە بەرگی دیندا، لە

دیـن بـدەن، لە بەرگی ئیسـلامدا، دژایەتیی ئیسلام بکـەن، کـە دوایـی خـوای دادگـەر نـاوی لـەو مزگـەوتە نـا: (ضـرار)، وەك دەفـەرموێ: ﴿وَٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ مَسۡجِدٗا ضِرَارٗا ﴿١٠٧﴾﴾التوبـة.

واتـە: مزگـەوتێك کـە بەهۆیـەوە، یـاخـود لـەبن بـاڵی ئـەو مزگـەوتەو، لـەبن سـێبەری ئەو مزگەوتـەدا، زیـان لە مسوڵمانان بدەن.

دوایی خـوا ﷻ دەفـەرموێ: ئەوانە سوێند دەخۆن، کە هـەر مەبەسـتمان پێ چاکە بووە، بەڵام خـوا دەزانـێ کـە درۆ دەکـەن، وە خـوا لـە پێغـەمبـەرەکەی ﷺ قەدەغە دەکات، کە هەرگیز لەو مزگەوتەدا، هیچ نوێژێ بکات، یاخود تێیدا دابنیشێ.

پاشـان پێی دەفـەرموێ: مزگـەوتێك کـە لەسـەر بناغـەی تەقـوا بنیـات نـراوە، کـە مەبەست پێی مزگەوتی قوبایە، وە مزگەوتی پێغـەمبـەرە ﷺ بـە پلـەی یەکـەم، وە هـەموو ئـەو مزگەوتـانـەن کـە بـە نیـازو مەبەسـتـی چـاكو بۆ ڕازیکـردنی خـوا، بنیـات دەنرێـن، دەفەرمـوێ: ئـەو جـۆرە مزگەوتـانە شایسـتەی ئـەوەن، کـە تێیـاندا دینداریی بکـرێ، بەندایـەتیی بـۆ خـوا بکـرێ، کـە ئەوانـە پیاوانێکیـان تێدا هـەن، خۆیـان پاك دەکـەنەوە، لە ڕووی جەسـتەییو لـە ڕووی مەعنەوییـەوە، وە خـواش خـۆ پاککەراوانـی خـۆش دەوێـن.

دوایی خـوا ﷻ بەراورد دەکـات، لـە نێـوان مزگـەوتێکـدا کـە لەسـەر بناغـەی تەقـوا بنیـات نراوەو بۆ ڕەزامەندیی خـوا، ئایـا ئەوە بـاشـترە، یـاخـود مزگـەوتێك کـە لەسـەر قـەراغی کەندەڵانێکـی هەڵـواسراو، کـە ئـاو بنکۆڵـی کـردوە، وە سەرەنجـام دەڕووخێتـە نێـو دۆزەخـەوە، ئایـا کامیـان بـاشـترە؟ بـە تەئکیـد ئـەوەی کـە لەسـەر بناغـەی تەقـوا بنیـات دەنرێ.

دوایی خـوا ﷻ دەفـەرموێ: ئەو بناغـەیەی کـە بنیـاتیـان نـا، هـەر مایـەی گومـانو دوو دڵیـی دەبـێ، تـاکو دڵیـان پارچـە پارچە دەبـێ لە دۆزەخـدا، واتە: هـەندێ جـار هـەندێ گـوناه ئینسـان دەیکـات، دوایـی شـوێنەواری ئـەو گوناهـە، شـوێنەواری ئـەو غەڵـەتو لادانە، هـەر لەگـەڵیدا دەمێنێتـەوەو بـەردەوام دەبـێ، وەك چۆن کـەسێك ژەهرێك دەخـوا، دوایی کاریگـەریی، ئەو ژهـرە لە جەسـتەی دا دەمێنـێ.

دەرسی چواردەیەم: ئایەتەکانی (١١١ و ١١٢) دەگرێتە خۆی، واتە: دوو (٢) ئایەت، خوا ﷻ لەو (٢) ئایەتەدا باسی ئەوە دەکات، کە سەرو ماڵی لە بڕواداران کڕیوە، کە لە بەرانبەردا بەهەشتیان بداتێ، وە ئەوانیش لە پێناوی خوادا دەجەنگن، ئەوە بەڵێنێکە خوا داویەتی لە تەوراتو ئینجیلو لە قورئاندا، وە خوا ﷻ پێیان دەفەرموێ: بەو بەڵێنەی خواو بەو مامەڵەیەی کە لەگەڵ خوادا کردووتانە، دڵ خۆش بن، دوایی نۆ (٩) سیفەت لەو بڕوادارانە هەڵدەدا، کە بریتین لە سیفەتەکانی: تەوبەکردنو بەندایەتیی بۆ خوا کردنو، ستایشی خوا کردن، وە گەڕان بە زەوی خوادا، وە ڕکووع بردن، وە کڕنووش بردن، وە فەرمان بە چاکە، وە ڕێگا گرتن لە خراپە، وە پاراستنی سنوورەکانی خوا، وە دەشفەرموێ: موژدە بدە بەو بڕوادارانەی کە خاوەنی ئەو سیفەتانەن، چونکە کەسانێك خاوەنی ئەو سیفەتانە بن، دەتوانن ئەو جۆرە مامەڵەیە لەگەڵ خوادا بکەن، کە سەرو ماڵیان لە پێناوی خوادا ببەخشن، وە لە بەرانبەریشدا خوا بەهەشتیان بداتێ.

دەرسی پازدەیەم: لە ئایەتی (١١٣ تا ١١٦) دەگرێتە خۆی، واتە: چوار (٤) ئایەت، خوا ﷻ لەو چوار ئایەتەدا باسی مەسەلەیەکی گرنگ دەکات، ئەویش ئەوەیە کە نە پێغەمبەری خوا ﷺ، وە نە بڕوادارانیش، بۆیان نیە، داوای لێبوردن لە خوا بکەن، بۆ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، ئەگەر خزمو نیزیکیشیان بن، دوای ئەوەی کە بۆیان دەرکەوتوە: ئەوانە خاوەنی دۆزەخن، واتە: دوای ئەوەی کە بە کافریی دەمرن، کەس بۆی نیە بۆ خزمێکی کافری بپاڕێتەوەو خوا لێی خۆش بێ، چونکە ئەوە قسەیەکەو جێ ناگرێ، پێشینانیش دەڵێن: (قسەیەك بکە جێ بگرێ، ڕبە بپێوە سەربگرێ)، ئەوە قسەیەکە جێ ناگرێ.

دوایی خوای پەروەردگار وەك جۆرێك لە عوزر هێنانەوە بۆ ئیبراهیم، کە کاتی خۆی ئیبراهیمیش داوای لێبوردنی لە خوا کرد بۆ بابی، دەفەرموێ: داوای لێبوردن کردنی ئیبراهیم بۆ بابی (ئازەر) هەر لەبەر ئەوە بوو، کە پێشتر بەڵێنی پێدابوو، بەڵام دوای ئەوەی بۆی دەرکەوت: دوژمنی خوایە، بەرائەتی لێکردو دووریی لێکرد، وە بێگومان ئیبراهیمیش پیاوێکی زۆر بە ڕەحمو زۆر هێدییو هێمن بوو، زۆر بە پەرۆش بووە، لێرەدا خوای میهرەبان جۆرێك لە پاساودانەوە، بۆ هەڵوێستەکەی ئیبراهیم دەخاتە ڕوو.

ئنجا خوا ﷻ : کەسێك لە مسوڵمانان نەیزانیبێ‌و، بۆ خزمێکی کافری پاڕابێتەوە، ئەوە دەخاتە ڕووو دەفەرموێ: خوا هیچ کۆمەڵێك گومڕا ناکات، واتە: بە گومڕا لە قەڵەمیان نادات، تاکو ئەوەیان بۆ ڕوون نەکاتەوە، کە دەبێ پارێزی لێبکەن، پێشتر کە خوا بۆی ڕوون نەکردوونەوە کە: دروست نیە، بۆ خزم‌و کەسی کافرتان بپاڕێنەوەو، داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا بکەن، بۆیە گوناهبار نەبوون.

پاشان ڕایدەگەیەنێ کە هەرچی موڵکی ئاسمانەکان‌و زەوییە، هی خوایە، خوا دەژیێنێ‌و دەمرێنێ، وە جگە لە خوا، دۆست‌و پشتوان‌و یارمەتیدەرێکی دیکەتان نیە.

<u>دەرسی شازدەیەم:</u> لە ئایەتی (١١٧ تا ١١٩) دەگرێتە خۆی، واتە: سێ (٣) ئایەت، خوا ﷻ لەو (٣) ئایەتەدا باسی ئەوە دەکات، کە لە پێغەمبەری خۆی ﷺ، وە لە کۆچکەران‌و پشتیوانان کە شوێنی کەوتوون، لە ڕۆژی سەغڵەتییدا، {کە مەبەست پێی جەنگی تەبووکە} خوا لە کەم‌و کوڕییەکانیان خۆش بووە، وە تەوبەی لێ قبووڵ کردوون، دوای ئەوەی کە نیزیك بوو دڵی هەندێکیان لابدات، وەزعەکە زەحمەت بوو، بەڵام خوا لەگەڵیان میهرەبان‌و بە بەزەییە.

هەروەها بەتایبەتی لەو سێ نەفەرەی کە بڕیار لەبارەیانەوە دواخرا بوو، وەك خوا ﷻ لەبارەیانەوە دەفەرموێ: ﴿ وَءَاخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ ٱللَّهِ ﴿١٠٦﴾ ﴾التوبة، ئەو سێیەش خوای بەخشندە لێیان خۆش بوو، کە (کەعبی کوڕی مالیك‌و، مەڕارەی کوڕی ڕەبیع‌و، هیلالی کوڕی ئوممەیە)بوون، ئەو سێ هاوەڵە کە دوایی بەسەرهاتەکەیان بە تەفصیل دێنین، ئەوانە بەبێ پاساو دواکەوتن لە جەنگی تەبووك، بەڵام درۆشیان لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ نەکرد، چوونە خزمەتی‌و گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! ئێمە هیچ پاساومان نەبوو، بەڵام ئیسراحەتمان پێخۆش بوو، نەهاتین بۆ ئەو جەنگە، ئیدی ئەویش فەرمووی: مادام ڕاستتان کرد، بڕۆن تاکو خوای دادگەر لەبارەوەتانەوە بڕیار دەدا، ئیدی ئەوان پەنجا (٥٠) شەوو ڕۆژ، دوا خران، دوایی خوای کارزان ئەم ئایەتەی ناردە خوارو تەوبەی لێ قبووڵ کردن، کە ئەوە خۆشترین ڕۆژ بوو لە ژیانیاندا.

دوایی خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ئەوان بێگومان دنیایان لێ وەتەنگ هاتو، نەفسی خۆشیانیان لێ وەتەنگ هاتو، زانیان کە جگە لە خوا هیچ پەنایەکی دیکەیان نیە، ئنجا خوا گەڕایەوە سەریان، بۆ ئەوەی ئەوانیش بگەڕێنەوە، بێگومان خوا زۆر تەوبە قبوولکەری بە بەزەیی یە.

لە کۆتایی دا دەفەرموێ: ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە! پارێز لە خوا بکەنو لەگەڵ ڕاستان دابن، یانی: وەك چۆن ئەو سێ نەفەرە ڕاستیان کرد، وە ئەوانی دیکەش کە هاتن واقیعی خۆیان خستە ڕووو، گوتیان: ئاوا بووو ئاوا بووە، ئێوەش بەو شێوە بن، هەوڵ مەدەن بە درۆو دەلەسە خۆتان بپەڕێننەوە، چونکە درۆ ئەگەر بەسەر بەندەکانی خوادا تێپەڕێ، بەدڵنیایی بەسەر خوادا تێناپەڕێ.

دەرسی حەڤدەیەم: کە لە ئایەتی (١٢٠ – ١٢٣)، واتە چوار (٤) ئایەت، پێك دێ،

خوا ﷻ لەو (٤) ئایەتەدا، باسی ئەوە دەکات کە خەڵکی مەدینە، وە ئەو عەرەبە خێڵەکییانەی کە لە دەوربەریانن، بۆیان نیە لە پێغەمبەری خوا ﷺ بەجێبمێنن، وە بۆیان نیە نەفسی خۆیان لە نەفسی پێغەمبەر پێ لە پێشتر بێ، واتە: مادام ئەهلی ئیمانن، دەبێ لە خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ دابن، بەڵكو ببنە قەڵغانو بەلا گێڕەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ، ئنجا باسی ئەوە دەکات کە: هیچ تێنوێتییەك‌و، هیچ ماندوبوونێك‌و، هیچ برسێتییەکیان لە ڕێی خوادا تووش نایە، وە ناچنە هیچ شوێنێك کە مایەی ڕق هەڵسانو تووڕەیی کافرەکان بێ، وە هیچ زەبرێك لە دوژمن نادەن، مەگەر خوا تبارك وتعالی بەوە، کردەوەیەکی باشیان بۆ بنووسێ، وە خوا پاداشتی چاکەکاران زایە ناکات.

هەروەها دەفەرموێ: هیچماڵێك خەرج ناکەن، چ کەم بێ، چ زۆر بێ، چ گچکە بێ، چ گەورە بێ، وە هیچ دۆڵو شیوێك نابڕن، مەگەر خوا بۆیان دەنووسێ، بۆ ئەوەی خوا پاداشتی ئەوەیان بداتەوە کە کردوویانە.

دوایی خوا ﷻ ڕایدەگەیەنێ کە بڕواداران ناگونجێ هەموو تێکرا بچن بۆ جەنگ، بەڵکو دەبێ لە هەر کۆمەڵێکی زۆر، کۆمەڵێکیان بچن، بۆ ئەوەی کە لە دیندا شارەزا بن، یاخود لە هەر کۆمەڵێك بەشێکیان بچن، بەلام ئەوانی دیکە بمێننەوەو بۆ ئەوەی هەتا ئەوان لە جەنگ دێنەوە، ئەوان خەریکی لێکۆڵینەوەو

شارەزایی لە قورئاندا بن، وە کاتێك ئەو جەنگاوەرانە گەڕانەوە بۆ لایان، لە دین تێیان بگەیەنن، وە ئاگاداریان بکەنەوە، بەڵکو ئەوانیش وریایی خۆیان وەربگرن.

پاشان خوا فەرمان بە ئیمانداران دەکات‌و، دەفەرموێ: ئەو دوژمنە کافرانەی لێتانەوە نیزیکن، لە دژیان بجەنگن، وە با زبرییتان پێوە ببینن، وە بشزانن کە خوا لەگەڵ پارێزکاران دایە، کەواتە: زبریی نواندن لە کاتی جەنگ‌و جیهاددا، بەرانبەر بە کەسانێك کە شەڕیان لە دژ دەکرێ، لەگەڵ پارێز لە خوا کردن، دژی یەك نین.

<u>**دەرسی هەژدەیەم:**</u> لە ئایەتی (١٢٤ تا ١٢٧) دەگرێتە خۆی، واتە چوار (٤) ئایەت، خوا ﷻ لەو (٤) ئایەتەدا، دووبارە دێتەوە سەر باسی هەندێك لە هەڵوێستی دەغەڵ‌و دڵنەخۆشەکان، کە کاتێك سوورەتێك لە قورئان دێتە خوار، هەیانە، دەڵێ: کامەتان بەوە ئیمانی زیاد بوو، کوا کە موحەممەد، دەڵێ: ﴿وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ ءَايَـٰتُهُۥ زَادَتْهُمْ إِيمَـٰنًا ۝٢﴾الأنفال، کامەتان ئیمانی زیاد بووە!! ڕاست ناکات.

بەڵام خوای تاك‌و پاك دەفەرموێ: ﴿فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ فَزَادَتْهُمْ إِيمَـٰنًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ۝١٢٤﴾التوبة، بەڵام ئەوانەی ئیمانیان هەیە ئیمانیان پێ زیاد دەبێ، بەڵام کەسێك ئیمانی هەر نەبێ، چی زیاد بێ؟ لە هیچی هیچ پەیدا نابێ، بەڵام شتێك دەگونجێ ببێتە شتێکی چاکتر، بەڵام کە هیچت نەبێ‌و سفر بێ، ئیمانی چی زیاد بێ؟!

بۆیە دەفەرموێ: ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی تێدایە، هەر پیسیی‌و نەخۆشیی زیاتر دەچێتە دڵ‌و دەروونیانەوە، چونکە تاکو ئایەتێك دێتە خوار، ئەوانیش کوفری پێ دەکەن، پێشتریش کوفریان بە ئایەتەکانی دیکە کردوە، ئنجا هەتا کوفر بە ئایەتەکان زیاتر بکەن، کوفرەکەیان خەستتر دەبێتەوە، ئنجا دواییش بە کافریی دەمرن.

دوایی خوا ﷻ دەفەرمویٚ: ئایا نابینن: هەموو ساڵێك جارێك یان دووجار تاقی دەكرێنەوە، واتە: نهێنییەكانیان دەردەخرێن، عەیبو كەمو كوڕییان دەردەكەویٚ، هەڵوێستە سەرشۆڕانەكانیان كە پەنهانیان كردوون لە خەڵك، خوای پەنهانبین پەردەیان لەسەر لادەدا، كەچی لەگەڵ ئەوەشدا، ناشگۆڕێنو پەندیش وەرناگرن!

ئنجا جارێكی دیكەش خوا دەفەرمویٚ: كاتێك سوورەتێك دێتە خوار، هەندێك تەماشای یەكدی دەكەن، ئایا كەس ناتانبینیٚ؟ ئەگەر كەس نەیانبینیٚ، دەڕۆن، بۆ ئەوەی گوێیان لەو ئایەتانە نەبیٚ، خوا دەفەرمویٚ: خوا دڵیان لابدا، لەبەرئەوەی كە كۆمەڵێكی نەزانو نا تێگەیشتوون.

<u>دەرسی نۆزدەیەمو كۆتایی :</u> ئایەتەكانی (١٢٨ و ١٢٩) دەگرێتە خۆی، واتە: دوو (٢) ئایەت، خوا ﷻ لەو (٢) ئایەتەدا ئیمانداران دەدوێنیٚ، یاخود مرۆڤایەتی دەدوێنیٚ بەگشتی، دەفەرمویٚ: لە خۆتان پێغەمبەرێكتان بۆ هات، ڕەوانەكراوێكتان بۆ هات، (موحەممەد ﷺ) كە هەر شتێك مایەی نارەحەتیی ئێوەیە، ئەو زۆری پێناخۆشەو لەسەر دڵی قورسە، وە زۆر سوورە لەسەر ئەوەی سوودتان پیٚ بگەیەنیٚ، وە بەرانبەر بە بڕوادارانیش زۆر میهرەبانو بە بەزەیی یە.

ئنجا بە پێغەمبەری خاتەم دەفەرمویٚ: ئەگەر ئەوانە پشتیان تێكردی، پشتیان هەڵكرد، تۆ بڵیٚ: خوام بەسە، بێجگە لەو هیچ پەرستراو نین، پشتم بەس بەو بەستوە، وە ئەو خاوەنی بارەگای مەزنە.

ئەمە كورتەیەك بووە لە نێوەڕۆكی ئەم (١٢٩) ئایەتە، كە لێرەدا دابەشمان كردوون بۆ نۆزدە (١٩) دەرس.

دەرسی یەکەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان، شازدە (١٦) ئایەت دەگرێتە خۆی، ئایەتەکانی (١ تا ١٦)، هەڵبەتە پێشتریش باسمان کرد کە لەو ئایەتانەدا خوای کاربەجێ، بەرائەتو دووریی‌و بێزاریی خۆی‌و پێغەمبەرەکەی (موحەممەد ﷺ) بەرانبەر بە هاوبەش دانەرەکان ڕادەگەیەنێ، ئەو هاوبەش دانەرانەی کە پەیمانیان هەبووە لەگەڵ مسوڵمانانداو، هەموو جارێ پەیمانەکانیان دەشکاندن، وە پێوەیان پابەند نەدەبوون، وە لە پەنای هەبوونی پەیماندا، زەبریان لە ئیسلام‌و مسوڵمانان دەدا، وە خوا ڕایدەگەیەنێ، کە هەتا چوار مانگ مۆڵەتە کە بە ئازادیی بێن‌و بچن، بەڵام دوای ئەو چوار مانگە، ئێوە لە لایەن سوپای ئیسلامەوە سەنگەرتان لێدەگیرێ‌و، ئاگادار دەکرێنەوە کە پەیمانتان لە نێوان دا نەماوە.

پاشان ڕایدەگەیەنێ: کە ڕۆژی حەجی گەورەتر (الحج الأكبر) لە لایەن خواو پێغەمبەرەوە ﷺ بەرائەت‌و دووریی لە کافرانی پەیمان شکێن‌و ڕاگەیەنراوە.

دوایی خوا ﷻ کەسانێك کە بە پەیمانەکانیانەوە پابەند بوون‌و، پەیمانەکانیان لەگەڵ ئەهلی ئیسلام دا پاراستوون، هەرچەند هاوبەش بۆ خوا دانەرو کافریشن، لەو بڕیارە هەڵداوێری‌و جیا دەکاتەوە، وە فەرمان بە مسوڵمانان دەکات: دەبێ هەتا کاتی دیاریکراو، پەیمانەکانیان لەگەڵدا تەواو بکرێن.

پاشان خوا ڕایدەگەیەنێ کە دوای بەسەرچوونی ئەو چوار مانگە{ئەو چوار مانگە دوایی باسی دەکەین، کە لە (١٠)ی (ذي الحجة)ەوە، ئەوە بیست ڕۆژ، لە مانگی

(ذي الحجة)، ئنجا لە ساڵی تازە (محرم، سفر، ربیع الأول) لـە (ربیع الثاني)یش، هەتاكو (٢٠)ی مانگ، كە دەكاتە چوار مانگ} ئەو چوار مانگە مۆڵەتە، دوای بەسەرچوونی ئەو چوار مانگە، ئەوجار مسوڵمانان دەستیان كراوەیە لە بەرانبەر ئەو هاوبەش دانەرە بێ پەیمانانەدا، كە بیانكوژنو، بیانگرنو، ئابڵووقەیان بدەن، مەگەر بگەڕێنەوە بۆ لای خوا، وە بێنەوە نێو ئیسلامو، ببنە ئەهلی نوێژو زەكات.

دوایی خوا ﷻ باسی پەنادانی بابایەكی موشریكو كافر دەكات، كە دەیەوێ لە قورئان تێبگات، كە دەبێ مسوڵمانان پەنای بدەن، با بێ گوێی لە فەرمایشتی خوا بێ، ئنجا ئەگەر ئیمانی هێنا، باشە، ئەگەر ئیمانیشی نەهێنا، بیگەیەننەوە شوێنی خۆی، ئەو شوێنەی كە لێی دڵنیا دەبێ، كە بێ زیان دەبێ .

ئنجا خوا باسی ئەوە دەكات كە چۆن دەبێو ناگونجێ هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان پەیمانیان لەگەڵ خواو پێغەمبەردا ﷺ هەبێ، لە حاڵێكدا كە بە پەیمانەكەیانەوە پابەند نین، بێجگە لەوانەی كە لە لای مزگەوتی حەرام، پەیمانیان لەگەڵ بەستراوەو، بە پەیمانەكەشیانەوە پابەندن، بۆچی؟

چونكە ئەو كافرانە ڕەچاوی هیچ خزمایەتییەك، هیچ پەیمانێك ناكەن لەگەڵ مسوڵمانان دا، وە ئایەتەكانی خواشیان بە نرخێكی كەم فرۆشتوە، واتە: بە بەرانبەرێكی كەم گۆڕیویانەتەوە.

دوایی خوا ڕایدەگەیەنێ كە ئەگەر ئەوانە گەڕانەوەو نوێژیان كردو زەكاتیان دا، ئەوە برای ئایینییتانن، واتە: مسوڵمانانن، بەڵام ئەگەر هەر لەسەر پەیمان شكێنییو تاوانباریی خۆیانو، تانە لێدانی دین، بەردەوام بوون، ئەوە جەنگ لە دژكردنیان ڕەوایە.

ئنجا خوا ﷻ مسوڵمانان هان دەدات بۆ جیهاد كردن لە دژی كافرانی بێ پەیمان، وە بیریان دەخاتەوە كە كاتی خۆی ویستوویانە، پێغەمبەر ﷺ شاربەدەر بكەنو، دەریشیان كرد، وە ئەوانیش یەكەم جار دەستپێشخەری جەنگ بوون، ئەوە بوو كە هاتن بۆ (بەدر)و شەڕیان بە مسوڵمانان فرۆشت.

پاشان خوا دەفەرموێ: ئایا لێیان دەترسێن؟ خوا شایستەترە لێی بترسێن، وە دوایی خوا فەرمان بە مسوڵمانان دەكات كە لە دژیان بجەنگن، تاكو خوا بە دەستی

وان سزایـان بـدات، وە ڕیسوایـان بكـات، وە مسوڵمانـانیـان بەسـەردا سـەربخات، وە شیفای سینەی پڕ لە داخو خەفەتی هەندێ لە بڕواداران بدات، {دەڵێن: مەبەست پێی تیرەی خوزاعەیە، كە (بەنی بەكر) كە هاوپەیمانی قوڕەیش بوون، لە نێو مزگەوتی حەرام دا بیست (٢٠) نەفەریان لە (خوزاعە) كوشت، كە هاوپەیمانی پێغەمبەر ﷺ بوون}، ئەوانیش دەرفەتیان دەبێ كە تۆڵەی خۆیان بكەنەوە.

وە لە كۆتایی دا خوا بە نكووڵیی لێكردنەوە بە بڕواداران، دەفەرموێ: ئایا پێتان وایە وازتان لێ بهێنرێ، بەرلەوەی خوا بزانێ، {واتە: لەسەر ئەرزی واقع بۆی دەركەوێ، ئەگەرنا خوا هەر دەزانێ} كێتان تێدەكۆشێ لە پێناوی خوادا، وە بێجگە لە خواو لە پێغەمبەر ﷺ لە بڕواداران، هیچ كەس ناكاتە جێی نهێنیو ڕازو نیازی خۆی، ئایا پێتان وایە وازتان لێ بهێنرێ، پێش ئەوە؟ ئەگەر پێتان وابووبێ، دیارە بە هەڵەدا چوون.

أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ

﴿ بَرَآءَةٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١﴾ فَسِيحُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى ٱللَّهِ ۙ وَأَنَّ ٱللَّهَ مُخْزِى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٢﴾ وَأَذَٰنٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلنَّاسِ يَوْمَ ٱلْحَجِّ ٱلْأَكْبَرِ أَنَّ ٱللَّهَ بَرِىٓءٌ مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ۙ وَرَسُولُهُۥ ۚ فَإِن تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى ٱللَّهِ ۗ وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣﴾ إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنقُصُوكُمْ شَيْـًٔا وَلَمْ يُظَٰهِرُوا۟ عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوٓا۟ إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٤﴾ فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ فَٱقْتُلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَٱحْصُرُوهُمْ وَٱقْعُدُوا۟ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ۚ فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ فَخَلُّوا۟ سَبِيلَهُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥﴾ وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ٱسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُۥ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾ كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِندَ ٱللَّهِ وَعِندَ رَسُولِهِۦٓ إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّمْ عِندَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ۖ فَمَا ٱسْتَقَٰمُوا۟ لَكُمْ فَٱسْتَقِيمُوا۟ لَهُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٧﴾ كَيْفَ وَإِن يَظْهَرُوا۟ عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا۟ فِيكُمْ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً ۚ يُرْضُونَكُم بِأَفْوَٰهِهِمْ وَتَأْبَىٰ قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَٰسِقُونَ ﴿٨﴾ ٱشْتَرَوْا۟ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا۟

عَن سَبِيلِهِۦٓۚ إِنَّهُمْ سَآءَ مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿٩﴾ لَا يَرْقُبُونَ فِى مُؤْمِنٍ إِلًّا وَلَا ذِمَّةًۚ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُعْتَدُونَ ﴿١٠﴾ فَإِن تَابُواْ وَأَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُاْ ٱلزَّكَوٰةَ فَإِخْوَٰنُكُمْ فِى ٱلدِّينِۗ وَنُفَصِّلُ ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾ وَإِن نَّكَثُوٓاْ أَيْمَٰنَهُم مِّنۢ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُواْ فِى دِينِكُمْ فَقَٰتِلُوٓاْ أَئِمَّةَ ٱلْكُفْرِۙ إِنَّهُمْ لَآ أَيْمَٰنَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنتَهُونَ ﴿١٢﴾ أَلَا تُقَٰتِلُونَ قَوْمًا نَّكَثُوٓاْ أَيْمَٰنَهُمْ وَهَمُّواْ بِإِخْرَاجِ ٱلرَّسُولِ وَهُم بَدَءُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍۚ أَتَخْشَوْنَهُمْۚ فَٱللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَوْهُ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾ قَٰتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ ٱللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ ﴿١٤﴾ وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْۗ وَيَتُوبُ ٱللَّهُ عَلَىٰ مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٥﴾ أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تُتْرَكُواْ وَلَمَّا يَعْلَمِ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ مِنكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَلَا رَسُولِهِۦ وَلَا ٱلْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةًۚ وَٱللَّهُ خَبِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾.

مانای وشــە بە وشـەی ئایەتەکان

{(خوای بەرزو مەزن دەفەرموێ:) ئەمە (ڕاگەیاندنی) دووریی‌و بێزاریی یە لە خواو پێغەمبەرەکەیەوە، بۆ ئەو هاوبەش دانەرانەی پەیمانتان لەگەڵیان بەستوە، (بەلام پێوەی پابەند نین) ﴿١﴾ (پێیان بڵێن:) چوار مانگ مۆڵەتتانە بە زەوی دا بگەڕێن (بێن‌و بچن) وە بزانن‌و دڵنیابن، کە ئێوە دەستەوسانکەری خوا نین، وە (بزانن) کە خوا ڕیسواکەری بێبڕوایانە ﴿٢﴾ وە (ئەمە) ئاگادارکردنەوەیە لە خواو پێغەمبەرەکەیەوە بۆ خەڵکی، لە ڕۆژی حەجی گەورەتردا، کە خواو پێغەمبەرەکەی دوورو بێزارن لە هاوبەش دانەران، ئنجا (ئەی هاوبەش دانەران!) ئەگەر بگەڕێنەوە بۆ لای خوا، ئەوە باشترە بۆتان، وە ئەگەر پشت هەڵبکەن (و بەردەوام بن لەسەر دژایەتیی مسوڵمانان) ئەوە بزانن کە ئێوە دەستەوسانکەری خوا نین، وە موژدەی ئازارێکی بە ئێش بدە بەوانەی بێبڕوان ﴿٣﴾ (ئەو حوکم‌و بڕیارە، گشتگیرە) مەگەر بۆ ئەو هاوبەش (بۆ خوا) دانەرانەی کە پەیمانتان لەگەڵیان بەستوە، پاشان هیچ کەم‌و کورتییان لەگەڵتان نەبووە، وە پشتی هیچ کەسیشیان لە دژتان نەگرتوە، ئەوانە تاکو کاتی بۆ دیاریکراویان، پەیمانەکەیان لەگەڵ تەواو بکەن، بێگومان خوا پارێزکارانی خۆشدەوێن ﴿٤﴾ ئنجا هەر کات (چوار) مانگە (جەنگ تێدا) قەدەغەکراوە (بە مۆڵەت دانراوە)کان، تێپەڕین، ئەوە لە هەر کوێیەك هاوبەش (بۆ خوا) دانەرەکانتان لێ هەڵکەوتن، بیانکوژن‌و بیانگرن‌و، ئابلۆوقەیان بدەن، وە لە هەر بۆسەیەکدا بۆیان دابنیشن، ئنجا ئەگەر گەڕانەوە بۆ لای خواو، نوێژیان بەرپا کردو، زەکاتیاندا، ڕێیان بەردەن، بە دڵنیایی خوا لێبوردەی‌و بە بەزەیی یە ﴿٥﴾ وە ئەگەر یەکێك لە هاوبەش دانەران داوای پەنادانی لێکردی، پەنای بدە، تاکو گوێی لە فەرمایشتی خوا بێ، پاشان بیگەیەنەوە شوێنی لێ دڵنیا بوونی، ئەو (پەنادان)ەش بەهۆی ئەوەوەیە، کە ئەوانە کۆمەڵێکن نازانن (خوا چی فەرمووەو ئایینەکەی چۆنە؟) ﴿٦﴾ چۆن دەگونجێ هاوبەش دانەران پەیمانیان لەلای خواو لەلای پێغەمبەرەکەی هەبێ، جگە لەوانەی لەلای مزگەوتی حەرام پەیمانتان لەگەڵیان

بەست، ئەوانە هەتا (لە پەیمانداریی دا) لەگەڵتان ڕاستو ڕێك بن، ئێوەش بە ڕێكو ڕاستیی لەگەڵیان بەردەوام بن، مسۆگەر خوا پارێزكارانی خۆشدەوێن ﴿٧﴾ چۆن چۆنی دەبێ (هاوبەش دانەرەكان پەیمانیان لەلای خواو پێغەمبەرەكەی هەبێ) لە حاڵێكدا كە ئەگەر بەسەرتاندا زاڵبن (زەفەرتان پێ بەرن) هیچ خزماتیەتییو پەیمانێك لەبارەتانەوە ڕەچاو ناكەن، بە زاریان ڕازیتان دەكەن، بەڵام دڵیان ڕازی نیە، وە زۆربەیان لاڕێن ﴿٨﴾ نرخێكی كەمیان بە ئایەتەكانی خوایان كڕیوەو، سەرەنجام لە ڕێی خوا لایانداوە (و خەڵكیشیان لاداوە) بێگومان ئەوەی دەیكەن، خراپترین كردەوەیە ﴿٩﴾ لە (مامەڵەیان) لەگەڵ هیچ بڕوادارێكدا، هیچ خزمایەتییو پەیمانێك ڕەچاو ناكەن، وە هەر ئەوانن سنوور بەزێن ﴿١٠﴾ ئنجا هەركات گەڕانەوە (بۆ لای خوا)و نوێژیان بەرپا كردو زەكاتیان دا، ئەوە براتانن لە ئاییندا، وە ئایەتەكانیشمان بۆ كۆمەڵێك كە بزانن، ڕوون دەكەینەوە ﴿١١﴾ وە ئەگەر پاش پابەندبوونیان سوێندەكانی خۆیانیان هەڵوەشاندەوە، وە تانەو تەشەریان لە ئایینەكەتان دا، ئەوە دژی پێشەوایانی كوفر بجەنگن، بەڵكو وازبێنن (لە دژایەتییكردنی ئیسلام) ﴿١٢﴾ ئایا دژی كۆمەڵێك ناجەنگن كە سوێندو (پەیمان)ەكانی خۆیانیان هەڵوەشاندۆتەوە، وە ویستیان پێغەمبەر وەدەربنێن، (وە كردیشیان)، وە ئەوانیش یەكەمجار دەسپێشخەری (جەنگ بوون) لە دژتان، ئایا لێیان دەترسن؟ هەڵبەتە ئەگەر بڕوادار بن، خوا شایستە ترە لێی بترسن ﴿١٣﴾ (كەواتە:) لە دژیان بجەنگن، با خوا بە دەستتان لە ئازاریان بدات، وە ڕیسوایان دەكات، وە ئێوەیان بەسەردا سەردەخات، وە سینەكانی كۆمەڵێكی ئیمانداریشیان، بەرانبەر ئاسوودە دەكات، ﴿١٤﴾ وە تووڕەیی پەنگ خواردووەوەی دڵەكانیان ناهێڵێ، وە هەر كەسێكیش خوا بیەوێ، دەگەڕێتەوە سەری (لێی دەبوورێ) وە خوا زانای كارزانە ﴿١٥﴾ یان ئایا (ئەی مسوڵمانینە!) پێتان وایە بەرلەوەی خوا ئەوانەتان بزانێ كە لە ڕێی خوادا تێكۆشاون (لەسەر ئەرزی واقیع دەركەون)، وە جگە لە خواو، جگە لە پێغەمبەرەكەیو، جگە لە بڕوادارن، هیچ كەسی دیكەیان نەكردۆتە ڕاز زان (جێگای ڕازو نهێنیی) وازتان لێ بهێنرێ؟ وە خوا شارەزای ئەوەیە كە دەیكەن، (بەرلەوەی تاقیشتان بكاتەوە)﴿١٦﴾}.

شیكردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(بَرَآءَةٌ): دووریی گرتن، حاشا لێكردن، بێزاریی دەربڕین، لە چییەوە هاتوە؟ (أَصْلُ: البَـرْءِ وَالبَـرَاءَ وَالتَبَـرّي: التَفَصّي مِمَّا يُكرَهُ مُجَاوَرَتُهُ، وَلِـذَلِكَ قِيلَ بَـرَأْتُ مِنَ المَرَضِ، وَبَرِأْتُ مِنْ فُلانٍ، وَتَبَرَّأْتُ وَأَبْرَأْتُهُ مِنْ كَذَا، وَبَرَّأْتُهُ وَرَجُل بَرِيء).

مانای وشەكانی (البَرْءِ وَالبَرَاءَ وَالتَبَرّي) لە ڕیشەدا بریتیە لە خۆ دوورگرتن لە شتێك كە پێت ناخۆش بێ، لێت نیزیك بێ، هەر بۆیەش گوتراوە: (بَرَأْتُ مِنَ المَرَضِ)، لەو نەخۆشییە چاك بوومە، واتە: خۆم لە نەخۆشییەكە دوور گرت، یان نەخۆشییەكە لێم دووركەوتەوە، (بَرِأْتُ مِنْ فُلانٍ)، لە فلانە كەس بەریی بووم، لە كوردییشدا بەكاری دێنین، واتە: لێی دوورم، حاشام لێكرد، هەروەها (تَبَرَّأْتُ وَأَبْرَأْتُهُ)، دوورییم لە فلان كەس كرد، یانی: دوورم خستەوە لە شتێك، واتە: ئەو نەفەرەم لەو تۆمەتە، یاخود لەو تاوانە دوور خستەوە، (وَرَجُل بَرِيء)، واتە: پیاوێك كە دووربێ لە تۆمەتێك كە بۆی كراوە.

(عَـٰهَدتُّم): واتە: پەیمانتان لەگەڵ بەستوون، (العَهْدُ: حِفْظُ الشَّيءِ وَمُرَاعَاتُهُ حالاً بَعدَ حال، وَسُمِّيَ الموثِق الّذي يَلزَمُ مُرَاعَاتُهُ عَهداً).

واتە: (عَهْدُ) بریتیە لەوەی ڕەچاوی شتێك بكەی‌و، ئاگات لێی بێ جار لە دوای جار، وە ئەو پەیمانەی كە داكۆكیی لەسەر دەكرێ بە: (عَهْدُ) ناونراوە.

(فَسِيحُوا): (الساحَةُ: المكانُ الواسِع) وشەی (ساحَة): بریتیە لە شوێنێكی فراوان، (السائِحُ: المَاء الدَّائِمُ الجَرِي فِي ساحَةٍ، وَساحَ فُلانٌ فِي الأَرْضِ مَرّ السائِح)، (ساحَة)، واتە: شوێنێكی فراوان، (سائِح)، بە ئاوێك دەگوترێ كە لە دەشتێكەوە بڕوا، وە دەگوترێ: (ساحَ فُلانٌ فِي الأَرْضِ).

واتە: وەك چۆن ئاو دەڕوا بە زەویدا، ئەویش ئاوا ڕۆیشت.

(وَأَذَٰنٌ): (إِعْلَامٌ، آذَنَهُ: أَعْلَمَهُ)، واتە: ئاگاداركردنەوە، كەواتە: (أَذَان): یانی ئاگادار كردنەوەی مسوڵمانان، (آذَنَهُ)، واتە: ئاگاداری كردەوە.

(وَبَشِّرِ): (البَشِير: هُوَ المُبشر) واتە: دڵخۆشكەر یان مژدەدەر، دەگوترێ: (وَأَبشَرْتُ الرَجُل وَبَشَرْتُهُ: أَخْبَرتهُ بسارٍّ فانبَسَطَتْ بَشَرَةُ وَجْهِه) ئەگەر هەواڵێكی خۆشت بە كەسێكدا كە ڕووی بگەشێتەوەو ڕووی خۆشبێ، دەڵێی: (بَشَرْتة) بۆچی؟

چونكە هەواڵێكت پێداوە دەمو چاوی گەشاوەتەوە.

(لَمۡ يَنقُصُوكُمۡ شَيۡـًٔا): واتە: هیچیان لێ كەم نەكردوون، واتە: هیچ كەمو كورتییان نەبوو لە پەیمانداریيان لەگەڵتاندا، دەڵێ: (النَّقْصُ: الخُسْرَانُ فِي الحَظّ، وَالنُّقْصَان المَصْدَرُ، وَنَقَصْتُهُ فَهُوَ مَنْقُوص)، (نقص)، بریتیە لەوەی كە لە پشكی كەسێك، لە بەشی كەسێك كەم بكرێتەوە، وە (نُقْصَان)، چاوگە، (وَنَقَصْتُه فَهُوَ مَنْقُوص)، كەمم كردەوە (مَنْقُوص)، واتە: شتێك لێی كەم كرابێتەوە.

(وَلَمۡ يُظَٰهِرُواْ عَلَيۡكُمۡ أَحَدًا): واتە: پشتگیریی كەسیان نەكردوە لە دژی ئێوە، دەڵێ: (ظَاهَرَهُ: عَاوَنَهُ، تَظَاهَرَا: تَعَاوَنا)، (ظاهره)، واتە: هاوكاریی كرد، پشتی گرت، (تظاهرا)، واتە: ئەو دووانە پشتی یەكدییان گرت، هاوكاریی یەكدی بوون.

(مُدَّتِهِمۡ): واتە: ئەو ماوەیەی كە بۆیان دیاریی كراوە، (أَصْلُ المَدِّ: الجَرُّ، وَمِنْهُ المُدَّةُ لِلْوَقْتِ المُمْتَدِّ، وَمُدَّةُ الجَرْحِ)، وشەی: (مُدّ)، لە ڕیشەوە لە (مَدّ)ەوە هاتوە، ئەویش بە مانای ڕاكێشانی شتێك دێ، هەر بۆیە بە ماوەیەك لە كات گوتراوە: (مُدَّة)، چونكە كاتەكە بەردەوامەو ڕادەكێشرێ، هەروەها ئەو كێمو زووخاوەی كە لە بەدەن دەردەچێ، پێی دەگوترێ: (مُدَّة)، چونكە بەردەوام دەبێ.

(ٱنسَلَخَ): واتە: بەسەرچوون‌و ڕابردن، ئایا ئەوە لە چی یەوە هاتوە؟

(السَّلْخُ: نَزْع جِلْد الحَيْوَانِ، وَسَلَخَ الشَّهْرُ وَانْسَلَخَ)، (سَلْخ)، بریتیە لە کەوڵ کردن، دارنینی پێستی ئاژەڵ، (سَلَخَهُ)، واتە: لە کەوڵەکەی دەریهێناوە، کەوڵەکەی لێ جیاکردەوە، بۆیە لەوەوە گوتراوە: (سَلَخَ الشَّهْرُ وَانْسَلَخَ)، واتە: مانگە کە تێپەڕی‌و ڕۆیشت.

(ٱلْحُرُمُ): کۆی (حَرَام)ە، (حَرَام)، واتە: قەدەغە، مانگە حەرامەکان کە (ذو القعدة، ذو الحجة، محرم، رجب)ن، جیان لەو چوار مانگە کە وەك مۆڵەت درابوون بە کافرەکان ئەوانەی پەیمانیان هەبوو.

ئنجا ئایا بۆچی پێیان گوتراوە: (ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ)، چونکە لەو مانگانەدا قەدەغە بووە، مسوڵمانان جەنگ لە دژی کافرەکان بکەن، وە کاتی خۆشی لە نێو عەرەبەکاندا لە چوار مانگە حەرامەکاندا، قەدەغە بووە، پێکەوە شەڕ بکەن.

(الحُرْمَةُ: مَا لاَيَحِلّ انْتِهَاكُهُ، وَالحَرَامُ: المَمْنُوع)، (حُرْمَة) هەر شتێکە کە قەدەغە بێ دەستدرێژیی بکرێتە سەرو بشکێنرێ، وە (حرام)، واتە: قەدەغە.

(وَٱحْصُرُوهُمْ): واتە: ئابلۆوقەیان بدەن، یاخود تەنگیان پێ هەڵبچنن، یاخود ڕێیان لێ تەنگ بکەنەوە، (الحَصْرُ: التَضِييق)، تەنگ پێ هەڵچنین.

(وَخُذُوهُمْ): بیانگرن، (الأَخْذُ: حَوْزُ شَيء وَتَحْصِيلُهُ، الأَخِيذ: الأَسِير، وَكَذَلِكَ المأْخُوذ).

(أَخْذ)، بریتیە لە شتێك کە بیخەیە ژێر ڕکێفی خۆتەوە، وە پەیدای بکەی، بۆیە بە دیل گوتراوە: (أخیذ)، هەروەها گوتراوە: (مَأْخُوذ)، (أَخِيذ ومأخوذ)، یانی (أسیر)، دیل، چونکە دەگیرێ.

(مَرْصَدٍ): واتە: کەمینگە، یان بۆسە، ئەو شوێنەی کە ئینسان لەوێوە چاودێریی کەسێك دەکات، چاودێریی دوژمنێك دەکات، (الرَّصَدُ: الإستعداد للتَرَقُّبِ، والمَرْصَدُ: مَوْضع الرَّصْدِ، كذالك وَالمِرْصَاد)، (رَصَد)، بریتییە لە ئامادەیی هەبوون بۆ چاودێریی کردن، (مَرْصَدُ ومِرْصَاد)یش، هەردووکیان بە مانای شوێنی چاودێریی لێوە کردنن.

(فَخَلُّواْ سَبِيلَهُمْ): واتە: ڕێیان بەربدەن، (الخَلاَءُ: المكَانُ الَّذِي لاَ سَاتِرَ فِيهِ، وَخَلَّيْتُ فُلاَناً: تَرَكْتُهُ فِي خَلاَءٍ).

(خَلاَء)، واتە: شوێنێکی چۆڵ، کە هیچ شتێکی لێ نیە دایپۆشێ، دیوارێکی نەبێ، بۆیە، دەگوترێ: (خَلَّيْتُ فُلاَنا)، واتە: بەرم هەڵدا شوێنێك، کە هیچ شتێك نەبێ دایپۆشێ.

(ٱسْتَجَارَكَ): واتە: داوای پەنادانی لێکردی، (اسْتَجَرْتُهُ فَأَجَارَنِي، وَالجَارُ: مَنْ يقرب مَسْكَنُهُ مِنْكَ).

واتە: داوای پەنادانم لێکرد، ئەویش پەنای دام، (جار)، یانی: دراوسێ، کەسێك کە لێت نیزیکە، یاخود شوێنەکەی لە شوێنتەوە نیزیکە، ئنجا (اسْتَجَارَنِي)، واتە: داوای لێکردم، لێم نیزیك بێ، لە پەنام دابێ.

(مَأْمَنَهُۥ): (المَنْزِلُ الَّذِي فِيهِ أَمْنُهُ)، واتە: شوێنی دڵنیایی.

(أَمْن) واتە: دڵنیایی، (مَأْمَن)، واتە: ئەو شوێنەی کە ئینسان لێی دڵنیا دەبێ، (أَصْلُ الأَمْنِ: طُمْانِينَةُ النَّفْس وزَوَال الخَوْف) لە ڕیشەدا (أمْن) یانی: دڵنیایی، وە (مأْمَن) شوێنێکە (أمْن)ی هەبێ، واتە: نەفس تێیدا ئارام بگرێ، وە ترسی نەبێ.

(لَا يَرْقُبُواْ فِيكُمْ): (رَقَبْتُهُ: حَفَظْتُهُ وَالرَّقِيب: الحَافِظ).

وشەی (رَقَبْتُهُ): واتە: پاراستم، وە چاودێرییم کرد، (رَقِيب). واتە: پارێزەر، (لَا يَرْقُبُواْ فِيكُمْ)، واتە: تێتان دا ڕەچاو ناکەن، پارێزگاریی هیچ خزمایەتیی‌و پەیمانێك لەگەڵ ئێوەدا ناکەن.

(إِلًّا): (الإِلُّ: كُلُّ حالة ظاهِرةٍ مِنْ عَهْدٍ وَحِلْفٍ وَقَرابَةٍ).

(إِلّ) هەر حاڵەتێکی ئاشکرایە لە پەیمانێك کە بە سوێندەوە وەرگیرا بێ، وەك خزمایەتیی، بەڵام زیاتر بە مانای خزمایەتیی‌و نیزیکیی دێ.

(ذِمَّةً): (الذِّمَامُ: مَا يُذَمُّ الرَّجُلُ عَلَى إِضاعَتِهِ مِنْ عَهْدٍ، وَكَذَلِكَ الذِمَّةُ وَالمَذِمَّةُ والمَذَمَّة).

وشەی (ذِمَام)، شتێکە کە پیاو بەهۆی زایە کردنیەوە، سەرزەنشت بکرێ، هەروەها (ذِمَّة، وَمَذِمَّة، ومَذَمَّة)، هەر سێکیان بەمانای ئەوە دێن، واتە: ئەوەیە کاتێك ئینسان زایەی بکات، لەسەری سەرزەنشت دەکرێ، کە بریتیە لە پەیمان‌و بەڵێن.

(نَّكَثُوٓاْ): واتە: هەڵیانوەشاندەوە، (النَّكْثُ: نَكْثُ الأَكْسِيَةِ وَالغَزْلِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّقْضِ وَاسْتُعِيرَ لِنَقْضِ العَهْدِ).

وشەی (نَكْث)، ئەوەیە کە پۆشاکێك شی بکرێتەوەو هەڵبوەشێنرێتەوە، یاخود ڕیسێك بکرێتەوە بە خوریی، دەڵێ: (النَّقْضُ: النَّكْثُ)، (نَكْث) لە (نَقْض)ەوە نیزیکە، (نَقْض) بە مانای هەڵوەشاندنەوەیە، بۆیە وشەی: (نَكْث)، خوازراوەتەوە بۆ هەڵوەشاندنەوەی پەیمان.

(وَطَعَنُواْ): (الطَّعْنُ: الضَّرْبُ بالرُّمْحِ وَبَالْقَرْنِ وَاسْتُعِيرَ لِلْوَقِيعةِ).

وشەی (طَعْن): بریتیە لەوە کە بە ڕم، یان بە قۆچ لە شتێك بدەی، وە خوازراوەتەوە بۆ ئەوە کە کەسێك زەمی کەسێك بکات، قسەی پێ بڵێ، تانەو تەشەری لێبدا.

(وَهَمُّواْ): واتە: ویستیان، (الهَمُّ: مَا هَمَمْتَ بِهِ فِي نَفْسِكَ، وَأَهَمّنِي كَذَا، أَي حَمَلَنِي عَلَى أَنْ أَهمّ بِهِ).

(هَم)، ئەوەیە کە لە دەروونی خۆتدا دەتەوێ ئەنجامی بدەی، دەگوترێ: (أَهَمّنِي كَذَا)، واتە: وای لێکردم کە خەمی لێبخۆمو گرنگیی پێ بدەمو مشووری لێ بخۆم.

(وَيُخْزِهِمْ): واتە: زەبوونیان دەکات، ڕیسوایان دەکات، دەڵێ: (خَزِي الرَّجُل: لَحِقَهُ انْكِسارٌ، إِمَّا مِنْ نَفْسِهِ أَو مِنْ غَيْرِهِ).

کە دەگوترێ: (خَزِي الرَّجُل)، پیاوەکە زەبوونیی بەسەر داهات، واتە: تەریق بۆوە، بە خۆدا شکایەوە، یاخود ڕیسوا بوو.

ئنجا یان لە زاتی خۆیدا تەریق دەبێتەوەو شەرم دەکات، یاخود کەسێك شتێکی لەگەڵ بکات، ببێتە مایەی تەریق بوونەوەی.

(وَيَشْفِ صُدُورَ): (الشِّفَاءُ مِنَ المَرَضِ: مُوَافَاةُ شَفَاء السَّلاَمَةِ وَصَارَ اسْماً لِلْبُرْءِ). (شِفَاء)، بۆ پێی گوتراوە: (شِفَاء)؟

(الشِّفَاءُ مِنَ المَرَضِ)، واتە: چاکبوونەوە لە نەخۆشیی، یانی: چوونە سەر قەراغی سەلامەتییو ساغیی، چونکە (شَفَاء)، یانی: قەراغ (شِفَاء)، لەوەوە هاتوە، (مُوَافَاةُ شَفَاء السَّلاَمَةِ)، چوونە سەر کەناری سەلامەتیی، دوایی کراوە بە ناو بۆ چاکبوونەوە لە نەخۆشیی.

(غَيْظَ): (الغَيْظُ: أَشَدُّ الغَضَب)، واتە: تووڕەییەکی توند.

(التغيُّظُ: إِظهار الغَيْظِ) (تَغَيُّظْ) یانی: دەرخستنی تووڕەییەکی زۆر، (وَهُوَ الحَرَارَةُ الَّتِي يَجِدُهَا الإِنْسان مِن فَوْرَانِ دَم قَلْبِهِ) ئەویش بریتییە لەو گەرمایەی کە ئینسان لە دەروونیدا هەستی پێ دەکاتو، بەهۆیەوە کە خوێنی گەرم دادێ.

(وَلِيجَةً): (الوُلُوج: الدُّخُول فِي مَضِيقٍ).

دەڵێ: (وَلِيجة): ئەوەیە كە شتێك بخەیە نێو شتێكی تەسك‌و تەنگەبەرەوە (الوَلِيجة: كُلّ مَا يَتّخِذُهُ الإِنْسانُ مُعْتَمِداً عَلَيْهِ، وَلَيْسَ مِنْ أَهْلِهِ)، (وَلِيجة)، هەر كەسێكە، هەر شتێكە كە مرۆڤ پشتی پێ ببەستێ، بەڵام لە خۆی نەبێ، واتە: بیكاتە جێگای ڕازو نیازی خۆی، بێئەوەی كە لە خۆی بێ، یانی: مسوڵمانان كەسێك بكەنە جێگای ڕازو نیازی خۆیان لە كافران، ئەوە با دڵنیابن كە كردوویانە بە (وَلِيْجة).

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

بۆ هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێ: ﴿قَٰتِلُوهُمۡ يُعَذِّبۡهُمُ ٱللَّهُ بِأَيۡدِيكُمۡ وَيُخۡزِهِمۡ وَيَنصُرۡكُمۡ عَلَيۡهِمۡ وَيَشۡفِ صُدُورَ قَوۡمٖ مُّؤۡمِنِينَ ١٤﴾ ئەم شوێنەوارە هاتوە:

﴿عَنْ قَتَادَةَ ﷺ، قَالَ: ذُكِر لَنَا أَنَّ هَذِهِ الآيةَ، نَزَلَتْ فِي خُزَاعَةَ حِيْن جَعَلُوا يقتلون بَني بكر بِمكة﴾ {أَخْرَجَهُ السيوطي فِي (اللّباب) وَنَسبَه لأَبي الشيخ، وقال مؤلِّفا الإستيعاب فِي بيان الأسباب، ج٢، ص٢٦٦، ضعيف}.

واتە: قەتادە خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: بۆمان باسکراوە، کە ئەم ئایەتە لەبارەی هۆزی خوزاعەوە هاتە خوار، کە هاوپەیمانی پێغەمبەر ﷺ بوون لە صوڵحی حودەیبییەدا، خوزاعە بوونە هاوپەیمانی پێغەمبەری خوا ﷺ، بەنو بەکریش بوونە هاوپەیمانی قورەیش، ئنجا پێش فەتحی مەککە، بەنو بەکر هەڵیان کوتایە سەر خوزاعەو بیست (٢٠) کەسیان لە مزگەوتی حەڕام دا لێ کوشتن.

بەنو بەکر هاوپەیمانی قورەیش بوون، بە پشتی ئەوان ئەمەیان کرد، خوزاعەش هاوپەیمانی پێغەمبەری خوا ﷺ بوون، ئنجا عەمری کوڕی سالم کە سەرۆکی هۆزی خوزاعە بوو، هات بۆ مەدینە، چەند شیعرێکی خوێندنەوە، واتەکەیان ئەوەیە:

کە من داوا دەکەم لە تۆی هاوپەیمانم ئەی موحەممەد! هاوپەیمانەکانی قورەیش بیست (٢٠) کەسیان لە ئێمە کوشت بە ستەم، هاتووم کە تۆش بەرگرییمان لێ بکەی.

پێغەمبەر ﷺ بەس ئەوەندەی فەرموو: {نُصِرْتَ يا عَمْروَ بْن سالم}.

واتە: ئەی عەمرِی کوڕی سالم سەرخرای، یانی: تۆڵەت دەکرێتەوە.

ئنجا لـە فـەتحی مەککـەدا پێغـەمبـەر ﷺ مۆڵـەتی دا کـە خـوازاعە بـە ئـەندازەی ئـەوەی کـە بەنو بەکـر لێیـان کوشـتـبوون، بیانکـوژنەوە، هـەندێك گوتوویـانە: ئـەوە کـە خـوا دەفـەرموێ: {لـە دژیـان بجـەنگن، خـوا بـە دەسـتی ئێـوە ئـازاریـان دەداو زەبوونیـان دەکات، وە ئێومیـان بەسـەردا سـەردەخا، وە سینەی کۆمەڵـێکی بڕواداریشـی پێ شـیفا دەدا} مەبەسـت پێی هۆزی خوزاعـەیـە، کە تۆڵەی خۆیـان لـە (بەنـی بەکـر) بکـەنەوە.

بەڵام من ئـەمە بە دوور دەزانـم، چونکـە ئـەم ئـایـەتـە دواتر هـاتۆتـە خـوار، لە ساڵی نۆیـەم داو فـەتحی مەککـەش لـە سـاڵی هـەشتـەم دابـووە، بـەڵام لـەگـەڵـی دەگـونجـێ، واتـە: یـەکێك لـە حیکمەتـەکـانی جـەنگو جیهـاد لـە دژی ئـەهلـی کـوفر، ئـەوەیـە کـە ئەگـەر زوڵمێکیـان لـە خـەڵکـێکی مسوڵـمان کـردبـێ، تۆڵـەی خۆیـانیـان لـێ دەکـەنەوەو دڵـیان ئـاسوودە دەبـێ.

مانای گشتی ئایەتەکان

دیارە لەو چەند ئایەتەی سەرەتای سوورەتی (التوبة)ەدا، کە (١٦) ئایەتن، خوا ﷻ ئیعلانی جەنگ لە دژی سەرجەم ئەو هاوبەش دانەرانە دەکات، کە پەیمانیان لەگەڵ مسوڵمانان دا بەستوە، بەڵام بە پەیمانەکەیانەوە پابەند نەبوون، وە ئەوە زۆر بە ڕوونیی لە ئایەتەکانەوە دیارە، ئەگەر بە وردیی تەماشایان بکەین.

پێشتر باسمان کرد، کە بۆچی ئەم سوورەتە - ئەگەر سوورەتێکی سەربەخۆ بێو بەشێك نەبێ لە (الأنفال)، کە ئەوەش ڕایەکی زانایانە - ، بۆچی (بسم الله الرحمن الرحيم)ی لە سەرەتادا نەکراوە، یەکسەر خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿بَرَآءَةٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ﴾، شارەزایانی زمانی عەرەبی دەڵێن: ﴿بَرَآءَةٌ﴾، هەواڵ (خبر)ە، (مبتدأ)ەکەی (هَـٰذِهِ)یە، (هَـٰذِهِ بَرَاءَة)، ئەمە (بَرَاءَة)ە لە خواو پێغەمبەرەکەیەوە ﷺ بۆ ئەوانەی کە پەیمانتان لەگەڵ بەستوون، لە هاوبەش بۆ خوا دانەران.

مانای وشەی: (براءة)، لە کوردییدا بریتییە لە دووریی گرتن، حاشا لێکردن، بێزاریی دەربڕین.

ئنجا خوا ﷻ هەر ئەوەنییە کە (براءة)تیان لێ بکاتو بێزارییان لێ دەربڕێو حاشایان لێ بکات، بەڵکو مۆڵەتیشیان دەدات، وەك دەفەرموێ: ﴿فَسِيحُواْ فِى ٱلْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ﴾، بە زەوی فراواندا بڕۆن، ماوەی چوار مانگ، واتە: چوار مانگ مۆڵەتتانە بە زەویدا بڕۆن، ئەو چوار مانگە بۆ کێ؟ دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا زیاتر تیشکی دەخەینە سەر، کە ئەو چوار مانگە بۆ ئەوانەیە کە بەڵێنیان هەبووەو، کاتی دیارییکراوی هەبووە، یاخود بەڵێنیان هەبووە، ماوەکەی لە چوار مانگ کەمتر بووە، یاخود هیچ بەڵێنێکیان لەگەڵ بڕواداران دا نەبووە، ئەوە لەسەر ڕایەکی دیکە، بەڵام ئەوانەی کە پەیمانیان لەگەڵ مسوڵمانان دا هەبووەو چوار مانگ زیاتر بووە، خوا دەفەرموێ: ئەوانە دەبێ ماوەکەیان لەگەڵ

تـەواو بكـرێ، ساڵێكـە، دوو ساڵـە، هەرچـەند بـێ، ﴿وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى ٱللَّهِ وَأَنَّ ٱللَّهَ مُخْزِى ٱلْكَـٰفِرِينَ﴾، وە بـزانن كـە ئێـوە دەستـاوسانكـەری خـوا نـین، دەربـاز نـابن، وە بشزانن كـە خـوا ڕیسواكـەری كـافرانە، زەبوونیـان دەكـات، یانـی: ئـەوانەی بێبـڕوان، ئـەگەر لـە بەرانبـەر ئیسلامدا سـەنگەر بگرن، شـەڕ بە ئیسلامو مسوڵمانـان بفرۆشـن، خـوا تێكیـان دەشكێنـێو زەبوونیـان دەكـات لـە دنیـادا، وە ئـەگـەر لـە دنیاشـدا زەبوونیـان نەكـات، لـە دوا ڕۆژدا بە سزای خۆی ڕیسواو زەبوونیـان دەكـات.

ئنجـا خـــوا ﷻ دەفـــەرموێ: ﴿وَأَذَٰنٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلنَّاسِ يَوْمَ ٱلْحَجِّ ٱلْأَكْبَرِ﴾، وە ئـەمە ڕاگـەیـاندنەو ئـاگاداركردنەوەیـە لـە خـواو پێغـەمبـەرەكـەیەوە ﷺ بۆ خەڵكی، واتـە: بۆ خەڵك بەگشتی، بۆ مرۆڤایەتیی، لـە ڕۆژی حـەجی گـەورەتردا (الحـج الأكـبر) واتــە: لــە ڕۆژی حـــەج دا، زۆربــەی زانـایـــان گـوتوویــانە: (الحـج الأكـبر)، واتـە: حەجی گـەورە، بۆچی؟

چونكـە بە (عُمْرة)ەیـان گـوتـوە: (الحـج الأصـغر)، ئنجـا ئـایـا ئـەو ڕۆژە، چ ڕۆژێك بووە؟

لـەسـەر ڕای هـەرە زۆری زانـایـان، ڕۆژی سـەربڕین (النحـر) بـووە، واتـە: ڕۆژی (١٠)ی (ذي الحجـة) كـە قوربـانیی تێـدا سـەردەبڕدرێ، هـەندێكـیش گـوتوویــانە: ڕۆژی (٩)ی (ذي الحجـة)، واتـە: ڕۆژی وەسـتـان لـە عەرەفـە، بەڵام ئـەو ڕایـە بێهێزە.

ئنجـا ئــەو ئـاگاداركردنەوەیــە لــە خــواو پێغـەمبـەرەكـەیەوە ﷺ بـۆ خـەڵـكی، لـە ڕۆژی حـــەجی گــەورەتردا، كــە ڕۆژی (١٠)ی (ذي الحجـة)یــەو (یـوم النحـر)ی پــێ دەڵێـن، ڕۆژی قوربانیی سـەربڕین، ئاگاداكردنەوە بە چی؟

﴿أَنَّ ٱللَّهَ بَرِىٓءٌ مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُۥ﴾، كـە خــواو پێغـەمبـەرەكـەی ﷺ دوورو بێزارن، حـاشـا دەكـەن لـە هـاوبەش بۆ خـوا دانـەرەكـان، ئـەوانەی كـە پـەیمـانیـان لـەگـەڵ مسوڵمانـــان هـەیـــەو، پـــابەند نــین بــە پـەیمـانەكـانیــانەوە، ﴿فَإِن تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ

لَّكُمْ ﴾، ئنجا ئەگەر بگەڕێنەوە، ئەوە باشترە بۆ ئێوە، واتە: ئەگەر بگەڕێنەوە بۆ پابەندیی بە پەیمانەوە، هەروەها بگەڕێنەوە بۆ لای خوا.

بەڵام وا پێدەچێ ئەمەیان مەبەست پێی ئەوەبێ کە: ئەی هاوبەشدانەرەکان! ئێوە پێغەمبەر ﷺ و مسوڵمانان دڵنیا بکەنەوە، کە متمانەیان پێتان هەبێ، کە ئێوە پابەندن بە پەیمانەکانتانەوە، ئنجا لەمەودوا ئەگەر وا بکەن، ﴿ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ﴾، ئەوە باشترە بۆ ئێوە، ﴿ وَإِن تَوَلَّيْتُمْ ﴾، بەڵام ئەگەر پشت هەڵبکەن، وەك چۆن هەتا ئێستا پەیمان شکێن بوون، لەسەر پەیمان شکێنیی بەردەوام بن، ﴿ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾، بزانن کە ئێوە دەستەوسانکەری خوا نین، وە بە ئازارێکی بە ئێش موژدە بە کافران بدە، واتە: ئەگەر شتێك هەبێ، مایەی دڵخۆشیی و موژدەیان بێ، بریتیە لە ئازاری بە ئێش، ئەگەرنا هیچ موژدەو دڵخۆشییەك لە دوارۆژدا بۆ کافران نیە.

ئنجا خوا ﷻ هەندێك لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، کە پەیمانیان لەگەڵ پێغەمبەرو مسوڵمانان دا هەبووەو، بە پەیمانەکانیانەوە پابەندبوون، هەڵیاندەوێرێ لەو بڕیارەو، دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدتُّم مِّنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴾.

یانی: ئەو بڕیارە گشتگیرە بۆ هەموو لایەك، جگە لەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەی پەیمانتان لەگەڵ بەستوون، پاشان هیچیان لێ کەم نەکردوونەوە، واتە: لە پابەندیی بە پەیمان لەگەڵ ئێوەدا، هیچ کەم و کورتییان نیە، لە خودی خۆیاندا، ﴿ وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا ﴾، وە هاوکاریی ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆی هیچ کەسی دیکەیان نەکردوە، لە دژی ئێوە، پشتی کەسیان نەگرتوە لە دژی ئێوە، ﴿ فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ ﴾، ئائەوانە: پەیمانەکەیان لەگەڵ تەواو

بکەن، تا کاتی خۆیان، واتە: تا ئەو کاتەی کە بۆیان دیاریی کراوە، ساڵێکە، دووە، دەیە... هتد، پەیمانەکانیان لەگەڵ بەرنە سەر، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ ﴾، بێگومان خوا پارێزکارانی خۆش دەوێن، کە بەشێك لە پارێزکردن ئەوەیە کاتێك ئینسان بەڵێن و پەیمانیدا بە کەسێك، بیباتە سەر، وە بێ تەقواییە، کە ئینسان پەیمان شکێن و بێ بەڵێن بێ.

ئنجا خوا باسی دوای بەسەرچوونی ئەو چوار مانگە دەکات، ئەو چوار مانگە کە مۆڵەتەو دانراوە بۆ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، ﴿ فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ فَٱقْتُلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَٱحْصُرُوهُمْ وَٱقْعُدُوا۟ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ﴾، ئنجا ئەگەر ئەو چوار مانگە قەدەغە کراوە، {واتە: جەنگ تێدا قەدەغە کراوە} ڕابردن و تێپەڕین، ئەوە هاوبەش بۆ خوا دانەرە (واتە: هاوبەش بۆ خوا دانەرە پەیمان شکێن و بێ بەڵێنەکان) لە هەر شوێنێك بەر پەلتان کەوتن و وەچنگتان کەوتن، بیانکوژن و، بیانگرن، {ئەگەر نەتانکوشتن، بە دیلیان بگرن} وە ئابڵووقەیان بدەن و تەنگیان پێ هەڵبچنن، وە لە هەموو کەمیناگەیەك، لە هەموو بۆسەیەك دا بۆیان دابنیشن، ئەگەر لەسەر کوفرو شیرکی خۆیان بەردەوام بوون، کە دیارە ئەم گرتن و کوشتن و ئابڵووقەدان و بۆسە بۆ دانانە، سزای بێ بەڵێنییان و پەیمان شکێنییانە، نەك سزای کافربوونیان، دوایی دەفەرموێ: ﴿فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ فَخَلُّوا۟ سَبِيلَهُمْ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، بەڵام ئەگەر گەڕانەوە بۆ لای خواو نوێژیان بەرپا کردو، زەکاتیاندا، ڕێیان بەربدەن، {هەقتان بەسەریانەوە نەبێ}، بێگومان خوا لێبوردەی بە بەزەیی یە.

ئنجا وەك لە مەسەلە گرنگەکاندا باسی دەکەین، توێژەرەوانی قورئان ئەم ئایەتەی ژمای (٥)ی سوورەتی (التوبة)یان ناو ناوە: (آية السيف)، ئایەتی شمشێر، وە هەندێك لە زانایان بەداخەوە گوتوویانە: ئەم ئایەتە، (١٣٠) ئایەتی نەسخ کردۆتەوە، هەیانە گوتوویەتی: (٧٠) ئایەتی نەسخ کردۆتەوە!

كە لە ڕاستییدا، نەك (٧٠)و، نەك (١٣٠)و، نەك ئایەتێك، بەڵكو ڕستەیەكیشی لە قورئانیێ نەسخ نەكردۆتەوە، وەك دوایی باسی دەكەین، بەڵكو ئەم ئایەتە كە ناویان ناوە: ئایەتی شمشێر، كە باسی شمشێر لە قورئاندا هەر نەهاتوە، ئەگەر لە سیاقی خۆیدا تەماشای بكەین، لەگەڵ ئایەتەكانی پێشیی، وە لەگەڵ ئایەتەكانی دیكەی قورئاندا، یەكدی تەواو دەكەن‌و یەكدی دەبەستنەوە، وە هیچ ئیشكال‌و گرێیەكی تێدا نیە، تاكو ئێمە بێنین ئەم ئایەتە بكەینە شمشێرێك‌و ملی چەندان ئایەتی پێ هەڵبڕین، بە ناهەق!

چونكە خوا ﷻ لە سەرەتاوە دەفەرمویێ: خواو پێغەمبەرەكەی ﷺ ڕایدەگەیەنن كە دووریی دەگرن، لەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەی، كە پەیمانتان لەگەڵیان هەیە، بەڵام دوایی بۆمان دەردەكەویێ، كە مەبەست ئەوانەیانە كە پەیمانان هەڵدەوەشێننەوە، بۆچی؟

چونكە دوایی ئەوانەی پابەندبوون بە پەیمانەكانیانەوە، هەڵیان داوێریێ، دەفەرمویێ: ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنقُصُوكُمْ شَيْـًٔا وَلَمْ يُظَٰهِرُوا۟ عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوٓا۟ إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ ﴾، واتە: ئەو دووریی‌و بێزاریی دەربڕین‌و ئیعلانی جەنگە، ئەوانە دەگرێتەوە كە لەسەر پەیمان شكێنی بەردەوام بوون، ئەگەرنا ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەی كە پەیمانتان لەگەڵیان بەستوە، وە كەم‌و كورتییان نەبووە لەگەڵتان، وە هاوكاریی هیچ كەسیشیان نەكردوە لە دژتان، ئەوە پێویستە پەیمانەكەیان تا كاتی خۆیان لەگەڵیان تەواو بكەن، بێگومان خوا پارێزكارانی خۆشدەوێن، ئەوانەی كە پەیمان‌و بەڵێن دەپارێزن.

كەواتە: كە دەفەرمویێ: ﴿ فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ فَٱقْتُلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴾، ئەو (أل)ەی سەر ﴿ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴾ (أل)ی (عهد)ە، نەك (أل)ی (جنس).

واتە: ئەو موشریكانەی كە بەڵێنتان لیێ وەرگرتن‌و بەڵێنیان شكاندوە، نەك هەرچی هاوبەش بۆ خوا دانەرە، بە پەیمانەكەیان پابەندبن، یان پابەند نەبن،

هەموویان وەك یەك حیساب بكرێن! خوای دادگەر هەرگیز شتی وایەنەفەرمووە، وەك بە پێی ڕواڵەتی ئایەتەكانیش دیارە.

پاشان خوا ﷻ دێتە سەر باسی مەسەلەیەكی دیكەو، دەفەرموێ: ﴿وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْلَمُونَ﴾.

وە ئەگەر یەكێك لە هاوبەش دانەران، داوای پەنادانی لە تۆ كرد، داوای نیزیكی لە تۆ كرد، تۆ پەنای بدە، بۆئەوەی گوێی لە فەرموودەی خوا بێ، دوایش بگەیەنەوە شوێنی دڵنیایی خۆی.

واتە: ئەگەر مسوڵمان بوو ئەوە باشە، ئەگەر مسوڵمان نەبوو، هات گوێی گرتو لە ئیسلام تێگەیشت، تێتان گەیاند، بەڵام گوتی: قەناعەتم نەهات، مسوڵمان نابم، بیگەیەنەوە شوێنی سەلامەتیی‌و دڵنیایی خۆی، ئەوەش لەبەر چی؟

﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْلَمُونَ﴾، لە سۆنگەی ئەوەوە كە نازانن، مادام نازانن، دروست نیە كە كەسێك جارێ دینی خوای لێ حاڵی نەكراوە، جەنگی لە دژ بكرێ، دەبێ تێبگەیەنرێ‌و، بەرچاوی ڕوون بكرێتەوە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿لِّيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَن بَيِّنَةٍ وَيَحْيَىٰ مَنْ حَيَّ عَن بَيِّنَةٍ ۗ وَإِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٤٢﴾﴾ الأنفال.

واتە: تاكو ئەوەی كە دەفەوتێ، لەبەر ڕۆشنایی دا بفەوتێ، ئەوەش كە دەژی لەبەر ڕۆشنایی دا بژی.

ئنجا خوا ﷻ بە پرسیاری كردنی نكوولیی كەرانەوە، بەڵكو بە جۆرێك لە سەرسوڕمانەوە دەفەرموێ: ﴿كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِندَ اللَّهِ وَعِندَ رَسُولِهِ﴾، چۆن دەبێ هاوبەش بۆ خوا دانەران، پەیمانیان لەلای خوا

هەبێ، وە پەیمانیان لەلای پێغەمبەرەکەی هەبێ ﷺ {پەیمانێك كە پێیەوە پابەند نین، پەیمانێك كە هەر دەیشكێنن}، پەیمانی وا چۆن دەبێ لەگەڵ خواو پێغەمبەرەكەی ﷺ ببەسترێ! كە خاوەنەكەی دوایی پەیمانەكە بشكێنێ‌و، حورمەتی نەگرێ؟ خواو پێغەمبەرەكەی ﷺ شایستەی ئەوە نین ئەو جۆرە پەیمانەیان لەگەڵ دا ببەسترێ.

بەڵگەمان چییە لەسەر ئەوە؟ ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّمۡ عِندَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِۖ فَمَا ٱسۡتَقَٰمُواْ لَكُمۡ فَٱسۡتَقِيمُواْ لَهُمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُتَّقِينَ﴾، (هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان بۆیان نیە پەیمانیان لەلای خواو پێغەمبەرەكەی ﷺ هەبێ)، جگە لەوانەی كە لەلای مزگەوتی حەرام پەیمانتان لەگەڵ بەستوون، هەتا ئەوان ڕێك ڕاوەستاو بوون بۆتان (لەسەر ئەو پەیمانە)، ئێوەش لەگەڵیان ڕێك بوەستن، بێگومان خوا پارێزكارانی خۆش دەوێن.

كەواتە: نابێ هاوبەش بۆ خوا دانەرانێك‌و كافرانێك پەیمانیان هەبێ لەگەڵ خواو پێغەمبەرەكەی ﷺ‌و لەگەڵ مسوڵمانانداا، كە پێوەی پابەند نین، بەڵام ئەوانەی كە پابەندن، ئیسلام فەرمان بە مسوڵمانان دەكات: دەبێ چاكتر لە خەڵك پابەندبن بەو بەڵێن‌و پەیمانانەوە.

جارێكی دیكە خوای پەروەردگار دەفەرموێ (كَيْفَ)، ئەم (كَيْفَ)یە، واتە: چۆن؟

وە ئەو ڕستەی پێشێ دووبارە دەبێتەوە، یانی: ﴿كَيۡفَ يَكُونُ لِلۡمُشۡرِكِينَ عَهۡدٌ عِندَ ٱللَّهِ وَعِندَ رَسُولِهِۦٓ﴾، چۆن دەبێ هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان بەڵێن‌و پەیمانیان لەلای خواو لەلای پێغەمبەرەكەی ﷺ هەبێ، واتە: بەڵێن‌و پەیمانیان لەگەڵ بڕواداراندا هەبێ، بە ناوی خواو پێغەمبەری خواوە ﷺ، بەڵێن‌و پەیمانێك كە پێیەوە پابەند نین، (كَيْفَ) چۆن؟

﴿ وَإِن يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً ﴾، خۆ ئەوانە هەر بەسەرتاندا زاڵ بن، هەر دەرفەتتان لێ ببینن، ڕەچاوی هیچ خزمایەتیی‌و هیچ بەڵێن‌و پەیمانێکتان لەگەڵ ناکەن، با خزمیشتان بن، با بەڵێن‌و پەیمانیشیان لەگەڵتان هەبێ، هەر بۆیان ڕێك بکەوێ، زەبرتان لێ دەوەشێنن، مادام وابێ، کەسانی ئاوا، پەیمانەکانیان وێ بدەنەوە، وە با لە پەنای پەیمانداریێتیی‌و هاوپەیمانێتییدا، زەبرتان لێنەدەن، با لە پشتەوە خەنجەری غەدرتان لێ نەدەن، ﴿ يُرْضُونَكُم بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَىٰ قُلُوبُهُمْ ﴾، بە دڵ ڕازیتان دەکەن، بە قسەی شیرین، بە قسەی خۆش‌و بۆش، ﴿ وَتَأْبَىٰ قُلُوبُهُمْ ﴾، وە دڵیان ناڕازییە، لە دڵدا بوغزو کینەیان هەیە بەرانبەرتان، بەرانبەر بە ئیسلام ﴿ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ ﴾، وە زۆربەشیان لاڕێن، نافەرموێ: هەموویان، چونکە خوای کارزان دادگەرانە حوکم دەکات، نەك عاتیفییانە، هەیانە لاڕێ نەبووە، هەیان بووە کە پێی خۆش نەبووە پەیمان شکێنیی بکرێ، بەڵام سەرۆك هۆزەکە وای کردوە، یاخود هەیان بووە دوایی مسوڵمان بووە، وە هەبووە پابەند بووە.

ئنجا لەسەر خستنە ڕووی کردەوە خراپەکانیان بەردەوام دەبێ، دەفەرموێ: ﴿ اشْتَرَوْا بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ﴾، نرخێکی کەمیان بە ئایەتەکانی خوا، کڕیوە، لە ئەسڵدا نرخ دەدرێ، شت لە بەرانبەری دا وەردەگیرێ، بەڵام خوای زانا لەبارەیانەوە دەفەرموێ: ئەوانە ئایەتەکانی خوایان کردۆتە شتێکی فرۆشراو، وە نرخێکیان پێکڕیوە، نرخێکیان لە بەرانبەردا وەرگرتوە، ئایەتەکانی خوا، ئەگەر بە هەموو دنیاش بگۆڕدرێنەوە، دنیا هەمووی نرخێکی کەمە، مەبەست ئەوە نیە کە ئەگەر بە نرخی زۆریان بفرۆشن، قەیدێ نەکات، یاخود ئەگەر نرخێکی زۆریان پێ بکڕن قەیدێ نەکات!

مەبەست ئەوەیە کە ئەگەر هەموو دنیاش بەرانبەر دینی خوادا وەربگری، هەر نرخێکی کەمە.

ئنجا ئایا چۆن ئایەتەکانی خوایان بە نرخێکی کەم گۆڕیوەتەوە؟

دەفەرموێ: ﴿ فَصَدُّوا۟ عَن سَبِيلِهِۦٓ ﴾، خۆیان لە ڕێی خوا لایانداوە، یاخود خەڵكیان لە ڕێی خوا لاداوە.

﴿ إِنَّهُمْ سَآءَ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴾، ئەوانە ئەوەی دەیكەن خراپترین كردەوەیە، واتە: كە خەڵكیان لاداوەو خۆشیان لە ڕێی خوا لایانداوە، وە ئایەتەكانیشیان لەبەردەستدا بوون، وەك ئەوەیە كەسێك شتێكی زۆر بە قیمەتو بە نرخی لەلا بێ، بەلام بیدات بە كەسێك بە نرخێكی كەمو بەهایەكی كەمی لە بەرانبەردا وەربگرێ.

دووبارە خوا ﷻ تەئكید دەكاتەوە، دەفەرموێ: ﴿ لَا يَرْقُبُونَ فِى مُؤْمِنٍ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً ﴾، لە مامەڵەكردنیان لەگەڵ هەر بڕواداڕێكدا، هیچ خزماتییەك، هیچ هاوپەیمانییەك ڕەچاو ناكەن، ئەوەی پێشێ بە گشتی فەرمووی، بەلام لێرەدا دەری دەخات كە لە هەڵسوكەوتی تاكییش دا هەروان، لە مامەڵەیان لەگەڵ تاك تاكیشیان دا، خزمایەتیی‌و هاوپەیمانیتان لەگەڵ ڕەچاو ناكەن، ﴿ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُعْتَدُونَ ﴾، وە ئا ئەوانە سنوور شكێن‌و سنوور بەزێن‌و دەست درێژكارن، بۆیە: ﴿ فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ فَإِخْوَٰنُكُمْ فِى ٱلدِّينِ ﴾، هەر كات گەڕانەوە بۆ لای خواو، نوێژیان بەرپا كردو، زەكاتیان دا، ئەوە برای ئایینیتانن، لە دیندا براتانن، ﴿ وَنُفَصِّلُ ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴾، وە ئایەتەكانی خۆمان ڕوون دەكەینەوە، بۆ كەسانێك كە بزانن، ئەوە لە حاڵێك دا گەڕانەوەو پابەند بوون بە ئیسلامەوە، ﴿ وَإِن نَّكَثُوٓا۟ أَيْمَٰنَهُم مِّنۢ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا۟ فِى دِينِكُمْ ﴾، بەلام ئەگەر سوێندەكانی خۆیانیان، دوای ئەوەی بەڵێنیان داوە، هەڵوەشاندنەوە، وە تانەو تەشەریان لە دینی ئێوە داو، عەیبیان لە ئیسلام گرت.

﴿ فَقَٰتِلُوٓاْ أَئِمَّةَ ٱلۡكُفۡرِ إِنَّهُمۡ لَآ أَيۡمَٰنَ لَهُمۡ ﴾، لـــە دژی ســـەرانی كـــوفر بجەنگن، چونكە ئەوانە هیچ سوێندێكیان نیە، واتــە: ئــەو بەڵێــن و پەیمـانەی كـە دەیدەن و سوێندی لەسەر دەخۆن، پـابەندیی بـە بەڵێـنەكـەوە نـاكـەن، پـابەندیی بـە سوێندەكەشەوە نـاكـەن، ﴿ لَعَلَّهُمۡ يَنتَهُونَ ﴾، لـە دژیـان بجـەنگن، بەڵكـو واز بێـنن، لەو بێ بەڵێنییو بێ پەیمانییە.

ئنجا خـوای باڵادەسـت مسوڵمانان لە دژی ئەو جۆرە دوژمنانەیان هان دەداتو تیژیان دەكات، ڕقیان هەڵدەستێنێ بە چەند شتێك: دەفـەرموێ: ﴿ أَلَا تُقَٰتِلُونَ قَوۡمًا ﴾ ئـایا جـەنگ نـاكـەن لە دژی كۆمەڵێك، لـە دژی كەسانێك كە ئا ئەو شتانەیان لەگەڵ ئێوەدا كردووە:

١/ ﴿ نَّكَثُوٓاْ أَيۡمَٰنَهُمۡ ﴾، سوێندەكـــانی خۆیـــان هەڵوەشاندۆتـــەوە، واتـــە: پەیمانەكانیان.

٢/ ﴿ وَهَمُّواْ بِإِخۡرَاجِ ٱلرَّسُولِ ﴾، وە ویستیان پێغەمبەری خـوا وەدەر بنێـن، وە كردیشیان، كە پێغەمبەر ﷺیان ناچار كرد، مەككە بەجێبهێڵێ.

٣/ ﴿ وَهُم بَدَءُوكُمۡ أَوَّلَ مَرَّةٍ ﴾، وە ئەوانیش یەكەمجار دەستپێشخەر بوون، دەستیان كرد بە جەنگ لە دژی ئێوە، مەبەست پێی جەنگی بەدرە.

كەواتـە: بە لای كەمەوە سێ هاندەرو هۆكار هەن، بۆ جەنگ كـردن لـە دژی ئـەو هاوبەش بۆ خـوا دانەرانە.

دوایی دەفـەرموێ: ﴿ أَتَخۡشَوۡنَهُمۡ ﴾، ئـایـا چ كۆسپێكتان لەبەردەمدا هەیـە، تـاكـو جەنگیان لـە دژ نەكـەن؟ ئـەوە سـێ هۆكـار هـەنە، بـەڵام چ كـۆسپێك هـەیـە، ئـایـا لێیان دەترسێن؟

﴿ فَٱللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخۡشَوۡهُ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ﴾، بێگومان خـوا شایستەترە كە لێی بترسێن، ئەگەر بڕوادار بن، لەوانە مەترسێنو تەنیا لە خـوا بترسێن.

خـوا ﷻ لـە كۆتـایی دا دەفـەرموێ: ﴿قَٰتِلُوهُمۡ يُعَذِّبۡهُمُ ٱللَّهُ بِأَيۡدِيكُمۡ وَيُخۡزِهِمۡ وَيَنصُرۡكُمۡ عَلَيۡهِمۡ وَيَشۡفِ صُدُورَ قَوۡمٖ مُّؤۡمِنِينَ ١٤ وَيُذۡهِبۡ غَيۡظَ قُلُوبِهِمۡ﴾، لە دژیان بجەنگن:

١/ خوا بە دەستی ئێوە سزایان دەداو ئازاریان دەدا،﴿يُعَذِّبۡهُمُ ٱللَّهُ بِأَيۡدِيكُمۡ﴾.

٢/ وە ڕیسواو شەرمەزاریـان دەكـات ﴿وَيُخۡزِهِمۡ﴾.

٣/ ﴿وَيَنصُرۡكُمۡ عَلَيۡهِمۡ﴾، وە ئێوەیـان بەسـەردا سـەر دەخات.

٤/ ﴿وَيَشۡفِ صُدُورَ قَوۡمٖ مُّؤۡمِنِينَ﴾، وە شـیفای سـینەی كۆمەڵـێك لـە ئیمانـداران دەدات، كـە زۆر خـەفـەتو نـاسـۆریـان چـۆتـە دڵ، بەرانبـەر بەو كـافرانەی كـە ئـەهلی غەدرو پـەیمـان شكـێنیی بـوون، وە لـە پشتـەوە خـەنجـەری ژەهراوییـان لێداون، بە تـایبەت لـە هـۆزی خوزاعـە.

٥/ ﴿وَيُذۡهِبۡ غَيۡظَ قُلُوبِهِمۡ﴾، وە ڕقو قـینو تـووڕەیی پـەنگ خـواردووی دەروونیـان لادەبات.

ئـەوە بە نسبەت ئیمـاندارانەوە، بـە نسبەت كـافرانیشـەوە: ﴿وَيَتُوبُ ٱللَّهُ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ﴾، وە هەر كـەسێكیش خـوا بیەوێ، تۆبەی لـێ وەردەگرێو، دەگەڕێتـەوە سـەریو هیدایـەتی دەدات، ئـەگـەر شایستـە بـێ، ﴿وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾، وە خـوا زانـای كـاربەجێیـە.

لـە كۆتـایی دا دەفـەرموێ: ﴿أَمۡ حَسِبۡتُمۡ أَن تُتۡرَكُواْ وَلَمَّا يَعۡلَمِ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ مِنكُمۡ وَلَمۡ يَتَّخِذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَلَا رَسُولِهِۦ وَلَا ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَلِيجَةٗ﴾، یان ئـایا پێتـان وایـە وازتـان لـێ بهێنرێ، بەر لـەوەی خـوا ئـەوانەتـان بزانـێ (بناسـێ)

كە لە پێناوی خوادا تێكۆشاون، وە جگە لە خواو جگە لە پێغەمبەرەكەی (ﷺ)و جگە لە بڕوادارانیش، كەسی دیكەیان نەكردۆتە جێگای ڕازو نیازو نهێنی خۆیانی لا دابنێنو، پشتی پێ ببەستن؟

ئایا پێتان وایە وازتان لێبهێنرێ، تاكو خوا لەسەر ئەرزی واقیع ئەوەی بۆ دەرنەكەوێ؟

ئەگەر پێتان وایە بەرلەوە وازتان لێ دەهێنرێ، خەیاڵ پلاوتان كردوە، هەتا خوا تاقیتان نەكاتەوەو پاكو پیستان لێ جیا نەكاتەوە، لێتان ناگەڕێ.

﴿وَٱللَّهُ خَبِيرٌۢ بِمَا تَعۡمَلُونَ﴾، وە خوا پێش ئەوەی تاقیتان بكاتەوە، شارەزایە بەوەی كە دەیكەن، بەڵام دەیەوێ تاقیتان بكاتەوە، تاكو هیچ كەس بڕوو بیانووی نەمێنێ، بڵێ: من وام دەكردو، وا دەچوومو، وا دەبووم.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

هەرچەندە تا ڕاددەیەك لە مانا گشتییەکەدا، تیشکی باشمان خستۆتە سەر ئایەتەکان، لەبەرئەوەی کە سەرنجی تەفسیرەکان دەدەم، زۆر خەفەت دەخۆم[1]، هەندێك لە توێژەرەوان ڕەزاو ڕەحمەتی خوایان لێ بێ، زۆر سەرکێلانە، ئایەتەکانیان لێکداونەوە، بە تایبەت ئایەتی ژمارە (٥)، کە ناویان ناوە: ئایەتی شمشێر (آیة السیف)، وە بەو ئایەتە شمشێرە! ملی چەندان ئایەتی دیکەیان هەڵبڕیوە، وەك دوایی باسی دەکەم، کە گوتوویانە: هەرچی ئایەت هەیە لە قورئاندا، کە تێیدا خوا فەرمان دەکات بە موداراو، چاوپۆشیی کردنو، خۆڕاگریی‌و بانگەوازو ... هتد، ئەو ئایەتە هەموویان دەسڕێتەوە! بۆیە لە مانا گشتی یەکەیدا تا ڕاددەیەك شیم کردەوە، بەڵام ئێستا لە مەسەلە گرنگەکاندا، تیشکی زیاتری دەخەینە سەر.

مەسەلەی یەکەم: کە دەفەرموێ: ﴿بَرَآءَةٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلَّذِينَ عَـٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ﴾.

واتە: ئەمە دووریی گرتن‌و بێزاریی دەربڕینە، لە خواو پێغەمبەرەکەیەوە بۆ ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەی کە پەیمانتان لەگەڵیان دا بەستوە.

لێرەدا ئەم بەریی بوون‌و حاشا لێکردنەی خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ، تایبەتە بەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەوە کە پەیمانیان هەبوون، بەڵام بە پەیمانەکانیانەوە پابەند نەبوون، نەك هەموو ئەوانەی پەیمانیان هەبووە، چونکە ئایەتەکانی دواتر، بە ڕوونیی ئەوە دەگەیەنن، وە پێشەوای توێژەرەوانی قورئان (الطبري)، پێش هەموویان ئەمەی گوتوە[2].

---

١) بۆیە لە کاتی مانا لێکدانەوە گشتییەکەش دا، هەندێك جار دەچمە نێو وردەکارییەکانەوە هەرچەندە شوێنی خۆیان مەسەلە گرنگەکانە .

٢) جامع البیان للطبري، ج٦، ص ٦٦ .

کەواتە: گرنگە بزانرێ، کە لێرەدا هەرچەندە خوای دادگەر دەفەرموێ: هەموو ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەی کە پەیمانتان لەگەڵیان بەستوە، بەڵام ئێمە هەم بەپێی سروشتی ئیسلامو، هەم بەپێی سیاقی ئایەتەکانی دیکە،، هەم بە چەندان ئایەتی دیکەش، کە فەرمان دەکەن بە وەفاداریی، دەزانین کە خواو پێغەمبەری خوا ﷺ موستەحیلە پەیمان لەگەڵ کەسێکدا هەڵبوەشێننەوەو وە بەرائەتی لێبکەن، بێئەوەی کە ئەو پەیمانی شکاندبێ‌و، بێئەوەی هەڵوێستێکی دوژمنانەی نواندبێ، واتە: لێرەدا هەرچەندە خوای زاناو توانا بە گشتی فەرموویەتی، بەڵام بەو سێ بەڵگەیەی باسمان کردن، دەزانین کە ئەو (أل)ی سەر ﴿ٱلْمُشْرِكِينَ﴾بۆ (عهد)ە، یانی: (المشركين الناقضين للعهود)، ئەو هاوبەش دانەرانەی کە پەیمان شکێنن، وەك گوتم: بە سیاقی ئایەتەکە دەزانین، وە بە ڕووحی ئیسلام دەزانین، وە بەوە کە لە چەندان ئایەتی دیکەدا، خوای دادگەر فەرمان دەکات بە پابەندیی بە بەڵێن‌و پەیمانەوە.

مەسەلەی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿فَسِيحُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى ٱللَّهِ ۙ وَأَنَّ ٱللَّهَ مُخْزِى ٱلْكَـٰفِرِينَ﴾.

سەرەتا دەپرسین: کە خوا ڕاستەوخۆ بە هاوبەش دانەرەکان دەفەرموێ، یان بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: پێیان بڵێ: ﴿فَسِيحُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ﴾، چوار مانگ بە زەوییدا بڕۆن، مۆڵەتە، وە بشزانن ئێوە دەستاوسانکەری خوا نین، وە خوا زەبوونکەرو سەرشۆڕکەری بێبڕوایانە.

ئایا ئەم چوار مانگە مۆڵەتانە، کام چوار مانگانەن؟

هەندێ لە توێژەرەوان کە بە بۆچوونی بەندە سەر کێڵانە تەماشایان کردوە، گوتوویانە: ئەمانە چوار (٤) مانگە حەڕامەکانن، واتە: (ذو القعدة، ذو الحجة، محرم) بە دوای یەکدا، وە (رجب)یش کە بە تەنیایە، بەڵام دەڵێم: ئەگەر وا بووایە، ئەو کاتە نەیدەکردە چوار مانگ (أربعة أشهر)، چونکە ئەگەر وا بووایە ئەو کاتە (ذوالقعدة) تێپەڕیوە، وە لە (١٠)ی (ذوالحجة)ەوە، واتە: چل (٤٠) ڕۆژ

لە مانگە حەڕامەکان، تێپەڕیوە، پاشان خوای پەروەردگار دەفەرموێ: دەبێ ئەو چوار مانگە بەسەر یەکەوە بن، بەڵام لێرە (لە چوار مانگە حەڕامەکان دا) مانگی (رجب) یەکسەر بە دوای (ذو القعدة، ذو الحجة، محرم)دا نایەت، چەند مانگێکی دیکە دەکەونە نێوانیان.

کەواتە: ناگونجێ مەبەست لەو چوار مانگە، چوار مانگە جەنگ تێدا قەدەغەکراوەکان بن، کە کاتی خۆی عادەتو نەریتێکی گەلی عەرەب بووە ، وە خوای زاناو شارەزا لە قورئان دا باسی کردوە.

هەندێکی دی لە زانایان کە بە وردیی تەماشای ئایەتەکەیان کردوە، دەڵێن: بەڵکو مەبەست لەو چوار مانگە مۆڵەتە، چوار مانگن لەو ڕۆژەوە کە ڕادەگەیەنرێ: خواو پێغەمبەری خوا ﷺ دوورن، بەریین، بێزارن لەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەی کە پەیمانیان هەیەو، بە پەیمانەکانیانەوە پابەند نین، کە ئەو ڕۆژە چ ڕۆژێك بووە؟ ڕۆژی (١٠)ی (ذوالحجة) بووە، لە ساڵی (٩)ی کۆچیی دا.

ئنجا لە (١٠)ی (ذوالحجة)ەوە، کە (یوم النحر)ە، ڕۆژی قوربانیی سەربڕین، بەڵێ: لە (١٠)ی (ذو الحجة)ەوە بیژمێرە، تاکو سەری مانگ، ئەوە بیست (٢٠) ڕۆژ، ئەوە بیست (٢٠) لە مانگی (ذو الحجة)، ئنجا مانگی (محرم)، ئنجا (صفر)، ئنجا مانگی (ربیع الأول) هەموویان، ئنجا مانگی (ربیع الثاني) ئەویش لە سەرەتاوە تاکو (١٠)ی، هەمووی دەکاتە چوار مانگ، بەو شێوەیە:

بیست (٢٠) ڕۆژ لە مانگی (ذو الحجة) لە ساڵی نۆیەمدا (+) مانگی (محرم)، (+) مانگی (صفر)، (+) (ربیع الأول)، (+)دە (١٠) ڕۆژ لە مانگی (ربیع الثاني) لە ساڵی دەیەم = چوار مانگ، هەمووی دەکاتە چوار مانگ، چونکە (محرم، صفر، ربیع الأول) ئەوە سێ مانگ، ئنجا (٢٠) لە (ذو الحجة) لە ساڵی نۆیەم، (١٠)ەش لە (ربیع الثاني) لە ساڵی دەیەم، ئەوە (٣٠) ڕۆژ، کەواتە: ئەوە چوار مانگ.

ئنجا ئایا ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانە کامەنەن؟

جارێ خوا ﷻ تەنیا باسی ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانە دەکات، کە لەگەڵ مسوڵمانان دا هاوپەیمان بوون :

دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ عَـٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴾، ئەوانەی کە پەیمانتان لەگەڵ بەستوون، لە هاوبەش بۆ خوا دانەران.

واتە: باسی جگە لە پەیمان لەگەڵ بەستراواندا ناکات، کەواتە: دەگونجێ‌و زۆریش پێدەچێ کە بەس مەبەست پێی ئەوانە بن، کە پەیمانیان هەبووە لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ‌و، لەگەڵ مسوڵمانانداو، بەڵام بە پەیمانەکەیانەوە پابەند نەبوون، هەر ئەوانە پەیمانەکانیان وێ دەدرێتەوەو، جەنگیان لە دژ دەکرێ.

بەڵام زۆربەی توێژەرەوانی قورئان گوتوویانە: ئەو بەرائەتەو حاشالێکردنە بەرانبەر هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانە بە گشتی!

بەڵام من تێبینییم لەسەر ئەو رایە هەیە، چونکە: لە هیچ ئایەتێکی قورئاندا نەهاتوە: خوا ﷻ بە هەموو کافرەکان بفەرموێ: چوار مانگ مۆڵەتتان دەدەم، ئەگەرنا ئیعلانی جەنگم لە دژ کردوون، هەڵبەتە ئەو توێژەرەوانەی قورئان کە وایانگوتوە، دەڵێن: بەنسبەت هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانەوە، لەبەر ئەوەبووە کە لە نێو دوورگەی عەرەبیدا بوون، بۆ ئەوەی ئەو شوێنە بۆ ئیسلام یەکلابێتەوەو دەستەڵاتی جگە لە ئیسلامی لێ نەبێ، واتە: ئەوە وەك شتێکی ریزپەڕ بووەو، وەك حاڵەتێکی هەڵاوێردراو بووە، ئەگەرنا بنچینە لە ئیسلام دا وایە، ئەگەر لایەنێك با مسوڵمانیش نەبن، مادام ئامادەبن لەگەڵ قەوارەی سیاسیی ئیسلامییدا لێك تێگەیشتن بکەن، چ سەرانە بدەن، چ لەسەر ئەوە رێکبکەون کە دژایەتیی قەوارەی ئیسلامیی نەکەن‌و، لە حاڵەتی بێ لایەنیی دابن، وەك لە سوورەتی (النساء)دا باس دەکات[1]، ئیسلام هیچ ئیشکالێکی لەگەڵیان دا نابێ، چ لە نێو بازنەی قەواری سیاسیی ئیسلام دابن، چ لە دەرەوەی بن.

ئنجا هەرچەندە زۆربەی زۆری توێژەرەوانی قورئان گوتوویانە: ئەوە ئیعلانی جەنگە بەرانبەر هەموو هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، بەڵام من ئەم رایەم بە بەهێز نازانم، بەتایبەتیش کە لە فەرموودەیەکی صەحیحی پێغەمبەردا هاتوە ﷺ کە دەفەرموێ: ﴿إِذَا لَقِيتَ عَدُوَّكَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَادْعُهُمْ إِلَى ثَلَاثِ خِصَالٍ﴾

---

١) ئایەتەکانی ٩١ و ٩٢ .

{أَخْرَجَـهُ أَحْمَد برقم: (٢٣٠٢٨)، تعليق شعيب الأرنؤوط: إِسْنَادُهُ صَحِيح عَلَى شَرْطِ مُسْلِم، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٦١٤)}.

کە سەرەتا باسی مسوڵمان بوونو، دوایی باسی سەرانە (جزية)دانو، ئنجا باسی جەنگ دەکات، کەواتە: هاوبەش بۆ خوا دانەرانیش وەك خاوەن کتێبەکان (جوولەکەو نەصڕانییەکان)وە وەك هەموو جۆرەکانی ئەهلی کوفر، ئەوانیش بۆ ئیسلام بانگ دەکرێن، ئەگەر مسوڵمان بن، باشە، ئەگەر مسوڵمان نەبن، داوای سەرانەیان لێدەکرێ، کە سەرانە دانیش، بۆ ئیسپاتی ئەوەیە کە ئەو هێزە، ئەو لایەنە لەگەڵ قەوارەی ئیسلامییدا، تەبایەو گونجاوەو دژی نیەو شەڕی پێ نافرۆشێ، کەواتە: لێرەدا مەبەست لەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانە، کێیە؟

یەك: ئەو پەیماندارانەی گەیشتوونە کۆتایی دیاریکراوی پەیمانەکەیان.

دوو : ئەوانەی کە بۆ کەمتر لە چوار مانگ پەیمانیان بەستوە، بۆیان بکرێتە چوار مانگ.

سێ : وە ئەوانەش کە پەیمانیان هەبووە، بەبێ دیارییکردنو، بە ڕەهایی، چوار مانگ دیاریی دەکرێ، بۆ کۆتایی هاتنی ئەو پەیمانە ڕەهایانە[1].

وەك گوتم ڕایەکی دیکەش هەیە، کە دەڵێ: مەبەست ئەوانەشە کە پەیمانیشیان نەبووە، بەڵام ئەو چوار مانگە مۆڵەتیان بووە.

بەڵام ئەو ڕایە بە بەهێز نابینم، کە ئیسلام ئیعلانی جەنگی کردبێ بەرانبەر بە هەموو هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، بەوانەشەوە کە پەیمانیان نەبووە، چونکە ئایەتەکان زۆر بە ڕوونیی ئەوە دەگەیەنن، کە ئیعلانی جەنگەکە دژی ئەوانەیە، کە پەیمانیان هەبووەو پەیمانەکەیان شکاندوەو پێوەی پابەند نەبوون، بەڵام ئەوانەی کە پابەند بوون، خوای کاربەجێ هەڵیواردوون لەو بڕیارە گشتگیرە، وە فەرموویەتی: پەیمانەکەیان لەگەڵ ببەنە سەر.

---

١) دیارە هەرکام لەو سێ جۆرە هاوپەیمانەش، ئەوانە بوون کە پابەند نەدەبوون بە پەیمانەکانیانەوە، وەك پێشتریش گوتمان .

ئنجا ئەوەی كە پەیمانی نەبووبێ، دیارە ئەو كاتە ئیسلام سەرپشكی كردوون، لەنێوان ئەو سێ بژاردەیەدا: یان مسوڵمان بە، یاخود دژی قەوارەی ئیسلامیی مەبەو، لێك تێگەیشتنی لەگەڵدا بكە، ئەگەرنا تۆ نە مسوڵمانیش بی، نە ئامادەش بی لەگەڵ قەوارەی ئیسلامییدا لە حاڵەتی ئاشتیی دابی، وە سوور بی لەسەر شەڕ پێ فرۆشتنی، ئەوە ئیسلام شەڕت لەگەڵدا دەكات بە ناچاریی.

چەند دەقێكی ڕوونكەرەوەی مەبەستی ئایەتەكانی سەرەتای (توبة)

ئنجا با چەند دەقێك بێنینەوە، كە تیشكمان بۆ دەخەنە سەر چەمك و واتای ئەو ئایەتانەی سەرەتای سووڕەتی (التوبة) بەگشتی، كە لێرەدا خەریكی توێژینەوەی ئایەتی دووەمین: ﴿فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَأَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ ﴿٢﴾﴾:

١/ «عَنْ مُجَاهِد قَوْلُهُ: ﴿بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ قَالَ: أَهْلُ العَهْدِ: مُدْلِج، وَالعَرَب الَّذِينَ عَاهَدَهُمْ، وَمَنْ كَانَ لَهُ عَهْدٌ، قَالَ: أَقْبَلَ رَسُول الله ﷺ مِنْ تَبُوك حِيْنَ فَرَغَ مِنْهَا وَأَرَادَ الحَجّ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّهُ يَحضُرُ البَيْتَ مِشْرِكُونَ يَطوفُونَ عُرَاةً ، فَلاَ أُحِبُّ أَن أَحجّ حَتَّى لاَ يَكُونَ ذَلِكَ، فَأَرْسَلَ أَبَا بَكْر وَعَلِياً رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِمَا، فَطَافَا بِالنَاسِ بِذِي المَجَازِ، وَبِأَمْكِنَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا يَتَبَايَعُونَ بِهَا، وَبِالمَوسِمِ كُلِّهِ، وَآذَنُوا أَصْحَابَ العَهْدِ بِأَنْ يَأْمَنُوا أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ، فَهِيَ الأَشْهُرُ الحُرُمِ المُنْسَلِخَاتِ المُتَوَالِيَاتِ: عِشْرُونَ مِنْ آخِر ذِي الحِجة إِلَى عَشْرٍ يخلون مِنْ شَهْرِ رَبِيعِ الآخر، ثُمَّ لاَ عَهْدَ لَهُمْ. وَآذَنَ النَاسَ كُلَّهُم بِالقِتَالِ إِلاَّ أَنْ يُؤْمِنُوا، فَآمَنَ النَاس أَجْمَعُونَ حِيْنَئِذٍ، وَلَمْ يَسِحْ أَحَدٌ»[1].

واتە: موجاهید (كە دیارە قوتابی عەبدوڵڵای كوڕی عەبباسە، خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) دەڵێ: كە خوا دەفەرموێ: ﴿بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ

١) جامع البيان للطبري، ج٦، ص٦٥ و ٦٦.

عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ﴾، مەبەستی پێی ئەوانەیە کە پەیمانیان لەگەڵ موسڵمانان‌دا هەبووە، بۆ وێنە: هۆزی مودلیج، وە هەموو ئەو هۆزە عەرەبانەی کە هاوپەیمان بوون، وە هەر کەسێك پەیمانی بووبێ لەگەڵ پێغەمبەرو ﷺ موسڵمانان‌دا، مەبەستی ئەوانەیە، (دوایی موجاهید دەگێڕێتەوە) دەڵێ: دوای ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ لە جەنگی تەبووك گەڕایەوەو تەواوی کرد، فەرمووی: هاوبەش بۆ خوا دانەرانێك ئامادەی بەیت دەبن، (واتە: کەعبە) کە بە ڕووتیی تەواف دەکەن، هەتا ئەو دیمەنە، ئەو حاڵەتە بەسەر نەچێ، حەز ناکەم حەج بکەم، بۆیە ئەبو بەکرو عەلی (خوا لێیان ڕازی بێ) ناردن، ئەوان بەسەر خەڵکەوە گەڕان، لە زیلمەجاز لەو شوێنانەی کە کڕین‌و فرۆشتنیان تێدا دەکردن، وە لە هەموو شوێنەکان، (واتە: ئەو شوێنانەی کە حەجیان تێدا دەکرا)، ئەوانەی کە پەیمانیان لەگەڵ پێغەمبەرو ﷺ لەگەڵ موسڵمانان‌دا هەبوو، ئاگاداریان کردنەوە، کە بۆ ماوەی چوار مانگ، کە ئەو چوار مانگەی کە بەدوای یەك دا دێن: لە (٢٠)ی (ذي الحجة)ی ساڵی نۆیەم تاکو (١٠)ی مانگی (ربیع الثاني) ساڵی دەیەم، (دەکاتە چوار مانگ)، دوای ئەوە هیچ پەیمانیان لە بەین‌دا نامێنێ، هەموو خەڵکیان ئاگادار کردەوە، کە ئەگەر بڕوا بێنن، ئەگەرنا ئیعلانی جەنگیان لە دژ کراوە، دەڵێ: خەڵکی هەموویان ئەو کاتە ئیمانیان هێنا، هیچ کامیان بە زەوی‌دا نەڕۆیشتن، {کە من تێبینییم لەسەر ئەو قسەیە هەیە، کە دەڵێ: هەموو خەڵکیان ئاگادار کردەوە، کە لە حاڵەتی جەنگ دان لەگەڵ موسڵمانان، ئەگەر ئیمان نەهێنن، وەك دوایی باسی دەکەم، کە ئەمە قسەی موجاهیدەو تێگەیشتنی خۆیەتی لەبارەی ئایەتەکانەوە}.

٢/ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: عَنْ بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ فِي تِلْكَ الْحَجَّةِ فِي مُؤَذِّنِينَ يَومَ النَّحْرِ نُؤَذِّنُ بِمِنًى، أَنْ لا يَحُجَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ، ثُمَّ أَرْدَفَ رَسُولُ اللهِ ﷺ عَلِيًّا فَأَمَرَهُ أَنْ يُؤَذِّنَ بِبَرَاءَةٍ، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَأَذَّنَ مَعَنَا عَلِيٌّ فِي أَهْلِ مِنًى يَومَ النَّحْرِ: لا يَحُجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ﴾ {أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ بِرَقم: (١٦٢٢)، وَمُسْلِمٌ بِرَقم: (٣٤٧)، وَأَبُو دَاوُدَ (١٦٤٦)}.

واتە: ئەبو هورەیرە خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: ئەبو بەکر خوا لێی ڕازی بێ، منی نارد لەو حەجەدا (حەجی ساڵی نۆیەمی کۆچیی) لەگەڵ کۆمەڵێك خەڵکی دیکەی ئاگادارکەرەوەدا، لە ڕۆژی (١٠)ی (ذي الحجة) ڕۆژی قوربانیی سەر بڕین لە مینا، (ئەو شوێنەی کە هەموو خەڵکی لێ کۆدەبێتەوە، دوای ئەوەی کە لە عەرەفاتو موزدەلیفە دەگەڕێنەوە، خەڵکیان ئاگادار دەکردەوە) دەیانگوت: لە دوای ئەم ساڵەوە هیچ هاوبەش بۆ خوا دانەرێك بۆی نیە حەج بکات، وە نابێ هیچ کەسێکی ڕووت بە دەوری کەعبەدا طەواف بکات، (چونکە ئەو کاتە، هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان عادەتیان وابوو بە ئافرەتو پیاوەوە، ئەوەی کە بەرگو پۆشاکێکی بەدەست نەکەوتبایە لە خەڵك وەری بگرێ، بە ڕووتیی طەوافیان دەکرد، چونکە پێیان وابوو، کە هیچ کەس بۆی نیە، بەو بەرگەوە کە گوناهی پێکردوە، طەواف بکات، دەیانگوت: دەبێ بەرگەکە دابنێی، ئنجا هەبوو بەرگی دیکەی دەست نەدەکەوت، دیارە جگە لە قوڕەیش، قوڕەیشییەکان دەیانگوت: ئێمە بۆمان هەیە، لەبەرئەوەی ئێمە ئەهلی حەرەمین) دەڵێ: بۆیە پێغەمبەر ﷺ عەلی کوڕی ئەبو طالیبی نارد، (یانی: بەدوای ئەبو بەکردا ناردی، خوا لە هەموویان ڕازی بێ) کە سووڕەتی (البراءة)، بە گوێی خەڵك دابداتو ڕایبگەیەنێ، عەلییش خوا لێی ڕازی بێ ڕۆژی قوربانیی سەربڕین، سەرەتای سووڕەتی (البراءة)ی ڕاگەیاند، بە دەنگێکی بەرز لە شوێنەکان ئایەتەکانی دەخوێندنەوە، وە وێڕای ئایەتەکان، دەشیگوت: لە دوای ئەم ساڵ، هیچ کەسێکی هاوبەش بۆ خوا دانەر، بۆی نیە حەج بکات، وە نابێ کەسێکی ڕووت، طەواف بە دەوری کەعبەدا بکات.

٣/ ﴿رَوَى مُحَمَّد بْن إِسْحاق عَنْ أَبِي جَعْفَر مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيّ بن الحُسَيْن بن عَلِيّ رِضوانُ اللهِ عَلَيْهِم، أَنَّهُ قَالَ: لَما نَزَلَتْ بَرَاءَةٌ عَلَى رَسولِ اللهِ ﷺ، وَقَدْ كانَ بَعَثَ أَبَا بَكرٍ الصِّدّيقَ لِيُقيمَ لِلناسِ الحَجّ، قِيلَ لَهُ: يا رَسولَ اللهِ! لَوْ بَعَثْت بِها إِلَى أَبِي بَكرٍ؟ فَقَالَ: لا يُؤَدّي عَنّي إِلاَّ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي، ثُمّ دَعا عَلِياً، فَقَالَ لَهُ: أَخْرُجْ بِهَذِهِ الْقِصةِ مِنْ صَدْرِ بَرَاءَةٍ، وَأَذِّنْ فِي النّاسِ يَومَ النّحْرِ إِذَا اجْتَمَعُوا بِمِنًى، أَنَّهُ لا يَدْخُلُ الْجَنّةَ كافِرٌ، وَلا يَحُجّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيانٌ، وَمَنْ كانَ لَهُ عِنْدَ رَسولِ اللهِ ﷺ عَهْدٌ، فَهُوَ لَهُ إِلَى مُدّتِهِ﴾.

فَخَرَجَ عَلِيّ رِضوانُ اللهِ عَلَيْهِ عَلَى نَاقَةِ رَسولِ اللهِ ﷺ الْعَضْبَاءَ، حَتَّى أَدْرَكَ أَبَا بَكرٍ بِالطريقِ، فَلَما رَآهُ أَبُو بَكر بِالطريقِ، قَالَ: أَأَمِيرٌ أَمْ مَأْمُورٌ؟

فَقَالَ: بَلْ مَأْمُورٌ، ثُمّ مَضَيا.

فَأَقَامَ أَبُو بَكر لِلناسِ الحَجّ، وَالْعَرَبُ إِذْ ذَاكَ فِي تِلْكَ السّنَةِ عَلَى مَنَازِلِهِمْ مِنْ الحَجّ الّتِي كَانُوا عَلَيْهَا فِي الْجَاهِلِيَة، حَتَّى إِذَا كَانَ يَومُ النّحْرِ، قَامَ عَلِيّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ﷺ، فَأَذّنَ فِي الناسِ بِالّذِي أَمَرَهُ بِهِ رَسولُ اللهِ ﷺ فَقَالَ: أَيّها الناسُ! إِنَّهُ لا يَدْخُلُ الْجَنّةَ كَافِرٌ، وَلا يَحُجّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلا يَطوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيانٌ، وَمَنْ كَانَ لَهُ عِنْدَ رَسولِ اللهِ ﷺ عَهْدٌ، فَهُوَ لَهُ إِلَى مُدّتِهِ.

فَلَمْ يَحُجّ بَعْدَ ذَلِكَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَمْ يَطُفْ بِالْبَيْتِ عُرْيانٌ، ثُمّ قَدِمَا عَلَى رَسولِ اللهِ ﷺ قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: فَكَانَ هَذَا مِنْ بَرَاءَةٍ، فِيمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الشّرْكِ مِنْ أَهْلِ الْعَهْدِ الْعَامّ، وَأَهْلِ الْمُدّةِ إِلَى الأَجَلِ الْمُسَمّى﴾[١].

واتە: موحەممەدی كوڕی ئیسحاق لە ئەبو جەعفەر موحەممەدی كوڕی حوسێنی كوڕی عەلی خوا لێیان ڕازی بێ دەگێڕێتەوەو دەڵێ: دوای ئەوەی سووڕەتی (البراءة) بۆ پێغەمبەری خوا دابەزی ﷺ كە پێشتریش ئەبو بەكری ناردبوو سەرپەرشتیی حەج بكاتو حەج بە خەڵكی بكات لە جیاتی خۆی، كاتێك سووڕەتی (البراءة) دابەزی، گوترا: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئەگەر بۆ ئەبو بەكرت ناردبایە، ئەو ئایەتانە بخوێنێتەوە بەسەر خەڵكدا، ئەویش فەرمووی: دەبێ تەنیا پیاوێك لە بنەماڵەی خۆم، ئەم ئایەتانە بگەیەنێ {بۆچی ؟ چونكە عورفو نەرێتی عەرەبەكان وابوو بەتایبەت لە مەسەلەی پەیماندا، ئەگەر كەسێك باسی بەڵێنو پەیمانی كردبا، دەبوو یان خۆی، یان كەسێكی نیزیكیی، ئنجا ئامۆزای بێ، برای بێ، مامی بێ، كەسێكی نیزیكی خۆی لە ڕووی خزمایەتییەوە باسی بكات، نەرێتی عەرەبەكان وابوو، نەك لە ئیسلامدا وابێ، ئنجا لەو حاڵەتانەدا، تۆ ناچاریی بە پێی نەرێتو عورفی باوی خەڵك ڕەفتار بكەی، وەك گوتراوە: (كَلِّمِ النَاسَ عَلَى قَدَرِ

١) جامع البيان للطبري، ج ٦، ص ٦٥ و ٦٦، وە المصباح المنير في تهذيب تفسير ابن كثير: ص ٥٥٤.

عُقُولِهِم)} دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ عەلی بانگ كردو فەرمووی: ئەم چەند ئایەتەی سەرەتای سوورەتی (البراءة) بەرە، وە لە ڕۆژی قوربانیی سەربڕیندا {كە دەكاتە ڕۆژی (١٠)ی (ذي الحجة)} بە گوێی خەڵكیان دابدە، هەر كاتێك كە لە مینا كۆبوونەوە، وە وێڕای ئایەتەكان، {كە ئایەتەكانیش ئەو مەبەستانە هەر دەگەیەنن، بەڵام بەتایبەتییش} پێیان بڵێ: كە هیچ بێبڕوایەك ناچێتە بەهەشت، وە لە دوای ئەم ساڵەوە، هیچ هاوبەش بۆ خوا دانەرێك نابێ حەج بكات، وە نابێ هیچ كەس بە ڕووتیی بە دەوری ماڵی خوادا طەواف بكات، وە هەر كەسێك پەیمانی هەیە لەلای پێغەمبەری خوا ﷺ، ئەوە پەیمانەكەی تا كاتی خۆی، لەلایەن مسوڵمانانەوە پابەندیی پێوە دەكرێ، (ئەگەر بۆخۆی نەیشكاندبێ).

دوایی عەلی خوای لێ ڕازی بێ، بە سوارییی حوشترەكەی پێغەمبەری خوا ﷺ كە پێیان دەگوت: (عَضْبَاءْ) ڕۆیشت، هەتا بە ئەبو بەكر گەیشت لە ڕێگا، كاتێك ئەبو بەكر عەلی بینی لێی پرسی: فەرماندەی، یان فەرمان پێكراوی؟ (واتە: ئەگەر هاتبی لە جیاتی من سەپەرشتیاریی حەج بكەی، با بزانم؟).

ئەویش گوتی: بەڵكو من فەرمان پێكراوم، (من لە ژێر فەرمانی تۆ دام، بەڵام پەیامێك هەیە پێغەمبەری خوا ﷺ منی ناردوە بیگەیەنم بە خەڵك لە جیاتی خۆی).

ئنجا ڕۆیشتن ئەبو بەكر خوا لێی ڕازی بێ سەپەرشتیاریی حەجی كردو حەجی بە خەڵكەكە كرد، وە عەرەبیش لەو سەردەمەدا بە پێی باوو نەرێتی سەردەمی نەفامیی، خوا پەرستییەكانی حەجیان ئەنجام دەدا، (واتە: جگە لە مسوڵمانان، عەرەبەكانیش ئەو كاتە هاتبوون بۆ حەج، هەر كەس بە پێی بیروبۆچوونی خۆی) هەتا ڕۆژی قوربانیی سەربڕین، عەلی كوڕی ئەبو طالیب خوا لێی ڕازی بێ هەڵسا، وە لە نێو خەڵك ڕایگەیاند ئەوەی كە پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو بوو، ئەو پەیامەی ڕاگەیاندو گوتی: ئەی خەڵكینە! بێگومان هیچ كافرێك ناچێتە بەهەشت، وە لەم ساڵ بە دواوە،

نابێ هیچ هاوبەش بۆ خوا دانەرێك حەج بكات، وە نابێ هیچ كەس بە ڕووتیی بە دەوری كەعبەدا طەواف بكات، وە هەر كەسێك پەیمانی لەلای پێغەمبەری خوا ﷺ هەیە، پەیمانەكەی تا كاتی خۆی بەردەوام دەبێ، وە لەلایەن مسوڵمانانەوە پابەندیی پێوە دەكرێ، ئیدی دوای ئەو ساڵە، كەس نەهات لە هاوبەش بۆ خوا دانەران، بۆ حەج، وە هیچ كەس بە ڕووتیی بە دەوری كەعبەدا طەوافی نەكرد، پاشان چوونەوە بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ، (ابن إسحاق) دەڵێ: ئەوە بەسەرهاتی دابەزینی چۆنیەتی گەیاندنی سەرەتای سووڕەتی (البراءة) بوو، بۆ هابەش بۆ خوا دانەرەكان.

ج ئەوانەی كە بەگشتی پەیمانیان هەبووە لەگەڵ مسوڵمانان دا {كە هەموو لایەك بۆیان هەبووە بچن بۆ حەجو بە دەوری كەعبەدا بسووڕێنەوە، وە خواپەرستییەكانی حەج جێبەجێ بكەن}، وە ج ئەوانەی بەتایبەت پەیمانیان لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ هەبووە بۆ كاتێكی دیارییكراو.

٤/ (قَالَ القَاضِي أَبُو يَعْلَى: وَفَصْلُ الخِطَابِ فِي هَذَا البَابِ: أَنَّهُ قَدْ كَانَ بَيْنَ رَسُولِ اللهِ ﷺ وَبَيْنَ جَمِيعِ الـمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عَامٌ، وَهُوَ أَنْ لاَ يُصَدَّ أَحَدٌ عَنِ البَيْتِ، وَلاَ يُخَافَ أَحَدٌ فِي الشَّهْرِ الحَرَامِ، فَجَعَلَ اللهُ عَهْدَهُمْ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ، وَكَانَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَقْوَامٍ مِنْهُمْ عُهُودٍ إِلَى آجَالٍ مُسَمَّاةٍ، فَأَمَرَ بِالوَفَاءِ لَهُمْ وَإِتْمَامِ مُدَّتِهِم إِذَا لَمْ يَخْشَ غَدْرَهُمْ)[١].

واتە: قاضی ئەبو یەعلا دەڵێ: كورتەی قسە لەوبارەوە ئەوەیە كە: لە نێوان پێغەمبەری خوا ﷺو تێكڕای هاوبەش بۆ خوا دانەرەكاندا وەك عورفو باوی ئەو كاتە پەیمانێكو لێك تێگەیشتنێكی گشتیی هەبووە، ئەویش ئەوە بووە كە: هیچ كەس قەدەغە نەكرێ، لەوەی كە سەردانی كەعبە بكات بۆ ئەنجامدانی كاری خواپەرستیی، وە هیچ كەس لەو مانگە حەرامانەدا نەترسێنرێ، (ئنجا دەڵێ:) خوا ﷻ چوار مانگی مۆڵەت بۆ دانان، بۆ ئەوانەی كە بە گشتیی جۆرێك لە تێگەیشتن لە نێوان ئەوانو مسوڵماناندا هەبووە، وە ئەوانەش كە پەیمانیان هەبووە، لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ بۆ كاتێكی

١) زاد المسير في علم التفسير، لابن الجوزي، ص ٥٦٨.

دیاریکراو، ئەوە خوا فەرمانی کرد کە تا کاتی خۆی، پەیمانەکەیان لەگەڵدا تەواو بکرێ، مادام مەترسیی نەبێ لەوەی کە ئەوان پەیمانەکەیان بشکێنن.

هەڵبەتە دوایی تیشکی زیاتریش دەخەینە سەر چەمك و واتای ئەم ئایەتە.

مەسەلەی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَأَذَانٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلنَّاسِ يَوْمَ ٱلْحَجِّ ٱلْأَكْبَرِ أَنَّ ٱللَّهَ بَرِىٓءٌ مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ۙ وَرَسُولُهُۥ ۚ فَإِن تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى ٱللَّهِ ۗ وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣﴾ ﴾.

واتە: ئەمە گەیاندنێکە، جاڕدانێکە لە خواو لە پێغەمبەرەکەیەوە ﷺ، لە ڕۆژی حەجی گەورەدا، بۆ تێکڕای خەڵك، کە خوا، وە پێغەمبەری خوا ﷺ دوورن و، بێزارن و حاشا دەکەن، لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، (ئەوانەی کە پەیمانیان هەبوو بەڵام دەیانشکاند)، ئنجا ئەگەر وازبێنن، واتە: لە پەیمان شکاندن بگەڕێنەوە، ئەوە باشترە بۆتان، وە ئەگەر پشتیش هەڵکەن، (واتە: هەر بەردەوام بن لەسەر پەیمان شکاندن)، ئەوە بزانن کە ئێوە دەستەوسانکەری خوا نین، وە موژدەی ئازارێکی بە ئێش بە ئەوانە بدە، کە بێبڕوان.

شەش هەڵوەستە لەبەردەم ئەم ئایەتە موبارەکەدا

هەڵوەستەی یەکەم : وشەی (أَذَانٌ)، واتە: ڕاگەیاندن، هەر بانگ (أَذَان) بۆچی پێی دەگوترێ: (أَذَان)؟

چونکە تۆ بە خەڵك ڕادەگەیەنێ کە بۆ نوێژ بێن، بەڵێ : (أَذَان)، بە مانای (إِعْلاَم) دێ، واتە: ئاگادارکردنەوەو بە خەڵك ڕاگەیاندن، وەك لە سووڕەتی (الأعراف)دا هاتوە، کە خوا دەفەرموێ: ﴿ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌۢ بَيْنَهُمْ ﴿٤٤﴾ ﴾.

واتــە: بــانگ بێــژێك، یــان ئـاگادارکـەرەوەیــەك لــە بەینیــاندا بــانگی کــرد، ئـاگاداری کـردنەوە.

<u>هەڵوەستەی دووەم</u> : ئایا ئەو ڕاگەیاندنو ئاگادارکردنەوەیە، لەلایەن کێیەوە بووە؟

دیــارە لـەلایــەن خــواو لــە پێغـەمبــەری خـواوەیــە ﷺ، ئنجـا هـەرچەنــدە لــە خـواو لـە پێغـەمبـەری خـواوەیـە ﷺ، بەڵام هـەموو مسـوڵمانــانیش دەگـرێتــەوە، چونکـە مسوڵمـانـانیش فـەرمانبـەریی خـواو پێغـەمبـەرەکـەی ﷺ دەکـەن.

<u>هەڵوەستەی سێیـەم</u> : ئایـا ئنجا ڕاگـەیـاندنە بۆ کێیـە؟

دەفـەرموێ: ﴿إِلَى ٱلنَّاسِ﴾، بۆ هـەموو خەڵکە بە تێکڕا، واتـە: بۆ ڕای گشتی.

<u>هەڵوەستەی چـوارەم</u> : ئایـا لـە چ ڕۆژێکدا بـووە؟

خـوا دەفـەرموێ: ﴿يَوْمَ ٱلْحَجِّ ٱلْأَكْبَرِ﴾، لـە ڕۆژی حـەجی گـەورەتردا، کـە زۆربـەی زانـایــان دەڵێــن: مەبەسـت لـەو ڕۆژە، ڕۆژی قوربـانیی سـەربڕینە (يَومُ النَّحْر)، کـە دەکـاتـە ڕۆژی (١٠)ی (ذِي الحِجة)، لـە سـاڵی (٩)ی کۆچییـدا، دیـارە قوربانیی سـەربڕینیش تـەنیـا لـە کاتـی حـەج دایـە.

لـەوبارەوەش چـەند دەقێك هـەن، ئـاماژەیـان پێدەکـەین:

١) ﴿عَنْ عَلِيٍّ رضي الله عنه، قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنْ يَومِ الْحَجِّ الأَكْبَرِ؟ فَقَالَ: يَومُ النَّحْرِ﴾ {أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ، برقم: (٣٠٨٨)، وَصَحَّحَهُ الألباني}.

واتـە: عـەلی کوڕی ئـەبو طاڵیب خـوا لێـی ڕازی بێ، دەڵێ: لـە پێغـەمبـەری خـوام ﷺ پرسـی دەربارەی ڕۆژی حـەجی گـەورەتر؟

فـەرمووی: ڕۆژی قـوربانیی سـەربڕینە، واتـە: (١٠)ی (ذي الحجة).

٢) ﴿عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ قُرْطٍ رضي الله عنه، أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ، قَالَ: أَعْظَمُ الأَيامِ عِنْدَ اللهِ: يَومُ النَّحْرِ، ثُمَّ يَومُ القَرِّ﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد بـرقم: (١٩٠٩٨) تعليق شعيب الأرنؤوط: إِسْنَادُهُ صَحِيح، رِجَالُهُ ثِقَات، وَأَخْرَجَهُ أَيْضاً: أَبُو دَاوُد بـرقم:

(١٧٦٥)، وَالنَّسائِيّ فِي (الكُبْرَى) بِرقم: (٤٠٩٨)، وَالبَيْهَقِي بِرقم: (١٠٠١٩)، وَابْنُ خُزَيْمَة، بِرقم: (٢٨٦٦)، وَالحاكِمُ بِرقم: (٧٥٢٢) وَقَالَ: صَحِيحُ الإِسْنادِ، وَوَافقهُ الذَّهَبِي}.

واتە: عەبدوڵڵای كوڕی قوڕت خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: گەورەترین و مەزنترین ڕۆژ لە لای خوا: ڕۆژی قوربانیی سەربڕینە، دوای ئەوەش (يَومُ القَرِّ) واتە: ئەو ڕۆژەی كە خەڵك نیشتەجێ دەبێتەوە وردە وردە، واتە: ڕۆژی دوای وی، یانی: ڕۆژی (١١)یەمی (ذي الحجة).

٣) ﴿عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ وَقَفَ يَومَ النَّحْرِ بَيْنَ الْجَمَرَاتِ فِي الْحَجة الَّتِي حَجَّ، فَقَالَ: (أَيُّ يَومٍ هَذَا)؟

قَالُوا: يَومُ النَّحْرِ، قَالَ: (هَذَا يَومُ الْحَجِّ الأَكْبَرِ)﴾ {أَخْرَجَهُ البُخَارِيّ فِي (الحج)، ج ٤، ص١٣٣ تَعْلِيقاً، وَأَبُو دَاوُدَ بِرقم: (١٧٦٥)، وَابْنُ مَاجَهْ بِرقم: (٣٠٥٨)، وَصَحَّحَهُ الأَلْبَانِي}

واتە: عەبدوڵڵای كوڕی عومەر خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی قوربانیی سەربڕیندا {(١٠)ی (ذي الحجة)}، لە نێوان (جَمَرَات) {ئەو شوێنەی وردەبەرد دەهاوێشترێن، بۆ سێ شوێنەكان، جەمرەی گچكەو گەورەو نێوەنجیی}، لەو حەجەدا، كە حەجی كرد، {كە پێغەمبەر ﷺ تەنیا یەك حەجی كردوە، ئەویش حەجی ماڵ ئاوایی، لە ساڵی دەیەمی كۆچییدا} لەوێ وەستا بوو فەرمووی: ئەمڕۆ چ ڕۆژێكە؟

گوتیان: ڕۆژی قوربانیی سەربڕینە، فەرمووی: ئەمڕۆ ڕۆژی حەجی گەورەترە.

٤) ﴿عَنِ إِبْنُ أَبِي شَيْبَة عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: سَأَلْتُهُ قُلْتُ: هَذَا الْحَجُّ الأَكْبَرُ، فَمَا الْحَجُّ الأَصْغَرُ؟ قَالَ: عُمْرَةٌ فِي رَمَضَان﴾ {أَخْرَجَهُ إِبْنُ أَبِي شَيْبَة، بِرقم: (١٣١٩٠)}.

واتە: ئیبنو ئەبی شەیبە لە شەعبییەوە هێناویەتی، دەڵێ: پرسیارم لێکردو گوتم: ئەمە ڕۆژی حەجی گەورەیە، ئەدی حەجی گچکە کامەیە؟ گوتی: عومرە کردنە لە مانگی ڕەمەزان دا.

٥) ﴿عَن ابْنِ أَبِي شَيْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ شَدَّادٍ عَنِ الْحَجِّ الأَكْبَرِ؟ فَقَالَ: الْحَجُّ الأَكْبَرُ يَومُ النَّحْرِ، وَالحَجُّ الأَصْغَرُ: الْعُمْرَةُ﴾ {أَخْرَجَهُ إِبْنُ أَبِي شَيْبَة، برقم: (١٣٨٤٤)}.

واتە: ئیبنو ئەبی شەیبە لە ئەبی ئیسحاقەوە هێناویەتی، دەڵێ: لە عەبدوڵلای کوڕی شەددادم پرسی، دەربارەی حەجی گەورەتر؟ گوتی: ڕۆژی قوربانیی سەربڕینە، وە حەجی گچکەتریش، بریتیە لە عومرە کردن.

هەڵبەتە ئەمە ڕای (طبري)شە، وەك لە: (جامع البيان)ەکەیدا هێناویەتی[1]، ئەم دەقانە هەموویان (الشوكاني) لە (الفتح القدير)دا هێناونی[2].

<u>هەڵوەستەی چوارەم</u> : ئنجا ئایا ئەوەی لەو ڕۆژەدا ڕاگەیاندرا، چی بوو؟

وەڵام : ئەمە بوو : ﴿أَنَّ ٱللَّهَ بَرِيٓءٞ مِّنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ وَرَسُولُهُۥ﴾، کە خوا، وە پێغەمبەری خوا ﷺ بەریین‌و دوورن لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، کام هاوبەش بۆ خوا دانەرانە؟ ئەوانەی کە پەیمان شکێن بوون، بێ بەڵێن بوون، وە هەمیشە لە دەرفەتێك دەگەڕان، زەبرێك لە ئیسلام‌و مسوڵمانان بدەن.

<u>هەڵوەستەی شەشەم</u> : ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿فَإِن تُبۡتُمۡ فَهُوَ خَيۡرٞ لَّكُمۡۖ﴾.

(فَإِن تُبۡتُمۡ)، هەرچەندە هەندێك لە توێژەرەوان وایان لێکداوەتەوە، واتە: ئەگەر تەوبەتان کردو گەڕانەوە بۆ لای خوا، بۆ ئیسلام، بەڵام وا پێدەچێ مەبەست پێی ئەوە بێ، کە ئەگەر وازتان هێنا لە پەیمان شکاندن، چونکە

---

١) ج ٦ ، ص ٧٩ .

٢) ج ٢ ، ص ٤١٨ .

دوایی باسی مسوڵمان بوون دەكات، بەڵام لێرە ئەوەی لێیان داوا كراوە، بریتی بووە لەوەی پابەند بن بە پەیمانەكەیانەوە.

ئنجا خوا دەفەرمویٚ: ئەگەر واز بێننو بگەڕێنەوە لە پەیمان شكاندنو پابەند بن، ئەوە بۆ ئێوە باشترە، ﴿وَإِن تَوَلَّيۡتُمۡ فَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّكُمۡ غَيۡرُ مُعۡجِزِي ٱللَّهِ﴾، بەڵام ئەگەر پشت هەڵ بكەن، واتە: لەسەر پەیمان شكاندنتان، لەسەر دژایەتییكردنی مسوڵمانان بەردەوام بن، ئەوە دڵنیا بن، كە ئێوە دەستەوسانكەری خوا نین، ﴿وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾، وە موژدە بدە بەوانەی كە بێبڕوان، بە سزاو ئازارێكی بە ئێش.

هەڵبەتە لێرەدا یان بە توانجەوەیە، واتە: موژدەیان پێبدە، وەك چۆن تۆ بە كەسێك دەڵێی: موژدەت لێ بێ ئەو شتە بوو، كە شتەكەش ناخۆشە، بەڵام بە ئەسەفەوە پێی دەڵێی، یاخود مەبەست پێی ئەوەیە، كە ئەگەر شتێك هەبێ بۆ ئەوان جێگەی دڵخۆشیی بێتو موژدە بێ، هەر ئەوەیە، كە هەواڵیان پێ بدرێ: سزاو ئازارێكی بە ئێشیان هەیە لە دوارۆژدا.

<u>مەسەلەی چوارەم</u> : كە دەفەرموێ: ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ثُمَّ لَمۡ يَنقُصُوكُمۡ شَيۡـٔٗا وَلَمۡ يُظَٰهِرُواْ عَلَيۡكُمۡ أَحَدٗا فَأَتِمُّوٓاْ إِلَيۡهِمۡ عَهۡدَهُمۡ إِلَىٰ مُدَّتِهِمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُتَّقِينَ ٤﴾.

واتە: جگە لەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەی، كە پەیمانتان لەگەڵ دا بەستوون، پاشان لەگەڵ ئێوەدا هیچ كەمییان نەكردوە، {یانی: لە پەیمانەكەیاندا هیچ كەمییان نەكردوەو پابەند بوون بە پەیمانەكەیانەوە}، ﴿وَلَمۡ يُظَٰهِرُواْ عَلَيۡكُمۡ أَحَدٗا﴾، وە پشتی هیچ كەسیشیان نەگرتوە لە دژی ئێوە، واتە: دژایەتیی ئێوەیان نەكردوە، نە بە ڕاستەوخۆ، نە بە ناڕاستەوخۆ، ﴿فَأَتِمُّوٓاْ إِلَيۡهِمۡ عَهۡدَهُمۡ إِلَىٰ مُدَّتِهِمۡ﴾، پەیمانەكەیان لەگەڵ تەواو بكەن، تاكو كاتی خۆیان، واتە: تاكو دەگەنە كاتی

دیارییكراویی خۆیان، پەیمانەكەیان لەگەڵ تەواو بكە، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ﴾، بێگومان خوا پارێزكارانی خۆش دەوێن، یانی : بێگومان خوا ئەوانەی خۆشدەوێ، كە بە پەیمانو بەڵێنەوە پابەندن.

كەواتە: ئەمە زۆر ڕوونە، كە ئەو بەرائەتو دووریی‌و بێزاریی دەربڕینو حاشا لێكردنە،، تایبەتە بە پەیمان شكێنەكانەوە، چونكە ئەوەتا خوا ﷻ ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەی پەیمانیان لەگەڵ مسوڵماناندا هەیە، بەڵام كەمو كورتییان نەبووە لە پابەندبوونیان دا بە پەیمانەكەیانەوە، وە ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆ، شتێكیان نەكردوە كە پێچەوانەی ئەو پەیمانە بێ، خوا فەرمان بە پێغەمبەرو بە بڕواداران دەكات، كە پەیمانەكەیان تا كاتی خۆی لەگەڵ تەواو بكەنو، لەگەڵیان بەرنە سەر، وە دواییش كە دەفەرموێ: بێگومان خوا پارێزكارانی خۆشدەوێن، واتە: هەر كەس پەیمان بەرێتە سەر، چونكە ئەوانەی كە پەیمان دەپارێزن، دیارە پارێزكارن، وە خوای پەروەردگاریش خۆشی دەوێن.

مەسەلەی پێنجەم: كە دەفەرموێ: ﴿فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ فَٱقْتُلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَٱحْصُرُوهُمْ وَٱقْعُدُوا۟ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ۚ فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ فَخَلُّوا۟ سَبِيلَهُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥﴾﴾.

ئەم ئایەتە كە ئایەتی ژمارە (٥)ی سوورەتی (التوبة)یە، وەك پێشتریش گوتمان: زۆر لە توێژەرەوان ناویان لێناوە (آية السيف) ئایەتی شمشێر! كە بەڕاستیی ناوێكی نەگونجاوە، چونكە لە هەموو قورئاندا، باسی شمشێر هەر نەكراوە، وە ئەم ئایەتەش باسی چەكو شمشێری تێدا نیە، بەڵێ باسی جەنگ كردنی تێدا هەیە، لەگەڵ كەسانێكدا كە پەیمان دەشكێنن، وە لە بۆسەدان بۆ ئیسلامو مسوڵمانان، وەك باسی دەكەین:

١- كە خوا دەفەرموێ: ﴿فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ﴾، ئەگەر مانگە جەنگ تێدا قەدەغە كراوەكان تەواو بوون، ڕابردن، ئایا مەبەستی پێ چییە؟ پێشتریش باسمان كرد، واتە: ئەو چوار مانگە مۆڵەتەی كە دانراون، كە لە (١٠)ی (ذي

الحجـة)ی سـاڵی نۆیـەمی کۆچییـەوە دەسـت پـێ دەکـەن، ئـەوە (٢٠) لـە سـاڵی (١٠)ی کۆچـی ڕۆژ لـەوێ، وە تێدەپـەڕن بـە: (محـرم، صفـر، ربیـع الأول)دا تـاکـو (١٠)ی (ربیـع الثانـي)، کـە دەکاتـە چوار مانگی تـەواو.

بەڵام هەندێك گوتوویانە: مەبەست پێی ئەو مانگانەیە، کـە بەپێی نەریتـی عەرەبەکـان جەنگیـان تێدا نەدەکـردن، کـە بریتـی بـوون لـە: (ذو القعـدة، ذو الحجة، محـرم)، (رجب)یش بە تـەنیا، بەڵام وەك گوتمان ئـەوە قسەیـەکە هیچ ڕوویەکی نیـە، بەڵکو مەبەسـت ئەو چوار مانگە مۆڵەتـەیـە کـە لـە سەرەتـای سووڕەتەکـەوە دەفـەرموێ: ﴿فَسِيحُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ أَرۡبَعَةَ أَشۡهُرٖ﴾، بـۆ مـاوەی چوار مانگان مۆڵـەتـە بـۆ خۆتـان بـە زەوی دا بـڕۆن، بـەڵام دوایـی مـادام پـابەند نـابن بە پەیمـانەکانتانەوە، وە هـەر لـە دەرفـەتێك دەگـەڕێن زەبر لـە مسوڵمـانـان بـدەن، ئـەوە ئیسـلام ئیعلانـی جەنگی لەگـەڵتـاندا کـرد.

٢- کـە دەفـەرموێ: ﴿فَٱقۡتُلُواْ ٱلۡمُشۡرِكِينَ حَيۡثُ وَجَدتُّمُوهُمۡ﴾، واتـە: (فَـاقْتُلُوا المُشْرِكِينَ النـاقِضِينَ لِلْعَـهْد)، ئـەو هاوبەش بۆ خـوا دانـەرانـە بکوژن لـە هـەر جێیـەك بەرپـەلـتان کەوتـن، (کـە پـەیمان شکێـنن). بۆچـی؟ چونکـە لە تـەفسیـری ئـایـەتی چوارەم دا کـە باسمان کـرد، کـە خـوای کـارزان ئـەوانـەی کـە پـابەنـد بـن بە پـەیمـانەوە، هـەڵیـان داوێرێ لـەو بڕیـارە گشتییـە.

٣- ﴿وَخُذُوهُمۡ﴾، واتە: بیانگرن، ئەگـەر بەر دەستتـان کـەوتن، بیانکـوژن، ئەگـەرنا بیـانگـرن.

٤- ﴿وَٱحۡصُرُوهُمۡ﴾، ڕێیـان لـێ وەتـەنگ بێـنن، یـاخود ئـابڵووقەیـان بدەن.

٥- ﴿وَٱقۡعُدُواْ لَهُمۡ كُلَّ مَرۡصَدٖ﴾، لـە هـەموو بۆسـەیـەك، ئـەو شـوێـنەی بۆسـەی لـێ دادەنـرێ، بۆیـان دابنیشـن، تـا کـەی؟

٦- ﴿فَإِن تَابُواْ وَأَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُاْ ٱلزَّكَوٰةَ فَخَلُّواْ سَبِيلَهُمۡ﴾، بەڵام ئەگـەر گەڕانەوە، لێرەدا مەبەست لـە گەڕانەوە گـەڕانەوەیە بۆ لای خـوا، واتـە: گەڕانـەوەو

پەشێمان بوونەوە لە كوفر، وە نوێژیان بەرپاكرد، وە زەكاتیان دا، ئەوە ڕێیان بەردەن.

٧ - ﴿إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، بێگومان خوا لێبوردەی بە بەزەیی یە.

هەڵبەتە لێرەدا زانایان مشتومڕێكیان هەیە، لەوبارەوە كە ئایا بۆ هاتنە نێو ئیسلامی مرۆڤێك، تەنیا شایەتمان بەسە، یاخود وێڕای شایەتمان هێنان پێویستە نوێژیشی هەبێ، وە ئەگەر زەكاتی لێكەوت، زەكاتیشی هەبێ؟ چونكە لێرەدا خوا ﷻ باسی سێ شتان دەكات، دەفەرموێ: ئەگەر گەڕانەوە، كە مەبەست پێی هاتنە نێو ئیسلامو ئیمان هێنانە، بەڵام دوایی دوو شتی دیكەش باس دەكات: وە نوێژیان بەرپا كردو، زەكاتیشیان دا، ئنجا ئایا وێڕای شایەتمان هێنان، پابەندیی بە شەریعەتیشەوە كە لە نوێژكردنو زەكاتدان دا، بەرجەستە دەبێ، یانی: لە دینداریی شەخصیی دا، ئەوەش پێویستە، یاخود تەنیا شەیەتمان پێویستە؟ وەك هەندێك لە فەرموودەكان بە ڕاشكاویی دەیگەیەنن، كە هەر كەسێك شایەتمانی هێنا، ئەوە دێتە نێو ئیسلامەوە، وە دەربازی دەبێ لە كوفر؟ زانایان زۆر مشتومڕیان لەوبارەوە هەیە.

بەڵام من پێم وایە لێرەدا دەبێ بگوترێ: لە كاتێكدا كە تەنیا شایەتمان هێنان بەس بێ، بۆ دەربڕینی هاتنە نێو ئیسلام، هەر ئەوەندە داوا دەكرێ، هەر بۆیەش لەو كاتەدا كە ئوسامەی كوڕی زەید لە جەنگێكدا كابرایەكی كافر، لە گەرمەی جەنگدا كە زەبری لە مسوڵمانان دەدا، ئنجا كاتێك ئوسامە شمشێرەكەی لێ بەرز كردەوە، شایەتمانی هێنا، بەڵام هەر كوشتی، دوایی پێغەمبەر ﷺ گلەیی لێكردو سەرزەنشتی كردو فەرمووی: ئایا هەر كوشتت، دوای ئەوەی ئەو وشەیەشی گوت؟

ئەویش گوتی: لە ترسان وایگوت، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی[1]: ئەدی بۆچی دڵت شەق نەدەكرد، تاكو بزانی داخۆ ڕاست دەكات، بەڕاستی بووە، یاخود لە ترسان بووە؟!

١) ﴿ أَفَلاَ شَقَقْتَ عَنْ قَلْبِهِ، فَنَظَرْتَ صَادِقًا هُوَ، أَوْ كَاذِبًا﴾ {أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ، برقم: (٤٦)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (٢٨٧)}.

لێرەدا كاتێك كە كابرا شمشێری لەسەر بەرز كراوەتەوە، هەر فریای ئەوە دەكەوێ، كە بڵێ: (لَا إِلَهَ إِلاَّ اللَّه) كەواتە: بۆ كەسێك كە هاوبەش بۆ خوا دانەرە، كە دەڵێ: (لَا إِلَهَ إِلاَّ اللَّه) جگە لە خوا هیچ پەرستراو نین، مانای وایە: وازی لە بیروبڕوای پێشێی هێناوەو هاتۆتە نێو ئیسلامەوە، لە كاتی جەنگدا هەر فریای ئەوە دەكەوێ، بەڵام ئایا بۆ دوایی هەر ئەوەندە بەسە؟

بە ڕاستیی وەك من لە كتێبەكانی خۆم دا باسم كردوە، بە پێی ئایەتەكانی قورئانو فەرمایشتەكانی پێغەمبەر ﷺ، ئینسان تەنیا بە شایەتمان هێنان نابێتە مسوڵمانێك، كە خوای پەروەردگارو پێغەمبەر ﷺ فەرمانیان پێكردوەو، ئەو ئیسلامە نایەتەدی، بەڵكو دەبێ كەمو زۆر پابەندیی هەبێ بە شەریعەتەوە، وە دووریی گرتنیشی هەبێ لە قەدەغەكراوەكانی شەریعەت، وە فەرمانبەرییشی هەبێ بۆ فەرمان پێكراوەكانی شەریعەت، ئەمە كورتەكەیەتیو ئیدی درێژەی زۆریشی هەیە، بەتایبەت لەسەر نوێژ، چەند فەرمایشتێكی پێغەمبەر ﷺ هەن، بۆ وێنە: پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: ﴿الْعَهْدُ الَّذِي بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ الصَّلَاةُ فَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدْ كَفَرَ﴾ {أَخْرَجَهُ ابْنُ أَبِي شَيْبَة، برقم: (٣٠٣٩٦)، وَأَحْمَد، برقم: (٢٢٩٨٧)، وَالتِّرمِذِيُّ، برقم: (٢٦٢١)، وَقَالَ: حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَالنَّسائِيُّ برقم: (٤٦٣)، وَابْنُ مَاجَهْ، برقم: (١٠٧٩)، وَابْنُ حِبَّانَ، برقم: (١٤٥٤)، وَالحاكِمُ، برقم: (١١)، وَقَالَ: صَحِيحُ الإِسْنَاد، وَالبَيْهَقِيُّ برقم: (٦٢٩١)، وَالدَّيْلَمِيُّ، برقم: (٤٢٥٧)، وَعَبْدُ الله بْن أَحْمَد في (السنة) برقم: (٧٦٩)، قَالَ المَنَاوِيّ قال العراقي في أماليه: حَدِيثٌ صَحِيحٌ، وَصَحَّحَهُ الأَلْبَاني}.

واتە: ئەو پەیمانەی لە نێوان ئێمەو كافرەكاندا هەیە، نوێژە، هەر كەسێك نوێژ نەكات، ئەوە بێبڕوایە.

هەروەها ئەم ئایەتەش {ئایەتی ژمارە (٥)ی (التوبة)} بە بەڵگە دێنینەوە، وە زۆر ئایەتی دیكە، وەك من لە كتێبی {خوا پەرستیی ئیسلامیی} لە بەرگی یەكەم دا، بە تەفصیل باسی ئەو بابەتەم كردوە.

کورتە باسێک لەبارەی ئایەتی ژمارە (٥)ی سوورەتی (التوبة)وە

ناگونجێ ئیسلام بە زۆر بەسەر خەڵك دا بسەپێنرێ

ئەو ئایەتەی کە وەك گوتم بە ناهەق ناویان لێناوە (آیة السیف)، ئایەتی شمشێر، جارێ ناوەکە بۆ خۆی ناوێکی بێجێیە، چونکە لە ئایەتەکەدا باسی شمشێر نەکراوە، وە لە ڕاستییدا ئەم ئایەتی ژمارە (٥)ی سوورەتی (التوبة)یە، ئەگەر لە سیاقی خۆیدا سەرنجی بدرێ، لەو بارودۆخەدا کە ئایەتەکانی تێدا هاتوونە خوارێ، کە بە تەفصیلێ، لە دەرسەکانی پێشوودا، باسمان کرد، وە تەماشای ئایەتەکانی پێشێی، وە ئایەتەکانی دوایی بکرێ، هیچ شتێکی تایبەتی تێدانیە، کە ئەو ناوەی لێبنرێ، وە زانایەکی وەك (أبو القاسم، هِبَةُ الله بنُ سَلامَة) کە دەڵێ: ئەم ئایەتە (١٣٧) ئایەتی نەسخ کردۆتەوە، یان (السیوطي) کە بە حیساب خاتری گرتوە، دەڵێ: هەموو ئەم ئایەتانەی کە باسی لێبوردنو صەبر گرتنو چاوپۆشیی، وە ئاشتییو تەبایی دەکەن، هەمووی نەسخ کردونەوە!! کە بە دڵنیایی ئەو قسانە هیچیان بە هیچ بەڵگەیەکی نەقڵو عەقڵ پشت ئەستوور نین.

بەڵکو ئەم ئایەتە، وەك ئایەتەکانی دیکە، ئەوەی ڕاگەیاندوە کە ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەی هەمیشە لە بۆسەدان، بۆ زەبردان لە ئیسلامو مسوڵمانان، وە پابەند نین بە بەڵێنو پەیمانەوە، هەر کاتێك ئێوە دەرفەتتان لێ بینین، وەك خۆیان مامەڵەیان لەگەڵدا بکەن، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿فَمَنِ ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡ فَٱعۡتَدُواْ عَلَيۡهِ بِمِثۡلِ مَا ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡ ١٩٤﴾ البقرة.

واتە: هەر کەسێك دەستدرێژیی کردە سەرتان، وەك خۆی بەرپەرچی دەست درێژییەکەی بدەنەوە.

هەڵبەتە لەوبارەشەوە کە: ئایا ئەم ئایەتە، ـ ئایەتی ژمارە (٥) بە زاراوی زانایان: ئایەتی شمشێر (آية سيف)ە، یاخود ئایەتی ژمارە (٣٦)؟! کە کۆتاییەکەی دەفەرموێ : ﴿ ... وَقَـٰتِلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً كَمَا يُقَـٰتِلُونَكُمْ كَآفَّةً ﴿٣٦﴾ ﴾ التوبة.

واتە: وە لە دژی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان بجەنگن، بە تێکڕا، وەك چۆن ئەوان بە تێکڕا لە دژتان دەجەنگن؟!

چونکە وەك دوایی دەیگەینێ: مانای ڕاستی ئەم ڕستەیەش ئەوەیە کە: بە تێکڕاو بە هەرەوەزیی و هەمووتان پێکەوە، دژی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان بجەنگن، وەك چۆن ئەوان هەموویان وێکڕا، لە دژتان دەجەنگن.

کەچی هەندێك لە توێژەرەوان بە هەڵە ئەمەشیان ئاوا لێکداوەتەوە: ئێوە لە دژی تێکڕای هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان دا بجەنگن، وەك چۆن ئەوان لە دژی تێکڕاتان دەجەنگن، بەڵام ئەو مانایە هەڵەیە، چونکە هەموو هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، ڕەوا نیە جەنگیان لە دژ بکرێ، بە بەڵگەی ئەوە کە ئەوەتا خوا دەفەرموێ: ئەوانەی کە پابەند بوون بە پەیمانەکانیانەوە، پەیمانیان لەگەڵ بەرنەسەر: ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ عَـٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنقُصُوكُمْ شَيْـًٔا وَلَمْ يُظَـٰهِرُوا۟ عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوٓا۟ إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ ﴾. هەروەها لە ئایەتی دوایی دا دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ عَـٰهَدتُّمْ عِندَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ فَمَا ٱسْتَقَـٰمُوا۟ لَكُمْ فَٱسْتَقِيمُوا۟ لَهُمْ ﴾.

واتە: جگە لەوانەی لەلای مزگەوتی حەرام پەیمانتان لەگەڵ بەستن ...

کەواتە: ناگونجێ ئەم ئایەتە ئاوا لێکبدرێتەوە، لە دژی تێکڕای هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان بجەنگن، بە سێ بەڵگان :

یەکەم: لەگەڵ قورئان دا تێکدەگیرێ، کە دەفەرموێ: هاوبەش بۆ خوا دانەرێك پەیمانی لەگەڵ مسوڵمانان هەبێو، پابەند بێ بە پەیمانەکەوە، دروست نیە جەنگی دژ بکرێ.

دووەم: خوا لە سوورەتی (النساء)دا وەك دوایی دەیهێنین، باسی کەسانێکمان بۆ دەکات کە بێلایەنن، واتە: هاوپەیمان نین لەگەڵ مسوڵمانان دا، بەڵام دژیش نین، بەڵکو بێلایەنن، ئەوانەش دیسان دروست نیە جەنگیان لە دژ بکرێ.

سێیەم: پاشان فەرموودەمان هەیە، باسی ئەوە دەکات کە هەر هاوبەش بۆ خوا دانەرێك، وە هەر کافرێك ئامادە بوو سەرانە بدات، واتە: ئیعلانی ئاشتییو تەبایی کرد، لەگەڵ قەوارەی ئیسلامییدا، دیسان دروست نیە جەنگی لە دژ بکرێ.

کەواتە: نە ئەم ئایەتەی ژمارە (٥)و، نە ئایەتی ژمارە (٣٦)یش، هیچ کامیان ئیعلانی ئەوەیان نەکردوە، کە بە تێکڕا جەنگ لە دژی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، بکرێ.

ئنجا شایانی باسە (أبو جعفر الطبري)، کە پێشەوای توێژەرەوانی قورئانە، لە تەفسیرەکەی خۆیدا باسی ئەوەی هەر نەکردوە، کە ئەم ئایەتە پێی بگوترێ: (آیة السیف)، ئایەتی شمشێر[1]، کاتێك ئەم ئایەتەی تەفسیر کردوە، هیچ بەلای ئەوەدا نەچووە، کەواتە: ئەو بیرۆکەی: بە ئایەتی شمشێر ناوزەدکردنی ئەم ئایەتی ژمارە (٥)ە، لە دوایی (طبري)یەوە پەیدا بووە، واتە: لە دوای سەدەی چوارەم، وە دەشگونجێ بیرۆکەکە پێشتریش بووبێ، بەڵام (طبري) وەك زانایەکی زەبر دەست، هەر بە هەندی هەڵنەگرتبێو حیسابی بۆ نەکردبێ، چونکە لە تەفسیرەکەی خۆیدا کەمو زۆر باسی نەکردوە.

ئنجا ئەگەر ئەم ئایەتە لە سیاقی خۆی دا سەرنجی بدرێ: ئەوە هیچ کام لەو واتایانە ناگەیەنێ کە لێی داوا کراون، کە هەندێك لە زانایان بەداخەوە هەوڵیان داوە، لێی وەربگرنو لێی بقامنەوە، بۆ نموونە: (الشوکاني) کە

١) جامع البیان، ج ٦، ص ٨٢ - ٨٣.

زانایەكی باش‌و بیر كراوەشە، وە زۆریش لە پێش ئێمەدا نەبووە، دەڵێ: {وَهَذِهِ الآيَة نَسَخَتْ كُلّ آيَة فِيهَا ذُكر الإِعْرَاض عَنِ الْمُشْرِكِينَ وَالصَّبْر عَلَى أَذَاهُمْ، وَقَالَ الضَّحَاكُ وَعَطَاءُ وَالسُّدِيُّ: هِيَ مَنْسوخة بقَوْلِهِ: ﴿فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً ﴿٤﴾﴾ محمد، وَأَنَّ الأَسِيرَ لا يُقْتَلُ صَبْراً، بَلْ يُمَنُّ عَلَيْهِ أَو يُفَادَى، وَقَالَ مُجَاهِد وَقَتَادَةَ: بَلْ هِيَ نَاسِخَة لِقَوْلِهِ: ﴿فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً ﴿٤﴾﴾محمد، وَأَنَّهُ لا يَجُوزُ فِي الأُسَارَى مِنَ الْمُشْرِكِينَ إِلاَّ الْقَتْلُ، وَقَالَ ابْنُ زَيدٍ: الآيَتَانِ مُحْكَمَتَانِ، قَالَ الْقُرطُبِي: وَهِيَ الصَّحِيح، لأَنَّ الْمَنَّ وَالْقَتْل وَالْفِدَاءَ لَمْ تَزَلْ مِنْ حُكْمِ رَسُولِ الله ﷺ فِيهِم مِنْ أَوَّل حَرْب جَاءَ بِهِم، وَهُوَ يَوم بَدْرٍ}[1] كە بێگومان ئەوە یەكێكە لەو بۆچوونە هەڵانەی كە دەربارەی ئەم ئایەتە هەن.

واتە: ئەم ئایەتە هەموو ئەو ئایەتانەی نەسخ كردوونەوە كە باسی وازهێنان لە هاوبەش بۆ خوا دان دەكەن، وە باسی خۆڕاگریی لەسەر ئازارو ئەزیەتیان دەكەن، وە (ضَحّاكُ وَعَطَاءْ وسدِّيِّ)[2]، گوتوویانە: ئەم ئایەتە نەسخ كراوەتەوە بە فەرمایشتی خوا، كە دەفەرموێ: ﴿فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً ﴿٤﴾﴾محمد، واتە: با دوایی – دیلەكانی كافران - منەتیان لەسەر بكرێ، بە خۆڕایی بەر بدرێن، یان بە فەرەبوو.

گوتوویانە: ناگونجێ كەسێك بكوژرێ، دوای ئەوەی بە دیل دەگیرێ، بەڵكو یان بە خۆڕایی بەردەدرێ، یاخود بە فەرەبوو (كە ئەمە ڕاستەو، ئەو ئایەتەی سوورەتی موحەممەد ئەم ڕاستییە دەگەیەنێ)، بەلام (مُجَاهِد وَقَتَادَةَ)، گوتوویانە: بەڵكو ئەم ئایەتەی سوورەتی (التوبة)، نەسخی ئەو فەرمایشتەی خوای كردۆتەوە، كە دەفەرموێ: ﴿فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً ﴿٤﴾﴾محمد، وە

---

١) فتح القدير للشوكاني، ج٢، ص٤١٠.

٢) كە سێ زانای تابعیینن، واتە: جیلی دوای هاوەڵان خوا لێیان ڕازی بێ.

گوتوویانە: دروست نیە دیلەكانی هاوبەش بۆ خوا دانەران بەربدرێن، بەبێ بەرانبەرو بە بەرانبەر، بەڵكو حەتمەن دەبێ بكوژرێن{ئەوەش ڕایەكی نەگونجاوەو، پێچەوانەی قورئان، وە پێچەوانەی سیرەو سوننەتی پێغەمبەریشە ﷺ} ئیبنو زەید (كە یەكێكە لە زانایان) گوتوویەتی: هەر كام لە ئایەتەكان موحكەمن، (واتە: نە ناسیخن، نە مەنسووخن، لە شوێنی خۆیاندان) (قرطبي)یش گوتوویەتی: ئەو ڕایە ڕاستە، چونكە هەر كام لە خەڵك ئازادكردن بە بەلاش و بە منەت، وە كوشتنی دیل، وە فەرەبوو لێ وەرگرتنیشی، هەموویان لە حوكمی پێغەمبەری خوادا ﷺ بوون، لە مامەڵە لەگەڵ كافراندا، لە یەكەم جەنگەوە كە تێیدا بە دیل گیران، كە ڕۆژی بەدر بوو.

منیش دەڵێم : كە لە ڕاستییدا ئەو ڕایەی (قرطبي)یش لە جێی خۆیدا نیە، وەك كاتی خۆیشی باسمان كرد، پێغەمبەری خوا ﷺ لە جەنگی بەدردا، - ئەویش ئەگەر ڕیوایەتەكە ڕاست بێ ـ تەنیا دوو كەسی كوشتن، كە بریتی بوون لە: (عُقْبَةُ بْنُ أَبِي مُعَيْطٍ ، وَالنّضْرُ بْنُ الْحارِثِ)، ئەویش وەك حاڵەتێكی هەڵاوێردراو لەو حوكمە گشتییە كە نابێ دیل بكوژرێ، ئەویش لە سۆنگەی ئەوەوە كە ئەوان تاوانی زۆر گەورەیان كرد بوو، ئەویش وەك تاوانباری جەنگ (مُجْرِمُ الحَرْب) مامەڵەی لەگەڵدا كردن.

سێ ڕاستیی مەزن کە لەو ئایەتانە وەردەگیرێن

ڕاستیی یەکەم : ناگونجێ مەبەست لەم ئایەتی ژمارە (٥)ە، ئیعلانی جەنگ بێ، دژی هەموو هاوبەش بۆ خو دانەرەکان، تاکو مسوڵمان دەبن، بۆچی؟ چونکە خوا ﷻ لە ئایەتی پێشتر ـ ئایەتی ژمارە (٤)دا ـ دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنقُصُوكُمْ شَيْـًٔا وَلَمْ يُظَٰهِرُوا۟ عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوٓا۟ إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ ﴾، کە پێشتر مانامان کرد، هەروەها لە ئایەتی ژمارە (٧)یشدا دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّمْ عِندَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ۖ فَمَا ٱسْتَقَٰمُوا۟ لَكُمْ فَٱسْتَقِيمُوا۟ لَهُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ ﴾.

واتە: جگە لەوانەی کە لەلای مزگەوتی حەرام پەیمانتان لەگەڵدا بەستوون، تاکو ئەوان ڕێك وەستاو بن لەسەر پەیمانەکەیان، ئێوەش ڕێك وەستاو بن لەسەر ئەو پەیمانە، کەواتە: ناگونجێ ئایەتی ژمارە (٥) تێکبگیرێ، لەگەڵ ئایەتێکی پێش خۆی، وە ئایەتێکی دوای خۆی دا.

ڕاستیی دووەم : ناگونجێ هیچ کەس لەسەر هاتنە نێو ئیسلام ناچار بکرێ، بۆچی؟ لەبەر ئەم بەڵگانە:

بەڵگەی یەکەم:

أ/ خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ لَآ إِكْرَاهَ فِى ٱلدِّينِ ﴿٢٥٦﴾ ﴾البقرة.

واتە: تۆبزیی کردن، ناچارکردن لە دینداریی دا نیە.

ب/ وە دەفـــــــــــەرموێ: ﴿ وَقُلِ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّكُمۡۖ فَمَن شَآءَ فَلۡيُؤۡمِن وَمَن شَآءَ فَلۡيَكۡفُرۡ ﴿٢٩﴾ ﴾الكهف.

واتــە: بڵــێ: هــەق لــەلای پـەروەردگارتـانەوەیــە، کــێ حــەز دەکـات بـا بـڕوا بێنـێ، وە کـێ حـەز دەکات با بێبـڕوابـێ.

ج/ هـەروەهـــا دەفـــەرموێ: ﴿ وَلَوۡ شَآءَ رَبُّكَ لَأٓمَنَ مَن فِي ٱلۡأَرۡضِ كُلُّهُمۡ جَمِيعًاۚ أَفَأَنتَ تُكۡرِهُ ٱلنَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُواْ مُؤۡمِنِينَ ﴿٩٩﴾ ﴾يونس.

واتــە: وە ئەگـــەر پـەروەردگـــار ویســتبای، تێکــڕای ئــەو خەڵکــەی لەســـەر زەوییـن، بڕوایان دەهێنا، ئـایا تۆ زۆر لە خەڵك دەکەی تا بیانکەی بە بـڕوادار؟

واتـە: من پـەروەردگاریـانمو وە زۆرم لـێ نەکردوونو، ئـازادم کـردوون، ئایـا تـۆ ئـەی موحـەممـەد! ﷺ نـاچاریان دەکـەی ؟ بۆت نیـە!

هـەروەهــا ئایــەتی دیکــەش زۆرن، وەك خـــوا دەفـــەرموێ: ﴿ وَمَآ أَنتَ عَلَيۡهِم بِجَبَّارٖ ﴿٤٥﴾ ﴾ق، واتـــە: تـــۆ بـــۆت نیـــە جـەبریـــان لـــێ بکـــەی، ﴿ لَّسۡتَ عَلَيۡهِم بِمُصَيۡطِرٍ ﴿٢٢﴾ ﴾ الغاشیة.

واتـە: تۆ دەسـەڵاتت بەسـەر دڵو دەروونیـان دا نیـە.

ئـەوە دەربـارەی ئـەوە، کـە هیـچ کـەس نـاگونجـێ لەسـەر هـاتنە نێـو ئیسـلام نـاچار بکـرێ.

بەڵـگـەی دووەم:

کـەسی نـاچار کراو لەسـەر ئیسلام نـابێتـە مسوڵمان، بەڵـکو دەبێتــە مونــافیق، وەك لـە کتێبـی (ئیسلامو دەوڵـەتداریی) لـە بـەرگی (٢)دا، کـە دوایـیش کـراوە بـە نـامیلـکـەیـەك بـە نـاوی (حـوکمی هـەڵگـەڕانەوە لـە ئیسـلامو چـەند سـەرنجـێك) باسمان کردوە، کەسێك کە ناچار دەکرێ، مسـوڵمان بێ، نابێتـە مسوڵـمان، بەڵـکو

دەبێتە مونافیق، بۆچی؟ چونکە مسوڵمانەتیی ئەوەیە کە مرۆڤ ئیمانی لە دڵدا هەبێ، وە بە ویستی ئازادانەی خۆی ئیسلام هەڵبژێرێ، وە وێڕای ئەوەی بە عەقڵ تێدەگاو بە دڵ پەسندی دەکات، دەبێ بە کردەوەش پابەند بێ، وە بنەڕەتی ئیمانو، بەشی هەرە گەورەو گرنگی ئیمان، ئەوەیە کە لە دڵو دەروونداجێگیر دەبێ، بۆیەش هەمیشە خوای پەروەردگار ئیمانی بە دڵەوە بەستۆتەوە، وەك دەفەرموێ: ﴿ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ ﴿٢٢﴾ ﴾المجادلة.

بەڵگەی سێیەم:

ناچار کردن لەسەر ئیسلام، پێچەوانەی دروستکرانی حیکمەتی مرۆڤە، کە خوا مرۆڤی دروست کردوە تاکو لەسەر زەوی تاقی بکاتەوە، لە سێ ئایەت لە سوورەتەکانی قورئان دا خوای پەروەردگار ئەم ڕاستییەی خستۆتە ڕوو:

أ/ دەفەرموێ: ﴿ الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٢﴾ ﴾الملك.

واتە: خوا ئەو کەسەیە کە مردنو ژیانی گێڕاون، تاکو تاقیتان بکاتەوە، کامەتان کردەوەی باشتر ئەنجام دەدات.

ب/ دەفەرموێ: ﴿ إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾ ﴾الکهف.

واتە: ئێمە ئەوەی لەسەر زەوییە کردوومانە بە مایەی ڕازاندنەوەو جوانیی زەوی، تاکو مرۆڤەکان تاقی بکەینەوە، کامەیان کردەوەی باشترە.

ج/ وە دەفەرموێ: ﴿ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾ ﴾هود.

واتە: وە ئەو (خوا) ئەو کەسەیە کە ئاسمانەکانو زەوی بە شەش ڕۆژان، (واتە: بە شەش قۆناغ، بە شەش ماوە لە کات) هێناونە دی، وە بارەگای خوا لەسەر ئاو بوو، تاکو تاقیتان بکاتەوە، کامەتان کردەوەی باشترە.

راستیی سێیەم : هەموو مرۆڤەکان بۆیان ڕەوایە لە ژێر سایەی دەوڵەتی ئیسلامیی دا بژین، وە سیرەو سوننەتی کردەیی پێغەمبەر ﷺ وا بووە، هەروەها خەلیفە ڕاشیدەکانو حوکمڕانە سەر ڕاستەکانی ئیسلامیش، هەروا مامەڵەیان لەگەڵ خەڵکدا کردوە، کە دەوڵەتی ئیسلامیی توانیویەتی هەموو مرۆڤەکان بە جیاوازیی ڕەنگو دینو بیرو ڕایان، لەژێر سایەی خۆیدا بحەوێنێتەوە، تەنانەت هەڵگەڕاوەکانیش، وە تەنانەت مولحیدو زیندیقەکانیش، با تەماشا بکەین:

یەك : دەربارەی جوولەکەو نەصرانییەکان: خوای پەروەردگار زۆر بە ڕوونو ڕاشکاویی لەم سوورەتی (التوبة)دا دەفەرموێ: ﴿ قَٰتِلُواْ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَلَا بِٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ ٱلۡحَقِّ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ حَتَّىٰ يُعۡطُواْ ٱلۡجِزۡيَةَ عَن يَدٖ وَهُمۡ صَٰغِرُونَ ﴿٢٩﴾ ﴾.

واتە: لە دژی ئەوانە بجەنگن کە ئیمان ناهێنن بە خواو بە ڕۆژی دوایی، وە ئەوەی کە خواو پێغەمبەری خوا (ﷺ) قەدەغەیان کردوە بە قەدەغەی نازانن، وە پابەند نین بە بەرنامەی هەقی خواوە، لەوانەی کتێبیان پێدراوە، {کە کتێب پێدراوەکان بە پلەی یەکەم جوولەکەو نەصرانییەکان، وە هەر کەسێکی دیکەش کە سەلمێنرا کتێبێکی ئاسمانیی هەیە، ئنجا زەردەشتییە، صابیئەیە، هەر کەسێك هەیە، هەمان حوکمی هەیە} ﴿ حَتَّىٰ يُعۡطُواْ ٱلۡجِزۡيَةَ عَن يَدٖ وَهُمۡ صَٰغِرُونَ ﴿٢٩﴾ ﴾، تاکو سەرانە دەدەن بە ملکەچیی، وە پابەند دەبن بە تەباییەوە لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامیی دا.

دوو: دەربارەی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان: پێغەمبەری خوا ﷺ لە فەرمایشتێکی درێژدا کە ئێمە شوێنی مەبەستی لێ دێنین، دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا لَقِيتَ عَدُوَّكَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَادْعُهُمْ إِلَى ثَلَاثِ خِصَالٍ ، أَوْ خِلَالٍ،

فَأَيَّتُهُنَّ مَا أَجَابُوكَ فَاقْبَلْ مِنْهُمْ وَكُفَّ عَنْهُمْ، ثُمَّ ادْعُهُمْ إِلَى الإِسْلَامِ، فَإِنْ أَجَابُوكَ، فَاقْبَلْ مِنْهُمْ، وَكُفَّ عَنْهُم، فَإِنْ هُمْ أَبَوْا فَسَلْهُمُ الْجِزْيَةَ، فَإِنْ هُمْ أَجَابُوكَ، فَاقْبَلْ مِنْهُمْ، وَكُفَّ عَنْهُمْ، فَإِنْ هُمْ أَبَوْا، فَاسْتَعِنْ بِاللهِ وَقَاتِلْهُم﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، بِرقم: (٢٣٠٨٠)، وَمُسْلِمٌ، بِرقم: (١٧٣١)، وَأَبُو دَاوُدَ، بِرقم: (٢٦١٢)، وَالتِّرمِذِيُّ، بِرقم: (١٤٠٨)، وَقَالَ: حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَالنَّسائِيُّ فِي (الكُبْرَى) بِرقم: (٨٥٨٦)، وَابْنُ مَاجَهْ، بِرقم: (٢٨٥٨)، وَالدَّارِمِيُّ، بِرقم: (٢٤٣٩)، وَابْنُ حِبَّانَ، بِرقم: (٤٧٣٩)، وَأَبُو عَوَانَة، بِرقم: (٦٤٩٥)}.

واتە: ئەگەر بە دوژمنەكەت گەیشتی لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان، بانگیان بكە بۆ یەكێك لە سێ شتان، سێ خەصڵەتان: بانگیان بكە بۆ ئیسلام، بڵێ: مسوڵمان بن، ئەگەر لێیان وەرگرتیو مسوڵمان بوون، ئەوە وازیان لێ بێنە، وە لێیان قبووڵ بكە، وە ئەگەر مسوڵمان نەبوون، داوای سەرانەیان لێ بكە، {كە سەرانە دانیش ڕەمزێك بووە، بۆ ئەوەی ئەو كەسە، یان ئەو لایەنە، دژی دەوڵەتی ئیسلامیی نیە، ئەگەرنا، وەك دوایی باسی دەكەین، سەرانە دان، شتێكی حەتمیی نەبووە}ئەگەر سەرانەشیان نەدا، (هەر دژی ئیسلامو مسوڵمانان بوون) ئەو كاتە ناوی خوای لێ بێنەو پەنا بە خوا بگرەو لە دژیان بجەنگە.

سێ: دەربارەی مەجووسییەكان: دیارە ئەوانیش وەك هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان، مامەڵەیان لەگەڵدا كراوە، وەك چۆن هاوبەش بۆ خوا دانەرەكانیش، وەك خاوەن كتێبەكان مامەڵەیان لەگەڵدا كراوە، لەوبارەوە ئەم دوو دەقە دێنینەوە:

أ - ﴿عَنْ عُمَرَ أَنَّهُ لَمْ يَأْخُذِ الْجِزْيَةَ مِنَ الْمَجُوسِ حَتَّى شَهِدَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَخَذَهَا مِنْ مَجُوسِ هَجَرَ﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، بِرقم: (١٦٨٥) تَعْلِيق شُعَيْب الأَرْنَؤُوط: إِسْنَادُهُ صَحِيح عَلَى شَرْطِ البُخَارِي، رِجَالُهُ ثِقَات رِجَالُ الشَّيْخَيْنِ غَيْر بجالة التميمي، فَمِنْ رِجَال البُخَارِي، وَالبُخَارِيُّ، بِرقم: (١٧٣١)، وَأَبُو دَاوُدَ، بِرقم: (٣٠٤٥)، وَالتِّرمِذِيُّ، بِرقم: (١٥٨٦)، وَالدَّارِمِيُّ بِرقم: (٢٥٠١)}.

واتــە: عومــەری کــوڕی خـەتتــاب خــوا لێــی ڕازی بــێ، ســەرانەی لــە مەجووسییەکان (ئاگر پەرستەکان) وەرنەگرت تاکو عەبدوڕڕەحمانی کوڕی عەوف شایەدیی دا، کە پێغەمبەر ﷺ سەرانەی وەرگرتوە لە مەجووسییەکانی هەجەر، (کە دیارە ناوی شوێنێکە).

ب - هەر لەوبارەوە، ئەم شوێنەوارەش هەیە:

﴿أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ ذَكَرَ الْمَجُوسَ، فَقَالَ: مَا أَدْرِي كَيْفَ أَصْنَعُ فِي أَمْرِهِمْ؟ فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ: أَشْهَدُ لَسَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ، يَقُولُ: (سُنُّوا بِهِمْ سُنَّةَ أَهْلِ الْكِتَابِ)﴾،{أَخْرَجَهُ مَالِكٌ فِي (الْمُوطَّأ) برقم: (٦١٦)، وَالشَافِعِي فِي (المسند) برقم: (١١٣١)، وَالبَيْهَقِي فِي (الكُبْرَى) برقم: (١٨٤٣٤)}.

واتە: عومەری کوڕی خەتتاب خوا لێی ڕازی بێ، باسی مەجووسییەکانی کرد، دوایی گوتی: نازانم چۆنیان مامەڵە لەگەڵدا بکەم، عەبدوڕڕەحمانی کوڕی عەوف، گوتی: من شایەدیی دەدەم کە گوێم لە پێغەمبەری خوا ﷺ بوو دەیفەرموو: وەك خاوەن کتێبەکان مامەڵەیان لەگەڵدا بکەن.

هەروەها لەوبارەوە، ئەم دەقەش هەیە:

﴿عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ لِعَامِل كِسْرَى: أَمَرَ نَبِيُّنَا ﷺ أَنْ نُقَاتِلَكُمْ حَتَّى تَعْبُدُوا اللهَ وَحْدَهُ أَوْ تُؤَدُّوا الْجِزْيَةَ﴾{أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ، برقم: (٣١٥٩)}.

واتــە: موغەیــرەی کــوڕی شــوعبە خــوا لێــی ڕازی بــێ، بــە (عــامل)[1]ی کیسرای گوتوە: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێکردوین کە لە دژتان بجەنگین تاکو بەندایەتیی بۆ خوا دەکەنو مسوڵمان دەبن، یاخود سەرانە دەدەن.

---

١) (عامل) کەسێك بووە، لە جێی پارێزگاری ئێستا، موغەیرەش خوا لێی ڕازی بێ، یەکێك بووە لە کاربەدەستەکانی پێغەمبەری خوا ﷺ.

چوار: دەربارەی مولحیدو ئەوانەی كە لە ئیسلام هەڵدەگەڕێنەوە: دوو دەق دێنین:

١) ﴿رَوَى سَعِيدُ بْن مَنْصُورٍ فِي سُنَنِهِ[١]، أَنَّ تُسْتُرَ فُتِحَتْ صُلْحاً، ثُمَّ كَفَرَ أَهْلُهَا فَغَزَاهُمَ المُهَجِرونَ، وَسَبُوهُمْ، فَأَمَرَ عُمَر بْن الخَطَّابِ مَنْ سُبِيَ مِنْهُمْ، أَنْ يُردُّوا إِلَى جِزْيَتِهِم، وَفَرَّقَ بَيْنَ سادَتِهِم﴾.

سەعیدی كوڕی مەنسووڕ لە (سنن)ی خۆی دا هێناویەتی، كە توستور بە صوڵح گیرا، دوایی خەڵكەكەی هەڵگەڕانەوە، كۆچ كەرانیش (مسوڵمانان) چوون شارەكەیان گرتەوەو، بە دیلیان گرتن، عومەری كوڕی خەتتاب فەرمانی كرد: ئەوانەی كە بە دیل گیراون بگێڕدرێنەوە بۆ سەرانە دان، وە گەورە گەورەكانیشی لێ بڵاوكردنەوە، (بۆ ئەوەی جارێكی دی گەلە كۆمەكیی نەكەن).

٢) ﴿رَوَى عَبْد الرَّزاق أَنَّ قَوْماً مِنْ أَهْلِ الجَزِيرَةِ أَسْلَمُوا، ثُمَّ لَمْ يَمْكُثُوا إِلاَّ قَلِيلاً حَتَّى ارتَدّوا، فَكَتَبَ فِيهِم مَيْمُون بْن مَهْرَان إِلَى عُمَر بن عَبْد العَزِيز، فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَر: أَنْ رُدَّ عَلَيْهِم الجِزْيَة وَدعهُمْ﴾{أَخْرَجَهُ عَبْد الرَّزاق، بِرقم: (١٨٧١٤)}.

واتە: عەبدوڕڕەزاق دەگێڕێتەوە دەڵێ: كۆمەڵێك لە ئەهلی جەزیرە[٢] هاتن، مسوڵمان بوون، دوایی زۆری پێنەچوو، هەڵگەڕانەوە، مەیموونی كوڕی مەهڕان نامەی نووسی بۆ عومەری كوڕی عەبدولعەزیز، (كە ڕۆژگاری حوكمی ئەو بووە) عومەریش بۆی نووسی: سەرانەیان لێ وەربگرەو وازیان لێ بێنە.

كەواتە: تەنانەت هەڵگەڕاوەكانیش دوای ئەوەی تەبایی پێشان دەدەن، لەگەڵ قەوارەی ئیسلامیی دا، كە وەك ڕەمزێك لە سەرانە دان دا بەرجەستە دەبێ، ئەوانیش لێیان قبووڵ دەكرێ، لە ژێر سایەی دەوڵەتی ئیسلامیی دا بژین.

---

١) برقم: ٢٥٨٨.

٢) شارێكە لە باكووری كوردستان، (كوردستانی توركیا).

وەرگرتنی سەرانە (أخذ الجزية) شتێکی حەتمیی نیە

ئنجا پێویستە ئەوەش بزاندرێ، کە وەرگرتنی سەرانە (أخذ الجزية) شتێکی حەتمیی نیە، لەو قەوارە سیاسییانەی یاخود لەو لایەنو کۆمەڵانەی، کە دەیانەوێ لە ژێر سایەی دەوڵەتی ئیسلامییدا بژین، وە لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامییدا تەباو گونجاو بن، بەڵکو ئەوە تەنیا مایەی تەباییە، وە یەکێکە لە صیغەکانی ئاشتیی و پێکەوە ژیان لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامیی دا، بەڵگەمان لەسەر ئەوە چییە؟

بەڵگەمان:

<u>یەکەم</u> : ئەو سێ هۆزە جوولەکەیە کە لە مەدینەدا دەژیان، هیچ کامیان سەرانەیان لێ وەرنەگیراوە، کە بریتی بوون لە: (بَنِي قَيْنُقَاعَ و بَنِي النّضِيرِ و بَنِي قُرَيْظَةَ)، چونکە وەك لە کتێبی: (ئیسلامو دەوڵەتداریی)، بەتایبەت لە بەرگی (٤)دا باسم کردوە: لە ڕاستییدا سەرانە زیاتر لەوانە وەردەگیرێ کە پێشتر دژایەتیی دەوڵەتی ئیسلامییان کردوە، دوایی بڕیار دەدەن کە واز لە دژایەتیی و سەنگەرگرتن لە دژی ئیسلامو مسوڵمانان بێنن، وە دەکەونە حاڵەتی تەبایی، لەو کاتەدا دەوڵەتی ئیسلامیی لێیان داوا دەکات بۆ پێشان دانو سەلماندنی ئەوە کە لە مەودوا دژایەتیی دەوڵەتی ئیسلامیی ناکەنو، لەگەڵی تەبان: سەرانە بدەن، ئەندازەیەك ماڵ بدەن، بەڵام سێ تیرە جوولەکەکان، کە پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر بناغەی پەیمانێك، کە پێی گوتراوە: (کتاب)، وە پێشی گوتراوە: (صحيفة)، کە (وثيقة)یەك بووە، وەك دەستوورێکی ئێستا، لە نێوان پێکهاتەکانی مەدینەدا، کە پێغەمبەر ﷺو مسوڵمانان لەلایەك، بە کۆچکەرانو پشتیوانانەوە، وە جوولەکەکانیش بە هەر سێ تیرەکەوە لەلایەك، وە موشریکەکانیشو، ئەوانەش کە لە حاڵەتی نیفاقدا بوونە، هەریەکە لە لایەك، هەموو ئەو پێکهاتانە لەسەر بناغەی ئەو دەستوورو صەحیفەیە، پێکەوە مامەڵەیان کردوە، بۆیە پێغەمبەر ﷺو مسوڵمانان داوای سەرانەیان لەو سێ هۆزە نەکردوە.

دووەم :ئنجا ئەگەر بشگوترێ: وەرگرتنی سەرانە (جزیة)، دوای حوكمی سەرانە وەرگرتن هاتۆتە خوار، دەڵێین: ئەو كاتەش كە هاتۆتە خوار، دیسان هەندێك لەو پێكهاتانەی لە ژێر سایەی دەوڵەتی ئیسلامیی دابوون، سەرانەیان لێ وەرنەگیراوە، با تەماشای ئەم ئایەتە بكەین لە سوورەتی (النساء)دا، خوای داگەر باسی حاڵەتێك دەكات: حاڵەتی بێلایەنیی (حیاد) واتە: نە لەگەڵ دابوون، نە دژ بوون، بەو واتایە كە لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامییدا، هیچ پەیمانێكیان نیە، بەڵام دژیشی نین، بەڵكو بڕیاریان داوە لاشەڕو بێلایەن بن، وەك خوای زاناو توانا دەفەرموێ: ﴿إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ ۚ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ ۚ فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا ﴿٩٠﴾﴾النساء.

پێشێ باسی ئەوە دەكات ئەوانەی كە لە دەرفەت دەگەڕێن زەبرتان لێبدەن، هەر كاتێك ئێوەش زەفەرتان پێبردن، زەبریان لێبدەن، دوایی دەفەرموێ: جگە لەوانەی كە پەیوەندییان هەیە بە كۆمەڵێكەوە، كە لە نێوان ئێوەو ئەواندا، پەیمانێك هەیە، {واتە: هاوپەیمان نین لەگەڵ ئێوە، بەڵام هاوپەیمانن لەگەڵ كۆمەڵێكی كافردا، كە ئەو كۆمەڵە كافرە، لەگەڵ ئێوەدا هاوپەیمانن}.

﴿أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ﴾.

یاخود دێن بۆ لاتان، دڵ تەنگن كە لە دژی ئێوە بجەنگن، یاخود لە دژی كۆمەڵەكەی خۆیان بجەنگن، {واتە: دەیانەوێ بێلایەن بن، لە نێوان ئێوەو كافرەكاندا، ئەو كافرانەی كە جەنگتان لە دژ دەكەن، ئەوان بێلایەنییان هەڵبژاردوە} ئەوانە دەبێ چۆن مامەڵەیان لەگەڵدا بكرێ؟

﴿فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ﴾، واتە: ئنجا هەركات بێلایەن بوون، گۆشەگیر بوونو، دژتان نەبوون﴿فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا﴾

وە لە دژتان نەجەنگین، وە ئاشتییان بۆ پێشاندان، ئەوە خوا ڕێگای نەداوە بە ئێوە، لە دژی وان هیچ هەڵوێستێك وەربگرن.

کەواتە: دەگونجێ قەوارەیەك، کۆمەڵێكو لایەنێکی کافر هەبن، لەگەڵ مسوڵمانان دا هاوپەیمان نەبن، بەڵام دژیش نەبنو بێلایەن بن، وە هیچ سەرانەش نەدەن.

ئنجا زانایانو شەرعزانان باسیان کردوە، کە چەند لایەنێك هەبوون لە نەصرانییەکان، وە هەندێك لە تیرەو هۆزەکانی دیکە، ئامادە بوون بە جۆرێك لە جۆرەکان: هاوکاریی دەوڵەتی ئیسلامیی بکەن، لە بەرانبەر ئەوەش دا سەرانەیان لەسەر هەڵگیراوە، یاخود ئامادە بوون سەربازیی بکەن، یاخود هاوکاریی سەربازیی دەوڵەتی ئیسلامیی بکەن، یاخود بە جۆرێك لە جۆرەکان هاوکاریی بکەن، ئەوانە لە بەرانبەردا سەرانەیان لەسەر هەڵگیراوە، وە هەندێك لایەن هەبوون، کە دەوڵەتی ئیسلامیی وا لەگەڵیان ڕێك کەوتوە، دژیان نەبنو بێلایەن بن، بێ ئەوەی کە داوای سەرانەیان لێبکەن.

کەواتە: مەسەلەی سەرانە وەرگرتن، تەنیا یەکێك بووە لە حاڵەتەکانی دەربڕینی ئاشتیی لە نێوان ئەو لایەنو، کۆمەڵە، وە دەوڵەتی ئیسلامیی دا.

جارێکی دیکە دێمەوە سەر باسی ئایەتی ژمارە (٥)ی سووڕەتی (التوبة) کە بە ناهەق ناوی لێنراوە: (آیة السیف) ئایەتی شمشێر.

دەڵێم: ناگونجێ ئایەتەکانی قورئان، دژ بە یەكو ناكۆك بن، چونکە خوای کارزان زۆر بە ڕوونو ڕاشکاویی لە سووڕەتی (النساء)دا، دەفەرموێ: ﴿ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلْقُرْءَانَ ۚ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِندِ غَيْرِ ٱللَّهِ لَوَجَدُوا۟ فِيهِ ٱخْتِلَٰفًا كَثِيرًا ﴿٨٢﴾ ﴾.

واتە: ئایا لە قورئانێ ورد نابنەوە؟! ئەگەر لەلایەن جگە لە خواوە بووایە، ناكۆكیی زۆریان تێدا دەبینی.

کەواتە: خوای کاربەجێ دەفەرموێ: چونکە قورئان فەرمایشتی منە، ناكۆكییو دژ بە یەکبوونی تێدا نیە، ئایەتەکان دژی یەك نابن، هەموویان وەك ئاڵقەکانی زنجیرێك یەکدی دەبەستنەوە.

ئنجا ئەگەر بێتو ئایەتی ژمارە (٥)، هەموو ئەو ئایەتانە هەڵبوەشێنێتەوە، کە فەرمان دەکەن بە مسوڵمانان، بەوەی چاوپۆشیی بکەنو خۆڕاگر بن، وە بانگەواز بکەن بۆ لای ئیسلام بە حیکمەتو لێزانیی‌و بە ئامۆژگاریی چاك، وە خۆڕاگر بن لە بەرانبەر ئازاری کافرەکاندا، وە خۆش خوڵق بن، ئەگەر هەموو ئەوانە هەڵوەشابنەوە، مانای وایە تێکگیران لە قورئان دا بووە!!

هەر بۆیەش من پێم وایە کە وەك پێشتر لە کاتی تەفسیرکردنی سووڕەتی (البقرة)دا گوتمانو، باسێکی سەربەخۆمان لەوبارەوە کرد[1]، کە بە هیچ جۆرێك نەسخ لە قورئاندا بوونی نیە، ئەو قورئانەی کە ئێستا لەبەردەستمانە، هیچ دوو ئایەتێکی پێکەوە تێك ناگیرێن، تاکو ناچار بین بڵێین: ئەمیان ئەویانی نەسخ کردۆتەوە، کەواتە: ئەو قسەیەی کە (السیوطي) لە (الإكليل)دا کە کتێبێکی خۆیەتی، دەربارەی ئەم ئایەتی ژمارە (٥) گوتوویەتی:

{﴿فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ﴾، هَذِهِ آية السَّيفِ الناسِخة لآيات العَفْوِ وَالصَّفْحِ، وَالإِعْراضِ وَالمُسالَمَةِ}[2].

واتە: ئەم ئایەتە، ئایەتی شمشێرە، هەرچی ئەو ئایەتانەی باسی لێبوردنو چاوپۆشیی‌و باسی ڕوو لێ وەرگێڕانو ئاشتیی‌و تەبایی دەکەن، هەمووی نەسخ کردوونەوە.

ئەم قسەیەی (السیوطي) وەك قسەی هەموو ئەو زانایانەی دیکە وایە، (خوا لێیان خۆش بێ‌و خوا پاداشتیان بداتەوە) کە ئەو ئایەتەیان کردوە بە شمشێرێك‌و ملی زۆر ئایەتیان پێ هەڵبڕیوە، کە لە ڕاستییدا نە ئایەتەکە ئەو ناوەی شایستەیە، وە نە هیچ ئایەتێکی نەسخ کردۆتەوە، چونکە: بێگومان بابەتی تەبایی‌و پێکەوە ژیان، وە ئازادیی مرۆڤەکان، وە لێبوردەیی‌و ئارامگریی‌و چاوپۆشیی، وە بانگەواز بە حیکمەت ...هتد، هەموو ئەو مەبەستانە، بنەمای گرنگ‌و بەهای بنەڕەتیی‌و سەرەکیین، لە ئیسلامدا، وە ناگونجێ لابچن.

---

١) دواییش لە شێوەی نامیلکەیەکی سەربەخۆدا، چاپو بڵاوکرایەوە.

٢) (محاسن التأويل، ج٥، ص١٣٤).

ئنجا ئەگەر ئایەتی ژمارە (٥)ی سوورەتی (التوبة) هەموو ئەو بنەما گرنگ‌و بەها بەرزانەی لابردبێ، ئەدی ئایا لەگەڵ خەڵكدا نابێ خۆش خوڵق بین؟ نابێ لێبوردە بین؟ نابێ چاوپۆشییان لێبكەین؟ نابێ بە حیكمەت بۆ لای خوا بانگیان بكەین؟ ئەدی ئایا نابێ ئازادییان پێبدەین؟ دەبێ بڵێین: مسوڵمان بە دەنا دەتكوژم؟!! كەی شتی وا لە ئیسلامدا هەیە؟

ئەگەر بڵێین: ئەو هەموو ئایەتانە ـ كە سەدان ئایەتن ـ ئەم ئایەتەیان نەسخ كردۆتەوە، زۆر لە عەقڵ‌و نەقڵەوە نیزیكترە، لەوەی بڵێین : ئایەتێك، بگرە ڕستەیەك ، نەسخ كەرەوەی ئەو سەدان ئایەتەیە، كە دەیان بنەمای گرنگ‌و بەهاو ڕەوشتی گەورە گەورەی ئیسلامیی ڕادەگەیەنن، كە بە بێ ئەوانە ناگونجێ كۆمەڵگا پێكەوە بژی !.

ئنجا دەوڵەتی ئیسلامییش ئەو بنەماو بەهایانەی بەرجەستە كردوە لە دنیای واقیعدا، وە مسوڵمانان هەر بەو شێوەیە لەگەڵ خەڵكدا ژیاون، بە درێژایی سێزدە سەدە، وە دەوڵەتی ئیسلامیی لە هەموو قۆناغەكانی دا، دەوڵەتی پێغەمبەر ﷺ‌و، كاتی حوكمڕانیی خەلیفە ڕاشیدەكان‌و، ئومەوییەكان‌و، عەبباسییەكان‌و، عوسمانییەكان، تاكو ساڵی (١٩٢٤)ز كە بە ڕەسمیی دەوڵەتی عوسمانیی هەڵوەشێنرایەوە، هەموو خاوەن دینەكان لە ژێر سێبەری دەوڵەتی ئیسلامییدا ژیاون: جوولەكە، نەصرانیی، بووذایی، مەجووسیی، ئێزیدیی، صابیئە، هیندۆسیی، ...هتد، ئنجا چ سەرانەیان دابێ، چ بە شێوەیەكی دیكە مسوڵمانان لەگەڵیان ڕێككەوتبن، گرنگ ئەوەیە پەرستگاكانیان سەلامەت بوون، وە لە ڕووی باری كەسێتییەوە، بە پێی دینی خۆیان ڕەفتاریان لەگەڵ كراوە، وە مسوڵمانان دەستیان وەرنەداوەتە كاروباریان، وە ئەو شتانەی تایبەتمەندیی دینییانن، وە هەموشیان بە تەبایی لەگەڵ مسوڵمانان‌دا ژیاون.

ڕوونکردنەوەیەك لەبارەی نەسخەوە

ئنجا مەسەلەی نەسخ کە دەگوترێ: ئەم ئایەتی ژمارە (٥)ە، هەموو ئایەتەکانی دیکەی نەسخ کردوونەوە، کە لەبارەی ئارامگرتنو حیکمەتو چاوپۆشییەوە، هاتوون، لەوبارەوە دەڵێین:

ئێمە لە بەرگی یەکەمی ئەم تەفسیرەدا {کە لە سووڕەتی (الفاتحة)و سووڕەتی (البقرة) پێکهاتوە}، بە تەفصیلێ باسی مەسەلەی (نسخ)مان کردوە، دوایی بە شێوەی نامیلکەیەکیش بڵاوکرایەوە، وە دەرمانخستوە کە: هیچ ئایەتێك لەم قورئانەی ئێستا لەبەردەستمان دایە، نەسخ نەبۆتەوە، بەو واتایەی ئایەتێك هەبێ بخوێنرێتەوە، بەڵام کاری پێنەکرێ، شتی وا نیە لە قورئاندا، وە ئێستا ئێمە کە گەیشتووینە جوزئی دەیەم لە قورئان، کە زۆربەی سووڕەتە مەدینەییەکانی قورئان، لەم دە جوزئە دان، هەتا ئێستا ئێمە هیچ ئایەتێکمان نەهاتۆتە بەرچاو، کە ناچار بین بڵێین: نەسخ بۆتەوە، یاخود ئایەتێکی دیکەی نەسخ کردۆتەوە.

وە باسمان کردوە، کە هۆی بە هەڵەدا چوونی هەندێك لە زانایانەوە، لە بەلابراو (منسوخ) دانانی هەندێك ئایەت دا، لە بەکارهێنانی وشەی (نسخ) بووە، چونکە زانایانی پێشین، بە تایبەت هاوەڵان خوا لێیان ڕازی بێ، وە (تابعین) وشەی (نسخ)یان بەکارهێناوە بە چەمكو واتایەك، جیا لەو چەمكو واتایەی کە دوایی زانایان، پێیان بەکاریان هێناوە، ئەوان وشەی (نَسْخ)یان بەکارهێناوە بۆ تایبەتکردن (تخصیص)ی گشتی (عام)، وە بەنددارکردن (تَقِیید)ی ڕەها (مُطْلَق)، وە ڕوونکردنەوە (تَبیین)ی، کورت (مُجْمَل)، وە بۆ پلەپلەیی (تَدَرُّج)، وە بۆ سووککردن (تَخْفِیف)، کە دوایی هەر کامێك لەوانە بە وێنەیەك ڕوون دەکەمەوە.

ئنجا زانایانی پاشینیش بۆ خۆیان چەمکێکی دیارییکراویان بۆ (نسخ) داناوە، گوتوویانە: (النَّسْخُ: هُوَ إِزَالَة حُكْمٍ سابق بحُكْمِ لاَّحِق)، واتە: لابردنی حوکمێکی پێشترە، بە حوکمێکی دواتر.

ئنجا كە زانایانی پاشین تەماشایان كردوە، زانایانی پێشین وشەی (نسخ)یان بەكارهێناوە، وایانزانیوە هەر بە هەمان واتایە، كە ئەوان پێی بەكاردێنن، نەیانزانیوە كە ئەوانە بە واتایەكی دیكە بەكاریان هێناوە، لەلای وان نەسخ ئەوە نەبووە كە: ئەو ئایەتە، ئەم ئایەتەی نەسخ كردۆتەوەو لای بردوە، بەڵكو مەبەستیان لە نەسخ ئەوە بووە، كە ئایەتی پێشێ حوكمێكی گشتی تێدابووە، ئایەتی دوایی هاتوەو حوكمەكەی تایبەت (تخصیص) كردوە، بە هەندێ لە تاكەكانیەوە.

یاخود ئایەتێك حوكمێكی ڕەهای تێدا بووە، ئایەتێكی دواتر هاتوە، ئەو حوكمە ڕەهایەی بەنددار (مُقیَّد) كردوە، یاخود ئایەتی پێشێ بە كورتی (مجمل)بووە، ئایەتێكی دوایی هاتوە زیاتر ڕوونی كردۆتەوە، یاخود ئایەتی پێشێ تەعبیری كردوە لە قۆناغێك لە قۆناغەكانی ئەو حوكمە، ئایەتەكانی دواتر، تەعبیریان كردوە لە قۆناغەكانی دیكە، یاخود ئایەتی پێشێ حوكمێكی ڕاگەیاندوە، ئایەتێكی دواتر هاتوە، حوكمەكەی سووك كردوە.

چەند وێنەیەك لەوبارەوە دێنینەوە:

١/ **تایبەتكردنی گشتی (تخصیص العام)**: بۆ وێنە:

أ - خوای میهرەبان دەفەرموێ: ﴿ وَقَـٰتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَـٰتِلُونَكُمْ ﴿١٩٠﴾ ﴾ البقرة.

واتە: (بە گشتی ڕووی لە مسوڵمانان كردوە) وە لە پێناوی خوادا بجەنگن، دژی ئەوانەی كە شەڕتان پێ دەفرۆشن.

كە هەموو مسوڵمانانی گرتۆتەوەو بە گشتییە، دوایی ئایەتێك هاتوە، دەفەرموێ: ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ ﴿٦١﴾ ﴾ النور.

واتە: كەسێك كە كوێرە، وە كەسێكە كە شەلە، وە كەسێك كە نەخۆشە، سەغڵەت ناكرێ (بچێ بۆ جەنگ).

كەواتە: ئەم ئایەتەی دووەم ئایەتەكەی پێشێی تایبەت (تخصیص) كردوە، ئایەتەكەی پێشێ بە گشتی بووەو، ئایەتەكە دوایی تایبەتی كردوە، یانی: كۆمەڵێك خەڵكی هەڵاواردوە: شەل‌و كوێرو نەخۆش‌و ئەوانەی هەڵاواردوە، كە ئەوانە لەسەریان پێویست نیە بچن بۆ جەنگ‌و جیهاد.

ب - یان لە سوورەتی (النساء)دا دەفەرموێ: ﴿لَّا يَسْتَوِى ٱلْقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُو۟لِى ٱلضَّرَرِ وَٱلْمُجَٰهِدُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ﴿٩٥﴾﴾.

واتە: ئەو بڕوادارانەی دانیشتوون (ناچنە جەنگ‌و جیهاد) بێئەوەی كە زیانێك لە جەستەیان دا هەبێ، {بێئەوەی كە پاساوێكیان هەبێ}، یەكسان نین لەگەڵ ئەوانەدا كە بەسەرو ماڵیان لە پێناوی خوادا تێكۆشاون.

كەواتە: ئەگەر كەسێك زیان لە جەستەیدا هەبێ: كوێر بێ، شەل بێ، نەخۆش بێ، ئەوە دیارە ئەو حوكمە نایگرێتەوە.

٢ / بەندداركردنی ڕەها (تقييد المُطلَق):

شتێك كە بە ڕەهایی هاتبێ، دوایی، بەنددار كرابێ، بۆ وێنە:

خوای پەروەردگار لە شوێنێكی قورئاندا دەفەرموێ: ﴿فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ ﴿٣﴾﴾ المجادلة .

واتە: ئازادكردنی كۆیلەیەك، بەڵام لە شوێنێكی دیكەدا دەفەرموێ:

﴿فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ ﴿٩٢﴾﴾النساء.

بڕوادارێك ئازاد بكرێ، كەواتە: لەو شوێنەدا كە بە ڕەهایی فەرموویەتی كۆیلەیەك ئازاد بكرێ، بەپێی بنچینەی : (يُحْمَلُ المُطْلَقُ عَلَى المُقَيَّد) ئەوەی كە بە ڕەهایی (مطلق) هاتوە، لەبەر ڕۆشنایی ئەوەدا كە بە بەندداریی (مقيَّد) هاتوە، تەماشای دەكرێ.

٣/ ڕوونکردنەوەی کورت (تبیین المجمل):

واتە: شتێك بە کورتیی هاتوە، بەڵام دوایی خوای زانا زیاتر ڕوونی کردۆتەوە، بۆ وێنە:

خوا ﷻ لە سووڕەتی (البقرة)دا دەفەرموێ: ﴿لِّلَّهِ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ۗ وَإِن تُبْدُوا۟ مَا فِىٓ أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ ٱللَّهُ ۖ فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ ۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٨٤﴾﴾

واتە: موڵکی ئاسمانەکانو زەوی هی خوایە، وە ئەوەی کە لە دەروونتاندا هەیە، ئاشکرای بکەن، یان پەنهانی بکەن، خوا لێپرسینەوەتان لەگەڵدا دەکات لەسەری، هەر کەسێك بیەوێ لێی دەبووری، وە هەر کەسێکی بیەوێ، سزای دەدات، وە خوا لەسەر هەموو شتێك توانایە.

کە ئەم ئایەتە هاتە خوار هاوەڵان سەغڵەت بوون، دوایی ئایەتی ژمارە (٢٨٦) ئەوەی ڕوون کردەوە، کە دەفەرموێ:

﴿لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا ٱكْتَسَبَتْ ۗ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ إِن نَّسِينَآ أَوْ أَخْطَأْنَا ۚ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَآ إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِنَا ۚ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِۦ ۖ وَٱعْفُ عَنَّا وَٱغْفِرْ لَنَا وَٱرْحَمْنَآ ۚ أَنتَ مَوْلَىٰنَا فَٱنصُرْنَا عَلَى ٱلْقَوْمِ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٢٨٦﴾﴾ البقرة.

خوا لە هیچ کەسێك داوا ناکات، جگە لەوەی کە لە توانایدا هەیە... .

ئینسان ئەوەی لە توانادا نیە، خولیایەکی خراپ بە دڵی دادێ، بێئەوەی بیەوێ، مادام لە توانای دا نیە غایلەی خراپ بە دڵی دادێو، لە توانای دا نیە

نەهێڵێ بە دڵی دا بێ، خوا لەسەر ئەوە لێی ناپرسێتەوەو سزای نادات، بەڵام لەسەر چی سزای دەدات؟ لەسەر ئەوە کە دڵی خۆی لەسەر بچەسپێنێ.

کەواتە: ئایەتەکە کە دەفەرموێ: ئەوەی لە دەروونتان دایە دەریبخەن، یاخود ئاشکرای بکەن، خوا لێپرسینەوەتان لەسەری لەگەڵدا دەکات، واتە: ئەگەر کردتان بە بڕیار (عزم)، بەڵام ئەگەر هەروا وەك شتێکی زوو تێپەڕ، بەسەر دڵتان دابێ، وەك خەیاڵێك، ئەوە گوناه نیەو سزای لەسەر نیە، خوا بە ئایەتی دواتر، ئایەتەکەی پێشێی ڕوونکردۆتەوە.

٤/ **پلەپلەیی (تدرُّج) :**

بۆ وێنە: مەیخۆریی (شرب الخمر)، بە چوار قۆناغو بە پلەپلەیی قەدەغە کراوە:

قۆناغی یەکەم: خوای بەرزی مەزن لە سوورەتی (النحل) ئایەتی ژمارە (٦٧)دا، ئاماژەیەکی سووك دەکات بەوە کە سەرخۆشبوون، خراپەو، مەی خواردنەوە شتێکی خراپە، دەفەرموێ: ﴿وَمِن ثَمَرَٰتِ ٱلنَّخِيلِ وَٱلۡأَعۡنَٰبِ تَتَّخِذُونَ مِنۡهُ سَكَرٗا وَرِزۡقًا حَسَنًاۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ ٦٧﴾.

واتە: لە بەروبوومی دارخورماو تریێ (مێو) سەرخۆشکەری لێ دروست دەکەنو، ڕزقێکی باشیشی لێ دروست دەکەن {واتە: مێوژو دۆشاوو باسووغو سرکەو... هتد} بێگومان لەوەدا نیشانە هەیە بۆ کەسانێك کە بفامن.

کە ئەمە ئاماژەیە، چونکە خوا دەفەرموێ: لە بەری دارخورماو بەری مێو، دوو شتان دروست دەکەن:

یەکەم: ماددەیەکی سەرخۆشکەر (تَتَّخِذُونَ مِنۡهُ سَكَرٗا).

دووەم: ڕزقو ڕۆزییەکی باش (وَرِزۡقًا حَسَنًا)، کەواتە: ئەو ماددە سەرخۆشکەرە، ڕزقێکی چاك نیەو خراپە، دیارە ئەوەش لە قۆناغی مەککەدا بووە، کە جارێ خوای پەروەردگار حوکمە شەرعییەکانی نەناردوونە خوارێ، تاکو

بفەرموێ: شەراب مەخۆنەوە، نەشدەگونجا لەو قۆناغەدا قەدەغە بکرێ، بەپێی حیکمەتی خوای زانا، چونکە پێش ئەوەی خەڵك حەلاڵو حەرامی بۆ دیاریی بکرێ، دەبێ ئیمانو عەقیدەی هەبێو، عیبادەتی هەبێو، خوای پەروەردگاری ناسیبێو، بڕوای بە دوارۆژ بێو، بەرچاوی ڕۆشن بووبێتەوە، ئنجا پێی بگوترێ: وابکەو وامەکە !.

قۆناغی دووەم: ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێ: ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْخَمْرِ وَٱلْمَيْسِرِ ۖ قُلْ فِيهِمَآ إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ ...﴿٢١٩﴾ ﴾البقرة.

واتە: دەربارەی شەرابو قومار پرسیارت لێدەکەن: بڵێ گوناهێکی گەورەیان تێدا هەیەو، هەندێ سوودو کەڵکیشیان تێدا هەن بۆ خەڵکی.

کە ئەمەش ئاماژەیەکی دیکەی بە هێزترە، کەواتە: شەرابو قومار گوناهێکی گەورەیان تێدا هەیەو، هەندێ وردە قازانجیشیان تێدا هەن، بەڵام دیسان خوا نەیفەرمووە: مەیخۆنەوە، بەس ئەوەی زۆر عاقڵو لێزان بووبێ، هەر بە ئایەتەکەی سوورەتی (النحل) کە دەفەرموێ: لە ترێو خورما، ماددەی سەرخۆشکەرو ڕزقێکی باشی لێ دروست دەکەن، کەواتە: دیارە شەراب، ڕزقێکی باش نیە، هەر ئەوەندە بۆخۆی کەسانێك عەقڵیان بەقوەت بووبێ، بەڵگە بووە بۆ ئەوەی خۆیانی لێ دووربگرن.

ئنجا کەسێك ئەوەی پێشتریش حاڵی نەبووبێ، بە ئایەتی سوورەتی (البقرة) لێی حاڵی بووە، کە دیارە شەرابو قومار گوناهێکی گەورەیان تێدا هەیە.

قۆناغی سێیەم: خوای بێ وێنە، لە سوورەتی (النساء)دا دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقْرَبُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنتُمْ سُكَٰرَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُواْ مَا تَقُولُونَ ...

واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! توخنی نوێژ مەکەون بەسەر خۆشیی، هەتا دەزانن چی دەڵێن، (چونکە ئینسانی سەرخۆش نازانێ چی دەڵێ).

ئەمجارەش خوای کاربەجێ نەیفەرمووە: مەیخۆنەوە، بەڵکو فەرموویەتی: بە سەرخۆشیی نوێژمەکەن، ئنجا مادام سەرخۆشیش، تاکو چەند سەعات (وەك سەرخۆشەکان دەڵێن) بەری نادات، مانای وایە بۆیان نەبووە کە لە نێوان نوێژی نیوەڕۆو عەصر، یان شێوان و خەوتنان دا، مەی بخۆنەوە، کەواتە: دوو دەرفەتیان هەبوون:

١) لە دوای نوێژی بەیانی، تاکو نیوەڕۆ دەرفەتێك بووە.

٢) لە دوای نوێژی خەوتنانیش تاکو بەیانی دەرفەتێك بووە.

واتە: خوا ماوەی شەڕاب خواردنەوەی زۆر لێ تەسك کردوونەتەوە، پێش ئەوەی بە یەکجاریی لێیان قەدەغە بکات.

<u>قۆناغی چوارەم</u> : ئەو ئایەتەی سووڕەتی (المائدة) بوو کە خوای بالادەست شەڕاب و قوماری لەگەڵ بتپەرستیی دا باسکردن و، یەکجاریی لێی قەدەغەکردن، کە دەفەرموێ : ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلۡخَمۡرُ وَٱلۡمَيۡسِرُ وَٱلۡأَنصَابُ وَٱلۡأَزۡلَٰمُ رِجۡسٞ مِّنۡ عَمَلِ ٱلشَّيۡطَٰنِ فَٱجۡتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ٩٠﴾.

واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە ! بێگومان شەڕاب و قومارو بت و صەنەمەکان و زەلەمەکان {(أزلام): کە بۆ یانسیب بەکاریان هێناوە}پیسن لە کردەوەی شەیتانن، خۆتانیان لێ بە دووربگرن، بۆ ئەوەی سەرفرازبن.

ئنجا نەفامی وا هەیە دەڵێ: خوا لەوێشدا نەیفەرمووە: شەڕاب مەخۆنەوە، بەس فەرموویەتی: خۆتانیان لێ دووربگرن!

بەڵام بێگومان خۆ دوورگرتن زۆر بەقووەتترە لەوەی بفەرموێ: مەیخۆوە، چونکە لێرە کە فەرموویەتی: خۆتانی لێ دووربگرن، واتە: مەیکڕن، مەیفرۆشن، لەو مەجلیسە دامەنیشن کە تێیدا دەخورێتەوە، ڕەفاقەتی ئەوانە مەکەن کە دەیخۆنەوە، خۆ لێ دوورگرتن تەنیا خواردنەوەکەی ناگەیەنێ، بەڵکو زۆر شتی دیکەش دەگەیەنێ، کە هەموویان حەڕامن، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە.

٥/ سووك كردن (تخفيف):

ئێمە پێشتر لە سوورەتی ئەنفالدا هێنامان، کە خوای زاڵو زانا دەفەرمویٚ: ﴿إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَـٰبِرُونَ يَغْلِبُوا۟ مِا۟ئَتَيْنِ ۚ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّا۟ئَةٌ يَغْلِبُوٓا۟ أَلْفًا مِّنَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾﴾.

واتە: ئەگەر بیست کەسی خۆڕاگرتان هەبن، بەسەر دوو سەد دا زاڵ دەبن (لەوانەی بێبڕوان)، وە ئەگەر سەد کەستان هەبێ، بەسەر هەزاردا زاڵ دەبن، لەوانەی بێبڕوان، بەهۆی ئەوە وە کە نافامن.

دوایی خوا ﷻ ئەو حوکمەی سووك کرد لە یەك(١) بە دە(١٠) وە، کردیە یەك (١) بە دوو(٢)، فەرمووی: ﴿ ٱلْـَٔـٰنَ خَفَّفَ ٱللَّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا ۚ فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّا۟ئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا۟ مِا۟ئَتَيْنِ ۚ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوٓا۟ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ مَعَ ٱلصَّـٰبِرِينَ ﴿٦٦﴾﴾الأنفال.

واتە: ئێستا خوا لەسەری سووك کردن، وە زانی کە بێهێزییتان تێدایە، ئەگەر سەد (١٠٠)ی خۆڕاگرتان هەبن {سەد (١٠٠) جەنگاوەری خۆڕاگر} بەسەر دوو سەد (٢٠٠) لە کافرەکاندا زاڵ دەبن، وە ئەگەر هەزار (١٠٠٠)تان هەبێ، بەسەر دوو هەزار (٢٠٠٠)دا زاڵ دەبن، بە فەرمانی خوا، بە ویستی خوا، وە خوا لەگەڵ خۆڕاگران دایە.

کە خوا فەرمووی: ﴿ ٱلْـَٔـٰنَ خَفَّفَ ٱللَّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا ﴾.

ئێستا خوا لە سەری سووك کردن زانی بێهێزییتان تێدا هەیە.

یانی: وەك حاڵەتی پێشێ نەماون، کە لە ئاستێکی بەرزی ئیمانییو مەعنەوییو تۆکمەییو توندو تۆڵییو خۆڕاگریی دابن، کە یەك(١) بە دە (١٠)، بتوانن بەرەنگاری دوژمنەکانتان ببنەوە، ئێستا کە ئێوە لە ڕووی خۆڕاگرییتانو لە ڕووی مەعنەوییەوە، دابەزیون، تەنیا یەك (١) بە دە (١٠)تان، لەسەر فەرزە.

ئنجا وەنەبێ ئەو یەك (١) بە دوو (٢)ە، یەك (١) بە دە(١٠)یەكەی نەسخ كردبێتەوە، بەڵكو هەر كاتێك مسوڵمانان هێزو پێزو تۆكمەییو توندو تۆڵییان هەبوو، وە لە خۆیان ڕا بینی، با یەك (١) بە دە (١٠) لە بەرانبەر دوژمن دا بوەستن، بەڵام كە هەستیان كرد بێهێزن ، با یەك (١) بە دوو (٢) بەرەنگاری دوژمنیان ببنەوە، ئنجا بێگومان مەرجیش نیە، تەنیا یەك (١) بە دوو (٢)، یان یەك (١) بە دە (١٠) بێ !

نەخێر بەڵكو جاری وایە لە دژی نۆ (٩) بەرانبەریان دەوەستن، یان هەشت (٨) بەرانبەریان، حەوت (٧)، شەش (٦)، پێنج (٥)، سێ (٣)، هەتا دەگاتە دوو (٢)، بەڵام هیچ كاتێك مسوڵمانان نابێ لە بەرانبەر دوو (٢) هێندەی خۆیان، یان كەمتردا پشت لە دوژمن بكەن، واتە: ئەگەر هێزێكی مسوڵمانان لە بەرانبەر هێزێكی كافراندا، كە بە ئەندازەی خۆیان بوون، یاخود تاكو دوو (٢) بەرانبەریان بوون، با لە حاڵەتی بێهێزییش دابن، نابێ پشتیان تێ بكەن، بەڵام ئەگەر سێ (٣) بەرانبەرو چوار (٤) بەرانبەر زیاتر بوونو، ئەوانیش لە حاڵەتی بێهێزیی دابوون، ئەوە وەك زانایان گوتوویانە: لەو كاتەدا بۆیان هەیە بەرەنگاریان نەبنەوە، حوكم سووك كردنەكە، وە نەبێ ئەوەی پێشێی لابردبێ، بەڵكو ئەوەی كە یەك (١) بە دە (١٠)یە، لە هەلو مەرجێكدا بووە، ئەوەش كە یەك بە دوو (٢)ە {حوكمە سووكەكە} ئەویش لە هەلو مەرجێكی دیكەدایە.

كەواتە: پێویست ناكات باسی نەسخ بكەین.

قسەی كۆتایی دەربارەی ئایەتی ژمارە (٥)ی سوورەتی (التوبة)

لە كۆتایی باسو خواسمان دا دەربارەی ئایەتی ژمارە (٥)ی سوورەتی (التوبة)، كە بە ناهەق بە ئایەتی شمشێر ناوزەد كراوە، دەڵێین: هەندێ لە زانایان گوتوویانە: ئەو ڕایەش ڕێی تێدەچێ، كە بگوترێ: ئەو بڕیارەی كە دراوە، ئەگەر ئایەتەكە بیگەیەنێ {كە من پێم وایە ئایەتەكە ئەوە ناگەیەنێ، وەك باسمان كرد، وە خوای دادگەر ئیعلانی جەنگی بەرانبەر بە هەموو هاوبەش بۆ خوا دانەران نەكردوە، بەڵكو تەنیا بەرانبەر بەوانە، جاڕی جەنگ دراوە، كە پەیمانیان هەبووەو

پەیمانەکەیان هەڵوەشاندۆتەوەو پێوەی پابەند نەبوون، خوای کارزان تەنیا باسی ئەوان دەکات، بەڵام ئەوانەی کە پەیمانیان نەبووە، باسی نەکردوون، وە ئەوانەش کە پەیمانیان هەبووەو پێوەی پابەند بوون، خوای کاربەجێ هەڵیواردوون و فەرموویەتی: ئەوانە پەیمانەکەیان لەگەڵ بەرنەسەر}، بەڵام دەشگونجێ بگوترێ: کە نیوە دورگەی عەرەبیی، چونکە بۆتە پایتەختی دەوڵەتی ئیسلامیی، وەك حاڵەتێکی تایبەت، حوکمێکی تایبەتی بۆ دەرکراوە، کە لە نیوە دوورگەی عەرەبیی دا جگە لە هێزی ئیسلام، هیچ هێزێکی دیکە نەمێنێ.

بەڵام وەك گوتم: ئایەتەکە ئەوە ناگرێتەوە، وە ئەوە تەنیا ڕای هەندێك لە شەرعزانانە، وە دیارە بۆشمان نە گێڕدراوەتەوەو، هیچ ڕیوایەتێك نیە کە هیچ هێزێك لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان گوتیبێتیان: ئێمە مسوڵمان نابین، کەچی مسوڵمانان بە زۆر مسوڵمانیان کردووین !! بەڵکو هەموویان بۆ خۆیان هاتوون و، مسوڵمان بوون.

ئنجا ئەگەر بەڕاستیان بووبێ و، ئەگەر بە درۆیان بووبێ، گرنگ ئەوەیە ئیسلام نەهاتوە ناچاریان بکات، وە ئەم ئایەتەش کە ناوی لێنراوە: ئایەتی شمشێر، لە دژی هیچ کەسێك بەکارنەهێنراوە، لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، کە بگوترێ: خوا ئەم ئایەتەی ناردۆتە خوارەوەو وەرە ! یان مسوڵمان بە، یان دەتکوژین !! چونکە ئەوە لەگەڵ عەقڵ دا ناگونجێ، وەك پێشتر باسمان کرد، وە پێچەوانەی کۆمەڵێك ئایەتی قورئانە ، وە پێچەوانەی سیرەو سوننەتی کردەیی پێغەمبەری خواشە ﷺ.

هەر لەوبارەوە، فەرموودەیەك هەیە کە لەگەڵ ئایەتی شمشێردا، باس دەکرێ، وەك من لە باسێکی تایبەت دا دەربارەی (جەنگ و جیهاد) کە لە سەرەتای سوورەتی (الأنفال)ەوە دامانـا، باسم کردوەو لێرەش دەیهێنین: ﴿عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنّ رَسولَ اللهِ ﷺ قَالَ: أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لاَ إِلَـهَ إِلاَّ اللهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسولُ اللهِ، وَيُقِيمُوا الصّلاَةَ ، وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ، فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ، إِلاَّ بِحَقِّ الإِسْلاَمِ وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللهِ﴾ {أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ، برقم: (٢٤)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (٣٦)}.

واتە: عەبدوڵڵای كوڕی عومەر خوای لێیان ڕازی بێ، لە پێغەمبەری خواوە ﷺ دەگێڕێتەوە، كە فەرموویەتی: فەرمانم پێكراوە: جەنگ لە دژی خەڵك بكەم، تاكو شایەتمان دێنن، كە بێجگە لە خوا هیچ پەرستراو نین، وە كە موحەممەد ڕەوانەكراوی خوایە، وە نوێژ بەرپا بكەن و زەكات بدەن، ئنجا ئەگەر ئەمەیان كرد، ئەوە ماڵ و خوێنی خۆیان لە من پاراستوە، مەگەر بە هەقی ئیسلام، وە لێپرسینەوەشیان لەسەر خوایە !

ئنجا هەندێك گوتوویانە: ئەم فەرمایشتەش لەگەڵ ئەو ئایەتی ژمارە (٥)ی سووڕەتی (التوبة)دا تێك دەكاتەوە! منیش دەڵێم: پێشتر باسی ئایەتەكەمان كرد، ئەم فەرمایشتەش، وەك لە شوێنی دیكەشدا گوتوومانە، باسی ئەوە دەكات: كە من فەرمانم پێكراوە: تەنیا هەتا ئەو سنوورە لە دژی خەڵك بجەنگم، تاكو شەیەتمان دێنن، بە وەحدانیەتی خوا لە پەرستراوێتیی دا، بە ڕەوانەكراوێتیی موحەممەد ﷺ وە نوێژ بەرپا دەكەن و زەكات دەدەن، واتە: ئەگەر ئەوەیان كرد هیچ هۆی دیكە نیەو، نابێ لەسەر شتی دیكە لە دژیان بجەنگین.

بەڵام بێگومان لەم فەرمایشتەدا نەهاتوە، كە هەر كەسێك كە لەگەڵیدا ڕووبەڕووبوومەوە، لە كافران بەو شێوەیە مامەڵەیان لەگەڵدا دەكەم، بەڵكو مەبەست پێی ئەو خەڵكانەیە كە سەنگەر لە دژی ئیسلام دەگرن، ئەوانەی كە ئامادە نین كە لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامیی دا، تەبا بن، چ بە شێوەی سەرانە دان، چ بە شێوەی بێلایەنیی دەربڕین، چ بە هەر شێوەیەك لە شێوەكان، واتە: كە دەفەرموێ: {أن أُقاتل الناس} وشەی (الناس) خەڵكێكی تایبەتن، واتە: ئەو خەڵكانەی كە دژایەتیی دەوڵەتی ئیسلامیی دەكەن، ئەدی ئەگەر دژایەتیی دەوڵەتی ئیسلامییان نەكرد؟ ئەگەر دژایەتییان نەكرد، دروست نیە جەنگیان لە دژ بكرێ، چونكە جوولەكەو نەصرانییش هەر خەڵك (الناس)ن، بەڵام سەرانەیان لێوەردەگیرێ، هەروەها موشریكەكان: ﴿واذا لقيت عدوك للمشركين﴾ وەك باسمان كرد: سەرانەیان لێ وەردەگیرێ، هەروەها مەجووس: سەرانەیان لێوەردەگیرێ، وە هەڵگەڕاوەكان (مرتدين)، سەرانەیان لێ وەردەگیرێ و... هتد.

كەواتە: ئەو خەڵك (الناس)ە، خەڵكێكی تایبەتن.

دەتوانین بڵێین: ئەو فەرموودەیە كورتە (مجمل)ەو درێژەو (تفصیل)ەكەی لە فەرموودەكەی (مسلم) : ﴿واذا لقیت عدوك للمشركین﴾و فەرموودەكانی دیكەو لە سوننەتی كردەیی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، كە بە ڕوونیی ئەوە دەگەیەنن، كە ئەگەر بێبڕوایانی شەڕفرۆش، نەهاتنە نێو ئیسلامەوە، پێویستە سەرانە (جزیة) بدەن، یان بە هەر شێوەیەك بێ، دەبێ لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامیی دا ڕێك بكەون، وە دەوڵەتی ئیسلامیی قەناعەتیان پێ بكات، كە لەگەڵیدا تەباو گونجاو دەبن، وە شەڕی پێ نافرۆشن و دژایەتیی ناكەن.

مەسەلەی شەشەم: كە دەفەرموێ: ﴿وَإِنۡ أَحَدٞ مِّنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ٱسۡتَجَارَكَ فَأَجِرۡهُ حَتَّىٰ يَسۡمَعَ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ثُمَّ أَبۡلِغۡهُ مَأۡمَنَهُۥۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمۡ قَوۡمٞ لَّا يَعۡلَمُونَ﴾.

خوای میهرەبان باسی حاڵەتێكی تایبەت دەكات، بە نسبەت مامەڵەكردن لەگەڵ هاوبەش بۆ خوا دانەران دا، دەفەرموێ: ئەگەر یەكێك لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان داوای پەنادانی لێكردی، پەنای بدە، بۆئەوەی گوێی لە فەرمایشتی خوا بێ، دواییش بیگەیەنە شوێنی دڵنیایی خۆی، ئەویش بە هۆی ئەوەوە كە نازانن.

جاری ڕستەی: ﴿وَإِنۡ أَحَدٞ مِّنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ﴾، یانی: هەر كامێك لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان، هەڵبەتە لێرەدا ڕووی قسەی لە موشریكەكان و كافرەكانی ڕۆژگاری پێغەمبەرە ﷺ، چونكە ئەوانەی كە لە دەوروبەری بوون، هاوبەش بۆ خوا دانەر بوون، ئەگەرنا ئەوە هەموو كافرێك دەگرێتەوە، هەموو كافرێك مافی ئەوەی هەیە لە دەوڵەتی ئیسلامیی داوای پەنادان بكات، تاكو بێ لە ئیسلام حاڵی بكەن، با بزانێ قورئان چی دەفەرموێ؟ هەموو كاتێك خوای بەخشندە ئەو مافەی پێداون، بەڵام كە تەنیا باسی موشریكان دەكرێ، لەبەر ئەوەیە لەو كاتەدا زیاتر مامەڵە لەگەڵ هاوبەش بۆ خوا دانەرەكاندا هەبووە، كە دەفەرموێ: ﴿ٱسۡتَجَارَكَ﴾، یانی: داوای پەنادان لێكردی، دەڵێ: (جار)، بە مانای دراوسێ و، بە مانای نیزیك دێ، ئنجا (مُجیر)، كەسێكە كەسێكی دیكە لە

پەنای خۆی دەگرێ، یاخود لە خۆی نیزیکی دەخاتەوە، کەواتە: ﴿ وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ٱسْتَجَارَكَ ﴾، داوای دراوسێیەتیی‌و، نیزیکیی لێکردی، داوای پەنادانی لێکردی، ﴿ فَأَجِرْهُ ﴾، پەنای بدە، داڵدەی بدە، ئنجا بۆچی داوای پەنادان‌و نیزیکی دەکات؟

﴿ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ﴾، هەتاکو گوێی لە فەرمایشتی خوا بێ، یانی: لە ئیسلام تێبگاو بەرچاوی ڕۆشن بێتەوە.

لێرەدا زانایان مشتومڕی زۆریان کردوە لە تەفسیرەکاندا، لەبارەی ﴿ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ﴾، ئایا ئەم قورئانەی کە لەبەردەستمان دایە، کە بەڵێ فەرموودەی خوا ﴿ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ﴾یە، بەڵام ئایا ئەم: ﴿ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ﴾یە دروستکراو (مخلوق)ە، یان دروست نەکراوە؟

کاتی خۆی کێشەو مشتومڕی زۆریان لەسەر ئەوە بووە، ئایا قورئان دروستکراو (مخلوق)ە، یاخود دروستکراو (مخلوق) نیە؟

بە تەئکید ئەو ماناو مەبەستانەی لە قورئان دان، لە (مصحف) دان، ئەوە فەرمایشتی خوایەو سیفەتی خوایە، سیفەتی خواش دروستکراو نیە، بەڵام بە تەئکید ئەو مەرەکەب‌و کاغەزەی کە ئەو موصحەفەی لێ پێکهاتوە، دیارە ئەوە مرۆڤ دروستی کردوە، بەڵام ئەمە مانای وانیە، کە قورئان دروست کراوە، بە هەر حاڵ مشتومڕێك بووە کە کاتی خۆی، زۆر زانا لەسەر ئەوە تاقی کراونەوە، کێشەیەکی گەورە لەسەر ئەوەبووە، کە بە ڕاستیی سەرئێشەیەك بووە، کێشەو گرفتێك بووە، مسوڵمانان زۆر جاران لە بەر بێئیشیی، ئەو کێشەو گرفتانەیان بۆخۆیان دروست کردوون!

ئەگەرنا لە سەردەمی سەلەفی صالح دا، واتە: لە سەردەمی هاوەڵان‌و شوێنکەوتووان (تابعین)دا ئەو شتانە نەبوون، دوایی ئەو جۆرە بیرۆکانە

پەیداکراون، کە بوونەتە مایەی سەرقاڵیی مسوڵمانان، وە لە جیاتی ئەوەی زۆر شتی دیکەی کە پێویست بووە، پێیانەوە سەرگەمو سەر قاڵ بن، بەو مەسەلە لاوەکییانەوە سەرقاڵ کراون، ئەگەرنا مادام قورئان سیفەتی خوایەو سیفەتی خواش وەك خوا وایە، وە خوای پەروەردگار بەدیهێنەرەو، بێ سەرەتاو بێ کۆتاییە، سیفەتەکانیشی وەك زاتی وان.

بەڵام هەندێك لە حەنبەلییەکان لە کاردانەوەی موعتەزیلە کە گوتوویانە: قورئان دروستکراو (مخلوق)ە، ئەوان گوتوویان: نەخێر، ئەو پەڕەش کە تێیدا نووسراوەو، مەرەکەبەکەش کە پێی دەنووسرێ، ئەوەش هەر دروستکراو (مخلوق) نیە!! کە ئەوەش دیارە قسەیەکی تێپەڕێنەرانەو عاتیفییەو کەس نایسەلمێنێ، چونکە دەقو واتای قورئان کە لەنێو موصحەف دایە، سیفەتی خوایەو هەر بەو تەعبیرانەش خوا بە جبریلی فەمووە، جبریل (علیه الصلاة والسلام)یش گەیاندوویەتی بە پێغەمبەر ﷺ، ئەویش بە هاوەڵانی فەرمووەو ئەوانیش نووسیویانەتەوەو لەبەریشیان کردوە، بەڵام پێستەکەی کە کاتی خۆی تێیدا نووسراوەو، ئێستا کاغەزەکەی‌و، مەرەکەبەکەی، کە پێی نووسراوەتەوە، بە تەئکید ئەوانە دروستکراوی خوانو، بەندەکان سازیان کردوونو دروستیان کردوون.

ئنجا کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ أَبۡلِغۡهُ مَأۡمَنَهُۥ﴾، دوایی بیگەیەنە جێگای دڵنیایی خۆی، جاری وایە ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرە، دەستبەجێ قەناعەتی بە ئیسلام نایەتو، دەڵێ: بەڵێ، گوێم لە قورئان گرت، ئەوە زانیم چۆنە، بەڵام بڕوای پێناکەم، ئایا حوکمی چییە؟

وەڵام: دەبێ بگەیەنرێتەوە جێی خۆی!

ئنجا هەر ئەمە بۆخۆی بەڵگەیە لەسەر ئەوە، کە ئایەتی ژمارە (٥)ی سوورەتی (التوبة) کە ناویان ناوە: ئایەتی شمشێر، مانایەکەی بەو شێوەیە نیە، کە ئەوان لێیان وەرگرتوە، ئەوەتا کافرێك کە داوای پەنادان دەکاتو، دەیەوێ لە قورئان تێبگاتو لە ئیسلام تێبگات، هەرچەندە قەناعەتیشی پێ ناکات، بەڵام

خوا پێغەمبەر ﷺی، وە ئەو کەسەی کە لە جیاتی پێغەمبەری خوا ﷺ دەبێتە حوکمڕانی مسوڵمانان، مولزەم کردوە، بیگەڕێنێتەوە شوێنی خۆی.

ئنجا لەوبارەوە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم فەرموودەیەی هەیە: ﴿مَنْ أَمَّنَ رَجُلاً عَلَى دَمِهِ، ثُمَّ قَتَلَهُ، فَأَنا بَرِيءٌ مِنَ الْقَاتِلِ، وَإِنْ كانَ الْمَقْتُولُ كافِراً﴾ {أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُد الطَّيالِسي، برقم: (١٢٨٥)، وَالبُخَارِي، في (التأريخ)، وَالبَيْهَقِي، فِي (الصُّغْرَى) برقم: (٣٦٨١)، وَفِي (الكُبْرَى) برقم: (١٨٨٨٨)، وَالبَزَّار، برقم: (٢٠٢٤)، وَابْنُ حِبَّان، برقم: (٥٩٨٢)، وَعَبْدالرّزّاق فِي (المُصَنَّف) برقم: (٩٦٧٩)، وَالطَّبَرَانِيّ فِي (مُسْنَد الشامِيين) برقم: (٢٤٤٨) عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَمِقِ رضي الله عنه، قال شعيب الأرنؤوط: حَدِيثٌ حَسَنٌ}.

واتە: هەر کەسێك پیاوێك دڵنیا بکاتەوە، لەسەر ئەوەی کە نایکوژێو ئەمانی پێبدات، دوایش بیکوژێ، ئەوە من بەرییم لەو بکوژە، با ئەو کوژراوەش کافر بێ.

کەسانێك با کافریش بن، مادام ئەمانت پێدان، دەبێ لەگەڵیان ڕاست بکەی.

ئنجا خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْلَمُونَ ﴾، ئەویش بەهۆی ئەوەوە، کە ئەوانە کۆمەڵێکن، نازانن، واتە: مادام نازانن‌و نەشارەزان، ئێوە دەبێ شارەزایان بکەن‌و بەرچاویان ڕوون بکەنەوە، ئنجا ئەو کاتە قەناعەتیان هات، باشە، قەناعەتیان نەهات، ئەوە: ﴿ لَآ إِكْرَاهَ فِى ٱلدِّينِ ﴿٢٥٦﴾ ﴾ البقرة، تۆبزێی کردن لە دیندا نیە.

هەڵبەتە ئەمە ئەوەشی لێوەردەگیرێ، کە بەبێ زانیاریی، شوێنکەوتنی ئایین دروست نیە، چونکە خوا دەفەرموێ: با ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانە بێن، پەنایان بدەن، گوێ لە فەرمایشتی خوا (كلام الله) بگرن، چونکە نازانن، کەواتە: کەسێك ئایین‌و بەرنامەی خوا نەزانێ، لە ڕیزی کافراندایە! وە بۆیە زانایان لەم ئایەتە، هەڵیانهێنجاوە دەڵێن: لاسایی کردنەوە (تقليد)، دروست نیە، بەتایبەت لە بنچینەکانی دیندا، لە ئیمان‌و عەقیدەدا لاسایی کردنەوە

دروست نیە، بۆت نیە بڵێی: دەزانم خوا هەیە، چونکە مامۆستان فلان وا دەڵێ، یان دەزانم پێغەمبەر ﷺ ڕاستە، چونکە لە فلان کتێب دا باسکراوە، یان دەزانم زیندووبوونەوەو پاداشتو سزا هەیە! چونکە فلان زانا وای گوت، ئەوە هەمووی لاسایی کردنەوەیەو دروست نیە، دەبێ بۆخۆت بزانی، بەڵگەکانی بوونی خوای پەروەردگار، وە بەڵگەکانی ڕاستیی پێغەمبەر ﷺ، وە بەڵگەکانی ڕاستیی قورئان، دەبێ بایی ئەوەندە خوا بناسیو، پێغەمبەر ﷺ بناسیو، قورئان بزانیو، عەقڵی خۆت بەکاربێنی، کە بە بەڵگەی عەقڵییو نەقڵیی، ئیسپاتی بنچینەکانی ئیمانو عەقیدەی خۆت بکەی.

بەڵکو هەندێ لە زانایان دەڵێن: لە لقەکان (فروع)ی دینداریيشدا (تقلید) دروست نیە، کە ئەمە پێم وایە جۆرێکە لە زێدەڕۆیی، بەڵێ هەموو مسوڵمانێك لەسەری پێویستە تەنانەت لە کردەوەکانیشدا، نەك هەر لە ئیمانو عەقیدەدا، بە دوای بەڵگەی شەرعییدا بگەڕێ، وە بۆ هەموو شتێك بزانێ بەڵگە شەرعییەکەی چیە؟ بەڵام ئەگەر کەسێك لە توانای دا نەبوو، دروستە.

وە زانایان بەگشتی لاسایی کردنەوە (تقلید)یان بە دروست زانیوەو، (تقلید)یش بریتیە لە: (أَخْذُ القَوْلِ بدُونِ مَعْرِفَة دَلِيلِهِ)، قسەیەك لە کەسێك وەربگری، بەبێ ئەوەی بزانی بەڵگەی چییە، ئەگەرنا ئەگەر تۆ بزانی بەڵگەکەی چییە، یان لەبەرئەوەی بە بەڵگەکەی قەناعەتدار (مُقْتَنِع)ی، بە دوای دەکەوی، ئەوە (تقلید) نیە، بەڵکو ئەوە شوێنکەوتن(إتِّباع)ە، وە ئەگەر خۆشت بتوانی حوکمەکەو بڕیارەکە هەڵهێنجی لە قورئانو سوننەت، ئەوەش کۆشش کردن (إجتهاد)ە، کەواتە: ئێمە سێ حاڵەتمان هەن لە مامەڵەکردن لەگەڵ شەریعەتدا:

یەکەم: کۆشش کردن (إجتهاد)ە: کە ئینسان خۆی هەوڵبدا لە قورئانو سوننەت، ئەو حوکمانە لێ هەڵهێنجێ، کە دینداریی خۆی بەوانە ئەنجام دەدات، ئەوە حاڵەتی باشترینە.

دووەم: بریتیە لە شوێنکەوتن (إتباع): ئەگەر خۆشی نەتوانێ کۆشش بکات، تەماشای قسەی زانایان بکاتو لە قسەکانیان تێبگاتو لە بەڵگەکانیان تێبگات، وە بۆیە بە دوای شافیعیی دەکەوێ لەو مەسەلەیەدا، وە لە

مەسەلەیەكی دیكەدا بە دوای ئەبو حەنیفە دەكەوێ، وە لە مەسەلەیەكی دیكەدا، بە دوای مالیك، یان سوفیانی ثەوریی، یان ئەحمەد دەكەوێ، چونكە بە بەڵگەی ئەو لەو مەسەلەیەدا موقتەنیعە، ئەگەر وابێ، ئەو كاتە شوێنكەوتوو (متبع)ە، واتە: شوێن بەڵگە كەوتوە.

سێیەم: بریتیە لە لاسایی كردنەوە (تقلید): ئەویش ئەوەیە كە شوێن قسەی كەسێك بكەوی، بەبێ ئەوەی بەڵگەكەی بزانی، (تقلید)یش لە چییەوە هاتوە؟ لە (قِلادة)وە هاتوە.

(قَلَّدَهُ، يُقَلِّدُهُ)، (قِلادَة) ش: ئەو ڕێشمەو پەتكەیە كە لە ملی ئاژەڵێكی دەكەی‌و ڕایدەكێشی!!

بۆیە دەبێ مسوڵمان ئەگەر زۆرزۆر ناچار نەبێ، حاڵەتی لاسایی كردنەوە (تقلید) لە خۆی نەوەشێنێتەوە، وە خوای پەروەردگار زۆر سەرزەنشتی كافرەكانی كردوە، كە گوتوویانە : ﴿قَالُوٓاْ إِنَّا وَجَدۡنَآ ءَابَآءَنَا عَلَىٰٓ أُمَّةٖ وَإِنَّا عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِم مُّهۡتَدُونَ ٢٢﴾ الزخرف.

واتە: ئێمە باب‌و باپیرانمان لەسەر ڕێبازێك دیوە، وە هەر لەسەر ڕێی وان دەڕۆین‌و، ئەوان دەگەینە سەر مەشق.

بەبێ ئەوەی ئەوان لەسەر هەق بن، ئەوە دیارە عادەتی كافرو موشریكەكانە‌و، مسوڵمان نابێ لە خۆی بوەشێنێتەوە.

مەسەلەی حەوتەم: كە دەفەرموێ: ﴿كَيۡفَ يَكُونُ لِلۡمُشۡرِكِينَ عَهۡدٌ عِندَ ٱللَّهِ وَعِندَ رَسُولِهِۦٓ إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّمۡ عِندَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِۖ فَمَا ٱسۡتَقَٰمُواْ لَكُمۡ فَٱسۡتَقِيمُواْ لَهُمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُتَّقِينَ ٧ كَيۡفَ وَإِن يَظۡهَرُواْ عَلَيۡكُمۡ لَا يَرۡقُبُواْ فِيكُمۡ إِلّٗا وَلَا ذِمَّةٗۚ يُرۡضُونَكُم بِأَفۡوَٰهِهِمۡ وَتَأۡبَىٰ

قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَٰسِقُونَ ﴿٨﴾﴾.

زانایان دەڵێن: لێرەدا ئەم سەرلێسوڕماندن (تَعْجِيب)ە، مانای نەفی دەگەیەنێ، خوا دەفەرموێ: چۆن دەبێ هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان، پەیمانیان لەلای خواو پێغەمبەری خوا ﷺ هەبێ، لە حاڵێكدا كە پابەند نین بە پەیمانەكانیانەوە؟! چونكە دوایی دەفەرموێ: ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّمْ عِندَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ﴾، جگە لەوانەی كە لەلای مزگەوتی حەرام پەیمانتان لەگەڵ بەستوون، ﴿فَمَا ٱسْتَقَٰمُوا۟ لَكُمْ فَٱسْتَقِيمُوا۟ لَهُمْ﴾، ئنجا هەتا ئەوان ڕاوەستاو بن لەسەر بەڵێن‌و پەیمانەكەیان، ئێوەش ڕاوەستاو بن، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ﴾، بێگومان خوا پارێزكارانی خۆشدەوێ، واتە: ئەوانەی خۆیان دەپارێزن لە پەیمان شكاندن.

دوایی دووبارەی دەكاتەوە، ﴿كَيْفَ﴾، واتە: چۆن دەبێ؟! ڕستەكە دووبارە ناكاتەوە، بفەرموێ: ﴿يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِندَ ٱللَّهِ وَعِندَ رَسُولِهِۦٓ﴾، ﴿كَيْفَ﴾، چۆن دەبێ پەیمانیان لەگەڵ خواو پێغەمبەردا هەبێ، ﴿وَإِن يَظْهَرُوا۟ عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا۟ فِيكُمْ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً﴾، لە حاڵێكدا كە ئەگەر زەفەرتان پێ بەرن‌و كەلێنتان لێ ببیننەوە، وە دەرفەتتان لێ ببینن، ڕەچاوی هیچ خزمایەتیی‌و بەڵێن‌و پەیمانێك لەگەڵ ئێوەدا ناكەن.

بۆیە نابێ پەیمانیان هەبێ لەگەڵ خواو پێغەمبەری خوادا ﷺ، لەبەر ئەوەی پابەند نین بە هیچ شتێكەوە، نە ڕەچاوی خزمایەتیی دەكەن، نە هی پەیمان دەكەن، نە هی هیچ شتێك دەكەن، بۆیە ئەوانە نابێ پەیمانیان هەبێ.

ئەگەرنا ئەوانەی ڕەچاوی پەیمانەكەیان دەكەن‌و، پابەندن بە پەیمانەكەیانەوە، خوای كارزان لەسەر مسوڵمانانی فەرز كردوە، كە پەیمانەكەیان لەگەڵ بەرنەسەر، ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّمْ عِندَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ۖ فَمَا ٱسْتَقَٰمُوا۟ لَكُمْ فَٱسْتَقِيمُوا۟ لَهُمْ﴾

وە لە ئایەتی ژمارە (٤) هەر ئەم سوورەتەدا دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنقُصُوكُمْ شَيْـًٔا وَلَمْ يُظَٰهِرُوا۟ عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوٓا۟ إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٤﴾ ﴾.

کەواتە: بۆ ئەوەی مانایەکی ڕاستو دروستمان دەربارەی تێگەیشتنی ئایەتەکان دەست بکەوێ، دەبێ هەموو ئایەتەکان بەیەکەوە سەرنج بدەین، تاکو دووچاری تێگەیشتنو بۆچوونێکی هەڵە نەبین، دەربارەی چەمکی ئایەتە موبارەکەکان، کە خوای پەروەردگار ئەو مەبەستو مانایەی نەویستوە.

ئنجا بۆ ڕوونکردنەوەی چەمکی ئەم دوو ئایەتە موبارەکە کە لە مەسەلەی حەوتدا هێنامانن: ﴿ كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِندَ ٱللَّهِ وَعِندَ رَسُولِهِۦٓ إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّمْ عِندَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ۖ فَمَا ٱسْتَقَٰمُوا۟ لَكُمْ فَٱسْتَقِيمُوا۟ لَهُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٧﴾ كَيْفَ وَإِن يَظْهَرُوا۟ عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا۟ فِيكُمْ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً ۚ يُرْضُونَكُم بِأَفْوَٰهِهِمْ وَتَأْبَىٰ قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَٰسِقُونَ ﴾

(طبري) دەڵێ: (مَعْنَاهُ: لاَ عَهْدَ لَهُمْ، وَأَنَّ الوَاجِبَ عَلَى الـمُؤْمِنِين قَتْلُهُمْ حَيْثُ وَجَدُوهُمْ، إِلاَّ الَّذِينَ أَعْطُوا العَهْدَ عِنْدَ الـمَسْجِدِ الحَرَام مِنْهُمْ، فَإِنَّ اللَّهَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ أَمَرَ الـمُؤْمِنِين بِالوَفَاءِ لَهُمْ بِعَهْدِهِم، وَالإِسْتِقَامَةِ لَهُمْ عَلَيْهِ، مَا دَامُوا عَلَيْهِ لِلْمُؤْمِنِين مُسْتَقِيمِين)[1].

واتە: مانای ئەم دوو ئایەتە موبارەکە ئەوەیە: کە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان هیچ پەیمانیان نیە، لەگەڵ پێغەمبەر ﷺو لەگەڵ مسوڵمانانندا، وە لەسەر بڕواداران پێویستە بیانکوژن، لە هەر شوێنێك بەرپەلیان کەوتن، مادام ئەوانە لەسەر دژایەتییکردنی ئیسلامو مسوڵمانان سوورن، جگە لەوانەی کە

١) جامع البيان، ج ٦، ص ٨٦.

پەیمانیان داوە، لەلای مزگەوتی حەڕام، ئەوە خوا ستایشی هەر بەرز بێ، فەرمانی بە بڕوداران کردوە، کە بەڵێنەکەیان و پەیمانەکەیان لەگەڵ بەرنەسەرو پێی وەفادار بن، وە لەسەری ڕاوەستاو بن، مادام ئەوان لەگەڵ بڕوادارانـدا، ئەو پەیمانەیان ڕێك و ڕاست ڕادەگرن.

ئنجا چەند قسەیەك دێنێ دەربارەی ئەوانەی کە لە لای مزگەوتی حەڕام پەیمانیان لەگەڵ مسوڵمانان دا بەستوە، وە ڕێك وەستاویشن، دوایی دەڵێ:

(وَأَوْلَى هَذِهِ الأَقْوَالِ بِالصَّوَابِ عِنْدِي، قَوْلُ مَنْ قَالَ: هُمْ بَعْضُ بَنِي بَكرٍ مِنْ كِنَانَةَ، مِمَّنْ كَانَ أَقَامَ عَلَى عَهْدِهِ، وَلَمْ يَكُنْ دخل فِي نَقْض مَا كَانَ بَيْنَ رَسول اللّه ﷺ وَبَيْنَ قُرَيْش يَوم الحُدَيْبِيَة)[1].

دەڵێ: نیزیکترین قسە لە ڕاستییەوە، بە لای منەوە، قسەی ئەو کەسەیە کە گوتوویەتی: مەبەست لەوانە هەندێك لە بەنی بەکرن لە کینانە، (دیارە بەنی بەکر تیرەیەك بوون لە هۆزی کینانە)، لەوانەی کە لەسەر پەیمانەکەیان بەردەوام بوون، وە لە ڕیزی ئەوانە دانەبوون، کە ئەو پەیمانەیان هەڵوەشاندۆتەوە، کە کاتی خۆی لە حودەیبییە لە ساڵی شەشەم لە نێوان پێغەمبەر ﷺ مسوڵمانان لە لایەك، وە قوڕەیشییەکان لە لایەکی دیکەوە بەسترا، {ئەو پەیمانەی کە لەو کاتەدا، بەنو بەکر بوونە هاوپەیمانی قوڕەیش، خوزاعەش بووە هاوپەیمانی پێغەمبەر ﷺ}.

دیارە هۆزی بەنو بەکریش بۆخۆیان چەند بەشێك بوون، هەندێکیان ئەوانەی کە پابەند بوون بە پەیمانەکەیانەوە، لەلای مزگەوتی حەڕام پەیمانیان بەستوە، دیارە دەبێ پەیمانەکەیان لەگەڵ مسوڵمانان دا بردبێتە سەر.

کەواتە: هەموو ئەو ئیعلانی جەنگ و بەرائەت و دووریی دەربڕینە، بەرانبەر بەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەیە، کە پابەند نەبوون بە بەڵێن و پەیمانەکانیانەوە، وە وشەی: ﴿ كَيْفَ ﴾ کە دووجاران دووبارە بۆتەوە، ﴿ كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ ﴾ دوایی دەفەرموێ: ﴿ كَيْفَ وَإِن يَظْهَرُوا۟ عَلَيْكُمْ ﴾، واتە: چۆن؟

١) هەمان سەرچاوە، ج ٦، ص ٨٦.

دەڵێ: (تَعْجِيبٌ مَعْنَاهُ النَّفِي)، ئەوە سەرسووڕماندنە، بەڵام مەبەست پێی نەفی کردنە، واتە: نابێ شتی وا ببێ، یەکێك ئاوێك دەخواتەوە، تۆش پێت پاك نیە، پێی دەڵێی: (كَيْفَ تَشْرَبُ هَذَا المَاء؟) چۆن ئەم ئاوە دەخۆیتەوە؟!

یانی: بە سەرسووڕمانەوە وا دەڵێیو، مەبەستت پێی سەرسوڕمانە بە ڕواڵەت، بەڵام لە ڕاستیی دا مەبەستت پێی نەخواردنەوەیەتی، بۆیە، دەڵێ: ﴿ كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِندَ اللَّهِ وَعِندَ رَسُولِهِ ﴾، چۆن دەبێ هەیان بێ، واتە: دەبێ نەیانبێ، کەسانێك پابەند نەبن بە پەیمانەوە، حورمەتی بەڵێنو پەیمانیان نەگرن، نابێ لەگەڵ خواو پێغەمبەری خوادا، پەیمانیان هەبێ.

کە دەفەرموێ: ﴿ كَيْفَ وَإِن يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ ﴾، یانی: (يَغْلِبُوكُمْ)، واتە: بەسەرتاندا زاڵ بن، یان دەرفەتتان لێ ببینن، کەلێنتان لێ ببینن، ﴿ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ ﴾، ﴿ لَا يَرْقُبُوا ﴾، وشەی (رَقَبَ) واتە: چاودێریی کرد، پاراستی، (رقيب)، واتە: ئەو کەسەی کە چاودێریی شتێك دەکاتو دەیپارێزێ.

﴿ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً ﴾، ﴿ إِلًّا ﴾، (إلّ) کە پێشتر باسمان کرد، واتە: خزمایەتیی ﴿ ذِمَّةً ﴾، واتە: پەیمانو بەڵێن.

بۆیەش خوای دادگەر لە وەسفیاندا دەفەرموێ: ﴿ يُرْضُونَكُم بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَىٰ قُلُوبُهُمْ ﴾، بە زاریان ڕازیتان دەکەن، بەڵام دڵیان ناڕازییە، وە ﴿ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ ﴾، وە زۆربەشیان لاڕێن.

ئنجا ئێمە لێرەدا چوار هەڵوەستە دەکەین:

<u>هەڵوەستەی یەکەم</u> : بۆیە خوای پەروەردگار ئاوا ناخی ئەو دوژمنانە بۆ ئەهلی ئیسلام، ئەو کاتەو ئێستاش دەخاتە ڕوو، چونکە دیارە بەشێك لە هاوەڵان بە قسەی خۆشو بۆشو شیرینو ڕازاوەی کافرەکان فریویان خواردوە،

بۆیە خوا ئاگاداریان دەکاتەوە، کە ئێوە تەماشای قسەی زاریان مەکەن، تەماشای ڕەفتارو کرداریان بکەن، وە بزانن کە ئێوە تەنیا قسەی زاریان دەبیستن، بەڵام خوای پەنهانزان، نێو دڵیشیان‌و نیازو مەبەستی نێو دڵ‌و ناخیشیان دەبینێ، بۆیە ئاگادارتان دەکاتەوە، ﴿يُرْضُونَكُم بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَىٰ قُلُوبُهُمْ﴾.

بە زاریان ڕازیتان دەکەن، بەڵام دڵیان ناڕازییە، کێ دەزانێ دڵیان چی تێدایە؟ تەنیا خوا ﷻ.

<u>هەڵوەستەی دووەم</u> : مسوڵمان بەگشتی لەبەرئەوەی بۆخۆی ساغ‌و صافە، هەرواش تەماشای خەڵکی دەکات، بە زۆریی وایە ئینسان لە هەمبانەی خۆیدا گوێز دەژمێرێ، قیاسی خەڵك لەسەر خۆی دەکات.

دەڵێن: کابرایەك لە دێیەکەوە هاتوە لێیان پرسیوە: ئەرێ خەڵکی ئەو دێیە چۆنە؟

گوتوویەتی: هەموویان ئینسانی باشن، خراپیان تێدا نیە، یەکێکی دیکەش هەر لەو دێیەوە هاتوە، لە ویشیان پرسیوە: خەڵکی ئەو دێیە چۆنە؟

گوتوویەتی: هەموویان خراپن، دیارە ئەوەی پێشێ ئینسانێکی باش بووە، وایزانیوە خەڵك هەمووی باشە، چونکە بۆخۆی باشە، وایزانیوە هەموو خەڵك باشە، ئاگای لە خراپەی خەڵك نەبووە، بۆخۆی هەر خەریکی چاکە بووە، لەگەڵ چاکانیش تێکەڵ بووە، ئاگای لە خراپەی خراپەکاران نەبووە، ئەوەی دووەمیشیان: لەوە دەچێ بۆخۆی خراپ بووبێ‌و، لەگەڵ خراپانیش تێکەڵ بووبێ، وایزانیوە خەڵك هەمووی خراپە!

بۆیەش خوای زانا ناخی کافرەکان دەردەخات بۆ مسوڵمانان.

هەڵبەتە وەك چۆن هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان‌و کافرەکانی سەردەمی پێغەمبەر ﷺ ڕەچاوی خزمایەتیی‌و بەڵێن‌و پەیمانیان نەکردوە، ئائەوە سیفەتی کافرانە بە گشتی: مەگەر چۆن، ئەگەرنا بە زۆریی وایە، لەگەڵ مسوڵماناندا بێ بەڵێن‌و بێ پەیمانن، وە ئەهلی غەدرن، دەبێ مسوڵمان دڵنیا نەبن لێیان، بۆیەش مسوڵمانان بەلای دڵسافیی دان، چونکە ئەوانەی کە بۆخۆیان ساغ‌و صافن، وادەزانن خەڵکیش وەك وانە، وەك لە سووڕەتی (آل عمران)دا خوای کاربەجێ دەفەرموێ:

﴿هَٰٓأَنتُمۡ أُوْلَآءِ تُحِبُّونَهُمۡ وَلَا يُحِبُّونَكُمۡ وَتُؤۡمِنُونَ بِٱلۡكِتَٰبِ كُلِّهِۦ ...﴿١١٩﴾﴾.

واتە: ئەوەتا ئێوە ئەوانتان خۆشدەوێ، بەڵام ئەوان ئێوەیان خۆشناوێ، وە ئێوە بڕواتان بە هەموو کتێبەکانی خوا هەیە، کەچی ئەوان بڕوایان بە کتێبی ئێوە نیە، (کە مەبەست پێی جوولەکەو نەصرانییەکانە، یاخود هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانە).

<u>هەڵوەستەی سێیەم</u> : ئنجا خوا ﷻ نەیفەرموە: هەموویان لاڕێن، بەڵکو فەرموویەتی: ﴿وَأَكۡثَرُهُمُ فَٰسِقُونَ﴾، زۆربەیان، لادەرن، هەمیشە خوا ﷻ لە قورئانی بەپێزدا حوکمی دادگەرانە دەدا، قسەی عاتیفییانە ناکات، ئینسان جاری وایە، لە کەسێك، لە قەومێك تووڕە دەبێ، دەڵێ: یەکێکی چاکیان تێدانیە، بەڵام خوا ﷻ بە زۆریی وایە دەفەرموێ: زۆربەیان، نافەرموێ هەموویان، چونکە خەڵکی دیکەشیان هەیە، وەك وان نیە.

<u>هەڵوەستەی چوارەم</u> : لێرەدا کە خوا دەفەرموێ: ﴿فَٰسِقُونَ﴾، خۆی (فَسَق) یانی (خَرَج) (فاسق) بەمانای (خارج) دەرچوو، دێ، لە چی دەرچوون؟ لە حوکمی عەقڵ دەرچوون، لە حوکمی فیطرەتیان دەرچوون، لە حوکمی شەرع دەرچوون، لە بەها بەرزەکان دەرچوون، ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿فَٰسِقُونَ﴾، لێرەدا مەبەست ئەو (فسق)ە نیە کە لە زاراوەی شەرعیی دا دەڵێ: مسوڵمانێك کە (فاسق) بێ، شایەدیی لێ وەرناگیرێ، بەڵکو مەبەست پێی (فسق)ی گەورەیە، واتە: دەرچوون لە دین و، دەرچوون لەو هەموو شتانەی کە پێویستە پابەند بن پێیانەوە، لە هەموویان دەرچوون.

<u>مەسەلەی هەشتەم</u>: کە دەفەرموێ: ﴿ٱشۡتَرَوۡاْ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ ثَمَنٗا قَلِيلٗا فَصَدُّواْ عَن سَبِيلِهِۦٓۚ إِنَّهُمۡ سَآءَ مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ﴿٩﴾ لَا يَرۡقُبُونَ فِي مُؤۡمِنٍ إِلّٗا وَلَا ذِمَّةٗۚ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُعۡتَدُونَ ﴿١٠﴾﴾.

ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرە پەیمان شكێنانە نرخێكی كەمیان بە ئایەتەكانی خوا كڕیوە، وە خەڵكیان لە ڕێبازی خوا لاداوە، یان خۆیان لە ڕێبازی خوا لایان داوە، ئەوەی كە دەیكەن خراپترین كردەوەیە، لە هیچ بڕوادارێكدا ڕەچاوی خزمایەتیی‌و پەیمان ناكەن، وە ئەوانە دەستدرێژ كارن.

چوار هەڵوەستەی پێویست لەبەردەم ئەم دوو ئایەتەدا دەكەین :

هەڵوەستەی یەكەم: جارێ هەڵوەستەیەك دەكەین لەبەردەم ئەم تەعبیرە سەرسوورهێنەرەدا، كە خوا ﷻ نەیفەرمووە: (بَاعُوا آیاتِ اللهِ بِثَمَنٍ قَلِیل)، ئایەتەكانی خوایان بە نرخێكی كەم فرۆشتوە، بەڵكو دەفەرموێ: ﴿ اشْتَرَوْا بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ﴾، بە ئایەتەكانی خوا، نرخێكی كەمیان كڕیوە.

واتە: ئایەتەكانی خوای پەروەردگاریان كردوە بە كالآیەك، بە شمەكێك، كە دەیفرۆشن‌و سەوداو مامەڵەی پێ دەكەن، وە لە بەرانبەر ئایەتەكانی خوای پەروەردگاردا، نرخێكی كەمیان وەرگرتوە.

هەڵبەتە مەبەست ئەوەیە كە ئایەتەكانی خوای بەرزو مەزنیان بە نرخێكی كەم، گۆڕیوەتەوە، ئەو شتە كە دەفرۆشرێ، یاخود دەكڕدرێ، دوو شتن: یەكێكیان دەبێتە نرخ (ثَمَن)، ئەوی دیكە دەبێتە ئەو شتە كە فرۆشراوە، یان كڕدراوە، كە نرخەكەی لەسەر دانراوە (مُثْمَن).

كەواتە: بۆ هەر كامێكیان دەگونجێ بڵێی: نرخ (ثَمَن)ەكەیەو، ئەوەی دیكەیان، نرخ لەسەر دانراوەكەیە، مانای وایە، هەردووكیان دەگونجێ ئەو تەعبیرەیان بۆ بەكاربهێنرێ، بەڵام لێرەدا خوای كارزان بۆیە ئەو تەعبیرەی بەكارهێناوە، یانی: ئایەتەكانی خوای پەروەردگاریان كردوە بە كالآیەك، بە شمەكێك، كە سەوداو بازرگانیی پێ دەكەن، لە بەرانبەر نرخێكی كەمدا، نرخێكی كەمیان پێ وەدەست هێناوەو پێ كڕیوە.

ئنجا ئایا مەبەست لەو نرخە كەمە چییە؟ ئایا خوای بەرزی مەزن بۆیە گلەییان لێدەكات كە نرخێكی كەمیان بە ئایەتەكانی خوا وەدەست

هێنـــاوەو، ئـایـەتـەکـانی خـــوایان بــە نرخێکــی کــەم گۆڕیوەتـــەوە، وە ئـەگــەر نرخێکی زۆر بووایـە، گلـەیی لـێ نەدەکـردن؟

لــە وەڵام دا دەڵـێین: هــەرچی لــە بەرانبــەر ئـایـەتـەکـانی خــواو لــە بەرانبــەر شــەریعەتو بەرنــامەی خــوادا، وەربگیــرێ، وە ئایەتــەکانی خــوا ﷻ بــە هــەر نرخێـك بگۆڕدرێـتەوە، ئــەو نرخــە هــەر کــەمە، ئەگــەر هــەموو دنیــاش بــێ، بـەڵام خـوا ﷻ لـێرەدا ئــەوەمان بـۆ دەردەخــات، کــە ئــەوانە ئـایـەتـەکـانی خــوای پـەروەردگارو دینـی خـوایـان، لـەلا شـتێکی کـەم بایـەخو کـەم نـرخ بـووە، بۆیــە بــە بەرژەوەندییـەکـی کـەمی دنیـایی ـ کـە بەرژەوەنـدیی دنیـایی بەرانبـەر بـە دینـی خـوا هـەرچـەند بـێ، هـەر کـەمە ـ گۆڕیویـانەتـەوە .

<u>هەڵوەســـتەی دووەم</u>: ئنجــا خـــوا ﷻ دەفــەرموێ: ﴿فَصَدُّواْ عَن سَبِيلِهِۦٓ﴾،

سـەرەنجـام خـەڵـکیـان لـە ڕێـی خـوا لاداوە، وشـەی: (صَـدّ)، بـە مانـای لادان دێ، ئینسـان بۆخـۆی لـە بەرنـامەی خـوا لابـدات، دەگـوترێ: (صَـدَّ عَنْ سَـبيلِ اللهِ)، واتـە: خـۆی لـە بەرنـامەی خـوا لادا، وە بە مانـای لادانی خـەڵـکیش دێ.

واتـە: دەگـونجـێ خۆیـان لە ئـەنجامی ئەوەدا کە نرخێکی کەمیان بە ئایــەتەکانی خـوا کـڕیوە، لـە ڕێی خـوا لایـاندابـێ، یـاخود خـەڵـکیـان لـێ لادا بـێ هەردووکـیان دەگـرێتـەوە، کـە دیـارە ئەوەی ئەوان دەیکـەن، خراپـترین کـردەوەیە.

هـەڵبەتـە مەبەسـت لـە کـڕینـی ئـەو نرخـە، واتــە: ئیمـانیـان نەهێنــا، دیــارە کــە ئیمـانیــان نەهێنــاوە، لــە بەرانبــەر ئــەوەدا بــووە کــە بەرژەوەندییـــەکی دنیـاییـان دەست بکـەوێ، یـان ئـەهلـی کوفر لـێیـان ڕازی بن، سـەرۆك عەشـیـرەت لـێیــان ڕازی بــێ، کــە پێکهاتــەی کـۆمەڵگــەی ئــەو کـاتــە عەشــایریی بــووە، وەك چـۆن ئێسـتـا کـەسێك لـە حزبێکی بێبـڕوا دایـە، لـە حزبێکی عەلـمانیی دایـە، لــە حزبێـك دایــە، کــە حیســاب بـۆ دیـنو خــواو قیــامەتو پاداشــتو ســزاو دواڕۆژ نـاکـات، کـابرا بۆ ڕازیـکـردنی بەرپرسـەکـەی خـۆی، کـە دەشـزانی هـەق لـەولایـە، بەڵام شـوێـن هـەق نـاکـەوێ، بۆ ڕازیـکـردنی بەرپرسـەکـەی خـۆی کـە چـاوەڕوانی زار چـەورکــردنێكو زار شـیـرینـکــردنێکی لــێی هـەیـە، کــە ئــەوە بریتیــە لــە هـەمان پڕۆسـە کـە کـاتی خـۆی خـوای بـێ نیـاز سـەرزەنشـتی ئـەوانەی لـەسـەر کـردەوە.

هەڵوەستەی سێیەم : ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ لَا يَرۡقُبُونَ فِي مُؤۡمِنٍ إِلّٗا وَلَا ذِمَّةٗۚ ﴾، دیارە هەر لەسەر خستنە ڕووی کردوەو هەڵوێستەکانی کافران، بەردەوام دەبێ.

دەفەرموێ: لە هیچ بڕواداریێکدا ڕەچاوی نە خزمایەتیی دەکەن، نە پەیمان دەکەن، ﴿إِلّٗا ﴾، پێشتر گوتمان: زانایان زیاتر بە مانای (قرابة)، نیزیکیی‌و خزمایەتیی لێکیان داوەتەوە، وە ﴿ذِمَّةٗ ﴾ش بە مانای بەڵێن‌و پەیمان هەبوون، لێکیان داوەتەوە، لە ئایەتی پێشی دا خوا فەرمووی: ﴿لَا يَرۡقُبُواْ فِيكُمۡ إِلّٗا وَلَا ذِمَّةٗۚ ﴾، کە ئەوە حاڵەتی گشتییانە، واتە: لە مامەڵەیان لەگەڵ ئێوەدا، ئەی مسوڵمانینە! ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرە بێ بەڵێن‌و بێ پەیمانانە، ڕەچاوی هیچ خزمایەتیی‌و پەیمانێکتان لەگەڵ ناکەن، لە مامەڵەیاندا بە گشتی، بەڵام لێرە کە دووبارە بۆتەوە دەفەرموێ: ﴿ لَا يَرۡقُبُونَ فِي مُؤۡمِنٍ ﴾، واتە: لە هەڵسوکەوتی تاکییشدا هەروان، وەك چۆن بە گشتی لەگەڵ مسوڵمانان‌و قەوارەی ئیسلامیی دا، بەو شێوەیە مامەڵە دەکەن، کە ڕەچاوی پەیمان‌و خزمایەتیی‌و نیزیکیی‌و ئەوانە ناکەن، لە مامەڵە لەگەڵ تاك تاکی مسوڵمانانیشدا، هەر ئەوە پیشەیانە، کە ڕەچاوی خزمایەتیی‌و بەڵێن‌و پەیمان‌و یەکدی ناسین‌و ئەوانە ناکەن، بەڵکو ئەوەی کە جێی تەماشاو سەرنجیانە، هەر ئەوەیە کە چۆن بەرژەوەندییان بۆ بێتە دی.

هەڵوەستەی چوارەم : ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُعۡتَدُونَ ﴾، ئا ئەوانە سنوور بەزێنن، ئەوانە دەست درێژ کارن، لێرەدا ﴿وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُعۡتَدُونَ ﴾، ئەم تەعبیرە ئەوە دەگرێتەوە کە هەر ئەوانەن دەست درێژکارو سنوور شکێنی ڕاستەقینە.

هەڵبەتە لێرەدا خوا ﷻ كە ئاوا بە ڕوونیی‌و، بە جەخت لەسەر كردنەوە، باسی ئەهلی كوفر دەكات، باسی ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانە دەكات، دەیەوێ ئێمەی مسوڵمان حاڵی بكات، كە ئەوانە لە مامەڵەیان لەگەڵماندا، بەو شێوەیە، ئێمەش هەر لە دڵی سافی خۆمانەوە تەماشا نەكەین، وە پێمان وانەبێ، كە ئێمەی مسوڵمان پێمان وایەو دینەكەمان وای تێگەیاندووین كە نابێ درۆ بكەین، نابێ پەیمان شكێنیی بكەین، نابێ غەدر بكەین، وە لەبەرئەوەی كە بۆخۆمان دڵمان ساف‌و ساغەو، دڵسۆزین بۆ هەموو كەس، پێمان وابێ خەڵكیش هەمووی وایە، خەڵكی نامسوڵمان وەك گوریسی نێو هەمبانە وایە، سەدو یەك قۆرت‌و پێچی هەیە!

بۆیە دەبێ لێیان وریا بین! لێرەدا خوا ﷻ كە ئاگاداری نهێنییەكانی نێو سینەی خەڵكە، خەڵك، بە كافرو مسوڵمانەوە، مسوڵمانان ئاگادار دەكاتەوە، بۆ ئەوەی كڵاویان نەچێتە سەر، وە بە قسەی خۆش‌و بۆش‌و، بە ڕواڵەتی جوان‌و نێوەڕۆكی وێرانی، ئەهلی كوفر فریو نەخۆن.

مەسەلەی نۆیەم: كە دەفەرموێ: ﴿فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ فَإِخْوَٰنُكُمْ فِى ٱلدِّينِ ۗ وَنُفَصِّلُ ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾﴾.

ئەوەی پێشێ ئایەتی ژمارە (٥) دەفەرموێ: ﴿فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ فَخَلُّوا۟ سَبِيلَهُمْ﴾، یانی: ئەگەر {ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەو پەیمان شكێنانە}گەڕانەوە بۆلای خواو، نوێژیان بەرپاكردو زەكاتیان دا، ڕێیان بەردەن.

بەڵام لێرەدا دەفەرموێ: ئەگەر گەڕانەوە بۆلای خواو، نوێژیان بەرپا كردو زەكاتیان دا، (واتە: مسوڵمان بوون) ﴿فَإِخْوَٰنُكُمْ فِى ٱلدِّينِ﴾، ئەوە براتانن لە ئاییندا، چونكە ئەوەی پێشێ لە سیاقێكدا هاتبوو، كە خوا ﷻ فەرموو بووی: ﴿فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ فَٱقْتُلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَٱحْصُرُوهُمْ وَٱقْعُدُوا۟ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ﴾.

ئەگەر چوار مانگە مۆڵەتەکە بەسەرچوون، هەر کام لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، (واتە: ئەوانەی پەیمان شکێنن)، لێتان هەڵکەوتن بیانکوژن، بیانگرن، ئابڵووقەیان بدەن، وە لە هەموو بۆسەیەکدا بۆیان دابنیشین.

چونکە لەوێ باسی کوشتو گرتن بوو، فەرمووی: ڕێیان بەردەن، واتە: لێیان گەڕێن، ئەگەر تەوبەیان کردو نوێژیان بەرپا کردو زەکاتیان دا، بەڵام لێرەدا شتێکی بۆ زیاد کردوە، واتە: وێڕای ئەوەی کە دەبێ ڕێیان بدەن، ڕێیان بۆ چۆڵ بکەنو ئازاد بن، مادام هاتنە نێو ئیسلامەوە، با هەتا دوێنێش دوژمن بووبن، پەیمان شکێن بووبن، دەستیان بە خوێنی مسوڵمانان سوور بووبێ، ئێستا وێڕای ئەوە کە دەبێ ڕێیان بەردەن، زیاد لەوەشو سەربارەش برای ئاییتییتانن، دەبێ وەك براتان حیسابیان بۆ بکەنو مامەڵەیان لەگەڵدا بکەن، دیارە بە مەرجێك کە هاتنە نێو ئیسلامەکەیان ڕاست بێو بە ساغیی بووبێ.

کە ئەوەش سەماحەتی ئیسلامو دڵ فراوانیی و لێبوردەیی دەگەیەنێ، کە تا دوێنێ کەسێك کە دوژمنی سەرسەختی مسوڵمانان بووەو، دەستی بە خوێنی مسوڵمانان سوور بووە، بەڵام ئەمڕۆ کە مسوڵمان دەبێ، هیچی پێشێی لەگەڵی لێك نادرێتەوە.

ئنجا ئەوە نەك هەر شتێکی تیۆریی (نظري)، بووبێ، بەڵکو بە کردەوەش هەروا بووە، بۆ وێنە: عەمری کوڕی عاص خوا لێی ڕازی بێ، کە لە سەردەمی نەفامییدا نوێنەری قوڕەیشییەکان بوو، چوو بۆ حەبەشە، بۆ ئەوەی جەعفەری کوڕی ئەبی طالیبو ئەو مسوڵمانانەی کە کۆچیان کرد بوو بۆ حەبەشە، بیانهێننەوە بە زۆر، وە هەرچی لە دەستی هات کردی، بەڵام کاتێك هاتە نێو ئیسلامەوە، یەکسەر پێغەمبەر ﷺ لە یەکێك لە جەنگەکاندا کە خۆی لەگەڵ دا نەبوو، کردی بە فەرماندە، کە ئەبو بەکرو، عومەریش خوا لێیان ڕازی بێ لە نێو ئەو سوپایە دابوون، هەروەها خالیدی کوڕی وەلید کە هۆکاری شکستی مسوڵمانان، وە زەبر لێدرانی مسوڵمانان بوو، لە جەنگی (ئوحود)دا ، لە سەردەمی نەفامییدا، بەڵام کە دوایی مسوڵمان دەبێ، پێغەمبەر ﷺ نازناوی شمشێری هەڵکێشراوی خوا (سیف الله المسلول)ی پێ دەدات، وە چەندان بەرپرسیارێتیشی پێ دەسپێرێ، کە تا دوێنێش دوژمنێکی سەرسەختی ئیسلام بووە!

ئـەوەش وەك گـوتم: تـەنیـا لـە ئیسلامـدا بـەو باخـەڵ فـەڕاحییو، ڕابـردوو لـە بیـركردنو، لاپـەڕەی سپی هـەڵدانەوەو، ئـەو جۆرە مامەڵـەیـە هـەیـە، خـەڵـكی دیكـە كـۆنە قینـی لـە دڵدا هـەر دەمێنـێ، وە شتـە ڕابردووەكـان لـەسـەر ئـەو كەسـانە حیساب دەكەن، كـە دێنـە ژێر سایـەیانەوە.

دوایـی دەفـەرموێ: ﴿ وَنُفَصِّلُ ٱلْأَيَـٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴾، وە ئـایـەتـەكـان بـۆ كۆمەڵێك كە بـزانن ڕۆشن دەكـەینـەوە.

(تفصیل) بریتیـە لـە لـێك كێشـانەوەی شتێك، واتـە: ئـایـەتـەكـانی خـۆمان وەك چـۆن شـتێك لێـك دەكێشیـەوەو فـراوانی دەكـەی، چاكتـر دیـار دەبـێ، ئـاوا ئـایـەتـەكـانی خـۆمان ڕوون دەكـەینـەوە، بۆ كـێ؟

بۆ كەسانێك كـە بزانـن، واتـە: كـەسانێك كـە عیلـمو زانیـاریـیان هـەبـێ، چاكتـر لـە ئـایـەتـەكـانی خـواو شیكـردنەوەی ئـایـەتـەكـانی خـوا، تێیـاندا بەهـرەمـەند دەبـنو حـاڵی دەبـن.

مەسـەلـەی دەیـەم: كـە دەفـەرموێ: ﴿ وَإِن نَّكَثُوٓاْ أَيْمَـٰنَهُم مِّنۢ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُواْ فِى دِينِكُمْ فَقَـٰتِلُوٓاْ أَئِمَّةَ ٱلْكُفْرِ ۙ إِنَّهُمْ لَآ أَيْمَـٰنَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنتَهُونَ ﴿١٢﴾ ﴾.

ئـەوە لە حالێك دا كـە تـەوبەیـان كـردو، نوێـژیـان بەرپا كـردو، زەكـاتیان دا، بـرای ئـاینیـتـانن، ئـەدی ئـەگـەر جارێكی دی، سوێـندەكـانی خـۆیـان شكـاند، دوای ئـەوەی كە پەیمانیشیان داوە ؟، بێگومان ئەو كاتە حوكمێكی دیكەیان هەیە، بۆیە دەفەرموێ: وە ئـەگـەر سـوێـندەكـانی خـۆیـان هـەڵوەشـاندنەوە، دوای ئـەوەی پـەیمـانیـان دابـوو، (واتـە: پـەیمـانیـان دابوو بە سـوێـندەوە)، وە تـانەیـان لـە ئـایینـەكـەتـان دا، ئـەوە لـە دژی پێشەوایـانی كوفـر بجەنگن، لـە دژی سـەرانی كوفردا، چونكـە ئـەوانە هـیچ سـوێـندیان نیەو بە سـوێـندەكـانیـانـەوە پابەند نین، وە بە پـەیمـانیـانـەوە پابەند نـین، ﴿ لَعَلَّهُمْ يَنتَهُونَ ﴾، بەڵكو لـە ئـەنجامی ئـەوەدا كە زەبـری ئێوەیـان پێبكـەوێ،

دەست هەڵبگرن، لە چی دەست هەڵدەگرن؟ لە پەیمان شکێنیی، یاخود لە دژایەتیی کردنی ئیسلامو مسوڵمانان، یاخود لە تانەدان لە ئیسلام.

بەڵام وا پێدەچێ زیاتر مەبەست ئەوە بێ کە دەست هەڵدەگرن لە پەیمان شکێنیی، چونکە ئیسلام نەیگوتوە، ئەو خەڵکە حەتمەن دەبێ مسوڵمان بێ، مسوڵمان دەبێ باشتر، مسوڵمان نابێ، با کافرێك بێ لاشەڕو، ئاشتییخواز بێ، لەگەڵ قەوارەی ئیسلامیی دا، ئیسلام هەر قبووڵیەتی مادام پابەند بێ بەو بەڵێنو پەیمانەوە کە دەیدات، یانی: سەنگەر لە ئیسلام نەگرێو دژایەتیی نەکات، ئیسلام هەر قبووڵیەتی.

کەواتە: ﴿لَعَلَّهُمْ يَنتَهُونَ﴾، هەرچەند هەموویان دەگرێتەوە:

أ) دەگونجێ مەبەست پێی ئەوە بێ، دەست هەڵدەگرن لە پەیمان شکێنییو بێ بەڵێنیی.

ب) وە دەنگونجێ مەبەست پێی ئەوەبێ، دەست هەڵدەگرن لە دژایەتیی ئیسلامو مسوڵمانان.

ج) وە دەگونجێ مەبەست پێی ئەوە بێ، دەست هەڵدەگرن لە تانەدان لە ئیسلام.

بەڵام بە پێی سیاقی ئایەتەکان، ئەوەی کە زیاتر ئەوانی لەسەر سەرزەنشت کراو، پابەند نەبوونە بە سوێندو پەیمانەوە.

سەرنجدانی پێنج تەعبیرو وشەی ئەم ئایەتە

١ / (النَّكْثُ، النَّقْضُ)، (نکث): لە ڕیشەدا بریتییە لەوە شتێك كە چنرا بێ، هەڵبوەشێنرێتەوەو، شیبکرێتەوە، (نقض)یش بۆ دیوارێکە کە دانرابێ، دوایی هەڵبوەشرێنێتەوە، پێی دەگوترێ: (نقض)، بەڵام (نكث)، بۆ شتێکە کە چنرا بێو ڕێسرا بێ، دوایی بکرێتەوە بە خوریی، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَنقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا ﴿٩١﴾﴾النحل.

واتە: وە سوێندان پاش مەحکەم کرانیان، هەڵمەوەشێننەوە.

دوایی دەفەرموێ: ﴿كَٱلَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنۢ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنكَٰثًا ﴿٩٢﴾﴾ النحل.

واتە: وەك ئەو ئافرەتەی کە ئەو شتەی چنیویەتی، دوایی شیکردۆتەوەو، ڕیسەکەی خۆی کردۆتەوە خوری.

٢ / وشەی: ﴿أَيْمَٰنَهُم﴾، کۆی (يمين)ە، (يمين)یش واتە: سوێند، کە (حَلْف)یشی پێ دەڵێن.

بۆیە وشەی: (يمين) بۆ سوێند بەکارهاتوە، چونکە عادەتیان وابووە کە سوێندیان خواردوە، ئەو شتەی بەلایانەوە گرنگ بووە، دەستی ڕاستیان لەسەر داناوە، کە ئێستاش هەر وایە، یاخود وێڕای سوێندەکەش دەستی ڕاستیشیان خستۆتە نێو دەستی کابرا، وە بەڵێنیشیان پێداوە.

٣ / کە دەفەرموێ: ﴿وَطَعَنُوا۟ فِى دِينِكُمْ﴾، واتە: تانەیان لە دینی ئێوە داوەو عەیبیان لێ گرتوە (عَابُوهُ وَقَدَحُوا فِيهِ فَثَلَمُوهُ)، ڕەخنەیان لێگرتوەو تانەیان لێداوە، وە عەیبیان بۆ دۆزیوەتەوە، ویستوویانە ناشیرینی بکەن.

٤ / وشەی ﴿أَئِمَّةَ ٱلْكُفْرِ﴾، (أئِمَّة)، کۆی (إمَام)ە، (إمَام) واتە: پێشەوا، جا پێشەوا هەر کەسێکە کە لە پێش خەڵکەوە بڕوا، لە خێرو چاکەدا بێ، کە (أَئِمَّة الهُدَى)ن، یان لە خراپەدا بێ، کە (أَئِمَّة الكُفْر)، یان (أَئِمَّة الظُّلْم)ن، وە خوای زاناو شارەزا وشەی (أَئِمَّة) و (إمَام)ی لە قورئاندا بۆ چاکەو بۆ خراپە بەکارهێناوە.

٥ / کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّهُمْ لَآ أَيْمَٰنَ لَهُمْ﴾، ئەوانە سوێندیان نین، واتە: پابەند نین بە سوێندەوە، دەنا سوێند دەخۆن، بەڵام کە پێوەی پابەند نەبوون، وەك سوێندیان نەخواردبێ وایە، حەسەنی بەصرایی ڕەحمەتی

خـوای لـێ بـێ خوێنـدوویـەتەوە: (إِنَّهُمْ لَآ إِيمَانَ لَهُمْ)، ئـەوانە ئیمانیـان نیـە، بۆیـە لـە دژیان بجەنگن.

بەڵام بێگومـان ئـەو خوێنـدنـەوە (قـراءة)یـە ڕاسـت نیـەو، بەجـێ نیـە، چونكـە ئیسلام لەبەرئەوە لە دژیـان ناجەنگێ، كـە ئیمانیـان نیە، بە بەڵگەی ئەوە كە ئـەو هـاوبەش بۆ خـوا دانـەرو، كـافرانەی كـە پابەندن بە پـەیمـانەوە، ئیسلام جـەنگیان لـە دژ نـاكـات، كـەواتـە: لـەبەر بێ ئیمـانیی نیـە، بەڵكـو لـەبەر بـێ پـەیمـانییـە، بۆیـە (أبو جعفر الطبري) لـە تـەفسـیرەكـەی دا دەڵـێ: {وَالصَّوَابُ مِنَ القِرَاءَةِ فِي ذَلِكَ، الَّذِي لاَ أَسْتَجِيزُ القِرَاءَةَ بغَيرِهِ، قِرَاءَةُ مَنْ قَرَأَ بفَتْح (الأَلِفِ) دُونَ كَسْرِها، لإِجْمَاعِ الحُجة مِنَ القرّاءِ عَلَى القِرَاءَةِ بهِ، وَرَفْضِ خِلافِهِ}[1].

واتـە: خوێنـدنـەوەی ڕاست كـە من جگە لـەوە ڕێگە نادەم كە پێی بخوێـنرێتـەوە، خوێنـدنـەوەی ئـەو كـەسـەیـە كـە بە فـەتحـی (أ)ەكـە دەیخوێنێـتـەوە ﴿لَآ أَيْمَانَ لَهُمْ﴾، ئـەوانە خاوەنی سوێـند نین، نـەك بـە ژێـری (أ)ەكـە: (إِنَّهُمْ لا إِيمَانَ لَهُمْ)، چونكـە یەك دەنگیی هـەموو قوڕئان خوێـنەكان لـەسـەر ئـەوەیـە كـە دەبـێ بـە ﴿أَيْمَانَ﴾، بخوێـنرێتـەوە، {وە لـە خـوای زانـاو، لـە پێغـەمبـەرەوە ﷺ بـەو شـێوەیـە هـاتوە}، وە پێچەوانەی ئەوەیان {كە (أ)ەكە ژێری هـەبـێ، كـە ئـەو كـاتـە دەبێـتە (إِنَّهُمْ لا إِيمَانَ لَهُمْ)، ڕەفز كـردوە.

دیـاره قسـەكـەشی ڕاستـە، چونكـە وەك باسیشـمان كـرد: ئیسـلام ئیعـلانی جـەنگی لـە دژی ئـەو هـاوبەش بـۆ خـوا دانـەرو كـافرانەدا كـردوە، كـە خـاوەن بەڵێـنو پـەیمـان نـینو، سوێنـدەكانیـان جێـبەجـێ نـاكـەن، نـەك لـەبەر ئـەوەی ئیمانیـان نیـە، لـەبەر بـێ ئیمانیی نیـە، بەڵكو لـەبەر بێ پـەیمـانییـە.

---

١) مجلد (١٠)، ص ٩٤.

حوكمی ڕەخنە لە ئیسلام گرتن و تانە لێدانی

لێرەدا مسەلەیەك هەیە كە خوا دەفەرموێ: ﴿وَطَعَنُواْ فِي دِينِكُمْ﴾، هەندێك لە زانایان شتێكیان گوتوە، كە من پێم وایە زیاتر حاڵەتێكی عاطیفیی پاڵی پێوە ناون، بیڵێن، ئەویش ئەوەیە كە هەر كافرێك لە ژێر سایەی ئیسلامو مسوڵمانانی بێ، بۆی نیە ڕەخنە لە ئیسلام بگرێ، ڕەخنە لە پێغەمبەر ﷺ بگرێ، ڕەخنە لە قورئان بگرێ، وە ئەگەر وایكرد، ئەوە خوێنی حەڵاڵ دەبێ، هەڵبەتە ئەو ڕایە، ڕای مالیكو شافیعیی و غەیری ئەوانیشە ڕەحمەتی خوایان لێ بێ، ئنجا ئەگەر خۆشیان دیكۆمێنتێك نەبێ كە گوتوویانە: گرنگ ئەوەیە كە بە ناوی ئەوانەوەو لە مەزهەبی واندا، باوە.

بەڵام ئەبو حەنیفە، ڕەحمەتی خوای لێ بێ، لەگەڵ هەندێكی دیكە لە زانایان، ڕایان وایە كە نەخێر لەسەر تانەدان لە ئیسلامو، ڕەخنە گرتن لە قورئانو، قسە گوتن بە پێغەمبەر ﷺ، ئەو كافرانەی لە ژێر دەوڵەتی ئیسلامیی دا دەژین، وە لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامیی دا تەبان، جا چ سەرانە بدەن، چ بە شێوەیەك لە شێوەكان تێگەیشتنیان هەبێ لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامیی دا، لەسەر ئەوەی كە ڕەخنە دەگرنو، قسە دەڵێنو، قسەی بێجێ دەكەن، ناكوژرێن، وە ئەوە بە پەیمان هەڵوەشاندنەوە، لە قەڵەم نادرێ.

وە بە تەئكید ئەو قسەیەی ئەبو حەنیفەو ئەو زانایانە، ڕاستە، بۆچی؟

چونكە: بابای جوولەكە، كە تۆ لێی دەسەلمێنی، جوولەكە بێو لە سایەی دەوڵەتی ئیسلامیی دا بژی، یان نەصرانیی بێ، یان بووذایی بێ، یان مەجووسیی بێ، یان صابیئە بێ، دیارە ئەوانە شتێكی ئاسایی یە كە بڕوایان بە قورئانو

ئیسلام‌و پێغەمبەری خاتەم ﷺ نیە، ئەدی ئەوە نیە تۆ لێت سەلماندوون کە بڕواشیان بە قورئان‌و بە ئیسلام‌و بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ، نەبێ، بەلام هاوولاتییش بن؟!

بۆیە وەك ئەبو حەنیفە گوتوویەتی: ئەو كوفرەی كە لەسەرینی، گەورەترە لەو ڕەخنەیەی کە دەیگرن، ئەوە لە لایەك.

پاشان ئەگەر تەماشای سیرەی پێغەمبەر ﷺ بکەین، دەبینین نەصرانییەکان (نصاری)ی نەجران لە کۆتایی تەمەنی پێغەمبەردا ﷺ لە سالەکانی: (٩ و ١٠)ی کۆچیی دا هاتوون، لە مزگەوتی پێغەمبەردا ﷺ موناقەشەو مشتومڕیان کردوە لەگەڵ پێغەمبەری خوادا، لەسەر ئەوە کە عیسا کوڕی خوایە، وە نکوولییان کردوە لەوەی کە (محەممەد) پێغەمبەری خوایە ﷺ، وە مزگەوتی پێغەمبەریش شوێنی حەوانەوەیان بووە، وە پێغەمبەری خوا لێیان گەڕاوە، لەوێدا نوێژو تاعەت‌و پەرستشتی خۆیانیان کردوە !

کەواتە: لەسەر ئەوە کە شتێك خۆیان قەناعەتیان وایەو، ئیسلامیش ئەو قەناعەتەی لێ سەلماندوون، بەو واتایەی ڕێگای داون ئەو قەناعەتەیان هەبێ، وە لە ژێر سایەی دەوڵەتی ئیسلامییش دا بن، با قەناعەتەکەشیان بە هەڵە بزانرێ، ئنجا جوولەکە بن، نەصرانیی بن، یان خاوەنی هەر جۆرە فیکرەیەك بن، لەسەر دەربڕینی ئەو فیکرەو قەناعەتەیان، وە لەسەر تانەدان لەسەر ئیمان‌و ئیسلام، خوێنیان حەڵاڵ ناکرێ، وە بە هەڵوەشانەوەی پەیمانەکەیان لە قەڵەم نادرێ.

هەڵبەتە دەگونجێ دەوڵەتی ئیسلامیی لەگەڵیان ڕێك بکەوێ‌و سنوورێك دابنرێ: وەرن ڕەخنەی بابەتییانە لە یەکدی دەگرین، وەرن با وتووێژمان هەبێ، دیارە ئێوە قەناعەتتان وایە، بڕواتان بە قورئان نیە، بە ئیسلام نیە، بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ نیە.

بەلام بێگومان قەناعەتی خۆ دەربڕین، وە ڕەخنە گرتن لە دینی بەرانبەرت شتێکە، وە قسەی ناشیرین گوتن، شتێکی دیکەیە.

هەڵبەتە قسەی ناشیرین‌و جنێودان‌و سووکایەتیی کردن لە کەس قبووڵ ناکرێ، خوای دادگەر تەنانەت لە مسوڵمانانیشی قبووڵ ناکات، بەرانبەر بە ئەهلی

کوفر، یا کوفرو شیرکەکەیان‌و بت پەرستییشیان هەڵەبێ، کە بە تەئکیدیش هەڵەیە، وەك خوای کارزان دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَسُبُّوا۟ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ فَيَسُبُّوا۟ ٱللَّهَ عَدْوًۢا بِغَيْرِ ﴿١٠٨﴾ ﴾الأنعام.

واتە: ئەو شتانەی کە (کافرەکان) دەیانپەرستن لە جیاتی خوا، جنێویان پێ مەڵێن، بۆ ئەوەی ئەوانیش نەزانانە، (یان لە بەرانبەر ئەوەدا) قسە بە خوا نەڵێن، وشەی بێ‌ڕێزی لە بەرانبەردا بەکار نەهێنن.

هەڵبەتە من لە تەفسیری سووڕەتی (الأنعام)دا بە تەفصیلێ باسی ئەو مەسەلەیەم کردوە، کە بەرگی پێنجەمی ئەم تەفسیرەیە، کە ئیسلام ڕێگا بە مسوڵمانان نادات سووکایەتیی‌و بێ‌ڕێزیی‌و، وشەی بێ نەزاکەت بە بەرانبەر بە پەرستراوەکانی بت پەرستەکان‌و کافرەکان بەکاربێنن، دیارە بە هەمان شێوەش دەوڵەتی ئیسلامیی ڕێگا نادات کەس سووکایەتیی بە ئیسلام‌و مسوڵمانان بکات، بەڵام بڵێی: ڕێگای ڕەخنەیان لێ بگرێ!

نەخێر، چونکە ڕەخنە گرتن دەکەوێتە چوار چێوەی ئازادیی بیروڕاوە، وە خوای پەروەردگاریش بەندەکانی ئازاد کردوە، بە دەقی ئایەت وەك دەفەرموێ: ﴿ وَقُلِ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ ۖ فَمَن شَآءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَآءَ فَلْيَكْفُرْ ﴿٢٩﴾ ﴾الكهف.

وە بڵێ: هەق لە پەروەردگارتانەوەیە، کێ حەز دەکات با ئیمان بێنێ، کێش حەز دەکات با بێبڕوا بێ.

واتە خوای باڵادەست ڕێگای کافر بوونی داوە، ئنجا ئەگەر ڕێگای کافر بوونی دابێ، کە بابای کافر تەعبیر بکات لە کوفرەکەی خۆی، وە فیکرەکەی بەرانبەری کە ئیسلامە، ڕەخنەی لێ بگرێ، بواری ئەوە هەیە، بەڵام جنێودان‌و قسەی سووك‌و بێ نەزاکەت‌و، دڵ بریندار کردنی مسوڵمانان، ئەوەیان دروست نیە، نە بۆ کافران دروستە، لە بەرانبەر مسوڵمانان دا، وە نە بۆ مسوڵمانانیش دروستە، لە بەرانبەر ئەهلی کوفردا.

مەسەلەی یازدەیەم: کە دەفەرموێ : ﴿ أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَّكَثُوٓاْ أَيْمَـٰنَهُمْ وَهَمُّواْ بِإِخْرَاجِ ٱلرَّسُولِ وَهُم بَدَءُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ۚ أَتَخْشَوْنَهُمْ ۚ فَٱللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَوْهُ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾ ﴾.

دیارە لەم ئایەتانەدا خوا ﷻ دەیەوێ مسوڵمانان هانبدات بۆ شەڕ کردنو جەنگ کردن لە دژی ئەو کافرو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەی، کە بێ بەڵێنو بێ پەیمانن، وە هەر لە دەرفەتێك دەگەڕێن، زەبر لە ئیسلامو مسوڵمانان بدەن، ئنجا لێرەدا خوا دەفەرموێ: ئایا جەنگ ناکەن لە دژی کۆمەڵێك دا کە سوێندەکانی خۆیانیان هەڵوەشاندۆتەوە، ئەو سوێندانەی کە لەسەر پەیمانەکانیان خواردوویانن، ﴿ وَهَمُّواْ بِإِخْرَاجِ ٱلرَّسُولِ ﴾، وە کاتی خۆی ویستیان پێغەمبەر ﷺ لە شارەکەی خۆی، لە مەککە، وەدەر بنێن، وە کردیشیان، ﴿ وَهُم بَدَءُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ﴾، وە ئەوانیش یەکەمجار دەست پێشخەر بوون، هاتن بە سوپایەکی هەزار کەسییەوە، کە جەنگی بەدری لێ ڕوودا.

کەواتە: خوای زاڵی باڵادەست، سێ هۆکار دەخاتە ڕوو، بۆ ئەوەی ببنە هاندەر بۆ جەنگ کردنی مسوڵمانان لە دژی ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەی، کە قوڕەیشییەکان سەرقافڵەیان بوون:

١ - بەڵێنو پەیمانەکانی خۆیانیان، هەڵوەشاندۆتەوەو پێوەی پابەند نەبوون.

٢ - کاتی خۆی پیلانیان گێڕا، کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە شارەکەی دەربکەنو، دەریشیان کرد.

٣ - ئەوان دەسپێشخەری جەنگ بوون، شەڕیان بە مسوڵمانان فرۆشت.

بەڵێ ئەو سێ هۆکارو، هاندەرە هەن، بۆ جەنگ کردن لە دژی کافران، ئەدی با بزانین هیچ بەرپەرچێك هەیە؟

خوا دەفەرموێ: ﴿ أَتَخْشَوْنَهُمْ ﴾، ئایا لێیان دەترسێن؟!

﴿فَٱللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخۡشَوۡهُ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ﴾، بێگومان خوا شایستەترە لێی بترسێن، ئەگەر بڕوادارن.

كەواتە: هۆكار هەیەو پاڵنەر هەیە بۆ جەنگ كردنتان لە دژیان، وە هیچ پەرچیش نیە، مەگەر ئەوە بێ كە لێیان بترسێن، ئنجا ئەگەر ئیمانداریش بن، دەبێ بەس لە خوا بترسێنو، خوا شایستەترە كە لێی بترسێن، لەوان بێ باك بنو مەترسێن

كەواتە: پێویستە جەنگیان لە دژ بكەن، بۆ ئەوەی بە نێچیرێكی تووك نەرم نەیەنە بەرچاو، وە تەماعتان تێنەكەنو شەڕتان پێ نەفرۆشن.

مەسەلەی دوازدەیەم : كە دەفەرموێ :﴿قَٰتِلُوهُمۡ يُعَذِّبۡهُمُ ٱللَّهُ بِأَيۡدِيكُمۡ وَيُخۡزِهِمۡ وَيَنصُرۡكُمۡ عَلَيۡهِمۡ وَيَشۡفِ صُدُورَ قَوۡمٖ مُّؤۡمِنِينَ ١٤ وَيُذۡهِبۡ غَيۡظَ قُلُوبِهِمۡۗ وَيَتُوبُ ٱللَّهُ عَلَىٰ مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ١٥﴾.

واتە: لە دژیان بجەنگن، دوایی چوار جۆرە دەرهاویشتەی ئەو جەنگ كردنە دەخاتە ڕوو:

١) ﴿يُعَذِّبۡهُمُ ٱللَّهُ بِأَيۡدِيكُمۡ﴾، ئەگەر ئێوە لە دژیان بجەنگن، خوا بە دەستی ئێوە سزایان دەدات.

٢) ﴿وَيُخۡزِهِمۡ﴾، وە زەبوونو سەرشۆڕیان دەكات، ئەو لووت بەرزیو كەشخەكردنو خۆ ڕانواندنەیان نامینێ.

٣) ﴿وَيَنصُرۡكُمۡ عَلَيۡهِمۡ﴾، وە خوا ئێوە بەسەر ئەوان دا سەردەخات، دڵنیابن.

٤) ﴿وَيَشۡفِ صُدُورَ قَوۡمٖ مُّؤۡمِنِينَ ١٤ وَيُذۡهِبۡ غَيۡظَ قُلُوبِهِمۡ﴾، وە شیفای سینەی كۆمەڵێك لە ئیمانداران دەدات، وە ڕقو كینەیەكی پەنگ خواردووی كە لە دڵیان دا هەبووە، لای دەبات، كە كێ بوون ئەوانە؟

بێگومان بە نسبەت ئەو کاتەوە دەڵێن: هۆزی خوزاعە بوون، هۆزی خوزاعە هاوپەیمانی پێغەمبەر ﷺ بوون، وەك (طبري) گوتوویەتی[1]، چونکە لە دوای صوڵحی حودەیبییە، خوزاعە بوونە هاوپەیمانی پێغەمبەر ﷺ، بەنو بەکریش بوونە هاوپەیمانی قورەیشییەکان، ئنجا ڕۆژێك خوزاعە کە چوو بوون بۆ خوا پەرستیی، بۆ دەوروبەری مزگەوتی حەرام، بەنو بەکر بە پشتیوانیی قورەیش دەرفەتیان لێ هێنان، وە (١٠ تا ٢٠) کەسیان لێ کوشتن، بە غەدر، کە دیارە ئەوەش بووە هۆی ئەوەی کە دوایی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو پەیمانەی کە لە حودەیبییەدا لەگەڵ قورەیشیەکاندا بەستبووی، بە هەڵوەشاوەی دابنێ، لەلایەن ئەوانەوە، پاشان ئەوە بوو کە ئازادکردنی مەککەی بە دوا داهات.

ئنجا خوا دەفەرموێ: ئەگەر ئێوە لە دژیان بجەنگن، کۆمەڵێك لە ئیماندارانیش کە ڕق و کینەی زۆریان چۆتە دڵ و سینەوە، لە بەرانبەر ئەو کافرانەدا، کە غەدریان لێکردوون، ئەوانیش دڵیان چاك دەبێ و تۆڵەی خۆیان دەکەنەوە، لە ئەنجامی ئەو شەڕو جەنگەدا، ئەدی بەنسبەت ئەو کافرانەوە کە مسوڵمان دەبن؟

دەفەرموێ: ﴿وَيَتُوبُ ٱللَّهُ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ﴾، وە دواییش خوا دەگەڕێتەوە بە تەوبە وەرگرتن و بە لێبوردن، بۆ سەر هەر کەسێك کە بیەوێ، واتە: ئەو ئەهلی شیرك و کوفرە کە جەنگیان لە دژ دەکەن، ئەوانەیان کە مسوڵمان دەبن و، خوای بەخشەر هیدایەتیان دەدات، هەر کەسێك کە خوا بیەوێ، ﴿وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾، وە خوا زانای و کارزانە.

مەسەلەی سێزدەم و کۆتایی: خوای بێ هاوەڵ باسی بابەتێکی دیکە دەکات، کە هەر پەیوەستە بە جەنگ کردن لە دژی هاوبەش بۆ خوا دانەران، دەفەرموێ:

﴿ أَمۡ حَسِبۡتُمۡ أَن تُتۡرَكُواْ وَلَمَّا يَعۡلَمِ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ مِنكُمۡ وَلَمۡ يَتَّخِذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَلَا رَسُولِهِۦ وَلَا ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَلِيجَةٗۚ وَٱللَّهُ خَبِيرُۢ بِمَا

---

١) جامع البيان، ج ٦، ص ٩٦.

تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾﴾.

یان ئایا پێتان وایە وازتان لێ بهێنرێ، بەرلەوەی کە خوا ئەوانەتان بزانێ (بناسێ) کە لە ڕێی خوادا تێدەکۆشن، وە بێجگە لە خواو لە پێغەمبەرەکەی (ﷺ)و لە بڕواداران، کەسی دیکە ناکەنە جێگای ڕازو نیازی خۆیان، {کە نهێنییەکانی خۆیانیان پێ بڵێن، ئایا پێتان وایە وازتان لێبهێنرێ، تاکو خوا ئەوەی بۆ دەرنەکەوێ، ئەگەر پێتان وابێ وازتان لێ بهێنرێ، پێش ئەوەی ئەوە دەربکەوێ، ئەوە خەیاڵ پڵاوتان کردوە}، وە بێگومان خوا ﷻ بەوەی کە دەیکەن شارەزایە، واتە: بەرلەوەی تاقیشتان بکاتەوە دەتانناسێو پێتان شارەزایە، بەڵام تاقیتان دەکاتەوە، تاکو لەسەر ئەرزی واقیع بۆی دەربکەون.

شیکردنەوەی چەند وشەیەك

١/ ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ﴾، (حَسِبَ)، واتە: پێی وابوو.

(ظَنَّ أَو تَوَقَّعَ أَو تَخَيَّلَ)، ئایا پێتان وابوو، ئایا پێتان وایە.

﴿أَن تُتْرَكُوا﴾، کە وازتان لێ بهێنرێ، واتە: تاقی نەکرێنەوە.

خەڵك بە چی تاقی دەکرێنەوە؟ بە خۆشیی و ناخۆشیی، بەوە کە تۆ دەبێ جەنگ بکەی لە پێناوی خواداو، فیداکاریی بکەیو سەرو ماڵی خۆت ببەخشی.

٢/ ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنكُمْ﴾، جارێ خوا نەیزانیوە کامانەتان تێدەکۆشن (واتە: بە سەرو ماڵ تێدەکۆشن)، ئنجا ئایا تاکو خەڵك تێنەکۆشێ، خوا نایاناسێ، نایانزانێ؟

نەخێر، بەڵکو مەبەست ئەوەیە، جارێ تێکۆشان لە ئێوەدا نەهاتۆتە دی، جگە لە خواو، پێغەمبەری خواو، بڕواداران بە جێی ڕازو نیاز نەگرتن، نەهاتۆتە دی، تاکو زانیاریی خوا پێوەی پەیوەست بێ، چونکە هەر شتێك

هەبێ، خوا دەیزانێ، بەڵام جارێ ئەو شتە نەهاتۆتە دی، تاكو زانیاریی خوا لە دنیای واقیع دا پێوەی پەیوەست بێ، نەك تاكو ئەوان ئەو كردەوانە نەكەن، خوای زانا، نەیانزانێ، نەخێر.

بەڵام ئەو كردەوانە تاكو لەسەر ئەرزی واقیع، پەیدا نەبن، زانیاریی خوای پەنهانزان، وەك شتێك كە لە واقیعدا هەن، پێیانەوە پەیوەست نابێ، ئەگەرنا خوای شارەزا هیچ شتێك نیە، لێی پەنهان بێ، چ هەبێ، چ دوایی پەیدابێ

٣/ وشەی: ﴿وَلِيجَةً﴾، (طبري)، دەڵێ: (الوَلِيجة: هُوَ الشيءُ يدخل فِي آخَر غَيْرِه، وَإِنَّمَا عُنِي بها فِي هَذَا المَوْضِع: البِطَانَةُ مِنَ المُشْرِكِينَ، نَهَى اللهُ المُؤْمِنِينَ أَنْ يَتَّخِذُوا مِنْ عَدُوِّهِم مِنَ المُشْرِكِينَ أَوْلِيَاء، يُفْشُونَ إِلَيْهِم أَسْرَارَهُمْ)[1].

واتە: (وَلِيجَةً) شتێكی نامۆیە دەچێتە نێو شتێكی دیكەوە، كە لێرەدا مەبەست ئەوەیە هیچ كەس لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان، مەكەنە جێی ڕازو نیازی خۆتان، نهێنیی خۆتانیان پێ بڵێن، خوا لە بڕوادارانی قەدەغە كردوە كە لە دوژمنەكانیان (لە هاوبەش بۆ خوا دانەران)، كەسانێك بگرن بە دۆست، وە نهێنییەكانی خۆیان، (نهێنییەكانی مسوڵمانانیان) پێ بڵێن.

٤ / ئنجا كە خوا دەفەرموێ: ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تُتْرَكُوا﴾، (إبن زيد) كە یەكێكە لە زانایان دەڵێ: (أَبى أَنْ يَدَعَهُمْ دُونَ التَّمْحِيص)، خوا ڕازی نەبووە وازیان لێ بێنێ، تاكو نەیان پاڵێوێ.

(تمحيص)، واتە: لە بێژینگ دانو پاڵاوتن، هەڵبەتە ئەو ڕاستییە كە خوا ﷻ بەندەكانی خۆی لە ئیماندارانی دەپاڵێوێ، لە بێژینگیان دەدا، لە زۆر شوێن لە قورئاندا باسكراوە، جگە لێرەش، بۆ وێنە:

---

١) ج٦، ص٩٧.

أ / لە سوورەتی (آل عمران)دا خوای بەرزی مەزن دەفەرموێ: ﴿أَمۡ حَسِبۡتُمۡ أَن تَدۡخُلُواْ ٱلۡجَنَّةَ وَلَمَّا يَعۡلَمِ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ مِنكُمۡ وَيَعۡلَمَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٤٢﴾﴾

واتە: ئایا پێتان وایە بچنە بەهەشت کە جارێ خوا نەیزانیوە (واتە: لەسەر ئەرزی واقیع بۆی دەرنەکەوتوە) کێن ئەوانەتان کە لەپێناوی خوادا، تێدەکۆشن و خۆڕاگرن.

ب / هەروەها لە سوورەتی (البقرة)ش دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿أَمۡ حَسِبۡتُمۡ أَن تَدۡخُلُواْ ٱلۡجَنَّةَ وَلَمَّا يَأۡتِكُم مَّثَلُ ٱلَّذِينَ خَلَوۡاْ مِن قَبۡلِكُم ﴿٢١٤﴾﴾، واتە: یان ئایا پێتان وابوو، شایستەی چوونە بەهەشت بن، کە جارێ ئەوەتان بەسەر نەهاتوە، کە بەسەر گەلانی پێش ئێوەو ئۆممەتانی پێش ئێوە هاتوە، {ئەو ناڕەحەتیی و گرفتاریی و تاقیکردنەوانە}.

ج / هەروەها لە سوورەتی (العنکبوت)یشدا، کە دەفەرموێ: ﴿الٓمٓ ﴿١﴾ أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتۡرَكُوٓاْ أَن يَقُولُوٓاْ ءَامَنَّا وَهُمۡ لَا يُفۡتَنُونَ ﴿٢﴾﴾ العنکبوت.

واتە: ئەلیف، لام، میم، ئایا خەڵك پێیان وابوو کە هەر بەوەندەی بڵێن: بڕوامان هێنا، وازیان لێدەهێنرێ و تاقی ناکرێنەوە ؟

﴿وَلَقَدۡ فَتَنَّا ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۖ فَلَيَعۡلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ صَدَقُواْ وَلَيَعۡلَمَنَّ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٣﴾﴾العنکبوت.

بێگومان ئەوانەی پێش ئەوانمان تاقی کردەوە، بە تەئکید خوا ﷻ بەرلەوەی تاقیشیان بکاتەوە، ئەوانەی ڕاستیان کردوە، دەزانێ، وە درۆزنەکانیش دەناسێ، {بەلام تاقییان دەکاتەوە، بۆئەوەی لەسەر ئەرزی واقیع دەرکەون، وە خۆشیان و خەڵکیش پێیان ئاشنابێ و لێیان تێبگەن}.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان، شەش (٦) ئایەت دەگرێتە خۆی، ئایەتەکانی (١٧ تاکو ٢٢)، لەو شەش ئایەتەدا، خوای کاربەجێ بەراوردێك دەکات، لە نێوان هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانو، ئەو کردەوانەیان دا، کە شانازییان پێوە دەکردن، لە لایەكو، بڕواداران‌و، ئیمان‌و خواپەرستییان‌و جیهادو کۆچ‌و نوێژو زەکات‌و تاعەتیان، لە لایەکی دیکەوە، وە ڕایدەگەیەنێ کە هاوبەش دانەران، شایستەی ئاوەدانکردنەوەی مزگەوتەکانی خوا نین.

ئنجا پێناسەی ئەوانە دەکات، کە شایستەی ئەوەن ماڵەکانی خوا ئاوەدان بکەنەوە، کە تەنیا بڕوادارانن، وە دوایی خوا ﷻ بە سەرزەنشتکردنەوە بە هاوبەش دانەرەکان دەفەرموێ: چۆن ئاو پێدانی حاجییان‌و خزمەتی مزگەوتی حەرام، لەگەڵ کردەوەی کەسانێك دا دەخەنە تەرازووەوە، کە بڕوایان بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەیە، وە سەرو ماڵیان لە ڕێی خوادا دەبەخشن‌و فیداکاریی دەکەن؟

چۆن دەبێ ئەو دوو جۆرە کەسە، وە ئەو دوو جۆرە کردەوە، بخرێنە تەرازووەوەو پێکەوە هەڵبسەنگێنرێن؟

کەسێك کە هونەرەکەی بەس ئەوە بووە، ئاوی داوە بە حاجییان، وە پەردەی بۆ کەعبە کردووەو، خزمەتی کەعبەی کردوە، بەراورد بکرێ لەگەڵ کەسێکدا، کە ئیمانی هەیە بە خواو بە ڕۆژی دوایی، وە فیدارکارییش دەکات بە سەرو ماڵ لە پێناوی خوادا؟!

بێگومان ئەو دووانە پێك هەڵناسەنگێنرێن.

پاشان خوا ڕایدەگەیەنێ کە ئیماندارانی کۆچکەرو سەرو ماڵ بەختکەر لە ڕێی خوادا، پاداشتی هەرە مەزنیان هەیە، وە سەرفرازن، وە پەروەردگاریان مژدەی بەزەیی‌و ڕەزامەندیی خۆییان پێدەدا، وە لە بەهەشتە نەبڕاوەکانی خوادا، بە هەمیشەیی نیشتەجێ دەبن.

﴿ مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَن يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنفُسِهِم بِالْكُفْرِ ۚ أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ ۖ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَن يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴿١٨﴾ أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۚ لَا يَسْتَوُونَ عِندَ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِندَ اللَّهِ ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿٢٠﴾ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُم بِرَحْمَةٍ مِّنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَّهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ ﴿٢١﴾ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۚ إِنَّ اللَّهَ عِندَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٢﴾ ﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەكان

((هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان، لە حاڵێكدا كە شایەدیی كوفر لەسەر خۆیان دەدەن، لێیان ناوەشێتەوە مزگەوتەكانی خوا ئاوەدان بكەنەوە، ئەوانە كردەوە (باشە)كانیان هەڵوەشاونەوەو بە هەمیشەیی لە ئاگر(ی دۆزەخ)دا دەبن ﴿١٧﴾ تەنیا كەسێك مزگەوتەكانی خوا ئاوەدان دەكاتەوە، كە بڕوای بە خواو بە ڕۆژی دوایی هێناوەو، نوێژی بەرپا كردوەو، زەكاتی داوەو، بێجگە لە خواش لە كەس نەترساوە، ئەوانە نیزیكەو دەگونجێ لە ڕێی ڕاست گرتووان بن ﴿١٨﴾ ئایا ئاو پێدانی حاجییانو، ئاوەدان كردنەوە (و خزمەتكردن)ی مزگەوتی حەڕامتان، وەك كردەوەی كەسێك دانا، كە بڕوای بە خواو ڕۆژی دوایی هێناوەو (بە سەرو ماڵ) لە ڕێی خوادا تێكۆشاوە ؟!

لەلای خوا یەكسان نین، وە خوا كۆمەڵی ستەمكاران ڕاستە ڕێ ناكات ﴿١٩﴾ ئەوانەی بڕوایان هێناوەو، كۆچیان كردوەو، بە سامانو گیانەكانیان لە ڕێی خوادا تێكۆشاون، پلەیان لەلای خوا مەزنترە، وە هەر ئەوانەن سەرفرازو بە مراد گەیشتوو ﴿٢٠﴾ پەروەردگاریان موژدەی بەزەییو ڕەزامەندییو چەند باخێكیان لە لایەن خۆیەوە، پێ دەدا، كە نازو نیعمەتێكی بەردەوامیان تێدایە ﴿٢١﴾ بە هەمیشەییو تا هەتایە تێیاندا دەمێننەوە، بە دڵنیایی خوا پاداشتی مەزنی لەلایە ﴿٢٢﴾)) .

شیکردنەوەی هەندێ لە وشەکان

(يَعۡمُرُواْ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ): (عَمَرَ يَعْمُرُ عمارة)، واتە: ئاوەدانی کردەوە، ئاوەدانی دەکاتەوە، ئاوەدان کردنەوەو خزمەت کردن.

دەڵێ: (العِمَارَةُ: نَقِيضُ الخَرَاب، يُقَالُ عَمَرَ أَرْضَهُ يَعْمُرُهَا عِمَارَةً، عَمَرْتُهُ فَعَمَرَ فَهُوَ مَعْمُورٌ، وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا، وَأَعْمَرْتُهُ الأَرْضَ، وَاسْتَعْمَرْتُهُ، إِذَا فَوَّضْتَ إِلَيْهِ العِمَارَة).

(عِمَارَة)، پێچەوانەی وێران کردنو، تێکدانە، دەگوترێ: (عَمَرَ أَرْضَهُ يَعْمُرُهَا عِمَارَةً)، واتە: زەوییەکەی خۆی ئاوەدان کردەوە، کێڵای و بەرووبوومی لێ پەیدا کرد، (عَمَرْتُهُ فَعَمَرَ فَهُوَ مَعْمُورٌ)، وە من ئەو شوێنەم ئاوەدان کردەوەو چاکم کرد، وەك خوا ﷻ دەربارەی کافرەکان دەفەرموێ: ﴿... وَعَمَرُوهَآ أَكۡثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا ... ﴿٩﴾﴾ الروم.

ئەوانەی پێش وان دنیایان ئاوەدان کردبۆوە، زەوییان ئاوەدان کردبۆوە، زیاتر لەوەی ئەوان ئاوەدانیان کردبۆوە، واتە: زیاتر شارستانێتییو کۆشكو تەلاریان تێدا پەیدا کردبوو.

ئنجا کە دەگوترێ: (وَأَعْمَرتُهُ الأَرْضَ وَاسْتَعْمَرْتُه)، واتە: زەوییەکەم پێ سپارد کە بیکێڵێو ئاوەدانی بکاتەوە، یاخود کشتوکاڵی لێ بکاتو بەرهەمی لێ پەیدا بکات.

(شَٰهِدِينَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِم بِٱلۡكُفۡرِ): واتە: شایەدیی لەسەر خۆیان دەدەن، بەوەی کە کافرن.

(من الشُّهُودُ والشّهادةُ: الحُضورُ مَعَ المُشاهَدَةِ، إمَّا بالبَصَرِ أو البَصِيرَةِ) واتە: لە (شُهُودُ) و (شَهادة)ەوە هاتوە، کە بەمانای ئامادەبوون دێ، لەگەڵ بینیندا، چ بینینی بە چاو، چ بینینی بە عەقڵ، وە (الشَّهادَةُ: قَوْلٌ صَادِرٌ عَنْ عِلْمٍ حَصَلَ بِمُشاهَدَةٍ بَصِيرَةٍ أو بَصَرٍ)، (شَهادة) بریتییە لە قسەیەك كە دەردەچێ لە کەسێکەوە، کە عیلمێکی هەیە، بەهۆی ئەوەوە کە بە چاو شتی بینیوە، یاخود بە عەقڵ دەرکی پێکردوە، بۆی پەیدابووە.

(حَبِطَتْ أَعْمَـٰلُهُمْ): واتە: کردەوەکانیان هەڵوەشاونەوە.

(وأَصلُ الحَبْطِ مِنَ الحَبَطِ، وَهُوَ أَن تُكثِر الدابَّةُ أَكْلاً حَتَّى يَنتَفِخَ بَطْنُهَا) واتە: وشەی (حَبِطَت) لە ڕیشەوە لە (حَبَطْ)ەوە هاتوە، ئەویش ئەوەیە کە ئاژەڵێك لەوەڕی زۆر بخوات، تاکو ورگی دە ئاوسێ و دوایی وەزعی تێکدەچێ.

(إذاً: حَبِطَتْ أعمَالُهُم، أي: بَطَلَت وذَهَبَت، وبطُولُها: ذَهاب ثَوابِها وبطول الأَجْرِ عَلَيْها) کەواتە: (حَبِطَتْ أعمَالُهُم) یانی: کردەوەکانیان هەڵوەشاونەوەو لاچوون، کە دیارە مەبەست لە هەڵوەشانەوەشیان، نەمانی پاداشتیانە لەسەر کردەوەکانیان.

(فَعَسَىٰٓ): (عَسَى) (طَمْعٌ وترجٍّ، ومَنْ قَالَ: إنَّ الطَمَع والرَّجَاءَ لاَ يَصِحُّ مِنَ اللهِ مُخطِيءٌ، لأنَّ اللهَ تَعَالى إذَا ذكر ذَلِكَ، فالمَقصُودُ بِهِ هُوَ الإنسان أن يَطمَع ويَرجو).

وشەی (عَسَى) واتە: ڕەنگە، نیزیکە، لەوانەیە، وە ئەوانەی دەڵێن: (طمع) و (رجاء) بۆ خوا ناشێن، بە هەڵەداچوون، چونکە خوای بەرز، کە ئەوە دەفەرموێ، مەبەستی پێ مرۆڤە، کە تەماع و ئومێدی وابێ.

(سِقَايَةَ ٱلْحَآجِّ): (السَّقيُ وَالسُّقيا: أَنْ يُعْطِيهِ مَا يَشْرَبُ، وَالإِسْقَاءُ أَبْلَغُ مِنَ السَّقِي).

(سَقِي وسُقِيا)، ئەوەیە کە تۆ خواردنەوەیەك بدەی بە کەسێك بیخواتەوە، بەڵام (إِسْقَاء)، مانای زیاترە لە (سَقِي)، وە (سِقَايَة)، بریتییە لە پیشەی ئاو پێدان، کەسێك پیشەی ئەوە بێ، ئاو بە خەڵك بداتو بیخۆنەوە.

(ٱلْفَآئِزُونَ) کۆی (فَائِزْ)یە، (فَائِز)ە، (الفَوْزُ: الظَّفَرُ بالخَيْرِ مَعَ حُصُولِ السَّلاَمَةِ).

(فَوْز) بریتییە لەوەی تۆ چاکەیەکت پێ ببڕێ، وە لەگەڵیشیدا سەلامەت بی.

کەواتە: (فَائِز) واتە: بە مراد گەیشتوو، سەرکەوتوو، سەرفراز.

(نَعِيمٌ): (النِّعْمَةُ: الحالـة الحَسَنَة، والنَّعِيم: النِّعْمَـة الكَثِيرَة، وَتَنَعَّمَ: تَنَاوَلَ مَا فِيهِ النِّعْمَةُ وَطِيبُ العَيْش).

(نِعْمَة): بریتییە لە حاڵەتێکی باش کە بۆ ئینسان دێتە پێشێ، (نَعِيم)، بریتییە لە نیعمەتی زۆر، وە دەگوترێ: (تَنَعَّمَ)، ئەگەر مرۆڤ شتێك بکات کەیفو لەزەتی لێ بکاتو، بەکاری بێنێ، ژیانو گوزەرانی خۆش بێ.

(مُّقِيمٌ): واتە: بەردەوام، (أَقَامَ بالْمَكانِ إِقَامَةً، فَهُوَ مُقِيمٌ).

کەسێك کە لە شوێنێك دەمێنێتەوە بە بەردەوامیی، پێی دەگوترێ: (مُقِيم)، (نَعِيمٍ مُقِيم)، واتە: نازو نیعمەتێكو خۆشییو لەزەتێکی بەردەوامو نەبڕاوە.

هـۆی هاتنـە خـوارەوەی ئـایـەتـەکـان

١) دەربـارەی هـۆی هـاتنە خـوارەوەی ئـەو ئـایـەتـە موبارەکـەی کـە دەفـەرموێ:

﴿أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۚ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾،

دوو گێڕدرانەوە هەن:

أ/ ﴿عَنِ النُّعْمَانُ بْنُ بَشِيرٍ ﷺ، قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ مِنْبَرِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: رَجُلٌ مَا أُبَالِي أَنْ لاَ أَعْمَلَ عَمَلاً بَعْدَ الإِسْلاَمِ، إِلاَّ أَنْ أُسْقِيَ الْحَاجَّ. وَقَالَ آخَرُ: مَا أُبَالِي أَنْ لاَ أَعْمَلَ عَمَلاً بَعْدَ الإِسْلاَمِ، إِلاَّ أَنْ أَعْمُرَ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ، وَقَالَ آخَرُ: الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَفْضَلُ مِمَّا قُلْتُمْ، فَزَجَرَهُمْ عُمَرُ، وَقَالَ: لاَ تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ عِنْدَ مِنْبَرِ رَسُولِ اللهِ ﷺ وَهُوَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ، وَلَكِنْ إِذَا صَلَّيْتُ الْجُمُعَةَ، دَخَلْتُ فَاسْتَفْتَيْتُهُ فِيمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ ...﴾﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَدُ، بِرقم: (١٨٣٩٣)، وَمُسْلِمٌ، بِرقم: (١٨٧٩)، وَالبَزَّار، بِرقم: (٢٧٧١)، وَالطَّبَرَانِي فِي (الصَّغير) بِرقم: (٤٢١)، وَالبَيْهَقِي فِي (الكُبْرَى) بِرقم: (١٨٩٦٠)، وَأَبي عَوَانَة، بِرقم: (٧٣٥٢)}.

واتـە: نوعمانـی کوڕی بەشـیـر خـوا لێـی ڕازی بـێ، دەڵـێ: مـن لـە لای مینبـەری پێغـەمبـەری خـوا ﷺ بـووم (لـە مەدینـە لـە مزگـەوتـەکـەی پێغـەمبـەردا ﷺ) پیـاوێك گـوتی: لـە دوای مسوڵمـان بوون ئـەگـەر ئـاو بـدەم بـە حـاجییـان، هـیچ ئیشـی دیکـە، نەکـەم بەلامـەوە گـرنگ نیـە، (ئـەوەندە کـارێکی گـەورەیـە)، یـەکـێکی دیکـەیـان گـوتی: من لـە دوای مسوڵمان بوونم و هـاتنم بـۆ نێـو ئیسـلام، بەلامـەوە گـرنگ نیـە هـیچ کـارێـك نەکـەم، مەگـەر خزمـەتی مزگـەوتی حـەڕام بکـەم، یـەکـێکی دیکـەشیـان، گـوتی: تێکـۆشـان لـە ڕێـی خـوادا لـەوەی ئێـوە گـوتتـان،

چاكترو گەورەترە، عومەر خوا لێی ڕازی بێ، كە لەوێ بوو، تێوەی خوڕینو، دەنگی دان، گوتی: لەلای مینبەری پێغەمبەر ﷺ دەنگ بەرز مەكەنەوە، وە ئەو ڕۆژە ڕۆژی جومعە بوو، وە گوتی: كە نوێژی جومعەم كرد، دەچمە ماڵی پێغەمبەر ﷺ، پرسیاری لێدەكەم لەوبارەوە كە ئێوەی تێدا كەوتوونەتە ڕا جیایی، (ئیدی دیارە عومەر خوای لێ ڕازی بێ، دوای نوێژی جومعە چووە بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ لەو بارەوە پرسیاری لێكردوە)، خوای زاڵی پایەداریش ئەو ئایەتەی ناردۆتە خوار.

هەڵبەتە بە پێی ئەم ڕیواتە بێ، دەبێ ئەم ئایەتە دەربارەی مشتومڕی نێوان مسوڵمانان هاتبێتە خوارێ.

ب/ ﴿عَنِ ابْنِ عَبَّاس رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ العَبَّاس بْن عَبْدُ المُطَّلِب حِيْنَ أُسِرَ يَوم بَدْرٍ: لَئِنْ كُنْتُم سَبَقْتُمُونَا بالإِسْلاَمِ وَالهِجْرَةِ وَالجِهَادِ، لَقَدْ كُنَّا نَعْمُرُ المَسْجِدِ الحَرَامَ، وَنَسْقِي الحَاجّ وَنَفُكّ العَانِيَ، قَالَ: فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى: ﴿أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ ٱلْحَآجِّ ...﴾، يَعْنِي ذَلِكَ كَانَ فِي الشِّرْكِ، ولاَ أَقْبَلُ مَا كَانَ فِي الشِّرْكِ﴾ {أَخْرَجَهُ الطَّبَرِيّ ج١٠، ص٦٧، والسيوطي في (الدر المنثور في التفسير المنثور) ج ٤، ص ١٤٥، وَابْنُ أَبِي حَاتِم بِرقم: (١٠٠٦٦)، وَقَالَ مُؤَلِفَا الإِسْتِيعَاب فِي بيان الأسباب: قُلْنَا: هَذَا إِسْنَادٌ حَسَن، ج٢، ص٢٦٧}.

واتە: عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس دەڵێ: عەبباسی كوڕی عبدالمطلب (كە دەكاتە بابی وی، وە مامی پێغەمبەر ﷺ (كاتێك لە جەنگی بەدر بە دیل گیرا، بە مسوڵمانانی گوت: ئەگەر ئێوە پێش ئێمە مسوڵمان بوونو، كۆچتان كردوەو، جەنگتان كردوەو لە ڕێی خوادا تێكۆشاون، ئێمەش لە مەككە مزگەوتی حەراممان خزمەت دەكرد، وە ئاومان دەدا بە حاجییان، وە دیلمان بەردەدان، خوای پایەدارو زاڵیش ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ ٱلْحَآجِّ وَعِمَارَةَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ كَمَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْأَخِرِ وَجَٰهَدَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾.

واتە: ئایا ئاودان بە حاجییانو، خزمەتكردنی مزگەوتی حەڕامتان، پێ وەك كردەوەی كەسێكە، كە ئیمانی هەیە بە خواو بە ڕۆژی دواییو، بە سەرو ماڵ لە پێناوی خوادا تێدەكۆشێ؟!

یانی: مادام ئەو كردەوانەتان لە كاتێكدا كردوون، كە هاوبەش بۆ خوا دانەر بوون، (خوا دەفەرمویٚ:) ئەوە هیچ كردەوەیەكتان لێ وەرناگرم لە حاڵێكدا كە ئێوە لە شیرك دان.

هەڵبەتە من دڵم بەلای ئەوەدا دەچێ، كە ئەوەی دووەمیان زیاتر لەگەڵ سیاقی ئایەتەكان دا دەگونجێ، هەرچەندە ئەوەی یەكەمیشیان گونجاوە، بەو واتایە كە ئەوە مشتومڕی نێوان مسوڵمانان بووبێ، بەڵام ئایەتەكان هەموویان موناقەشەو وتوویژو موجادەلەو مشتومڕن، لەگەڵ هاوبەش بۆ خوا دانەران دا.

هەڵبەتە ئەوەش كە عەبباس لە بەدردا وایگوتوە، كە دەبێ دوای جەنگی بەدر وایگوتبێو، ساڵی دووەمی كۆچیی بووە، بەڵام ئەم ئایەتانە لە ساڵی نۆیەم دا هاتوونەتە خوار، كە بێگومان ئەوەش پرسیارێكە حەوجێی وەڵامە!

دەڵێین: دیارە ئەو فیكرەیە لەلای هاوبەش بۆ خوا دانەرانی مەككە هەر هەبووە، ئنجا كە عەبباس گوتوویەتی: لە دڵی ئەوانی دیكەش دا هەر هەبووە: {ئەی مسوڵمانینە! ئێوە مسوڵمان بوون، بەڵێ، بەڵام ئێمەش خزمەتی مزگەوتی حەڕاممان كردوەو، ئێمەش ئاومان داوە بە حاجییانو، پەردەمان بۆ كەعبە كردوەو، ئێمەش وامان كردو وامان كردوە}، خۆیان بەو كردەوانە هەڵكێشاوە، واتە: مەرج نیە ئایەتەكە لە ساڵی دوو (٢)ی كۆچیی دا هاتبێتە خوارێ، ئەو كاتە نەهاتۆتە خوارێ، بەڵام ئەو بیرۆكەیە هەبووەو لەنێو زەینی هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان دا هاتوچۆی كردوەو، لە مەجلیسان گوتوویانە، بۆیە خوای پەروەردگار بەرپەرچی داوەتەوە.

مانای گشتی ئایەتەکان

سەرەتا خوا ﷻ ڕایدەگەیەنێو دەفەرموێ: ﴿ مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَن يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنفُسِهِم بِالْكُفْرِ ۚ أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ ﴾.

هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان لێیان ناوەشێتەوەو، شایستەی ئەوە نین، مزگەوتەکانی خوا ئاوەدان بکەنەوە، هەڵبەتە خوێنراویشەتەوە (مَسْجِدَ الله)، واتە: مزگەوتی خوا، کە مەبەست پێی مزگەوتی حەرامە، ئەگەر ﴿مَسَاجِدَ اللَّهِ﴾ش بێ، مزگەوتەکانی خوا، یەکێکیان کە لە پێش هەموویانەوەیە، مزگەوتی حەرامە، لێیان ناوەشێتەوە ئەوان مزگەوتەکانی خوا ئاوەدان بکەنەوەو خزمەتیان بکەن، لە کاتێکدا شایەدیی کوفر لەسەر خۆیان دەدەن.

لە موشریک بپرسە: تۆ چی؟ دەڵێ: من موشریکم.

لە جوولەکە بپرسە؟ دەڵێ: من جوولەکەم.

لە نەصرانیی بپرسە؟ دەڵێ: من نەصرانییم.

ئنجا دەفەرموێ: ئەوانە کردەوەی باشیان ئەگەر هەشبێ، هەڵوەشاوەتەوە، بەهۆی ئەو شیرکو کوفرەوە کە لە دڵو دەروونیاندا هەیە، وە لە دۆزەخیشدا بە هەمیشەیی دەمێننەوە.

ئنجا باسی ئەوە دەکات کە کێ شایستەیی ئەوەیە، مزگەوتەکانی خوا ئاوەدان بکاتەوەو خزمەتیان بکات؟ ﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ

ٱلْـَٔاخِرِ وَأَقَامَ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَى ٱلزَّكَوٰةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا ٱللَّهَ ۖ فَعَسَىٰٓ أُو۟لَـٰٓئِكَ أَن يَكُونُوا۟ مِنَ ٱلْمُهْتَدِينَ ﴾.

بێگومان مزگەوتەکانی خوا، تەنیا ئەوانە ئاوەدانیان دەکەنەوە، کە کەسێکن بڕوایان بە خوا هەیە، بڕوایان بە ڕۆژی دوایی هەیە، نوێژ بەرپا دەکەن، زەکات دەدەن، وە جگە لە خواش لە کەس ناترسن، ئەوانە نیزیکە، وە ئومێدەواریی هەیە بۆیان، کە لە ڕێی ڕاست گرتووان بن، لە هیدایەت دراوان بن، وە شایستەی ئەوەن کە ماڵەکانی خوا ئاوەدان بکەنەوە.

دوایی خوای بەخشەر بە نکووڵیی لێکردنەوە، وە بە سەرزەنشتکردنەوە دەفەرموێ: ﴿أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ ٱلْحَآجِّ وَعِمَارَةَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ كَمَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ وَجَـٰهَدَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۚ لَا يَسْتَوُۥنَ عِندَ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴾.

ئایا ئاو پێدانی حاجییانو خزمەتکردنی مزگەوتی حەڕامتان، وەك کردەوەی کەسێك تەماشا کردو خستتانە دوو تا، تەرازووەوە، لەگەڵ کردەوەی کەسێکدا کە بڕوای بە خوا هەیە، وە بڕوای بە ڕۆژی دوایی هەیە، وە لە ڕێی خوادا تێدەکۆشێو بە سەرو ماڵ فیداکاریی دەکات، ئایا وەك یەك تەماشایان دەکەن؟!

﴿لَا يَسْتَوُۥنَ عِندَ ٱللَّهِ ﴾، لەلای خوا یەکسان نین، وەك یەك نین.

﴿وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴾، وە خوا کۆمەڵی ستەمکاران ناخاتە سەر ڕێی ڕاستو ڕاستە ڕێیان ناکات، کە هەر کەسێك ئەو بڕیارو حوکمە بدات بێگومان ستەمکارە، واتە: ئەوە حوکمێکی بێجێیە.

ئنجا خوای کارزان مەدحو ستایشی ئەو ئیماندارانە دەکات کە هەر ئەوان شایستەی ئەوەن مزگەوتەکانی خوا ئاوەدان بکەنەوەو، لە پێش هەموویانەوە مزگەوتی حەڕام،

دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَهَاجَرُواْ ﴾، ئەوانەی بڕوایان هێناوە (بە هەموو ئەو شتانەی کە پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ)، وە کۆچیان کردوەو، ماڵو حاڵی خۆیان بەجێهێشتوەو، چوون بۆ مەنزڵگای ئیسلام، ﴿ وَجَٰهَدُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ﴾، وە لە ڕێی خوادا تێکۆشاون بە سامانیانو بە گیانیان، ﴿ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِندَ ٱللَّهِ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَآئِزُونَ ﴾، ئا ئەوانە پلەیان لەلای خوا بەرزترە، مەزنترین پلەیان هەیە، وە هەر ئەوانەش سەرفرازو بە موراد گەیشتوون، ﴿ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُم بِرَحْمَةٍ مِّنْهُ وَرِضْوَٰنٍ وَجَنَّٰتٍ لَّهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ ﴾، پەروەردگاریان موژدەیان پێدەدا، بە بەزەییو ڕەزامەندییەك لە خۆیەوەو بە چەند باخێك، کە نازو نیعمەتێکی بەردەوامو نەبڕاوەیان تێدا هەیە، ﴿ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا ﴾، کە بە هەمیشەیی تێیاندا دەمێننەوە ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥٓ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴾، بێگومان خوا پاداشتی مەزنی لە لایە، ئەوانیش شایستەی ئەو پاداشتە مەزنەن، خوای بەخشەر ئێمەش لەو کەسانە بگێڕێ.

چەند مەسەلەیەكی گرنگ

مەسەلەی یەكەم: كە دەفەرموێ: ﴿ مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَن يَعْمُرُواْ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ شَٰهِدِينَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِم بِٱلْكُفْرِ ﴾.

هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان بۆیان نیە، ڕێیان ناكەوێ‌و شایستە نین، مزگەوتەكانی خوا ئاوەدان بكەنەوەو لە خزمەتیان دابن.

واتە: ئاوەدانكردنەوەی ماددیی: خزمەتكردنە، پاك ڕاگرتنە، بۆن خۆش كردنە، یان ئاوەدانكردنەوەی مەعنەویی، كە خواپەرستیی تێدا ئەنجام دانە، لە كاتێكدا كە شایەدیی لەسەر خۆیان دەدەن كە بێ بڕوان ﴿أُوْلَٰٓئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَٰلُهُمْ وَفِي ٱلنَّارِ هُمْ خَٰلِدُونَ ﴿١٧﴾﴾، ئا ئەوانە كردەوە باشەكانیان هەڵوەوشانەوە، چونكە كردەوەی باش ئەگەر لەسەر بناغەی ئیمان دانەنرێ وەك دیواری بێ بناغە وایە، هەرەس دێنێ، وە ئەوانە لە ئاگردان، واتە: لە ئاگری دۆزەخدان بە هەمیشەیی دەمێننەوە.

ئەوەی شایانی باسە لێرەدا، ئەوەیە كە خوا ﷻ پاش ئیعلانی بەرائەت‌و بێزاریی‌و دووریی خۆی‌و پێغەمبەرەكەی ﷺ وە لە دوای وانیشەوە، هی بڕوادارانی بەرانبەر بەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەی پابەند نین بە پەیمانەكانیانەوە، ڕاگەیاند، وە ئیعلانی جەنگی لە دژ كردن، ئنجا وەك زەمینەسازیی بۆ بەرەنگاری هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان، وە ڕێگرتن لە توخن كوتنیان بۆ مزگەوتی حەڕام، دەست دەكات بە هەڵتەكاندنی بنەما فیكرییەكانی بێبڕوایەكان، وە بێ بایەخ پێشاندانی ئەو بەها بۆشانەی كە شانازییان پێوە دەكردن، وەك خزمەتی مزگەوتی حەڕامو، ئاودان بە حاجییان ...

پاشان خوا بەراوردێك دەكات لە نێوان بڕوادارانێك دا، كە خاوەنی ئەو سیفەتە بەرزانەن، كە لە ئیمانیانەوە پەیدا دەبن، وە بێبڕوایانێك كە خۆیان بە هەندێك شتی بۆشەوە هەڵدەكێشن، لە ڕەفتارە پووچەكانیان.

ئەوە هەمووی وەك زەمینەسازیی بۆ قۆناغی داهاتوو، کە بریتیە لە پاك کردنەوەی مزگەوتی حەڕامو، وە کۆی نیوە دوورگەی عەرەبی، لە دەسەلاّتو هەیمەنەی ئەهلی کوفرو شیرك.

ئنجا لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَن يَعْمُرُواْ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ ﴾

واتە: هاوبەش بۆ خوا دانەران، شایستە نین وە لێیان ناوەشێتەوە، وە ناگونجێو شتێکی نامەتیقییە، کە ماڵەکانی خوا، یان مزگەوتەکانی خوا، ئاوەدان بکەنەوە، لە حاڵێکدا کە بێبڕوان، ئاخر بابای بێبڕوا چۆن دەگونجێ، ماڵی خوا ئاوەدان بکاتەوە؟ بە چی ئاوەدانی دەکاتەوە؟

ئنجا ئەگەر خۆشی هەڵکێشێ بە هەندێك لە کردەوە چاکەکانەوە، بێگومان کردەوە چاکەکان ئەگەر لەسەر بناغەی ئیمان دانەنرێن، هەڵدەوەشێنەوە، بەڵکو ئەوانە جێگایان ئاگری دۆزەخەو بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە.

سێ هەڵوەستەی کورت

هەڵوەستەی یەکەم : کە دەفەرموێ: ﴿أَن يَعْمُرُواْ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ ﴾.

کە خوێنراویشەتەوە: (مَسْجِدَ الله)، بە هەردوو خوێندنەوە (قراءة)کە، هاتوە.

هەڵوەستەی دووەم : کە دەفەرموێ: ﴿أَن يَعْمُرُواْ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ ﴾.

واتە: مزگەوتەکانی خوا ئاوەدان بکەنەوە.

(إعْمار) ئاوەدان کردنەوە، پێچەوانەی (تخریب) تێکدانو وێران کردنە، ئنجا ئایا مەبەست لە ﴿يَعْمُرُواْ ﴾، وە: ﴿وَعِمَارَةَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾، وەك لە ئایەتی دوایی دا هاتوە، چییە؟

وەڵام :

أ) یان بە مانای گشتیی خواپەرستییە، یانی: پەرستش ئەنجامدان بۆ خوا.

ب) یان مەبەست پێی ئەنجامدانی عومرەیە، عومرە کە بریتییە لە سەردانی ماڵی خوا بە تایبەت، وە عومرەش تایبەتە بە مزگەوتی حەرام‌و بە کەعبەوە، وەك حەج، تەنیا لەوێ ئەنجام دەدرێ.

ج) وە دەگونجێ مەبەست پێی پاك ڕاگرتن‌و خزمەتکردنی مزگەوتی حەرام بێ، پاك ڕاگرتن‌و بۆن خۆش کردنی‌و ... هتد.

د) وە دەشگونجێ مەبەست پێی دروست کردن‌و چاککردنەوەی بێ، کە هەندێ شوێنی کۆن دەبێ‌و تێکدەچێ، چاك بکرێتەوەو بینا بکرێ.

<u>هەڵوەستەی سێیەم</u> : کە دەفەرموێ: ﴿شَٰهِدِينَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِم بِٱلۡكُفۡرِ﴾.

واتە: شایەدیی لەسەر خۆیان دەدەن بە کوفر.

لەبەر ئەوەی لە هەر کامێکیان بپرسی: بیروبڕوایەکەی خۆی دەخاتە ڕوو، ئەوانەی کە هوبەل‌و لاتیان پەرستوە، عوززایان پەرستوە، مەناتیان پەرستوە، بێ شەرمانە گوتوویانە: بەڵێ ئێمە عوززا دەپەرستین، مەنات دەپەرستین، لات دەپەرستین، هوبەل دەپەرستین، وە باقی بتەکانی دی، هەروەها ئەگەر لە خاوەنی هەر ئایین‌و بیروبڕوایەك بپرسی، بە شانازییەوە باسی بیرو بڕوای خۆی دەکات، لە جوولەکە دەپرسی، دەڵێ: بەڵێ جوولەکەم، لە نەصرانیی دەپرسی، دەڵێ: من نەصرانییم، مەسیحییم، لە ئێزیدیی دەپرسی، دەڵێ: من ئێزیدییم، لە مەجووسیی دەپرسی: دەڵێ: بەڵێ مەجووسییم، ئاگر پەرستم، بە شانازییشەوە، هەروەها هیندۆسێك‌و، گا پەرستێك‌و، بت پەرستێك‌و، تا کۆتایی.

کەواتە: ئەوانە لە هەرکامێکیان بپرسی، بە زمانی حاڵ شایەدیی لەسەر خۆیان دەدەن بە کوفر، ئەگەرنا مەرج نیە بڵێ: من کافرم، بەو واتایە، کە ئەگەر بزانێ وشەیەکی خراپە، بەکاری بێنێ، بەڵام بە زمانی حاڵ کوفرەکە لە خۆیان دا بەرجەستە دەکەن‌و، پێشانی دەدەن.

مەسـەلەی دووەم: کـە دەفـەرمـوێ: ﴿إِنَّمَا يَعۡمُرُ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ مَنۡ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَأَقَامَ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَى ٱلزَّكَوٰةَ وَلَمۡ يَخۡشَ إِلَّا ٱللَّهَۖ فَعَسَىٰٓ أُوْلَٰٓئِكَ أَن يَكُونُواْ مِنَ ٱلۡمُهۡتَدِينَ ١٨﴾.

(إِنَّمَا)، زۆر جاری دیکە گوتوومانە: ئـامڕازی کـورت هـەڵهـێـنـانو چەسپـاندنە، (أَدَاةُ الحَصْرِ وَالإِثْبَات)، واتە: مانایەك لە شتێکدا کورت هەڵدێنیو دەشیچەسپێنێ، کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا يَعۡمُرُ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ﴾، (مَن)، واتە: تەنیا ئەوانە ماڵەکانی خـوا، مزگەوتـەکانی خـوا، ئـاوەدان دەکەنەوە، بە هەموو شێوەکانی ئـاوەدانکـردنەوە، کە ئەو پێنج سیفەتەیان تێدان:

١ / ﴿ءَامَنَ بِٱللَّهِ﴾، بـڕوای بـە خـوا هەیـە، بـڕوا بـە خـوا بـوونی ڕاستو دروست، نـەك وەك لاف لێدان (إدّعاء).

٢ / ﴿وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ﴾، وە بـڕوای بە ڕۆژی دوایی هـەیـە.

٣ / ﴿وَأَقَامَ ٱلصَّلَوٰةَ﴾، وە نوێـژی بەرپـا کـردوە، کـە هـەقی خـوای پێـدەدات، هـەقی ڕواڵـەتو هـەقی پـەنهانیی.

٤ / ﴿وَءَاتَى ٱلزَّكَوٰةَ﴾، وە زەکاتی داوە، نوێژ هـەقی خـوایە جێبەجێی دەکات، زەکاتیش هـەقی خـەڵکە، ئنجا وەك چۆن لـە ڕووی مەعنـەوییەوە، خـواپەرستـە، لـە ڕووی ئـابوورییشـەوە خـەڵـك دۆسـتەو، لـە هـەموو ڕووێکـەوە پـابەندە بـە شـەریعەتـەوە.

٥ /﴿وَلَمۡ يَخۡشَ إِلَّا﴾، وە بێجگـە لە خـواش لە کەسـی دی ناترسێ.

خاوەنی ئەو پێنج سیفەتانە : ﴿فَعَسَىٰٓ أُوْلَٰٓئِكَ أَن يَكُونُواْ مِنَ ٱلۡمُهۡتَدِينَ﴾.

نیزیکە ئـەوانە لـە ڕێـی ڕاسـت گـرتووان بن.

دیارە پێشتریش گوتوومانە: (عَسى)، بۆ هیواو ئومێدو (توقع) کردنە، بەڵام لێرەدا ئەوە پەیوەندیی بە خوای بەرزی بێ وێنەوە نیەو لە خوا ناوەشێتەوە بڵێی: لەوانەیە، یان ئومێد وایە، نەخێر، لە هەر شوێنێك کە خوای بێ هاوەڵ ئەو جۆرە وشانە بەکاردێنێ، هەمووی پەیوەندیی بە مرۆڤەکانەوە هەیە، مادام مانای ئومێدەوار بوون بگەیەنێ.

یانی: ئەگەر ئەو بڕوادارانە خاوەنی ئەو سیفەتانە بن، ئومێد وایەو لەوانەیەو، نیزیکە، لە ڕێی ڕاست گرتووان بن.

ئنجا ئایا بۆچی خوا ﷻ دەفەرموێ: لەوانەیەو نیزیکەو ئومێد وایە؟

وەڵام: چونکە ڕەنگە سیفەتەکانیان وەك پێویست تێدا نەبن، کە ئەو کاتە سەرەنجامو دەرەنجامەکە، کە لەو پێنج سیفەتانە پەیدادەبێو بەرهەمیانە، مسۆگەر نابێ.

کەواتە: خوای کارزان دەفەرموێ: تەنیا ئەو بڕوادارانەی کە خاوەنی ئەو پێنج سیفەتانەن ـ کە دیارە ئەو سیفەتانە، سیفەتەکانی دیکەش دەخوازن ـ تەنیا ئەوانە شایستەی ئەوەن کە ماڵەکانی خوا، مزگەوتەکانی خوا، وە لە پێش هەموویانەوە مزگەوتی حەڕام، ئاوەدان بکەنەوە، کە مزگەوتی حەڕام یەکەمین ماڵ بووە بۆ خوا لەسەر زەوی دابنرێ، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ ﴿٩٦﴾ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ ۖ وَمَن دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا ۗ وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ۚ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾ ﴾آل عمران.

واتە: یەکەمین ماڵێك لەسەر زەوی دانراوە (پەرستشی تێدا بکرێ) ئەو خانووەیە، ئەو ماڵەیە کە لە مەککەیە، بە پێزەو (مایەی) ڕێنمایی یە بۆ هەموو جیهانییان .

چەند فەرموودەیەك لە بارەی مزگەوتەوە

یەكەم: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ بَنَى لِلَّهِ مَسْجِداً يَبْتَغِي بِهِ وَجْهَ اللهِ بَنَى اللهُ لَهُ بَيْتا فِي الْجَنَّةِ﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (٤٣٤)، وَالبُخَارِيُّ، برقم: (٤٣٩)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (٥٣٣)، وَالتِّرمِذِيُّ، برقم: (٣١٨) وَقَالَ: حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَابْنُ مَاجَهْ، برقم: (٧٣٦)، وَابْنُ حِبَّانَ، برقم: (١٦٠٩)}.

واتە: هەر كەسێك مزگەوتێك بۆ خوا دروست بكات، كە مەبەستی پێی ڕووی خوا (ڕەزامەندیی خوا) بێ، خوا خانوویەكی لە بەهەشت لە بەرانبەردا بۆ دروست دەكات.

دووەم: ﴿عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدُبٍ ﷺ، قَالَ: أَمَرَنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ أَنْ نَتَّخِذَ الْمَسَاجِدَ فِي دِيارِنَا، وَأَمَرَنَا أَنْ نُنَظِّفَهَا﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (٢٠١٩٦)، تعليق شعيب الأرنؤوط: صحيح لغيره}.

واتە: سەمورەی كوڕی جوندوب (كە یەكێكە لە هاوەڵان خوا لێیان ڕازی بێ)، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێكردین، كە مزگەوتان لە نێو ماڵو حاڵەكانی خۆمان دا دروست بكەین، وە فەرمانیشی پێ كردین، كە پاكیان ڕابگرین.

بە ڕاستیی پاكو بۆن خۆش ڕاگرتنی مزگەوتەكانو، حورمەت لێ گرتنیان، كەمتر نیە لە ئەسڵی دروست كردنی مزگەوت، ئینسان جاری وایە دەچێتە مزگەوت، پیسو پۆخڵە، بۆنو بەرامەی ناخۆشی هەیە، یان بێسەرو بەرو ناڕێكە، هەر لەزەت لە عیبادەتو خواپەرستییەكەش ناكات، بۆیە ئەو هاوەڵە خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێكردین لە نێو ماڵو حاڵو گەڕەكەكانی خۆمان دا، مزگەوتان دروست بكەین، وە فەرمانیشی پێكردین، كە خاوێنیان ڕابگرین، بۆن خۆشیان ڕابگرین، وەك بۆ ماڵی خوا شایستەیە.

سێیەم: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ﴿صَلاَةُ الْجَمِيعِ (وفي رواية صلاة الجماعة) تَزِيدُ عَلَى صَلاَتِهِ فِي بَيْتِهِ وَصَلاَتِهِ فِي سوقِهِ، خَمْسا وَعِشْرِينَ دَرَجة، فَإِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا تَوَضأَ فَأَحْسَنَ، وَأَتَى الْمَسْجِدَ، لا يُرِيدُ إِلاَّ الصَّلاَة، لَمْ يَخْطُ خَطوةً إِلاَّ رَفَعَهُ اللهُ بِها دَرَجة، وَحَطَّ عَنْهُ خَطِيئة، حَتَّى يَدْخُلَ الْمَسْجِدَ، وَإِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ، كَانَ فِي صَلاَةٍ مَا كَانَتْ تَحْبِسُهُ، وَتُصَلِّي عَلَيْهِ الْمَلاَئِكة مَا دَامَ فِي مَجْلِسِهِ الَّذِي يُصَلِّي فيهِ: اللهُمَّ اغْفِرْ لَهُ، اللهُمَّ ارْحَمْهُ، مَا لَمْ يُؤْذِ فِيهِ﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (٧٤٢٤)، وَالبُخَارِيُّ، برقم: (٤٦٥)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (٦٤٩)، وَأَبُو دَاوُدَ، برقم: (٥٥٩)، وَابْنُ مَاجَهْ، برقم: (٧٩٩)، وَابْنُ حِبَّانَ، برقم: (٢٠٤٣)}.

واتە: نوێژی بە کۆمەڵ (لە ڕیوایەتێك دا دەفەرموێ: نوێژی پێکەوە) پاداشتی زیاترە لە نوێژی مرۆڤ لە ماڵی خۆیدا بە تەنیا، یان لەو نوێژەی کە لە دوکانو بازاڕەکەی دا دەیکات بە تەنیا، بە بیستو پێنج (٢٥) پلە، (ئنجا دەفەرموێ:) یەکێك لە ئێوە ئەگەر دەستنوێژێکی باشو پوختو ڕێکی گرت، دوایی چوو بۆ مزگەوت، تەنیا مەبەستی نوێژ کردن بوو، هیچ مەبەستو هاندەری دیکەی نەبوو، ئەوە هیچ هەنگاوێك نانێ، مەگەر خوا پلەیەکی بەو هەنگاوانانە بەرەو مزگەوت بۆ بەرز دەکاتەوە، وە گوناهێکیشی لێ دەکەوێنێ (هەر بەو هەنگاوە) هەتا دەچێتە مزگەوت، ئنجا کە چووە مزگەوت، هەتا بەهۆی نوێژەوە لە مزگەوتدا بمێنێتەوە، وەك لە نوێژدابێ وایە، وە فریشتەکان دوعای بۆ دەکەن، هەتا لەو شوێنە بێ، کە نوێژی تێدا کردوە، دەڵێن: ئەی خوایە ! لێی ببوورە، ئەی خوایە ! بەزەییت پێیدا بێ، بەڵام بە مەرجێك ئازاری خەڵکی نەدابێ، (بۆ نموونە: بۆنێکی ناخۆشی لێ نەیە، هەر جۆرە بۆنێك بێ، بۆنی خواردنێکی ناخۆش، یان بۆنی جگەرە، یاخود هەر بۆنێکی دیکە، کە لە ئینسان پەیدا دەبێ، خەڵك بێزا نەکات بە قسەو ڕەفتاری خراپ).

چوارەم: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ أَكَلَ الْبَصَلَ وَالثُّومَ وَالْكُرَاثَ، فَلاَ يَقْرَبَنَّ مَسْجِدَنَا، فَإِنَّ الْمَلاَئِكَة تَتَأَذَّى مِمَّا يَتَأَذَّى مِنْهُ بَنُو آدَمَ﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (١٥١٩٨)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (٥٦٤)، وَالتِّرمِذِيُّ، برقم: (١٨٠٦) وَقَالَ: حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَالنَّسائِي فِي (الكُبرى) برقم: (٦٦٨٥)}.

واتە: هەر کەسێك پیازو سیرو کەوەر یان (سیرمۆکە)ی خوارد، با نیزیکی مزگەوتەکەمان نەکەوێ، چونکە بە هەمان شت کە مرۆڤەکانی پێ نارەحەت دەبن، فریشتەکانیش پێی نارەحەت دەبن.

دیارە مرۆڤەکان بە بۆنی ناخۆش نارەحەت دەبن، فریشتەکانیش بە هەمان شێوە.

مەسەلەی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۚ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾ ﴾.

خوای بێ نیاز بە نکووڵیی لێکردنەوەو بە سەرزەنشتو گلەیییەوە، دەفەرموێ: ئایا ئاودان بە حاجییانو خزمەتی مزگەوتی حەرامتان، وەك کردەوەی کەسێك دانا، کە بڕوای بە خوا هەیە، وە بڕوای بە ڕۆژی دوایی هەیە، وە لە ڕێی خوادا تێکۆشاوەو فیداکاریی کردوە بە سەرو ماڵ، ئایا وەك یەکتان تەماشا کردن؟!

﴿ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ ﴾، بەڵام لەلای خواو، لە تەرازووی خوادا، یەکسان نین، وە خوا کۆمەڵی ستەمکاران ڕێنمایی ناکاتو نایانخاتە سەر ڕێی ڕاست.

کە ئەوە ستەمە، تۆ بێنی تەنیا ئاودان بە حاجییانو، پەردە کردن بۆ کەعبەو، یاخود پاك ڕاگرتنی مزگەوتی حەرام، یان نۆژەن کردنەوەی، کە موشریکەکانی قورەیشو هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، شانازییان پێوە دەکرد، یەکسانی بکەی لەگەڵ کردەوەی کەسێکدا، کە بڕوادارە بە خواو ڕۆژی دوایی، وە سەرو ماڵی خۆیشی لە پێناوی خوادا بەخت دەکات!.

دیارە ئێمە پێشتریش باسمان کردو، دوو گێڕدراوە (رواية)مان هێنان، وە ئەو کات گوتمان: هۆی هاتنەوە خوارەوەی دووەم، لە مانایەکەی نیزیکترە، چونکە دوێندراو (مخاطب) لەم ئایەتە موبارەکەدا: ﴿ أَجَعَلْتُمْ ... ﴾، هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانن.

بەڵام وەك گوتمان: ڕیوایەتی دیكەش هەیە لەوبارەوە بە پێی ئەو ڕیوایەتەش، دەبێ دوێندراو(مخاطب) لەم ئایەتەدا مسوڵمانان بن، چونكە مسوڵمانان مشتومڕیان بوو لەوبارەوە:

١ - یەكێكیان دەیگوت: لە دوای مسوڵمان بوون، ئەگەر ئاو بدەم بە حاجییان، پێم لە هەموو كردەوەیەك گەورەترە.

٢ - ئەوی دیكەیان دەیگوت: دوای مسوڵمان بوون، خزمەتی مزگەوتی حەرامم پێ لە هەموو شتێك گەورەترە.

٣ - یەكی دیكەش گوتی: نەخێر، جەنگو جیهاد لە پێناوی خواداو فیداكاریی لە پێناوی خوادا، لە هەموویان گەورەترە.

ئنجا دوای ئەوەی عومەری كوڕی خەتتابیش تێوەی خوڕینو سەرزەنشتی كردن[1]، گوتی: لە لای مینبەری پێغەمبەر ﷺ دەنگ بەرز مەكەنەوە، بەڵام دوای نوێژی جومعە، من دەچمە خزمەتیو لێی دەپرسم، لەبارەی ڕا جیاییتان، ئنجا كە چوو، لێی پرسیو خوای شارەزاش بەو بۆنەوە ئەم ئایەتەی ناردە خوار، كە بەو پێیە بێ، دەبێ خوای كارزان پشتگیریی ڕای كەسی سێیەمی كردبێ، كە گوتوویەتی: تێكۆشانو فیداكاریی لە پێناوی خوادا، لە هەموو ئەو كردەوانەی كە ئێوە باسیان دەكەن، گەورەترە، لە دوای ئیمان.

١) پێشتر دەقی ڕیوایەتەكەمان هێنا.

کاروبارە ئیدارییەکانی قورەیش پێش ئیسلام

شایانی باسە کە خوا ﷻ لێرەدا باسی دوو شتان دەکات:

١ / ﴿سِقَايَةَ ٱلۡحَآجِّ﴾، ئاودان بە حاجییان، کە لێرەدا مەبەست پێی تێکڕای حاجییانە، ئەوانەی کە دەچن حەج دەکەن.

٢ / ﴿وَعِمَارَةَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ﴾، وە ئاوەدان کردنەوەو خزمەتکردنی مزگەوتی حەڕام.

ئنجا پێویستە بزانرێ کە، دە (١٠) جۆرە پێگەو کردەوە، لە نێو خەڵکی مەککەدا هەبوون، لە نێو هۆزی قورەیش کە لە مەککە دا نیشتەجێ بوون، وە خۆیان بە خاوەنی مزگەوتی حەڕام دەزانی، وە لە نێو خۆیان دا چەند تیرەیەك بوون و کاروبارەکانیان ئاوا دابەش کردبوون:

١) (السِّقَايـة)، واتە: ئاودان بە حاجییان، کە ئەوە هی (بنو هاشم) بوو، خزمانی پێغەمبەر ﷺ، وە کاتێك ئیسلام هات، عەبباس خوا لێی ڕازی بێ، ئەم ئەرکەی بە دەستەوە بوو، واتە: ئەرکی ئاودان بە حاجییان.

٢) (السِّدَانَـة أو السَّدَانَـة)، کە پێشی گوتراوە: (العِمَارَة وَالحِجَابَة) هەمووی بە مانای خزمەتکردنی مزگەوتی حەڕام و کەعبەو، پەردە بۆ کردنی و، پاك ڕاگرتنی و، بۆن خۆش کردنی، دێن، ئەوانەش هی تیرەی (بني عبد الدار) بوون.

شایانی باسە : (بنو هاشم)و (بني عبد الدار) و تیرەکانی دیکەش هەموویان لە هۆزی قورەیشن.

هۆز چەند تیرەیەکە، ئێمە بە کوردی دەڵێین: هۆز، تیرە، بەڵام ئەوان دەڵێن: (قبيلة القريش) ئنجا ئەوانە، وەك عەشیرەت تەماشا کراون.

وە کاتێك ئیسلام هات، سەرپەرشتییکردنی خزمەتی مزگەوتی حەرام، بە دەستی (عثمان بن طلحة)ەوە بوو.

٣) (الدِّيات وَالحَمَالاَت) خوێنو صوڵح کردنو خوێندان، ئەوەش هی (بنو تیم بن مرَّة) بوو، وە کە ئیسلام هات بە دەست (أبو بكر الصديق)ەوە بوو، خوا لێی ڕازی بێ، کە ئەگەر خوێنێك خۆش کرابایە، یان کەسێك قەرزێکی کەوتبایە سەر بەهۆی صوڵحەوە، کە (حمالة)یان پێگوتوە، (أبو بكر الصديق) خوا لێی ڕازی بێ سەرپەرشتیی ئەوەی دەکرد، وەك نوێنەری: تیرەی: بەنی تەیمی بەنی موڕڕە، کە ئەوانیش تیرەیەك بوون لە تیرەکانی قوڕەیش.

٤) (السِّفارة)، نوێنەرایەتیی، بۆ پەیوەندیی یەکانو صوڵح لەگەڵ تیرەو هۆزەکانی دیکەدا، ئەمە هی (بنو عدي) بووە، واتە: تیرەی عومەری کوڕی خەتتاب، وە کاتێك ئیسلام هات، ئەو ئەرکە بە دەستی عومەری کوڕی خەتتابەوە بوو، خوا لێی ڕازی بێ.

٥) (الرَّاية)، واتە: ئاڵا هەڵگرتن، کە (العُقَاب)ی پێی گوتراوە، واتە: (هەڵۆ) ئەویش هی (بنو أُمية) بووە، وە کاتێك کە ئیسلام هات، بە دەستی ئەبو سوفیانەوە بوو، کە ئەو نوێنەری تیرەی بەنو ئومەییە بووە.

٦) (الرِّفَادَة)، واتە: خاوەن ئازووخە بوون، ئازووخەو مەسرەفو خەرجیی، ئەوەش هی تیرەی: (بنو نوفل) بووە، (بنو نوفل بنو عبدالمناف) کە کاتێك ئیسلام هات، بە دەست (حارث بن عامر بن نوفل)ەوە بووە.

٧) (المَشورة)، کە شوێنی ڕاوێژکردنیان پێی گوتراوە: (دَارُ النَّدوَة)، مەنزڵگای ڕاوێژ کردن، وە (دار الندوة)، وەك پەرلەمانی ئێستا بووە، تێیدا دانیشتوون، ڕاو تەگبیریان تێدا کردوە، بیرو ڕایان تێدا گۆڕیوەتەوە، کە ئەوە هی تیرەی: (بنو أسد بن عبدالعزة بن قصي) بووە، وە کاتێك کە ئیسلام هاتوە، بەدەستی (زيد بن زمعة)وە بووە.

٨) (الأَعِنَّةُ أَو القُبَّة)، چادرێکی گەورەیان هەڵداوە، وە لەوێدا سوپا ڕێکخراوەو تەرتیب کراوەو، نەخشەی جەنگ دانراوە، وە ئەوە هی تیرەی (بنو مخزوم)

بووەو، کە ئیسلام هاتوە بە دەست خالیدی کوڕی وەلیدەوە بووە، بە نوێنەرایەتیی تیرەکەی خۆی.

٩) (الحُكُومَــةِ وأَمْــوَال الآلهــة)، حکوومەتیشیان پێ گوتوە، وە (أَمْــوَال الآلهــة)شیان پێ گوتوە، کە وەك خوا پەروەردگار باس دەکات، دەفەرموێ:

﴿مَا جَعَلَ ٱللَّهُ مِنۢ بَحِيرَةٍ وَلَا سَآئِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ ...﴿١٠٣﴾﴾ المائدة.

ئنجا ئەو ئاژەڵانە کە نەزریان کردوون، یاخود بە چەند هۆیەکەوە بەرهەڵدایان کردوون، یاخود نەزریان کردوون بۆ بتەکانیان، ئەو پارەیەی کە لەوانە هاتۆتەوە، یاخود خەڵکێك کە پارەی داناوەو بۆ کەعبە، یان بە حیساب بۆ بتەکان، ئەوانە کۆکراونەوە، وە ئەوە بە دەست تیرەی (بنو سّهم) بووەو، کە ئیسلام هاتوە، بە دەستی (الحارث بنُ القيس بنُ السهم)ەوە بووە.

١٠) (الأَيْسار وَهِيَ الأَزْلام)، (الأزلام)، کۆی (زلم)ە، کە قوماریان پێکردوون، یاخود (یانسیب)، کە قورعەیان پێ کێشاون، وە ئەمە بەدەست (بَنو جُمَح)ەوە بووە، وە کاتێك کە ئیسلام هاتوە بەدەستی (صفوان بن أمية بن خلف)ەوە بووە[1].

دیارە پێغەمبەری خوا ﷺ دوای ئازادکردنی مەککە، هەموو ئەوانەی هەڵوەشاندەوە، چونکە ئەمە، یانی: بەڕێوەبردنی کۆمەڵگا، وەك نیمچە دەوڵەتێك، بۆیە پێغەمبەر ﷺ جگە لە یەکەمو دووەم، واتە: (السِّقَايـة) و (العِمَارَة)، ﴿سِقَايَةَ ٱلْحَآجِّ﴾، ﴿وَعِمَارَةَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ﴾، ئەو هەشتەی دیکەی هەموو هەڵوەشاندنەوە، وەك لە فەرموودەیەکدا لە کاتی وتارە مێژووییەکەی لە حەجیماڵئاواییدا، لە (حجة الوداع)دا دەفەرموێ:

{ألا إنَّ كُل مَأْثَـرةٍ مـن مآثـر الْجَاهِلِيـة، تَحْـتَ قَدَمَـيَّ هاتَـيْنِ إلاّ سِقَايـة الْحـاجِّ وَ سِـدَانَـةَ الْبَيْـتِ}[2].

---

١) التحرير والتنوير، ج ١٠ ، ص ١٤٤- ١٤٥، مَحْمَّد الطاهر بنُ عاشور.

٢) التحرير والتنوير: ج١٠، ص١٤٥.

واتە: ئاگاداربن! هەموو پێگەیەك {كە پێیان گوتراوە: (مآثر)}، هەموو ئەو ئەركانەی كە لە سەردەمی نەفامیی دا تیرەكانی قورەیش لە نێو خۆیاندا دابەشیان كردوون، لە ژێر ئەو دوو پێیانەم دایە، بێجگە لە ئاودان بە حاجییان، وە خزمەتی مزگەوتی حەرامو خزمەتی كەعبە.

دیارە ئەگەر پێغەمبەر ﷺ ئەوانەی هەڵنەوەشاندبانەوەو، ئەوانە هەموویان مابانەوە، مانای وایە ئیسلام هیچی نەكرد، بەڵام ئەو دووانە، چونكە لەگەڵ ئامانجە شەرعییەكان دا تێك ناگیرێن، وە ئیسلام عادەتی وایە هەر شتێك لەگەڵ ڕووحی شەریعەتو لەگەڵ ئامانجە شەرعییەكاندا تێك نەگیرێ، دەیهێڵێتەوە، هەموو شتێك ژێرەو ژوور ناكات، بەڵكو ئەو شتانە لا دەبات، كە لەگەڵ ئیسلامو لەگەڵ ئامانجە شەرعییەكاندا دژ دەوەستن.

مەسەلەی چوارەمو كۆتایی : كە دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَهَاجَرُواْ وَجَٰهَدُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِندَ ٱللَّهِ ۚ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَآئِزُونَ ﴿٢٠﴾ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُم بِرَحْمَةٍ مِّنْهُ وَرِضْوَٰنٍ وَجَنَّٰتٍ لَّهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ ﴿٢١﴾ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥٓ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٢﴾ ﴾.

ئەو سێ ئایەتە بەپێزە لەبارەی یەك بابەتەوە دەدوێن، ئەویش بریتیە لەوە كە خوا ﷻ مەدحو ستایشی بڕواداران دەكات، بڕوادارانی كۆچكەر، وە بڕوادارانی تێكۆشەر بە سەرو ماڵیان لە پێناوی خوای بێ هاوتادا، دەفەرموێ: بێگومان ئەوانەی ئەو سێ سیفەتەیان هەن : ﴿ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، ﴿وَهَاجَرُواْ ﴾، ﴿وَجَٰهَدُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ﴾.

١ / ﴿ءَامَنُواْ ﴾، واتە: بڕوایان هێناوە، بەڵام بە چی؟

لە هەموو قورئاندا مەگەر بەدەگمەن، ئەگەرنا ئەوەی كە ئیمانی پێ هێنراوە، باس نەكراوە، تەنیا لە دوو سێ شوێن دا باسكراوە، بۆ وێنە دەفەرموێ:

أ - ﴿ لَّيْسَ ٱلْبِرَّ أَن تُوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ ٱلْمَشْرِقِ وَٱلْمَغْرِبِ وَلَٰكِنَّ ٱلْبِرَّ مَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةِ وَٱلْكِتَٰبِ وَٱلنَّبِيِّۦنَ ﴿١٧٧﴾ ﴾البقرة، لێرەدا هەر پێنج پایە سەرەکییەکەی ئیمان باس کراون.

ب - لە ئایەتی (٢٨٥)ی سوورەتی (البقرة)ەشدا دەفەرموێ: ﴿ كُلٌّ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَكُتُبِهِۦ وَرُسُلِهِۦ ﴿٢٨٥﴾ ﴾، لێرەشدا چوار پایەکانە ئیمانی باسکراون، بۆیە لە هەموو شوێنەکانی دیکەی قورئاندا، بە زۆریی وایە هەر دەفەرموێ: ﴿ ءَامَنُوا۟ ﴾، ئیمانیان هێنا، بەچی؟

بە هەموو ئەو شتانەی کە پێویستە ئیمانیان پێ بهێنرێ، ئەوە بۆ کورت کردنەوەیە، واتە: ئیمانیان هێنا بە خواو بە فریشتەکانی خوا، بە کتێبەکانی خوا، بە پێغەمبەران، وە بە ڕۆژی دوایی، وە بە قەدەر، وە بە هەموو ئەو شتانەی کە پێغەمبەر ﷺ لەلایەن خواوە هەواڵی پێداون.

٢ / ﴿ وَهَاجَرُوا۟ ﴾، واتە: کۆچیان کردوە، دیارە لە مەککەوە کۆچیان کردوە، لە شوێنەکانی خۆیانەوە کۆچیان کردوە، هاتوون بۆ مەدینە، کە ئیسلام کردوویەتی بە مەنزڵگای سەرەکیی خۆی، لە سەرەتاوە.

٣ / ﴿ وَجَٰهَدُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ﴾، وە تێکۆشاون لە ڕێی خوادا بە سامانەکانیانو بە گیانەکانیان، واتە: سەرو ماڵیان لە پێناوی خوادا بەخشیوە، ئەوانەی خاوەنی ئەو سێ سیفەتە سەرەکییەن، خوای پەروەردگار بە حەوت بڕگە باسی پاداشتەکەیان دەکات :

یەکەم: ﴿ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِندَ ٱللَّهِ ﴾، ئەوانە پلەیان لەلای خوا مەزنترە، لە هی هەر کەسێکی دیکە، هەڵبەتە لێرەدا مەرجیش نیە بۆ بەراورد بێ، مەگەر ئەو بەراوردە لەگەڵ کردەوەی هەندێ خەڵکی دیکە دا بێ، بۆ وێنە:

ئەوانەی کە مسوڵمان بوون، گوتوویانە: ئێمەش ئاو دەدەین بە حاجییان، یان خزمەتی کەعبە دەکەین، یان فلان کارە دەکەین، خوا ﷻ دەفەرموێ: خاوەنی ئەو کردەوانە پاداشتیانو پلەیان لەلای خوا مەزنترە، ئەگەرنا ئەگەر بە بەراوردبێ، لەگەڵ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان دا، لێرەدا مەبەست ئەوە نیە کە مەزنترە، یانی: ئەویش (شیرکیش)! مەزنە، بەڵکو بە ڕەهایی (مطلق)ی هەر ئەوانە پلەی مەزنیان هەیە، چونکە ئەهلی کوفر، هەر بەراورد ناکرێنو، هەر ناچنە تەرازووەوە، لەگەڵ ئەهلی ئیمان دا.

دووەم: ﴿وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَآئِزُونَ﴾، وە ئا ئەوانەن سەرفرازان، ئا ئەوانەن بە موراد گەیشتوان، چونکە (فوز)، بریتیە لەوەی کە ئەوەی ئینسان دەیەوێ، پێی بگاتو بە سەلامەتییش پێی بگات.

سێیەم: ﴿يُبَشِّرُهُمۡ رَبُّهُم بِرَحۡمَةٖ مِّنۡهُ﴾، پەروەردگاریان موژدەیان پێدەدا، بە بەزەییەك لە لایەن خۆیەوە، بە زەییەکی تایبەت، بەزەیی پێیاندا دێتەوەو ڕەحمیان پێ دەکات.

چوارەم: ﴿وَرِضۡوَٰنٖ﴾، واتە: (رضوان مِنْهُ)، ئنجا زانایان دەڵێن: (رضوان): (الرِّضا الكامِلُ الشَّديد، لإنَّ هَذِهِ الصِّيْغَةُ، تُشْعِرُ بالمبالغة، مثلُ الغفران والعصيان).

(ڕضوان) واتە: ڕەزامەندییەکی بەهێزی تەواو، چونکە ئەم صیغەیە زێدەڕۆییو تۆخیی دەگەیەنێ، وەك (عصیان)، واتە: زۆر سەرپێچیی کردن، وە (غفران)، واتە: زۆر لێبوردن، وە هەموو ئەو وشانەی دی، کە بەو صیغەیە هاتوون، هەمان واتا دەگەیەنن.

پێنجەم: ﴿وَجَنَّٰتٖ لَّهُمۡ فِيهَا نَعِيمٞ مُّقِيمٌ﴾، {وە خوا موژدەیان پێدەدا بە} چەند باغێك کە نازو نیعمەتێکی بەردەوامو نەبڕاوەیان تێدا هەیە.

(نَعيم)، بریتیە لەوەی كە نەفس چێژ وەربگرێ لە لەزەتە بەرهەستەكان، وە (نَعیم) لە (نعمة) تایبەتترە، یانی: هەموو (نعیم)ێك نیعمەتی تێدایە، بەڵام مەرج نیە هەموو نیعمەتێك (نعیم) بێ.

ئنجا كە دەفەرموێ: ﴿وَجَنَّٰتٖ لَّهُمۡ فِيهَا نَعِيمٞ مُّقِيمٌ﴾، دەڵێ: (المقيم: المُسْتَمِرُّ، اسْتُعِيرَ الإِقَامَةُ لِلدَّوَامِ وَالإِسْتِمْرَار) كەسێك كە لە شوێنێك نیشتەجێ بێ، مانای وایە لەوێ بەردەوام دەبێو مانەوەكەی درێژە دەكێشێ، لەوەوە بۆ ئەوە خوازراوەتەوە.

شەشەم: ﴿خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا﴾، لە نێو ئەو هەموو نازو نیعمەتو باخچەو باغو گوڵزارەدا كە ڕووباریان بەژێر دادەڕۆن، بە هەمیشەیی، واتە: هەتا هەتایە تێیاندا دەمێننەوە.

حەوتەم: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥٓ أَجۡرٌ عَظِيمٞ﴾، بێگومان خوا پاداشتی مەزنی لەلایە.

لەوبارەوە با فەرموودەیەكی پێغەمبەر ﷺ بێنین، دەفەرموێ:

﴿إِنَّ اللهَ يَقُولُ لأَهْلِ الْجَنَّةِ: يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ، يَقُولُونَ: لَبَّيْكَ، رَبَّنَا وَسَعْدَيْكَ، فَيَقُولُ: هَلْ رَضِيتُمْ؟ فَيَقُولُونَ: وَمَا لَنَا لاَ نَرْضَى، وَقَدْ أَعْطَيْتَنَا مَا لَمْ تُعْطِ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ، فَيَقُولُ: أَنَا أُعْطِيكُمْ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ، قَالُوا: يَا رَبَّنَا وَأَيُّ شَيْءٍ أَفْضَلُ مِنْ ذَلِكَ؟ فَيَقُولُ: أُحِلُّ عَلَيْكُمْ رِضْوَانِي، فَلاَ أَسْخَطُ عَلَيْكُمْ بَعْدَهُ أَبَدًا﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (١١٨٥٣)، وَالبُخَارِيُّ، برقم: (٦١٨٣)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (٢٨٢٩)، وَالتِّرمِذِيُّ، برقم: (٢٥٥٥)، وَابْنُ حِبَّانَ، برقم: (٧٤٤٠)}.

واتە: خوا بە خەڵكی بەهەشت دەفەرموێ: ئەی خەڵكی بەهەشت! دەڵێن: لە خزمەت داین ئەی پەروەردگارمان، بۆ هەر شتێك مایەی ڕەزامەندیی تۆ بێ ئامادەین، خوا دەفەرموێ: ئایا ڕازی بوونو، خۆشنوودن بەوەی كە پێم داون، دەڵێن: ئنجا بۆ ڕازی نەبین شتێكت بە ئێمە داوە، كە بە هیچ كام لە دروستكراوەكانی خۆتت نەداوە، خواش دەفەرموێ: باشتر لەوەی پێم

داون، پێتــان دەدەم، ئــەوانیش دەڵێــن: ئــەی پــەروەردگــارمان! ئنجــا چ شــتێك لــەوەی پێتداوین، باشــترە؟ دەفــەرموێ: ڕەزامەنــدیی خۆمتــان بەســەردا دەڕێــژم، کــە لــە دوای ئــەوە، هــەرگیز لــێتان تووڕە نــابــم.

له کۆتایی ئـەم دەرسـەمان دا، به باشی دەزانم چەند قسـەیـەکی جوان لـە (محمـد رشـید رضـا)ەوە ڕەحمەتی خوای لـێ بێ، کە له تـەفسـیری ئـەم ئـایەتـانـەدا هێنـاونی، بیـانهێـنم، دەڵـێ:

(ومن تَنَطُّع بعض الصوفية في فلسفتهم ، أنهم لا يطلبون من اللهِ النجاة من النّـار، ولا الفـوزَ بالجنّـة، وإنمـا يطلبـون الروحـانيـة الأعلـى فقـط، وهـو لـقاؤه ورضـوانه ورؤيتـه عز وجـل، وإنَّهـا لفلسفـة جَهْلَيّـة من نزغات المنكرين للنَّعيم الجسمانيِّ مُخالِفَة لنصوص كتاب الله تعالى وهدي رسوله ﷺ)[1].

واتـە: لـە زۆر ڕۆچوونو قسـەی نەگونجاوی هـەندێك لـە صۆفییـەكـان، كـە لـە فـەلسـەفـەكـەی خۆیـاندا دەیڵێـن، دەڵێـن: ئێمـە لـە خـوا نـاپـاڕێینەوە كـە دەربـازمان بكـات لـە ئـاگـری دۆزەخ، هـەروەهـا لـێشـی نـاپـاڕێینــەوە كـە بـە بەهەشـتمان شـاد بكـات، بەڵكـو ئــەوان تـەنیـا نــازو نیعــمەتی ڕووحــانیی هــەرە بـەرز، لــە خــوا داوا دەكـەن، كـە بریتیــە لــە دیـداریــی خــوا، وە ڕەزامەنـدیی خـوا، وە بـە دیـداریی خــوا شــاد بوونو دیتــنی خـوا ﷻ ! وە ئـەوە فـەلسـەفـەیـەكی نەفـامـانـەیـە، وە ڕیشـەكـەی لــەو فیكـرەو فـەلسـەفـەیــەوە دێ، كــە نكـووڵیی دەكــەن لــەوە كــە مرۆڤـەكــان بــە جـەسـتـە زینـدوو ببنـەوە، لـە ڕۆژی دوایـی دا، دەڵێـن: ئینسانـەكـان تـەنیـا بـە ڕووح لــە نیعمــەت دا دەبـــن، یــاخود لــە ســزادا دەبـن، وە ئــەوە پێچـەوانەی دەقـەكـانی كـتێبـی خـوای بـەرزو، ڕێو شـوێنی پێغـەمبـەری پێشـەوامانە ﷺ .

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

١) تفسير القرآن الحكيم: ج١٠، ص٢٠٩.

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان، پێنج (٥) ئایەت دەگرێتە خۆی، ئایەتەکانی (٢٣ تاکو ٢٧)، خوای زاناو توانا ﷻ سەرەتا بۆ جاری یەکەم، لەو شەش جارەی کە لەم سوورەتەدا، هاتوون بە نازناوی ئیمان، بڕواداران دەدوێنێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ﴾، وە پێیان دەفەرموێ: کە باب‌و برایان بە دۆست نەگرن، ئەگەر کوفریان بەسەر ئیماندا هەڵبژارد، وە هەر کەسێك دۆستایەتیی باب‌و باپیری یان برایەکانی بکات، لە حاڵێك دا کە کافرن، وە نهێنیی مسوڵمانانیان پێ ڕابگەیەنێ، وە یارمەتییان بداتو، کەین‌و بەینیان لەگەڵیان دا هەبێ، ئەوە ستەمکارە.

دوایی خوا ڕایدەگەیەنێ، کە هەر کەس باب‌و کوڕو براو هاوسەرو خزم‌و ماڵ‌و سامان‌و بازرگانیی‌و خانووبەرەیەك، کە لەلای خۆشەویستە، لە خواو پێغەمبەر ﷺ و تێکۆشان لە ڕێی خوادا، لەلای خۆشەویستتر بن، ئەوە دەبێ چاوەڕێی سزاو تۆڵەو جەزرەبەی خوا بێ.

ئنجا خوا ﷻ وە بیر بڕوادارانی دێنێتەوە، کە لە زۆر شوێنان سەری خستوون، لە زۆر جەنگان دا، سەرەتا لە جەنگی بەدردا، ئنجا لە جەنگی ئوحودیش دا خوای میهرەبان لە فریای مسوڵمانان هات، بۆ ئەوەی کافران زەبری زیاتر لە مسوڵمانان نەدەن، دوایی لە جەنگی خەندەق دا، کە ئەحزابیشی پێ دەگوترێ، هەروەها لە جەنگ لە دژی: (بني قريظة)دا، وە لە دەرکردنی: (بني قينقاع و بني النضير)دا، کە پەیمانیان شکاند، وە پاشان لە جەنگی خەیبەردا، وە لە ئازادکردنی مەککەدا، وە بە تایبەتییش لە جەنگی حونەیندا، کە سەرەتا خوا دەفەرموێ: بە زۆرییەکەتان

سەرسام بوونو، پێتان وابوو مادام زۆرن، دوژمن پێتان ناوێرێ، بەڵام زۆرییەکەتان دادی نەدانو، سوودی پێنەگەیاندن، وە تێشکان، وە دنیای فراوانتان لێ وەتەنگ هات، وەك گوتراوە: (کونە مشکی لێ بوو بە قەیسەریی).

بەڵام دوایی خوا ئارامی ڕژاندە سەر دڵی پێغەمبەرەکەی ﷺ، وە سەر دڵی بڕوادارانیش، وە سەربازی نەبینراوی ناردن، کە مەبەست پێی فریشتەکانن، وە کافرەکانیشی بە دەستی مسوڵمانان سزادان.

وە خوا دوایی ڕایدەگەیەنێ: کە هەر کەسێك خوا بیەوێ، دەگەڕێتەوە سەریو تۆبەی لێ قبووڵ دەکاتو لێی دەبووری.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُوٓاْ ءَابَآءَكُمۡ وَإِخۡوَٰنَكُمۡ أَوۡلِيَآءَ إِنِ ٱسۡتَحَبُّواْ ٱلۡكُفۡرَ عَلَى ٱلۡإِيمَٰنِۚ وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمۡ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٢٣﴾ قُلۡ إِن كَانَ ءَابَآؤُكُمۡ وَأَبۡنَآؤُكُمۡ وَإِخۡوَٰنُكُمۡ وَأَزۡوَٰجُكُمۡ وَعَشِيرَتُكُمۡ وَأَمۡوَٰلٌ ٱقۡتَرَفۡتُمُوهَا وَتِجَٰرَةٞ تَخۡشَوۡنَ كَسَادَهَا وَمَسَٰكِنُ تَرۡضَوۡنَهَآ أَحَبَّ إِلَيۡكُم مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَجِهَادٖ فِي سَبِيلِهِۦ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّىٰ يَأۡتِيَ ٱللَّهُ بِأَمۡرِهِۦۗ وَٱللَّهُ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡفَٰسِقِينَ ﴿٢٤﴾ لَقَدۡ نَصَرَكُمُ ٱللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٖ وَيَوۡمَ حُنَيۡنٍ إِذۡ أَعۡجَبَتۡكُمۡ كَثۡرَتُكُمۡ فَلَمۡ تُغۡنِ عَنكُمۡ شَيۡـٔٗا وَضَاقَتۡ عَلَيۡكُمُ ٱلۡأَرۡضُ بِمَا رَحُبَتۡ ثُمَّ وَلَّيۡتُم مُّدۡبِرِينَ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ أَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ وَعَلَى ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَأَنزَلَ جُنُودٗا لَّمۡ تَرَوۡهَا وَعَذَّبَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْۚ وَذَٰلِكَ جَزَآءُ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَتُوبُ ٱللَّهُ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ عَلَىٰ مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿٢٧﴾ ﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

((ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! بابو باپیرانتانو برایەکانتان، ئەگەر کوفریان بەسەر ئیماندا هەڵبژارد، بە دۆست مەگرن، وە هەر کامێکتان بە دۆستیان بگرێ، ئەوانەن ستەمکاران ﴿٢٣﴾ بڵێ: ئەگەر بابو باپیرانتانو، کوڕانتانو، برایانتانو، هاوسەرانتانو، خزمانتانو، ئەو سامانانەی وەدەستتان هێناونو، بازرگانییەك کە مەترسیی بێ ڕەمێن بوونیتان هەیەو، خانووبەرە دڵ پەسندەکانتان، لە خواو پێغەمبەرەکەیو، تێکۆشان لە پێناوی خوادا، لە لاتان خۆشەویستترن، ئەوە چاوەڕێ بن، هەتا خوا کاری (سزادانی) خۆی دێنێ، وە خوا ڕێنمایی کۆمەڵی لە ڕێ دەرچووان ناکات ﴿٢٤﴾ بە دڵنیاییەوە خوا لە زۆر ڕووداوی جەنگاندا سەریخستن، هەروەها لە ڕۆژی جەنگی حونەین دا، کە زۆرییەکەتان سەرسامی کردن، (پێتان وابوو لەبەر ژمارەی زۆرتان تێناشکێن)، کەچی هیچ دادی نەدانو، زەوی بەو فراوانییەی لێتان وەتەنگ هات، پاشان بە پشت لە دوژمن کردنەوە، ڕاتانکرد ﴿٢٥﴾ بەڵام دوایی خوا هێمنیی خۆی دابەزاندە سەر دڵی پێغەمبەرەکەیو، سەر دڵی بڕواداران، وە سەربازانێکی دابەزاندن، نەتاندەبینین، وە ئەوانەی بێبڕوا بوون (بە دەستی بڕواداران) سزای دان، وە هەر ئەوەش سزای بێ بڕوایانە ﴿٢٦﴾ ئنجا پاش ئەوە، خوا هەر کەسێکی بوێ (بە لێبوردن) دەگەڕێتەوە سەری، وە خوا لێبوردەیو بە بەزەیی یە ﴿٢٧﴾)).

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(ٱسۡتَحَبُّواْ): واتە: زۆریان خۆشویستوە، یاخود هەڵیان بژاردوە، دەڵێ: (الإستحباب: تحرِّي الإنسان للشيء يُحِبُّهُ، وتَعديتهُ بـ(على) يقتضي الإيثار).

وشەی (استحباب): بریتیە لە خەفتانی ئینسان لە شتێك كە خۆشی بوێ، وە وەختێك بە (على) تەعەددا دەكات {بۆ (مفعول)} ئەوە مانای هەڵبژاردن دەگەیەنێ.

كەواتە: دەشگونجێ بڵێی: (استحبُّوا)، واتە: زۆریان خۆشویستوە، خۆشەویستییەك كە لە دڵیان دا جێگیر بووە، چونكە هەردووك پیتی (س، ت) كە دەچنە سەر كردارێك، ئەوە جەختكردنەوە (تأكید) دەگەیەنێ، (سين و تاء)، وەك (إستقامة)، واتە: زۆر ڕاوەستاو، (قامَ) واتە: ڕاوەستا، (إستقام) واتە: چاك ڕاوەستا، وە (استبشر)، واتە: زۆر دڵ خۆش بوو.

(وَعَشِيرَتُكُمۡ): (العشيرة: أهل الرجل الذين يتكثَّر بهم أي يصيرون له بمنزلة العدد الكامل، وذلك أن العشرة هو العدد الكامل).

(عشيرة): بریتیە لە خزم و كەسی ئینسان، كە خۆی بەوانەوە زۆر دەكات، واتە: وەك بڵێی بۆی دەبن بە ژمارەی تەواو، چونكە (عشرة)، واتە: دە (١٠) كە ژمارەی تەواوە، هەندێكیشیان گوتوویانە لە (عُشرَة) هاتوە، ئەوانەی كە هەڵسوكەوتیان لەگەڵ دەكات و مامەڵەیان لەگەڵ دەكات.

(ٱقۡتَرَفۡتُمُوهَا): واتە: وە دەستتان هێناوە، (الإقتراف: الإكتساب وفِي الإساءة أكثر استعمالاً).

(اقتراف)، واتە: وەدەستهێنان، بەڵام زیاتر بۆ خراپە بەكاردێ، بەڵام بۆ چاكەش جارجار بەكاردێ، عەرەب گوتوویانە: (الإعتراف يُزِيلُ الإقْتَرَاف)، دانپێداهێنان،

خراپەکردن بەرانبەر بە کەسی بەرانبەر لادەبا، واتە: مادام (إعتراف)ی کرد، یانی : دانی بە هەڵەی خۆی داهێنا، مانای وایە خراپەکەی دەسڕێتەوە.

(وَتِجَـٰرَةٌ): (التجارة : التصرُّف فِي رأس المال طلباً للربح).

(تجارة): بریتیە لە هەڵسوکەوت کردن لە سەرمایەدا، بە مەبەستی قازانج وەدەست هێنان.

(كَسَادَهَا): (كَسَدَ يَكْسُدُ : لَمْ يَرُجْ وَلَمْ يَنفق).

کە دەگوترێ: (كسادها)، واتە: بێ ڕەمێنو بێ ڕەواج بوونیو لە برەو کەوتنی، (كَسَدَ يَكْسُد)، واتە: بێ برەو بوو، چاك خەرج نەبوو، وە ڕەمێنی نەبوو.

(وَمَسَـٰكِنُ) کۆی (مسكن)ە، واتە: خانوو بەرە، (سَكَنَ فُلاَن مكانَ كَذَا: استوطنه، واسم المكان: مسكن، جمعه مساكن).

دەگوترێ: فلان کەس لە فلان شوێندا نیشتەجێ بوو، (سَكَن)ی بۆ بەکاردێ، وە ناوی شوێن (مكان)ەکەی بریتیە لە (مسكن) کە بە (مساكن) کۆ دەبێتەوە، واتە: خانوو، خانووبەرەکان.

(فَتَرَبَّصُواْ) واتە: چاوەڕێ بن، (التربُّصُ: الإنتظار بالشيء، أمرٍ ينتظر زوالَه، أو حصولَه).

(تربص): بریتیە لەوەی کەسێك چاوەڕێی شتێك بێ، چ چاوەڕێ بێ لابچێ، یاخود چاوەڕێی شتێك بێ پەیدا بێ.

(مَوَاطِنَ): (الوطن: محلُّ الإنسان، الموطن مشهد من مشاهد الحرب).

وشەی (وطن): ئەو شوێنەیە کە ئینسان تێیدا دادەنیشێ ، وە (موطن)، واتە: دیمەنێك لە دیمەنەکانی جەنگ، یاخود شوێنێکە جەنگێکی تێدا دەقەومێ،

واتە: شەڕگە، وە خودی جەنگەكەش پێی دەگوترێ: (موطن)، بۆ وێنە: (موطن بَدْر)، (موطن أُحُد)، واتە: جەنگی بەدر، جەنگی ئوحود.

(أَعْجَبَتْكُمْ)، واتە: سەر سامی كردن، دەڵێ: (أَعْجَبَنِي كَذَا: رَاقَنِي)، واتە: پێی سەرسام بووم، پێم گرنگ بوو، جێی سەرنج بوو.

دەگوترێ: (مُعْجَبٌ بِنَفْسِهِ: يروقُه نَفْسُهُ)، واتە: ئەو كەسە بەخۆی سەرسامە، خۆی پێ گرنگەو لە بەرانبەر خۆیدا، سەرسامەو سەرسووڕماوە.

(حُنَيْنٍ): دەڵێ: (مَكان مَعْرُوف، وأَوْطَاس: مَوْضُعَان بَيْنَ مَكة وَالطَّائِف (هَوَازِن))، شوێنێكی زانراوە، كە (أوطاس)یشی پێ دەگوترێ، هەردووكیان دوو شوێنن لە نێوان مەككەو طائیف دا، كە دیارە هۆزی هەوازین كاتی خۆی لەوێ بوون.

(رَحُبَتْ): دەڵێ: (الرُّحْبُ: سعة المكان، وَرَحُبَتِ الدار).

(رُحْب)، بە فراوانیی شوێنێك دەگوترێ، وە دەگوترێ: (رَحُبَتِ الدَّار)، واتە: خانووەكە فراوانە، خانووێكی فراوانە، وە كە بە كەسێك دەگوترێ: (مَرْحَباً بِكُمْ)، واتە: تۆ هاتوویت بۆ شوێنێكی فراوان، جێی تۆ دەبێتەوە، بە ڕێزو حورمەتەوە وەردەگیرێی.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوای پاك و تاك بۆ جاری یەكەم لە شەش جاران، كە لەم سوورەتە موبارەكەدا مسوڵمانان بە نازناوی ئیمان، كە خۆشترین نازناوە لەلایەن، دەیاندوێنێ، ڕوو دەكاتە بڕواداران لەم سوورەتەدا، هەڵبەتە تەنیا بە نازناوی ئیمان، ئەگەرنا هەموو سوورەتەكە هەر لە سەرەتای تا كۆتایی، دواندنی پێغەمبەری خوایە ﷺ، وە بڕوادارانیش لە پشتیەوە، یاخود بڕواداران ڕاستەوخۆ، یان ناڕاستەوخۆ، یا بە نازناوی ئیمانیش لە سەرەتاوە باس نەكرابن، بۆ وێنە: كە دەفەرموێ: ﴿ أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تُتْرَكُوا۟ وَلَمَّا يَعْلَمِ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ جَٰهَدُوا۟ مِنكُمْ ﴿١٦﴾ ﴾ التوبة، كە دیارە دوێنراو لێرەدا بڕوادارانن: ئایا پێتان وایە وازتان لێ دەهێنرێ، بەرلەوەی خوا ئەوانەتان بزانێ (بناسێ) كە تێكۆشانیان كردوە.

ئنجا بۆ جاری یەكەم خوا دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! بە هەموو ئەو شتانەی كە پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ، كە پێویست ناكات هەموو جارێ دووبارە بكرێتەوە، واتە: بڕواتان هێناوە بە خوا ﷻ، بە فریشتەكانی خوا، بە كتێبەكانی خوا، بە پێغەمبەرانی خوا (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ)، بە ڕۆژی دوایی، وە بە هەموو ئەو شتانەی كە پێغەمبەری خاتەم ﷺ لە لایەن خواوە هەواڵی پێداون، بڕواتان بە هەمووی هێناوە، ﴿ لَا تَتَّخِذُوٓا۟ ءَابَآءَكُمْ وَإِخْوَٰنَكُمْ أَوْلِيَآءَ ﴾، باب و باپیرانتان و برایەكانتان (كە نیزیكترین كەستانن) بە دۆست و خۆشەویست، وە بە جێگای ڕازو نیازتان مەگرن، واتە: مەیانكەنە جێی ڕازو نیازو خۆشەویستیی خۆتان، لەسەر حیسابی مسوڵمانان، ﴿ إِنِ ٱسْتَحَبُّوا۟ ٱلْكُفْرَ عَلَى ٱلْإِيمَٰنِ ﴾، لە حاڵێكدا كە ئەوانە كوفر بەسەر ئیماندا هەڵدەبژێرن، وە كوفریان پێ چاكترە، واتە: مادام لەسەر كوفربن، مەیانكەنە جێی متمانەو ڕازو

نیازتان، بەڵکو ئەوەی کە جێی متمانەو جێی ڕازو نیازتانە، وە نهێنییەکانی خۆتانیان لەلا دەدرکێنن، با تەنیا ئەو بڕوادارانە بن کە لەگەڵتان لە ئیماندا پێك دەگەنەوە، ﴿وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَأُولَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٢٣﴾﴾، وە هەر کەسێك لە ئێوە دۆستایەتییان بکات، بێگومان ئا ئەوانە ستەمکارانن، دۆستایەتییان بکات، بەو واتایە نا، کە سەلامو مەرحەبای لەگەڵیان هەبێ، ڕێزیان بگرێ، خزمەتیان بکات، چونکە فەڕزە ئینسان خزمەتی بابو دایکی خۆی بکات، خزمەتی براو خوشکی خۆی بکات، بەڵکو خزمەتی خزمو کەسی خۆیو دەرو دراوسێی خۆی بکات، بگرە خزمەتی خەڵك بە گشتی بکات، خزمەتو ڕێزگرتنو قسە خۆشییو ڕوو خۆشیی، لەگەڵ هەموو کەسدا پێویستە، بەڵام بە دۆست گرتن، کە تۆ بیکەیتە جێی نهێنییەکانت، وە پشتی پێ ببەستی، ئا ئەوەیان قەدەغەیە، نابێ لەگەڵ جگە لە ئیمانداراندا، بەو شێوەیە مامەڵە بکرێ.

ئنجا خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: ﴿قُلْ إِن كَانَ ءَابَآؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَٰنُكُمْ وَأَزْوَٰجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَٰلٌ ٱقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَٰرَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَٰكِنُ تَرْضَوْنَهَآ أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَجِهَادٍ فِى سَبِيلِهِۦ فَتَرَبَّصُوا۟ حَتَّىٰ يَأْتِىَ ٱللَّهُ بِأَمْرِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿٢٤﴾﴾.

کە بە ڕاستی ئەمە پێوەرو تەرازوویەکی زۆر گەورەو گرنگە، خوای پەروەردگار دەیخاتە دەستی پێغەمبەری خاتەم ﷺ، وە دەیخاتە دەستی بڕواداران، کە خۆیانو خەڵکی پێ هەڵسەنگێنن، دەفەرموێ: بڵێ : ئەگەر بابو باپیرانتان، کوڕانتان، برایانتان، هاوسەرانتان، خزمو عەشیرەتتان،ماڵو سامانێك کە وەدەستتان هێناوە، بازرگانییەك کە دەترسێن بێ ڕەمێنو بێ ڕەواج بێو لە برەو بکەوێ (بەهۆی ئیمان هێنانتانەوە، یان بەهۆی جەنگو جیهاد کردنتانەوە)، وە خانوو بەرەیەك کە دڵ پەسەندتانەو خۆشتان دەوێ، لەلاتان خۆشەویستترن، لە خواو لە

پێغەمبەرەکەی ﷺ و لە تێکۆشان لە پێناوی خوادا، ئەگەر ئەوانە هەر هەشتیان لە تای تەرازووییەکدا بن، وە تێکۆشان لە پێناوی خوادا، بە مەبەستی ڕازیکردنی خوا، بە مەبەستی جێبەجێکردنی فەرمانی پێغەمبەری خوا ﷺ لە تای تەرازوویەك دابێ، ئەگەر تا تەرازووی ئەو هەشتانەتان قورستتر کرد، ئەوە مانای وایە ئێوە لە ئیمانی خۆتان بکەوتە گومانەوە، ﴿ فَتَرَبَّصُوا۟ حَتَّىٰ يَأْتِىَ ٱللَّهُ بِأَمْرِهِۦ ﴾، چاوەڕێ بن تاکو خوا کاری خۆی دێنێ، ئنجا ئایا کاری خۆی چییە کە دەیهێنێ؟

بۆیە بە شێوەیەك کە نەزانراو (مجهول)ە خوای زاناو شارەزا باسی دەکات، تاکو زەین بۆ هەموو شتێك بچێ: خوا سزاتان دەدات، بەڵاتان بۆ دەنێرێ، یاخود: تاکو خوا مەرگتان بۆ دەنێرێ، وە دوایی سزاتان دەدات، هەمووی دەگرێتەوە، ﴿ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْفَـٰسِقِينَ ﴾، وە بێگومان خوا کەسانی لاڕێ ڕێنمایی ناکات و، نایانخاتە سەر ڕاستە ڕێ، کەسێك کە لە ڕێ دەرچووبێ و بۆخۆی بیەوێ لاڕێ بێ، خوا بە تۆبزی نایهێنێتەوە سەر ڕێ، چونکە خوا بڕیاری داوەو ویستی وابووە کە مرۆڤەکان لەم سەر زەوییە ئازادانە خۆیان ڕێی ڕاست بگرن، یان ڕێی چەوت بگرن.

﴿ إِنَّا هَدَيْنَـٰهُ ٱلسَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾ ﴾الإنسان، واتە: ئێمە ڕێی ڕاستمان پێشانداوە، یان سوپاسگوزار دەبێ، یاخود سپڵەو ناسوپاس دەبێ.

گرنگ ئەوەیە کە خوای کارزان بە تۆبزیی کەس ناکاتە مسوڵمان و سوپاسگوزار، هەروەك بە تۆبزییش کەس ناکاتە نا سوپاس و بێ بڕوا.

ئنجا خوا ﷻ ڕوو دەکاتە بڕواداران و، ئەو نیعمەتی سەرخستن و پشتگرتن و هاوکارییکردنی خۆی، لە کاتە مەترسییدارو لە کاتە هەستیارەکاندا بۆ بڕواداران، دەخاتەوە بیریان و دەفەرموێ: ﴿ لَقَدْ نَصَرَكُمُ ٱللَّهُ فِى مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ ۙ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ ۙ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنكُمْ شَيْـًٔا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ ٱلْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ ﴿٢٥﴾ ﴾، بێگومان خوا لە

زۆر جەنگان دا ئێوەی سەرخست، لە زۆر ڕووبەڕووبوونەوەو بەرەنگاربوونەواندا، ئێوەی سەرخستو پشتی ئێوەی گرت، کە ئەوە ئاماژەیە بە جەنگی بەدر پێش هەمووی، پاشان بە جەنگی ئوحود، کە هەرچەندە مسوڵمانان زیانیان هەبوو، بەڵام لەچاو ئەو ژمارە زۆرەی کافران، کە پێنج ئەوەندەی مسوڵمانان بوون، وە لەچاو ئەو سەرپێچییەی مسوڵمانان لە فەرمانی لە پێغەمبەر ﷺ باشیش دەرچوون.

هەروەها ئاماژەیە بە جەنگی ئەحزاب، کە مسوڵمانان خوا دەربازی کردن، وە جەنگ دژی (بني قريظة)، وە دژی جوولەکەکانی خەیبەر، هەروەها دەرکردنی هەردوو تیرەی پەیمان شکێنی: (بنو قينقاع) و (بنو النضير) هەروەها ئازادکردنی مەککە، هەروەها دەربازبوونی ئەو سوپا سێ هەزار (٣٠٠٠) کەسییەی کە دوو سەد هەزار (٢٠٠,٠٠٠) لە ڕۆمەکان ڕووبەڕوویان بوونەوە، لە جەنگی (مؤتة)دا کە سێ لە فەرماندەکانیان شەهید بوون: (زَيْدُ بْنُ حارِثة) و (جَعْفَرُ بْنُ أَبي طَالِبٍ) و (عَبْدُ اللهِ بْنُ رَوَاحَةَ)، وە دوایی خالیدی کوڕی وەلید ئابڵووقەکەی دوژمنی شکاندو هێزەکەی دەرباز کرد.

ئەو ڕستەیە ئاماژەیە بە هەموو ئەمانە، بەڵام بە تایبەت ئاماژە بۆ جەنگی حونەین دەکات دەفەرموێ: ﴿وَيَوۡمَ حُنَيۡنٍ إِذۡ أَعۡجَبَتۡكُمۡ كَثۡرَتُكُمۡ فَلَمۡ تُغۡنِ عَنكُمۡ شَيۡـًٔا﴾، وە لە ڕۆژی جەنگی حونەینیشدا، {(حنين) ناوی شوێنێکە لە نێوان مەککەو طائیف دا}، کە زۆرییەکەتان سەرسامی کردن، بەڵام هیچ سوودی پێ نەگەیاندن، زۆرییەکەتان دادی نەدان، پێتان وابوو بەهۆی زۆرییتانەوە سەردەکەون، ﴿وَضَاقَتۡ عَلَيۡكُمُ ٱلۡأَرۡضُ بِمَا رَحُبَتۡ﴾، زەوی بەو فراوانییەیەوە، لێتان وەتەنگ هات، وەك پێشینانی خۆمان دەڵێن: (دنیای لێ بووە بە چەرمی چۆلەکە)، ﴿ثُمَّ وَلَّيۡتُم مُّدۡبِرِينَ﴾، دوایش پشتتان لە دوژمن کردو ڕاتان کرد، واتە: شکان.

بەڵام لەوێش دیسان خوا لە فریاتان هات، ﴿ ثُمَّ أَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذَٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦﴾ ﴾، دوایی خوا ئارامیی خۆی ڕژاندە سەر دڵی پێغەمبەرەکەی، وە سەر دڵی بڕواداران، وە سەربازانێکی ناردنە خوار، کە ئێوە نەتاندەبینین (کە فریشتەکانن) وە ئەوانەی بێبڕوا بوون، ئازاری دانو سزای دان (واتە: بە دەستی بڕواداران) هەر ئەوەش سزای بێبڕوایانە.

لە کۆتایی دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مِن بَعْدِ ذَٰلِكَ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ ﴾، ئنجا دوای ئەوەش خوا تۆبە وەردەگرێ، لە هەر کەسێك کە بیەوێ، واتە: لەو کافرانەی کە شەڕیان لە دژ کردوونو، سەنگەریان لێ گرتوونو پەیمانیان شکاندوە، ئەگەر لەمەودوا مسوڵمان بن، چ هۆزی هەوازنو غەطەفان، چ هۆزی قورەیش، هەموو ئەو هۆزانە، هەر کەسێك لەوانە بگەڕێتەوە بۆ لای خوا، خوا دەگەڕێتەوە سەری، واتە: تۆبەی لێ وەردەگرێ، ﴿ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٧﴾ ﴾، وە بێگومان خوا لێبوردەی میهرەبانو بە بەزەیی یە، خوا بە لوتفو کەرەمی خۆی تۆبە لە ئێمەش قبووڵ بکات، وە بگەڕێتەوە سەر ئێمەش بە لێبوردەییو بەزەیی خۆی.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: کە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَتَّخِذُوٓا۟ ءَابَآءَكُمْ وَإِخْوَٰنَكُمْ أَوْلِيَآءَ إِنِ ٱسْتَحَبُّوا۟ ٱلْكُفْرَ عَلَى ٱلْإِيمَٰنِ ۚ وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٢٣﴾ ﴾.

ڕاستە مانایەکەی ئاوایە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! (بە هەموو ئەو شتانەی کە پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ)، بابو باپیرانتانو برایانتان بە دۆست مەگرن، ئەگەر کوفریان بەسەر ئیماندا هەڵبژارد، وە هەر کام لە ئێوە بە دۆستیان بگرێ، لە حاڵێکدا کە ئەوان بێبڕوان، ئەوە ئەوانەن ستەمکاران.

لێرەدا مەبەست لە (تَوَلّي)، واتە: بە دۆست گرتن، ئەوە نیە کە تەنیا پەیوەندییەکی ئاسایی بێ، وەك پەیوەندیی بابو دایكو ڕۆڵەیی، یاخود پەیوەندیی برایەتیی، یان خوشکایەتیی، بەو واتایە کە هەردووکیان کچو کوڕی بابو دایکێکن، یاخود براو خوشکی بابو دایکێکن، کە ئەوە پەیوەندییەکی ئاساییە، وە ئاساییشە ئینسان بابو دایکی خۆی خۆش بوێن، وە براو خوشکی خۆی خۆش بوێن، با لەسەر کوفریش بن، وەك خۆشەویستیی و سۆزی ڕەچەڵەکیی، کە ئەوە شتێکی غەریزەییو شتێکی سروشتییە، بەڵام نابێ ئەو کوفرەی ئەوان لەسەرینی، وە ئەو هەڵسوکەوتە ناشەرعییانەی ئەوان دەیکەن، نابێ ئەوەت خۆش بوێو، پەسندت بێ، چونکە ئەوە کوفرە (الرِّضا بالكُفْرِ كُفْرٌ)، ڕازیی بوون بە کوفر، کوفرە، کەواتە: لێرەدا مەبەست لە: ﴿ لَا تَتَّخِذُوٓا۟ ءَابَآءَكُمْ وَإِخْوَٰنَكُمْ أَوْلِيَآءَ ﴾، مەبەست ئەوە نیە کە وەك خۆشەویستییەکی ئاسایی، وەك سۆزی خزمایەتیی و ڕەچەڵەك خۆشت بوێن، ئەوە بێگومان لە شەریعەتدا ڕێگا دراوە، چونکە بۆ وێنە: پیاوی مسوڵمان ئەگەر ئافرەتێکی کیتابیی بێنێ، (جوولەکە

یاخود نەصرانیی)، كە بە تەئكیدیش ئینسان هاوسەری خۆی خۆش دەوێ، وەك خوای میهرەبان دەفەرموێ: ﴿ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَنْ خَلَقَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا لِّتَسْكُنُوٓا۟ إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُم مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً ﴿٢١﴾ ﴾ الروم.

واتە: لە نیشانەكانی پەروەردگاریێتیی خوا، ئەوەیە كە لە نەفسی خۆتان هاوسەرانێكی بۆ ڕەخساندوون، (بەنسبەت پیاوانەوە، ئافرەتانو، بەنسبەت ئافرەتانەوە، پیاوان)، ﴿ لِّتَسْكُنُوٓا۟ إِلَيْهَا ﴾، تاكو ئێوە بەهۆی ئەوانەوە ئارامییتان بۆ بێ، ﴿ وَجَعَلَ بَيْنَكُم مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً ﴾، وە لە نێوانتاندا خۆشەویستیىو سۆزو بەزەیی داناوە.

ئنجا كاتێك پیاوێكی مسوڵمان هاوسەرەكەی خۆی، كە جوولەكەیە، یان نەصرانییە، خۆشدەوێ، دیارە وەك هاوسەر خۆشیدەوێ، نەك وەك جوولەكەو نەصرانیی.

كەواتە: لێرەدا مەبەست لە (تولّي)، قەدەغەكراو، ئەوەیە كە پشتیان بگریو هاوكاریان بی، لەسەر ئەو ڕێبازە كوفرەی كە ئەوانی لەسەرن، یاخود ئەو كردەوانەی كە دەیانكەن لە دژی ئیسلامو مسوڵمانان.

(أبو جعفر الطبري)، لەوبارەوە دەڵێ: (لاَ تَتَّخِذُوا آبَاءكُمْ وَإِخوانكُمْ بِطَانَةً وَأَصْدِقَاء تُفْشُونَ إِلَيْهِم أَسْرارَكُم، وَتُطْلِعُونَهُمْ عَلَى عَوْرَةِ الإِسْلاَمِ وَأَهْلِهِ، وَتُؤْثِرُونَ المكْثَ بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ عَلَى الهِجْرَةِ إِلى دَارِ الإِسْلاَمِ)[1].

واتە: كە دەفەرموێ: ﴿ لَا تَتَّخِذُوٓا۟ ءَابَآءَكُمْ وَإِخْوَٰنَكُمْ أَوْلِيَآءَ ﴾، واتە: بابو باپیرانتانو برایەكانتان، مەكەن بە جێی ڕازو نیازتان، وە مەیانكەن بە دۆستو نیزیكێكتان كە نهێنییەكانی خۆتانیان پێ بڵێن، وە ئاگاداریان بكەنەوە لە كەمو كوڕییەكانی ئیسلامو مسوڵمانان، وە كە لە نێویاندا بمێننەوەو، هەڵیبژێرین بەسەر كۆچكردندا بۆ مەنزڵگای ئیسلام.

١) جامع البیان، ج ٦ ، ص ١٠٣.

کەواتە: دەبێ وەك خۆیان لە وشەکانی خوای پەروەردگار تێبگەین، بۆئەوەی تووشی بڕیارو حوکمی هەڵە نەبین، بۆ نموونە : لێرەدا پێمان وابێ ئەم ئایەتە ئەوە دەگەیەنێ کە بابو برات، یان خزمت، ئەگەر بێبڕوا بوون، نابێ سەلامو مەرحابایان لێ بکەیو، نابێ هاموشۆیان بکەی ! کە ئەوە ڕاست نیە، بەڵکو مەبەست ئەوەیە: لەسەر ئەو ڕێبازە کوفرەی کە ئەوانی لەسەرن، وە ئەو کردەوەی کوفرانەی کە ئەوان دەیانکەن، هاوکاریان مەبنو پشتگیرییان مەکەنو خۆشتان نەوێنو لەگەڵیاندا مەبن، بەڵام ئەگەر وەك هەستو سۆزی بابو ڕۆڵەیی، یان هەستو سۆزی دایكو ڕۆڵەیی، یان برایەتیی، یان براو خوشکایەتیی، یان خزمایەتیی، ئەوە بە تەئکید نەك ڕێی لێ نەگیراوە، بەڵکو فەرمانیشی پێکراوە، وەك خوای بەخشندە لە سووڕەتی (لقمان)دا دەفەرموێ: ﴿ وَإِن جَٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۖ وَصَاحِبْهُمَا فِى ٱلدُّنْيَا مَعْرُوفًا ۖ وَٱتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَىَّ ۚ ثُمَّ إِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ ﴾.

واتە: وە (ئەگەر بابو دایکت) هەوڵیان لەگەڵ دای، شتێك بکەیە هاوبەشی من، کە تۆ زانیارییت پێی نیە، (واتە: بوونی نیە، چونکە هاوبەش بۆ خوا بوونی نیە، تاکو زانیاری پێیەوە پەیوەست بێ) ئەوە تۆ بە قسەیان مەکە (لە هاوبەش بۆ خوا دانانـدا)، بەڵام لە کاروباری دنیاییاندا بە باشە مامەڵەیان لەگەڵدا بکە، وە بکەوە شوێن ئەو کەسانەی کە بۆ لای من گەڕاونەوە.

کەواتە: خۆش ڕەفتارییو، بە چاکە مامەڵەکردن لەگەڵ هەموو کەس دا، بەتایبەتی لەگەڵ بابو دایكو براو خوشكو خزمان، با ئەهلی کوفریش بن، شتێکی فەرمان پێکراویشە، نەك هەر ڕێگا پێدراوە، بەڵام ئەوەی کە لێرەدا قەدەغە کراوە، بریتیە لە خۆشویستنی بیرو بەرنامەکەیان، وە هاوکاریی کردنیانو پشتگرتنیان لەسەری، یان لەسەر ستەمو خراپە، وە یاخود ئاگادار کردنەوەیان لە نهێنییەکانی مسوڵمانان، وە گرتنیان بە جێگای ڕازو نیازو تەگبیرو ڕاوێژی تایبەت، کە ئەوانە

دەبێ تەنیا ئەهلی ئیمان بن، کە ئینسانی مسوڵمان ئەو جۆرە پەیوەندییانەی لەگەڵیاندا دەبێ، بەڵام خۆشەویستیی‌و سۆزیی ئاسایی، وە ڕێز لێگرتن، وە چاکە لەگەڵدا کردن، ئەوە مسوڵمان فەرمانی پێکراوە، کە لەگەڵ هەموو کەسدا وابێ، چ جای خزمان! بەڵکو لەگەڵ هەر کەسێکدا کە لەگەڵی لەو وڵاتەدا دەژی، پێویستە بە چاکە مامەڵەی لەگەڵدا بکات، وە لەسەر چاکە هاوکارییان بکات، وەك خوای کارزان دەفەرموێ: ﴿لَّا يَنْهَىٰكُمُ ٱللَّهُ عَنِ ٱلَّذِينَ لَمْ يُقَٰتِلُوكُمْ فِى ٱلدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُم مِّن دِيَٰرِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوٓاْ إِلَيْهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُقْسِطِينَ ﴿٨﴾﴾ الممتحنة.

واتە: خوا لێتان قەدەغە ناکات، ئەوانەی کە لەسەر دینتان دژایەتییتان ناکەن، وە لە ماڵ‌و حاڵی خۆتان وەدەرتان نانێن، (واتە: نە دژی دینتانن، نە دژی ژینتانن، خوا لێتان قەدەغە ناکات)، کە چاکەیان لەگەڵدا بکەن، (چاکەی مەعنەویی وەك ڕێز لێگرتن)، وە لە ماڵی خۆشتان پێیان ببەخشن‌و هاوکارییان بکەن، بێگومان خوا بەخشەرانی خۆش دەوێن.

مەسەلەی دووەم : کە دەفەرموێ: ﴿قُلْ إِن كَانَ ءَابَآؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَٰنُكُمْ وَأَزْوَٰجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَٰلٌ ٱقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَٰرَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَٰكِنُ تَرْضَوْنَهَآ أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَجِهَادٍ فِى سَبِيلِهِۦ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّىٰ يَأْتِىَ ٱللَّهُ بِأَمْرِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿٢٤﴾﴾.

پێوەرو تەرازووی مسوڵمانەتیی لە ئایەتی ژمارە (٢٤) دا

لێرەدا ئەگەر سەرنج بدەینە ئەم ئایەتە بەپێزە، دەبینین خوا پێوەرو تەرازوویەکی زۆر ڕوون‌و ڕاشکاوی داناوە، بۆ ئەوە کە ئینسان خۆی پێ بناسێ: ئایا ئیمانی چەندە؟ تەقوای چەندە؟ خۆشەویستیی بۆ خواو بۆ پێغەمبەر ﷺ و بۆ ئایینی خوا، چەندە؟ فیداکاریی لە پێناوی خوادا، چەندە؟ وە چەندە بۆ خوا، ساغ‌و یەکلا

بۆتەوە، ئەم ئایەتە لەوبارەوە پێوەرو تەرازوویەکی زۆر چاکە، خوا دەفەرموێ: پێیان بڵێ: ئەگەر باب و باپیرانتان و کوڕانتان، {هەڵبەتە کوڕانتان، یانی: کچانیشتان، چونکە جاری وایە وشەی: (أَبْنَاء) بە مانای ڕۆڵان (أولاد) دێ، بەڵام بۆیە بەس باسی کوڕانی کردوە، چونکە کلتوورو عادەتی ئەوکاتە وابووە کە خەڵك زیاتر کوڕی خۆشویستوە، چونکە بە پشت و پەناو جێی ئومێدی زانیوە، ئەگەرنا کچیش هەر ڕۆڵەیە}، وە برایەکانتان، وە هاوسەرانتان، (بەنسبەت پیاوەوە، ژنەکانیان، بەنسبەت ئافرەتانەوە مێردەکانیان)، وە تیرەو هۆزو خزمانتان، وە ماڵ و سامانێك کە بەزەحمەت وەدەستتان هێناوەو ئارەقەی نێوچەوانتان پێ ڕشتوە، وە بازرگانییەك کە دەترسێن ڕمێنی نەمێنی و لە برەو بکەوێ، وە خانووبەرەیەك کە دڵ پەسندتانەو خۆشتان دەوێ {ئەگەر هەموو ئەو هەشتانە} لە لاتان خۆشەویستترن، لە خواو لە پێغەمبەری خوا ﷺ، وە لە تێکۆشان لە ڕێی خوادا، (ئەوە دیارە ئێوە شایستەی سزادانن لە لایەن خواوە، بۆیە) ﴿فَتَرَبَّصُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ﴾، چاوەڕێ بن تاکو خوا کاری خۆی دێنێ {تاکو خوا فەرمانەکەی دێنێ} وە بێگومان خوا ڕێنمایی کۆمەڵی لاڕێ بووان ناکات، نایانخاتە سەر ڕاستە ڕێ.

لێرەدا خوا ﷻ بە (و)ی (عطف)، ئەوانەی کۆکردۆتەوە، ﴿قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ ...﴾، واتە: ئەگەر ئەم هەشتە، هەر هەشتیان پێکەوە، لە تای تەرازوویەکدا دابنرێن، خۆشەویستیی خوا پێغەمبەری خوا ﷺ و ئیسلامو، فیداکاریی لە پێناوی خواو پێغەمبەرو، لە پێناوی ئیسلامدا، لە تای تەرازوویەکدا دابێ، ئەگەر ئەو هەشتە قورستر بوون، ئەوە مانای وایە ئێوە شایستەی ئەوەن کە خوای دادگەر سزاتان بدات، وە دەبێ لە ئیمان و مسوڵمانێتیی خۆتان، بکەونە گومانەوە، مسوڵمانەتییەکەتان نیشانەی پرسیاری لەسەرە! چونکە ئەگەر فەرمووبای: (قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُم أَوْ أَبْنَاؤُكُمْ أَوْ إِخْوَانُكُمْ)، واتە: هەر کامێك لەوانەی بە جیا جیا فەرمووبان، مانایەکی دی دەگەیاند، ئەویش ئەوەیە کە : خۆشویستنی خواو پێغەمبەرەکەی و جیهاد لە ڕێی خوادا، لەگەڵ هەر کامێکیان دەکێشرێ، بەڵام لێرەدا خوا دەفەرموێ: هەر

هەشتیان پێكەوە، واتە: دەبێ ئەگەر هەر هەشتیان پێكەوە، لە تای تەرازوو دابن، وە خۆشەویستیی خواو پێغەمبەر ﷺ و تێكۆشان لە پێناوی خوادا، لە تایەكەی دیكەی تەرازوودا بێ، دەبێ خۆشەویستیی خواو پێغەمبەرو ئیسلام، لە هەموو ئەو هەشتانە قورستر بێ.

كە خوا دەفەرموێ : ﴿فَتَرَبَّصُواْ حَتَّىٰ يَأْتِيَ ٱللَّهُ بِأَمْرِهِۦ﴾، وشەی (أمر)، دەڵێ: (الشأنُ وَالحال)، لە زمانی عەرەبییدا (أمر)، واتە: حاڵەت، كار، كە شتێكی ڕوون نیە، چییە؟

لێرەدا بۆیە خوای كارزان بە نەزانراو (مُبْهَم)ی، هێناویەتی، تاكو زەین بۆ هەموو شتێك بچێ، تاكو خوا كاری خۆی دێنێ، كاری خوا چییە؟ زۆر شتان هەڵدەگرێ:

١) كافرەكانتان بەسەردا زاڵ دەكات، لە ئەنجامی ئەوەدا كە واز لە جەنگ‌و جیهاد دێنن.

٢) خوا سزاتان دەدات.

٣) تاقیتان دەكاتەوە، ماڵ‌و سامانەكەتان بەدەستەوە نامێنێ.

٤) لە قیامەت دا سزاتان دەدات‌و ... هتد.

بۆیە دیاریی نەكراوە، تاكو هەموو ئەوانە بگرێتەوەو زۆر شتی دیكەش.

لەوبارەشەوە فەرموودەی پێغەمبەری خوا ﷺ زۆرن، كە دەبێ مرۆڤ خواو پێغەمبەری خوای لە هەموو كەسێك‌و لە هەموو شتێك خۆشتر بوێن :

١ / پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿ثَلاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلاوَةَ الإيمانِ: أنْ يَكُونَ اللهُ وَرَسولُهُ أحَبَّ إلَيهِ مِمَّا سِواهُمَا، وأنْ يُحِبَّ المَرْءَ لايُحِبُّهُ إلاّ للهِ، وأنْ يَكرهَ أنْ يَعُودَ فِي الكُفْرِ كَمَا يَكرهُ أنْ يُقْذَفَ فِي النّارِ﴾ {أخْرَجَهُ البُخَارِيُّ، برقم: (١٦)، وَمُسْلِم، برقم: (١٦٤)، وَالتِّرمِذِيّ برقم: (٢٦٢٤)}.

واتە: سێ شت لە هەر كەسێكدا هەبن، ئەوە شیرینی ئیمانی بەهۆی ئەو سێ شتانەوە چێشتوە: كە خواو پێغەمبەری خوای لە غەیری خۆیان

خۆشتر بوێن (هیچ شتێکی بە قەدەر خوا، وە پاشان بە قەدەر پێغەمبەر ﷺ خۆش نەوێ)، وە کە کەسێکی خۆشویست، تەنیا لەبەر خوا خۆشی بوێ، وە کە پێی ناخۆشبێ بگەڕێتەوە بۆ کوفر، دوای ئەوەی خوا دەربازی کردوە لێی، وەك چۆن پێی ناخۆشە فڕێ بدرێتە نێو ئاگر.

٢ / پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿لا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَلَدِهِ وَوَالِدِهِ وَالناسِ أَجْمَعِينَ﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (١٢٨٣٧)، وَعَبْدُ بْنُ حُمَيْد، برقم: (١١٧٥)، وَالبُخَارِيُّ، برقم: (١٥)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (٤٤)، وَالنَّسائِيُّ، برقم: (٥٠١٤)، وَابْنُ مَاجَهْ، برقم: (٦٧)، وَالدَّارِمِيُّ، برقم: (٢٧٤١)، وَابْنُ حِبَّانَ، برقم: (١٧٩)}.

واتە: یەکێك لە ئێوە بڕوا ناهێنێ، تا منی لەلا خۆشەویستتر نەبێ، لە باب و دایکی و لە ڕۆڵەی و لە تێکڕای خەڵکی.

کە دەفەرموێ: بڕوا ناهێنێ، واتە: بڕوای تەواو ناهێنێ، هەندێکیش گوتوویانە: هەر لەسەر ڕواڵەتی خۆیەتی و، دەبێ ئینسان پێغەمبەری خوای ﷺ لە باب و دایکی و لە ڕۆڵەی و لە خۆی و لە تێکڕای خەڵك خۆشتر بوێ، ئەوجار دەبێتە بڕواداری ڕاستەقینە.

بەڵام ڕای یەکەمیان لە ڕاستییەوە نیزیکترە، با تەماشای ئەم دەقەش بکەین:

٣ / ﴿عَنْ عَبْدَ اللهِ بْنَ هِشَامٍ[1]، قَالَ: كُنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ آخِذٌ بِيَدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: يَا رَسُولَ اللهِ! لأَنْتَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ، إِلا نَفْسِي، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: لا، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْكَ مِنْ نَفْسِكَ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: فَإِنَّهُ الآنَ، وَاللهِ لأَنْتَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ نَفْسِي، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: الآنَ يَا عُمَرُ﴾ {أخرجه أحمد، برقم: (١٨٠٧٦)، وَالبُخَارِيُّ، برقم: (٦٢٥٧)، وَالحاكِمُ، برقم: (٥٩٢٢)، والطبراني في الأوسط، برقم: (٣١٧)، والبزار، برقم: (٣٤٥٩)}.

---

١) هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ هِشَامٍ: هُوَ جَدُّ زُهْرَةَ بْنِ مَعْبَدٍ، رَأَى النَّبِيَّ ﷺ وَهُوَ غُلامٌ صَغِيرٌ فَمَسَحَ رَأْسَهُ وَدَعَا لَهُ بِالْبَرَكَةِ. أنظر: شرح السنة للبغوي: باب حلاوة الإيمان، ص٢٤.

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی هیشام دەڵێ: ئێمە لە خزمەت پێغەمبەر ﷺ بووین، ئەویش دەستی عومەری کوڕی خەتتابی گرتبوو، عومەر گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! تۆ لە لام خۆشەویستتری لە هەموو کەس، جگە لە خۆم، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: نەخێر، (نابیە بڕوادری کامڵ) سوێند بەو کەسەی گیانی منی بە دەستە، هەتا منت لە خۆشت خۆشتر نەوێ، عومەر خوای لێی ڕازی بێ، پێی گوت: بە خوا ئێستا، تۆم لە خۆشم خۆشتر دەوێ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئێستا ئەی عومەر! (ئیمانەکەت تەواوە)، کەواتە: پێشتریش هەر ئیماندار بووە، بەڵام دیارە ئیمانیش پلە پلەیە.

مەسەلەی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ لَقَدْ نَصَرَكُمُ ٱللَّهُ فِى مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنكُمْ شَيْـًٔا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ ٱلْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ ﴿٢٥﴾ ﴾.

لێرەدا خوا ﷻ چاکەو نیعمەتێکی زۆر گەورەی خۆی دێنێتەوە بیری مسوڵمانان، کە بریتیە لە پشتگیریی کردنو سەرخستنی بۆ ئیمانداران و بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ لە جەنگەکاندا، لە کاتی بەرەنگاربوونەوەکانیاندا لەگەڵ دوژمناندا، دەفەرموێ: خوا ئێوەی لە زۆر جەنگاندا سەرخستوە، بە تایبەتی لە ڕۆژی حونەین دا، کە زۆرییەکەتان ئێوەی سەرسام کرد، بەڵام هیچ سوودی پێ نەگەیاندن، وە سەر زەوی بەو فراوانییەی لێتان وەتەنگ هات، وە پاشان پشتتان لە دوژمن کردو ڕاتان کرد.

کە دەفەرموێ: ﴿ لَقَدْ نَصَرَكُمُ ٱللَّهُ فِى مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ ﴾، وشەی: (مَوَاطِنَ)، کۆی (موطن)ە، (موطن)یش یانی: (مشهد الحرب)، دیمەنی جەنگ، یاخود خودی جەنگەکە، یان ئەو شوێنەی کە جەنگەکەی لێدەکرێ، دەنا ئەسڵی (وطن)، واتە: ئەو شوێنەی کە ئینسان تێیدا نیشتەجێیە، هەروەها (موطن)یش، ئەو شوێنەیە کە ئینسان لێی نیشتەجێ دەبێ، بەڵام بە پێی سیاق دەزاندرێ کە لێرەدا ﴿ مَوَاطِنَ ﴾، یانی: (معارك)، واتە: لە زۆر جەنگو بەرەنگاربوونەواندا، خوا ئێوەی سەرخست،

کە ئەوە ئاماژەیە بە :

١ - جەنگی بەدر.

٢ - بە جەنگی ئوحود ــ کە لە سەرەتاوە سەرکەوتن و دواییش دەگونجا زیانی زۆرتریان لێ بکەوێ ــ .

٣ - وە بە دەرکردنی هەردوو تیرەی پەیمانشکێنی جوولەکە: (بنو قینقاع و بنو النَّضیر).

٤ - هەروەها دوای ئەوانیش (بنو قریظة)، کە (بنو قینقاع و بنو النَّضیر)، بەبێ جەنگ، دوای ئەوەی کە پەیمانیان شکاند، لە مەدینەدا دەرکران، بەڵام (بنو قریظة)، بە جەنگ دەرکران.

٥ – وە جەنگی ئەحزاب کە خەندەقیشی پێ دەڵێن.

٦ - وە جەنگی خەیبەر.

٧ - وە فەتحی مەککە.

وە لە گەلێ جەنگی دیکەش دا خوای زاڵ و بەهێز بڕوادارانی سەرخستوە بە یارمەتی تایبەتی خۆی، ﴿وَيَوۡمَ حُنَيۡنٍ﴾، وە ڕۆژی حونەینیش، واتە: ڕۆژێك کە جەنگی حونەینی تێدا ڕوودا، کە لە کۆتایی دا سەری خستن، نەك لە سەرەتاوە، چونکە سەرەتا بە زۆرییەکەتان سەرسام بوون و پێتان وابوو لەبەر ئەوەی زۆرن، دوژمن پێتان ناوێرێ، بۆیە تێشکان، چونکە نەتانگێڕایەوە بۆ خوا، بەڵکو گێڕاتانەوە بۆ شان و شەوکەوتی خۆتان، بۆ زۆریی ژمارەتان، وەك دوایی دەیگەینێ، یەکێك لە هاوەڵان گوتی:

﴿لَنْ نُغْلبَ اليَومَ مِنْ قِلة﴾[1].

---

١) صحيح البخاري: كتاب الجهاد والسير، باب قول الله تعالى: ﴿... وَيَوۡمَ حُنَيۡنٍ إِذۡ أَعۡجَبَتۡكُمۡ كَثۡرَتُكُمۡ فَلَمۡ تُغۡنِ عَنكُمۡ شَيۡـٔٗا وَضَاقَتۡ عَلَيۡكُمُ ٱلۡأَرۡضُ بِمَا رَحُبَتۡ ثُمَّ وَلَّيۡتُم مُّدۡبِرِينَ﴾ التوبة.

واتە: ئەمڕۆ ئێمە لەبەر کەمییان تێناشکێین، ئەگەر جاران لەبەر کەمییان تێشکابین.

بۆ وێنە: لە جەنگی ئوحوددا کە مسوڵمانان دەوری (٦٠٠ ـ ٧٠٠) کەس بوون، وە سوپای ئەهلی کوفر سێ هەزار (٣٠٠٠) کەس بوون، واتە: ئەوان پێنج شەش هێندەی مسوڵمانان بوون، بەڵام ئێستا ئێمە لەبەر کەمییان تێناشکێین، چونکە لە جەنگی حونەین دا، مسوڵمانان ژمارەیان دوازدە هەزار (١٢٠٠٠) کەس بوو، دە هەزار (١٠٠٠٠) کەس کە لە مەدینەوە هاتبوون بۆ ئازادکردنی مەککە، وە دوو هەزار (٢٠٠٠)یش لە تازە مسوڵمانانەکانی مەککە ڕەگەڵیان کەوتبوون، ئەوە دوازدە هەزار (١٢٠٠٠) کەس، کەچی دوژمن کە هۆزی (غطفان) و(هوازن) بوون، وەك دوایی باسی دەکەین چوار هەزار (٤٠٠٠) کەس بوون، واتە: سوپای مسوڵمانان سێ هێندەی ئەوان بوو، بەڵام لە سەرەتاوە تێکشکان، هەڵبەتە دوایی باسی دەکەین کە هۆی تێشکانەکەش، ئەو دوو هەزار (٢٠٠٠) تازە مسوڵمانە بوون، کە کەسانی دڵ دەغەڵو دڵ نەخۆشیان تێدابوون، بەڵکو تێیاندا هەبوون زەڵەمەکان (أزلام)یشی لەگەڵ خۆیدا هێنابوون، کە قومارو یانسیبی پێ دەکردن! وە هەیان بوو کە بینی سوپای ئیسلام تێشکا، وەك (شماتة) گوتی: هەتا دەریای سوور خۆیان ناگرنەوە، یەکێکی دیکەیان گوتی: ئەمڕۆ سیحرەکەیان بەتاڵ بۆوە!

زۆر قسەی بێجێیان کردن، هەندێکیان هەر کافر بوون، وە بە زۆریی بۆ تاڵانو بۆ دەستکەوت هاتبوون، بۆیە کە (غطفان و هوازن)، بە دەستگەرمییو کتوپڕ، خۆیان پێدا دان، خۆیان نەگرتو ڕایان کرد، وە سەریان لەوانی دیکەش تێکدا، بەڵام سەرەنجام دوایی چارەنووسی جەنگەکە هەر بە قازانجی مسوڵمانان شکایەوە.

ئنجا خوا دەفەرموێ: ﴿إِذۡ أَعۡجَبَتۡكُمۡ كَثۡرَتُكُمۡ فَلَمۡ تُغۡنِ عَنكُمۡ شَيۡـٔٗا﴾، یانی: زۆرییەکەتان هیچ سوودی پێ نەگەیاندن، دەڵێ: (مَا يُغْنِي عَنْكَ هَذَا أَي: مَا يُجْزِيء عَنْكَ وَمَا يَنفَعُكَ)[1].

١) مختار الصحاح، ص ٤٤٨.

دەگوترێ: ئەو شتە (ما يُغْنِي عَنْكَ)، واتە: هیچ سوودێکت پێ ناگەیەنێ، وە هیچ شتێکت لێ ناگێڕێتەوە.

﴿ وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ ٱلْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ﴾، وە زەوی بە فراوانیی خۆی، لێتان وەتەنگ هات.

لە کوردەواریی خۆمان دەڵێن: (دنیای لێ بووە بە چەرمی چۆلەکە)، یان دەڵێ: (کونە مشکی لێ بۆتە قەیسەریی)، واتە: زەوی لە پێش چاوتان وەتەنگ هاتو، نەتاندەزانی بچنە کوێ؟ لە ترسی دوژمن! خوای دادگەر تانەو تەشەرێکی باشیان لێدەدات، بۆ ئەوەی جارێکی دی ئەو هەڵەیە دووبارە نەکەنەوە.

هەڵبەتە خوا ﷻ خاتری کەس ناگرێ، پێغەمبەریش ﷺ هەڵەی کردبێ، لە بۆچوونێکی دا، لە کاتێکدا کە ئیجتیهادی کردبێو نەیپێکابێ، خوا فەرموویەتی: هەڵەت کردوە، هەروەها هاوەڵانی بەڕێزیش خوا لێیان ڕازی بێ، ئەوەتا خوای کاربەجێ لە چەند شوێنان سەرزەنشتیان دەکاو ڕەخنەیان لێ دەگرێ.

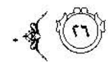
دوایی دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ ﴾، دوایی پشتتان کردە دوژمن، وە هەڵاتن ﴿ مُّدْبِرِينَ ﴾، (أَدْبَرَ يُدْبِرُ إِدْبَاراً : أي مُنْهَزِمِين)، پشتتان لە دوژمن کردو ڕاتان کرد، جا توێژەرەوانی قورئان دەڵێن: ئەگەر خوا ﷻ نەیفەرمووبا: ﴿ مُّدْبِرِينَ ﴾، تەنیا ﴿ وَلَّيْتُم ﴾، واتە: پشتتان کردە دوژمن، جاری وایە ئینسان پشت دەکاتە دوژمنو، ئەوە تاکتیکی جەنگییە، یان پشت دەکاتە دوژمن، بۆ ئەوەی بچێ بۆلای کۆمەڵێکی دیکە لە جەنگاوەرانی ئیسلام، کە لەوێ باشتر جەنگەکەی بۆ دەکرێ، وەك لە سووڕەتی (الأنفال)دا دەفەرموێ: ﴿ وَمَن يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُۥٓ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِّقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِئَةٍ فَقَدْ بَآءَ بِغَضَبٍ مِّنَ ٱللَّهِ ﴿١٦﴾ ﴾.

واتە: هەر کەسێك لەو ڕۆژەدا، پاشیان تێبکات، مەگەر بۆ بار لێ دیتنەوەی جەنگ‌و وەرسووڕان بۆ جەنگ، یاخود بۆ پەیوەندیی کردن بە کۆمەڵێکی دیکەی مسوڵمانانەوە، ئەوە خوا لێی تووڕە بووە، ، بەڵام کە لێرە دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ وَلَّيْتُم﴾، پشتتان تێکردن بۆچی؟

﴿مُّدْبِرِينَ﴾، یانی: (مُنْهَزِمِين)، بە تێشکاویی‌و بە ڕاکردوویی، وەك گوتم: خوا زۆر بە ڕوونیی‌و ڕاشکاویی‌و بەبێ خاترگرتن، ئەو دیمەنەی ئەوان کە تێشکانیانەو ڕاگردنیانە لە بەرانبەر دوژمندا، دەیخاتە ڕوو، بۆ ئەوەی بۆخۆشیان‌و بۆ ئێمەش بۆ دوای ئێمەش، ببێتە جێگای دەرس‌و پەند، کە جارێکی دی ئینسان بێجگە لە یارمەتی خوا، بێجگە لە پشت بەستن بە خوا، پشت بە هیچی دیکە نەبەستێ‌و، دڵی بە هیچی دیکە خۆش نەبێ، بەڵێ ، دەبێ هۆکارەکان ساز بکات، بەڵام دڵی بە خواوە پەیوەست بێ، هۆکارەکان (أَسْبَاب) هەن، بەڵام لە پشت هۆکارەکانەوە: ڕەخسێنەری هۆکاران (مُسَبِّب الأَسْبَاب) هەیە، کە هۆکارەکان دەجوولێنێ.

<u>**مەسەلەی چوارەم**</u> : ئنجا خوای کارزان باسی قۆناغی دووەمی جەنگی حونەین دەکات‌و، دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ أَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ وَعَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ وَأَنزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ۚ وَذَٰلِكَ جَزَآءُ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٢٦﴾ ﴾.

دوایی خوا ئارامیی خۆی ڕژاندە سەر دڵی پێغەمبەرەکەی خۆی ﷺ، وە بۆ سەر دڵی بڕوادارانیش، وە سەربازانێکی ناردنە خوارێ، کە نەتاندەبینین {کە مەبەست پێی فریشتەکانن}، وە (خوا) ئەوانەی بێبڕوان سزای دان‌و ئازاری دان (بەچی سزاو ئازاری دان؟ بێگومان بە دەستی مسوڵمانان)، وە هەر ئەوەش سزای بێبڕوایانە، واتە: هەر بەو شێوەیەیان لێدێ، ئەگەر لە بەرانبەر بڕوادارانی ڕاستەقینەدا بوەستن‌و بەرەنگاریان ببنەوە.

شەش کورتە هەڵوەستە:

هەڵوەستەی یەکەم : وشەی: (سَكِينَتَهُ) دەڵێ: (الثَّبَاتُ وَالطُّمَأنِينة)، بریتیە لە چەسپاویی‌و ئارامیی، بەڵکو ئارامییەکە لە پێشەوەیە، دەبێ ئارامیی هەبێ لە دڵدا، ئنجا چەسپاویی بەرجەستە دەبێ.

هەڵوەستەی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿عَلَىٰ رَسُولِهِۦ وَعَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾، نەیفەرموە: (على رَسُولِهِ وَالْمُؤْمِنِين)، بۆ ئەوەی بزانرێ کە ئەو ئارامییەی پێغەمبەری خوا ﷺ پێویستی پێی بووە، جیا بووە لەو ئارامییەی کە بڕواداران پێویستییان پێی بووە:

أ - ئەو ئارامییەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ پێویستی پێی بووە، ئەوە بووە کە خوای پەنهانزان دڵنیای بکاتەوە، کە ئەوە کۆتایی ئەو جەنگە نیە، بەڵکو تەنیا جەولەکەیە لە جەولەکانی ئەو جەنگە، وە سەرەنجامەکەی بە قازانجی مسوڵمانان تەواو دەبێ، کە پێشتریش پێغەمبەر ﷺ، خوای کارزان ئەو موژدەیەو ئەو دڵخۆشسیەی پێدابوو.

ب - بەڵام بۆ بڕواداران، ئارامییەکە بۆ ئەوە بووە کە ترسیان نەبێ، وە بگەڕێنەوە، وە لە بەرانبەر دوژمندا خۆڕاگر بن، بەس پێغەمبەری خوا ﷺ ترسی نەبووە لە دوژمن، چونکە وەك دوایی باسی دەکەین: کاتێك کە مسوڵمانان ڕایان دەکرد، پشتیان لە دوژمن دەکرد، پێغەمبەر ﷺ بە خۆی‌و سواری ئێسترەکەی بەرەو پێشەوە دەڕۆی، وە (عباس)ی مامی‌و (أبو سفیان بن الحارث)، کە ئەویش ئامۆزایەتی، توند جڵەوی ئێسترەکەیان گرتبوو، کە زۆر بەرەو دوژمن نەچێ.

هەڵوەستەی سێیەم : کە دەفەرموێ: ﴿وَأَنزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا﴾، بە تەئکید مەبەست لەو سەربازانە فریشتەکانن.

ئنجا وشەی: (جنود)، دەڵێ: (جُنُود: جمع جُنْد وَهُوَ اسْمُ جَمْع، والمفرد جندي)، (جُنُود)، كۆی (جُنْد)ە (جُنْد)یش ناوی كۆیە، وەك (غَنَم)، ناوی كۆی مەڕانە، بەڵام ئەگەر بتوێ بڵێی یەك مەڕ دەڵێی: (شاة)، (جند)یش ناوی كۆیە بە (جنود) كۆ دەكرێتەوە، بەڵام تاكی (جند) بریتیە لە (جندي)، واتە: یەك سەرباز.

<u>هەڵوەستەی چوارەم</u> : كە دەفەرموێ: ﴿لَّمْ تَرَوْهَا﴾، واتە: ئێوە نەتان دەبینین، بەڵام بە تەئكید نەبینین بەڵگە نیە لەسەر نەبوون، فریشتەكان نابینرێن، جین نابینرێن، وەك چۆن زۆر لە دروستكراوانی دیكەی خوای پەنهانكار نابینرێن، بەڵام هەشن، كاتی خۆی كێ دەیزانی زیندەوەری زۆر ورد هەیە، كە دوایی ناوی لێنرا: میكرۆب، دوایی لەوەش وردتر دۆزرایەوەوەو ناوی لێنرا: ڤایرۆس، هەروەها ئەو هەموو زیندەوەرانەی دیكە كە هەن، دیسان كێ دەیزانی كە گەردیلە (Atom) ئەتۆم هەیە، كە گەردیلە (ذرة) ئەسڵەن بە چاو نابینرێ، نەك بە چاویش، بەڵكو بە میكرۆسكۆبی ئەلیكترۆنییش نابینرێ، كە (٦٠٠ تاكو ٧٠٠) هەزار جار شت گەورە دەكات!

بەڵكو دوایی زانرا كە لە نێو گەردیلەشدا، سێ پێكهاتەی سەرەكیی هەن كە بریتین لە: (ئەلیكترۆنو پرۆتۆنو نیوترۆن) ئەوانە هیچیان نەدەزانران، بەڵام هەشبوون، بە هەمان شێوەش فریشتەكانیش هەن، بەڵام ئێمە لە دنیادا نایانبینین، مەگەر خۆیان بجەستێنن لە شێوەی بەشەرێك، یاخود لە شێوەی دروستكراوێكی موبارەكدا، وەك زانایان دەڵێن، هەروەها جندیش نابینین، مەگەر ئەوانیش جەستەدار ببن، لە شێوەی دروستكراوێكی پەست دا، وەك : سەگو مارو پشیلە، یاخود لە شێوەی بەشەرێكدا، ئەگەرنا نایانبینین.

<u>هەڵوەستەی پێنجەم</u> : كە دەفەرموێ: ﴿وَعَذَّبَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ﴾، واتە: وە (خوا) ئەوانەی بێبڕوان، سزای دان، ئازاری دان بە چی؟ دیارە بە دەستی ئیمانداران.

كەواتە: ئیمانداران قامچی دەستی خوان بۆ ئەهلی كوفر، ئەهلی كوفرێك كە سەنگەر لە ئیسلام دەگرن، وە دژایەتیی مسوڵمانان دەكەن.

هەڵوەستەی شەشەم : کە دەفەرموێ: ﴿وَذَٰلِكَ جَزَآءُ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴾، دەڵێ: (الجَزَاء: الغَنَاء وَالكفَايَة، وَالجَزَاء مَا فِيهِ الكِفَايَة مِنَ المقَابَلَة، إِنْ خَيْرَاً فَخَيْرَ وَإِنْ شَراً فَشَرّ).

(جزاء)، واتە: شتێك كە بەس بێ، بۆ بەراوردكردن لەگەڵ شتێك دا، ئنجا ئەگەر چاك بێ بە چاكەو، ئەگەر خراپ بێ بە خراپە.

واتە: وشەی: (جزاء)، هەم پاداشت (ثواب) دەگرێتەوە، هەم سزا (عقاب)ش، كە لێرەدا مەبەست پێی سزایە، واتە: هەر ئەوەش سزای كافرانە كە خوای تۆڵەستێن ئاوا تێكیان بشكێنێ، كاتێك كە لەگەڵ ئیماندارانی ڕاستەقینەدا ڕووبەڕوو ببنەوە، نەك لەگەڵ زڕە مسوڵمان، كافری ڕاستەقینە لەگەڵ زڕە مسوڵماندا ڕووبەڕوو دەبێتەوە، مسوڵمانەكە تێدەشكێ، لەبەر ئەوەی مسوڵمانی تەواو نیە، ئەگەرنا بڕوادارانی ڕاستەقینە، خوا دەفەرموێ: ﴿وَأَنتُمُ ٱلۡأَعۡلَوۡنَ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ١٣٩﴾آل عمران، ئەگەر بڕواداری ڕاستەقینە بن، هەر ئێوە لەسەرەوە دەبن.

مەسەلەی پێنجەمو كۆتایی: كە دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ يَتُوبُ ٱللَّهُ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ عَلَىٰ مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴾.

دوای ئەوە، خوا ﷻ هەر كەسێكی بوێ (بە لێبوردن) دەگەڕێتەوە سەری، وە خوا لێبوردەی و بە بەزەیی یە .

(تاب)، واتە: (رَجَعَ)، ﴿يَتُوبُ ٱللَّهُ ﴾، واتە: خوا دەگەڕێتەوە بۆ لای، ئنجا یانی چی خوا بۆ لای دەگەڕێتەوە؟ یانی: تۆبەی لێ قبووڵ دەكات، لێی دەبووریْ، ڕەحمی پێدەكات، زانایەك دەڵێ: (التَّوْبَةُ فِي الشَّرْع: تَرْكُ الذَّنْبِ لِقُبْحِهِ، وَالنَّدَمُ عَلَى مَا فَرَطَ مِنْهُ، وَالعَزِيمَةُ عَلَى تَرْك المعَاوَدَةِ، وَتَدَارَكُ مَا أَمْكَنَهُ أَنْ يُتَدَارَكَ مِنَ الأَعْمَال).

واتە: (توبة) لە زاراوی شەرعدا، بریتیە لە وازهێنان لە گوناح لەبەر ئەوەی پێی شتێكی خراپە، وە پەشێمان بێ لەوەی كە لەدەستی چووە، وە بڕیاری پتەوی

هەبێ لەسەر ئەوەی کە جارێکی دی نەگەڕێتەوە سەر ئەو گوناهە، وە هەرچی کە لە دەستیشی دێ، بۆ قەرەبووکردنەوە، قەربووی بکاتەوە لە کردەوەکان.

هەڵبەتە ئێمە لە سووڕەتی (النساء)دا بە درێژیی باسی تەوبەمان کردوە، وە کتێبێکی تایبەتیشمان هەیە لەبارەی تەوبەوە، بە ناوی: (گەڕانەوە بۆ لای خوا)، هەر کەسێك بیەوێ زیاتر شارەزا بێ، با بگەڕێتەوە بۆ ئەو شوێنانە.

ئنجا (تابَ إلى الله)، واتە: گەڕایەوە بۆ لای خوا، بەڵام (تابَ اللهُ عَلَيْهِ)، واتە: خوا گەڕایەوە بۆ لایو تەوبەکەی لێ وەرگرت.

ئنجا وشەی: (تائب) : (يُقَالُ لِبَاذِلِ التَّوْبَةِ، وَلِقَابِلِ التَّوْبَةِ)، واتە: (تائب) هەم بە کەسێك دەگوترێ کە پەشێمان دەبێتەوە، بۆ لای خوا، وە هەم بە کەسێکیش دەگوترێ، کە پەشێمان بوونەوە وەردەگرێ، کە خوای بەخشندەیە.

ئەدی ئایا بۆچی خوا دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ يَتُوبُ ٱللَّهُ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ﴾، ئنجا دوای ئەوەش خوا لە هەر کەسێك تەوبە وەردەگرێ کە بیەوێ، بۆچی بە (فعل المضارع)، هێناویەتی ﴿يَتُوبُ ٱللَّهُ﴾؟

چونکە کرداری ئێستا (فعل المضارع) دەلالەت لەسەر تازە بوونەوەو ، بەردەوام بوون دەکات، واتە: خوا ﷻ دوای ئەوەش هەر کەسێك کە شایستە بێ، تەوبەی لێ وەردەگرێ، وە لێی خۆشدەبێ، لە کوفرو بێ دینییەکەی دەربازی دەکات، هەڵبەتە ئەگەر کەسەکە بۆخۆی بیەوێو، ئیرادەی هەبێ، خوای پەروەردگاریش دەستی دەگرێ لێرەدا مەبەست پێی هۆزی (هوازن)، وە غەیری هۆزی (هوازن)یشە، هەر کەسێك ئەگەر بۆ لای خوا بگەڕێتەوە، بە تەئکید خوای بەخشەر، تەوبەکەی لێ وەردەگرێ.

لە کۆتایی تەفسیرکردنی ئەم ئایەتانەدا، بە پێویستی دەزانم کە باسێکی جەنگی حونەین بکەین، دیارە لەبەر ڕۆشنایی کتێبە ناودارەکەی (ابن هشام)دا: (السيرة النبوية)، ئێمە لە (١٣) بڕگەدا، قسەکانی (إبن هشام)، وە (إبن إسحاق)، کە (إبن هشام) بەزۆریی لە (إبن إسحاق)ەوە، وەردەگرێ بەڵام جاری وایە زانیاریی خۆیشی دەخاتە سەری، دێنین:

پوختەیەک لەبارەی جەنگی حونەینەوە

کاتی ڕوودانی جەنگی حونەین :

(غَزْوَةُ حُنَيْنٍ فِي سَنَةِ ثَمَانٍ بَعْدَ الْفَتْحِ)، واتە: جەنگی حونەین لە ساڵی هەشتەمی کۆچیی دا بووە، لە دوای ئازادکردنی مەککە:

١ / (وَلَما سَمِعَتْ هَوَازِنُ بِرَسُولِ اللهِ ﷺ وَمَا فَتَحَ اللهُ عَلَيْهِ مِنْ مكة، جَمَعَهَا مَالِكُ بْنُ عَوْفٍ النّصْرِيّ فَاجْتَمَعَ إِلَيْهِ مَعَ هَوَازِنَ ثَقِيفٌ كُلّها، وَاجْتَمَعَتْ نَصْرٌ وَجُشَمٌ كُلّها، وَسَعْدُ بْنُ بكر، وَناسٌ مِنْ بَنِي هِلالٍ وَهُمْ قَلِيلٌ، وَلَمْ يَشْهَدْها مِنْ قَيْسِ عَيْلانَ إلاَّ هَؤُلاءِ وَغَابَ عَنْها، فَلَمْ يَحضُرْها مِنْ هَوَازِنَ كَعْبٌ وَلاَ كِلاَبٌ، وَلَمْ يَشْهَدْها مِنْهُمْ أَحَدٌ لَهُ اسْمٌ، وَفِي بَنِي جُشَمٍ دُرَيْدُ بْنُ الصّمّةِ شَيْخٌ كَبِيرٌ لَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ إلاّ التّيَمّنَ بِرَأْيِهِ، وَمَعْرِفَتَهُ بِالْحَرْبِ، وَكَانَ شَيْخًا مُجَرِّباً، وَفِي ثَقِيفٍ سَيّدَانِ لَهُمْ، وَفِي الأَحْلاَفِ قَارِبُ بْنُ الأَسْودِ بْنِ مَسْعُودِ بْنِ مُعَتّبٍ، وَفِي بَنِي مَالِكٍ : ذُو الْخِمَارِ سُبَيْعُ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ مَالِكٍ وَأَخُوهُ أَحْمَرُ بْنُ الْحَارِثِ).

واتە: کاتێك هۆزی هەوازن بیستیان کە پێغەمبەری خوا ﷺ مەککەی ئازاد کردوە، کەسایەتییەکیان هەبوو بە ناوی (مَالِكُ بْنُ عَوْفٍ النّصْرِيّ)، هۆزی هەوازنی کۆکردەوە، هۆزی هەوازنیش لە چەند تیرەیەك پێك هاتبوو، یەکێك لەوانە (ثَقِيفٌ) بوو، (ثَقِيفٌ) هەمووی کۆبوونەوە بۆ لای (مَالِكُ بْنُ عَوْفٍ النّصْرِيّ) وە پاشان (نصر وجشم) ئەوانیش هەموو کۆبوونەوە،

وە(سَعْدُ بْنُ بَكر)، وە کۆمەڵە خەڵکێك لە (بَنِي هِلالٍ) کە ئەوان کەم بوون، لە (قَيْسِ عَيْلانَ) هەر ئەوانە بەشدار بوون.

بەڵام لە هۆزی گەورەی هەوازن هەر کام لە تیرەی (كَعْب) و تیرەی (كِلاب) ئامادەی ئەو جەنگە نەبوون و نەهاتن، هەروەها هیچ کەسێك لەوان نەهات کە ناوێکی هەبێ، (ڕەنگە کەسێکی ئاسایی چووبێ)، وە لە (بَنِي جُشَم) پیاوێك هەبوو بەناوی (دُرَيْدُ بْنُ الصِّمَّة)، پیاوێکی بە تەمەن بوو، توانای جەنگ کردنی نەبوو، بەڵام پیاوێکی شەڕزان بوو، زۆر خاوەن ئەزموون و شارەزا بوو لە شەڕدا، وە لە نێو تیرەی (ثَقِيف)یشدا کە بەشێکە لە هەوازن، دوو گەورەیان هەبوون وە لە (أَحْلاف)یش (قَارِبُ بْنُ الأَسْودِ بْنِ مَسْعُودِ بْنِ مُعَتِّب)، وە لە (بَنِي مالِك): (ذُو الْخِمَارِ سُبَيْعُ بْنُ الْحارِثِ بْنِ مَالِك) وە برایەکەی (أَحْمَرُ بْنُ الْحارث)، وە خەڵکەکە هەمووی لەسەر (مَالِكُ بْنُ عَوْفٍ النَّصْرِيّ)ی کۆبوونەوە، ئەو فەرماندەی گشتی ئەو هێزە بوو، (کە لە شوێنی دیکەدا هاتوە کە ئەوان هەموویان ژمارەیان دەوری (٤٠٠٠) کەس بووە).

٢ / (وَجِمَاعُ أَمْرِ النَاسِ إِلَى مَالِكِ بْنِ عَوْفٍ النَّصْرِيّ، فَلَما أَجْمَعَ السَّيْرَ إِلَى رَسولِ اللهِ ﷺ حَطَّ مَعَ النَاسِ أَمْوَالَهُمْ وَنِسَاءَهُمْ وَأَبْنَاءَهُمْ، فَلَما نَزَلَ بِأَوْطَاسٍ إجتمع اليه الناس وفيهم دُرَيْدُ بْنُ الصِّمَّةِ فِي شِجَارٍ لَهُ، يُقَادُ بِهِ، فَلَما نَزَلَ قَالَ: بِأَيِّ وَادٍ أَنْتُمْ؟ قَالُوا: بِأَوْطَاسٍ، قَالَ: نِعْمَ مَجَالُ الْخَيْلِ لاَ حَزْنٌ ضِرْسٌ، وَلاَ سَهْلٌ دَهْسٌ، مَا لِي أَسْمَعُ رُغَاءَ الْبَعِيرِ، وَنُهَاقَ الْحَمِيرِ، وَبُكَاءَ الصَّغِيرِ، وَيُعَارَ الشَاءِ؟ قَالُوا: سَاقَ مَالِكُ بْنُ عَوْفٍ مَعَ النَاسِ أَمْوَالَهُمْ وَنِسَاءَهُمْ وَأَبْنَاءَهُمْ، قَالَ: أَيْنَ مَالِكٌ؟ قِيلَ هَذَا مَالِكٌ وَدُعِيَ لَهُ، فَقَالَ: يا مَالِكُ! إِنَّك قَدْ أَصْبَحْتَ رَئِيسَ قَوْمِك، وَإِنَّ هَذَا يَوْمٌ كَائِنٌ لَهُ مَا بَعْدَهُ مِنْ الأَيامِ، مَالِي أَسْمَعُ رُغَاءَ الْبَعِيرِ، وَنُهَاقَ الْحَمِيرِ، وَبُكَاءَ الصَّغِيرِ، وَيُعَارَ الشَاءِ؟ قَالَ: سُقْت مَعَ النَاسِ أَمْوَالَهُمْ وَأَبْنَاءَهُمْ وَنِسَاءَهُمْ، قَالَ وَلِمَ ذَاكَ؟ قَالَ: أَرَدْت أَنْ أَجْعَلَ خَلْفَ كُلّ رَجُلٍ مِنْهُمْ أَهْلَهُ وَمَالَهُ لِيُقَاتِلَ عَنْهُمْ، قَالَ: فَانْقَضَ بِهِ، ثُمّ قَالَ رَاعِي ضَأْنٍ وَاللهِ، وَهَلْ يَرُدّ الْمُنْهَزِمَ شَيْءٌ؟ إنَّهَا إنْ كَانَتْ لَك لَمْ يَنفعْك، إلاَّ رَجُلٌ بِسَيْفِهِ وَرُمْحِهِ، وَإِنْ كَانَتْ عَلَيْك، فُضِحْت فِي أَهْلِك وَمَالِك، ثُمّ قَالَ: مَا فَعَلَتْ كَعْبٌ وَكِلابٌ؟ قَالُوا: لَمْ يَشْهَدْهَا مِنْهُمْ أَحَدٌ، قَالَ: غَابَ الْحَدّ وَالْجِدّ، وَلَوْ كَانَ يَومَ عَلاءٍ

وَرِفْعَةٍ، لَمْ تَغِبْ عَنْهُ كَعْبٌ، وَلاَ كِلاَبٌ وَلَوَدِدْتُ أَنَّكُمْ فَعَلْتُمْ مَا فَعَلَتْ كَعْبٌ وَكِلاَبٌ، فَمَنْ شَهِدَهَا مِنْكُمْ؟ قَالُوا: عَمْرُو بْنُ عَامِرٍ، وَعَوْفُ بْنُ عَامِرٍ، قَالَ ذَانِكَ الْجَذَعَانِ مِنْ عَامِرٍ لا يَنفَعَانِ، وَلاَ يَضُرَّانِ، يَا مَالِكُ! إِنَّكَ لَمْ تَصْنَعْ بِتَقْدِيمِ هَوَازِنَ إِلَى نُحُورِ الْخَيْلِ شَيْئاً، ارْفَعْهُمْ إِلَى مُتَمَنَّعِ بِلاَدِهِمْ وَعُلْيَا قَوْمِهِمْ، ثُمَّ الْقَ الصُّبَاءَ عَلَى مُتُونِ الْخَيْلِ، فَإِنْ كَانَتْ لَكَ، لَحِقَ بِكَ مَنْ وَرَاءَكَ، وَإِنْ كَانَتْ عَلَيْكَ، أَلْفَاكَ ذَلِكَ قَدْ أَحْرَزْتَ أَهْلَكَ وَمَالَكَ، قَالَ: وَاللهِ لاَ أَفْعَلُ ذَلِكَ، إِنَّكَ قَدْ كَبِرْتَ وَكَبِرَ عَقْلُكَ، وَاللهِ لَتُطِيعُنَّنِي، يَا مَعْشَرَ هَوَازِنَ، أَوْ لأَتَّكِئَنَّ عَلَى هَذَا السَّيْفِ، حَتَّى يَخْرُجَ مِنْ ظَهْرِي، وَكَرِهَ أَنْ يَكُونَ لِدُرَيْدِ بْنِ الصِّمَّةِ فِيهَا ذِكْرٌ أَوْ رَأْيٌ! فَقَالُوا: أَطَعْنَاكَ).

كاتێك (مَالِكُ بْنُ عَوْفٍ النَّصْرِيّ) خۆیو سوپایەكەی بڕیاریاندا بەرەو پێغەمبەری خوا ﷺ بچن (واتە: بڕیاریاندا كە هێرش بكەن) بە خەڵكەكەی گوت: هەمووماڵو سامانەكەتان بێننو ژنو منداڵیشتان بێنن، وە لە شوێنێك دابەزینو بارگەو بنەیان خست، بە ناوی (أَوْطَاس) {كە دیارە جەنگی (حنین) بە ناوی جەنگی (أوطاس)یش ناوبراوە، كە دوو شوێنن لە نێوان مەككەو طائیف دان} خەڵك كۆبوونەوە، وە لە نێو خەڵكەكەدا (دُرَیْدُ بْنُ الصِّمَّة) هەبوو، بە سواری (شِجَار)ێك، {(شِجَار) شتێكە وەك كەژاوە، بەڵام سەرەكەی كراوەیە، واتە: سەرەكەی نەبەستراوە، وەك كەژاوەی ئافرەتان}، جڵەوی ولاغەكەیان گرتبوو دەیانبرد، (دیارە توانای نەبووە بە پێیان بڕوات) كاتێك كە دایانبەزاند، گوتی: ئێوە لە كوێن، ئێرە كوێیە؟

گوتیان: لە (أَوْطَاس)ین .

(دُرَیْدُ) گوتی: ئێرە شوێنێكی زۆر باشە بۆ ڕم بازێنی ئەسپ، ئەسپ باش دەرفەتی هەیە، بێتو بچێ، نە شوێنێكی تەپۆڵكاوییو بەرزەو نە بەردی تیژی لێن، وە نە شوێنێكی نەرمۆڵەی واشە كە پێی ئەسپانی تێ بچەقێ، (واتە: نە وایە كە زبر بێ، سمی ئەسپەكان ئازار بدات، وە نە وایە لەبەر نەرمیی، تێی بچەقن).

گوتی: بەڵام بۆچی گوێم لە دەنگی حوشترە {کە بە عەرەبی (رُغَاء)ی پێ دەڵێن، رەنگە بە کوردیی (بارە) یان بە (بۆرە) بێ}، وە بۆچی زەرەی کەر دەبیستم، وە گریانی منداڵ دەبیستم، وە بارەی بزن و مەڕ دەبیستم؟

گوتیان: (مَالِكُ بْنُ عَوْفٍ النّصْرِيّ) لەگەڵ خەڵکەکەدا کە هێناویەتی، لەگەڵ سوپایەکەدا، هەموو سەروەت و سامانیانی هێناوە، وە ژن و منداڵەکانیشیان هێناوە.

گوتی: مالیك لە کوێیە؟

گوتیان: ئەوە مالیکە، مالیکیان بۆ لای بانگ کرد، (واتە: فەرماندەی سوپای هەوازن).

گوتی: ئەی مالیك! ئەوە تۆ ئێستا بووی بە سەرۆکی گەلەکەی خۆت، وە ئەمڕۆش ڕۆژێکە ڕۆژانی دیکەی بەدوا دادێن، بەڵام ئەوە بۆچی گوێم لە بۆرەی حوشترو زەرەی کەرو گریانی منداڵ و بارەی بزن و مەرە؟

گوتی: لەگەڵ خەڵکەکەدا ماڵ و سامان و ژنەکان و منداڵەکانیانیشم هێناوە.

(دُرَيْد) گوتی: بۆچی ؟

گوتی: ویستوومە لە پشت هەر پیاوێکەوە، ماڵ و منداڵەکەی و سامانەکەشی هەبێ، بۆ ئەوەی کە بەرگرییان لێبکات.

(دُرَيْد) لێی تووڕە بوو، سەرزەنشتی کرد، گوتی: (رَاعِي ضَأْنٍ وَاللهِ) بە خوا تۆ مەڕ لەوەڕێنی، (یانی: تۆ فەرماندەی جەنگ نی و لێی نازانی، گوتی: ئایا کەسێك تێبشکێ، هیچ شتێك دەیگێڕێتەوە؟ ئەو ماڵ و سامانەو ژن و منداڵەی کە هێناوتە لەگەڵ سوپاکەدا، ئەگەر سەرکەوتن بۆ تۆ بوو، ئەوە تۆ ئەو ژن و منداڵ و حوشترو مەڕو بزنە، هیچ سوودێکت پێ ناگەیەنن، ئەوەی سوود بە تۆ دەگەیەنێ، پیاوێکە شمشێری پێ بێ و ڕمی پێ بێ، بەڵام ئەگەر تێبشکێی، ئەوە تۆ ئابڕووت دەچێ، ماڵەکەشت دەڕواو، ژن و منداڵەکانیشت دەڕۆن، دوایی گوتی: ئەدی کوا (کعب)و (کلاب) لە کوێن؟ {کە پێشتر باسمان کرد (کعب) و (کلاب) دوو تیرە بوون لە هەوازن هیچیان نەهاتبوون}.

گوتیان: هیچیان نەهاتوون، ئەویش گوتی: (غَابَ الْحَدّ وَالْجِدُّ) تیژییەکەو ئەوەی شەڕ بە چاکیی دەکات، نەهاتووە، ئنجا گوتی: ئەگەر ئەمڕۆ ڕۆژی بەرزیی‌و ڕۆژی سەرکەوتن بووایە (کعب) و (کلاب) دەهاتن، {چونکە ئەو دوو تیرەیە، دیارە زۆر ناودار بوون، وە شەڕکەر بوون‌و زبر بوون}، وە حەزم دەکرد ئێوەش هەر وەك (کعب) و (کلاب)تان بکردایە، نەهاتبان، گوتی: ئەدی کێ هاتوە لە هەوازن؟

گوتیان: (عَمْرُو بْنُ عَامِر) هاتوەو، (عَوْفُ بْنُ عَامِر)یش هاتوە، {دیارە ئەوانیش دوو تیرە بوون}.

گوتی: ئەوانە وەك بەرانی یەك ساڵ وان، {واتە: وەك گاوڕ وان‌و، نەبوونە بەران شەڕیان پێ ناکرێ}نە سوودیان هەیە، نە زەرەریان هەیە.

ئنجا پێی گوت: ئەی مالیك! ئەدی ئەوە چییە! تۆ بەوەی کە سوپای هەوازن دێنیە پێش مسوڵمانان شتێکی چاکت نەکردوە، دەبووایە ئەو سوپایەت بردبایە شوێنێك کە عاصێیە، لەوێ بێ، {یانی: سوپایە زۆرەکەت لەوێ دانابا}، بەڵام با ئەسپ سوارەکانتان خۆیان بە هەڵگەڕاوەکان دابدەن، {مەبەستی پێی سوپای مسوڵمانانە، (الصَّبَاءَ) کۆی (صابیء)ە، یانی: هەڵگەڕاوە، ئەوان مسوڵمانەکانیان بە هەڵگەڕاوە دەزانی، واتە: لە دینی باب‌و باپیرانیان هەڵگەڕاونەوە}، ئنجا ئەگەر سەرکەوتی، ئەوە دوایی ئەوانەشن کە لە شوێنە بەرزەکان دانراون، هەموویان پێت دەگەنەوە، بەڵام ئەگەر تێشکای، ئەوە ئەوانیش دوایی پێت دەگەنەوەو، وە ماڵ‌و سامان‌و کەسوکارەکەی خۆشت پاراستوە.

مالیك گوتی: بە خوا وا ناکەم، تۆ پیر بووی‌و عەقڵیشت لەگەڵت پیر بووە، ئنجا (مالیك) گوتی: ئەی هۆزی هەوازن! یان دەبێ بە قسەم بکەن، {یانی: وەك من تاکتیکی جەنگ‌و نەخشەکەم داناوە، ئاوا بکەن}، یان ئەوەتا خۆم دەدەمە سەر ئەم شمشێرە، نووکەکەی لەسەر سینگم دادەنێم تاکو لە پشتم دەرچێ‌و، خۆم دەکوژم، وە پێی ناخۆش بوو کە (دُرَيْدُ بْنُ الصِّمَّةِ) هیچ ناوو دەنگ‌و ڕاو بۆچوونێکی هەبێ، ئەوانیش گوتیان: بە قسەت دەکەین.

دەڵێم : سوپاس بۆ خوا زەرەریشیان کرد، ئنجا لە ڕاستییدا ئەو کابرایە تەگبیرکەرێکی زۆر چاکیان بووە، بەلاّم وەك گوتراوە: (لا رأي لِمَن لا يُطَاع) بۆیەش بە وردیی قسەکانیم هێنان، تاکو بزانرێ ئەوانە، پیاوی دنیا دیدەو شەڕ زانو بە ئەزموونیان هەبوون، بەلاّم خەڵکی هەڵەشە (متهوِّر)یشیان هەبووە، وەك فەرماندەکەیان (مَالِكُ بْنُ عَوْفٍ النّصْرِيّ)، کە دوایی یش مسوڵمان بووە، بەلاّم گرنگ ئەوەیە کە شەڕەکەی دۆڕاندوە، وە بە قازانجی مسوڵمانانیش تەواو بوو، وە لە بەدبەختیی هەوازن بووە، کە بە دوای هەڵەشەیی مالیك کەوتوونو، بەدوای تەگبیرو ڕاو نەخشە عاقڵانەکەی (دُرَيْدُ بْنُ الصّمّةِ) نەکەوتوون، هەرواشە، خوا ئەگەر ویستی کۆمەڵێك تێکبشکێنێ، بە دوای خەڵکی هەڵەشەو کەم ئەزموونیان دەکەون، کەسانی کرچو کاڵ، کە دوایی بەسەر کەندێکیاندا دەدا، وە ناکەونە دوای خەڵکی خاوەن ئەزموونو دنیا دیدە.

٣ / (وَلَما سَمِعَ بِهِمْ نَبِيّ اللهِ ﷺ بَعَثَ إِلَيْهِمْ عَبْدَ اللهِ ابنِ أَبِي حَدْرَدٍ الأَسْلَمِيّ، وَأَمَرَهُ أَنْ يَدْخُلَ فِي النَاسِ، فَيُقِيمَ فِيهِمْ حَتّى يَعْلَمَ عِلْمَهُمْ، ثُمّ يأتِيَهُ بِخَبَرِهِمْ، فَانْطَلَقَ ابْنُ أَبِي حَدْرَدٍ فَدَخَلَ فِيهِمْ، فَأَقَامَ فِيهِمْ حَتّى سَمِعَ وَعَلِمَ مَا قَدْ أَجْمَعُوا لَهُ مِنْ حَرْبِ رَسولِ اللهِ ﷺ وَسَمِعَ مِنْ مَالِكٍ وَأَمْرِ هَوَازِنَ مَا هُمْ عَلَيْهِ، ثُمّ أَقْبَلَ حَتّى أَتَى رَسولَ اللهِ ﷺ فَأَخْبَرَهُ الْخَبَرَ، فَدَعَا رَسولُ اللهِ ﷺ عُمَرَ بْنَ الْخَطّابِ، فَأَخْبَرَهُ الْخَبَرَ، فَقَالَ عُمَرُ: كَذَبَ ابْنُ أَبِي حَدْرَدٍ، فَقَالَ ابْنُ أَبِي حَدْرَدٍ: إِنْ كَذّبْتَنِي فَرُبّمَا كَذّبْتَ بِالْحَقّ يا عُمَرُ، فَقَدْ كَذّبْتَ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنّي، فَقَالَ عُمَرُ يا رَسولَ اللهِ! أَلا تَسْمَعُ مَا يَقُولُهُ ابْنُ أَبِي حَدْرَدٍ؟ فَقَالَ رَسولُ اللهِ ﷺ: قَدْ كُنْتَ ضالاً فَهَدَاكَ اللهُ يا عُمَر).

واتە: کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ بیستی کە ئەوانە هاتوون (عَبْدَ اللهِ ابنِ أَبِي حَدْرَدٍ الأَسْلَمِيّ) نارد وەك جاسووسو هەواڵگر، وە فەرمانی پێکرد کە بچێتە نێو خەڵك، وە ماوەیەك لە نێویان دا بمێنێتەوە تاکو بزانێ بە تەمای چین؟ وە چی دەکەن؟ وە نەخشەی جەنگییان چۆنە؟ {پێغەمبەر ﷺ کاری هەواڵگریی زۆر گرنگی پێداوە}.

ئنجا: (عَبْد اللهِ ابن أَبِي حَدْرَدٍ الأَسْلَمِيّ)یش ڕۆیشت چووە نێویان، وە لە نێویاندا مایەوە، (دیارە نەیانناسیوە) تاکو بیستیو، زانی کە دەیانەوێ چی بکەن؟ وە چۆن جەنگ لە دژی پێغەمبەر ﷺو مسوڵمانان بکەن؟ وە گوێی لە قسەی (مَالِكُ بْنُ عَوْفٍ النّصْرِيّ)یش گرت، (واتە: فەرماندەکەیان).

ئنجا دوای ئەوەی زانی: کە هۆزی هەوازن بە تەمای چین و نەخشەیان چۆنە؟ هاتەوە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ، وە هەواڵەکەی پێدا، پێغەمبەری خواش عومەری کوڕی خەتتابی بانگ کردو هەواڵەکەی پێ ڕاگەیاند، کە (عَبْد اللهِ ابن أَبِي حَدْرَدٍ الأَسْلَمِيّ) ئەو هەواڵەی هێناوەتەوە.

عومەری کوڕی خەتتاب خوا لێی ڕازی بێ، گوتی: (كَذَبَ ابْنُ أَبِي حَدْرَدٍ) کوڕی (أَبِي حَدْرَد) ڕاست ناکات.

(ابْنُ أَبِي حَدْرَدٍ)یش گوتی: ئەگەر من بە درۆزن دابنێی، تۆ هەقت بە درۆ داناوە، وە ئەگەر منیش بە درۆزن دابنێی، لە پێش مندا هی لە من چاکترت بە درۆ داناوە، {واتە: ئەگەر بڕوا بە من ناکەی لە پێش مندا بڕوات بە هی لە من چاکتر نەکردوە، کە مەبەستی پێی پێغەمبەر ﷺ بووە}.

عومەریش گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! گوێت لێ نیە (ابْنُ أَبِي حَدْرَدٍ) چی دەڵێ ؟

پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: (قَدْ كُنْتَ ضَالاً فَهَدَاكَ اللهُ يَا عُمَرُ)، ئەی عومەر! کاتی خۆی تۆ گومڕا بووی‌و، خوا هیدایەتی دای.

هەڵبەتە (ابْنُ أَبِي حَدْرَدٍ) هەواڵەکەشی ڕاست بوو، بەڵام عومەر (خوای لێ ڕازی بێ) وایزانیوە درۆ دەکا، گوتوویەتی: ڕاست ناکەی، ئیدی ئەوانەش بەشەر بوون، بەڵام گرنگ ئەوەیە پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ هەقدا بووە، با ئەو هەقە بە سادەترین کەس بووبێ، وە لەگەڵ ناهەق دا نەبووە، ئنجا ئەو ناهەقییە، هەر کەسێك هەڵیگرتبێ.

٤ / (فَلَما أَجْمَعَ رَسولُ اللهِ ﷺ السّيْرَ إِلَى هَوَازِنَ لِيَلْقَاهُمْ، ذُكر لَهُ أَنّ عِنْدَ صَفْوَانَ بْنِ أُمَيةَ أَدْرَاعاً لَهُ وَسِلاحا، فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ وَهُوَ يومئذٍ مُشْرِكٌ، فَقَالَ: يا أَبَا أُمَيةَ أَعِرْنا سِلاحَكَ هَذَا، نَلْقَ فِيهِ عَدُوّنا غداً، فَقَالَ: صَفْوَانُ أَغَصْبًا يا مُحَمّدُ؟! قَالَ: بَلْ عَارِيةٌ وَمَضْمُونَةٌ حَتّى نُؤَدّيَها إِلَيْكَ، قَالَ: لَيْسَ بِهَذَا بَأْسٌ، فَأَعْطَاهُ مِئَةَ دِرْعٍ بِمَا يَكْفِيها مِنَ السّلاحِ، فَزَعَمُوا أَنّ رَسولَ اللهِ ﷺ سَأَلَهُ أَنْ يَكْفِيَهُمْ حَمْلَها، فَفَعَلَ).

واتە: کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ بڕیاری داو هێزی کۆکردەوە کە بەرەو هەوازن بڕوا، بۆئەوەی بەرەنگاریان ببێتەوە ، بۆی باسکرا کە (صَفْوَانَ بْنِ أُمَيةَ)، چەند زرێیەکی لە لان ، وە چەکیشی لەلایە، (زرێی ئەو کاتە لەبەرکراوە، بۆ ئەوەی شیرو تیر کار لە ئینسان نەکات، ئاڵقە ئاڵقە بووە)، کە ئەو کاتە (صَفْوَانَ بْنِ أُمَيةَ)، هەر لەسەر شیرك بوو، (هاوبەش بۆ خوا دانەرو، کافر بوو) وە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (يا أَبَا أُمَيةَ أَعِرْنا سِلاحَكَ هَذَا نَلْقَ فِيهِ عَدُوّنا غَداً).

ئەی ئەبو ئومەییە! ئەو چەکەتمان پێ بدە، تاکو بەیانی پێی بەرەنگاری دوژمنمان ببینەوە!

صەفوان گوتی: ئەی موحەممەد! ئایا لێم داگیر دەکەی، لێم زەوت دەکەی؟!

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (بَلْ عَارِيةٌ وَمَضْمُونَةٌ حَتّى نُؤَدّيَها إِلَيْكَ).

واتە: نەخێر، بەڵکو بە سپاردە لە لامان دەبێ، تاکو دوایی وێت دەدەینەوە.

(صەفوان) گوتی: مادام وابێ قەیدێ ناکات، ئیدی سەد زرێی وێدان، لەگەڵ ئەو چەکەش کە لەگەڵی دابووە، چی دیکەشی پێویست بووە، وە دوایی پێغەمبەر ﷺ داوای لێکرد کە یارمەتییان بدات بۆ هەلگرتنی، ئەویش بۆی هێنانو وێیدان.

٥ / (ثُمّ خَرَجَ رَسولُ اللهِ ﷺ مَعَهُ أَلْفَانِ مِنْ أَهْلِ مَكةَ مَعَ عَشَرَةِ آلافٍ مِنْ أَصْحَابِهِ الّذِينَ خَرَجُوا مَعَهُ، فَفَتَحَ اللهُ بِهِمْ مَكةَ، فَكَانُوا اثْنَيْ عَشَرَ أَلْفاً، وَاسْتَعْمَلَ رَسولُ اللهِ ﷺ عَتَابَ بْنَ أَسِيدِ بْنِ أَبِي الْعِيصِ بْنِ أُمَيةَ بْنِ عَبْدِ شَمْسٍ

عَلَى مَكة، أَمِيرًا عَلَى مَنْ تَخَلَّفَ عَنْهُ مِنْ النَاسِ، ثُمَّ مَضَى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَلَى وَجْهِهِ يُرِيدُ لِقَاءَ هَوَازِنَ).

واتە: دوایی پێغەمبەر ﷺ دەرچوو بەرەو دوژمن، کە دوازدە هەزار (١٢٠٠٠) کەس بوون، دە هەزار (١٠٠٠٠) کەس لە هاوەڵانی بەڕێزی کە لە مەدینەوە لەگەڵی هاتبوون، وە خوا ﷻ مەککەی پێ ئازاد کردبوون، دوو هەزار (٢٠٠٠) کەسیش لە خەڵکی مەککە، لە خەڵکی تازە مسوڵمان، کە ڕەگەڵیان کەوتبوون، ئەوە دوازدە هەزار (١٢٠٠٠) کەس، {دیارە ئەو دوو هەزار (٢٠٠٠) کەسە ـ وەك پێشتریش باسمان کرد ـ نەفەریان تێدا هەبووە، هەر کافری ڕووت بووە، موشریك بووە، وە قین لەدڵ بووە، یان بە نیفاق مسوڵمان بووە، بەڵام گرنگ ئەوەیە ڕەگەڵیان کەوتوون بە تەماعی غەنیمەتو دەستکەوت}، وە پێغەمبەرﷺ (عَتَابَ بْنَ أَسِيدِ بْنِ أَبِي الْعِيصِ بْنِ أُمَيَةَ بْنِ عَبْدِ شَمْسٍ)ی لەسەر مەککە کردە فەرماندەو کاربەدەست، لە شوێنی خۆی، لەسەر ئەو خەڵکەی کە لە نێو مەککەدا ماون، دوایی پێغەمبەر ﷺ بەرەو هەوازن ڕۆیشت بۆ ئەوەی لەوێ پێیان بگات.

٦ / ﴿إِنَّ الْحَارِثَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ إِلَى حُنَيْنٍ وَنَحْنُ حَدِيثُوا عَهْدٍ بِالْجَاهِلِيَةِ ، قَالَ : فَسِرْنَا مَعَهُ إِلَى حُنَيْنٍ، قَالَ: وَكَانَتْ كُفَّارُ قُرَيْشٍ وَمَنْ سِوَاهُمْ مِنْ الْعَرَبِ لَهُمْ شَجَرَةٌ عَظِيمَةٌ خَضْرَاءُ، يُقَالُ لَهَا : ذَاتُ أَنْوَاطٍ، يَأْتُونَهَا كُلَّ سَنَةٍ فَيُعَلِّقُونَ أَسْلِحَتَهُمْ عَلَيْهَا، وَيَذْبَحُونَ عِنْدَهَا، وَيَعْكُفُونَ عَلَيْهَا يَومًا، قَالَ: فَرَأَيْنَا وَنَحْنُ نَسِيرُ مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ سِدْرَةً خَضْرَاءَ عَظِيمَةً، قَالَ: فَتَنَادَيْنَا مِنْ جَنَبَاتِ الطَرِيقِ: يَا رَسُولَ اللهِ ! اجْعَلْ لَنَا ذَاتَ أَنْوَاطٍ كَمَا لَهُمْ ذَاتُ أَنْوَاطٍ، قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ : ((اللهُ أَكْبَرُ قُلْتُمْ وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، كَمَا قَالَ قَوْمُ مُوسَى لِمُوسَى: (اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَة قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ) إِنَّهَا السُّنَنُ، لَتَرْكَبُنَّ سَنَنَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ))﴾.

واتە: (حارث)ی کوڕی مالیك خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ چووین بەرەو حونەین، وە ئێمە لە سەردەمی نەفامییەوە نیزیك

بووین، (دیارە ئەو لە تازە مسوڵمانەکان بووە) ڕۆیشتین تاکو گەیشتینە حونەین، لەوێ کافرەکانی قوڕەیش، وە کافرەکانی دیکەی غەیری قوڕەیش لە عەرەب، درەختێکی سەوزی گەورەیان هەبوو، پێی دەگوترا: (ذَاتُ أَنْوَاطٍ).

{(أَنْوَاطٍ)، کە لە (نَوْط)[1]ەوە هاتوە، چونکە شتی پێ هەڵواسراوە، وەك درەختی مەزارگەو پیروچاکی لای خۆمان، کە خەڵکێکی نەزان پەڕۆومەڕۆی پێ هەڵدەواسن}، هەموو ساڵێك دەچوون لەوێ چەکەکانی خۆیانیان پێ هەڵدەواسی، وە ئاژەڵیان لەلا سەردەبڕی، وە ڕۆژێك لەژێر ئەو درەختەدا دەمانەوە، بە شتێکی موبارەك و پیرۆزیان دادەنا.

ئنجا کاتێك ئێمە لە خزمەتی پێغەمبەر ﷺدا دەڕۆیشتین، ئەو درەختە مەزنە سەوزەمان بینی، لەملاولای ڕێگاکەوە، بانگمان کرد: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ (اجْعَلْ لَنَا ذَاتَ أَنْوَاطٍ كَمَا لَهُمْ ذَاتُ أَنْوَاط)، درەختێکیش بۆ ئێمە دابنێ، کە ئێمەش ئاوا چەك و شتی خۆمانی پێ هەڵواسین، وەك چۆن ئەو کافرانە درەختێکی شت پی هەڵواسینیان هەیە!

پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ﴿اللّهُ أَكْبَرُ ، قُلْتُمْ وَالّذِي نَفْسُ مُحَمّدٍ بِيَدِهِ كَمَا قَالَ قَوْمُ مُوسَى لِمُوسَى: (اجْعَلْ لَنَا إِلَهاً كَمَا لَهُمْ آلِهَة، قَالَ: إِنّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ) إِنّهَا السّنَنُ لَتَرْكَبُنّ سُنَنَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ﴾ .

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: خوا گەورەترە، یان (الله أكبر)! (دیارە بۆ نیشانەی سەرسورمان بووە)، سوێند بەو کەسەی کە گیانی موحەممەدی بەدەستە، وەك گەلی مووسا بە مووسایان گوت: ئێوەش هەمان شتتان بە من گوت، گەلی مووساش بە لای کۆمەڵێك دا ڕۆیشتن، بتیان دەپەرست، گوتیان: ئەی مووسا! تۆش پەرستراوێکمان بۆ دابنێ با بیپەرستین، وەك چۆن ئەوانە بت دەپەرستن، ئەویش فەرمووی: بێگومان ئێوە کۆمەڵێکن نەفامیی دەکەن، ئێوەش هەر لەسەر ڕێی ئەوان دەڕۆن، بەدوای ڕێ و شوێنی پێش خۆتان دەکەون، {ئەگەر پابەند نەبن بە قورئان و سوننەتەوە، هەر کاتێك مسوڵمانان لە

---

١) ناط ينوطُ نوْطاً: عَلّق يُعَلّقُ تعليقاً، و أَناط يُنيطُ ... .

قورئانو سوننەت لایاندا، دەکەونە سەر ڕێچکەو کوێرە ڕێیەکانی خەڵکی پێش خۆیانو، تووشی شیركو داهێنانو لادان دەبن، لە دینداریياندا}.

٧ / (عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جَابِرٍ، عَنْ أَبِيهِ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: لَمَّا اسْتَقْبَلْنَا وَادِيَ حُنَيْنٍ، انْحَدَرْنَا فِي وَادٍ مِنْ أَوْدِيَةِ تِهَامَةَ أَجْوَفَ حَطُوطٍ، إِنَّمَا نَنْحَدِرُ فِيهِ انْحِدَارًا، قَالَ: وَفِي عَمَايَةِ الصُّبْحِ، وَكَانَ الْقَوْمُ، قَدْ سَبَقُونَا إِلَى الْوَادِي، فَكَمَنُوا لَنَا فِي شِعَابِهِ وَأَحْنَائِهِ وَمَضَايِقِهِ، وَقَدْ أَجْمَعُوا وَتَهَيَّئُوا وَأَعَدُّوا، فَوَاللَّهِ مَا رَاعَنَا وَنَحْنُ مُنْحَطُونَ ، إِلاَّ الْكَتَائِبُ قَدْ شَدُّوا عَلَيْنَا شَدَّةَ رَجُلٍ وَاحِدٍ، وَانْشَمَرَ النَّاسُ رَاجِعِينَ، لا يَلْوِي أَحَدٌ عَلَى أَحَدٍ، وَانْحَازَ رَسُولُ اللهِ ﷺ ذَاتَ الْيَمِينِ، ثُمَّ قَالَ: {أَيْنَ أَيُّهَا النَّاسُ؟ هَلُمُّوا إِلَيَّ، أَنَا رَسُولُ اللهِ، أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ}، قَالَ : فَلا شَيْءَ وحَمَلَتِ الإِبِلُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ، فَانْطَلَقَ النَّاسُ، إِلاَّ أَنَّهُ قَدْ بَقِيَ مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ نَفَرٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالأَنْصَارِ وَأَهْلِ بَيْتِهِ، وَفِيمَنْ ثَبَتَ مَعَهُ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ أَبُو بكر وَعُمَرُ، وَمِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ عَلِيّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَالْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَأَبُو سُفْيَانَ بْنُ الْحَارِثِ، وَابْنُهُ وَالْفَضْلُ بْنُ الْعَبَّاسِ وَرَبِيعَةُ بْنُ الْحَارِثِ، وَأُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، وَأَيْمَنُ بْنُ عُبَيْدٍ، قُتِلَ يَوْمَئِذٍ).

واتە: لە جابیری کوڕی عەبدوڵلاوە خوای لە خۆییو بابی ڕازی بێ، گێڕدراوەتەوە، دیارە ئەویش بەشداری ئەو جەنگە بووە، دەڵێ: کاتێك ئێمە ڕووبەڕووی دەوری شیوی حونەین بووینەوەو شۆڕبووینەوە، لەو دۆڵانەوە کە نزمن، وە فراوانن، وە لێژن، دەڵێ: ئاوا هەڵڕژاین بەرەو خوار، وە لە کاتێکدا کە لە تاریکایی بەیانییدا بوو، دوژمن پێش ئێمە کەوتبوو بۆ ئەو شیوە، وە لێمان چووبوونە بۆسەوە، لە قەد پاڵەکانی، لە لا تەنیشتەکانیو تەنگەبەرەکانی دا، وە خۆیان ئامادە کردبوو، چاوەڕێی ئێمە بوون، دەڵێ: هەر ئەوەندەمان زانی لە هەموو لایانەوە وەك هێرشی یەك پیاو، هێرشیان کردینە سەر، (بە تیرو بە شیر)، دەڵێ: خەڵکیش یەکسەر پشتییان تێکردنو کەس ئاوڕی لە کەس نەدەدایەوە، وە پێغەمبەر ﷺ لای ڕاستی گرت، دوایی فەرمووی:

(أَيْنَ أَيُّهَا النَّاسُ؟ هَلُمُّوا إِلَيَّ، أَنَا رَسُولُ اللهِ، أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ)

خەڵکینە بۆ کوێ دەچن؟ وەرن بۆ لای من، من پێغەمبەری خوام، من موحەممەدی کوڕی عەبدوڵڵام.

دەڵێ: بەڵام هیچ کەس گوێی لێنەبوو، یاخود نەگەڕانەوە، وە حوشترەکان خۆیان پێکدادا، وە خەڵك ڕۆیشتن، هەتا پێغەمبەری خوا ﷺ تەنیا لەگەڵ چەند کەسێکی کەم لە کۆچکەرانو لە پشتیوانانو لە بنەماڵەکەیدا، مایەوە، کە لە نێویاندا لە کۆچکەران: ئەبوبەکرو عومەر، وە لە خزمەکانی عەلی کوڕی ئەبی طالیبو عەبباسی کوڕی (عبدالمطلب)ی مامی هەبوون، وە ئەبو سوفیانی کوڕی حارثو کوڕەکەی هەبوون، {دیارە حارثیش مامی پێغەمبەر بووەو، ئەبو سوفیانیش ئامۆزای بووە}، وە فەزڵی کوڕی عەبباس هەبوو، وە ڕەبیعەی کوڕی حاریث هەبوو، وە ئوسامەی کوڕی زەید هەبوو، وە ئەیمەنی کوڕی عوبەید هەبوو، کە هەر لەو ڕۆژەدا کوژرا (شەهید بوو).

٨ / (فَلَما انْهَزَمَ النـاسُ وَرَأَى مَنْ كـانَ مَعَ رَسـولِ اللهِ ﷺ مِنْ جُفَاةِ أَهْلِ مكـة، الْهَزِيمَـةَ تَكَـلّمَ رِجَـالٌ مِنْهُـمْ بِمَـا فِـي أَنْفُسِهِمْ مِنْ الضّغْنِ ، فَقَـالَ أَبُو سُفْيَـانَ بْنُ حَـرْبٍ: لاَ تَنْتَـهِي هَزِيمَتُـهُمْ دُونَ الْبَحْـرِ، وَإِنّ الأَزْلاَمَ لَمَعَـهُ فِـي كِنَـانَتِهِ، وَصَـرَخَ جَبَلَة بْنُ الْحَنْبَلِ، قَـالَ: ابْنُ هِشَـامٍ: كَلَدَةُ بْنُ الْحَنْبَلِ، وَهُوَ مـع أَخِيـهِ صَـفْوَانَ بْنِ أُمَية، مُشْرِكٌ، فِي الْمُدّةِ الّتِي جَعَلَ لَهُ رَسـولُ اللهِ ﷺ : أَلاَ بَطَلَ السّحْرُ الْيَـومَ، فَقَـالَ لَهُ: صَـفْوَانُ اُسْكُتْ فَضّ اللهُ فَاكَ، فَوَاللهِ لأَنْ يَرُبّنِـي رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ أَحَبّ إلَـيّ مِنْ أَنْ يَرُبّنِـي رَجُلٌ مِنْ هَـوَازِنَ).

واتە: دوای ئەوەی کە خەڵکەکە تێشکان، ڕایان کرد، وە ئەوانەی کە لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ بوون، لە کرچو کاڵەکانی مەککە، لەوانەی کە تازە مسوڵمان بووبوون، {بەڵکو کەسانێکیان تێدا هەبوون، هەر دەغەڵو دڵ نەخۆشیش بوون}، پیاوانێکیان ئەو ڕقو بوغزەی کە لە دەروونیاندا هەبوو، ئەو ڕۆژە دەریانبڕی، ئەبو سوفیانی کوڕی حەرب، (واتە: بابی موعاویە) گوتی: (لاَ تَنْتَهِـي هَزِيمَتُـهُمْ دُونَ الْبَحْـرِ)، هەتا نەگەنە دەریای سوور شکانەکەیان ناگەڕێتەوە، (وَإِنّ الأَزْلاَمَ لَمَعَهُ فِي كِنَانَتِـه)، زەلەمەکانیشی پێبوون،

{(الأَزْلاَمَ)، کۆی (زلم)ە، کە کاتی خۆی شتیان پێ دابەش کردوە، شێوەی قومارو یانسیبی هەبووە}.

وە (جَبَلَة بْنُ الْحَنْبَل) کە (ابْنُ هِشَام) گوتوویەتی: (كَلَدَةُ بْنُ الْحَنْبَل) کە لەگەڵ (صَفْوَانَ بن أُمَيَة)ی برای دابوو، وە هەردووکیان موشریك بوون، لەو ماوەیەدا کە پێغەمبەری خوا ﷺ وەك مۆڵەت بۆی دانابوون، گوتی: (أَلا بَطَلَ السِّحْرُ الْيَومَ) ئەمڕۆ جادووەکە هەڵوەشایەوە.

صەفوانیش گوتی : (اُسْكُتْ فَضَّ اللهُ فَاك، فَوَاللهِ لأَنْ يَرُبّنِي رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ أَحَبّ إِلَيّ مِنْ أَنْ يَرُبّنِي رَجُلٌ مِنْ هَوَازِنَ).

واتە: بێدەنگ بە! خوا زارت بقڵیشێنێ، یان خوا ددانانت نەهێڵێ قسەیان پێ بکەی، سوێند بە خوا، ئەگەر پیاوێك لە قورەیش سەرپەرشتییم بکات پێم باشترە لەوەی کە پیاوێك لە هەوازن سەرپەرشتییم بکات. {واتە: هەرچۆن بێ موحەممەد کە قورەیشییە، ئەوم پێ باشترە، نەك یەکێك لە هۆزی هەوازن بەسەرمانەوە ببێتە فەرماندەو حوکمڕان، ئەویان دیارە بە پاڵنەرو بە هاندەری دەمارگیریی تیرەییو هۆزگەرایەتیی قسەکەی کردوە}.

٩ / دیارە لە جەنگی (حونەین) دا هەوڵێك درا، بۆ کوشتنی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەویش لەلایەن: (شَيْبَةُ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، أَخُو بَنِي عَبْدِ الدّارِ)، وەك بۆخۆی دەگێڕێتەوە، دەڵێ: (قُلْت: الْيَومَ أُدْرِكُ ثأرِي (مِنْ مُحَمّدٍ)، - وَكَانَ أَبُوهُ قُتِلَ يَومَ أُحُدٍ -، الْيَومَ أَقْتُلُ مُحَمّدًا، قَالَ: فَأَدَرْتُ بِرَسُولِ اللهِ ﷺ لأَقْتُلَهُ، فَأَقْبَلَ شَيْءٌ حَتّى تَغَشّى فُؤَادِي، فَلَمْ أُطِقْ ذَاكَ وَعَلِمْت أَنّهُ مَمْنُوعٌ مِنّي).

واتە: گوتم: ئەمڕۆ من تۆڵەی خۆم لە موحەممەد دەکەمەوە، (چونکە بابی لە جەنگی ئوحوددا کوژرا بوو)، ئەمڕۆ موحەممەد دەکوژم، دەڵێ: وەرسووڕام کە زەبر لە پێغەمبەری خوا ﷺ بدەمو بیکوژم، شتێك بەرەو ڕووم هات، هەتا بەسەر دڵم داهاتو داپۆشیم، ئیدی ئەو کارەم بۆ نەکراو گەڕامەوەو زانیم کە پێغەمبەر ﷺ لە من قەدەغەیە، (واتە: ناتوانم زەفەری پێبەرم).

١٠ / (عَنِ العَبّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطّلِبِ، قَالَ: إنّي لَمَعَ رَسولِ اللّهِ ﷺ آخِذٌ بِحكَمَةِ، بَغْلَتِهِ البَيْضاءِ قد شَجَرْتُها بها، قَالَ: وَكُنْتُ امْرَأً جَسِيماً شَدِيدَ الصّوْتِ، قَالَ: وَرَسولُ اللّهِ ﷺ يَقُولُ: حِينَ رَأَى مَا رَأَى مِنْ النّاسِ، أَيْنَ أَيّها النّاسُ؟ فَلَمْ أَرَ النّاسَ يَلْوُونَ عَلَى شَيْءٍ، فَقَالَ: يا عَبّاسُ! أُصْرُخْ يا مَعْشَرَ الأَنْصارِ! يا مَعْشَرَ أَصْحابِ السّمُرَةِ! قَالَ فَأَجابُوا: لَبّيْكَ لَبّيْكَ، قَالَ فَيَذهَبُ الرّجُلُ لِيُثْنِيَ بَعِيرَهُ، فَلا يَقْدِرُ عَلَى ذَلِكَ، فَيأخُذُ دِرْعَهُ فَيَقْذِفُها فِي عُنُقِهِ، وَيأخُذُ سَيْفَهُ وَتُرْسَهُ وَيَقْتَحِمُ عَنْ بَعِيرِهِ وَيُخَلّي سَبِيلَهُ، فَيَؤُمّ الصّوْتَ، حَتّى يَنتَهِيَ إِلَى رَسولِ اللّهِ ﷺ حَتّى إِذَا اجْتَمَعَ إِلَيْهِ مِنْهُمْ مِئة، اسْتَقْبَلُوا النّاسَ، فَاقْتَتَلُوا، وَكانَتْ الدّعْوَى أَوّلَ مَا كانَتْ: يا لَلأَنْصارِ، ثُمّ خَلَصَتْ أَخيْراً: يا لَلْخَزْرَجِ، وَكانُوا صُبْراً عِنْدَ الْحَرْبِ، فَأَشْرَفَ رَسولُ اللّهِ ﷺ فِي رَكائِبِهِ، فَنَظَرَ إِلَى مُجْتَلَدِ الْقَوْمِ وَهُمْ يَجْتَلِدُونَ، فَقَالَ: الآنَ حَمِيَ الْوَطِيس).

واتە: عەبباسی کوڕی عەبدولموتتەلیب دەڵێ: من لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ بووم، جڵەوی هێستەرە سپیەکەیم گرتبوو، وە لە شەویلاگەیم قایم کردبوو، وە پیاوێکی بەخۆوە بووم، دەنگێکی بەهێزیشیم هەبوو، پێغەمبەری خواش ﷺ کاتێك ئەوەی لە خەڵك بینی، فەرمووی: خەڵکینە بۆ کوێ؟

تەماشام کرد: خەڵکەکە گوێیان لە دەنگەکە نیەو، ئاوڕ نادەنەوە، بۆیە پێی فەرموو: ﴿یا عَبّاسُ أُصْرُخْ یا مَعْشَرَ الأَنْصارِ! یا مَعْشَرَ أَصْحابِ السّمُرَةِ!﴾.

ئەی عەبباس! هاوار بکە بە دەنگی بەرز، بڵێ: ئەی کۆمەڵی پشتیوانان! ئەی کۆمەڵی خاوەنانی درەختەکە ! {ئەوانەی کە لەژێر ئەو درەختەدا بەیعەتیان بە پێغەمبەردا ﷺ کە ناوی لێنرا (شجرة الرضوان)}.

دەڵێ: ئەوجار کە گوێیان لە دەنگی من بوو، وەڵامیان دایەوە، گوتیان: (لَبّيْكَ لَبّيْكَ) لە خزمەتداین، لە خزمەتداین، وە هاتن، کابرا ئەگەر بۆی کرابایە، ملی حوشترەکەی وەردەسووڕاند، ئەگەر پێی نەکرابا، زرێیەکەی لێ دەهێنایە خوار، لە ملی خۆی قایم دەکرد، وە شمشێرو قەڵغانەکەی بەدەستەوە دەگرت و لە حوشترەکەی دەهاتە خوار، وە حوشترەکەی بەردەدا، بۆئەوەی بگەڕێتەوە بۆ

لای دەنگی پێغەمبەر ﷺو، بەرەو دەنگەکە دەهات، هەتا دەهاتە لای پێغەمبەر ﷺ، هەتا نیزیکەی سەد کەسێك لە دەوری کۆبوونەوە، ئەوجار ئەو سەد کەسە بوون بە بناغەو ڕوویان لە دوژمن کرد، لە سەرەتاوە تەنیا دەگوترا (یا لِلأَنْصَارِ) ! هاوار ئەی پشتیوانەکان! دوایی بەتایبەت دەگوترا: هاوار خەزرەجییەکان! وەرن، چونکە بە زۆریی خەزرەجییەکان بوون، وە زۆر خۆڕاگر بوون لە جەنگدا، ئنجا دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لەوکاتەدا بە سواری هێسترەکەی، تەماشای جەنگو لێکدانەکەی کردو فەرمووی: (الآنَ حَمِيَ الْوَطِيسُ) ئێستا تەندور گەرم بووە، شەڕ گەرم بووە.

١١ / (عَنْ عبدالله بن أَبِيهِ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّهِ، قَالَ : و رّجُلٌ مِنْ هَوَازِنَ عَلَى جَمَلٍ له أحمر بيده رآية سوداء، في رأس رُمحٍ له طويل، أمام هَوَازِن، و هَوَازِن خَلفَهُ . إذا أَدْرك طَعَنَ بِرُمحِهِ، وإذا فاته الناس رفَعَ رُمْحَهُ لمن وراء فاتَّبعوه).

واتە : (عبدالرحمن) کوڕی (جابر بن عبدالله) لە بابییەوە گێڕاویەتەوە، گوتوویەتی: پیاوێك لە هۆزی هەوازین سواری حوشترێکی سوور بووبوو، ئاڵایەکی ڕەشی بەدەستەوە بوو کە بە نووکی ڕمە درێژەکەیەوە کردبوو، لە پێش سوپای هەوازینەوە بوو، هەوازینیش لە پشتیەوە بوون، گەیشتبایە هەرکەس بە ڕمەکەی لێیدەدا، وە ئەگەر خەڵکەکە لێی قوتار بووبان ڕمەکەی بۆ ئەوانەی دوایەوە بەرز دەکردەوەو ئەوانیش شوێنی دەکەوتن .

١١ / (عَنْ عبدالله عن أَبِيهِ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّهِ، قَالَ بَيْنا ذَلِكَ الرّجُلُ مِنْ هَوَازِنَ صَاحِبُ الرّايَة عَلَى جَمَلِهِ، يَصْنَعُ مَا يَصْنَعُ، إِذْ هَوَى لَهُ عَلِيّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رضوانُ اللهِ عَلَيْهِ، وَرَجُلٌ مِنْ الأَنْصَارِ يُرِيدَانِهِ، قَالَ: فَيأْتِيهِ عَلِيّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ مِنْ خَلْفِهِ، فَضَرَبَ عُرْقُوبَيْ الْجَمَلِ فَوَقَعَ عَلَى عَجُزِهِ، وَوَثَبَ الأَنْصَارِيّ عَلَى الرّجُلِ، فَضَرَبَهُ ضَرْبَةً أَطَنّ قَدَمَهُ بِنِصْفِ سَاقِهِ، فَانْجَعَفَ عَنْ رَحْلِهِ، قَالَ: وَاجْتَلَدَ النّاسُ، فَوَاللّهِ مَا رَجَعَتْ رَاجِعَةُ النّاسِ مِنْ هَزِيمَتِهِمْ حَتّى وَجَدُوا الأُسَارَى مُكَتّفِينَ عِنْدَ رَسولِ اللهِ ﷺ).

واتە : (عبدالرحمن) کوڕی (جابر بن عبدالله) لە بابیەوە دەگێڕێتەوە، دەڵێ: لە کاتێك دا ئێمە لەو حاڵە دابووین‌و کابرای هۆزی هەوازین خاوەن ئاڵایەکە بە سواری حوشترەکەی ئەوەی دەکرد، کە دەیکرد، هەر ئەوەندەم زانی عەلی کوڕی ئەبی طالیب خوا لێی ڕازی بێ، وە پیاوێك لە پشیتوانان خوا لەویش ڕازی بێ، بەرەو ڕووی ئەو حوشتر سوارە چوون، (کە سەرقافڵەی سوپای هەوازن بوو، وە سەرە ڕمیان بوو) هەرچی عەلی کوڕی ئەبی طالیب بوو خوا لێی ڕازی بێ، لە پشتەوەڕا، لە دوو پاشووی حوشترەکەی دا، (لە پێیەکانی پاشەوەیدا)، حوشترەکە بەسەر پشتدا کەوت، ئنجا پیاوە پشتیوانەکەش خۆی هەڵدایە سەری‌و، یەك زەبری لێدا لاقی لە نیوەیڕا پەڕاندو لاق پەڕینەکەی دەنگێکیشی لێوە هات.

ئنجا کابراش لەسەر بارەکەی کەوتەخوار (وەکوژرا).

ئنجا خەڵك تێکرژان دەڵێ: سوێند بە خوا، ئەوانەی کە شکابوون، جارێ ئێستا نەگەڕابوونەوە، کاتێك کە هاتنەوە، تەماشایان کرد، ئەوە دیلەکان بە دەستبەستراوەیی لە لای پێغەمبەری خوان ﷺ (واتە: سوپای دوژمن، تەسلیم بوون‌و، بە دلیلیان گرتوون‌و لەوێ دایاناون).

١٢ / (عن عَبْدِ اللهِ بْنُ أَبِي بَكر: أَنّ رَسولَ اللهِ ﷺ الْتَفَتَ، فَرَأَى أُمّ سُلَيْمٍ ابْنَةَ مِلْحَانَ، وَكَانَتْ مَعَ زَوْجِهَا أَبِي طَلْحَةَ، وَهِيَ حَازِمَةٌ وَسَطَهَا بِبُرْدٍ لَهَا، وَإِنّهَا لَحَامِلٌ بِعَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ وَمَعَهَا جَمَلُ أَبِي طَلْحَةَ، وَقَدْ خَشِيَتْ أَنْ يَعُزّهَا الْجَمَلُ: فَأَدْنَتْ رَأْسَهُ مِنْهَا، فَأَدْخَلَتْ يَدَهَا فِي خِزَامَتِهِ مَعَ الْخِطَامِ، فَقَالَ لَهَا رَسولُ اللهِ ﷺ: أُمّ سُلَيْمٍ؟ قَالَتْ : نَعَمْ بِأَبِي أَنْتَ وَأُمّي يَا رَسولَ اللهِ! اُقْتُلْ هَؤُلاَءِ الّذِينَ يَنهَزِمُونَ عَنْكَ، كَمَا تَقْتُلُ الّذِينَ يُقَاتِلُونَكَ، فَإِنّهُمْ لِذَلِكَ أَهْلٌ، فَقَالَ رَسولُ اللهِ ﷺ أَوَ يَكْفِي اللهُ يَا أُمّ سُلَيْمٍ؟

قَالَ: وَمَعَهَا خِنْجَرٌ، فَقَالَ لَهَا أَبُو طَلْحَةَ: مَا هَذَا الْخِنْجَرُ مَعَكِ يَا أُمّ سُلَيْمٍ؟

قَالَتْ: خِنْجَرٌ أَخَذْته، إنْ دَنَا مِنّي أَحَدٌ مِنْ الْمُشْرِكِينَ، قَالَ: يَقُولُ أَبُو طَلْحَةَ أَلا تَسْمَعُ يَا رَسولَ اللهِ! مَا تَقُولُ أُمّ سُلَيْمٍ الرّمَيْصَاءُ !.

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی ئەبو بەکر دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ لە جەنگی حونەین دا ئاوڕ دەداتەوە (أُمّ سُلَيْمٍ بِنْتِ مِلْحَانَ) دەبینێ، کە هاوسەری (أَبِو طَلْحَةَ الأنصاري) بووە، کە تەماشا دەکات پشتێنێکی بەستوە، (عەبایەکی لە پشتی خۆی بەستوە) کە لەو کاتەشدا دووگیان بووە بە (عَبْدِاللّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ)، وە حوشتری (أَبِي طَلْحَةَ)شی پێبووە، ترساوە لەوەی کە حوشترەکەی بۆ مەرزەم نەگرێ، بۆیە سەری حوشترەکەی لە خۆی وەنیزیك خستوە، وە دەستی خستۆتە نێوان (خِزامة)و (خطام)یەوە، {(خزامة): جۆرە ئاڵقەیەك بووە، لە لووتی حوشتریان کردوە، (خطام)یش جڵەوە، هەردووکیان پێکەوە گرتوون، بۆ ئەوەی حوشترەکە مەرزەم بکات}، پێغەمبەر ﷺ پێی دەفەرموو: (أُمّ سُلَيْم)!، ئەویش دەڵێ: بەڵێ، دایك و بابم بە قوربانت بن ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئەوانەی کە شکاون لەوانەی کە لە خزمەتتدان، پشت لە دوژمن دەکەن، بیانکوژە، وەك چۆن ئەوانە دەکوژی، کە لە دژت دەجەنگن، (دیارە بە عاطیفەوە قسەی کردوە)، چونکە ئەوانە شایستەی ئەوەن کە تۆ سزایان بدەی!

پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ﴿أَوَ يَكْفِي اللهُ يا أُمّ سُلَيْمٍ؟﴾ یان خوا ئەو کارەمان لەکۆڵ دەکاتەوە، ئەی (أم سليم)! (یانی پێویست بەوە ناکات، ئێمە سزایان بدەین، چونکە ئەوانیش دوژمن کتوپڕ بەسەریدا داون).

دەڵێ: خەنجەرێکیشی پێبوو، (أَبُو طَلْحَةَ) گوتی: ئەو خەنجەرەت بۆ چییە ئەی (أم سليم)؟

گوتی: ئەوە خەنجەرێکە پێمە بۆ هەر کەسێك لە کافرەکان کە لێم نیزیك بکەوێتەوە (ورگی دەدڕم)،

دەڵێ: (أَبُو طَلْحَةَ)ش گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئایا دەبیستی (أُمّ سُلَيْمٍ الرّمَيْصَاء)[1]، چی دەڵێ؟! {سەرسام بووە بە هاوسەرەکەی خۆی، کە سکپڕ (حامل)ە و، حوشترێکی بۆ گرتوە و، خەنجەرێکی لەبەر دایە و، ئاواش بە

---

١) الرّمَيْصَاءُ: یانی چاو گچکە، جاری وایە ژن و مێرد قسەی خۆش پێکەوە دەکەن، (أَبُو طَلْحَةَ)ش وەك موجامەلە ئەو لەقەبەی لێ هەڵداوە .

عەزیمەتەوە قسە دەکاتو، دەڵێ: ئەوانەش کە ڕایان کردوە لە سوپایەکەت، ئەوانیش سزا بدەو، شایستەن کە سزایان بدەی، وەك چۆن ئەوانی دیکە دەکوژی}.

١٣ / **بڕگەی سێزدەیەمو کۆتایی**: (ابن هشام) لە ژێر ناوونیشانی: (تێشکانی هەوازن، وە ئامادە بوونی فریشتەکان لە جەنگدا، دەڵێ:

{عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، قَالَ: لَقَدْ رَأَيْتُ قَبْلَ هَزِيمَةِ الْقَوْمِ وَالنَّاسُ يَقْتَتِلُونَ، مِثْلَ الْبِجَادِ الأَسْوَدِ، أَقْبَلَ مِنْ السَّمَاءِ حَتَّى سَقَطَ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ فَنَظَرْتُ، فَإِذَا نَمْلٌ أَسْوَدُ مَبْثُوثٌ، قَدْ مَلأَ الْوَادِيَ، لَمْ أَشُكَّ أَنَّهَا الْمَلائِكَةُ، ثُمَّ لَمْ يَكُنْ إِلاَّ هَزِيمَةُ الْقَوْمِ).

واتە: جوبەیری کوڕی موطعیم دەگێڕێتەوە، دەڵێ: پێش ئەوەی کۆمەڵەکە بشکێن، (واتە: کۆمەڵی هەوازن)، خەڵك یەکدییان دەکوشت، تەماشام کرد شتێك وەك بەڕەیەکی ڕەش (کە ڕادەخرێ) هاتە خوار لە ئاسمان، هەتا لە نێوان ئێمەو ئەو کۆمەڵەدا (کە دوژمن بوون) کەوت، تەماشام کرد وەك مێروولەی ڕەش، ئەو دۆڵو دەشتەیان هەموو داپۆشیبوو، دەڵێ: هیچ گومانم لەوەدا نەبوو، کە ئەوە فریشتەن هاتوون، ئیدی دوای ئەوە، یەکسەر ئەو کۆمەڵەی بەرانبەر (هەوازن) تێشکان.

لێرەدا کۆتایی بە باسو خواسی جەنگی حونەین، دێنین.

ئنجا وەك زانیارییەکی جوگرافیی ئەوەش بڵێین باشە، کە: حونەین شیوێکە لەلای (ذِي الْمِجَازِ) کە ئەویش شوێنێکە، لە نیزیك (طائف)ەوەیە، وە نێوان حونەینو مەککە دەوری (١٠، ١٥) میلێك دەبێ، {واتە: دەوری (٢٠)کم زیاتر} لە لای عەرەفاتەوە، ئەوەندە لە مەککە دوورە[١].

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

١) تفسير القرآن الحكيم ، محمد رشيد رضا، ج١٠، ص ٢٢٨.

دەرسی چوارەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەو دەرسەمان شەش (٦) ئایەت دەگرێتە خۆی، لە ئایەتی (٢٨ تا ٣٣)، لەم شەش ئایەتەدا، خوا سەرەتا بۆ جاری دووەم لەم سوورەتەدا، بە نازناوی (يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ) ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە! مسوڵمانان دەدوێنێ، وە فەرمانیان پێدەکات کە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، چونکە پیسن، نابێ لەم ساڵ (واتە: ساڵی نۆیەم) بەدواوە، توخنی مزگەوتی حەرام بکەون‌و، دەبێ مسوڵمانان ڕێیان لێ بگرن، وە ئەگەر مسوڵمانان بەهۆی مەترسیی هەژارییشیانەوە بڵێن: ئاخر ئەو کارو کەسابەت‌و بازرگانییەی کە موشریکەکان بەهۆی هاتنیانەوە بۆ دەوری مزگەوتی حەرام، دەیکەن، ئەگەر بێت‌و ئەوە نەمێنێ، ئێمە هەژار دەکەوین!

با بێگومان بن کە خوا ئەگەر بیەوێ لە بەخششی خۆی بێنیازیان دەکات.

دوایی خوا فەرمان بە مسوڵمانان دەکات، کە جەنگ لە دژی خاوەن کتێبە شەڕفرۆشەکان بکەن، کە بڕوای ڕاستەقینەیان بە خواو بە ڕۆژی دوایی نیە، وە پابەندی حەرام‌و حەڵاڵێك نین، کە خوا ﷻ و پێغەمبەری خوا ﷺ ڕوونیان کردۆتەوە، لە قورئان‌و سوننەتدا، وە ملکەچی شەریعەت نین، هەتا یان مسوڵمان دەبن، یاخود سەرانە دەدەن بە ملکەچیی.

دوایی خوا ﷻ باسی لادانی جوولەکەو نەصرانییەکان دەکات، کە جوولەکەکان گوتوویانە: عوزەیر کوڕی خوایە، وە نەصرانییەکان گوتوویانە: مەسیح کوڕی خوایە، پاکیی بۆ خوا، وە لەوەشدا لاسایی کافرەکانی پێش خۆیانیان کردۆتەوە، کە هەندێ لە دروستکراوەکانی خوایان بە کوڕی خوا، یان بە کچی خوا لە قەڵەم داون.

هەروەها وێڕای ئەوە کە عوزەیرو مەسیحیان بە کوڕی خوا داناوە، جوولەکەو نەصڕانییەکان، زانایانو ڕەبەنەکانی خۆشیان، {واتە: ئەوانەی کە خۆیان یەکلایی کردۆتەوە بۆ خواپەرستیی}، وە هەروەها عیسای کوڕی مەریەمیشیان، لەجیاتی خوا، کردبوو بە پەرستراوو سەرپەرشتیار، کە حەلاڵو حەرامیان بۆ دابنێن، لە حاڵێکدا کە جگە لە یەکتاپەرستییو تەنیا پەرستنی خوا، هیچ فەرمانێکی دیکەیان پێ نەکرابوو.

پاشان خوا باسی هەوڵی نەزۆکی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانو کافرەکان دەکات، هەروەها خاوەن کتێبەکان، بەتایبەت جوولەکەو نەصڕانییەکان، کە دەیانەوێ چرای ئایینی خوا بە فووی زاریان، بکوژێننەوە، بەڵام خوای باڵادەست ناهێڵێ.

وە لە کۆتایی دا: خوا ڕایدەگەیەنێ کە پێغەمبەری کۆتایی خۆی موحەممەد ﷺی بە ڕێنماییو بە بەرنامەی هەقەوە ناردوە، تاکو بەسەر هەموو بەرنامەکاندا سەری بخات، هەرچەندە هاوبەش بۆ خوا دانەرو کافرەکان پێشیان ناخۆش بێ.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُواْ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَـٰذَا ۚ وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦٓ إِن شَآءَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٨﴾ قَـٰتِلُواْ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَلَا بِٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ ٱلْحَقِّ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْكِتَـٰبَ حَتَّىٰ يُعْطُواْ ٱلْجِزْيَةَ عَن يَدٍ وَهُمْ صَـٰغِرُونَ ﴿٢٩﴾ وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ عُزَيْرٌ ٱبْنُ ٱللَّهِ وَقَالَتِ ٱلنَّصَـٰرَى ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ ٱللَّهِ ۖ ذَٰلِكَ قَوْلُهُم بِأَفْوَٰهِهِمْ ۖ يُضَـٰهِـُٔونَ قَوْلَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَبْلُ ۚ قَـٰتَلَهُمُ ٱللَّهُ ۚ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾ ٱتَّخَذُوٓاْ أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَـٰنَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ وَٱلْمَسِيحَ ٱبْنَ مَرْيَمَ وَمَآ أُمِرُوٓاْ إِلَّا لِيَعْبُدُوٓاْ إِلَـٰهًا وَٰحِدًا ۖ لَّآ إِلَـٰهَ إِلَّا هُوَ ۚ سُبْحَـٰنَهُۥ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣١﴾ يُرِيدُونَ أَن يُطْفِـُٔواْ نُورَ ٱللَّهِ بِأَفْوَٰهِهِمْ وَيَأْبَى ٱللَّهُ إِلَّآ أَن يُتِمَّ نُورَهُۥ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْكَـٰفِرُونَ ﴿٣٢﴾ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلْهُدَىٰ وَدِينِ ٱلْحَقِّ لِيُظْهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾ ﴾

مانای وشـە بە وشەی ئایەتەکـان

((ئـەی ئـەوانەی بڕواتـان هێنـاوە! بە دڵنیاییەوە هاوبەش بۆ خـوادانەرەکان پیسـن، بۆیـە با پاش ئـەم سالّ (سالّی نۆیـەمی کۆچیی) توخنی مزگەوتی حـەرام نەکـەون، وە ئەگەر ترسی هـەژارییشتان هەبێ، ئەوە مسۆگـەر خوا ئەگـەر ویستی، لە بەخششی خۆی بێنیازتان دەکات، بەڕاستیی خـوا زانای کارزانە ﴿٢٨﴾ لـە دژی بەشێك لـەوانە بـجەنگن کە (پێشتـر) کتێبیان (لەلایەن خـواوە) پێدراوە، نە بڕوایان بە خوایەو، نە بە ڕۆژی دوایـی، وە ئەوەی خـواو پێغـەمبـەرەکەی قەدەغـەیـان کـردوە، قەدەغـەی ناکـەن، (بـە قەدەغـەی نـازانن) و ملکەچـی بەرنامـەی هـەق (ئیسـلام) نـین، وە تـاکو بـە دەستـڕۆیشتوویی، ملکەچانە سەرانە دەدەن ﴿٢٩﴾ جوولـەکە گوتیان: عوزەیر کوڕی خوایەو، نەصـڕانییەکان گوتیـان: مەسیح کوڕی خـوایـە، ئـەوە هـەر قسـەی زاریـانە، شـوێـن قسـەو بیـروڕای ئـەوانەی لـەمـەوپێش کافر بـوون، دەکـەون، خـوا بیـانکوژێ، بەرەو کوێ لادەدرێـن! ﴿٣٠﴾ زانـایەکـانو ڕەبەنەکانی خۆیانو، مەسیحی کـوڕی مەریەمیـان لـە جیـاتی خـوا، کـردە پەروەردگار، لە حاڵێکدا کە تەنیا بەوە فەرمانیان پێکرابوو، کـە بـەس یـەك پەرستـراو بپـەرستنو، بێجگـە لـەو هیچ پـەرستـراوێك نیـە، پـاکیی بـۆ وی، لـەوەی کـە دەیکـەنە هـاوبەش (بـۆی) ﴿٣١﴾ دەیـانەوێ بـە فـووی زاریـان ڕووناکـیی (ئـایینی ڕاسـتی) خــوا بکوژێننەوە، بەڵام خـوا بە هیچ جۆرێك نـاهێڵێ بکـوژێتەوە، هەتـا ڕووناکییەکەی تـەواو نەکـات، هـەرچـەندە بێـبڕوایـانیش پێیـان نـاخـۆش بێ ﴿٣٢﴾ (خـوا) ئـەو کـەسـەیـە کـە پێغـەمبەری خـۆی بە ڕێنمایی و بە بەرنامەی هەقەوە ڕەوانەکردوە، تـاکو بەسـەر هـەموو بەرنـامـەکـاندا سـەری بخات، هـەرچەندە هاوبەش بۆ خـوا دانـەرەکـان پێشیـان نـاخـۆش بێ ﴿٣٣﴾)).

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(نَجَسٌ): (النَّجَاسة: القَذَارَةُ وَذَلِكَ ضَرْبَانِ: مَحْسوسة وَمَعْنَوِية، وَبالثانِي وَصَفَ الله تَعَالى المُشْرِكِين ، فَقَالَ: (إنَّمَا المُشْرِكُون نَجَس) وَنَجَّسَهُ أي: جَعَلَهُ نَجِساً).

وشەی (نجس) و (نجاسة) بە مانای پیسیی دێ، ئەویش دوو شێوەیە: بەرهەست، نابەرهەستو مەعنەویی، وە ئەوەی دووەمیان (واتە: پیسیی مەعنەویی) خوا موشریکەکانی پێ وەسف کردوە، فەرموویەتی: بێگومان هاوبەش بۆ خوادانەرەکان پیسن، واتە: لە ڕووی مەعنەوییەوە، نەك لە ڕووی جەستەیی، (وَنَجَّسَهُ) واتە: پیسیی کرد.

(عَيْلَةً): واتە: (فقراً) کە بە مانای هەژاریی دێ، (عَالَ الرَّجُلُ، إذَا افْتَقَرَ يَعِيل عِيلة فهو عائل، وَأعَالَ : كَثُرَ عِيالُهُ).

(عَالَ الرَّجُلُ) واتە: پیاوەکە هەژار بوو، (يَعِيل عِيلة فهو عائل) واتە: هەژار بوو، بەڵام (أعال) واتە: خێزانی زۆر بوو.

(الْجِزْيَةَ): (الجزية: ما يُؤْخَذ مِن أهْل الذمّة، وتسميتها بذَلِكَ للإجتزَاء بها فِي حَقن دمهم).

(جزية) ئەوەیە کە لە هاووڵاتییانی نامسوڵمان وەردەگیرێ، بۆیە ئەو ناوەشی لێنراوە، چونکە لەبری ئەوەیە کە خوێنیان بپارێزرێ.

دەڵێم ئەوە قسەی ڕاغیبی ئەصفەهانییە، ئەگەرنا من پێم وا نیە لە بەرانبەر ئەوەدابێ، کە خوێنیان بپارێزرێ، بەڵکو ئەو ناوە دەگونجێ وشەیەکی عەرەبیی نەبێ، یان ڕیشەیەکی غەیرە عەرەبیی هەبێ، وەك دوایی زیاتر باسی دەکەین، کە بە کوردیی پێی دەگوترێ: سەرانە.

(صَٰغِرُونَ): (الصاغِر: الراضي بالمنْزِلة الدّنية، الصّغَار: الذل).

(صَاغِر) كەسێكە كە بە پلەیەكی خوارتر ڕازی بێ، وە (صَغَار) بە مانای ملكەچیی دێ.

(أَنَّىٰ): (مِن أَيْنَ، كَيْفَ) (أَنَّى) بە دوو واتان دێ : ١- لە كوێ ؟ ٢- چۆن ؟

(يُؤْفَكُونَ): (الإِفْكُ: الكَذِبُ، والأَفْكُ: القلْب أفَكَهُ: قَلَبَهُ وَصَرَفَهُ عَنِ الشيءِ).

(إفك) بە مانای درۆ دێ، (أَفْك) بە مانای لادان دێ، دەگوترێ: (أَفَكَهُ: قَلَبَهُ وَصَرَفَهُ عَنِ الشيءِ) واتە: لەو شتەی كە دەیویست، لێی گێڕایەوەو لێی لادا.

(أَحْبَارَهُمْ): كۆی (حَبْر) یان (حِبْر)ە، كە بە زانای جوولەكە دەگوترێ، هەندێكیش گوتوویانە: (حِبر) بەمانای ئەو مەرەكەبە دێ، كە پێی دەنووسرێ، بەڵام (حَبْر) واتە: زانا.

(وَرُهْبَٰنَهُمْ): (رُهبان) كۆی (راهب)ە، واتە: كەسێك كە خۆی یەكلاكردۆتەوە بۆ بەندایەتیی كردن بۆ خوا، وە (رهبان) لە (رَهْب)ەوە هاتوە، واتە: ترسان، (راهب)یش یانی: كەسێك كە سامو هەیبەتی خوای لە دڵدا هەیە.

(أَرْبَابًا): (أرباب) كۆی (رب)ە بەمانای خاوەن (مالك) دێ، وە بە مانای پەرستراو (الإله) دێ، وە بە مانای كەسێك دێ، كە سەرپەرشتیی كاروبارەكان دەكات.

مانـای گشـتـی ئایەتەکـــان

خـوا ﷻ بۆ جاری دووەم ـ لەم سـوورەتەدا ـ بـە نـازنـاوی ئیمـان بـانگی مسولْمانـان دەكـات، دەفــەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ ﴾، ئـەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! بێگومان هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان پیسن، (نَجَس وَنَجَاسَـة)، چاوگن، یانی: پیسیی (نَجِس) واتە: شتێكی پیس، وە (مُتَـنجِّس) واتە: ئەوەیـە كە پیس بووبێ، كە بەتەئكید لێرەدا مەبەست پیسیی مەعنەوییـە، چـونكە خـوا دەفەرمــووێ: ﴿ إِنَّمَا ٱلْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ ﴾، بێگومان هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان پیسن، واتە: بەهۆی شـیـركەكەیـانەوە، بەهــۆی كوفرەكـەیـانەوە، بـە پـیس لــە قەڵــەم دەدرێــن لــە ڕووی مەعنـەویــیـەوە، هـەڵبەتــە دوایـی لــە مەسەلــە گرنگــەكان دا زیــاتر باسـی دەكــەین، هـەرچـەندە هەندێـك لـە شـەرعزانــانو زۆربـەی شیعەی دوازدە ئیمـامیی گوتوویــانە: مەبەست پـێ پیسیی مـاددییو مەعنـەوییـە، واتـە: ئەگـەر دەستت لـە كـافرێك دا، دەبێ دوایی دەستت بشۆیـەوە، یاخود ئەگـەر كـافرێـك لـە قاپێكدا شتێكی خـوارد، دەبێ دوایـی بیشۆی، لـەبەر ئەوەی پیس بووە! بەڵام ئەوە ڕایەكی بێهـێـزە، وە ڕای هەر چوار پێشـەوا سـەر مەزهـەبەكـان (أبـو حنیفـة، مـالـك، شـافعي، أَحْمد) وە ڕای زۆربـەی هــەرە زۆری زانایان، ئەوەیـە كە مەبەست لـە پیسیی، پیسیی مەعنەوییـە، نـەك پیسیی جەسـتەییو ڕواڵـەتیی .

ئنجا كـە خـوای پـەروەردگار دەفـەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِىٓ ءَادَمَ ﴾، بێگـومان ئێمـە وەچـەی ئـادەممان ڕێـز لـێگـرتوە، دیـارە لــە ڕێزگـرتنی خــوایە بـۆ وەچـەی ئـادەم، كـە جـەستـەیان بە پاك لـە قەڵـەم دەدرێ، مسوڵمان بن، یـان كـافـر بن، چونكـە هـەموویـان وەچـەی ئـادەمـن، كـە ڕێزی لـێنـاون، دیـارە جـەستـەكانیـانی بە پـاك خولْقـانـدوە، بـەڵام ڕووحەكـانیـان پیس دەبـن لــە ڕووی مەعـنـەوییــەوە، بەهــۆی ئــەو كوفـرو شـیـركـەوە، كـە لـە دەروونی خـۆیـانـدا هـەڵیدەگرن.

ئنجا دوای ئەوەی خوا ﷻ دەفەرمویٚ: بێگومان هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان پیسن، دەفەرمویٚ: ﴿فَلَا يَقْرَبُواْ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَٰذَا﴾، با لەم ساڵیان بەدواوە، توخنی مزگەوتی حەرام نەكەون، نیزیكی نەكەون.

چونكە شایستە نین بێنە مزگەوتی حەرامەوە، نەك ئەگەر كافرێك چووە مزگەوتێكەوە مزگەوتەكە پیس بێ، پێویستی بە ئاوەگەڵ بێ، یان پێویستیی بە شۆردنەوە بێ، نەخێر، بەڵكو مانای وایە كاتێك كە شیركو كوفر لە دەروونیاندا هەیە، شایستە نین بێنە ماڵێكی خواوە، كە ئەو مزگەوتە بۆیە دانراوە، خەڵك تەنیا خوای تێدا بپەرستێ، ئەوە شتێكی پێچەوانەیە.

﴿وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦٓ﴾، وە ئەگەر لە هەژارییش ترسان، ئەوە لەمەودوا خوا لە بەخششی خۆی بێ نیازتان دەكات.

كارو كەسابەتو بازرگانیی، نەبەستراوەتەوە بە هاوبەش بۆ خوا دانەرو كافرەكانەوە، خوای بەخشەر لە بەخششی خۆی بێ نیازتان دەكات، دەوری ئێوە قەرەباڵغ دەبێ، مسوڵمانان دێنو، پەكتان لەسەر ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانە نەكەوتوە.

وە دەگونجێ خوای هیدایەتدەر ئەوانیش هیدایەت بداتو، لەمەودوا بە پاكیی بێن بۆ مزگەوتی حەرام، بەڵام خوا دەفەرمویٚ: ﴿إِن شَآءَ﴾، هەر كاتێك ویستی، واتە: ئەوەش بەستراوەتەوە بە ویستی خواوە، هەر كاتێك خوا ویستی بەبێ كارو كەسابەتو بازرگانیی ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەش، ئێوە بێ نیاز دەكات لە بەخششی خۆی، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾، بێگومان خوا زانای كاربەجێیە، زانای كارزانە، دەزانێ چۆنی دەكاتو، بۆ كێی دەكاتو، لە كوێی دەكاتو، چەندی بۆ دەكات؟ خوای بەخشەر بە پێی زانیاریی خۆیو، بە پێی حیكمەتەكەی خۆی، لەگەڵ بەندەكانیدا مامەڵە دەكات.

ئنجا خوا ڕووی هەر لە بڕوادارانە، كە پێشتر دواندنیو فەرمانی پێكردن، كە ڕێبگرن لە هاوبەش بۆ خوادانەرەكان، لەم ساڵ بە دواوە، كە دیارە ساڵی نۆیەمی

کۆچیی بووەو، ئەو ساڵە کە ئەبو بەکر سەرپەرشتیاری حەج بووە، لە جیاتی پێغەمبەر ﷺ، وە (عەلی کوڕی ئەبو طالیب)یش بە نوێنەرایەتی پێغەمبەر ﷺ چوو، ئەو ئایەتانەی سەرەتای سووڕەتی (التوبة)ی خوێندنەوە، ئنجا خوا کە دەفەرموێ: لەم ساڵتان بە دواوە، نابێ هاوبەش بۆ خوادانەرەکان بێنە مزگەوتی حەرام، واتە: نابێ ڕێگایان بدەن، مەبەست پێی ئەوەیە.

ئنجا دوای ئەوە، فەرمانیان پێدەکات:﴿ قَٰتِلُواْ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَلَا بِٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ ٱلۡحَقِّ ﴾.

بجەنگن لە دژی ئەوانەی بڕوایان بە خوا، وە بە ڕۆژی دوایی نیە، وە ئەوەی کە خواو پێغەمبەری خوا قەدەغەیان کردوە، بە قەدەغەی دانانێن، وە ملکەچ نین بۆ بەرنامەی هەقی خوا (کە ئیسلامە)﴿ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ ﴾، لەوانەی کە کتێبیان پێدراوە، نەیفەرموە: (وَهُمُ الَّذِينَ أُتُوا الكِتَابَ) کە بریتین لەوانەی کتێبیان دراوەتێ .

چونکە هەموو ئەوانەی کە کتێبیان پێدراوە، جەنگ لە دژ کرانیان ڕەوا نیە، بەڵکو تەنیا ئەوانەی کە هەڕەشە لە دەوڵەتی ئیسلامیی دەکەن و، خۆیان ساز کردوە کە هەڵکوتنە سەر دەوڵەتی ئیسلامیی، کە ڕۆمەکان بوون، وە ئەوانەی کە دەستپێشخەرییان کردوە، ئەوانە دەبێ ئەو جەنگەیان لە دژ بکرێ، بەڵام خاوەن کتێبێك لە ماڵەکەی خۆی دانیشتوەو، زەڕی نیە بۆ ئیسلام و مسوڵمانان، یاخود پەیمانی هەیە لەگەڵ مسوڵمانان دا، یاخود لاشەڕەو بێ لایەنە، ئەوانە جەنگیان لە دژ ناکرێ، ئنجا ئەوانەش کە جەنگیان لە دژ دەکرێ، ئایا لە کوێ جەنگەکە لەگەڵیان کۆتایی پێدێ؟

دەفەرموێ: ﴿ حَتَّىٰ يُعۡطُواْ ٱلۡجِزۡيَةَ عَن يَدٖ وَهُمۡ صَٰغِرُونَ ﴾، تاکو سەرانە دەدەن لە کاتێکدا کە دەستیان دەڕوات، ﴿ عَن يَدٖ ﴾، واتە: دەبێ دەوڵەمەند بن، کە هەیانبێ، چونکە سەرانە لە کەسێك وەردەگیرێ، توانای هەبێ، ﴿ وَهُمۡ صَٰغِرُونَ ﴾،

دەبێ ملکەچ بن، واتە: پابەندبن بە دەسەڵاتی ئیسلامییەوە، وە دژی دەوڵەتی ئیسلامیی نەبن، ئەو جەنگە هەتا ئەوێ بەردەوام دەبێ، یەکێك بۆی هەیە بڵێ: ئەدی ئەگەر مسوڵمان بوون؟

بە تەئکید ئەگەر مسوڵمان بوون، ئەوە باشتر، چونکە سوپای ئیسلام کە لەگەڵ نەیارانیدا، لەگەڵ دوژمنانیدا بەرەنگار بۆتەوە، هەمیشە سێ بژاردەی خستۆتە بەردەمی سوپای بەرانبەر:

١ - یان مسوڵمان بن (لَكُمْ مَا لَنَا وَعَلَيْكُمْ مَا عَلَيْنَا) هەمان ماف کە ئێمە هەمانە، ئێوەش هەتانە، وە هەمان ئەرك کە ئێمە لەسەر شانمانە، ئێوەش لەسەر شانتانە، بەبێ جیاوازیی.

٢ - ئەگەر مسوڵمانیش نابن، سەرانە بدەن، سەرانە دان، واتە: ئەندازەیەك سامان بدرێ بە دەوڵەتی ئیسلامیی، کە ئەوە ڕەمزو هێمای ئەوەیە، ئەو قەوارەیە دژی دەوڵەتی ئیسلامیی نیە، بە بەڵگەی ئەوەی کە ئەندازەیەك ماڵو سامان دەدات، وە بە پاساوی ئەوەش، کە مادام تۆ لە ژێر سایەی دەوڵەتی ئیسلامیی دای، وە دەوڵەت ئەگەر موحتاج بووی، دەتژیەنێ، وە بەرگرییت لێ دەکات، وە مافەکانت بۆ دابین دەکاتو، دەتپارێزێ، تۆش دەبێ هاوکارییەکی ئەو دەوڵەتە بکەی، کە ئەوە دەبێ بە درێژتر قسەی لێ بکەین، وە لە مەوسووعەی: (ئیسلامو دەوڵەتداریی)، لە بەرگی چواردا، بە درێژیی لەوبارەوە قسەم کردوە، هەروەها لە بەرگی (٨)ی مەوسووعەی: (الإسلام كما يتجلى في كتاب الله)[1]دا، کە تەرخانم کردوە بۆ چۆنیەتی تێڕوانینو مامەڵەی ئیسلامو مسوڵمانان لەگەڵ غەیری خۆیاندا.

٣ – ئنجا کە مسوڵمان نەبوون، وە سەرانەشیان نەدا، مانای وایە نە دێنە نێو ئیسلام، وە نە ئیعلانی ئەوەش دەکەن، کە لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامییدا تەبانو ئاشتەواییو هێمنیی دەپارێزن، کەواتە: لەسەر شەڕفرۆشیی خۆیان سوورن، بۆیە ئیسلام لە دژیان دەجەنگێ.

١) کە لە چاپی دووەمی دا بۆتە کتێبی دوازدە (١٢)یەمی مەوسووعەی ناوبراو.

ئیسلام هیچ کاتێك جەنگی نەکردوە، مەگەر لە دژی کەسانێك کە ناچاریان کردبێ، وەك پێشینانی خۆمان دەڵێن: ئەوانەی کە بۆخۆیان داریان داوەتە دەست ئیسلام، کە لێیاندا، وە سیرەی پێغەمبەریش ﷺ هەر وابووە، جەنگەکانی پێغەمبەری خوا ﷺ، وە دوایی جەنگەکانی چوار خەلیفەکان (خوا لێیان ڕازی بێ)، هەموویان بۆ بەرپەرچدانەوەی هێرشی دوژمنان بوون، بۆ بەرگریی لەخۆکردن بوون، با سەرنج بدەین:

١) جەنگی (بەدر)، مسوڵمانان شەڕ بەردەرگای پێ گرتبوون.

٢) جەنگی (ئوحود) کافرەکان هاتبوون بۆ دەوروبەری مەدینە.

٣) جەنگی (ئەحزاب) کافرەکان ئابڵووقەی مەدینەیان دابوو.

٤) جەنگی (حونەین) وەك بینیمان هۆزی هەوازین هێرشیان دەکرد.

٥) جەنگی (تەبووك) هەڕەشەی ڕۆمەکانیان بیستبوو، بۆیە پێغەمبەر ﷺ بەرەو ڕوویان چوو.

٦) جەنگی (مؤتة) بە هەمان شێوە، مسوڵمانان هەڕەشەی ڕۆمەکانیان بیستبوو، بۆیە پێغەمبەری خوا ﷺ سوپایەکی سێ هەزار (٣٠٠٠) کەسی بەڕێ کرد، بەڵام دوو سەد هەزار (٢٠٠,٠٠٠) یان بۆ خڕ بۆوە، وە خالیدی کوڕی وەلید پاشەکشێیەکی زۆر عاقڵانەی بە سوپایەکە کردو، پاراستنی، دوای ئەوەی زەبری زۆریان لە دوژمندا، خۆشیان ژمارەیەك شەهیدیاندا.

٧) هەروەها پاشتریش، لە سەردەمی حوکمڕانی ئەبو بەکردا، کە جەنگی لە دژی دەوڵەتی فارس و ڕۆم کرد، لەبەرئەوە بوو کە هەرکام لەوانە بەتەمابوون هێرش بکەنە سەر مەدینە.

٨) دوایی لە ڕۆژگاری حوکمڕانی عومەری کوڕی خەتتاب دا، بە هەمان شێوە.

٩) دواییش لە ڕۆژگاری خەلیفەی سێیەم عوسمان دا، کە لە سەردەمی ئەو سێ خەلیفەیەدا زیاتر فتووحات کراوە، لە هەمووی دا ئەهلی ئیسلام لە بەرانبەر هەڕەشەی دوژمناندا، خۆیان بینیوەتەوە.

هەڵبەتە لێرەدا نامەوێ بڵێم: لە ئیسلامدا جەنگ تەنیا جەنگی بەرگریی کردنە، چونکە جاری وایە هێرش کردن، باشترین هۆکارە بۆ بەرگریی کردن، وە دوو زاراوەی: (هجوم) و (دفاع) هێرش و بەرگریی، دواتر داهاتوونو، شەرعزانان دایاننـاونو، پێشتر گوتوویانە: (جهاد الطلب وجهاد الدفع) بەڵام ئەوانە لە قورئاندا نەهاتوون، نە (دفع و طلب) هاتوونو، نە (هجوم) و (دفاع)یش هاتوون! ئەوەی من مەبەستمە بیڵێم، ئەوەیە کە: ئیسلام دەستپێشخەری جەنگ کردن نیە لە دژی دوژمنانی، مەگەر ئەوان دەستپێشخەریی بکەن، وە ناچاری بکەن، وە ئایەتەکەی سووڕەتی (البقرة) زۆر بە ڕوونو ڕاشکاویی خوا تێیدا دەفەرموێ:

﴿ وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمۡ وَلَا تَعۡتَدُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُعۡتَدِينَ ١٩٠ ﴾.

واتە: لە ڕێی خوادا لە دژی ئەوانە بجەنگن، کە لە دژتان دەجەنگن، بەڵام دەستدرێژیی مەکەن، (واتە: کەسێك کە لە دژتان ناجەنگێو لاشەڕە، شەڕی پێ مەفرۆشن، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُعۡتَدِينَ ﴾، بێگومان خوا دەستدرێژییکارانی خۆشناوێن.

هەروەها ئایەتی ژمارە (٦١)ی سووڕەتی (الأنفال)، کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن جَنَحُواْ لِلسَّلۡمِ فَٱجۡنَحۡ لَهَا وَتَوَكَّلۡ عَلَى ٱللَّهِ ﴾.

وە ئەگەر لای ئاشتییان گرت، ئێوەش لای ئاشتیی بگرن، وە پشت بە خوا ببەستن.

چەمكو واتایەكەیان زۆر ڕوونە، لەوبارەوە كە گوتمان.

ئنجا خوا ﷻ لەسەر باسی هەڵوێستی جوولەکەو نەصرانییەکان، وە هەڵتەکاندنی بنەما فیکرییەکانیان، بەردەوام دەبێ، کە ئەوە زەمینە سازیی بووە، بۆ جەنگ لە دژی جوولەکەکانو نەصرانییەکان، یانی: پاشماوەکانیان لە نیوە دوورگەی عەرەبیدا،

یاخود لە شام، دەفەرمویّ: ﴿ وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ عُزَيْرٌ ٱبْنُ ٱللَّهِ وَقَالَتِ ٱلنَّصَٰرَى ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ ٱللَّهِ ﴾، وە جوولەکەکان گوتیان: عوزەیر کوڕی خوایە، وە نەصرانییەکان گوتیان: مەسیح کوڕی خوایە، (پاکیی بۆ خوا) ﴿ ذَٰلِكَ قَوْلُهُم بِأَفْوَٰهِهِمْ ﴾، ئا ئەوە هەر قسەی زاری خۆیانە، واتە: هەر قسەیەکە بە زاری خۆیان دەیکەن، بەڵام هیچ بەڵگەیەکی لەسەر نیەو، پشت ئەستوور نیە، نە بە بەڵگەی نەقلْ، نە بە بەڵگەی عەقلْ، چونکە خوا تاك (أَحَد)و بیْنیازو جێی نیاز (صَمَد)ە.

کاتی خۆی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، هەروەها نەصرانییەکانی نەجران لە پێغەمبەر ﷺ یان پرسی، گوتیان: (صِفْ لَنا رَبَّكَ)[1] پەروەردگاری خۆتمان بۆ وەسف بکە، خوای تاك و پاکیش ئەم سوورەتەی ناردە خوار:

﴿ قُلْ هُوَ ٱللَّهُ أَحَدٌ ﴿١﴾ ٱللَّهُ ٱلصَّمَدُ ﴿٢﴾ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ﴿٣﴾ وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ كُفُوًا أَحَدٌۢ ﴿٤﴾ ﴾.

بلْێ: خوا تاکە، یانی: دووەمی نیە، ﴿ ٱللَّهُ ٱلصَّمَدُ ﴾، خوا بیْ نیازە، وە جێی نیازە، ﴿ ٱلصَّمَدُ ﴾، دەڵێ: (ئەوەی هەموو کەس و هەموو شتێك پێویستی بەوە، ئەو پێویستی بە هیچ کەس و هیچ شتێك نیە)، ﴿ لَمْ يَلِدْ ﴾، کەسی لێ نەبووە، ﴿ وَلَمْ يُولَدْ ﴾، لە کەسیش نەبووە، واتە: فەرعی نیەو ئەصڵیشی نیە. ئەدی

---

١) رَوَى عَطَاء عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: {قَدِمَ وَفْدُ نَجْرَان، فَقَالُوا: (صِفْ لَنَا رَبَّكَ): أَمِنْ زُبُرْجُدٍ، أَوْ يَاقُوتٍ، أَوْ ذَهَبٍ، أَوْ فِضَّةٍ؟

فَقَالَ: إِنَّ رَبِّي لَيْسَ مِنْ شَيءٍ؛ لأَنَّهُ خَالِقُ الأَشْيَاءِ، فَنَزَلَ: ﴿ ... قُلْ هُوَ ٱللَّهُ أَحَدٌ ... ﴾ الإخلاص.

قَالوا: هُوَ وَاحِد، وَأَنْتَ وَاحِد؟

فَقَالَ: ﴿ ... لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَيْءٌ ...﴿١١﴾ ﴾ الشورى}، أنظر: تفسير النيسابوري، ص ٣٩٥، ومجموع الفتاوى لإبن تيمية، ج ٥، ص ٤٤٠.

چۆنە؟ تاكو تەنیایە، ﴿ وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ كُفُوًا أَحَدٌۢ ﴾ وە هیچ كەس هاوتای وی نیە، واتە: بێ وێنەیە.

هەڵبەتە خوایەكی بێ وێنە، خوایەكی جێی نیازو بێ نیاز، خوایەكی تاك، هاوسەری نیە، تاكو ڕۆڵەی هەبێت، وەك لە سووڕەتی (الأنعام)دا خوای بێ وێنە باسی كردوە، لەوێدا بە تەفصیلێ باسمان كردوە[1]، كە دەفەرموێ:

﴿وَخَرَقُواْ لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَٰتِۭ بِغَيْرِ عِلْمٍۚ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٠٠﴾ بَدِيعُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِۖ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُۥ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُن لَّهُۥ صَٰحِبَةٌۖ وَخَلَقَ كُلَّ شَىْءٍۖ وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٠١﴾﴾.

واتە: كوڕو كچیان بۆ (خوا) داتاشین، بەبێ زانیاریی (هەر لە خۆوە كوڕو كچیان بۆ هەڵتاشینو، گوتیان: خوا كوڕی هەنو كچی هەن).

هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان دەیانگوت: شەیتانەكان كوڕی خوان، وە فریشتەكانیش كچی خوان، بەڵام وەك دەفەرموێ: بەبێ زانیاریی، پاكیی بۆ خوا لەوەی ئەوان خوای پێ وەسف دەكەن، بەدیهێنەرو پەیداكەری ئاسمانەكانو زەوییە، ﴿أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُۥ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُن لَّهُۥ صَٰحِبَةٌ﴾، كاتێ كە خوا هاوسەری نیە، چۆن دەبێ ڕۆڵەی هەبێ! ڕۆڵە لە پێكگەیشتنی دوو هاوسەر پەیدا دەبێ.

ئنجا كە خوای تاكو پاك هاوسەری نەبێو، وێنەی نەبێ، ڕۆڵەی چۆن پەیدا دەبێ؟!

بۆیە دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ قَوْلُهُم بِأَفْوَٰهِهِمْ﴾، ئەوە هەر قسەیانە بە زاری خۆیان، واتە: قسەیەكە بە دەمی خۆیان دەیكەن، هیچ پشت ئەستوور نیە نە بە بەڵگەی عەقڵ، نە بە بەڵگەی نەقڵ، ئەدی ئەو قسەیان لە كوێوە هێناوە ؟!

---

١) واتە: لە بەرگی پێنجەمی ئەم تەفسیرەدا كە بۆ سووڕەتی (الأنعام) تەرخان كراوە .

﴿يُضَٰهِـُٔونَ قَوْلَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِن قَبْلُ﴾، ﴿يُضَٰهِـُٔونَ﴾، کە خوێنراویشەتەوە: (يُضاهُونَ) یانی: (يُشاكِلون وَيُشابِهُون) بەم قسەیەیان خۆیان وەك ئەوانە لێ دەکەن، کە لە پێش ئەواندا بێبڕوا بوون.

ئنجا هەندێك دەڵێن: لێرەدا مەبەست پێی مەجووسییەکانە، وە هەندێك دەڵێن: مەبەست پێی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانە، وە هەندێك دەڵێن: مەبەست پێی هیندۆسەکانە، چونکە هەموو ئەوانەی ڕۆڵەیان پاڵ داوەتە لای خوا.

واتە: جوولەکەو نەصرانییەکان بە دوای ڕێچکەی وان کەوتوون، قسەی وەك هی وان دەکەن، ﴿قَٰتَلَهُمُ ٱللَّهُ ۚ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ﴾، خوا بیانکوژێ، یان خوا نەفرینیان لێبکات، بەرەو کوێ لادەدرێن؟! یاخود چۆن وا لادەدرێن؟!

وشەی: ﴿أَنَّىٰ﴾، هەم بە مانای (أَيْنَ) دێ، واتە: لە کوێوە یان بۆ کوێ، هەم بە مانای (كيف) دێ، واتە: چۆن.

خوای زانای زاڵ لەسەر هەڵتەکاندن و خستنەڕووی بیروڕاو بنەما فیکرییەکانی جوولەکەو نەصرانییەکان، بەردەوام دەبێ و دەفەرموێ: ﴿ٱتَّخَذُوٓا۟ أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَٰنَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ وَٱلْمَسِيحَ ٱبْنَ مَرْيَمَ﴾، زاناکانو ڕاهیبەکانی خۆیان، وە عیسی کوڕی مەریەمیان لە جیاتی خوا کردن بە پەروەردگارو، پەرستراوو، مشورخۆرو، سەرپەرشتیاری خۆیان.

وشەی (أحبار) کۆی (حَبْر)ە، کە بە زانای جوولەکەکان دەگوترێ، وشەی (رهبان)یش کۆی (راهب)ە، کە بە گۆشەگیریی نەصرانییەکان دەگوترێ، ئەوانەی کە گۆشەگیر دەبن لە ئەشکەوتێك لە شوێنێکی چۆڵ دا، بە تەنیا پەرستش دەکەن.

(أرباب)یش کۆی (رب)ە، کە لە زمانی عەرەبییدا بە مانای پەروەردگارو، بەخێوکارو، پەرستراوو، مشورخۆرو سەرپەرشتیارو، دانەری بەرنامەو حەڵاڵ و حەرام، دێ.

ئنجا لەبەر ئەوەی جوولەکە زیاتر بە زانایانیان مەشهوورن، وە نەصرانییەکان زیاتر بە ڕاهیبو ڕەبەنەکانیان مەشهوورن، ئەوانەی کە گۆشەگیرنو خواپەرستیی لە چیاو چۆلو، لە ئەشکەوتو ... هتددا دەکەن، بۆیە باسی ئەو دوو جۆرە کەسانە کراوە، یاخود لەبەرئەوەی: جوولەکەو نەصرانییەکان، هەم زاناو چاوساغەکانیان، وە هەم ئەوانەی کە عەوامنو تەنیا پەرستش دەکەنو، خۆیان یەکلا کردۆتەوەو گۆشەگیر بوون، بۆ بەندایەتیی بۆ خوا، ئەوانەیان لە جیاتی خوا، کردن بە پەرستراوو مشوورخۆرو پەروەردگاری خۆیان، لەگەڵ عیسای کوڕی مەریەم دا، ﴿وَمَآ أُمِرُوٓاْ إِلَّا لِيَعْبُدُوٓاْ إِلَٰهًا وَٰحِدًا﴾، وە فەرمانیشیان پێ نەکرا بوو، مەگەر بەوە کە یەك پەرستراو بپەرستن، ئەویش خوای بێ وێنەو بێ هاوتایە، ﴿لَّآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ﴾، جگە لەو هیچ پەرستراو نین، ﴿سُبْحَٰنَهُۥ عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾، پاکیی بۆ وی، لەو شتانەی کە دەیانکەن بە هاوبەش بۆی.

﴿يُرِيدُونَ أَن يُطْفِـُٔواْ نُورَ ٱللَّهِ بِأَفْوَٰهِهِمْ﴾، دەیانەوێ کە ڕووناکیی خوا بە زاریان، واتە: بە فووی زاریان، یان بەو قسانەی لە زاریان دەردەچن، بکوژێننەوە، بەڵام قسەکەیان هیچ بەڵگەیەکی عەقڵیی و نەقڵیی لە پشت نیەو، دەیانەوێ هەر بەو قسە بێ بەڵگانە، یانی: بە فووی زاریان، ڕووناکیی خوا بکوژێننەوە، کە وەك دوایی باسی دەکەین، هەندێ لە زانایان دەڵێن: لێرەدا مەبەست ئەوەیە کە وەك چۆن کەسێك فوو لە خۆر دەکات، بۆ ئەوەی بیکوژێنێتەوە، ئەوانەش کە دژی ئیسلام قسە دەکەن، هەوڵەکانیان لە دژایەتیی ئیسلامدا، وەك هەوڵی کەسێکە کە فوو لە خۆر دەکات، کە بیکوژێنێتەوە!

﴿وَيَأْبَى ٱللَّهُ إِلَّآ أَن يُتِمَّ نُورَهُۥ﴾، وە خوا ڕازی نابێ، وە ناهێڵێ، مەگەر ڕووناکییەکەی هەر تەواو بکات، ناهێڵێ بکوژێتەوە، ڕووناکیی ئایینی خۆی تەواو دەکات، ئەو ئیسلام و ئیمانە هەر دەبێ بڵاوبێتەوە، کە هەر واشبوو، ﴿وَلَوْ كَرِهَ ٱلْكَٰفِرُونَ ﴿٣٢﴾﴾، هەرچەندە ئەوانەی بێبڕوان، پێشیان ناخۆش بێ.

﴿ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلۡهُدَىٰ وَدِينِ ٱلۡحَقِّ ﴾، خوا ئەو کەسەیە کە پێغەمبەری خۆی بە ڕێنمایی‌و بە بەرنامەی هەقەوە ناردوە، ڕێنمایی بۆ تاك، وە بەرنامەی ڕاست بۆ کۆمەڵگا، وەك لە مەوسووعەی: (الإسلام كما يتجلي في كتاب الله)دا بە تەفصیلێ باسم کردوە[1]، ئیسلام ڕێنمایی‌و ڕێ پێشاندەرە بۆ تاك، وە بەرنامەو سیستەم‌و ڕێکخەرە بۆ ژیانی کۆمەڵگا، (هدى) تاك هەڵیدەگرێ، (دين الحق) یش کۆمەڵگاو خەڵك، قەوارەی سیاسی پیادەی دەکات‌و جێبەجێی دەکات.

کەواتە: ئەم ئیسلامە، تەنیا دینێکی کەسیی نیە، بەڵکو هەم بۆ تاکە، هەم بۆ کۆمەڵە، هەم ڕێنماییە بۆ تاك، تاك سەرەدەری خۆی پێدەکات، هیدایەت یانی چی؟ یانی بەرچاوی ڕۆشن دەکاتەوە، بوونناسیی ڕاستەقینەی دەخاتە بەردەست، لێی حاڵی دەکات، کە ئەم بوون (وجود)ە چییە؟ کێ خاوەنیەتی‌و بۆچی هاتۆتەدی؟ پاشان حاڵی دەبێ لە خۆی کە مەحەللی لە ئیعرابی ئەو بوونەدا چییە؟ بۆچی دروستبووە؟ لە کوێ هاتوەو بۆچی هاتوە؟ بۆ کوێ دەچێ؟ وە دەبێ چۆن بژی؟ وە پاشان لێی حاڵی دەکات کە ژیانی دنیا چییە؟ ئایا ژیان هەر هی دنیایە، یاخود ژیانی دوارۆژیش دەبێ؟ وە پێغەمبەران کێن؟ وە کتێبەکانی خوا بۆچی هاتوون‌و فریشتەکان دەوریان چیە؟ واتە: هەم بوونناسیی‌و هەم ئیمان‌و عەقیدەیەکی ڕاست‌و دروست دەخاتە بەردەستی تاك، وە هەم بەهۆی ئەو هیدایەتەوە، لێی حاڵی دەکات، کە چۆن مامەڵە لەگەڵ خوادا بکات، چۆن بیپەرستێ‌و بەندایەتیی بۆ بکات؟

وە پاشان چۆن هەڵسوکەوت بکات لە زاتی خۆیداو لەگەڵ خەڵکدا، واتە: لە ڕووی ڕەوشت‌و ئاکارەوە: ئەو سیفەتانەی کە دەبێ ئینسان خۆیان پێ برازێنێتەوە، کامانەن، وە کامانەن ئەو سیفەتە خراپانەی کە دەبێ خۆیان لێ بە دوور بگرێ؟ ئەوە هەمووی هیدایەتە.

بەڵام ئیسلام تەنیا هیدایەت نیە بۆ تاك، بە بوونناسیی‌و ئیمان‌و عەقیدەوە، بە عیبادەتەوە، بە ئاکارو ڕەوشتەوە، بە ڕەفتاری تاکیی‌و خێزانیی‌و کۆمەڵایەتییەوە، ئیسلام تەنیا ئەوەندە نیە، بەڵکو ﴿وَدِينِ ٱلۡحَقِّ﴾، بەرنامەیەکی ڕاستیشە، کە

---

[1]) بڕوانە: الكتاب التاسع: إهتداء الفرد بهدى الله تعالى .

کۆمەڵگای پێ بەڕێوە دەچێ: لە ڕووی ئابووریی، لە ڕووی سیاسیی، لە ڕووی کۆمەڵایەتیی، لە ڕووی پەیوەندییەکان، لە ڕووی جەنگو ئاشتییەوە، ئەو قورئانە هەموو ئەوانەی تێدایە.

ئنجا ئایا بۆچی خوا پێغەمبەری خۆی ﷺ ناردوە، بە ڕێنماییو بە بەرنامەی هەقەوە؟!

﴿لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ﴾، بۆئەوەی سەریبخات بەسەر هەموو بەرنامەکاندا، هەموویان بخاتە ژێر ڕکێفی خۆیەوە.

ئایا مەبەست ئەوەیە نەیانهێڵێ؟

نەء، ئیسلام دینی هەقە، ڕێگا بەو دینە بەتاڵانە دەدات ببن، وەك خوا ﷻ فەرموویەتی: ﴿لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ ۝٦﴾الکافرون، چونکە زۆر کەس لە کۆلکە عەلمانییەکان، ئەوانەی کە ناشارەزان، ئەوانەی کە لە پشت پەردەی ڕەشەوە تەماشای ئیسلام دەکەن، ئەوانەی کە قیاسی ئیسلام لەسەر نەصرانییەتی شێوێنراوو یەهودییەتی شێوێنراو دەکەنو، مێژووی ئیسلام قیاس دەکەنە سەر مێژووی ڕۆژئاواو، تاریکایی سەدەکانی نێوەڕاست، دەڵێن: ئەگەر ئیسلام دەسەڵاتی هەبێت، ڕێ نادات دینەکانی دیکە هەبن!!

بەڵام ئەوە درۆیەکی شاخدارە، چونکە ئەو دینە هەقە، بێ منەتە لەوەی دینەکانی دیکە هەبن، بەڵام دەبێ ئەو دینە هەقە باڵادەست بێ، باڵادەست بێ، بەو واتایە کە کەس نەتوانێ ڕێی لێ بگرێ، پیادە ببێ لە زەویدا، بەڵام ئەو دینە هەقە، کاتێك کە پیادە دەبێ، ڕێگا دەدا بە هەموو دینو بەرنامەکانی دیکە، بە بەڵگەی:

یەکەم : خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ ۝٦﴾الکافرون، (ئەی بێبڕواینە!) دینی خۆتان بۆ خۆتان، وە دینی خۆم بۆ خۆم.

دووەم : خوا دەفەرموێ: ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾البقرة، زۆریی کردن لە ئایین دا نیە.

سێیەم: واقیعی ژیانو هەڵوێستی پێغەمبەر ﷺ لە مەدینە، کە وەسیقەیەکی لەگەڵ جوولەکەکاندا مۆر کرد، یەکێك لە بڕگەکانی: (لليهودِ دِينهُمْ وَلِلْمُسْلِمِين دِينهُمْ) جوولەکە دینی خۆیان بەڕێوەبەرن‌و، مسوڵمان دینی خۆیان بەڕێوەبەرن، ئنجا لە مەدینەدا سێ تیرە جوولەکەکان هەبوون[1]، قەوارەی سیاسیی خۆیان هەبوو، کە هەتا پەیمانیان نەشکاندو غەدریان لە مسوڵمانان نەکردو، بێ بەڵێن دەرنەچوون، پێغەمبەر ﷺ هەر مامەڵەی یەکسانی لەگەڵدا دەکردن، وەك هاوڵاتییانی دیکەی مسوڵمان، بە پێی ئەوەی لە صەحیفەی مەدینەدا هاتبوو، کە (وثیقة) و (کتاب)یشی پێدەگوترێ‌و، لە جێی دەستووری ئێستا بووە.

چوارەم: وە ئەگەر تەماشای مێژووی سێزدە سەدەی دەوڵەتی ئیسلامیی بکەین، چ لە سەردەمی پێغەمبەر ﷺ، چ دوایی لە سەردەمی چوار خەلیفە ڕاشیدەکان‌و، لە سەردەمی بنەماڵەکانی ئومەوییەکان‌و عەبباسییەکان‌و عوسمانییەکان دا، کە بە داخەوە لەدوای چوار خەلیفە ڕاشیدەکان، حوکمی ئیسلامیی دەبێتە بنەماڵەیی‌و عەشیرەتیی‌و میراتیی، کە ئێستاشی لەگەڵدا بێ، ئێمە هەر بە دەستیەوە گرفتارین‌و، باجی ئەو هەڵەیە دەدەین کە کاتی خۆی موعاویە کردی، خوا لێی خۆشبێ، کە جارێ بۆخۆی هەر هەبوو، هێشتا هەر زیندوو بوو، بە تۆبزیی بەیعەتی بۆ یەزیدی کوڕی وەرگرت، هەرچەندە هاوەڵان، ئەوانەی کە هەبوون، پێیان ناخۆش بووو، ناڕازی بوون، بەڵام بە زۆر بەیعەتی بۆ وەرگرت، وە لەوێوە حوکمی ئیسلامیی، لە ڕاوێژ (شوری) گۆڕا بۆ میراتیی‌و بنەماڵەیی.

بەڵام تەنانەت لەو کاتانەش دا کە حوکمی ئیسلامیی لادانی تێدا بووە، لە چۆنیەتی هەڵبژاردنی حوکمڕانان دا، هەموو کەمایەتییە دینییەکان: جوولەکە، نەصرانیی، بوزایی، مەجووسیی، یەزیدیی، صابیئە، مولحیدو زەندیقەکان، کەسانی وەك: (ئەبو العلای معەڕری، عەبدوڵڵای کوڕی موقەففەع، بەشاری کوڕی بورد) ئەوانەی لە شیعرو قسەکانیاندا ئیلحادو زەندەقە دەخوێنیەوە، لە دەوڵەتی ئیسلامییدا ژیاون، وە زانایان وەڵامی قسەیان بە قسە داوەتەوەو، وەڵامی فیکریان بە فیکر داوەتەوە.

---

١) مەبەست: (بنو قينقاع) و (بنو النَّضير)و (بنو قريظة)ن.

کەواتە: ئیسلام ڕێگا دەدات بە غەیری خۆی، بەڵام غەیری خۆی لە بەرنامەو دینەکان، ڕێگا بە بوونی ئیسلام نادەن، تەماشا بکەن: ئەندەلوسی ڕابردوو، ئیسپانیای ئێستا، مسوڵمانان هەشت سەد ساڵ لەوێ حوکمڕان بوون، لە ماوەی ئەو هەشت سەد ساڵەدا نەصرانییەك لە نەصرانییەتی خۆی هەڵنەگێڕدرایەوە، جوولەکەیەك لە یەهوودییەتی خۆی هەڵنەگێڕدرایەوە، جوولەکە هەبوون، نەصرانیی هەبوون، بەڵام هەر لەگەڵ ئەوەی مسوڵمانان گڵۆڵەیان کەوتە لێژی، لە ئەنجامی ئەوەدا کە دابەش بوون بۆ چەند مەملەکەتێك، بۆ چەند شارێکی لەگەڵ یەك ناکۆك، کە لە هەر شارەدا حاکمێك حوکمی دەکرد، بەڵێ کە مسوڵمانان گڵۆڵەیان کەوتە لێژی، نەصرانییەکان کە دەستی خۆیان بینی، مسوڵمانانیان چی لێکرد؟ پێشێ خستیاننە نێوان سێ بژاردەوە: یان دەبنە نەصرانیی، یان دەڕۆن، یان دەتانکوژین، دوایی خستیاننە نێوان دوو بژاردەوە: یان دەبنە نەصرانیی، یان دەتانکوژین، بەو شێوەیە مسوڵمانێك، یەك تاکە مسوڵمان نەما، دوای ئەوەی هەشت سەد ساڵ بوو، لەوێ حوکمڕان بوون! یانی: پازدە بیست جیل لەوێ بڕابوونەوە، بەڵام کە نەصرانییەکان دەستیان بینی، مسوڵمانانیان نەهێشتو دوایی جوولەکەشیان نەهێشت، جوولەکەکانیشیان دەربەدەر کرد.

کەواتە: کە خوا دەفەرموێ: ﴿لِيُظۡهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ﴾، بۆ ئەوەی بەسەر هەموو دینەکاندا سەربیخات، مەبەست ئەوە نیە کە نەیانهێڵێ، واتە: باڵادەست بێ، ئنجا وەك سایەو چەتر مامەڵەیان لەگەڵدا دەکاتو ڕێزیان دەگرێو، پێیان دەفەرموێ: ﴿لَكُمۡ دِينُكُمۡ وَلِيَ دِينِ ۝٦﴾.

﴿وَلَوۡ كَرِهَ ٱلۡمُشۡرِكُونَ ۝٣٣﴾، هەرچەندە هاوبەش بۆخوا دانەرەکان پێشیان ناخۆش بێ.

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە ئەهلی کوفرو شیرك هەرگیز بە باڵادەستیی ئیسلامو مسوڵمانان ڕازیو خۆشنوود نابن .

چەند مەسـەلەیەكی گرنـگ

مەسـەلـەی یـەكـەم: كـە خـوای بـەرزو مـەزن دەفـەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُواْ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَٰذَا ۚ وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦٓ إِن شَآءَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٨﴾ ﴾.

ڕاسـتـە مانـای ئـەم ئـایـەتـە بـەم شێـوەیـە: ئـەی ئـەوانـەی بڕواتـان هێـنـاوە! بێگـومان هـاوبەش بۆ خـوا دانەرەكان پیسن، بـا لـە دوای ئـەم ساڵـیـانـەوە، توخنـی مزگـەوتی حـەرام نەكـەون، وە ئـەگـەر لـە هـەژارییش ترسـتـان هـەبوو، ئـەوە خـوا ئەگـەر بیـەوێ بێ نیـازتـان دەكـات لـە بەخششی خـۆی، بێگومان خـوا زانـای كـاربەجێـیـە.

سـەرەتا دەڵـێین: ئەمە زەمینەسازییو ڕێ خۆشـكردنە بۆ حەجی پێغەمبـەری خـوا ﷺ، كە یـەكـەمین حـەجو دوا حـەجیش بوو، كـە لـە دوای خـۆی نـاوی لـێـنرا (حجة الوداع) واتـە: حەجی ماڵئـاوایی كردنی پێغـەمبـەری خـوا ﷺ لـە دنیـا، كـە لـە سـاڵی دەیەمی كۆچییـدا پێغـەمبـەری خـوا ﷺ بە ئـامادەبوونی سـەد هـەزار، یـاخـود سـەدو بیست هەزار كـەس لـە هـاوەڵانی، هـەڵـبەتە ئەوانەی كـە لـەو كاتەدا مسوڵـمان بـوون، ئـەو حـەجـەی ئـەنجامدا، دیـارە ئێمە دەبێ چەند هـەڵوەسـتـەیـەك بكـەین لـە بـەردەم ئـەو ئـایـەتـە موبارەكـەدا:

١/ كـە دەفـەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ ﴾، ئەی ئـەوانەی بڕواتـان هێـنـاوە! بە دڵنیـاییـەوە هـاوبەش بۆ خـوادانەران پیسن، چونكـە ﴿ إِنَّمَا ﴾، پێی دەگوترێ: (أَدَاةُ الحَصْرِ وَالإِثْبَات) واتە: ئامرازی كورت هەڵـێنان‌و چەسـپاندن، كـە دەفـەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلْمُشْرِكُونَ

نَجَسٌ ﴾، واتە: پیسییەتیی لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەكاندا دەچەسپێنێ‌و، كورتیشی هەڵدێنێ.

كورتە باسێك لەبارەی چەمك و واتای پیسی كافرانەوە

لەوبارەوە كە ئایا لێرەدا مەبەست لە (نَجَسْ) چییە؟ كە بە مانای پیسیی (النَّجاسة) دێ، بەڵام (نَجَس) یانی پیس بوو، زانایان لەوبارەوە بوونەتە دوو ڕا، ئایا مەبەست لە پیسییەتیی هاوبەشدانەران، پیسیی بەرهەستە، یاخود پیسیی مەعنەوییە؟

جەماوەری ظاهیرییەكان لەگەڵ شیعەی دوازدە ئیمامیی، وە هەندێكی دیكەش، كە هەر چۆن بێ كەمینەیەكن، ڕایان وایە كە: هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان، پیسن، بە پیسیی بەرهەست، واتە: ئەگەر یەكێك لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان، یان بە گشتی كافرەكان دەستیان لە شتێك دا، ئەو شتە بە پیس بوو (نَجَس) لە قەڵەم دەدرێ، وە ئەگەر كافران لە قاپێكیان دا خوارد، وە ئەگەر كەسێ دەستی پێیان كەوت، دەستی بە پیس بوو لە قەڵەم دەدرێ.

بەڵام جەماوەری زانایان لە پێشین‌و پاشین (سلف و خلف) كە لە نێویاندا هەر چوار پێشەوا سەر مەزهەبەكان هەن: (أبو حنیفة، مالك، شافعي، أحمد)، وە زۆربەی زانایان بەگشتی دەڵێن: مەبەست لە پیسیی هاوبەش دانەران پیسیی مەعنەوییە، واتە: ڕووحیان پیسە، ناخیان پیسە، نەك جەستەیان پیس بێ.

دیارە لەوبارەشەوە هەرکام لەو دوو لایەنە بەڵگە دێننەوە:

یەکەم: بەڵگەکانی لایەنگرانی ڕای بە پاك دانانی جەستەی مرۆڤ بە گشتی

هەڵبەتە لە تەفسیرەکاندا کە من سەرنجم دان، نەمبینیوە ئەو ئایەتەی سوورەتی (الإسراء) بە بەڵگە بێننەوە، کە پێم وایە بەهێزترین بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە مرۆڤ وەك مرۆڤ: کافر بێ، یان مسوڵمان بێ لەڕووی جەستییەوە، بە پاك لە قەڵەم دەدرێ:

بەڵگەی یەکەم : خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ ءَادَمَ وَحَمَلْنَٰهُمْ فِي ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَفَضَّلْنَٰهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ﴿٧٠﴾﴾.

واتە: بێگومان ڕێزمان لە وەچەی ئادەم گرتووەو لە دەریاو وشکانیی دا هەڵمان گرتوون، (واتە: ئامرازی وامان بۆ ڕەخساندوون کە سەفەری دەریاو وشکانییان پێ بکەن)، وە لە ڕۆزییە خۆش و بەتامەکان پێمان داون، وە بەسەر زۆر لە دروستکراوانان دا هەڵمان بژاردوون.

دیارە مەخلووقێکی وا، ناگونجێ جەستەکەی بە پیس لە قەڵەم بدرێ، هەروەها لە سوننەتی پێغەمبەریش دا ﷺ دەگونجێ زۆر بەڵگە بهێنرێنەوە.

بەڵگەی دووەم : ﴿أَنَّهُ ﷺ تَوَضَّأَ مِنْ مَزَادَةِ مُشْرِكَةٍ﴾ {أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (٣٤٤)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٦٨٢)}.

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ دەستنوێژی گرتوە، لە کوندەو مەشکەی ئاوی ئافرەتێکی هاوبەش بۆ خوا دانەر.

ئنجا ئەگەر پیس بووایە، ئاوەکەی بە کەڵکی دەستنوێژ نەدەهات.

بەڵگەی سێیەم : ﴿أَكَلَ ﷺ مِنْ طَعَامِ الْيَهُودِ﴾ {أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ، برقم: (٥٧٧٧)}.

واتە: لە خواردنی جوولەکەکانی خواردوە.

بەڵگەی چوارەم : ﴿رَبَط ﷺ ثُمَامَةَ بْنَ أُثَالٍ، بِسَارِيَةِ مِنْ سَوارِي الْمَسْجِدِ﴾ {أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ، برقم: (٤٣٧٢)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (١٧٦٤)}.

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ ثومامەی کوڕی ئوثالی بە کۆڵەگەیەك لە کۆڵەگەکانی مزگەوت (ی خۆی)ە وە (لە مەدینە) بەستەوە.

(ثُمَامَةَ بْنَ أُثَالٍ) کە ئەو کاتە دیارە بە دیل گیراوەو، هاوبەش بۆ خوا دانەر بووە، پێغەمبەری خواش ﷺ بە کۆڵەگەیەکی مزگەوتی خۆیەوە بەستۆتەوە، ئنجا ئەگەر پیس بووایە، دیارە دەیانگوت: کۆڵەگەکە پیس بووەو دەبێ بیشۆینەوە!

بەڵگەی پێنجەم : ﴿عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِاللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ كُنَّا نَغْزُو مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ، فَنُصِيبُ مِنْ آنِيَةِ الْمُشْرِكِينَ، وَأَسْقِيَتِهِمْ فَنَسْتَمْتِعُ بِهَا، فَلا يُعَابُ عَلَيْنَا﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (١٥٠٩٥) وَاللَّفْظُ لَهُ، وَأَبُو دَاوُدَ، برقم: (٣٨٤٠)، وَالطَّبَرَانِيّ فِي (مسند الشاميين) برقم: (٣٧٥)، وَالبَيْهَقِيُّ فِي الكُبْرَى برقم: (١٢٦) وَصَحَّحَهُ الأَلْبَانِيُّ}.

واتە: جابیری کوڕی عەبدوڵلا خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ، دەڵێ: ئێمە لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ دەچووین بۆ جەنگ، لە قاپو قاچاغی هاوبەش بۆ خوادانەرەکانو، لەو دەفرانەی کە ئاوو خواردنەوەکانی خۆیانیان تێدەکردن، ئێمە لەو قاپو دەفرو مەشکەو کوندانەمان دەستکەوت دەبوو، سوودیشمان لێ دەبینین، لێشمان بە عەیب نەدەگیرا، یانی: پێغەمبەر ﷺیش لێی بە ڕەخنە نەدەگرتین.

دووەم: بەڵگەکانی ڕای بە پیس دانانی جەستەی کافران

بەڵگەی یەکەم : پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿إِنَّ الْمُؤْمِنَ لاَ يَنجُسُ﴾ {أَخْرَجَهُ ابْنُ أَبِي شَيْبَة برقم: (١٨٢٥)، وَأَحْمد برقم: (٧٢١٠)، وَالبُخَارِيُّ برقم: (٢٨١)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٣٧١)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٣١)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (١٢١) وَقَالَ: حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَالنَّسائِيُّ برقم: (٢٦٩)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٥٣٤)}.

واتە: بێگومان بڕوادار پیس نابێ.

جا ئەوان چەمکی پێچەوانەکەیان لێ گرتوە، واتە: ئەگەر بڕوادار پیس نەبێ، دیارە بێبڕوایان پیسن.

بەڵام زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە هەمیشە چەمکی پێچەوانە (مفهوم المخالفة) کاری پێناکرێ، وە ئەمە یەکێکە لەو شوێنانە، چونکە چەمکی پێچەوانە، نابێ لەگەڵ دەقێکی ڕوون و ڕاشکاوی دیکەدا، تێك بگیرێ، بەڵکو کاتێك کار بە چەمکی پێچەوانە دەکرێ، کە دەقێك نەبێ لەوبارەوە، وە پاشان پێچەوانەی ڕووحی شەریعەتیش نەبێ.

بەڵگەی دووەم: دەڵێن: {أَمَرَهُ ﷺ بغَسْلِ آنِيَة أَهْلِ الْكِتَابِ وَالأَكْلِ فِيهَا، إِنْ لَمْ يُوْجَد غَيْرُهَا﴾{أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٥٤٨٨)}.

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی کردوە کە قاپ و قاچاغی خاوەن کتێبەکان بشۆرێن، وە تێیان دا بخورێ، ئەگەر هیچی دیکە دەستنەکەوت.

زۆربەی زانایان وەڵامیان داوەتەوە: هۆکارەکەی ئەوە بووە کە ئەوانە گۆشتی بەرازیان لەو قاپ و قاچاغانەدا، خواردوە، یان شەڕابیان تێدا خواردۆتەوە، وە دەگونجێ خواردنی دیکەی پیسیشیان تێدا خواردبن، کە بەپێی شەریعەتی ئێمە پیس بووە، نەك لەبەرئەوەی کە ئەوانە جەستەیان بە پیس لەقەڵەم بدرێ.

ئنجا زانایان و توێژەرەوانی قورئان دەڵێن: بە پیس لە قەڵەم دانی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان هیچ ڕیشەو بنەمایەکی نیە لە شەریعەتی ئیسلامییدا، بەڵکو ئەوە لەلای هیندۆسییەکان هەیە، بت پەرستەکانی هیند، هەروەها هەندێ لە دەمارگیرەکانی نەصرانییش، وە لەوبارەوە زۆر شت باسکراوە، ئەویش بەمەبەستی دوورخستنەوەی خەڵکی خۆیان لە ئیسلام، وە لە شەریعەتی ئیسلامیی، وە دەمارگیریی بۆ پەیداکردنیان بە تایبەت نەصرانییەکان، زۆر درۆو دەلەسەیان کردوە، هەم کاتی خۆی و هەم ئێستاش بە تەئکید هەر هەوڵ هەیە، بۆئەوەی لە مسوڵمانان دوور بن و خۆیان بە دوور بگرن، بە بیانووی ئەوە کە مسوڵمانان جەستەیان پیسە!!

کەواتە: بیرۆکەی بە پیس دانانی مرۆڤ، لە ئیسلام دا نیەو، بەڵکو لەلای نەصرانییەکان هەیە، وە لە ڕاستییدا لە غەیری ئیسلامدا ئەو بیرۆکەیە هەیە،

لەنێو هەندێك لە هیندۆسەكانو، هەندێ لە دەمارگیرەكانی جوولەكەو، هەندێ لە خاوەن دینەكانی دیكەش هەیە.

٢/ ئنجا كە خوا دەفەرموێ: ﴿ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَٰذَا ﴾.

با لەم ساڵیان بەدواوە، توخنی مزگەوتی حەڕام نەكەون، نیزیكی نەكەون، واتە: نەك هەر نەیەنە نێوی، بەڵكو نیزیكیشی نەكەونەوە.

زانایان لەوبارەوە: باسیان كردوە: كە ئایا حوكمی چوونە نێو حەڕەم، واتە: نێو مزگەوتی حەڕامو دەوروبەری، هەروەها چوونە نێو حیجاز، واتە: ئەوەی كە دەكەوێتە نێوان یەمامەو یەمەنو نەجدو مەدینەوە، پاشان چوونە نێو وڵاتی مسوڵمانان بە گشتی، چییەو چۆنە؟

لەوبارەوە زۆر شتیان باسكردوە، بەڵام ئەگەر دەقێك هەبێ هەر ئەوەیە كە لێرەدا خوای كارزان فەرموویەتی : ﴿ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ ... ﴾.

با هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان نیزیكی مزگەوتی حەڕام نەكەون، حیكمەتەكەیشی دیارە، وەك پێشتر باسمانكرد: ئەوە بووە كە ئەوان بە ڕووتیی بە دەوری كەعبەدا تەوافیان كردوە، وە بێ بەندو بار بوونو، فیكەیان كێشاوەو چەپڵەیان لێداوە، وەك لە تەفسیری سووڕەتی ئەنفالدا باسمان كرد، كە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِندَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً ... ﴿٣٥﴾ ﴾.

وە نوێژیان لەلای ماڵ ـ ی خوا ـ تەنیا فیكە كێشانو چەپڵە لێدان بوو.

دیارە ئەوەش لەگەڵ ویقارو ڕێزو حورمەتی بەندایەتیی بۆ خواو خواپەرستیی ئەنجامدان دا ناگونجێ، بە تایبەت كە پێغەمبەری خوا ﷺ لە ساڵی دەیەمدا حەجی كردوە، ئەوە هەمووی زەمینەسازیی بووە بۆ ئەو كاتە، بۆیەش زانایان لەوبارەوە ڕاجیاییان هەیە، بۆ وێنە:

ئەبو حەنیفە دەڵێ: ئەگەر کافرێك هاوپەیمان بێ لەگەڵ مسوڵمانان، یاخود پەنا درابێ، بۆی هەیە بچێتە ئەو شوێنانە، مادام بە مۆڵەتی مسوڵمانان بێ، وە خواپەرستییەکی تایبەتی خۆیانی تێدا ئەنجام نەدەن، کە پێچەوانەی خوا بە یەکگرتن‌و مسوڵمانێتیی بێ، بەڵام بە هەر حاڵ من پێم وایە: ئەو بابەتە زیاتر پەیوەست بووە، بەو کاتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ ویستوویەتی یەکەمین‌و دوامین حەجی خۆی بکات، تاکو بۆمان ببێتە سەرمەشقێك لە ئەنجامدانی خواپەرستییەکانی حەجدا، وەك چۆن لە هەموو شتەکانی دیکەدا سەرمەشق بووە، وە بە تایبەتییش حەج، کە ئەوە یەکەمین‌و دوا حەجی بووە، بۆیە پێغەمبەری خوا ﷺ دەیفەرموو:

﴿لِتَـأْخُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ﴾{أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ، برقم: (١٢٩٧)، وَابْنُ خُزَيْمَةَ، برقم: (٢٨٧٧)}.

واتە: خواپەرستییەکانی حەجم لێوە فێربن، تەماشام بکەن داخۆ من چۆن مەناسیکی حەج جێبەجێ دەکەم، (مناسك) کە کۆی (منسك)ە، واتە: خواپەرستیی‌و، عیبادەتەکانی تایبەت بە حەج.

٣/ کە دەفەرموێ: ﴿ بَعْدَ عَامِهِمْ هَـٰذَا ﴾، بە تەئکید مەبەست لە: دوای ئەم ساڵیان، واتە: ساڵی نۆیەم، کە دەکاتە ساڵی دەیەم‌و ساڵەکانی دی، نابێ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان دەرفەتیان بدرێ، بچن بۆ مزگەوتی حەرام‌و دەوروبەری مزگەوتی حەرام، هەر بۆیەش پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو ساڵە بۆخۆی حەجی نەکرد، ئەبو بەکر (رضي الله عنه)ی نارد کە ئەمیری حەج بوو، وە پاشان عەلی (رضي الله عنه)ی بەدوادا نارد، ئەو ئایەتانەی سەرەتای سووڕەتی تەوبەی بەسەردا خوێندنەوە، کە ببێتە ئاگادارکردنەوەیەك، تاکو بۆ ساڵی داهاتوو دەوروبەری مزگەوتی حەرام‌و ئەو شوێنانەی کە خواپەرستییەکانی حەجیان تێدا دەکرێ پاك‌و تەمیز بن‌و، جگە لە مسوڵمانانی خوا بەیەکگرو مسوڵمانانی خاوەن عەقیدەی ڕاست‌و دروست، وە خاوەن خواپەرستیی ڕاست‌و دروست، کەسی دیکە لەو شوێنە موبارەکەدا نەبێ.

٤/ کە دەفەرموێ : ﴿ وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً ﴾، دەڵێ: (عَالَ يَعِيلُ عَيْلاً وَ عيْلَةً) وەك (كَالَ يَكِيلُ كَيْلاً) یانی: (افْتَقَرَ يَفْتَقِرُ افتِقَاراً): هەژار کەوت، هەژار دەکەوێ، هەژارکەوتن.

کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً ﴾، یانی: ئەگەر لە هەژاریی‌و نەداریی‌و ئاتاجیی ترسان، بەهۆی ئەوەوە کە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان قەدەغە دەکەن، بێنە دەوروبەری مزگەوتی حەرام‌و، ئەو بازرگانیی‌و کڕین‌و فرۆشتنەی کە ئەوان ئەنجامی دەدەن، ئەوە دەبڕێ، ئەگەر ئەو مەترسییەتان هەبوو، ﴿ فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ إِن شَاءَ ﴾، ئەوە لەمەودوا خوا بە بەخششەکانی خۆی، بێ نیازتان دەکات، ئەگەر بیەوێ.

دیارە وەك جاری دیکە باسمان کردوە: هەمیشە خوای بالادەست کارەکان پەیوەست دەکات بە ویستی ڕەهای خۆیەوە، چونکە ئەگەر خوا نەیەوێ، بەخششەکەشی نابەخشێ، نە بە مسوڵمانان‌و نە بە کەس، بۆیەش هەمیشە خوا ﷻ کارەکان بە ویستی خۆیەوە پەیوەست دەکات، تاکو هەمیشە چاومان لەوەبێ‌و، بزانین کە هیچ شتێك بەبێ ویستی ڕەهای خوای پەروەردگار ئەنجام نادرێ.

٥/ کە دەفەرموێ : ﴿ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾، بێگومان خوا زانای کاربەجێیە، یانی: دەزانێ کە چیتان بۆ دەکات، وە کاربەجێیە، دەزانێ چەندو کەی‌و چۆنتان بۆ دەکات.

مەسەلەی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿ قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَن يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٢٩﴾ ﴾

دوای ئەوەی خوا ﷻ لە باسی دوورخستنەوەی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، لە مزگەوتی حەرام‌و لە شوێنە موبارەکەکان، تەواو بوو، وە لە میانی مسوڵمانانەوە

ئیعلانی جەنگی لە دژی ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانە کرد، کە بێ بەندو بارنو پەیوەست نین بە پەیمانەکانیانەوە، وە ئەوانەی هەڵاوارد کە پەیوەستن بە بەڵێنو پەیمانەکانیانەوە، کە دەبێ بەڵێنو پەیمانەکانیان تا کاتی دیارییکراوی خۆیان بۆ تەواو بکرێن، دوای ئەوەی کە بە گشتی چوار مانگ مۆڵەتی بۆ دانان، واتە: ئەوانەی کە پەیمانەکانیان ڕەها بوو، یاخود کەمتر لە چوار مانگ بوو، ئەگەرنا ئەوەی لە زیاتر لە چوار مانگی بۆ دیاریی کرا بوو، ئەوە وەك خوا دەفەرموێ: ﴿فَأَتِمُّوٓاْ إِلَيۡهِمۡ عَهۡدَهُمۡ إِلَىٰ مُدَّتِهِمۡ﴾، پەیمانەکەیان تا کاتی دیارییکراوی خۆیان بۆ تەواو بکەن، ئنجا دوای ئەوە خوا لەم ئایەتە بە دواوە، باسی زەمینەسازیی دەکات بۆ جەنگ کردن لە دژی ڕۆمەکان کە نەصڕانیی بوون، بۆیە سەرەتا ڕوو لە ئیمانداران دەکاتو دەفەرموێ: بجەنگن لە دژی ئەوانەی کە بڕوایان بە خوا نیە، وە بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە، وە ملکەچ نین بۆ بەرنامەی ڕاستی خوا، وە ئەوەی کە خواو پێغەمبەری خوا بە قەدەغەیان داناوە، بە قەدەغەی دانانێن، یانی: ئەوەی کە خواو پێغەمبەری خوا قەدەغەیان کردوە، ئەوان پێیەوە پەیوەست نین، هەروەها ملکەچ نین بۆ بەرنامەی هەقی خوا (کە تەنیا ئیسلامە)، لە دژی ئەوانە بجەنگن، تاکو بە دەستڕۆیشتوویی ملکەچانە سەرانە دەدەن.

لێکۆڵینەوەیەک لەبارەی واتای ئەم ئایەتەوەو چۆنیەتی هەڵسوکەوتی قەوارەی ئیسلامی لەگەڵ نامسوڵمانان دا(١)

بڕگەی یەکەم :

سەرەتا دەڵێین: خوای زانا، ئەو خاوەن کتێبانەی کە فەرمانی بە مسوڵمانان کردوە لە دژیان بجەنگن، هەتا سەرانە دەدەن، بە چوار سیفەتان پێناسەی کردوون:

یەکەم: بڕوایان بە خوا نیە.

دووەم: بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە.

سێیەم: پابەند نین بەو حەڵاڵو حەرامەوە، کە خواو پێغەمبەرەکەی دیارییان کردوون.

چوارەم: وە پابەند نین بە ئایینی هەقەوە، ﴿وَلَا يَدِينُونَ دِينَ ٱلْحَقِّ﴾، یانی : ملکەچ نین بۆ دینی هەقو بەرنامەی هەقی خوا، کە ئیسلامە.

ئنجا لێرەدا زانایان مشتومڕێکی زۆریان بووە، لەوبارەوە کە: ئایا خوای زاناو توانا، ئەو سیفەتانەی بۆیە باس کردوون کە: ئەگەر خاوەن کتێبانێك هەبوون:

---

١) شایانی باسە کە لە بەرگی چوارەمی: مەوسووعەی {ئیسلامو دەوڵەتداریی}دا بە ناوونیشانی: (نامسوڵمانان لە سایەی کۆمەڵگاو دەوڵەتی ئیسلامیی دا)، وە لە بەرگی هەشتەمی مەوسووعەی: (الإسلام كما يتجلى في كتاب الله) دا، کە لە چاپی دووەمی دا دەبێتە (الكتاب الثاني عشر) بە درێژیی ئەو بابەتەمان توێژیوەتەوە.

ئیمانیان بە خوا بوو، وە ئیمانیان بە ڕۆژی دوایی بوو، وە پابەند بوون بەوەوە كە خواو پێغەمبەری خوا حەڵاڵیان كردوەو حەرامیان كردوە، وە پابەند بوون بەو دینەی خۆیانەوە، {هەڵبەتە لێرەدا دەبێ مەبەست ئەوەبێ كە بە پێی ئایینو بەرنامەكەی خۆیان، ئیمانیان بە خوا بوو، ئیمانیان بە ڕۆژی دوایی بوو، وە ئەوەی كە خواو پێغەمبەرەكەی لە ڕۆژگاری خۆیان دا، ئنجا مووسایە، یان عیسایە یاخود پێغەمبەرانی دیكەن، ئەگەر چەسپابێ كە ئۆممەتیان هەنو كتێبیان لێ بەجێ مابوون، كتێبی جێی ئیعتیبار}، ئەوە نابێ جەنگیان لە دژ بكرێ، ئایا مەبەست ئەوەیە؟ یاخود ئەو سیفەتانە تەنیا بۆ ناسینەوەی ئەوانەیە، كە خاوەنی ئەو سیفەتانەن؟!

پێم وایە: باسكردنی ئەو سیفەتانە، وەك زۆربەی توێژەرەوانی قورئانیش گوتوویانە: وەك پاساو نیە بۆ جەنگ لە دژ كردنیان، واتە: لەبەرئەوەی خاوەنی ئەو سیفەتانەن: ئیمانیان بە خواو بە ڕۆژی دوایی نیە، وە پابەند نین بەوەوە، كە خواو پێغەمبەری خوا ﷺ قەدەغەیان كردوە، وە پابەند نین بە بەرنامەی هەقی خواوە، چونكە خاوەنی ئەو چوار سیفەتەن، بۆیە با جەنگیان لە دژ بكرێ، واتە: مەبەست ئەوە نیە، كە ئەو سیفەتانەیان هەن، یان: پێچەوانەكانی ئەوانەیان نین، بۆیە دەبێ جەنگیان لە دژ بكرێ، تاكو بڵێین: ئەگەر خاوەنی ئەو سیفەتانە بوون: ئیمانیان بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەبووو، پابەند بوون بە حەڵاڵو حەرامو، پابەند بوون بە دینەكەی خۆیانەوە، ئەو كاتە جەنگیان لە دژ ناكرێ!

بەڵكو مەبەست ئەوەیە كە ئێوە لە دژی ئەو خاوەن كتێبانە بجەنگن، كە ئیددیعای كتێبی ئاسمانیی دەكەن، وە لافی ئەوە لێدەدەن كە بە دوای پێغەمبەرانی خوا كەوتوون سەلامی خوایان لێ بێ، بە دوای كتێبەكانی خوا، كەوتوون، كەچی ئەوەش سیفەتەكانیانن: نە ئیمانێكی ڕاستو دروستیان بە خوا هەیە، نە ئیمانیان بەڕۆژی دوایی هەیە، نە ئەوەی كە خواو پێغەمبەری كۆتایی خوا (موحەممەد) ﷺ بە حەرامو قەدەغەیان داناوە، پێیەوە پابەندن، وە نە بە بەرنامەی هەقی خواشەوە، كە تەنیا ئیسلامە: ﴿ إِنَّ ٱلدِّينَ عِندَ ٱللَّهِ ٱلْإِسْلَٰمُ ﴾ پابەندن، واتە: لە دژی كەسانێك بجەنگن كە ئەوانە وەسفەكانیانن، نەك بە هۆی ئەوەوە،

کە ئەو سیفەتانەیان هەن، لە دژیان بجەنگن، بەڵکو لە دژی کەسانێك بجەنگن، کە ئەو سیفەتانەیان هەن، وە شایستەی ئەوەشن کە لە دژیان بجەنگن.

چونکە: شەڕتان پێ دەفرۆشن، دەستدرێژییتان دەکەنە سەر، جێگای مەترسیین بۆ ئێوە، هەڕەشەتان لێ دەکەن، چونکە لە ڕاستییدا جەنگی (تەبووك)یش هەر بۆیە ئەنجامدرا، کە ڕۆمەکان هەڕەشەیان دەکرد لە مسوڵمانان، وە جموجۆڵیان هەبوو کە بێنە سەر مەدینە، لەولاشەوە (أبو عامر الراهب)یش وەك تابووری پێنجەم لە نێو مەدینەو دەوروبەری مەدینەدا خەریکی پیلان گێڕان بوو، ئنجا کە پێغەمبەری خوا ﷺ ئاگادار کرایەوە، لە جموجۆڵی ڕۆمەکان، بەرلەوەی ئەوان هێرش بێنن، پێغەمبەری خوا ﷺ بە سوپایەکی سی هەزار (٣٠,٠٠٠) کەسییەوە بەرەو ڕوویان چوو، چونکە زۆر جار هێرش بردن باشترین شێوازی بەرگرییە (الهُجُوم أَحْسَنُ وَسِيلَة للدِّفَاع).

بڕگەی دووەم :

ئنجا ئایا کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْكِتَٰبَ﴾، لەوانەی کتێبیان پێدراوە، مەبەست کێن؟

أ) زانایان هەندێکیان دەڵێن: تەنیا مەبەست پێی جوولەکەکانو نەصڕانییەکانە.

ب) وە هەندێکی دیکەیان دەڵێن: وێڕای جوولەکەو نەصڕانییەکان، مەبەست پێی مەجووسییەکان (واتە: ئاگر پەرستەکان)نە.

ج) هەندێکیش گوتوویانە: مەبەست پێی: جوولەکەو نەصڕانییو مەجووسییو صابیئەکانە، چونکە خوای بەرز ناوی ئەو چوارانەی هێناوە، لە سووڕەتی (الحج)دا، وەك دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَادُواْ وَٱلصَّٰبِـِٔينَ وَٱلنَّصَٰرَىٰ وَٱلْمَجُوسَ وَٱلَّذِينَ أَشْرَكُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾ ﴾

ئنجا وێڕای ئەو چوارە، هەر كۆمەڵێكی دیكەش كە شوبهەی كتێبێكی ئاسمانیی هەبێ، ئەگەر لەوپەڕی دنیا بێ، لە چین، لە هیند، لە خوارووی ئەفریقیا، مادام خۆیان بە خاوەن كتێبێكی ئاسمانیی بزانن، با شوبهەیەكیشیان بە دەستەوە بێ، ڕستەی: ﴿مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْكِتَـٰبَ﴾، ئەوانیش دەگرێتەوە.

وە من ئەو ڕایەی سێیەمم زیاتر بەلاوە بەهێزە، چونكە بەڵێ، خوا لە هەندێ شوێندا، تەنیا باسی جوولەكەو نەصرانییانی كردوە، وە لە هەندێ شوێندا وێڕای وان، باسی مەجووسییو صابیئەشی كردوە، بەڵام لە هەندێ شوێنیشدا، هەر بە گشتی دەفەرموێ: ﴿مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْكِتَـٰبَ﴾، لەوانەی كتێبیان پێدراوە، یان ﴿يَـٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَـٰبِ﴾، ئەی خاوەن كتێبینە! بۆیەش خوا بەگشتی وادەفەرموێ، تاكو هەموو ئەوانە بگرێتەوە كە خۆیان بە خاوەنو، شوێنكەوتووی كتێبێكی ئاسمانیی دەزانن.

ئنجا ئەگەر بڵێین: كتێبە ئاسمانییەكانی دیكە گۆڕدراون، دیارە هی جوولەكەو نەصرانییەكانیشو، هی صابیئەو مەجووسییش هەر گۆڕدراونو دەستكاریی زۆر كراون.

<u>بڕگەی سێیەم :</u>

خوا ﷻ كە دەفەرموێ: لە دژیان بجەنگن، یانی چی؟!

ئایا هەر كەسێك خاوەن كتێب بوو، كتێبی ئاسمانیی پێدرا بوو، ئێمە بۆمان ڕەوایە لە دژی بجەنگین؟

بێگومان نەخێر، چونكە لە شاری پێغەمبەردا ﷺ سێ تیرەی جوولەكە: (بنو قینقاع، بنو النَّضیر، بنو قریظة) هەبوون، وە هەندێ لە موشریكەكان هەبوون، وە هەندێك نەصرانیی هەبوون لە مەدینەدا، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ ئیعلانی جەنگی لە دژ نەكردوون، بەڵكو سەرانەشی لێ نەستاندوون، بۆیە ئەو قسەیەی (محمد رشید رضا) زۆر جوانە، لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا كە دەفەرموێ: ﴿قَـٰتِلُواْ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَلَا بِٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ ﴿٢٩﴾﴾، دەڵێ:

(أَي قَاتِلُوا مَنْ ذُكر، عِنْدَ وَجُود مَا يَقْتَضِي وُجُوب القِتَال: كَالإِعْتِدَاءِ عَلَيْكُمْ أَو عَلَى بِلادِكُمْ، أَوْ اضْطِهادِكُمْ وَفِتْنَتِكُمْ عَنْ دِينِكُمْ، أَوْ تَهْدِيد أَمْنِكُمْ وَسَلامَتِكُمْ، كَمَا فَعَلَ الرُّوم فَكانَ سَبَباً لِغَزْوَةِ تَبُوك)[1].

واتە: ئەوانەی کە باسکران، لە دژیان بجەنگن لە کاتێکدا کە پاڵنەرو هاندەرێك هەبێ بۆ پێویست بوونی جەنگ لە دژیان، وەك ئەوەی کە دەستدرێژییتان بکەنە سەر، یان دەستدرێژیی بکەنە سەر نیشتیمانتان، یاخود بتان چەوسێننەوەو لە دینی خۆتان هەڵتانگێڕنەوە، یان ڕێگریی دینداریتان لێ بکەن، یاخود هەڕەشە لە هێمنییو ئاساییشو سەلامەتییتان بکەن، وەك چۆن ڕۆمەکان کردیان، کە بوو بە هۆکارێك بۆ جەنگی تەبووك.

ڕایەکەشی زۆر جوانە، وە هەر ئەوەش مەبەستە.

کەواتە: دەبێ بزانین لەو شوێنانەدا کە خوا بە ڕەهایی هەندێ شت دەفەرموێ، دەبێ دوایی تەماشا دەقەکانی دیکە بکەین، چونکە ئەو ڕەهاییە کە هاتوە، نابێ لەگەڵ دەقەکانی دیکەدا تێکبگیرێ، هەرچەندە لە کۆتایی ئەو ئایەتەشدا دەفەرموێ: تاکو سەرانە دەدەن، بەڵام لە شوێنەکانی دیکە، لە هەموو ئایەتەکانی دیکەدا باسی ئەوە کراوە، کە ئەگەر بەرانبەرەکە لای ئاشتیی گرتو شەڕفرۆشیی نەکرد، نابێ لە دژی جەنگ بکرێ، بۆ وێنە دەفەرموێ: ﴿وَإِن جَنَحُواْ لِلسَّلْمِ فَٱجْنَحْ لَهَا ...﴿٦١﴾﴾، ئەگەر ئەوان لای ئاشتییان گرت، تۆش لای ئاشتیی بگرە.

هەڵبەتە ئەم ئایەتەش نەسخ نەبۆتەوە، وە ناکرێ نەسخ بووبێتەوە، چونکە ئەگەر دوژمنەکەت شەڕت پێ نەفرۆشێ، ناگونجێ بڵێی: من هەر شەڕت لەگەڵدا دەکەم !

چونکە خوا دەفەرموێ: ﴿وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾﴾ البقرة، واتە: وە لە ڕێی خوادا لە دژی ئەوانە بجەنگن کە جەنگتان لە دژ دەکەن.

---

١) تفسير القرآن الحكيم، ج ١٠، ص ٢٦٦ .

بەڵام ئەدی ئەگەر ئەوان جەنگیان لە دژمان نەكرد؟

ئەوە ﴿وَلَا تَعْتَدُوٓاْ﴾، دەستدرێژیی مەكەن، سنوور شكێنیی مەكەن، ئەگەر ئەوان لای سەلامەتییو ئاشتییان گرت، تۆش لای سەلامەتییو ئاشتیی بگرە، ئیسلام عەودالی شەڕو شۆڕ نیە.

پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ:

﴿أَيُّهَا النَّاسُ! لا تَتَمَنَّوا لِقَاءَ العَدُوِّ، وَاسأَلُوا اللهَ العَافِيَةَ، فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاصْبِروا﴾ {أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ، برقم: (٢٨٠٤)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (١٧٤٢)، وَأَبُو دَاوُدَ، برقم: (٢٦٣١)}.

واتە: ئەی خەڵكینە! بە ئاوات مەخوازن بەرەنگاری دوژمنتان ببنەوە، وە داوای سەلامەتیی لە خوا بكەن، بەڵام ئەگەر بەرەنگاریشیان بوون (شەڕ بەری دەرگای لێگرتن) خۆڕاگربنو چەسپاو بن.

<u>**بڕگەی چوارەم :**</u>

ئنجا كە دەفەرموێ: ﴿حَتَّىٰ يُعْطُواْ ٱلْجِزْيَةَ عَن يَدٍ وَهُمْ صَٰغِرُونَ﴾، ئایا ئەو جەنگە لە دژیان تا كوێ دەوامی دەبێ؟ ئەوە دیارە پاڵنەر هەیە بۆ جەنگ لە دژ كردنیان: یان بەهۆی ئەوەوەیە كە مسوڵمانان دەچەوسێننەوە، یان بەهۆی ئەوەوە كە دەستدرێژیی دەكەنە سەر وڵاتی مسوڵمانان، یاخود هەڕەشە دەكەن، یان خۆیان بۆ جەنگو پەلاماردان كۆدەكەنەوە، تۆ نابێ چاوەڕێ بی تاكو بەسەر ماڵتدا دەدەن.

بەڵێ دوای ئەوەی كە خوازیارو پاڵنەرو هاندەری ئەوە هەبوو كە جەنگیان لە دژ بكرێ، ئایا ئەو جەنگە، تا كوێ درێژە دەكێشێ؟

خوا دەفەرموێ: ﴿حَتَّىٰ يُعْطُواْ ٱلْجِزْيَةَ عَن يَدٍ وَهُمْ صَٰغِرُونَ﴾، تاكو سەرانە دەدەن لە كاتێكدا كە دەستڕۆیشتوون، وە بە ملكەچییەوە، واتە: ملكەچ دەبن بۆ دەوڵەتی ئیسلامیی، یان ملكەچ دەبنو لای ئاشتییو سەلامەتیی دەگرن،

لەگەڵ قەوارەی ئیسلامییدا، ئەگەر لە دەرەوەی قەوارەی ئیسلامییدا بوون، لێرەدا دەبێ چەند هەڵوەستەیەك بكەین:

<u>هەڵوەستەی یەكەم</u> : وشەی (جزیة): (الجزیة جمعها : الجزى، كاللحیة جمعها اللِّحى)، (جزیة) بە (جِزى) كۆدەكرێتەوە، وەك چۆن (لحیة) بە (لِحى) كۆدەكرێتەوە، واتە: سەرانە، سەرانەكان، وشەی (جزیة) هەندێ گوتوویانە: (جزیة) ڕیشەیەكی فارسیی هەیە، بەڵام زۆربەی زانایان لەسەر ئەوەن كە ڕیشەیەكی عەرەبیی هەیەو لە (جزاء)ەوە هاتوە، (الجزیة) یانی: سزادان، یاخود بەرانبەر بوونی شتێك بە شتێك، دەڵێ: (جزاءاً عن كذا).

<u>هەڵوەستەی دووەم</u> : ئایا سەرانە بۆچی وەردەگیرێ، لەوانەی كە سەرانەیان لێ وەردەگیرێ؟ ئایا لەبەر كوفریانە؟ هەندێ لە زانایان گوتوویانە: لەبەر كوفریانە، گوتوویانە: ئەوە سزای ئەوەیە كە ڕێگا دەدرێ لەسەر كوفر بمێننەوە، وە هەندێكیان گوتوویانە: ئەوە بەرانبەرو قەرەبووی ئەوەیانە كە ڕێگا دەدرێ هاووڵاتیی بن لە دەوڵەتی ئیسلامییدا، وە هەندێكی دیكە لە زانایان گوتوویانە: ئەوە لە بەرانبەر ئەوەدایە كە خوێنیان دەپارێزرێ.

من لە مەوسووعەی: {ئیسلامو دەوڵەتداریی}دا، وە لە مەوسووعەی: {الإسلام كما یتجلى في كتاب الله} لە بەرگی هەشتدا باسم كردوە، كە لە ڕاستییدا سەرانە لە بەرانبەر ئەوەدا نیە كە ڕێگایان دەدرێ، لەسەر كوفر بمێننەوە، چونكە لەسەر كوفر مانەوەی خەڵك، ئەسڵێكە لە ئیسلامداو خوا ڕێگای داوە كە خەڵك ئیمان بێنێ، یان كافر بێ، هەڵبەتە خوای پەروەردگار ئیمانی خۆشدەوێو ڕقی لە كوفرە، بەڵام بە مەبەستی تاقیكردنەوەی خەڵك، ڕێی كافربوونی لێ نەگرتوون، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَقُلِ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَآءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَآءَ فَلْيَكْفُرْ ﴿٢٩﴾ ﴾الكهف.

بڵێ: هەق لە پەروەردگارتانەوەیە، كێ دەیەوێ با ئیمان بێنێ، كێش دەیەوێ با كافربێ.

كەواتە: سەرانە لە بەرانبەر مانەوەیان دا لەسەر كوفر نیە، وە لە بەرانبەر ئەوەش دا نیە، كە خوێنیان دەپارێزرێ، بۆچی؟

چونكە كە ئیسلام قبووڵی كرد هاووڵاتیی بن، دیارە ئەو كاتە سەرو ماڵو نەفسو ناموسیان، وەك هی مسوڵمانان وایە، كە پێغەمبەر ﷺ وەك بنچینەیەك دایناوە، دوایی شەرعزانان كردوویانە بە بنچینەیەك، وە زۆریش لە نووسەرە ئیسلامییەكان وادەزانن كە ئەوە هەر بنچینەیەكی فیقهییە، نازانن ئەوە دەقی فەرمایشتی پێغەمبەرە كە دەفەرموێ:

﴿أَنَّ لَهُمْ مَا لِلْمُسْلِمِينَ وَعَلَيْهِمْ مَا عَلَى الْمُسْلِمِينَ﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (١٣٣٧٢)، وَالبُخَارِيُّ، برقم: (٣٨٥)، وَأَبُو دَاوُدَ، برقم: (٢٦٤١)، وَالتِّرمِذِيُّ، برقم: (٢٦٠٨)، وَالنَّسائِيُّ، برقم: (٣٩٦٧)، وَابْنُ حِبَّانَ، برقم: (٥٨٩٥)، وَأَبي يَعْلَى، برقم: (٢٦٦٨)، وَالبَيْهَقِيُّ، برقم: (٢٠٣١)}.

كە ئەوە لە دەقی ئەو پەیماننامەیەی، كە پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ نەجرانییەكاندا بەستوویەتی، لەوێدا هاتوە[1]، واتە: (هەمان ماف كە مسوڵمانان هەیانە، ئەوانیش هەیانە، وە هەمان ئەرك كە مسوڵمانان لەسەر شانیانە، ئەوانیش لەسەر شانیانە).

هەڵبەتە جگە لەوەی كە تایبەتمەندیی دینی مسوڵمانانە، یاخود تایبەتمەندیی دینی ئەو هاوپەیمانانەیە، كە جوولەكەن، یان نەصرانیین، یان مەجووسیین... هتد.

كەواتە: ئەو سەرانەیە، نە سزای كوفریانە، وە نە بەرانبەرو قەرەبووی هاووڵاتیی بوونیانە، وە نە قەرەبووی پارێزرانی خوێنیانە.

بەڵكو من لەو كتێبانەدا كە ئاماژەم پێدان باسم كردوە، كە سەرانە (جزیة) بریتیە لە ڕەمزو هێمای ئەوە، كە ئەو قەوارە سیاسییە نامسوڵمانە، لەگەڵ قەوارەی ئیسلامییو دەوڵەتی ئیسلامییدا، لە شەڕدا نیە، واتە: تەنیا ڕەمزو هێمایەكە بۆ پێشاندانی ئاشتییو تەبایی لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامیی دا، هەر

١) مجموعة الوثائق للعهد النبّوي والخلافة الراشدة، محمد حميدالله ، ج ١، ص ١٨٨ .

بۆیەش کاتێ کە ئەو نامسوڵمانانە، جا چ لە نێو بازنەی دەوڵەتی ئیسلامیی دابن، چ لە دەرەوەی دەوڵەتی ئیسلامیی دابن، ئامادە بن هاوکاریی دەوڵەتی ئیسلامیی بکەن، بۆ وێنە: هاوکاریی سەربازیی بکەن، یان هاوکارییان بکەن لە ڕووی هەواڵگریی‌و زانیارییەوە، یان لە ڕووی داراییەوە، ئەوە تەماشا دەکەین: کە حوکمڕانانی مسوڵمانان بە درێژایی مێژوو، سەرانەیان لەسەر هەڵگرتوون لە بەرانبەر ئەوەدا کە ئەوانیش خزمەتێك پێشکەش دەکەن بە مسوڵمانان‌و، هاوکاریی مسوڵمانان دەکەن.

کەواتە: وەك پێشتریش باسم کردوە: وەرگرتنی سەرانە شتێکی حەتمیی نیە، بەڵکو ڕەمزو هێمایەکە، ئنجا ئەگەر ئەو مەبەستە کە: ئەو قەوارەیە لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامییدا تەبایەو لەگەڵی لە شەڕدا نیەو دژی نیە، ئەگەر ئەو مەعنایە بە هەر صیغەیەکی دیکە هاتەدی، با سەرانەش نەدەن، بۆ وێنە: هاوکاریی سەربازیی دەکەن، هاوکاریی زانیاریی‌و هەواڵگریی دەکەن، یاخود جاری وایە دەڵێن: شەڕتان ناکەین‌و شەڕمان مەکەن، ئەوە مادام ئەو مەعنایە بە هەر صیغەیەك لە صیغەکان هاتە دی، کە هەردووك لایان لەسەری پێکبێن، مانای وایە ئەو لایەنە لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامیی دا، لە حاڵەتی ئاشتی‌و تەبایی دایەو پەکیشی لەسەر سەرانە نەکەوتوە.

<u>هەڵوەستەی سێیەم</u> : ئنجا ئایا سەرانە لە کێ وەردەگیرێ؟ هەڵبەتە ئێمە پێشتر باسی ئەو بابەتەمان کرد، بۆیە لێرەدا ناگەڕێمەوە سەری، ئێمە لە دەرسی یەکەمدا لە ژێر ناوونیشانی {کورتە باسێك دەربارەی ئایەتی (٥)ی سووڕەتی تەوبە}دا، کە وەك گوتمان: بە ئایەتی شمشێر (آیة السیف) ناسێنراوە، کە واش نیە، لەوێدا بە تەفصیلێ باسمان کرد، کە ئەو ڕایە ڕاستە کە دەڵێ: سەرانە دەگونجێ لە هەموو جۆرەکانی ئەهلی کوفر، لە هەموو جۆرەکانی نا مسوڵمانان وەربگیرێ، هەڵبەتە لەوبارەوە چوار ڕا هەن:

١ - هەندێکیان گوتوویانە: تەنیا لە جوولەکەو نەصرانییەکان وەردەگیرێ.

٢ - هەندێکیان گوتوویانە: لە جوولەکەو لە نەصرانیی‌و مەجووسیی‌و لە صابیئەش وەردەگیرێ.

٣ - هەندێکیان گوتوویانە: لە هەمووان بە هاوبەشدانەرەکانیشەوە وەردەگیرێ، کە هەر کام لە: (ئەوزاعیی و مالیك) ڕایان وایە.

٤ - منیش پێم وایە: ڕای ڕاستو دروست ئەوەیە کە لە هەموو نامسوڵمانان وەردەگیرێ، کە پێشتر لەوبارەوە بەڵگەمان هێنایەوە.

شایانی باسیشە کە من لە هەر کام لە کتێبی: {چەند مەسەلەیەکی باوی سەردەم) بە تایبەت لە چاپی شەشەم، بە تەفصیلێ باسی ئەوەم کردوە، وە لە مەوسووعەی: (الإسلام كما يتجلّى في كتاب الله) لە بەرگی هەشتەمدا[١] باسم کردوە، وە لە کتێبی: (ئیسلامو دەوڵەتداریی دا) دیسان لە بەرگی چوارەمو کۆتایی دا بە تەفصیلێ باسی ئەو بابەتەم کردوەو، بەڵگەکانیشم بۆ هێناونەوە، بۆیە لێرەدا بەو ئاماژانە ئیکتیفا دەکەین، وە وەك گوتم: لەو کورتە باسەش دا کە لە دەرسی یەکەمدا هاتوە، باسی ئەو بەڵگانەم کردوە کە پشتیان پێ دەبەسترێ، بۆ سەلماندنی ئەوە کە دەگونجێ، سەرانە لە هەموو جۆرەکانی نا مسوڵمانان وەربگیرێ، مادام ئەوان ڕازی بن لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامییدا لە حاڵەتی ئاشتییو تەبایی دا بن، چ لە نێو سنووری دەوڵەتی ئیسلامیی دابن، چ لە دەرەوەی سنوورەکەی دابن.

وە گوتیشمان کە سەرانە دانو، سەرانە وەرگرتن، یەکێکە لە هێماو ڕەمزەکانی تەبابوونی ئەو قەوارەیە، یان ئەو کۆمەڵە خەڵکە نامسوڵمانە، لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامیی دا، نەك تاکە صیغەو تاکە هێما بێ، وە دەگونجێ حاڵەتی دیکە بەخۆوە بگرێ، وەك لە درێژەی مێژووی دەوڵەتی ئیسلامیی دا، ئەوە زۆر بە زەقییو بە ڕوونیی دەبینرێ.

<u>هەڵوەستەی چوارەم</u> : دوو وشە هەن، کە بە داخەوە توێژەرەوانی قورئان، لێرەدا بەبێ ئەوەی کە ئایەتەکەو وشە قورئانییەکە بیگەیەنێ، شتیان زۆر پێ هەڵواسیون:

أ) یەکێکیان: ﴿عَن يَدٍ﴾.

---

١) لە چاپی دووەمی دا دەبێتە (الكتاب الثاني عشر).

ب) ئەوەی دیكەش ﴿وَهُمۡ صَٰغِرُونَ﴾.

سەبارەت بە مانای وشەی (ید)، دەڵێ: (لفلان ید عليّ) فلان كەس دەستێكی لەسەر من هەیە، واتە: چاكەیەكی لەسەرم هەیە، ﴿عَن يَدٖ﴾، یانی (عَن سَعَةٍ وَغِنىً وَقُدْرَةٍ)، ئەو كەسەی كە سەرانەی لێ وەردەگیرێ، هەموو شەرعزانان لەسەر ئەوە یەكدەنگن، كە سەرانە وەرناگیرێ لە:

١ - پیری كەنەفت.

٢ - نەخۆش.

٣ - كەسێك كە توانای نەبێ.

٤ - ئافرەت.

٥ - منداڵ (نا باڵغ).

٦ - هەر كەسێك لە هاوپەیمانانی نێو دەوڵەتی ئیسلامیی توانای خۆ ژیاندنی نەبێ (لەسەر دەوڵەتی ئیسلامیی واجبە كە بیژیەنێ).

وەك لەو بەسەرهاتەی عومەری كوڕی خەتتاب خوا لێی ڕازی بێو، ئەو پیاوە بەتەمەنە جوولەكە، یاخود نەصڕانییەدا، دیارە[1]، كە پێی گەیشتو بینی سواڵی دەكرد، گوتی: بۆچی سواڵ دەكەی؟ ئەویش گوتی: (الحاجة السن والجزية)، واتە: لەبەر نەداریی و تەمەنی زۆر، كە كەوتوومە تەمەنەوەو، هەم دەبێ سەرانەش بدەم، ئنجا عومەر خوا لێی ڕازی بێ، بانگی بەرپرسی دارایی كردو گوتی: ئەمەو هاووێنەكانی، سەرانەیان لەسەر هەڵبگرەو ئەندازەیەك مووچەشیان پێ بدە، كە بێ نیازیان بكات لە سواڵ كردن.

كەواتە:

---

١) كە (أبو يوسف) لە (الخراج)دا هێناویەتی.

١ / ﴿عَن يَدٍ﴾، واتە: (عَنْ قُدْرَةٍ وَسعَةٍ وَغِنَىً) بە کوردیی دەستڕۆیشتوو و هەبوو، کەسێك نەیبێ، سەرانەی لێ وەرناگیرێ.

٢ / ﴿وَهُمْ صَٰغِرُونَ﴾، واتە: لە حاڵێکدا کە ملکەچن بۆ دەوڵەتی ئیسلامیی، لەگەڵیدا تەبان، چونکە (صغار) بە مانای (خضوع) ملکەچیی دێ.

شافیعیی ڕەحمەتی خوای لێ بێ، لە کتێبی خۆی (الأم)دا، وەك (تفسیر القرآن الحكیم) لێی خواستۆتەوە دەڵێ: (قَالَ الشافِعِيُّ: وَسَمِعْتُ عَدَدَاً مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ يَقُولُونَ: الصَّغَارُ: أَنْ يَجْرِيَ عَلَيْهِم حُكْمُ الإِسْلامِ)[1].

واتە: گوێم لە ژمارەیەك لە زانایان بووە دەیانگوت : وشەی (صَغَار) مەبەست پێی ئەوەیە، کە حوکمی ئیسلامییان بەسەردا جێبەجێ بکرێ.

ئیدی ئەوە کە هەندێك لە توێژەرەوان گوتوویانە: دەبێ کابرا کە سەرانە دێنێ، ملی کەچ بکات، وە دەبێ دەستی لە ژێرەوە بێ، وە ئەوەی کە سەرانەکەی لێ وەردەگرێ، دەستی لەسەرێ بێ!

ئایەتەکە هیچ لەوانە ناگەیەنێ، وە هەمووی زیادەیەو ڕەنگە کاردانەوەی واقیعێکی دیارییکراوی مسوڵمانان بێ، وە لە کاتێکدا بووبێ کە نامسوڵمانان جۆرێك لە حاڵەتی لە خۆبایی بوونو ملهووڕییان پێشان دابێ.

ئنجا هەندێ لە زانایانو شەرعزانان بۆ سەر شکاندنەوەیانو وەك کاردانەوە لە دژی ئەو هەڵوێستانەیان، ئەو شتانەیان گوتبێ، ئەگەرنا ئایەتەکە ئەوە ناگەیەنێ:

١ / ﴿عَن يَدٍ﴾ واتە: کاتێك سەرانەیان لێ وەردەگیرێ، کە لە ڕووی دارایی یەوە دەسەڵاتیان هەبێ.

٢ / ﴿وَهُمْ صَٰغِرُونَ﴾، وە لە حاڵێکیشدا کە ملکەچ بن، وە تەبابن لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامیی دا.

---

١) تفسیر القرآن الحكیم ، ج ١٠ ، ص ٢٦٦ .

هەڵوەستەی پێنجەم : دوو وشە هەن، كە بریتین لە: (أَهْلُ الذِّمَّة)و، (أَهْلُ العَهْد).

١ / (أَهْلُ الذِّمَّة) واتە: ئەوانەی كە مافەكانیان لە ئەستۆی ئیسلامو پێغەمبەرەكەیو مسوڵمانان دانە، (حقوقهم في ذمة الله ورسوله والمسلمين) خواو پێغەمبەری خوا ئۆباڵیان بۆ كێشاون، كە ئەوانە بە زۆریی وایە، كە لە چوار چێوەی دەوڵەتی ئیسلامییدا دەژین.

٢ / (أهل العهد)یش بریتین لەو لایەنو كەسانەی كە پەیمانێكیان هەیە لەگەڵ مسوڵمانان، واتە: پەیمانێك هەیە لە نێوان هەردووك لاداو، هەر كامێكیشیان سەربەخۆیە لەوەی دیكە، كە ئەو پەیمانە ئەوە دەخوازێ كە هەر كامێك لەو دوو قەوارەیە، سەربەخۆیەو، خاوەنی هەموو شتێكی خۆیەتی.

مەسەلەی سێیەم: كە دەفەرموێ: ﴿ وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ عُزَيْرٌ ٱبْنُ ٱللَّهِ وَقَالَتِ ٱلنَّصَٰرَى ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ ٱللَّهِ ۖ ذَٰلِكَ قَوْلُهُم بِأَفْوَٰهِهِمْ ۖ يُضَٰهِـُٔونَ قَوْلَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِن قَبْلُ ۚ قَٰتَلَهُمُ ٱللَّهُ ۚ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾ ﴾.

واتە: جوولەكەكان گوتیان: عوزەیر كوڕی خوایە، وە نەصڕانییەكان گوتیان: مەسیح كوڕی خوایە، ئەوەش قسەیەكە كە هەر بە زاریان دەیڵێن، خوا بیانكوژێ بەرەو كوێ لادەدرێن؟

لەبەردەم ئەم ئایەتە بەپێزەدا، پێنج هەڵوەستە دەكەین :

هەڵوەستەی یەكەم : زانایەكی خاوەن كتێبەكان بە ناوی (جۆرج بوست) لە كتێبی (قاموس الكتاب المقدس)دا لە باسی عوزەیردا، كە ئێمە دەڵێین: عوزێر لە قورئاندا بە عوزەیر هاتووە، بەڵام ئەوان بە عەزرا ناوی دێنن، ئەو نووسەرە دەڵێ: {عَزْرَا (عَون) كانَ يَهُودِياً وَكاتِباً شَهيراً سَكَنَ بَابل مُدَّة مُلْك (أَرْتَحشَشتا) الطويل البَاع، وَفِي السَّنَّةِ السابعة لِمُلْكِهِ أَبَاحَ لِعَزَرَا بِأَن

يأخُذ عَدَداً وَافِراً مِنَ الشَّعْبِ إلى أُورْشَلِيم، نحو سنة (٤٥٧)، وَكَانَتْ مُدَّة السَّفَر أَرْبَعَة أَشْهُر}[1].

واتە: عەزرا عون جوولەکەیەك بووە، هاوکات نووسەرێکی ناودار بووە، کە لە ماوەی حوکمڕانیی (ئەرتەحششتا) (کە دیارە یەکێ بووە لە حوکمڕانەکانی دەوڵەتی هەخەمانشیی فارسیی) لە بابل نیشتەجێ بووە، وە لەساڵی حەوتەمی حوکمڕانیی (ئەرتەحششتا)دا، ڕێگای داوە بە عەزرا کە ژمارەیەکی زۆر لە گەل (واتە: لە گەلی جوولەکە) لەگەڵ خۆی بەرێتەوە بۆ ئۆرشەلیم، ئەمەش لە دەوروبەری ساڵی (٤٥٧)، (پێش ئەوەی عیسی لە دایك بێ)، وە ماوەی چوونیانو سەفەرو گەیشتنیان، دەوری چوار مانگی خایاندوە.

هەر سەرچاوەی پێشو ئەمەشی هێناوە: (وفِي تَقْلِيد اليَهود يَشْغُل عَزْرَا مَوْضِعَاً مُهِمَّاً يُقَابِلُ بمَوْضع مَوسى وَإيليا، وَيَقُولُونَ: أَنَّهُ أَسَّسَ المَجْمَع الكَبِير، وَأَنَّهُ جَمَعَ أَسْفَارَ الكِتَاب المُقَدَّس، وَأَدْخَلَ الأَحْرُف الكِلدَانِية عِوض العِبْرَانِية القَدِيمَة، وَأَنَّهُ أَلَّفَ أَسْفَارَ: الأَيام وَعَزْرَا وَنَحْمِيا)[2].

واتە: لە نێو جوولەکەکاندا عەزرا، پێگەیەکی گرنگی هەیە، کە بەراورد دەکرێ بە پێگەی مووساو ئیلیا، وە دەڵێن: عەزرا (المجمع الكبير)ی پێکهێناوە { ئەنجوومەنێك بووە، بۆ کۆکردنەوەی کتێبی موقەددەسی خۆیان}، وە هەر ئەو هەموو سیفرەکانی (كتاب المقدس)ەی کۆکردوونەوە، {(أسفار) کۆی (سِفْر)ە، (سِفْر)یش لە جێی کتێبی ئێمەیە}، وە هەر ئەویش پیتی کلدانیی لە جێگای پیتە عیبرانییە کۆنەکان داناوە، وە هەر ئەویش سێ سیفری نووسیون، کە بریتین لە: (الأيام، عزرا، نحميا)، (کە دیارە سێ سیفرنو ئێستا لە پەیمانی کۆندان).

شایانی باسە: جوولەکەکان کە گوتوویانە: ﴿عُزَيۡرٌ ٱبۡنُ ٱللَّهِ﴾، دەگونجێ لەمەدا مەبەستیان ئەوە بووبێ کە کوڕی خوایە، وە دەشگونجێ مەبەستیان ئەوە بووبێ کە خوای پەروەردگار وەك کوڕی خۆی لە ڕووی ڕێز لێنانەوە،

١) تفسير القرآن الحكيم ، ج ١٠ ، ص ٢٩٥ .

٢) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە .

مامەڵەی لەگەڵ کردبێ، بەڵام وا پێدەچێ زیاتر ئەوەی یەکەمیان مەبەست بێ، کە مانایەکی نەگونجاوە، لەگەڵ ڕێزو گەورەیی خواو پێغەمبەراندا، بۆیەش خوای بەرزو مەزن لێی بە عەیبو ڕەخنە گرتوون، وە ئەگەر هەر بۆ ڕێز لێگرتن بووایە، دیارە ئەوە بە جۆرێك لە تەئویل جێی دەبێتەوەو، هی ئەوە نیە بە عەیبو ڕەخنە بگیرێ.

هەڵوەستەی دووەم : کە دەفەرموێ : ﴿وَقَالَتِ ٱلنَّصَٰرَى ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ ٱللَّهِ﴾، وە نەصرانییەکان گوتیان ، مەسیح کوڕی خوایە .

ئایا لە کەیەوە نەصرانییەکان کوڕایەتیی مەسیحیان بۆ خوا بڕیاردا؟

سەرچاوە مێژووییەکان دەڵێن: لە دوو کۆبوونەوەی گرنگدا، کە یەکەمیان (مجمع نیقیة) بوو، کە لە ساڵی (٣٢٥)ز کۆبوونەوەیەك کرا، بە ناوی کۆبوونەوەی نیقییە، دووەمیان کۆبوونەوەی (قوسطەنطینییە)، (مجمع قسطنطينية) بوو کە لە ساڵی (٣٨١)ز بەسترا، لەو دوو کۆبوونەوەیەدا بڕیار درا، کە سێ پەرستراو هەن: (الأب، الإبن، الروح القدس) وە بڕیار درا کە (ابن و روح القدس) یەکسانن لەگەڵ (أب)دا، لەوەدا کە بە هەر سێکیان خوا پێکدێنن.

هەڵبەتە ئێمە پێشتر لە تەفسیری ئایەتی (١٨) سوورەتی (المائدة)دا (واتە: لە بەرگی چوارەمی ئەم تەفسیرەدا)، ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێ: ﴿وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ وَٱلنَّصَٰرَىٰ نَحْنُ أَبْنَٰٓؤُا۟ ٱللَّهِ وَأَحِبَّٰٓؤُهُۥ﴾، وە هەروەها لە ئایەتەکانی پێشتر: ﴿لَقَدْ كَفَرَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓا۟ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ مَرْيَمَ ... ﴿٧٢﴾﴾، بە درێژیی باسی ئەو بیرۆکە ئەفسانەییانەمان کردووەو هەڵیشمان وەشاندوونەوە.

هەڵوەستەی سێیەم : ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ قَوْلُهُم بِأَفْوَٰهِهِمْ﴾، وە ئەوە قسەی زاریانە، یانی : جوولەکە کە دەڵێن: عوزەیر کوڕی خوایەو،

نەصرانیی کە دەڵێن: مەسیح کوڕی خوایە، ئەوە هەر قسەی دەمی خۆیانە، واتە: قسەیەکە هەر بە زار دەیڵێن‌و، هیچ بەڵگەیەکی لەسەر نیە.

(يُضاهُونَ)و ﴿يُضَاهِـُٔونَ﴾، هەر دوو قیرائەتەکەی هاتوون، ﴿قَوْلَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِن قَبْلُ﴾، واتە: (يُشابِهُونَ وَيُشاكِلُونَ) واتە: لاسایی قسەی کافرەکانی پێش خۆیان دەکەنەوە، یاخود قسەی وەك ئەوان دووبارە دەکەنەوە، وەك چۆن دەگوترێ: وەك تووتی قسەی ئەوان دووبارە دەکەنەوە.

ئەوان چییان گوتوە؟

لە سوورەتی (الأنعام)دا خوای بێهاوەڵ دەفەرموێ: ﴿وَخَرَقُوا۟ لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَٰتٍۭ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۚ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٠٠﴾ بَدِيعُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُۥ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُن لَّهُۥ صَٰحِبَةٌ ۖ وَخَلَقَ كُلَّ شَىْءٍ ۖ وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٠١﴾﴾، باسی هاوبەش بۆ خوا دانەران دەکات، دەفەرموێ: وە کوڕان‌و کچانیان بۆ هەڵبەستن بەبێ زانیاریی، پاکیی‌و بەرزیی بۆ وی، لەوەی کە خوای پێ وەسف دەکەن، پەیداکەرو بەدیهێنەری ئاسمانەکان و زەوییە، چۆن دەگونجێ ڕۆڵەی هەبێ کە هاوسەری نەبووە؟ وە هەموو شتێکی وەدیهێناوەو، بە هەموو شتێکیش زانایە.

واتە: خوا کە هاوسەری نەبێ، چۆن دەگونجێ ڕۆڵەی هەبن؟! چونکە هاوبەشدانەرەکان دەیانگوت: (الشياطين أبناء الله والملائكة بنات الله) شەیتانەکان کوڕانی خوان، وە فریشتەکان کچانی خوان.

ئنجا خوا دەفەرموێ: جوولەکەو نەصرانییەکانیش لاسایی قسەی کافرانی پێش خۆیان دەکەنەوە، هەڵبەتە ڕەچەڵەك خستنەوەی هەندێ لە بەشەر، بۆ سەر خوای تاك‌و پاك، وەك ئەوەی کە کوڕی بێ، یان کچی بێ، یاخود هاوتای بێ، لە مێژووی مرۆڤایەتییدا، کۆنە، لە نێو هیندۆسییەکان دا هەیە، وە لە نێو

مەجووسییەکانیشدا بڕوایان بە دوو پەروەردگاران هەیە، (ئەهریمەن‌و یەزدان)، وە یەزیدییەکان (ملک طاوس) بە نیمچە خوایەك دادەنێن، کە ئەوە هەمووی لادان بووە لە ڕێبازی پێغەمبەران، کە فەرموویانە: تەنها یەك پەروەردگار هەیە، ئەویش خوایە، بەڵام شەیتان هەیە، ئنجا ئەگەر زیاتر لە قەبارەی خۆی گەورەتر بکرێ، وەك مەجووسییەکان کردوویانە بە (ئەهریمەن)، لە بەرانبەر یەزداندا، وە یەزیدییەکان کردوویانە بە (ملك طاوس) لە بەرانبەر خوای پەروەردگاردا، وە هیندۆسییەکان بە جۆرێکی دیکە، هاوتایان بۆ خوا داناوە، وە جوولەکەکان کە عوزەیر، یان عەزرایان بردۆتە ئاستی خواو، کردوویانە بە کوڕی خوا، وە نەصرانییەکان کە مەسیحیان کردوە بە کوڕی خوا، هەموو ئەوانە لادان بوون لە بەرنامەو ڕێبازی پێغەمبەران، وە بریتی بووە لە ڕۆچوون‌و زێدەڕۆیی کردن، لە ڕێز لێگرتنی هەندێ لە دروستکراوانی خوادا.

<u>هەڵوەستەی چوارەم</u> : خوا کە دەفەرموێ : ﴿ قَـٰتَلَهُمُ ٱللَّهُ ﴾یانی: خوا لە دژیان بجەنگێ.

زەمەخشەریی دەڵێ: ئەو تەعبیرە بۆ سەرسوڕمانە، واتە: بێ قەزا بن، شتێکی گەورەتان کرد! وەك گوتوویانە: (قاتلە اللە ما أفصحە) چەند ڕەوانبێژە! وە دەشگونجێ ﴿ قَـٰتَلَهُمُ ٱللَّهُ ﴾، مانای: نەفرینی خوایان لێ بێ، یاخود: خوا بیانکوژێ، یان: خوا لە بەینیان بەرێ، بگەیەنێ.

<u>هەڵوەستەی پێنجەم</u> : کە دەفەرموێ: ﴿ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴾، یانی: بەرەو کوێ لادەدرێن؟!

﴿ أَنَّىٰ ﴾، هەم بە مانای: چۆن (كَيْفَ) دێ، هەم بە مانای: بۆ کوێ ، لە کوێ (أَيْنَ) دێ، واتە: بەرەو کوێ لادەدرێن؟! یان چۆن لادەدرێن؟!

واتە: چۆن لادەدرێن لەو ڕاستە شەقامی تەوحیدو خوا بەیەکگرتنە، بەرەو ئەو کوێرە ڕێی شیرك‌و هاوبەش بۆ خوا پەیداکردنە؟

مەسەلەی چوارەم : كە دەفەرموێ: ﴿ اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (٣١) ﴾.

خوای پەروەردگار هەر بەردەوام دەبێ لەسەر خستنە ڕووی بنەما فیكرییە پووچەكانی خاوەن كتێبەكان، بەتایبەت جوولەكەو نەصرانییەكانو ئەوانی دیكەی وەك ئەوانیش، ئەمەش هەمووی زەمینەسازییە، بۆ ئەوەی مسوڵمانان هاندەرو پاڵنەریان هەبێ بۆ جەنگ كردن لە دژی ڕۆمەكان، وە لە دژی جوولەكەكانو، لە دژی هەموو ئەوانەی كە دژایەتیی دەوڵەتی ئیسلامیی دەكەن، پێشێ خوای كارزان هاتوە بنەما فیكریی و دینییەكانی هەڵوەشاندوونەوە، ئەو شتە ئەفسانەییانەی كە خستوویاننە نێو دینە ئەسڵییەكەی خۆیانەوە، یانی: سەرەتا جەنگێكی دەروونیی و فیكرییان لەگەڵدا دەكات، وەك زەمینە خۆش كردن، بۆ بە هێزو چەك ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵیاندا لەسەر ئەرزی واقیع، بۆیە دەفەرموێ:

ئەوانە زانایەكانو ڕاهیبەكانی خۆیانیان لە جیاتی خوا كردن بە پەروەردگارو مشوورخۆرو گەورەی خۆیان، هەروەها مەسیحی كوڕی مەریەمیشیان كرد بە پەروەردگاری خۆیان، لە حاڵێكدا كە فەرمانیان پێ نەكرابوو، تەنیا بەوە نەبێ، كە خوا بپەرستن، بێجگە لەو هیچ پەرستراو نین، پاكیی بۆ وی، لەوەی كە دەیكەن بە هاوبەشی خوا.

وشەی (أحبار) كۆی (حَبْر)ە، هەندێكیش گوتوویانە: كۆی (حِبْر)ە، كە مەبەست پێی: زانای خاوەن كتێبە پێشووەكانە، هی جوولەكەو نەصرانیی و مەجووسیی و ئەوانی دیكەش، ئەوان بە زانایانی خۆیانیان گوتوە: (حَبْر) یاخود (حِبْر) هەندێكیش گوتوویانە: (حِبْر) ئەو مەرەكەبەیە كە پێی دەنووسرێ، بەڵام (حَبْر) واتە: زانا، (رهبان)یش كۆی (راهِبْ)ە، كە (راهِبْ) لە: (رهب یرهب) هاتوە، واتە: (خاف یخاف)، (راهب) واتە: (خائف) كە مەبەست پێی كەسێكە كە دادەبڕێ بۆ خواپەرستیی و گۆشەگیر دەبێ‌و، خۆی یەكلا دەكاتەوە بۆ بەندایەتیی

بۆ خوا، وەك خوا لە سوورەتی (الحدید)دا دەفەرموێ: ﴿ وَرَهْبَانِيَّةً ٱبْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَٰهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ٱبْتِغَآءَ رِضْوَٰنِ ٱللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا ... ﴿٢٧﴾ ﴾.

واتە: وە (نەصرانییەکان) ڕەهبانییەتێکیان داهێنا، کە ئێمە لەسەرمان پێویست نەکردبوون، بەڵام ئەوان دایانهێنا، بە مەبەستی ئەوە کە ڕەزامەندیی خوای پێ وەدەست بێنن، بەڵام زۆربەیان ڕەچاویان نەکردو ئاگایان لێی نەبوو.

کەواتە: لە ڕاستییدا ڕەهبانییەت لە هیچ بەرنامەیەکی خوای پەروەردگاردا بوونی نیە، وە لە نەصرانییەتیشدا پەیدا کراوەو، خوا نەیفەرموە، بەڵکو وەك دەفەرموێ: ﴿ ٱبْتَدَعُوهَا ﴾ خۆیان دایانهێناو پەیدایان کردوە، هەرچەندە ڕەنگە نیەتیشیان باش بووبێ، بەڵام نیەتی باش، شەفاعەت ناکات بۆ ڕێگای ڕاست نەگرتن، واتە: هەرچەندە ئینسان نیەتی باش بێ، بەڵام کە ڕێگای ڕاستی نەگرت، کارەکەی هەر بە کەڵك نایەت.

ئنجا لەوبارەوە کە ئایا چۆن ئەوان زاناو ڕاهیبەکانی خۆیان لە جیاتی خوا پەرستوەو کردوویانن بە پەروەردگاری خۆیان؟ با ئەم دوو دەقە بێنینەوە.

<u>فەرموودەی یەکەم</u>: ﴿عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وهو يقرأ في سورة براءة: ﴿ ٱتَّخَذُوٓاْ أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَٰنَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ وَٱلْمَسِيحَ ٱبْنَ مَرْيَمَ ﴾، فقال: أَمَا إِنَّهُمْ لَمْ يكونوا يعبدونهم، وَلَكِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا أَحَلُّوا لَهُمْ شَيْئاً اسْتَحَلُّوهُ، وَإِذَا حَرَّمُوا عَلَيْهِمْ شَيْئاً حَرَّمُوه﴾ {أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ، برقم: (٣٠٩٥)، قال الشيخ الألباني: حسن}.

واتە: عەدیی کوڕی حاتیم دەڵێ: چوومە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ، لە حاڵێك دا کە لە سوورەتی (براءة) ئەو ڕستەیەی دەخوێند: ﴿ ٱتَّخَذُوٓاْ أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَٰنَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ وَٱلْمَسِيحَ ٱبْنَ مَرْيَمَ ﴾، دوایی پێغەمبەر ﷺ هەر بۆخۆی فەرمووی: ئاگادار بن! ئەوانە بەندایەتییان

بۆ نەدەکردن، {بەو واتایە کە ڕکووعو سەجدەیان بۆ بەرن، نوێژو ڕۆژوویان بۆ بکەن}، بەڵام زاناکانیانو ڕاهیبەکانیان، ئەگەر شتێکیان بۆ حەڵاڵ کردبان، شوێنکەوتووەکانیشیان بە حەڵاڵیان دەزانی، وە ئەگەر شتێکیان لێ قەدەغە کردبان، ئەوانیش بە قەدەغەیان دەزانی، {ئەوەش بە بەندایەتییو پەرستن لە قەڵەم دەدرێ}.

بەندایەتییو پەرستن بۆ خوا، تەنیا ڕکووعو سەجدە بردنو نوێژو ڕۆژوو نیە.

فەرموودەی دووەم: ﴿عَنْ عَدِيِّ بْنِ حاتِمٍ أَنَّهُ لما بلغته دَعْوَةَ رَسول الله ﷺ فَرَّ إِلى الشام، وَكانَ قَدْ تَنَصَّرَ فِي الجَاهِلية، فَأُسِرَتْ أُخْتُهُ وَجَمَاعَةٌ مِنْ قَوْمِهِ، ثُمَّ مَنَّ رسولُ الله ﷺ عَلَى أُخْتِه وَأَعْطَاها، فَرَجَعَتْ إِلى أَخِيها، ورَغَّبَتْهُ فِي الإِسْلام وَفِي القُدُوم عَلَى رسول الله ﷺ، فَقَدم عَدِيّ المَدِينَة، وَكانَ رَئِيساً فِي قَوْمِهِ طيئ، وَأَبُوهُ حاتَم الطَّائِي المَشْهُور بالكرم، فَتَحَدّث الناس بقدُومِه، فَدَخَلَ عَلَى رسول الله ﷺ وَفِي عُنُقِ عَدِيّ صَلِيبٌ مِنْ فِضَّةٍ، فَقرَأَ رَسول الله ﷺ هَذِهِ الآية: ﴿ ٱتَّخَذُوٓاْ أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَـٰنَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، قَالَ: فَقُلْتُ: إِنَّهُمْ لَمْ يَعْبُدُوهُمْ، فَقَالَ: (بَلَى إِنَّهُمْ حَرَّمُوا عَلَيْهِمُ الحَلال، وَأَحَلّوا لَهُم الحَرَام، فاتبعوهم، فَذَلِكَ عِبَادَتُهُم إياهُمْ، وَقَالَ رَسول الله ﷺ: يا عَدِيّ، مَا تَقُولُ؟ أَيُفِرُّك أَنْ يقال: أَللهُ أَكْبَر؟ فَهَلْ تَعْلَمُ شَيْئاً أَكْبَرَ مِنَ الله؟ مَا يُفِرُّك؟ أَيُفِرُّك أَنْ يُقَالُ: لا إِله إلا الله؟ فَهَلْ تَعْلَم مِنْ إِلهٍ، إلا الله؟)، ثُمَّ دَعَاهُ إِلى الإِسْلام، فَأَسْلَمَ، وَشَهِدَ شَهادَةَ الحَقّ، قَالَ: فَلَقَدْ رَأَيْتُ وَجْهه اسْتَبْشَر، ثُمَّ قَالَ: (إِنَّ اليَهُودَ مَغْضُوبٌ عَلَيْهِم، وَالنَّصَارَى ضالُّون)﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (٣٧٩)، وَالتِّرمِذِيُّ، برقم: (٢٩٥٣)، وَابْنُ حِبَّانَ، برقم: (٧٣٦)، وَانْظُر: (صَحِيح الجامع الصغير)، برقم: (٨٢٠)}.

واتە: عەدیی کوڕی حاتیمی طائیی لێی گێڕراوەتەوە، کە دوای ئەوەی بانگەوازی پێغەمبەری خوای ﷺ پێدەگات (واتە: بانگەوازی ئیسلام)، ڕادەکات بۆ شام، وە پێشتریش لە سەردەمی نەفامیی دا لە شیرکەوە، بوو بوو بە نەصرانیی.

ئنجا لە جەنگێکدا، یان لە چالاکییەکی سەربازییدا، خوشکەکەیو کۆمەڵێك لە هۆزەکەی بە دیل دەگیرێن، پێغەمبەری خواش ﷺ خوشکەکەی بەردەداو دیارییشی پێدەدا، وەك ڕێزلێنانی بابی، (کە بابی حاتیمی طائیی بووە، کە مەشهوور بووە بە سەخاوەتو کەرەم)، خوشکەکەی دەچێتەوە بۆ لای برایەکەیو هانی دەدا کە مسوڵمان بێو، بچێتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، {پێی دەڵێ: کە پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێزت لێ دەگرێ، ئەگەر بچی}، عەدیی دێ بۆ مەدینە، کە لەو کاتەشدا سەرۆکی هۆزەکەی خۆی هۆزی (طيء) بووە، بابیشی ناودار بووە بە بەخشندەییو، خەڵك باسی دەکەنو، دەزانن کە عەدیی کوڕی حاتمی طائیی هاتووە، پاش ئەوە دەچێتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، وە خاچێکی زیویشی لە مل دا دەبێ، وەك نیشانەی نەصرانییەت، لەو کاتەشدا پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو ئایەتە دەخوێنێتەوە: ﴿ ٱتَّخَذُوٓاْ أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَٰنَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ ﴿٣١﴾ ﴾، عەدیی دەڵێ: پێم گوت: ئەوان {واتە: خەڵکی نەصرانیی} زانایانو گۆشەگیرەکانی خۆیانیان نەدەپەرستن، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: با، (واتە: با دەیانپەرستن) چونکە زاناو ڕاهیبو ڕەبەنەکانیان حەڵاڵیان لێ قەدەغە دەکردن، وە قەدەغەشیان بۆ حەڵاڵ دەکردن، ئەوانیش شوێنیان دەکەوتن، ئەوەش پەرستنی ئەوان بوو، (واتە: بەندایەتیی خەڵکەکە بوو بۆ ئەو زاناو ڕاهیبانەیان)، ئنجا پێغەمبەری خوا فەرموویەتی: ئەی عەدیی چی دەڵێی؟ ئایا ئەوە وات لێ دەکات ڕابکەی، کە بگوترێ: خوا گەورەترە! ئایا هیچ شتێکت پێ شك دێ، لە خوا گەورەتر بێ؟ چ شتێك وا لە تۆ دەکات ڕابکەی (لە ئیمانو ئیسلام)؟ ئایا ئەوە وات لێ دەکات کە بگوترێ: بێجگە لە خوا هیچ پەرستراوێك بوونی نیە، ئایا هیچ پەرستراوت جگە لە خوا، پێ شك دێ؟

دوایی پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی کرد بۆ ئیسلام، (دیارە بۆی ڕوون کردۆتەوە) ئەویش مسوڵمان بوو شایەتمانی بە هەقی هێنا، عەدیی دەڵێ: ڕووی پێغەمبەری خوام بینی گەشایەوە، {پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەندە پیاوێکی ڕاستو ڕێك بووە، کە هەر شتێك لە دڵیدا بووبێ، ئەگەر خۆشیی بووبێ، یان ناخۆشیی،

لەسەر دەمو چاوی موبارەكیشی دەركەوتوە، نەك وەك هەندێ خەڵكی ئەهلی نیفاقو دەغەڵ، كە بتوانێ ئەوەی لە دڵیدایە بیشارێتەوە، ئنجا چ خۆشیی بێ، یان ناخۆشیی بێ، لەبەرئەوەی كە ڕواڵەتو دەروونی، دڵو ڕووی یەك بوون}، دوایی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: بێگومان جوولەكەكان غەزەب لێگیراونن، لێ توورە بوونن، وە نەصرانییەكانیش سەرگەردانانن.

لێرەدا تەنیا هەڵوێستەیەك لە بەرانبەر ئەو قسەیەدا دەكەین، كە ڕاوی دەیگێڕێتەوە، ئنجا چ عەدیی بۆخۆی بێ، یان هەر كەسێكی دیكە بێ، لە عەدیی بیستبێ، زۆر بە كورتیی ئەوە دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ چۆن وتووێژو دیالۆگی كردوە، لەگەڵ عەدیی دا، تاكو مسوڵمان بووە، یانی: وە نەبێ تەنیا ئەو سێ چوار وشەیەی فەرموو بن، چونكە كە دەڵێ: (ثُمَّ دَعَاهُ إِلى الإِسْلاَم) ئەوە دەریدەخات موناقەشەی لەگەڵدا كردوەو، ئیسلامی بۆ ڕوون كردۆتەوەو، باسی ئیمانی بۆ كردوە ، باسی حەڵاڵو حەرامی بۆ كردوە، بەڵام دیارە گێڕەرەوەكان (رواة) هەمیشە كە شتەكان دەگێڕنەوە، شوێنی مەبەست دەگێڕنەوە، واتە: نابێ هیچ كەس وا تێبگات كە پێغەمبەر ﷺ ئەوەی كە لێی دەگێڕنەوە، هەر ئەوەندەی فەرمووە لەو سیاقەدا، بۆیە جاری وایە لە ڕیوایەتێكدا فەرمایشتەكەی پێغەمبەر ﷺ درێژتر هاتوە، جاری وایە كورتتر هاتوە، كە بە شێوەیەكی كورت دێ، دیارە ڕاوی شوێنی مەبەست دەگێڕێتەوە، یاخود هەر ئەوەندەی لەبیرە لەو كاتەدا.

كە دەفەرموێ: ﴿ ٱتَّخَذُوٓاْ أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَٰنَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، (أرباب) كۆی (رَبّ)ە، (رَب) بە مانای: پەرستراوو، سەرپەرشتیارو دانەری حەڵاڵو حەرامو، سەرۆكو ، پەروەردگار، دێ.

(إلە)یش كۆیەكەی (آلهة)یە، (إله) واتە: پەرستراو (معبود)، جێی سەرنج ئەوەیە كە پێشێ خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱتَّخَذُوٓاْ أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَٰنَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، زانایەكانو ڕەبەنو ڕاهیبەكانی خۆیانیان، لە جیاتی خوا، كردنە (أرباب)، واتە: سەرپەرشتیار مشورخۆر، دوایی دەفەرموێ:

﴿وَمَآ أُمِرُوٓاْ إِلَّا لِيَعۡبُدُوٓاْ إِلَٰهٗا وَٰحِدٗا﴾، فەرمانیشیان پێ نەکرابوو، کە جگە لە یەك پەرستراو، کەسی دیکە بپەرستن، ﴿لَّآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ﴾، جگە لەو هیچ پەرستراو نین، ﴿سُبۡحَٰنَهُۥ عَمَّا يُشۡرِكُونَ﴾، پاکیی بۆ خواو دووریی بۆ خوا، لەوەی کە دەیکەنە هاوبەشی.

لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ، وە لە فەرمایشتەکەی پێغەمبەریشەوە کە عەدیی وایزانیوە: پەرستن تەنیا ئەوەیە، کە دەبێ سەجدەیان بۆ بەرن‌و، ڕکووعیان بۆ بەرن‌و، ڕۆژوویان بۆ بگرن‌و، نوێژیان بۆ بکەن، بەلاّم پێغەمبەر ﷺ بۆی ڕوون کردۆتەوە، لە سۆنگەی ئەوەوە کە حەلاّڵیان لێ حەرام کردوون، وە حەرامیان بۆ حەلاّڵ کردوون، ئەوانیش شوێنیان کەوتوون، بۆیە ئەوەی بە پەرستن‌و بەندایەتیی بۆ کردن، داناوە!

ئنجا ئایەتەکەش هەر ئەوە دەگەیەنێ: کە پێشێ باسی (رب) دەکات، کە بە مانای بەرنامە دانەرو، مشوورخۆرو سەرپەرشتییکارو دیارییکەری حەرام‌و حەلاّڵ، دێ، دوایی دەفەرموێ: ﴿وَمَآ أُمِرُوٓاْ إِلَّا لِيَعۡبُدُوٓاْ إِلَٰهٗا وَٰحِدٗا﴾، کەواتە: هەر کەسێك کەسێکی دیکە بکاتە سەرپەرشتیارو بەرنامەدانەرو دیارییکەری حەرام‌و حەلاّڵ، مانای وایە کردوویەتی بە پەرستراوی خۆی، ئنجا لەمەوەش دەردەکەوێ کە هاوبەش بۆ خوا دانان لە پەروەردگاریێتیی‌و سەرپەرشتیکاریی دا، دەکاتە هاوبەش بۆ خوا دانانیشی لە پەرستراوێتیی دا، چونکە یەکێك لە مانایەکانی پەروەردگار، بریتیە لە پەرستراوێتیی، کە دەبێ تەنیا خوای پەروەردگار بپەرسترێ‌و بەندایەتیی بۆ بکرێ.

مەسەلەی پێنجەم: کە دەفەرموێ: ﴿يُرِيدُونَ أَن يُطۡفِـُٔواْ نُورَ ٱللَّهِ بِأَفۡوَٰهِهِمۡ وَيَأۡبَى ٱللَّهُ إِلَّآ أَن يُتِمَّ نُورَهُۥ وَلَوۡ كَرِهَ ٱلۡكَٰفِرُونَ ٣٢﴾.

دەیانەوێ کە ڕووناکیی خوا، بە زاریان بکوژێنەوە، وە خواش ڕازی نابێ هەتاکو ڕووناکییەکەی تەواو نەکات، هەرچەندە بێبڕوایەکان پێ قەلّس‌و لالووت بن‌و، پێیان ناخۆش بێ.

جێی سەرنجە! ئەم ڕستە قورئانییە کە دیارە مەبەست پێی کتێب پێدراوەکانو، خاوەن کتێبەکانە، کە دەیانەوێ بە زاریان ڕووناکیی خوا بکوژێننەوە، کە بە تەئکید مەبەست لە ڕووناکیی خوا، قورئانە، ئیسلامە، پەیامی پێغەمبەرە، وە مەبەستیش لە زاری ئەوان، ئەو قسەو پڕوپاگەندانەیە کە دەیکەن، وە ئەو دژایەتییەیە کە ئەوان دەیکەن، ئەو شتانەن کە لە دژی ئیسلام بلاویان دەکەنەوە، یانی: لێرەدا خوا هەوڵی ئەوان بۆ خەفەکردن، یان کوژاندنەوەی چرای ئیسلام، وە دژایەتییکردنی ئیسلام، وەك هەوڵی کەسێك وێنا دەکات، کە فوو لە خۆر دەکات، کەسێك فوو لە خۆر بکات، بە تەئکید خۆر هیچ زیانێکی پێ ناگات، ئەوە لەلایەك، لەلایەکی دیکەوە لێرەدا خوا دەفەرموێ: ﴿يُرِيدُونَ أَن يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَن يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ﴾، بەلام لە سوورەتی (الصف)دا دەفەرموێ: ﴿يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا ...﴿٨﴾﴾، ئنجا ئایا جیاوازیی ئەو دوو بێژەیە چییە لێرەدا؟ دەڵێین :

١/ ﴿أَن يُطْفِئُوا﴾ واتە: لە داهاتوودا دەیانەوێ کە بیکوژێننەوە، بۆیەش خوا لە بەرانبەر ئەوەدا، دەفەرموێ: ﴿وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَن يُتِمَّ نُورَهُ﴾، خواش ڕازی نابێو، بە هیچ جۆرێ خوا ڕێگا نادات، تاکو ڕووناکییەکەی خۆی تەواو نەکات لە داهاتوودا.

٢/ بەلام لە سوورەتی (الصف)دا دەفەرموێ: ﴿يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ﴾، یانی: ئێستا دەیانەوێ ڕووناکیی خوا بەزاریان بکوژێننەوە، بۆیە لەوێدا دەفەرموێ: ﴿وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ﴾، یانی: لە حاڵی حازردا خواش تەواوکەری ڕووناکییەکەی خۆیەتی، کەواتە: بەم دوو تەعبیرە دەردەکەوێ، کە چ ئەوانەی ئێستا دەیانەوێ ڕووناکیی خوا بکوژێنەوە، چ ئەوانەی دەیانەوێ لە داهاتوودا بیکوژێننەوە، ئەوە هەر یەك سەرەنجامی هەیە، ئەگەر ئێستا بیانەوێ بیکوژێننەوە، خوا تەواوکەری

ڕووناکیی خۆیەتی، وە ئەگەر لە داهاتوودا بیانەوێ، خوا ڕازی نابێ، بە هەر جۆرێ بێ، هەر دەبێ ڕووناکییەکەی تەواو بێ، ئایین و پەیامەکەی بگات.

پاشان کە دەفەرموێ: ﴿وَلَوۡ كَرِهَ ٱلۡكَٰفِرُونَ﴾، هەرچەندە بێبڕوایان پێیان ناخۆش بێ، ئەمە یانی: خاوەن کتێبەکان بە کافرو بە بێ بڕوا لە قەڵەم دەدرێن، چونکە بڕوایان بە پێغەمبەری خاتەم نیەو، بڕوایان بە دوا کتێبی خوا نیە، بەڵکو بڕوای ڕاستیان نیە، نە بە خوا، نە بە ڕۆژی دوایی، وە نە پابەندن بە حەڵاڵ و حەرامی، تەنانەت شەریعەتی خۆشیان، چ جای ئەوەی لە شەریعەتی ئیسلامییدا هاتوە! وە ملکەچیش نین بۆ بەرنامەی هەقی خوا، کە لە ئیسلامدا بەرجەستەیە، کەواتە: کە دەگوترێ: (کافرون) خاوەن کتێبەکان و غەیری ئەوانیش دەگرێتەوە.

مەسەلەی شەشەم: کە دەفەرموێ: ﴿هُوَ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلۡهُدَىٰ وَدِينِ ٱلۡحَقِّ لِيُظۡهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ وَلَوۡ كَرِهَ ٱلۡمُشۡرِكُونَ ﴿٣٣﴾﴾.

کە هەمان ئەم تەعبیرە لە سوورەتی (الصف)یشدا هاتوە، وەك خۆی، وە لە سوورەتی (الفتح)یشدا هاتوە، بە تۆزێك جیاوازییەوە، لەوێدا دەفەرموێ: ﴿هُوَ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلۡهُدَىٰ وَدِينِ ٱلۡحَقِّ لِيُظۡهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدٗا ﴿٢٨﴾﴾.

بەڵام لێرەداو لە سوورەتی (الصف)دا بە یەك تەعبیر هاتوە: ﴿هُوَ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلۡهُدَىٰ وَدِينِ ٱلۡحَقِّ لِيُظۡهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ وَلَوۡ كَرِهَ ٱلۡمُشۡرِكُونَ ﴿٣٣﴾﴾.

واتە: خوا ئەو کەسەیە کە پێغەمبەری خۆی بە ڕێنمایی و، بە بەرنامەی هەقەوە ناردوە، تاکو بەسەر هەموو بەرنامەکاندا زاڵی بکات، هەرچەندە هاوبەش بۆ خوا دانەران پێیان ناخۆش بێ، وە پێی قەڵس بن.

لێرە خوا دوو وشەی هێناون، کە کەمتر بینیومە لە تەفسیرەکاندا ئاماژە بەوە بکرێ، خوا دوو وشەی باس کردوون:

١/ ﴿ٱلْهُدَىٰ﴾.

٢/﴿وَدِينِ ٱلْحَقِّ﴾.

﴿ٱلْهُدَىٰ﴾، واتە: ڕێنمایی بەرچاوڕوونیی، کە هەم بووناسیی - معرفة الوجود - (Ontulogy) دەگرێتەوە، هەم ئیمانو عەقیدە، هەم دینداریی تاکیی و تایبەتیی دەگرێتەوە، وەك عیبادەتی شەخصیی و، ئاکارو خووڕەوشت و تەزکیەی نەفس و تەقوا، وەك لە بەرگی شەشەمی: (الإسلام کما یتجلی فی کتاب الله)دا بەتەفصیل باسم کردوە[1].

کەواتە: ﴿ٱلْهُدَىٰ﴾، بۆ تاکە، خوا پێغەمبەری خۆی بە دوو شتەوە ناردوە، یاخود بە ئیسلامێکەوە ناردوویەتی، کە دوو ڕووی هەن، ڕوویەکیان هیدایەتە بۆ تاك و، ڕوویەکیشیان بەرنامەی هەقە بۆ کۆمەڵگا، چونکە ئیسلام دەبێ:

یەکەم: هەم وەك هیدایەت، تاك تاکی خەڵك وەریبگرن، ئینسان لە خودی خۆیدا، وەك هیدایەت وەریبگرێ، کە ئەمەش بابەتەکانی:

١/ بووناسیی و جیهانبینیی کە من وشەی (بووناسیی) بە ڕاستتر دەزانم لە دنیابینیی و جیهانبینیی، چونکە وشەی (بوون) چەمکەکەی لە جیهان و دنیا فراوانترە، ئنجا ئیسلام بوونمان پێ دەناسێنێ، کە پێش بوون (وجود) پەیداکەری بوون بەدیهێنەری بوون هەیە، کە خوایە، ئنجا بوون بە دنیاو دواڕۆژەوەو، بە سەرووو خوارووویەوەوە، بە مرۆڤ و غەیری مرۆڤەوە.

٢/ پاشان ئیمان و عەقیدە، بە هەر شەش پایەکەیەوە.

٣/ ئنجا عیبادەت و پەرستشە کەسییە تایبەتییەکان.

٤/ دوایی ئاکارو ڕەوشت.

---

١) لە چاپی دووەمی دا (الکتاب التاسع)ە.

٥/ تەقواو تەزکیە دەگرێتەوەو، ئەوە هەمووی دەچێتە چوارچێوەی هیدایەتەوە بۆ تاك.

بەڵام بە دڵنیاییی ئیسلام تەنیا هەر لەوەدا کورت هەڵنەهاتوە، بەڵکو:

دووەم: ﴿وَدِينِ ٱلۡحَقِّ﴾، بەرنامەیەکی هەقیشە کە هەموو ژیانی کۆمەڵگا ڕێکدەخات، بە هەموو ڕەهەندەکانیەوە، لە ڕووی سیاسییو، ئابوورییو، کۆمەڵایەتییو، لە ڕووی پەیوەندییەکان، لە ڕووی جەنگو ئاشتیی یەوە، ئنجا ئەگەر تەماشای قورئانیش بکەین، دەبینین هەم هیدایەتی تێدا دەبینین بۆ تاك، وە هەم بەرنامەو سیستەمی تێدا دەبینین، بۆ کۆمەڵگا.

دوایی دەفەرموێ: ﴿لِيُظۡهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ﴾، واتە: تاکو سەری بخات، (ظهر علیه) یاخود (غلبه) واتە: بەسەریدا زاڵ بوو، ﴿لِيُظۡهِرَهُۥ﴾، واتە: سەری بخاتو ئاشکرای بکات بەسەر هەموو بەرنامەکاندا.

هەڵبەتە مەبەست ئەوە نیە کە ئەو بەرنامانەی دیکە لەبەین بەرێ، بەڵکو مەبەست ئەوەیە کە ئەو بەرنامانەی دیکە بخاتە ژێر ڕێکفی خۆیەوە، بەو واتایە کە ئیسلام ئاڵاکەی بەرزتربێ، ئنجا کە ئیسلام وابوو ئەو کاتە ئیسلام ڕێگا بە بوونی بەرنامەکانی دیکە دەدا، بەڵام بە زۆریی وابووە کە بەرنامەکانی دیکە دەسەڵاتیان هەبوو، ڕێگا بە بوونی ئیسلامو بە ئەهلی ئیسلام نادەن، ئەگەرنا ئیسلام ڕێ بە بوونی غەیری خۆی دەدات، وەك خوا ﷻ دەفەرموێ:

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿قُلۡ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡكَٰفِرُونَ ١ لَآ أَعۡبُدُ مَا تَعۡبُدُونَ ٢ وَلَآ أَنتُمۡ عَٰبِدُونَ مَآ أَعۡبُدُ ٣ وَلَآ أَنَا۠ عَابِدٞ مَّا عَبَدتُّمۡ ٤ وَلَآ أَنتُمۡ عَٰبِدُونَ مَآ أَعۡبُدُ ٥ لَكُمۡ دِينُكُمۡ وَلِيَ دِينِ ٦﴾.

بەناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە

{بڵێ ئەی ئەوانەی بێبڕوان(١) ئەوەی ئێوە دەیپەرستن، نایپەرستم (٢). ئێوەش پەرستەری ئەوە نین کە دەیپەرستم(٣) وە من ـ لە داهاتووش دا ـ پەرستەری ئەوە نابم کە دەیپەرستن (٤) وە ئێوەش پەرستەری ئەوە نابن کە دەیپەرستم (٥) ئایینی خۆتان بۆخۆتان ـ پیادەی بکەن ـ منیش ئایینی خۆم بۆخۆم ـ پیادەی دەکەم ـ(٦)}.

ئیسلام ڕێگا بە بەرنامەکانی دیکە، دەدات کە هەبن، چونکە لە خۆی دڵنیایەو پشت ئەستوورە، بەڵام بەرنامەکانی دی، لە سۆنگەی ئەوەوە کە هەست بە بێهێزیی دەکەن لە بەرانبەر ئیسلامدا، ئەگەر دەسەڵاتیان هەبێ، بە زۆریی وابووە، ناهێڵن ئەهلی ئیسلام هەناسە بدات، یاخود زۆر بەربەستی لەبەردەم دا دادەنێن، لە حاڵێکدا کە ئیسلام دەفەرموێ:

﴿ لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِ (٢٥٦) ﴾ البقرة، واتە: تۆبزیی کردن لە ئایین دا نیە.

﴿ وَقُلِ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّكُمۡۖ فَمَن شَآءَ فَلۡيُؤۡمِن وَمَن شَآءَ فَلۡيَكۡفُرۡ (٢٩) ﴾ الكهف، واتە: وە بڵێ هەق لە پەروەردگارتانەوەیە، ئنجا کێ دەیەوێ با بڕوا بێنێ، کێش حەز دەکات با بێبڕوا بێ .

شایانی باسە هەندێ لە تەفسیرەکانیش بە هەڵە ئەم ئایەتەیان مانا کردوە، کە خوا دەفەرموێ: ﴿لِيُظۡهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ ﴾، گوتوویانە: بۆ ئەوەی کە ئایینەکانی دیکە نەهێڵێ!

بەڵام لە ڕاستییدا وا نیە، بەڵکو واتە: تاکو ئیسلام ئاشکرا بێو ڕوون بێ، وە هیچ کەس ئیسلام نەخاتە ژێر ڕکێفو دەسەڵاتی خۆیەوە، ئنجا ئەو کاتە یان مۆڵەتی دەدا، یان نایدات!

نا، ئیسلام دەبێ دەسەڵاتی هەبێ، ئنجا ئەو ئیسلامە بەو دەسەڵاتو هەیمەنەیەوە، دەبێ ڕێگا بدات بە هەموو بەرنامەکانی دیکە، ئەوەتا دەفەرموێ: ﴿ لَآ إِكۡرَاهَ فِي

ٱلدِّينِ (٢٥٦) ﴾ البقرة، وە دەفەرمویٚ: ﴿ لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ (٦) ﴾ الكافرون، وە دەفەرمویٚ: ﴿ فَمَن شَآءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَآءَ فَلْيَكْفُرْ (٢٩) ﴾ الكهف.

پێغەمبەریش ﷺ کاتی خوٚی لەوبارەوە موژدەی داوە، کە ئیسلام دەسەڵات ڕادەنیٚ بەسەر زوٚربەی دنیادا، بوٚیە لە فەرموودەیەکیدا دەفەرمویٚ: «فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَيُتِمَّنَّ اللهُ هَذَا الأَمْرَ، حَتَّى تَخْرُجَ الظَّعِينَةُ مِنْ الحِيرَةِ، حَتَّى تَطُوفَ بِالْبَيْتِ فِي غَيْرِ جِوَارِ أَحَدٍ، وَلَيُفْتَحُنَّ كُنُوزُ كِسْرَى بْنِ هُرْمُزَ» {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (١٩٣٩٧)، وَالحَاكِمُ، برقم: (٨٥٨٢) وَقَالَ: صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ الشَّيْخَيْن}.

واتە: سوێند بەو کەسەی گیانمی بەدەستە، خوا ئەم کارە تەواو دەکات، (ئەم ئایینە، ئەم پەیامەی خوٚی تەواو دەکات)، تاکو ئافرەتێك بە کەژاوەوە لە حیرەوە (کە شارێك بووە لە عێراق) دەردەچیٚ، تاکو تەواف بە دەوری کەعبەدا دەکات، بێئەوەی کە لەژێر پەنای کەسدا بیٚ، وە خەزنەکانی کیسرای کوڕی هورموز دەگیرێن{و دابەش دەکرێن، بەسەر خەڵکی هەژارو نەداردا}.

ئەوەش کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: بە کردەوە هاتوٚتە دی، وەك خوٚیو، وەك مانگی چواردە درەوشاوەتەوە بە ئاسمانی واقیعەوە.

ئنجا لێرەدا خوا دەفەرمویٚ: ﴿ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْمُشْرِكُونَ ﴾، هەرچەندە ئەوانەی هاوبەش بوٚ خوا دانەرن، پێشیان ناخوٚش بیٚ، خوای زاڵو مەزن پێغەمبەری خوٚی ﷺ بە ڕێنماییو، بە بەرنامەی هەقەوە، ناردوە، تاکو بەسەر هەموو بەرنامەکاندا زاڵی بکات، هەرچەندە موشریکەکان پێشیان ناخوٚش بیٚ، واتە: پێیان خوٚش بیٚو پێیان ناخوٚش بیٚ، ئەوەی کە خوا پێغەمبەری خوٚی بوٚ ناردوە، ئەو ئامانجە هەر دێتە دی، کە بە کردەوەش هاتوٚتە دی.

هەڵبەتە ئێستاش لە ڕوٚژگاری ئێمەدا، لەسەرمان پێویستە کە هەموو وزەو توانایەکمان بخەینە کار، کە پەیامی پێغەمبەری خوا ﷺ، وە ئەو دینە هەقەی کە خوای پەروەردگار بە پێغەمبەری خاتەمدا ناردوویەتی، بیگەیەنین بە هەموو بەشەر، چ وەك هیدایەتەکەی بوٚ تاکەکان، چ وەك بەرنامەی هەق بوٚ کوٚمەڵگایەکان.

دەشگونجێ کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿لِيُظۡهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ﴾، بڵێین: مەبەست ئەوەیە لە ڕووی بەڵگەو دەلیلەوە، بەسەر هەموو بەرنامەکاندا سەری بخات.

واتە: مسوڵمانان مولزەمن بەوەی کە لە ئاستی بەرزی ئیسلامدا، ئیسلام پێشانی خەڵکی بدەنو ڕایبنوێنن، تاکو دەربکەوێ بۆ هەموو کەس، کە ئیسلام حەقێکە، هەرچی لەگەڵی تێکبگیرێ ناهەقەو پووچە.

دیارە ئەمەش تێکناگیرێ لەگەڵ ئەوەدا، کە دەبێ مسوڵمانان هەوڵبدەن لەسەر زەمینیش خاوەنی هێزو پێزو توانا بن، بە شێوەیەك کە بتوانن پەیامی خوا بگەیەنن، وە هیچ کەسێکیش نەتوانێ پەرچو لەمپەری لەبەردەمدا دروست بکات، ئەگەرنا بە تەئکید ئیسلام بۆخۆی، بە خۆی پشت ئەستوورە، وە ئیسلام بە شایستەی خۆی نازانێ بەسەر هیچ کەسدا فەرز بکرێ، چونکە ئەوەی کە دەویسترێ بەسەر خەڵکدا فەرز بکرێ، دیارە لەخۆی لە گومان دایەو لە خۆی دڕدۆنگەو، لە خۆی دەترسێ، بۆیە پێویستیی بە هێز هەیە، ئەگەرنا هەق پێویستیی بە هێز نیەو، ناگونجێ فەرز بکرێ بەسەر خەڵکدا، بەڵام بە تەئکید پێویستیی بە هێزێك هەیە کە بۆی ببێتە قەڵغانو پەرژینو ڕێگا بگرێ، لەوەی کە خەڵکی دیکە ڕێی لێ بگرنو، شەڕی پێ بفرۆشنو گێچەڵی پێ بکەن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

٥٧
دەرسی پێنجەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە چوار (٤) ئایەت پێك دێ، كە بریتین لە ئایەتەكانی (٣٤ تا ٣٧)، سەرەتا بۆ جاری سێیەم (لەم سوورەتەدا) خوای كاربەجێ بە نازناوی: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ﴾، مسوڵمانان دەدوێنێو، ئاگاداریان دەكاتەوە كە: زۆرێك لە زانایانو گۆشەگیرانی كتێب پێدراوان، ماڵو سامانی خەڵك بە ناهەق دەخۆنو خەڵك لە رێی خوا لادەدەن.

پاشان رایدەگەیەنێ: كە ئەوانەی زێڕو زیو پەزمەندە دەكەن، وە لە رێی خوادا خەرجی ناكەن، موژدەی ئازاری بە ئێشو ژانیان پێ دەدرێ، لە رۆژێكدا كە لە ئاگری دۆزەخدا سوور دەكرێتەوە، كە نێوچەوانو كەلەكەو پشتیانی پێ داغ دەكرێ.

ئنجا ئەو راستییە گەردوونییە رادەگەیەنێ، كە ژمارەی مانگەكانی ساڵ لە كتێبی خواداو لە زانیاریی خواداو بە بڕیاری خوا، یاخود لە (لوح المحفوظ)دا، دوازدەن، كە دیارە مەبەست پێی مانگەكانن، بە پێی سەرژمێری ساڵی مانگیی (السنة القمرية)، چواریان جەنگیان تێدا قەدەغەیە، كە بریتین لە: (رَجَب، ذُو القَعِدة، ذُو الحِجة، مُحَرَّم)، وە فەرمان دەكات كە ستەمیان تێدا لە خۆتان مەكەن، یاخود بە گشتی قسە لەگەڵ بەشەر دەكات كە لەو چوار مانگەدا، ستەم لە خۆتان مەكەن، واتە: شەڕ بە یەكدی مەفرۆشن، هەڵبەتە لە هەموو مانگەكاندا، بەڵام بە تایبەت لەو چوار مانگەدا، كە جەنگیان تێدا قەدەغە كراوە، وە فەرمانیش دەكات بە جەنگ كردن لە دژی هاوبەش بۆ خوا دانەران بە تێكڕایی، وەك چۆن ئەوانیش هەروا دەكەن.

وە لە كۆتـایی دا باسـی (نسـيء) دەكـات كـە بريتی بووە، لـە دواخستنی مانگـە جـەنگ تێـدا قەدەغـەكراوەكان، وە دەسـتكاريی كردنيان بە گوێرەی ئـارەزووی خـۆيـان، بۆ وێنە: ئـەگـەر پێـويسـتيـان بووبـێ لـە مانگی موحەڕڕەم دا شـەڕ بكـەن، گـوتوويـانە: ئەم مانگـی (محـرم)ە، حـەڵاڵ دەكـەين، بەڵام لە جياتی وی، فلان مانگـە حـەڕام دەكـەين، وە جەنگی تێـدا لـە خـۆمان قەدەغە دەكـەين! كـە دوايی بە وردیی باسی دەكـەيـن.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ ٱلۡأَحۡبَارِ وَٱلرُّهۡبَانِ لَيَأۡكُلُونَ أَمۡوَٰلَ ٱلنَّاسِ بِٱلۡبَٰطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِۗ وَٱلَّذِينَ يَكۡنِزُونَ ٱلذَّهَبَ وَٱلۡفِضَّةَ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَبَشِّرۡهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٖ ﴿٣٤﴾ يَوۡمَ يُحۡمَىٰ عَلَيۡهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكۡوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمۡ وَجُنُوبُهُمۡ وَظُهُورُهُمۡۖ هَٰذَا مَا كَنَزۡتُمۡ لِأَنفُسِكُمۡ فَذُوقُواْ مَا كُنتُمۡ تَكۡنِزُونَ ﴿٣٥﴾ إِنَّ عِدَّةَ ٱلشُّهُورِ عِندَ ٱللَّهِ ٱثۡنَا عَشَرَ شَهۡرٗا فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِ يَوۡمَ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ مِنۡهَآ أَرۡبَعَةٌ حُرُمٞۚ ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلۡقَيِّمُۚ فَلَا تَظۡلِمُواْ فِيهِنَّ أَنفُسَكُمۡۚ وَقَٰتِلُواْ ٱلۡمُشۡرِكِينَ كَآفَّةٗ كَمَا يُقَٰتِلُونَكُمۡ كَآفَّةٗۚ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلۡمُتَّقِينَ ﴿٣٦﴾ إِنَّمَا ٱلنَّسِيٓءُ زِيَادَةٞ فِي ٱلۡكُفۡرِۖ يُضَلُّ بِهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ يُحِلُّونَهُۥ عَامٗا وَيُحَرِّمُونَهُۥ عَامٗا لِّيُوَاطِـُٔواْ عِدَّةَ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُ فَيُحِلُّواْ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُۚ زُيِّنَ لَهُمۡ سُوٓءُ أَعۡمَٰلِهِمۡۗ وَٱللَّهُ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴿٣٧﴾﴾

مانای وشـە بە وشەی ئـایـەتـەکـان

{ئـەی ئـەوانەی بڕواتـان هێـنـاوە! بە دڵنـیـاییـەوە زۆرێك لـە زانـایـان (ی جوولـەکـە)و ڕاهیبـەکـان(ی نەصرانیـی) ماڵو سامانەکانی خـەڵك بە نـاهـەق دەخـۆنو، لادان لـە ڕێـی خـوادا ئەنجام دەدەن، وە ئـەوانەی زێڕو زیو پـەزمەنـدە دەکـەنو لـە ڕێـی خـوادا خـەرجی ناکەن، موژدەی ئـازارێکی بە ئێشـیـان بدەیـە ﴿٣٤﴾ لـە ڕۆژێکدا کـە لـە ئـاگـری دۆزەخـــدا سـوور دەکرێتەوەو، نێـو چەوانو کەلەکەو پشتیانی پـێ داغ دەکـرێ، (پێیان دەگـوترێ:) ئـەمە ئـەوەیـە کـە بۆ خـۆتـانتـان پـەزمەنـدە دەکـرد، دەجـا (سـزای) ئـەوە بچێـژن، کـە بۆخۆتـان پەزمەندەتان دەکرد ﴿٣٥﴾ بێگومان ژمارەی مانگەکان لە لای خوا (لـە سـاڵێکـدا) لە نووسـین (و بڕیار)ی خـوادا، لـەو ڕۆژەوە کـە ئـاسمانەکانو زەوی هێـناونە دی، دوازدە مانگن، لەوان (دوازدە مانـگ)ەش چواریان حەڕامن (جەنگیان تێدا قەدەغەیە)، ئا ئەوەیە ئاییـنـی ڕاسـتو ڕێـك، ئنجا ئێـوە لـەو (چـوار مانـگ)انەدا، سـتـەم لـە خـۆتـان مەکـەن، وە بە تێکڕایی لـە دژی هاوبەشدانـەرەکان بجەنگـن، وەك چۆن ئەوان بە تێکڕایی لە دژتان دەجەنگن، وە بزانن کە خوا لەگەڵ پارێزکاران دایە ﴿٣٦﴾ بە ڕاستیی دواخستن (ی مانگە قەدەغەکراوەکان لـە کاتی خـۆیان) زێدەییـە لە بێبـڕوایی دا، ئەوانەی بێبـڕوان (زیـاتر) پێی گومڕا دەکرێـن، ساڵێك حەڵاڵی دەکەنو ساڵێك قەدەغـەی دەکەن، تاکو ژمـارەی ئـەو مانگـانە کە خـوا قەدەغەی کـردوون، تەواو بکـەن، وە سـەرەنجام ئــەوەی خــوا قەدەغـەی کـردوە (لـە جـەنـگ کـردن لــەو مانگـانەدا) حەڵاڵـی بکـەن، کـردەوە خراپـەکـانیـان بـۆ ڕازێـنـراونـەوە، وە خـوا کۆمەڵـی بێبـڕوایان ناخاتە سـەر ڕاسـتـە ڕێ ﴿٣٧﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(بِٱلْبَـٰطِلِ): (البَاطِلُ: نَقِيضُ الحَقِّ، وَهُوَ مَا لا ثَبَاتَ لَهُ عِنْدَ الفَحْصِ).

(باطل) پێچەوانەی هەقە، وە بە شتێك دەگوترێ، کە دەیپشکنیو تەماشای دەکەی، هیچی لە باراندا نەبێو، حاڵەتێکی جێگیرو چەسپاوی نەبێ.

(يَكْنِزُونَ): (الكَنْزُ: جَعْلُ المَالِ بَعْضِها عَلَى بَعْضٍ وَحِفْظُهُ).

(كنز) بریتیە لەوە کە ماڵو سامان هەندێکی لەسەر هەندێکی دابنێی، وە بیپارێزی، کە بە کوردیی پێی دەگوترێ: پەزمەندە کردن، یاخود خەزنەکردن، یان وەسەریەك نان.

(ٱلذَّهَبَ): یەکێکە لە کانزایەکان، کە کانزایەکی زۆر گران بەهایە، کاتی خۆی ئەو دراوەی کە مامەڵەی پێکراوە، یان زێڕ بووە، یاخود زیو بووە، زیویش دیارە کانزایەکە لە خوار زێڕەوە، ئێستاش ئەو دوو کانزایە نرخو بەهای خۆیان تا رادەیەك هەیە، وە وشەی دینارو درهەم، لە سوننەتی پێغەمبەردا ﷺ لە جێی زێڕو زیو هاتوە، چونکە دینار کە زێڕ بووە هی ڕۆمەکان بووە، وە درهەم هی فارسەکان بووە، کە لە زیو دروست کراوە.

(يُحْمَىٰ عَلَيْهَا): (الحَمِيُ: الحَرَارَةُ المُتَوَلِّدَةُ مِنَ الجَوَاهِرِ المَحْمِيَةِ).

(حَمِي) بریتیە لە گەرماییەك کە لەو کانزایانەی کە گەرم دەکرێن، پەیدا دەبێ، کەواتە: (يُحْمَى عَلَيْهَا) واتە: گەرم دادەهێنرێ، سوور دەکرێتەوە.

(فَتُكْوَىٰ بِهَا): (كَوَيْتُ الدَّابَّةَ بِالنَارِ كَيّاً).

واتە: ئاژەڵەکەم بە ئاگر داخ کرد.

(جِبَاهُهُمْ): (جِبَاه) كۆی (جَبهَة)یە، (الجَبْهَة: مَوْضِعُ السُّجُودِ مِنَ الرَّأْسِ).

(جَبهَة) ئەو شوێنەیە كە كڕنووشی پێ دەبردرێ، واتە: نێوچەوان، تەوێڵ، وەك لە ئەحمەدیی دا دەڵێ:

جەبین و جەبهە: (تەوێڵ)ە مەكرو كەیدو حیلە فێڵە

(وَجُنُوبُهُمْ): كۆی (جَنْب)ە، (الجَنْب: الجَارِحَةُ وَجَمْعُهُ جُنُوب).

واتە: كەلەكە یاخود تەنیشتی مرۆڤ ، لای ڕاستو چەپی ئینسان، پێی دەگوترێ: (جَنْب).

(وَظُهُورُهُمْ): (الظّهْر: الجَارِحَة وَجَمْعُهُ ظهور).

(ظَهْر) بە (ظُهُور) كۆدەكرێتەوە، واتە: پشت، دیارە (ظَهْر) و (بَطْن) پێچەوانەی یەكدین، وەك چۆن (یَمِین) و (یَسار) پێچەوانەی یەكدین.

(ٱلشُّهُورِ): (الشّهْرُ: مُدَّة بهِلاَل، أَوْ باعْتِبَار حركة الشمس من نقطة إِلى تِلْكَ النّقْطة).

(شَهْر) ماوەیەكی زانراوە، لەو كاتەوە كە هیلال، {واتە: مانگی یەك شەوە}، دەردەكەوێ، یاخود تا كاتی ئاوا بوونی مانگ، یان لەو ڕووەوە كە مانگ بەشێكە لە دوازدە بەش لە سووڕانەوەی خۆر، لە خاڵێكەوە بۆ خاڵێكی دیكە، واتە: خۆر كە سووڕێك بە دەوری خۆیدا تەواو دەكات، بە دوازدە مانگ تەواوی دەكات، واتە: هەر بەشێك لەو دوازدە بەشە، پێی دەگوترێ: (شهر) یانی: (مانگ).

(حُرُمٌ): كۆی (حرام)ە، (الحَرَامُ: وَهُوَ المَمْنُوعُ مِنْ فِعْلِه).

(حرام) هەر شتێكە كە قەدەغەبێ، ئەنجام بدرێ، كە دەگوترێ: (الأَشْهُر الحُرْم)، واتە: ئەو مانگانەی كە جەنگیان تێدا قەدەغە كراوە.

(كَآفَّةً): واتە: بە تێكڕا، هەموو.

(ٱلنَّسِيٓءُ): (النسيءُ : تأخِيرٌ فِي الوَقْتِ، وَالنسِيئة بَيْعُ الشيء بالتأخِير، وَمِنْها النَّسِيءُ الّذي كانتِ العَرَبُ تَفْعَلُهُ، وَهُوَ تأخير بَعْض الأَشْهر الحُرم، إِلى شَهْرٍ آخر).

(نَسيء) بریتیە لە دواخستن لە كات، وە (نَسِیئة) بریتیە لە شتێك كە نرخەكەی دواتر وەربگیرێ، پێچەوانەی (نَقْد).

(نَقْد) ئەوەیە كە دەستاو دەست بێ، یەكسەر نرخەكەی بدەیە دەستی، وە (نَسِيء) بریتی بووە لەوەی كە كاتی خۆی عەرەبەكان هەندێك لە مانگەكانی حەرامیان، لە كاتی خۆیان دوا خستوون بۆ مانگێكی دی، ئەو مانگەی پێویستیان پێی بووە، گوتوویانە: ئەو مانگەمان حەلاڵ كرد، لە جیاتی ئەوە لە مانگێكی دیكەی ساڵدا، ئەو جەنگە لە خۆمان قەدەغە دەكەین.

(لِّيُوَاطِـُٔواْ): واتە: (ليُوافِقُوا).

واتە: بۆ ئەوەی تەواوی بكەن، یاخود پڕ بە پێست بێ، دەڵێ: (المُوَاطَأَة : المُوَافَقَةُ وَأَصْلُهُ أَنْ يَطَأَ الرّجل بِرِجْلِهِ مَوْطِئَ صَاحِبِهِ)، یانی: (مُوَاطَأَة) واتە: (مُوَافَقَة) وەك ئەو بوون، لە ڕیشەدا بریتیە لەوە كە كەسێك پێ لە شوێنی پێی كەسێكی دیكە دابنێ، بە شوێن پێی ئەودا بڕواو، وەك ئەو بكات.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ بۆ جاری سێیەم لەم سوورەتەدا، بە نازناوی ئیمان بانگی مسوڵمانان دەکات، کە بێگومان ئەمەش هەر لە درێژەی ئەو زەمینەسازییو ڕێ خۆشکردنە دایە، کە خوا مسوڵمانان ئامادە دەکات، بۆ ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ ڕۆمە نەصرانییەکاندا، هەروەها لەگەڵ غەیری ئەوانیشدا.

ئنجا کە خوا پێشتر لە ڕووی فیکرییەوە، بنەما فیکرییەکانی ئەوانی هەڵتەکاند، ئێستا لە ڕووی هەندێ هەڵسوکەوتی ناڕەوایانەوە بە تایبەت لە ئاستی زاناکانیانو ڕاهیبەکانیان، کە بە حیساب سەرپەرشتیاریانو بەرجەستەکەری دینەکەیانن، خوای پەروەردگار پووچییو بوودەڵەیی دینداریەکەیان دەخاتەڕوو، کە ئەوانە زاناو پێشەواکانیشیان، بە شێوەیەکی ناڕەوا مامەڵە دەکەنو، ماڵی خەڵکی بە ناهەق دەخۆن.

دەفەرموێ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ ٱلْأَحْبَارِ وَٱلرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَٰلَ ٱلنَّاسِ بِٱلْبَـٰطِلِ﴾.

ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! بێگومان زۆرێك لە زانایانی خاوەن کتێبەکانو خواپەرستەکانیان، ماڵی خەڵك بە ناهەقو ناڕەوا دەخۆن، ﴿وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، وە خۆشیانو خەڵکیش لە ڕێی خوا لادەدەن، دیارە کەسێك لە بەرگی دیندا دنیا بخوات، بە تەئکید خەڵکی بەهۆی ئەوەوە، دینی لەبەرچاو دەکەوێ.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿وَٱلَّذِينَ يَكْنِزُونَ ٱلذَّهَبَ وَٱلْفِضَّةَ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٤﴾﴾.

دیارە خوا کە باسی زانایانو خواپەرستەکانی خاوەن کتێبەکان بۆ مسوڵمانان دەکات، کە ماڵی خەڵك بە ناهەق دەخۆنو، بازرگانیی بە دینەوە دەکەن، وە خەڵك لە ڕێی خوا لادەدەن، واتە:

یەکەم: ئێوە پەندیان لێ وەربگرن.

دووەم: بزانن کە ئەوانە لەسەر ڕێگایەکی ناهەقن.

هەر کاتێك شەڕیان پێ فرۆشتن، زۆر باش لەگەڵیاندا بەرەنگار ببنەوە، چونکە ئەوانە ئەهلی ناهەقن، ئەهلی بەتاڵن، چ لە ڕووی فیکرییەوە، کە هەندێ لە بەندەکانی خوا دەپەرستن، پێغەمبەران بە کوڕی خوا دادەنێن، وە ئەوانە گیرۆدە بوون بە هاوبەش بۆ خوا پەیداکردنەوەو بە لادان لە دینەوە، هاوکات هەڵسوکەوتیشیان بەو شێوەیە، کە ماڵی خەڵك بە ناهەق دەخۆن، بە ناوی دینەوە.

کەواتە: لە لایەکەوە: ئامادە بن بۆ ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵیان، کاتێ شەڕیان پێ فرۆشتن سەنگەریان لێگرتنو هەڕەشەیان لێکردن، وە بزانن کە لەسەر ناهەقن.

وە لە لایەکی دیکەوە: پەندو دەرسیان لێ وەربگرن، کە ئێوە وەك ئەوان نەکەن.

﴿وَٱلَّذِينَ يَكۡنِزُونَ ٱلذَّهَبَ وَٱلۡفِضَّةَ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَبَشِّرۡهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٖ ﴿٣٤﴾﴾.

وە ئەوانەی زێڕو زیو پەزمەندە دەکەن (خەزنی دەکەن، دەیخەنە سەریەك) وە لە ڕێی خوادا نایبەخشن، موژدەیان پێ بدە بە ئازارێکی بە ئێش.

کە دیارە ئەوە مەرج نیە تەنیا جوولەکەو نەصرانییان بگرێتەوە، بەڵکو ئەوانیش دەگرێتەوە، وە مسوڵمانانیش دەگرێتەوە، وەك دوایی باسی دەکەین، چونکە سەروەتو سامان وەسەریەکنان، وە نەبەخشینی لە ڕێگای خواداو، بێ هوودە کەڵەکە کردنی لەسەریەك، بە تەئکید لەگەڵ ئیمانو تەوحیددا ناگونجێ، ئینسانی ئیماندار دەبێ خوای لە هەموو کەسێكو لە هەموو شتێك خۆشتر بوێ، وە دەبێ ئەو نیعمەتەی کە خوا پێی داوە، سەروەتو سامانێك کە خوا پێی بەخشیوە، لە خزمەت خەڵکی خوادا بەکاری بێنێ، ئەگەرنا ئەوە موژدەی ئازارێکی بە ئێشی پێ دەدرێ.

دیارە موژدەش بۆ خۆشییە، بەڵام لێرەدا ئەوە دوو واتای هەن‌و، دەگونجێ بە دوو شێوە لێك بدرێتەوە:

١/ واتە: ئەگەر دڵخۆشیی‌و موژدەیەك هەبێ، بۆ ئەو جۆرە كەسانە، ئەوەیە كە موژدەی ئازاری بە ئێشیان پێ بدرێ.

٢/ یاخود ئەوە جۆرێكە لە گاڵتە پێ كردن، كە بە عەرەبی پێی دەگوترێ: (تهكم)، وەك تۆ كەسێك كە ڕقت لێی هەڵدەستێ‌و بە قسەی تۆی نەكردوەو لار ڕۆیشتوە، دەڵێی: موژدەت لێبێ: تووشی فلان چۆرتمە بووی!

ئنجا خوا ڕوونی دەكاتەوە: كەی‌و لە كوێ، ئەو ئازارە بە ئێشەیان دەبێ؟ ﴿ يَوْمَ يُحْمَىٰ عَلَيْهَا فِى نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ ﴾.

لە ڕۆژێكدا دەبێ كە ئاگر دەدرێتە بەر ئەو زێڕو زیوەو سوور دەكرێتەوەو گەرم دەكرێ، لە ئاگری دۆزەخدا، دوایی نێوچەوانیان‌و لا تەنیشتیان‌و پشتیانی پێ داخ دەكرێ، بەو سەروەت‌و سامانەی بەو زێڕو زیوە كە پەزمەندەیان كردوە، بۆیان سوور دەكرێتەوە لە ئاگری دۆزەخدا، دەم‌و چاو، یاخود نێوچەوان‌و لاتەنیشت‌و پشتیانی پێ داخ دەكرێ.

ئنجا پێشیان دەگوترێ: ﴿ هَٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ ﴾، ئا ئەوە بوو كە بۆخۆتان پەزمەندەتان دەكردو خڕتان دەكردەوە، سەر یەك، ﴿ فَذُوقُوا۟ مَا كُنتُمْ تَكْنِزُونَ ﴿٣٥﴾ ﴾، ئێستا سزای ئەوە بچێژن، كە هەر وەسەریەكتان دەناو لە خواو خەڵك بێ خەبەر بوون.

ئنجا خوا دێتە سەر باسی مەسەلەیەكی دی، كە ئەمە گەڕانەوەیە جارێكی دیكە، بۆ دەرخستنی كەم‌و كوڕیی‌و ئەفسانەو لادانەكانی هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان‌و، دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ عِدَّةَ ٱلشُّهُورِ عِندَ ٱللَّهِ ٱثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِى كِتَٰبِ ٱللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ مِنْهَآ أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلْقَيِّمُ ﴾.

بێگومان ژمارەی مانگەکان لەلای خوا، (واتە: مانگەکانی ساڵ) لە نووسینی خوادا، (لە بڕیاری خوادا، یان لە زانیاریی خوادا)، هەر لەو کاتەوە کە ئاسمانەکانو زەوی هێنانەونە دی، دوازدەن، واتە: ژمارەیان دوازدە مانگە.

ئنجا لەو دوازدەیە ﴿مِنۡهَآ أَرۡبَعَةٌ حُرُمٌ﴾، چواریان جەنگیان تێدا قەدەغە کراوە، کە بریتین لە (رجب، ذو القعدة، ذو الحجة، محرم)، دوازدە مانگەکەش دوازدە مانگی قەمەریین، کە پێشیان دەگوترێ: مانگی عەرەبیی، بەڵام وا باشترەو واڕاستترە بگوترێ: مانگی قەمەریی، چونکە غەیری عەرەبیش حیسابیان بەو مانگانە کردوە، واتە: حیسابی ساڵیان بە جووڵەی مانگ (قمر) کردوە، کە لەوەشدا زیاتر حیسابی شەوەکانیان کردوە، چونکە مانگ لە شەودا دیارە، وە ساڵیان دابەش کردوە بۆ دوازدە بەش، مانگە عەرەبییەکانیش، کە بە مانگ (قمر) حیساب کراون، ئەوانەن:

١- محرم .	٢- صفر .	٣- ربيع الأول.	٤ - ربيع الثاني.
٥ - جمادي الأول.	٦ – جمادي الثاني.	٧ - رجب.	٨ - شعبان.
٩ - رمضان.	١٠ - شوال .	١١ - ذو القعدة.	١٢- ذو الحجة.

ئنجا خوا دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلۡقَيِّمُ﴾، ئا ئەوە دینی ڕێكو ڕاستە کە بەو شێوەیە بێ، نەك مانگەکان بکرێنە سێزدە، یان مانگە قەدەغەکراوەکان، جێگۆڕکەیان پێبکرێ ﴿فَلَا تَظۡلِمُواْ فِيهِنَّ أَنفُسَكُمۡ﴾، لەو چوار مانگەدا ستەم لەخۆتان مەکەن.

هەڵبەتە زانایان هەندێکیان گوتوویانە: (فِيهِنَّ) دەگەڕێتەوە بۆ هەر دوازدە مانگەکان، بەڵام وەك دوایی (لە مەسەلە گرنگەکاندا) باسی دەکەین، ئەو ڕایە بەهێزترە کە بگەڕێتەوە بۆ چوارەکان، چونکە لە زمانی عەرەبییدا ﴿فِيهِنَّ﴾، زیاتر بۆ ژمارەی کەم بەکاردێ، بەڵام ﴿فِيهَآ﴾، بۆ ژمارەی زیاتر.

شارەزایانی زمان دەڵێن: لە سێ (٣) وە تا نۆ (٩) (فِيهِنَّ)ی بۆ بەکاردێ، وە لە یازدە (١١)وە بۆ بیست (٢٠)یش (فِيهَآ)ی بۆ بەکاردێ.

پاشان خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَقَٰتِلُواْ ٱلْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً كَمَا يُقَٰتِلُونَكُمْ كَآفَّةً﴾، وە بە تێكڕاتان لە دژی هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان بجەنگن، وەك چۆن ئەوان بە تێكڕا لە دژتان دەجەنگن، نەك وەك هەندێ لە توێژەرەوانی قورئان گوتوویانە: لە دژی تێكڕای هاوبەش بۆ خوا دانەران، بجەنگن، وەك ئەوان لە دژی تێكڕاتان دەجەنگن! چونكە جەنگ لە دژی تێكرای هاوبەشدانەرەكان دروست نیە، لە سۆنگەی ئەوەوە كە:

١/ هاوبەش بۆ خوا دانەرێك، داوای پەنا بكات، دەبێ پەنای بدەی: ﴿وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ٱسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُۥ...﴿٦﴾﴾ التوبة.

٢/ هاوبەش بۆ خوا دانەرێك پەیمانی هەبێ، دەبێ پەیمانەكەی لەگەڵ ببرێتە سەر، ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنقُصُوكُمْ شَيْـًٔا وَلَمْ يُظَٰهِرُواْ عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوٓاْ إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٤﴾﴾، هەروەها دەفەرموێ: ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّمْ عِندَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ فَمَا ٱسْتَقَٰمُواْ لَكُمْ فَٱسْتَقِيمُواْ لَهُمْ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٧﴾﴾، لە یەك سیاقدا، خوا دوو جاران فەرموویەتی: ئەو هاوبەش بۆ خوادانەرانەی پەیمانیان لەگەڵ ئێوەدا هەیە، پەیمانەكانیان لەگەڵ ببەنە سەر، تاكو كۆتایی كاتی دیارییكراو، وە پارێز لە خوا بكەن، خوا پارێزكارانی خۆشدەوێن، واتە: ئەگەر پەیمانشكێنیی بكەن، خوا خۆشی ناوێن، چونكە بێ تەقوا بوون!

كەواتە: ئەگەر لە ڕووی زمانەوانییشەوە ـ وەك دوایی باسی دەكەین ـ بگونجێ وشەی ﴿كَآفَّةً﴾ پەیوەست بێ، بە بەركار (مفعول)ەوە، نەك بە بكەر (فاعل)ەوە، با لە ڕووی زمانەوانیشەوە دروستبێ، بەڵام لە ڕووی لێكدانەوەی قورئانو، لە ڕووی

حەقیقەتێکی شەرعییەوە، دروست نیە، کە جەنگ لە دژی هەموو هاوبەش بۆ خوا دانەران بکرێ، ئەگەر گریمان ئەوانیش بە هەموویان جەنگ لە دژی مسوڵمانان بکەن، چونکە مەرج نیە هەرچی ئەهلی کوفر خۆیان بە ڕەوایان زانی، ئیسلام بۆ مسوڵمانان و بۆ شوێنکەوتووانی خۆی، بە ڕەوای بزانێ.

لە کۆتایی دا: خوا باسی حاڵەتێکی دیکە دەکات، کە ئەم ئایەتەی پێشێ زەمینە خۆشکردن بوو، بۆ هەڵوەشاندنەوەی ئەو حاڵەتە، ئەویش بریتی بوو لە حاڵەتی (نسيء)، دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلنَّسِيٓءُ زِيَادَةٞ فِي ٱلۡكُفۡرِۖ﴾، بێگومان (نسيء) زێدەییە لە بێبڕوایی دا، ﴿يُضَلُّ بِهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ﴾، ئەوانەی کە بێبڕوان، پێی گومڕا دەبن، یان پێی گومڕاتر دەبن، چی دەکەن؟

﴿يُحِلُّونَهُۥ عَامٗا وَيُحَرِّمُونَهُۥ عَامٗا﴾، ساڵێك جەنگی تێدا حەلاڵ دەکەن و، ساڵێك جەنگی تێدا قەدەغە دەکەن، واتە: لە چەند مانگێکی دیارییکراودا، ﴿لِّيُوَاطِـُٔواْ عِدَّةَ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُ﴾، بۆ ئەوەی هەمان ژمارە کە خوا قەدەغەی کردوە (کە چوار مانگن) ژمارەکە تەواو بێ، ﴿فَيُحِلُّواْ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُۚ﴾، وە سەرەنجام ئەوەی کە خوا قەدەغەی کردوە، حەلاڵی بکەن، (وە ئەوەش کە خوا حەلاڵی کردوە، حەرامی دەکەن).

﴿زُيِّنَ لَهُمۡ سُوٓءُ أَعۡمَٰلِهِمۡۗ﴾، کردەوە خراپەکانی خۆیانیان بۆ ڕازێنراونەوە، ﴿وَٱللَّهُ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡكَٰفِرِينَ ٣٧﴾، وە خوا کۆمەڵی بێبڕوایان ناخاتە سەر ڕاستە ڕێ.

هەرچەندە وشەی: (هداية) ڕێنمایی کردن و، ڕێ پێشاندان، وە خستنە سەر ڕاستە ڕێ، دەگرێتەوە، بەلام لێرەدا دەبێ بڵێین: نایانخاتە سەر ڕاستە ڕێ، چونکە خوای بە بەزەیی هیدایەتی خۆی بۆ هەموو لایەك دابین کردوە، بەلام ئەوانەی بێبڕوابن شایستەی ئەوە نین، خوای بەخشەر زێدە لوتفێکیان لەگەڵ بەکاربێنێ و بیانخاتە سەر ڕاستە ڕێ.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: خوا دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ ٱلۡأَحۡبَارِ وَٱلرُّهۡبَانِ لَيَأۡكُلُونَ أَمۡوَٰلَ ٱلنَّاسِ بِٱلۡبَٰطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾.

جێی سەرنج ئەوەیە کە خوا دەفەرموێ: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! بێگومان زۆرێك لە زانایانو گۆشەگیران ماڵی خەڵك بە ناهەق دەخۆن، وە خەڵك لە ڕێی خوا لادەدەن.

نەیفەرمووە: هەموویان، ئنجا قورئان هەمیشە خۆی دەپارێزێ لە ڕەهاییو گشتاندن، بەڵکو هەمیشە لە فەرمایشتی خوادا پۆلێن کردنی خەڵك هەیە، وە خەڵك هەمووی پێکەوە حەشر ناکرێ، وە هەموویان یەك حیسابیان بۆ ناکرێ، هەمیشە یەك حیساب بۆ کردن، وە قسەکردن بە ڕەهاییو گشتاندن، ئینسان تووشی هەڵە دەکات، وە ئەو جۆرە هەڵوێستەش زیاتر لە عاتیفەوە سەرچاوە دەگرێ، خوای تاكو بێ وێنەش دوورە لەوەی کە بە ئارەزوو بە عاتیفە شت بفەرموێ، بەڵکو ئەوەی خوای بەرزی مەزن دەیفەرموێ، هەمووی لە عیلمی تەواو، لە حیکمەتی تەواو، لە سیفەتە هەرە تەواوو بێ سنوورەکانی خۆیەوە، سەرچاوە دەگرێ.

لە بەرانبەر ئەم ئایەتەدا دوو هەڵوەستە دەکەین :

<u>هەڵوەستەی یەکەم</u> : پێشتر باسمان کرد، کە وشەی (أحبار) کۆی (حَبر)ە، یان کۆی (حِبر)ەو، بە زانای خاوەن کتێبان دەگوترێ، زیاتریش بە زانای جوولەکەکان دەگوترێ، (رهبان)یش کۆی (راهب)ە، کە بە گۆشەگیرو ڕەبەنو خواپەرستەکانی نەصرانییان دەگوترێ، یان هی هەردووکیان. وە من وام دێتە بەرچاو کە بۆیە

لێرەدا خوا بە گشتیی باس دەکات، چونکە هەرچەندە دەگونجێ بڵێین: مەبەست پێی جوولەکەو نەصرانییەکانە، بەڵام بۆیە لێرەدا خوا بە گشتی دەفەرموێ: ﴿إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ ٱلْأَحْبَارِ وَٱلرُّهْبَانِ﴾، زۆرێك لە زانایانو گۆشەگیران، چونکە لە دینداریی دا، یان ئەوەتا مرۆڤ دەبێ پێشەواو چاوساغو، ڕێ پێشاندەر بێ، یاخود دەبێ شوێنکەوتوو بێ، ئنجا خوا دەفەرموێ: هەم زۆرێك لە پێشەواو سەرکردەو زاناکان، وە هەم زۆرێك لەوانەی کە شوێنکەوتوونو بە تەنیا خواپەرستیی شەخصیی ئەنجام دەدەن، دیارە ئەو حاڵەتەش شتێکی گشتیی یەو تایبەت نیە بە جوولەکەو نەصرانییەکانەوە، بەڵکو لە هەموو تائیفە دینییەکان دا، هەروایە: لە نێو مەجووسیاندا هەیە، لە نێو ئێزیدییاندا هەیە، لە نێو صابیئەدا هەیە، لە نێو بوزاییەکاندا هەیە، لە نێو هەمووواندا هەیە، بەڵکو لە نێو ئەهلی ئیسلامیشدا، ئێستا ئەوە هەیە، کە لەو خاڵەدا، وە لە زۆر خاڵی دیکەشدا، وەك پێغەمبەر ﷺ ئاماژەی پێداوە، مسوڵمانان کاتێك دووچاری لادان دەبن، بە دوای زاناو ڕەبەنەکانی خاوەن دینەکانی دیکە دەکەون، کە لە پەنای دیندا، دنیا دەخۆن.

دیارە نەمبینیوە لە هیچ کام لە تەفسیرەکاندا، ئەوە باس کرابێ، بەڵام پێم وایە ئایەتەکە زۆر بە ڕوونیی ئەوە دەگەیەنێ، وە خوای زاناو تواناش باسی ئەوەی نەکردوە، کە (أحبار) تایبەتن بە جوولەکانەوە، وە (رهبان)یش تایبەتن بە نەصرانییەکانەوە، بەڵکو بە گشتی فەرموویەتی، لێرە لەم سیاقەدا.

وە لە ڕاستییشدا تەنیا لە نێو جوولەکەکانو نەصرانییەکاندا، بازرگانیی بە دینەوە ناکرێ، وە ماڵی خەڵك بە ناهەق ناخورێ، بەڵکو لە نێو هەموو شوێنکەوتووانی ئایینە ئاسمانییەکاندا، لە ڕۆژهەڵاتی دنیاوە، تاکو ڕۆژئاوای دنیا، ئەو حاڵەتە هەیە، وە هەندێ لە مسوڵمانانیش بەو دەردەوە گیرۆدە بوون، ئەوانەی کە لە شەریعەت لادەدەنو قورئانو سوننەت پشتگوێ دەخەن.

<u>هەڵوەستەی دووەم</u> : ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ ٱلنَّاسِ بِٱلْبَاطِلِ﴾، ماڵی خەڵکی بە ناهەق دەخۆن، (باطل) پێچەوانەی (حق)ە، هەق ئەوەیە کە لە ڕووی شەرعییەوە ڕێكو ڕاست بێ، (باطل)یش ئەوەیە کە پێچەوانەی شەریعەت بێ.

ئەو ماڵی خەڵك بە ناهەق خواردنەش چەند حاڵەتێك بەخۆوە دەگرێ، بەتایبەت لە نێو جوولەکەکانو، نەصڕانییەکانو، مەجووسییەکانو، صابیئەکان دا، وە جاری وایە لە نێو مسوڵمانانیشدا.

شێوەکانی ماڵ و سامانی خەڵک بە ناهەق خواردن لە لایەن شارەزایانی ئایینەوە

(محمد رشيد رضا) لە تەفسیرەکەی (تفسير القرآن الحكيم)[1]دا، حەوت نموونەی هێناونەوە، بۆ حەوت جۆرە ماڵی خەڵك بە ناهەق خواردن، لە لایەن زانایانو پێشەوایانو ئەوانەوە کە خۆیان بە سەرپەرشتیاری دینی خەڵك دەزانن:

یەك: کەسێك کە خەڵك ماڵو سامانی خۆیانی دەدەنێ، لەبەرئەوەی پێیان وایە خواپەرستەو دنیا بە کەمگرە، تاکو بۆیان بپاڕێتەوە.

هەڵبەتە دوعا کردنو پاڕانەوە بۆ خەڵك، بۆ کەسێك کە شایستە بێ، شتێکی شەرعییەو ڕەوایە، بەڵام ماڵ لە بەرانبەردا وەرگرتنی، شتێکی ناڕەوایە، هەروەها کەسێك کە پێت ئینسانێکی چاکە، پیاوە، یان ئافرەتە، ئومێدت هەبێ کە دوعاکەی قبووڵ دەبێ، چاکە، بەڵام نابێ قەناعەتێکی جەزمت هەبێ بڵێی حەتمەن دوعاکەی قبووڵە، چونکە هەواڵی لای خوا غەیبەو، تەنیا خوا دەیزانێ.

---

[1]) ج ١٠، ص ٣٥٨.

بەڵام لێرەدا حاڵەتێکی دیکە لەم بنچینەی ڕەوایەتییە هەڵداوێردرێ، ئەویش ئەوەیە کە کەسێك پێی وابێ ئەو کەسە، ئەو شێخە، ئەو زانایە، ئەو پێشەوایە، لە هەر دینێکدا هەیە، خاوەن دەسەڵاتە لەلای خواوە، دەتوانێ شەفاعەت بکاتو، بەشدارە لە حوکمی خوادا، وە خوا قسەی ڕەت ناکاتەوە!! کە لە ڕاستییدا ئەوە شیرکە.

دوو: ئەوانەی کە خزمەتی مەزارگە دەکەن، ئنجا ئەو مەزارگەو گۆڕە چ هی پێغەمبەرانە، چ هی صالّحانە، وە دیاریی‌و خەڵات بۆ ئەو مەزارگانە دەچێ، وەك ئێستا باوەو هەیە، وە لەنێو شیعەدا هەر زۆر زۆرەو، بۆتە سەرچاوەیەکی دارایی گەورە بۆ ئەو (ئایەتوڵلا)یانە، ئەو مەلایانەیان کە تاڕاددەیەکی زۆر لەو سیفەتەدا، شوێنی (أحبار) و (رهبان)یان گرتۆتەوە.

هەروەها ئەوەی کە نەزر دەکرێ، بۆ ئەو گۆڕو مەزارگانە، کە لە حەقیقەت دا ئەوە بۆ خۆی شیرکە، ئنجا ئەو ماڵ‌و سامانە، کە بەهۆی ئەو گۆڕو مەزارگانەوە کۆدەبێتەوە بە شێوەیەك لە شێوەکان، جۆرێکە لە ماڵی خەڵك خواردن بە ناهەق، چونکە ماڵ‌و سامان، دەبێ بدرێ بە خەڵك نەك ببرێتە سەر گۆڕستان! وە دەبێ نەزر تەنیا بۆ خوا بکرێ‌و، نابێ بە ناوی هیچ کەسەوە بکرێ، بەڵێ دەگونجێ خێرەکەی بۆ پیاو چاکێك بکرێتە دیاریی، بەڵام دەبێ بە ناوی خواوە نەزر بکرێ، کە ئەوەش لە زۆربەی شوێنکەوتووانی دینە ئاسمانییەکاندا هەیە، هەرچەندە ئایینی ئاسمانیی ڕێك‌و ڕاست هەر یەکێکە، بەڵام هەر کامێك لەوان، ئێستا شکڵ‌و شێوەیەکی تایبەت بەخۆی گرتوە، بۆیە بە کۆ (جمع) باسیان دەکەین.

سێ : کە ئەمە تایبەتە بە نەصرانییەکانەوە، هەڵبەتە نەصرانیی ئێستا سێ جۆرن ١) پرۆتستانت، ٢) ئەرثەدۆکس، ٣) کاثۆلیك.

(پرۆتستانت) واتە: ئەوانەن بە حیساب چاکسازییان کرد لە ئایینی نەصرانییداو پەیوەست نین بە پاپاوە، وە کۆمەڵێك ئەفسانەو شتی داهێنراوی نەصرانییەتیان بە حیساب ڕەفز کردوە، بەڵام ئێستا هەم (ئەرثەدۆکس) کە زیاتر لە ڕووسیاو لە بلۆکی ڕۆژهەڵات‌و لە میسریش هەن، هەم (کاثۆلیك) کە

زیاتر لە ڕۆژئاواو لە ئەمریکان، ئەوانە کە هەندێ لە قەشەو پاپاکانیان کە بە ناوی خواوەو لە بەرانبەر پارەدا، لە خەڵك خۆشدەبن، یاخود کاتی خۆی بەهەشتیان پێ فرۆشتوون، ئەوەش جۆرێکە لە ماڵی خەڵك بە ناهەق خواردن، کە بێگومان هەر خوا لە گوناهان خۆشدەبێ، وە هیچ کەس بۆی نیە خۆی بکات بە وەکیلی خواو، لە گوناهان ببوورێ، وە بەهەشت تەنیا بەدەست خوای پەروەردگارەو، بە دەست کەسی دیکە نیە، تاکو بە خەڵکی بفرۆشێ!

چوار: ئەو ماڵەی لە بەرانبەر فەتوای ناهەقدا وەردەگیرێ، کە حەرامێك حەلاڵ دەکرێ، یاخود حەلاڵێك حەرام دەکرێ، بۆ ڕازیکردنی دەسەلاتدارێك، یان دەوڵەمەندێك، ئەوەش کە دیارە هەموو خاوەن دینەکان، بە گشتی پێیەوە گیرۆدە بوون، لە نێو ئەهلی ئیسلامیشدا کەم و زۆر ئەوە هەبووە، وە ئەو جۆرە زانایانە پێیان دەگوترێ: (وعاظ السلاطين) ئەوانەی کە ئامۆژگاریی خەڵك دەکەن و ڕایاندێنن و ڕامیان دەکەن و باریان دێنن، بۆ دەسەلاتداران بۆئەوەی لە قسەیان دەرنەچن!

پێنج: ئەوەیە کە بە شێوەی دزیی و خیانەت و ناپاکیی، لە خەڵکی وەردەگرن، وەك خوای دادگەر لە سوورەتی (آل عمران)دا دەفەرموێ: ﴿وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِن تَأْمَنْهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُم مَّنْ إِن تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ لَّا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ...﴿٧٥﴾﴾.

کە لێرەش خوای کارزان خاوەن کتێبەکان پۆلێن دەکات و دەفەرموێ: وە لە خاوەن کتێبەکان هەیە، کە ئەگەر بیکەی بە ئەمیندار لەسەر قینتارێك لە زێڕ، (واتە: ئەندازەیەکی زۆر)، ئەوە پێت دەداتەوەو ئەمانەتەکە دەپارێزێ، هەشیانە دینارێکیش بێ خیانەتی پێ دەکاو نایپارێزێ، مەگەر هەمیشە بەسەریەوە ڕاوەستی و چاودێری بی ...

شەش: بریتیە لە بەرتیل وەرگرتن، کە بە هۆیەوە لە بەرانبەری دا هەقێك دەکاتە ناهەق و، ناهەقێك دەکاتە هەق، ئەوەش جۆرێکی دیکەیە لە خواردنی ماڵی خەڵك بە ناهەق و بە ناوی دینەوە.

حەوت : بریتیە لە سوود خۆریی، كە ئەوە لەلای جوولەكەو نەصرانییەكان زۆرە، خوای بالادەست لە سوورەتی (النساء)دا، لەبارەیانەوە دەفەرموێ: ﴿ وَأَخْذِهِمُ ٱلرِّبَوٰاْ وَقَدْ نُهُواْ عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَٰلَ ٱلنَّاسِ بِٱلْبَٰطِلِ ۚ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَٰفِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦١﴾ ﴾.

واتە: وە سوود خۆرییان، كە لێی قەدەغە كرابوون، كە نابێ بیكەن، وە ماڵی خەڵك بە ناهەق خواردنیان، وە بۆ كافرەكانیان ئازارێكی بە ئێشمان ئامادە كردوە.

ئەوەی جێی سەرنجە بەڵام نەمبینیوە لە تەفسیرەكان دا ئاماژەی پێ بكرێ، ڕەنگە هەشبێ، بەس بەرچاوم نەكەوتبێ، كە خوا ﷻ دوای ئەوەی ماڵی خەڵك بە ناهەق خواردن، باس دەكات، دەفەرموێ: ﴿وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، وە خەڵك لە ڕێی خوا لادەدەن، هەڵبەتە توێژەرەوان زیاتر وایان لێكداوەتەوە، كە ئەو جۆرە كەسانە دوو شتان دەكەن:

١ - ماڵی خەڵك بە ناهەق دەخۆن بە ناوی دینەوە.

٢ - خەڵكیش لە ڕێی خوا لادەدەن.

بەڵام من وای بۆ دەچم كە مەبەست ئەوەیە: ماڵی خەڵك بە ناهەق خواردنەكەیان، دەرەنجامێكی شوومی لێ دەكەوێتەوە، كە بریتیە لە خەڵك لادان لە ڕێی خوا، چونكە خەڵك وەختێك كەسانێك كە لە بەرگی دینداندا و، بە ڕواڵەت خزمەتی دین دەكەن، جا چ وەك زانا، چ وەك زاهیدو خواپەرستو ڕەبەن، كاتێك دەیانبینن لە پەنای دیندا، دنیای خەڵك دەخۆن، دینی خوایان لەبەرچاو دەبێزرێو، لەبەرچاویان دەكەوێو، سەرەنجام ئەو جۆرە كەسانەی كە لە پەنای دیندا دنیا دەخۆن، خەڵك لە ڕێی خوا لادەدەنو، خەڵك بەهۆی ئەو ڕفتارو ئاكارانەیانەوە، لە دینی خوای بەرزو مەزن دوور دەكەوێتەوە.

مەسەلەی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَكْنِزُونَ ٱلذَّهَبَ وَٱلْفِضَّةَ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٤﴾ يَوْمَ يُحْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا۟ مَا كُنتُمْ تَكْنِزُونَ ﴿٣٥﴾ ﴾.

لە سیاقی باسی ئەو زاناو ڕاهیبانەدا کە کتێبیان پێدراوە، لە پێش ئۆممەتی پێغەمبەردا ﷺ کە چۆن بازرگانیی بە ئاییینەوە دەکەن، وە خەڵك ئیستیغلال دەکەن، وە لە پەنای دیندا دنیا دەخۆن، لەو سیاقەدا دەفەرموێ: وە ئەوانەی کە زێڕو زیو پەزمەندە دەکەنو خڕی دەکەنەوە، وە لە ڕێی خوادا نایبەخشن، موژدەی ئازارێکی بە ئێشیان پێبدە، لە ڕۆژێکدا کە ئەو زێڕو زیوە بۆیان سوور دەکرێتەوە، لە ئاگری دۆزەخدا، وە پاشان نێوچەوانو لاتەنیشتو پشتیانی پێ داخ دەکرێ، وە پێیان دەگوترێ: ئەمە ئەوە بوو، کە بۆخۆتان پەزمەندەتان دەکرد، دە بیچێژن سزای ئەوەی خڕتان دەکردەوە سەریەكو وەسەریەکتان دەناو، لە ڕێی خوادا نەتاندەبەخشی.

وشەی (كَنْز) هەر لە کوردیشدا جار جار بەکاردێ، ئێمە بە کوردیی دەڵێین: (خەزنە) بەڵام مانای ئەسڵی وشەی (كَنْز) دەگوترێ: (رَجُلٌ مُكْتَنِزُ الجِسْم)، واتە: پیاوێکی جسمی تێك سرماوە، یانی: گۆشتو چەوری کەوتۆتە سەریەكو چڕو پڕە.

ئنجا وشەی (كَنْز) ئەوەیە کە شتێك بخەیە سەریەكو بیپارێزی، (الكَنْزُ: جَعْلُ المَالِ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ وَحِفْظُهُ)، (كَنْز) ئەوەیە کە ماڵو سامان هەندێکی لەسەر هەندێکی دابنێی، وە بیپارێزی.

دیارە پێشتریش باسمان کرد، بۆیە خوا ﷻ باسی زێڕو زیو دەکات، کە لە سوننەتدا لە جیاتی زێڕ، دینار بەکارهاتوە، وە لە جیاتی زیو، درهەم بەکارهاتوە، چونکە دراوی ئەو کاتە، یان دیناری زێڕ بووە، کە دراوی ڕۆمەکان بووە، یاخود درهەمی زیوە بووە، کە دراوی فارسەکان بووە، بەڵام خوا ﷻ وشەکانی: دینارو درهەمی بەکارنەهێناون، چونکە ئەگەر لە ڕۆژگاری پێغەمبەردا ﷺ ئەو دوو

دراوە، پێیان گوتراوە: دینارو درهەم، ئەوەتا لە سەردەمی ئێمەدا ناوی دراوەکان دەگۆڕێ، وە هەر لە دوایی پێغەمبەریشەوە ﷺ ڕەنگە لە وڵاتانی دیکەدا ناوی دیکەیان هەبوو بێ، با لەو دوو کانزایەش، واتە: لە زێڕو زیویش، دروست کرابن.

لێرەشەوەیە کە ڕەهایی قورئان، وە گوێڕەیی (نِسبي) بوونی سوننەتمان بۆ دەردەکەوێ، پێغەمبەری خوا ﷺ دوو وشەی بەکارهێناون، کە لە ڕۆژگاری خۆیدا بوونو بەنسبەت ڕۆژگاری خۆیەوە، دینارو درهەم، زانراو (معلوم) بوون، بەڵام لە قورئاندا خوای پەروەردگار زێڕو زیوی بەکارهێناون، کە دەگونجێ دراویان لێ دروست بکرێ، بەڵام ناویان لێ نەنرێ، دینارو درهەم، بەڵکو ناوی دیکەیان بۆ بەکاربهێنرێ.

کەواتە: لێرەدا مەبەست لە دراو، پارەی نەخدینەیە بە گشتی، با لە زێڕو زیویش دروست نەکرابێ، وەك ئێستا کە لە کاغەز دروست دەکرێ، ئەوە دینارە، ئەوە دیناری عێراقییە، ئەوە دیناری کوێتییە، دیناری ئوردونییە، ئەوە ڕیالی سعودییە، ڕیالی سودانییە، ئەوە دۆلارە، ئەوە ڕۆبڵی ڕوسییە، ئەوە مارکی فەڕەنسییە، ئەوە یۆڕۆیە، ئەو هەموو جۆرە دراوانە هەن، کە ئێستا عادەتی دنیا وایە هەمووی لە کاغەز دروست دەکرێ، لەبەرئەوەی هەڵگرتنو پاراستنی ئاسانترە، وە کاتی خۆی لە کانزاکان دروست کراوە بە تایبەتیی لە زێڕو زیو.

کورتە باسێک دەربارەی ماڵ و سامان کۆکردنەوە

زانایان مشتومڕیان کردوە لەوبارەوە، کە ئایا هەر کەسێك پارەی وەسەرێك ناو هەڵیگرت، ئەم ئایەتە دەیگرێتەوە، کە دەفەرموێ: ئەوانەی کە پارە وەسەرێك دەنێن، سەرزەنشت کراون؟

زۆربەیان ڕایان وایە، کە هەر پارەو سامانێك، با زۆریش بێ، مادام زەکاتی لێ دەرکرا، واتە: لە (٢،٥٪) یاخود (١/٤٠)، دیارە ئەگەر پارەی نەغدینە، یان ماڵی بازرگانی بێ، بەڵام ئەگەر جۆری دیکەبێ، خەزنە بێ دۆزرابێتەوە، ئەوە حیسابی دیکەی هەیە، مادام زەکاتی لێدەرکرا، هەقی خواو خەڵکی لێ دەرکرا، هەرچەندە زۆریش بێ، ئەم ئایەتە وەك سەرزەنشت نایگرێتەوە.

بەڵام (أبو ذر الغفاري) خوا لێی ڕازی بێ، ڕایەکی دیکەی هەیە، با تەماشای ئەو چەند دەقە بکەین، دەربارەی پەزمەندەکردنی ماڵو سامان:

١) ﴿عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: إِنَّمَا كَانَ هَذَا قَبْلَ أَنْ تُنْزَلَ الزَّكَاةُ، فَلَما أُنْزِلَتْ جَعَلَهَا اللَّهُ طُهْراً لِلأَمْوَالِ، ثُمَّ قَالَ: مَا أُبَالِي لَوْ كَانَ عِنْدِي مِثْلُ أُحُدٍ ذَهَباً أَعْلَمُ عَدَدَهُ وَأُزَكِّيهِ وَأَعْمَلُ فِيهِ بِطَاعَةِ اللهِ﴾ {أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ، برقم: (١٤٠٤)، وَابْنُ مَاجَه، برقم: (١٧٨٧) وغيرهما}.

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عومەر خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ، دەڵێ: ئەم ئایەتە پێش ئەوە بوو، کە زەکات بێتە خوار (زەکات پێویست بکرێت) بەڵام کاتێك کە خوا زەکاتی ناردە خوار، کردی بە مایەی پاکبوونەوەی ماڵو سامانەکان، دوایی (عەبدوڵڵای کوڕی عومەر) گوتی: من بەلامەوە گرنگ نیە ئەگەر بەقەدەر چیای ئوحود زێڕم هەبێ، ژمارەکەی بزانم، وە زەکاتی لێ بدەم، وە لە فەرمانبەریی خوادا بەکاری بێنم.

من تەنیا تێبینییم لەسەر قسەکەی عەبدوڵڵای کوڕی عومەر خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ، ئەوەیە کە دەڵێ: ئەم ئایەتە بەرلەوەی زەکات فەرز بکرێ هاتۆتە خوار!

کە من پێم وایە، وا نیە، بەڵکو پێش ئەوە، زەکات پێویست کراوە، چونکە ئەم ئایەتانە کە لە سوورەتی تەوبەن، لە ساڵی نۆیەمی کۆچییدا هاتوونە خوار، دوای جەنگی تەبووك لە نێوان ساڵانی: (٩ و ١٠)شدا هاتوونە خوارێ، کەواتە: زەکات پێش ئەوە پێویست کراوە.

دیارە مەبەستی ئەوەیە هەر ماڵێك زەکاتی لێدرا، ئەم ئایەتە هەڕەشە نیە بۆ ئەو، مادام زەکاتی لێدرا، کەواتە: بەو پەزمەندە کراوە لە قەڵەم نادرێ، کە سەرزەنشت کراوو ڕەخنەی لێگیراوە.

٢) ﴿عَنِ ابْنِ عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: مَا أُدِّيَتْ زَكَاتُهُ فَلَيْسَ بِكَنْزٍ، وَإِنْ كَانَ تَحْتَ سَبْعِ أَرْضِينَ، كُلُّ مَالٍ لاَ تُؤَدَّى زَكَاتُهُ فَهُوَ كَنْزٌ، وَإِنْ كَانَ ظَاهِرًا﴾ {أَخْرَجَهُ مَالِكٌ، بـرقم: (٣٤٠)، وَعَبْدالرَّزاق، بـرقم: (٧١٤٠)، وَالبَيْهَقِي، بـرقم: (٧٠٢٢)، وَالطَّبَرَانِيُّ فِي (الأوسط)، بـرقم: (٨٢٧٩)}.

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عومەر خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ، دەڵێ: هەر ماڵو سامانێك زەکاتی لێ دەرکرا، بە خەزنەو کەڵەکراو (كنز) دانانرێ ئەگەر لە ژێر حەوت زەوییانیش دابێ، وە هەر ماڵێك زەکاتی لێدەرنەکرا، ئەوە بە پەرمەندەکراو (كنز) دادەنرێ، هەرچەندە ئاشکرا بێو لەبەرچاویش بێ.

٣) هەروەها پێغەمبەر ﷺ لەوبارەوە ئەوەشی لێ گێڕراوەتەوە کە دەفەرموێ: ﴿إِذَا أَدَّيْتَ الزَّكَاةَ، فَقَدْ قَضَيْتَ مَا عَلَيْكَ﴾ {أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ بـرقم: (٦١٨) وَقَالَ: حَسَنٌ غَرِيبٌ، وَابْنُ مَاجَهْ، بـرقم: (١٧٨٨)، وَالحَاكِمُ، بـرقم: (١٤٤٠) ووافقه الذهبی، وَابْنُ حِبَّانَ، بـرقم: (٣٢١٦)، قال شعيب الأرنؤوط: إِسْنَادُهُ حَسَنٌ}.

واتە : ئەگەر زەکاتی ماڵو سامانی خۆتت دا، ئەوەی کە لەسەرت پێویست بووە ئەنجامت داوە.

یانی: ئەو کاتە ئەم ئایەتە کە هەڕەشە دەکات لەوانەی کە سەروەت‌و سامان وەسەر یەك دەنێن، نایگرێتەوە.

٤) ﴿قَالَ ابْنُ عَبْدِ الْبَرِّ، وَرَدَت عَنْ أَبي ذَرّ آثَار كَثِيرَة تَدُلّ عَلَى أَنَّهُ كَانَ يَذهَبُ إِلَى أَنْ كُلّ مَال مَجْمُوعٍ يَفْضُل عَنِ القُوتِ وَسَدَاد العَيْش، فَهُو كَنْزٌ، يُذَمُّ فَاعِلُهُ، وَأَنَّ آيَة الوَعِيد نَزَلَتْ فِي ذَلِكَ" وَخَالَفَهُ جُمهُور الصَّحَابَةِ، وَمَنْ بَعْدَهُمْ، وَحَمَلُوا الوَعِيدَ عَلَى مَانِع الزَّكَاةِ، وَأَصَحّ مَا تمسكوا به، حَدِيث طَلْحَةَ وَغَيْرِهِ فِي قِصَّةِ الأَعْرَابِي، حَيْثُ قَالَ: هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا (يعني الزكاة)؟ قَالَ رسول الله ﷺ: لا، إِلاَّ أَنْ تَطوعَ﴾ {مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ: البُخَارِيُّ، برقم: (٤٦)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (١١)}.

واتە: ئیبنو عەبدولبەڕ دەڵێ: لە ئەبو ذەڕەوە چەند شوێنەوارێکی زۆر هاتوون، ئەوە دەگەیەنن کە ئەو ڕای وا بووە هەر ماڵ‌و سامانێك لە بژیوی خۆت، وە لەوە کە ژیانێکی ئاسایی پێ بگوزەرێنێ، زیاد بێ، بە پارەی پەزمەندەگراوو زەمکراو، لە قەڵەم دەدرێ، وە ئەو کەسەی پارە وەسەریەك دەنێ، بەو شێوەیە، سەرزەنشت دەکرێ، وە ئەم ئایەتە هەڕەشەیەو لەوبارەوە هاتۆتە خوارێ، بەڵام جەماوەری هاوەڵان، وە جەماوەری ئەوانەی دوای وان، وە ئەوانەی دوایی تابعینیش، پێچەوانەی ڕای وییان هەیە، گوتوویانە: ئەم هەڕەشەیە بەس ئەوانە دەگرێتەوە، کە زەکات نادەن، وە ڕاستترین بەڵگەش لەوبارەوە بە بەڵگە هێناویانەتەوە، ئەو دەقەیە کە لە بەسەرهاتی پیاوە ئەعرابییەکەدا هاتوە[1]، {ڕۆژێك ئەعرابییەك دێتە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ لێی دەپرسێ: خوا چی لەسەر فەرز کردوە؟ پێی دەفەرموێ: لە شەوو ڕۆژدا، پێن نوێژ، دەڵێ: چی دیکە؟ دەڵێ: هەر ئەوەندە مەگەر بۆ خۆت خۆبەخشانە لێی زیاد بکەی، (نوێژی سوننەت بکەی)، ئنجا دەربارەی ڕۆژوو لێی دەپرسێ؟ دەڵێ: مانگی ڕەمەزان، دەربارەی زەکاتیش لێی دەپرسێ؟ دەڵێ: ئەویش بۆی دیاریی دەکات، کە زەکات ئەو ئەندازەیە، دەڵێ: ئایا جگە لەوە لەسەرم پێویستە لە ماڵ‌و سامانی خۆم ببەخشم؟ پێغەمبەریش ﷺ، دەفەرموێ: نەخێر، مەگەر بۆخۆت خۆبەخشانە ماڵی دیکە ببەخشی}.

---

١) کە بخاري: ٤٦ و مسلم : ١١، لە کتێبەکانیان دا هێناویانە .

کە ئەمە بەڵگەیەکی بەهێزە لەسەر ئەوەی کە تەنیا زەکات لەسەر ئینسان فەرزە لە حاڵەتی ئاساییدا.

٥) ﴿عَن زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَ: مَرَرْتُ بِالرَّبْذَةِ فَإِذَا أَنَا بِأَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فَقُلْتُ لَهُ: مَا أَنْزَلَكَ مَنْزِلَكَ هَذَا؟ قَالَ: كُنْتُ بِالشَامِ، فَاخْتَلَفْتُ أَنَا وَمُعَاوِيَةُ فِي الَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللهِ، قَالَ مُعَاوِيَةُ: نَزَلَتْ فِي أَهْلِ الْكِتَابِ، فَقُلْتُ: نَزَلَتْ فِينَا وَفِيهِمْ، فَكَانَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ فِي ذَاكَ، وَكَتَبَ إِلَى عُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَشْكُونِي، فَكَتَبَ إِلَيَّ عُثْمَانُ أَنْ أَقْدَمْ الْمَدِينَةَ، فَقَدِمْتُهَا، فَكَثُرَ عَلَيَّ النَاسُ حَتَّى كَأَنَّهُمْ لَمْ يَرَوْنِي قَبْلَ ذَلِكَ، فَذَكَرتُ ذَلِكَ لِعُثْمَانَ، فَقَالَ: لِي إِنْ شِئْتَ تَنَحَّيْتَ فَكُنْتَ قَرِيبًا، فَذَلِكَ الَّذِي أَنْزَلَنِي هَذَا الْمَنْزِلَ، وَلَوْ أَمَّرُوا عَلَيَّ عَبْدًا حَبَشِيًا لَسَمِعْتُ وَأَطَعْتُ﴾{أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ، برقم: (١٣٤١)}.

واتە: زەیدی کوڕی وەهەب (کە یەکێکە لە تابیعیین خوا لێی خۆش بێ)، دەڵێ: بە لای ڕەبذەدا تێپەڕیم (ڕەبذە: شوێنێکە لە نێوان مەککەو مەدینە) لەوێ ئەبو ذەڕم بینی گوتم: بۆ هاتووی بۆ ئێرە؟ (وا دیارە تاقە ماڵە بووە لەوێ؟ ئەویش باسی کرد: هۆکاری ئەوەی کە بۆچی چووە بۆ ئەو شوێنەو بە تەنیا لەوێ دانیشتوە) دەڵێ: من لە شام بووم لەگەڵ موعاویەدا لەسەر ئەم ئایەتە: ﴿وَٱلَّذِينَ يَكۡنِزُونَ ٱلذَّهَبَ وَٱلۡفِضَّةَ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَبَشِّرۡهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾، تێکگیراین، موعاویە گوتی: ئەوە دەربارەی خاوەن کتێبان هاتۆتە خوار (جوولەکەو نەصرانییەکانو ئەوانی دی)، منیش گوتم: دەربارەی ئێمەشو ئەوانیش هاتۆتە خوار، (کە هیچ گومانی تێدا نیە، قسەکەی ئەبو ذەڕ، ڕاستەو، موعاویە نەیپێکاوە، وەك لە شتی دیکەش دا نەیپێکاوە)، جا لە نێوان منو ئەودا، ئەو مشتومڕە بوو، ئەویش نامەی نووسی بۆ عوسمان، (دیارە ئەو کاتە عوسمان خوای لێ ڕازی بێ، حوکمڕانو خەلیفەی مسوڵمانان بووە، وە موعاویەش والی بووە لە شام)، سکاڵای لە بارەی منەوە بۆلا کرد، عوسمانیش نامەی بۆ نووسیم: کە وەرە بۆ مەدینە، منیش چووم بۆ مەدینەو خەڵك زۆر لەسەرم کۆبوونەوە، وەك پێشتر نەیانبینیبم، منیش

ئەوەم بۆ عوسمان باس کرد، گوتم: سەرم زۆر قەڵەباڵغەو خەڵك زۆر دێن بۆلام، ئەویش گوتی: ئەگەر پێت خۆشە بچۆ دەرێی مەدینە، بەڵام نیزیك بە لێمان، زۆر لێمان دوور مەکەوە، ئەوە هۆکاری ئەوەیە کە من هاتوومە ئەم مەنزڵگایە، وە ئەگەر کۆیلەیەکی حەبەشەییشیان لەسەر کردبامە حوکمڕان، گوێم بۆ دەگرتو بە قسەم دەکرد.

کەواتە: هۆکاری ئەوە کە ئەبو ذەر لە ڕەبذە ژیاوە، ئەوە بووە.

ڕای بەندە لەبارەی کێشەی نێوان (أبو ذر)و (معاویة)ەوە:

شایانی باسە من وای تێدەگەم ئەبو ذەری غیفاریی کێشەکەی لەگەڵ موعاویەدا قووڵتر بووە، پێم وایە ئەبو ذەر تەماشای موعاویەی کردوە تەصەڕووف دەکات لە خەزێنەی مسوڵمانان‌دا (بیت المال)، بەملاولادا تەخشانو پەخشانی دەکات، ئەبو ذەڕیش لەسەر ئەوە لەگەڵی تێکگیراوە، وە تەماشای کردوە سەروەتو سامان وەسەر یەك دەنێ، ئیدی لەسەر ئەوە لەگەڵی تێکگیراوە، ئەگەرنا بۆچی لەگەڵ ئەبو بەکر تێکنەگیراوە؟ بۆچی لەگەڵ عومەر تێکنەگیراوە خوا لێیان ڕازی بێ، ئەوە لە لایەك.

پاشانیش کە دەگوترێ: هەر کەسێك زەکاتی ماڵی خۆیدا، هیچ هەقێکی دیکەی لەسەر پێویست نیە، لە حاڵەتی ئاسایی‌دا، ئەدی ئەگەر مسوڵمانان لێقەوماو بوون، دەوڵەمەندیشیان لە نێودا هەبوون، وە خەزێنەی دەوڵەتیش خاڵیی بوو، وە سوپا پێویستی پێی بوو، وە بۆ بەرگریی لە خۆ کردنی مسوڵمانان پێویستییان بە ماڵی دەوڵەمەندان بوون، ئایا بە زەکاتەکە ئیکتیفا دەکرێ، کە دوایی دوژمن بەسەر وڵاتدا بداتو، دەوڵەمەندەکان بە زەکاتیشەوەو بە ماڵو سامانەکانیشیانەوە بفەوتێنێ؟

من ڕام وایە: بە تەئکید نەخێر، کە وەك لەوبارەوە زانایان زۆر قسەیان کردوە شوێنەوارێکیان هێناوە، کە دەڵێ: ﴿إِنَّ فِي الْمَالِ لَحَقًّا سوى الزَّكَاةِ﴾ واتە: لە ماڵو سامان‌دا، جگە لە زەکات، هەقی دیکەش هەیە، بەڵام ئەوە لە حاڵەتی نائاسایی دا، ئەگەرنا لە حاڵەتی ئاسایی دا، دەوڵەمەندەکان زەکاتی خۆیان دەدەن، بەڵام لە حاڵەتی نائاسایی دا کە دەوڵەت پێویستیی پێیەو، مسوڵمانان پێویستییان پێیە،

یان کەسێك کە دەوڵەمەندە، بەڵام لە دەوروبەری دراوسێیەکانی لە برسان دەمرن، یاخود زۆر ئاتاجن، ئەویش سەروەتو سامانی زۆری هەیە، ئایا تەنیا بەوە کە زەکاتەکە دەدا، بەرپرسیارێتیی لەسەر شان لادەچێ؟

پێم وایە نەخێر، چونکە ئایەتەکان ئەوە دەگەیەنن‌و، تەنیا باسی زەکات ناکەن بۆ نموونە: ﴿ وَفِيٓ أَمۡوَٰلِهِمۡ حَقّٞ لِّلسَّآئِلِ وَٱلۡمَحۡرُومِ ١٩ ﴾الذاريات، واتە: لە سامانەکانیان دا ماف هەیە بۆ داواکەر (سواڵکەر)و بۆ بێبەش.

وە خوا ﷻ دەفەرموێ: بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿ أَرَءَيۡتَ ٱلَّذِي يُكَذِّبُ بِٱلدِّينِ ١ فَذَٰلِكَ ٱلَّذِي يَدُعُّ ٱلۡيَتِيمَ ٢ وَلَا يَحُضُّ عَلَىٰ طَعَامِ ٱلۡمِسۡكِينِ ٣ فَوَيۡلٞ لِّلۡمُصَلِّينَ ٤ ٱلَّذِينَ هُمۡ عَن صَلَاتِهِمۡ سَاهُونَ ٥ ٱلَّذِينَ هُمۡ يُرَآءُونَ ٦ وَيَمۡنَعُونَ ٱلۡمَاعُونَ ٧ ﴾ الماعون.

وەك دەبینین: خوا هەڕەشە لە کەسانێك دەکات، کە هاوکاریی لە خەڵك دەگرنەوە، نەك تەنیا زەکات هاوکاریی گێڕانەوە لە مسوڵمانان، لە کاتێکدا کە پەکیان لەسەر تۆ دەکەوێ، تاوانە، چونکە ئەو کاتە، بە تەئکید ئەو ماڵو سامانە کە خوا دەیدا بە تۆ، ئەمانەتێکە لەلای تۆو دەبێ لە بەرژەوەندیی کۆمەڵگاو خەڵکدا بەکاری بێنی.

وە من لە مەوسووعەی (خواپەرستیی ئیسلامیی) لە بەرگی سێ، لە باسی زەکاتدا، بە تەفصیلێ لەوبارەوە قسەم کردوە، وە ڕای زانایانم هێناوە، کە لە حاڵەتە نائاساییەکاندا، دەبێ دەوڵەمەندەکان هەست بە بەرپرسیارێتیی بکەن، بەرانبەر بە کۆمەڵگا، بەڵکو دەسەڵاتی شەرعیی بۆی هەیە بە زۆر، پێداویستیی خەڵکی دیکە لە ماڵو سامانی وان، دابین بکات، مادام خەڵکێك هەبێ، وە دەوڵەتیش توانای نەبێ، بەتایبەتیی لە کاتی بەرگریکردنی لە قەوارەی ئیسلامییدا.

(إِبْنُ تَيمِية) ڕەحمەتی خوای لێ بێ، دەڵێ: ئەو دەوڵەمەندانە ئەگەر هەندێك لە ماڵەکەیان بکەنە بەلاگێڕی باقی مسوڵمانان، خۆشیان‌و ماڵەکەی دیکەی خۆیشیان

كە دەمێنێتەوە، باشترە، وەك لەوەی كە دوژمن بەسەریان دا بدات و هیچیان نەمێنێ.

كە بە تەئكید ئەوە ڕای ڕاستە، ئەوەی ئەبو ذەریش خوای لێ ڕازی بێ، پێم وایە كێشەكەی قووڵتر بووە لەگەڵ موعاویەدا، وەك گوتم: موعاویە هەڵسوكەوتی ناشەرعییانەی لە ماڵو سامانی (بیت المال)دا كردوە، لەسەر ئەوە زیاتر لەگەڵی تێكگیراوەو ڕەخنەی لێگرتوە، وە لە ڕاستییدا ئەگەر هەر ئایەتێكیش كە لە قورئاندا هاتوە، لە سیاقێكدا كە باسی جوولەكەو نەصرانییەكان دەكات، بگوترێ تایبەتە بەوانەوە، ئەوە وەك حذیفەی یەمانیی گوتوویەتی: ﴿نِعْمَ الإِخْوَة لَكُمْ بَنُو إِسْرَائِيل، إِنْ كَانَ لَكُمْ كُلُّ حُلْوَة، وَلَهُمْ كُلُّ مُرَّة!! ﴾ {أَخْرَجَهُ الحَاكِمُ برقم: (٣٢١٨)، وَقَالَ صَحِيح الإِسْنَاد، وَلَمْ يُخْرِجَاهُ، وَوَافقهُ الذَّهَبِي}[1].

واتە: بەنی ئیسرائیل باشترین بران بۆ ئێوە، ئەگەر هەموو شتێكی شیرین بۆ ئێوەبێ و، هەموو شتێكی تاڵیش بۆ ئەوان بێ!

دیارە ئەو لەو سیاقەدا وایگوتوە، وەك لە تەفسیری سوورەتی (المائدة)دا هێنامان، كە خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْكَـٰفِرُونَ ﴿٤٤﴾﴾المائدة، لەوێدا وایگوتوە، كە ئەوە بەڵێ لە سیاقێكدا دەربارەی ئەهلی كیتاب قسە دەكات، بەڵام بە تەئكید مسوڵمانانیش دەگرێتەوە، وە خوای پەروەردگار بۆیە بۆ مسوڵمانانی باس دەكات، كە ئێوەش وەك وان مەبن، ئەگەرنا هەمان هەڕەشە، كە ئەوان دەگرێتەوە، ئێوەش دەگرێتەوە، وە ئێمە مافی ڤیتۆمان نیە لە بەرانبەر خوای دادگەرو، لە بەرانبەر قانوونەكانی خوادا.

كە دەفەرموێ: ﴿فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾، موژدەیان پێ بدە بە ئازارێكی بە ئێش، بێگومان ئازار هەر بە ئێشە، بەڵام وا دیارە ئەو ئازارە زۆر ئێشدارو بە ژانە،

---

١) روح المعاني: ج ٣، ص ٤٤٤. ئەو سێ ئایەتە لەلای حوزەیفە خوێنرانەوە (كە باسی ئەوە دەكەن، كە كەسێك حوكم نەكات بەوەی خوا ناردوویەتە خوار: كافرن، ستەمكارن، لارێن) پیاوێك گوتی: ئەوە دەربارەی جوولەكەكان هاتۆتە خوارێ، حوزەیفەش گوتی: {نِعْمَ الإِخْوَة لَكُمْ بَنُو إِسْرَائِيل...}

بۆیە خوا ﷻ بە وشەی ﴿أَلِيمٍ﴾، وەسفی دەكات، هەڵبەتە موژدەش بۆ شتی خۆشە، بۆیە ئەمە دوو واتای لێ وەردەگیرێن:

١/ واتە: ئەگەر ئەوان موژدەو دڵخۆشییەك هەبێ بۆیان، ئەوەیە: كە هەواڵی ئازاری بە ئێشییان پێ بدرێ.

٢/ یاخود ئەوە جۆرێكە لە گاڵتە پێكردن، وەك تۆ دوای ئەوەی كە زۆرت ئامۆژگاریی كەسێك كردوەو بە قسەی نەكردووی، پێی دەڵێی: دە بخۆ دەی، هەڵگرەوە، وەك جۆرێك لە گاڵتە پێكردنو شەماتە پێكردن.

ئنجا ئایا ئەو موژدە پێدانی ئازاری بە ئێش، كەیو لە كوێدایە؟

خوای بەرز لە ئایەتی دوای ویدا ڕوونی دەكاتەوە، دەفەرموێ: ﴿يَوۡمَ﴾، ئەو سزایە دەچێژن لە ڕۆژێكدا ﴿يُحۡمَىٰ عَلَيۡهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ﴾، كە ئەو زێڕو زیوە گەرم دەكرێو سوور دەكرێتەوە لە ئاگری دۆزەخدا، نەیفەرموە: (تُحْمَى) خۆی گەرم دەكرێ، بەڵكو فەرموویەتی: ﴿يُحۡمَىٰ عَلَيۡهَا﴾، ئاگری دەخرێتە سەر، ئنجا شتێك بۆخۆی گەرم بكرێ جیایەو، ئاگری بخەیە سەرێو بنەوەو سەرەوەی گەرم دابێتیو سووری بكەیەوە، جیایە، ئەوە دیارە ماناكەی زۆر بەهێزترە، ئنجا لە كوێشدا؟ لە ئاگری دۆزەخدا!

ئنجا زانایان گوتوویانە: بۆچی خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿يَوۡمَ يُحۡمَىٰ عَلَيۡهَا﴾، خۆ لەوێدا دوو شتی باس كردوون: ﴿ٱلذَّهَبَ وَٱلۡفِضَّةَ﴾، بۆچی نەیفەرمووە: (يَوۡمَ يُحۡمَىٰ عَلَيهِمَا)؟!

دەڵێ: چونكە كۆی زێڕو زیوەكە، كۆی دراوەكە كە پەزمەندە دەكرێ بە مێ (مُؤَنّث) دادەنرێ، چونكە: (كُلُّ جَمْعٍ مُؤَنّثٌ) بەو ئیعتیبارە ڕاناوی مێینەی بۆ بەكارهێناوە، كە دیارە مێینەی مەجازییە.

ئنجا ئایا بۆچی ئاگری دەدرێتە بەرو، سوور دەكرێتەوەو گەرم دادەهێنرێ؟

﴿فَتُكْوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ﴾، ﴿فَتُكْوَىٰ بِهَا﴾.

واتە: پێی داخ دەکرێ، نێوچەوانەکانیان، لا تەنیشتەکانیان، پشتەکانیان.

(جِبَاه)، کۆی (جَبْهَة)یە، دەڵێ: (مَوْضِعُ السُّجُودِ مِنَ الرَّأْسِ) ئەو شوێنەی سەر، کە سەجدەی پێ دەبردرێ.

(جُنُوب)یش کۆی (جَنْب)ە، (جَنْب) واتە: تەنیشت کە ئینسان دوو (جَنْب)ی هەن، ڕاستو چەپ.

(ظُهُورِ)یش کۆی (ظَهْر)ە، (ظَهْر) واتە: پشت، پێچەوانەی (بطن)ە، واتە: سك.

لەوبارەوە ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ هەیە دەفەرموێ: ﴿مَا مِنْ رَجُلٍ لا يُؤَدِّي زَكَاةَ مَالِهِ، إِلاَّ جُعِلَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ صَفَائِحُ مِنْ نَارٍ، فَيُكْوَى بِهَا جَنْبُهُ وَجَبْهَتُهُ وَظَهْرُهُ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ، حَتَّى يُقْضَى بَيْنَ الْعِبَادِ، ثُمَّ يُرَى سَبِيلَهُ إِمَّا إِلَى الْجَنَّةِ، وَإِمَّا إِلَى النَّارِ﴾{أَخْرَجَهُ أَحْمَدُ، بِرقم: (٨٩٦٥)، وَمُسْلِمٌ، بِرقم: (٩٨٧)، وَأَبُو دَاوُدَ، بِرقم: (١٦٥٨)، وَالنَّسَائِيُّ، بِرقم: (٢٤٤٢)}.

واتە: هیچ پیاوێك نیە زەكاتی ماڵو سامانی خۆی دەرنەكات، مەگەر ڕۆژی قیامەت ئەو ماڵو سامانە، بۆی دەكرێتە چەند لەوحێكی لە ئاگردا سوورەوەكراو، پاشان لاتەنیشتیو نێوچەوانیو پشتی پێی داخ دەكرێ، لە ڕۆژێكدا كە ئەندازەكەی پەنجا هەزار ساڵە، هەتا دادوەریی دەكرێ لە نێوان بەندەكاندا، ئنجا دوای ئەوە ڕێیەكەی خۆی پێشان دەدرێ، یان بەرەو بەهەشت، یاخود بەرەو دۆزەخ. {ئەگەر بەو سزایەش پاك نەبووبێتەوە، یاخود گوناهی دیكەشی هەبن}.

زانایان باسیان کردوە، کە بۆچی خوای کاربەجێ ئەو سێ ئەندامەی باس کردوون؟ (جبهة، جنب، ظهر) (نێوچەوان، تەنیشت، پشت) زۆر شتیان گوتوە، دەگونجێ بڵێین:

١ - نێوچەوانیان داخ دەکرێ، لەبەرئەوەی کە نێوچەوانی خۆیان گرژ کردوە، لە هەژارانو نەداران، کاتێك داوای هاوکارییان لێکردوون، خۆیان مۆنو مرچ کردوە.

٢ - وە بۆیە کەلەکەو لاتەنیشتیان، داخ دەکرێن، لەبەر ئەوەی کە ئەوانە کاتێك کە خەڵك داوای هاوکاریی لێ کردوون، کەلەکەو تەنیشتیان لە خەڵك کردوەو

ڕوویان لێ وەرسوڕاندوون، یاخود لەبەر ئەوەی کە لەسەر ئەو لاتەنیشتانە لەسەر جێی نەرمو گەرم زۆر خەوتوون، بەماڵی حەڕام، وە مافی خەڵكو هەژارو نەداریان لە ماڵەکەی خۆیان دەرنەکردوە.

٣ - وە پشتیان، داخ دەکرێ لەبەرئەوەی کە پشتیان لە هەق کردوە، پشتیان لە هەژارو نەداران کردوەو، پشتیان لە مافی خەڵك کردوە؟

فریشتەکانیش پێیان دەفەرموون: ﴿هَٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ﴾، واتە: ئەمە سزای ئەوەیە کە خۆتان پاشەکەوتتان دەکردن، پەزمەندەتان دەکردو خڕتان دەکردەوە سەریەك، ﴿فَذُوقُوا مَا كُنتُمْ تَكْنِزُونَ﴾، واتە: سزای ئەوەی کە خڕتان دەکردەوە سەریەك، بچێژن.

هەڵبەتە وەك باسمان کرد، ئەوە هی کەسانێکە کە ئەو سەروەتو سامانە کە خڕی دەکەنەوەو پەزمەندەی دەکەن، هەقی خواو خەڵکی لێ دەرناکەن، ئەگەرنا دەوڵەمەندییو سەروەتو سامان هەبوون لە ئیسلامدا، شتێکی خراپ نیە، وەك پێشتریش باسمان کردوە، پێغەمبەریش ﷺ فەرموویەتی: ﴿نِعْمَ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ﴾ {رَوَاهُ البُخَارِيُّ، فِي (الأدب المفرد) (٢٩٩)، وَأَحْمَدُ، (١٧٨٣٥)، وغيره عَنْ عَمْرِو بْنَ الْعَاصِ رضي الله عنه، وَقَالَ الألباني: إِسنَادُهُ صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ مُسْلِم}.

واتە: باشترین شت ماڵی حەڵاڵە بۆ پیاوی چاك، بەڵێ، ئیسلام نیعمەتەکانی دنیا بە خراپ دانانێ، بەمەرجێ بە حەڵاڵیی وەدەست بێن، وە لە سنووری شەرع دا سوودیان لێ ببینرێ.

مەسەلەی سێیەم : لە ئایەتی ژمارە (٣٦)دا خوای زاناو شارەزا باسی مەسەلەیەکی دیکە دەکات، کە کافرەکانو هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، لادانێکی زۆریان تێدا کرد بوو، ئەویش مەسەلەی مانگەکانە، مانگەکانی ساڵ، بۆیە خوا ﷻ لەم ئایەتەدا ئەو مەسەلەیە ڕاست دەکاتەوە، چونکە قورئان هەمیشە ئەو شتانەی کە خەڵك تێیان دا لایداوەو لار بووە، ڕاستی کردوونەوە، جا چ هی جوولەکەو نەصرانییەکان بن، چ هی هاوبەش بۆ خوا دانەران بن، هی خەڵك بە گشتی بن،

چ لە بواری سیاسیی، چ لە بواری کۆمەلایەتیی، چ لە بواری ئابووریی دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ عِدَّةَ ٱلشُّهُورِ عِندَ ٱللَّهِ ٱثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِى كِتَـٰبِ ٱللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ مِنْهَآ أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا۟ فِيهِنَّ أَنفُسَكُمْ ﴾.

واتە: بێگومان ژمارەی مانگەکان (واتە: مانگەکانی ساڵ) لە لای خوا دوازدە مانگن لە نووسینی خوادا، {لە بڕیاری خوادا، یان لەو تۆمارگایەدا کە خوا هەموو شتەکانی خۆی تێدا تۆمار کردوون: لە (اللوح المحفوظ)} هەر لەو ڕۆژەوە کە خوا ئاسامانەکانو زەوی بەدی هێناون، چواریان جەنگیان تێدا قەدەغە کراوە، بۆیە ستەم لە خۆتان مەکەن لەو چوار مانگەدا.

لەوبارەوە با سەرەتا ئەم فەرموودەیە بێنین:

﴿عَنْ أَبِي بَكرةَ رضي الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ خَطَبَ فِي حَجَّتِهِ، فَقَالَ: أَلا إِنَّ الزَّمَانَ قَدْ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَومَ خَلَقَ اللهُ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضَ، السَّنَةُ اثْنا عَشَرَ شَهْرًا، مِنْها أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ، ثَلاثٌ مُتَوَالِيَاتٌ: ذُو الْقِعْدَةِ وَذُو الْحِجة وَالْمُحَرَّمُ، وَرَجَبُ مُضَرَ، الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (٢٠٤٠٢)، وَالبُخَارِيُّ، برقم: (٥٢٣٠)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (١٦٧٩)، وَأَبُو دَاوُدَ، برقم: (١٩٤٧)، وَأَخْرَجَهُ أَيْضا ابْنُ حِبَّانَ، برقم: (٥٩٧٤)}.

واتە: ئەبی بەکرە خوا لێی ڕازی بێ، دەگێڕێتەوە، دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لەو حەجەدا کە کردی، وتاری داو فەرمووی: ئاگاداربن! ڕۆژگار سووڕاوەتەوە، وەك ئەو کاتەی کە خوا ئاسمانەکانو زەوی دروست کردوون، هاتۆتەوە شوێنی خۆی، ساڵ دوازدە مانگە، چواریان حەرامن، (واتە: جەنگیان تێدا قەدەغەیە)، سێیان بە دوای یەکدان (ذُو الْقِعْدَةِ وَذُو الْحِجة وَالْمُحَرَّم)، وە (رجب)یش بە تەنیایە، بە پێی سەرژمێری هۆزی (مُضَر) کە دەکەوێتە نێوان (جُمَادَى وَشَعْبَانَ).

لەبەر ئەوەی کە عەرەب (ربيعة و مُضَر) بوون، (ربيعة) جۆرێك لە سەرژمێری دیکەیان هەبووە، بۆ مانگەکان (رَجَب)یان لە نێوان (جُمَادَى وَ شَعْبَان)دا دانەناوە، بۆیە پێغەمبەر ﷺ دیارییکردوە کە ئەوەی (مُضَر) ڕاستە.

ئایا لێرەدا مەبەستی پێغەمبەری خوا ﷺ چی بووە؟

بێگومان ئەگەر بێتو ئێمە لە سیرەو ژیانی نەکۆڵینەوە، نازانین پێغەمبەر ﷺ بۆچی هەندێك شتی فەرمووە؟!

ئێستا ئەوەی کە دەفەرموێ: ﴿وَرَجَبُ مُضَرَ الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ﴾ کە (جَمادی)یشی پێ دەڵێن، (جُمَادَى)شی پێ دەڵێن، بۆیە دیاریی کردوە، چونکە دیارە (رَجَب) لەلای (ربیعة) بە جۆرێکی دیکە دانراوە لە ڕیزبەندیی مانگەکاندا.

ئەدی بۆچی لێرە دەفەرموێ: ڕۆژگار وەك ئەو کاتەی کە خوا دنیای دروست کردوە، ئاسمانەکانو زەوی هێناونە دی، وەك خۆی لێ هاتۆتەوە؟

چونکە عەرەبەکان عادەتیان وابوو، مانگەکانیان دەستکاریی دەکرد، دەڵێن: هەندێك ساڵیان دەکردە سێزدە (١٣) مانگ، دوایی لە ساڵی داهاتوودا مانگێکیان کەم دەکردەوە، بۆ ئەوەی جووت بێتەوە، یاخود لە چوار مانگە قەدەغەکان، ئەگەر مانگێك زانیبایان پێویستییان بە شەڕ هەیە، دەیانگوت: ئەو مانگەمان حەڵاڵ کرد، وە مانگێکی دیکەیان قەدەغە دەکرد!

وە ئەو ساڵە کە ئەبو بەکر خوا لێی ڕازی بێ، حەجی کردوە، لە (ذُو الْقِعْدَةِ)دا حەجی کردوە، واتە: لە (ذُو الْقِعْدَةِ)دا لە عەرەفاتدا ڕاوەستاوەو، مەناسیکی حەجی جێبەجێ کردوون، بۆچی؟

چونکە عەرەبەکان وایان دەستکاریی کردبوو بە پێی عورفو باوی ئەوان (ذو القعدة) ببووە (ذو الحجة).

ڕیزبەندییەکەیان تێکداوە، هەر بۆیەش پێغەمبەر ﷺ بۆخۆی ئەو ساڵە، نەچووە بۆ حەج، چونکە دوایی لەو ساڵەدا کە پێغەمبەری خوا ﷺ حەجی کرد، کە ساڵی دە (١٠)یەمە، ڕیزبەندییەکە هاتبووەوە شوێنی خۆی، وە لەبەر هۆکارێکی دیکەش کە پێشتر باسمان کردوە، کە موشریکەکان بە ڕووتیی بە دەوری کەعبەدا طەوافیان دەکرد.

مانگە عەرەبییەکان، مانگە مانگییەکان (الأشهر القمرية)

دیارە ئەمانە ناوەکانیانن: (محرم، صفر، ربیع الأول، ربیع الثاني، جمادى الأول، جماد الثاني، رجب، شعبان، رمضان، شوال، ذُوالْقَعِدَةِ، ذو الحجة).

(السخاوي) لە نامیلکەیەکی دا بە ناوی: (المشهور فِي أسماء الأيام والأشْهُر) کە (ابْنُ كَثِير) لە تەفسیرەکەی خۆیدا لێیەوە نەقڵ دەکات، وەك لە: (المصباح المنير فِي تهذيب تفسير ابن كثير)[1] دا هێناویەتی، هۆی ناونرانی مانگەکان، وە پاشان چۆنیەتی کۆکرانەوەیان بەم شێوەیە دێ:

یەکەم (محرم): کە بە (مُحَرَّمون، محرَّمات، ومحاريم)، واتە: بە سێ جۆر کۆ دەکرێتەوە، بۆچی ناوی لێنراوە (محرم)؟

لەبەرئەوەی کە مانگێك بووە جەنگی تێدا قەدەغە کراوە، یاخود بۆ داکۆکی کردن لەسەر ئەوە کە جەنگی تێدا قەدەغە کراوە.

دووەم (صفر): کە بە (أصفار) کۆ دەکرێتەوە، بۆچی ناوی لێنراوە (صفر)؟

چونکە ئەو مانگە ئەوکاتە کە ناویان لێناوە، عەرەبەکان ماڵەکانی خۆیان چۆڵ کردوە، بەوە دەگوترێ: (صَفِرَ المَكانُ إذَا خَلاَ)، شوێنەکە چۆڵ بوو.

سێیەم (ربیع الأول): کە بە (أربعاء) وە (أربعة) کۆ دەکرێتەوە.

لەبەر ئەوەی ئەو کاتەی ئەو ناوەیان لەو مانگە ناوە، لە مەنزڵگاکانی خۆیاندا نیشتەجێ بوون (لارتباعهم فِيهِ، ارتبَعَ فِي المَكان: أقام)، واتە: نیشتەجێ بوون، وە بەملاولادا نەچوون.

چوارەم (ربيع الثاني): ئەمیش وەك هی یەکەمە.

---

[1]) ص ٥٦٦، ٥٦٧ .

پێنجەم (جُمَادَی الأول): كە بە (جُمادی الأول)، وە (جُمادی الأولی)ش دێ، واتە: هەم بە (مُذَكَّر)، وە هەم بە (مُؤَنَّث) دێ، وە بە (جُمادیات) كۆ دەكرێتەوە.

بۆیەش ئەو ناوەی لێنراوە، چونكە لەو كاتەدا ئاو بەستوویەتی، دیارە لە كاتی ناونرانی یەكەمی ئەو مانگەدا، ئەگەرنا مانگە عەرەبییەكان لەگەڵ هەموو كەشەكانی ساڵدا دەسوورێن.

شەشەم (جُمَادی الثاني): یان (جُمَادی الثانیة): ئەویش بە هەمان شێوە.

حەوتەم (رَجَب)، كە بە (أَرْجَاب) وە (رِجَاب) وە (رَجَبَات)، واتە: بە سێ جۆر كۆ دەكرێتەوە، ئەویش لە چییەوە هاتوە؟

دەڵێ: (الترجیب: التَّعظِیم)، چونكە خوای پەروەردگاریان تێدا بە مەزن گرتوە.

هەشتەم (الشعبان)، بە (شعابیب) وە (شعبانات) بە دوو شێوە كۆ دەكرێتەوە.

ئەویش لەوەوە هاتوە (مِنْ تَشَعُّبِ القَبَائِلِ فیه) لەو مانگەدا هۆزەو تیرەكان لێك بلاّوبوون.

نۆیەم (رمضان)، كە بە (رمضانات) وە بە (رماضین) وە (أرمضة) واتە: بە سێ جۆر كۆدەكرێتەوە لە چییەوە هاتوە؟

وشەی: (رمضاء)، واتە: گەرما، دەگوترێ: (رَمِضَ الفِصَالُ إذَا عَطَشَ)، (فِصْال) واتە: بەچكە حوشتر كە تینووی دەبێ و دەبێتە (رمضاء)،(رَمِضَ) واتە: گەرمای بوو، (رمضاء) واتە: زۆر زۆر گەرم، دیارە ئەو كاتە كە ئەو مانگە ئەو ناوەی لێنراوە، كاتێكی گەرم بووە، دەبێ هاوین بووبێ، یان تەمووز بووبێ.

دەیەم (شوال)، كە بە (شواول)و (شواویل) وە (شوالات)، ئەمیش بە سێ جۆر كۆ دەكرێتەوە، لە چییەوە هاتوە؟

(من شالتِ الإبلُ أذنابَها لتُطْرَق) كە حوشتر كلكی بەرز دەكاتەوە لە كاتی جووت بووندا.

یازدەیەم (ذو القعدة): کە بە (ذوات القَعدة) کۆ دەکرێتەوە.

(لقعودهم من الترحال)، لەبەرئەوەی لەو مانگەدا، ئەو کاتەی ئەو ناوەیان لێناوە، وازیان لە کۆچ و کۆچباریی هێناوەو، لە شوێنی خۆیان نیشتەجێ بوون.

دوازدەیەم (ذو الحجة)، کە بە (ذوات الحجة) کۆ دەکرێتەوە.

لەبەر ئەوەی کە لەو مانگەدا، زۆربەی مەناسیکی حەجیان ئەنجامداوە، بە تایبەت ڕاوەستان لە عەرەفە.

ناوی حەوت ڕۆژەکانی هەفتە

یەك شەم (الأحد): کە بە (آحاد) وە بە (أوحاد) وە بە (وحود) کۆدەکرێتەوە.

دوو شەممە (الإثنين): بە (الأثاني) کۆدەکرێتەوە.

سێ شەممە (الثلاثاء): کە بە (الثلاثاءات)، وە بە (أثاليث) کۆدەکرێتەوە.

چوار شەممە (الأربعاء): کە بە (الأربعاوات) و (أرابيع) کۆدەکرێتەوە.

پێنج شەممە (الخَمِيس): کە بە (أخمس)و(أخاميس) کۆدەکرێتەوە.

هەینی (الجُمُعَة): کە بە (الجُمع) و (جُمَاعَات) کۆدەکرێتەوە.

شەممە (السبت): دەڵێ: (السَّبْتُ: وَهُوَ القَطْع لإنتِهاء العَدَدِ) لەبەرئەوەی لێرە ژمارەی ڕۆژەکان کۆتایی دێ، ئەویش بە (أسبت) و (سبوت) کۆ دەکرێتەوە.

شایانی باسە: لێرەدا خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ژمارەی مانگەکان لەساڵدا لە لای خوا ﷻ دوازدە (١٢)ن، دەگونجێ مەبەست پێی مانگەکانی ساڵی خۆریی، (السنة

الشمسية)ش بێ، بەڵام بە پێی سیاق دەزانین، وە بە پێی عورف باوی نەتەوەی عەرەبیش، کە زیاتر بە مانگە عەرەبییەکان، یان مانگە قەمەرییەکان حیسابو کتابیان کردوە، دەزانین کە مەست پێیان ئەو مانگانەیە کە بە مانگ (قمر) حیساب دەکرێن، واتە: (السنة القمرية).

دیارە مانگ بە گشتی، سێ حاڵەتی هەن: (هلال) و (بدر) و (مُحاق)، خاوەنی (مختار الصحاح) دەڵێ: (هلال: أولُ الليلة، والليلة الثانية والثالثة) هەرسێکیان شەوی یەك شەوەو، دوو شەوەو، سێ شەوە، پێیان دەگوترێ: (هلال) کە بەقەدەر دەمە داسێکی بچووکە.

ئنجا دوایی پێی دەگوترێ: (القمر) هەتا دەبێتە پازدە، لە پازدە کە تەواو دەبێو، جێخونکە دەکات، پێی دەگوترێ: (بدر)، دەڵێ: (بَدر القَمَر أي إكْتَمَلَ) تەواو بوو، ئنجا لە دوای ئەوە، هەر (قمر)ی پێی دەگوترێ، تاکو دەگاتە حاڵەتی (مُحاق)، کە لە (مَحْق)ەوە هاتوە، واتە: لەبەین چوونو نەمان، هەتا سێ شەوی کۆتایی، واتە: ئەگەر مانگەکە سی پڕ بێ (٢٨، ٢٩، ٣٠)، ئەگەر (٢٩)ش بێ لە (٢٧، ٢٨، ٢٩)، مانگ پێی دەگوترێ: (محاق).

پێشتریش هێنامان کە خوا دەفەرموێ: ﴿ فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِ ﴾، هەندێك لە توێژەرەوان گوتوویانە: واتە: لە قورئاندا، بەڵام ئەوە ڕاست نیە، چونکە لەو کاتەوە کە خوا ئاسمانو زەوی دروست کردوون، قورئان لەبەردەستی ئێمەدا نەبووەو، کتێبەکانی دیکەش نەبوون، دوایی خوای پەروەردگار کتێبەکانی دیکەی دابەزاندوون، وە قورئان دوایین کتێبی خوای پەروەردگارە.

ئنجا ﴿ فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِ ﴾:

١ / دەگونجێ لێرەدا (كِتاب)، چاوگ (مصدر) بێ، واتە: (فِي كِتابة الله) لە نووسینی خوادا، کە لەلای خۆی بڕیاری داوە.

٢ / یاخود (فِي حكم الله) یانی: لەو سیستەمو یاسایەدا کە خوا دایناوە بۆ ژیانی بەشەر.

٣ / وە دەشگونجێ مەبەست لە (كتاب) لێرەدا لە (اللَّوْح المَحْفوظ)بێ، كە ئەو دروستكراوە گەورەیەیە كە خوای زاناو توانا هەموو زانیارییەكانی خۆی كە پەیوەندییان بە دروستكراوەكانی خواوە هەیە، لەوێدا تۆماری كردوون.

٤ / یاخود لە نەخشەدانانو ئەندازەگیریی خوای بالادەست دا، دەگونجێ هەر كام لەم مانایانەی هەبێ.

كە دەفەرموێ: ﴿ يَوْمَ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ ﴾، واتە: لە سەرەتاوە، هەر لەو ڕۆژەوە خوا ئەم كەونو كائیناتەی داناوە.

خۆر یەك سووڕ بە دەوری خۆیدا تەواو كردوە، لە ماوەی دوازدە (١٢) مانگدا، هەروەها مانگیش دوازدە (١٢) جار بە دەوری زەویدا دەخولێتەوە، لە ماوەی سالێكداو، لە ئەنجامدا دوازدە (١٢) مانگەكان پەیدا دەبن، كە دیارە مانگی خۆریی‌و، مانگی مانگییش (١٠، ١١) ڕۆژیان جیاوازیی هەیە، هەر بۆیەش سالی كۆچیی (سالی مانگیی) دەسووڕێ لە هەموو كەشەكانی سالدا، بەلام سالی خۆریی هەر لە شوێنی خۆیەتی.

خوا ﷻ كە دەفەرموێ: ﴿ مِنْهَآ أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ﴾، بە تەئكید مەبەست لەو چوار مانگە قەدەغەكراوانەیە، كە جەنگیان تێدا قەدەغە كراوە، ئنجا دیارە جەنگ لە مانگەكانی دیكەش دا هەر قەدەغە بووە، بەلام لێرەدا مەبەست ئەوە بووە كە جەنگێك بۆ شت ڕەوا بێ، بیكەی، هەر نابێ لەو مانگانەدا بیكەی، یانی: لایەنی كەم، با سێیەك (١/٣)ی سالّ خەلك پشوویان هەبێ، لە یەك ئەمین بن‌و، بتوانن، بەملاولادا بچن، لەیەك دلنیابن، هێمنیی‌و ئاساییش هەبێ، بۆ ئەوەی بازرگانیی بكەن، كارو كەسابەت بكەن، سەفەر بكەن، ئەگەرنا لە هەموو مانگەكاندا، شەڕو دەستدرێژیی هەر قەدەغەیە.

هەلبەتە ئەوەش زانایان مشتومڕێكی زۆریان لەبارەوە كردوە، وە من لە بەرگی یەكەمی ئەم تەفسیرەدا لە سووڕەتی (البقرة)دا هێناومە، لە تەفسیری ئەو ئایەتەدا كە دەفەرموێ: ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلشَّهْرِ ٱلْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۖ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ

كَبِيرٌ ﴿٢١٧﴾﴾، واتە: دەربارەی مانگە حەڕامەکان، پرسیارت لێدەکەن، جەنگ تێیان دا چۆنە؟ بڵێ: جەنگ تێیدا (گوناهێکی) گەورەیە، بەڵام ئایا ئەوە نەسخ بۆتەوە؟ یاخود هەر ماوە؟ بە تەئکید ڕای زیاتری زانایان وایە کە نەسخ نەبۆتەوە، ئەدی بۆچی پێغەمبەر ﷺ هەندێك لە جەنگەکانی، لە مانگە حەڕامەکاندا کردوون؟

زانایان، دەڵێن لەبەرئەوەی کە لەو کاتانەدا، هێرش کراوەتە سەر مسوڵمانان، واتە: جەنگ لەو مانگانەدا قەدەغەیە، کە تۆ دەست پێشخەر بی، بەڵام ئەگەر دەست درێژییت بکرێتە سەر، بەرگریی لە خۆ کردن قەدەغە نیە، ئەم ڕایەش ڕێککەوتن (توفیق) دەکات لە نێوان ئەو دەقانەدا، کە هەندێکیان وا دەگەیەنن: جەنگ لەو مانگانەدا هەر لە جێی خۆی بێو، قەدەغەبێ، هەندێکیش وا دەگەیەنن: کە جەنگ لەو مانگانەدا، ڕەوا بێ، قەدەغەی لەسەر لاچوو بێ، ئەویش بەوە کە بگوترێ: جەنگی هێرش بەرانە قەدەغەیە، بەڵام جەنگی بەرگرییکارانە، قەدەغە نیەو ڕەوایە.

بۆیە خوای پەروەردگار هەر لەو ئایەتەی سوورەتی (البقرة)شدا دەفەرموێ:

﴿قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَكُفْرٌۢ بِهِۦ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِۦ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ ٱللَّهِ ۚ وَٱلْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ ٱلْقَتْلِ ...﴿٢١٧﴾﴾.

واتە: بڵێ: جەنگ لەو مانگانەدا گەورەیە (قەدەغەیە)، بەڵام خەڵك لە ڕێی خوا لادان، وە ڕێگرتن لە مزگەوتی حەڕام، وە کوفر پێکردنی، لەلای خوا گەورەترە، وە ئازاردانی مسوڵمانان لەلای خوا، گەورەترە (لە جەنگ کردن لەو مانگە قەدەغانەدا).

چونکە ئەو مانگانەش بۆیە جەنگیان تێدا قەدەغە کراوە، لەبەر بەرقەرارکردنی هێمنییو ئاساییشو ئازادیی خەڵك، ئنجا کەسێك ئەو مانگانە ئیستیغلال بکاتو مسوڵمانانی تێدا ئەزیەت بداو، هێرشیان بکاتە سەرێ، ئەوە مسوڵمانان بۆیان هەیە بەرگریی لە خۆیان بکەن.

دوایی خوا دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلْقَيِّمُ﴾، ئا ئەوە بەرنامەی ڕاستە.

واتە: بەرنامەی ڕاست ئەوەیە، کە ئەو شتانەی کە خوا دایناون، پابەندییان پێوە بکرێ، نەك گوڵبژێر بکەین، وەك خوای کاربەجێ دەربارەی ئەهلی کیتاب دەفەرموێ: ﴿أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ ﴿٨٥﴾﴾البقرة.

واتە: ئایا بڕوا بە هەندێك لە کتێبی خوا دێنن، وە کوفریش بە هەندێکی دەکەن؟

نابێ گوڵبژێر بکەین، بەڵکو دەبێ پابەندبین بە بەرنامەی خواوە، چ ئەو پابەندییە لە بەرژەوەندییماندا بێ، یاخود بە ڕواڵەت لە زەرەرمان بێ، بەو واتایە لە زیانماندابێ: کە بەرژەوەندییەکی ناشەرعیی، یان زووتر تێپەڕ، لەدەست دەچێ، بەهۆی پابەندیی بە شەرعەوە، نابێ گوڵبژێر بکەی، لەو کاتانەدا کە پێت خۆشە، پابەند بیو، لەو کاتانەشدا کە پێت ناخۆشە، پابەند نەبی، یان لەو کاتانەدا کە بە قازانجی دەزانی، پابەند بی، بەڵام کە زانیت بە قازانجت نیە، لێی لادەی! ئەوە دینداریی ڕاست نیە، دینداریی ڕاست ئەوەیە، دەبێ لە هەموو حاڵەتێکدا، پابەند بێ بە شەریعەتی خواوە.

کە دەفەرموێ: ﴿فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنفُسَكُمْ﴾، بە تەئکید مەبەست ئەو چوار مانگەیە، واتە: لەو چوار مانگەدا ستەم لە خۆتان مەکەن، دەستدرێژیی مەکەنە سەر یەکدی، دەستپێشخەریی مەکەن، بەڵام ئەگەر کەسێك هێرشی کرایە سەرو پەلاماری درا، دیارە بەرگریی لەخۆ کردن، لە هەموو حاڵاندا ڕەوایە.

هەندێك لە زانایانیش گوتوویانە: ﴿فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنفُسَكُمْ﴾، واتە: لەو دوازدە (١٢) مانگەی ساڵدا، هەڵبەتە ڕاستە لە دوازدە (١٢) مانگەکەی ساڵیشدا، نابێ ستەم لە خۆمان بکەین، وە نابێ دەستدرێژیی بکرێ، بەڵام وا پێدەچێ، مەبەست پێی ئەو چوار مانگە بێ، کە جەنگیان تێدا قەدەغە کراوە، بۆچی؟

لەم بارەوە با ئەم ڕایەی (طبري) بێنین دەڵێ: {وَأَوْلَى الأَقْوَالِ فِي ذَلِكَ عِنْدِي بِالصَّوَابِ، قَوْلُ مَنْ قَالَ: ﴿فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ﴾، فِي الأَشْهُرِ الأَرْبَعَةِ، أَنْفُسَكُم، بِاسْتِحْلَالِ حَرَامِهَا، فَإِنَّ اللهَ عَظَّمَهَا وَعَظَّمَ حُرْمَتَهَا، وَذَلِكَ أَنَّ العَرَبَ تَقُولُ فِيمَا بَيْنَ الثلاثة إِلَى العَشْرَةِ، إِذَا كَنَتْ عَنْهُ: (فَعَلْنَا ذَلِكَ لِثَلَاثِ لَيَالٍ خَلَوْنَ، وَلأَرْبَعَة

أَيـام بَقِـين)، وَإِذَا أَخْبَرَتْ عَمَّا فَوْقَ العَشَرَةِ إِلـى العِشْرِين، قَالَتْ: "فَعَلْنـا ذَلِكَ لِثَـلاثَ عَشَرَةَ خَلَتْ، وَلأَرْبَع عَشَرة مَضَتْ، فَهُوَ مُخْرَج عَدَدَ جَبْر}[1].

دەڵـێ: ڕاسـتترینو لـە پێشـترین ڕا لـەلای من، قسـەی ئـەوانەیـە کـە گوتوویـانە: ﴿ فَلَا تَظْلِمُواْ فِيهِنَّ أَنفُسَكُمْ ﴾، واتە: لـەو چوار مانگـانەدا، سـتەم لـە خـۆتـان مەکەن، ئەویش بەوەی ئەوەی تێیاندا قەدەغە کراوە، بۆ خـۆتانی ڕەوا بکەن، چونکە خوا ئەم چوار مانگەی بە گەورە گرتوون، وە حـورمەتـی ئـەو چـوار مانگـەی بە گەورە داناوە، وە بەڵگەشـمان لەسەر ئەوە، ئەمەیـە کە عەڕەب ئەگەر لـە سێیـەوە هـەتـا دە، بیانەوێ قسەی لەوبارەوە بکەن دەڵێن: (فعلنا ذَلِكَ لِثَلاثَ لَيالٍ خَلَوْنَ، وَلأَرْبَعَة أَيـام بَقِينَ)، ئەو شتەمان ئەنجام دا، سێ دوای ئـەوەی کە سێ شـەو تێپـەڕی بوون، وە دوای ئـەوەی کە چوار ڕۆژ مابوون (لـە فلان مانگـە، یـان لە فلان هـەفتـە)، بـەڵام ئـەگـەر بیـانەوێ قسـە بکەن دەربـارەی دە (١٠) تـاكـو بیسـت (٢٠)، دەڵـێـن: (فَعَلْنـا ذَلِكَ، لِثَلاثَ عَشَرَةَ خَلَتْ، وَلأَرْبَع عَشَرة مَضَتْ) واتە: ئەو کارەمان ئـەنجامدا، دوای ئـەوەی سێزدە شـەو تێپـەڕین، وە چواردە ڕۆژ تێپـەڕین.

بۆیـە لێـرەدا کـە دەفـەرموێ: ﴿ فَلَا تَظْلِمُواْ فِيهِنَّ أَنفُسَكُمْ ﴾، ﴿ فِيهِنَّ ﴾، لێرەدا بۆ لای کـەمەکەیـە.

واتە: لـە نێوان (٣ تـا ٩)دایـە، کەواتە: مەبەسـت چـوار مانگە حەڕامەکـانن، چونکە ئەگـەر مەبەست پێی دوازدە (١٢) مانگەکان بوونایـە، دەیفـەرموو: (فَلَا تَظْلِمُواْ فِيهَـا أَنفُسَكُمْ)، چونکە (فیهـا)، بۆ دە (١٠) بە پشـتـەوەیـە، بـەڵام ﴿ فِيهِنَّ ﴾، بۆ (٣ تاکو ٩)یە.

ئـەو ڕسـتـەیـەش کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَقَـٰتِلُواْ ٱلْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً كَمَا يُقَـٰتِلُونَكُمْ كَآفَّةً ٣٦ ﴾، وە لـە دژی هـاوبەش بۆ خـوا دانەرەکـان، بجەنگن بـە تێکڕا، وەك چۆن ئـەوان بە تێکڕا، لـە دژتـان دەجەنگن.

---

١) جامع البيان، ج ٦، ص ١٣٤.

وشەی: ﴿ كَآفَّةً ﴾، واتە: (جَمِيعًا) هەمووتان، هەڵبەتە هەندێك لە توێژەران ئاوایان لێكداوەتەوە: ﴿ وَقَٰتِلُواْ ٱلْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً ﴾: وە لە دژی تێكڕای هاوبەش بۆ خودا دانەرەكان بجەنگن، وەك چۆن ئەوان لە دژی تێكڕاتان، دەجەنگن، بەڵام بە تەئكید ئەو مانایە ڕاست نیە، بەڵكو مەبەست ئەوەیە: (وَقَٰتِلُواْ ٱلْمُشْرِكِينَ جميعُكم كَمَا يُقَٰتِلُونَكُمْ جميعُهم)، هەمووتان لە دژی هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان بجەنگن، هەروەك ئەوان هەموویان لە دژتان دەجەنگن، بۆچی دەڵێین وایە؟

چونكە ڕاستە لە ڕووی زمانەوانییەوە، دەگونجێ ﴿ كَآفَّةً ﴾، پەیوەست بێ بە (فاعل)ەوە، وەك ئێمە گوتمان: ﴿ وَقَٰتِلُواْ ﴾﴿ كَآفَّةً ﴾ ، بە (واو)ەكەوە، پەیوەست بێ، واتە: ﴿ وَقَٰتِلُواْ جميعُكم ٱلْمُشْرِكِينَ ﴾، وە دەشگونجێ ﴿ كَآفَّةً ﴾ پەیوەست بێ بە (مفعول)ەكەوە: ﴿ وَقَٰتِلُواْ ٱلْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً : أي جميعَهُم ﴾، ئنجا هەرچەندە لە ڕووی زمانەوانییەوە، ئەوە ڕاست بێ، بەڵام ئەوەی ڕێمان لێ دەگرێ لەوە، ئەو حەقیقەتە شەرعییەیە، كە ئێمە شەریعەت ڕێی نەداوین دژی هەموو موشریكو كافران بجەنگین.

خوای دادگەر لە سوورەتی (البقرة)دا دەفەرموێ: ﴿ وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾ ﴾.

واتە: وە لە دژی ئەوانە بجەنگن: كە لە دژتان دەجەنگن، بەڵام دەستدرێژیی مەكەن، خوا دەستدرێژییكارانی خۆش ناوێن.

واتە كەسێك شەڕتان لە دژ ناكات، ئێوە یەخەی مەگرنو، بەهانەی پێ مەگرن.

هەروەها پێشتر باسمان کرد، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنقُصُوكُمْ شَيْـًٔا وَلَمْ يُظَٰهِرُوا۟ عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوٓا۟ إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٤﴾ ﴾التوبة.

دوای ئەوەی نەفیری عامو ئیعلانی جەنگ لە دژی هەموو هاوبەش بۆ خوا دانەرە پەیمان شکێنەکان، بڕیار دەدات، خوا ﷻ دوایی دەفەرموێ: جگە لەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەی کە پەیمانیان لەگەڵ ئێوەدا بەستوەو دوایی هیچ کەمییان نەکردوە، وە هاوکاریی هیچ کەسیان نەکردوە، لە دژی ئێوە، ئەوانە پەیمانەکەیان لەگەڵ بگەیەننە، ئەو کاتەی کە دیاریی کراوە، بێگومان خوا پارێزکارانی خۆش دەوێن، واتە: ئەوانەی خۆش دەوێن، کە لە مامەڵە لەگەڵ کافرانیشدا، پارێزکارنو، پەیمان شکێن نین.

کەواتە: ناگونجێ بگوترێ: وشەی ﴿ كَآفَّةً ﴾، پەیوەندیی بە هەموو کافرو هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانەوە هەیە، چونکە ناگونجێ هەموویان جەنگیان لە دژ بکرێ، بەڵکو وەك پێشتر هێنامان، لەو کورتە باسەدا دەربارەی ئایەتی ژمارە (٥)ی سوورەتی (التوبة) کردمان، پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: ﴿إِذَا لَقِيتَ عَدُوَّكَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَادْعُهُمْ إِلَى ثَلَاثِ خِصَالٍ﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (٢٣٠٢٨)، تعليق شعيب الأرنؤوط: إِسْنَادُهُ صَحِيح عَلَى شَرْطِ مُسْلِم، وَأَبُو دَاوُدَ، برقم: (٢٦١٤)}.

واتە: ئەگەر بە دوژمنەکەت گەیشتی لە هاوبەش بە خوا دانەرەکان، بانگیان بکە بۆ سێ شتان ... کە دوایی لە درێژەی فەرموودەکەدا هاتوە، کە یەکێك لەو سێ شتانە ئەوەیە : ئەگەر مسوڵمان نەبوون، داوایان لێ بکە، سەرانە بدەن.

کەواتە: موشریکێك کە ئامادەیە سەرانە بدات، وە کافرێك کە ئامادەیە تەبایێ لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامیی و قەوارەی ئیسلامیی دا، جەنگ لە دژ کردنی دروست نیە.

مەسەلەی چوارەم: کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلنَّسِىٓءُ زِيَادَةٌ فِى ٱلْكُفْرِ ۖ يُضَلُّ بِهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ يُحِلُّونَهُۥ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُۥ عَامًا لِّيُوَاطِـُٔوا۟ عِدَّةَ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُ

فَيُحِلُّوا۟ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُۚ زُيِّنَ لَهُمْ سُوٓءُ أَعْمَٰلِهِمْۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٣٧﴾﴾.

وشەی: ﴿ٱلنَّسِىٓءُ﴾، دوو واتای هەن: یان چاوگ (مصدر)ە بەمانای دواخستن، یانی: (التأخیر)، یاخود ﴿ٱلنَّسِىٓءُ﴾، (فاعل)ی بەمانای (مفعول)ە، یانی: المؤَخَّر).

کەواتە: ﴿ٱلنَّسِىٓءُ﴾، ئەگەر بە مانای دواخراو (مُؤَخَّر)بێ، مانایەکەی ئاوایە: (إِنَّمَا الشَّهْرُ المُؤَخَرُ زِيَادَةٌ فِي الكُفْرِ)، ئەو مانگەی کە دوا دەخرێ، زێدەیی یە لە کوفردا.

ئنجا ئەوە چۆن بووە؟

عەرەبەکان لە سەردەمی نەفامیی دا، ئەگەر پێویستیان بەوە بووبێ کە جەنگ بکەنو، مانگێکی حەرامیان هاتبێتە پێشێ، بۆ وێنە: (رجب) گوتوویانە: ئەم ساڵ ڕەجەب حەڵاڵ دەکەین، بۆخۆمان جەنگی تێدا دەکەین، بەڵام مانگی دوای ڕەجەب دەکەین بە مانگێکی حەرامو، جەنگی تێدا ناکەین! کەواتە: لێرەدا ﴿ٱلنَّسِىٓءُ﴾، بەپێی ئەم واتایە دەبێ بە (فعیل)، بە مانای (مفعول)، یانی: (المُؤَخّر) دواخراو.

مانای دووەمی: ﴿ٱلنَّسِىٓءُ﴾، ئەوەیە کە چاوگ (مصدر) بێ، واتە: دواخستنی مانگە قەدەغە کراوەکان، لە ڕیزبەندیی خۆیان، بۆ دواتر، ئەوە زێدەییە لە کوفری کافرەکاندا، وەك (الطبري)، لە تەفسیرەکەیدا دەڵێ: (إِنَّمَا التَأخِيرُ الَّذِي يُؤَخِّرُهُ أَهْلُ الشِّرْكِ بِاللهِ مِنْ شُهُورِ الحُرُمِ الأَرْبَعَةِ، وَتَصيِيرِهِم الحَرَام مِنْهُنَّ حَلاَلاً، وَالحَلاَلَ مِنْهُنَّ حَرَامًا، زِيَادَةٌ فِي كُفْرِهِم وَجُحُودِهِم أَحْكَامَ اللهِ وَآيَاتِهِ)[1].

واتە: بێگومان ئەو دواخستنەی کە ئەهلی شیرك (هاوبەش بۆ خوا دانەران) لە مانگە حەرامەکان دا ئەنجامی دەدەن، ئەوەیان کە جەنگی تێدا قەدەغەیە، جەنگی

١) جامع البيان، ج ٦، ص ١٢٦.

تێدا حەڵاڵ دەکەن، وە ئەوەیان کە جەنگی تێدا حەڵاڵە (واتە: جەنگێکی ڕەوا) جەنگی تێدا قەدەغە دەکەن، پێکیان دەگۆڕنەوە، ئەوە زێدەییە لە کوفریاندا، وە لە نکووڵییاندا، لە یاساکانی خواو لە ئایەتەکانی خوا.

هەڵبەتە وشەی: ﴿ٱلنَّسِيٓءُ﴾، بە (النَّسِي)ش، خوێنراوەتەوە، ﴿إِنَّمَا ٱلنَّسِيٓءُ﴾، وە (إنما النَّسِي).

ئنجا ئایا بۆچی دەفەرموێ: ﴿زِيَادَةٞ فِي ٱلۡكُفۡرِۖ﴾؟ چونکە موشریکەکان هەر کافرن، بەڵام بەو کردەوانە، کوفرەکەیان زیاد دەبێ، وەك چۆن ئینسانی ئیمانداریش، بە طاعەت ئیمانەکەی زیاد دەبێ، ئینسانی کافریش بە کردەوەی خراپو تاوان، کوفرەکەی زیاتر دەبێ، واتە: وەك چۆن ئیمان بە طاعەت زیاد دەکات، کوفریش بە تاوانو خراپە خەستترو تۆخترو قووڵتر دەبێتەوە.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿يُضَلُّ بِهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ﴾، واتە: ئەوانەی بێبڕوان پێی گومڕاو سەرگەردان دەبن، وە زیاتر لە ڕاستە ڕێ لادەدەن، هەڵبەتە خوێنراویشەتەوە (يَضِلُّ بِهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ)، (يُضَلُّ بِهِ)، واتە: لا دەدرێنو گومڕا دەکرێن، (يَضِلُّ بِهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ)، واتە: گومڕا دەبنو سەرگەردان دەبن، کە چی دەکەن؟ ﴿يُحِلُّونَهُۥ عَامٗا وَيُحَرِّمُونَهُۥ عَامٗا﴾، ساڵێك جەنگی تێدا حەڵاڵ دەکەن، کە لە ئەسڵدا جەنگی تێدا قەدەغەیە، ﴿وَيُحَرِّمُونَهُۥ عَامٗا﴾، ساڵێکی دیکە جەنگی تێدا قەدەغە دەکەن، وەك حاڵەتی ئاسایی خۆی، ﴿لِّيُوَاطِـُٔواْ عِدَّةَ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُ﴾، بۆ ئەوەی سەرەنجام ئەوەی کە خوا قەدەغەی کردوە، ئەو ژمارەیە دەربێنن، واتە: پێکەڵپێك بێ، چونکە وەك دەڵێن: ﴿لِّيُوَاطِـُٔواْ﴾، مانای (ليوافقوا) واتە: ڕێك بێتەوە، چونکە ڕیز بەندییەکەیان تێکداوە، بە پێی بەرژەوەندیی خۆیان.

(الطبري) لەوبارەوە لە تەفسیرەکەی خۆیدا دەڵێ: (وَإِنَّمَا مَعْنَى الكَلاَمِ: أَنَّهُمْ يُوَافِقُونَ بعِدَّة الشهُور التّي يحرِّمونَها، عِدَّةُ الأَشْهُر الأَرْبَعَة التّي حَرَّمَها الله،

لا يَزِيدُونَ عَلَيْهـا وَلاَ يَنقِصُونَ مِنْهـا، وَإِنَّ قَدَّموا وَأَخَّروا، فَذَلِكَ مُوَاطَأة عِدَّتَهُمْ عِدَّةَ مَا حَرَّم الله)[1].

واتە: مانای قسەکە ئەوەیە کە ئەوان بە ژمارەی ئەو مانگانەی کە قەدەغەیان دەکەن، لە مانگە حەڵاڵەکان، ژمارەی ئەو چوار مانگانەی کە خوا قەدەغەی کردوون، (یانی جەنگی تێدا قەدەغە کردوون) تەواو دەکەن، پێکەڵپێکیان دەکەن، نە لێیان کەم دەکەن، نە لێیان زیاد دەکەن، با پاش و پێشیشیان بکەن، ئا ئەوە مانای ئەوەیە کە: هەمان ژمارە مانگ کە خوا لە ساڵدا جەنگی تێدا قەدەغە کردوون (کە چوار مانگن) ئەوانیش لە هەمان ژمارەی مانگ دا، جەنگ قەدەغە بکەن.

هەڵبەتە لەوبارەوە زانایان زۆر قسەیان کردوون، کە ئایا عەرەبەکان بۆچی وایان کردوە؟

بەڵام وەك (محمد الطاهر بن عاشور) لە تەفسیرەکەی (التحرير والتنوير)دا، دەڵێ: (وَأَحْسَن مَا رُوِي فِي صِفَة ذَلِكَ: قَوْلُ أَبِي وَائِل أَنَّ العَرَبَ كَانُوا أَصْحَاب حُرُوب وَغَارَات، فَكَان يشق عَلَيْهِم أَنْ يَمْكثُوا ثَلاثَة أَشْهُر مُتَوَالِية لا يغِيرُون فِيها، فَقَالوا: لَئِنْ تَوَالَتْ عَلَيْنا ثَلاثَة أَشْهُر لا نُصِيب فِيها شَيْئاً، لَنَهْلِكَنَّ)[2].

واتە: باشترین قسە لەوبارەوە ئەوەیە کە ئەبو وائیل گوتوویەتی، دەڵێ: عەرەب لە سەردەمی نەفامیی دا، هەر خەریکی شەڕو شۆڕو هێرشکردنە سەر یەکدی بوون، بۆیە لەسەریان قورس بوو سێ مانگان لەسەر یەك هیچ شەڕێك نەکەن و پەلاماری کەس نەدەن، وە گوتوویانە: ئەگەر بێت و سێ مانگمان بەسەردا تێپەڕن و هیچ نەکەین و دەستکەوتێکمان نەبێ و شەڕێك نەکەین (کە خێرێکی تێدابێ) دەفەوتێین.

بۆیە سێ مانگان تەحەممولیان نەدەکردو، یەکێك لەو سێ مانگانە، یان جاری وا هەبووە مانگە تاکەکە کە ڕەجەبە، جەنگیان تێدا ڕەوا دەکرد.

---

١) جامع البيان، ج ٦، ص ١٣٩.

٢) ج ٥، ص ١٨٩.

پێشتریش باسمان كرد، كە ئەوە كلتوورو عادەتێكی عەرەبەكان بوو، كە (نسي)یان (نسيء) یان هەبوو، كە بریتی بوو لەوەی ئەو چوار مانگانەی كە جەنگیان تێدا قەدەغە كراوە، لە هەر مانگێك دا بە پێویستیان زانیبایە جەنگی تێدا بكەن، ئەو مانگەیان حەڵاڵ دەكردو لە جیاتی ئەو مانگە، مانگێكی دیكەیان حەرام دەكرد.

ئنجا (ابن حزم)ی ئەندەلوسیی لەبارەی ئەوەوە دەڵێ: (كُلُّ مَنْ صَارَتْ إِلَيْهِ هَذِهِ المَرْتَبَةُ (أَي مَرْتَبَةُ النَّسِيءِ) كَانَ يُسَمَّى القَلَمَّس، وَقَالَ القُرطُبِيُّ: كَانَ الَّذِي يَلِي النَّسِيء يَظْفَرُ بالرِّئَاسة لِتَرْيِيس العَرَبِ إياهُ، وَكَانَ القَلَمَّسُ يَقِفُ عِنْدَ جَمْرَةِ العَقَبَةِ وَيَقُولُ: اللَّهُمَّ إِنِّي نَاسِيءُ الشُّهُورِ وَوَاضِعُهَا مَوَاضِعَهَا، وَلاَ أُعَاب وَلاَ أُجَاب، أَللَّهُمَّ إِنِّي قَدْ أَحْلَلْتُ أَحَدَ الصَّفَرَيْنِ وَحَرَّمْتُ صَفَرَ المُؤَخَّر انْفِرُوا عَلَى اسْمِ اللهِ تَعَالَى)[1].

واتە: هەر كەسێك ئەو پێگەی (النَّسِيءِ)ی پێ دەسپێردرا لە نێو عەرەبەكاندا، پێی دەگوترا: (القَلَمَّس)[2]، وە (قُرْطُبِي) دەڵێ: ئەو كەسەی كە دواخستنی مانگێك لە مانگە قەدەغەكراوەكانی ڕاگەیاندبایە، وە جێگۆڕكە پێ كردبا بە مانگێكی دیكە، ئەوە عەرەبەكان دەیانكرد بە سەرۆك‌و ڕیش سپی خۆیان بۆ ئەو كارە، وە ئەو كەسە ناوی لێدەنرا (قَلَمَّس) ئەویش لەلای (جَمْرة العقبة) ئەو بڕیارەی ڕادەگەیاند، (واتە: ئەو شوێنەی كە دوو پەیمانەكەی لە نێوان پێغەمبەری خوا ﷺ و نوێنەرانی شاری یەسریبدا تێدا بەستران)، وە دەیگوت: ئەی خوایە! من دواخەری مانگەكانم، وە ئەو كەسەم كە مانگەكان لە شوێنی خۆیان دادەنێم، ڕەخنەم لێ ناگیرێ، وە نابێ وەڵامیشم بدرێتەوە، ئەی خوایە! ئەوە من یەكێك لە دوو مانگەكانی صەفەرم حەڵاڵ كرد (كە دیارە بە پێی ڕیزبەندیی ئەوان، جەنگی تێدا قەدەغە كراوە) وە صەفەرەكەی دیكەم قەدەغە كرد (لە جیاتی ئەوەیان كە جەنگی تێدا حەڵاڵ دەكەم) بڕۆن بە ناوی خوای بەرزەوە، (واتە: بڕۆن جەنگتان بۆ ڕەوایە)!!.

---

١) فتح القدير للشوكاني: ج ١، ص ٤٣٧ .

٢) لە هەندێك سەرچاوە دەڵێن: لەبەرئەوەی كە یەكەم كەس ئەو عادەتەی داهێناوە ناوی (قَلَمَّسْ) بووە، بۆیە هەر كەسێك ئەو پێگەیەی پێ سپێررابا، پێی دەگوترا: (قلمس).

ئنجا خوای پەروەردگار لە درێژەی ئەم ئایەتەدا دەفەرموێ: ﴿زُيِّنَ لَهُمْ سُوٓءُ أَعْمَٰلِهِمْ﴾، كردەوە خراپەكانیان بۆ ڕازێنرابوونەوە.

كێ بۆی ڕازاندبوونەوەو بۆی جوان كردبوون؟

بێگومان شەیتان، چونكە خوا لە شوێنی دی دەفەرموێ: ﴿وَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ أَعْمَٰلَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ ٱلسَّبِيلِ وَكَانُوا۟ مُسْتَبْصِرِينَ ﴿٣٨﴾﴾العنكبوت.

واتە: شەیتان كردەوەكانی بۆ جوان كردبوون، ئنجا لە حاڵێك دا كە بەرچاوو ڕوون بوون، لە ڕێ لایدان.

واتە: كردەوە خراپەكان، ئەگەرنا شەیتان كردەوەی چاك جوان ناكات، بەڵكو ئەوەی كردەوەی چاك جوان دەكات، بە ئیرادەی تەكوینیی‌و قەدەریی خۆی، وە بە ئیرادەی تەشریعیی خۆی، خوای پەنهانكارە، وەك دەفەرموێ: ﴿وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ ٱللَّهِ ۚ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِى كَثِيرٍ مِّنَ ٱلْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ ٱلْإِيمَٰنَ وَزَيَّنَهُۥ فِى قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ ٱلْكُفْرَ وَٱلْفُسُوقَ وَٱلْعِصْيَانَ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلرَّٰشِدُونَ ﴿٧﴾﴾ الحجرات، كەواتە: خوا، ئیمان لە دڵی بڕوادارانیدا خۆشەویست دەكات‌و دەیڕازێنێتەوە، وە بە پێچەوانەوە كوفرو سەرپێچیی‌و لادانیان لە دڵدا بوغزێنراوو ناشیرین دەكات، بەڵام شەیتان بە پێچەوانەوە: ئیمانیان لەلا ناشیرین دەكات، وە گوناهو تاوان‌و لادانیان، لەلا جوان دەكات.

﴿وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْكَٰفِرِينَ﴾، وە خوا كۆمەڵی بێبڕوایان هیدایەت نادات، لێرەدا دەبێ وردبینەوە، هیدایەت نادات یانی چی؟

ئایا خوا ﷻ قورئانی نەناردوە، هیدایەت بێ بۆ هەموو بەشەرو جند؟ ئەدی خوا نافەرموێ: ﴿إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرَىٰ لِلْعَٰلَمِينَ ﴿٩٠﴾﴾الأنعام.

واتە: ئەو (قورئان) بیرخەرەوەیە بۆ جیهانییان..؟!

دەبێ بڵێین: هیدایەت بەنسبەت مرۆڤ و جیننەوە، دوو چەمکی هەن:

١/ چەمکێکی گشتی کە بریتیە لە ڕێ پێشاندانو ڕێنماییو هەقو ناهەق بۆ لێك جیا کردنەوە، کە خوای بەخشەر بە گشتی ئەوەی بۆ هەموو کەس کردوە.

٢/ بەڵام چەمكو قۆناغی دووەمی هیدایەت، دوای قبوولّ کردنی هیدایەتی یەکەمە، ئەو هیدایەتو ڕێنماییەی کە خوا ناردوویەتی بۆ بەندەکانی لەسەر زمانی پێغەمبەرانی (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، دوای ئەوەی بەندەکان ئەوە قبوولّ دەکەن، ئنجا واتاو قۆناغی دووەمی هیدایەت دێتە پێش، کە بریتیە لەوەی خوا بتخاتە سەر ڕاستە ڕێ، وە دڵت بەهێز بکات لەسەری، وە بەرچاوت ڕۆشن بکاتەوە، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱهْتَدَوْاْ زَادَهُمْ هُدًى وَءَاتَىٰهُمْ تَقْوَىٰهُمْ ﴿١٧﴾ ﴾محمد.

واتە: ئەوانەی کە هیدایەتی خوایان وەرگرتوە، خوا هیدایەتیان بۆ زیاد دەکات، وە پارێزکاریی خۆیشیانیان پێدەدا .

کەواتە: لێرە کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴾، وە خوا کۆمەڵی بێبڕوایان ڕێنمایی ناکات، واتە: لە هیدایەتی تایبەتیی خۆی بەهرەمەندیان ناکات، نەك لە هیدایەتە گشتییەکەی، کە خوای پەروەردگار هیچ شتێکی دروست نەکردوە، کە هیدایەتی گشتی نەدابێ، وەك مووسا سەلامی خوای لێ بێ، لە وەڵامی فیرعەوندا کە لێی دەپرسێ: ﴿ قَالَ فَمَن رَّبُّكُمَا يَٰمُوسَىٰ ﴿٤٩﴾ ﴾طه.

واتە: گوتی: ئەی موسا! پەروەردگاری ئێوە کێیە؟

فەرموویەتی: ﴿ قَالَ رَبُّنَا ٱلَّذِىٓ أَعْطَىٰ كُلَّ شَىْءٍ خَلْقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ﴿٥٠﴾ ﴾طه .

واتە: پەروەردگاری ئێمە ئەو کەسەیە کە هەموو شتێکی دروست کردوە، وە ڕێنماییشی کردوە، (ڕێی پێشانداوە چۆن بەڕێوە بچێ؟).

بەڵێ لە گەردیلە تا کەهکەشان، هیچ شتێك نیە خوای کاربەجێ بەرنامەی بۆ دانەنابێو ڕێنمایی نەکردبێ، بەڵام مرۆڤ، وێڕای هیدایەتی گشتی غەریزیی، خوا هیدایەتێکی تایبەتییشی بۆ ناردوون، بە پێغەمبەران دا صەڵاتو سەلامی خوایان لەسەر بێ.

کەواتە: خوای کاربەجێ هیچ شتێکی دروست نەکردوە، ڕێنمایی نەکردبێ، بەڵام لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡكَٰفِرِينَ﴾، وە خوا کۆمەڵی بێبڕوایان ڕێنمایی ناکات، واتە: ئەو هیدایەتە تایبەتەی کە لە دوای قۆناغی یەکەمی هیدایەتەوە دێ، دوای قبووڵکردنی هیدایەتی خوای بە بەزەیی، دێ.

ئنجا جێی سەرنجە کە لێرەدا دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡكَٰفِرِينَ﴾وە ، لە شوێنێکی دی دا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ١٤٤﴾الأنعام، کە هەم وشەی (کافر)و هەم وشەی (ظالم) بە (اسم فاعل) هاتوون، (کافر) واتە: (ساتر) کەسێك کە هەقی بۆ دێو دادەپۆشێ، (ظالم)یش واتە: کەسێك کە ستەم دەکات.

کەواتە: ئەوانەی کە شایستەی ئەوە نین، خوای میهرەبان هیدایەتیی تایبەت خۆییان پێ ببەخشێ، کەسانێکن کە کوفرو ستەم لە خۆیاندا دێننە دی، خراپەکاریی لە خۆیاندا دێننە دی، وە سەرنجام ئەو کوفرو ستەمو خراپەکارییە، دەبێتە پەردەیەك لە نێوان ئەوانو هیدایەتی خوای دادگەردا.

وەڵامی دوو پرسیار

ئنجا لە کۆتایی دا دەمەوێ وەڵامی دوو پرسیاران بدەمەوە:

١) ڕەنگە یەکێك بپرسێ: ئاشکرایە جەنگ نەکردن لەو چوار مانگەداو، بە قەدەغە لە قەڵەم دانیان، کلتوورێکی عەرەبەکان بووە لە سەردەمی نەفامیی دا، ئنجا ئایا ئیسلام چۆن تەبەنینی کردوە؟! ئایا هەندێك لە ڕۆژهەڵات نووسەکان هەقیان نیە بڵێن: موحەممەد ﷺ، هەندێك لە عاداتو نەریتی گەلەکەی، کردوە بە بەشێك لەو ئایینو شەریعەتە کە گوتوویەتی: خوا بۆی ناردووم؟!

لە وەڵام دەڵێین: هەم مەسەلەی مانگە حەرامەکان، وە هەم هەندێك لە خواپەرستییەکانی حەج، وەك ڕاوەستان لە عەرەفاتو، تەوافی دەوری کەعبەو،

هاتووچۆی نێوان صەفاو مەڕوەو، وردە بەرد هاویشتن بۆ سێ جەمرەگان، وە قوربانیی سەربڕین، هەموویان ڕاستە وەك کلتوورو عادەتێك لەنێو عەرەبەکاندا بوون، بەلام ئەوانە هەموویان پاشماوەگانی ئەو ئایینو شەریعەتە بوون، کە ئیبراهیمو ئیسماعیلی کوڕی، وە نەوەکانیان پیادەیان کردوە، وەك ئایینێکی خوایيو ئاسمانیی، کەواتە: عەرەبەکانیش بۆیە بە پیرۆزیان زانیوە، وە وەك دینداریی ئەنجامیان داون، بەلام گرفت ئەوە بووە کە شتی دیکەی ناهەقیان لەگەڵ تێکەڵ کردوون، بۆ وێنە: بە ڕووتیی بە دەوری کەعبەدا تەوافیان کردوە، ئیسلام تەوافەکەی هێشتۆتەوە، چونکە تەواف کردن بە دەوری کەعبەدا، ئیبراهیم وەك لە شەریعەتەکەی دا هەبووە، ئەنجامی داوە، وە فەرمانی خوای لەسەرە، هەروەها قوربانیی سەربڕینو، هاتووچۆی نێوان صەفاو مەڕوەو، وردە بەرد هاویشتنەکانو، ڕاوەستان لە عەرەفات، بەلام عەرەبەکان شتی دیکەیان لەگەڵ تێکەڵ کردوون، ئیسلامیش شتە زیادکراوو داهێنراوەکانی لابردوەو ئەوانی دیکەشی هێشتۆتەوە.

ئنجا ئەم مەسەلەی چوار مانگە قەدەغەکانیش هەر وابووە، ئەوان هەڵساون هەر مانگێك کە پەکیان لەسەر کەوتبێ، کە جەنگی تێدا حەلاڵ بکەن، پێویستیان پێی بووبێ، حەلاڵیان کردوە، خوای پەروەردگاریش ئەوەی لێ بە ڕەخنە گرتوون، چونکە ئەم مانگانە، دەبێ ڕێزیان لێ بگیرێو، بەلای کەمەوە، هیچ کەس لە ساڵدا چوار مانگ بۆی نیە هێمنیيو ئاسایيشی کۆمەڵگا بشێوێنی، با جەنگێکی ڕەواش بێ.

٢) یەکێکی دیکە بۆی هەیە بپرسێ، ـ پێشتریش ئەو پرسیارەمان کردو وەلامیشمان دایەوە ـ ئایا ئیسلام هەر لەو چوار مانگەدا، جەنگ قەدەغە دەکاتو، لە مانگەکانی دیکەدا جەنگ ڕەوایە؟

دەڵێین: نەخێر، جەنگو کوشتار هەر نارەوایە، بەلام کوشتاری ڕەواش لەو چوار مانگانەدا قەدەغە کراوە، هەتا دەڵێ: هەندێ لە عەرەبەکان، ئەگەر کەسێك دوژمنی بابە کوشتەیان بووایە، لەو مانگە قەدەغانە تووشی بووانایە، دەستیان نەدەگەیاندێ، دەیانگوت: لە مانگی حەرام داین، لە ولاتی حەرام داین، بۆیە هیچکەس دەستی بۆ بکوژی بابیشی نەدەبرد، ئەوەش دەبووە هۆی ئەوە کە بەلای کەمەوە، یەك لەسەر سێی ساڵ خەڵك لە هێمنیيو ئارامیی دا بژین، لەو

کۆمەڵگایەی ئەو کاتی دا، کۆمەڵگای نەفامیی، کە یاسای دارستانو یاسای دەریا حاکم بووە، ئەوەی بەهێز بووە بێهێزی لەبەین بردوە! بۆیە ئیسلام وەك ئەسڵەکە هێشتوویەتەوەو، ئەوەی لێیان زیاد کردوەو لادانیان تێدا کردوە، لای بردوە.

کەواتە: ئەو مشتومڕەش کە لە نێوان زانایاندا هەیە: ئایا ئەم چوار مانگە قەدەغانە، هەر ماون؟

وەك لە تەفسیری سووڕەتی بەقەڕەش دا باسمان کردوە، ڕای ڕاست ئەوەیە، کە ئێستاش ئەو مانگە حەڕامانە، هەر جەنگیان تێدا قەدەغەیە، واتە: جەنگی ڕەوا، ئەگەرنا جەنگی ناڕەوا، لە هەموو مانگەکاندا قەدەغەیە.

ئەدی بۆچی پێغەمبەری خوا ﷺ لە هەندێك لەو مانگانەدا جەنگی کردوە؟

دەڵێین: ئەوە جەنگی بەرگرییکردن بووە، وە ئاواش هەموو دەقەکان کۆدەکرێنەوە، کەواتە: ئەم حوکمە هەر لە شوێنی خۆیەتی، چونکە خوا زۆر بە ڕوونیی دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ عِدَّةَ ٱلشُّهُورِ عِندَ ٱللَّهِ ٱثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِى كِتَٰبِ ٱللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ مِنْهَآ أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ۚ ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلْقَيِّمُ ۚ فَلَا تَظْلِمُوا۟ فِيهِنَّ أَنفُسَكُمْ ۚ وَقَٰتِلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً كَمَا يُقَٰتِلُونَكُمْ كَآفَّةً ۚ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٣٦﴾ ﴾التوبة.

کە ئەم سووڕەتەش لە ساڵی نۆیەمی کۆچی دا هاتۆتە خوارێ، واتە: ساڵێك پێش کۆچی دوایی پێغەمبەر ﷺ.

وە لە سووڕەتی بەقەڕەش دا دەفەرموێ: ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلشَّهْرِ ٱلْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۖ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ﴿٢١٧﴾ ﴾البقرة.

واتە: لەبارەی جەنگ تێداکردنی مانگی قەدەغەوە، پرسیارت لێ دەکەن بڵێ: جەنگ کردن لەو مانگە قەدەغەکراوانەدا شتێکی گەورەیە.

دواییش دەفەرموێ: ﴿وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَكُفْرُۢ بِهِۦ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِۦ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ ٱللَّهِ ۚ وَٱلْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ ٱلْقَتْلِ ﴿٢١٧﴾﴾ البقرة.

واتە: بەڵام خەڵك لادان لە ڕێی خواو لە مزگەوتی حەڕامو كوفركردن بە خوا، وە خەڵكی دەوری مزگەوتی حەڕام وەدرەنان لە جێگاو ڕێگای خۆیان، لە لای خوا (گوناهێكی) گەورەترە، وە ئازاردان (ی خەڵك بۆ ڕێ لێگرتنیان كە مسوڵمان ببن، یان هەڵگێڕانەوەیان) لە كوشتن گەورەترە... .

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی شەشەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە یازدە (١١) ئایەت پێك دێ، ئایەتەکانی (٣٨ تا ٤٨)، لەو یازدە ئایەتەدا، سەرەتا خوای بەرزو مەزن بۆ جاری چوارەم لەم سوورەتەدا بە: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! مسوڵمانان دەدوێنێ، وە لەسەر ئەوە کە لە کاتی فەرمان پێکرانیاندا بۆ جەنگ، قالب گران بوون، سەرزەنشتیان دەکاو بە سەرسوڕمانەوە دەپرسێ: ئایا ژیانی دنیاتان بەسەر دوارۆژدا هەڵبژارد ؟!

پاشان هەڕەشەی سزادانی بە ئێش‌و، گۆڕانیان بە کۆمەڵێکی دیکەیان لێ دەکات، لە کاتی سستییاندا لە بواری بەرگریی‌و بەرەنگاریی دا.

دوایی ڕووداوی کۆچکردنی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەکەی (أبو بكر) خوا لێی ڕازی بێ، لە مەککەوە بۆ مەدینە، دەخاتە یاد، کە چۆن خوا سەریخستن‌و، پیلانی کافرەکانی پووچەڵ کردەوە.

پاشان فەرمانیان پێ دەکات کە بە سووکیی‌و قورسیی، بە سەرو ماڵتان جەنگ بکەن لە ڕێی خوادا.

ئنجا باسی هەڵوێستی نەرێییانەی دڵنەخۆش‌و دەغەڵەکان دەکات، کە هەمیشە بەدوای شتی ئاساندا دەگەڕێن‌و، سوێندی بە درۆش بۆ دواکەوتنیان دەخۆن‌و، گلەییەکی نەرمییش لە پێغەمبەر دەکات، لەسەر ئەوە کە مۆڵەتی داون بۆ دواکەوتن.

دوایی ئەو ڕاستییە دەخاتەڕوو کە هەرگیز بڕوادارانی ڕاستەقینەی پارێزکار، داوای مۆڵەتی دواکەوتن لە جەنگ ناکەن، بەڵکو ئەوە دڵنەخۆش دەغەڵەکانن، کە

ئەو ڕەفتارەیان لێ دەپشکوێتەوە، کە ئەگەر بە ڕاستیی مەبەستیان هاتنەدەر بووایە، پێشتر خۆیان بۆ ئامادە دەکرد، بەڵام خوای کارزان بەهۆی نیەتی خراپیانەوە، دڵی خاوکردوونەوە، وەك یاسایەکی خۆی.

پاشان دەیخاتەڕوو، کە ئەگەر بەشدارییشیان کردبایە:

١) هەر زیانیان لە مسوڵمانان دەدات.

٢) ڕۆڵی ئاژاوەگێڕییان دەبوو.

٣) سیخوڕیشیان هەن لە نێو مسوڵماناندا، یان کەسانی کارتێکراو (مُتَأَثِّر) پێیان.

٤) پێشتریش ڕۆڵی خراپیان گێڕاوە، هەتا هەق هاتوەو، خوا ئەو کارەی ئاشکرا کردوون.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ ٱنفِرُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱثَّاقَلْتُمْ إِلَى ٱلْأَرْضِ ۚ أَرَضِيتُم بِٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا مِنَ ٱلْـَٔاخِرَةِ ۚ فَمَا مَتَـٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿٣٨﴾ إِلَّا تَنفِرُوا۟ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْـًٔا ۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ إِلَّا تَنصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ ٱللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ثَانِىَ ٱثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِى ٱلْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَـٰحِبِهِۦ لَا تَحْزَنْ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَنَا ۖ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُۥ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلسُّفْلَىٰ ۗ وَكَلِمَةُ ٱللَّهِ هِىَ ٱلْعُلْيَا ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾ ٱنفِرُوا۟ خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَـٰهِدُوا۟ بِأَمْوَٰلِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَّٱتَّبَعُوكَ وَلَـٰكِنۢ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ ٱلشُّقَّةُ ۚ وَسَيَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ لَوِ ٱسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنفُسَهُمْ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَـٰذِبُونَ ﴿٤٢﴾ عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ وَتَعْلَمَ ٱلْكَـٰذِبِينَ ﴿٤٣﴾ لَا يَسْتَـْٔذِنُكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ أَن يُجَـٰهِدُوا۟ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِٱلْمُتَّقِينَ ﴿٤٤﴾ إِنَّمَا يَسْتَـْٔذِنُكَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ وَٱرْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِى رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَوْ أَرَادُوا۟ ٱلْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا۟ لَهُۥ عُدَّةً وَلَـٰكِن كَرِهَ ٱللَّهُ ٱنۢبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ ٱقْعُدُوا۟ مَعَ ٱلْقَـٰعِدِينَ ﴿٤٦﴾ لَوْ خَرَجُوا۟ فِيكُم مَّا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَأَوْضَعُوا۟ خِلَـٰلَكُمْ يَبْغُونَكُمُ ٱلْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَّـٰعُونَ لَهُمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿٤٧﴾ لَقَدِ ٱبْتَغَوُا۟ ٱلْفِتْنَةَ مِن قَبْلُ وَقَلَّبُوا۟ لَكَ ٱلْأُمُورَ حَتَّىٰ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ ٱللَّهِ وَهُمْ كَـٰرِهُونَ ﴿٤٨﴾ ﴾

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

{ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ئەوە چیتانە! کاتێك پێتان گوترا: لە ڕێی خوادا دەربچن بۆ جەنگ، بەرەو زەمین خۆتان قورس کرد، (قالب گرانیی دەکەن) ئایا ژیانی دنیاتان بەسەر دواڕۆژدا هەڵبژاردوە؟ لە حاڵێکدا کە خۆشیی ژیانی دنیا لە چاو دواڕۆژ جگە لە کەمێك هیچی دیکە نیە! ﴿٣٨﴾ ئەگەر نەڕۆن بۆ جەنگ (خوا) بە ئازارێکی بە ئێش سزاتان دەدات، وە کۆمەڵێکی دیکەی جیا لە ئێوە دێنێ، وە هیچ زیانیشی لێنادەن (بە سەرپێچیی کردنتان) وە خوا لەسەر هەموو شتێك توانایە ﴿٣٩﴾ ئەگەر ئێوە سەری نەخەن (واتە: پێغەمبەرەکەی) ئەوە لە ڕابردوودا (زانیوتانە چۆن) خوا سەریخست، لە کاتێکدا کە ئەوانەی بێبڕوان وەدەریان نا، کە دووەمی دوو کەسەکە بوو لە چاڵایی یەکەدا، کاتێك بە هاوەڵەکەی دەگوت: خەمت نەبێ، بێگومان خوا لەگەڵمانە، ئنجا خوا هێمنکردنەوەی خۆی دابەزاندە سەری‌و، بە سەربازانێك کە نەدەتان دەبینین، پشتگیریی کرد، وە وشە (و پیلان)ی ئەوانەی بێبڕوای خستە بنەوەو، هەر وشە (و بڕیاری) خواش بەرزە، وە خوا زاڵی کارزانە ﴿٤٠﴾ سووك بن یان قورس، بەرەو جەنگ بچن‌و، بە سامان‌و گیانتان لە ڕێی خوادا تێبکۆشن، ئەوە بۆ ئێوە باشترە، ئەگەر بزانن ﴿٤١﴾ ئەگەر دەستکەوتێکی نیزیك‌و سەفەرێکی کورت‌و ئاسان بووایە، شوێنت دەکەوتن، بەڵام سەفەرێکی دوورو زەحمەت بوو، (بۆیە نەهاتن)، وە بە جەختکردنەوە، سوێند بە خوا دەخۆن، (دەڵێن:) ئەگەر توانیبامان، لەگەڵتان دەردەچووین (بە سوێندی درۆ) خۆیان دەفەوتێنن، خواش دەزانێ کە بێگومان ئەوان درۆزنن ﴿٤٢﴾ خوا لێت ببووڕێ (ئەی موحەممەد!) بۆچی جارێ مۆڵەتت دان، (نەدەبوو مۆڵەتیان بدەی) تاکو ئەوانەت بۆ دەربکەون، کە ڕاستیان کرد، وە درۆزنانیش بزانی ﴿٤٣﴾ ئەوانەی بڕوا بە خواو بە ڕۆژی دوایی دێنن، مۆڵەتت لێوەرناگرن، کە (ئامادە نەبن) بە سامان‌و گیانیان تێبکۆشن، وە خوا بە پارێزکاران زانایە ﴿٤٤﴾ تەنیا ئەوانەی بڕوایان بە خواو بە ڕۆژی دوایی نیەو، دڵیان بە گومانەو، لە دوو دڵییاندا دێن‌و

دەچن، مۆڵەتت لێوەردەگرن، (بۆ نەهاتن بۆ جەنگ) ﴿٤٥﴾ وە ئەگەر ویستبایان دەربچن (پێشتر) پێداویستییان بۆ (جەنگ) ئامادە دەکرد، بەڵام خوا هاتنیانی پێ ناخۆش بوو، بۆیە خافڵاندنیو دوای خستن، وە (پێیان) گوترا: لەگەڵ دانیشتوواندا دابنیشن! ﴿٤٦﴾ ئەگەر لەگەڵیشتان هاتبان، جگە لە خراپەیان بۆ زیاد نەدەکردن، وە لە میانی ڕیزەکانتاندا هەر ئەسپی خراپەکاریی یان تاودەدا، ناڕێکییو ئاژاوەیان بۆ پەیدادەکردن، وە لە نێویشتان دا کەسانێك هەن، زۆر گوێیان بۆ دەگرن، وە خواش بە ستەمکاران زانایە ﴿٤٧﴾ بێگومان پێشتر هەوڵی ئاژاوەو خراپەکارییاندا، وە هەر سەرگەرمی هەڵگێڕو وەرگێڕی کاروبارەکان (پیلانگێڕان) بوون، هەتا هەق هاتو هەرچەندە زۆریشیان پێناخۆش بوو، کاری (ئایینی) خوا سەری گرتو سەرکەوت ﴿٤٨﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(ٱنفِرُواْ): (النَّفْرَةُ: الإِنْزِعَاجُ مِن شَيءٍ وَإِلَى شَيْءٍ، وَنَفَرَ إِلَى الحَرْبِ، يَنفَرُ وَيَنفِرُ نَفَرًا).

(نَفْرَة) بریتیە لەوەی كەسێك بێزار بێ لە شتێك، یاخود بەرەو شتێك بێزار بێ كە بۆی بچێ، (نفر) واتە: بۆ جەنگ دەرچوو، (يَنفَرُ وَيَنفِرُ نَفَرًا) واتە: دەرچوون بەرەو جەنگ.

(ٱثَّاقَلْتُمْ): لە (تثاقلتم)ەوە هاتوە، واتە: خۆتان قورس كرد، سستییتان نواند، (الثِّقَلُ وَالخِفة مُتَقَابِلاَنِ).

(ثِقَل) و (خِفة) واتە: گرانیی و سووكیی، بەرانبەر یەكدین.

(مَتَٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا): واتە: ڕابواردن، یاخود خۆشیی و لەززەتی ژیانی دنیا، (المَتَاعُ: السِّلْعَةُ وَالمَنْفَعَةُ وَمَا تَمَتَّعْتَ بِهِ، وَمَتَّعَ بِهِ: إِنْتَفَعَ).

(مَتاع) بریتیە لە كەلوپەل و سوود، وە هەر شتێك كە خۆشیی لێ ببینیی و لێی بەهرەمەند بی، (وَمَتَّعَ بِهِ) واتە: سوودی لێ بینی.

(وَيَسْتَبْدِلْ بِهِ): واتە: دەیهێنێ بۆ شوێنی دی، (اسْتَبْدَلَ الشيءَ بغَيْرِهِ وَتَبدَّلَه بِهِ: إِذَا أَخَذَهُ مكانَهُ، الإِبْدَالُ والتَّبْدِيلُ وَالتَبَدُّلُ وَالإِسْتِبْدَال: جَعْلُ شَيْءٍ مكانَ آخَر).

عەرەب ئەگەر بڵێن: (اسْتَبْدَلَ الشيءَ بغَيْرِهِ) یان (تَبدَّله بِهِ) ئەو شتەی هێنا بۆ شوێنی ئەو شتەی دیكە كە نایەوێ، هەروەها (الإِبْدَالُ والتَّبْدِيلُ وَالتَبَدُّلُ وَالإِسْتِبْدَال) هەمووی بە مانای ئەوەیە كە شتێك لە شوێنی شتێكی دیكە، دابنێی.

(ٱلْغَارِ): واتە: چاڵایی، بەڵام زیاتر بە چاڵاییو کەلێنی چیا دەگوترێ، جا ئەگەر زۆر فراوان بێ پێی دەگوترێ: ئەشکەوت (كَهْف)، بەڵام ئەگەر بەرتەسك بێ پێی دەگوترێ: (غَار)، دەڵێ: (الغَوْرُ: المُنْهَبِطُ مِنَ الأَرْضِ، الغَارُ والمَغَارُ والمَغَارَةُ: كالْكَهْفِ فِي الجَبَلِ، جمعْهُ غِيْرَان).

وشەی (غَور) بریتیە لە نزمایی لە زەوییدا، وشەی (غَارُ ومَغَارُ ومَغَارَةُ) وەك ئەشكەوت وایە لە چیادا، كۆیەكەی (غِيْرَان)ە، واتە: چاڵاییەكان.

(لَا تَحْـزَنْ): واتە: دڵتەنگ مەبە، خەفەت مەخۆ، (الحُزْنُ والحَزَنُ: ضِدُّ السُّرُورِ، حَزِنَ يَحْزَنُ).

(حُزْن) و (حَزَن) واتە: دڵتەنگییو خەفەتباریی، پێچەوانەی (سُرُور)ە، كە بە مانای دڵخۆشییە، دەگوترێ: (حَزِن يَحْزَنُ حُزْنا).

(سَكِينَتَهُۥ): واتە: هێمنییەكەی، ئارامییەكەی، دەڵێ: (السَّكِينَةُ: الوَدَاعُ والوَقَارُ، وَالسَّكِينَةُ وَالسَّكَنُ: زَوَالُ الرُّعْبِ).

وشەی (سكِيْنَة) بە مانای هێمنییو ئارامیی دێ، وە (سكِيْنَة) و (سكَن) بە مانای لاچوونی ترسو دڵەڕاوكە دێ.

(ٱلسُّفْلَىٰ) و (ٱلْعُلْيَا): (السُّفْلُ: ضِدُّ العُلُوّ، وَسَفُلَ فَهُوَ سافِل، وَأَسْفَل ضِدّ أَعْلَى، وَالسُّفْلَى ضِدُّ العُلْيا).

وشەی (سُفْل) واتە: نزمیی، پێچەوانەی (عُلْو)ە، واتە: بەرزیی، (سَفُلَ فَهُوَ سافِل) شۆڕبۆوە، ئەو لە ژێرەوەیە، وە (أَسْفَل) واتە: لە ژێری ژێرەوە، پێچەوانەی (أَعْلَى)یە، واتە: لەسەری سەرەوە، هەروەك (سُفْلَى) بە باری (مُؤَنَّث) دایە.

(خِفَافًا) و (وَثِقَالًا): (خِفَاف) كۆی (خَفِيف)ە، واتە: سووك، پێچەوانەی (ثَقِيل)ە، كە بە مانای قورس دێ، دەڵێ: (الثَّقِيلُ مِنَ الأَجْسامِ الَّتِي مِنْ شأْنِها أن تَرْجِحَ إِلى أَسْفَلَ، كالأَرْضِ والمَاء).

(ثَقِیل) بە شتێك دەگوترێ كە دابكەوێ، وەك زەوی، ئاو، كە دادەكەوێ بەرەو خوار دێ، (خَفَّ الشيءُ يَخِفُّ خِفَّةً) واتە: ئەو شتە سووك بوو، سووك دەبێ، سووكیی، كە پێچەوانەی (ثَقُلَ)یە واتە: قورس بوو، هەڵبەتە لێرەدا ئەم وشەیە خوازراوەتەوە بۆ قالب گرانییو سستییو تەنبەڵیی.

(عَرَضًا): (عَرَضُ الدُّنيا: مَا كانَ مِنْ مَالٍ قَلَّ أَوْ كَثُرَ)، واتە: بەرژەوەندیی دنیا، وە هەر شتێك كە سوودت پێبگەیەنێ لە ژیانی دنیا، پێی دەگوترێ: (عَرَضُ الدُّنيا).

(قَاصِدًا): (القَاصِدُ: القَرِيبُ، وَالقَصْدُ: بَيْنَ الإِسْرَافِ وَالتَقْتِير: مُقْتَصِدْ).

(قَاصِد) لێرەدا بە مانای نیزیك دێ، چونكە وشەی (قَصْد) واتە: میانگیر، لە نێوان تێپەڕاندنو كورتهێناندا، لە نێوان زێدەڕۆییو چرووكیی دا، كە لێرەدا مەبەست ئەوەیە سەفەرەكە دوور نەبێو ئاسان بێ.

(ٱلشُّقَّةُ): (الشُّقَّة: السَّفَرُ البَعِيدُ، شَقَّهُ شاقَّهُ، المَشَقَّة: الصُّعُوبَة).

وشەی (شُقَّة) واتە: سەفەری دوور، دیارە سەفەری دووریش قورسە، هەروەك چۆن سەفەری كورت ئاسانە.

(وَٱرْتَابَتْ): (الرَّيْبُ: أَنْ تَتَوَهَّمَ بالشيءِ أَمْراً مَا، والإِرَابَة: أن يَتَوَهَّم فِيهِ أَمْراً مَا).

(رَيْب) بریتیە لەوەی شتێكت بە خەیاڵدابێ كە وایە، بەلاَم واش نەبێ، وە (إِرَابَة) ئەوەیە كە تۆ لە شتێكدا دوو دڵ بی، ئنجا وابێ، یان وا نەبێ، وە (تَرَدُّد) بریتیە لەوەی كە بێیو بچی، مرۆڤ بیری بۆ لای شتێك دەچێ، دەڵێ: دەبێ وابێ، یان وانەبێ؟ واتە: لە حاڵەتی دڵەڕاوكە دایەو، دڵی دامەزراو نیە.

(عُدَّةً): (العُدَّةُ: مَا يُعَدُّ مِنْ مَالٍ وَسِلاَحٍ، بحَيْثُ يُعَدُّ فَهُوَ كَثِيرُ).

وشەی (عُدَّة) هەر شتێكە كە ئامادە دەكرێ بۆ جەنگ، لە ماڵو سامانو چەك، وە لە هەر شتێكی دیكە كە جەنگ پێویستی پێی بێ، بۆچی پێی گوتراوە: (عُدَّة)؟ چونكە دەژمێردرێ، هەر شتێك زۆربێ، دەژمێردرێ.

(ٱنۢبِعَاثَهُمۡ): (أَصْلُ البَعْثِ: إِثَارَةُ الشيءِ وَتَوْجِيهُهُ، بَعَثَهُ فَانْبَعَثَ).

وشەی (بَعْث) لە ڕیشەدا بە مانای وروژاندنی شتێكە، وە ئاڕاستەكردنو ناردنیەتی، جا (إنبعاث) (إنفعال)ە، لە (بعث)، واتە: دەرچوونو هەڵسانو ئامادە بوون.

(فَثَبَّطَهُمۡ): (ثَبَّطَهُمْ: حَبَسَهُمْ وَشَغَلَهُمْ، ثَبَّطَهُ الـمَرَضُ وَأَثْبَطَهُ: أَي مَنَعَهُ وَحَبَسَهُ).

وشەی (ثَبَّطَ) واتە: دوای خست، سستی كرد، وە سەرقاڵی كردو خافڵاندی.

هەڵبەتە وەك دوایی باسی دەكەین، لێرەدا خوا باسی چەسپاندنی یاسایەكی كەونیی خۆی دەكات بەسەر ئەوانەدا، نەك خوای دادگەر پێی ناخۆش بووبێ، ئەوانە بچن بۆ جەنگو جیهادا!.

(خَبَالٗا): (الخَبَالُ: الفَسَادُ الَّذِي يَلْحَقُ الحَيْوَانَ فَيُورِثُهُ الإِضْطِرابَ، خَبِلَ وَخَبَّل فَهُوَ خَابِلٌ).

(خبال) بریتیە لەو تێكچوونەی كە تووشی هەر ژیانداریێك دێ، وە سەرەنجام تەندروستیی تێكدەچێو بێسەروبەر دەبێ.

(وَلَأَوۡضَعُواْ): (وَضَعَتِ الدَّابَّةُ تَضَعُ فِي سَيْرِهَا وَضعاً، وَأَوْضَعْتُهَا حَمَلْتُهَا عَلَى الإِسْرَاعِ).

لە زمانی عەرەبییدا دەگوترێ: (وَضَعَتِ الدَّابَّةُ تَضَعُ فِي سَيْرِهَا وَضعاً) واتە: ئاژەڵەكە خێرا ڕۆیی لە ڕۆیشتندا، بەڵام ئەگەر بگوترێ: (وَأَوْضَعْتُهَا) واتە: خێرا لێم خوڕیو پێش خۆمدا، ناچارم كرد كە بە خێرایی بڕوات.

(يَبۡغُونَكُمُ ٱلۡفِتۡنَةَ): (فتنة) لێرە بە مانای هەر خراپەكارییەك دێ، كە مرۆڤ لێی تووشی زیان دێ.

(يَبْغُونَكُمْ: يَطْلُبُونَ لَكُمْ الفَسَاد)، واتە: خراپەو ئاژاوەو ناڕێكییتان بۆ بە ئاوات دەخوازن.

(سَمَّٰعُونَ لَهُمْ): واتە: لە نێو ئێوەدا کەسانێك هەن، کە گوێ بۆ ئەوان دەگرن، ئەوە واتایەکی، یاخود زۆر گوێ دەگرن لە قسەکانی ئێوە بۆ ئەوان، واتە: جاسووسییتان لەسەر دەکەن، بۆ ئەوەی قسەکانی ئێوە بۆ ئەوان ببەن.

(وَقَلَّبُواْ لَكَ ٱلْأُمُورَ): واتە: کاروبارەکانیان هەڵگێڕو وەرگێڕ دەکەن، داخۆ بە کام لایەن دا زیانی بۆ تۆ زیاترە؟ (تَقْلِيبُ الأُمُورِ: تَدْبِيرها وَالنَّظَر فِيها) ئەوەیە کە لێی وردبیەوەو تەماشای بکەی، داخۆ بە کام باردا، زیانی زیاترە بۆ ئیسلامو مسوڵمانان، ئەوان هەر خەریکی پیلانگێڕیی‌و، نەخشەی گڵاوی خۆیانن.

پوختەیەك دەربارەی جەنگی تەبووك لەبەر رۆشنایی (السیرة النبویة لابن هشام) دا[١]

خوا پشتیوان بێ ئێمە لە بیستو سێ (٢٣) بڕگەداو لەبەر تیشکی کتێبی (السیرة النبویة)ی (ابن هشام)دا، باسی جەنگی تەبووكو بەسەرهاتو رووداوە گرنگەکانی دەکەین، شایانی باسیشە: زۆرجاران بە مەبەستی باشتر روونبوونەوەی مەبەست هەندێك قسەی خۆم ناواخنی قسەکانی (ابن هشام)، دەکەم، بەڵام قسەکانی خۆم دەخەمە نێوان دوو کەوانەوە بۆ لەیەك جیابوونەوە:

١ / (أَقَامَ رَسولُ اللهِ ﷺ بِالْمَدِينَةِ، مَا بَيْنَ ذِي الْحَجة إِلَى رَجَبٍ، ثُمّ أَمَرَ النَاسَ بِالتّهَيّؤِ لِغَزْوِ الرّوم، وَقَدْ ذَكر لَنا الزّهْرِيّ، وَيَزِيدُ بْنُ رُومَانَ، وَعَبْدُ اللهِ بْنُ أَبِي بكر، وَعَاصِمُ بْنُ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ، وَغيْرُهُمْ مِنْ عُلَمائِنا ، كُلّ حَدّثَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ مَا بَلَغَهُ عَنْهَا، وَبَعْضُ الْقَوْمِ يُحَدّثُ مَا لا يُحَدّثُ بَعْضٌ: أَنّ رَسولَ اللهِ ﷺ أَمَرَ أَصْحابَهُ بِالتّهَيّؤِ لِغَزْوِ الرّوم، وَذَلِكَ فِي زَمَانٍ مِنْ عُسْرَةِ النَاسِ، وَشِدّةٍ مِنْ الْحَرّ، وَجَدْبٍ مِنْ الْبِلادِ، وَحِينَ طَابَتْ الثّمَارُ، وَالنَاسُ يُحِبّونَ الْمُقَامَ فِي ثِمَارِهِمْ وَظِلالِهِمْ، وَيكرهُونَ الشّخُوصَ عَلَى الْحَالِ مِنْ الزّمَانِ الّذِي هُمْ عَلَيْهِ، وَكَانَ رَسولُ اللهِ ﷺ قَلّمَا يَخْرُجُ فِي غَزْوَةٍ إلاّ كَنّى عَنْهَا ، وَأَخْبَرَ أَنّهُ يُرِيدُ غَيْرَ الْوَجْهِ الّذِي يَصْمُدُ لَهُ، إلاّ مَا كَانَ مِنْ غَزْوَةِ تَبُوكَ، فَإِنّهُ بَيّنَهَا لِلنَاسِ، لِبُعْدِ الشّقّةِ

---

١) بڕوانە : (السیرة النبویّة لابن هشام)، ج ٤ ، ص ٢٩٢ - ٣٠٨.

وَشِدَّةِ الزَّمَانِ وَكَثْرَةِ الْعَدُوِّ الَّذِي يَصْمُدُ لَهُ، لِيَتَأَهَّبَ النَاسُ لِذَلِكَ أُهْبَتَهُ، فَأَمَرَ النَاسَ بِالْجِهَازِ وَأَخْبَرَهُمْ أَنَّهُ يُرِيدُ الرُّوم).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ دوای ئەوەی کە لە نێوان مانگی (ذي الحجة) تاکو (رجب)، (واتە: دەوری شەش مانگ) لە مەدینە نیشتەجێو سەقامگیر بوو، {دوای ئەوەی لە جەنگی حونەینو ئەو جەنگانەی دوای حونەین بۆوە، دوایی هەواڵی پێگەیشت کە ڕۆمەکان بە تەمان هێرش بێنن، ئنجا وەك گوتراوە: هێرش بردن باشترین شێوازی بەرگری لە خۆ کردنە}، بۆیە فەرمانی کرد کە هاوەڵان خۆیان ئامادە بکەن بۆ جەنگی ڕۆم، ئەویش لە کاتێکدا بوو خەڵك زۆر تەنگ دەست بوو، وە زۆر گەرما بوو، کەشی هاوین بوو، قاتیو قڕیی بوو، وە خەڵکی مەدینە (کە شوێنێك بووە خورماو ترێو میوەی لێ بووە) پێیان خۆش بووە لە سێبەرەکانی خۆیان بن، وە میوەکانی خۆیان بخۆن، وە پێیان ناخۆش بووە لەو حاڵەتی تەنگ دەستییو گەرماو نارەحەتییە بڕۆن (بەرەو دوژمنێکی، کە یەکەمجارە ڕووبەڕووی دەبنەوە، وە ئەو دوژمنە لەسەر ئاستی جیهان دەوڵەتێکی یەکجار بەهێزەو گەورەیە، ئەوانیش دێن شانسی خۆیانی لەگەڵ تاقی دەکەنەوە).

ئنجا پێغەمبەر ﷺ کەم وا بووە، کە ویستبی جەنگێك بکات، مەگەر ئاماژەی دەکرد بە شوێنێکی دی، پێچەوانەی ئەو شوێنەی کە بۆی دەچن، بەڵام ئەمجارە هەواڵی پێدان: کە دەیەوێ بەرەو کوێ بچێ؟ (بەرەو شام دەچێ)، بەرەو ڕۆم دەچێ.

{بۆیەش بۆی ڕوون کردنەوە، چونکە ڕێیەکە زۆر دوور بوو، وە کاتێکی زۆر سەغڵەتیی بوو، وە دوژمنێکی زۆر گەورە بوو، تاکو خەڵك لە قەدەر ئەو دوژمنەو ئەو ڕێیە دوورە، خۆیان ئامادە بکەن، بۆیە فەرمانی کرد کە خۆیان ئامادە بکەن، چونکە دەیەوێ بچێ لەگەڵ هێزی ڕۆمەکان ڕووبەڕوو بێتەوە، کە ئەوان سوپایەکیان ناردوە (وەك لە ڕیوایەتی طەبەڕانیو تیرمیذیی دا هاتوە) کە سوپایەکی چل هەزار کەسییان ناردوە، کە دیارە ئەوە هەر پێشەکیی بووە}.

٢ / ﴿فَقَالَ رَسولُ اللهِ ﷺ ذَاتَ يَومٍ وَهُوَ فِي جِهَازِهِ ذَلِك ، لِلْجَدّ بْنِ قِيسٍ أَحَدِ بَنِي سَلِمَةَ ، يَا جَدّ! هَلْ لَك الْعَامَ فِي جِلادِ بَنِي الأَصْفَرِ؟ فَقَالَ: يَا رَسولَ اللهِ! أَوْ تَأْذَنُ لِي وَلا تَفْتِنّي؟ فَوَاللهِ لَقَدْ عَرَفَ قَوْمِي أَنّهُ مَا مِنْ رَجُلٍ بِأَشَدّ عُجْبًا بِالنّسَاءِ مِنّي، وَإِنّي أَخْشَى إِنْ رَأَيْتَ نِسَاءَ بَنِي الأَصْفَرِ، أَنْ لا أَصْبِرَ، فَأَعْرَضَ عَنْهُ رَسولُ اللهِ ﷺ، وَقَالَ: قَدْ أَذِنْتُ لَك ، فَفِي الْجَدّ بْنِ قِيسٍ نَزَلَتْ هَذِهِ الآيةُ: ﴿وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ ٱئْذَن لِّي وَلَا تَفْتِنِّيٓ ۚ أَلَا فِي ٱلْفِتْنَةِ سَقَطُوا۟ ۗ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌۢ بِٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٤٩﴾﴾ التوبة، أَيْ إِنْ كَانَ إِنّمَا خَشَى الْفِتْنَةَ مِنْ نِسَاءِ بَنِي الأَصْفَرِ وَلَيْسَ ذَلِك بِهِ، فَمَا سَقَطَ فِيهِ مِنْ الْفِتْنَةِ أَكْبَرُ، بِتَخَلّفِهِ عَنْ رَسولِ اللهِ ﷺ وَالرّغْبَةِ بِنَفْسِهِ عَنْ نَفْسِهِ، يَقُولُ تَعَالَى: وَإِنّ جَهَنّمَ لَمِنْ وَرَائِهِ﴾.

واتە: پێغەمبەر ﷺ لە کاتێکدا کە خەریکی خۆ ئامادەکردن بوو، کابرایەك کە پێیان دەگوت: (الجد بن قیس) کە یەکێك بوو لە هۆزی بەنو سەلەمە، پێی فەرموو: ئەی جەد! ئەمساڵ ئامادەنی بێی بۆ جەنگ لە دژی بەنی ئەصفەر؟ (دیارە عەرەبەکان بە رۆمەکانیان گوتوە: بەنی ئەصفەر، لەبەرئەوەی کە سوورو سپیی‌و چاوشین‌و موو زەرد بوون) جەددیش دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ مۆڵەتم نادەی، بۆ ئەوەی تووشی تاقیکردنەوەو تووشی گوناح نەیەم، سوێند بە خوا، گەلەکەی من دەزانن، هیچ کەسێك بە قەدەر من سەرسام نیە بە ئافرەتان، وە من مەترسیی ئەوەم هەیە کە ئافرەتانی رۆمیی ببینم‌و خۆم رانەگرم! (واتە: نەزەر، یان گەورەتر لە نەزەرم ببێ) پێغەمبەریش ﷺ (لەبەرئەوەی قسەی زۆر پێ بێجێ بوو، رووی لێوەرگێڕاو فەرمووی: (قَدْ أَذِنْتُ لَكَ) ئەوە مۆڵەتم دای.

ئنجا دەربارەی ئەو هەڵوێستەی جەدی کوڕی قەیس، ئەم ئایەتە هاتە خوار، کە دەفەرموێ: ﴿وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ ٱئْذَن لِّي وَلَا تَفْتِنِّيٓ ۚ أَلَا فِي ٱلْفِتْنَةِ سَقَطُوا۟ ۗ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌۢ بِٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٤٩﴾﴾ التوبة.

واتە: هەیانە دەڵێ: مۆڵەتم بدەو تووشی گوناهانم مەکە، ئاگاداربە کەوتوونە نێو گوناهانەوە، وە دۆزەخ دەورە دەری بێبڕوایانە، واتە: ئەو گوناهەی کە لێی ترساوە لەگەڵ ئافرەتانی ڕۆمیی دا تووشی بێ، ئەوە هیچ شتێك نیە لە چاو ئەو گوناهە گەورەی، کە بریتیە لەوەی فەرمانی پێغەمبەر بشكێنێ، وە لەوكاتە چارەنووسسازەدا خۆی لەو شوێنە بەجێبهێڵێ، وە نەفسی خۆی بە لاوە گرنگتر بێ، بۆیەش خوا هەڕەشەی بە دۆزەخ لێ دەكات، كە لە پشتیەوەیەتی.

٣ / (وَقَالَ قَوْمٌ مِنْ الْمُنَافِقِينَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ : لا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ، زَهَادَةً فِي الْجِهَادِ وَشَكاً فِي الْحَقِّ، وَإِرْجَافاً بِرَسُولِ اللهِ ﷺ، فَأَنْزَلَ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى فِيهِمْ: ﴿وَقَالُوا۟ لَا تَنفِرُوا۟ فِى ٱلْحَرِّ ۗ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا ۚ لَّوْ كَانُوا۟ يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾ فَلْيَضْحَكُوا۟ قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا۟ كَثِيرًا جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾﴾التوبة).

واتە: هەروەها هەندێك لە دەغەڵو مونافیقو دڵنەخۆشەكان بە هەندێكیان دەگوت: بەو گەرمایە مەچن بۆ جەنگو جیهاد! دیارە هەم لەبەرئەوەی بۆخۆیان لە گوماندا بوون، وە هەم بۆ ئەوەش كە خەڵك لە پێغەمبەری خوا، دووربخەنەوە، خوای بەرز لەبارەی ئەوانیشەوە، ئەم ئایەتانەی ناردنە خوار: ﴿وَقَالُوا۟ لَا تَنفِرُوا۟ فِى ٱلْحَرِّ ۗ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا ۚ لَّوْ كَانُوا۟ يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾ فَلْيَضْحَكُوا۟ قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا۟ كَثِيرًا جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾﴾التوبة.

واتە: وە (دڵنەخۆشەكانو دەغەڵەكان) گوتیان: بەم گەرمایە مەچوون بۆ جەنگ، بفەرموو: ئاگری دۆزەخ گەرمییەكەی توندترە، ئەگەر تێبگەن، كەواتە: با لەمەودوا كەم پێبكەنن و زۆر بگریەن، وەك سزادان لەوەی كە وەدەستیان دەهێنا.

﴿وبَلَغَ رَسُولَ اللهِ ﷺ أَنَّ نَاساً مِنْ الْمُنَافِقِينَ يَجْتَمِعُونَ فِي بَيْتِ سُوَيْلِمٍ الْيَهُودِيِّ، وَكَانَ بَيْتُهُ عِنْدَ جَاسُومَ، يُثَبِّطُونَ النَّاسَ عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ، فَبَعَثَ إِلَيْهِمْ النَّبِيّ ﷺ طَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللهِ فِي نَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِهِ، وَأَمَرَهُ أَنْ

يُحَرِّقَ عَلَيْهِمْ بَيْتَ سوَيْلِمٍ، فَفَعَلَ طَلْحَةُ، فَاقْتَحَمَ الضَّحَاكُ بْنُ خَلِيفَة مِنْ ظَهْرِ الْبَيْتِ ، فَانْكَسَرَتْ رِجْلُهُ﴾.

واتە: وە هەواڵ بە پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشت، کە کۆمەڵێك لە دەغەڵەکان لە ماڵی (سوَيْلِمٍ الْيَهُودِيّ) (دیارە کابرایەك بووە)، کۆدەبنەوە کە ماڵەکەی لە لای (جَاسومَ) بوو، خەریکن خەڵك سارد دەکەنەوە لە پێغەمبەری خوا ﷺ بۆئەوەی کە نەچن بۆ جەنگی تەبووك، پێغەمبەری خواش ﷺ (طَلْحَة بْن عُبَيْدِ الله)ی لەگەڵ کۆمەڵێك لە هاوەڵانی بۆ لا ناردن، وە فەرمانی پێکردن کە ماڵی (سوَيْلِم)یان بەسەردا بسووتێنێ، (طَلْحَة)ش وایکرد، ئنجا یەکێك لەوان کە ناوی (الضّحاكُ بْنُ خَلِيفَة)بوو، لە پشتی خانووەکەوە دەرچوو، بەڵام لاقی شکا، {دیارە ئەوانی دیکەش هەموویان دەرباز بوون، بەڵام خانووەکەی سووتاند}.

٤ / (ثُمّ إنّ رَسولَ اللهِ ﷺ جَدّ فِي سَفَرِهِ، وَأَمَرَ النَاسَ بِالْجِهازِ وَالإنْكِمَاشِ وَحَضّ أَهْلَ الْغِنَى عَلَى النّفَقَةِ وَالْحُمْلاَنِ فِي سَبِيلِ الله، فَحَمَلَ رِجَالٌ مِنْ أَهْلِ الْغِنَى وَاحْتَسَبُوا، وَأَنْفَقَ عُثْمَانُ بْنُ عَفّانَ فِي ذَلِكَ نَفَقَةً عَظِيمَةً، لَمْ يُنْفِقْ أَحَدٌ مِثْلَهَا، قَالَ ابْنُ هِشَامٍ: حَدّثَنِي مَنْ أَثِقُ بِهِ أَنّ عُثْمَانَ بْنَ عَفّانَ أَنْفَقَ فِي جَيْشِ الْعُسْرَةِ فِي غَزْوَةِ تَبُوك، أَلْفَ دِينَارٍ ، فَقَالَ رَسولُ اللّهِ: أَللّهُمّ ارْضَ عَنْ عُثْمَانَ، فَإِنّي عَنْهُ رَاضٍ).

واتە: پێغەمبەر ﷺ دەستی کرد بە دەستو برد کردن بۆ خۆ ئامادەکردن بۆ ئەو سەفەرە، وە فەرمانی بە خەڵکیش کرد کە خۆبپێچنەوەو، کەلوپەل ئامادە بکەن، وە هانی دەوڵەمەندەکانیشی دا، کە ماڵ سەرف بکەن، وە لە ڕێی خوادا پشتی وڵاخان ئامادە بکەن، {واتە: کەسانێك کە وڵاخیان نیە وڵاخیان بۆ ئامادە بکەن}، جا کەسانێك لەوانە کە دەوڵەمەند بوون کاری باشیان کرد، یەکێك لەوانە عوسمان خوا لێی ڕای بێ، ماڵێکی مەزنی بەخشی، کە هیچ کەس بەقەدەر ئەو بۆ ئامادەکردنی ئەو سوپایە ماڵی نەبەخشی بوو، ئیبنو هشام دەڵێ: کەسێك کە من متمانەی پێدەکەم، هەواڵی پێداوم کە عوسمان بۆ ئامادەکردنی ئەو سوپایە کە پێی گوتراوە: (جیش العسرة) واتە: سوپای سەغڵەتیی، هەزار دیناری زێڕی بەخشیوە، وە پێغەمبەر لە بەرانبەر ئەوەدا فەرموویەتی: ﴿أَللّهُمّ ارْضَ عَنْ عُثْمَانَ، فَإِنّي عَنْهُ رَاضٍ﴾.

واتە: خوایە! لە عوسمان ڕازیببە، من لێی ڕازییم.

٥ / ئیبنو ئیسحاق لەوبارەوە باسی هەڵوێستی حەوت کەس لە هاوەڵان دەکات، دیارە رووت و ڕەجاڵ و بێ ئیمکانیەت بوون خوا لێیان رازی بێ، کە پێیان گوتراوە: گریاوەکان (الْبَكاءُونَ)، وە هەموویان لە پشتیوانەکان بوو، کە بریتین لە: (سالِمُ بْنُ عُمَيْرٍ، وَعُلْبَةُ بْنُ زَيْدٍ، وَأَبُو لَيْلَى عَبْدُ الرّحْمَنِ بْنُ كَعْبٍ، وَعَمْرُو بْنُ حُمَامِ بْنِ الْجَمُوحِ، وَعَبْدُ اللّهِ بْنُ الْمُغَفّلِ الْمُزَنِيّ، وَهَرَمِيّ بْنُ عَبْدِ اللهِ، وَعِرْبَاضُ بْنُ سارِيَةَ الْفَزَارِيّ)، ئەوانە هاتن بۆ خزمەت پێغەمبەری خوا، وە داوایان لێکرد وڵاخی سوارییان بۆ پەیدا بکات، ئەویش فەرمووی: ﴿لا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ، فَتَوَلّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنْ الدّمْعِ حَزَنَا أَلاّ يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ﴾

واتە: توانام نیە وڵاخی سوارییتان بۆ پەیدا بکەم، ئەوانیش ڕوویان وەرگێڕاو، فرمێسکیان بە چاودا هات، دڵتەنگ بوون کە نەتوانن ماڵێك خەرج بکەن لە پێناوی خوادا.

(قَالَ ابْنُ إسْحَاقَ: فَبَلَغَنِي أَنّ ابْنَ يَامِينَ بْنِ عُمَيْرِ بْنِ كَعْبٍ النّضْرِيّ، لَقَى أَبَا لَيْلَى عَبْدَ الرّحْمَنِ بْنَ كَعْبٍ، وَعَبْدَ اللهِ بْنَ مُغَفّلٍ، وَهُمَا يَبْكِيَانِ، فَقَالَ: مَا يُبْكِيكُمَا؟ قَالاَ: جِئْنَا رَسُولَ اللهِ ﷺ لِيَحْمِلَنَا، فَلَمْ نَجِدْ عِنْدَهُ مَا يَحْمِلُنَا عَلَيْهِ، وَلَيْسَ عِنْدَنَا مَا نَتَقَوّى بِهِ عَلَى الْخُرُوجِ مَعَهُ، فَأَعْطَاهُمَا نَاضِحًا لَهُ، فَارْتَحَلاهُ وَزَوّدَهُمَا شَيْئًا مِنْ تَمْرٍ فَخَرَجَا مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ).

واتە: ئیبنو ئیسحاق دەڵێ: پێم گەیشتوە کە ئیبنو یامین کوڕی عومەیرِی کوڕی کەعبی نەضری، گەیشتە (أَبَا لَيْلَى عَبْدَ الرّحْمَنِ بْنَ كَعْبٍ) و (عَبْدَ اللهِ بْنَ مُغَفّلٍ) هەردووکیان دەگریان، گوتی: هۆی گریانتان چییە؟ گوتیان: چووینە لای پێغەمبەر ﷺ بۆ ئەوەی وڵاخی سواریمان بۆ پەیدا بکات، ئەویش هیچی لەلا نەبوو، وە ئێمە توانامان نیە وڵاخ بکڕین، بۆ ئەوەی خۆمانی پێ بەهێز بکەین و لەگەڵی دەربچین، لەبەرئەوە دەگریەین، ئەویش حوشترێکی پێدان، کە ئاوی پێ دەهێنرا، ئەوانیش هەردووکیان سواری بوون، وە ئەندازەیەکی باش خورماشی پێدان، وەك پێخۆرو زەخیرە، ئیدی ئەوانیش لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ دەرچوون.

{کەسانێك هەبوون، ئاوا بەو کولەمەرگیی چوون، کەسانێکیش هەبوون، ئیمکانیەتێکی زۆریشیان لەبەر دەست دا هەبووە، کەچی نەچوو ون!}.

٦ / (ثُمَّ اسْتَتَبَّ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ سَفَرُهُ، وَأَجْمَعَ السَّيْرَ، وَقَدْ كَانَ نَفَرٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ أَبْطَأَتْ بِهِمُ النِّيَّةُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، حَتَّى تَخَلَّفُوا عَنْهُ، عَنْ غَيْرِ شَكٍّ وَلا ارْتِيَابٍ، مِنْهُمْ: كَعْبُ بْنُ مَالِكِ بْنِ أَبِي كَعْبٍ، أَخُو بَنِي سَلِمَةَ ،وَمُرَارَةُ بْنُ الرَّبِيعِ، أَخُو بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ، وَهِلالُ بْنُ أُمَيَّةَ).

واتە: دوایی پێغەمبەری خوا ﷺ پێداویستیسیەکانی سەفەری ڕێکخست، وە بڕیاریدا کە دەست بکات بە ڕۆیشتن، وە کۆمەڵێك لە مونافیقەکان لێی دواکەوتن‌و خۆیان بەجێهێشت، وە کۆمەڵێك مسوڵمانیش کە لە پێغەمبەر ﷺ دواکەوتن، نیەتیان باش بوو، هیچ گومانیان نەبوو لە ئیسلام‌و ئیماندا، (بەتایبەتی سێ کەسیان)، یەکەمیان: کەعبی کوڕی مالیك، دووەمیان: مەرارەی کوڕی ڕەبیع، سێیەمیان: هیلالی کوڕی ئومەییە.

{کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: وە خوا لەو سێیانەش خۆش بوو، کە باسیان دواخرابوو، یان بڕیار لەبارەیانەوە دواخرابوو، کە دوایی بە تەفصیل باسی دەکەین، چونکە گێڕراوەیەکی دوورو درێژ هەیە، کە بوخاریی‌و موسلیم هێناویانە، لە زاری کەعبی کوڕی مالیکەوە خوا لێی ڕازی بێ}.

٧ / (فَلَما خَرَجَ رَسولُ اللهِ ﷺ ضَرَبَ عَسْكرهُ عَلَى ثَنِيَّة الْوَدَاعِ).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ کە لە مەدینە دەرچوو (بەرەو ڕۆم)، سوپایەکەی خۆی لە شوێنێك مۆڵداو بنەیان خست، کە پێی دەگوترێ: (ثَنِيَّة الْوَدَاعِ)، {(ثَنِية)، یانی بەرزایی، دیارە ناوی شوێنێکە، کە ئەگەر کەسێك بیەوێ بچێتە مەدینە، دەبێ بەو بەرزاییەدا بەرەو شاری مەدینە شۆڕ بێتەوە}.

٨ / (وَاسْتَعْمَلَ عَلَى الْمَدِينَةِ مُحَمّدَ بْنَ مَسْلَمَةَ الأَنْصَارِيّ، وَذَكر عَبْدَ الْعَزِيزِ بْنَ مُحَمّدٍ الدّرَاوَرْدِيّ عَنْ أَبِيهِ أَنّ رَسولَ اللهِ ﷺ اسْتَعْمَلَ عَلَى الْمَدِينَةِ، مَخْرَجَهُ إِلَى تَبُوكَ: سِبَاعَ بْنَ عُرفُطة).

واتە: وە پێغەمبەری خوا ﷺ {وەك عادەتی خۆی کە شاری مەدینەی بەجێدەهێشت، بۆ جەنگێك بۆ سەفەرێك دەچوو، یەکێك لە هاوەڵانی بەرێزی لە

شوێنی خۆی دادەنا، دەیكردنە سەرپەرشتیار} (مُحَمّدَ بْنَ مَسْلَمَةَ الأَنْصَارِيّ)، خوا لێی ڕازی بێ، گردە سەرپەرشتیار، بەڵام لەوبارەوە ڕایەكی دیكەش هەیە كە (عَبْدَ الْعَزِيزِ بْنَ مُحَمّدٍ الدّرَاوَرْدِيّ)، لە بابیەوە گێڕاویەتەوە كە پێغەمبەر ﷺ ئەمجارە دوای ئەوەی چووە بۆ تەبووك (سِبَاعَ بْنَ عُرْفُطَة)ی لە جێگای خۆی داناوە، {بەڵام زیاتر وا باوە كە (محمد بن سلمة)ی داناوە لە شوێنی خۆی، وەك سەرپەرشتیاری شاری مەدینە، كە پایتەختی ئەوسای دەوڵەتی ئیسلامیی بووە}.

٩ / (وَضَرَبَ عَبْدُ اللهِ بْنُ أُبَيّ مَعَهُ عَلَى حِدَةٍ، عَسْكَرَهُ أَسْفَلَ مِنْهُ، نَحْوَ ذُبَابٍ، وَكَانَ فِيما يَزْعُمُونَ: لَيْسَ بِأَقَلّ الْعَسْكَرِيْنِ، فَلَما سارَ رَسولُ اللهِ ﷺ تَخَلّفَ عَنْهُ عَبْدُ اللهِ بْنُ أُبَيّ، فِيمَنْ تَخَلّفَ مِنْ الْمُنافِقِينَ وَأَهْلِ الرّيْبِ).

واتە: وە عەبدوڵڵای كوڕی ئوبەییە، ئەویش سوپای خۆی بە جیا دانا، لە خوار سوپایەكەی پێغەمبەر ﷺەوە، لە داوێن ئەوەوە، لە شوێنێك كە پێی دەگوترێت: (ذباب)، وە هەندێك گوتوویانە: كە ئەو سوپایەی لەگەڵ عەبدوڵڵای كوڕی ئوبەییەی كوڕی سەلوولیش بوو، كەمتر نەبوو لەو سوپایەی كە لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ دابوو، ئنجا دوای ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆیشت (بەرەو تەبووك بەرەو ڕۆم) عەبدوڵڵای كوڕی ئوبەییە، لێی بەجێما، خۆیو ئەوانەی لەگەڵیدا بوون، لە مونافیقو دەغەڵەكان، وە لەوانەی كە لە گوماندا بوون، وە لە دڵ نەخۆشەكان.

{بەڵام من پێم وایە زێدەڕۆییەك هەیە لێرەدا، كە گوتراوە: ئەو سوپایەی كە لەگەڵ عەبدوڵڵای كوڕی ئوبەییەی سەلول دابوو، كەمتر نەبوو لە سوپایەكەی پێغەمبەر ﷺ، چونكە شتێكی زانراوە، كە ئەو سوپایەی پێغەمبەری خوا ﷺ، ژمارەیان بە سی هەزار (٣٠،٠٠٠) كەس مەزەندە كراوە، بۆیە زێدەڕۆیی تێدا هەیە كە بگوترێ: ئەوانەی كە لەگەڵ عەبدوڵڵای كوڕی ئوبەییەی سەلوول دابوون ژمارەكەیان ئەوەندە بووە !}.

١٠ / (وَخَلَّفَ رَسُولُ اللهِ ﷺ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ، رِضوانُ اللهِ عَلَيْهِ عَلَى أَهْلِهِ، وَأَمَرَهُ بِالإقَامَةِ فِيهِمْ، فَأَرْجَفَ بِهِ الْمُنَافِقُونَ وَقَالُوا: مَا خَلَّفَهُ إِلاَّ اسْتِثْقَالاً لَهُ وَتَخَفُّفًا مِنْهُ، فَلَما قَالَ ذَلِكَ الْمُنَافِقُونَ، أَخَذَ عَلِيّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، رِضوانُ اللهِ عَلَيْهِ سِلاحَهُ، ثُمّ خَرَجَ حَتّى أَتَى رَسُولَ اللهِ ﷺ وَهُوَ نَازِلٌ بِالْجُرْفِ، فَقَالَ: يَا نَبِيّ اللهِ! زَعَمَ الْمُنَافِقُونَ أَنّك إنّمَا خَلّفْتنِي لأَنّك اسْتَثْقَلْتنِي وَتَخَفّفْت مِنّي، فَقَالَ: كَذَبُوا، وَلَكِنّنِي خَلّفْتُك لِمَا تَرَكْت وَرَائِي ، فَارْجِعْ فَاخْلُفْنِي فِي أَهْلِي وَأَهْلِك، أَفَلا تَرْضَى يَا عَلِيّ! أَنْ تَكُونَ مِنّي بِمَنْزِلَة هَارُونَ مِنْ مُوسَى؟ إلاّ أَنّهُ لا نَبِيّ بَعْدِي، فَرَجَعَ عَلِيّ إلَى الْمَدِينَةِ، وَمَضَى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَلَى سَفَرِهِ، قَالَ ابْنُ إسْحَاقَ: وَحَدّثَنِي مُحَمّدُ بْنُ طَلْحَةَ بْنِ يَزِيدَ بْنِ رُكَانَةَ، عَنْ إبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقّاصٍ، عَنْ أَبِيهِ سَعْدٍ أَنّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ: لِعَلِيّ هَذِهِ الْمَقَالَة، قَالَ ابْنُ إسْحَاقَ: ثُمّ رَجَعَ عَلِيّ إلَى الْمَدِينَةِ، وَمَضَى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَلَى سَفَرِهِ).

واتە: وە پێغەمبەری خوا ﷺ (عەلی كوڕی ئەبو طالیبی)ی لە دوای خۆی بۆ سەرپەرشتیاریی ماڵو خێزانی جێهێشت، ئنجا مونافیقەكان دەستیان كرد بە پڕوپاگەندە لە دژی عەلی خوا لێی ڕازی بێ!

{پێغەمبەری خوا ﷺ عەلی كوڕی ئەبو طالیبی ئامۆزای خۆی، وەك مشوورخۆر بەسەر ماڵو خێزانو خزمو كەسییەوە دانا، بە تایبەت، وە فەرمانی پێكرد كە بمێنێتەوە لە نێویاندا، بەڵام مونافیقو دەغەڵەكان، دەستیان كرد لە پڕوپاگەندەی ناحەزانە} گوتیان: پێغەمبەری خوا ﷺ تەنیا بۆ ئەوە بەجێی هێشتوە، كە ڕەزای گرانە، وە پێی ناخۆش بووە لە خزمەت پێغەمبەری خوادا بێ، وە بۆ ئەوەی بووە لە كۆڵ خۆی بكاتەوە.

ئنجا كاتێك مونافیقەكان دەستیان كرد بەو پڕوپاگەندانە، عەلی كوڕی ئەبو طالیبیش خۆیو چەكو چۆڵەكەی هەڵگرتو، وە ڕۆیشت هەتا گەیشتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ كە ئەوكاتە لەلای (جرف)، (كە شوێنێكە) لەوێ بارگەو بنەیان خستبوو، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! مونافیقو دەغەڵەكان پێیان وایە كە تۆ منت بۆیە بەجێشتوە، كە ڕەزام گرانە لەلات، وە ویستووتە لەكۆڵ خۆتم بكەیەوە!

پێغەمبەری خواش ﷺ پێی فەرموو: ﴿كَذَبُوا، وَلَكِنَّنِي خَلَّفْتُكَ لِمَا تَرَكْتُ وَرَائِي، فَارْجِعْ فَاخْلُفْنِي فِي أَهْلِي وَأَهْلِكَ، أَفَلا تَرْضَى يا عَلِيُّ! أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَة هَارُونَ مِنْ مُوسَى؟ إِلاَّ أَنَّهُ لا نَبِيَّ بَعْدِي﴾.

واتە: درۆیان کردوە، بەڵکو بۆیە تۆم لە جێی خۆم بەجێهێشتوە، تاکو لە شوێنی من بیو لە جیاتی من سەرپەرشتیی ئەوانەی دوای من بکەی (ماڵو خێزان)، بگەڕێوە جێنشینی من بە، لە سەرپەرشتییکردنی ماڵو خێزانی خۆمو خۆشت، ئەی عەلی! ئایا ڕازی نی کە هاڕوون بۆ مووسا چۆن بوو، تۆش بۆ من وابی، ئەوەندە نەبێ کە لە دوای من هیچ پێغەمبەر نین!

دیارە عەلییش خوا لێی رازی بێ، گەڕایەوە، وە پێغەمبەری خواش ﷺ بەرەو سەفەرەکەی چوو.

(شایانی باسە دەقی ئەوەی کە ماناکەی هاتوە، بوخارییش بە ژمارە: (٥٠٣)، وە موسلیمیش بە ژمارە: (٢٤٠٤) هەروەها (البزّار) لە موسنەدەکەی خۆیدا بە ژمارە (١١٩٤)، وە (ابن كثير)یش لە (البداية والنهاية)کەی خۆیدا، هەروەها (طبري)، وە (ابن حبان)یش، وە (الذهبي)یش لە (تأريخ الإسلام)دا، ئەوانە هەموویان هێناویانە.

شایانی باسیشە کە شیعە یەکێك لەو شتانەی کە دەیانکەنە بەڵگە لەسەر ئەوە کە عەلی خوا لێی ڕازی بێ، لە دوای پێغەمبەر ﷺ پێشەوای مسوڵمانان بووە، وە پێغەمبەری خوا ئەوی لە جێگای خۆی داناوە، بەڵام دوایی هاوەڵان ئەو حەقەیان لە عەلی زەوت کردوە، ئەم دەقەیە، لەگەڵ هەندێك شتی دیکەدا، کە لە ڕاستییدا ئەو دەقە، ئەوە ناگرێتەوە، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ عەلی کوڕی ئەبو طاڵیبی لەجێی خۆی داناوە، کە سەرپەرشتیی ماڵو خێزانی بکاتو تەنانەت سەرپەرشتیی مەدینەشی بەو نەسپاردوە، هەڵبەتە عەلی خوا لێی ڕازی بێ، شایستە بووە، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ یان (مُحَمَّدَ بْنَ مَسْلَمَةَ الأَنْصَارِيّ)، یان (سِبَاع بْن عُرْفُطة)، (بە پێی دوو ڕیوایەت)ی داناوە، بە سەرپەرشتیاری مەدینە، بەڵام عەلی خوا لێی ڕازی بێ، بۆ سەرپەرشتیی ماڵو خێزانەکانی خۆیو، ئەو کەسانەی کە خزمو نزیکی بوون، کە لە دوای خۆی بەجێهێشتوە.

١١ / (ثُمّ إِنّ أَبَا خَيْثَمَةَ رَجَعَ، بَعْدَ أَنْ سَارَ رَسولُ اللهِ ﷺ أَيامًا إِلَى أَهْلِهِ، فِي يَومٍ حارٍّ، فَوَجَدَ امْرَأَتَيْنِ لَهُ فِي عَرِيشَيْنِ لَهُمَا فِي حائطِهِ، قَدْ رَشّتْ كُلّ واحِدَةٍ مِنْهُمَا عَرِيشَها، وَبَرّدَتْ لَهُ فِيهِ ماءً، وَهَيَّأَتْ لَهُ فِيهِ طَعامًا، فَلَما دَخَلَ، قامَ عَلَى بَابِ الْعَرِيشِ، فَنَظَرَ إِلَى امْرَأَتَيْهِ وَمَا صَنَعَتَا لَهُ، فَقَالَ: رَسولُ اللهِ ﷺ فِي الضّحّ وَالرّيحِ وَالْحَرّ، وَأَبُو خَيْثَمَةَ فِي ظِلٍّ بَارِدٍ وَطَعَامٍ مُهَيَّأٍ وَامْرَأَةٍ حَسْنَاءَ فِي مَالِهِ مُقِيمٌ، مَا هَذَا بِالنّصَفِ، ثُمّ قَالَ: وَاللهِ لا أَدْخُلُ عَرِيشَ وَاحِدَةٍ مِنْكُمَا، حَتّى أَلْحَقَ بِرَسولِ اللهِ ﷺ فَهَيِّئَا لِي زَادًا، فَفَعَلَتَا، ثُمَّ قَدَّمَ نَاضِحَهُ فَارْتَحَلَهُ، ثُمّ خَرَجَ فِي طَلَبِ رَسولِ اللهِ ﷺ حَتّى أَدْرَكَهُ حِينَ نَزَلَ تَبُوكَ، وَقَدْ كَانَ أَدْرَكَ أَبَا خَيْثَمَةَ، عُمَيْرُ بْنُ وَهْبٍ الْجُمَحِيّ فِي الطرِيقِ، يَطْلُبُ رَسولَ اللهِ ﷺ فَتَرَافَقَا، حَتّى إِذَا دَنَوْا مِنْ تَبُوكَ، قَالَ أَبُو خَيْثَمَةَ لِعُمَيْرِ بْنِ وَهْبٍ: إِنّ لِي ذَنْبًا، فَلا عَلَيْكَ أَنْ تَخَلّفَ عَنّي حَتّى آتِيَ رَسولَ اللهِ ﷺ فَفَعَلَ، حَتّى إِذَا دَنَا مِنْ رَسولِ اللهِ ﷺ وَهُوَ نَازِلٌ بِتَبُوكَ، قَالَ النَاسُ: هَذَا رَاكِبٌ عَلَى الطرِيقِ مُقْبِلٌ: فَقَالَ رَسولُ اللهِ ﷺ: كُنْ أَبَا خَيْثَمَةَ، فَقَالُوا: يَا رَسولَ اللهِ! هُوَ وَاللهِ أَبُو خَيْثَمَةَ، فَلَما أَنَاخَ، أَقْبَلَ فَسَلّمَ عَلَى رَسولِ اللهِ ﷺ فَقَالَ لَهُ رَسولُ اللهِ ﷺ: (أَوْلَى لَكَ يَا أَبَا خَيْثَمَةَ ! ثُمّ أَخْبَرَ رَسولَ اللهِ ﷺ الْخَبَرَ؛ فَقَالَ لَهُ رَسولُ اللّهِ ﷺ خَيْرًا، وَدَعَا لَهُ بِخَيْرٍ).

واتە: (أبو خيثمة)، دوای ئەوەی كە پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆیشت، چەند ڕۆژێك دوای ئەوە، ڕۆژێك چۆوە بۆ ماڵێ، لە ڕۆژێكی گەرمدا، هەردوو هاوسەرەكەی لە دوو كەپرەكانیاندا، وە لە نێو باخی دارخورمادا، (كە دیارە دوو باخی دارخورمای هەبوون‌و دوو خێزانی هەبوون) هەر كامێكیان ئاو ڕشێنی كەپرەكەی كردبوو، وە ئاوی بۆ سارد كردبوو، وە خواردنیشی بۆ ئامادە كردبوو، كاتێك كە (أبو خيثمة)، چووە ژووریٚ لەبەر دەرگای كەپرو ساباتەكە ڕاوەستا، تەماشای دوو هاوسەرەكەی كرد، كە ئەو خواردن‌و شتەیان بۆ ئامادە كردوەو، كە جێوڕێیان بۆ ئامادە كردوە، ئنجا گوتی: پێغەمبەری خوا ﷺ لەبەر گەرماو لە نێو باو نارەحەتیی دابێ، (أبو خيثمة)ش لەبەر سێبەرێكی ساردو، خواردنێكی ئامادەكراوو هاوسەرێكی جوان چاوەڕێی بكات‌و، لە ماڵی خۆیدا نیشتەجێ بێ! ئەمە ویژدان‌و دادگەریی (إنصاف) نیە لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ دا، دوایی گوتی: بە خوا نایەمە نێو

کەپرو ساباتی هیچ کامێکتانەوە، تاکو نەگەمە پێغەمبەری خوا ﷺ بۆیە خوارن و توێشووم بۆ ئامادە بکەن، ئەوانیش بۆیان ئامادە کرد، وە حوشترەکەی کە ئاویان پێ دەهێنا، هێنای ئامادەی کردو سواری بوو، وە بە دوای پێغەمبەری خوادا ڕۆیشت، تاکو گەیشتە تەبووک کە پێغەمبەر ﷺ و سوپایەکەی لەوێ بارگەیان خستبوو، (سوپایەکەی لەوێ دانابوو) پێی گەیشت.

ئنجا (أبو خیثمة)، (عمیر بن وهب)ی، لە ڕێگادا پێگەیشت، ئەویش بە هەمان شێوە کە پێشتر بەجێمابوو، دەیویست بگاتەوە پێغەمبەری خوا ﷺ، وە لە ڕێگادا بوونە هاوڕێ، هەتا لە تەبووک نیزیك کەوتنەوە، کە نیزیك کەوتنەوە (أبو خیثمة)، بە عومەیری کوڕی وەهبی گوت: من گوناهێکم هەیە {وا پێدەچێ عومەیری کوڕی وەهب، وەك (أبو خیثمة) نەبوو بێ و، بە عوزرێك دوا کەوتبێ، بۆ وێنە: لە سەفەرێك بووبێ، بەڵام (أبو خیثمة)، زانیویەتی و کەمتەرخەمیی کردوە}، ئەگەر هاوکارم بی، تۆزێکم لێ دوا بکەوی، تاکو من دەگەمە پێغەمبەری خوا ﷺ، {واتە: بە تەنێ پێی دەگەم، تۆزێکم لێ دوابکەوە}، ئەویش وایکرد، هەتا لە پێغەمبەری خوا نیزیك کەوتەوە کە گەیشتبووە ناوچەی تەبووك، خەڵك تەماشایان کرد، گوتیان: ئەوە سوارێکە بەڕێوەیە دێ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (كن أبا خیثمة)، واتە: با ئەبو خەیثەمە بێ! گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! {دیارە دوای ئەوەی کە نیزیکتر کەوتۆتەوە}، بە خوا (أبا خیثمة)یە، کاتێك هات و حوشترەکەی یەخدا، (واتە: لێی هاتە خوار) سەلامی لە پێغەمبەر ﷺ کرد، پێغەمبەری خواش پێی فەرموو: {أولى لك يا أبا خيثمة}، واتە: ئەمە بۆ تۆ باشترە ئەی (أبا خیثمة)! یان دەشگونجێ مەبەست ئەوە بێ، بێ قەزابی (أبو خیثمة)، دوایی پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵەکەی لێ بیست، (واتە: هەواڵەکەی خۆی بۆ پێغەمبەری گێڕایەوە) پێغەمبەریش ﷺ قسەی باشی بۆ کرد، وە دوعای خێری بۆ کرد.

واتە: (أبو خیثمة)، واقیعی خۆی بۆ بەیان کردوە: ئەی پێغەمبەر ﷺ! بەڵێ من کەمتەرخەم بوون، بەڵام دوایی چوومەوە ماڵەوەو ئەو وەزعەم بینیەوەو لەگەڵ حاڵی ئێوەدا بەراوردم کردوەو، ویژدانم موحاسەبەی کردووم و، ئیمانەکەم ڕێی نەداوم کە لەوێ دابنیشم.

١٢ / (وَقَدْ كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ حِينَ مَرّ بِالْحِجْرِ نَزَلَهَا، وَاسْتَقَى النَاسُ مِنْ بِئْرِهَا، فَلَمَا رَاحُوا، قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ : لا تَشْرَبُوا مِنْ مَائِهَا شَيْئاً، وَلا تَتَوَضّأُوا مِنْهُ لِلصّلاةِ، وَمَا كَانَ مِنْ عَجِينٍ عَجَنْتُمُوهُ، فَاعْلِفُوهُ الإِبِلَ، وَلا تَأْكُلُوا مِنْهُ شَيْئاً، وَلا يَخْرُجَنّ أَحَدٌ مِنْكُمْ اللّيْلَةَ إِلاّ وَمَعَهُ صَاحِبٌ لَهُ، فَفَعَلَ النَاسُ مَا أَمَرَهُمْ بِهِ رَسُولُ اللهِ ﷺ إِلاّ أَنّ رَجُلَيْنِ مِنْ بَنِي سَاعِدَةَ، خَرَجَ أَحَدُهُمَا لِحَاجَتِهِ وَخَرَجَ الآخَرُ فِي طَلَبِ بَعِيرٍ لَهُ، فَأَمّا الّذِي ذَهَبَ لِحَاجَتِهِ، فَإِنّهُ خُنِقَ عَلَى مَذْهَبِهِ، وَأَمّا الّذِي ذَهَبَ فِي طَلَبِ بَعِيرِهِ، فَاحْتَمَلَتْهُ الرّيحُ حَتّى طَرَحَتْهُ بِجَبَلَيْ طَيّئٍ، فَأُخْبِرَ بِذَلِكَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فَقَالَ: أَلَمْ أَنْهَكُمْ أَنْ لا يَخْرُجَ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلاّ وَمَعَهُ صَاحِبُهُ، ثُمّ دَعَا رَسُولُ اللهِ ﷺ لِلّذِي أُصِيبَ عَلَى مَذْهَبِهِ فَشُفِيَ، وَأَمّا الآخَرُ الّذِي وَقَعَ بِجَبَلَيْ طَيّئٍ، فَإِنّ طَيّئاً أَهْدَتْهُ لِرَسُولِ اللهِ ﷺ حِينَ قَدِمَ الْمَدِينَةَ، وَالْحَدِيثُ عَنْ الرّجُلَيْنِ عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ عَبّاسِ بْنِ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَاعِدِيّ، وَقَدْ حَدّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ أَنْ قَدْ سَمّى لَهُ الْعَبّاسُ الرّجُلَيْنِ وَلَكِنّهُ اسْتَوْدَعَهُ إِيَاهُمَا، فَأَبَى عَبْدُ اللهِ أَنْ يُسَمّيَهُمَا لِي).

(قَالَ ابْنُ هِشَامٍ: بَلَغَنِي عَنْ الزّهْرِيّ أَنّهُ قَالَ لَمَا مَرّ رَسُولُ اللهِ ﷺ بِالْحِجْرِ سَجّى ثَوْبَهُ عَلَى وَجْهِهِ، وَاسْتَحَثّ رَاحِلَتَهُ ثُمّ قَالَ: لا تَدْخُلُوا بُيُوتَ الّذِينَ ظَلَمُوا إِلاّ وَأَنْتُمْ بَاكُونَ، خَوْفًا أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَهُمْ).

{(حِجْر) دیارە ناوچەیەکە کە کاتی خۆی گەلی (ثمود)ی لێبووەو، لەوێ لەبەین چوون}.

(ابن إسحاق)، دەڵێ: دوایی کە پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆی بەرەو تەبووك، بە (حجر)دا تێپەڕی، وە لەوێ بارگەو بنەیان خست، خەڵکیش لە بیرەکەی وێ ئاویان هەڵێنجا، بەڵام دوای ئەوەی کە چوون ئاوەکەیان هەڵێنجا، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ﴿لا تَشْرَبُوا مِنْ مَائِهَا شَيْئًا، وَلا تَتَوَضّأُوا مِنْهُ لِلصّلاةِ، وَمَا كَانَ مِنْ عَجِينٍ عَجَنْتُمُوهُ فَاعْلِفُوهُ الإِبِلَ، وَلا تَأْكُلُوا مِنْهُ شَيْئاً، وَلا يَخْرُجَنّ أَحَدٌ مِنْكُمْ اللّيْلَةَ إِلاّ وَمَعَهُ صَاحِبٌ لَهُ﴾.

{پێغەمبەر ﷺ دیارە دەبێ دواتر خوای پەنهانزان ئاگاداری کردبێتەوە، یاخود ڕەنگە پێشتر نەیزانیبێ کە ئەو شوێنە (حِجْر)ە، بە هەر حاڵ گرنگ ئەوەیە دوایی پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموون:} هیچ ئاو لە ئاوی بیرەکە مەخۆنەوە، وە دەستنوێژیشی لێ مەگرن بۆ نوێژ، وە هەر هەویرێکیش کە بەو ئاوە شێلاوتانە، بیکەن بە ئالف بۆ حوشترەکانتانو هیچی لێ مەخۆن لەو هەویرە، (واتە: مەیکەن بە نان)، وە هیچ کامتان ئەم شەو (دیارە شەوێك لەوێ ماونەوە) بە تەنیا نەچێتە دەر، مەگەر هاوەڵێکی لەگەڵ دابێ.

ئنجا خەڵکیش ئاوەیان کرد کە پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو بوون، جگە لە دوو پیاو، کە هەردووکیان لە هۆزی بەنی ساعیدە بوون، (لە خەڵکی مەدینە) یەکێکیان بۆ کارێکی خۆی چوو بووە دەرێ، وە ئەوی دیکەیان بە دوای حوشترێکی کەوتبوو، ئنجا ئەوەیان کە بۆ تارەت، (یان کارێکی خۆی) چوو بوو، تووشی جۆرێك لە حاڵ تێکچوون بوو بوو، {حاڵەتی دەروونی تێکچوو بوو}، ئەوەشیان کە بە دوای حوشترەکەی دا چوو بوو، با هەڵی گرتبوو، هەتا دوو چیایەکە (طَيِّئٍ)، {هەتا وێ ئەو بایە ڕای داوەو، فڕاندوویەتی}.

ئنجا پێغەمبەر ﷺ هەواڵی پێدرا، فەرمووی: ئەدی پێم نەگوتن: بەتەنیا دەرمەچن، مەگەر هاوەڵیشتان لەگەڵبێ؟ دوایی ئەوەیان کە باری دەروونی تێکچوو بوو، دوعای بۆ کردو چاك بۆوە.

ئەوەشیان کە لە چیای (طَيِّئٍ)، کەوتبوو، هۆزی (طَيِّئٍ)، بە دیاریی هێنایانەوە بۆ پێغەمبەر خوا ﷺ دوای ئەوەی کە گەڕایەوە بۆ مەدینە.

ئنجا (إبن هشام) دەڵێ: بەسەرهاتی ئەو دوو پیاوە لە عەبدوڵڵای کوڕی ئەبو بەکرەوە، وە لە عەبباسی کوڕی سەهلی کوڕی سەعدی ساعیدییەوە گێڕدراوەتەوە، وە عەبدوڵڵای کوڕی ئەبو بەکر ناوی عەبباس، واتە (عەباسی کوڕی سەهلی سەعدی ساعیدی) ناوی ئەو دوو پیاوەی پێ گوتوە، بەڵام گوتوویەتی ناوی ئەو دوو پیاوە مەدرکێنە، عەبدوڵڵای کوڕی ئەبو بەکری صددیقیش دەڵێ: ئامادە نەبوو ناوی ئەو دووانەم پێ بڵێ، چونکە عەبباسی کوڕی سەهلی کوڕی سەعدی ساعیدیی بە ئەمانەت پێی گوتبوو! (تەماشا بکەن! چەند نهێنیی قایم بوون!).

(قَالَ ابْنُ هِشَامٍ : بَلَغَنِي عَنْ الزّهْرِيّ أَنّهُ قَالَ: لَمّا مَرّ رَسُولُ اللهِ ﷺ بِالْحِجْرِ سَجّى ثَوْبَهُ عَلَى وَجْهِهِ وَاسْتَحَثّ رَاحِلَتَهُ، ثُمّ قَالَ: لا تَدْخُلُوا بُيُوتَ الّذِينَ ظَلَمُوا إلاّ وَأَنْتُمْ بَاكُونَ، خَوْفًا أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَهُمْ)[1].

واتە: ئیبنو هیشام دەڵێ: لە زوهرییەوە پێم گەیشتوە: کە کاتێك پێغەمبەر ﷺ بە لای (حِجْر)دا تێپەڕیوە، بە پۆشاکەکەی خۆی دەم و چاوی خۆی داپۆشیوە، وە بە خێرایی وڵاخەکەی خۆی، (حوشترەکەی خۆی) لێخوڕیوە، وە دوایی فەرموویەتی: مەچنە نێو خانوو جێگاو ڕێگای ئەوانەوە کە ستەمیان لە خۆیان کردوە، مەگەر لە حاڵەتی گریان دابن، نەبادا ئەوەی کە تووشی ئەوان بووە، تووشی ئێوەش ببێ.

١٣ / (قَالَ ابْنُ إسْحَاقَ : فَلَمّا أَصْبَحَ النّاسُ وَلا مَاءَ مَعَهُمْ، شَكَوْا إلَى رَسُولِ اللّهِ ﷺ فَدَعَا ﷺ، فَأَرْسَلَ اللّهُ سُبْحَانَهُ سَحَابَةً، فَأَمْطَرتْ، حَتّى ارْتَوَى النّاسُ وَاحْتَمَلُوا حَاجَتَهُمْ مِنْ الْمَاءِ، قَالَ ابْنُ إسْحَاقَ: فَحَدّثَنِي عَاصِمُ بْنُ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ، عَنْ مَحْمُودِ بْنِ لَبِيدٍ، عَنْ رِجَالٍ مِنْ بَنِي عَبْدِ الأَشْهَلِ، قَالَ قُلْت لِمَحْمُودٍ: هَلْ كَانَ النّاسُ يَعْرِفُونَ النّفَاقَ فِيهِمْ؟ قَالَ نَعَمْ وَاَللّهِ، إنْ كَانَ الرّجُلُ لَيَعْرِفُهُ مِنْ أَخِيهِ وَمِنْ أَبِيهِ وَمِنْ عَمّهِ وَفِي عَشِيرَتِهِ، ثُمّ يُلَبّسُ بَعْضُهُمْ بَعْضاً عَلَى ذَلِك، ثُمّ قَالَ مَحْمُودٌ لَقَدْ أَخْبَرَنِي رِجَالٌ مِنْ قَوْمِي عَنْ رَجُلٍ مِنْ الْمُنَافِقِينَ مَعْرُوفٍ نِفَاقُهُ، كَانَ يَسِيرُ مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ حَيْثُ سَارَ، فَلَمّا كَانَ مِنْ أَمْرِ النّاسِ بِالْحِجْرِ مَا كَانَ، وَدَعَا رَسُولُ اللهِ ﷺ حِينَ دَعَا، فَأَرْسَلَ اللهُ السّحَابَةَ، فَأَمْطَرتْ حَتّى ارْتَوَى النّاسُ، قَالُوا: أَقْبَلْنَا عَلَيْهِ نَقُولُ: وَيْحَك ، هَلْ بَعْدَ هَذَا شَيْءٌ؟! قَالَ: سَحَابَةٌ مَارّة).

واتە: (ابن اسحاق) دەڵێ: کاتێك خەڵك ئەو شەوە کە لەوێ مانەوە {دیارە لە دەوروبەری ئەو شوێنە، دەنا مادام فەرموویەتی: لەوێ مەمێننەوە! هەر لە دەوروبەری ئەوێ ماونەتەوە، لە دەوروبەری شاری (ثمود)، لە ناوچەیەی (حِجْر) بووە، لەو دەوروبەرە ماونەتەوە، چونکە پێی فەرموون: نابێ ئاو لە بیرەکەشی

١) أَخْرَجَهُ عَبْدُ الرَّزّاق برقم: (١٦٢٥)، وَالبُخَارِيُّ برقم: (٤٤٢٥)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٩٨٠).

بخۆنەوە، وە نابێ بۆ هیچ شتێك بەكاری بێنن، تەنانەت بۆ دەستنوێژیش}
كاتێك ڕۆژیان كردەوە: ئاویان لەلا نەبوو، سكالای خۆیان بردە لای پێغەمبەری خوا ﷺ (كە بێ ئاوین چی بكەین؟) پێغەمبەریش ﷺ دوعای بۆ كردن، خوا ﷻ هەورێكی نارد، بارانێك باری، تاكو خەڵك هەموویان تێر ئاو بوون، وە هەرچی كوندەو مەشكە بوو، پڕیان كرد لە ئاو، بۆ پێویستیی خۆیان.

ئنجا (ابن اسحاق) دەگێڕێتەوە لە مەحموودی كوڕی لەبید لە چەند پیاوێك لە (بني عبد الأشهل)، دەڵێ: بە مەحموودم گوت: ئایا خەڵك لە بەینی خۆیان دا موونافیقەكانیان دەناسی؟

دەڵێ، گوتی: بەڵێ، بە خوا دەیانزانی، جاری وا هەبوو پیاوێك حاڵەتی نیفاقی لە برایەكەی خۆی دەزانی، لە بابی دەزانی، لە مامی، لە خزمو عەشیرەتی، بەڵام دوایی تێكەڵ دەبوون بە یەكدی، ئنجا دوایی مەحموود گوتی: پیاوانێك لە گەلەكەی خۆم {واتە: لە هۆزی (بني سعد الأشهل)} هەواڵیان دامێ دەربارەی پیاوێك لە موونافیقەكان كە ئاشكرا بوو، شتێكی باوبوو كە ئەهلی نیفاقە، كە لەوكاتەدا لە خزمەت پێغەمبەر ﷺدا ڕۆیشتوە، ئنجا كاتێك كە ئەوەی لە (حِجْر) بۆ خەڵك هاتۆتە پێش، {حاڵەتی بێ ئاویی، كە سكالا بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ كراوە} ئەویش لە خوا پاڕاوەتەوە، خوای بەرزیش هەورێكی ناردوەو باران باریوەو، تاكو خەڵك تێر ئاو بووە {وە پێداویستیی خۆیان لە ئاو هەڵگرتوە}، بەو پیاوەمان گوت: {كە حاڵەتی نیفاقی تێدا دیارو ئاشكرا بوو}، بێقەزا بێ! ئایا دوای ئەوە هیچی دیكەت دەوێ؟

ئەویش گوتی: ئەوە هەر هەورێكی ڕێرەوییە، پەیدابووە {یانی: بە موعجیزەی پێغەمبەر ﷺی نەزانیوە، وە بەوەی نەزانیوە كە بە دوعای پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو بارانە باریوە!}.

١٤ / (قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: ثُمّ إنّ رَسولَ اللهِ ﷺ سَارَ حَتّى إذَا كَانَ بِبَعْضِ الطّرِيقِ ضَلّتْ نَاقَتُهُ، فَخَرَجَ أَصْحَابُهُ فِي طَلَبِهَا، وَعِنْدَ رَسولِ اللهِ ﷺ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ، يُقَالُ لَهُ عُمَارَةُ بْنُ حَزْمٍ، وَكَانَ عَقَبِيّاً بَدْرِيّاً، وَهُوَ عَمّ بَنِي عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ،

وَكَانَ فِي رَحْلِهِ زَيْدُ بْنُ اللّصَيْتِ الْقَيْنُقَاعِيّ، وَكَانَ مُنَافِقًا، قَالَ ابْنُ هِشَامٍ: وَيُقَالُ ابْنُ لُصَيْبٍ بِالْبَاءِ، قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: فَحَدّثَنِي عَاصِمُ بْنُ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ، عَنْ مَحْمُودِ بْنِ لَبِيَدٍ، عَنْ رِجَالٍ مِنْ بَنِي عَبْدِ الأَشْهَلِ قَالُوا: فَقَالَ زَيْدُ بْنُ اللّصَيْتِ وَهُوَ فِي رَحْلِ عُمَارَةَ، وَعُمَارَةُ عِنْدَ رَسولِ اللهِ ﷺ أَلَيْسَ مُحَمّدٌ يَزْعُمُ أَنّهُ نَبِيّ، وَيُخْبِرُكُمْ عَنْ خَبَرِ السّمَاءِ، وَهُوَ لا يَدْرِي أَيْنَ نَاقَتُهُ؟ فَقَالَ رَسولُ اللهِ ﷺ وَعُمَارَةُ عِنْدَهُ: إنّ رَجُلاً قَالَ: هَذَا مُحَمّدٌ يُخْبِرُكُمْ أَنّهُ نَبِيّ، وَيَزْعُمُ أَنّهُ يُخْبِرُكُمْ بِأَمْرِ السّمَاءِ، وَهُوَ لا يَدْرِي أَيْنَ نَاقَتُهُ، وَإِنّي وَاللهِ مَا أَعْلَمُ إلا مَا عَلّمَنِي اللهُ، وَقَدْ دَلّنِي اللهُ عَلَيْهَا، وَهِيَ فِي هَذَا الْوَادِي، فِي شِعْبِ كَذَا وَكَذَا، قَدْ حَبَسَتْهَا شَجَرَةٌ بِزِمَامِهَا، فَانْطَلِقُوا حَتّى تَأْتُونِي بِهَا، فَذَهَبُوا، فَجَاءُوا بِهَا، فَرَجَعَ عُمَارَةُ بْنُ حَزْمٍ إِلَى رَحْلِهِ، فَقَالَ: وَاللهِ لَعَجَبٌ مِنْ شَيْءٍ حَدّثَنَاهُ رَسولُ اللهِ ﷺ آنِفًا، عَنْ مَقَالَةِ قَائِلٍ، أَخْبَرَهُ اللّهُ، قَالَ زَيْدُ بْنُ لُصَيْتٍ: فَقَالَ رَجُلٌ مِمّنْ كَانَ فِي رَحْلِ عُمَارَةَ وَلَمْ يَحْضُرْ رَسولَ اللهِ ﷺ زَيْدٌ، وَاللهِ قَالَ هَذِهِ الْمَقَالَةَ قَبْلَ أَنْ تَأْتِيَ، فَأَقْبَلَ عُمَارَةُ عَلَى زَيْدٍ يُجَافِي عُنُقَهُ وَيَقُولُ: إِلَيّ عِبَادَ اللّهِ إِنّ فِي رَحْلِي لَدَاهِيَةً وَمَا أَشْعُرُ، أُخْرُجْ أَيْ عَدُوّ اللهِ مِنْ رَحْلِي، فَلا تَصْحَبْنِي، قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: فَزَعَمَ بَعْضُ النّاسِ أَنّ زَيْدًا تَابَ بَعْدَ ذَلِكَ، وَقَالَ بَعْضُ النّاسِ: لَمْ يَزَلْ مُتّهَمًا بِشَرّ حَتّى هَلَكَ).

واتە: ئیبنو ئیسحاق دەڵێ: ئنجا پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆیشت هەتا لە (حِجر)یش تێپەڕی، دوایی لە ڕێگا حوشترەكەی لێ ون بوو، {دیارە دەبێ ئەو حوشترە نەبوو بێ كە سواری بووە، یاخود بە هەر حاڵ لەو كاتەدا بە پێیان بووە}، لەو كاتەدا هاوەڵەكانی خوا لێیان ڕازی بێ، {یانی: هەندێك لە هاوەڵانی خوا لێیان ڕازی بێ}، چوون ئەو حوشترە بدۆزنەوە، وە لەو كاتەدا یەكێك لە هاوەڵان لە خزمەت پێغەمبەر ﷺ دا بوو، پێی دەگوترا: (عمارة بن حزم)، كە یەكێك بوو لەوانەی كە لە جەنگی بەدردا بەشداریی كرد بوو، وە مامی (بني عمر بن حزم) بوو، وە لەگەڵ ئەو بەشە كاروانەی كە لەگەڵ ئەودا، (زید بن لصیت)ی قەینوقاعیی هەبوو، كە بابایەكی مونافیق بوو، (واتە: نیشانەی نیفاقی لێ دەركەوتبوون)، (ابن هشام)یش گوتوویەتی: ناوی (زید بن لصیب) بووە.

ئنجا (ابن اسحاق) دەڵێ: عاصیم لە عومەری كوڕی قەتادە، ئەویش لە مەحموودی كوڕی لەبید، ئەویش لە پیاوانێكەوە لە (بني عبد الأشهل) ئەویش دیارە یەكێكە لە تیرەو هۆزەكانی مەدینە، گێڕاویانەتەوە كە گوتوویانە: كە زەیدی كوڕی لەصیت كە لەگەڵ ئەو بەشە كاروانەی (عُمارة)دا بوون، وە (عُمارة)ش لە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ دابوو، گوتی: (واتە: زەید بن لصیت گوتوویەتی): ئایا موحەممەد! پێی وانیە كە پێغەمبەرەو، هەواڵی ئاسمانتان پێ ڕادەگەیەنێ! ئەدی چۆن دەبێ نەزانێ حوشترەكەی لە كوێیە؟

ئنجا لەو كاتەدا كە (عُمارة) لەلای پێغەمبەری خوا بوو، پێغەمبەری خوا فەرمووی: ﴿إن رجلاً قال: أَلَيْسَ مُحَمَّدٌ يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ ، وَيُخْبِرُكُمْ عَنْ خَبَرِ السَّمَاءِ، وَهُوَ لا يَدْرِي أَيْنَ نَاقَتُهُ؟﴾[1].

پیاوێك گوتوویەتی: ئەوە موحەممەدە هەواڵتان پێ دەدات كە پێغەمبەری خوایە، وە پێی وایە هەواڵی ئاسمانتان پێ ڕادەگەیەنێ (واتە: هەواڵی لای خوا) كەچی نازانێ حوشترەكەی لە كوێیە؟ وە بە خوا من جگە لەوەی كە خوا فێرم دەكات، نایزانم، بەڵام ئێستا خوا پێی فەرمووم: حوشترەكەم لە كوێیە! بچن ئەوە لە فلان شیوە دایە، لە فلان شوێن‌و بە ڕێشمەكەیەوە بە درەختێكەوە ئاڵقاوە، بچن بۆم بێنن، وە چوون حوشترەكەیان بۆ هێنا.

ئنجا كاتێك (عُمارة) گەڕایەوە بۆ مەنزڵگاكەی خۆی، گوتی: بە خوا شتێكی سەیر بوو، ئەوەی كە پێغەمبەر ﷺ تۆزێك پێش ئێستا بۆی باسكردین، دەربارەی كەسێك كە قسەیەكی وای كردوە، وە خوای پەروەردگاریش هەواڵی پێداوە، كە مەبەستی پێی (زید بن لصیت) بوو.

---

١) ئەمە (ابن كثير)، لە سیرەكەی خۆیدا هێناویەتی، لە بەرگی (٢) لاپەڕە (٣٤٩)، هەروەها لە (البداية والنهاية)یەدا، لە بەرگی (٣)، لاپەڕە (٢٤٠).

وە (الطبري)، لە (تأريخ)ەكەی خۆیدا، بەرگی (٢) لە لاپەڕە (١٨٤)، وە (ابن حبان) لە سیرەكەی خۆیدا، لە بەرگی (١) لاپەڕە (٣٦٦)دا، وە (الذهبي) لە (تأريخ الإسلام)، بەرگی (١) لاپەڕە (٣٤٠) هەموو ئەوانە ئەوەیان هێناوە.

ئنجا پیاوێك لەوانەی كە لەگەڵ (عُمارة) بوون، وە لەو كاتەدا لە كۆڕەكەی پێغەمبەردا ﷺ نەبوو، گوتی: سوێند بە خوا، فلان كەس ئەو قسەیەی كرد، پێش ئەوەی تۆ بێی، كە (زيد بن لصيت)ی قەینوقاعیی بوو.(عُمارة)ش كە سەرقافڵەكەیان بووە، سەرو گوێی تێك با هەڵدا، وە گوتی: خەڵكینە! وەرن لە نێو كاروانەكەی من دا مارێك هەیە، {یاخود دوژمنێك هەیە}، هەستیشم پێ نەكردوە، دە بڕۆ ئەی دوژمنی خوا، لە كاروانەكەی من دوور بكەوەو، جارێكی دیكە هاوەڵایەتیی من مەكە.

(ابن اسحاق) دەڵێ: هەندێك لە خەڵكی گوتوویانە: دوای ئەوەی كە (زيد) ئەو شتەی بۆ دەركەوتوە، تۆبەی كردوە، هەندێكیش گوتوویانە: هەر تۆمەتبار بووە بە خراپە، تاكو مردوە، هەتا بە نیفاقەوە ڕۆیشتوە.

١٥ / (ثُمّ مَضَى رَسولُ اللهِ ﷺ سائِراً، فَجَعَلَ يَتَخَلّفُ عَنْهُ الرّجُلُ، فَيَقُولُونَ: يا رَسولَ اللهِ! تَخَلّفَ فُلانٌ، فَيَقُولُ: دَعُوهُ فَإِنْ يَكُ فِيهِ خَيْرٌ، فَسَيُلْحِقُهُ اللهُ تَعالَى بِكُمْ، وَإِنْ يَكُ غَيْرَ ذَلِكَ، فَقَدْ أَراحَكُمْ اللهُ مِنْهُ، حَتّى قِيلَ: يا رَسولَ اللهِ قَدْ تَخَلّفَ أَبُو ذَرّ، وَأَبْطَأَ بِهِ بَعِيرُهُ، فَقالَ: دَعُوهُ، فَإِنْ يَكُ فِيهِ خَيْرٌ فَسَيُلْحِقُهُ اللهُ بِكُمْ، وَإِنْ يَكُ غَيْرَ ذَلِكَ فَقَدْ أَراحَكُمْ اللهُ مِنْهُ، وَتَلَوّمَ أَبُو ذَرّ عَلَى بَعِيرِهِ، فَلَما أَبْطَأَ عَلَيْهِ، أَخَذَ مَتاعَهُ فَحَمَلَهُ عَلَى ظَهْرِهِ، ثُمّ خَرَجَ يَتْبَعُ أَثَرَ رَسولِ اللهِ ﷺ ماشِياً، وَنَزَلَ رَسولُ اللهِ فِي بَعْضِ مَنازِلِهِ، فَنَظَرَ ناظِرٌ مِنْ الْمُسْلِمِينَ فَقالَ: يا رَسولَ اللهِ! إنّ هَذا الرّجُلَ يَمْشِي عَلَى الطريقِ وَحْدَهُ، فَقالَ رَسولُ اللهِ ﷺ كُنْ أَبا ذَرّ، فَلَما تَأَمّلَهُ الْقَوْمُ، قالُوا: يا رَسولَ اللهِ! هُوَ وَاللهِ أَبُو ذَرّ، فَقالَ رَسولُ اللهِ ﷺ: رَحِمَ اللهُ أَبا ذَرّ، يَمْشِي وَحْدَهُ، وَيَمُوتُ وَحْدَهُ، وَيُبْعَثُ وَحْدَهُ، وَقالَ ابْنُ إسْحاقَ: فَحَدّثَنِي بُرَيْدَةُ بْنُ سُفْيانَ الأَسْلَمِيّ، عَنْ مُحَمّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قالَ لَما نَفَى عُثْمانُ أَبا ذَرّ إلَى الرّبَذَةِ، وَأَصابَهُ بِها قَدَرُهُ، لَمْ يَكُنْ مَعَهُ أَحَدٌ إلا امْرَأَتُهُ وَغُلامُهُ، فَأَوْصاهُما أَنْ اغْسِلانِي وَكَفّنانِي، ثُمّ ضَعانِي عَلَى قارِعَةِ الطريقِ، فَأَوّلُ رَكْبٍ يَمُرّ بِكُمْ، فَقُولُوا: هَذا أَبُو ذَرّ صاحِبُ رَسولِ اللهِ ﷺ فَأَعِينُونا عَلَى دَفْنِهِ، فَلَما ماتَ، فَعَلا ذَلِكَ بِهِ، ثُمّ وَضَعاهُ عَلَى قارِعَةِ الطريقِ، وَأَقْبَلَ عَبْدُ اللّهِ بْنُ مَسْعُودٍ فِي رَهْطٍ مِنْ أَهْلِ الْعِراقِ عُمّارٍ، فَلَمْ يَرُعْهُمْ إلا بِالْجِنازَةِ عَلَى ظَهْرِ الطريقِ، قَدْ كادَتْ الإِبِلُ تَطَؤُها، وَقامَ إلَيْهِمْ الْغُلامُ، فَقالَ:

هَذَا أَبُو ذَرّ صَاحِبُ رَسـولِ اللهِ ﷺ فَأَعِينُونـا عَلَـى دَفْنِـهِ، قَـالَ فَاسْـتَهَلّ عَبْـدُ اللهِ بْـنُ مَسْعُودٍ يَبْكِي، وَيَقُولُ: صَـدَقَ رَسـولُ اللهِ ﷺ تَمْشِي وَحْدَك، وَتَمُوتُ وَحْدَك، وَتُبْعَثُ وَحْدَك، ثُـمّ نَـزَلَ هُوَ وَأَصْحـابُهُ فَوَارَوْهُ، ثُـمّ حَـدّثَـهُمْ عَبْـدُ اللهِ بْـنُ مَسْعُودٍ حَدِيثَـهُ، وَمَـا قَـالَ لَـهُ رَسـولُ اللهِ ﷺ فِي مَسِيرِهِ إِلَـى تَبُوك).

واتــە: ئنجـا پێغـەمبــەری خــوا ﷺ ڕۆیشـــت، هـەتـا دەڕۆیشـــت پیـاوێك دوا دەكـەوت، {ئیـدی خـۆ نەیـانـدەزانی ئـەو دوا كـەوتنـە بۆچییـە؟ ئایـا وڵاخـەكـەی بـە دوایـدا نـەهـاتــوە؟ یـاخـود ویستوویـەتی خـۆی بـە جێبهێڵـێ؟} هـەتـا پیـاوێك دوا دەكـەوت دەیـانگـوت: ئـەی پێغـەمبـەری خـوا! ﷺ فـلان كـەسیش دوا كـەوت، ئـەویش دەیفـەرموو: لێـیگەڕێـن، ئـەگـەر خێرو چاكـەی پێوەبـێ، خـوای بـەرز دەیگەیەنێتــەوە بە ئێوە، وە ئەگـەر پێچەوانەی ئەوەش بێ، {واتە: خێری پێوە نەبێ} ئەوە خـوای ﷻ ئێوەی لـێ دەرباز كردوەو ئێوەی لـێ ئاسوودە كـردوە {هـەروەها بەو شـێوەیـە} تاكو گوترا: ئـەی پێغـەمبـەری خـوا! ﷺ ئـەوە (أبـا ذر)یش دوای كـەوت، وە حوشـتـرەكـەی سستـەو لـەگـەڵ كـاروانـەكـەدا نـاتوانـێ بڕواو ڕێ بكـات، دیسان بۆ ئـەویش فـەرمووی: لێیـگەڕێن ئەگەر خێری پێوەبێ، خـوا پێتانی دەگەیەنێ، ئەگەر واش نـەبێ، ئـەوە خـوا ئێوەی لە دەستی دەرباز كردوە، وە ئەبو ذر، خـوا لێی ڕازی بێ لـەگـەڵ حوشـتـرەكـەی هەر خەریك بوو، (واتە: لـێی دەخوڕی)، بەڵام كاتێك هەر نەیتوانی بە پێی كـاروانەكە بڕواو ڕێ بكات، كەلوپەلەكەی لەسەر حوشـتـرەكـەی هێـنایە خـوار، وە بە كۆڵی خۆی داداو، ڕۆیشـت بـە دوای شـوێــن پێـی پێغـەمبـەردا ﷺ بـە پێیــان، {وە پێغـەمبــەری خــوا ﷺ و سوپایـەكــە، دیـارە قۆنــاغ قۆنـاغ ڕۆیشـتوون، چـەندان ڕۆژە ڕێ، دیــارە جارجـار دوای چـەند سـەعاتێــك، كــە وڵاخـەكــان مانــدوو دەبـن بارگــەو بنـاغـەیــان خسـتوە}، ئنجا لە كاتێكدا كە لە مەنزڵگایەك كە بارگەو بناغەیان خستوە، یەكێك لە مسوڵمانان كە تەماشای دەكرد، سـەرنجی داو گوتی: ئـەی پێغـەمبـەری خـوا! ئـەوە پیـاوێك هـات بە پێیـان، بە تـەنیـا دێ، پێغـەمبەری خـوا ﷺ فـەرمووی: (كُـن أبـا ذر)، (ئەی ئەو كەسـەی كـە بە پێیان دێی!) تۆ ئـەبو زەڕ بە! ئنجا كاتێك خـەڵكـەكـە لـێی وردبوونـەوەو نیزیك بـۆوە، گوتیـان: ئـەی پێغـەمبـەری خـوا! ﷺ بە خـوا ئـەوە ئـەبو زەڕە، پێغـەمبـەری خـواش فـەرمووی: ﴿رَحِمَ اللهُ أَبَـا ذَرّ يَمْشِـي وَحْـدَهُ، وَيَمُـوتُ وَحْدَهُ، وَيُبْعَـثُ وَحْـدَهُ﴾.

واتە: خوا بەزەیی بە ئەبو زەڕدا بێتەوە: بە تەنێ دەڕوات، بە تەنێش دەمرێ، بە تەنێش زیندوو دەكرێتەوە.

كە دیارە دوایی وەك (ابن اسحاق) لە عەبدوڵڵای كوڕی مەسعوودەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: كاتێك كە (عثمان بن عفان)، كە خەلیفەی سێیەمی پێغەمبەرە ﷺ خوا لێی ڕازی بێ، بە (أبو ذر)ی گوت: كە بچێتە (الربذة)، {كە شوێنێك بووە لە دەرەوەی مەدینە}، وە (أبو ذر)، لەوێ گیان دەسپێرێ، وە هیچ كەسی لەگەڵ دا نابێ، جگە لە هاوسەرەكەی و لە غولامێكی، ئنجا ئەویش وەسیەتیان بۆ دەكات، دەڵێ: بمشۆن و كفنم بكەن، دوایی لەسەر ڕێگا دامبنێن، هەر كۆمەڵە ڕێبوارێك، یان هەر كاروانێك بە لاتاندا تێپەڕی، بڵێن: ئەوە (أبو ذر)، هاوەڵی پێغەمبەری خوایە ﷺ هاوكاریمان بكەن، بۆ شاردنەوەی، دەڵێ: كاتێك كە وەفاتی كرد، ئەوانیش بەو شێوەیان لێكرد (واتە: شۆردیان و، كفنیان كردو، هەڵبەتە نوێژیشیان لەسەر كردوە)، دوایی لەسەر قەراغی ڕێیە دایاننا، لەو كاتەدا عەبدوڵڵای كوڕی مەسعوود لەگەڵ كۆمەڵێك لە خەڵكی عێراق بۆ عومرە دەهاتن، هەر ئەوەندەیان بینی: جەنازەیەك لەسەر ڕێیە دانراوە، كە خەریك بوو حوشترەكان پێی لێ بنێن، لەو كاتەدا غولامەكەی هەڵساو گوتی: ئەوە (أبو ذر)، هاوەڵی پێغەمبەری خوایە، هاوكاریمان بكەن، بۆ بە خاك سپاردنی، دەڵێ: یەكسەر عەبدوڵڵای كوڕی مەسعوود دەستی كرد بە گریان، وە گوتی: {صَدَقَ رَسولُ اللهِ ﷺ تَمْشِي وَحْدَك، وَتَمُوتُ وَحْدَك، وَتُبْعَثُ وَحْدَك}.

واتە: پێغەمبەری خوا ڕاستی فەرموو: بە تەنێ ڕۆیشتی، بە تەنێ مردی، بە تەنێش زیندوو دەكرێیەوە، دوایی خۆی و هاوەڵەكانی دابەزین، وە بە خاكیان سپارد، وە عەبدوڵڵای كوڕی مەسعوود بەسەرهاتەكەی (أبو ذر)ی بۆ گێڕاونەوە، كە چۆن لە كاروانەكەی دوا كەوتوەو، حوشترەكەی نەڕۆیشتوە، وە پێغەمبەری خواش ﷺ چی پێ فەرمووە، لەو كاتەدا كە بۆ جەنگی تەبووك چوون.

١٦ / (وَقَدْ كَانَ رَهْطٌ مِنَ الْمُنَافِقِينَ، مِنْهُمْ، وَدِيعَةُ بْنُ ثَابِتٍ، أَخُو بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ، وَمَعَهُمْ رَجُلٌ مِنْ أَشْجَعَ حِلْفٌ لِبَنِي سَلِمَةَ، يُقَالُ لَهُ: مُخَشِّنُ بْنُ حُمَيِّرٍ (قَالَ ابْنُ هِشَامٍ) وَيُقَالُ: مَخْشِيٌّ، يُشِيرُونَ إِلَى رَسولِ اللهِ ﷺ وَهُوَ مُنْطَلِقٌ إِلَى تَبُوك،

فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: أَتَحْسَبُونَ جِلادَ بَنِي الأَصْفَرِ كَقِتَالِ الْعَرَبِ بَعْضِهِمْ بَعْضاً؟ وَاللهِ لَكأنّا بِكُمْ غَداً مُقَرَّنِينَ فِي الْحِبَالِ، إِرْجَافاً وَتَرْهِيباً لِلْمُؤْمِنِينَ، فَقَالَ مُخَشّنُ بْنُ حُمَيِّرٍ: وَاللهِ لَوَدِدْتُ أَنّي أُقَاضِيَ، عَلَى أَنْ يُضْرَبَ كُلّ رَجُلٍ مِنا مِائَةَ جَلْدَةٍ، وَأَنْ نَنْفَلِتَ أَنْ يَنزِلَ فِينا قُرآنٌ لِمَقَالَتِكُمْ هَذِهِ، وَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ (فِيما بَلَغَنِي) (لِعَمّارِ بْنِ يَاسِرٍ) أَدْرِكْ الْقَوْمَ فَإِنّهُمْ قَدْ احْتَرَقُوا، فَسَلْهُمْ عَمّا قَالُوا، فَإِنْ أَنْكَروا، فَقُلْ: بَلَى، قُلْتُمْ كَذَا وَكَذَا"، فَانْطَلَقَ إِلَيْهِمْ عَمّارٌ فَقَالَ: ذَلِكَ لَهُمْ، فَأَتَوْا رَسُولَ اللهِ ﷺ يَعْتَذِرُونَ إِلَيْهِ، فَقَالَ وَدِيعَةُ بْنُ ثَابِتٍ، وَرَسُولُ اللهِ ﷺ وَاقِفٌ عَلَى نَاقَتِهِ، فَجَعَلَ يَقُولُ وَهُوَ آخِذٌ بِحَقَبِهَا: يَا رَسُولَ اللهِ! إِنّمَا كُنّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ، فَأَنْزَلَ اللهُ ﷻ: ﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ ۚ قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ ﴿٦٥﴾ ﴾التوبة}.

واتە: كۆمەڵێك لە مونافیقەكان یەكیان (وَدِيعَةُ بْنُ ثَابِتٍ) بوو، لە هۆزی بەنی عەمری بەنی عەوف، وە پیاوێك لە هۆزی ئەشجع هاوپەیمانی بەنی سەلەمە، بوو پێی گوتراوە: (مُخَشّنُ بْنُ حُمَيِّرٍ)، (ابن هشام) دەڵێ: پێی گوتراوە (مَخْشِيّ) ئاماژەیان بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ كردوە، كاتێك چووە بۆ تەبووك، وە هەندێكیان بە هەندێكیان گوتوە: ئایا پێتان وایە جەنگ لەگەڵ (بَنِي الأَصْفَرِ)دا وەك جەنگ كردنی عەرەب وایە، هەندێكیان لەگەڵ هەندێكیان، لەنێو خۆیاندا؟! بە خوا وامان دێتە بەرچاو: كە بەیانی ئێوە دەبینین كەلەپچە كراون (واتە: بە دیل گیراون) لە لایەن ڕۆمەكانەوە!

ئەوە وەك پڕوپاگەندەو ترساندنی ئیمانداران، ئنجا دەڵێ: (مُخَشّنُ بْنُ حُمَيِّرٍ) (دیارە لە نێویاندا بووە، بەڵام ئەو وەك وان نەبوو) گوتوویەتی: بە خوا من حەز دەكەم كە لەسەر ئەو قسەیەی كە ئێوە كردتتان، هەر كامێكمان یەكێ سەد قامچیمان لێبدرێ، بەڵام دەرباز بین لەوەی كە خوا قورئانمان دەربارە بنێرێتە خوارێ، لەبەر ئەو قسانەی ئێوە كە كردتانن، لەو كاتەدا پێغەمبەر ﷺ بە عەمماری كوڕی یاسیری فەرموو: ﴿أَدْرِكْ الْقَوْمَ، فَإِنّهُمْ قَدْ احْتَرَقُوا، فَسَلْهُمْ عَمّا قَالُوا، فَإِنْ أَنْكَروا، فَقُلْ بَلَى، قُلْتُمْ كَذَا وَكَذَا}.

واتە: بگە ئەو کۆمەڵە، وە پێیان بڵێ: کە سووتان، (واتە: گوناهبار بوون)، وە لێیان بپرسە: کە چییان گوتوە؟ ئنجا ئەگەر نکوڵییان لێکرد، بڵێ: با، فلاّن شتەو فلاّن شتەتان گوتوە.

عەممارپش چوو بۆ لایان، وە ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو بوو: پێی گوتن، ئەوانیش هاتنە لای پێغەمبەر ﷺ، وە عوزریان بۆ هێنایەوەو داوای لێبوردنیان لێکرد.

(وَدِيعَةُ بْنُ ثَابِتٍ)یش لە کاتێکدا کە پێغەمبەری خوا بە سواری حوشترەکەی وەستا بوو، ئەویش دەستی بە کورتانو بە لاباری حوشترەکەی پێغەمبەرەوە گرتبوو، دەیگوت: ئەی پێغەمبەری خوا! ئێمە هەر ڕێمان دەبڕیو بە گاڵتە قسەمان دەکرد، ئیدی لەوبارەوە خوای زاڵی پایە بەرز، ئەوەی ناردە خوارێ:

﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ ۚ قُلْ أَبِاللَّهِ وَءَايَٰتِهِۦ وَرَسُولِهِۦ كُنتُمْ تَسْتَهْزِءُونَ ﴿٦٥﴾ ﴾التوبة.

واتە: ئەگەر لێیان بپرسی: دەڵێن: ئێمە هەروا قسەی ڕێیەمان دەکردو بە گاڵتە قسەمان دەکرد، بڵێ: ئایا گاڵتە بە خواو، بە ئایەتەکانی خواو، بە پێغەمبەری خوا دەکەن؟ تا کۆتایی ئایەتەکان کە دوایی دەیانگەینێ.

(ابن هشام) دەڵێ: (مُخَشّنُ بْنُ حُمَيرٍ) گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! ئەوەی کە زیانی بە من گەیاندوە، ناوی خۆمو ناوی بابمە! {ناوی خۆی کە (مُخَشّن)ە لە زبرییەوە هاتوە، ناوی بابیشی (حُمَيرٍ)یش یانی: کەرۆکە (تصغیر حمار)، (ابن هشام) دەڵێ: من پێم وایە ئەوەی لەم ئایەتەدا بەر عەفو کەوت، تەنیا (مُخَشّنُ بْنُ حُمَير) بوو، دواییش ناوی لە خۆی نا: (عبد الرحمن) وە داوای لە خوا کرد بە شەهیدیی بڕواتو، کەسیش بە شوێنەکەی نەزانێ، ئیدی ئەوە بوو کە لە جەنگی یەمامەدا کوژرا، وە کەسیش جەنازەکەی نەدۆزیەوە، (دیارە دوعایەکەی قبوڵ بووە).

١٧ / (وَلَما ﷺ بَلَغَ إلَى تَبُوك، أتَاهُ يُحَنّةُ بْنُ رُؤْبَةَ، صَاحِبُ أيْلة، فَصَالَحَ رَسولَ اللهِ ﷺ وَأعْطَاهُ الْجِزْيَة، وَأتَاهُ أهْلُ جَرْبَاءَ وَأذْرُحَ، فأعْطوهُ الْجِزْيَة، فَكَتَبَ رَسولُ اللهِ ﷺ كِتابًا، فَهُوَ عِنْدَهُمْ).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێك گەیشتە تەبووك {(أيلة)، شارێك بووە، ناوچەیەك بووە کە کەسێك لەوێ بەرپرس بووە بە ناوی (يُحَنّةُ بْنُ رُؤْبَةَ)، دیارە دەبێ نەصرانیی بووبێ بە پێی ناوەکەی}.

(ابن هشام) دەڵێ : (يَحُنَّةُ بْنُ رُؤْبَةَ) هات بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ و، لەگەڵ پێغەمبەری خوادا پێك هاتنو، صوڵحی لەگەڵ دا کرد، ئەویش سەرانەی دا بە پێغەمبەر ﷺ، هەروەها خەڵکی (جربا)و (أذرح)، هاتن، ئەوانیش بە هەمان شێوە بڕیاریاندا کە لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامییدا تەبا بن، وە سەرانەیاندا، وە پێغەمبەری خوا ﷺ نووسینێکی نووسی، وە نووسینەکەی وێیاندا. {دیارە دەبێ نوسخەکی دیکەش لەلای مسوڵمانان بووبێ}.

ئنجا ئەوەی کە بۆ (يُحَنّةُ بْنُ رُؤْبَةَ)، نووسی، ئەمە دەقی کیتابەکەیە:

﴿فَكَتَبَ لِيُحَنّةَ بْنِ رُؤْبَةَ: بِسْمِ اللهِ الرّحْمَنِ الرّحِيمِ هَذِهِ أمَنَةٌ مِنَ اللهِ وَمُحَمّدٍ النّبِيّ رَسولِ اللهِ ﷺ لِيُحَنّةَ بْنِ رُؤْبَةَ وَأهْلِ أيْلة، سُفُنُهُمْ وَسَيارَتُهُمْ فِي الْبَرّ وَالْبَحْرِ، لَهُمْ ذِمّةُ اللّهِ وَذِمّةُ مُحَمّدٍ النّبِيّ، وَمَنْ كانَ مَعَهُمْ مِنْ أهْلِ الشام، وَأهْلِ الْيَمَن، وَأهْلِ الْبَحْرِ، فَمَنْ أحْدَثَ مِنْهُمْ حَدَثًا، فَإنّهُ لا يَحُولُ مَالُهُ دُونَ نَفْسِهِ، وَإنّهُ طَيّبٌ لِمَنْ أخَذَهُ مِنَ النّاسِ، وَإنّهُ لا يَحِلّ أنْ يُمْنَعُوا مَاءً يَرِدُونَهُ، وَلا طَرِيقًا يُرِيدُونَهُ، مِنْ بَرّ أوْ بَحْرٍ﴾.

واتە: بۆ (يُحَنّةُ بْنُ رُؤْبَةَ)ی نووسی :

بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، ئەمە دڵنیاکەرەوەیە لە خواو لە پێغەمبەری خواوە بۆ (يُحَنّةُ بْنُ رُؤْبَةَ)، وە خەڵکی ئەیلە کە کەشتییەکانیانو کاروانەکانیان لە وشکانییو لە دەریادا، کە لەگەڵ خواو لەگەڵ پێغەمبەری خوادا پەیمانیان هەیە، وە هەر کەسێك لەگەڵیان بێ لە خەڵکی شامو لە خەڵکی یەمەن، وە لە خەڵکی دەریا {واتە: لە خەڵکی دەوروبەری دەریانیشین}.

بەڵام هەركامێك لەوان كەتنێكی كرد، ئەوە ئەو ماڵەی كە دەیدەن بە سەرانە، نابێتە ڕێگر لەبەردەم ئەوەدا كە سزا بدرێت، لەسەر تاوانەكەی، وە لەو كاتەدا ماڵیان حەڵاڵ دەبێ، بۆ هەر كەسێك كە دەستی بكەوێت، بەڵام نابێ ڕێیان لێ بگیرێ، بچنە سەر هەر ئاوێك كە دەیانەوێ، وە هەر ڕێیەك كە بیانەوێ پێیدا بڕۆن، لە وشكانیی‌و لە دەریا.

{یانی: لەو ناوچەیەدا ئازادن بێن‌و بچن، مادام لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامیی دا هاوپەیمانن}.

١٨ / (إنّ رَسولَ اللهِ ﷺ دَعا خالِدَ بْنَ الْوَليدِ، فَبَعَثَهُ إلى أُكَيْدِرِ دُومَةَ، وَهُوَ أُكَيْدِرُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ، رَجُلٌ مِنْ كِنْدَةَ، كانَ مَلِكاً عَلَيْها، وَكانَ نَصْرانِياً، فَقالَ رَسولُ اللهِ ﷺ لِخالِدٍ: إنّكَ سَتَجِدُهُ يَصِيدُ الْبَقَرَ، فَخَرَجَ خالِدٌ حَتّى إذَا كانَ مِنْ حِصْنِهِ بِمَنْظَرِ الْعَيْنِ، وَفِي لَيْلَةٍ مُقْمِرَةٍ صائِفَةٍ، وَهُوَ عَلى سَطْحٍ لَهُ، وَمَعَ امْرَأَتِهِ، فَباتَتْ الْبَقَرُ تَحُكُّ بِقُرُونِها بابَ الْقَصْرِ، فَقالَتْ لَهُ امْرَأَتُهُ: هَلْ رَأَيْتَ مِثْلَ هَذا قَطّ؟ قالَ: لا وَاللهِ، قالَتْ فَمَنْ يَتْرُكُ هَذِهِ؟ قالَ: لا أَحَدَ، فَنَزَلَ فَأَمَرَ بِفَرَسِهِ، فَأُسْرِجَ لَهُ، وَرَكِبَ مَعَهُ نَفَرٌ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ فِيهِمْ أَخٌ لَهُ، يُقالُ لَهُ: حَسّانُ، فَرَكِبَ وَخَرَجُوا مَعَهُ بِمَطارِدِهِمْ، فَلَما خَرَجُوا، تَلَقّتْهُمْ خَيْلُ رَسولِ اللّهِ ﷺ فَأَخَذَتْهُ، وَقَتَلُوا أَخاهُ، وَقَدْ كانَ عَلَيْهِ قَباءٌ مِنْ دِيباجٍ مُخَوّصٍ بِالذّهَبِ، فَاسْتَلَبَهُ خالِدٌ فَبَعَثَ بِهِ إلى رَسولِ اللهِ ﷺ قَبْلَ قُدُومِهِ بِهِ عَلَيْهِ، قالَ ابْنُ إسْحاقَ: فَحَدّثَنِي عاصِمُ بْنُ عُمَرَ بْنِ قَتادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مالِكٍ، قالَ رَأَيْتُ قَباءَ أُكَيْدِرٍ حِينَ قُدِمَ بِهِ عَلى رَسولِ اللهِ ﷺ فَجَعَلَ الْمُسْلِمُونَ يَلْمِسُونَهُ بِأَيْدِيهِمْ وَيَتَعَجّبُونَ مِنْهُ، فَقالَ رَسولُ اللهِ ﷺ: أَتَعْجَبُونَ مِنْ هَذا؟ فَوالّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَمَنادِيلُ سَعْدِ بْنِ مُعاذٍ فِي الْجَنّةِ أَحْسَنُ مِنْ هَذا).

ثُمّ إنّ خالِداً قَدّمَ أُكَيْدِراً عَلى رَسولِ اللهِ ﷺ فَحَقَنَ لَهُ دَمَهُ، وَصالَحَهُ عَلى الْجِزْيَةِ، ثُمّ خَلّى سَبِيلَهُ، فَرَجَعَ إلى قَرْيَتِهِ، فَقالَ رَجُلٌ مِنْ طَيّئٍ يُقالُ لَهُ: بُجَيْرُ بْنُ بُجَرَةَ، يَذْكُرُ قَوْلَ رَسولِ اللهِ ﷺ لِخالِدٍ: إنّكَ سَتَجِدُهُ يَصِيدُ الْبَقَرَ، وَما صَنَعَتْ الْبَقَرُ تِلْكَ اللّيْلَةَ، حَتّى اسْتَخْرَجَتْهُ، لِتَصْدِيقِ قَوْلِ رَسولِ اللّهِ ﷺ:

تَبَارَكَ سائِقُ الْبَقَرَاتِ إنّي ... رَأَيْتُ اللّهَ يَهْدِي كُلّ هادِ
فَمَنْ يَكُ حائِدًا عَنْ ذِي تَبُوكِ ... فَإنا قَدْ أُمِرْنا بِالْجِهادِ

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ خالیدی کوڕی وەلیدی بانگ کردو ناردی بەرەو لای: (أُكَيْدِرِ دُومَةَ)، {دیارە (دومة) ناوی ناوچەیەك بووەو، پادشایەکەی ناوی ئوکەیدەری کوڕی عەبدولمەلیك} بووە، کە پیاوێك بووە لە هۆزی کیندەو پادشا بووە لەسەریان، وە نەصرانییش بووە، پێغەمبەر ﷺ بە خالیدی فەرموو: {إِنَّكَ سَتَجِدُهُ يَصِيدُ الْبَقَرَ} تۆ کە دەچی، دەبینی: خەریکی ڕاوکردنی مانگایە (واتە: مانگای کێوی).

ئنجا خالید چوو، کاتێك کە لە قەڵاکەی چەشمەندازێك[1] لێوە دەرکەوت لە شەوێکی مانگە شەوی ئاسمان ساف دا، ئەویش لەسەر بانەکەی خەوتبوو، وە هاوسەرەکەی لەگەڵدا بوو، مانگایەکی کێوی هات بە قۆچ دەرگای کۆشکەکەی دەخوراند، {یاخود قۆچی خۆی بە دەرگای کۆشکەکە دەخوراند}، ژنەکەی پێی گوت: هەرگیز شتی وات بینیوە؟ کابراش (ئوکەیدیر) گوتی: نا قەت شتی وام نەبینیوە، ئنجا چۆن دەبێ من واز لەو مانگا کێوییە بێنم، کە دێنێ قۆچی خۆی بە دەرگای کۆشکەکەمان دەخورێنێ، ئایا کەس واز لەوە دێنێ؟ (کەس واز لەوە ناهێنێو، دەبێ بچم)، ئیدی لەسەر بانەکە دابەزیو فەرمانی کرد: ئەسپەکەیان بۆ زین کردو، کۆمەڵێك لەوانەی کە لێی نیزیك بوون لە خزمانی، لەگەڵی دەرچوون، کە یەکێکیان برای بوو، بە ناوی (حەسسان) سوار بوون، وە بە دوای ئەو مانگا کێوییە کەوتن، {کە مەرجیش نیە هەر یەکێك بووبێ}، کاتێك کە ڕۆیشتنو، ڕاوی ئەو مانگا کێوییەیان دەنا، ئەسپەکانی پێغەمبەر ﷺ کە خالید فەرماندەیان بوو، پێیان گەیشتن، گرتیانن، وە برایەکەیان کوشت، {کە دیارە پێکەوە بەشەڕ هاتوون}، کە پۆشاکێکی ئاوریشمی، بە زێر چنراوی لەبەر دابوو، خالیدیش خوا لێی ڕازی بێ، پۆشاكو چەكو شتەکانی لێکردنەوەو، ناردنی بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ، بەر لەوەی بۆخۆی بچێتەوەو بگەڕێتەوە بۆ خزمەتی.

---

[1]) واتە: ئەندازەیەك کە لە حوکمی بینینی (چاو) دایە.

ئنجا ئەنەسی کوڕی مالیك دەڵێ: ئەو قوبایەی ئوکەیدیر کە بینیم هێنایان بۆ پێغەمبەری خوا، مسوڵمانان دەستیان لێدەدا، وە پێی سەرسام بوون، {کە ئەو بەرگە ئاوریشمییە، چەند جوانو نەرمە!} پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ﴿أَتَعْجَبُونَ مِنْ هَذَا؟ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَمَنَادِيلُ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ فِي الْجَنَّةِ أَحْسَنُ مِنْ هَذَا﴾ (1).

واتە، ئایا سەرتان سوڕ دەمێنێ لەو بەرگو پۆشاکە (نەرمو جوانە)؟! سوێند بەو کەسەی کە گیانی منی بە دەستە، ئەو دەستەسڕو خاولییەی کە سەعدی کوڕی موعاذ، لە بەهەشت دەستی پێ دەسڕێ، لەمە چاکترو جوانترە.

ئنجا خالید خوا لێی ڕازی بێ، ئوکەیدیری بردە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، پێغەمبەری خواش خوێنی پاراست، وە لەگەڵی پێکهات کە سەرانە بدات، وە دوایی مۆڵەتی دا بگەڕێتەوە بۆ شارەکەی خۆی.

ئنجا پیاوێك لە (طَيِّئٍ)، کە ناوی (بُجَيْرُ بْنُ بُجْرَةَ) بووە، باسی ئەو قسەیەی یاد کردوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ بە خالیدی فەرموو: کاتێك کە تۆ دەگەیە ئوکەیدیر، ڕاوە مانگا دەکات، وە دواییش ئەو شەوە چۆن مانگا قۆچی خۆی بە دەرگای کۆشکەکەی خوراندوە، تاکو ناچار بووە بە دوای بکەوێ، کە ئەوە ڕاستیی فەرمایشتەکەی پێغەمبەری خوای دەرخستوە، ئنجا ئەو کابرایە لەوبارەیەوە، بە شیعر گوتوویەتی:

تَبَارَكَ سَائِقُ الْبَقَرَاتِ إِنِّي ... رَأَيْتُ اللَّهَ يَهْدِي كُلَّ هَادِ

فَمَنْ يَكُ حَائِدًا عَنْ ذِي تَبُوكِ ... فَإِنَّا قَدْ أُمِرْنَا بِالْجِهَادِ

واتە: بەرزییو دەوام بۆ ئەو کەسەی مانگایەکانی لێخوڕین (بەرەو شوێنی مەبەست).

من دەبینم خوا ڕێنمایی هەر ڕێی ڕاستگرتوویەك دەکات.

---

١) أَخْرَجَهُ الطَّيَالِسِي، برقم: (٧١٠)، وَأَحْمَد، برقم: (١٨٦١٨)، وَالبُخَارِيُّ، برقم: (٦٢٦٤)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (٢٤٦٨)، وَالتِّرمِذِيُّ، برقم: (٣٨٤٧) عَن البَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ.

ئنجا هەر کەسێك لە خاوەنی جەنگی تەبووك لابدا (واتە: بڕوا بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ نەهێنێ) ئەوە ئێمە فەرمانمان پێکراوە جیهادی لە دژ بکەین.

١٩ / (فَأَقَامَ رَسُولُ اللهِ ﷺ بِتَبُوكَ بِضْعَ عَشْرَةَ لَيْلَةً، لَمْ يُجَاوِزْهَا، ثُمّ انْصَرَفَ قَافِلاً إِلَى الْمَدِينَةِ).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ (١٠ تاکو ٢٠) شەوێك مایەوە لە تەبووك {دەڵێ: (بِضْعَ عَشْرَةَ لَيْلَةً)، ئێمە لە کوردییدا دەبێ بڵێین: (١٠- ١٥- ٢٠) شەوێك}، وە لەوێ بەولاوەتر نەچوو{واتە: لە تەبووك تێنەپەڕی، دیارە ڕۆمەکانیش ئامادە نەبوون، ترسان لەوەی کە لەگەڵی ڕووبەڕوو ببنەوە}، بۆیە دواتر پێغەمبەر ﷺ گەڕایەوە بۆ مەدینە.

٢٠ / (كَانَ فِي الطريقِ مَاءٌ يَخْرُجُ مِنْ وَشَلٍ، مَا يَرْوِي الرّاكِبَ وَالرّاكِبَيْنِ وَالثّلاثَةَ بِوَادٍ يُقَالُ لَهُ: وَادِي الْمُشَقّقِ، فَقَالَ رَسولُ اللّهِ ﷺ: مَنْ سَبَقَنَا إِلَى ذَلِكَ الْوَادِي، فَلا يَسْتَقِيَنَّ مِنْهُ شَيْئاً، حَتّى نأْتِيَهُ، قَالَ: فَسَبَقَهُ إِلَيْهِ نَفَرٌ مِنَ الْمُنَافِقِينَ، فَاسْتَقَوْا مَا فِيهِ، فَلَما أَتَاهُ رَسولُ اللهِ ﷺ وَقَفَ عَلَيْهِ، فَلَمْ يَرَ فِيهِ شَيْئاً، فقَالَ: مَنْ سَبَقَنَا إِلَى هَذَا الْمَاءِ؟ فَقِيلَ لَهُ: يا رَسولَ اللهِ! فُلانٌ وَفُلانٌ، فَقَالَ: أَوَلَمْ أَنْهَهُمْ أَنْ يَسْتَقُوا مِنْهُ شَيْئاً حَتّى آتِيَهُ (ثُمّ لَعَنَهُمْ ﷺ وَدَعَا عَلَيْهِمْ، ثُمّ نَزَلَ فَوَضَعَ يَدَهُ تَحْتَ الْوَشَلِ، فَجَعَلَ يَصُبّ فِي يَدِهِ مَا شَاءَ اللّهُ أَنْ يَصُبّ، ثُمّ نَضَحَهُ بِهِ وَمَسَحَهُ بِيَدِهِ، وَدَعَا رَسولُ اللهِ ﷺ بِمَا شَاءَ اللهُ أَنْ يَدْعُوَ لَهُ، فَانْخَرَقَ مِنْ الْمَاءِ (كَمَا يَقُولُ مَنْ سَمِعَهُ) مَا إِنّ لَهُ حِسّا كَحِسّ الصّوَاعِقِ، فَشَرِبَ النَاسُ وَاسْتَقَوْا حَاجَتَهُمْ مِنْهُ، فقَالَ رَسولُ اللهِ ﷺ: لَئِنْ بَقِيتُمْ أَوْ مَنْ بَقِيَ مِنْكُمْ، لَتَسْمَعُنّ بِهَذَا الْوَادِي).

واتە: لە ڕێگادا ئاوێك هەبوو کە لە شوێنێك دەردەچوو سەرچاوەیەکی بێهێز بوو، کە تەنیا سوارێك، یان دوو سوار، یان سێ سوارێکی تێر دەکرد، (واتە: بەشی دوو سێ سوارانی دەکرد، کە خۆیان و وڵاخەکانیان لێی بخۆنەوە) لە شیوێکدا کە پێی دەگوترا: (وَادِي الْمُشَقّقِ).

ئنجا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ﴿مَنْ سَبَقَنَا إِلَى ذَلِكَ الْوَادِي فَلا يَسْتَقِيَنَّ مِنْهُ شَيْئاً حَتّى نَاتِيَهُ﴾ هەر کەسێك لە پێش ئێمەدا گەیشتە فلان شیوە، با هیچ لەو سەرچاوەیە نەخواتەوەو لێی هەڵ نەهێنجێ، تاکو هەمووومان دەچین، {دیارە مەبەستی ئەوە بووە کە دوعا بکاتو ئاوەکە بەرەکەتی بکەوێتێ}، کەچی کۆمەڵێك لە مونافیقەکان چوون {لە سێ تا نۆ کەس[1] لە دەغەڵەکان}وە ئاوەکەیان لێ هەڵێنجا، کاتێك کە پێغەمبەری خوا ﷺ چوو، لەسەری وەستا، هیچی تێدا نەبینی، {چونکە ئاوەکە بەشی دوو سێ سواری دەکرد، لەگەڵ وڵاخەکانیان}.

ئنجا فەرمووی: کێ پێشمان کەوتوە بۆ سەر ئاوەکە؟ گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا! فلان کەسو فلان کەس، ئەویش فەرمووی: ئەدی رێگرییم لێ نەکردبوون، کە هیچی لێ هەڵنەهێنجن تاکو من دێم؟ دوایی پێغەمبەری خوا ﷺ تووکی لێکردنو نەفرەتی لێکردن، (دوعای خراپی لێکردن)، دوایی دابەزیو دەستی خستە ژێر ئەو بەردە کە ئاوەکەی لێ دەهاتە دەرێ، ئیدی ئاو رژایە سەر دەستی، ئەوەندەی کە خوا بیەوێ برژێ، دوایی پێغەمبەر ﷺ ئاوەکەی راوەشاندو پرژاندی وە دەستی پێدا هێنا، وە پێغەمبەری خوا ئەوەی کە خوا هێنایە سەر زمانی، دوعای کرد، ئنجا ئاو دەرقوڵی، وە ئەوەی گوێی لێبووە گوتوویەتی: دەنگی وەك هەورە تریشقە بوو، وە ئەو سوپا زۆرە هەرچی کە پێویستیان بوو، هەم لێیان خواردەوە، هەم دەفرو شتەکانی خۆیانیان لێ پڕ کرد.

وە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەگەر ئێوە بمێنن، یاخود کەستان لێ بمێنێ، دوایی دەبیستن ئەم شیوو دۆڵە {واتە: هەموو دەروروبەری} دەبێتە شوێنێکی وا {زۆر پڕ لەوەڕو زەمەند} کە ناوبانگی هەبێ.

٢١ / (إِنّ عَبْدَ اللهِ بْنَ مَسْعُودٍ كَانَ يُحَدِّثُ، قَالَ: قُمْت مِنْ جَوْفِ اللّيْلِ وَأَنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ، قَالَ فَرَأَيْت شُعْلَةً مِنْ نَارٍ فِي نَاحِيَةِ الْعَسْكَرِ، قَالَ: فَاتّبَعْتُهَا أَنْظُرُ إِلَيْهَا، فَإِذَا رَسُولُ اللهِ ﷺ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ، وَإِذَا عَبْدُ اللهِ ذُو الْبِجَادَيْنِ الْمُزَنِيّ قَدْ مَاتَ، وَإِذَا هُمْ قَدْ حَفَرُوا لَهُ وَرَسُولُ اللهِ ﷺ فِي حُفْرَتِهِ،

---

١) چونکە (نفر) لە سێ کەس تاکو نۆ (٣ – ٩) دەگرێتەوە.

وَأَبُو بَكرٍ وَعُمَرُ يُدَلِّيَانِهِ إِلَيْهِ، وَهُوَ يَقُولُ أَدْنِيا إِلَيَّ أَخَاكُمَا، فَدَلَّيَاهُ إِلَيْهِ، فَلَما هَيَّأَهُ لِشِقِّهِ قَالَ: أَللَّهُمَّ إِنِّي أَمْسَيْت رَاضِياً عَنْهُ، فَارْضَ عَنْهُ، قَالَ يَقُولُ عَبْدُ اللّهِ بْنُ مَسْعُودٍ: يا لَيْتَنِي كُنْت صَاحِبَ الْحُفْرَةِ).

واتە: عەبدوڵڵای كوڕی مەسعوود گێڕاویەتەوە دەڵێ: من لە نیوەی شەودا هەڵسام، ئەوكاتەی لە خزمەت پێغەمبەر خوادا ﷺ بووین لە جەنگی تەبووك، بڵێسەی ئاگرێكم بینی لە لاپەڕێكی سوپاكەوە، منیش شوێنی كەوتم، تەماشای بكەم داخۆ چییە؟ تەماشام كرد: كە ئەوە پێغەمبەری خواو، ئەبو بەكرو عومەرن، (عَبْدُ اللّهِ ذُو الْبِجَادَيْنِ الْمُزَنِيّ)ی وەفاتی كردوە، ئەوانیش گۆڕێكیان بۆ هەڵكەندوە، وە پێغەمبەری خوا ﷺ لە نێو گۆڕەكەیدایە، وە ئەبو بەكرو عومەریش خوا لێیان ڕازی بێ، جەنازەكەی بۆ شۆڕ دەكەنەوە، ئەویش دەفەرموێ: براكەتانم بۆ شۆڕ بكەنەوە، ئەوانیش شۆڕیان كردەوە، هەتا كاتێك خستیە لا گۆڕەكەوە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ﴿اللَّهُمَّ إِنِّي أَمْسَيْت رَاضِياً عَنْهُ، فَارْضَ عَنْهُ﴾ {أَخْرَجَهُ الطَّبَرَانِيّ فِي الأَوْسَط برقم: (٩١١١)، وَابْنُ كَثِير فِي السيرة، وَغَيْرهُمَا}.

واتە: ئەی خوایە! من لێی ڕازییم، تۆش لێی ڕازی بە، عەبدوڵڵای كوڕی مەسعوود گوتی: خۆزگە من خاوەنی ئەم گۆڕە بوومایە.

(قَالَ ابْنُ هِشَامٍ: وَإِنَّمَا سُمِّيَ ذُو الْبِجَادَيْنِ، لأَنَّهُ كَانَ يُنَازِعُ إِلَى الإِسْلامِ، فَيَمْنَعُهُ قَوْمُهُ مِنْ ذَلِك وَيُضَيِّقُونَ عَلَيْهِ، حَتَّى تَرَكُوهُ فِي بِجَادٍ لَيْسَ عَلَيْهِ غَيْرُهُ، وَالْبِجَادُ الْكِسَاءُ الْغَلِيظُ الْجَافِي ، فَهَرَبَ مِنْهُمْ إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ فَلَما كَانَ قَرِيبًا مِنْهُ، شَقّ بِجَادَهُ بِاثْنَيْنِ فَاتَّزَرَ بِوَاحِدٍ، وَاشْتَمَلَ بِالآخَرِ، ثُمّ أَتَى رَسُولَ اللهِ ﷺ فَقِيلَ لَهُ: ذُو الْبِجَادَيْنِ لِذَلِك).

واتە: ئیبنو هیشام دەڵێ: بۆیە پێی گوتراوە: (ذُو الْبِجَادَيْنِ)، چونكە دەیویست بێتە نێو ئیسلامەوەو، خزمو خەڵكەكەشی نەیاندەهێشت، وە زۆر سەغڵەتیان دەكرد، هەتا كاتێك بوو، كە تەنیا بیجادێكی لەبەر مابوو، {بیجادیش: بەرگێكی ئەستووری زبرە، هەر ئەوەیان لەبەردا هێشت}، ئنجا هەر بەو بەرگەوە ڕایكرد بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺو كاتێك لێی نیزیك كەوتەوە، بیجادەكەی كە لەبەری دابووە، كردی بە دوو بەش: بەشێكیانی لە نیوەی خوارێی جەستەی

ئالاّند، وە بەشەکەی دیکەشی بەسەر شانی خۆی دادا، {واتە: بەشێکی لە جێی بیجامەو شەڕواڵ، بەشێکی دیکەشی لەجێی کراس و چۆغە}، دوایی هاتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ لەوەوە پێی گوترا: (ذُو الْبِجَادَيْنِ)، (بجاد)یش قوماشێکی ئەستووری زبرە.

٢٢ / (قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: ثُمّ أَقْبَلَ رَسولُ اللهِ ﷺ حَتّى نَزَلَ بِذِي أَوَانٍ، بَلَدٌ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْمَدِينَةِ سَاعَةٌ مِنْ نَهَارٍ، وَكَانَ أَصْحَابُ مَسْجِدِ الضّرَارِ قَدْ كَانُوا أَتَوْهُ، وَهُوَ يَتَجَهّزُ إلَى تَبُوكَ ، فَقَالُوا : يَا رَسُولَ اللّهِ إنّا قَدْ بَنَيْنَا مَسْجِدًا لِذِي الْعِلّةِ وَالْحَاجَةِ وَاللّيْلَةِ الْمَطِيرَةِ وَاللّيْلَةِ الشّاتِيَةِ، وَإِنّا نُحِبّ أَنْ تَأْتِيَنَا، فَتُصَلّيَ لَنَا فِيهِ فَقَالَ: إنّي عَلَى جَنَاحِ سَفَرٍ وَحَالِ شُغْلٍ أَوْ كَمَا قَالَ ﷺ، وَلَوْ قَدْ قَدِمْنَا إنْ شَاءَ اللّهُ لأَتَيْنَاكُمْ، فَصَلّيْنَا لَكُمْ فِيهِ، فَلَمّا نَزَلَ بِذِي أَوَانٍ، أَتَاهُ خَبَرُ الْمَسْجِدِ، فَدَعَا رَسُولُ اللهِ ﷺ مَالِكَ بْنَ الدّخْشُمِ أَخَا بَنِي سَالِمِ بْنِ عَوْفٍ، وَمَعْنَ بْنَ عَدِيّ، أَوْ أَخَاهُ عَاصِمَ بْنَ عَدِيّ، أَخَا بَنِي الْعَجْلاَنِ فَقَالَ: انْطَلِقَا إلَى هَذَا الْمَسْجِدِ الظّالِمِ أَهْلُهُ، فَاهْدِمَاهُ وَحَرّقَاهُ، فَخَرَجَا سَرِيعَيْنِ، حَتّى أَتَيَا بَنِي سَالِمِ بْنِ عَوْفٍ، وَهُمْ رَهْطُ مَالِكِ بْنِ الدّخْشُمِ، فَقَالَ مَالِكٌ لِمَعْنٍ: أَنْظِرْنِي حَتّى أخرج إلَيْك بنار مِنْ أَهْلِي. فَدَخَلَ إلَى أَهْلِهِ، فَأَخَذَ سَعَفًا مِنْ النّخْلِ، فَأَشْعَلَ فِيهِ نَارًا، ثُمّ خَرَجَا يَشْتَدّانِ حَتّى دَخَلاَهُ وَفِيهِ أَهْلُهُ، فَحَرّقَاهُ وَهَدّمَاهُ، وَتَفَرّقُوا عَنْهُ، وَنَزَلَ فِيهِمْ مِنْ الْقُرْآنِ مَا نَزَلَ: وَالّذِينَ اتّخَذُوا مَسْجِداً ضِراراً وَكُفْراً وَتَفْرِيقاً بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ... إلَى آخِرِ الْقِصّةِ).

واتە: ئیبنو ئیسحاق دەڵێ: دوایی پێغەمبەری خوا ﷺ گەڕایەوە هەتا گەیشتە (ذِي أَوَان)، شوێنێکە کە لە نێوان ئەوێو مەدینەدا سەعاتە ڕێیەکە، {واتە: بەشێك لە ڕۆژێك}، ئنجا ئەوانەی کە مزگەوتی (ضرار)یان دروست کرد بوو، کاتێك پێغەمبەر ﷺ خۆی ئامادە دەکرد، بچێ بۆ جەنگی تەبووك، هاتبوونە خزمەتی، وە پێیان گوت: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئێمە مزگەوتێکمان دروست کردوە، بۆ بابای نەخۆش ئەوەی نەتوانێ بێتە مزگەوتو، بۆ شەوی باراناویو شەوی سارد، وە ئێمە حەز دەکەین تۆ بێی لەو مزگەوتەدا نوێژمان بۆ بکەی.

پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ئێستا ئێمە لەسەر ڕۆیشتنین‌و سەرقاڵین، یان شتێکی وای فەرموو، بەڵام ئەگەر خوا حەز بکات، هەر کاتێك گەڕاینەوە دێینە لاتان، وە لەو مزگەوتەدا نوێژتان بۆ دەکەین.

ئنجا کاتێك کە پێغەمبەری خوا ﷺ و ئەوانی دی، گەیشتە (ذِي أَوَانٍ)، هەواڵی ئەو مزگەوتەی پێگەیشت، {کە ئەو مزگەوتە بە پیلان دروست کراوە، وەك دوایی لە درێژەی تەفسیری ئایەتەکان دا بە تەفصیلْ باسی دەکەین}.

ئنجا پێغەمبەر ﷺ (مَالِك بْن الدّخْشُم) کە لە هۆزی بەنی سالمی بەنی عەوف بوو، وە (مَعْنَ بْنَ عَدِيّ) یاخود (عَاصِمَ بْنَ عَدِيّ) کە لە هۆزی بەنی عەجلان بوو، بانگی کردن فەرمووی: (انْطَلِقَا إلَى هَذَا الْمَسْجِدِ الظَّالِمِ أَهْلُهُ فَاهْدِمَاهُ وَحَرّقَاهُ)، واتە بچن بۆ ئەو مزگەوتەی کە ئەوانەی ستەمیان کردوە دروستیان کردوە، بیڕووخێنن، وە بیسووتێنن، ئەوانیش بە خێرایی چوون تاکو چوونە لای بەنی سالمی بەنی عەوف، کە کۆمەڵی (مَالِك بْن الدّخْشُم) بوون، وە مالیك بە مەعنی گوت: لێم بگەڕێ تا من دەچم، بزووتێك لە ماڵەوە دێنم، ئیدی چووە ماڵەوە، بزووتە ئاگرێکی لە دارخورما هێنا، {بزووت ئەو دارەیە سەرێکی ئاگر بێ‌و سەرەکەی دیکەشی بگیرێ} وە بە خێرایی ئاگری لە مزگەوتەکە بەردا، تاکو چوونە نێو مزگەوتەکەو سووتاندیان، وە ئەو خەڵکەی کە لە نێوی دابوون، پرژو بڵاو بوون‌و ڕایان کرد، وە لە بارەی ئەوانەوە ئەم ئایەتانە هاتنە خوار:

﴿وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ ... ﴿١٠٧﴾﴾، واتە: ئایەتەکانی (١٠٧ و ١٠٨ و ١٠٩ و ١١٠) کە دوایی قسەیان لەبارەوە دەکەین.

٢٣ / باسی ئەو سێ کەسەی کە بڕیار لەبارەیانەوە دواخرا بووو، خاوەن پاساو (عُذر) بوون، دەڵێ:

(قال ابن هشام: قَدِمَ رَسولُ اللهِ ﷺ الْمَدِينَةَ، وَقَدْ كَانَ تَخَلّفَ عَنْهُ رَهْطٌ مِنْ الْمُنَافِقِينَ، وَتَخَلّفَ أُولَئِكَ الرّهْطُ الثّلاثَة مِنْ الْمُسْلِمِينَ، مِنْ غَيْرِ شَكّ وَلا نِفَاقٍ: كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ، وَمُرَارَةُ بْنُ الربيع، وَهِلالُ بْنُ أُمَية؛ فَقَالَ رَسولُ اللهِ ﷺ

لأَصْحابِهِ: لا تُكَلِّمُنّ أَحَداً مِنْ هَؤُلاءِ الثّلاثة، وَأتاهُ مَنْ تَخَلّفَ عَنْهُ مِنْ الْمُنافِقِينَ، فَجَعَلُوا يَحْلِفُونَ لَهُ وَيَعْتَذِرُونَ فَصَفَحَ عَنْهُمْ رَسولُ اللهِ ﷺ، وَلَمْ يَعْذِرْهُمْ اللهُ وَلا رَسولُهُ، وَاعْتَزَلَ الْمُسْلِمُونَ كَلامَ أُولَئِكَ النّفَرِ الثّلاثة).

دوای ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ گەڕایەوە بۆ مەدینە، وە کۆمەڵێك لە دەغەڵو مونافیقەکانی کە لە جەنگ دواکەوتبوون، وە ئەو سێ نەفەرەش لە مسوڵمانان کە هیچ گومانیان نەبوو، وە مونافیق نەبوون، واتە: (كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ، وَمُرَارَةُ بْنُ الرَّبيع، وَهِلالُ بْنُ أُمَية)، پێغەمبەر ﷺ بە هاوەڵانی فەرموو: با هیچ یەکێك لە ئێوە، هیچ لەم سێ نەفەرە نەدوێنێ، ئەوانەی لە دەغەڵو دووڕووەکان دواکەوتوون هاتنە لای سوێندیان بۆ خواردو پاساویان بۆ هێنایەوە، تاکو لێیان ببووریْ، وە خواو پێغەمبەری خوا ﷺ پاساویان لێ قبووڵ نەکردن، وە مسوڵمانان دوورەپەرێزییان کرد لەو سێ کەسە کە بیاندوێنن .

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ بۆ جاری چوارەمین لەم سوورەتە موبارەکەدا، بە نازناوی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، مسوڵمانان دەدوێنێ، دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ ٱنفِرُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱثَّاقَلْتُمْ إِلَى ٱلْأَرْضِ ۚ أَرَضِيتُم بِٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا مِنَ ٱلْءَاخِرَةِ ۚ فَمَا مَتَٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا فِي ٱلْءَاخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿٣٨﴾ ﴾.

ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ئەوە چیتانە کە کاتێك پێتان گوترا: لە ڕێی خوادا بچن بۆ جەنگو جیهاد، خۆتان قورس کرد بەرەو زەوی، خۆتان بە زەوییەوە نووساند، {واتە: سستیی و تەنبەڵییتان نواند}، ئایا ژیانی دنیاتان پێ پەسندترەو هەڵبژاردوە بەسەر ژیانی دواڕۆژدا، لە حاڵێکدا کە ڕابواردنو خۆشیی و لەززەتی ژیانی دنیا، لە چاو هی دواڕۆژ، جگە لە کەمێك، شتێکی دیکە نیە.

زانایان و لێکۆڵەرەوانی ماناو مەبەستەکانی قورئان، هەموویان باسیان کردوە، کە لەم ئایەتە بە دواوە، خوا ﷻ باسی ڕووداوەکانی جەنگی تەبووك دەکات، هەر بۆیەش ئێمە پێش ئەوەی بێینە سەر ماناکردنی ئەم ئایەتە موبارەکانەو، هەڵهێنجانی ئەو مەسەلە گرنگانەی کە لێیان وەردەگیرێن، بە باشمان زانی: باسی ڕووداوەکانی جەنگی تەبووك بکەین.

لێرەدا خوا ﷻ یەکەمین دواندن کە بڕوادارانی پێ دەدوێنێ، ئەوەیە کە دەفەرموێ: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ئەوە چیتانە بۆچی کاتێك پێتان گوترا: دەربچن بۆ جەنگ لە ڕێی خوادا، خۆتان قورس کرد بەرەو زەوی؟!

{وشەی: (نَفْر)، لێرەدا لەم سیاقەدا ، یانی: دەرچوون بەرەو جەنگو جیهاد، ئەگەرنا مانای وشەی: (نَفْر) لە ئەسڵی زمان دا، بریتیە لەوەی کە ئینسان لە

حاڵێکەوە بە خێرایی بچیٚ بۆ حاڵێکی دیکە، بەلاّم لێرەدا بە پێی سیاق بۆمان دەردەکەویٚ کە وشەی (نَفْر) بۆ دەرچوون بەرەو جەنگو جیهاد بەکاردەهێنریٚ}.

ئنجا لێرەدا خوا ﷻ بە پرسیارکردنی نکووڵییکەرانەوەو بە جۆرێك لە سەرزەنشتو ڕەخنە گرتنەوە، بە مسوڵمانان دەفەرمویٚ: بۆچیو، چیتانە، چ شتێك وای لێکردن؟ کاتێك کە پێتان گوترا: دەربچن بەرەو مەیدانی جەنگو جیهاد لە پێناوی خوادا، خۆتان قورس کرد؟

{وشەی: (ٱثَّاقَلۡتُمۡ)یش، لە ئەسڵدا (تَثَاقَلْتُمْ)ە، (تَثَاقَلْتُمْ)، واتە: خۆتان قالب گران کرد، واتە: خۆتان قورس کرد، ئنجا کە بە ﴿إِلَى﴾، تەعەددای کردوە، ﴿ٱثَّاقَلۡتُمۡ إِلَى ٱلۡأَرۡضِ﴾، بۆ ئەوەیە مانای (إخلاد)، بگەیەنیٚ، واتە: خۆتان بە زەوییەوە نووساندو، خۆتان بەرەو زەوی شۆڕکردەوە، کە لێرەدا مەبەست ئەوەیە کە لەسەر دڵتان قورس بوو، وە بە قالب گرانیی بە دەم بانگی جەنگو جیهادەوە چوون}.

ئنجا خوا ﷻ باسی هۆکارەکەی دەکات، کە بۆچی وایان کرد؟

﴿أَرَضِيتُم بِٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا مِنَ ٱلۡأٓخِرَةِ﴾، ئایا ژیانی دنیاتان پیٚ چاکترەو هەڵتانبژارد بەسەر دواڕۆژدا، واتە: خۆشەویستییتان بۆ ژیانی دنیا، وای لێکردن کە ئەو هەڵوێستە خراپە لە خۆتاندا بەرجەستە بکەن، کە بریتیە لە خۆ بە زەوییەوە نووساندن، وە قالب گرانیی کردن، لە کاتێکدا کە پێویست دەکات بچن بۆ جەنگو جیهاد!

دوایی خوا ﷻ دەفەرمویٚ: ﴿فَمَا مَتَٰعُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا فِي ٱلۡأٓخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ﴾، بێگومان ڕابواردنو خۆشییو لەززەتی ژیانی دنیا، لەچاو هی دواڕۆژ: جگە لە شتێکی کەم، هیچی دیکە نیە.

وشەی: (مَتَاع)، (مَا يُتَمَتَّعُ بِهِ)، شتو کەلوپەل، یان شتێك کە ئینسان لێی بەهرەمەندبیٚو، سوودێکی لیٚ ببینیٚ، بەلاّم بۆ ماوەیەکی کەم، واتە: ڕابواردنو خۆشییو لەززەتی ژیانی دنیا، یانی: نازو نیعمەتی دنیا، لەچاو دواڕۆژ، شتێکی کەم

دەنوێنـێ، بەڵـێ: دنیـا بەرانبـەر نیعمەتەکـانی دواڕۆژدا، شتێکی زۆر کـەمەو شـایانی باس نیە، کەواتـە: نەدەبوو ئـەو شتـە کـەمە، ئـەو ڕابواردنو خۆشییـە کـەمە، واتـان لێبکات، بێ فـەرمانیی خـوا بکـەنو، سـەرەنجـام ئـەو نـازو نیعـمەتـەی بەهـەشت لـە کیس خـۆتـان بدەن، یاخود بەلای کەمەوە لـە خـۆتـانی کـەم بکەنـەوە، چونکـە تـاکو مـرۆڤ لـە دنیـادا بۆ خـوا سـوڵحاوتـر بـێو بۆ فـەرمانی خـوا ئـامادەتر بـێ، بێگـومان پشـكو بەشـی باشـتری دەبێ لـە نـازو نیعمەتی دوا ڕۆژدا.

هەڵبەتـە لێرەدا پێویستـە بگوترێ: کە هـەرچەنده خـوا ﷻ بـە گـشتی بڕوادارانـی دوانـدوون، بـەڵام بـە تـەئكیـد مەبەسـتی پێـی کەسـانێك بـووە، کـە قـالـب گـرانییـان کـردوە، نـەك هـەموویـان بـە تێکڕایـی، بەڵـێ خـوا ﷻ بـە تێکـڕا دوانـدوونی، بـەڵام دواندنەکە زیـاتر پـەیوەستـە بەو کـەسانەوە، کە ئـەو هـەڵوێستـە خراپـەیـان هەبـووە، ئـەگـەرنـا لـە نێـو دوێنـراوان دا، ئـەبـو بەکـرو عومـەرو عوسـمانو عەلـیو سـەرجـەم ئـەو هـاوەڵـە بەرێـزانەی کە هـەمیشـە گـیـان فیداییـان کـردوەو، هـەمیشـە گـیـان لـەسـەر دەسـت بوون، لـە پێـنـاوی خـوادا، ئـەوانەش هـەبوون، بـەڵام بـە تـەئكیـد ڕووی دوانـدن لـەوان نیـە، چونکـە هیچ کـاتێك قـالـب گـرانییـان نەکـردوە، وە تـەوەزەل نەبـوون، وە خـۆیـان بـە زەوی نەنووسـانـدوە.

ئنجـا خـوا هەڕەشـەیـان لـێدەکـاتو، دەفـەرموێ: ﴿إِلَّا تَنفِرُواْ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾، ئـەگـەر نەچـن بـۆ جـەنگو جیهـاد {لـە کـاتێکدا کـە لەسـەرتـان پێویسـت دەبـێ}، خـوا بە ئـازارێکی بە ئێش سـزاتـان دەدات، ئنجا ئایـا ئـەو ئـازارە بـە ئێشـە کەنگـێیـەو لـە کوێیـە؟

هـەندێك لـە توێـژەران گوتوویـانە: مەبەسـت ئـازاری دنیاییـە، کـە دوژمنـان بەسـەریـانـدا زاڵ دەبـنو، تووشی چەوسـێنـرانەوەو دەردو بـەڵا دەبـن.

وە هـەندێکیـان گـوتوویـانە: مەبەسـت پێی سـزای دوا ڕۆژە.

منیش وای تێـدەگـەم: کە هەردووکیان دەگرێتـەوە، ئـەو سزاو ئـازارە بە ئێشـە، هـەم دەگونجێ لە دنیـادا بـێ، وە هەم دەگونجێ لە دواڕۆژیشـدا بـێ، ئەوەی دنیـا: لـە ئەنجامی ئـەوەدا کـە مسوڵمانان جـەنگو جیهاد نـاکەنو فیداکـاریی نـاکـەن، سـەری خـۆیـانو

ماڵی خۆیان نابەخشن، لە پێناوی خوادا: زەبوون دەبن‌و، ژێر چەپۆك‌و ژێر دەست دەبن، وە دوژمنان خێرو بێریان بە تالآن دەبەن، کە بێگومان ئەوەش ئازارێکی زۆر بە ئێشە، بەڵام بۆچی پاڵ دراوەتە لای خوا؟ چونکە بە پێی قانوون‌و سوننەتی خوا ئەو وەزعەیان بەسەر دادێ، ئەگەرنا وە نەبێ خوای دادگەر، ڕاستەوخۆ بەو جۆرە سزایان بدات.

هەروەها سزای دوا ڕۆژیش، ئەوە دیارە کە لە دۆزەخدا خۆی دەبینێتەوە.

ئنجا هەر ئەوەندە نیە کە خوا سزاتان بدات، لە دنیاو لە دوارۆژدا، ﴿وَيَسۡتَبۡدِلۡ قَوۡمًا غَيۡرَكُمۡ﴾، وە کۆمەڵێکی دیکەی جیا لە ئێوە دێنێ، یانی: کۆمەڵێکی دیکەی جیا لە ئێوە دەکاتە جێگرەوەو فەرەبووی ئێوە، ئێوە لا دەداو ئەوان دێنێ‌و، کە ئەوەش دیسان باسی یاسایەکی خوایە، کە خوا ﷻ هەر کۆمەڵێك نەیانتوانی ئەرکی سەرشانیان جێبەجێ بکەن، ئەوان لادەبات‌و خەڵکی دیکەی شایستەتر دێنێ، کە ئەوان بتوانن ئەرکەکانیان ڕاپەڕێنن.﴿وَلَا تَضُرُّوهُ شَيۡـًٔا﴾، وە هیچ زیانێکی پێ ناگەیەنن، واتە: بە کەمتەرخەمییتان‌و، بە قالب گرانییتان‌و، بە خۆ بە زەوییەوە نووساندنتان‌و، نا ئامادەییتان بۆ جەنگ‌و جیهاد، هیچ زیانێك لە خوا نادەن ﴿وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾﴾، وە خوا لەسەر هەموو شتێك بە توانایە.

ئنجا خوا ﷻ لەبەرئەوەی ئەو کارو پڕۆژەیەی، کە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو کاتە سەرپەرشتیی کردوەو، ئەو بەرپرسی بووە، بۆیە باسی ئەوە دەکات، کە ئەگەر ئێوەش پێغەمبەری خوا سەرنەخەن ﷺ، لەو کارو پڕۆژە ئیسلامییەدا، کە خوا ﷻ پێی سپاردوە، پشتی نەگرن‌و هاوکاری نەبن، کە یەکێك لە جۆرەکانی پشتگریی‌و هاوکاریی کردنی، ئەوەیە: ئامادە بن، لەگەڵ دوژمنانێکدا کە هەڕەشەتان لێدەکەن، ڕووبەڕوو ببنەوە، کە ئەو کاتە ڕۆمەکان بوون، چونکە پێشتر باسمان کرد: کە جەنگی تەبووك پێغەمبەر ﷺ بۆیە مسوڵمانانی بۆ کۆکردەوە، چونکە ڕۆمەکان ویستیان هێرش بێنن، وە (٥٠،٠٠٠) کەسیشیان ناردبوو، بە فەرماندەیی یەکێك لە سەرکردەکان بە ناوی (قوباد)، وە هەتا (بلقاء) هاتبوون‌و، کە بەرەو مەدینە دەهاتن،

بۆیە پێغەمبەر ﷺ بە پێویستی زانی کە لە مەدینەدا دانەنیشنو چاوەڕێیان بکەن، تاکو دوژمن بەسەریاندا دەدات، بەڵکو بەرەو ڕوویان بچن، چونکە وەك گوتراوە: (الهُجُومُ أَحْسَنُ وَسِيلَة لِلدفَاع)، هێرش بردن باشترین شێوازی بەرگریی کردنە.

ئنجا خوا ﷻ ئەوە دەخاتەوە بیری مسوڵمانان: کە ئەگەر ئێوەش پێغەمبەر ﷺ سەرنەخەنو، پشتی نەگرن، لە بەرانبەر دوژمنانو ناحەزانی دا، کە لە ڕاستیدا سەرخستنو پشت گرتنەکە بۆ خۆشتانە، ئەوە خوا یەکی ناگەوێ، وە خوا یەکی پێغەمبەری خۆی ناخات، دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا تَنصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ ٱللَّهُ ﴾، ئەگەر ئێوەش سەری نەخەنو پشتی نەگرن، ئەوە خوا پێشتر سەریخست، کەی؟ بۆیان باس دەکات، دەفەرموێ: ﴿إِذْ أَخْرَجَهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ثَانِيَ ٱثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي ٱلْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَٰحِبِهِۦ لَا تَحْزَنْ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَنَا ﴾.

ئەو کاتە سەریخست، کە ئەوانەی بێبڕوا بون دەریان کرد {لە شارەکەی، کە مەککە بوو}، کە دووەمی دووەمەکان بوو، کێ بوون ئەو دووانە؟ پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ نیزیکترین هاوەڵیو دڵسۆزترین کەسی، کە ئەبو بەکری صیددیق بوو، خوا لێی ڕازی بێ، ﴿إِذْ هُمَا فِي ٱلْغَارِ ﴾، لە کاتێکدا کە لە چاڵایی (غار)ەکەدا بوون.

(غار)، هەندێکیان بە ئەشکەوت لێکیان داوەتەوە، بەڵام (غار) قڵیشێکی گەورەیە لە چیایەکدا، یان چاڵێکی گەورە، کە دەشگونجێ سەرەکەشی هاتبێتەوە یەك، بە باری شاقووڵییدا، ئەشکەوت (کهف) زیاتر بە باری ئاسۆییدا فراوانە، بەڵام (غار) زیاتر بە باری شاقووڵییدا قووڵە، وە جیاوازییەکەیان ئەوەیە کە ئەشکەوت سەری گیراوە، بەڵام (غار) مەرج نیە سەرەکەی بەسترا بێ.

﴿إِذْ يَقُولُ لِصَٰحِبِهِۦ لَا تَحْزَنْ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَنَا ﴾، کاتێك بە هاوەڵەکەی خۆی دەفەرموو: دڵتەنگ مەبە، خەمبار مەبە، بێگومان خوا لەگەڵمان دایە، واتە: بە لەگەڵدا بوونی تایبەت لەگەڵمان دایە، ئەگەرنا بێگومان خوا لەگەڵ هەموو شتێکدا هەیە، بە دەسەڵاتو بە زانیارییو بە ئیرادەی خۆی، بەڵام لێرەدا مەبەست

پێی: ـ وەك توێژەرەوان گوتوویانە ـ لەگەڵ دابوونو ئاگا لێبوونو ڕەچاو كردنو لوتف لەگەڵ نواندنە، ﴿ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَيۡهِ وَأَيَّدَهُۥ بِجُنُودٖ لَّمۡ تَرَوۡهَا ﴾، ئنجا خوا ﷻ ئارامییو هێمنیی خۆی ڕژاندە سەری، وە بەهێزیشی كردو، وە پشتیشی گرت، بە سەربازانێك كە ئێوە نەتاندەبینین، كە بە تەئكید مەبەست پێی فریشتەكانە، ئنجا ئەمە وەك دوایی لە مەسەلە گرنگەكاندا باسی دەكەین مادام بە (ف) هاتوە، ﴿ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَيۡهِ ﴾، (ف)، جاری وایە دەلالەتی لەسەر بەدواداهاتن (تعقیب)ی ڕاستەوخۆ دەكات، كەواتە: هەر كە چوونەتە نێو ئەشكەوتەكەوە، یەكسەر خوا ئارامییو هێمنیی دابەزاندۆتە سەر دڵی پێغەمبەر ﷺ، وە یەكسەر فریشتەشی دابەزاندوون بۆ سەر پێغەمبەر ﷺ و ئەبو بەكر، بۆ ئەوەی دڵیان بەهێزتر بكەن، وە ئیلهامی چاك بخەنە دڵیانەوەو وەسوەسەی شەیتانەكان نەچێتە دڵیانەوەو، دڵە ڕاوكێ نەیانگرێ.

ئنجا خوای كاربەجێ چی دیكەشی كرد؟ ﴿ وَجَعَلَ كَلِمَةَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ٱلسُّفۡلَىٰۗ وَكَلِمَةُ ٱللَّهِ هِيَ ٱلۡعُلۡيَاۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ٤٠ ﴾، وە وشەی ئەوانەی خستە ژێرەوە، كە بێبڕوان، لێرەدا (كَلِمَة) هەرچەندە، واتە: (وشە) بەڵام لە زمانی عەرەبییدا، جاری وایە بۆ وتارێك بەكاردێ، دەگوترێ (الآن يُلْقي فلانٌ كَلِمَتَهُ)، كە مەرج نیە یەك وشە بێ، بەڵكو دەبینی یەك سەعات، یان دوو سەعات، قسە دەكات، بەڵام پێی دەگوترێ: (كَلِمَة).

وە (كَلِمَة) جاری وایە بەمانای بڕیار دێ، بۆ وێنە: ﴿ لَّا مُبَدِّلَ لِكَلِمَٰتِهِۦ ١١٥ ﴾ الأنعام، واتە: هیچ كەسێكو هیچ شتێك ناتوانێ بڕیارەكانی خوا بگۆڕێ.

وە جاری وایە بە مانای ئەو ئەركانە دێ، كە بە ئینسان دەسپێررێن، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَإِذِ ٱبۡتَلَىٰٓ إِبۡرَٰهِـۧمَ رَبُّهُۥ بِكَلِمَٰتٖ فَأَتَمَّهُنَّۖ ١٢٤ ﴾ البقرة، واتە: كاتێك پەروەردگاری ئیبراهیم ئیبراهیمی تاقیكردەوە بە چەند وشەیەك، لێرەدا مەبەست چەند ئەركێكە.

کەواتە: لێرەدا ﴿وَجَعَلَ كَلِمَةَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ٱلسُّفْلَىٰ﴾، واتە: خوا ﷻ پیلان و کاری ئەوانەی خستە بنەوە، کە بێبڕوابوون، وە ژێری خستن، ﴿وَكَلِمَةُ ٱللَّهِ هِىَ ٱلْعُلْيَا﴾، وشەی خواو، بڕیاری خواو، کاری خوا، هەمیشە لە سەرێیە، ﴿وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾، وە خوا زاڵی کار بەجێیە.

ئنجا خوا ﷻ فەرمان دەکات بە بڕواداران و دەفەرموێ: ﴿ٱنفِرُواْ خِفَافًا وَثِقَالًا﴾، بە سووکیی و بە قورسیی بڕۆن بۆ جەنگ و جیهاد.

﴿وَجَٰهِدُواْ بِأَمْوَٰلِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، وە بە سامانەکانتان و بە گیانەکانتان لە ڕێی خوادا، تێبکۆشن و فیداکاریی بکەن، ﴿ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾﴾، ئا ئەوە بۆ ئێوە باشترە، ئەگەر بزانن.

ئنجا وەك دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا زیاتر تیشکی دەخەینە سەر: ﴿خِفَافًا وَثِقَالًا﴾، زۆر واتایان هەڵدەگرن، هەروەها ﴿ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ﴾، ئا ئەوە بۆ ئێوە باشترە، دیسان چەمك و واتایەکەی فراوانە و زۆر شت دەگرێتەوە.

دوایی خوا ﷻ دێتە سەر باسی هەڵوێستی ئەوانەی کە دڵ نەخۆش و ئیمان بێهێز بوون، یاخود دەغەڵ و موونافیق بوون، هەموویان دەگرێتەوە، دەفەرموێ: ﴿لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَّٱتَّبَعُوكَ﴾، ئەگەر ئەو ئامانجەی کە لە جەنگی تەبووك دا بۆی دەچن، ئەگەر دەستکەوتێك و بەرژەوەندییەکی نیزیك بووایە، واتە: نێچیرێکی ئاسان بووایە، وە سەفەرێکی کورتیش بووایە، ﴿لَّٱتَّبَعُوكَ﴾، شوێنت دەکەوتن.

لێرەدا: ﴿لَّٱتَّبَعُوكَ﴾، واتە: هەر شوێن تۆ دەکەوتن، بە دوای تۆدا دەهاتن، بەڵام ئەوە نەبووە لە پێناوی خوادا بێ و لەبەر خوا بێ، هەر لەبەر خاتری خاتران و لەبەر تۆ دەهاتن، ئەویش ئەگەر دەستکەوتێکی نیزیك و سەفەرێکی

کورت بووایە! ﴿وَلَٰكِنۢ بَعُدَتۡ عَلَيۡهِمُ ٱلشُّقَّةُ﴾، بەلام شوێنەکە دوور بوو، بۆیە لەسەریان قورس بوو، ئەو سەفەرە دوورە بکەن.

دەڵێ: (ٱلشُّقَّةُ): (الشُّقَّةُ: السَّفَرُ البَعِيدُ، شَقَّه شاقَّةً، الـمَشَقَّةُ: الصُّعُوبَة).

وشەی (شُقَّة) واتە: سەفەری دوور، دیارە سەفەری دووریش قورسە، هەروەك چۆن سەفەری کورت ئاسانە.

﴿وَسَيَحۡلِفُونَ بِٱللَّهِ لَوِ ٱسۡتَطَعۡنَا لَخَرَجۡنَا مَعَكُمۡ﴾، وە بە تەئکیدیش سوێند بە خوا دەخۆن: ئەگەر توانیبامان لەگەڵتان دەردەچووین، لەگەڵتان دەهاتین بۆ جەنگ.

دیسان ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ، ﴿لَخَرَجۡنَا مَعَكُمۡ﴾، لەگەڵ ئێوە دەهاتین، ئینسانی ئیماندار شتێك کە بۆ خوا دەکات، نابێ لەبەرئەوەی خەڵك دەیکات، ئەویش بیکات، دەبێ بۆخۆی بیکات، بە هاندەری ئەوە کە خوا لە خۆی ڕازی بکات، نەك ڕەگەڵ خەڵك بکەوێ! بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿يُهۡلِكُونَ أَنفُسَهُمۡ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ إِنَّهُمۡ لَكَٰذِبُونَ ٤٢﴾، خۆیان دەفەوتێنن، واتە: بەو سوێندە بە درۆیانە خۆیان دەفەوتێنن، سوێندی بە درۆ ئینسان لە بەین دەبات، وەك دوایی باسی دەکەین، وە خوا دەزانێ کە ئەوان درۆزنن، وە ئەوە یەکەم درۆیان نیەو، دواهەمین درۆشیان نابێ، ئەگەر لە حاڵەتی نیفاقدا بمێننەوە.

ئنجا خوا ﷻ ڕوو دەکاتە پێغەمبەر ﷺو سووکە گلەییەکی لێ دەکات، دەفەرموێ: ﴿عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمۡ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُواْ وَتَعۡلَمَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ٤٣﴾، خوا لێت ببورێ، (ئەی موحەممەد!) بۆچی مۆڵەتت دان، واتە: بۆچی مۆڵەتت دان، نەیەن بۆ جەنگو جیهاد لە پێناوی خوادا؟ ﴿حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُواْ وَتَعۡلَمَ ٱلۡكَٰذِبِينَ﴾، دەبوو مۆڵەتت نەدابان، هەتا ئەو کاتەی ئەوانەی کە ڕاست دەکەن، بۆت ڕوون بووبانەوە، وە درۆزنەکانیشت زانیبایە، واتە: پەلەت کرد لە مۆڵەت دانیاندا، بەلام لێرەدا خوا (لوطف)ی، لەگەڵ پێغەمبەرەکەیدا ﷺ

نواندوە، بەرلەوەی گلەییەکەی لێبکات لێبوردنەکەی خۆی بۆ خستۆتە ڕوو، ﴿ عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمْ ﴾، خوا لێت ببووریٚ بۆچی مۆڵەتت دان؟ هەتا ئەو ئامانجانە دەهاتنە دی، ئەوانەی کە ڕاست دەکەن، بۆت دەرکەوتبە چ کاتێك ئەوە دەردەکەوت؟ گوتبات: نەخێر دەبیٚ بێن، ئەوکاتە ئەوانەی کە بەڕاستیان بوو، دەردەکەوت، دەیانگوت: باشە ئەوە ئێمە هاتووین، بەڵام ولاخمان نیە، وە چەکمان پیٚنیە، زادو زەخیرەمان نیە، بۆمان دابین بکە، ئەوە ئێمە دێین، بۆتان دەردەکەوت کە ئەوانە ڕاست دەکەن، هاتوون عوزر بێننەوە، کە ناتوانن بێن، وە ئەوانەش کە درۆزنن و پەکیان لەسەر هیچ نەکەوتوە، بەڵام هەر نایەن ئەو کاتە دەردەکەوتن، ئەگەر تۆ مۆڵەتت نەدابان، بەڵام لە ئەنجامی ئەوەدا کە تۆ مۆڵەتت داون، ئەوانە چاك و خراپیان، وە ڕاستگۆو درۆزنیان تێکەڵ بوون، لەبەرچاوی ئێوە، هەڵبەتە بەڵام خوای زاناو شارەزا هەر دەیناسین .

ئنجا خوا ﷻ پێشانی دەدات، کە کێن ئەوانەی داوای مۆڵەت دەکەن و کێن ئەوانەی داوای مۆڵەت ناکەن؟ دەفەرمویٚ: ﴿ لَا يَسْتَـْٔذِنُكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ أَن يُجَٰهِدُوا۟ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ﴾، ئەوانەی بڕوایان بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەیە، مۆڵەتت لیٚ وەرناگرن، کە ئایا بێن جەنگ و جیهاد بکەن؟ واتە: بۆ هاتن مۆڵەتت لیٚ وەرناگرن، بڵێن: ئەی پێغەمبەر! ﷺ بێین، یان نەیەین؟ یەکسەر دێن، بۆچی؟ چونکە ئەسڵ بریتی بوو لە چوون بۆ جەنگ و جیهادو، دەبووایە بۆ نەهاتن مۆڵەت وەربگرن، ئەمما بۆ هاتن پێویستیی بە مۆڵەت ناکات، کەسێك ئیمانی بە خواو بە ڕۆژی دوایی بیٚ، ناچیٚ بڵیٚ: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ بێم یان نەیەم؟! یەکسەر دیٚ.

﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِٱلْمُتَّقِينَ ﴿٤٤﴾ ﴾ ، وە خوا زانایە بە پارێزکاران، واتە: ئەوانەی پارێزکاربن، هەرگیز بۆ هاتنیش مۆڵەت وەرناگرن، چ جای بۆ نەهاتن!

ئنجا ئەدی ئایا کێن ئەوانەی مۆڵەت وەردەگرن، وە بیانوو دەگرن، بۆ ئەوەی خۆیان لە جەنگ و جیهاد دوابخەن؟ ﴿ إِنَّمَا يَسْتَـْٔذِنُكَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ وَٱرْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِى رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾ ﴾، بێگومان تەنیا

ئەوانە مۆڵەتت لێ وەردەگرن، کە بڕوایان بە خواو بە ڕۆژی دوایی نیە، وە دڵیان لە گومان دایەو، لە گومانی خۆیاندا دێن و دەچن، سەرگەردان و سەراسیمەن، هەر ئەوانە مۆڵەتت لێ وەردەگرن کە نەیەن.

بەڵام ئەوانەی ئیمانیان بە خواو ڕۆژی دوایی هەیەو، بە تەقوان، بۆ هاتنیشیان نایەن پرست پێ بکەن و یەکسەر دێن، چ جای بۆ نەهاتن!

﴿وَلَوۡ أَرَادُواْ ٱلۡخُرُوجَ﴾، ئنجا خوا ﷻ پەردەیان لەسەر هەڵدەماڵێ و ناخیان دەردەخات و، دەفەرموێ: ئەگەر ویستبایان بێن بۆ جەنگ و جیهادو لەماڵ دەربچن ﴿لَأَعَدُّواْ لَهُۥ عُدَّةً﴾، ئەوە پێداویستییەکانیان بۆ ئامادە دەکرد، پێشتر خۆیان بۆ ئامادە دەکرد، چونکە هەیانبوو دەیگوت: خۆم ئامادە نەکردوە!

خوا دەفەرموێ: ئەگەر ویستبایان بێن بۆ جەنگ و جیهاد، پێشتر خۆیان بۆ ئامادە دەکرد، کە لە مێژە زانیویانە، ئەو جەنگە لەپێشە!!

﴿وَلَٰكِن كَرِهَ ٱللَّهُ ٱنۢبِعَاثَهُمۡ﴾، بەڵام خوا پێی ناخۆش بوو بێن، دەرچوونەکەیانی پێناخۆش بوو، بۆچی پێی ناخۆش بوو؟ حیکمەتەکی دوایی ڕوون دەکاتەوە، ﴿فَثَبَّطَهُمۡ﴾، بۆیە خوا ﷻ دوای خستن و ئیرادەو ویستی ئەوانەی خاو کردەوە، دڵی خاو کردنەوە، ﴿وَقِيلَ ٱقۡعُدُواْ مَعَ ٱلۡقَٰعِدِينَ ٤٧﴾، وە پێیان گوترا: دانیشن لەگەڵ دانیشتوان، وەك فەرمانیان پێکرابێ بە دانیشتن ، ئاوا دانیشتن، ئەگەرنا کەس پێی نەگوتبوون: دانیشن.

یاخود مەبەست ئەوەیە مونافیقەکانی کە لە بەینی خۆیان دا کەین و بەینیان هەبوو، هەندێکیان بە هەندێکیان گوتوە: دانیشن لەگەڵ دانیشتوان، چیتان داوە لەو جەنگ و جیهادە، بەو گەرمایە، بە تایبەت لەگەڵ دوژمنێکی وەك ڕۆمدا!!

ئنجا خوا ﷻ حیکمەتی ئەوەی، کە بۆچی وایکردوە کە نەیەن بۆ جەنگ و، بۆچی پێی ناخۆش بووە؟ دەردەخات و، دەفەرموێ: ﴿لَوۡ خَرَجُواْ فِيكُم مَّا زَادُوكُمۡ إِلَّا خَبَالٗا وَلَأَوۡضَعُواْ خِلَٰلَكُمۡ يَبۡغُونَكُمُ ٱلۡفِتۡنَةَ وَفِيكُمۡ سَمَّٰعُونَ لَهُمۡۗ وَٱللَّهُ

عَلِيمُۢ بِٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٤٧﴾ ﴾، ئەگەر لەگەڵ ئێوە دەرچووبان بۆ جەنگ، هەر خراپەیان بۆ زیاد دەکردن،{﴿ خَبَالٗا ﴾، (الخَبَالُ: الفَسَادُ)، هەر خراپەکاریی و پەشێویی و ئاڵۆزیی یان لە نێودا زیاد دەکردن، واتە: نەك هێزو پێزیان بە ئێوە نەدەدا، ئەوە هیچ، بەڵکو ئەگەر شتێکیان بۆ زیاد کردبان، بریتی بوو لە خراپەکاریی و پەشێویی و ئاڵۆزیی و، زیان لێدان، ﴿ وَلَأَوۡضَعُواْ خِلَٰلَكُمۡ ﴾، وە لە نێوان ئێوەدا ئەسپی خۆیان تاو دەدا، چونکە: (أَوْضَعَ)، واتە: وڵاخەکەی خۆی خێرا کرد، وای لێکرد کە خێرا بڕوا، واتە: ئەسپی خۆیان تاو دەدا لە نێوان ئێوەداو لە کەلێنەکانو، درزەکانتان دا دەهاتن و دەچوون، بۆچی؟ ﴿ يَبۡغُونَكُمُ ٱلۡفِتۡنَةَ ﴾، ئاشووب و ئاژاوەو خراپەیان بۆ ئێوە بە ئاوات دەخواست، دەیانویست تووشی زیانتان بکەن.

﴿ وَفِيكُمۡ سَمَّٰعُونَ لَهُمۡ ﴾، وە لە نێو ئێوەشدا کەسانێکیان هەن، قسەیان بۆ دەبیستن، واتە: قسە لە ئێوە دەبیستن بۆ ئەوان، بە واتایەکی دیکە سیخوڕییتان لەسەر دەکەن، سیخوڕیی بۆ ئەوان دەکەن، لەسەر ئێوە، ﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمُۢ بِٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، وە بێگومان خوا بە ستەمکاران زانایە.

ئنجا خوا ﷻ لە کۆتاییدا: زیاتر ناخی ئەوانە دەردەخات، بە ڕوونکردنەوەی هەڵوێستە پێشووەکانیانو، دەفەرموێ: ﴿ لَقَدِ ٱبۡتَغَوُاْ ٱلۡفِتۡنَةَ مِن قَبۡلُ ﴾، ئەمە وەك بەڵگە هێنانەوە وایە بۆ ئەوە کە دەفەرموێ: ﴿ يَبۡغُونَكُمُ ٱلۡفِتۡنَةَ ﴾، یەکێك بۆی هەیە بڵێ کوا؟ کەی ئەوانە ویستوویانە زیان لە موسوڵمانان بدەن و ڕیزەکانیان تێکبدەن و ئاشووب و ئاژاوەیان لەنێودا پەیدا بکەن؟!

دەفەرموێ: ﴿ لَقَدِ ٱبۡتَغَوُاْ ٱلۡفِتۡنَةَ مِن قَبۡلُ وَقَلَّبُواْ لَكَ ٱلۡأُمُورَ حَتَّىٰ جَآءَ ٱلۡحَقُّ وَظَهَرَ أَمۡرُ ٱللَّهِ وَهُمۡ كَٰرِهُونَ ﴿٤٨﴾ ﴾، ئەوانە پێشتر ئاشووب و ئاژاوەو خراپەیان بۆ ئێوە خواست و هەوڵیاندا، بۆ وێنە: لە جەنگی ئوحوددا عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەییەی کوڕی سەلوول خۆی و بە سێیەکی سوپایەکەی گەڕایەوە.

هەروەها لە زۆر هەڵوێستی دیکە: بوختانیان کرد بە دایکمان عائیشە خوا لێی ڕازی بێ، هەمیشە خەریکی پەشێویی بوونو، خەریکی ئاڵۆزیی نانەوە بوون، وەك خوای کارزان باس دەکاتو، دەفەرموێ:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن تُطِيعُواْ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰٓ أَعْقَٰبِكُمْ فَتَنقَلِبُواْ خَٰسِرِينَ ﴿١٤٩﴾ ﴾آل عمران.

واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ئەگەر بە قسەی ئەوانەی بێبڕوان، بکەن، لە سەرپاژنەکانتان بەرەو دوا دەتانگێڕنەوەو لە زیانباران دەبن.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن تُطِيعُواْ فَرِيقًا مِّنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْكِتَٰبَ يَرُدُّوكُم بَعْدَ إِيمَٰنِكُمْ كَٰفِرِينَ ﴿١٠٠﴾ ﴾آل عمران.

واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ئەگەر بە قسەی کۆمەڵێك لەوانە بکەن کە پێشتر کتێبیان پێدراوە، ئەوە لەدوای ئەوەی ئیمانتان هێناوە، هەڵتان دەگێڕنەوە.

هەم جوولەکەکانو هەم مونافیقەکان، هەمیشە خەریکی پیلانگێڕیی بوون، پاشان لەسەر باسی پیلانگێڕیی پێشوویان بەردەوام دەبێو دەفەرموێ: ﴿وَقَلَّبُواْ لَكَ ٱلْأُمُورَ ﴾، وە کاروبارەکانیان بۆ هەڵدەگێڕایەوە هەڵگێڕو وەرگێڕیان دەکرد، کە ئایا: لە چ لایەکەوەو، لە چ ڕوویەکەوە، باشتر دەتوانن زەفەرت پێ بەرن؟!

هەندێکی دی گوتوویانە: ﴿وَقَلَّبُواْ ﴾، بە مانای هەڵگێڕو وەرگێڕ نیە، بەڵکو بە مانای سەرنجی شتەکانیان دەدا: لە کوێوە بتوانن زەبرت لێبدەن، پیلانیان دەگێڕاو نەخشەیان دادەنا، هەتا کەی؟ ﴿ حَتَّىٰ جَآءَ ٱلْحَقُّ ﴾، هەتا هەق هات، کە ئیسلامە ﴿وَظَهَرَ أَمْرُ ٱللَّهِ وَهُمْ كَٰرِهُونَ ﴾، وە فەرمانی خوا، ئایینی خوا دەرکەوت، زاڵ بوو، وە دەستەڵاتی پەیدا کرد، لە حاڵێك دا پێیان ناخۆش بوو.

کەواتە: ئەوە ئیشی ئێستایان نیە، بەڵکو لە ڕابردووشدا هەر خەریکی پیلانگێڕیی و خراپەکاریی بوون.

چەند مەسەلەیەكی گرنگ

مەسەلەی یەكەم: كە دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ ٱنفِرُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱثَّاقَلْتُمْ إِلَى ٱلْأَرْضِ ۚ أَرَضِيتُم بِٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا مِنَ ٱلْـَٔاخِرَةِ ۚ فَمَا مَتَـٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿٣٨﴾ ﴾.

پێشتر باسی ماناكەمان كرد كە دەفەرموێ: ﴿مَا لَكُمْ﴾، یانی: (أي شيء ثبت لكم)، چ شتێك بۆ ئێوە چەسپاوەو هاتۆتە دی؟ هەڵبەتە ئەم شێوازە تەعبیرە، پێی دەگوترێ: (الإستفهامُ الإنكاريُّ)، پرسیارلێكردنی نكووڵیی لێكەرانە، وەك ڕەخنە لێگرتنێكو، نكووڵیی لێكردنێك ڕایدەگەیەنێ كە: هیچ شتێك بۆ ئێوە نەهاتۆتە دیو، هیچ هۆكارێك لە ئارادا نیە، ئێوە وا لێ بكات كە لە كاتێكدا پێتان دەگوترێ: لە ڕێی خوادا دەرچن بۆ جەنگو جیهاد، ئێوە خۆتان بە زەوییەوە بنووسێنن.

ئنجا وشەی: (إِذَا)، دەفەرموێ: ﴿إِذَا قِيلَ لَكُمُ﴾، دەڵێ: (ظَرْف تَعَلَّق بمَعْنَى الإِسْتِفْهام الإِنْكاريِّ عَلَى مَعْنَى: أَن الإنكار حاصلٌ في ذلك الزمان الذي قيل لهم فيه: انفروا، ولَيْسَ مُضَمَّناً مَعْنَى الشَّرْطِ)، (إِذَا)، لێرەدا (إذا)ی (شرطية) نیە، ﴿مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ﴾، بەڵكو ئەم (إذا)یە (ظرف)ێكە پەیوەستە بە پرسیارە نكووڵیی لێكەرانەكە، بە مانای ئەوە كە: ئەو نكووڵیی لێكردنو ڕەخنە لێگرتنە، لە كاتێكدایە كە ئێوە پێتان گوتراوە: دەربچن بۆ جەنگو جیهاد، وە مانای مەرج بوون، ناگەیەنێ.

ئنجا ئایا چییان پێ گوترا؟ ﴿إِذَا قِيلَ لَكُمُ ٱنفِرُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، دیارە وشەی: ﴿ٱنفِرُواْ﴾، پێشتر باسمان کرد، کە دەڵێ: (نَفَر الناس إلى العَدوِّ: أسْرَعُوا لِقِتالِهِ)، هەروەها (النفير العام)یش واتە: دەرچوونی گشتی، (نَفْر) واتە: خەڵك دەرچوون بەرەو دوژمن، واتە: بە خێرایی دەرچوون بەرەو ڕووی، دەنا وشەی: (نَفْر) بە مانای سڵەمینەوە دێ، لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێك، وە چوون لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێك، بەڵام کە گوترا: ﴿ٱنفِرُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، واتە: لە ڕێی خوادا بە خێرایی دەربچن بۆ جەنگ و جیهاد، ئنجا کێ وای پێ گوتوون؟ بە تەئکید پێغەمبەری خوا ﷺ وای پێگوتوون، کە ئەویش خوای پەروەردگار فەرمانی پێکردوە، هەر بۆیەش عەرەب دەربارەی کەسێك کە لە هیچ شتێك دانەبێ، گوتوویانە: (فلان لا في العير ولا في النفير)، واتە: بە کەڵکی هیچ نایەت، نە لەگەڵ کاروانەو، نە لەگەڵ سوپایە.

کە دەفەرموێ: ﴿ٱثَّاقَلْتُمْ إِلَى ٱلْأَرْضِ﴾، ﴿ٱثَّاقَلْتُمْ﴾ لە ئەسڵدا (تثاقلتم)ە، ئنجا وشەی: (تثاقلتم)یش، دەڵێ: (التثاقل: تكلّف أي إظهار أنه ثقيل، لا يستطيع النهوض)، (تثاقل)، بریتیە لەوە کە ئینسان خۆی وا پیشانبدا، کە قورسەو ناتوانێ هەڵسێ، واتە: خۆ قالب گران کردن و، خۆ تەوەزەل کردن، وە وشەی: (تثاقل)، بۆیە بە (إلى)ی تەعەددای کردوە، (لإنَّه ضُمِّن معنى الميل والإخلاد)، چونکە بە مانای مەیل کردن و خۆ بەردانەوەی خراوەتە نێو.

کە دەفەرموێ: ﴿أَرَضِيتُم بِٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا مِنَ ٱلۡأٓخِرَةِ﴾، دیسان ئەمە لێرەدا پرسیارکردنێکی نکووڵیی لێکەرانەی سەرزەنشت کەرانەیە، چونکە کە دەفەرموێ: ﴿مِنَ ٱلۡأٓخِرَةِ﴾ وشەی: (من)، لێرەدا بۆ (بَدَلْ)ە، یانی: ئایا ئێوە ژیانی دنیاتان پەسند کردو هەڵتان بژارد، وەك جێگرەوە بۆ دوارۆژ، وە بۆیەش وشەی: (رضيتم)، بەکارهاتوە، لە جێی (آثارتم)یان (فضَّلتم)، چونکە عەرەب کە گوتیان: (رضي بكذا)، ئەوە دەگەیەنێ کە لەگەڵ پێخۆش بوون و

سینە گوشاد بوونو دڵ پێخۆش بوون دایە، ئەگەرنا جاری وایە کە ئینسان شتێك بەسەر شتێك دا هەڵدەبژێری، بەڵام مەرج نیە پەسندی کردبێ، واتە: ئێوە چۆن ژیانی دنیا هەڵدەبژێرن، بە پەسندکردنو بە دڵ پێ خۆشبوونەوە، بەسەر ژیانی دواڕۆژدا، ﴿فَمَا مَتَٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا فِى ٱلْءَاخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ﴾، بێگومان ڕابواردنو خۆشیی ژیانی دنیا، لە بەرانبەر نازو نیعمەتەکانی دواڕۆژدا، جگە لە کەمێك شتێکی دیکە نیە.

دیارە وشەی: (متاع)، پێشتریش باسمان کرد، کە ناوی چاوگە (التمتّع هو: الإلتذاذُ والتنعُّم)، لەزەت لێوەرگرتنو خۆشیی لێ بینینو لێ بەهرەمەند بوون.

پێغەمبەر ﷺ لە فەرموودەیەکدا مانای ئەم ڕستە قورئانییەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە دەفەرموێ: ﴿مَا الدُّنْيَا فِي الآخِرَةِ إِلا مِثْلَ مَا يَجْعَلُ أَحَدُكُمْ أُصْبَعَهُ فِي الْبَحْرِ، ثُمَّ لِيَنظُرْ بِمَ يَرْجِعُ﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (١٨٠٤٣)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (٢٨٥٨)، وَابْنُ مَاجَهْ، برقم: (٤١٠٨)، وَابْنُ حِبَّان، برقم: (٦١٥٩)}.

واتە: دنیا لە چاو دواڕۆژدا، تەنیا وەك ئەوە وایە، كە یەكێك لە ئێوە پەنجەی بخاتە نێو ئاوی دەریاوە، با بزانێ چەند ئاو بە پەنجەیەوە هاتوە! یانی: ئەو ئاوەی بە پەنجەیەوە دێ، لەچاو ئاوی دەریا چەندە، ژیانی دنیاش لەچاو ژیانی دواڕۆژ، ئەوەندەیە.

مەسەلەی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿إِلَّا تَنفِرُوا۟ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْـًٔا ۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾﴾.

دیارە لێرەدا خوا ﷻ سێ جۆرە هەڕەشە لە مسوڵمانانێك دەكات، كە خۆیان لە جەنگو جیهاد دوادەخەن، جەنگو جیهادێك كە لەسەریان پێویست بووە، وە دەبێ ئەنجامی بدەن:

هەڕەشەی یەكەمیان : ﴿إِلَّا تَنفِرُوا﴾، ئەگەر دەرنەچن بۆ جەنگو جیهاد، ﴿يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا﴾، خوا ﷻ بە ئازارێكی بە ئێش ئازارتان دەدات، هەندێكیان گوتوویانە: مەبەست پێی سزای دنیایە، كە زاڵبوونی كافرانە بەسەر مسوڵمانانێك دا كە خۆیان لە جەنگو جیهاد بەردەدەنەوە، وە هەڵدەخزێنو دادەنیشنو مل لەوی دەكەنو كافر بەسەریاندا زاڵ دەبن، وەك ئێستا بەسەر زۆربەی مسوڵمانانی دنیادا هاتوە.

وە هەندێكی دیكە گوتوویانە: مەبەست پێی سزادانی دواڕۆژە.

بەڵام ڕاست ئەوەیە كە خوا ﷻ دەری نەخستوە ئەو ئازارە بە ئێشە هی كەیەو، هی كوێیە؟ بۆیە دەگونجێ بڵێین: هەم مەبەست پێی سزای دنیایەو، هەم سزای دواڕۆژیش، هەردووكیان دەگرێتەوە.

هەڕەشەی دووەم : دەفەرموێ: ﴿وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ﴾، وە كۆمەڵێكی دیكەی جیا لە ئێوە دێنێ، (يأْتِي بِهِم عِوَضاً عَنْكُمْ)، یانی: كۆمەڵێكی دیكە دێنێ: وەك قەرەبووو جێگرەوە بۆ ئێوە، خوا پەكی ناكەوێ، چونكە دەڵێ: (البَدَلُ: هُوَ المَأْخُوذُ عِوَضاً)، (بَدَل)، بریتیە لە قەرەبوویەك كە لە بەرانبەر شتێكدا وەردەگیرێ، ئەمەش دیارە هەڕەشەیەكی دیكەیە، واتە: خوا ﷻ ئێوە لا دەبات، مادام ئامادەی فیداكاریی نەبن بە سەرو ماڵ لە پێناوی خوادا، ئێوە دیارە كەڵكی ئەوەتان نیە كە هەڵگری مەشخەڵی ئایینی خوای پەروەردگار بن، وە ئەمینداری خوا بن لەسەر زەوی، وە هەڵگری ئەمانەتی خوا بن، بۆیە خوا ئێوە لادەباتو كەسانێكی شایستە دێنێ، وەك لە شوێنێكی دیكەدا دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَن يَرْتَدَّ مِنكُمْ عَن دِينِهِۦ فَسَوْفَ يَأْتِى ٱللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُۥٓ أَذِلَّةٍ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ يُجَٰهِدُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَآئِمٍ ۚ ذَٰلِكَ فَضْلُ ٱللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَآءُ ۚ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٤﴾﴾ المائدة.

هەرەشەی سێیەم : دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْـًٔا ﴾، واتە: وە ئێوە بە دواکەوتنتان لە جەنگو جیهادێك کە لەسەرتان فەرز بووە، هیچ زیانێك لە خوا نادەن، واتە: زیان دەدەن، بەڵام نەك لە خوا، بەڵکو لە خۆتان، بەراستیی هەرکەسێك جەنگو جیهاد نەکات، زیان لە خۆی دەدات، دوژمنان بەسەر خۆیدا زاڵ دەکات، وا دەکات دوژمنان تەماعی تێبکەن، دوژمنان وەك درندە وان، هەموو درندەیەکیش کەیفی بە نێچیرێکی ئاسانو تووك نەرم دێ، بەڵام هەر کەسێك درکی پێوە بێ، دوژمنی درندە، سەدو یەك حیساب دەکات، بەرلەوەی پەلاماری بدات، وەك ئێمە لە دارستانیش دا دەیبینین، وە لە دەوروبەری خۆماندا دەیبینین، هەر کۆمەڵێكو هەر خەڵکێك درکی هەبێ، حیسابی بۆ دەکرێ، بەڵام شتی تووك نەرمو بێ درك، هەموو کەس تەماعی تێدەکات، ﴿ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٖ قَدِيرٌ ﴾، وە خوا لەسەر هەموو شتێك بە توانایە، یانی: هەموو ئەو شتانەی کە خوای دادگەر هەرەشەیان پێ لە ئێوە دەکات، دەتوانێت بیهانهێنێتەدی، چونکە هیچ شتێك لە خوا عاسێ نابێ.

قسەیەك لەبارەی نەسخ نەبوونەوەی ئەم ئایەتەوە

شایانی باسە دەربارەی ئەم ئایەتە کە دەفەرموێ: {هەر کەسێك لە ئێوە نەچێ بۆ جەنگو جیهاد، خوا بە ئازارێکی بەئێش سزای دەدا}. هەندێك لە زانایان گوتوویانە: ئەم ئایەتە نەسخ بۆتەوە، بە ئایەتی ژمارە (١٢٢)ی هەر ئەم سوورەتە، کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كَانَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُواْ كَآفَّةٗۚ فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٖ مِّنْهُمْ طَآئِفَةٞ لِّيَتَفَقَّهُواْ فِي ٱلدِّينِ وَلِيُنذِرُواْ قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوٓاْ إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ١٢٢ ﴾التوبة.

واتە: بڕواداران بۆیان نیە هەموویان بچن بۆ جەنگو جیهاد، دەبووایە لە هەر کۆمەڵێکی زۆری بڕواداران، هەندێکیان بچن بۆ جەنگو جیهاد، تاکو ئەوانەی نیشتەجێن لە دین دا شارەزابن، وە کە (جەنگاوەرەکان) گەڕانەوە، خەڵکەکە کۆمەڵەکەی خۆیان ئاگادار بکەنەوە، بۆ ئەوەی ئەوانیش وریایی خۆیان وەربگرنو خۆیان لە ناشەرعییەکان بپارێزن.

وەك دوایی دەیگەینێ لە تەفسیری ئەو ئایەتەدا.

(طبري) دەڵێ: (قال عكرمة والحسن، أنَّ هَٰذِهِ نَسَخَتْها الآية: ﴿ وَمَا كَانَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا۟ كَآفَّةً ﴾، وَلاَ خَبَرَ بالَّذِي قال عكرمةُ والحَسَنُ، مِنْ نَسْخِ حُكْمِ هَٰذِهِ الآيةِ الَّتي ذكرا، يَجِبُ التسليمُ لَهُ، وَلاَ حُجة لصِحَّةِ ذَلِك)[1].

واتە: هەر کام لە عیکریمەو حەسەنی بەصڕایی (کە هەردووکیان زانایانی تابیعینن) گوتوویانە: ئەم ئایەتەی کە خوێندمانەوە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كَانَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا۟ كَآفَّةً ﴾، نابێ بڕواداران هەموویان بچن بۆ جەنگ، ئەم ئایەتەی ئێرەی نەسخ کردۆتەوە، بەڵام هیچ هەواڵێك نیە کە ئێمە ناچار بکاتو تەسلیمی بین، {یانی: هەواڵێکی وەحی، چ ئایەتێك، چ فەرمایشتێکی پێغەمبەر ﷺ کە ئەوە بگەیەنێ} هەروەها هیچ بەڵگەیەکی عەقڵییش نیە کە دروستیی ئەو ڕایە بگەیەنێ.

ئنجا (طبري)، دوایی زۆر جوان دەڵێ: ئەم ئایەتەی ئێرە، مەبەستی ئەوە نیە کە مسوڵمانان هەموو تێکڕا بۆ جەنگ بچن، بەڵکو ئەو مسوڵمانانە لەسەریان پێویستە بچن بۆ جەنگو جیهاد، کە ئاگادار کراونەوە، ئنجا ئایەتی: (١٢٢)یش هەروا دەڵێ: دەفەرموێ: بڕواداران نابێ هەموو تێکڕا بچن، وە پێغەمبەر ﷺ لە حاڵێك دا کەسانێکی دەنگداوە بچن بۆ جەنگی تەبووك، کەسانێکیشی لە مەدینە بەجێهێشتوەو، یەکسەر قەل فرپان لێ نەکردوە، هەموویان چووبن.

١) جامع البيان، ج ٦، ص ١٤١.

کەواتە: ئەم دوو ئایەتە تێکناگیرێن، نەسخیش وەك چەندان جاری دیکە گوتوومانە: کاتێك ناچار دەبین بڵێین: ئەم ئایەتە ئەوەی دیکەی نەسخ کردۆتەوە، کە تێکگیران لە نێوانیاندا هەبێ، بەڵام ئەم ئایەتەی ئێرە دەفەرموێ: کاتێك پێتان گوترا: بۆ جەنگ بچن، واتە: کەسانێك کە پێیان دەگوترێ و دیاریی دەکرێن، دەبێ ئەوانە بچن بۆ جەنگ، ئایەتی (١٢٢)یش دەفەرموێ: بڕواداران نابێ هەموویان وێکڕا بچن بۆ جەنگ، بەڵکو دەبێ ئەوانەیان بچن، کە دیارییکراون، بەو شێوەیەش هیچ تێکگیرانێك لە نێوان ئەم دوو ئایەتە موبارەکەدا نابێ، تاکو ئێمە ناچار بین بڵێین ئەوەی دواییان، ئەوەی دیکەی نەسخ کردۆتەوە.

مەسەلەی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا تَنصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ ٱللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ثَانِيَ ٱثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي ٱلْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَٰحِبِهِۦ لَا تَحْزَنْ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَنَا ۖ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُۥ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ٱلسُّفْلَىٰ ۗ وَكَلِمَةُ ٱللَّهِ هِيَ ٱلْعُلْيَا ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾ ﴾.

کە پێشتر مانامان کرد، دەفەرموێ: ئەگەر ئێوە سەری نەخەن، بە پێی سیاق و مەقام دەزانرێ کە مەبەست پێی پێغەمبەری خاتەم موحەممەدە ﷺ، چونکە ئەو خاوەنی کارو پڕۆژەی ئیسلامیی بووە لەو کاتیدا، ئەو خاوەنی ئەو کارو چالاکییانە بووە، کە بۆ ئیسلام ئەنجام دراون.

یانی: ئەگەر ئێوە بە نەچوونتان بۆ جەنگی تەبووك، پشتی پێغەمبەر ﷺ نەگرن و، سەری نەخەن، خوا پەکی ناخات، وشەی: (إلاّ)، هەرچەندە لە ئیملای قورئاندا نووسراوە (إلا) وەك (أداة الإستثناء)، بەڵام لە ئەسڵدا (إن + لا)یە، (إلا)، مانای (إن لا تنصروه)، وەك لە سورەتی (الأنفال)یش دا هاتوە، کە دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُن فِتْنَةٌ فِي ٱلْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ ﴿٧٣﴾ ﴾، لەوێش دیسان ﴿ إِلَّا تَفْعَلُوهُ ﴾، مانای (إن لا تفعلوه)، ئەگەر ئەنجامی نەدەن، لێرەش: (إن

لا تنصروه)، قسەکە ئاوایە: ئەگەر ئێوە پشتی نەگرن، ﴿فَقَدۡ نَصَرَهُ ٱللَّهُ﴾، ئەوە خوا پشتی گرتوەو سەریخستوە، کەی؟

بێگومان لە ڕابوردوودا، ئنجا کەیو چۆنو لە کوێ؟

ئەوە ئایەتەکانی دوایی ڕوونی دەکەنەوە، کە ئەو سەرخستنە تایبەتەی خوای میهرەبان بۆ پشتگیریی کردنو هاوکاریی کردنی پێغەمبەر ﷺ کاتێك بووە، کە هیچکەس نەبووە، بەس خوا بۆخۆی مشووری خواردوەو سەریخستوەو پشتی گرتوە.

ئنجا خوا ﷻ ڕوونی دەکاتەوە: ﴿إِذۡ أَخۡرَجَهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ﴾، ئەو کاتە کە ئەوانەی بێبڕوان دەریانکرد، لە کوێ دەریان کرد؟ لە شاری مەککە، هەڵبەتە ئەوە نەبووە بێن پاڵ بە پێغەمبەرەوە بنێن، بڵێن: بڕۆ!، بەڵام ئەدی بۆچی دەرکرانەکە، پاڵ دراوەتە لای ئەوان؟ چونکە ئەوان هۆکاری ئەوە بوون، کە پێغەمبەر ﷺ هەست بکات لە مەککە گەیشتۆتە بن بەست، وە ئەوان تەنگیان پێ هەڵچنی، وە ئەوان هاوەڵەکانیان ئەشکەنجەداو ناڕەحەتیان کردنو، خۆی ناچار بینی کە خۆیو، وە هاوەڵانی کۆچ بکەن.

سەرەتا دووجاران هاوەڵانی کۆچیان کردوە، بۆ حەبەشە، دوایی ناچار بوو خۆیشیو هاوەڵانی کۆچ بکەن بۆ (یثرب) کە دوایی ناوی لێنرا (مدینة)، واتە: شار، شاری پێغەمبەر ﷺ، ئەمە لە سووڕەتی (الأنفال)دا باسکراوە، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿وَإِذۡ يَمۡكُرُ بِكَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِيُثۡبِتُوكَ أَوۡ يَقۡتُلُوكَ أَوۡ يُخۡرِجُوكَۚ وَيَمۡكُرُونَ وَيَمۡكُرُ ٱللَّهُۖ وَٱللَّهُ خَيۡرُ ٱلۡمَٰكِرِينَ ٣٠﴾.

واتە: یاد بکەوە کە ئەوانەی بێبڕوا بوون، پیلانیان لە دژی تۆ دەگێڕا، کە یان حەپست بکەن، (زیندانییت بکەنو، بتهێڵنەوە) یان بتکوژن، یاخود دەرتبکەن، کەواتە: کافرەکان دەستیان هەبووە لە دەرکرانی پێغەمبەردا ﷺ، با بە شێوەیەکی نا ڕاستەوخۆش بێ.

ئنجا دەفەرموێ: ئەو کاتە خوا ﷻ پێغەمبەری خۆی سەرخست، کە ئەوانەی بێبڕوا بوون، دەریانکرد، یانی: تەنگیان پێ هەڵچنیو ناچاریان کرد کۆچ بکات.

﴿ثَانِيَ ٱثۡنَيۡنِ إِذۡ هُمَا فِي ٱلۡغَارِ﴾، کە دووەمی دوو کەسەکان بوون، کە کاتێك ئەوان لە قڵیشی شاخەکەدا بوون، لە چاڵەکەدا بوون، کە ئەبو بەکر خوای لێی ڕازی بێ، لە کاتێك دا پێکەوە لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ لەو چاڵەدا دابوون، گوتی: ئەگەر یەکێکیان تەماشای ژێر پێی خۆی بکات، ئێمە دەبینێ، کەواتە: ئەشکەوت نەبووە، چونکە ئەشکەوت کاتێك لە سەرەوە تەماشا دەکەی، خواری نابینرێ، هەتا نەچیە ژووری لە دەرگایەکەیەوە.

خوا ﷻ دەفەرموێ: دووەمی دوو کەسەکان بوو، ﴿ثَانِيَ ٱثۡنَيۡنِ﴾ لە ڕووی زمانەوانییەوە وشەی: (الثاني)، (اسم فاعل)ە، پاڵ دراوەتەوە لای (إثنين)، وە بە مانای (مَنْ) دێ، واتە: دووەم بوو، لە دووەکان، دووەکان کێ‌و کێ بوون؟

پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ نیزیکترین‌و دڵسۆزترین خۆشەویستترین هاوەڵی دا، کە ئەبو بەکرە خوا لێی ڕازی بێ.

ئنجا وێنایان دەکاو دەفەرموێ: ﴿إِذۡ هُمَا فِي ٱلۡغَارِ﴾، {ئەو (إذ)ە، دەگەڕێتەوە بۆ (إذ)ی یەکەم}، لە کاتێکدا کە ئەوان لە چاڵەکەدا بوون، ﴿إِذۡ يَقُولُ لِصَٰحِبِهِۦ لَا تَحۡزَنۡ﴾، کاتێك کە بە هاوەڵەکەی خۆی دەفەرموو، {هاوەڵەکەی کێ بوو؟ هاوەڵەکەی ئەبو بەکر بوو خوا لێی ڕازی بێ} دڵتەنگ مەبەو غەمبار مەبە، بێگومان خوا لەگەڵمانە.

(صاحِب)، هاوەڵ هەر کەسێکە کە بە زۆریی لەگەڵت بێ، ئنجا بۆیەش بە هاوەڵ‌و ڕەفیق دەگوترێ (صاحب) چونکە بە زۆریی لەگەڵ ئینساندایە، هەر بۆیەش بە هاوسەری ئینسانیش دەگوترێ: (صاحبة)، خوای تاك دەفەرموێ: ﴿مَا ٱتَّخَذَ صَٰحِبَةٗ وَلَا وَلَدٗا ٣﴾ الجن.

واتە: خوا نە هاوەڵێکی هاوسەری هەیە، وە نە ڕۆڵەشی هەیە.

هەروەها لە سوورەتی (الأنعام)یشدا، خوا (صاحبة)ی نەفی کردوە لە خۆی دەفەرموێ: ﴿أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُۥ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُن لَّهُۥ صَـٰحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَىْءٍ ﴿١٠١﴾﴾الأنعام.

واتە: چۆن (خوا) ڕۆڵەی دەبێ، لە حاڵێکدا هاوسەر (هاوەڵ)ی نیە، وە هەموو شتێکیشی دروست کردوەو، بە هەموو شتێکیش زانایە.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ مَعَنَا﴾، بە تەئکید لێرەدا مەبەست ئەوە نیە کە خوا بە خود (ذات)ی لەگەڵمانە! بەڵکو یانی: بە بەزەیی و لوتف و پشتیوانیی و...هتدی لەگەڵمانە، چونکە بەگشتی خوا لەگەڵ هەموو دروست کراوەکانی دایە، بەڵام لێرەدا یانی : خوا چاودێرییمان دەکات و ئاگای لێمانەو، پشتمان دەگرێ، واتە: بە لەگەڵدا بوونێکی تایبەت، لەگەڵماندایە.

شایانی باسیشە کە لێرەدا شیعەکان ویستوویانە تانە لە ئەبو بەکر بدەن خوا لێی ڕازی بێ، لە تەفسیرەکانیاندا باسیان کردوە، گوتوویانە: تەماشا بکەن! ئەبو بەکر، چەندە ئیمانەکەی بێهێز بووە، ترساوە، لە حاڵێکدا کە مادام لە خزمەتی پێغەمبەری خوا دابوو، نەدەبوو ترسابایە! بەڵام مادام زۆر تووشی ترس و ناڕەحەتیی بووە، دیارە ئیمان و پشت بە خوابەستنی، بێهێز بووە! بەڵکو هەندێکیان لە نەفامیی و بوغزدا ڕۆچوون، گوتوویانە: پێغەمبەر ﷺ بۆیە ئەبو بەکری لەگەڵ خۆی دا بردوە، چونکە گومانی لێی هەبووە، نەوەك ئەگەر لێی دوور بێ، سیخوڕیی لەسەر بکات و، هەواڵی لێبداو زیانی پێ بگەیەنێ!!

کە بەڕاستیی ئەوە لە پشت پەردەی ڕەشەوە تەماشا کردنێکە، هیچ خاوەن عەقڵێك و، خاوەن ویژدانێك قسەی وا ناکات، زانایانی جەماوەری مسوڵمانانیش، کە بە ئەهلی سوننەت و جەماعەت ناسراون، زۆرباش بەرپەرچی ئەو قسەو قاڵانەیان داوەتەوە، بەتایبەتی ئیمام (فخر الدين الرازي)، لە تەفسیرەکەی (التفسير الكبير)دا، هەروەها (محمد رشيد رضا)، لە (تفسير القرآن الحكيم)دا کە بە پێویستی نازانم زۆر بچینە نێو ئەم باسەوە، گرنگ ئەوەیە: ئەوەی کە شیعە لێرەدا بەرانبەر ئەبو بەکر خوا لێی ڕازی بێ، دەیڵێین، جگە لە بێویژدانیی و جگە لە دەمارگیریی و بوغزو غەرەز، هیچی دیکە نیە.

ئنجا لێرەدا کە خوا لەسەر زمانی پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿لَا تَحْزَنْ﴾ نەیفەرمووە: (لا تَخَفْ)، ئەگەر گوتبای: (لا تَخَفْ) ئەوە دیارە ئەبو بەکر خوا لێی ڕازی بێ، ترساوە، هەرچەندە ئەو کاتیش دەگونجا بگوترێ: ترسەکەی لە سەلامەتیی پێغەمبەری خوا ﷺ بووە، نەبادا زیانێکی پێ بگات!

بەڵام فەرموویەتی: ﴿لَا تَحْزَنْ﴾، دڵتەنگ مەبە! ئەبو بەکر ئەگەر لە خۆی ترسابایە، پێغەمبەر دەیفەرموو: (لا تَخَفْ)، بەڵام ئەبو بەکر پەژارەو دڵتەنگییەکەی لەبەر پێغەمبەر ﷺ بووەو، خەمی بۆ ئەو داگرتوە.

کەواتە: ئەو حاڵەتە دەروونییەی ئەبو بەکر، بۆ وی جوامێریی‌و سیفەت بەرزیی (فضیلة)ە، کە پەرۆشی پێغەمبەری خوای بێ ﷺ و، لەبەر وی غەمباریی‌و دڵتەنگیی هەبێ، پێغەمبەریش ﷺ، ئەوەی لێ ڕەواندۆتەوە.

ئنجا بە دڵنیایی ئەبو بەکرو عەلی خوا لێیان ڕازی بێ، (هەرچەندە ئەبو بەکر لە تەمەنی عەلی دا نەبووە، عەلی کاتی موسڵمانبوونی (١٠)ساڵە بووە، خوا لە هەردووکیان ڕازی بێ، بەڵام ئەبو بەکر ئەو کاتە پیاوێکی کامڵ‌و تێرو تەواو بووەو، هاوەڵی زۆر دڵسۆزو نیزیکی پێغەمبەر ﷺ بووەو، دوو ساڵ لە پێغەمبەر ﷺ تەمەنی کەمتر بووە)، بەڵام بێگومان ئەبو بەکرو عەلی، وە هەموو هاوەڵان پێکەوە، برا بوون‌و بەمانای وشە، یەکدییان خۆشویستوە، وە ئەوەی دوایی شیعە، وە غەیری شیعەش‌و هەندێك خەڵکی دیکەش کە دواتر پەیدابوون، پەیدایان کردوەو، دەیانەوێ لە نێوان ئەبو بەکرو عەلی‌و عومەرو عوسمان دا، بیورووژێنن، ئەوە هەمووی چێنراوی خەیاڵی خۆیانەو، گومانی خراپی خۆیانە، ئەگەرنا کە تەماشای واقیعی ئەو هاوەڵە بەڕێزانە دەکەی: دەبینی جگە لە ڕێزو خۆشەویستیی‌و حورمەتیان بەرانبەر یەکدی‌و بۆ یەکدی هیچی دیکەیان لەگەڵ یەکدا نەبووە.

ئنجا کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿فَأَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ﴾، خوا ئارامی ڕژاندە سەری، ئارامیی ڕژاندە سەر کێ؟

دیارە مەبەست پێی پێغەمبەرە ﷺ هەرچەندە هەندێك لە ئەهلی سوننەت‌و جەماعەت، لە کاردانەوەی شیعەدا گوتوویانە: پێغەمبەری خوا ﷺ پێویستی بە

ئارامیی نەبووەو، ئەو ئارامییە ڕژاوەتە سەر دڵی ئەبو بەکر خوا لێی ڕازی بێ، بەڵام ڕاستە ماناکەی وا ڕێکتر دێتەوە، کە مەبەست ئەوەیە کە هەر چوونەتە نێو قڵیشی چیایەکەوە، خوا دڵی پێغەمبەر ﷺی ئارام کردوە، هەر بۆیەش پێغەمبەری خوا ﷺ، نە ترسی هەبووەو، نە خەمی هەبووە، بەڵکو ئەبو بەکریشی ئارام کردۆتەوە.

کەواتە: کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿فَأَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَيۡهِ﴾، ئەو (ف)ە بۆ بەدواداهاتن (فاء التعقيب)ە، یانی: یەکسەر کە چوونە نێو (غار)ەکە، خوا ئارامیی خۆی ڕژاندۆتە سەر دڵی پێغەمبەر ﷺ، وە فریشتەکانیشی دابەزاندوونە سەری، ئەوەش هۆکارە مەعنەوییەکەیە، کە خوا دڵی پێغەمبەری خۆی ﷺ پێ بەهێز کردوە، ئنجا پێغەمبەریش ئەبو بەکری خوا لێی ڕازی بێ، دڵنیا کردۆتەوەو ئارامی کردۆتەوە.

ئنجا کە پێغەمبەر ﷺ بە ئەبو بەکر دەفەرموێ: ﴿لَا تَحۡزَنۡ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَنَا﴾، ئەوە لە ڕاستییدا شوێنەواری ئەو ئارامییەیە، کە خوا دایبەزاندۆتە سەر دڵی پێغەمبەر ﷺ، وە شوێنەواری ئەو پشتگیریی کردنەیە، کە خوا بە تایبەت بۆ پێغەمبەری خۆی کردوویەتی، کە دابەزاندنی فریشتەکان، کەواتە: مانای ئەم ڕستە قورئانییە ئاوای لێ دێتەوە: (فقد نصرهُ الله فأنزل السكينة عليه وأيده بجنود لم تروها، حين أخرجه الذين كفروا وحين كان في الغار، وحين قال لصاحبه لا تحزن إن الله معنا).

واتە: ئەگەر ئێوەش سەری نەخەن، خوا پێغەمبەری خۆی سەرخست، وە ئارامیی ڕژاندە سەر دڵی، وە بە فریشتەکان کە ئێوە نەتاندەبینین، بەهێزی کردو پشتی گرت، کاتێك ئەوانەی کە بێبڕوا بوون، دەریانکرد، وە کاتێك لە (غار)ەکەدا بوون، وە بە هاوەڵەکەی دەفەرموو: دڵتەنگ مەبە! خوا لەگەڵماندایە.

ئنجا دوایی خوا دەفەرموێ: ﴿وَجَعَلَ كَلِمَةَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ٱلسُّفۡلَىٰۗ﴾، وە خوا وشەی ئەوانەی بێبڕوان، ژێر خست.

وەك پێشتریش باسمان کرد: (کلمة)، بە مانای (وشە) دێ، بەڵام لە زمانی عەرەبییدا بە مانای بڕیاریش، دێ، وە بە مانای پیلانیش، دێ، وە بە مانای نەخشە دانان، دێ، وە بە مانای حاڵیش، دێ، بە مانای ئەرکیش، دێ، واتە: (کلمة)، بە مانای بێژە (لفظة)یەك دێ لە قسە، بەڵام دوایی بەکارهێنراوە بۆ: کاروبارو بۆ پیلان‌و نەخشەو ئەرك.

وەك پێشتر باسمان کرد، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَإِذِ ٱبْتَلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ رَبُّهُۥ بِكَلِمَـٰتٍ فَأَتَمَّهُنَّ ﴿١٢٤﴾ ﴾البقرة.

واتە: وە یاد بکەوە کاتێك پەروەردگاری ئیبراهیم، ئیبراهیمی تاقی کردەوە بە چەند وشەیەك.

کە بە تەئکید مەبەستی لە چەند وشەیەك، چەند ئەرکێکە، بەڵام ئەرکەکان بە وشەی خوا پێی سپێردراون.

هەروەها خوا ﷻ ناوی لە عیسا ناوە (کلمة)، ﴿ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ ﴿٤٥﴾ ﴾آل عمران، بۆچی؟

چونکە عیسا بە وشەی خوا، بە فەرمانی خوا دروست بووە، نەك لە ڕێی پێکگەیشتنی ژن‌و مێردێك.

ئنجا خوا وشەی ئەوانەی بێبڕوان واتە: کاری وان، پیلانی وان، یاخود بەرنامەی ئەوانی خستە ژێرەوەو، وەبنی خست، بۆیەش دەفەرموێ: ﴿ وَجَعَلَ كَلِمَةَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلسُّفْلَىٰ ﴾، چونکە وا مەزەندە کراوە: ئەو پیلان‌و فێڵەی ئەوان، ئەو هەموو هێزو دەسەڵاتەی ئەوان، نەدەبوو ژێر بکەوێ‌و، پووچەڵ بێتەوە.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ وَجَعَلَ ﴾؟ مانای وایە خوا وایلێکرد، ئەگەرنا لە ڕاستییدا مەزەندەی ئەوەی لێ نەدەکرا، بەڵام خوا ژێری خست، ﴿ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴾، وە خوا زاڵی کاربەجێیە.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَكَلِمَةُ ٱللَّهِ هِيَ ٱلْعُلْيَا ﴾ یانی: وە وشەی خوا، بڕیاری خوا، نەخشەی خوا، کاری خوا، هەر ئەو لە سەرێیە، یانی حاڵەتی ئاسایی ویستو نەخشەی خواو، وشەی خواو بڕیاری خواو، کاری خوا وایە، کە دەبێ هەر لە سەرێ بێ، چونکە ﴿ وَكَلِمَةُ ٱللَّهِ هِيَ ٱلْعُلْيَا ﴾، بە ڕستەی ناویی (الجملة الإسمية) هاتوە، کە مانای بەردەوامیی و سەقامگیریی دەگەیەنێ.

کورتە باسێک دەربارەی کۆچکردنی پێغەمبەر ﷺ وەهاوەلەکەی ئەبوبەکر (خوالێی ڕازی بێ) لەمەککەوە بۆ شاری مەدینە

دیارە ئێمە لەبەر ڕۆشنایی کتێبی (السیرة النبویّة لابن هشام)[1]دا، ڕەحمەتی خوای لێ بێ، ئەو کورتە باسە دەکەین، بەڵام سەرەتا دەڵێین: کە پێغەمبەر ﷺ دوای ئەوەی گوێ بیست دەبێ، کە کافرەکان پیلانی لە دژ دەگێڕن {وەك خوا ﷻ لە ئایەتی ژمارە (٣٠) لە سوورەتی (الأنفال)دا دەفەرموێ: ﴿ وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٣٠﴾ ﴾الأنفال.

وە یاد بکەوە: کاتێك ئەوانەی بێبڕوا بوون، پیلانیان لە دژ دەگێڕای بۆ ئەوەی زیندانییت بکەن، یاخود بتکوژن، یاخود دەرتبکەن، ئەوان پیلانیان دەگێڕاو خواش نەخشەی دادەنا، وە خوا باشترین نەخشە دانەر بوو}.

ئنجا ئەوە لێرەدا[2] خوا ﷻ، ئەوەی کە لە سوورەتی (الأنفال)دا باسیکردوە، ئەو ڕاستییە دەخاتەوە بیر پێغەمبەر ﷺو، بیر مسوڵمانانیش کە خوا ئاوا پشتی پێغەمبەری خۆی گرتوە .

---

١) بڕوانە : ج ٢ ، ص ، ٢٥١ –٢٥٧.

٢) واتە: لە ئایەتەکانی (٣٩، ٤٠)ی (التوبة) دا.

بەڵێ کاتێك پێغەمبەر ﷺ ئەوە دەبیستێ و گوێ بیستی ئەو پیلانەی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان دەبێ، فەرمان بە عەلی دەکات، کە ئەو کاتە گەنجێکی تەمەن سەرووی (٢٠) ساڵ بووە، کە لە شوێنی وی دا بەبێ ترسیی بخەوێ، وە پێی دەفەرموێ: لەسەر جێگای من بخەوە، وە ئەو بوردە (حضرمیة)یە سەوزەم بە خۆت دابدەو تێیدا بخەوە، دڵنیابە هیچ شتێك لەوانەوە بە تۆ ناگات کە پێت ناخۆش بێ، یانی: هیچ زیانێکت لێ نادەن.

وە پێغەمبەر ﷺ عادەتی وابوو ئەو قوماشەی بە خۆی داداوە، دیارە وەك لێفەیەك، بەتانییەك بووە.

ئنجا (ابن اسحاق) دەڵێ: لە دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ زانی کە ئەوانە پیلان دەگێڕن، کە یەکێك لەو سێ شتانەی لەگەڵدا بکەن: یان سجنی بکەن، یان بیکوژن، یاخود دەریبکەن، وە سەرەنجام بڕیاریشیان هاتۆتە سەر کوشتنی، وەك کاتی خۆی لە سوورەتی (الأنفال)دا بە تەفصیلێ باسی ئەوەمان کرد، کە ئەو ڕایەیان تەبەننیی کردوە، کە بیکوژن، لەو کاتەدا خوا مۆڵەت بە پێغەمبەری خۆی ﷺ دەدات، کە کۆچ بکات بەرەو مەدینە، کە دیارە پێشتریش هاوەڵانی بەڕێزی بەرەو مەدینە بەڕێ کردوە.

(ابن إسحاق) دەڵێ: (وَأَذِنَ اللهُ تَعَالَى لِنَبِيِّهِ ﷺ عِنْدَ ذَلِكَ فِي الْهِجْرَةِ) لەو کاتەدا (واتە: لەو هەڵومەرجەی کە پێشتر باسمان کرد) خوای بەرز مۆڵەتی دا بە پێغەمبەری خۆی ﷺ کە کۆچ بکات.

باسی چۆنیەتی کۆچی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەکەی لە چواردە (١٤) بڕگەدا

١ / ﴿وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ رَجُلاً ذَا مَالٍ، فَكَانَ حِيْنَ اسْتَأْذَنَ رَسُولَ اللهِ ﷺ فِي الْهِجْرَةِ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ ﷺ: لا تَعْجَلْ لَعَلَّ اللهَ يَجِدُ لَكَ صَاحِباً، قَدْ طَمِعَ بِأَنْ يَكُونَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إِنَّمَا يَعْنِي نَفْسَهُ حِيْنَ، قَالَ لَهُ ذَلِكَ، فَابْتَاعَ رَاحِلَتَيْنِ فَاحْتَبَسَهُمَا فِي دَارِهِ، يَعْلِفُهُمَا إِعْدَاداً لِذَلِكَ﴾.

واتە: ئەبو بەکر پیاوێکی دەوڵەمەند بوو، کاتێک مۆڵەتی لە پێغەمبەری خوا ﷺ وەرگرت، کە کۆچ بکات، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ﴿لا تَعْجَلْ لَعَلّ اللّهَ يَجِدُ لَكَ صَاحِبًا﴾.

واتە: پەلە مەکە، بەڵکو خوا هاوەڵێکت بۆ پەیدا بکات.

ئەبو بەکریش خوا لێی ڕازی بێ ئومێدی وابوو، ئەو هاوەڵە خودی پێغەمبەری خوا ﷺ بێ، بۆیە ئەبو بەکر دوو حوشتری سواریی کڕین، وە لە ماڵی خۆیدا ڕایگرتن، وە ئالیکی پێدەدان، ئامادەی دەکردن بۆ ئەو کاتەی کە کۆچ دەکات لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ.

٢ / ﴿عَنْ عَائِشَةَ أُمّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللهُ عَنْها، أَنَّها قَالَتْ: كَانَ لا يُخْطِئُ رَسُولُ اللهِ ﷺ أَنْ يأتِيَ بَيْتَ أَبِي بَكر، أَحَدَ طرفَيْ النّهار، إمّا بُكرةً وَإمّا عَشِيةً، حَتّى إذَا كَانَ الْيَوْمُ الّذِي أُذِنَ فِيهِ لِرَسُول اللهِ ﷺ فِي الْهِجْرَةِ وَالْخُرُوجِ مِنْ مكة مِنْ بَيْنِ ظَهْرَيْ قَوْمِهِ، أَتَانا رَسُولُ اللهِ ﷺ بالْهاجِرَةِ فِي ساعَةٍ كَانَ لا يأتِي فِيها، قَالَتْ: فَلما رَآهُ أَبُو بكر، قَالَ: مَا جَاءَ رَسُولُ اللهِ ﷺ هَذِهِ الساعَةَ إلاّ لأَمْرٍ حَدَث، قَالَتْ: فَلَما دَخَلَ تأخّرَ لَهُ أَبُو بكر عَنْ سَرِيرِهِ فَجَلَسَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَلَيْسَ عِنْدَ أَبِي بَكر إلاّ أَنَا وَأُخْتِي أَسَمَاءُ بِنْتُ أَبِي بكر، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ أَخْرِجْ عَنّي مَنْ عِنْدَك، فَقَالَ: يا رَسُولَ اللهِ! إنّمَا هُمَا ابْنَتَايَ، وَمَا ذَاكَ؟ فِدَاكَ أَبِي وَأُمّي، فَقَالَ: إنّ اللهَ قَدْ أَذِنَ لِي فِي الْخُرُوجِ وَالْهِجْرَةِ، قَالَتْ: فَقَالَ أَبُو بكر: الصّحْبَةَ يا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: الصّحْبَةَ، قَالَتْ: فَوَاللهِ مَا شَعُرْت قط قَبْلَ ذَلِكَ الْيَوم، أَنّ أَحَدًا يَبْكِي مِنْ الْفَرَحِ حَتّى رَأَيْت أَبَا بكر يَبْكِي يَومئِذٍ، ثُمَّ قَالَ: يا نَبِيّ اللهِ إنّ هاتَيْنِ رَاحِلَتَان، قَدْ كُنْت أَعْدَدْتهمَا لِهَذَا، فَاستاجرا عَبْدَ اللهِ بْنَ أَرْقَطٍ (رَجُلاً مِنْ بَنِي الدّئَلِ بْنِ بكر، وَكَانَتْ أُمّهُ امْرَأَةً مِنْ بَنِي سَهْمِ بْنِ عَمْرٍو، وَكَانَ مُشْركاً) يَدُلّهُمَا عَلَى الطريق، فَدَفَعَا إلَيْهِ رَاحِلَتَيْهِمَا، فَكَانَتَا عِنْدَهُ يَرْعَاهُمَا لِمِيعَادِهِمَا﴾.

واتە: عائیشە دایکی بڕواداران خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: کەم ڕۆژ هەبوو پێغەمبەری خوا ﷺ نەیەت بۆ ماڵی ئەبو بەکر، بەیانیان یان ئێواران.

ئنجا ئەو ڕۆژەی کە مۆڵەت درا بە پێغەمبەری خوا ﷺ کۆچ بکات، لە مەککەو هۆزەکەی خۆی بە جێبهێڵێ بەرەو مەدینە، پێغەمبەری خوا ﷺ لە چرقەی نێوەڕۆیەدا، لە کاتێکدا کە عادەتی وانەبوو، بێ بۆماڵمان، هات، کاتێك ئەبو بەکر بینی، گوتی: پێغەمبەری خوا ﷺ لەم کاتەدا بۆ شتێك هاتوە، دەڵێ: کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ، وە ژوور کەوت، ئەبو بەکر خوا لێی ڕازی بێ، لەو شوێنە تایبەتەی کە خۆی لێی دادەنیشت، وە دوور کەوت، بۆ ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ لێی دابنیشێ، وە تەنیا لەو کاتەدا لەلای ئەبو بەکر، منو ئەسمائی خوشکم لەوێ بووین.

ئنجا پێغەمبەر ﷺ بە ئەبو بەکری فەرموو: ﴿أَخْرِجْ عَنِّي مَنْ عِنْدَكَ﴾ کێت لەلایە با بچنە دەرێ، ئەویش گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! تەنیا دوو کچەکانمن، چی لە ئارادایە، دایكو بابم بە قوربانت بن؟

فەرمووی: ﴿إِنَّ اللهَ قَدْ أَذِنَ لِي فِي الْخُرُوجِ وَالْهِجْرَةِ﴾، بێگومان خوا مۆڵەتی پێداوم کە کۆچ بکەمو دەربچم، دەڵێ: ئەبو بەکریش گوتی: پێکەوە ئەی پێغەمبەری خوا؟ فەرمووی: بەڵێ پێکەوە بە هاوەڵیی.

عائیشە دەڵێ: بە خوا پێش ئەو کاتە هەرگیز، هەستم نەکردبوو کە هیچ کەس لە خۆشییان گریانی بێتێ، هەتا ئەو ڕۆژە ئەبو بەکرم بینی، لە خۆشییان گریا، وە گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ دوو وڵاخی سوارییم بۆ ئەم کارە ئامادە کردوون.

ئنجا (عَبْدَ اللهِ بْنَ أَرْقَطِ) پیاوێك بوو لە بەنی (بَنِي الدِّئَلِ بْنِ بَكْر) وە دایکی ئافرەتێك بوو لە (بَنِي سَهْمِ بْنِ عَمْرٍو) کە هاوبەش بۆ خوادانەر بوو، بە کرێیان گرت، کە ببێتە ڕێ پێشاندەریان، ئەو دوو حوشترەی کە ئەبو بەکر ئامادەی کردبوو، دوو حوشترەکەی لابوون، تاکو بیانلەوەڕێنێ، بۆ کاتی دیارییکراو.

٣/ ﴿وَلَمْ يَعْلَمْ فِيمَا بَلَغَنِي، بِخُرُوجِ رَسُولِ اللهِ ﷺ أَحَدٌ، حَيْنَ خَرَجَ، إِلاَّ عَلِيّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، وَأَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ، وَآلُ أَبِي بَكْرٍ، أَمَا عَلِيٌّ فَإِنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ (فِيمَا بَلَغَنِي) أَخْبَرَهُ بِخُرُوجِهِ، وَأَمَرَهُ أَنْ يَتَخَلَّفَ بَعْدَهُ بِمَكَّةَ، حَتَّى يُؤَدِّيَ عَنْ رَسُولِ

اللهِ ﷺ الْوَدَائِعَ الّتِي كَانَتْ عِنْدَهُ لِلناسِ، وَكَانَ رَسولُ اللهِ ﷺ لَيْسَ بِمكة أَحَدٌ عِنْدَهُ شَيْءٌ يُخْشَى عَلَيْهِ، إلاّ وَضَعَهُ عِنْدَهُ، لِمَا يُعْلَمُ مِنْ صِدْقِهِ وَأَمَانَتِهِ ﷺ﴾.

واتە: وە بە پێی ئەو زانیارییەی پێم گەیشتوە، هیچ کەس بە دەرچوون و بەو سەفەرەی پێغەمبەری خوای ﷺ نەزانیوە، جگە لە عەلی کوڕی ئەبی طالیب و، ئەبو بەکری صیددیق و بنەماڵەی ئەبو بەکر، هەرچی عەلی بوو خوا لێی ڕازی بێ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێکرد کە لە جێی ئەو بمێنێتەوە لە مەککە، وە ئەو سپاردانەی خەڵك کە لەلای دانرابوون بە خاوەنەکانیان بسپێرێتەوە.

چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ لە مەککە هیچ کەسێك ماڵ و سامانێك، شتێکی نەدەبوو کە مەترسیی لێی هەبێ، {کە نرخ و بەهایەکی باشی هەبێ}. مەگەر لە لای پێغەمبەر ﷺ دایدەنا، لەبەر ئەوە کە شارەزای بوون کە زۆر ڕاست بێژە، وە زۆر دەست پاکە.

٤ / ﴿فَلَما أَجْمَعَ رَسولُ اللهِ ﷺ الْخُرُوجَ، أَتَى أَبَا بَكرٍ بْنِ أَبِي قُحافة، فَخَرَجَا مِنْ خَوْخَة لأَبِي بَكرٍ فِي ظَهْرِ بَيْتِهِ، ثُمّ عَمَدَا إلَى غَارٍ بِثَوْرٍ (جَبَلٍ بِأَسْفَلِ مكة) فَدَخَلاَهُ، وَأَمَرَ أَبُو بَكرٍ ابْنَهُ عَبْدَ اللهِ بْنَ أَبِي بَكرٍ، أَنْ يَتَسَمّعَ لَهُمَا مَا يَقُولُ النَّاسُ فِيهِمَا نَهَارَهُ، ثُمّ يَأْتِيهِمَا إذَا أَمْسَى، بِمَا يَكُونُ فِي ذَلِكَ الْيَوم مِنْ الْخَبَرِ، وَأَمَرَ عَامِرَ بْنَ فُهَيْرَةَ مَوْلاَهُ أَنْ يَرْعَى غَنَمَهُ نَهَارَهُ، ثُمّ يُرِيحُهَا عَلَيْهِمَا، يَأْتِيهِمَا إذَا أَمْسَى فِي الْغَارِ، وَكَانَتْ أَسَمَاءُ بِنْتُ أَبِي بَكرٍ تَأْتِيهِمَا مِنْ الطّعَامِ إذَا أَمْسَتْ، بِمَا يُصْلِحُهُمَا، قَالَ ابْنُ هِشَامٍ: وَحَدّثَنِي بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ أَنّ الْحَسَنَ بْنَ أَبِي الْحَسَنِ الْبَصْرِيّ، قَالَ انْتَهَى رَسولُ اللهِ ﷺ وَأَبُو بَكرٍ إلَى الْغَارِ لَيْلاً، فَدَخَلَ أَبُو بَكرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَبْلَ رَسولِ اللهِ ﷺ فَلَمَسَ الْغَارَ لِيَنظُرَ أَفِيهِ سَبُعٌ أَوْ حَيَةٌ يَقِي رَسولَ اللهِ ﷺ بِنَفْسِهِ﴾.

واتە: کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ بڕیاری دەرچوونی دا، هاتە لای ئەبو بەکری کوڕی ئەبو قوحافە، وە پێکەوە لە دەرگایەکی بچووکی پشتی خانووەکەی ئەبو

بەکر، {یان لە کلاوڕۆژنەیەك کە لە پشتی خانووەکەیاندا هەبووە}، لەوێوە دەرچوون بەرەو (غار)ی (ثور) ڕۆیشتن، (غار)ی (ثور)یش لە چیایەکە لە دامێن مەککەوە، هەردووکیان چوونە نێو ئەو قڵیشە شاخەوە.

وە ئەبو بەکر فەرمانی بە عەبدوڵڵای کوڕی ئەبو بەکر کرد ، کە هەواڵی خەڵکیان بۆ بێنێ، واتە: گوێ هەڵبخات، بزانێ خەڵك بە ڕۆژ چی دەڵێن؟ کاتێك ئێوارە داهات، بۆیان بێنێ، وە فەرمانیشی کرد بە (عَامِر بْن فُهَيْرَةَ) کە ئەویش خزمەتکاری بوو، کە بە ڕۆژێ مەڕەکەی بۆ بلەوەڕێنێ، وە ئێواران بە لای وان دا بیهێنێ، بۆ ئەوەی سوود لە شیرەکەیان ببینن، هەروەها ئەسمائی کچی ئەبو بەکریش خوا لێیان ڕازی بێ، ئەویش ئێواران خواردنو هەر پێداویستییەکی هەیان بوو، بۆی دەهێنان.

ئیبنو هیشام دەڵێ: هەندێك لە زانایان بۆیان باسکردووم، کە حەسەنی کوڕی حەسەنی بەصرایی گوتوویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ و ئەبو بەکر بە شەوێ چوونە نێو ئەشکەوتەکە، ئەبو بەکر سەرەتا چووە نێوی ، وە دەستی پێدا گێڕا، بۆ ئەوەی ئەگەر دڕندەیەك، مارێك هەبێ، خۆی بکاتە بەلاگێڕەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ.

٥ / ﴿فَأَقَامَ رَسولُ اللهِ ﷺ فِي الْغَارِ ثَلاَثاً، وَمَعَهُ أَبُو بَكر، وَجَعَلَتْ قُرَيْشٌ فِيهِ حِيْنَ فَقَدُوهُ مِئَةَ نَاقَةٍ لِمَنْ يَرُدُّهُ عَلَيْهِمْ، وَكَانَ عَبْدُ اللهِ بْنُ أَبِي بَكر، يَكُونُ فِي قُرَيْشٍ نَهَارَهُ مَعَهُمْ يَسْمَعُ مَا يأْتَمِرُونَ بِهِ، وَمَا يَقُولُونَ فِي شَأْنِ رَسولِ اللهِ ﷺ وَأَبِي بَكر، ثُمّ يأْتِيهِمَا إذَا أَمْسَى فَيُخْبِرُهُمَا الْخَبَرَ، وَكَانَ عَامِرُ بْنُ فُهَيْرَةَ مَوْلَى أَبِي بَكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ يَرْعَى فِي رعيان أَهْلِ مكة، فَإِذَا أَمْسَى أَرَاحَ عَلَيْهِمَا غَنَمَ أَبِي بَكر، فَاحْتَلَبَا وَذَبَحا، فَإِذَا عَبْدُ اللهِ بْنُ أَبِي بَكر غَدَا مِنْ عِنْدِهِمَا إلَى مَكة، اتّبَعَ عَامِرُ بْنُ فُهَيْرَةَ أَثَرَهُ بِالْغَنَمِ حَتّى يُعَفّي عَلَيْهِ، حَتّى إذَا مَضَتْ الثّلاَثُ، وَسَكَنَ عَنْهُمَا النَاسُ، أَتَاهُمَا صَاحِبُهُمَا الّذِي اسْتأْجَرَاهُ بِبَعِيرَيْهِمَا وَبَعِيرٍ لَهُ، وَأَتَتْهُمَا أَسمَاءُ بِنْتُ أَبِي بَكر رَضِيَ اللهُ عَنْها بِسُفْرَتِهِمَا، وَنَسِيَتْ أَنْ تَجْعَلَ لَهَا عِصَاماً، فَلَما ارْتَحَلا، ذَهَبَتْ لِتُعَلّقَ السّفْرَةَ، فَإِذَا لَيْسَ لَهَا

عِصَامٌ، فَتَحِلّ نِطَاقَها فَتَجْعَلُهُ عِصَامَاً، ثُمَّ عَلّقَتْها بِهِ، فَكَانَ يُقَالُ لأَسْمَاءِ بِنْتِ أَبِي بَكر: ذَاتُ النِّطَاقِ لِذَلِكَ﴾.

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ ئەبو بەکر سێ ڕۆژو شەوان لە (غار)ی (ثور)دا مانەوە، قورەیشییەکانیش کاتێك کە زانیان پێغەمبەر ﷺ لە مەککە نەماوە، سەد حوشتریان وەك پاداشتو خەڵات دانا، بۆ هەر کەسێك کە پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ وان بگێڕێتەوەو تەسلیمیان بکاتەوە، عەبدوڵڵای کوڕی ئەبو بکریش بە ڕۆژێ لە نێو قورەیشییەکان دەبوو، گوێی هەڵدەخست: بزانێ کە ئەوان چ پیلانێك دەگێڕن، وە ڕاوێژ دەربارەی چی دەکەن، وە دەربارەی پێغەمبەر ﷺ و ئەبو بەکرو چی دەڵێن؟ هەواڵەکانی هەموو وەردەگرت، وە کاتێك ئێوارە دادەهات، دەچوو بۆ خزمەتیان، هەواڵەکانی پێدەگوتن.

(عَامِر بْن فُهَيْرَةَ)ەش لەگەڵ شوانەکانی خەڵکی مەککە، ئەو ڕانە مەڕەی دەلەوەڕاند، وە کاتێك کە ئێوارە دا دەهات، ئەو ڕانە مەڕەی ئەبو بەکری بە لایان دا دەبرد، ئەوانیش شیریان لێ دەدۆشیو، ئەگەر پێویست بووایە لێیان سەردەبڕی، ئنجا عەبدوڵڵای کوڕی ئەبو بەکریش خوا لێی ڕازی بێ، دوایی لەلای وانەوە، دەچۆوە بۆ لای خەڵکی مەککە.

کە دەگەڕایەوە، (عَامِر بْن فُهَيْرَةَ) شوێنەوارەکەی بە ڕانە مەڕەکەی دەکوژراندەوە، بۆ ئەوەی کە شوێن پێیەکانی دیار نەبن، هەتا سێ شەو تێپەڕین، وە خەڵك لە لێ خەفتانی پێغەمبەر ﷺو ئەبو بەکر ئارام بوونەوە (یانی: بێ ئومێد بوون).

ئنجا ئەو هاوەڵەیان کە بە کرێیان گرتبوو (عَبْدُ اللهِ بْنُ أَرْقَطِ)، وە دوو حوشترەکانیشیان تەسلیم کردبوو، وە خۆشی حوشترێکی پێبوو، هەر سێکیانی هێنان.

ئەسمائی کچی ئەبو بەکریش خواردنو خۆراکی بۆ دەهێنان، بەڵام پەڕۆیەك کە ئەو خواردنو خۆراکەی پێ دەپێچریو هەڵدەواسرێ، لە بیری چوو بوو بیهێنێ، بۆیە کاتێك کە سوار بوون، ئەسماء چوو ئەو شتە بێنێ، کە ئەو خواردنەی پێ ببەستێو هەڵواسێ، بەڵام تەماشای کرد هیچ شتێکی پێ نیە،

بۆیە پشتێنەكەی خۆی لەخۆی كردەوەو ئەو پرێسكەیەی كە خواردنەكەی تێدا بوو، هەڵیواسی، وە ئەوی دیكەشیانی كردە پشتێن، بۆیە لەوەوە بە ئەسمائی كچی ئەبو بەكر گوتراوە: (ذَاتُ النِّطَاقِ) خاوەن پشتێن.

(قَالَ ابْنُ هِشَامٍ: وَسَمِعْتُ غَيْرَ وَاحِدٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ يَقُولُ: ذَاتُ النِّطَاقَيْنِ، وَتَفْسِيرُهُ أَنَّهَا لَمَا أَرَادَتْ أَنْ تُعَلِّقَ السُّفْرَةَ، شَقَّتْ نِطَاقَهَا بِاثْنَيْنِ، فَعَلَّقَتْ السُّفْرَةَ بِوَاحِدٍ، وَانْتَطَقَتْ بِالآخَرِ).

واتە: ئیبنو هیشام دەڵێ: گوێم لە زیاتر لە یەكێك لە زانایان بووە، كە گوتوویانە: (ذَاتُ النِّطَاقَيْنِ) واتە: خاوەنی دوو پشتێنەكان، ئەویش بەهۆی ئەوەوە كە ویستوویەتی ئەو پرێسكەیەی خواردنی تێدابووە، بە ولاخەكەیەوە هەڵواسیٚو، نەیتوانیوە، بۆیە پشتێنەكەی خۆی دوو لەت كردووەو، بە یەكێكیان پرێسكەكەی هەڵواسیوەو، ئەوی دیكەشی كردۆتە پشتێن.

٦ / ﴿فَلَمَّا قَرَّبَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ الرَّاحِلَتَيْنِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَدَّمَ لَهُ أَفْضَلَهُمَا، ثُمَّ قَالَ: ارْكَبْ فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي! فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنِّي لَا أَرْكَبُ بَعِيرًا لَيْسَ لِي، قَالَ: فَهِيَ لَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ! بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي، قَالَ لَا، وَلَكِنْ مَا الثَّمَنُ الَّذِي ابْتَعْتَهَا بِهِ؟ قَالَ: كَذَا وَكَذَا، قَالَ: قَدْ أَخَذْتُهَا بِهِ، قَالَ: هِيَ لَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ! فَرَكِبَا وَانْطَلَقَا وَأَرْدَفَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَامِرَ بْنَ فُهَيْرَةَ مَوْلَاهُ خَلْفَهُ، لِيَخْدِمَهُمَا فِي الطَّرِيقِ﴾.

واتە: كاتێك ئەبو بەكر خوا لێی ڕازی بێ، دوو ولاخەكەی بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ، وە نیزیك خستن، كامەی پێ باشتر بوو، بردیە پێش پێغەمبەری خواو فەرمووی: سوار بە! دایكو بابم بە قوربانت بن، پێغەمبەری خواش فەرمووی: (إِنِّي لَا أَرْكَبُ بَعِيرًا لَيْسَ لِي) من سواری حوشترێك نابم، كە هی خۆم نەبێ، ئەبو بەكریش گوتی: ئەوە بۆ تۆ ئەی پێغەمبەری خوا! دایكو بابم بە قوربانت بن، ئەویش فەرمووی: (وَلَكِنْ مَا الثَّمَنُ الَّذِي ابْتَعْتَهَا بِهِ) نەخێر، بە چ نرخێكت كڕیوە؟ ئەویش گوتی: بەوەندەو بەوەندە، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: (قَدْ

أَخَذْتُها بِهِ) ئەوە بەو نرخە ئەو حوشترەم لە تۆ كڕی، ئەبو بەكریش خوا لێی ڕازی بێ، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ئەوە ئەو حوشترەم بەم نرخە دا بە تۆ، (مادام بێ پارە ناتەوێ).

ئنجا سوار بوونو ڕۆیشتن، وە ئەبو بەكر (عَامِر بْن فُهَيْرَةَ)شی لە دوای خۆی سوار كرد، بۆ ئەوەی لە ڕێگادا خزمەتیان بكات.

٧ / ﴿عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكر أَنّها، قَالَتْ: لَما خَرَجَ رَسولُ اللهِ ﷺ وَأَبُو بَكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَتانا نَفَرٌ مِنْ قُرَيْشٍ، فِيهِمْ أَبُو جَهْلِ بْن هِشام، فَوَقَفُوا عَلى بَابِ أَبِي بَكر، فَخَرَجْتُ إِلَيْهِمْ فقَالُوا: أَيْنَ أَبُوك يا بِنْتَ أَبِي بَكر؟ قَالَتْ: قُلْت: لا أَدْرِي وَاللهِ أَيْنَ أَبِي؟ قَالَتْ: فَرَفَعَ أَبُو جَهْلٍ يَدَهُ، وَكانَ فَاحِشاً خَبِيثاً، فَلَطَمَ خَدّي لَطْمَةً طرحَ مِنْها قُرْطِي﴾.

واتە: ئەسمائی كچی ئەبو بەكر گوتوویەتی: كاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ و ئەبو بەكر دەرچوون، چەند كەسێك لە قوڕەیشییەكان هاتن بۆ لامان، كە لە نێویاندا ئەبو جەهلی كوڕی هیشام هەبوو، لەبەر دەرگای ماڵی ئەبو بەكر ڕاوەستان، گوتیان: ئەی كچی ئەبو بەكر! بابت لە كوێیە؟ منیش گوتم: بە خوا نازانم بابم لە كوێیە، ئەبو جەهل كە پیاوێكی جنێودەری خراپەكار بوو، دەستی بەرز كردەوەو زللەیەكی لێدام، گوارەكەم بەهۆی زللەكەیەوە لە گوێم پەڕی.

٨ / ﴿وَكانُوا أَرْبَعَةً: رَسولُ اللهِ ﷺ، وَأَبُو بَكر الصّدّيقُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، وَعَامِرُ بْنُ فُهَيْرَةَ مَوْلَى أَبِي بَكر، وَعَبْدُ اللهِ بْنُ أَرْقَط دَلِيلُهُمَا، قَالَ ابْنُ هِشامٍ: وَيُقَالُ عَبْدُ اللّهِ بْنُ أُرَيْقِطٍ﴾.

واتە: وە سەرەنجام بوونە چوار كەس كە ڕۆیشتن: پێغەمبەری خوا ﷺ و، ئەبو بەكری صیددیقو، عامری كوڕی فوهەیرەی خزمەتكاری ئەبو بەكر، وە عەبدوڵڵای كوڕی ئەرقەط، كە ڕێپێشاندەریان بوو، ئیبنو هیشام گوتوویەتی: پێی گوتراوە: (عَبْدُ اللهِ بْنُ أُرَيْقِطٍ).

٩ / ﴿قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: فَحَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ عَبَّادِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، أَنّ أَبَاهُ عَبّاداً حَدّثَهُ عَنْ جَدّتِهِ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكر، قَالَتْ: لَما خَرَجَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَخَرَجَ أَبُو بَكر مَعَهُ، احتَمَلَ أَبُو بَكر مَالَهُ كُلّهُ، وَمَعَهُ خَمْسَةُ آلافِ دِرْهَمٍ أَوْ سِتة آلافٍ، فَانْطَلَقَ بِها مَعَهُ، قَالَتْ: فَدَخَلَ عَلَيْنا جَدّي أَبُو قُحافة، وَقَدْ ذَهَبَ بَصَرُهُ، فَقَالَ: وَاللهِ إِنِّي لا أَرَاهُ إلاّ قَدْ فَجَعَكُمْ بِمَالِهِ مَعَ نَفْسِهِ، قَالَتْ قُلْت: كَلاَّ يا أَبَتِ، إنّهُ قَدْ تَرَكَ لَنا خَيْراً كَثِيراً، قَالَتْ فَأَخَذْت أَحْجَارًا فَوَضَعْتها فِي كُوّةٍ فِي الْبَيْتِ الّذِي كَانَ أَبِي يَضَعُ مَالَهُ فِيها، ثُمّ وَضَعْتُ عَلَيْها ثَوْباً، ثُمّ أَخَذْتُ بِيَدِهِ فَقُلْت: يا أَبَتِ ضَعْ يَدَك عَلَى هَذَا الْمَالِ، قَالَتْ: فَوَضَعَ يَدَهُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: لا بَأْسَ إذَا كَانَ تَرَكَ لَكُمْ هَذَا فَقَدْ أَحْسَنَ، وَفِي هَذَا بَلاغٌ لَكُمْ، وَلا وَاللّهِ مَا تَرَكَ لَنا شَيْئاً، وَلَكِنّي أَرَدْت أَنْ أُسكّنَ الشّيْخَ بِذَلِك﴾.

واتە: ئیبنو ئیسحاق دەڵێ: یەحیای کوڕی عەبباد لە عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیرەوە بۆی گێڕاومەوە، کە بابی عەبباد بۆی گێڕاوەتەوە لە نەنکی ئەسمائی کچی ئەبو بەکرەوە کە گوتوویەتی: کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ وە ئەبو بەکر لە خزمەتیدا، ڕۆیشتن، ئەبو بەکر هەرچیماڵی هەبوو، کە پێنج هەزار درەم، یان شەش هەزار درەم بوو، هەمووی برد، ئنجا باپیرم ئەبو قوحافە، هات بۆ لامان، چاوی نەمابوو، کوێر بوو، گوتی: بە خوا من وا هەست دەکەم، کە ئەو کوڕەی من، ماڵو سامانەکەی هەموو بردوەو، ئێوەی تووشی سەغڵەتیی کردوە، دەڵێ: منیش گوتم: نەخێر باپیرە، ماڵو سامانێکی زۆری بۆ بەجێهێشتووین، بۆ دڵدانەوەی وی چەند بەردێکم پەیدا کردن (دیارە دەبێ وردە بەرد بوو بن) وە لە تاقەیەکدا دامنان، کە عادەتی بابم وا بوو، ماڵو سامانی خۆی لەوێ دادەنا، وە پۆشاکێکیشم بەسەر دادان، دوایی دەستی ئەبو قوحافەم گرت، گوتم: باپیرە! دەست لەسەر ئەو ماڵو سامانە دابنێ، ئەویش دەستی کردێ (و نەیزانی بەردن) گوتی: مادام ئەوەندە ماڵەی بۆ بەجێهێشتین، شتێکی باشی کردوە، قەیدێ ناکات، بەوەندە خەرجیی و مەسرەفی خۆتانی پێدەکەن.

ئەسماء دەڵێ: بە خوا هیچیشی بۆ بەجێنەهێشتبووین، بەڵام ویستم ئەو پیاوە بەتەمەنە ئارام بکەمەوە. {(ماشاء الله) چەندە بە هۆش و سەلیقەدار بوون! خوا لێیان ڕازی بێ}.

١٠ / ﴿عَنْ سُرَاقَةَ بْنِ مَالِكِ بْنِ جُعْشُمٍ، قَالَ: لَما خَرَجَ رَسولُ اللهِ ﷺ مِنْ مكة مُهاجِرًا إِلَى الْمَدِينَةِ، جَعَلَتْ قُرَيْشٌ فِيهِ مِئَة نَاقَةٍ لِمَنْ رَدَّهُ عَلَيْهِم، قَالَ: فَبَيْنَا أَنَا جَالِسٌ فِي نَادِي قَوْمِي، إِذْ أَقْبَلَ رَجُلٌ مِنا، حَتّى وَقَفَ عَلَيْنَا، فَقَالَ: وَاللهِ لَقَدْ رَأَيْت رَكْبَهُ ثَلَاثَة مَرّوا عَلَيّ آنِفًا، إِنّي لأَرَاهُمْ مُحَمّدًا وَأَصْحَابَهُ، قَالَ: فَأَوْمَأْتُ إِلَيْهِ بِعَيْنِي: أَنْ اُسْكُتْ، ثُمّ قُلْت: إِنّمَا هُمْ بَنُو فُلَانٍ، يَبْتَغُونَ ضَالّة لَهُمْ، قَالَ: لَعَلّهُ، ثُمّ سَكَتَ، قَالَ: ثُمَّ مَكَثْت قَلِيلًا، ثُمَّ قُمْت فَدَخَلْتُ بَيْتِي، ثُمَّ أَمَرْت بِفَرَسِي، فَقِيّدَ لِي إِلَى بَطْنِ الْوَادِي، وَأَمَرْت بِسِلَاحِي، فَأُخْرِجَ لِي مِنْ دُبُرِ حُجْرَتِي، ثُمّ أَخَذْت قِدَاحِي الّتِي أَسْتَقْسِمُ بِهَا، ثُمّ انْطَلَقْت، فَلَبِسْت لَأْمَتِي، ثُمّ أَخْرَجْت قِدَاحِي، فَاسْتَقْسَمْت بِهَا، فَخَرَجَ السّهْمُ الّذِي أَكْرهُ (لا يَضُرّهُ)، قَالَ: وَكُنْت أَرْجُو أَنْ أَرُدّهُ عَلَى قُرَيْشٍ، فَآخُذَ الْمِئة النَاقَة، قَالَ فَرَكِبْت عَلَى أَثَرِهِ فَبَيْنَمَا فَرَسِي يَشْتَدّ بِي، عَثَرَ بِي، فَسَقَطْت عَنْهُ، قَالَ: فَقُلْت: مَا هَذَا؟ قَالَ: ثُمّ أَخْرَجْت قِدَاحِي، فَاسْتَقْسَمْت بِهَا، فَخَرَجَ السّهْمُ الّذِي أَكْرهُ (لا يَضُرّهُ)، قَالَ: فَأَبَيْت إلّا أَنْ أَتّبِعَهُ، قَالَ: فَرَكِبْت فِي أَثَرِهِ، فَبَيْنَا فَرَسِي يَشْتَدّ بِي، عَثَرَ بِي، فَسَقَطْت عَنْهُ، قَالَ فَقُلْت: مَا هَذَا؟ قَالَ: ثُمّ أَخْرَجْت قِدَاحِي، فَاسْتَقْسَمْت بِهَا، فَخَرَجَ السّهْمُ الّذِي أَكْرهُ (لا يَضُرّهُ)، قَالَ: فَأَبَيْتُ إلّا أَنْ أَتّبِعَهُ، فَرَكِبْت فِي أَثَرِهِ، فَلَما بَدَا لِي الْقَوْمُ، وَرَأَيْتهمْ عَثَرَ بِي فَرَسِي، فَذَهَبَتْ يَدَاهُ فِي الأَرْضِ وَسَقَطْت عَنْهُ، ثُمَّ انْتَزَعَ يَدَيْهِ مِنْ الأَرْضِ وَتَبِعَهُمَا دُخَانٌ كَالإِعْصَارِ، قَالَ: فَعَرَفْت حِينَ رَأَيْت، ذَلِكَ أَنّهُ قَدْ مُنِعَ مِنّي، وَأَنّهُ ظَاهِرٌ، قَالَ: فَنَادَيْت الْقَوْمَ فَقُلْت: أَنَا سُرَاقَةُ بْنُ جُعْشُمٍ انْظُرُونِي أُكَلّمْكُمْ، فَوَاللهِ لا أَرِيبُكُمْ وَلا يَأْتِيكُمْ مِنّي شَيْءٌ، قَالَ فَقَالَ رَسولُ اللهِ ﷺ لأَبِي بكر: قُلْ لَهُ وَمَا تَبْتَغِي مِنّا؟ قَالَ فَقَالَ: ذَلِكَ أَبُو بكر، قَالَ قُلْت: تَكْتُبُ لِي كِتَابًا، يَكُونُ آية بَيْنِي وَبَيْنَك، قَالَ: اُكْتُبْ لَهُ يَا أَبَا بكر، فَكَتَبَ لِي كِتَابًا فِي عَظْمٍ، أَوْ فِي رُقْعَةٍ، أَوْ فِي خَزَفَةٍ، ثُمّ أَلْقَاهُ إلَيّ، فَأَخَذْتُهُ فَجَعَلْته فِي كِنَانَتِي، ثُمّ رَجَعْت، فَسَكَتّ فَلَمْ أَذْكر شَيْئًا مِمّا كَانَ، حَتّى إِذَا كَانَ فَتْحُ مكة، عَلَى رَسول اللهِ ﷺ وَفَرَغَ مِنْ حُنَيْنٍ وَالطّائِفِ، خَرَجْت وَمَعِي الْكِتَابَ لأَلْقَاهُ فَلَقِيته بِالْجِعْرَانَةِ، قَالَ: فَدَخَلْت فِي كَتِيبَةٍ مِنْ خَيْلِ الأَنْصَارِ، قَالَ: فَجَعَلُوا يَقْرَعُونَنِي بِالرّمَاحِ وَيَقُولُونَ إلَيْك، مَاذَا تُرِيدُ؟ قَالَ: فَدَنَوْت مِنْ رَسولِ اللهِ ﷺ وَهُوَ عَلَى نَاقَتِهِ، وَاللهِ لَكَأَنّي أَنْظُرُ إِلَى سَاقِهِ فِي غَرْزِهِ كَأَنّهَا

جُمّارَةٌ، قَالَ" فَرَفَعْت يَدِي بِالْكِتَابِ ثُمّ قُلْت: يَا رَسُولَ اللهِ! هَذَا كِتَابُك (لِي)، أَنَا سُرَاقَةُ بْنُ جُعْشُمٍ، قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: يَوْمُ وَفَاءٍ وَبِرّ أُدْنُهْ، قَالَ: فَدَنَوْت مِنْهُ، فَأَسْلَمْت، ثُمّ تَذَكّرت شَيْئاً أَسْأَلُ رَسُولَ اللهِ ﷺ عَنْهُ، فَمَا أَذْكُرهُ إلاّ أَنّي قُلْت: يَا رَسُولَ اللهِ الضّالّة مِنْ الإِبِلِ تَغْشَى حِيَاضِي، وَقَدْ مَلأْتها لإِبِلِي، هَلْ لِي مِنْ أَجْرٍ فِي أَنْ أَسْقِيَهَا؟ قَالَ: نَعَمْ فِي كُلّ ذَاتِ كَبِدٍ حَرّى أَجْرٌ، قَالَ: ثُمّ رَجَعْت إلَى قَوْمِي، فَسُقْتُ إلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ صَدَقَتِي﴾.

واتە: سوڕاقەی کوڕی جوعشوم دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە مەککە دەرچوو بەرەو مەدینە، قوڕەیشییەکان سەد حوشتریان دانا، وەك خەڵات، بۆ هەر کەسێك کە پێغەمبەریان بۆ لا بگێڕێتەوە، دەڵێ: کاتێك من لە دیوەخانی خزمەکانمدا دانیشتبووم، پیاوێك لە ئێمە هات، هەتا لەسەر سەرمان وەستا، وە گوتی: سێ نەفەرم بینین بە لامدا تێپەڕین، وایتێدەگەم موحەممەدو هاوەڵەکانی بوون، دەڵێ: منیش بە چاو ئاماژەیەکم بۆ کرد، گوتم: بێدەنگ بە، دوایی گوتم: ئەوە بەنو فلانن، لە حوشترێکیان دەگەڕێن، کە لێیان ون بووە، ئەویش گوتی: ڕەنگە وابێ، دوایی بێدەنگ بوو.

ئنجا دوای ئەوەی ماوەیەك مامەوە، هەڵسام، {هەڵبەتە ویستوویەتی خەڵکەکە شوێنە ون بکاو، سەریان لێ بشێوێنێ}چوومەوە ماڵێ، فەرمانم کرد ئەسپەکەیان بۆ ئامادە کردم، وە ئەسپەکەیان بۆ بردم تا شیوەکە، وە فەرمانم کرد چەکەکەشیان بۆ ئامادە کردم، ئەویشیان لە پشتی ژوورەکەمەوە بۆ بردمە دەرێ، بۆ ئەوەی کە نەبینرێم، ئنجا قیدحەکانم هەڵگرت بۆئەوەی شانسی خۆمیان پێ تاقی بکەمەوە، ئایا ئەم سەفەرە بکەم، یان نا؟ دوایی ڕۆیشتم زرێیەکەشم پۆشی، ئنجا کە قیدحەکانی خۆم هێنانە دەر، ئەوەیان دەرچوو کە پێم ناخۆش بوو، ئەوەیان کە دەڵێ: بەدوایاندا مەچوو، زیانیان پێناگەیەنیو، هیچت دەست ناکەوێ، دەڵێ: منیش بڕیارمدا بوو، کە هەر بیانگێڕمەوە بۆ قوڕەیش، وە سەد حوشترەکەش وەربگرم، بۆیە ڕۆیشتم، {دیارە بەقسەی یانسیبو قیدحەکەی[1] خۆیشی نەکردوە}.

---

١) (قداحْ) کۆی (قِدْح)ە کە چەند داروو چکەیەك بوون، بۆ شانسو بەخت، تافیکردنەوەو فاڵگرتنەوە، بەکاریان هێناون .

ئنجا کە ڕۆیشتم بە دوایاندا، لە کاتێکدا کە ئەسپەکەم زۆر بە غار دەڕۆیی، زۆر بە پەلە بەدوایان دەکەوت، ئەسپەکەم هەڵەنگوتو، منیش لەسەر پشتی کەوتمە خوارێ، دوایی گوتم: ئەوە چی بوو!! دووبارە قیدحەکانم دەرهێنانو، قورعەم کێشایەوە، دیسان ئەوەیان دەرچوو کە پێم ناخۆش بوو، ئەوەی کە دەیگوت: زیانیان پێناگەیەنیو، هیچیشت دەست ناکەوێ، بەڵام دیسان ملم نەدا، هەر بە دوایان کەوتم، بە سواری ئەسپەکەم، ئنجا لە کاتێکدا کە ئەسپەکەم بە غار دەڕۆیی، جارێکی دیکە ئەسپەکەم هەڵەنگوتو، دووبارە لەسەر پشتی ئەسپەکەم کەوتمە خوارێ، پێم سەیر بوو، گوتم: ئەوە چییە؟!! سێ بارە قیدحەکانم دەرهێنایەوەو دیسان قورعەم پێ کێشان، سێبارە هەر ئەوەم بۆ دەرچوو، کە هیچم دەستگیر نابێ، بەڵام دیسان لاملییم کردو ملم نەدا، سواری ئەسپەکەم بوومەوەو بە دوایان کەوتم، تاکو لێم وەدەرکەوتن، کە لێم وەدەرکەوتن ئەسپەکەم ساتمەی کرد، وە هەردوو پێی پێشەوەی بە زەویدا ڕۆیشتن، منیش کەوتمە خوارێ، دوایی ئەسپەکەم دوو دەستی پێشەوەی دەرهێنان، بەڵام بە دوایاندا {کە لە زەوی پێیەکانی دەرهێنانەوە} دووکەڵێك دەرچوو وەك گەردەلوول، دەڵێ: کاتێك ئەوەم بینی، زانیم کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە من ڕێگیریی لێ دەکرێ، (واتە: ناهێڵرێ زەفەری پێ بەرم) بانگم کرد، گوتم: من سوڕاقەی کوڕی جوعشومم، چاوەڕێم بکەن، قسەتان لەگەڵدا دەکەم، بە خوا درۆتان لەگەڵدا ناکەم، وە لە منەوە هیچ شتێکتان پێناگات کە پێتان ناخۆش بێ.

دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ بە ئەبو بەکری فەرموو: پێی بڵێ: چیت لە ئێمە دەوێ؟ ئەبو بەکریش وای گوت: گوتی: چیت لە ئێمە دەوێ؟

منیش گوتم: شتێکم بۆ بنووسن، کە نیشانە بێ لە نێوان منو تۆدا.

دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەی ئەبو بەکر! بۆی بنووسە، ئەویش شتێکی دەرهێنا، یان ئێسقان بوو، یان پارچە پێستێك بوو، یان سواڵەت (خەزەف)ێك بوو، (ئەو کاتە دیارە لەسەر ئەو شتانە نووسیویانە) شتێکی لەسەر نووسی، وە دوایی بۆی هەڵدام، وە منیش هەڵمگرتو لە تیردان (کنان)ەکەی خۆمم هاویشت، دوایی گەڕامەوەو بێدەنگ بووم، هیچم باس نەکرد، هەتا کاتی ئازاد کرانی مەککە.

پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێك کە لە جەنگی حونەین و طائیفیش بۆوە، منیش بەرەو ڕووی چووم، وە ئەو نووسراوەی کە هەبوو لە نێوانمان دا، پێم بوو، ویستم دیداری بکەم و نامەکەی پێشان بدەم، ڕۆیشتم چوومە نێو کەتیبەیەك لە نێو سوار چاکەکانی پشتیوانان، ئەوانیش بە ڕمەکانیان ئاماژەیان بۆ دەکردم، دەیانگوت: خۆت دوور بخەوە، خۆت دوور بخەوە، دەچیە کوێ؟

منیش لە پێغەمبەری خوا ﷺ وە نیزیك کەوتم، کە سواری حوشترەکەی بوو، تەماشای لاقی پێغەمبەری خوام کرد، وەك (جُمّارة)[1] وابوو لە ئاوزینگەکەیدا، منیش دەستم بەرز کردەوە، گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ئەوە نووسراوەکەی تۆیە، منیش سوڕاقەی کوڕی جوعشومم.

دەڵێ: پێغەمبەری خواش فەرمووی: ﴿يَومُ وَفَاءٍ وَبِرٌّ أُدْنُهْ﴾.

واتە: ئەمڕۆ ڕۆژی وەفایەو ڕۆژی چاکەکارییە، وەنیزیك بکەوە!

دەڵێ: منیش لێی وەنیزیك کەوتم، وە مسوڵمان بووم (کەواتە: ئەگەر لە دڵی خۆشیدا زانیبێتی کە پێغەمبەر، هەقە، بەڵام تاکو ئەوڕۆژە، بەئاشکرا مسوڵمان نەبووە).

دوایی شتێکم بۆ پێغەمبەری خوا باسکرد، کە ئێستا لە یادم نیە، بەڵام ئەوەندەم لەبیرە کە گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ جاری وا هەیە، حوشتری ون بوو دێنە سەر ئەو حەوزەم، کە من بۆ حوشترەکانی خۆمم پڕ کردوە، ئایا من پاداشتم هەیە کە لەو حەوزەی خۆم ئاویان پێ بدەم؟

فەرمووی: ﴿نَعَمْ، فِي كُلِّ ذَاتِ كَبِدٍ حَرَّى أَجْرٌ﴾.

واتە: بەڵێ هەموو خاوەن جگەرێکی تەڕ، ئەگەر خزمەتی بکەی پاداشتت هەیە، دەڵێ: دوایی گەڕامەوە بۆ لای قەومەکەم، وە ئەو زەکاتەی کە لێم کەوتبوو، ئەویشم بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ برد.

---

١) (جُمّارة) شتێکی زۆر سپی وەك کەلەم وایە، لە دارخورما دایە.

١١ / ﴿خَرَجَ بِهِمَا عَبْدُ اللهِ بْنُ أَرْقَطَ، دَلِيلُهُمَا حَتَّى قَدِمَ بِهِمَا قُبَاءً، عَلَى بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ، لاثْنَتَيْ عَشْرَةَ لَيْلَةً خَلَتْ مِنْ شَهْرِ رَبِيعٍ الأَوّلِ يَومَ الإِثْنَيْنِ، حَيْنَ اشْتَدّ الضّحَاءُ، وَكَادَتْ الشّمْسُ تَعْتَدِلُ﴾.

واتە: (عَبْدُ اللهِ بْنُ أَرْقَطْ) بردنی، کە ڕێ پێشاندەریان بوو، تاکو گەیشتنە (قُبَاء)، کە بەنی عەمری بەنی عەوفی لێ بوو، دوازدە ڕۆژ تێپەڕی بوون، لە مانگی ڕەبیعی یەکەم، وە لە ڕۆژی دوو شەممەدا، لە کاتێکدا کە چێشتەنگاو قایم بووبوو، خەریك بوو ڕۆژ بکەوێتە نێوەڕاستی ئاسمان.

ئنجا ئیبنو ئیسحاق دەڵێ: ﴿عَنْ عَبْدِ الرّحْمَنِ بْنِ عُوَيْمِرِ بْنِ سَاعِدَةَ، قَالَ: حَدّثَنِي رِجَالٌ مِنْ قَوْمِي مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ ﷺ قَالُوا: لَمَا سَمِعْنَا بِمَخْرَجِ رَسُولِ اللهِ ﷺ مِنْ مكة، وَتَوَكّفْنَا قُدُومَهُ، كُنَا نَخْرُجُ إِذَا صَلّيْنَا الصّبْحَ إِلَى ظَاهِرِ حَرّتِنَا، نَنْتَظِرُ رَسُولَ اللهِ ﷺ فَوَاللهِ مَا نَبْرَحُ حَتّى تَغْلِبَنَا الشّمْسُ عَلَى الظّلالِ، فَإِذَا لَمْ نَجِدْ ظِلاً دَخَلْنَا، وَذَلِكَ فِي أَيامِ حَارّةٍ، حَتّى إِذَا كَانَ الْيَومُ الّذِي قَدِمَ فِيهِ رَسُولُ اللهِ ﷺ جَلَسْنَا كَمَا كُنَا نَجْلِسُ، حَتّى إِذَا لَمْ يَبْقَ ظِلّ، دَخَلْنَا بُيُوتَنَا، وَقَدِمَ رَسُولُ اللهِ ﷺ حَيْنَ دَخَلْنَا الْبُيُوتَ، فَكَانَ أَوّلُ مَنْ رَآهُ، رَجُلٌ مِنْ الْيَهُودِ، وَقَدْ رَأَى مَا كُنَا نَصْنَعُ، وَأَنَا نَنْتَظِرُ قُدُومَ رَسُولِ اللهِ ﷺ عَلَيْنَا، فَصَرَخَ بِأَعْلَى صَوْتِهِ: يَا بَنِي قَيْلَةَ! هَذَا جَدّكُمْ قَدْ جَاءَ، قَالَ: فَخَرَجْنَا إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ وَهُوَ فِي ظِلّ نَخْلَةٍ ، وَمَعَهُ أَبُو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فِي مِثْلِ سِنّهِ، وَأَكْثَرُنَا لَمْ يَكُنْ رَأَى رَسُولَ اللهِ ﷺ قَبْلَ ذَلِكَ، وَرَكِبَهُ النَاسُ وَمَا يَعْرِفُونَهُ مِنْ أَبِي بكر، حَتّى زَالَ الظّلّ عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَقَامَ أَبُو بكر فَأَظَلّهُ بِرِدَائِهِ، فَعَرَفْنَاهُ عِنْدَ ذَلِكَ﴾.

واتە: ئنجا ئیبنو ئیسحاق لە عەبدوڕەحمانی کوڕی عومەیری کوڕی ساعیدە دەگێڕێتەوە، کە گوتوویەتی: کۆمەڵێك لە پیاوانی قەومەکەم لە هاوەڵانی پێغەمبەری خوا ﷺ بۆیان باس کردووم: کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ لە مەککە دەرچوو، وە مەزەندەی ئەوەمان دەکرد بێ بۆ لامان، ئێمە هەموو ڕۆژێ کە نوێژی بەیانیمان دەکرد، دەچووین بۆ پشتی حەڕڕە (کە شوێنێکە هەمووی بەردی ڕەشی لێیە)، چاوەڕێمان دەکرد، وە ئێمە لانەدەچووین لەوێ، تاکو سێبەر

نەدەمان، (واتە: تاكو خۆر دەگەیشتە نێوەڕاستی ئاسمانێ). ئنجا دەگەڕاینەوە بۆ ماڵێ، هەتا ئەو ڕۆژەی پێغەمبەری خوا ﷺ هاتە مەدینە، ئێمە وەك ڕۆژان دانیشتبووین، تاكو كاتێك كە سێبەر نەما، خۆمانی تێبگرین، چووینەوە ماڵەكانی خۆمان، وە پێغەمبەریش ﷺ لە كاتێكدا هات، كە ئێمە چووبووینەوە ماڵێ، یەكەمین كەسێك كە پێغەمبەری خوای ﷺ بینی، پیاوێك بوو لە جوولەكەكان، كە ئەویش لەبەرئەوەی بینیبووی، ئێمە هەموو ڕۆژێ چاوەڕێی پێغەمبەر دەكەین، كاتێك كە پێغەمبەری خوای بینی، یەكسەر بە دەنگێكی بەرز هاواری كرد: (یا بَنِي قَيْلَة، هَذَا جَدّكُمْ قَدْ جَاءَ).

ئەی بەنی قەیلە! (كە دیارە مەبەستی پێی پشتیوانەكان بووە) ئەوە باپیرەكەتان، یان گەورەكەتان هات.

ئێمەش دەرچووین بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ كە لەو كاتەدا لەبەر سێبەری دار خورمایەك دانیشتبوو، ئەبو بەكریشی لەگەڵدا بوو، وە ئەبو بەكریش خوا لێی ڕازی بێ هاوتەمەنی پێغەمبەری خوا بوو، وە زۆربەمان پێغەمبەری خوامان ﷺ نەبینیبوو، وە خەڵك زۆر هاتن و، كەڵەكەیان كرد، نەیاندەزانی كامیان پێغەمبەری خوایە، وە كامیان ئەبو بەكرە؟ ئنجا كە سێبەر لەسەر پێغەمبەری خوا ﷺ لاچوو، ئەبو بەكر هەڵسا بە پۆشاكەكەی خۆی سێبەری لە پێغەمبەری خوا ﷺ كرد، ئەوكاتە زانیمان: ئەوەی كە سێبەری لێكراوە، پێغەمبەری خوایە ﷺ.

﴿قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: فَنَزَلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ (فِيمَا يَذْكُرُونَ) عَلَى كُلْثُومِ بْنِ هِدْمٍ، أَخِي بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ، ثُمّ أَحَدِ بَنِي عُبَيْدٍ؛ وَيُقَالُ بَلْ نَزَلَ عَلَى سَعْدِ بْنِ خَيْثَمَةَ، وَيَقُولُ مَنْ يَذْكُرُ أَنّهُ نَزَلَ عَلَى كُلْثُومِ بْنِ هِدْمٍ: إنّمَا كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إذَا خَرَجَ مِنْ مَنْزِلِ كُلْثُومِ بْنِ هِدْمٍ، جَلَسَ لِلنّاسِ فِي بَيْتِ سَعْدِ بْنِ خَيْثَمَةَ، وَذَلِكَ أَنّهُ كَانَ أَعْزَبًا لاَ أَهْلَ لَهُ، وَكَانَ مَنْزِلُ الأَعْزَابِ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ ﷺ مِنْ الْمُهَاجِرِينَ، فَمِنْ هُنَالِكَ يُقَالُ نَزَلَ عَلَى سَعْدِ بْنِ خَيْثَمَةَ، وَكَانَ يُقَالُ لِبَيْتِ سَعْدِ بْنِ خَيْثَمَةَ: بَيْتُ الأَعْزَابِ، فَاللهُ أَعْلَمُ أَيّ ذَلِكَ كَانَ، كُلاً قَدْ سَمِعْنَا﴾.

واتە: ئیبنو ئیسحاق دەڵێ: وەك بۆمان باسكراوە: پێغەمبەری خوا ﷺ یەكەمین مەنزڵگای لەلای (كُلْثُوم بْنِ هِدْمٍ) بوو، كە لە عەشیرەتی بەنی عەمری بەنی عەوف بووە، ئەویش یەكێك بووە لە بەنی عوبەید، وە هەندێكیش گوتوویانە: لە لای (سَعْدِ بْنِ خَيْثمةَ) مەنزڵگای گرتوە، وە ئەوانەی دەڵێن: لە ماڵی (كُلْثُومِ بْنِ هِدْمٍ) بووە، گوتوویانە: پێغەمبەری خوا ﷺ كە لە ماڵی (كُلْثُوم بْنِ هِدْم) دەرچووە، لە ماڵی (سَعْدِ بْنِ خَيْثمةَ) دانیشتوە، ئەویش لەبەرئەوەی كە (سَعْدِ بْنِ خَيْثمةَ) بێ ژنو ماڵ بوو، وە ماڵی ئەو ماڵی زگورتییەكان بوو، لە هاوەڵانی كۆچكەر، بۆیە گوتراوە: لە ماڵی (سَعْدِ بْنِ خَيْثمةَ) بووە، وە بە ماڵی (سَعْدِ بْنِ خَيْثمةَ) گوتراوە: (بَيْتُ الأَعْزَابِ) ماڵی گەنجە بێ هاوسەرەكان (زگورتییەكان).

ئنجا خوا زاناترە بە هەر كامێك لەوانەی كە بیستوومانە، {ئایا پێشێ لەوێ بووە، یان لەولا بووە؟} ئێمە هەردووك قسەكانمان بیستوون.

ئنجا (ابْنُ إسْحاقَ) دەڵێ: (وَنَزَلَ أَبُو بكر الصّدّيقُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَلَى خُبَيْبِ بْنِ إِسافٍ، أَحَدِ بَنِي الْحارِثِ الْخَزْرَجَ بِالسّنْحِ، وَيَقُولُ: قَائِلٌ: كَانَ مَنْزِلُهُ عَلَى خَارِجَةَ بْنِ زَيْدِ بْنِ أَبِي زُهَيْرٍ أَخِي بَنِي الْحارِثِ بْنِ الْخَزْرَجِ).

واتە: وە ئەبو بەكریش خوا لێی ڕازی بێ، لە ناوچەی سەنح لە ماڵی (خُبَيْبِ بْنِ إِسافٍ) كە ئەویش یەكێك بووە، لە (بَنِي الحارث الخزرج) نیشتەجێ بووە، وە یەكێكیش گوتوویەتی: لە لای (خَارِجَة بْنِ زَيْدِ بْنِ أَبِي زُهَيْرٍ) بووە، كە ئەویش هەر یەكێك بووە لە (بَنِي الحارث الخزرج).

١٢ / ﴿أَقَامَ عَلِيّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ بِمَكة ثَلاثَ لَيالٍ وَأَيامِها، حَتّى أَدّى عَنْ رَسولِ اللهِ ﷺ الْوَدَائِعَ الّتِي كانَتْ عِنْدَهُ لِلنّاسِ، حَتّى إذَا فَرَغَ مِنْها، لَحِقَ بِرَسولِ اللهِ ﷺ فَنَزَلَ مَعَهُ عَلَى كُلْثُومِ بْنِ هِدْمٍ﴾.

واتە: وە عەلی كوڕی ئەبی طالیب خوا لێی ڕازی بێ سێ شەوو سێ ڕۆژان لە مەككە مایەوە، بۆ ئەوەی ئەو سپاردانەی كە لە لای پێغەمبەری بوون، تەسلیمی خاوەنەكانیان بكاتەوە، كاتێك كە لێیان بۆوەو، تەواوی كردنو هەر هەمووی تەسلیم كردنەوە، ئەویش بە پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشت، كە لەو كاتەدا لە ماڵی (كُلْثُومِ بْنِ هِدْمٍ) بووە.

١٣ / ﴿فَكَانَ عَلِيّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، وَإِنَّمَا كَانَتْ إِقَامَتُهُ بِقُبَاءٍ لَيْلَةً أَوْ لَيْلَتَيْنِ يَقُولُ: كَانَتْ بِقُبَاءٍ امْرَأَةٌ لا زَوْجَ لَهَا، مُسْلِمَةٌ، قَالَ: فَرَأَيْت إِنْسَاناً يأتِيهَا مِنْ جَوْفِ اللّيْلِ فَيَضْرِبُ عَلَيْهَا بَابَهَا، فَتَخْرُجُ إِلَيْهِ، فَيُعْطِيهَا شَيْئاً مَعَهُ، فَتَأْخُذُهُ، قَالَ: فَاسْتَرَبْتُ بِشَأْنِهِ، فَقُلْتُ لَهَا: يَا أَمَةَ اللّهِ، مَنْ هَذَا الرَّجُلُ الّذِي يَضْرِبُ عَلَيْكَ بَابَكَ كُلَّ لَيْلَةٍ، فَتَخْرُجِينَ إِلَيْهِ، فَيُعْطِيكَ شَيْئًا لا أَدْرِي مَا هُوَ، وَأَنْتِ امْرَأَةٌ مُسْلِمَةٌ لا زَوْجَ لَكِ؟ قَالَتْ هَذَا سَهْلُ بْنُ حُنَيْفِ بْنِ وَاهِبٍ قَد عَرَفَ أَنّي امْرَأَةٌ لاَ أَحَدَ لِي، فَإِذَا أَمْسَى، عَدَا عَلَى أَوْثَانِ قَوْمِهِ فَكَسّرَهَا، ثُمّ جَاءَنِي بِهَا، فَقَالَ احْتَطِبِي بِهَذَا، فَكَانَ عَلِيّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ يأْثُرُ ذَلِكَ مِنْ أَمْرِ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ، حَتّى هَلَكَ عِنْدَهُ بِالْعِرَاقِ﴾.

واتە: عەلی کوڕی ئەبی طاڵیب خوا لێی ڕازی بێ، دەگێڕێتەوە دەڵێ: کاتێك کە لە قوبا بووە، شەوێك، یان دوو شەو، ئافرەتێك هەبوو لە قوبا، کە هاوسەری نەبووو مسوڵمان بوو، دەڵێ: هەموو شەوێك لە نیوەشەودا کەسێکم دەبینی لە دەرگای دەدا، ئەویش (ئافرەتەکە) دەهاتە دەرێ، پیاوەکە شتێکی وێدەداو، پیاوەکە دەڕۆی، دەڵێ: منیش کەوتمە گومانەوە، گوتم: ئەی بەندەی مێینەی خوا! ئەو پیاوە کێیە هەموو شەوێ لە دەرگا دەداتو، شتێکت دەداتێو تۆش لێی وەردەگری، لە حاڵێك تۆش ژنێکی مسوڵمانیو بێ مێردی؟!

گوتی: ئەوە (سَهْلُ بْنُ حُنَيْفِ بْنِ وَاهِبٍ)ە، دەزانێ کە من ئافرەتێکم کەسم نیە، هەر کاتێك کە ئێوارەی کردەوە، دەچێ بتەکانی قەومەکەی دەشکێنێ (دیارە لە تەختە بوون) دوایی پارچەکانیان بۆ من دێنێ، دەڵێ: (نانو چێشتی پێ ساز بکەو) خۆتی پێ گەرم بکەوە !

ئنجا عەلی خوا لێی ڕازی بێ، دوای ئەوەی ئەو هەڵوێستەی لە سەهل بینی، هەتاکو لە عیراق لە لای وی وەفاتی کرد، زۆر لەلای بەڕێز بوو، وە ئەو هەڵوێستە زۆر کاری تێکرد.

١٤ / ﴿قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: فَأَقَامَ رَسُولُ اللهِ ﷺ بِقُبَاءٍ، فِي بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ، يَوْمَ الإِثْنَيْنِ وَيَوْمَ الثّلاثَاءِ وَيَوْمَ الأَرْبِعَاءِ وَيَوْمَ الْخَمِيسِ، وَأَسّسَ مَسْجِدَهُ، ثُمّ أَخْرَجَهُ اللّهُ مِنْ بَيْنِ أَظْهُرِهِمْ، يَوْمَ الْجُمُعَةِ، وَبَنُو عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ يَزْعُمُونَ أَنّهُ مَكَثَ فِيهِمْ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ، فَاللّهُ أَعْلَمُ أَيّ ذَلِكَ كَانَ، فَأَدْرَكَتْ رَسُولَ اللهِ ﷺ الْجُمُعَةُ، فِي بَنِي سَالِمِ بْنِ عَوْفٍ، فَصَلّاهَا فِي الْمَسْجِدِ الّذِي فِي بَطْنِ الْوَادِي، وَادِي رَانُونَاءَ، فَكَانَتْ أَوّلَ جُمُعَةٍ صَلّاهَا بِالْمَدِينَةِ﴾.

واتە: ئیبنو ئیسحاق دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە قوباء مایەوە، لە نێو (هۆزی) بەنی عەمری بەنی عەوف دا، ڕۆژانی دووشەمو سێ شەمو چوارشەمو پێنج شەم، {واتە: چوار ڕۆژ مایەوە} وە مزگەوتەکەشی لەوێ دروست کرد، {کە ئێستا مزگەوتی (قوباء)ی پێ دەڵێن}، بەڵام هۆزی بەنی عەمری بەنی عەوف، پێیان وا بووە کە زیاتر لە چوار ڕۆژان لەوێ ماوەتەوە، بەڵام خوا زاناترە، ئایا هەر ئەو چوار ڕۆژە بووە، یان زیاتر؟

ئنجا پێغەمبەری خوا ﷺ لەنێو بەنی سالمی بەنی عەوفدا جومعەی بەسەرداهات، وە نوێژی جومعەی لە مزگەوتێك دا کرد کە لەوێ دروست کرابوو، لە نێو شیوەکەدا، کە پێی دەگوترا (وَادِي رَانُونَاءَ)، وە ئەوە یەکەمین نوێژی جومعە بوو، کە لە مەدینە کرا.

ئەمە کورتەی چۆنیەتی کۆچکردنی پێغەمبەری خوا ﷺ بوو، لە مەککەوە بۆ مەدینە.

مەسەلەی چوارەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿ٱنفِرُواْ خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَٰهِدُواْ بِأَمْوَٰلِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾﴾

خوا فەرمان دەکات بە بڕواداران، دەفەرموێ: بە سووکیی‌و بە قورسیی بڕۆن، وە بە ماڵ‌و سامان‌و گیانتان لە پێناوی خوادا تێبکۆشن، ئائەوە بۆ ئێوە باشترە ئەگەر بزانن.

(محمد الطاهر بن عاشور) گوتوویەتی: (النَّفْرُ: الخُرُوجُ السَّرِيعُ مِنْ مَوْضِعٍ إِلَى غَيْرِهِ لأَمْرٍ يَحْدُثُ، وَأَكْثَرُ مَا يُطْلَقُ عَلَى الخُرُوجِ إِلَى الحَرْبِ، وَمَصْدَرُهُ حِينَئِذٍ: النَّفِير)[1].

واتە: وشەی (نَفْر) بریتیە لە دەرچوونێکی خێرا لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە، بەهۆی شتێکەوە کە ڕوودەدات، بەڵام بە زۆریی وشەی (نَفْر) بەکاردەهێنرێ، بۆ دەرچوون بۆ جەنگ، کە ئەو کاتە چاوگی (نَفَرَ يَنفِرُ)، (نَفِيراً)ە، (نَفِير) واتە: دەرچوون بۆ جەنگ.

کە دەفەرموێ: ﴿ خِفَافًا وَثِقَالًا ﴾، دیارە (خِفَاف) کۆی (خَفِيف)ە، وە (ثِقَال)یش کۆی (ثَقِيل)ە، هەڵبەتە (خَفِيف) واتە: سووك، وە (ثَقِيل) واتە: قورس، بەڵام ئایا مەبەست لەو سووکیی‌و قورسییە چییە؟

تەماشای زۆر تەفسیرانم کردوە بۆ تەفسیرکردنی ئەم ئایەتە، نیزیکەی دە (١٠) مانایان لێگرتوون، کە دەڵێن: هەر کام لە وشەی (خِفة) و (ثِقَل) واتە: سووکیی‌و قورسیی، خوازراونەوە بۆ ئەو مانایانە:

١) سووکیی بۆ ژمارەی کەم (قلة العدد)، وە قورسیی بۆ زۆری ژمارە (كثرة العدد) کەواتە: کەم بن، یان زۆربن، بڕۆن، بە کەمیی‌و بە زۆریی بڕۆن بۆ جەنگ‌و جیهاد.

٢) سووکیی بۆ زادو زەخیرەی کەم (قلة الأزواد)، وە قورسیی بۆ زادو زەخیرەی زۆر (كثرة الأزواد)، واتە: بە زادو زەخیرەی زۆر، یان هی کەم، هەر بچن.

٣) سووکیی بۆ ماڵ‌و منداڵی کەم (قلة العيال)، وە قورسیی بۆ ماڵ‌و منداڵی زۆر (كثرة العيال)، واتە: ماڵ‌و منداڵتان زۆربن، یان کەم، هەر بچن بۆ جەنگ.

٤) سووکیی بۆ سواریی (الركوب)، وە قورسیی بۆ پێڕۆ (المشي)، واتە: بە سواریی بن، یان بە پێڕۆ، بچن بۆ جەنگ.

---

١) التحرير والتنوير، ج ١٠، ص ١٩٨.

٥) سووکیی بۆ گەنجێتیی (شباب)، وە قورسیی بۆ پیریی (الشیخوخة) واتە: گەنج بن، یان پیر، بۆ جەنگ هەر بڕۆن.

٦) سووکیی بۆ لەش ساغیی (الصحّة)، وە قورسیی بۆ (المرض)، واتە: نەخۆش بن، یان لەش ساغ بن، هەر بچن بۆ جەنگ.

هەڵبەتە نەخۆشییەکی وا نا کە لە پەلوپۆی خستبن.

٧) سووکیی بۆ دەوڵەمەندیی (الغنى)، وە قورسیی بۆ هەژاریی (الفقر)، واتە: دەوڵەمەندبن، یان هەژاربن، بڕۆن بۆ جەنگ.

٨) سووکیی بۆ سەرقاڵ نەبوون (غیر مشاغیل)، وە قورسیی بۆ سەرقاڵ بوون (مشاغیل)، واتە: کاتێك دەستتان گیراوەو، کاتێك کە دەستتان نەگیراوە، بچن بۆ جەنگ.

٩) سووکیی بۆ قالب خۆشیی، (نشاط)، وە قورسیی بۆ قالب ناخۆشیی (غیر نشاط) بەکاردێ.

١٠) کاتێك کە باغ و بێستانێکتان هەیە کە پێویستیی بە خزمەت کردن هەیە، یاخود کە نەتانبێ.

ئنجا (طبري) دەڵێ: {وَيَدْخُلُ فِي (الخِفَافِ) كُلُّ مَنْ كَانَ سَهْلاً عَلَيْهِ النَّفْرُ، وَيَدْخُلُ فِي (الثِّقَالِ)، كُلُّ مَنْ كَانَ بخِلاَفِ ذَلِكَ}[1].

واتە: وشەی (خِفَافِ) هەر کەسێك دەگرێتەوە، کە ئاسان بێ لەسەری، دەربچێ بۆ جەنگ و جیهاد، وشەی (ثِقَال)یش هەر کەسێك دەگرێتەوە، کە لەسەری قورس بێ، دەربچێ بۆ جەنگ و جیهاد.

کەواتە: لە هەموو ئەو حاڵەتانەدا خوای کاربەجێ فەرمان دەکات کە مسوڵمانان دەربچن بۆ جەنگ و جیهادێك کە پێویستە ئەنجامی بدەن.

دوایی دەفەرموێ: ﴿وَجَٰهِدُواْ بِأَمْوَٰلِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾.

واتە: وە بە سامانتان و بە گیانتان لە پێناوی خوادا تێبکۆشن، جەنگ بکەن.

---

١) جامع البیان للطبري ج٦، ص١٤٦ و ١٤٧.

هەمیشە ماڵ پێش نەفس دەخرێ، کە مەبەست پێی بەخشینی بێ، چونکە ئەگەر کەسێك دەستی لە ماڵو سامانەکەی نەبێتەوە، دەستی لەبەر ڕووحو گیانەکەی هەر نابێتەوە.

وە لێرەدا هەندێ لە زانایان دەڵێن: مەبەست لە دەرچوون، دەرچوونی گشتییە (النفیر العام)، کە خوای زاڵی زانا دەفەرموێ: بە سووکیو قورسیی هەمووتان دەربچن، ئەوە لە کاتێکدایە کە پێویست بکات مسوڵمانان هەموو دەربچن بۆ جەنگو جیهاد، بەڵام ئەویش دیسان هەر کاتو هەلومەرجە، تایبەتمەندیی خۆی هەیە، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ﴿وَإِذَا اسْتُنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (٢٨٩٨)، وَالبُخَارِيُّ، برقم: (١٧٣٧)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (١٣٥٣)، وَأَبُو دَاوُد، برقم: (٢٤٨٠)، وَالنَّسائِيُّ، برقم: (٤١٧٠)}.

واتە: وە ئەگەر فەرمانتان پێکرا بە دەرچوون بۆ جەنگو جیهاد، بە تێکڕا دەربچن.

لە کۆتایی ئایەتەکەدا دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾.

ئا ئەوە بۆ ئێوە باشترە، ئەگەر بزانن.

واتە: دەرچوون بۆ جەنگو جیهاد، بە سووکییو بە قورسییو، بە سامانو بە گیان فیداکاریی کردن، بۆ ئێوە چاکترە، لە کوێ چاکترە؟

خوا بە گشتی فەرموویەتی، یانی: هەم بۆ دنیاتان باشترە، هەم بۆ قیامەتتان باشترە، بە تایبەت لەو ڕووەوە کە ئەگەر ئێوە فیداکاریی بکەن لە پێناوی خوادا، ئەوکاتە ئارام دەبن، وە بێ ترس دەبن لەوەی دوژمن زەفەرتان پێ بەرێ، بەڵام هەر کەسێك نێچیرێکی تووك نەرم بێ، بە تەئکید دڕندەیەکی هەر لێ هەڵدەکەوێ، کە ڕاوی بکاو بیخوات! بۆیەش دەفەرموێ: ﴿إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾، یانی: ئەگەر بزانن دنیا چ باسە، دەزانن هەبوونی ڕووحی فیداکارییو بەرخۆدان لە پێناوی خواداو، تێکۆشان لە پێناوی خوادا، لە دنیاو لە دواڕۆژ بۆ ئێوە باشترە.

ئنجا ئەمە ئەوەش دەگەیەنێ، کە ئەوە پێویستی بە زانیاریی هەیە، دەبێ هەوڵبدەی زانا بی، شارەزا بی، بەرچاو ڕوونبی، ئەوجار قەدری جەنگو جیهادو فیداکاریی دەزانی، وە پەی بە گرنگییو بایەخەکەی دەبەی.

<u>**مەسەلەی پێنجەم**</u> : کە دەفەرموێ: ﴿لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَّاتَّبَعُوكَ وَلَٰكِن بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ ۚ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾﴾.

ئەگەر ئەو دەرچوونەتان دەستکەوتێکی نیزیك بووایە، وە سەفەرێکی کورت بووایە، بەدوات دەکەوتن، بەلام سەفەرەکە دوور بوو، زەحمەت بوو لەسەریان، وە لەمەودواش سوێند بە خوا دەخۆن، بۆ ئێوە، کە: ئەگەر توانیبامان لەگەڵتان دەردەچووین، خۆیان دەفەوتێنن، {واتە: بە سوێندی درۆ} وە خواش دەزانێ کە ئەوانە درۆزنن.

کە دەفەرموێ: ﴿لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا﴾، دەڵێ: (اسم كان محذوفٌ)، یانی: (لَوْ كانَ العَرَضُ، عَرَضا قَرِيباً، وَالسَّفَرُ سَفَراً قَاصِداً) لێرەدا وشەی (عَرَضْ) دەستکەوت دەگەیەنێ.

کە دەفەرموێ: ﴿لَّاتَّبَعُوكَ﴾، شوێنت دەکەوتن، واتە: ئەو کاتەش لەبەر دڵڕاگرتنی تۆ دەهاتن، نەك لەبەر خواو، لەبەر ئیسلام.

﴿وَلَٰكِن بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ﴾، دەڵێ: (الشُّقَّةُ: المَسَافة الطويْلة) بریتییە لە ماوەیەکی دوورو درێژ، مەبەست پێی ئاوایە: (وَلَكِن بَعُدَ مِنْهُمُ المَكانُ، لأَنَّهُ شُقَّةٌ، فَثَقُلَ عَلَيْهِمُ السَّفَرُ)، بەلام شوێنەکە دوورە، بۆیە ئەو سەفەرە لەسەریان قورس بوو، لە زمانی عەرەبیی دا بنچینەیەك هەیە، پێشتریش باسمان کردوە، پێی دەگوترێ: لەنێو وەرگرتن، تێخستن (تضمین)، ئەویش ئەوەیە کە (فعل)ێك بە پیتێك تەعەددا[1] بکات، کە عادەت وانەبێ بەو پیتە تەعەددا بکات، بۆئەوەی وێڕای مانا ئەسڵییەکەی خۆی، مانایەکی دیکەش بگەیەنێ، ئێستا لێرەدا لە جیاتی

---

١) یانی: بەرکار (مفعول) بخوازێ.

بفەرموێ: (بَعُدَتْ مِنْهُمُ الشُّقَّةُ)، فەرموویەتی: ﴿بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ ٱلشُّقَّةُ﴾، خۆی لە ئەسڵدا وشەی: (بَعُدَ) بە (عَلَى) تەعەددا ناکات، بەڵام لێرە (بَعُدَ) بە (عَلَى) تەعەدّدای کردوە، بۆ ئەوەی مانای (ثَقُلَ) بگەیەنێ، یانی: (بَعُدَ مِنْهُمُ المكانُ، فَثَقُلَ عَلَيْهِمُ الشُّقَّة)، ئەوە خاوەنی (التحرير والتنوير)[1] هێناویەتی.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿وَسَيَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ لَوِ ٱسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ﴾.

وە سوێندیش بە خوا دەخۆن، (دەڵێن): ئەگەر توانیبامان لەگەڵتان دەردەچووین.

دیارە وشەی (الخروج) واتە: دەرچوون، بەڵام زیاتر بۆ دەرچوون بەرەو جەنگ و جیهاد بەکاردەهێنرێ، لێرەشدا دیسان دەفەرموێ: ﴿وَسَيَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ لَوِ ٱسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ﴾، وە سوێندیش بە خوا دەخۆن: ئەگەر توانیبامان لەگەڵتان دەردەچووین، واتە: هەر لەگەڵ ئێوە دەهاتین، نەك بۆ خوا، سەرنج بدەن! تەعبیرەکانی (كلام الله) چەند وردن.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿يُهْلِكُونَ أَنفُسَهُمْ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ﴾.

خۆیان دەفەوتێنن، وە خوا دەزانێ کە ئەوانە درۆزنن، یانی: ئەگەر بشتوانن هەر لەگەڵتان دەرناچن، بەچی خۆیان دەفەوتێنن؟

لەم ئایەتەدا بەڵگە هەیە، لەسەر ئەوە کە بە سوێندی بە درۆ خواردن، ئینسان سەری خۆی بە فەتارەت دەدات.

وە لەوبارەوە بوخاریی لە (صحيح الجامع)ەکەی خۆیدا[2]، هەواڵی (الهذليين)ی هێناوە، کە سوێندی قەسامەیان خواردوە بەدرۆ لەسەردەمی عومەری کوڕی خەتتابدا، دیارە نەفەرێکیان کوشتوە، دوایی سوێندیان خواردوە، کە نەیانکوشتوە، دوایی بارانیان لێ باریوەو ئەوانیش چوونە ئەشکەوتێك لە چیایەکداو، ئەشکەوتەکەیان بەسەردا ڕووخاوەو هەموویان مردوون.

---

١) ج ٥، ص ٢٠٩.

٢) التحرير و التنوير، ج ٥، ص ٢٠٩.

مەسەلەی شەشەم: کە دەفەرموێ: ﴿عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمۡ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُواْ وَتَعۡلَمَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٤٣﴾﴾.

خوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: خوا بتبەخشێ، بۆچی مۆڵەتت دان، تاکو ئەوانەی کە ڕاست دەکەن بۆت دەربکەون، وە درۆزنەکانیش بزانی!

دیارە کە دەفەرموێ: ﴿عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمۡ﴾، بە ئاشکرا لە سیاقەکە دیارە، مەبەست ئەوەیە کە: بۆچی مۆڵەتت دان کە دابنیشن‌و بەجێبمێنن؟ هەمیشە قورئان ئەوەی کە سیاقەکە، یاخود ڕواڵەتی ڕستەکە بیگەیەنێ، دەیقرتێنێ‌و خوا وشەیەکی زیادی نەخستۆتە نێو قورئان.

کەواتە: هەر وشەیەك، هەر پیتێك کە لە قورئان دا هەیەو کەسێك پێی وایە زیادە، ئەگەر لێی وردبیەوە، حەتمەن حیکمەتێك‌و مانایەکی خۆی هەیە.

لێرەدا خوا نەیفەرموە: (عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمۡ فِي التَّخَلُّفِ عنِ الجِهادِ)، بۆچی؟

چونکە دیارە کە دەفەرموێ: بۆچی مۆڵەتت دان، واتە: بۆچی مۆڵەتت دان کە نەیەن بۆ جەنگ‌و جیهادو، ڕێگات دان کە دابنیشن‌و بەجێبمێنن؟

ئنجا لەبەر ئەوەی دەزانرێ کە مەبەست لەو مۆڵەت دانە چییە؟ خوای کاربەجێ بە پێویستیی نەزانیوە، باسی بکات.

ئنجا جێی سەرنج ئەوەیە کە - وەك زانایان دەڵێن - خوا ﷻ زۆر بە نەرمیی نەرمە گلەییەك لە پێغەمبەری خۆی دەکات، بەڵام لەگەڵ ئەوەش دا لێبوردنەکەی، پێش گلەیی لێکردنەکەی دەخات، دەفەرموێ: ﴿عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمۡ﴾، خوا لێت ببوورێ، بۆچی مۆڵەتت دان، کە نەیەن؟

ئنجا ئایا بۆچی دەبوو مۆڵەتی نەدابان؟!

دەفەرموێ: ﴿ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُواْ وَتَعْلَمَ ٱلْكَٰذِبِينَ ﴾، دیارە (حتى) بۆ گەیشتن بە مەبەستە، دەگوترێ: (ذَهَبْتُ حَتَّى وَصَلْتُ البَصْرَةَ) ڕۆیشتم، تاكو گەیشتمە بەسرە، لێرەش دەڵێ: (حَتَّى: غَايَةٌ لِفِعْلِ أذنت، فالمَعْنَى: لا مُقْتَضي للإِذْنِ إلى أن يَتَبَيَّنَ الصَّادِقُ مِنَ الكاذِبِ).

واتە: هیچ هۆكارێك نەبووە بۆ مۆڵەت دان، تاكو ئەو كاتەی، ڕاستو درۆیانت بۆ لێك جیادەبۆوە، هەتا ڕاستەكەت دەناسیو، ئەوانەش كە درۆزنن، دەتزانین.

ئنجا ئەگەر سەرنج بدرێ: خوای بەرزو مەزن (صَدَقوا)ی بە (فعل) هێناوە: بەڵام (الكاذِبين) بە (إسم فاعل) هێناوە : ﴿ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُواْ وَتَعْلَمَ ٱلْكَٰذِبِينَ ﴾، یانی: تاكو ئەوانە، كە جار جار ڕاست دەكەن لەوان، بۆت دەربكەون، وە ئەوانەش كە بەردەوام درۆزنن بیانزانی، چونكە (كاذب) لەسەر كێشی (فاعل)ە، هەمیشە (اسم) دەلالەت لەسەر بەردەوامیی دەكات، وەك چۆن (فعل) دەلالەت لەسەر تازەبوونەوە دەكات، واتە: ئەوانە كە زۆر بە درۆكردن دا قووڵبوونەوەو ڕۆچوون، ئەوانەش بناسیو بزانی، تاكو ئەوكاتە دەبوو مۆڵەتت نەدابان.

مەسەلەی حەوتەم: كە دەفەرموێ: ﴿ لَا يَسْتَـْٔذِنُكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ أَن يُجَٰهِدُواْ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِٱلْمُتَّقِينَ ﴿٤٤﴾ ﴾.

واتە: بێگومان ئەوانەی كە بڕوایان بە خواو بەڕۆژی دوایی هەیە، مۆڵەتت لێوەرناگرن، كە بە سامانو گیانیان لە پێناوی خوادا تێبكۆشن، وە خوا بە پارێزكاران زانایە، ئەمە دوو واتای هەن:

١ - واتە: مۆڵەتت لێوەرناگرن، كە بێن بۆ جیهاد، بەڵكو بەبێ مۆڵەت وەرگرتن یەكسەر دێن بۆ جیهاد، چونكە ئەسڵ ئەوەیە كە بێن بۆ جەنگو جیهاد.

٢ - واتە: مۆڵەتت لێوەرناگرن، كە نەیەن بۆ جیهاد، چونكە دڵی خۆیان لەسەر ئەوە چەسپاندوە، كە هەر بێن.

بەلاّم مانای دووەمیان زیاتر بە دلّەوە دەچەسپێ.

وە كە دەفەرموێ: ﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمُۢ بِٱلۡمُتَّقِينَ ﴾، وە خوا زانایە بە پارێزكاران.

كەواتە: ئەوانەی پارێزكاربن لە پێناوی خوادا فیداكاریی دەكەن، خەبات دەكەن، سەروماڵی خۆیان دەبەخشن، ئەو جۆرە كەسە پارێزكارە، نەك پێمان وابێ كە پارێزكار كەسێكە لە ماڵێ دانیشتوەو، پەیوەندیی بە كەسەوە نیەو، هەقی نیە كێ ستەم دەكاو، كێ ستەمی لێ دەكرێو، ئیسلام چی لێدێو، مسوڵمانان چییان لێ دێ؟

بەڵێ بێگومان ئەهلی تەقوا كەسانێكن كە فیداكارو خەباتگێڕن، سەرو ماڵی خۆیان لە پێناوی خوادا دەبەخشن .

مەسەلەی هەشتەم: كە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا يَسۡتَـٔۡذِنُكَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَٱرۡتَابَتۡ قُلُوبُهُمۡ فَهُمۡ فِي رَيۡبِهِمۡ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾ ﴾.

بێگومان هەر ئەوانە داوای مۆڵەتت لێدەكەن ـ كە نەیەن بۆ جەنگو جیهاد ـ كە بڕوایان بە خواو بە ڕۆژی دوایی نیە، وە دڵیشیان لە گومان دایەو، لەو دوو دڵیی و گومانەی خۆیاندا دێن و دەچن.

كە دەفەرموێ: (إِنَّمَا يَسۡتَـٔۡذِنُكَ) واتە: تەنیا ئەوانە مۆڵەتت لێوەردەگرن، ئەوە بۆ ئەوەیە بزانرێ كە بڕوادارانی پارێزكار، تەنانەت لە هاتن بۆ جەنگو جیهادیشدا، مۆڵەت وەرناگرن، چ جای بۆ نەهاتن! بەڵكو ئەوانەی بێبڕوان، ئا ئەوانەن كە داوای مۆڵەت دەكەن، كە نەیەن.

وشەی: (وَٱرۡتَابَتۡ) دەڵێ: (الإرتياب: إفْتِعَالٌ مِنَ الرَّيْبِ، إذ كانوا فِي شَكٍّ وَتَرَدّدٍ في أمر النبيّ خُصُوصاً غزوه للروم!).

(ارتياب) (إفتعال)ە لە (ريب) واتە: دوو دڵیی و گومانو ئەگەرو نەگەر، ئەوانیش لە گومانو ئەگەرو نەگەر دا بوون، دەربارەی پێغەمبەری خوا ﷺ، بەتایبەت بۆ ڕۆیشتنی بۆ جەنگ لە دژی ڕۆمەكان.

ئنجا كە دەفەرمویٚ: ﴿فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ﴾، واتە: لە گومانو دوودڵییدا دێنو دەچن، بۆچی؟

چونكە لەلایەكەوە تەماعیان هەبوو لە دەستكەوتی جەنگیی دا، وە لە لایەكی دیكەوە دەترسان لەخۆیان، بۆیە وەك پێشینان گوتوویانە: (پێیەكی دەبردە پێش، پێیەكی دەهێنایە دواوە).

دەربارەی وشەی (تردُّد) دەڵێ: (التَردُّد: حَقِيقَتهُ: ذهابٌ وَرجُوع مُتَكرِّرٌ إِلى مَحَلّ وَاحِدٍ، وَهُوَ هُنا تَمْثِيل لِحال المُتَحَيِّر، بَيْنَ الفِعْل وَعَدَمِهِ، بحال المَاشِي وَالرَّاجِع).

(تردُّد) ئەوەیە كە ئینسان بچێ بۆ شوێنێكو بێتەوە، بچێو بێتەوە، كە لێرەدا خوای پەنهانزان دەیەوێ كەسێك كە سەراسیمەیەو لە لەرەلەر دایە، بۆمان وێنا بكات، دەیچوێنێ بە حاڵی كەسێك كە هەر دەچێتە شوێنێكو دێتەوە، واتە: لەسەر بارێك ڕاناوەستێ، ئەوانە ترسی ئەوەیان هەبووە شتێكیان بەسەربێ، وە تەماعیشیان هەبووە، شتێكیان دەست بكەوێ، جاری وا هەبووە چوون، بەڵام نەك لەبەر خوا، بەڵكو لەبەر تەماعی دەستكەوت، وە جاری وابووە ترسەكەیان پێشخستوەو نەچوو ون، بۆ ئەوەی خۆیان سەلامەت بكەن.

<u>**مەسەلەی نۆیەم:**</u> كە دەفەرمویٚ: ﴿وَلَوْ أَرَادُواْ ٱلْخُرُوجَ لَأَعَدُّواْ لَهُۥ عُدَّةً وَلَٰكِن كَرِهَ ٱللَّهُ ٱنۢبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ ٱقْعُدُواْ مَعَ ٱلْقَٰعِدِينَ ﴿٤٦﴾﴾.

واتە: وە ئەگەر ویستبایان بێنەدەر بۆ جەنگ، پێداویستییەكانیان بۆ ئامادە دەكرد، بەڵام خوا پێی ناخۆش بوو دەربچن، بۆیە عەزیمەتو ئیرادەی خاوكردنەوە، وە پێیان گوترا: {وەك فەرمانیان پێكرابێ}، لەگەڵ دانیشتوواندا دابنیشن.

كە دەفەرمویٚ: ﴿وَلَوْ أَرَادُواْ ٱلْخُرُوجَ﴾، وەك پێشتر باسمان كرد، وشەی (خروج) واتە: دەرچوون، بەڵام بە پێی سیاقو شوێن دەزانرێ، مەبەست پێی دەرچوونە بەرەو كوێ؟ وە بە زۆریی وشەی (خروج) كە بەكاردەهێنرێ، بۆ دەرچوون بۆ جەنگو جیهاد بەكاردێ.

كەواتە: كە دەفەرمویٚ: ﴿وَلَوْ أَرَادُواْ ٱلْخُرُوجَ﴾، واتە: ئەگەر ویستبایان بۆ جەنگو جیهاد دەربچن، چییان دەكرد؟

﴿لَأَعَدُّواْ لَهُۥ عُدَّةً﴾، پێداویستیەكانیان بۆ ئامادە دەكردن.

دەڵێ: (العُدَّةُ: مَا يُحْتَاجُ إِلَيْهِ مِنَ الأَشْيَاءِ، كَالسِّلاَحِ لِلمُحَارِبِ، وَالزَّاد لِلْمُسَافِرِ، مُشْتَقَّةٌ مِنَ الإِعْدَاد وَهُوَ التَهيئَة).

(عُدَّة) هەر شتێكە كە پێویست بێ، وەك چەك بۆ جەنگاوەر، وە توێشوو بۆ ڕێبوار، لە چییەوە هاتوە؟ لە (إعداد)ەوە هاتوە، (إعداد)یش واتە: ئامادە كردن.

چونكە كەسی وایان هەبووە گوتوویەتی: وڵاخم ئامادە نەكردوە، هی وایان هەبووە گوتوویەتی: چەكەكەم ئامادە نەكردوە، هی وا هەبووە گوتوویەتی: توێشووم نەپێچاوەتەوە، ئەو بڕوبیانووانەیان هێناونەوە، خواش ﷻ دەفەرمویٚ: ئەگەر ئەوان بیانویستبایە، پێشتر خۆیان ئامادە دەكرد، پاشان پێغەمبەری خواش ﷺ لە شەوو ڕۆژێكدا یەكسەر نەیفەرمووە: خۆتان بپێچنەوە، بەڵكو ماوەیەكی پێچوەو چەند ڕۆژێك پێشتر ئاگاداری كردوونەوە، وە هەر كەسێك ویستبای خۆی ئامادە دەكرد.

﴿وَلَٰكِن كَرِهَ ٱللَّهُ ٱنۢبِعَاثَهُمْ﴾، بەڵام خوا پێی ناخۆش بوو دەربچن.

ئنجا ئایا لەبەرچی پێی ناخۆش بوو؟

لەبەرئەوەی شایستە نەبوون، كەواتە: دەرنەچوونیان بۆ جەنگو جیهاد، وە ئەوە كە خوا نەیویستوە دەربچن، خوای كاربەجێ ئەوانی بێبەش كردوە لە هیدایەتی خۆی، لە یارمەتی خۆی، وە ئەمە چاكەیەكی خوا بووە بەرانبەر بە مسوڵمانان، چونكە دەرچوونیان، هەر بە زەرەرو زیان بۆ مسوڵمانان تەواو دەبوو، وەك دوایی باسی دەكەین.

﴿فَثَبَّطَهُمْ﴾، (التثْبِيطُ: إِزَالَةُ العَزْمِ وَتثبيط الله إِيَاهُمْ أَنْ خَلَقَ فِيهِم الكَسَلَ عَلَى الغَزْوِ).

(تثبيط) بریتیە لە لابردنی عەزمو ئیرادە، ئنجا ئایا خوای پەروەردگار چۆن عەزمو خواستی لابردن؟

بەوە کە عەزمو ئیرادەی تێدا دروست نەکردوون، وە خواستو ویستی خاوکردوونەوە، لەسەر ئەوە کە بچن بۆ جەنگو جیهاد کردن، بۆچی وای لێکردوون؟

دیارە خوا ستەم لە کەس ناکات، بەڵام خۆیان پێشەکییەکانی ئەم ئەنجامەیان هێناوەتە دی، هەر کاتێك مرۆڤێك هەڵسوکەوتەکانی، دەرهاویشتەو ئەنجامێکی خراپیان هێنایە دی، دوایی خوا دەرهاویشتەو دەرەنجامەکە پاڵ دەداتە لای خۆی، بەڵام بە تەئکید ئەم دەرەنجامە لە چەند پێشەکییەك پێکهاتوە، کە مرۆڤ هەڵیچنیون، دیارە بە پێی یاساکانی خوای باڵادەست ئەو هەڵسوکەوتانە، ئەو دەرهاویشتەو دەرەنجامانەیان لێ پێك دێ، بۆیە خوای کاربەجێ زۆرجار دەرەنجامەکە پاڵدەدتە لای خۆی، بەڵام لە ئەسڵدا ئەو دەرەنجامە لە چەند پێشەکییەك پەیدا بووە، کە پێشەکییەکان، مرۆڤەکان سازیان دەکەن.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿وَقِيلَ ٱقۡعُدُواْ مَعَ ٱلۡقَٰعِدِينَ﴾، (القُعُودُ: مُسْتَعْمَل فِي تَرْكِ الغَزْوِ، تَشْبِيهاً للتَرْك بالجلوس).

(قعود)، واتە: دانیشتن، بەڵام بەکارهێنراوە بۆ وازلێهێنانی جەنگو جیهاد، وە چوێنراوە بە کەسێك کە دادەنیشێ، هەر کەسێك نەچێ بۆ جەنگو جیهاد، وەك ئەوە وایە کە پاڵی دابێتەوەو دانیشتبێ.

ئنجا ئایا کێی پێگوتن: ﴿وَقِيلَ ٱقۡعُدُواْ مَعَ ٱلۡقَٰعِدِينَ﴾؟

دەڵێ: (القول أمر التكوين: أي كوَّن فيهم القعود عن الغزو)، ئەمە فەرمانێکی تەکوینییە، نەك فەرمانی تەشریعیی، ئەگەر خوا پێی فەرموون: دەربچن بۆ جیهاد، پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموون: دەربچن بۆ جەنگو جیهاد، کەواتە: ئەو (قیل) لە کوێوە هاتوە؟

لەوەوە هاتوە کە ئەوانە هێندە بێ ئیرادەو بێ ئارەزوو بوونە بۆ دەرچوون بۆ ئەو جەنگە، وەك ئەوە وابووە لە ناخی خۆیان دا پێیان گوترابێ: نەچن بۆ جەنگو

جیهاد، یاخود مەبەست ئەوەیە كە دڵتەخۆشەكان هەندێكیان هەندێكیانیان خاو كردۆتەوەو، فەرمانیان بە یەكدی كردوە كە نەچن بۆ جەنگو جیهاد.

ئنجا: ﴿ ٱقْعُدُوا۟ مَعَ ٱلْقَـٰعِدِينَ ﴾، ئەوە سەرزەنشتە بۆ ئەوان، چونكە ئەوانەی كە كاتێك جەنگو جیهادو فیداكاریی دێتە پێش دادەنیشن، كێن ؟

بێگومان بێهێزەكانن لە منداڵو لە ئافرەتو لە نەخۆشو لە بێ دەرەتانو پەككەوتووان، واتە: دانیشن لەگەڵ كەسانێك دا كە جگە لە هەڵسانو دانیشتن، شتێكی دیكەیان پێ ناكرێ، كەچی ئێوە هەرچەندە ساغو سەلیمن، بەڵام خۆتان بردۆتە ڕیزی نەخۆشان، خۆتان بە پیاو دەزانن، بەڵام خۆتان بردۆتە ڕیزی ژنو منداڵان! ئەوەش سەرزەنشتێكی گەورەی تێدایە، بۆ كەسێك كە هەر تۆزێك جوامێریی هەبێ.

مەسەلەی دەیەم: كە دەفەرموێ: ﴿ لَوْ خَرَجُوا۟ فِيكُم مَّا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَأَوْضَعُوا۟ خِلَـٰلَكُمْ يَبْغُونَكُمُ ٱلْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَّـٰعُونَ لَهُمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿٤٧﴾ ﴾.

ئەگەر لەگەڵتان دەرچووبانایە، هەر خراپەیان بۆ زیاد دەكردن، وە لە نێوانتاندا دەهاتنو دەچوون، {ئەسپی خراپەیان تاو دەدا}، هەمیشە بۆتان بەدوای ئاشووبو ئاژاوەو خراپەدا دەگەڕێن، وە ئێوەش كەسانێكتان لەنێودا هەن، كە گوێ بۆ ئەوان دەگرن، ئنجا یان سەر بەوانن، یان جاسووسیی بۆ ئەوان دەكەن، وە خوا بە ستەمكاران زانایە.

كە دەفەرموێ: ﴿ لَوْ خَرَجُوا۟ فِيكُم ﴾، یانی: (خَرَجُوا فِيكُمْ إِلَى الغَزْوِ، إِلَى القِتَالِ، إِلَى الجِهادِ).

ئەگەر لەگەڵتان دەرچووبانایە بۆ جەنگو جیهاد، چییان دەكرد؟ خوای زانا چوار شتی باسكردوون:

١) ﴿مَّا زَادُوكُمۡ إِلَّا خَبَالٗا﴾: (أي: مَا زَادوكُم قُوَّة، أَوْ شَيْئا مِمَّا تُفِيدُ زِيادَته فِي الغَزْو، نَصْراً عَلَى العَدُو، ثُمَّ اسْتُثْنِيَ مِنَ المَفْعُول المَحْذُوف، الخَبَالُ عَلَى طَرِيقَة التهكّم).

واتە: ئەگەر دەرچووبان، تەنیا شتێك كە بۆتان زیاد بكەن، بریتی بوو لە خراپە، واتە: شتێكیان بۆ زیاد نەدەكردن، كە ببێتە هۆی سەركەوتنتان بەسەر دوژمندا، یەك شتیان بۆ زیاد دەكردن، ئەویش بریتیە لە خراپەو تێكدان، كە ئەویش بە تەئكید نابێتە هۆی سەركەوتن بەسەر دوژمندا، وە ئەوە جۆرێكە لە گاڵتە پێكردن، وەك یەكێك بە كەسێك دەڵێ: ئەگەر دۆستی وەك تۆم هەبێ، دوژمنم بۆچییە؟ یان كەسێك كە لە كۆڕو مەجلیسێك دا هێرشی دەكرێتە سەرێ، یەكێكیش بە حیساب بەرگریی لێ دەكات، ئەویش دەڵێ: قسەكانی تۆ بوونە سەرباری قسەكانی ئەوان، واتە: بەرگریی كردنەكەت، وەك هێرش كردنەی ئەوان وا بوو، خوا دەفەرموێ: ئەوانە ئەگەر شتێكتان بۆ زیاد بكەن، خراپەیە.

٢) ﴿وَلَأَوۡضَعُواْ خِلَٰلَكُمۡ﴾، وشەی (خلال) كۆی (خلل)ە، دەڵێ: (الخلل: وهو فرجة بين الشيئين).

(خلل) كەلێنی نێوان دوو شتانە، واتە: لە نێوانتاندا ئەسپی خۆیان تاو دەدا، دەگوترێ: (أَوْضَعَ خَيْلَهُ) واتە: وڵاخەكەی زۆر بە خێرایی لێخوڕی.

٣) ﴿يَبۡغُونَكُمُ ٱلۡفِتۡنَةَ﴾، یانی: (يَطْلُبُونَ فِتْنَتَكُمْ).

وشەی (يَبْغُونَكُمْ) (بَغَى يَبْغِي) جاری وایە بۆ دوو (مَفْعُول) تەعەددا دەكات، جاری وایە بۆ یەك (مَفْعُول)، لێرەدا بۆ یەك (مَفْعُول) تەعەددای كردوە، ئەمە وەك ئایەتەكەی سووڕەتی (آل عمران)ە، كە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿أَفَغَيۡرَ دِينِ ٱللَّهِ يَبۡغُونَ ﴿٨٣﴾﴾.

واتە: (أَفَغَيْرَ دِينِ اللهِ يَطْلُبون) ئایا جگە لە دینی خوا دەخوازن.

وشەی (ٱلۡفِتۡنَةَ)ش بە پێی سیاقەکان زۆر جار مانای دەگۆڕێ، چونکە بە مانای سزا دێو، بە مانای ئازار دێو، بە مانای تاقیکردنەوە دێو، بە مانای ئاشووب دێ، بەڵام لێرە بە مانای تێکچوونی کاروبار دێ، واتە: ئەگەر شتێکیان بۆ کردبان، ئەوە بوو کە زیاتر حاڵو باڵتان تێکبدەن.

٤) ﴿ وَفِيكُمۡ سَمَّٰعُونَ لَهُمۡ ﴾، وە لە نێو ئێوەدا کەسانێك هەن، گوێ بۆ وان هەڵدەخەن، ئەمەش دوو واتای هەن:

أ/ واتە: لە نێو ئێوەدا کەسانێك هەن، کە بەوانەوە پەیوەستن.

ب/ یاخود واتە: لە نێو ئێوەدا کەسانێك هەن، کە جاسووسیی بۆ ئەوان دەکەن لەسەر ئێوە.

دیارە (طبري) وای لێکداوەتەوە، دەڵێ: زیاتر وا زانراوە کەسێك کە بە قسەی کەسێك بکات، پێی دەگوترێ: (سامع)ە، نەك (سَمَّاع).

کەواتە: ﴿ وَفِيكُمۡ سَمَّٰعُونَ لَهُمۡ ﴾، یانی: کەسانێك هەن لە نێوتان دا بەسەرتانەوە جاسووسن، زۆر سیخوڕییتان بەسەرەوە دەکەن، وە زۆر گوێ هەڵدەخەن، بۆ ئەوەی قسەکانتان بۆ لایەنەکەی دی ببەن، نەك مەبەست ئەوەبێ: لە نێو ئێوەدا کەسانێك هەن، بە قسەی ئەوان دەکەن، چونکە وشەی (سَمَّاع) بۆ بە قسە کردنێ نەهاتوە.

(طبري) ئاوای گوتوە، وە ئایەتەکەش زیاتر واپێدەچێ، ئەو مانایە بگەیەنێ.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمُۢ بِٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، وە خوا زانایە بە ستەمکاران، ئەوە ئاماژەیە بۆ ئەوە کە: مادام خوا زانایە، کەواتە: بەهۆی تێوەرامانمانەوە لە قورئاندا، دەتوانین نیشانەکانی ستەمکارانو دەستدرێژیی کاران، بزانین، چونکە خوا چاکیان دەزانێو دەناسێ، وە قورئانیش بە زانیاریی خوا هاتۆتە خوارێ.

مەسەلەی یازدەیەمو کۆتایی: کە دەفەرموێ: ﴿لَقَدِ ٱبْتَغَوُا۟ ٱلْفِتْنَةَ مِن قَبْلُ وَقَلَّبُوا۟ لَكَ ٱلْأُمُورَ حَتَّىٰ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ ٱللَّهِ وَهُمْ كَٰرِهُونَ ﴿٤٨﴾﴾.

واتە: پێشتریش ئاشووبو خراپەیان بۆ ئێوە خواست، وە کاروبارەکانیان هەڵدەگێڕایەوە، هەڵگێڕو وەرگێڕیان دەکرد، {داخۆ بە کام باردا بۆ تۆ خراپترە؟} تاکو هەق هات، وە کاری خوا دەرکەوت، لە حاڵێکدا کە ئەوان پێیان ناخۆش بوو.

ئەمە ڕوونکردنەوەیە بۆ قسەی خوای بەرز، کە پێشتر فەرموویەتی: ﴿يَبْغُونَكُمُ ٱلْفِتْنَةَ﴾، چۆن ئاشووبو خراپەمان بۆ دەخوازن؟ بەڵگەمان چییە لەسەری؟

بەڵگەمان ئەوەیە کە خوا دەفەرموێ: ﴿لَقَدِ ٱبْتَغَوُا۟ ٱلْفِتْنَةَ مِن قَبْلُ وَقَلَّبُوا۟ لَكَ ٱلْأُمُورَ﴾، پێشتریش ئاژاوەو ئاشووبیان بۆ تۆ خواست، ئەی پێغەمبەر ﷺ، وە بۆ ئێوە ئەی مسوڵمانان! وە هەندێك لە توێژەرەوان دەڵێن: ئەوە ئاماژەیە بۆ جەنگی ئوحود، کە (عَبْدُ الله بْنُ أُبَيِّ بْنِ سَلُول) بە خۆیو سێیەکی سوپایەکەوە، بە بیانووی ئەوەی پێغەمبەری خوا، بە قسەی گەنجەکانی کردووەو بە قسەی ئەوی نەکردوە، گەڕاونەوە، جا دەفەرموێ: پێشتریش ئەوان ئاشووبو ئاژاوەیان بۆ ئێوە هەر خواستوە، ئەوە لە جەنگی ئوحود دا، ئەوە لە زۆر حاڵو مەقامی دیکەدا، بۆ وێنە: بوختان کردن بە دایکمان عائیشە خوا لێی ڕازی بێ، وە زۆر قسەو قاڵی دیکە، کە زۆرێك لە مونافیقەکان کردوویانن، کەواتە: ئەوە هی تازەیان نیە، پێشتریش ئەو هەڵوێستە خراپانەیان هەر هەبوون.

﴿وَقَلَّبُوا۟ لَكَ ٱلْأُمُورَ﴾، یانی: (تَرَدَّدُوا فِي آرائِهِم وَأَعْمَلُوا المكائِدَ ضِدَّكُمْ).

واتە: تەماشایان کردووەو لێ وردبوونەوەو هەڵگێڕو وەرگێڕیان کردوە، داخۆ بە کام بارەدا پیلانێك دابنێن، زیان بە ئیسلامو مسوڵمانان دەگەیەنن، وە پیلانیان لە دژتان گێڕاون.

یاخود ﴿وَقَلَّبُوا۟ لَكَ ٱلْأُمُورَ﴾، واتە: (وَفتَّشوا وبَحَثُوا).

یانی: پشکنیویانەو لێیان کۆڵیوەتەوە: چۆن زیاتر دەتوانین زیان بە مسوڵمانان بگەیەنین‌و، پەکی کارەکانیان بخەین؟!

(الأمر) واتە: کاروبارەکان بەگشتی، واتە: هەموو شتەکانیان هەڵگێڕو وەرگێڕ کردوە، داخۆ بە کام باردا زیاتر دەتوانن زەبرتان لێبدەن، وە زیانتان پێبگەیەنن.

کە دەفەرموێ: ﴿جَآءَ ٱلْحَقُّ﴾، مەبەست لە هانی هەق، بریتیە لەوەی کە هەق بچەسێ‌و پەیدابێ، وە دەشگونجێ مەبەست پێی دەرکەوتنی حاڵی مونافیقەکان‌و پەردە لەسەر لادرانیان بێ.

﴿وَظَهَرَ أَمْرُ ٱللَّهِ وَهُمْ كَـٰرِهُونَ﴾، وە کارو فەرمانی خوا دەرکەوت‌و سەرکەوت، کە بریتی بوو لە سەرکەوتن‌و سەقامگیر بوونی ئیسلام‌و، دەستەڵات پەیداکردنی مسوڵمانان، چونکە وشەی (ظهر) وێڕای ئاشکرابوون‌و دەرکەوتن بە مانای زاڵ بوون‌و سەرکەوتنیش دێ، ئەوەش لە کاتێکدا، کە کافرەکان پێیان ناخۆش بوو.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی حەوتەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە پازدە (١٥) ئایەت پێك دێ، ئایەتەكانی (٤٩ تاكو ٦٣)، لەو پازدە ئایەتەشدا تیشكی زۆر خراوەتە سەر مونافیق و دڵنەخۆشەكانو، سێ جاران وشەی (ومنهم) دووبارە بۆتەوە، وە بە گشتی لەم ئایەتانەدا، دوازدە هەڵوێستی خراپیان خراونەتە ڕوو:

سەرەتا باسی هەڵوێستی كەسانێكیان دەكات، كە بە بیانووی بێجێ، داوای مۆڵەتی بەجێمانیان كردوە، لە جەنگو جیهاد.

پاشان باسی ئەو هەڵوێستەیان دەكات كە هەمیشە بە خۆشییو چاكەی مسوڵمانان ناڕەحەتو، بە ناخۆشییان شادمان دەبن!

خوای كاربەجێش بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: كە پێیان ڕابگەیەنێ: جگە لەوەی خوا بۆی نووسیون، هیچیان بەسەر نایەت، ئەوەی بەسەریشیان بێ، ئەوپەڕی یەكێكە لە دوو شتە هەرە باشەكان: كە زۆربەی توێژەرەوان دەڵێن: بریتین لە: سەركەوتن، یان شەهیدیی!

پاشان بۆ جاری سێیەم بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: كە پێیان ڕابگەیەنێ: بەهۆی بێبڕواییانەوە هەر چۆنێك ماڵو سامان ببەخشن، هەر لێتان وەرناگیرێ، دواییش بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: كە بە سامانو كوڕانیان سەرسام نەبێ، چونكە خوا بۆیان دەگێڕێ بە مایەی سزای دنیاو دواڕۆژ.

ئنجا باسی هەڵوێستێكی دیكەیان دەكات، كە بریتیە لە ئازاردانی پێغەمبەر ﷺ بەهۆی تۆمەتباركردنیەوە بە سادەیی.

وە لە كۆتایی دا دووبارە باسی سوێندی درۆیان دەكاتو، هەڕەشەیان لێدەكات كە لەسەر دژایەتییان بۆ خواو پێغەمبەر ﷺ، دۆزەخ چاوەڕێیانە.

﴿وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ ٱئْذَن لِّي وَلَا تَفْتِنِّيٓ ۚ أَلَا فِي ٱلْفِتْنَةِ سَقَطُوا۟ ۗ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌۢ بِٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٤٩﴾ إِن تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ ۖ وَإِن تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا۟ قَدْ أَخَذْنَآ أَمْرَنَا مِن قَبْلُ وَيَتَوَلَّوا۟ وَّهُمْ فَرِحُونَ ﴿٥٠﴾ قُل لَّن يُصِيبَنَآ إِلَّا مَا كَتَبَ ٱللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَىٰنَا ۚ وَعَلَى ٱللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَآ إِلَّآ إِحْدَى ٱلْحُسْنَيَيْنِ ۖ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَن يُصِيبَكُمُ ٱللَّهُ بِعَذَابٍ مِّنْ عِندِهِۦٓ أَوْ بِأَيْدِينَا ۖ فَتَرَبَّصُوٓا۟ إِنَّا مَعَكُم مُّتَرَبِّصُونَ ﴿٥٢﴾ قُلْ أَنفِقُوا۟ طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَّن يُتَقَبَّلَ مِنكُمْ ۖ إِنَّكُمْ كُنتُمْ قَوْمًا فَٰسِقِينَ ﴿٥٣﴾ وَمَا مَنَعَهُمْ أَن تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَٰتُهُمْ إِلَّآ أَنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ وَبِرَسُولِهِۦ وَلَا يَأْتُونَ ٱلصَّلَوٰةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَىٰ وَلَا يُنفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَٰرِهُونَ ﴿٥٤﴾ فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَٰلُهُمْ وَلَآ أَوْلَٰدُهُمْ ۚ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُم بِهَا فِي ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنفُسُهُمْ وَهُمْ كَٰفِرُونَ ﴿٥٥﴾ وَيَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنكُمْ وَمَا هُم مِّنكُمْ وَلَٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ ﴿٥٦﴾ لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَـًٔا أَوْ مَغَٰرَٰتٍ أَوْ مُدَّخَلًا لَّوَلَّوْا۟ إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ﴿٥٧﴾ وَمِنْهُم مَّن يَلْمِزُكَ فِي ٱلصَّدَقَٰتِ فَإِنْ أُعْطُوا۟ مِنْهَا رَضُوا۟ وَإِن لَّمْ يُعْطَوْا۟ مِنْهَآ إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾ وَلَوْ

أَنَّهُمْ رَضُوا۟ مَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَقَالُوا۟ حَسْبُنَا ٱللَّهُ سَيُؤْتِينَا ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ وَرَسُولُهُۥٓ إِنَّآ إِلَى ٱللَّهِ رَٰغِبُونَ ﴿٥٩﴾ إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلْفُقَرَآءِ وَٱلْمَسَٰكِينِ وَٱلْعَٰمِلِينَ عَلَيْهَا وَٱلْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِى ٱلرِّقَابِ وَٱلْغَٰرِمِينَ وَفِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ ۖ فَرِيضَةً مِّنَ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾ وَمِنْهُمُ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱلنَّبِىَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ ۚ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مِنكُمْ ۚ وَٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ ٱللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦١﴾ يَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ وَٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ أَحَقُّ أَن يُرْضُوهُ إِن كَانُوا۟ مُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾ أَلَمْ يَعْلَمُوٓا۟ أَنَّهُۥ مَن يُحَادِدِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَأَنَّ لَهُۥ نَارَ جَهَنَّمَ خَٰلِدًا فِيهَا ۚ ذَٰلِكَ ٱلْخِزْىُ ٱلْعَظِيمُ ﴿٦٣﴾

مانای وشــە بە وشـەی ئایەتەکـان

{وە لەوان کەسی وا هەیە دەڵێ: مۆڵەتم بدە (نەیەم بۆ جەنگ) وە تووشی گوناهم مەکە، ئاگاداربن! کەوتوونەتە نێو (چاڵی) گوناهبارییەوە، وە دۆزەخیش دەوردەری بێبڕوایانە ﴿٤٩﴾ ئەگەر چاکەیەکت تووش بێ، نارەحەتیان دەکات، وە ئەگەر بەڵایەکت بەسەر بێ، دەڵێن: ئێمە پێشتر (دووربینییمان کردبوو) کاری خۆمان (بە وریایی) گرتبوو، وە بە خۆشحاڵییەوە، پشت دەکەنەوە (و دەڕۆن) ﴿٥٠﴾ بڵێ: جگە لەوەی خوا بۆی بڕیار داوین، بەسەرمان نایەت (کە هەر ئەو سەرپەرشتیارمانە)، وە با بڕوادارانیش هەر پشت بە خوا ببەستن ﴿٥١﴾ بڵێ: ئایا جگە لە یەکێك لە دوو شتە هەرە باشەکان (سەرکەوتن یان شەهیدیی) چیدیکەمان بۆ چاوەڕێ دەکەن! وە ئێمەش ئەوەتان بۆ چاوەڕێ دەکەین، کە خوا لەلایەن خۆیەوە، ئازارێکتان تووش بکات، یان بە دەستی ئێمە (سزاتان بدات) دەجا چاوەڕوان بن، ئێمەش چاوەڕوانین ﴿٥٢﴾ بڵێ: بە خۆشحاڵیی یان بە ناخۆشحاڵیی، ببەخشن (ئەو ماڵ بەخشینە) لێتان وەرناگیرێ، چونکە بێگومان ئێوە کۆمەڵێکی لاڕێ بوون ﴿٥٣﴾ وە تەنیا ئەوەش ڕێگری ئەوە بوو کە ماڵ خەرج کردنەکانیان لێوەربگیرێ، کە بێبڕوابوون بە خواو بە پێغەمبەرەکەی، وە بەس بە تەنبەڵیی دەچنە نوێژێ، وە بە ناخۆشحاڵیی و ناچاریی نەبێ، ماڵ خەرج ناکەن ﴿٥٤﴾ تۆش بە سامان و منداڵەکانیان (با زۆریش بن) سەرسام مەبە، چونکە خوا تەنیا دەیەوێ بە هۆیانەوە، لە ژیانی دنیادا ئازاریان بدات، وە با کافرانەش گیانەکانیان دەربچن ﴿٥٥﴾ وە سوێند بە خوا دەخۆن کە ئەوانیش لە ئێوەن، وە مسۆگەربن ئەوان لە ئێوە نین، بەڵام کۆمەڵێکن زۆر دەترسن، (بۆیە ئەو درۆیەتان بۆ دەکەن) ﴿٥٦﴾ ئەگەر پەنایەك، یان شوێنێکی هەڵۆڵ، یان کون و کەلێنێکی تەنگەبەریان چنگ بکەوێ، بە پەلەپڕووزە خۆیانی تێ دەپەستێون ﴿٥٧﴾ وە لەوان کەسی وا هەیە، لەسەر سامان بەخشینەکان ڕەخنەت لێدەگرێ، ئنجا ئەگەر لێیان بەشیان بدرێ،

ڕازیین، وە ئەگەر بەشیان لێیان نەدرێ، یەکسەر تووڕەو پەست دەبن ﴿٥٨﴾ وە ئەگەر ئەوەیان پەسند کردبایەو، قەناعەتیان پێی هاتبایە، کە خواو پێغەمبەرەکەی پێیان داون، وە گوتبایان: خوامان بەسە، مسۆگەر خوا لە بەخششی خۆیو، پێغەمبەرەکەیشی پێمان دەدەن، ئێمە تەنیا ئارەزووی (پاداشتو بەخششی) لای خوا دەکەین، (بۆ ئەوان باشتر بوو) ﴿٥٩﴾ بە دڵنیایی یەوە: سامانە بەخشراوەکان (زەکات) تەنیا هی هەژارانو، نەدارانو، کار بۆ کردووەکان (سەرپەرشتیاران)و، دڵڕاگیراوانو، بۆ ئازادیی کۆیلانو، دانەوەی قەرزی قەرزدارانو، ئەوانەی لە پێناوی خوادا کاردەکەنو، ڕێبوارانن، ئەوە شتێکە لەلایەن خواوە پێویست کراوە، وە خوا زانای کارزانە ﴿٦٠﴾ وە لەو (مونافیقو دڵنەخۆش)انە کەسانێك هەن، کە ئازاری (دڵی) پێغەمبەر دەدەنو دەڵێن: ئەو هەر گوێیە (و هەموو شتێك لە هەموو کەس وەردەگرێ) بڵێ: گوێی چاکەیە بۆتان، بڕوای بە خوا هەیەو، بڕواداران بە ڕاست دادەنێ، (و متمانەی پێیان هەیە)، وە (مایەی) بەزەیی یە بۆ بڕوادارانتان، وە ئەوانەی ئازاری (دڵی) پێغەمبەری خوا دەدەن، سزاو ئازارێکی بە ئێشیان بۆ هەیە ﴿٦١﴾ سوێندتان بۆ بە خوا دەخۆن، تاکو ڕازییتان بکەن، ئنجا ئەگەر بڕوادار بوونایە، خواو پێغەمبەرەکەی شایستەتر بوون، ڕازییان بکەن ﴿٦٢﴾ ئایا نازانن کە هەر کەسێك دژایەتیی خواو پێغەمبەرەکەی بکات، بە دڵنیایی ئاگری دۆزەخی بۆ دانراوەو، بە هەمیشەیی تێیدا دەبێ، ئا ئەوە زەبوونیی و سەرشۆڕییەکی مەزنە ﴿٦٣﴾}.

شیكردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(ٱئْذَن لِّي): (أَذِنَ: اسْتَمَعَ)، وشەی (أَذِنَ) واتە: گوێی گرت، دەڵێ: (الإِذْنُ: الإِعْلَام بإِجَازَةِ الشيءِ وَالرُّخْصَةِ فِيهِ).

(إِذْن) بریتیە لە ئاگاداركردنەوە بە مۆڵەت دان بە شتێك، وە مۆڵەت دان پێی.

(وَلَا تَفْتِنِّىٓ): واتە: بەڵام بەسەر مەهێنە، گوناهبارم مەكە، (إِفْتَتَنَ فُلاناً: أَوْقَعَهُ فِي الفِتْنَةِ، أَي: البَلاءِ، أَوْ العَذَابِ، أَوْ الإِمْتِحَانِ).

دەگوترێ: (إِفْتَتَنَ فُلاناً)، واتە: فلانكەسی خستە نێو بەڵاوە، نێو گرفتارییەوە، نێو سزاو نێو تاقیكردنەوە.

(فَرِحُونَ): (الفَرَحُ: انْشِرَاحُ الصَّدْرِ بلَذَّةٍ عَاجِلَة، وَأَكْثَرُ مَا يَكُونُ ذَلِكَ فِي اللَّذَّاتِ البَدَنِية الدُّنيَوية).

(فرح) بریتیە لە گوشادبوونی سینە، بەهۆی خۆشییەكی بە پەلەی دنیاوە، كە بە زۆرییش بۆ ئەو لەززەتو خۆشییانە بەكاردەهێنرێ، كە هی جەستەن، لە دنیادا.

(مَوْلَىٰنَا): واتە: سەرپەرشتیارمان، خەم خۆرمان، (الوَلَايَة: النُّصْرَةُ، وَالوِلَايَة التدبير، وَالوَلِيّ وَالمَوْلَى، فَاعِلاً وَمَفْعُولاً).

(وَلَايَة) بە مانای سەرخستنو پشتگرتن دێ، (وِلَايَة)یش بە مانای سەرپەرشتیی كردنو كاربەڕێ كردن دێ، وشەی (وَلِي) و (مَوْلَى) هەم بە (فَاعِل) دێن، هەم بە (مَفْعُول) دێن، وە هەردوو وشەی (وَلِيّ) و (مَوْلَى) بە مانای مشوورخۆرو سەرپەرشتیارو، بە مانای مشوور لێخوراو سەرپەشتیی كراویش دێن.

(تَرَبَّصُونَ): (التَرَبّصُ: الإنْتِظَارُ بالشيءِ).

(تَرَبّصُ) ئەوەیە کە چاوەڕوانیی کەسێك بکەی شتێکی بەسەر بێ، یان شتێکی بۆ بێ.

(طَوْعًا): (الطوعُ: الإنْقِيادُ، وَيُضادُّهُ الكُرْهُ).

(طوع) بریتیە لە ملکەچیی یان پێخۆشبوون، پێچەوانەکەشی بریتیە لە پێناخۆش بوون،

(كَرْهًا): (الكَرْهُ وَالكُرْهُ، كَالضَّعْفِ وَالضُّعْفِ، وَقِيلَ الكُرْه خَارجِيٌّ والكُرْهُ ذاتي).

وشەی (كُرْه) و (كَرْه) وەك (ضَعْف) و (ضُعْف) هەردووکیان بە یەك مانا دێن، دیارە (كُرْه) و (كَرْه) واتە: پێ ناخۆش بوون، وە (ضَعْف) و (ضُعْف)یش واتە: بێهێزیی، وە هەندێکیش گوتوویانە: (كَره) واتە: لە دەرەوەی خۆت شتێکت لەسەر پێویست بکرێ کە پێت ناخۆشبێ، وە (كُرْه) ئەوەیە کە لە دڵی خۆتدا، شتێکت پێ ناخۆش بێ.

(كُسَالَىٰ): (جَمْعُ كسْلاَن، مِنْ كَسِلَ، والكَسَلُ المَصْدَرُ: التَّثَاقُلُ عَمَّا لاَ يَنبَغِي التثاقُلُ عَنْهُ).

(كسالى) کۆی (كَسْلان)ە، واتە: تەنبەڵ، بە کوردیی ئێمە دەڵێین: تەنبەڵ، تەوەزەل، لە (كَسِلَ)ەوە هاتوە، (كَسِلَ يَكْسَلُ كَسَلاً)، تەنبەڵیی کرد، تەنبەڵیی دەکات، تەنبەڵیی، دیارە (كَسَل) چاوگە، کە بریتیە لە قالب گرانیی کردنو تەنبەڵیی کردن لە شتێك، کە نابێ تەنبەڵیی تێدا بکرێو خاوەخاوی تێدا بکرێ.

(فَلَا تُعْجِبْكَ): واتە: با سەرسامت نەکات، (أَعْجَبَنِي كَذَا: رَاقَنِي) واتە: پێی سەرسام بووم، پێم گرنگ بوو.

دەگوترێ: (فُلاَنٌ مُعْجَب بنَفْسِهِ) واتە: فلان کەس خۆی پێ گرنگەو، بە خۆی سەرسامە.

(وَتَزْهَقَ أَنفُسُهُمْ): (زَهَقَتْ نَفْسُهُ: خَرَجَتْ مَعَ الأَسَفِ عَلَى الشيءِ).

(زَهَقَتْ نَفْسُهُ) واتە: ڕووحی دەرچوو، لەگەڵ خەفەت پێخواردن لە شتێكدا، یاخود بە زەحمەت ڕووحی دەرچوو.

(يَفْرَقُونَ): (الفَرَقُ: تَفَرُّق القَلْب مِنَ الخَوْفِ).

(فَرَق) لە (فَرْقَ)ەوە هاتوە، یانی: جیا كردنەوە، دەڵێ: ئەوەیە كە كەسێك دڵی بەش بەش بێ، پارچە پارچە بێ، لە ترسان.

(مَلْجَئًا): (لَجَأَ إِلى الشيءِ وَالمكانِ، لِجْأً وَلُجُوءاً: لاذَ إِلَيْهِ وَاعْتَصَمَ بِهِ).

پەنای بۆ ئەو شتە برد، یاخود پەنای بۆ ئەو شوێنە برد، یانی: (لاذَ إِلَيْهِ وَاعْتَصَمَ بِهِ)، پەنای پێ بردو خۆی پێ گرتەوە، (المَلْجَأُ: المَعْقِلُ وَالمَلاذُ) (مَلْجَأ) شوێنێكە كە ئینسان خۆی تێدا حەشار بدات، وە پەنای پێ بەرێ.

(مَغَارَاتٍ): (المَغَارُ وَالمَغَارَةُ وَالغَارُ: كَالْكَهْفُ فِي الجَبَلِ وَجَمْعُ الغَارِ: غِيْرَان).

(مغَار) و (مَغَارَة) و (غَار) وەك ئەشكەوتە لە چیا، یاخود بە شوێنێكی هەڵۆڵ و فراوان دەڵێن كە ئینسان تێیدا خۆی حەشار بدات، وە كۆی (غار) (غیران)ە، دیارە كە بریتیە لە قوڵتێك، یان قڵیشێك لە شاخێك، كە سەرەكەی داپۆشراو نەبێ، بەڵام (كهف) ئەوەیە كە سەرەكەی داپۆشراو بێ.

(مُدَّخَلًا): (المُدَّخَل: شبهُ الغَارِ يُدْخَلُ فِيهِ).

(مُدَّخَل) وەك (غَار)ە، (غَار) لە چیایە، قڵیشی بەردێك، شاخێك، هەڵۆڵێك، بەڵام (مُدَّخَل) لە زەوییە، لە دەشتاییە، بۆیە بە (سَرَب)یان لێكداوەتەوە، كونێك، كەلەبەرێك، كە ئینسان بە زەحمەت تێی بچێ.

(لَّوَلَّوْا۟ إِلَيْهِ): واتە: بە خێرایی بەرەو ئەو شوێنە دەچوون .

(وَلَّى إِلَيْه) واتە: ڕووی تێكرد، (وَلَّى عَنْهُ) واتە: پشتی تێكرد.

(يَجْمَحُونَ): (جَمَحَ: أَسْرَعَ، جَمَحَ الفَرَسُ يَجْمَحُ جَمْحاً: ... عَنْ أَمْرِ صَاحِبِه حَتَّى غَلَبَهُ).

(جَمَحَ) واتە: خێرایی کرد، دەگوترێ: (الفَرَسُ الجمُوح) ئەسپێکی چەمووش، یاخود ئەسپێکی سەرکێش، کە وا بکات خاوەنەکەی دەستەڵاتی بەسەریدا نەبێ‌و، لێی یاخیی بێ، ئەوانەش وەك ئەسپی سەرکێش، دەچوونە نێو ئەو حەشارگەیەوە، بۆ ئەوەی خۆیان بشارنەوە.

(يَلْمِزُكَ): (لَمَزَهُ: عَابَهُ) واتە: عەیبت لێ دەگرن، ڕەخنەت لێ دەگرن.

(يَسْخَطُونَ): (سَخِطَهُ وَسَخِطَ عَلَيْهِ، سَخَطاً وَسُخْطاً: كَرِهَهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ، وَلَمْ يرضَهُ).

(سَخِطَهُ وَسَخِطَ عَلَيْهِ) هەردووکیان دێ، واتە: هەم بۆخۆی تەعەددا دەکات، هەم بە (على)ش واتە: پێی ناخۆش بوو، لێی تووڕە بوو، وە لێی ڕازی نەبوو.

(حَسْبُنَا ٱللَّهُ): واتە: خوامان بەسە، (حَسْبُ: اسْمٌ بمَعْنَى كَافٍ، وَاسْم فعل: حَسْبُكَ كَذَا: اكتف به!).

(حَسْب) واتە: بەس، (حَسْبُكَ كَذَا) واتە: بەوەندە واز بێنە، ئەوەندەت بەسە، دەبێتە (اسم فعل)یش، بەڵام لە ئەسڵدا، ناوە بە مانای کافی.

(رَاغِبُونَ): (رَغِبَ فُلاَنٌ رَغباً وَرَغْبَةً وَرِغْبَةً: حَرَصَ عَلَى الشيءِ وَطَمِعَ فِيهِ).

دەگوترێ: فلان کەس ئارەزووی بۆ فلان شتە بوو، (رَغْبَةً ورِغْبَةُ ورَغَباً) هەموویان هاتوون، واتە: لەسەر ئەو شتە سوور بوو، وە تەماعی تێیدا هەبوو.

(لِلْفُقَرَآءِ): (جَمْعُ فَقِيرٍ: المكْسُورِ الفِقَارِ، مَنْ لاَ يَمْلِكُ إِلاَّ أَقَلَّ القُوتِ).

(فقراء) کۆی (فقیر)ە، کە بە کەسێك دەگوترێ: کە فەقەرەی پشتی شکابێ، یاخود بە کەسێك دەگوترێ: کە کەمترین بژیوی هەبێ، هێندەی هەبێ کە بەشی

نەکات، هەندێکیش دەڵێن: هەر هیچی نەبێ، کە ئەم مانایە ڕاستترە، وەك پێشتریش گوتوومانە.

(وَٱلْمَسَـٰكِينِ): کۆی (مِسْكِين)ە، (مَنْ لَيْسَ عِنْدَهُ مَا يَكْفِي عِيالَهُ).

کەسێك کە هێندەی نەبێ بەشی ماڵو منداڵی بکات، شتێکی هەبێ، بەڵام بەشی ماڵو منداڵی نەکات، بەڵام (فقیر) ئەوەیە کە هیچی نەبێ.

(وَٱلْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ): واتە: دڵڕاگیراون، (أَلَّفَ) واتە: پێکیەوە نووساند.

(مؤَلَّف) واتە: پێکەوەنووسێنراو، بۆیە بە کتێب دەگوترێ: (مؤَلَّف) چونکە وشەکانو ڕستەکانی پێکەوە نووسێنراونو کتێبێکیان لێ پێکهاتوە، (أَلَّفَهُ: إسْتَمَالَهُ، الأُلْفَة: الإجْتِمَاعُ والإلتِئَام).

(أَلَّفَهُ) واتە: دڵی ڕاگرت، دڵی بەلای خۆی داهێنا، (الأُلْفَة) بریتیە لە کۆبوونەوەو پێکەوە گونجان.

(ٱلرِّقَابِ): کۆی (رقبة)یە، بە مانای مل دێ، بەڵام بە هەموو جەستەی ئینسان دەگوترێ، وە کاتی خۆی زیاتر بۆ ئەو کۆیلانە بەکارهاتوە، کە ویستراوە ئازاد بکرێن.

(وَٱلْغَـٰرِمِينَ): (الغَارِمُ: الَّذِي يَلْتَزِمُ مَا ضَمِنَهُ وَتَكَفَّلَ بِهِ، الغَرِيمُ: الدَّائِنُ وَالمَدِين).

(غَارِمُ) کەسێکە کە ماڵێکی وە ئەستۆ گرتوەو گرەنتی کردوە کە بیدات، واتە: مەرج نیە بۆ خۆی شتی قەرز کردبێ، بەڵام صوڵحێکی کردوە، کەوتۆتە نێوان دوو لایەنەوە، (غریم)یش هەم بە بابای قەرزدەر دەگوترێ، هەم بە بابای قەرزدار دەگوترێ.

(وَفِى سَبِيلِ ٱللَّهِ): واتە: لە ڕێی خوادا، بەڵام لێرەدا بە مانای هەموو ئەو شتانەی دێ، کە جێگای ڕەزامەندیی خوان، وە مایەی بەرژەوەندیی مسوڵمانانن، چ بۆ کاروباری دنیایان، چ بۆ کاروباری دینداریيان.

(وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِ): واتە: كوڕی ڕێگا، بەڵام لێرەدا بە مانای ڕێبوار دێ، كە هەمیشە بەڕێوەیە.

(أُذُنٌ): واتە: گوێ، كە كۆیەكەی (آذان)ە، (أُذن الجَارِحَةُ: مَنْ يَسْمَعُ مَقَال كُلّ أَحَد، يَسْتَوِي فِيهِ الوَاحِدِ والجَمْع والمذكر والمؤنث).

لە زمانی عەرەبییدا كە گوترا: فلان كەس گوێیە، مەبەست ئەوە نیە ئەو ئەندامەیە كە قسەی پێ دەبیستێ، بەڵكو مەبەست ئەوەیە زۆر دەبیستێ، وەك ئەگەر بڵێی فلان كەس چاوە، واتە: زۆر چاودێریی دەكات.

(هو أذن، وهي أذن، وهم أذن، وهنَّ أذن، وهما أذن)، واتە: نێرو مێو كۆو تاكو دووان، هەمووی (أذن)ی بۆ بەكاردێ.

(يُحَادِدِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ): (المُحادَّةُ: المُخَالَفة، وَكَذَا: التحادّ).

(مُحادَّةُ) واتە: بەربەرەكانێ، یان دژایەتیی، هەروەها (تحادّ)یش هەمان مانای هەیە.

(ٱلۡخِزۡيُ): (خَزِي: ذَلَّ وَهانَ: خَزِيَ خِزْياً، وَخَزِيَ خَزَايَة: إِسْتَحْيا).

(خَزِيَ خِزْياً) زەبوونو سەرشۆڕ بوو، بەڵام (خَزِيَ خَزَايَة) واتە: شەرمی كرد.

هـۆی هـاتنـە خـوارەوەی ئـایـەتـەكـان

١) هـۆی هـاتنە خـوارەوەی ئـەم ئـایـەتـە كـە دەفـەرموێ: ﴿وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ ٱئْذَن لِّي وَلَا تَفْتِنِّيٓ أَلَا فِي ٱلْفِتْنَةِ سَقَطُواْ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةُۢ بِٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٤٩﴾﴾.

﴿عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ يَقُولُ: يا جَدّ! هَلْ لَكَ فِي جِلادِ بَنِي الأَصْفَرِ؟ فَقَالَ: يا رَسُولَ اللهِ! أَوْ تَأْذَنُ لِي وَلاَ تَفْتِنِّي؟ فَإِنِّي رَجُلٌ أُحِبُّ النِّسَاءِ، وَإِنِّي أَخْشَى إِنْ رَأَيْتَ نِسَاءَ بَنِي الأَصْفَرِ أَنْ أُفْتَنَ! فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَهُوَ معْرِضٌ عَنْهُ: قَدْ أَذِنْتُ لَكَ، فَعند ذلك أنزل الله ﴿وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ ٱئْذَن لِّي﴾﴾ {أَخْرَجَهُ ابْنُ أَبِي حاتم فِي التفسير، برقم: (٩٦٠٠)، وقال الألباني إسناده حسن، وصحَّحَهُ مؤلِّفا: الإستيعاب في بيان الأسباب ج٢، ص٢٨١}.

واتـە: جابیری كوڕی عەبدوڵڵا خوا لێیان ڕازی بێ، دەڵێ گوێم لە پێغەمبەری خوا ﷺ بوو دەیفەرموو: ئەی جەد! ئامادەی بێی بۆ جەنگ كردن لـە دژی بەنی ئەصفەر[1]؟ جەد گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! مۆڵەتم دەدەی نەیەم؟ من پیاوێكم ژنم زۆر خۆشدەوێن، وە من مەترسییم هەیە كە ئافرەتانی بەنی ئەصفەرم بینی، تووشی گوناهێ ببم (بیانوو هێنانەوەیەكی چەند ساردو سڕو بێ تامەو ڕووی مەجلیسێی نیە) پێغەمبەری خواش بە ڕوو لێوەرگێڕانەوە فەرمووی: ئەوە مۆڵەتم دای.

بەوبۆنەوە ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە.

١) بە ڕۆمەكانیان گوتوە: بەنی ئەصفەر، لەبەرئەوەی عەرەبەكان لە چاو ئەوان ئەسمەر بوون، ئەوان زیاتر پرچ زەردو چاو شینو سپی بوون.

٢) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە كە دەفەرموێ: ﴿ وَمِنْهُم مَّن يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِن لَّمْ يُعْطَوْا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾ ﴾.

﴿عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: بَيْنَمَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ ﷺ، وَهُوَ يَقْسِمُ قَسْمًا، أَتَاهُ ذُو الْخُوَيْصِرَةِ، وَهُوَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ! اعْدِلْ فَقَالَ: وَيْلَكَ وَمَنْ يَعْدِلُ إِذَا لَم أَعْدِلْ، قَدْ خِبْتُ وَخَسِرْتُ إِنْ لَمْ أَكُنْ أَعْدِلُ، فَقَالَ عُمَرُ: يَا رَسُولَ اللهِ! ائْذَنْ لِي فِيهِ، فَأَضْرِبَ عُنُقَهُ، فَقَالَ: دَعْهُ، فَإِنَّ لَهُ أَصْحَابًا يَحْقِرُ أَحَدُكُمْ صَلاَتَهُ مَعَ صَلاَتِهِمْ، وَصِيَامَهُ مَعَ صِيَامِهِمْ، يَقْرَءُونَ الْقُرْآنَ، لاَ يُجَاوِزُ تَرَاقِيَهُمْ، يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ﴾ {أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ، بِرقم: (٣٤١٤)، وَمُسْلِمٌ، بِرقم: (١٠٦٤)، وَقَالَ مؤلفا (الإستيعاب) قلنا: ليس عندهما التصريح بسبب النزول، لكنه ثبت هذا التصريح في رواية النسائي في التفسير، برقم: (٢٤٠)، والطبري في جامع البيان، ج١٠، ص١٠٩، وعبد الرزاق في التفسير، ص٢٧٧ و ٢٨٨، وابن ابي حاتم في تفسيره برقم: (١٠٣٤)}.

واتە: ئەبو سەعیدی خودریی خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: ئێمە لە كاتێكدا لە خزمەت پێغەمبەری خوادا بووین، سامانوماڵێكی دابەش دەكرد (پیاوێك ناوی) {ذُو الْخُوَيْصِرَةِ} بوو، لە هۆزی بەنی تەمیم، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! دادگەر بە، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: بێ قەزا بی، یان وای بۆ تۆ، ئەگەر من دادگەر نەبم، كێ دادگەر دەبێ؟ من پەشێمانو زیانبەخشم، ئەگەر دادگەر نەبم، عومەر گوتی: مۆڵەتم بدە با لە گەردنی بدەم، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: لێی گەڕێ، ئەوە چەند هاوەڵێكی هەن، {واتە: دوایی دێن، بە پێی میزاجو مەشرەبی ئەم پیاوەن، تەنانەت ڕەخنە لە پێغەمبەریش دەگرن، بیروڕای كەسیان پێ چاك نیە، غەیری خۆیان، زۆر لە خۆڕازییو خۆپەسندن، ئنجا وەسفیان دەكات} دەفەرموێ: یەكێك لە ئێوە نوێژی خۆی لەچاو نوێژی ئەوان پێ كەمە، وە ڕۆژووگرتنی خۆی لەچاو ڕۆژوو گرتنی ئەوان پێ كەمە، وە قورئان دەخوێنن، بەڵام لە گەروویان ئاودیو نابێ، {واتە: دەیخوێنن، بەڵام تێگەیشتنی لەگەڵدا نیە،

یاخود دەیخوێنن، بەڵام لەززەت لێکردنی لەگەڵدا نیە} لە ئایین دەردەچن، وەك چۆن تیر لە نێچیر دەردەچێ.

کاتی خۆی کە تیریان بە هێزێکی زۆر لە نێچیر داوە، لەم سەریان داوە لەوسەری دەرچووە، ئنجا لە درێژەی فەرموودەکەدا باس دەکات، دەفەرموێ: دوایی کابرا کە تەماشا دەکات تیرەکە نە بە نووکەکەیەوە، نە بە ڕیشەکەیەوە، هیچ شوێنەوارێکی خوێنی پێوە نیە، واتە: ئەوانیش لە ئایین دەردەچن، هیچ ئایینیان پێوە نامێنێ.

٣) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە کە دەفەرموێ: ﴿ وَمِنْهُمُ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱلنَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مِنكُمْ وَٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ ٱللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦١﴾ ﴾.

﴿عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ نَبْتَلُ بْنُ الحارِثِ يَأْتِي رَسُولَ اللهِ ﷺ فَيَجْلِسُ إِلَيْهِ فَيَسْمَعُ مِنْهُ، ثُمَّ يَنقُلُ حَدِيثَهُ إِلى المُنافِقِينَ، وَهُوَ الَّذِي قَالَ لَهُمْ: إِنَّمَا مُحَمَّدٌ أُذُنٌ، مَنْ حَدَّثَهُ شَيْئاً، صَدَّقَهُ، فَأَنْزَلَ اللهُ فِيهِ: ﴿ وَمِنْهُمُ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱلنَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ ﴾﴾{أخرجه إبنُ إسْحاق كما في (الدر المنثور)، ج٤، ص٢٢٧، وإبن أبي حاتم في تفسيره، ج٦، ص١٨٢٦، لباب النقول ج١، ص١١٥، وقال مؤلفا الإستيعاب: سنده ضعيف، ج٢، ص٢٨٦}.

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لێیان ڕازی دەبێ، دەڵێ: نەبتەلی کوڕی حارث دەهاتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ دادەنیشت، گوێی بۆ دەگرت، دوایی قسەکانی دەگواستنەوە، بۆ لای دەغەڵو مونافیقەکان، وە ئەو بوو کە گوتی: موحەممەد هەر گوێیە؟ هەر کەسێك قسەی بۆ بکات بە ڕاستی دادەنێ، دەربارەی وی ئەم ئایەتە هاتە خوار: ﴿ وَمِنْهُمُ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱلنَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ ﴾.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ لەم پازدە ئایەتەدا ـ وەك پێشتریش ئاماژەمان پێکرد ـ تیشکی زۆر دەخاتە سەر موونافیقو دڵنەخۆشەکان، دیارە هەڵوێستەکانیان زیاتر پەیوەستن بە حاڵەتی جەنگو ئاشتییو، حاڵەتی بەخشینو نەبەخشین، وە شێوازی هەڵسوکەوتیان لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ، کە دیارە کۆمەڵی مسوڵمان چ لە حاڵەتی جەنگو ئاشتیی دا، چ لە حاڵەتی گوێڕایەڵییدا، لە حاڵەتی بەخشیندا، لە گشت بوارەکانی ئابووریی، کۆمەڵایەتیی، وە هەڵسوکەوت لەگەڵ قیادەی خۆیدا، ئەگەر ئەو قیادەیە پێغەمبەر ﷺ بێ، یان کەسانێك بن، کە بە ڕێی پێغەمبەر ﷺدا دەڕۆن، لە هەموو ئەو حاڵەتانەدا، خەڵکی مسوڵمان، پابەندە بە قورئانو سوننەتەوە، وە ڕازاوەیە بە ئاکارە بەرزو جوانەکان.

سەرەتا دەفەرموێ: ﴿وَمِنۡهُم مَّن يَقُولُ ٱئۡذَن لِّي وَلَا تَفۡتِنِّيٓ﴾، بۆچی ناوی نەهێناون فەرموویەتی: (وَمِنۡهُم) وە لەوان؟! چونکە بە پێی سیاق دەزانرێ کە مەبەست پێی ئەوانەیە کە پێشتر باسی کردوون، کە بریتین: لە موونافیقو دڵنەخۆشو دەغەڵەکان، دەفەرموێ: کەسی وایان تێدایە دەڵێ: مۆڵەتم بدەو تووشی بەڵاو گرفتارییو تاقیکردنەوەو گوناهم مەکە.

ئنجا ئەمە وەك دوایی باسی دەکەین، سێ چوار واتایان دەگرێتەوە، هەرچەندە هۆی هاتنە خوارەکەی دەربارەی جەددی کوڕی قەیسە، ئەو بە نموونە هێنراوەتەوە، بەڵام وەك هەمیشە گوتوومانە: (إِنَّ خُصُوصَ السَّبَبِ لاَ يَمْنَعُ شُمُولَ المعْنَى)، واتە: ئەوە کە هۆیەکەی تایبەتە، ڕێگر نابێ لەبەردەم گشتگیریی ماناکەیدا، گرنگ ئەوەیە کەسانێك هەبوون لە نێو موونافیقو دڵنەخۆشەکان دا، ویستوویانە بە بیانووو پاساوی بێجێ، خۆیان لە جەنگو جیهاد دەرباز بکەن.

هەیانە کە دەڵێ: مۆڵەتم بدەو تووشی تاقیکردنەوەیەکم مەکە، کە لێی دەرنەچمو، تووشی گوناح ببم، ﴿أَلَا فِي ٱلۡفِتۡنَةِ سَقَطُواْ﴾، ئاگاداربن! ئەوانە کەوتوونەتە نێو

گرفتاریی‌و گوناهەوە، وە ﴿وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةُۢ بِٱلۡكَٰفِرِينَ ٤٩﴾، وە بێگومان دۆزەخ دەورەدەری کافرانەو ئابلووقەی داون‌و لێی دەرباز نابن.

﴿إِن تُصِبۡكَ حَسَنَةٞ تَسُؤۡهُمۡ﴾، ئەگەر خۆشیی‌و چاکەیەکت تووش بێ، پێی ناڕەحەت دەبن‌و، پێیان ناخۆشە، ﴿وَإِن تُصِبۡكَ مُصِيبَةٞ يَقُولُواْ قَدۡ أَخَذۡنَآ أَمۡرَنَا مِن قَبۡلُ﴾، وە ئەگەر بەڵایەکت بەسەر بێ، دەڵێن: ئێمە پێشتر دووربینیی خۆمان وەرگرتبوو، پێشتر وریایی خۆمان کرد بوو، ﴿وَيَتَوَلَّواْ وَّهُمۡ فَرِحُونَ ٥٠﴾، وە پشتتان تێدەکەن‌و دەڕۆن، زۆر بە شادمانییەوە کە بۆ خۆیان ساغ‌و سەلامەتن، پێغەمبەر ﷺ‌و مسوڵمانان چییان بەسەر دێ، با بەسەریان بێ، ئاوا خۆ پەرست‌و (أناني)ن!.

﴿قُل لَّن يُصِيبَنَآ إِلَّا مَا كَتَبَ ٱللَّهُ لَنَا هُوَ مَوۡلَىٰنَا﴾، پێیان بڵێ: هیچ شتێکمان تووش نایەت، مەگەر ئەوەی خوا بۆی بڕیار دابێ، هەر شتێکیشمان بۆ بڕیار بدات، بە خێرو قازانجمان تەواو دەبێ، جا ئەو شتە خۆشبێ، یان ناخۆش بێ، ﴿وَعَلَى ٱللَّهِ فَلۡيَتَوَكَّلِ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ٥١﴾، وە با بڕواداران تەنیا پشت بە خوا ببەستن.

﴿قُلۡ هَلۡ تَرَبَّصُونَ بِنَآ إِلَّآ إِحۡدَى ٱلۡحُسۡنَيَيۡنِ﴾، بڵێ: ئایا جگە لە یەکێك لە دوو شتە هەر چاکەکان، چی دیکە بۆ ئێمە چاوەڕێ دەکەن، {ئێمە یان شەهید دەبین، یان سەردەکەوین}، ﴿وَنَحۡنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمۡ أَن يُصِيبَكُمُ ٱللَّهُ بِعَذَابٖ مِّنۡ عِندِهِۦٓ أَوۡ بِأَيۡدِينَا﴾، وە ئێمەش بۆ ئێوە چاوەڕێ دەکەین، یان خوا لەلایەن خۆیەوە سزایەکتان بدات، لە دنیا یان لە دواڕۆژدا، یان بە دەستی ئێمە سزاتان بدات لە دنیادا، ﴿فَتَرَبَّصُوٓاْ إِنَّا مَعَكُم مُّتَرَبِّصُونَ ٥٢﴾، دەجا ئێوە چاوەڕێ بن، ئێمەش لەگەڵ

ئێوە چاوەڕێ دەبین، واتە: چاوەڕێ بن، کە ئەوەی ئێوە پێتان وایە بەسەرمان دێ، بەسەرمان بێ، وە ئێمەش چاوەڕێ دەکەین، کە ئەوەی ئێوە بەسەرتان دێ، بەسەرتان بێ.

﴿ قُلْ أَنفِقُواْ طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَّن يُتَقَبَّلَ مِنكُمْ إِنَّكُمْ كُنتُمْ قَوْمًا فَـٰسِقِينَ ﴿٥٣﴾ ﴾

بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: بڵێ: ماڵی خۆتان ببەخشن، {کە بە پێی سیاقی ئایەتەکان دەردەکەوێ، مەبەست پێی ماڵ بەخشینە، بۆ ئامادەکردنی سوپا بۆ جەنگی تەبووك، کە ئیسلام‌و مسوڵمانان زۆر پێویستییان بە هاوکاریی هەموو لایەك هەبووە، چونکە مسوڵمانان کەم دەست بوون، وە ئەو جەنگەش یەکەم بەرەنگاربوونەوە بووە، لەگەڵ ڕۆمەکاندا، وە کاتەکەشی زۆر گەرم‌و ناخۆش بووە، وە ڕێیەگەش زۆر دوور بووە، بۆیە پێویستییان بە خۆ ئامادەکردنی باش بووە}، ئنجا خوا دەفەرموێ: پێیان بڵێ: ماڵی خۆتان خەرج بکەن، بە خۆشحاڵیی، یان بە ناخۆشحاڵیی، لێتان قبووڵ ناکرێ، هەرگیز لێتان وەرناگیرێ، واتە: لە لای خواوە لێتان وەرناگیرێ‌و، پاداشتتان نادرێتەوە، بۆچی؟

دەفەرموێ: بێگومان ئێوە کۆمەڵێکی لاڕێ بوون، واتە: بە هۆی لاڕێ بوون‌و لادانتانەوە: لە حوکمی عەقڵ، لە حوکمی فیطرەت، لە حوکمی شەریعەت، بۆیە خوای دادگەر ئەو کردەوە چاکانەتان کە بەڕواڵەت چاکن، بەڵام مەبەستتان پێیان ڕەزامەندیی خوا نیە، لێتان وەرناگرێ.

ئنجا خوای دادگەر دێتە سەر باسی هۆکاری وەرنەگیرانی کردەوە باشەکانیان، دەفەرموێ: ﴿ وَمَا مَنَعَهُمْ أَن تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَـٰتُهُمْ ﴾ هیچ شتێکیش نەبوو بە ڕێگری ئەوەی، کە کردەوەکانیان لێ وەربگیرێ‌و پاداشتیان بدرێتەوە، لە لایەن خوای کارزانەوە، ئەوە نەبێ کە ئەوان ئەو چوار سیفەتەیان تێدا بوون: ﴿ إِلَّآ أَنَّهُمْ كَفَرُواْ بِٱللَّهِ وَبِرَسُولِهِۦ وَلَا يَأْتُونَ ٱلصَّلَوٰةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَىٰ وَلَا يُنفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَـٰرِهُونَ ﴿٥٤﴾ ﴾.

١ - بێبڕوا بوون بە خوا {خوایان دەناسی، بەڵام ئیمانیان بە خوا نەبوو، چونکە ئیمان بە خوا جیایە، لە خوا ناسین، ئیمان بە خوا، ئەوەیە کە بە عەقڵ دەرك بە هەموو ئەو ڕاستییانە بکەی، کە خوا فەرمووونیو تێیان بگەی، پاشان بە دڵ پەسندیان بکەیو بە ڕاستیان بزانیو بۆیان ملکەچ بی، ئنجا بە زمان دانیان پێدابێنیو، دوایی بە ئەندامەکانی جەستەش جێبەجێیان بکەی}.

٢ - هەروەها بێبڕوا بوون بە ڕەوانە کراوی خواش، (کە موحەممەدە ﷺ).

٣ - وە نەدەچوونە نوێژێ، مەگەر بە قالب گرانییو بە تەنبەڵیی.

٤ - وەماڵی خۆشیان خەرج ناکەن، مەگەر لە حاڵێکدا کە پێیان ناخۆشە، واتە: بە ناخۆشحاڵیی ماڵەکەیان دەبەخشن، بە ناچاریی، ئەگەرنا لە دڵەوە پێیان خۆش نیە، هەر کەسێکیش بە دڵ کردەوەیەك بۆ خوا نەکات، بێگومان خوای کارزان کردەوەکەی لێوەرناگرێ، واتە: پاداشتی ناداتەوە، ئەگەرنا لەوانە هەبووە کەسانێك ماڵو سامانی خۆیان بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ هێناوە، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ نەیناسیون، وە مسوڵمانان نەیانناسیون کە ئەوانە مونافیقن، دیارە ماڵەکەیان لێوەرگرتوون، کە وەك ڕواڵەتی شەرع، لێیان وەرگیراوە، بەڵام وەك لای خوای پەنهانزانو پاداشت دانەوەیان، لە ڕۆژی دوایی دا، کردەوەکانیان لەلای خوا قبووڵو پەسند نەبوون.

ئنجا بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرمویٚ: ﴿فَلَا تُعۡجِبۡكَ أَمۡوَٰلُهُمۡ وَلَآ أَوۡلَٰدُهُمۡ﴾، با ماڵو سامانەکانیان، وە منداڵەکانیان تۆ سەرسام نەکات، واتە: بە چاوی سەرسوڕمانو زۆر بە گەورەو بایەخدار تەماشاکردن، سەرنجی سەروەتو سامانو منداڵو خزمو خەڵكو دەوروبەریان مەدە، با زۆریش بن، ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُم بِهَا فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَتَزۡهَقَ أَنفُسُهُمۡ وَهُمۡ كَٰفِرُونَ ﴿٥٥﴾﴾، بێگومان ئەو سەروەتو سامانەی کە وەسەرێکیان ناوە، وە ئەو منداڵو کوڕو کچانەی کە هەیانن، خوا ﷻ تەنیا دەیەوێ لە ژیانی دنیادا بیانکاتە مایەی سزادانیان، دەیەوێ بەو ماڵو منداڵە، سزاو ئازاریان بدات، وە ڕووحەکانیان دەربچن، لە کاتێکدا کە بێبڕوان، واتە: تاکو

بە کافرییش بمرن، یانی: ئەو ماڵو سامانە، وە ئەو منداڵو کوڕو کچانەی کە هەیانن، بە ڕەحمەت نین، مایەی سزاو جەزرەبەی دنیاو، مایەی بە کافریی مردنیانن.

ئنجا دێتە سەر باسی هەڵوێستێکی دیکەیان: ﴿وَيَحۡلِفُونَ بِٱللَّهِ إِنَّهُمۡ لَمِنكُمۡ وَمَا هُم مِّنكُمۡ﴾.

واتە: وە ئەوانە سوێند بە خوا دەخۆن کە لە ئێوەن، واتە: مسوڵمانو، بڕوادارن، بە جەخت کردنەوەوە سوێندتان بۆ دەخۆن، بەڵام ئەوان لە ئێوە نین.

{دیارە بە ڕواڵەت لەوان بوون، لە یەك شاردا ژیاونو، مرۆڤ بوونو، خۆیان بە مسوڵمان داناوە، بەڵام یانی: لە ڕووی ئیمانو ئیعتیقادو، لە ڕووی بەندایەتییان بۆ خواوە، لە ئێوە نین}، ئەدی بۆچی سوێند دەخۆن، کە لە ئێوەن؟

﴿وَلَٰكِنَّهُمۡ قَوۡمٞ يَفۡرَقُونَ ٥٦﴾، بەڵام ئەوانە کۆمەڵێکن زۆر دەترسێن.

(يَفْرَقُون) جیاوازیی چییە، لەگەڵ (يَخافُون)دا؟ دەڵێ: (يَفْرَقُون) بریتییە لە ترسێك کە مرۆڤ خەریك بێ، دڵی پارچە پارچە بێ، لە (فَرْق)ەوە هاتوە، کە لێك جیاکردنەوەی دوو شتە.

ئنجا خوای زاناو شارەزا بە دڵو دەروون، ترسانەکەی ئەواتمان بۆ وێنا دەکات، دەفەرموێ: ﴿ لَوۡ يَجِدُونَ مَلۡجَـًٔا أَوۡ مَغَٰرَٰتٍ أَوۡ مُدَّخَلٗا لَّوَلَّوۡاْ إِلَيۡهِ وَهُمۡ يَجۡمَحُونَ ٥٧﴾، ئاشکرایە کەسێك بیەوێ خۆی بشارێتەوە، ئەگەر لە ئاوەدانییو شار بێ، دەبێ پەنایەك هەبێ، وەك قەڵایەك، کە خۆی تێدا حەشار بدات، وە ئەگەر لە چیا بێ، دەبێ کەلێنو قڵیشە شاخێك، یان ئەشکەوتێك هەبێ بچێتە نێوی، وە ئەگەر لە دەشتێ بێ، دەبێ کونو کەلەبەرێكو، شوێنێکی تەنگو تەسك هەبێ، خۆی تێپەستێ.

ئنجا خوا دەفەرموێ: ئەوانە ئەگەر پەنایەکیان دەست بکەوێ، یان شوێنێکی بن هەڵۆڵیان دەست بکەوێ، {وە هەندێك گوتوویانە: (مغارة) واتە: ئەشکەوت، هەندێکیش دەڵێن: مەرج نییە ئەشکەوت بێ، بەڵکو (مغارة) شوێنێکی هەڵۆڵەو،

مەرج نیە سەرەکەی گیرابێ}، یاخود گونو کەلەبەرێکی تەنگەبەریان چنگ بکەوێ: کە بە تۆبزیی خۆیانی تێپەستن، ئەگەر هەر کامێك لەوانەیان دەست بکەوتایە، چییان دەکرد؟ بەرەو ڕووی دەچوون، زۆر بە خێرایی، وەك چۆن ئەسپی سەرکێش دەڕواو ناگەڕێتەوە، ئاوا بە خێرایی بەرەو ئەو شوێنە دەچوون، بۆ ئەوەی خۆیانی تێدا پەنهان بکەن.

ئنجا ئایا بۆچیو لەچی دەترسان؟ دیارە لەوە دەترسان، کە عەیبو عاریان دەربکەوێ، ئەو حاڵەتی دەغەڵیو نیفاقەیان ئاشکراببێ، بۆیە ئەگەر هەر کامێك لەو شوێنانەیان دەست بکەوتایە، خۆیان تێدا حەشار دەدا.

ئنجا خوای زاناو توانا دێتە سەر هەڵوێستێکی دیکەیان، دەفەرموێ: ﴿ وَمِنْهُم مَّن يَلْمِزُكَ فِي ٱلصَّدَقَـٰتِ فَإِنْ أُعْطُواْ مِنْهَا رَضُواْ وَإِن لَّمْ يُعْطَوْاْ مِنْهَآ إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾ ﴾. وە لەوان (واتە: لە دڵ نەخۆشو مونافیقەکان) کەسانێك هەن، لە ماڵ بەخشینەکاندا (یاخود لە زەکات پێدانەکاندا)، ڕەخنەت لێ دەگرن، ئەگەر لەو ماڵی خێرو زەکاتانە، کە کۆکراونەتەوە بەشیان بدرێ، ئەوە ڕازی دەبنو پێیان خۆشە، وە ئەگەر پێیان نەدرێ، تووڕەو پەستو نارەحەت دەبن، ﴿ وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُواْ مَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَقَالُواْ حَسْبُنَا ٱللَّهُ سَيُؤْتِينَا ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ وَرَسُولُهُۥٓ إِنَّآ إِلَى ٱللَّهِ رَٰغِبُونَ ﴿٥٩﴾ ﴾، وە ئەگەر ئەوانە ئەوەیان پەسند کردبایە کە خوا ﷻ، وە پێغەمبەرەکەی ﷺ پێیان دەدەن، وە گوتبایان: خوامانە بەسە، لەمەودوا خوا لە بەخششی خۆی پێمان دەدا، وە پێغەمبەریش ﷺ (لەوەی لەبەر دەستیەتی) پێمان دەدا، ئێمە هەر بەرەو خوا ئارەزوو مەندین، ئارەزوومان لە پاداشتی لای خوایە، ئەو ڕزقە حەڵاڵەی کە لای خوایە، هەر چاومان لەوەیە، ئنجا وەڵام (جواب)ی (لو) لێرەدا قرتێنراوە، واتە: ئەگەر وایان کردبایە بە تەئکید بۆ وان باشتر بوو، سەربەرزانەتر بوو، لە دنیاو دوارۆژداو، لەلای خواو خەڵکی بۆ وان باشتر بوو، نەك ئاوا چاو ببڕنە هەر تەماعێك کە دێتە دەست، بێئەوەی کە شایستەی بن،

چونكە پێغەمبەری خوا ﷺ هەر شتێك كە هاتۆتە دەستی، بە تەئكید هیچ تەماعێكی خۆی تێیدا نەبووە، بەڵام بە پێی شایستەیی داویەتی بەو خەڵكە، ئنجا دیارە ئەوانە كەسانێك بوون، كە شایستە نەبوون، بەڵام هەر چاویان تێبڕیوە.

ئنجا خوا بەم بۆنەوە، دێتە سەر باسی چۆنیەتی دابەش كردنی (صدقات)، كە بە كۆدەنگیی هەموو زانایان لێرەدا مەبەست لە (صدقات) زەكاتە، بەڵام بە تەئكید وێڕای زەكات، صەدەقەش دەگرێتەوە، كە هەر ماڵێكە ڕاستگۆیانەو دڵسۆزانەو لەبەر خوا ببەخشرێ، دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلۡفُقَرَآءِ وَٱلۡمَسَٰكِينِ وَٱلۡعَٰمِلِينَ عَلَيۡهَا وَٱلۡمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمۡ وَفِي ٱلرِّقَابِ وَٱلۡغَٰرِمِينَ وَفِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِ﴾، بێگومان صەدەقەكان تەنیا بۆ ئەو (هەشت) جۆرە كەسانەن: بۆ هەژاران و، نەداران و، كۆكەرەو مشوورخۆرانی ئەو صەدەقەو زەكاتانەو، دڵ ڕاگیراوان، وە بۆ ئازادكردنی كۆیلەكان، وە دانەوەی قەرزی قەرزداران، وە لە ڕێی خوادا، {ئنجا جەنگ و جیهادە، بانگەوازە، هێنانەدی هەر بەرژەوەندییەكە، كە دینداریی و دنیاداریی مسوڵمانان پەكیان لەسەری كەوتوە}، وە ڕێبوار.

دیارە خوای كارزانی پەروەردگار ئەوانەشی كردوون بە دوو بەش، چونكە بەشێكیان بە (ل)ی (تملیک) باسیكردوون، واتە: دەدرێ بە خۆیان، بەشێكیشیان بە (فِي) هێناونی، واتە: لەواندا خەرج دەكرێ، وەك دوایی لە مەسەلە گرنگەكاندا زیاتر باسی دەكەین.

﴿فَرِيضَةٗ مِّنَ ٱللَّهِ﴾، ئەوە لەلایەن خواوە پێویست كراوە، ﴿وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ٦٠﴾، وە خوا زانای كارزانە، زانایە كە دەبێ ئەو ماڵ و سامانە، چۆن ببەخشرێ، وە كارزانە، بە كێی دەداو چەندی پێ دەدات، بە پێی ئەو شەریعەتە كە ناردوویەتی؟!

ئنجا دێتە سەر باسی بابەتێكی دیكە كە بریتی بووە، لەوە كە كاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ بە دڵ گەورەیی و بە لێبوردەیی بە ڕەوشت بەرزیی مامەڵەی لەگەڵدا كردوون، لەبەرئەوەی كە ناخی خۆیان پیس بووە، موخەننەت و خراپەكار بوون، ئەو جوامێریی و

دڵ گەورەیی و لێبوردەییەی پێغەمبەریان ﷺ بە شێوەیەکی خراپ وەسف کردوە، ﴿ وَمِنْهُمُ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱلنَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ ﴾، وە لەو دەغەڵ و منافیق و دڵنەخۆشانە هەیە کە ئازاری دڵی پێغەمبەر ﷺ دەدەن، بەهۆی چییەوە؟

یەکێك لە ئازارەکان ئەوە بوو دەیانگوت: ئەو هەر گوێیە، ئەوە لە زمانی عەرەبییدا هەیەو، لە کوردییشدا هەیە، دەگوترێ: (فلان کەس هەر گوێیە)، (أذن) ئەندام (جارحة)یە، تۆ کە کەسێکت بە گوێ چواند، واتە: ئەو کەسە زۆر زێدەڕۆیی دەکات، لەوەدا کە هەموو شتێك دەبیستێ، گوتوویانە: موحەممەد ﷺ هەر قسەیەکی بۆ بکرێ، دەیبیستێ، مەبەستیان ئەوە بوو کە گوێ پێنادات، چەندی ڕاستەو چەندی درۆیە، دیارە ئەوان وای لێ حاڵی بوون و، وایان خەیاڵ کردوە، کە لە ڕاستییدا وا نەبووە، بەڵکو پێغەمبەری خوا ﷺ لەبەر زێدە ڕەوشت بەرزیی و ڕەوشت جوانیی و سینگ فراوانیی و جوامێریی خۆی، گوێی بۆ هەموو کەسێك گرتوە، ئەگەرنا بێگومان هەموو کەسی بە ڕاست نەزانیوە.

بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنكُمْ ﴾، تۆ بڵێ: {پێغەمبەر ﷺ گوێی} چاکەیە بۆ ئێوە، {واتە: تەنیا چاکەکەتان لێوەردەگرێ}، بڕوای بە خوا هەیەو، بڕوادارانیش بە ڕاست دەزانێ، وە بەزەیی خوایە بۆ ئەوانەتان کە بڕوا دێنن.

چونکە ئەوانەی کە بڕوادار نین، بەهرەمەند نابن لە ڕەحمەت و بەزەیی خواو، لە پێغەمبەری خاتەم، چونکە ڕێزی ناگرن و بڕوای پێ ناهێنن، بەڵکو لەجیاتی ئەوە ئازاری دەدەن، ﴿وَٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ ٱللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦١﴾ ﴾، وە بێگومان ئەوانەی ئازاری پێغەمبەری خوا ﷺ دەدەن، ئازارێکی بە ئێش و ژانیان بۆ هەیە، چاوەڕێیان دەکات لە دۆزەخدا.

ئنجا دێتە سەر باسی هەڵوێستێکی دیکەیان، دەفەرموێ: ﴿يَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ ﴾، سوێند بە خوا دەخۆن بۆ ئێوە، تاکو ڕازییتان بکەن، بۆ وێنە:

گوتوویانە: ئێمەش دڵسۆزین، ئێمەش بە تەنگ ئیسلامەوەین، ئێمەش بڕوامان بە قورئانە، ئێمەش وەك ئێوەین، ئاوا بە پێی مەقام، ئەم جۆرە سوێندانەیان خواردوە، ﴿وَٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ أَحَقُّ أَن يُرۡضُوهُ إِن كَانُواْ مُؤۡمِنِينَ ﴿٦٣﴾﴾، بەڵام خواو پێغەمبەری خوا ﷺ شایستەتر بوون، کە ڕازییان بکەن، ئەگەر بڕوادار بوونایە، واتە: ئەگەر بڕوادار بوونایەو، ئاوا دڵسۆز بوونایە، دەبووایە لەگەڵ خوادا ڕاستیان کردبایە، بڕوایان بە خواو بە پێغەمبەرەکەی ﷺ هێنابایە، ئەو کاتە ئەو سوێندە درۆیەی بۆ ئێوەیان خواردوە، لە کۆڵیان دەبۆوە!

لە کۆتایی دا دەفەرموێ: ﴿ أَلَمۡ يَعۡلَمُوٓاْ أَنَّهُۥ مَن يُحَادِدِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَأَنَّ لَهُۥ نَارَ جَهَنَّمَ خَٰلِدٗا فِيهَا ﴾، ئایا نازانن، (دەبوو زانیبایان) کە هەر کەسێك دژایەتیی خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بکات، ئەوە بێگومان ئاگری دۆزەخی بۆ هەیە، ئنجا کەسێك نەبێتە خاوەنی هیچ شتێك، تەنیا ببێتە خاوەنی ئاگری دۆزەخ، کە بە هەمیشەیی تێیدا دەمێنێتەوە، ﴿ذَٰلِكَ ٱلۡخِزۡيُ ٱلۡعَظِيمُ ﴿٦٣﴾﴾، ئا ئەوە زەبوونیی‌و سەرشۆڕییەکی مەزنە، کە لە دوارۆژدا دێتە سەریان.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ ٱئْذَن لِّي وَلَا تَفْتِنِّيٓۚ أَلَا فِي ٱلْفِتْنَةِ سَقَطُواْۗ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةُۢ بِٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٤٩﴾﴾.

وە لەوان کەسی وا هەیە، {بە پێی سیاق دەزانرێ، کە مەبەست لەوان: دەغەڵو مونافیقەکانە}، دەڵێ: مۆڵەتم بدەو تووشی فیتنەم مەکە، ئاگاداربن! ئەوانە کەوتوونە نێو فیتنەوە.

واتە: نەك هەر خۆیان بپارێزن کە تووشی فیتنە نەبن، بەڵکو هەر کەوتوونە نێو چاڵی فیتنەوە، دیارە وشەی (فتنة) ـ وەك جاری دیکەش باسمان کردوە ـ لە قورئاندا بە پێی ئەو سیاقەی کە تێیدا هاتوە، ماناکەی دیاریی دەکرێ، ئەگەرنا ئەسڵی وشەی (فتنة) لە (فتن)ەوە هاتوە، (راغب الأصفهاني) دەڵێ: (أَصْلُ الفَتْنِ: إِدْخَالُ الذَّهَبِ النَّار، لِتَظهَرَ جَوْدَتُهُ مِنْ رَدَاءَتِهِ).

واتە: ئەسڵی وشەی (فِتنَة) لە (فَتْن)ەوە هاتوە، (فَتْن)یش ئەوەیە زێڕ بخەیە نێو ئاگر، بۆ ئەوەی چاك وخراپی لەیەك جیابێتەوە.

دوایی (فِتنَة) بە مانای هەر تاقیکردنەوەیەك هاتوە، دوایی بە مانای ئەنجامی تاقیکردنەوەکە هاتوە، وە هەندێك لە زانایان بە: کوفرو شیرکیان لێکداوەتەوە، وە هەندێك بە: گوناهیان لێکداوەتەوە، لێرەدا زیاتر وا پێدەچێ مانای گوناح بگەیەنێ، کە دەڵێ: ﴿ٱئْذَن لِّي وَلَا تَفْتِنِّيٓ﴾، مۆڵەتم بدە، با نەیەم بۆ جەنگو جیهاد، وە تووشی گوناهم مەکە، وە دوایی کە دەفەرموێ: ئەوان کەوتوونە نێو گوناهەوە، نەك هەر بترسێن کە تووشی ببن، بەڵکو هەر کەوتوونە نێو گوناهو تێیدا نوقم بوو ون، کە ئەمە سێ واتایان هەڵدەگرێ:

١ ـ هەندێك لەو دەغەڵانە گوتوویانە: ئەگەر ئێمە بێینە دەر بۆ جەنگو جیهاد، بەهۆی هاتنمان بۆ جەنگو جیهادەوە، وامان لێدێ دڵمان هەر لە لای ماڵو منداڵمان بێو تووشی نارەحەتیی بین، کەواتە: بەهۆی دووریمان لە ماڵو منداڵو خزمو کەسمانەوەو، بەهۆی جێهێشتنی نیشتیمانمانەوە تووشی گرفتارییمان مەکە!

٢ ـ واتە: مۆڵەتمان بدە، چونکە تۆ مۆڵەتمان بدەی یان نەدەی، ئێمە هەر نایەین، ئنجا کە مۆڵەتمان نەدەی، مانای وایە ئێمە دەکەوینە نێو گوناهەوە، چونکە تۆ مۆڵەتیشمان نەدەی، هەر نایەین، ئنجا کە سەر پێچییشمان کرد، تووشی گوناح دەبین، بۆیە تۆ تووشی گوناهمان مەکەو، داوامان لێ مەکە، بێینو وازمان لێ بێنە، با بۆخۆمان دابنیشین.

٣ ـ لە هۆی هاتنە خوارەوەکەشیدا باسمان کرد: کەسێك هەبوو لە سەرانی ئەهلی نیفاق، بە ناوی جەددی کوڕی قەیس، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو: ئەی جەدد! ئامادەی بێی بۆ جەنگ کردن، لە دژی بەنی ئەصفەر؟

ئەویش گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! مۆڵەتم دەدەی نەیەم، من پیاوێکم ژنم زۆر خۆشدەوێن، مەترسییم هەیە کە ئافرەتانی بەنی ئەصفەرم ببینین، تووشی گوناهێ ببم {بیانوو هێنانەوەیەکی چەند ساردو سڕو بێ تامەو ڕووی مەجلیسێی نیە} پێغەمبەری خواش بە ڕوو لێوەرگێڕانەوە فەرمووی: ئەوە مۆڵەتم دای، ئنجا بەم بۆنەوە، ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە.

هەڵبەتە لە یەك کاتدا هەر سێکیشیان دەگرێتەوە، چونکە لە ئایەتەکەدا هیچی دیاریی نەکردوە، وە هۆی هاتنە خوارەوە، جاری وایە یەکێك لە چەمکەکانی ئەو ئایەتە دەگەیەنێو، مەرج نیە تەواوی ماناکەی ڕۆشن بێ، لە هۆی هاتنە خوارەوەکەی دا.

خوا دەفەرموێ: ﴿أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ﴾، ئاگادار بن! ئێوە کەوتوونە نێو فیتنە، واتە: کەوتوونە نێو

بەڵاو گرفتاریی‌و ئازارو مەینەتیی، ئنجا دەگونجێ مەبەست پێی ئەوەبێ: کە ئەوانە کەوتوونە نێو فیتنەی شیرك‌و نیفاقەوە، یاخود پێش ئەو هەڵوێستەشیان، ئەوانە هەر لە چاڵی شیرك‌و نیفاقدا بوون، یاخود کەوتوونە نێو فیتنەی ناوو ناوبانگی خراپ‌و ئابڕووچوونیان، چونکە خەڵك هەموویان دەزانن کە ئەوانە درۆ دەکەن‌و، ئەو بڕوبیانووانەی کە دەیانهێننەوە، هەر مەبەستیان نەچوونە بۆ جەنگ‌و جیهاد، ئەگەرنا ڕاست ناکەن.

ئنجا کە ئەوە هەڵوێستیان بوو، خەڵك دەیانبوغزێنێ‌و، نەفرینیان لێ دەکات‌و، دوورییان لێ دەکات.

کەواتە: ئەوەی لێی ترساون، هەر هاتۆتە دی، بەڵێ لە نێو ماڵ‌و منداڵی خۆیاندا دانیشتوون، بەڵام لە نێو کۆمەڵگادا بوونەتە کەسانێکی بوغزێنراوو نەفرین لێکراوو ناپەسند.

ئنجا لێرەدا خوای بێ‌نیاز، دوو شتی بۆ فەرموو ون:

١) ﴿أَلَا فِي ٱلْفِتْنَةِ سَقَطُوا۟﴾، واتە: لە دنیادا ئەوانە کەوتوونە نێو فیتنەوە، کە بریتیە لەو سزاو ئازارەی دنیایی، کە لەو شتانەدا بەرجەستە دەبێ، کە باسمان کردن، بەتایبەت ناوزڕان‌و سومعە چوون‌و سووك بوون، لەلای خەڵك‌و، نیشانەی پرسیار لەسەر دانرانیان، کە بێگومان ئەوە جۆرێکە لە سزاو ئازار، وە ئەو ئایەتانەیان لەسەر هاتوونە خوار، کە بێگومان ئەو کاتە هاوەڵانی بەڕێز، بگرە ڕەنگە ژن‌و منداڵەکانیشیان، زانیبیان: فلان مونافیق کام ئایەتە دەیگرێتەوە؟ فلان مونافیق کام ئایەتە دەیگرێتەوە؟ کە ئەوەش عەیبەیەکی گەورەیە، بەسەریان هاتوە، وەك چۆن ئێمەش ئێستا ئەگەر باش لە قورئان تێبگەین‌و، چاك سەرنجی کۆمەڵگاکەی خۆمان بدەین‌و تەماشای کەسایەتییەکان بکەین، تەماشای لایەن‌و پێکهاتەکان بکەین، دەتوانین بڵێین: ئەم ئایەتە فلانە کەس دەگرێتەوە، ئەم ئایەتە فلان هەڵوێست‌و فلان ڕەفتارەی فلان کەس دەگرێتەوە.

٢) بە نسبەت سزای دواڕۆژیشیانەوە، دەفەرموێ: ﴿وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌۢ بِٱلْكَـٰفِرِينَ﴾، بێگومان دۆزەخ دەورە دەری کافرانە.

مەسەلەی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿ إِن تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِن تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُواْ قَدْ أَخَذْنَا أَمْرَنَا مِن قَبْلُ وَيَتَوَلَّواْ وَّهُمْ فَرِحُونَ ﴿٥٠﴾ ﴾.

ئەگەر تۆ چاکەیەك‌و خۆشییەکت تووش بێ، ئەوان ناڕەحەت دەکات، وە ئەگەر بەڵایەکت بەسەربێ، ئەوان دەڵێن: ئێمە پێشتر وریایی خۆمان وەرگرتبوو، دووربینییمان لە کاری خۆمان دا کردبوو، وە پشتتان تێدەکەن‌و دەڕۆن‌و زۆر شادمان‌و خۆشحاڵیشن.

(حسنة) لێرەدا بریتییە لە هەر پێشهاتێك کە بۆ هەر کەسێك بێتە پێشێ‌و پێی خۆشبێ‌و بۆی چاك بێ، کە لێرە مەبەست پێی سەرکەوتن‌و دەستکەوتە.

(مصیبة)یش لە (أصابَ)ەوە هاتوە، (أصابَ) واتە: تووشی بوو، بەسەری هات، پێی کەوت، کە لە زماندا تایبەت کراوە بەو شتەوە، کە بەسەر ئینسان دێ‌و، پێی ناڕەحەت دەبێ.

دەربارەی وشەی (أَمْر) کە دەفەرموێ: ﴿يَقُولُواْ قَدْ أَخَذْنَا أَمْرَنَا مِن قَبْلُ ﴾، دەڵێ: (الأَمْرُ: الحال المُهِمُّ صَاحِبَه).

(أَمْر) بریتییە لە هەر حاڵێك شتێك کە خاوەنەکەی گرنگیی پێدەدات، دیارە وشەی (أَمْر) نەزانراو (مُبْهَم)ە، ماناکەی دیار نییەو، زۆر شت دەگرێتەوە، دەڵێن: کاری خۆمان بە وریایی گرتبوو، واتە: ئێمە پێشتر خۆمان بۆ ئەو کارە ئامادە کردبوو، دووربینییمان کرد، بۆیە تووشی ئەم بەڵایە نەبووین!

پێیان وا بووە، ئەگەر بچن بۆ جەنگ‌و جیهاد، ئنجا چ برینداربن، چ بکوژرێن، چ ماڵ‌و سامان سەرف بکەن، چ تووشی ئازار ببن، پێیان بەڵا بووە، گوتوویانە: ئێمە هێندە عاقڵ بووین، دووربینییمان کردوەو تووشی ئەم بەڵایە نەبووین!

هەڵبەتە ئێستاش لە نێو مسوڵمانانـدا کەسانێك هەن، کە کاتێك مسوڵمانێك تووشی گرتن دێ، تووشی ئازار دێ، تووشی نان بڕان دێ، تووشی کوژران‌و بریندار بوون‌و، کۆچ‌و کۆچبار دێ، لەسەر خوا، دەڵێن: دەبا هەڵیگرێتەوە، بۆ خۆی عاقڵ نەبوو! پێیان وایە عاقڵ ئەو کەسەیە کە هەمیشە لای سەلامەتیی بگرێ، نازانن کە عاقڵ ئەو کەسەیە کە لەگەڵ شەریعەتی خوادا بێ، عاقڵ ئەو کەسەیە کە لەگەڵ بەرژەوەندیی ئیسلام‌و مسوڵمانان دابێ، با لەسەر ئەو بەرژەوەندییە تووشی ناڕەحەتییش ببێ، ئەگەرنا عەقڵی سەلامەتیی، هەموو کەس دەیزانێ‌و دەیتوانێ، بەڵام بە دڵنیاییی ئەوە عاقڵیی نییە، عاقڵیی ئەوەیە کە تۆ فەرمانی خوا جێبەجێ بکەی‌و، بەندایەتیی خۆت بۆ خوا، لە ژیانی دنیادا، بەرجەستە بکەی.

مەسەلەی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ قُل لَّن يُصِيبَنَآ إِلَّا مَا كَتَبَ ٱللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَىٰنَا ۚ وَعَلَى ٱللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ ﴾.

بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: تۆ پێیان بڵێ: بێگومان تووشمان نایەت‌و، بەسەرمان نایەت، مەگەر ئەوەی خوا بۆی نووسیووین، وە خوا سەرپەرشتیاری ئێمەیە.

کەواتە: ئەو هەر شتێکی بۆ بڕیار دابێن‌و بەسەرمان بێ، دیارە لە خێرو بەرژەوەندیی ئێمە دایە، با ناخۆشیش بێ، بە ڕواڵەت، وە با بڕواداران تەنیا پشت بە خوا ببەستن.

دیارە وشەی (لَنْ) بۆ جەخت کردنەوەیە، واتە: هەرگیز، کەواتە: ﴿ قُل لَّن يُصِيبَنَآ إِلَّا مَا كَتَبَ ٱللَّهُ لَنَا ﴾، یانی: هەرگیز تووشمان نایەت، مەگەر ئەوەی خوا بۆی نووسیووین، واتە: هەر شتێکمان بەسەردێ، دیارە پێشتر ئەوە لە زانیاریی خوادا هەبووە، وە بڕیاری خوای لەسەر بووە.

وشەی (مولى) بە مانای سەرپەرشتیار دێ، وە بە مانای مشوورخۆر دێ، وە بە مانای نیزیك دێ، وە بە مانای خۆشویست (محِبّ) دێ، ئنجا مادام خواش سەرپەرشتیارو دۆست‌و نیزیك‌و خۆشویستی ئێمە بێ، دیارە هەر شتێك لە لای ئەوەوە بۆ ئێمە بێ، بۆ ئێمە خێرو خۆشیی‌و قازانجە، ئەگەر چی لە دنیادا،

ناخۆشیی‌و ئازاریشی تێدابێ، بەڵام لە دوارۆژدا هەمووی پاداشتە، واتە: ئێمە دەربەست نین، لەم دنیایەدا هەر شتێکمان بەسەربێ: بە زانیاریی خوایەو، بە بڕیاری خوایە، وەك خوا ﷻ فەرموویەتی: ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ مَوۡلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَأَنَّ ٱلۡكَٰفِرِينَ لَا مَوۡلَىٰ لَهُمۡ ۝١١﴾ محمد، واتە: خوا سەرپەشتیارو دۆستو نیزیكو خۆشەویستی بڕوادارانەو، ئەوانەی بێبڕوان، هیچ سەرپەرشتیارێكیان نیە.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿وَعَلَى ٱللَّهِ فَلۡيَتَوَكَّلِ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ﴾، وە با بڕواداران جگە لە خوا پشت بە كەسی دیكە(و بە هیچ شتێكی دیكە) نەبەستن، با پشتیان تەنیا بە خوا قایم بێ، خوایەك كە بەو جۆرە بۆ بڕواداران، ئەوەی كە لە بەرژەوەندیی دوارۆژیان دا نەبێ، بەسەریان ناهێنێ، چونكە لە دۆست وا چاوەڕوان دەكرێ، جگە لە چاكە، بەسەر دۆستەكەی نەهێنێ!

بەڵام بێگومان چەمكی چاكەو خۆشیی‌و بەختەوەریی، لە ڕوانگەی ئیماندارەوە، ئەوەنیە كە هەمیشە لە ئیسراحەتو خۆشیی دابێ، بۆ وێنە: شەهیدیی، كە دوای پێغەمبەرایەتیی‌و زۆرڕاستیی (صديقية) بەرزترین پلەیە، دیارە بەهۆی جەنگ‌و جیهادەوە، بەدەست دێ، وە خوای بەرزیش ناوی لێناوە: هەڵبژاردن، وەك دەفەرموێ: ﴿وَيَتَّخِذَ مِنكُمۡ شُهَدَآءَ ۝١٤٠﴾ آل عمران، خوا دەیەوێ شەهیدانتان لە نێودا هەڵبژێرێ، كە دیارە بە هۆی جەنگ‌و جیهادو گیان فیداییشەوە، ئەو پلە بە دەست دێ.

كەواتە: كوژران لە ڕێی خوادا، وەك ڕواڵەتی دنیایی ناخۆشە، بەڵام لەلای خوای پەروەردگارو، بە تەرازووو پێوەری قیامەت، پلەیەكی زۆر گەورەیە.

مەسەلەی چوارەم: كە دەفەرموێ: ﴿قُلۡ هَلۡ تَرَبَّصُونَ بِنَآ إِلَّآ إِحۡدَى ٱلۡحُسۡنَيَيۡنِۖ وَنَحۡنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمۡ أَن يُصِيبَكُمُ ٱللَّهُ بِعَذَابٖ مِّنۡ عِندِهِۦٓ أَوۡ بِأَيۡدِينَاۖ فَتَرَبَّصُوٓاْ إِنَّا مَعَكُم مُّتَرَبِّصُونَ ۝٥٢﴾.

بڵـێ: ئـایـا جگـە لـە یـەكـێك لـە دوو شتــە هـەرە چاكـەكـان، چـی دیكـە لـە ئێمـە چـاوەڕێ دەكـەن، كـە بەسـەرمان بـێ، وە ئێمەش بۆ ئێوە چاوەڕێ دەكـەین: كـە یـان خـوا لـەلایـەن خـۆیـەوە، ئـازارو سـزاتــان بـۆ بنێـرێ، یـاخـود بـە دەستـی ئێمـە، {دوای ئـەوەی كـە كوفرەكـەتـان ئـاشـكرا دەكـەن‌و، دژایـەتـیـی ئیسـلام‌و مسوڵمانــان دەكـەن، مسوڵمـانـانیش سزاتـان دەدەن}، ئـێـوە چاوەڕێ بن، وە ئێمەش چاوەڕێـیـن، واتـە: ئێوە چـاوەڕێ بـن، بـزانـن ئێمـە چـیمان بەسـەر دێ؟ كـە یـەكـێك لـەو دوو شـتـە چاكانەیە، ئێمەش چاوەڕێ دەبین بزانین ئێـوە چیتـان بەســەر دێ؟ كـە بـە تـەئكیـد یـەكـێـك لـەو دوو شـتـە خراپـانەیـە.

لێرەدا كە خـوا دەفـەرموێ: ﴿ قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَآ ﴾، بڵـێ: ئایا چی لـە ئێمە چاوەڕێ دەكەن، دەڵێ: (الإستفهـام: هُنا مُستَعمل في النفي وهو توبيخ) واتە: لێرەدا پرسیاركردنەكە بەمانای لابردن (نفي) بەكارهێنراوە، بـەڵام مانـای سەرزەنشـتكردنە، بەچی دەزانیـن؟

لە سۆنگەی ئەوەوە كە ئەوەی لەگەڵ هـەڵاواردن (إستثنـاء)دا هـاتوە، وە مەبەسـت پێی سەرزەنشت كردنیانـە، ﴿ قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَآ إِلَّآ إِحْدَى ٱلْحُسْنَيَيْنِ ﴾، بڵێ: ئـایا چی لە ئێمە چاوەڕێ دەكەن، چییمان بۆ چاوەڕێ دەكەن، جگـە لـە یەكـێك لـە دوو شــتـە هـەرە چاكـەكـان؟!.

دەڵــێ: (التـَرَبّص: إِنْتظـار حصُولُ شَـيءٍ مَرْغُـوبٌ حصُوله، وَأَكْثـر اسْـتعْمَاله، أَنْ يَكُون انْتِظارَ حصُول شيء لغَيْرِ المُنْتَظِر).

(تَرَبّـص) بریتیە لە چاوەڕێ كردنی شتێكی ویسـتـراوو ئـارەزووكـراو كـە پەیدابـێ، بـەڵام بە زۆریی بۆ ئـەوە بەكاردێ، كـە لایەنێك چاوەڕێ بێ بەرانبەرەكەی شـتـەكـەی بۆ بێتـە پێش، نەك خـۆی.

ئنجا كە دەفەرموێ : ﴿إِحْدَى ٱلْحُسْنَيَيْنِ ﴾، دیارە (إِحْدَى) (مُؤَنَّث)ی (أَحَد)ە، وە (حُسْنَى)ش (مُؤَنَّث)ی (أَحْسَن)ە، (أَحْسَن)، واتە: هەرەباش، باشترین، (حُسْنَى)ش، هەر بە مانای هەرەباش دێ، بەڵام بە باری مێینەی مەجازیی دا، لە جیاتی بفـەرموێ:

(واحد الحسنين، أو أحد الحسنين)، فەرموویەتی: (إحدى الحُسنيين)، ئەگەر بە (مذكّر) بووایە، وای دەفەرموو.

زۆربەی توێژەرەوانی قورئان گوتوویانە: ئەو دوو شتە هەرەباشە بریتین لە: سەرکەوتنو شەهید بوون (النصر والشهادة).

هەڵبەتە لە ئایەتەکەدا دیاریی نەکراوە، کە ئەو دوو شتە هەرە باشە چین؟

بۆیە دەگونجێ ئەو دوو شتانە بن، وە دەگونجێ دوو شتی دیکە بن، دەشگونجێ یەکێ لەو دوو شتانەو، شتێکی دیکە بێ، گرنگ ئەوەیە ئینسانی بڕوادار، هەمیشە لە نێوان دوو شتی هەرەباش دایە، هەرگیز لە نێوان قازانجو زەرەردا نیە، بەڵکو لە نێوان چاكو چاكتردایە، یاخود لە نێوان چاكترو چاكتر دایە، مادام لەسەر ڕێی خوابێ، بەتایبەتی لە جەنگ جیهاددا گوتوویانە: یان سەردەکەوینو دەستکەوت بەدەست دێنین، یان شەهید دەبینو بەهەشت بەدەست دێنین، بۆیە زانایان وایان لێکداوەتەوە، ئەگەرنا ئایەتەکە دیاریی نەکردوون، وە لە ڕاستییشدا ئەو دوو شتە زۆر چاكن، یەك لە یەکدی چاکترن: بۆ دنیا ئەگەر مسوڵمانان سەربکەونو دەستەڵاتیان هەبێ بەسەر ئەهلی کوفرداو نەهێڵن زوڵمو ستەم بکەنو، خراپەکاریی بکەن، ئەوە شتێکی زۆر باشە.

وە بۆ دوارۆژیش بێگومان باشترین شتێك کە ئینسان پێی بچێتەوە خزمەتی خوای پەروەردگار، ئەوەیە کە بە بەرگی سوورەوە بچێتەوە خزمەت خوای باڵادەستو، بڵێ: خوایە! ئەوە من سەلماندم کە تۆو دینی تۆم، لە خۆمو لە ژیانی خۆم، خۆشتر ویستوە، ئەوەش بەڵگە کە من لە ڕێی تۆدا خوێنی خۆم ڕشتوەو ژیانی خۆم بەخشیوە، بۆ قیامەت هیچ شتێك لەوە باشتر نیە.

کە دەفەرموێ: ﴿وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَن يُصِيبَكُمُ ٱللَّهُ بِعَذَابٍ مِّنْ عِندِهِۦٓ أَوْ بِأَيْدِينَا﴾، {ئێوە یەکێك لە دوو شتە هەرە چاکەکان بۆ ئێمە چاوەڕێ دەکەن}، ئێمەش لە بەرانبەردا یەکێك لە دوو شتە هەرە خراپەکان بۆ ئێوە چاوەڕێ دەکەین: کە خوا تووشی سزاو ئازارێکتان بکات لەلایەن خۆیەوە، یان بەدەستی ئێمە، سزاتان بدات، دیارە بەدەستی ئیمانداران، دوای ئەوەی کوفرەکەیان

ئاشکرا دەکەن، وە سەنگەر لە ئیسلام دەگرن‌و، بە ئاشکرا دژایەتیی ئیسلام‌و موسوڵمانان دەکەن، ئەوکاتە موسوڵمانان دەستیان کراوە دەبێ، لە بەرانبەریاندا، ئەگەرنا موونافیقەکان تاکو لە حاڵەتی نیفاقدا بوون، بە پێی سوننەت، پێغەمبەری خوا ﷺ هەر مودارای لەگەڵدا کردوون، بەڵام بەتەئکید ئەوکاتەش هەر لە سزاو ئازاری دەروونیی دا بوون، چونکە هەر لە حاڵەتی ترس‌و بیم دا ژیاون، کەی ئاشکرا دەبن؟ کەی بە درۆ دەخرێنەوە؟ کەی نیفاقەکەیان دەردەکەوێ؟ هەمیشە لە حاڵەتی ترس دابوون، کە ئەوەش ئازارێکی دەروونیی زۆری لە دڵ دا دروست کردوون.

لە کۆتایی ئایەتەکەدا دەفەرموێ: ﴿ فَتَرَبَّصُوٓاْ إِنَّا مَعَكُم مُّتَرَبِّصُونَ ﴾.

دەجا چاوەڕێ بن: ئێمە لەو دوو شتە هەرە چاکە کامیانمان بەسەردێ؟ ئێمەش لەگەڵ ئێوەدا لە چاوەڕوانین، کە ئێوەش لەو بەڵاو سزایانە، کامیانتان بەسەردێ؟

<u>مەسەلەی پێنجەم</u>: کە دەفەرموێ: ﴿ قُلْ أَنفِقُواْ طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَّن يُتَقَبَّلَ مِنكُمْ إِنَّكُمْ كُنتُمْ قَوْمًا فَٰسِقِينَ ﴿٥٣﴾ وَمَا مَنَعَهُمْ أَن تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَٰتُهُمْ إِلَّآ أَنَّهُمْ كَفَرُواْ بِٱللَّهِ وَبِرَسُولِهِۦ وَلَا يَأْتُونَ ٱلصَّلَوٰةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَىٰ وَلَا يُنفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَٰرِهُونَ ﴿٥٤﴾ ﴾.

پێیان بڵێ: سامان‌و ماڵەکانی خۆتان خەرج بکەن، بە خۆشحاڵیی یان بە ناخۆشحاڵیی، بە پێخۆشبوون، یان بە پێناخۆشبوون، (بە هەر جۆرێك ماڵەکەی خۆتان ببەخشن)، لێتان وەرناگیرێ، (واتە: خوا پاداشتتان ناداتەوە)، چونکە بێگومان ئێوە کۆمەڵێکی لادەرن.

لێرەدا هەندێك لە زانایان گوتوویانە: کە دەفەرموێ: ﴿ طَوْعًا أَوْ كَرْهًا ﴾، بە خۆشحاڵیی، یان بە ناخۆشحاڵیی، واتە: لەو دوو حاڵەتەدا: چ بە قالب سووکیی‌و بە دڵخۆشیی، بەڵام کە بە دڵخۆشییش دەبەخشن، مەبەستیان پێ خوا نیە، مەبەستیان ئەوە بووە کە موسوڵمانان باوەڕ(ثقة)یان پێ بکەن، وە چ بە قالب گرانیی‌و ناخۆشحاڵیی، لەو ڕووەوە کە ماڵ‌و سامانەکەیان بێ بەرانبەر بەخشیوە.

هەندێکیش گوتوویانە: ﴿طَوۡعًا أَوۡ كَرۡهًا﴾، واتە: هەر ئەو دوو حاڵەتە نا، بەڵکو مەبەست ئەوەیە بە هەر جۆرێك لە جۆرەکان ماڵو سامانی خۆتان ببەخشن، هەر لێتان وەرناگیرێ، ئەویش لەبەرئەوەی ئێوە کۆمەڵێکی لارێن، لە شەرعی خوا لاتان داوە، بگرە لە عەقڵو فیطرەتو عیلمو لە هەموو شتێکی باش، لاتان داوە.

دوایی خوای کاربەجێ لە ئایەتی دوای ئەودا، ڕوونی دەکاتەوە، بۆئەوەی خەڵکانێك وا نەزانن: کە خوا هەر لەخۆوە لەو مونافیقانە هەڵدەپێچێ، ئەگەر هەرچی چاکەشە بیکەن، لێیان وەرناگرێ! دەفەرموێ: ﴿وَمَا مَنَعَهُمۡ أَن تُقۡبَلَ مِنۡهُمۡ نَفَقَٰتُهُمۡ إِلَّآ أَنَّهُمۡ كَفَرُواْ بِٱللَّهِ وَبِرَسُولِهِۦ وَلَا يَأۡتُونَ ٱلصَّلَوٰةَ إِلَّا وَهُمۡ كُسَالَىٰ وَلَا يُنفِقُونَ إِلَّا وَهُمۡ كَٰرِهُونَ﴾.

وە هیچ شتێك ڕێگر نەبوو، کە ماڵ خەرج کردنەکانیان لێوەرنەگیرێ، {واتە: لەلایەن خوای بەخشەرەوە پاداشتیان نەدرێتەوە}، مەگەر ئەوە کە ئەوانە کەسانێکن بێبڕوا بوون بە خوا، وە بە پێغەمبەرەکەی، وە بە تەنبەڵیی نەبێ نوێژ ناکەن، وە ماڵی خۆشیان نابەخشن، مەگەر بە ناخۆشحاڵیی.

بناغەی ئیمان، ئیمانە بە خواو بە پێغەمبەرەکەی، وە بناغەی کردەوە چاکەکانیش، بریتیە لە نوێژو زەکاتو ماڵ بەخشین، ئنجا ئەو مونافیقانە، هیچ کام لەو چوارانەیان بەوجۆرەی شەریعەت گوتوویەتی، تێدا نەبوون، کەواتە: شتێکیان نەبووە، سوودیان پێ بگەیەنێ، بۆیە کردەوە چاکەکانیان لێ وەرنەگیراون.

خوای پەروەردگار دەربارەی ئەوە، کە تەنیا چاکە لە پارێزکاران وەردەگرێ، دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ ٱللَّهُ مِنَ ٱلۡمُتَّقِينَ ۝٢٧﴾ المائدة.

واتە: بێگومان خوا تەنیا لە پارێزکاران وەردەگرێ، واتە: ماڵ بەخشینو کردەوەی باش، تەنیا لەوان قبووڵ دەکات.

هەروەها پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: ﴿إِنَّ اللَّهَ لا يَقْبَلُ مِنَ العَمَلِ إلاَّ مَا كانَ لَهُ خَالِصاً وَابْتُغِيَ بِهِ وَجْهُهُ﴾، {أَخرَجَهُ النَّسائِيُّ، برقم: (٣١٤٠)، وَالطَّبَرَانِيُّ

فِي (الكبيـر)، بـرقم: (٧٦٢٨)، قَال الحـافظ فِي (الفـتح): إِسْنـادُهُ جَيِّـد، قَالَ الشيخ الألـبانـي: حَسَـنٌ صَحِيح).

واتـە: بێگومان خـوا هیچ کـردەوەیـەك وەرناگرێ، مەگەر بە سـاغیی بۆ وی بـێ، وە تەنیـا مەبەستیش پێی ڕووی خـوا بێ، واتـە: بیـەوێ ڕەزامەندیی خـوای تـاك و پاکـی پـێ وەدەسـتبێـنـێ.

واتـە: لـێرەدا خوای بەرز، حیکمەت و هۆکـاری ئەوە کە کردەوەکانیان لـێوەرنـاگـرێ، لـەوەدا کـورت هـەڵـدێـنـێ، کـە ئـەوانە: نە ئیمـان و عەقیدەیـەکی چاکیـان هـەبووەو، نـە طـاعـەتێکی واشیـان هـەبووە، کـە شایسـتـەی وەرگیـران بـێ.

<u>**مەسەلـەی شەشـەم:**</u> کـە دەفـەرموێ: ﴿ فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَٰلُهُمْ وَلَآ أَوْلَٰدُهُمْ ۚ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُم بِهَا فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنفُسُهُمْ وَهُمْ كَٰفِرُونَ ﴿٥٥﴾ ﴾.

{ئەی پێغـەمبەر ! وە هەر کەسێك کە مامەڵە دەکـات، لـەگـەڵ مونـافیق و دەغـەڵ و دڵـنەخۆشەکان}، تۆ سەرسام مەبە بە ماڵ و سامانەکانیان و منداڵەکانیان، چونکە خوا دەیەوێ لە ژیانی دنیایاندا، بەهۆی ئەو ماڵ و سـامان و منـداڵانەیانەوە، سـزایان بـدات.

(إعجـاب) بریتیە لـەوە کە شـتێکت پـێ زۆر چاك بـێ و، سـەرت لێی سوور بمێـنـێ، وە دڵخۆشـبی بە بینینی، بۆیە خـوای بـێ وێنـە لـە سـوورەتی مائیـدەدا دەفـەرموێ: ﴿ قُل لَّا يَسْتَوِى ٱلْخَبِيثُ وَٱلطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ ٱلْخَبِيثِ ﴿١٠٠﴾ ﴾.

واتـە: بلـێ: پیس و پاك وەك یەك نین، هەرچەندە زۆریی پیس، تۆ سـەرسـام بکات.

کـە دەفـەرموێ: پێی سـەرسـام مەبـە، واتـە: بەو چاوە تـەماشـای مەکـە، کـە زۆرت پـێ گـەورەو جێی بایـەخ بـێ.

دوایــی کــە دەفــەرموێ: ﴿ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُم بِهَا فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ﴾، بێگومان خـوا بـەس دەیـەوێ، لـە ژیـانی دنیـادا ئـەوانـە ئـازار بـدات، بەهـۆی ئـەو سـەروەت و سـامان و منـداڵانەیـانەوە، یـانی چـی؟

یانی: کەسابەت دەکەن‌و، بە زەحمەت ئەو پارەو سامانە بەدەست دێنن، ئنجا پاراستنی ئەو سامانە، وە گەشە پێدانی ئەو سەروەت‌و سامانە، دیارە هەموو ئەوانە ناڕەحەتیی‌و ئارەقە ڕشتن‌و، ماندووبوونی دەوێ، یان بەلای کەمەوە قۆڵ بڕینی خەڵك‌و دزیی‌و جەردەیی‌و ڕێگریی‌و حەڕام خۆریی‌و ئابڕووچوونی دەوێ، ئنجا منداڵیش بە هەمان شێوە: کەسێ کە ماڵ‌و منداڵی زۆربێ، ئەویش بە هەمان شێوە تووشی ناڕەحەتیی‌و زەحمەتیی‌و ماندوو بوون دەبێ، بەهۆیانەوە.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُم بِهَا فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا﴾، ئەمە واتایەکەیەتی، کە ڕوونمان کردەوە.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿وَتَزْهَقَ أَنفُسُهُمْ وَهُمْ كَـٰفِرُونَ﴾، یانی: وە خوا دەیەوێ، کە ئەوانە بە کافرێتیی ڕووحەکانیان، گیانەکانیان دەربچن، لە جەستەیان.

وشەی (زَهق) بریتیە لە دەرچوونی ڕووح بە سەختیی، وە بە تەنگیی‌و ناڕەحتیی.

کەواتە: ئەو ماڵ‌و سامانە، وە ئەو منداڵانەیان لە دنیادا، مایەی مەینەتیی‌و گرفتاریی‌و دەردەسەرییانن، وە سەرەنجامیش گیانەکەشیان بە کافریی دەردەچێ، بەهۆی ئەو کوفرەوە کە لەسەری دەمرن، مانای وایە نە دنیاین هەیە، نە قیامەت، کەواتە: تۆ پێیان سەرسام مەبە: بەو سەروەت‌و سامان‌و، بەو ماڵ‌و منداڵەیان، کە دەیبینی.

مەسەلەی حەوتەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَيَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنكُمْ وَمَا هُم مِّنكُمْ وَلَـٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ ﴿٥٦﴾ لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَـًٔا أَوْ مَغَـٰرَٰتٍ أَوْ مُدَّخَلًا لَّوَلَّوْا۟ إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ﴿٥٧﴾﴾.

سوێندتان بۆ دەخۆن: لە ئێوەن، وە بە دڵنیایی ئەوان لە ئێوە نین، بەڵام ئەوان کۆمەڵێکن زۆر دەترسێن، ئەگەر پەنایەك، یاخود شوێنێکی هەڵۆڵ، یاخود شوێنێکی تەنگەبەریان دەست بکەوێ، ئەوە زۆر بە خێرایی بەرەو ڕووی دەچن، {وەك ئەسپی تێر جۆ، کە هەر دەڕوات‌و ناگەڕێتەوە}.

خوای پەروەردگار لێرەدا سێ سیفەتیان لێ هەڵدەدات:

١) سوێندی درۆ بە خوا دەخۆن.

٢) وە بە درۆ ستایشی خۆیان دەكەن.

٣) كۆمەڵێكن زۆر دەترسێن.

(يَفۡرَقُونَ) واتە: ئەوەندە دەترسێن، خەریكە دڵیان پارچە پارچە ببێ.

ئنجا خوای زاناو كارزان چۆنیەتی ترسەكەیان ڕوون دەكاتەوەو، دەفەرموێ: ﴿لَوۡ يَجِدُونَ مَلۡجَـًٔا أَوۡ مَغَٰرَٰتٍ أَوۡ مُدَّخَلٗا لَّوَلَّوۡاْ إِلَيۡهِ وَهُمۡ يَجۡمَحُونَ ٥٧﴾، ئەگەر هەر پەناگەیەكیان دەست بكەوێ، یان شوێنێكی بن هەڵۆڵی فراوان، یان شوێنێك كە زۆر بە زەحمەت تێی بچن، لەبەر تەنگەبەریی: ﴿لَّوَلَّوۡاْ إِلَيۡهِ وَهُمۡ يَجۡمَحُونَ﴾، واتە: ئەوە بە خێرایی بۆی دەچوون، لە حاڵێكدا وەك ئەسپی سەركێش، ڕایان دەكرد! چونكە ئەسپ كە بۆ خاوەنەكەی دەستەمۆ نابێو ڕاناوەستێ، پێی دەگوترێ: حاڵەتی (جموح)ی هەیە، كە پێم وایە (چەمووش) لە زمانی كوردییدا لەوەوە هاتوە.

(محمد رشيد رضا) ڕەحمەتی خوای لێ بێ لە تەفسیرەكەی خۆی (تفسير القرآن الحكيم)[1]دا، دەڵێ: واتە: ئەوانە لەبەرئەوەی كە زۆر پێیان ناخۆش بوو، بچن بۆ جەنگو جیهاد، وە پێیان ناخۆش بوو لەگەڵ ئێوەدابن، وە دەشترسان كە نیفاقەكەیان دەربكەوێ، خۆزگەیان دەخواست كە لە دەستتان ڕابكەن، وە لە شوێنێكی تەنگەبەر لە زەویدا بژین، لە ترسی تۆڵەو سزادانی ئێوە، دوای ئەوەی كە كوفرەكەیان ئاشكرا دەبێ.

مەسەلەی هەشتەم: كە دەفەرموێ: ﴿وَمِنۡهُم مَّن يَلۡمِزُكَ فِي ٱلصَّدَقَٰتِ فَإِنۡ أُعۡطُواْ مِنۡهَا رَضُواْ وَإِن لَّمۡ يُعۡطَوۡاْ مِنۡهَآ إِذَا هُمۡ يَسۡخَطُونَ ٥٨ وَلَوۡ أَنَّهُمۡ

١) ج ١٠، ص ٤٣٢ .

رَضُواْ مَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَقَالُواْ حَسْبُنَا ٱللَّهُ سَيُؤْتِينَا ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ وَرَسُولُهُۥٓ إِنَّآ إِلَى ٱللَّهِ رَٰغِبُونَ ﴿٥٩﴾ ﴾.

وە لەو مونافیقو دەغەلانە کەسانێك هەن، کە دەربارەی ئەو زەکاتو صەدەقەو چاکانەی کە کۆدەکرێنەوە، {پێغەمبەری خوا ﷺ، وە دەستەڵاتی شەرعیی دابەشیان دەکات} ڕەخنەت لێ دەگرنو، عەیبت لێ دەگرن، ئنجا ئەگەر لەو خێرو چاکەو زەکاتانە بەشیان بدرێ، ئەوە ڕازیی دەبن، بەڵام ئەگەر بەشیان نەدرێ، ئەوە هەمیشە پرتەو بۆڵەیانەو تووڕەو پەستن.

شایانی باسە کە: وشەی (لَمْز) چاوگە بۆ وشەی (لَمَزَ)، (لَمَزَهُ) واتە: (عَابَهُ) واتە: ڕەخنەی لێگرت، تانەی لێدا، بە شێوەیەکی گشتی، واتە: لەبەرەو ڕوو، یان لە پاشەملە، بەڵام (هَمَزَهُ) واتە: ڕەخنەی لێگرتو عەیبی لێگرت، بەڵام لە پاشە ملە، مەبەستی ئەوەیە کە لەو مونافیقانە کەسانێك هەن، کە عەیبت لێ دەگرنو تانەت لێدەدەن، لە دابەشکردنیماڵی زەکاتو ماڵە بەخشراوەکان دا، پێیان وایە کە تۆ لایەنگیریی تێدا دەکەی.

ئنجا ئەگەر لەو ماڵانە پێیان ببەخشرێ، ڕازی دەبن، واتە: بە هەق یان بە ناهەق، شایستە بن، یان شایستە نەبن، مادام بەشیان بدرێ، ڕازی دەبن، بەڵام: ﴿ وَإِن لَّمْ يُعْطَوْاْ مِنْهَآ إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴾، وە ئەگەر بەشیان نەدرێ، لەو ماڵو سامانەدا، ئەوە هەردەم تووڕە دەبن.

لێرەدا جێی سەرنج ئەوەیە کە دەفەرموێ: ﴿ فَإِنْ أُعْطُواْ مِنْهَا رَضُواْ ﴾، بەشێوەی ڕابردوو (ماضِي) فەرموویەتی، واتە: تەنیا لە کاتێکدا کە پێیان دەدرێ، ڕازی دەبن، واتە: هەر ئەو جارە ڕازی دەبن، کە پێیان دەدرێ، مەرج نیە ڕازی بوونەکەیان بەردەوام بێ، ئەدی کە پێیان نادرێ؟

دەفەرموێ: ﴿ وَإِن لَّمْ يُعْطَوْاْ مِنْهَآ إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴾، بە ئێستاو بەردەوام (مضارع)ی هێناوە، واتە: هەر کە پێیان نەدرا، یەکسەر تووڕەییو پرتەو بۆڵەیان

دەست پێدەکاتو بەردەوامیش دەبن، چونکە کرداری ڕابردوو، ئەوە دەگەیەنێ کە یەکجار دەکرێو دەبڕێتەوە، بەڵام کرداری (مضارع) بەردەوامە.

ئنجا خوای بە بەزەیی ڕێیان پێ پیشان دەدات، دەفەرموێ: ﴿ وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا۟ مَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَقَالُوا۟ حَسْبُنَا ٱللَّهُ سَيُؤْتِينَا ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ وَرَسُولُهُۥٓ إِنَّآ إِلَى ٱللَّهِ رَٰغِبُونَ ﴿٥٩﴾ ﴾.

وە ئەگەر ئەوانە ڕازی بووبانایە، بەوەی کە خوا ﷻ وە پێغەمبەرەکەی پێیان دەدان، وە گوتباشیان: خوامان بەسە، لەمەودوا ئەگەر ئێستاش بەشمان نەبێ، لەبەرئەوەی کە شایستە نەبووین، لەمەودوا خوا لە بەخششی خۆی پێمان دەدات، وەك چۆن لە ڕابردووش دا لە بەخششی خۆی پێی داوین، وە پێغەمبەرەکەشی پێمان دەدات، وە ئێمە ئارەزوومەندین بۆ لای خوا، واتە: ئێمە تەنیا چاومان لە دەستی خوایەو، چاومان لە نیعمەتەکانی خوایەو، چاومان لە دەستی کەسی دیکە نیە.

دیارە وەڵامی ئەگەر (لو)ەکە قرتێنراوە، لەبەرئەوەی سیاق دەلالەتی لەسەر دەکات، یانی: ئەگەر وایان کردبایە، ئەوجار شایستەی مسوڵمانەتیی بوون، وە ئەوە بۆیان باشتر بوو، وە خۆیان دەپاراست کە چاوچنۆك بن‌و، چاویان لە دەستی خەڵك بێ، وە لە دوارۆژیشدا بۆ وان سەلامەتتر بوو، کە شتێك وەرنەگرن، کە شایستەی نین، بەڵکو خەڵکی لەوان شایستەتر هەیە، نەوەك عەیبدار بن لە دنیاداو، گوناهباریش بن لە قیامەت دا.

جێی سەرنج ئەوەیە کە خوای باڵادەست وشەی (حَسْب)ی تەنیا بۆخۆی بەکارهێناوە، دەڵێن: ﴿ حَسْبُنَا ٱللَّهُ ﴾، یانی: (اللهُ كافِينا) واتە: خوا بۆ ئێمە بەسە، پێغەمبەر ﷺ بەشی بەوەوە نیە، بۆچی؟ چونکە ئەوەی کە کیفایەت دەکات، ئەوەی کە بەسە، ئەوەی کە هەموو کەلێنان بۆ ئینسانی دەگرێ، تەنیا خوای تاك‌و پاك‌و بەخشەرە، بۆیە لە قورئاندا وشەی: (حَسْب) تەنیا بۆ خوای تاك‌و تەنیا، بەکارهاتوە.

بۆ نموونە: لە سوورەتی (الزمر)دا دەفەرموێ: ﴿ أَلَيْسَ ٱللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُۥ ﴿٣٦﴾ ﴾.

واتە: ئایا خوا کافی نیە بۆ بەندەکەی، واتە: خوا بە تەنیا بەسەو، پێویست ناکات پێغەمبەریشی ﷺ بچێتە پاڵ.

هەروەها لە کۆتایی ئەم سوورەتەدا، خوا دەفەرموێ: ﴿ فَإِن تَوَلَّوْاْ فَقُلْ حَسْبِيَ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْعَظِيمِ ﴿١٢٩﴾ ﴾ التوبة.

واتە: بڵێ: خوام بەسە، جگە لەو هیچ پەرستراوێکی بە هەق نیە، پشتم هەر بەو بەستوە، وە ئەو خاوەنی بارەگای مەزنە.

هەروەها لە سوورەتی (الطلاق)دا دەفەرموێ: ﴿ وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى ٱللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُۥٓ ﴿٣﴾ ﴾.

واتە: هەر کەس پشت بە خوا ببەستێ، ئەوە خوای بەسە.

هەروەها (فضل)یش تایبەت کراوە بە خوای بالادەستەوە، وەك دەفەرموێ:

﴿ سَيُؤْتِينَا ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ وَرَسُولُهُۥٓ ﴾.

(فضل) واتە بەخشێك بەبێ بەرانبەر، ئەوەی کە بەبێ بەرانبەرو بە ڕەهایی دەبەخشێ، تەنیا خوایە، وە پێغەمبەرەکەشی ﷺ لەوەی کە لەبەردەستی دایەو لە توانای دایە، پێمان دەبەخشێ، ئەگەرنا ئەوەی کە لە توانایدا نەبووە، نەیتوانیوە، چونکە دیارە توانای پێغەمبەر ﷺ دیارییکراو بووە، وە پێغەمبەری خوا ﷺ بە پێی شەرعی خوا بەخشیویەتی، نەك بە ڕەهایی، وە تەنیا بە مسوڵمانانی بەخشیوە، بەڵام خوای بەخشەر بە ڕەهایی بە مسوڵمانانو کافرانی بەخشیوە، بەبێ بەرانبەر، چونکە خوای هەموو لایەکەو، خاوەنی هەموو لایەکە، بەڵام پێغەمبەر ﷺ مولزەم بووە، بەوەی کە بە پێی شەریعەت ببەخشێ، کەسێك داوای شتێکی لێکردبێو شایستە نەبووبێ، مەگەر بە ناچاریی پێی بەخشیبێ، ئەگەرنا نەیداوەتێو، فەرموویەتی: تۆ شایستە نیی!.

هەربۆیەش خوای پەروەردگار لە سیاقی ئەو ئایەتانەدا، کە دوایی باسی زەکات دەکات، دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلۡفُقَرَآءِ وَٱلۡمَسَٰكِينِ وَٱلۡعَٰمِلِينَ عَلَيۡهَا وَٱلۡمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمۡ ...﴾، تا کۆتایی، تاکو بۆ مسوڵمانانو بۆ هەموو لایەك دەربکەوێ، کە ئەم جۆرە ماڵو سامانە تایبەتە بەو جۆرە کەسانەوە، بۆئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ سەغڵەتو ناڕەحەت نەکەن، کەسانێك شایستەش نەبنو بچن داوای لێبکەن، ئەویش تووشی ئیحراجیی بکەن، وەك لە فەرمایشتێکدا هاتووە، ڕۆژێك کەسانێك داوای کۆمەکیی و هاوکاریی مادددییان لە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد، شایستەش نەبوون، ئەویش پێیدان، دوایی پێی گوترا: ئەی پێغەمبەری خوا ! ﷺ ئەوانە شایستە نەبوون، فەرمووی:

﴿إِنَّهُمْ يَسأَلُونَنِي فَإِمَّا أَنْ أُعْطِيَهُمْ، وَإِمَّا أَن يُبَخِّلُونِي، ولَسْتُ بِبَاخِلٍ﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، بِرقم: (٢٣٤)، وَمُسْلِمٌ، بِرقم: (١٠٥٦)، وَالخَرَائِطِي فِي (مكارم الأَخْلاَق) برقم: (٥٦٣)}.

واتە: ئەوانە داوام لێدەکەن، یان دەبێ بیاندەمێ، یان دەبێ چرووکیی بنوێنمو دەست بگرمەوە، وە منیش ناگونجێ دەست بگرمەوەو چرووکیی بنوێنم، کەواتە: بە ناچاریی، بە ناهەق پێیان دەبەخشم، وە خۆیان تەحەممولی ئەو بەرپرسیارێتییە دەکەن، کە ماڵێکیان وەرگرتووەو پێیان ناشێ.

کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّآ إِلَى ٱللَّهِ رَٰغِبُونَ﴾، ئارەزوومەندییو چاو لە دەستیی ئینسان، دەبێ بەس بۆ لای خوا بێ: ئێمە ئارەزوومەندین بۆ لای خوا، واتە: بۆ لای غەیری خوا ئارەزوومەند نین، تەنیا چاومان لە دەستی خوایە.

دەبوو ئاوایان گوتبایە، ئەوە شایستەی ئینسانی مسوڵمانە، ئەگەر ویستبایان بە مسوڵمان لە قەڵەم بدرێن، دەبووایە ئەوە هەڵوێستیان بووایەو، ئەوەش قسەیان بووایە.

مەسەلەی نۆیەم: کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلۡفُقَرَآءِ وَٱلۡمَسَٰكِينِ وَٱلۡعَٰمِلِينَ عَلَيۡهَا وَٱلۡمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمۡ وَفِي ٱلرِّقَابِ وَٱلۡغَٰرِمِينَ وَفِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِۖ فَرِيضَةٗ مِّنَ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ٦٠﴾.

دیارە لەسەر ڕای زۆربەی زانایان، ئەم ئایەتە باسی زەکات دەکات، چونکە (صدقات) کە کۆی (صدقة)یە، ناوە بۆ زەکات، وە ماڵێکە کە صادیقانەو ڕاستگۆیانە ببەخشرێ، لە پێناوی خوادا، ئنجا زەکات هەم وشەی صەدەقەی بۆ بەکارهاتوە، هەم وشەی زەکاتی بۆ بەکارهاتوە، وەك لە ئایەتەکانی دواتردا دەیگەینێ.

كورتە باسێك لەبارەی ئەو هەشت جۆرە كەسانەی زەكاتیان پێ دەشێ

لێرەدا خوا ﷻ بە ئامرازی (إِنَّمَا) هێناویەتی، كە ئامرازی (الحصر والإثبات)ە، واتە: غەیری ئەم هەشت جۆرە، هیچ كەسێكی دی بەشی بە زەكاتەوە نیە، با خەڵكی دیكە چاوەڕێی نەكات!.

بەڵێ، زەكاتی فەرزكراو، تەنیا بۆ ئەو هەشت جۆرە كەسانەیە، ئەوەش دیارە بەرپەرچدانەوەی ئەو كەسانەیە كە ڕەخنەیان لە پێغەمبەر ﷺ گرت، بەهۆی دابەشكردنی زەكاتێكەوە، كە لەبەردەستی دا دەبوو.

هەڵبەتە بابەتی زەكات، بابەتێكی زۆر گەورەو گرنگە، چونكە زەكات یەكێكە لە پێنج پایەكانی ئیسلام، لە ڕیزی شایەتمان هێنانو، نوێژو، ڕۆژووو، حەج كردن دا، وەك پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿بُنِيَ الإِسلاَمُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّه، وَأَنَّ مُحَمَّداً رَسولُ اللَّهِ، وَإِقَامِ الصَّلاَةِ، وإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، والحَجِّ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ﴾{أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ، برقم: (٨)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (١١٤)، والتِّرمِذِيّ، برقم: (٢٦٠٩)}.

واتە: ئیسلام لەسەر پێنج شتان بنیات نراوە: شایەتمان بەوە كە بێجگە لە خوا، پەرستراوی دیكە نین، وە كە موحەممەد ڕەوانەكراوی خوایە، وە بەرپاكردنی نوێژ، وە زەكات دان، وە بەڕۆژووبوونی مانگی ڕەمەزان، وە حەجی ماڵی خوا.

هەروەها لە وەڵامی پرسیاری (جبریل)دا دەربارەی ئیسلام، کە فەرمووی: ﴿مَا الإِسْلَامُ؟﴾.

پێغەمبەری خاتەم (محمد) ﷺ فەرمووی: ﴿الإِسْلَامُ: أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَلاَ تُشْرِكَ بِهِ شَيْئاً، وَتُقِيمَ الصَّلاَةَ الْمَكْتُوبَةَ، وَتُؤَدِّيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ، وَتَصُومَ رَمَضَانَ﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (٨٤٩٦)، وَالبُخَارِيُّ، برقم: (١٣٣٣)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (١٤)}.

کەواتە: مسوڵمانەتیی شەخصیی، لەسەر ئەو پێنج پایە بنیات دەنرێ[١]، وە من لە مەوسووعەی: (خواپەرستیی ئیسلامیی)دا، بەرگی سێیەمم کە دەوری چوار سەد لاپەڕەیە، تەرخانم کردوە بۆ باسو بابەتی زەکاتو ماڵ بەخشین، بۆیە لێرەدا ناتوانین تەواو هەقی خۆی بدەینێ، بەڵام ئاماژەیەك دەکەین بە هەر کام لەو هەشت جۆرە کەسانەی، کە زەکاتیان پێ دەشێ:

١ و ٢) دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلۡفُقَرَآءِ وَٱلۡمَسَٰكِينِ﴾، صەدەقەو زەکات هی هەژارانو نەدارانە، کە من لە کوردییدا (فقیر)م بە (هەژار) لێکداوەتەوەو، (مسکین)یش بە (نەدار)، هەڵبەتە زانایان مشتومڕیان زۆر بووە لەبارەی چەمکی ئەم دوو وشەیەوە:

هەندێك گوتوویانە: هەژار ئەوەیە شتێکی هەبێو، نەدار ئەوەیە هیچی نەبێ.

بەڵام زۆربەی زانایان گوتوویانە: بە پێچەوانەوە: هەژار ئەوەیە هیچی نەبێو، نەدار ئەوەیە شتێکی هەبێ، بەڵام بەشی نەکات.

منیش بۆچوونی دووەمم پێ ڕاستە، بۆیەش خوای پەروەردگار کێ زیاتر پێویستی پێیەتی، ئەوی پێشخستوەو، بە پێی ڕیزبەندیی ئاتاجییەکەیان، ڕیزی کردوون، کەواتە: دیارە (فقراء) لە هەمووان ئاتاجترن، وە لە هەمووان شایستەترن زەکاتیان بدرێتێ، بۆیە لە ڕیزبەندییدا، خراونە پێشەوە، ئنجا (مساکین)و، دوایی ئەوان (والعاملین علیها)، ئاوا پێ بە پێ.

---

١) واتە: ئەو چوارەی لێرە باسکراون، وێڕای (حەج کردن) کە لە فەرموودەکانی دیکەدا هاتوە.

وە بەڵگەمان لەسەر ئەوە کە هەژارەکان (فقراء) لە نەدارەکان (مساکین) ئاتاجترن، ئەوەیە کە یەکەم: لە ڕیزبەندیی ئایەتەکەدا خراونە پێشەوە، دووەم: لە سووڕەتی (الکهف)دا لە بەسەرهاتی مووساو ئەو بەندە چاکەدا، کە هەندێ لە زانایان دەڵێن: ناوی (خضر) بووە[1] کە لەگەڵی دا بووە، بۆئەوەی هەندێ زانیاریی لێ فێربێ، ئنجا دوای ئەوەی سواری کەشتی دەبن، پێی دەڵێ:

﴿ أَمَّا ٱلسَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَٰكِينَ يَعْمَلُونَ فِي ٱلْبَحْرِ فَأَرَدتُّ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَآءَهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾ ﴾الکهف.

واتە: هەرچی کەشتییەکە بوو، هی کۆمەڵێك نەدار بوو، کە ئیشیان لە دەریادا دەکرد، ئنجا ویستم عەیبداری بکەم، چونکە لە پشتیانەوە پادشایەك هەبوو، هەر کەشتییەکی (نوێی) هاتبایە بەر چەنگ، دەستی بەسەردا دەگرت، {منیش ویستم کەمو کوڕو نارێك دەربکەوێ، بۆئەوەی تەماعی تێنەکات}، هەڵبەتە کەشتیی بە مانای ئێستای نا، کە ئاوا فراوان بووبێ، ڕەنگە هەر بەلەمۆکەیەك بووبێ، کە ماسییان لەسەر گرتبێ، یان چەند نەفەرێکی پەڕاندبێتەوە .

کەواتە: دەگونجێ کەسێك (مسکین) بێو شتێکیشی هەبێ، بەڵام ئەو شتە بەشی نەکات، بەڵام هەژار ئەو کەسەیە، کە هیچی نەبێ، وە زانایان گوتوویانە: (الفَقِيرُ مَنْ لاَ يَمْلِكُ شَيْئا، وَالمسكِينُ مَنْ يَمْلِكُ مَا لاَ يَكْفِيهِ) واتە: هەژار ئەو کەسەیە کە هیچی نەبێ، بەڵام نەدار ئەو کەسەیە شتێکی هەیە، بەس بەشی ناکات، بۆیە ئەویش هەر دروستە، زەکاتی پێ بدرێ.

---

[1] ﴿عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّهُ تَمَارَى هُوَ وَالْحُرُّ بْنُ قَيْسِ بْنِ حِصْنٍ الْفَزَارِيُّ فِي صَاحِبِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلام، الَّذِي سَأَلَ السَّبِيلَ إِلَى لُقِيِّهِ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: هُوَ خَضِرٌ، إِذْ مَرَّ بِهِمَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ فَنَادَاهُ ابْنُ عَبَّاسٍ فَقَالَ: إِنِّي تَمَارَيْتُ أَنَا وَصَاحِبِي هَذَا، فِي صَاحِبِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلام الَّذِي سَأَلَ السَّبِيلَ إِلَى لُقِيِّهِ، فَهَلْ سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ شَأْنَهُ قَالَ: نَعَمْ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: بَيْنَا مُوسَى عَلَيْهِ السَّلام فِي مَلَإٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، إِذْ قَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ فَقَالَ: هَلْ تَعْلَمُ أَحَدًا أَعْلَمَ مِنْكَ؟ قَالَ: لا، قَالَ: فَأَوْحَى اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى إِلَيْهِ: عَبْدُنَا خَضِرٌ...﴾ { أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (٢١١٠٩) تعليق شعيب الأرنؤوط: إسناده صحيح على شرط الشيخين} .

وە پێغەمبەر ﷺ دەربارەی (مسكين) فەرموویەتی: ﴿لَيْسَ الْمِسْكِينُ الَّذِي تَرُدُّهُ التَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ، وَلاَ اللُّقْمَةُ وَاللُّقْمَتَانِ، وَلَكِنْ الْمِسْكِينُ الَّذِي لاَ يَجِدُ غِنىً يُغْنِيهِ، وَلاَ يُفْطَنُ بِهِ، فَيُتَصَدَّقُ عَلَيْهِ﴾ {أَخْرَجَهُ مَالِكٌ، برقم: (١٧٥٩)، وَالبُخَارِيُّ، برقم: (١٤٧٩)، وَمُسْلِم، برقم: (٢٣٩٠)، وَأَبُو دَاوُدَ، برقم: (١٦٣١)، وَالنَّسائِيُّ، برقم: (٢٥٧٢)، وَابْنُ حِبَّانَ، برقم: (٣٣٥٢) عَنْ أَبي هُرَيْرَةَ ﷺ}.

واتە: نەدار بریتی نیە لەو کەسەی کە دەنکە خورمایەك یان دوو دەنكە خورما قەناعەتی پێدێنێ، یان پاروویەك‌و دوو پاروو (چونكە لە تۆ كەمێك‌و لەویدیكە كەمێك‌و لەویدیكەو لەویدیكە دەكا زۆر بۆی)، بەڵكو نەدارێك، وا باشە كە تۆ ماڵی خۆتی بدەیەو هاوكاریی بكەی، كە هێندەی نیە بێنیازی بكات، وە واش خۆی پێشان نادا كە نەدارە {یانی: ناڵاڵێتەوەو دەست پان ناكاتەوە} تاكو یارمەتی بدەن‌و خێری پێ بكەن.

بەخشین بەو جۆرە كەسانە زۆر خێرە، دراوسێیەكت، یاخود كەسێك لە شارەكەتدا، لە گوندەكەتدا، لە دەوروبەرت، یاخود لێت دووریشە، بەس دەزانی كە ئاتاجە، بەڵام عیززەتی نەفسی هەیەو، دەستی پانناكاتەوەو ناگڕووزێتەوە، هەرچەندە زۆریش هەژارو نەدارە، خێرو صەدەقەو زەكات، بەوجۆرە كەسانە، زۆر چاك جێگا دەگرێ.

٣) ﴿وَٱلْعَـٰمِلِينَ عَلَيْهَا﴾، وە ئیشكەران لەسەر صەدەقات.

جا ئایا ئەوان كێن؟ زۆربەی زانایان دەڵێن: ئەوانەن كە كۆی دەكەنەوە، بەڵام مەرج نیە تەنیا كۆكەرەوانی بن، بەڵكو هەموو ئەوانەی كە بەشداریی دەكەن، لە كۆكردنەوەو پاراستن‌و دابەشكردنی زەكات دەگرێتەوە، دیارە هەژارو نەدار، لەبەر پێویستییان دەیاندرێتێ، بەڵام ئیشكەران، مەرج نیە لەبەر ئەوە بیاندرێتێ كە پێویستییان پێی هەیە، بەڵكو لەبەر كارەكەیان دەیاندرێتێ، ئەوە قسەی زۆربەی زانایانە.

٤) ﴿وَٱلْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ﴾، ئەوانەی دڵیان ڕادەگیرێ، ئەوانەی دەویسترێ سەرنجیان ڕابكێشرێ.

هەڵبەتە لەوبارەشەوە زانایان ڕاجیاییان هەبووە:

هەندێك گوتوویانە: ئێستا ئەو جۆرە كەسانە هەر نەماون. كە بێگومان ئەمە ڕایەكی بێهێزە، هەرچەندە هەڵوێستێكی عومەری كوڕی خەتتاب خوا لێی ڕازی بێ، دەكەنە بەڵگە كە لەسەردەمی خۆیدا، لە صەدەقاتو زەكات بەشی دڵڕاگیراوانی نەدا، كەسانێك هاتن بۆئەوەی زەكاتیان بداتێ، گوتی: ئێوە كێن؟

گوتیان: ئێمە ئەوانەین كە لە سەردەمی پێغەمبەر ﷺ و ئەبو بەكری صیددیق دا زەكاتمان دراوەتێ: (مُؤَلَّفة القُلُوب)ین.

گوتی: بڕۆن ناتاندەمێ، كاتێ خۆی كە زەكاتتان دراوەتێ، لەبەرئەوە بوو، كە ئیسلام بێ دەستەڵات بووە، بەڵام ئێستا ئیسلام بێنیازە، فەرموون: چیتان لە دەست دێ، بیكەن.

بەڵام بێگومان ئەم هەڵوێستەی عومەری كوڕی خەتتاب خوا لێی ڕازی بێ، بۆچوونێكی خۆی بووە[١] ، بەڵگە نیە لەسەر ئەوەی كە ئێستا ئەو جۆرە كەسانە نەماون، لەو كاتەدا ئەو پشكەیان پێنەدراوە، بەڵام دوایی كە ئەو حاڵەتە هاتەوە پێشو ئەو كەسانەش پەیدا بوونەوە، دەگونجێ پێیان بدرێ.

وە هەندێك لە زانایان گوتوویانە: ئەوانە دوو بەشن:

بەشی یەكەم: دەگونجێ كافربنو، بیاندرێتێ بۆ ئەوەی مەیل بۆ لای ئیسلام بكەن، یاخود ئیسلام لە شەڕو خراپەو زیانیان دووربێ.

بەشی دووەم: مسوڵمانن، بۆ ئەوەی زیاتر دڵیان چەسپاوو دامەزراوبێ، وەك دیارییو هاوكاریی دەیاندرێتێ، ئیسلام دووربینەو، ئایینێكی واقیع بینە، ئەگەر بەشێك لە ماڵو سامانی دەوڵەمەندانی مسوڵمان بكاتە بەلاگێڕەوەی كۆی كۆمەڵگاو قەوارە ئیسلامییەكە، باشترە لەوەی كە بەهۆی كەمتەرخەمیی كردن لەو بوارەدا، ئیسلام دوژمنی بۆ زۆربن.

---

١) هەڵبەتە لە بۆچوونو كۆشش (إجتهاد)ەكەشی دا، پێكاویەتی، چونكە كەسێك لەبەر سیفەتێك یان لەبەر هەلو مەرجێك زەكاتی بدرێتێ، هەركات ئەو سیفەتەی نەما، یان هەلومەرجەكە گۆڕا، زەكاتەكەی ناكەوێو پێی ناشێ .

ئنجا ئەم چوار جۆرەماڵەکە تەسلیمی دەستی خۆیان دەکرێ، بۆیە بە (ل)ی (تملیک) هێناویەتی.

کەواتە: ئەم چوارە جۆری یەکەمن.

جۆری دووەم: ماڵەکە مەرج نیە تەسلیمی خۆیان بکرێ، بەڵکو دەبێ زەکاتەکە بۆیان بەکاربهێنرێ، ئەوانیش ئەم چوار جۆرەن:

٥) ﴿وَفِي ٱلرِّقَابِ﴾، زۆربەی زانایان گوتوویانە: مەبەست پێی (مکاتبون)ە، وەك خوا لە سوورەتی (النور)دا دەفەرموێ: ﴿وَٱلَّذِينَ يَبۡتَغُونَ ٱلۡكِتَٰبَ مِمَّا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡ فَكَاتِبُوهُمۡ إِنۡ عَلِمۡتُمۡ فِيهِمۡ خَيۡرٗاۖ وَءَاتُوهُم مِّن مَّالِ ٱللَّهِ ٱلَّذِيٓ ءَاتَىٰكُمۡ ٣٣﴾.

واتە: وە ئەوانەی لە کۆیلەکانتان داوای موکاتەبەتان لێ دەکەن، موکاتەبەیان لەگەڵدا بکەن، ئەگەر چاکەتان پێوە بینین، وە لەو ماڵەی کە خوا پێی داون، پێیان بدەنو چاکەیان لەگەڵ بکەن.

موکاتەبەش ئەوە بووە کە کۆیلەیەك لەگەڵ گەورەکەی خۆی دا، ڕێککەوتوە، گەورەکەی گوتوویەتی: بچۆ ئەوەندە پارەیەم بۆ بێنە، ئازادبە، ئەویش چووە بۆ خۆی کارو کەسابەتی کردوە، ئنجا یەکێك لەو هەشت جۆرە کەسەی زەکاتیان پێ دەشێ، ئەو کۆیلانەن.

زۆربەی زانایان وایانگوتوە، بەڵام من پێم وایە: یەك لەسەر هەشتی زەکاتی مسوڵمانان تەرخان دەکرێ، لە هەر کاتێکدا کۆیلە هەبوون، بۆ ئازادکردنی ئەو کۆیلانە، هەڵبەتە ئێستاش کۆیلەی بە ئاشکرا نەماون، ئەگەرنا کۆیلەی پەنهان هەر هەن، ئێستاش چەند جۆرە کۆیلایەتییەك هەیە، بەڵام ئەم جۆرە نەماوە، کە لە بازاڕدا کڕینو فرۆشتنیان پێوە بکرێ، مەگەر لە چەند شوێنێکی پەراگەندەی دنیادا، دەڵێن: چەند ملیۆنێك کەس لەو جۆرانە هەن، کە دیارە دەبێ دەوڵەتی ئیسلامیی، یەك لەسەر هەشتی زەکات، تەرخان بکات بۆ ئازادکردنی ئەو کۆیلانە.

٦) ﴿وَٱلۡغَٰرِمِينَ﴾، کۆی (غارم)ە، واتە: قەرزدار.

زانایان گوتوویانە : {هم الّذين ركبتهم ديون، وتعذّر عليهم أداؤها، واشترط الفقهاء أن تكون الديون في غير معصية الله}.

(غارمین) ئەو کەسانەن کە قەرزیان کەوتوونە سەرێ، وە ناشتوانن قەرزەکە بدەنەوە، بەڵام شەرعزانان بە مەرجیان گرتوە، کە ئەو قەرزانەی کەوتوونە سەریان نابێ بەهۆی گوناهو تاوانەوە بووبێ، کەسێك قوماری کردبێ، شەڕابی خواردبێتەوە، خراپەی کردبێ: زەکاتی پێ نادرێ، چونکە دەبێتە هاندانی ویش و کەسانی دیکەش لەسەر گوناهو خراپە.

بەڕاستیی ئەو تێبینییەی شەرعزانان زۆر جوانە، بەڵام دیسان کەسێك کە خۆی ماندووکردوەو کارو کەسابەتی حەڵاڵی کردوە بۆ ماڵو منداڵیو بەشی نەکردوەو چووە قەرزی کردوە، یان بەهۆی ئەوەوە کە صوڵحێکی کردوە، قەرزدار بووە، کە ئەوە لە نێو عەرەب دا هەبووە، ئەگەر صوڵحێك کرابێ لە نێوان دوو لایەن دا، مەبلەغێك مابێتەوەو کەسیان دەستبەرداری نەبووبن، ئەوە بە پارەی زەکات کێشەکە کۆتایی پێ هێنراوە.

لەوبارەوە ئەم فەرمایشتە هەیە: ﴿عَنْ قَبِيصَةَ بنِ المُخَارِقِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: تَحَمَّلْتُ حَمَالَةً، فَأَتَيْتُ رَسولَ الله ﷺ أَسأَلُهُ فِيها، فَقَالَ: أَقِمْ حَتَّى تأتِيَنا الصَّدَقَةُ، فَنأمُرَ لَكَ بِها﴾ {أَخْرَجَهُ الحُمَيْدِيُّ، برقم: (٨١٩)، وَأَحْمَد، برقم: (٤٧٧)، وَالدَّارِمِيُّ، برقم: (١٦٨٥)، وَمُسْلِم، برقم: (٢٤٥١)، وَأَبُو دَاوُد، برقم: (١٦٤٢)، وَالنَّسائِيُّ، برقم: (٢٥٨٠)، وَابْنُ حِبَّانَ، برقم: (٣٣٦٩)، وَابْنُ خُزَيْمَة، برقم: (٢٣٥٩)}.

واتە: قەبیصەی کوڕی موخاریق خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: ئەندازەیەك خوێنم کەوتبووە سەرێ، بەهۆی صوڵحکردنو میانگیرییەوە، {کە ئاشتەوایی کردوە لە نێوان دوو لایەندا} چوومە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، داوام لێکرد هاوکاریم بکات بۆ ئەو مەبەستە، فەرمووی: دانیشە لە لامان هەتا صەدەقەو زەکات دێ، فەرمان دەکەین: پارەی ئەوەندە قەرزەی کە کەوتۆتە سەرت (بەهۆی ئەو صوڵحەوە) بتدرێتێ، تاکو قەرزەکەی پێ بدەیەوە.

٧) ﴿ وَفِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، لە ڕێی خوادا، دیارە شەرعزانان زۆر مشتومڕیان بووە لەسەر چەمکی لە ڕێ خوادا، بەلام بەگشتی سێ ڕایان هەن:

أ/ زۆربەیان دەڵێن: (الغزاة والمجاهدون) واتە: ئەوانەن کە جەنگاوەرن و لە ڕێی خوادا تێدەکۆشن.

ب/ هەندێك دەڵێن: (الحجّاج) هەر کەسێك کە بیەوێ حەجێ بکاو، پارەشی نەبێ، ئەوە لە ماڵی زەکات دەیدرێتێ، بۆئەوەی حەجەکەی پێ بکات، لەوبارەوە فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ یان هێناوە.

ج/ هەندێکی دی دەڵێن: (مصالح المسلمین الدینیة والدنیویة) بەرژەوەندیی مسوڵمانان، جا چ پەیوەندییان بە دینداریانەوە هەبێ، چ پەیوەندییان بە دنیادارییانەوە هەبێ.

لێرەدا بە پێویستی دەزانم قسەیەکی (محمد رشید رضا) بێنم، کە قسەیەکی زۆر جوان دەکات لەوبارەوە، دەڵێ[1]:

(وَالتَّحْقِيق أَنَّ سَبِيل الله هُنَا مَصَالِحُ الْمُسْلِمِين العَامَّة الَّتِي بِهَا قِوَامُ أَمْرِ الدِّينِ وَالدَّوْلَة دُونَ الأَفْرَادِ، وَإِنَّ الحَجّ لَيْسَ مِنْهَا، لأَنَّهُ وَاجِبٌ عَلَى الْمُسْتَطِيع دُونَ غَيْرِهِ، وَهُوَ مِنَ الفَرَائِضِ العَيْنِيَة بِشَرْطِهِ، كَالصَّلاةِ وَالصِّيام لا مِنْ المَصَالِح الدِّينِيَة الدَّوْلِية... وَلَكِن إِقَامَةِ شَعِيرَةِ الحَجّ وَإِقَامَةِ الأُمَّةِ لَهَا مِنْهَا، فَيَجُوزُ الصَّرْفُ مِنْ هَذَا السَّهْمُ عَلَى تَأمِين طَرِيق الحَجّ وَتَوْفِير المَاءِ وَالغِذَاءِ وَأَسْبَاب الصحة للحِجَاج، إِنْ لَمْ يُوجَد لِذَلِكَ مَصْرِفٌ الآخَر).

واتە: ئەوەی کە لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەدا دەردەکەوێ، ئەوەیە کە مەبەست لە (سبیل الله) لێرەدا بەرژەوەندیی گشتی مسوڵمانانن، کە کاروباری دینداریی و دەوڵەتدارییان بەو بەرژەوەندییانە بەڕێوە دەچێ، نەك تاکەکانی خەڵك، وە حەج کردنی تاکەکان لەو بەرژەوەندییانە نیە، چونکە حەج تەنیا لەسەر کەسێك پێویستە، کە لە توانایدا هەیە، وە حەج کردنیش لەو جۆرە ئەرکانەیە کە لەسەر خودی ئینسان پێویست دەبێ، ئەویش بە مەرجی خۆی، وەك: نوێژ،

١) تفسير القرآن الحكيم ج١٠، ص٤٤٩.

ڕۆژوو گرتن، وە حەج کردن لەو بەرژەوەندییە دینییو دەوڵەتییانە نیە، کە پەیوەندیی بە هەموو مسوڵمانانەوە هەبێ، بەڵکو پەیوەندیی بە تاك تاکیانەوە هەیە.

بەڵام بۆ بەرپاکردنی دروشمی حەج، ئەوە کە ئۆممەت بەوکارە هەڵسێ، ئەوە دەگونجێ لەوبەشەی زەکات خەرج بکرێ، بۆ پاراستنی ڕێی حەج کردن، هەروەها دەستەبەرکردنی ئاو، دەستەبەرکردنی خۆراك، دەستەبەرکردنی ئەو هۆکارانەی کە بۆ تەندروستی حاجییەکان پێویستن، ئەگەر سەرچاوەیەکی دیکەی داراییمان نەبوو {بۆ هێنانەدی ئەو بەرژەوەندییانەی کە حەجێکی ڕێك‌و باشیان پێ ئەنجام بدرێ}.

منیش وای تێدەگەم کە (فِي سبيل الله) هەموو ئەو کارو چالاکیيانە دەگرێتەوە، کە بەگشتی دینداریی مسوڵمانان پەکی لەسەریان کەوتوە، ئنجا جەنگ‌و جیهادە لە کات‌و شوێنی خۆیدا، بانگەوازە، پەروەردەکردنی مسوڵمانانە، بلاوکردنەوەی زانیاری شەرعییە، ڕاگەیاندنە، کە لەم ڕۆژگارە پێی دەگوترێ: دەستەڵاتی چوارەم، هەموو ئەو شتانەی کە دینداریی‌و دنیاداریی مسوڵمانان پێویستییان پێیانە، پێم وایە دروستە ماڵی زەکاتیان بۆ تەرخان بکرێ، وە لە زەکات ئەو پێداویستییانە جێبەجێ بکرێن‌و، ئەو کارانە ڕاپەڕێنرێن.

٨) ﴿ وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِ ﴾، واتە: کوڕی ڕێگا، کە لێرەدا مەبەست پێی ڕێبوارە، (وَهُوَ الـمُنْقَطِعُ مِنْ بَلَدِهِ وَإِنْ كَانَ غَنِياً فِي بَلَدِهِ)، واتە: کەسێکە کە لە وڵات‌و نیشتیمانی خۆی دابڕاوە، لە شوێنێك پەکی کەوتوە، با لە شوێنی خۆیشی دەوڵەمەند بێ، بایی ئەوەندە کە پێی دەگاتەوە شوێنی خۆی، دروستە لە زەکات بیدرێتێ.

دوایی خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَرِيضَةٗ مِّنَ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ٦٠ ﴾، ئەوەش شتێکە لەلایەن خواوە پێویست کراوە، وە خوا زانای کارزانە.

وشەی (فَرِیضَة) دەڵێ: (منصوبٌ على أنه مصدرٌ مُؤَكِّدٌ لمصدر محذوف يدلُّ عليه: ﴿إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ﴾، لأنَّهُ يُفِيد مَعْنَى: فَرَضَ اللهُ وَأَوْجَب).

یانی: وشەی (فَرِیضَة) مەنصوب بووە لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە، چونکە: ﴿إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ﴾، لە مانای ئەوە دایە کە بگوترێ: (فَرَضَ اللهُ وأوجب الصدقات).

﴿فَرِيضَةً مِّنَ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾، ئاوا دەچێتەوە بۆ وێ، چونکە لە مانای ئەوە دایە.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾، واتە: خوا لەوەدا کە زەکاتی کورت هەڵهێناوە لەسەر ئەو هەشت جۆرە کەسە، زانایە، وە کارزانیشەو کاربەجێشە، چونکە خوای زاناو توانا هەموو شتێك دەزانێ، وە کەسەکانیش دەناسێ، زانایە بە شتەکان، وە کارزان‌و کاربەجێشە لە مامەڵەکردنی لەگەڵ کەسەکاندا.

کەواتە: کورتەی قسان دەتوانین بڵێین: ئەو شوێنانەی زەکاتیان بۆ خەرج دەکرێ دوو بەشن:

أ/ کەسەکان (أشخاص).

ب/ وە بەرژەوەندییەکان (مصالح).

کەسەکان: هەژاران‌و نەداران‌و کارمەندانی زەکات‌و دڵڕاگیراوان.

بەرژەوەندیەکانیش: (ئازادکردنی کۆیلان‌و، قەرزدانەوەی قەرزداران‌و، بەرژەوەندیی مسوڵمانان‌و، بابایەگی ڕێبواری پەککەوتوو).

بۆیەش زانایان وایان گوتووەو منیش زۆرم بە دڵە، چونکە چوار جۆری بەشی یەکەمی بە (ل)ی (تملیک)ی هێناون، بەڵام چوارەکەی بەشی دووەمی بە (فِي) هێناون، واتە: تێیاندا خەرج دەکرێ، چوارەکەی پێشێ پێیان دەدرێ‌و، دەبێ بە موڵکیان، بەڵام (فِي) بۆ کارتێداکردن (ظرفية)ە.

هەڵبەتە لێرەدا پێویستە ئەوەش بزانرێ، کە مەرج نیە بدرێتە هەر هەشت لەو جۆرە کەسانە، هەر کەسێك زەکاتی هەبوو بڵێ: دەبێ بیدەم بە هەر هەشت جۆر! بەڵکو بە ڕای زۆربەی زانایان، دروستە زەکات بدرێ بە یەك جۆریان، کەسێك زەکاتی هەیە هەژارێك دەناسێ، مەرج نیە بڵێ: دەبێ نەدارێك و ڕێبوارێك ... هتدیشی هەبن! گرنگ ئەوەیە بیدات بە کەسێك کە خانووی نیە، جێگاو ڕێگای نیە، ئاتاجە.

مەسەلەی دەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَمِنْهُمُ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱلنَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ ۚ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مِنكُمْ ۚ وَٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ ٱللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦١﴾ ﴾.

وە لە مونافیقەکان کەسانێك هەن، ئازاری پێغەمبەر ﷺ دەدەن، دڵی دەشکێنن، وە دەڵێن: ئەو هەر گوێیە، پێیان بڵێ: گوێی چاکەیە بۆتان.

(الأذى: ما يؤلم الحيّ المُدْرِك في بدنه أو نفسه).

واتە: (الأذى) هەر شتێکە کە ژیاندارێك هەست دەکات لە جەستەی دا، یان لە نەفسیدا، ئازاری دەدات، دەگوترێ: (أَذِيَ الإِنْسان بكذا) واتە: مرۆڤ ئازاری پێگەیشت، وەك (رَضِيَ بكذا) واتە: لێی ڕازی بوو، پەسەندی کرد، (أَذِيَ أَذًى، وَتَأَذَّى تَأَذِّياً) واتە: ئازاری پێگەیشت، بە ئازار پێگەیشتن، ئەگەر شتێکی پێ بکەوێ کە پێی ناخۆش بێ، (وَ آذى غيره إِيْذَاءً) واتە: جگە لەخۆی ئازاردا، بە ئازار پێگەیاندن.

کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿ وَمِنْهُمُ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱلنَّبِيَّ ﴾، مەرج نیە بچن مستێك لە پێغەمبەر خوا ﷺ بدەن، ئەوجار مانای ئێش پێگەیاندن، بیگرێتەوە! بەڵکو ئاماژەیەك، قسەیەك، هەڵسوکەوتێك، کە پێغەمبەر ﷺ دڵی پێی بئێشێ و پێی ناڕەحەت بێ، دەیگرێتەوە.

دوایی خوا چۆنیەتی ئەو ئازاردانەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە، ﴿وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ ﴾، وە دەڵێن: ئەو گوێیە، (أُذُن) بریتیە لەو ئەندامەی کە ئینسان پێی

دەبیستێ، وە ناونانی کەسێك بەو ئەندامە، بۆ زێدەڕۆیی کردنە لەوەدا، کە زۆر دەبیستێ، وە ئەو ئەرکەی خۆی زۆر ئەنجام دەدات، کە بریتیە لە زۆر بیستن، وە هەر شتێك بگوترێ، دەیبیستێ، وە بە ڕاستیشی دەزانێ، یانی: هەر بۆتە گوێ، دەگوترێ: فلانکەس هەر گوێیە، هەر دەبیستێ، یان دەگوترێ: فلانکەس بۆتە چاو، واتە: زۆر زێدەڕۆیی دەکات، لەوەدا کە چاودێرییمان دەکات.

کە لێرەدا ئەو مونافیقو دەغەلانە ــ وەك پێشتریش ئاماژەم پێدا ــ لە هەمبانەی خۆیاندا گوێزیان ژماردوون، وە بە زۆریی مرۆڤ وایە، بۆخۆی چۆن بێ، ئاواش تەماشای خەڵکی دەکات، کە پێغەمبەر ﷺ بە حورمەتو ڕێزی گەورەی شایستەی خۆی، گوێی بۆ گرتوون، هەر کەسێك هاتبێ ڕاستی گوتبێ، یان درۆ، ئەو هەر گوێی بۆ گرتوەو، کەسی ڕووشکێن نەکردوە، ئەو نەفامانە وایانزانیوە درۆیەکانیشیان بە ڕاست دەزانێ! بێئاگا لەوەی کە ئەو گوێ بۆ گرتنەییانو، ئەم ڕوونەشکاندنەییان، لە مەقامی بەرزی پێغەمبەر دەوەشێتەوە.

بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ ﴾، بڵێ: گوێی چاکەیە بۆ ئێوە، واتە: هەر چاکەتان لێوەردەگرێو، ئەوەی کە ڕاست بێ، ئەگەرنا پێغەمبەری خوا ﷺ خاوەنی گەورەترین عەقڵو هۆشو وریایی بووە، بەتەئکید زۆر زۆر لەوە بەرزتر بووە، بە دوو قسەی بابایەکی درۆزن، یان برو بیانووی بێجێ هەڵبخەڵەتێ، بەڵام چی بکات، ئەو دەبێ هەر لە مەقامی بەرزی خۆیدابێ.

بۆ وێنە: جاری وابووە داوای هاوکارییان لێکردوەو، جاری وابووە ئەو کەسە شایستەش نەبووە، هەر پێی داوە، بەوەش پاساوی هێناوەتەوە، فەرموویەتی: یان دەبێ ڕژدیی لە خۆمدا بێنمە دی، یان دەبێ بە ناهەق پێی بدەم، ئنجا ناچارمو نابێ چرووكو ڕژد بم، دەبێ هەر پێی بدەم، با ناهەقیش بێ، ئەو دوایی بۆخۆی پێی گوناهبارە، بەڵام نابێ سیفەتی خراپ لەودا بێتە دی.

ئنجا ئەگەر پێغەمبەری خوا ﷺ خەڵکی ڕووشکێن کردبایەو، کە درۆیان بۆ دەکرد، فەرمووبای: درۆ دەکەی! ئەوکاتە دەیانگوت: موحەممەد خەڵك ڕووشکێن دەکات، قسەی زبرو ڕەق دەکات، بە خەڵك دەڵێ: تۆ درۆ دەکەی.

بەلاَم خوای بەرز وەسفی پێغەمبەری ﷺ کردوەو فەرموویەتی: ﴿ فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ ٱللَّهِ لِنتَ لَهُمْ ۖ وَلَوْ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ ٱلْقَلْبِ لَٱنفَضُّوا۟ مِنْ حَوْلِكَ ۖ فَٱعْفُ عَنْهُمْ وَٱسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِى ٱلْأَمْرِ ۖ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾ ﴾.

تۆ (ئەی موحەممەد!) بەهۆی بەزەیی یەك لە خواوە، بۆیان (بۆ هاوەلاَنتو شوێنکەوتووانت) نەرمو نیان بووی، وە ئەگەر هاتباو قسەو ڕەفتار زبرو دڵڕەق بووایەی، ئەوە بێگومان لە دەورت دەپڕژان، بۆیە لێیان خۆش بەو، داوای لێبوردنیان بۆ (لە خوا) بکەو لە کاروباریشدا (وەك عادەتی پێشووت) ڕاوێژیان پێ بکە.

کەواتە: لە جیاتی ئەوەی زبرو ڕەق (فظ غلیظ) بێ، نەرمو حەلیم بووە.

پێغەمبەر ﷺ دەبێ لێبوردە بێ، دەبێ لەو ئاستە بەرزەی ڕەوشتی بەرزو جوانیدابێ، هەرچەندە سەرەنجام ئەو گومانە خراپەی پێ دەبردرێ، بەلاَم ئەو گومانە خراپەی پێ ببردرێ، ئاسانترە لەوەی تۆمەتبار بکرێ، بەوەی کە قسە ڕەقەو دڵ ڕەقەو هەڵسوکەوتی ناڕێکە.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مِنكُمْ ۚ وَٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ ٱللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾، بڕوای بە خوا هەیە، وە بڕوادارانیش بە ڕاست دەزانێ، {کەواتە: ئەی مونافیقو دەغەڵەکان! ئێوە بە ڕاست نازانێ، کە گوێتان بۆ دەگرێ، لەبەر ڕێزەو گەورەیی خۆیەتی}، وە مایەی ڕەحمەتو بەزەیی خوایە، بۆ ئەوانەتان کە ئیمانیان هێناوەو ڕاست دەکەن لە ئیمان هێنانیاندا، {نەك بۆ ئەوانی دیکە، چونکە ئەوانی دی لەو ڕەحمەتەی خوا بەهرەمەند نەبوون، چونکە ئیمانیان پێ نەهێناوەو بە ڕاستیان نەزانیوە}.

﴿ وَٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ ٱللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾، وە ئەوانەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئازار دەدەن، ئازارێکی بە ژانیان هەیە لە ڕۆژی دوایی دا.

هەڵبەتە زانایان گوتوویانە: ئەمە لێی وەردەگیرێ کە ئازاردانی پێغەمبەر ﷺ لە ژیانی داو، لە دوای مردنیشی قەدەغەیە، وە دیارە ئازاردانیش جۆراوجۆرە، هەر جۆرە ئازاردانێك حوکمێکی تایبەتی خۆی هەیە: هەیە کوفرە، هەیە گوناهی گەورەیە، وە جۆری دیکەشی هەیە، بە ئەندازەی ئەوە کە ئێش بە دڵی پێغەمبەر ﷺ دەگەیەنێ‌و، بە ئەندازەی ئەوە، کە پێچەوانەی شەریعەتە، حوکمەکەی قورستر دەبێ.

لێرەدا پێم باشە ئاماژەیەك بکەم بەوەی کە شیعە، ئەبو بەکر خوا لێی ڕازی بێ تۆمەتبار دەکەن، دەڵێن: ئازاری (فاطِمَة)ی کچی داوەو، بێبەشی کردوە لە میراتی بابی، وە پێغەمبەریش ﷺ فەرموویەتی:

﴿إِنَّمَا فَاطِمَةُ بَضْعَةٌ مِنِّي يُؤْذِينِي مَا آذَاهَا﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (١٦١٦٨)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (٦٤٦١)، وَالتِّرمِذِيُّ، برقم: (٣٨٦٩)، وَالطَّبَرَانِيُّ، برقم: (١٠١٣)، وَالحاكِمُ، برقم: (٤٧٥١)، وَأَبِي عَوَانَة، برقم: (٤٢٣٣)}.

واتە: بێگومان فاتیمە جگەر گۆشەی منە، هەر شتێك ئەو ئازار بدات، ئەوە منی ئازار داوە.

ئێمەش دەڵێین: هەڵوێستی ئەبو بەکر لەوەدا کە زەوی فەدەکی نەدا بە فاتیمە خوا لێیان ڕازی بێ، کە فاتیمە خوا لێی ڕازی بێ داوای فەدەکی دەکرد، وەك میراتی بابی، ئەبو بەکر خوا لێی ڕازی بێ، گوتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی:

﴿نَحْنُ مَعَاشِرَ الأَنْبِيَاءِ لاَ نُورَثُ، مَا تَرَكْنَاهُ فَهُوَ صَدَقَةٌ﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (٢٦٣٠٣)، تعليق شعيب الأرنؤوط: إِسْنَادُهُ صَحِيح عَلَى شَرْطِ مُسْلِم، وَالرّبيع فِي (المسند)، برقم: (٦٦٢)، وَاللَّفْظُ لَهُ}.

واتە: ئێمەی کۆمەڵی پێغەمبەران، میراتمان لێناگیرێ، ئەوەی کە بە جێی دەهێڵین، خێرو صەدەقەیە بۆ هەموو مسوڵمانان.

ئەبو بەکری خوا لێی ڕازی پێغەمبەری ﷺ لە نەفسی خۆشی خۆشتر دەویست، ئەگەر هیچ بڕ ڕێی تێچووبایە، بە دڵنیایی ئەوەی دەکرد، کە فاتیمە دڵی پێی خۆشبایە، بەڵام ئەبو بەکر خوا لێی ڕازی بێ، لە نێوان دوو حاڵەت دابووە:

١/ سەرپێچیی لە فەرمانی پێغەمبەری خوا ﷺ بکاتو، فاتیمە ڕازی بکات بە ناهەق.

٢/ یان: بە پێچەوانەوە!

بۆیە ئەبو بەکر خوا لێی ڕازی فەرمانی پێغەمبەری خوای ﷺ جێبەجێ کردوە، وە فاتیمەی بێبەش کردوە، لە شتێك کە مافی نەبووە، ڕاستە فاتیمەی تووڕە کردوە، بەڵام (فاطِمَة)ش لە تووڕەبوونەکەی دا هەقی نەبووە، چونکە داوای شتێکی کردوە، کە لە مافی نەبووە.

بەشەریش هەر بەشەرە، عەلی کوڕی ئەبو طالیبیش، کە پێی وابووە: شایستەتر بووە بە جێنشینایەتیی پێغەمبەری خوا، وە فاتیمەش خوا لە هەموویان ڕازی بێ کە داوای میراتی کردوە، کارتێکراو بوون، بەو ژینگەو هەلومەرجەی کە تێیدا ژیاون، تەماشایان کردوە ئەو گەورە پیاوانو دەستەڵاتدارانەی ڕۆژگاری خۆیان، ئەگەر شتێکیان بەجێ هێشتبێ، دوایی خزمە نیزیکەکانیان چوونەتە شوێنیان، وە ئەگەر ماڵو سامانێکیان بەجێ هێشتبێ، لێیان بە میرات گیراوە، لەلایەن خزمو کەسەکانیانەوە، وایانزانیوە بۆ پێغەمبەری خواش ﷺ هەر وایە، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ دەستەڵاتدارێکی دنیایی نەبووە، تاکو خزمو نیزیکەکانی هەمان چاوەڕوانییان لە شوێنەکەیو، لە شمەکەکەیو، لە میراتەکەی هەبێ، کە دەستەڵاتدارانی دیکە هەمان چاوەڕوانییان لێیان هەبووە !!

کەواتە: کە پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: فاتیمە جگەر گۆشەی منە، هەر کەسێك ئەو ئازار بدات، ئەوە منی ئازار داوە، واتە: بە ناهەق ئازاری بدات، وە بە تەئکید ئەو حاڵەتەش کە ڕوویداوە، لە نێوان ئەبو بەکرو فاتیمەدا خوا لێیان ڕازی بێ، فەرموودەکە نایگرێتەوە.

مەسەلەی یازدەیەمو کۆتایی: کە دەفەرموێ: ﴿يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَن يُرْضُوهُ إِن كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾ أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ مَن يُحَادِدِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا ذَٰلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ ﴿٦٣﴾﴾.

بۆ ڕوونکردنەوەی چەمكو واتای ئەم دوو ئایەتە، وا پێویست دەكات، ئەم بەسەرهاتە بگێڕینەوە :

﴿عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: ذُكر لَنا أنَّ رَجُلاً مِنَ الـمُنافقين قَالَ فِي شَأْنِ الـمُتَخَلِّفِينَ: في غَزْوَةِ تَبُوك الَّذِي نَزَلَ فِيهِمْ مَا نَزَلَ مِنَ القُرْآن: واللهِ إنَّ هَؤُلاءِ لَخِيارُنا وَأَشْرَافُنا، وَإِذَا كَانَ مَا يَقُولُهُ مُحَمَّدٌ حَقّاً، لَهُمْ شَرٌّ مِنَ الْحَمِير، فَسَمِعَهُ رَجُلٌ مِنَ الـمُسْلِمِينَ، فَقَالَ: والله إنَّ مُحَمَّداً لا يَقُولُ إلاَّ حَقّاً، وَلأَنْتَ شَرٌّ مِنَ الحِمَار، فَسَعَى بِها الرّجُلُ إلَى رَسولِ اللهِ فَأَخْبَرَهُ، فَأَرْسَلَ إِلى الرّجل فَدَعَاهُ، فَقَال: مَا حَمَلَكَ عَلَى الَّذِي قُلْتَ؟ فَجَعَلَ يَلْتَعِنَ وَيَحْلِفُ بِاللهِ : إنَّهُ مَا قَالَ ذَلِكَ، وَقَالَ الرَّجُلُ الـمُسْلِمُ: أللَّهُمَّ صَدِّقِ الصَّادِقَ، وَكَذِّب الكاذِبَ، فَأَنْزَلَ اللهُ هَذِهِ الآيَة الْكَرِيمَةَ﴾ {أَخْرَجَهُ الطَّبَرِي، برقم: (١٦٩٢٢)، وَابْنُ الـمُنْذِرِ وَابْنُ أَبِي حاتِم كَمَا فِي الدر المنثور، ج ٣، ص ٤٥٤}.

واتە: قەتادە دەڵێ: بۆمان باسكراوە كە پیاوێك لە دووڕووەكان، دەربارەی ئەوانە كە لە جەنگی تەبووك بەدواكەوتبوون، وە ئەوەی لەبارەیانەوە دابەزی لە قورئان كە دابەزی، گوتی: سوێند بە خوا، ئەوانە گەورەكانی ئێمەنو ناودارەكانی ئێمەن، ئەگەر ئەوەی موحەممەد دەیڵێ، هەق بێ، ئەو گەورەو ناودارانەی ئێمە لە كەران خراپترن، پیاوێك لە مسوڵمانان گوێی لێبوو، گوتی: بە خوا ئەوەی موحەممەد دەیڵێ: هەقو ڕاستەو، تۆش لە كەر خراپتری، ئەو پیاوە دوو ڕووەش، ئەو هەواڵەی بردە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، پێی ڕاگەیاند كە ئەو پیاوە ئاوای پێ گوتوە، ئەویش بەدوای ئەو پیاوە مسوڵمانەی دا ناردو بانگی كرد، گوتی: بۆچی وات گوتوە؟ گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ بۆیە وام گوتوە، چونكە ئەو وای گوتوە، ئەویش بە دوو ڕووەكەی فەرموو: بۆچی تۆ وات گوتوە؟ چ شتێك پاڵی پێوەنای وا بڵێی؟ ئەویش نەفرینی لە خۆی كردو سوێندی بە خوا خوارد، كە قسەی وای نەكردوە، مسوڵمانەكەش گوتی: ئەی خوایە! داوات لێدەكەم، ڕاستگۆ بە ڕاست بگێڕەو، درۆزن بە درۆ بخەوە، ئیدی خوای بەرزی مەزن لەوبارەوە، ئەم ئایەتەی ناردە خوار:

﴿يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ ...﴾.

لێرەدا مەسەلەیەکی ڕەوانبێژیی (بلاغي) هەیە، کە دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ أَحَقُّ أَن يُرْضُوهُ﴾، خواو پێغەمبەرەکەی شایستەترە، کە ڕازی بکەن، مەسەلەکە ئەوەیە کە لێرەدا ڕاناوەکە بۆ پێغەمبەر ﷺ دەچێتەوە، ئنجا لەبەرئەوەش وایفەرمووە، چونکە ڕازیکردنی پێغەمبەر ﷺ، بریتیە لە خودی ڕازیکردنی خوای بەرز، هەروەها تووڕەکردنی پێغەمبەر ﷺ، بریتیە لە خودی تووڕەکردنی خوای بەرز.

کە دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ يَعْلَمُوٓا۟ أَنَّهُۥ مَن يُحَادِدِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَأَنَّ لَهُۥ نَارَ جَهَنَّمَ خَٰلِدًا فِيهَا ۚ ذَٰلِكَ ٱلْخِزْىُ ٱلْعَظِيمُ﴾، ئایا نازانن، واتە: دەبوو زانیبایان، کە ئەوانەی دژایەتیی خواو پێغەمبەری خوا دەکەنو سەرپێچییان دەکەن، ئەوە ئاگری دۆزەخ چاوەڕێیانە، وە هەر کەسێکیش بچێتە ئەوێ، ئەوە بە هەمیشەیی تێیدا دەمێنێتەوە، وە سەرشۆڕییەکی مەزنی دێتە سەر.

وشەی ﴿يُحَادِدِ﴾، لە (حَدّ)ەوە هاتوە، واتە: دژایەتییکردنو بەربەرەکانێ کردن، وە (یشاقق) لە (شق)ەوە هاتوە، هەردووکیشیان یانی: ئەو لە لایەك، ئەم لە لایەك.

کە دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ يَعْلَمُوٓا۟﴾، ئەوە پرسیارێکە بۆ سەرزەنشتو، بۆ تانەدانە، دەفەرموێ: دەبوو زانیبایان: کە هەر کەسێك دژایەتیی خواو پێغەمبەری خوا ﷺ بکات، ئەوە ئاگری دۆزەخ جێگایەتی.

کە دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ ٱلْخِزْىُ ٱلْعَظِيمُ﴾، دیارە ئاگری دۆزەخ، بۆ جەستەیانە، وە ئەو زەبوونییو سەرشۆڕییەش، بۆ ڕووحیانە، واتە: وێڕای سزاو ئازاری جەستەیی، سزاو ئازار دەروونیشییان هەیە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

دەرسی هەشتەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە حەوت (٧) ئایەت پێك دێ، ئایەتەكانی (٦٤تاكو ٧٠)، بابەتی سەرەكیی ئەم ئایەتانەش وەك دەرسی پێشوو بریتیە لە پێناسەكردنو پەردە لەسەر هەڵماڵینی دەغەڵو مونافیقەكان، سەرەتا خوای كاربەجێ باسی ترسو لەرزی مونافیقەكان دەكات، لە دابەزینی قورئانو هەواڵدانی لە نهێنییەكانی نێو دڵو دەروونیان.

پاشان باسی ئەوە دەكات، كە ئەگەر پرسیاریان لێ بكرێ لەبارەی ئەو قسەو قاڵەوە كە دەیكەن، پاساو بەوە دێننەوە، كە قسەی ڕێ بڕینو گاڵتەیان كردوە، بەڵام خوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: كە سەرزەنشتیان بكاتو پێیان ڕابگەیەنێ: كە لەسەر گاڵتەكردن بە خواو بە ئایەتەكانیو بە پێغەمبەر ﷺ، حوكمی كوفریان بەسەردا دەدرێ! وە پێشیان بفەرموێ: با ئەو جۆرە بیانووانە نەهێننەوە، چونكە جگە لەوانەیان كە تۆبە دەكەن، دووچاریی سزای خوا دەبن، بەهۆی تاوانەكانیانەوە.

پاشان بە ناوونیشانی (المنافقون والمنافقات) بە پێنج سیفەتی بنەڕەتییان، دەیانناسێنێ، وە ڕاشیدەگەیەنی كە سەرەنجامیان دۆزەخە، دوایی بەراوردی سەرەنجامیان لەگەڵ هی كافرانی گەلانی پێشوودا دەكات، كە سەروەتو سامانو خزمو بنەماڵەی زۆر هیچ دادی نەداون.

پاشان سەرەنجامی شوومی شەش لە گەلانی پێشوویان، بەهۆی ستەمو خراپەیانەوە دەخاتەوە یاد، كە گەلەكانی نووحو عادو سەموودو ئیبراهیمو مەدیەنو لووطن.

﴿ يَحْذَرُ ٱلْمُنَٰفِقُونَ أَن تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُم بِمَا فِى قُلُوبِهِمْ ۚ قُلِ ٱسْتَهْزِءُوٓا۟ إِنَّ ٱللَّهَ مُخْرِجٌ مَّا تَحْذَرُونَ ﴿٦٤﴾ وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ ۚ قُلْ أَبِٱللَّهِ وَءَايَٰتِهِۦ وَرَسُولِهِۦ كُنتُمْ تَسْتَهْزِءُونَ ﴿٦٥﴾ لَا تَعْتَذِرُوا۟ قَدْ كَفَرْتُم بَعْدَ إِيمَٰنِكُمْ ۚ إِن نَّعْفُ عَن طَآئِفَةٍ مِّنكُمْ نُعَذِّبْ طَآئِفَةًۢ بِأَنَّهُمْ كَانُوا۟ مُجْرِمِينَ ﴿٦٦﴾ ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلْمُنَٰفِقَٰتُ بَعْضُهُم مِّنۢ بَعْضٍ ۚ يَأْمُرُونَ بِٱلْمُنكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ ۚ نَسُوا۟ ٱللَّهَ فَنَسِيَهُمْ ۗ إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٦٧﴾ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلْمُنَٰفِقِينَ وَٱلْمُنَٰفِقَٰتِ وَٱلْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ فِيهَا ۚ هِىَ حَسْبُهُمْ ۚ وَلَعَنَهُمُ ٱللَّهُ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴿٦٨﴾ كَٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ كَانُوٓا۟ أَشَدَّ مِنكُمْ قُوَّةً وَأَكْثَرَ أَمْوَٰلًا وَأَوْلَٰدًا فَٱسْتَمْتَعُوا۟ بِخَلَٰقِهِمْ فَٱسْتَمْتَعْتُم بِخَلَٰقِكُمْ كَمَا ٱسْتَمْتَعَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُم بِخَلَٰقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَٱلَّذِى خَاضُوٓا۟ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَٰلُهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْخَٰسِرُونَ ﴿٦٩﴾ أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ إِبْرَٰهِيمَ وَأَصْحَٰبِ مَدْيَنَ وَٱلْمُؤْتَفِكَٰتِ ۚ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ ۖ فَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِن كَانُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٧٠﴾ ﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

{ مونافیقەکان بیمی ئەوەیان هەیە کە سوورەتێکیان دابەزێتە سەر، هەواڵی ئەوەیان بداتێ کە لە دڵیان دایە (لە دەغەڵیی‌و نیازی خراپ) بڵێ: گاڵتە بکەن (بە ئیسلام‌و مسوڵمانان) بە دڵنیاییی ئەوەی خۆی لێ دەپارێزن، خوا وەدەری دەخات ﴿٦٤﴾ وە ئەگەر (لەوبارەوە) لێیان بپرسی؟ بە جەختکردنەوە دەڵێن: بێگومان ئێمە وەنێو قسان دەکەوتین‌و یارییمان دەکرد! بڵێ: ئایا گاڵتەتان بە خواو بە ئایەتەکانی خواو پێغەمبەرەکەی دەکرد؟ ﴿٦٥﴾ پۆزش مەهێننەوە، پاش ئیمانەکەتان، بێبڕوا بوون، ئەگەر لە کۆمەڵێکیشتان ببوورین، کۆمەڵێکتان ئازار دەدەین، لە سۆنگەی ئەوەوە کە تاوانبار بوون ﴿٦٦﴾ پیاوانی مونافیق‌و ئافرەتانی مونافیق، هەندێکیان لە هەندێکیانن، فەرمان بە خراپە دەکەن‌و، ڕێگریی لە پەسند دەکەن، وە دەستیان (لە بەخشین) دەگرنەوە، خوایان لە بیر کردو، ئەویش لە بیری کردن، بێگومان هەر مونافیقەکان لارێن ﴿٦٧﴾ خوا گفتی ئاگری دۆزەخی بە پیاوانی مونافیق‌و ئافرەتانی مونافیق‌و، کافران داوە، بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە، (ئەی کافرینە!) ئەوێتان (بۆ سزادان) بەسە، وە خوا نەفرینی لێکردوون‌و ئازارێکی بەردەوام‌و نەپساوەیان هەیە ﴿٦٨﴾ (سەرەنجامتان) وەك (هی) ئەوانەی پێش خۆتانە، کە لە ئێوە هێزیان توندترو سامان‌و منداڵیان زیاتر بوون، ئنجا ئەوان لە پشك‌و بەشی (دنیای) خۆیان بەهرەیان وەرگرت‌و، ئێوەش وەك بەهرە وەرگرتن‌و ڕابواردنی ئەوانەی پێش خۆتان، ڕاتانبواردو بەهرەتان وەرگرت‌و، وەك وەنێو قسەو قاڵ کەوتنی وانیش، وەنێو کەوتن، ئەوانە لە دنیاو دواڕۆژدا کردەوەکانیان بە فیڕۆ چوون، وە هەر ئەوانەن زیانباران (ی ڕاستەقینە) ﴿٦٩﴾ ئایا هەواڵی ئەوانەی پێش خۆتانتان پێ نەگەیشتوە: گەلی نووح‌و عادو سەموودو گەلی ئیبراهیم‌و هاوەڵانی مەدیەن‌و (ئاوەدانییە) هەڵگێڕراوەکان(ی گەلی لووط)، پێغەمبەرانیان بە بەڵگە ئاشکرایەکانەوە، هاتنە لایان، (ئنجا کە خوا سزای دان) نەدەگونجا کە خوا ستەمیان لێ بکات، بەڵکو ئەوان ستەمیان لەخۆیان کرد ﴿٧٠﴾ }.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(يَحۡذَرُ): (الحَذَرُ: احْتِرَازٌ عَنْ مُخِيفٍ، يُقَالَ حَذِرَ حَذَرًا وَحَذَّرْتُهُ، وَالحِذْرُ مَا فِيهِ الحَذَرُ).

(حَذَرُ) بۆ خۆی بریتیە لە خۆپاراستن لە شتێکی مەترسیی لێکراو، دەگوترێ: (حَذِرَ حَذَرًا) واتە: خۆی لێ پاراست، بیمی لێی هەبوو، (وَحَذَّرْتُهُ) واتە: بیمم دایە بەرێ، وە ترساندم، کە دەفەرموێ: ﴿وَلۡيَأۡخُذُواْ حِذۡرَهُمۡ وَأَسۡلِحَتَهُمۡ ١٠٢﴾ النساء، واتە: وە با لە خۆیان وریا بن و چەکەکانیان هەڵبگرن.

(ٱسۡتَهۡزِءُوٓاْ): واتە: گاڵتە بکەن، (الهُزءُ: مَزْحٌ مَعَ خِفْيَةٍ، وَالإِسْتِهْزَاءُ: إِرْتِيَادُ الهُزْءِ، وَقَدْ يُعَبَّرُ بِهِ عن تُعَاطِي الهُزْءِ).

واتە: (هُزءْ) بریتیە لە گاڵتەکردنێکی بە پەنهان، وە (إِسْتِهْزَاء) واتە: کە (س) و (ت)ای هاتۆتە سەرێ، بریتیە لەوەی کە ئینسان بە دوای شتێك دا بگەڕێ کە گاڵتەی پێبکات، وە جاری واش هەیە، بە خودی گاڵتە پێکردنەکە، تەعبیری پێ دەگرێ.

(نَخُوضُ): دەرژێینە نێوی، دەکەوینە نێوی، (الخَوضُ: هُوَ الشّروعُ فِي المَاءِ وَالمُرورِ فِيهِ، وَيُسْتَعَارُ فِي الأُمُورِ، وَأَكْثَرُ مَا وَرَدَ فِي القُرآنِ، وَرَد فِيما يُذَمُّ الشّروعُ فِيهِ).

(خَوْض) بریتیە لە چوونە نێو ئاو، وە بە نێویدا ڕۆیشتن، (ئەو گوتوویەتی: ئاو، بەڵام دەشگونجێ بە نێو قوڕاوو چڵپاوو هەر شتێکی دیکەی شل بکەوی) وە دەخوازرێتەوە بۆ وە نێو کەوتنی چوونە نێو هەندێ قسەو باسەوە، وە بە زۆریی کە لە قورئان دا هاتوە، بە مانای وەنێوکەوتنی شتی سەرزەنشتکراوو خراپ هاتوە.

(وَنَلْعَبُ): واتە: یارییمان دەکرد، کە مەبەست پێی گاڵتە کردنە، دەگوترێ: (لَعِبَ فُلانٌ: إِذَا كانَ فِعْلُهُ غَيْرَ قاصِدٍ بِهِ مَقْصَداً صَحِيحاً، يَلْعِبُ لَعِباً).

واتە: فڵان کەس یاریی کرد، ئەگەر کردەوەکەی مەبەستێکی ڕاستی لە پشتەوە نەبێ، ئامانجێکی باشی لە پشتەوە نەبێ، دەگوترێ: (يَلْعَبُ لَعِباً) یاریی دەکات، یاریی کردن.

(لَا تَعْتَذِرُوا): واتە: پۆزش‌و پاساو مەهێننەوە، یاخود داوای لێبوردن مەکەن، (العُذْرُ: تَحَرّي الإِنْسانِ مَا يَمْحُو بِهِ ذُنُوبَهُ، اعْتَذَرْتُ إِلَيْهِ: أَتَيْتُ بِعُذْرٍ، وَعَذَرْتُهُ: قَبِلْتُ عُذْره).

(عُذْرٌ) بریتیە لەوە کە ئینسان بخەفتێ لە شتێك، کە گوناهەکانی خۆی پێ بسڕێتەوە، دەگوترێ: (اعْتَذَرْتُ إِلَيْهِ) واتە: پاساوم بۆی هێنایەوە، بە شێوەیەك کە داوای لێبوردنم لێکرد، وە (عَذَرْتُهُ) واتە: داوای لێبوردنم، لێ قبووڵ کرد.

(مُجْرِمِينَ): واتە: تاوانباران، (مُجْرِم) کەسێکە کە تاوانێك دەکات، (الجُرْمُ وَالجَرِيْمَةُ: الذَّنْبُ، جَرَمَ وَأَجْرَمَ وَاجْتَرَمَ..).

(جُرم) وە (جَرِيْمَة) بە گوناح دەگوترێ، دەگوترێ: (جَرَمَ وَأَجْرَمَ وَاجْتَرَمَ) هەر سێکی بە کرداری ڕابردوو، بە مانای گوناهی کرد، یان تاوانی کرد، دێ.

(ٱلْمُنَٰفِقُونَ): دوو ڕووەکان، کە من وشەی دەغەڵەکانی بۆ بەکاردێنم، (النِّفَاقُ: هُوَ الدُّخُولُ فِي الشَّرْعِ مِنْ بَاب، وَالخُرُوجِ عَنْهُ مِنْ بَاب، وَمِنْهُ نافِقَاء اليربوع).

(نِفَاق) بریتیە لەوە کە لە دەرگایەکەوە بچیە نێو شەرع، (واتە: بچیە نێو شەریعەتی ئیسلام) وە لە دەرگایەکی دیکەوە، لێی بچیە دەرێ، ئنجا ئەوە لە (نفق)ەوە هاتوە، (وَالنَّفَقُ: السَّرَبُ فِي الأَرْضِ النافِذ فِيهِ).

(نَفَقٌ) بریتیە لە کونێك کە لە زەوییەوە دەربچێ، یانی: دوو سەری هەبن، وە (نافِقَاء) بە کونی جورج دەگوترێ، کە دوو کون لێدەدات، کە تینی بۆ هات

لە لایەك، لە لایەکەی دی دەربچێ، مونافیقیش وەك جورج وایە، کە مسوڵمان لێیان پرسی؟ دەڵێ: لەگەڵ ئێوەم، وە کە کافر لێیان پرسی؟ دەڵێ: لەگەڵ ئێوەم.

(وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ): (يَمْتَنِعُون مِنَ الإِنْفَاقِ، القَبْضُ: إِمْسَاكُ اليَدِ).

(يَمْتَنِعُون) واتە: نابەخشن، دەستی خۆیان لە بەخشین دەگرنەوە، چونکە وشەی (قبض) بریتیە لەوە کە ئینسان دەستی خۆی لە شتێك بگرێتەوە، هەڵبەتە (قبض) بریتیە لە دەست نووقاندن، بەڵام بە زۆریی وایە کە ئینسان ئەگەر نەیەوێ شتێك ببەخشێ کە لە دەستیدا دەبێ، دەستی توند دەگرێ بۆئەوەی لە دەستی نەیەتە دەرێ.

(نَسُواْ ٱللَّهَ): واتە: خوایان لە بیر کرد، (النِّسْيَانُ: تَرْكُ الإِنْسَان ضَبْط مَا اسْتَودِعَ وَلاَزِمُهُ: الإِهْمَال).

(نسیان) بریتیە لەوە کە ئینسان واز لە کۆنترۆڵ کردنی شتێك بێنێ، کە پێی سپێردراوە، بیپارێزێ، کە ئەمە دەرەنجامەکەی بریتیە لە فەرامۆش کردنو پشت گوێ خستن.

(فَٱسْتَمْتَعُواْ): واتە: ڕایان بوارد، یان بەهرەمەند بوون، یان لەززەتیان وەرگرت، چونکە دەڵێ: (الإِسْتِمْتَاعُ: طَلَبُ التَّمْتّع، المَتَاعُ: السِّلْعَةُ والمَنْفَعَةُ، وَمَا تَمَتَّعْتَ بِهِ).

(إِسْتِمْتَاع) بریتیە لەوە کە ئینسان بە دوای ڕابواردندا بگەڕێ، وە (مَتَاع) کەلوپەلێکی بە سوودە، یان هەر شتێکە کە ئینسان بەهرەیەکی کاتیی لێوەردەگرێ، کە خوا دەفەرموێ: ﴿فَمَا مَتَٰعُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا فِي ٱلۡأٓخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ ٣٨﴾ التوبة، واتە: ڕابواردنو سوود لێوەرگرتنو بەهرە لێوەرگرتنی ژیانی دنیا، لە چاو هی دواڕۆژ زۆر کەمە.

(بِخَلَٰقِهِمۡ): (الخَلاَقُ: النَّصِيبُ، مَا اكْتَسبه الإِنْسَان مِنَ الفَضِيلة بِخُلقه).

(خَلاَق) واتە: پشكو بەش، هەروەها ئەوەی کە ئینسان بە ڕەوشتی جوانی خۆی، ئاکارێکی پەسند بەدەست بێنێ، ئەویش پێی دەگوترێ: (خلاق).

(حَبِطَتۡ): (حَبِط عَمَلُهُ: بَطَلَ ثَوَابُهُ أَوْ بَطَلَ نَفْسُهُ).

(حبط) یان بەو مانایە دێ: پاداشتەکەی هەڵوەشێتەوە، یان خودی کردەوەکە پووچ بێتەوە، وەك بڵقی سەر ئاو، چونکە هەر کردەوەیەك کە بە ناوی دینداریيەوە بکرێ، مادام خوا پێ مەبەست بوونی تێدا نەبێ، وە بە پێی شەرع نەبێ، ئەمە وەك چۆن شیرێك کە هەوێنی تێ نەکرێ هەڵدەبزڕکێو دەترشێ‌و، دەبێ فڕێ بدرێ، ئەو کردەوانەش کە هەوێنی ئیخلاصیان تێدانەبێ، وە بە پێی شەرع نەبن، وەك شیری بێ هەوێن دەترشێن‌و بە کەڵك نایەن.

(نَبَأُ): واتە: هەواڵ، (النَّبَأُ: خَبَرٌ ذُو فَائِدَةٍ عَظِيمَة يَحْصُلُ بِهِ عِلْمٌ أَو غَلَبَة ظَن، وَلاَ يُقَالُ لِلْخَبَرِ فِي الأَصْلِ نَبَأ، حَتَّى يَتَضَمَّن هَذِهِ الأَشْيَاء الثَّلاَثَة).

(نَّبأ) بریتیە لە هەواڵێك کە سوودێکی مەزنی تێدابێ، کە بەهۆی ئەو هەواڵەوە، زانیاریی یاخود گومانێکی زاڵت بۆ پەیدابێ، وە بە (خَبَر) ناگوترێ: (نَبَأ) تا ئەو سێ شتەی تێدانەبن: سوودێکی مەزنی هەبێ، زانیارییەکی پێ پەیدابێ، یاخود ببێتە هۆی ئەوەی گومانێکی زاڵت بۆ پەیدابێ بەهۆی ئەو هەواڵەوە.

(وَٱلۡمُؤۡتَفِكَٰتِ): واتە: ئەو شارانەی کە هەڵگێڕدرانەوە، (الإِفْكُ: كُلُّ مَعْرُوف عَنْ وَجْهِهِ الَّذِي يَحِقّ أَنْ يَكُونَ عَلَيْهِ).

(إِفْك) بریتیە لە هەر شتێك لەو ڕووەوە کە دەبێ لەسەری بێ لێی لابدرێ، (المُؤْتَفِكَات: المُدْنُ الَّتِي قَلَّبَهَا اللهُ تَعَالَى عَلَى قَوْمِ لُوط)، (مُؤْتَفِكَات) ئەو شارانەن کە خوای باڵادەست بەسەر گەلی لووط دا هەڵیگێڕاونەوە، واتە: ژێرو ژووری کردن، سەرەو بنی کردن.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەكان

هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو دوو ئایەتەی كە خوا تێیان دا دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ ۚ قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ ﴿٦٥﴾ لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ ۚ إِن نَّعْفُ عَن طَائِفَةٍ مِّنكُمْ نُعَذِّبْ طَائِفَةً بِأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٦٦﴾ ﴾.

لەبارەی هۆی هاتنەخواری ئەم دوو ئایەتە موبارەكەوە، ئەم بەسەرهاتە گێڕدراوەتەوە:

﴿عَنْ عَبْد الله بْن عُمَر رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ رَجُل فِي غَزْوَة تَبوك فِي مَجْلِس يَوماً: مَا رَأَيْنا مِثْل قُرَّائِنا هَؤُلاءِ، لا أَرْغَب بطونا، ولا أَكْذَب أَلْسِنَةً، ولا أجْبَن عِنْدَ اللِّقَاءِ، فَقَالَ رَجُل فِي المَجْلِس: كَذَبْتَ، وَلَكِنَّك مُنَافِقٌ، لأُخْبِرَنَّ رَسولَ الله ﷺ، فَبَلَغَ ذَلِك رَسول الله ﷺ وَنَزَلَ القُرآن، قَالَ عَبْدُ الله: فَأَنا رَأَيْتُهُ مُتَعَلِّقاً بِحَقَبِ نَاقَةِ رَسولِ الله وَالحِجَارَة تَنْكبه، وَهُوَ يَقُولُ: يا رَسول الله! إِنَّمَا كُنا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ، وَالرَّسول ﷺ يَقُولُ: (أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ؟)﴾ {أخرجه الطبري، ج١٠، ص١١٩، وابن أبي حاتم، برقم: (١١٨٣٠)، وَصَحَّحَهُ مُؤَلِّفا الإستيعاب: ج ٢، ص ٢٨٧}.

واتە: عەبدوڵڵای كوڕی عومەر خوا لە خۆی‌و بابی ڕازی بێ دەڵێ: ڕۆژێك پیاوێك لە جەنگی تەبووك لە كۆڕێك دا دانیشتبوو، گوتی: ئێمە وەك ئەو قورئان خوێنانەمان نەبینیوە: زۆر خۆرتر، وە درۆزنتر، وە لەكاتی بەرەنگارییشدا، ترسنۆكتر، پیاوێك لە كۆڕەكەدا گوتی: درۆ دەكەی، بەڵام تۆ مونافیقی بۆیە وا دەڵێی، هەواڵیش بە پێغەمبەری خوا ﷺ دەدەم، وە هەواڵ بە پێغەمبەر ﷺ گەیشت‌و، قورئان دابەزی، دەڵێ: ئەو كابرایەم بینی، خۆی بە قەیاسەی كورتانی حوشترەكەی پێغەمبەر ﷺ هەڵواسیبوو، (دەستی پێوە گرتبوو)، حوشترەكەی دەڕۆیی، ئەویش پێی لە زەوی دەخشاو پێی بە

بەردان دەکەوت، وە کابرا دەیگوت: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئێمە هەر وەنێو قسان دەکەوتین‌و یاریی‌و گاڵتەمان دەکرد، (واتە: حاشای لە قسەکان نەکردوە) پێغەمبەریش ﷺ دەیفەرموو: ئایا گاڵتەتان بە خواو ئایەتەکانی خواو پێغەمبەرەکەی دەکرد؟! ئنجا لەوبارەوە ئەم ئایەتانە هاتنە خوار.

شایانی باسە کاتی خۆی وشەی (قُرَّاء) کە بەکارهێنراوە، مەبەست پێی زانایان بووە، چونکە ئەو کاتە زانایی لە ئیسلامدا، بەهۆی شارەزاییەوە لە قورئاندا بووە، کێ زیاتر قورئانی لەبەر بووبێ‌و، چاکتری تێگەیشتبێ، ئەوە زاناتر بووە لە ئیسلامدا، چونکە ئەسڵ‌و مەتنی ئیسلام قورئانە، هەڵبەتە ئێستاش هەر دەبێ وابێ، چونکە سوننەت‌و ڕێگای پێغەمبەر ﷺ جگە لە بەرجەستەکردنی قورئان، لە ئەرزی واقیع دا شتێکی دیکە نیە، وە ڕوونکردنەوەی پێغەمبەریش ﷺ بۆ قورئان هەر ئەوەیە کە پێشانمان بدات، کە ئەم قورئانە چۆن جێبەجێ دەکرێ؟ چ لە ڕووی خواپەرستیی تاکەکەسیی، چ لە ڕووی دروشمەکانەوە، لە ڕووی جەنگ‌و ئاشتییەوە، چ لە ڕووی حوکم‌و سیاسەتەوە، لە گشت ڕووەکانەوە، ئەم قورئانە چۆن جێبەجێ دەکرێ؟ ئەوە پێغەمبەری خوا ﷺ لە سوننەتی خۆی دا، بۆی ڕوون کردووینەوە.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوای پەروەردگار لە درێژەی خستنەڕووی نهێنییەکانی دوو ڕووەکان داو، بەرپەرچدانەوەی قسەو قاڵیانو، تیشك خستنە سەر خیانەتەکانیان، دەفەرموێ:

﴿ يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَن تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُم بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ ﴾.

مونافیقەکان بیمو مەترسیی ئەوەیان هەیە، کە سووڕەتێکیان دابەزێتە سەر هەواڵیان پێبدا بەوەی کە لە دڵەکانیاندا هەیە.

چی لە دڵیاندا هەیە؟ بێگومان ئەوەی لە دڵیان دایە، بریتیە لە بوغزو غەرەزو پیلانو فێڵو نیازو مەبەستی خراپ، بەرانبەر بە ئیسلامو مسوڵمانان.

ئنجا خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: ﴿ قُلِ اسْتَهْزِئُوا إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ مَّا تَحْذَرُونَ ﴿٦٤﴾ ﴾، پێیان بڵێ: گاڵتە بکەن! بێگومان خوا دەرهێنەری ئەوەیە کە ئێوە بیمتان لێی هەیەو، مەترسییتان لێی هەیە، کە بریتیە لەو نهێنییو پیلانە گڵاوانەی، لە دڵو دەروونیاندا هەیە.

ئنجا ئایا بۆچی خوا ﷻ دەفەرموێ: گاڵتە بکەن؟!

دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا زیاتر تیشکی دەخەینە سەر، کە مونافیقەکان کاتێك کە سووڕەتێك دەهاتە خوار، گاڵتەیان پێی دەهات، چونکە پێیان وابووە کە پێغەمبەر ﷺ بۆخۆی ئەو ئایەتانە دەفەرموێ، بە گاڵتە کردنەوە گوتوویانە: ئایا خوا ئایەتێکی دیکە دادەبەزێنێ؟ خواش ﷻ فەرموویەتی: بڵێ: گاڵتە بکەن، بێگومان ئەوەی ئێوە مەترسییتان لێی هەیە، خوا ﷻ دەری دەخات.

﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ ﴾، وە ئەگەر پرسیاریان لێبکەی، دەربارەی ئەم قسەو قاڵو پڕوپاگەندە خراپانەوە، کە دەیکەن؟

زۆر بە دڵنیاییو جەخت لەسەر کردنەوە، دەڵێن: بێگومان ئێمە تەنیا ومنێو قسان دەکەوتین، وە یارییو گاڵتەمان دەکرد.

واتە: مەبەستی خراپمان نەبوو، هەروا بۆخۆمان قسەمان دەکرد، قسە قسە دێنێ، ئاوا، نەك بە جیددیی گاڵتەمان کردبێو تانەمان لە ئیسلام دابێ!!

ئنجا ئەوان کە دەڵێن: یارییو گاڵتەمان دەکرد، خواش دەفەرمویّ: ﴿قُلْ أَبِاللَّهِ وَءَايَٰتِهِۦ وَرَسُولِهِۦ كُنتُمْ تَسْتَهْزِءُونَ ﴿٦٥﴾﴾، بلێ: ئایا گاڵتە بە خواو بە ئایەتەکانیو بە پێغەمبەرەکەی ﷺ دەکەن؟ ئایا گاڵتەتان بەو سێیانە دەکرد؟

خوا ﷻ دەفەرمویّ: ﴿ لَا تَعْتَذِرُواْ قَدْ كَفَرْتُم بَعْدَ إِيمَٰنِكُمْ ﴾، پۆزش مەهێننەوە، لە دوای ئەو ئیمانەتان کە هەتان بووە، بێ ئیمان بوونەوە.

خوا ئیمانەکە پاڵدەداتە لای وان، نەیفەرمووە: (قد کفرتم بعد الإیمان)، ئەگەر وای فەرمووبایە، ئەو کاتە (ئیمان) واتە: ئەو ئیمانەی کە ڕاستەقینەیە، ئەو ئیمانەی کە لەلای خوا جێی ئیعتیبارە، بەڵام کە ئیمانەکە پاڵ دەداتە لای وان، واتە: ئەو جۆرە ئیمانەی، کە لە ئێوە دەوەشێتەوە، کە دیارە ئیمانێکی ڕاستەقینەیان نەبووە، هەر ئیمانێکی ڕواڵەتییان هەبووە.

ئنجا لە دوای ئەو ئیمانە ڕواڵەتییەشتانەوە، کوفرتان کرد ! واتە: ئیمانە ڕواڵەتییەکەتان هەڵوەشاندەوە، بەهۆی ئەو کوفرەوە، کە بە دەمتاندا هات.

﴿إِن نَّعْفُ عَن طَآئِفَةٍ مِّنكُمْ نُعَذِّبْ طَآئِفَةًۢ بِأَنَّهُمْ كَانُواْ مُجْرِمِينَ ﴿٦٦﴾﴾، ئەگەر ـ گریمان ـ لە کۆمەڵێکتان ببوورین، بۆچی خوا لێیان دەبووریّ؟ چونکە پەشێمان دەبنەوە، وەك دوایی لە درێژەی ئایەتەکاندا دەیگەینێ، کەسی وا هەبووە لە مونافیقەکان، کە دوایی هاتوەو تۆبەیەکی باشی کردوەو، دانی بە هەڵەی خۆیدا هێناوە، ئنجا ئەگەر لە هەندێکتان ببوورین، ئەوە هەندێکتان سزا دەدەین، بۆچی؟ چونکە تاوانبار بوون، دیارە هەموویان هەر تاوانبار بوون، بەڵام ئەوانەی کە خوا لێیان دەبووریّ، دەگەڕێنەوەو پەشێمان دەبنەوە لە تاوانەکەیان، خواش لێیان دەبووریّ، بەڵام ئەوانەی دیکە، لەسەر ئەو تاوانو خراپەیان هەر بەردەوام دەبن.

ئنجا خوای پەروەردگار پیاوانی مونافیق‌و ئافرەتانی مونافیق، بە چەند سیفەتێك پێناسە دەکات، دەفەرموێ: ﴿ ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلْمُنَٰفِقَٰتُ بَعْضُهُم مِّنۢ بَعْضٍ ﴾، پیاوانی مونافیق‌و ئافرەتانی مونافیق، هەندێکیان لە هەندێکیانن.

یانی: سەرو کاریان پێکەوەیەو تێکەڵن.

لێرەدا جێی سەرنجە! خوای بەرز ئافرەتانی مونافیق، لە ڕیزی پیاوانی مونافیق دا باس دەکات، واتە: ڕۆڵی ئافرەتانی مونافیق، کەمتر نیە لە هی پیاوانی مونافیق، وە پێکەوەش هاوکارن!

ئنجا لەبارەی سیفەتێکی دیکەیانەوە، دەفەرموێ: ﴿ يَأْمُرُونَ بِٱلْمُنكَرِ ﴾، فەرمان بە شتی ناپەسند دەکەن، شتی ناپەسند چییە؟

بریتیە لە کوفر بە خوا، بە ئایەتەکانی خوا، بە پێغەمبەر ﷺ، وە بریتیە لە دەستگرتنەوە لە ماڵ خەرج کردن بۆ مسوڵمانان، بۆ فیداکاریی، ﴿ وَيَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمَعْرُوفِ ﴾، وە ڕێگرییش دەکەن لە شتی چاك، ڕێگریی دەکەن لە پێغەمبەری خوا، لە ئایەتەکانی خوا، وە لە ماڵ بەخشین، وە لە هاوکاریی مسوڵمانان، واتە: هەرچی شتی خراپە، فەرمانی پێدەکەن، وە هەرچی شتی باشە، ڕێگریی لێدەکەن.

﴿ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ ﴾، دەستی خۆشیان دەگرنەوە: هەم لە بەخشین، هەم لە فیداکاریی‌و بەرگریی کردن، لە ئیسلام، لە هەموو شتێکی چاك دەست دەگرنەوە.

سیفەتێکی دیکەیان: ﴿ نَسُوا۟ ٱللَّهَ فَنَسِيَهُمْ ﴾، خوایان لە بیر کردوە، واتە: خواو ئایینی خواو پێغەمبەری خوایان، پشت گوێ خستوە، خواش ﷻ لە بیری کردوون، واتە: پشتگوێی خستوون، وە وا مامەڵەی لەگەڵدا کردوون، وەك چۆن کەسێك شتێك لەبیر دەکات، ئاوا بە کەم تەماشای کردوون، ﴿ إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٦٧﴾ ﴾، بێگومان مونافیقەکان بە نێرو مێیانەوە، لادەرو لە ڕێ دەرچوون.

ئنجا باسی سەرەنجامیان دەكاتو، دەفەرموێ: ﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلْمُنَٰفِقِينَ وَٱلْمُنَٰفِقَٰتِ وَٱلْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ فِيهَا ۚ هِىَ حَسْبُهُمْ ﴾، خوا گفتی داوە بە پیاوانی مونافیقو ئافرەتانی مونافیقو كافرەكان، (چ گفتێكی پێداون؟) گفتی ئاگری دۆزەخی پێداون، بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە، وە ئەو ئاگری دۆزەخە بەسیانە، كە پێی سزا بدرێن، ﴿ وَلَعَنَهُمُ ٱللَّهُ ﴾، وە خوا نەفرینی لێكردوون، ﴿ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴾، وە ئازارو سزایەكی بەردەوامو نەپساوەشیان هەیە.

كەواتە: ئەگەر گفتو بەڵێنێك لەلایەن خواوە بۆ ئەوانە هەبێ، تەنیا ئاگری دۆزەخو نەفرین لێكردنیانە.

ئنجا خوا ﷻ بەراوردی سەرەنجامی مونافیقەكانو كافرەكانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ، وە ئێستاو تاكو دنیا كۆتایی پێ دێ، دەكات، لەگەڵ سەرەنجامی شوومی گەلانی پێشوودا، كە ئەوانیش بەهۆی كوفرو نیفاقەوە، تووشی ماڵ وێرانیی بوو ون، دەفەرموێ:

﴿ كَٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ كَانُوٓا۟ أَشَدَّ مِنكُمْ قُوَّةً وَأَكْثَرَ أَمْوَٰلًا وَأَوْلَٰدًا ﴾، واتە: سەرەنجامی ئێوەش وەك هی گەلانی پێشێ دەبێ، (ماڵ وێران دەبن)، كە هێزیان لە هێزی ئێوە توندتر بوو، (ئەوە لە ڕووی سیاسییو دەستەڵاتەوە)، وە لە ڕووی ئابوورییشەوە: ماڵو سامانیان زیاتر بوو، وە لە ڕووی كۆمەڵایەتیشەوە: منداڵو وەچەو خزمو كەسیشیان زیاتر بوو.

﴿ فَٱسْتَمْتَعُوا۟ بِخَلَٰقِهِمْ فَٱسْتَمْتَعْتُم بِخَلَٰقِكُمْ كَمَا ٱسْتَمْتَعَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُم بِخَلَٰقِهِمْ ﴾، ئنجا ئەوان ئەو بەشەی كە هەیانبوو، پێیان ڕابواردو، لێی بەهرەمەند بوون، وە ئێوەش لە پشكو بەشی خۆتان بەهرەمەند بوون، وەك چۆن ئەوانی پێش ئێوە لە پشكو بەشی خۆیان لە دنیادا، بەهرەمەند بوون.

دوایی باسی دەكەین، كە خوای كارزان لێرەدا، سێ جار وشەی (إستمتاع) دووبارە دەكاتەوە، واتە: ئەوانەی پێش ئێوە: زۆر خەریكی ڕابواردنو كەیفو سەفا بوون، هەر

خەریکی تێرکردنی ئارەزووەکانیان بوون، ئێوەش بە هەمان شێوە، وەك وانن، ﴿وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوٓاْ﴾، وە ئێوەش وەنێو کەوتن، وەك بەنێو کەوتنی ئەوان، بەنێو چی کەوتن؟

بە نێو قسەی پووچ، پڕوپاگەندە، گاڵتەو یاریی و گەمە کردن، بە ئایینی خوا، بە پێغەمبەری خوا ﷺ، بە مسوڵمانان، ﴿أُوْلَـٰٓئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَـٰلُهُمْ فِي ٱلدُّنْيَا وَٱلْأَخِرَةِ﴾، ئا ئەوانە، واتە: ئەوانەی کە بەو شێوە بوون، یان ئەوانەی کە بەو شێوە دەبن، ئێوەش و ئەوانەی پێش ئێوەش، کردەوەکانیان لە دنیاو دواڕۆژدا، هەڵوەشاونەوە، ﴿وَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْخَـٰسِرُونَ ﴿٦٩﴾﴾، وە هەر ئەوانەش زیانباری ڕاستەقینەن.

ئنجا لە کۆتایی دا، خوای زاناو شارەزا جارێکی دی، سەرنجیان ڕادەکێشێ بۆ مێژوو، ئەگەر لە ئایەتی پێشێ دا بە گشتی بەراوردی کرد لە نێوان سەرەنجامی شوومی مونافیق و دەغەڵەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ و ڕۆژگارەکانی دواییش، لەگەڵ هی کافرو مونافیقەکانی پێشوودا بە گشتی، ئەمجارە بە شێوەیەکی تایبەت و دیار، شەش وێنە دێنێتەوە لە مێژووی گەلانی پێشوو، لەگەڵ پێغەمبەرانیاندا.

دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ﴾، ئایا هەواڵی گرنگی ئەوانەی پێش خۆیانیان بۆ نەهاتوە، کە چۆن لە بەین چوون؟ کێن ئەوانە؟

شەش وێنە دێنێتەوە:

﴿قَوْمِ نُوحٍ﴾، گەلی نووح، کە دیارە خوا لە قورئاندا باسی ناوی گەلی نووحی نەکردوە، وا پێدەچێ لەسەردەمی نووح دا، هەر ئەوەندە مرۆڤانە هەبووبن، کە نووحیان بۆ لا ڕەوانە کراوە، وە دواییش کە خوا تۆفانی بۆ ڕەوانە کردوون، واپێدەچێ ئەو کافرانەی گەلی نووح کە لەبەین چوون، سەر زەمین کەسی دیکەی تێدا نەمابێ، جگە لەوانەی کە لەگەڵ نووحدا بە ئیمانەوە سواری کەشتییەکە بوون.

واتە: خوای کارزان جۆماڵێکی سەر زەوی کردوە، وە گەسکێکی لێداون و سەر زەوی پاك کردۆتەوە لە ئەهلی کوفر.

ئنجا دووباره جارێکی دیکه وەچەیەکی تازەی بەشەر، که ئەوانە بوون لەگەڵ نووح دا سواری کەشتییەکه بوون، بە ئیمانەوە هاتوونەتەوە سەر زەوی و ئاوەدانیان کردۆتەوە، خوای پەنهانزان ناوێکی دیاریی کراویان بۆ بەکارناهێنێ، ﴿قَوۡمِ نُوحٍ﴾.

وە گەلی عاد، کە پێغەمبەرەکەیان هوود ﷺ بووە.

وە گەلی سەموود کە پێغەمبەرەکەیان صالح ﷺ بووە.

وە گەلی ئیبراهیم ﷺ، کە هەم لە عێراق بووەو، هەم لە شام بووە، هەم چووە بۆ میسر، وە هەم لە حیجاز بووە، بۆیە دەفەرموێ: ئەو کۆمەڵەی کە ئیبراهیمیان بۆ لا رەوانەکرا، دیسان لە قورئاندا خوای پەروەردگار باسی گەلی ئیبراهیمی نەکردوە، بە ناوێکی دیار.

﴿وَأَصۡحَٰبِ مَدۡيَنَ﴾، وە ئەو خەڵکەی کە لە مەدیەن بوون، کە پێغەمبەرەکەیان ناوی شوعەیب ﷺ بوو، کە بەپێی رایەکی زانیان ئەو پێغەمبەرە، هەم بۆ لای گەلی مەدیەن رەوانە کراوە، وە هەم بۆ لای خاوەنانی درەختەکە (أصحاب الأيكة)، پێشتر لە تەفسیری سوورەتی ئەعرافدا باسمان کرد، واتە: هاوەڵانی باغە چرو پڕەکە، یان هاوەڵانی درەختە مەزنەکە.

بەشێکیش لە زانیان گوتوویانە هەر کام لە (مدين) و (أصحاب الأيكة) هەر یەك گەل و کۆمەڵگا بوون، بەڵام ئەو دوو ناوەیان بۆ بەکارهاتوون.

وە ﴿وَٱلۡمُؤۡتَفِكَٰتِ﴾، واتە: شارەکانی سەدووم و عەمووره و ئەوانە، کە هەڵگێڕدراونەوە، کە دیارە پێغەمبەر لووط ﷺ چوو بۆ لایان و، پەیامی خوای بەرزی پێ راگەیاندن، بەڵام ئەوانە لەبەرئەوەی سروشتی خۆیان هەڵگێڕابۆوەو، لەجیاتی ئەوەی بۆ تێرکردنی غەریزەی جنسیی لەگەڵ ئافرەتان دا جووت بن، بۆئەوەی وەچەی مرۆڤ بەردەوام بێ، دەچوون لەگەڵ پیاوان دا جووت دەبوون، وە ئافرەتەکانیشیان لەگەڵ ئافرەتان دا جووت دەبوون، کە ئەگەر بەو پێیە بووایە، چۆن دیناسۆر بڕایەوە، مرۆڤیش دەبڕایەوە! ئەگەر هەموو خەڵك وەك وانی کردبایە، ئنجا ئەوان سروشتی خۆیان هەڵگێڕابۆوە، بۆیە خواش شارەکانیانی هەڵگێڕانەوە لە دنیادا.

ئنجا باسی هەموویان پێکەوە دەکاتو دەفەرموێ: ﴿أَتَتۡهُمۡ رُسُلُهُم بِٱلۡبَيِّنَٰتِ﴾، پێغەمبەرەکانیان بە بەڵگە ڕوونو ئاشکراکانەوە چوون بۆ لایان، ﴿فَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيَظۡلِمَهُمۡ وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ يَظۡلِمُونَ ٧٠﴾، نەدەگونجا خوا ستەمیان لێبکات، بەڵام هەر بۆخۆیان ستەمیان لە خۆیان دەکرد.

واتە: خوا لێی ناوەشێتەوە کە ستەم بکات، چونکە کەسێك کە ستەم دەکات، دیارە ئامانجێکی هەیە بە ستەم نەبێ، بۆی نایەتە دی، بەڵام خوا بێنیازە لە هەموو شتێك، وە هەموو شتێك نیازمەندی خوایە، کەواتە: پێویستی بە هیچ شتێك نیە، تاکو ستەمی بۆ بکات.

چەند مەسەلەیەكی گرنگ

مەسەلەی یەكەم: كە دەفەرموێ: ﴿ يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِئُوا إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ (٦٤) ﴾.

(الحذر: إحترازٌ مِنْ مخيف)و، (حذر) وریا بوونە لە شتێكی مەترسیی لێكراو، لەخۆت وریابی، لە ئەنجامی ئەوەدا كە ترس و بیمت لە شتێك هەیە.

كەواتە: مونافیقەكان مەترسییو بیمیان هەبووە، لەوەی كە سووڕەتێكیان دابەزێتە سەر، هەواڵیان لێبدا لەوەی كە لە دڵەكانیاندا هەیە.

(السورة: طائفة معينة من آيات القرآن، ذات مبدأ ونهاية)، (سورة) بریتیە لە كۆمەڵە ئایەتێكی دیارییكراوی قورئان، كە سەرەتایان هەیەو كۆتاییان هەیە.

ئنجا كە دەفەرموێ: ﴿ تُنَبِّئُهُمْ ﴾، كە چاوگەكەی (التنبئة)، بریتیە لە هەواڵ پێدانو ئاگاداركردنەوە، كە مەبەست پێی هەواڵ پێدانی مسوڵمانانو ئاگاداركردنەوەیانە لە دەغەڵەكان، ئەگەرنا ئایەتەكان ڕاستەوخۆ بۆ مونافیقەكان نەچوون، پێیان بفەرموون: ئەوەتان لە دڵدایە، هەروەها مونافیقەكان كە زانیویانە چییان لە دڵدا هەیە، پێویستی نەكردوە هەواڵیان پێ بدرێ، كەواتە: مەبەست ئاگاداركردنەوەی مسوڵمانانە، بەوەی كە لە دڵی مونافیقەكاندا هەیە.

لێرەدا ئیشكالێك دێتە پێش: مونافیقەكان بە تەئكید بڕوایان بەوە نەبووە، كە ئەو قورئانە وەحی خوایەو بۆ پێغەمبەر ﷺ دادەبەزێ، ئەدی چۆن بڕوایان وا بووە لە ئاسمانەوە سووڕەتێك لە قورئان دابەزێ، نهێنییەكانی دڵیان ئاشكرا بكاتو بخاتەڕوو؟!

سێ وەڵام بۆ ئەم ئیشكالە هەن:

١/ موونافیقەکان کە وایان پێشانداوە ترسیان هەیە، مەبەستیان پێی گاڵتە پێکردنی مسوڵمانانە، واتە: لەنێو خۆیاندا بە یەکدییان گوتوە: وا مەڵێ، با سوورەتێك دانەبەزێ! بەڵام مەبەستیان پێی گاڵتەکردن بووە، بۆیەش خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿قُلِ ٱسْتَهْزِءُوٓا۟ إِنَّ ٱللَّهَ مُخْرِجٌ مَّا تَحْذَرُونَ﴾، کەواتە: بیم‌و ترسیان لەوە هەبووە کە بێبڕواییەکەیان ئاشکرا بێ ، وە لە خۆ وریا بوونەکەیان بە گاڵتەپێکردنەوە بووە، بۆیە خوا دەفەرموێ: بڵێ: گاڵتە بکەن، بێگومان خوا دەرخەری ئەوەیە کە دەیشارنەوە، کە ئێوە ترس‌و بیمتان لێی هەیە کە ئاشکرا بێ.

٢/ بە ئەزموون بۆیان دەرکەوتوە، کە لەو حاڵانەدا ئەوان لە نێوان خۆیان پیلان دەگێڕن، دوایی پێغەمبەر ﷺ پێی دەزانێ، بۆیە گوتوویانە: با لە خۆمان وریابین، بە شێوەیەکی وا ئەو قسانە بکەن، دوایی نەزانرێتەوە.

٣/ ئەوانە یەقینیان نەبووە، کە ئەوە وەحی نیەو دانابەزێ بۆ پێغەمبەر ﷺ، بەڵکو گومانیان هەبووە، کە ڕەنگە موحەممەد ﷺ پێغەمبەری خوابێ‌و ڕاستیش بکات.

منیش بە ئەزموونی خۆم بۆم دەرکەوتوە، کە کوفر هەرگیز مرۆڤ ناگەیەنێتە یەقین، وە ئەهلی کوفر هەرگیز لە کوفری خۆیان لە دڵنیایی‌و یەقیندا نین، هەمیشە ئەگەری ئەوە دادەنێن، کە ئەوەی بەرانبەر ڕاستبێ، ئینسان تەنیا بە ئیمان دەگاتە یەقین، چونکە ئیمان پشت ئەستوورە بە عەقڵ‌و مەنتیق‌و، بە سروشتی ئینسان، بە عیلم، بە واقیع، بەڵام کوفرو نیفاق، پشت ئەستوور نیە بە هیچ کام لەوانە، بۆیە هەمیشە ئەهلی کوفر لە جۆرێك لە دوو دڵیی دان.

شایانی باسە من هەر سێ وەڵامەکانیشم پێ جوانن بۆ لابردنی ئەم ئیشکالە.

مەسەلەی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ ۚ قُلْ أَبِٱللَّهِ وَءَايَٰتِهِۦ وَرَسُولِهِۦ كُنتُمْ تَسْتَهْزِءُونَ ﴿٦٥﴾ لَا تَعْتَذِرُوا۟ قَدْ كَفَرْتُم بَعْدَ إِيمَٰنِكُمْ ۚ إِن نَّعْفُ عَن طَآئِفَةٍ مِّنكُمْ نُعَذِّبْ طَآئِفَةًۢ بِأَنَّهُمْ كَانُوا۟ مُجْرِمِينَ ﴿٦٦﴾﴾.

كە پێشتریش تەفسیرمان كردن: (نخوض ونلعب) واتە: (نخوض في الكلام ونقطع الطريق) واتە: وەك چۆن كەسێك بە نێو ئاوو جۆگەیەك دەكەوێ، ئێمەش ئاوا بە نێو قسان دەكەوتین، قسەی گاڵتەو گەپمان دەكرد، قسەی ڕاستییمان نەبوو، وە قسەی ئەوەمان دەكرد كە ڕێگای پێ ببڕین.

بەڵام خوای پەنهانزان ئەو پۆزشەیان لێ قبووڵ ناكات، بەڵكو بۆیان بە كوفر لە قەڵەم دەداتو، دەفەرموێ: بڵێ: ئایا گاڵتە بە خواو، بە ئایەتەكانی خواو، بە پێغەمبەری خوا ﷺ دەكەن؟ پۆزش مەهێننەوە، بەم جۆرە بیانوو هێنانەوانە، خۆتان مەپەڕێننەوە، ئێوە لە دوای ئیمانەكەتان بێبڕوا بوون، یانی: لە دوای ئەو ئیمانەی كە تایبەتە بە ئێوەوە، نەك ئەو ئیمانە ڕاستەقینەیەی كە لە لای خوا پێی بە ئیماندار لە قەڵەم دەدرێن.

ئنجا ئەوە لە شوێنی دیكەشدا هاتوە، وەك لە شوێنی خۆی دەیگەینێ، دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ قَالُواْ كَلِمَةَ ٱلْكُفْرِ وَكَفَرُواْ بَعْدَ إِسْلَٰمِهِمْ وَهَمُّواْ بِمَا لَمْ يَنَالُواْۚ وَمَا نَقَمُوٓاْ إِلَّآ أَنْ أَغْنَىٰهُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ مِن فَضْلِهِۦۚ فَإِن يَتُوبُواْ يَكُ خَيْرًا لَّهُمْۖ وَإِن يَتَوَلَّوْاْ يُعَذِّبْهُمُ ٱللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْأَخِرَةِۚ وَمَا لَهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٧٤﴾ ﴾ التوبة.

واتە: لە دوای ئەو ئیسلامەتییەی ئەوان، {ئیسلامەتییەكی تایبەت بەوان، كە زۆر ڕووكەشیی‌و بێ ڕووح بووە}، كوفریان كردوە.

هەروەها لە سووڕەتی (الحجرات)یشدا دەفەرموێ: ﴿ يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُواْۖ قُل لَّا تَمُنُّواْ عَلَىَّ إِسْلَٰمَكُمۖ بَلِ ٱللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَىٰكُمْ لِلْإِيمَٰنِ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿١٧﴾ ﴾.

واتە: (عەڕەبە خێڵەكییەكان كە هاتوونە نێو ئیسلام) منەتت لەسەر دەكەن، بڵێ: ئەو ئیسلامەتییەی خۆتان، لەسەر من مەكەنە منەت، نەیفەرمووە: (لا

تمنُّوا عليَّ الإسلام)، چونکە ﴿إِسْلَٰمَكُمْ﴾ واتە: ئەو ئیسلامەتییەی کە تایبەتە بە خۆتانەوە، کە ئیسلامەتییەکی ڕووکەش‌و بێ ڕووح‌و ڕواڵەتییە.

دوایی خوا دەفەرمویّ: ﴿إِن نَّعْفُ عَن طَآئِفَةٍ مِّنكُمْ﴾، واتە: ئەگەر لە کۆمەڵێکتان ببوورین، خوا لە کێ دەبووریّ؟ بێگومان لە کەسانێك کە بگەڕێنەوەو پەشێمان ببنەوە، ﴿نُعَذِّبْ طَآئِفَةًۢ بِأَنَّهُمْ كَانُواْ مُجْرِمِينَ﴾، کۆمەڵێکی دیکەتان سزا دەدەین (لە دوارۆژدا).

ئنجا خوا ﷻ بۆچی سزایان دەدات، وە ئەوانە کێن؟ لەبەرئەوەی ئەوانە تاوانبار بوون، واتە: خوای دادگەر بەهۆی تاوانەکانیانەوە سزایان دەدات، هی ئەوانەی پێشیّ لەبەرئەوە خوا ﷻ لێیان دەبووریّ‌و چاوپۆشییان لێدەکات، چونکە دەگەڕێنەوە.

خوا باسی گوناهەکانیشیانی نەکردوە، واتە: ئەوانەی کە لەو گوناهانەی کردوویانن، مادام تۆبە دەکەن، خوا لێیان دەبووریّ.

مەسەلەی سێیەم: کە دەفەرمویّ: ﴿ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلْمُنَٰفِقَٰتُ بَعْضُهُم مِّنۢ بَعْضٍ ۚ يَأْمُرُونَ بِٱلْمُنكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ ۚ نَسُواْ ٱللَّهَ فَنَسِيَهُمْ ۗ إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٦٧﴾﴾.

وەك پێشتریش ئاماژەمان پێدا، لێرەدا خوای پەنهانزان، بە ناوی ڕاستەقینەی خۆیان، ناوی مونافیقەکان دێنیّ، بە نێرو مێوە، دەفەرمویّ: پیاوانی مونافیق‌و ئافرەتانی مونافیق، هەندێکیان لە هەندێکیانن.

جێی سەرنجە کە لە ئایەتی ژمارە (٧١)ی ئەم سوورەتەدا، دەربارەی بڕواداران خوا دەفەرمویّ: ﴿وَٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ﴿٧١﴾﴾، پیاوانی بڕوادارو ئافرەتانی بڕوادار هەندێکیان دۆستی هەندێکانن.

بەڵام مونافیقەکان چونکە پەیوەندییەکەیان لە دڵەوە نیە، پەیوەندییەکی ساغ نیە، بەڵکو پێکەوە پەیوەست بوونێکی ڕووکەشییە، بۆ هێنانە دی هەندیّ بەرژەوەندیی

کاتیی، نەك لە ناخی دڵەوەو بە قەناعەتەوە، یەکدییان خۆشبویٓ‌و، بە تەنگ یەکدیەوە بن‌و، بۆ یەکدی بە پەرۆش بن، بۆیە خوای زاناو شارەزا، بەم شێوەیە تەعبیری لێکردوە: ﴿ ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلْمُنَٰفِقَٰتُ بَعْضُهُم مِّنۢ بَعْضٍ ﴾، پیاوانی مونافیق‌و ئافرەتانی مونافیق، هەندێکیان لە هەندێکیانن، وەك چۆن لە مەسەلەی ڕەچەڵەك‌و وەچەدا دەفەرمویٓ: ﴿ بَعْضُكُم مِّنۢ بَعْضٍ ﴿٢٥﴾ ﴾النساء، واتە: هەندێکتان لە هەندێکتانن، پیاوان لە ئافرەتان دەبن، ئافرەتان لە پیاوان دەبن، لەو ڕووەوە: هەندێکیان دەبنەوە بە وەچەی هەندێکیان، بەڵام بە نسبەت بڕوادارانەوە، باسی دۆستایەتیی‌و نیزیکیی‌و خۆشەویستیی تێدا بوو.

ئنجا خوا ﷻ بە شەش سیفەت مونافیق‌و دەغەڵەکانمان پیٓ دەناسێنیٓ:

١ - ﴿ بَعْضُهُم مِّنۢ بَعْضٍ ﴾، هەندێکیان لە هەندێکیانن، وەك گوتم: یانی: جۆرێك لە پەیوەندیی ڕواڵەتیی‌و ڕووکەشیی لە نێوانیاندا هەیە.

٢ - ﴿ يَأْمُرُونَ بِٱلْمُنكَرِ ﴾، فەرمان بە شتی خراپ دەکەن، وەك: درۆ، نیفاق، شیرك، تاوان، کوفر، پڕوپاگەندەی خراپ بۆ ئیسلام‌و مسوڵمانان.

٣ - ﴿ وَيَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمَعْرُوفِ ﴾، وە شتی پەسند قەدەغە دەکەن، وەك: ئیمان، خوا بەیەکگرتن، فەرمانبەریی بۆ خوا کردن، وە دڵسۆزیی بۆ ئیسلام، وە فیداکاریی لە پێناویدا، وە ماڵ خەرج کردن، وە قسەی باش ...هتد.

٤ - ﴿ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ ﴾، وە دەستیان دەگێڕنەوە، هەڵبەتە تەعبیری {دەستیان دەنووقێنن}، کینایەیە لە ماڵ خەرج نەکردن، واتە: دەستیان دەگرنەوەو ڕژدیی‌و چرووکیی دەنوێنن، لە کاتێك دا ئیسلام پێویستی بە ماڵ بەخشین‌و مەسرەف لێکردن هەیە، بە تایبەت لە کاتی جەنگی تەبووکدا، کە مسوڵمانان تەنگ دەست بوون، وە جەنگێکی گەورەش بووە.

٥ - ﴿ نَسُوا۟ ٱللَّهَ ﴾، خوایان لەبیر کردوە، لەبیرکردنی خوا، مەبەست پێی دەرەنجام و لازیمەکەیەتی، واتە: خوای پەروەرگاریان پشت گوێ خستوە، هەڵبەتە پشت گوێ خستنی خوا، واتە: پشت گوێ خستنی: پەیام و ئایین و بەرنامەی خوا، وە هەموو ئەو شتانەی پەیوەندییان بە خوای بێ هاوتاوە هەیە، وە ئەو فەرمانبەرییانەی کە دەبێ ئەنجام بدرێن ئەوانەیان پشت گوێیان خستوە.

﴿ فَنَسِیَهُمْ ﴾، خواش لەبیری کردوون، واتە: خوای زاناو شارەزا، وا مامەڵەی لەگەڵ کردوون، کە ئەوانی لەبیر نەبێ، ئەگەرنا خوا هەرگیز هیچ شتێکی لەبیر ناچێ، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَآئِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ ٱلْخَلْقِ غَٰفِلِينَ ﴿١٧﴾ ﴾المؤمنون، خوا هیچ کاتێك لە دروستکراوەکانی بێ ئاگا نیە، بەڵام لێرەدا هەندێك دەڵێن: بۆ موشاکەلەیە، وەك دەفەرموێ: ﴿ إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا ﴿١٥﴾ وَأَكِيدُ كَيْدًا ﴿١٦﴾ ﴾، لێرەش: ﴿ نَسُوا۟ ٱللَّهَ فَنَسِیَهُمْ ﴾، بەڵام نە هی ئەوان مەبەست پێی خودی لەبیرچوونە، بەڵکو مەبەست پێی ئەوەیە، کە لە ئەنجامی لەبیرچووندا، دێتە دی، کە بریتیە لە فەرامۆش کردن، هی خوای پەروەردگاریش بریتیە لە فەرامۆش کردن و پشتگوێ خستنیان.

٦ - ﴿ إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴾، بێگومان مونافیقەکان لاڕێن و لە ڕێ دەرچوون.

(فسق) بە مانای دەرچوون (خروج) دێ، ئنجا ئایا مونافیقەکان لە چی دەرچوو ون؟ لە سروشتی خۆیان دەرچوون، لە عەقڵ دەرچوون، لە شەرع دەرچوون، لە مەنتیق دەرچوون.

ئەوە سیفەتە سەرەکییەکانی مونافیقەکانن، کە خوا لێرەدا پێناسەیان دەکات پێیان.

مەسەلەی چوارەم : كە دەفەرموێ : ﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلْمُنَـٰفِقِينَ وَٱلْمُنَـٰفِقَـٰتِ وَٱلْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَـٰلِدِينَ فِيهَا ۚ هِىَ حَسْبُهُمْ ۚ وَلَعَنَهُمُ ٱللَّهُ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴿٦٨﴾ ﴾.

وشەی (وعد) واتە: بەڵێن پێدان، هەم بۆ باری خێرو چاكە بەكاردەهێنرێ، هەم بۆ باری شەڕو خراپە، (الوعد أعمّ من الوعيد، فهو يطلق على الإخبار بالتزام المُخْبِر للمُخْبَر بشيء في المستقبل، نافع أو ضار، أو لا نفع فيه ولا ضرّ، والوعيد خاصّ بالضارّ).

(وعد) گشتگیرترە لە (وعيد)، (وعد) واتە: بەڵێن، (وعيد) واتە: هەڕەشە، بۆیە (وعد) بەكاردەهێنرێ بۆ هەواڵ دان، وە هەواڵدەر پابەند دەبێ بۆ كەسێك كە هەواڵی پێدەدات، بە شتێكی داهاتوو، جا سوودبەخش بێ، یان زیانبەخش، یان بۆ شتێك كە نە سوودی هەیە، نە زیان، بەڵام (وعيد) كە ئێمە بە كوردیی دەڵێین: هەڕەشە، تایبەتە بە شتی زیانبەخشەوە.

لێرەدا خوای پەروەردگار، باسی سێ شتانی كردوە بۆ ﴿ ٱلْمُنَـٰفِقِينَ وَٱلْمُنَـٰفِقَـٰتِ وَٱلْكُفَّارَ ﴾، پیاوانی مونافیقو، ئافرەتانی مونافیقو، كافرەكانیش، بە نێرو مێیانەوە، چ بەڵێنێكی پێداون؟ ﴿ نَارَ جَهَنَّمَ خَـٰلِدِينَ فِيهَا ۚ هِىَ حَسْبُهُمْ ۚ وَلَعَنَهُمُ ٱللَّهُ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴾، بەڵێنی پێداون: بە ئاگری دۆزەخ، كە بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوەو بەسیانە، وە خوا نەفرینی لێكردوون، وە سزاو ئازارێكی بەردەوامو نەپساوەو نەبڕاوەشیان هەیە.

هەڵبەتە لێرەدا دەگونجێ مەبەست لە وشەی (وعد) مانا گشتییەكەی نەبێ، بەڵكو مەبەست پێی ئەو مانا تایبەتییە بێ، واتە: بۆ چاكەو شتی بە سوود، بەڵام بەو واتایە كە خوای دادگەر، تاكە بەڵێنێك ئەگەر بگونجێ هەبێ بیدات بە مونافیقو كافرەكان، بریتییە لە ئاگری دۆزەخ، كە ئەوە جۆرێكە لە گاڵتە پێكردن.

ئنجا ئەو سزایە خوای تۆڵەستێن بە پێنج شتان تەعبیری لێدەكات:

١) ﴿ نَارَ جَهَنَّمَ ﴾، ئاگری دۆزەخ.

٢) ﴿ خَالِدِينَ فِيهَا ﴾، بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە.

٣) ﴿ هِيَ حَسْبُهُمْ ﴾، بەسیانە.

٤) ﴿ وَلَعَنَهُمُ اللَّهُ ﴾، وە خوا نەفرینی لێكردوون، ئەگەر ئەوەی پێشێیان سزای جەستەییە، ئەمەیان سزای مەعنەوییە.

٥) ﴿ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴾، وە سزاو ئازارێكی بەردەوام و نەپساوەیان هەیە، چونكە دەگونجێ كەسێك لە سزادا بە هەمیشەیی بمێنێتەوە، بەڵام جار جار نێوبڕێكی بكەوێتێ، بەڵام هی ئەوان نێوبڕی تێدانیە، هەمیشە تێیدا دەبن و، سزایەكەیان نەبڕاوەو نەپساوەیە.

مەسەلەی پێنجەم: كە دەفەرموێ: ﴿ كَالَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنكُمْ قُوَّةً وَأَكْثَرَ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُم بِخَلَاقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِن قَبْلِكُم بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا ۚ أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴾.

لێرەدا شتێك قرتێنراوەو كە سیاق دەلالەتی لەسەر دەكات، ئەویش ئەوەیە: (أَنْتُمْ كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ) ئێوەش وەك ئەوانەی پێش خۆتانن، یاخود: (عَاقِبَتُكُم كَعَاقَبَةِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ) سەرەنجامی ئێوەش وەك سەرەنجامی ئەوانەی پێش ئێوەیە، یاخود (شَأْنكم كشأن الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ) واتە: حاڵی ئێوەش وەك حاڵی ئەوانەی پێش ئێوەیە، وەك گوتم لە قورئاندا خوای زاناو توانا هەمیشە وشەیەك، ڕستەیەك، كە سیاق بیگەیەنێ، دەیقرتێنێ، بۆئەوەی هەرچی زیاتر فەرمایشتەكەی

کورتتر بێتەوە، وە یەکێك لە گرنگترین ڕووەکانی ڕەوانبێژیی، بریتیە لەوە کە قسە کورتو پوخت بێ، واتە: وشەکانی کەم بنو مانایان زۆربێ.

ئنجا لێرەدا خوای پەنهانزان دەفەرموێ: ئێوەش، یان: سەرەنجامی ئێوەش، یان: حاڵی ئێوەش، وەك هی ئەوانەی پێش خۆتانە، واتە: گەلانی پێش ئێوە، ئەی کافرو مونافیقەکان، خوا سزای دانو فەوتان، زیانبار بوون، چۆنیش بوون؟ ﴿ كَانُوٓاْ أَشَدَّ مِنكُمْ قُوَّةً ﴾، هێزیان لە هی ئێوە پتر بوو، چ هێزو پێزی ماددییان، چ دەستەلاتی سیاسییان، ﴿ وَأَكْثَرَ أَمْوَٰلًا وَأَوْلَـٰدًا ﴾، ماڵو منداڵیشیان لە هی ئێوە زیاتر بوون، واتە: هەم لە ڕووی ئابووریی‌و، هەم لە ڕووی سیاسییو، هەم لە ڕووی کۆمەلایەتییەوە، لە ئێوە بەهێزتر بوون، بەلام لەگەڵ ئەوەش دا ڕزگار نەبوونو، هەموو ئەو شتانە دادیان نەدان .

ئنجا ئایا ئەوان چییان کرد؟

﴿ فَٱسْتَمْتَعُواْ بِخَلَـٰقِهِمْ ﴾، واتە: لە بەشی خۆیان بەهرەمەند بوون.

(خلاق) واتە: پشكو بەش، (إستمتاع)یش بریتیە لە ڕابواردنو لەززەت لێ وەرگرتنو لێ بەهرەمەند بوون، واتە: ئەوانە لەو بەشەی دنیایی خۆیان، بەهرەمەند بوون، وە گوزەراندیان، وە پێیان ڕابوارد، هەر خەریکی ڕابواردنو تێرکردنی غەریزەکانیان بوون، ﴿ فَٱسْتَمْتَعْتُم بِخَلَـٰقِكُمْ كَمَا ٱسْتَمْتَعَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُم بِخَلَـٰقِهِمْ ﴾، ئێوەش {ئەی کافرو مونافیقەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ و دوای ئەویش!} ئێوەش لە بەشی خۆتان دا ڕاتانبوارد، وە لێی بەهرەمەند بوون، وە ئەو لەززەت وەرگرتنو خۆشییە جەستەییەی کە بینیتان، وەك ئەوانەی پێش خۆتانتان کرد، ﴿ وَخُضْتُمْ كَٱلَّذِى خَاضُوٓاْ ﴾، وە وەك چۆن ئەوان وەنێو قسان کەوتنو، قسەی بەلاشو قسەی پووچیان کرد، بەنێو گاڵتەکردن، کەوتن، ئێوەش بە نێو کەوتن.

لێرەدا وشەی: ﴿ وَخُضۡتُمۡ كَٱلَّذِى خَاضُوٓاْ ﴾، {الّذي مصدرية مثل (ما): خضتم كخوضهم}.

(الّذي) چاوگە، وەك (ما)، واتە: ئێوەش بەنێوکەوتن، وەك بەنێوکەوتنی ئەوان، واتە: وەك چۆن ئەوان هەر خەریکی قسەی بەلاش و پووچ و گاڵتە پێکردنی پێغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) بوون، ئێوەش بەنێو ئەو قسەو قاڵە پووچ و بۆشانە کەوتن.

وە هەندێك گوتوویانە: وشەی (الّذي) لێرەدا بە مانای (الّذين) دێ، بەڵام ئەمە بۆچوونێکی لاوازە.

دوایی دەفەرموێ: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ حَبِطَتۡ أَعۡمَٰلُهُمۡ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِ ﴾، ئەوانە کردەوەکانیان هەڵوەشاونەوە لە دنیاو دوارۆژدا، ئەوانە کێن؟ یانی: ئەوانەی پێش ئێوەو، ئێوەو، هەموو ئەوانەی وەك ئێوەو ئەوان مامەڵەو هەڵسوکەوت دەکەن، هەر کەسێك هەر خەریکی خۆشیی و ڕابواردن و عەیش و نۆشی ماددیی بێ و، بێئاگا بێ، لە دوارۆژو لە چارەنووسێك کە چاوەڕێی دەکات، سەری هەڵنەبڕێ و بەرزی نەکاتەوە، بەڵکو وەك ئاژەڵ هەمیشە سەری بەرەو خوار بێ! وە هەر خەریکی قسەی پووچ و بەلاش و، هەر سەرگەرمی ڕەفتاری ناشەرعیی بێ، ئەوانە هەرچەندە کردەوەی باشیشیان هەبێ، کردەوە باشەکانیان لە دنیاو دوارۆژدا هەڵدەوەشێنەوە.

مانایەکی دیکەشی ئەوەیە: هەموو ئەو جموجۆڵ و چالاکییانەو، هەموو ئەو پیلان و فێڵانەی کە دەیکەن، نە لە دنیاداو نە لە دوارۆژدا سوودیان پێناگەیەنێ، واتە: لە دنیادا بێ ئامانج دەبێ، وە لە دوارۆژدا بێ پاداشت دەبێ.

﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡخَٰسِرُونَ ٦٩ ﴾، وە ئەوانە زیانباری ڕاستەقینەن، واتە: ئەگەر زیانبارانێك هەبن، ئەوانەن.

<u>مەسەلەی شەشەم:</u> کە دەفەرموێ: ﴿ أَلَمۡ يَأۡتِهِمۡ نَبَأُ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ قَوۡمِ نُوحٖ وَعَادٖ وَثَمُودَ وَقَوۡمِ إِبۡرَٰهِيمَ وَأَصۡحَٰبِ مَدۡيَنَ وَٱلۡمُؤۡتَفِكَٰتِۚ أَتَتۡهُمۡ

رُسُلُهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ ۖ فَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِن كَانُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴾.

ئایا هەواڵی ئەوانەی پێش خۆیانیان پێنەگەیشتوە، سەرەتا خوا بە گشتی باسی فەرموون: ﴿ كَٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ ﴾، فەرمووی: سەرەنجامی ئێوەش، وەك سەرەنجامی ئەوانەی پێشێ دەبن، ئنجا بە دیارییکراویی، شەش کۆمەڵگا بە نموونەی دێنێتەوە، لە مێژووی مرۆڤایەتیی دا، یانی: ئێوە سەرنجی سەرەنجامی ئەم کۆمەڵگایانە بدەن، کە لەبەرچی سەریان بە فەتارەت چووو، لەبەرچی خوا سزای دان؟!

لەبەر ئەو کوفرو نیفاق و، بەهۆی ئەو خراپەو تاوانانەوە کە دەیانکردن.

کەواتە: ئێوەش ئەگەر لەسەر ئەو کوفرو نیفاقەی هەتانەو، لەسەر ئەو ڕەفتارانەتان بەردەوام بن، سەرەنجامتان وەك هی ئەوان دەبێ.

ئەو شەش گەلەش؟ ﴿ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ إِبْرَٰهِيمَ وَأَصْحَٰبِ مَدْيَنَ وَٱلْمُؤْتَفِكَٰتِ ﴾، گەلی نووح، وە گەلی عاد، کە پێغەمبەرەکەیان ناوی هوود بوو، وە گەلی سەموود، کە پێغەمبەرەکەیان ناوی صالح بوو، وە گەلی ئیبراهیم، وە هاوەڵانی مەدیەن، یان خەڵکی مەدیەن، کە پێغەمبەرەکەیان ناوی شوعەیب بوو، (وَٱلْمُؤْتَفِكَٰتِ)، واتە: شارە هەڵگێڕدراوەکان، سەرەوژێرکراوەکان، کە پێغەمبەرەکەیان ناوی لووط بوو.

لێرەدا جێی سەرنج ئەوەیە، کە خوا ﷻ وەك پێشتریش باسمان کرد: لە هەموو قورئاندا کە گەلی نووحی ناو نەبردوە، هەر دەفەرموێ: گەلی نووح، بۆ وێنە، دەفەرموێ: ﴿ وَٱتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦ ﴿٧١﴾ ﴾یونس.

(قوم) کۆمەڵە خەڵکێکن، بەڵام خەڵکی نووح، کێ بوونە؟ ناویان چی بووە؟ نازانین، بەڵام وەك من لە تەفسیری سوورەتی ئەعرافدا باسم کردوە: وایپێدەچێ

كاتی خۆی هەر ئەوەند مرۆڤە بووبن لەسەر زەوی، كە نووح بۆ لایان نێردراوە، وەك چۆن ئادەم بابی یەكەمی مرۆڤایەتییە، بە (نووح)یش گوتراوە: بابی دووەمیی مرۆڤایەتی، واتە: هەر ئەوەندە مرۆڤە هەبوون، بۆیە نەگونجاوە ناوێكی تایبەتییان لێ هەڵبدات.

بەڵام ئەو خەڵكە كە (هوود)یان بۆلا ڕەوانەكراوە، گەلی عاد بوون.

هەروەها ئەو خەڵكەی كە (صالح)یان بۆلا ڕەوانە كراوە، گەلی سەموود بوون، كە لە ناوچەی (حجر) نیشتەجێ بوون، كە دەكەوێتە نێوان شام‌و نیوەدورگەی عەرەبیی‌و لەو ناوچە دایە، بەڕای زۆربەی زانایان‌و مێژوو نووسان.

هەروەها گەلی ئیبراهیم، لە هەموو قورئاندا خوا باسی گەلی ئیبراهیمی نەكردوە، كە ناویان چی بووە؟ چونكە كاتێك بووە لە عێراق بووە، هەندێك دەڵێن: لە كوردستانیش بووە، دوایی چووە بۆ شام، لە شامیش پێدەچێ لە ناوچەی حەڕران بووبێ، كە ناوچەیەكی كوردستانییە، ئنجا چووە بۆ فەڵەستین، دوایی چووە بۆ میسر، ماوەیەك لەوێ بووە، دوایی چووە بۆ حیجازو، كەعبەی بنیات ناوە، كەواتە: ئیبراهیمیش سەلامی خوای لێ بێ، لەبەرئەوەی بەنێو زۆر گەلانـدا گەڕاوە، واشپێدەچێ هەر ئەو شوێنانە، ئاوەدانییان لێ بووبێ، كە ئیبراهیم چووە بۆ نێویان، بۆیە خوا گەلی ئیبراهیمی بەگشتی هێناوە.

وە هاوەڵانی مەدیەن كە پێغەمبەر شوعەیب بۆ لایان ڕەوانە كراوە، پێشتریش باسمان كرد: بە ڕای بەشێك لە زانایان شوعەیب تاكە پێغەمبەرێكە كە بۆ لای دوو گەلان ڕەوانە كراوە، بۆ لای ئەهلی مەدیەن، وە بۆ لای (أصحاب الأيكة) واتە: خاوەنانی درەخت، كە باخێكی گەورەو چڕو پڕیان هەبووە، دێیەك، یان شارێك بووە لە دەوروبەری ئەو باغە، وە مەدیەن ئێستا دەكەوێتە نێو (ئوردون)ەوە.

بەشێك لە زانایانیش گوتوویانە، (أهل مدين)و (أصحاب الأيكة) هەر یەكن.

وە شارە هەڵگێڕدراوەكانیش پێغەمبەر (لووط)یان بۆ لا ڕەوانە كراوە، كە گەلێكی خراپ‌و ڕەوشت نزم بوون، ئنجا وەك چۆن ئەوان سروشتێك كە خوا لەسەری دروست كردوون، هەڵیان گێڕاوەتەوەو لە جیاتی ئەوەی پیاوو ئافرەت پێكەوە هاوسەرگیریی

بکەن، پیاویان چۆتە لای پیاوو، ئافرەتیان چۆتە لای ئافرەت، خوای زاڵو دادگەریش بەوە سزای داون کە شارو ئاوەدانییەکانیان هەڵگێڕێتەوەو سەرەو بنیان بکات، کە لە چەندان شوێن خوا لە قورئاندا باسیان دەکات، بۆ نموونە دەفەرموێ: ﴿فَلَمَّا جَآءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِّن سِجِّيلٍ مَّنضُودٍ ﴿٨٢﴾﴾ هود.

واتە: کاتێك فەرمانمان هت لای سەرێیمان کردە لای خوارێی، (واتە: سەرەو بنمان کرد) وە جۆرە بەردێك کە لە قوور بوو، بە ڕیز بەسەرماندا باراندن.

ئنجا ئەو شەش گەلو کۆمەڵگایە، خوای کارزان چی بۆ کردن؟

﴿أَتَتْهُمْ رُسُلُهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ﴾، پێغەمبەرەکانیان بە بەڵگە ڕوونو ئاشکراکانەوە هاتنە لایان.

(بَیِّنات) کۆی (بَیِّنَة)یە، (بَیِّنَة) بەڵگەیەکی ڕوونو ئاشکرایە کە بەرانبەرەکەی کە لە قەناعەت هاتن بگەڕێ، پێی موقتەنیع بێ، دەشگونجێ مەبەست لە (بَیِّنات) (معجزات) بێ، واتە: ئەو شتانەی کە خوای کارزان بە پێغەمبەرانی داون، بۆ سەلماندنی پێغەمبەرایەتییان، وەك لە (صحیح)ی بوخاریی و موسلیمدا هاتوە، کە هیچ پێغەمبەرێك نەبووە، مەگەر خوا بەڵگەیەکی داوەتێ کە ئیسپاتی پێغەمبەرایەتیی خۆی پێ بکات، چونکە ئەگەر وا نەبێ هەر کەسێك هەڵسێ بڵێ: من پێغەمبەرم، خەڵك دەڵێن: بەڵگەت چییە؟ دەبێ شتێکی پێ بێ کە هیچ کەس نەتوانێ ئەو شتە بکات.

مووسا عليه السلام گۆچانەکەی دەبوو بە مارێکی زل (ئەژدیها)، هەروەها دەستی ڕوونو پرشنگدار بووەو، کەس نەیتوانیوە وەك وی بکات.

عیسا عليه السلام مردووی زیندوو کردۆتەوە بە مۆڵەتی خوا، وە کەرو لاڵو بەڵەکی چاك کردۆتەوەو کەس نەیتوانیوە شتی وا بکات.

وە حوشترەكەی صالح ... هتد، هەموو پێغەمبەران، ئەوەی پێیان دراوە، بە كەسی دی لە غەیری خۆیان نەكراوە.

وە پێغەمبەری خاتەم ﷺ یش فەرموویەتی: ﴿مَا مِنَ الأنبياءِ نَبيٌّ إلاَّ أُعْطِي مَا مِثْلُهُ آمَنَ عَلَيهِ البَشَرُ، وَإنَّمَا كَانَ الَّذي أُوتيتُ وَحيا أوحاهُ اللهُ إليَّ، فَأرْجُو أنْ أكُونَ أكثَرَهُمْ تابِعاً يَومَ القِيامَةِ﴾ {أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ، برقم: (٤٩٨١)، وَمُسْلِم، برقم: (٣٨٣)، عَن أبي هُرَيرَة رضي الله عنه}.

واتە: هیچ كام لە پێغەمبەرانی خوا نەبووە (علیهم الصلاة والسلام) كە بەڵگەیەكی پێ نەدرێ، كە لەسەر بناغەی وی خەڵك ئیمانی پێ بێنن (وە بزانن كە ڕاست دەكات) وە ئەوەی بە من دراوە لەو بوارەدا، وەحییە بۆم هاتوە، (واتە: ئەوەی كە پێم دراوە، وەك بەڵگە لەسەر پێغەمبەرایەتییم وەحی و پەیام و بەرنامەی خوایە)، بۆیە ئومێدم وایە كە لە ڕۆژی دواییدا لە هەموویان شوێنكەوتووم زیاتر بن.

چونكە هی ئەو ماوەتەوە، بەڵام موعجیزەی پێغەمبەرانی دیكە (علیهم الصلاة والسلام) بە وەفاتی خۆیان كۆتایی یان پێهاتوە، چونكە پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) هەر كامێكیان بۆ قۆناغێكو هەلومەرجێكو بۆ گەلو میللەتێكی دیارییكراو هاتوونو، موعجیزەكەیان هەر ئەوەندە پێویست بووە، بەڵام پێغەمبەری كۆتایی، بۆ هەموو بەشەر هاتوە، بە پانایی زەمینو بە درێژایی زەمان، بۆیە موعجیزەكەشی هەموو ڕۆژگارو سەرزەمینی گرتۆتەوەو بەردەوامە، وە لە ڕاستییدا هەر خودی بەرنامەكەی موعجیزەكەشیەتیو، قورئان موعجیزەی پێغەمبەری خاتەمە ﷺ.

لە كۆتایی دا دەفەرموێ: ﴿فَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيَظۡلِمَهُمۡ وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ يَظۡلِمُونَ ﴾، نەدەگونجا خوا ستەمیان لێ بكات، بەڵام خۆیان ستەمیان لە خۆیان كرد، كە دەفەرموێ: نەدەگونجا واتە: ئەسڵەن لە خوا ناوەشێتەوە، ستەم لە بەندەكانی بكات.

چونکە کەسێك کە ستەم دەکات، یان لەبەرئەوەیە کە دادگەریی نیە، یان لەبەرئەوەیە کە ئامانجێکی هەیە بە ستەم نەبێ، بۆی نایەتە دی، بەڵام خوای تاكو پاك لە هەموو شتێك بێ نیازە، هەموو شتێك دروستکراوی خوایەو، پێویستی بە خوایە، کەواتە: هیچ ئامانجێکی نیە لە ڕێی ستەمەوە بیهێنێتە دی.

وە پاشان خوا ﷻ خاوەنی هەموو سیفەتێکی بەرزو پەسندە، (وللهِ مَثَلُ الأَعْلَى)، سیفەتی هەرە بەرز بۆ خوایە، هەرچی سیفەتی هەرە باشە، هەرچی ناوی هەرە چاکە، خوا هەیەتی، ئنجا یەکێك لە سیفەتە چاکەکانی خوا، ئەوەیە کە کاربەجێیە، وە یەکی دیکەیان ئەوەیە کە ئەوپەڕی دادگەریی هەیە، وە هێندەی گەردیلەیەك ستەم ناکات، کەواتە: نەك هەر ستەم ناکات، بەڵکو هەر لێی ناوەشێتەوە ستەم بکات، بەڵام ئەوان ستەمیان لە خۆیان کرد، کە بڕوایان بە پێغەمبەرەکانیان نەکرد، بۆیە خوای دادگەرو زاڵیش سزای داون و لە بەینی بردوون.

کەواتە: ئەی کافرو مونافیقەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەری خاتەم ﷺ و دوای ویش! ئێوەش وریابن! ئەگەر لەسەر ئەو کوفرو نیفاقەی کە لەسەرینی، بەردەوام بن، هەمان سەرەنجام، کە هاتۆتە ڕێی ئەو گەلە پێشووانە، دێتە ڕێی ئێوەش.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی نۆیەم

پێناسـەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە دوو ئایـەت پێـك دێ، ئایـەتەكـانی (٧١ و ٧٢)، لـە ئایـەتی یەكەمیاندا خوای بـەرزو مـەزن پێنـاسـەی بڕواداران دەكات، لە بەرانبەر مونـافیقـاندا، بە حەوت لـە سیفـەتـە سـەرەكییـەكانیـان، وەك مونـافیقەكانیشی بە شـەش سیفـەتان پێناسە كردن، دیارە بە سیفەتـە سـەرەكییەكان، ئەگـەرنا دەگونجێ هـەم مونافیقەكـانو، هەم مسوڵمانـانیش بە سیفەتی زیاتر پێنـاسە كرابان، وە ڕایدەگەیەنێ كـە خـوا بـەزەیی لـەگەڵ بڕوادارانی پیـاوو ئـافرەت دا دەنوێنـێ، هـەم لـە دنیـاو هـەم لـە دوارۆژدا.

وە لـە ئایـەتی دووەمیـاندا باسی پـاداشـت دانـەوەیـان دەكـات، بـەو بەهـەشـتو بـاغو بێستانانەی كە ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن، بە كۆشكو تەلاری بەرز بەرز، وە لە سـەرووی هەموو ئەوانـەوە، ڕەزامەندیی خـوا، كـە بێگومان لـە هەموو ئـەوانە گەورەتـرە.

﴿ وَٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍۚ يَأْمُرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَيُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَيُطِيعُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓۚ أُوْلَٰٓئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ ٱللَّهُۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ جَنَّٰتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا وَمَسَٰكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّٰتِ عَدْنٍۚ وَرِضْوَٰنٌ مِّنَ ٱللَّهِ أَكْبَرُۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿٧٢﴾ ﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

{وە بڕوادارانی پیاوو بڕوادارانی ئافرەت، هەندێکیان دۆستو پشتیوانی هەندێکیانن، فەرمان بە هەرچی پەسندە دەکەنو، ڕێگریی لە هەرچی ناپەسندە دەکەن، وە نوێژ بەرپا دەکەنو زەکات دەدەن، وە فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەی دەکەن، ئەوانە خوا بەزەیی پێیان دادێ، وە خوا زاڵی کارزانە ﴿٧١﴾ خوا بەڵێنی بەهەشتانێکی بە پیاوانی بڕوادارو ئافرەتانی بڕوادار داوە، کە ڕووبار بە ژێر (کۆشکەکان)یاندا دەڕۆن، بە هەمیشەیی تێیاندا دەمێننەوە، وە چەندان خانوو بەرەی خۆشو باش لە نێو باغو بێستانی بەردەوامدا، وە ڕەزامەندییەکی (لە هەموو ئەوانە) گەورەتر لە خواوە، ئا ئەوە بردنەوەو بە مراد گەیشتنی مەزنە ﴿٧٢﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(وَمَسَٰكِنَ طَيِّبَةً): (مساكن) كۆی (مسكن)ە، (مسكن: اسمُ مَكانٍ وَالجَمْعُ مَساكِن)، (السكون: ثبوت الشيء، ويستعمل في الإستيطان).

دیارە وشەی (مسكن) ناوی شوێنە، لە (سكون)ەوە هاتوە.

(سكون)بریتیە لەوەی شتێك دوای ئەوەی كە جووڵاوە، ڕابوەستێ و، سەقامگیربێ، وە بۆ نیشتەجێبوونیش بەكاردێ.

(عَدْنٍ): (العَدَنَ): (أَي الإسْتقرار وَالثَبات، عَدَنَ بمكانٍ كَذَا : اسْتَقرّ، والمَعْدِنُ لِمُسْتَقَرّ الجوَاهِر).

وشەی (عَدَن) بە مانای چەسپاویی و سەقامگیریی دێ، دەگوترێ: (عَدَنَ بمَكانِ كَذَا) فلان كەس لە فلان شوێن دا نیشتەجێ بوو، وشەی (عَدَن)ی بۆ بەكاردێ، وە بەو شوێنەی كە كانزاكانی لێ دەردەهێنرێن (مَعْدِن)ی بۆ بەكاردەهێنرێ.

(وَرِضْوَٰنٌ): (أَعْظَم الرّضا رِضَى اللهِ، لذَا خُصَّ الرّضوانُ بِمَا كانَ مِنَ اللهِ تَعَالى)

بێگومان گەورەترین ڕەزامەندیی، ڕەزامەندیی خوای بەرزە، بۆیە وشەی (رضوان) تایبەتە بە خوای پەروەردگارەوەو، تەنیا بۆ خوا بەكاردەهێنرێ، (رضوان) واتە: ڕازیبوونێكی گەورە، كە ڕازیبوونی گەورەش هی خوای بەرزو مەزنە.

(ٱلْفَوْزُ): (الظفر بالخير مع حصول السلامة).

وشەی (فوز) بریتیە لەوە كە ئینسان خێرو خۆشییەكی چنگ بكەوێ، لەگەڵ ئەوەشدا كە سەلامەت دەبێ.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ دوای ئەوەی لە ئایەتەکانی پێشێ دا، باسی موونافیقەکان و کافرەکانی کرد، بە هەردوو ڕەگەزی نێرو مێیانەوە، وە باسی سیفەت و نیشانە سەرەکییەکانیانی کرد، ئنجا هەر بەو بۆنەوە، باسی بڕوادان دەکات بە پیاوان و ئافرەتانەوە، دەفەرموێ: ﴿ وَٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ﴾، وە پیاوان و ئافرەتانی بڕوادار هەندێکیان دۆست و پشتیوانی هەندێکیانن، دیارە وشەی (أولیاء) کۆی (ولي)یە، (ولي)یش بە مانای نیزیك، خۆشویست، پشتیوان، مشوورخۆر، سەرخەر، دڵسۆز، سەرپەرشتیار دێ، کەواتە: پیاوان و ئافرەتانی بڕوادار هەندێکیان دۆست و پشتیوان و نیزیك و خۆشویست و مشوورخۆرو، سەرخەرو، دڵسۆزو، سەرپەرشتیاری هەندێکیانن.

﴿يَأْمُرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَيُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَيُطِيعُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ ﴾. فەرمان بە هەرچی شتی پەسندە دەکەن، وە ڕێگریی لە هەرچی شتی ناپەسندە دەکەن، وە نوێژ بەرپا دەکەن و، زەکات دەدەن، وە فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەی دەکەن، واتە: پابەند دەبن بە قورئان و سوننەتەوە، دیارە ئێمە لە مەسەلە گرنگەکاندا زیاتر تیشك دەخەینە سەر ئەم سیفەتە گەورەو گرنگانە، ﴿أُوْلَٰٓئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ ٱللَّهُ ﴾، ئا ئەوانە خوا بەزەیی پێیاندا دێ، هەم لە دنیادا خوا دەیانخاتە ژێر سایەی ڕەحمەتی خۆیەوەو، لەگەڵیان بە لوتفو بەخشندەو میهرەبان دەبێ، هەم لە دواڕۆژیشدا، چاوپۆشیی لە هەڵەو کەم و کورتییەکانیان دەکات و، دەیانخاتە بەهەشتی پان و بەرینەوە، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴾، بێگومان خوا زاڵی کارزانە، زاڵ و باڵادەستە، هەر شتێکی بوێ دەیکات، وە کارزان و کاربەجێ و لێزانە، دەزانێ هەر کەسە چی بۆ دەکات، چی بۆ بڕواداران دەکات؟ وە چ لە کافرو موونافیق و دەغەڵەکانیش دەکات؟

ئنجا دێتە سەر باسی ئەو بەڵێنەی كە بە بڕوادارانی پیاوو ئافرەتی داوە، دەفەرموێ :

﴿وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ﴾، خــــوا بەڵێنی بەهەشتانێكی بە بڕوادارانی پیاوو ئافرەت داوە.

ئنجا ئەو ڕووبارانەی بە ژێر باغەكاندا دەڕۆن، دەگونجێ بە ژێر بنكەكانیاندا بڕۆن، دەشگونجێ مەبەست پێی ئەوە بێ، كە بەژێر ئەو كۆشكو تەلارانەدا دەڕۆن كە لە نێو باغو بێستانەكان دان، ﴿خَٰلِدِينَ فِيهَا وَمَسَٰكِنَ طَيِّبَةً فِى جَنَّٰتِ عَدْنٍ ﴾، كە بە هەمیشەیی تێیان دا دەمێننەوە، وە چەند خانووبەرەو جێگاو ڕێگایەكی زۆر خۆشو باش، لە نێو چەند باغو بێستانو گوڵو گوڵزارێكدا كە هەمیشەیین، نەك وەرزێك هەبنو وەرزێك نەبن، بەڵكو بەردەوامن، هەم خۆیانو، هەم بەروبوومیانو، هەم گەڵا سەوزەكانیشیان، ﴿وَرِضْوَٰنٌ مِّنَ ٱللَّهِ أَكْبَرُ ﴾، وە بێگومان ڕازی بوونێك لەلایەن خواوە گەورەترە، لە چی گەورەترە؟ لە هەموو ئەوانە، ﴿ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴾، ئا ئەوە {واتە: گەیشتن بەو بەهەشتانەو، بەو كۆشكو تەلارانە، بەو باغو بێستانانە، وە شاد بوون بە ڕەزامەندیی خوا}، ئا ئەوە بردنەوەی مەزنو بە مراد گەیشتنی مەزنە.

وە دەگونجێ مەبەست ئەوە بێ كە : ڕازیبوونێكی تایبەتی خوا، گەورەترە لە هەموو نیعمەتەكانی بەهەشت.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍۚ يَأْمُرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَيُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَيُطِيعُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓۚ أُوْلَٰٓئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ ٱللَّهُۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴾

لەم ئایەتە موبارەکەدا خوای پەروەردگار بە حەوت سیفەتی بنەڕەتیی، پێناسەی بڕوادارانی ڕاستەقینە دەکات، بە پیاوان و ئافرەتانەوە:

١/ ﴿ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ﴾، هەندێکیان دۆست و هاوکارو پشتیوانی یەکدیین، بە نسبەت مونافیقانەوە، فەرموویەتی: ﴿ ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلْمُنَٰفِقَٰتُ بَعْضُهُم مِّنۢ بَعْضٍۚ ...﴿٦٧﴾ ﴾، واتە: پیاوانی مونافیق و ئافرەتانی مونافیق، هەندێکیان لە هەندێکیانن.

لەبەرئەوەی پەیوەندییەکانیان ڕووکەشیی و ڕواڵەتیین، هەندێکیان سەر بە هەندێکیانن، هەندێکیان لەگەڵ هەندێکیان تێکەڵن، بەڵام تێکەڵییەکی، لە ناخ و دڵ و دەروون و قەناعەتەوە نیە، بەڵکو هەر ئیشیان پێکەوە هەیە، کارو ئامانجی هاوبەشیان پێکەوە هەیە، بەڵام هی بڕواداران: پەیوەندییەکی لە دەروون و ناخی دڵەوەیەو، بە قەناعەتەوە لەگەڵ یەکدا پەیوەستن.

(أولیاء) کۆی (ولي)یە، (ولي)یش، بە مانای نیزیك، خۆشەویست، پشتیوان، مشوورخۆر، سەرخەر، دڵسۆز، سەرپەرشتیار، دێ، وەك پێشتر باسمان کرد، وە پێغەمبەری خوا ﷺ لە فەرمایشتێکدا فەرموویەتی:

﴿لِيَلِيَنِي مِنْكُمْ أُولُوا الأَحْلامِ وَالنُّهَى، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ﴾ {أَخْرَجَهُ ابْنُ أَبِي شَيْبَة، برقم: (٣٥٢٧)، وَأَحْمَد، برقم: (١٧١٤٣)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (٤٣٢)، وَابْنُ حِبَّانَ، برقم: (٢١٧٢) عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ}.

واتە: با ئەوانەتان کە خاوەنی عەقڵو تێگەیشتنی زیاترن (لە ڕیزی نوێژدا) لە منەوە نیزیکتربن، دوایی ئەوانەی دوای وان، دوایی ئەوانەی دوای وان.

کەواتە: مانای ڕیشەیی وشەی (ولي) بریتیە لە نیزیك، بڕواداران هەندێکیان نیزیکی هەندێکیانن، ئەمەش ئەوەی لێوەردەگیرێ کە لە کۆمەڵگای ئیسلامییدا، دەبێ مسوڵمانان بەگشتی سەرپەرشتیی کۆمەڵگا بکەن، وە هەردوو ڕەگەزەکە، دەبێ هەست بە بەرپرسیارێتیی بکەن، هەر یەکەیان بە پێی سروشتی خۆی، وەك لە زۆر شوێنی دیکەش دا باسم کردوە، بە تایبەت لە مەوسووعەی: (ئافرەتو خێزان لە سایەی شەریعەتدا)، باسم کردوە، کە ئەرکە شەرعییەکان لە شەریعەتی ئیسلامیی دا، سێ جۆرن:

أ) زۆربەی هەرەزۆری ئەرکە شەرعییەکان هاوبەشن، لە نێوان پیاوانو ئافرەتان دا.

ب) کەمێکیان تایبەتن بە پیاوانەوە، لەبەرئەوەی کە سروشتی پیاو، ئەو ئەرکانە دەخوازێ.

ج) وە کەمێکیان تایبەتن بە ئافرەتانەوە، لەبەرئەوەی کە سروشتی ئافرەت: ئەو ئەرکانە دەخوازێ، بە پیاوان ناکرێن.

لێرەدا خوای کاربەجێ، شەش لەو ئەرکانەمان بۆ ڕیز دەکات، کە تایبەت نین بە پیاوان یان ئافرەتانەوەو، گشتیین لە نێوانیاندا، تایبەت نین بە هیچ کامیانەوە بە جیا، وە ئەمە ئەوەشی لێوەردەگیرێ کە ئافرەتانیش بەرپرسیارن بەرانبەر بە کۆمەڵگا، لە ڕووی ئابووریی، سیاسیی، کۆمەلایەتیی، سەربازیی، ئەمنیی، فیکریی، بانگەواز، پەروەردە، دەبێ ئەوانیش مشوور بخۆن، وە دەبێ سەرپەرشتیی کۆمەڵگا بکەن، وە نابێ نە ئافرەتان خۆیان لە ئەرکی سەرشانیان ببوێرن، وە نە پیاوانیش ڕێگرییان لێ بکەنو، پەرچ بخەنە بەردەمیان.

ئنجا ئایا ئەرکەکانیان چین؟

١ـ ﴿ يَأْمُرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ ﴾، فەرمان بە هەرچی شتی پەسندە دەکەن، شتی پەسند، وەك: ئیمان، خوا بە یەکگرتن، فەرمانبەریی کردنی خواو پێغەمبەری خوا ﷺ، نوێژو، ڕۆژوو، زەکاتو، فیداکاریی لە پێناوی خوادا.

٢ـ ﴿ وَيَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ ﴾، وە ڕێگریی دەکەن لە هەرچی شتی ناپەسندە، وەك: کوفر، شیرك، نیفاق، تاوان، گوناح، قسەو قاڵی خراپ، پیلان گێڕان، گاڵتەکردن بە ئیسلامو مسوڵمانان، هەرچی شتی خراپە، ڕێگریی لێ دەکەن.

ئاشکراشە فەرمان بە شتی پەسند، وە ڕێگریی لە شتی ناپەسند، هەموو بوارەکانی عیبادەتو سیاسەتو ئابوورییو جەنگو ئاشتییو... هتد، دەگرنەوە.

٣ـ ﴿ وَيُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾، نوێژ بەرپا دەکەن، واتە: نوێژەکانیشیان بە کۆمەڵ دەکەن، ئەمە ئاماژەیە بۆ ئەوە کە ئافرەتانیش دەبێ لە نوێژی بە کۆمەڵ دا ئامادەبن، وەك لە سەردەمی پێغەمبەری خوادا ﷺ دەهاتن بۆ نوێژی بە کۆمەڵ، نەك تەنیا بۆ نوێژی جوموعە، بەڵکو پێنج فەرزەی نوێژ، ئافرەتان لەگەڵ پیاوان لە مزگەوتی پێغەمبەری خوادا ﷺ ئامادە دەبوون، چونکە خوا لەگەڵ پیاوانی بڕواداردا، ئافرەتانی بڕواداریشی ناو هێناوە، کە دۆستو پشتیوانی یەکدین، یەکێك لە ئەرکەکانیشیان ئەوەیە کە نوێژ بەرپا دەکەن.

٤ـ ﴿ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾، وە زەکاتیش دەدەن، ئافرەتیش کە زەکاتی لێکەوت، وەك پیاو دەبێ زەکات بدات، چونکە لەسەری فەرزە.

٥ و ٦ـ ﴿ وَيُطِيعُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ ﴾، وە فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەی دەکەن، واتە: پابەندن بە شەریعەتەوە، ئەو شەریعەتەی کە لە قورئانو سوننەتدا بەرجەستەیە.

کەواتە : ١ + ٦ = ٧ سیفەتی بنەڕەتیی .

جێی خۆیەتی لێرەدا ئاماژە بەوە بکەین، ئایا خوا کە دەفەرمویٚ: پیاوانی ئیماندارو ئافرەتانی ئیماندار دۆستو پشتیوانو هاوکاری یەکدیین: بواری جەنگو جیهادیش دەگرێتەوە؟

دەڵێین: هەرچەندە جەنگو جیهاد بە مانای کوشتار کردن، زیاتر لەسەر پیاوان فەرزە، وەك چۆن جومو‌عەش هەر لەسەر پیاوان فەرزە، بەڵام ئافرەتانیش نە ڕێیان لێگراوە بچن بۆ جەنگو جیهادو، نە ڕێیان لێگیراوە بچن بۆ جومو‌عەو جەماعەتیش، بەڵکو ئەوە بۆوان، بە شتێکی پەسند دانراوە، بەڵکو زانایان گوتوویانە: ئەگەر بوو بە نەفیری عام، دەبیٚ ئافرەتانیش وەك پیاوان بەشداربنو، ئەوانیش وەك پیاوان ئەرکیان لەسەر شانە، وە لە جەنگەکانی پێغەمبەردا ﷺ ئافرەتان بە شێوەیەك لە شێوەکان بەشدار بوون، بوخارییو موسلیم دەگێڕنەوە دەڵێن: فاتیمەی کچی پێغەمبەر، وە ئوممو سولەیم کە یەکێك بووە لە هاوەڵانی ئافرەت، لە جەنگی ئوحود دا بە کوندەو مەشکە، ئاویان لەسەر شانو پشتیان دەگواستەوە بۆ بریندارەکان، وە چارەسەرو تیماری بریندارەکانیان دەکرد، وە لە ڕیوایەتی دیکەدا هاتوە کە لە کاتی ناچاریی دا بەشداریی ڕاستەوخۆی شەڕیشیان کردوە، یەکێك لەوانە نوسەیبەی کچی کەعب، کە بەشداریی کوشتار (قتال)ی کردوە بە دەستی خۆی.

ئنجا کە دەفەرمویٚ: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ سَيَرۡحَمُهُمُ ٱللَّهُۗ ﴾، ئا ئەوانە خوا بەزەییان لەگەڵ دەنوێنیٚ، ڕەحمیان پێدەکات، لە کویٚ؟ هەم لە دنیادا، وە هەم لە دوارۆژدا، دیارە خوای بەخشندە بە یەکسانیی تەماشای هەموو بەندەکانی دەکات، لە بواری بەزەیی نواندنی دا، وەك دەفەرمویٚ: ﴿ ... وَرَحۡمَتِي وَسِعَتۡ كُلَّ شَيۡءٖۚ ... ﴿١٥٦﴾ ﴾الأعراف، وە بەزەیی من هەموو شتێکی گرتۆتەوە.

چونکە لە دنیادا هەموو شتێك بە بەزەیی خوا بەڕێوە دەچیٚ، بەزەیی خوا لە دنیادا بۆ هەمووان هاتۆتە دی: کافر، مسوڵمان، بیٚ ژیان، ژیاندار، لە گەردیلە تا گەهکەشان، لە ڕەحمەتی خوادا دەژین، وە بە ڕەحمەتی خوا دروست بوون، وە بە ڕەحمەتی خوای کاربەجیٚو پەروەردگاریش بەڕێوە دەچن.

بەلام بۆ ڕۆژی دوایی حیسابەکان دەگۆڕێن، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَوٰةَ وَالَّذِينَ هُم بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٦﴾ ﴾ الأعراف.

واتە: بێگومان لەمەو دوا (یانی: لە دوارۆژدا) تۆماری دەکەمو دەینووسمو، تایبەتی دەکەم بەوانەوە کە پارێز دەکەن، وە زەکات دەدەن، وە ئەوانەی کە بڕوا بە ئایەتەکانی ئێمە دێنن.

دوایی زیاتر پێناسەی ئەوانە دەکات کە پارێز دەکەنو زەکات دەدەنو بڕوا بە ئایەتەکانی خوا دێنن، دەفەرموێ: ﴿ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنجِيلِ ...﴿١٥٧﴾ ﴾ الأعراف .

ئەوانەی کە بە دوای ڕەوانەکراوی پێغەمبەری نەخوێندەوار، {یان نەشارەزا لە کتێبە ئاسمانییەکان} دەکەون کە بە نووسراویی لەلای خۆیان لە تەوراتو ئینجیلدا دەیبینن، چی بە نووسراوی دەبینن؟ پێناسەی ئەو پێغەمبەرەو وەسفەکانی.

کەواتە: بەزەیی خوا لە ڕۆژی دوایی دا، بۆ کەسانێك تەرخان کراوە، کە ئەو چوار سیفەتەیان تێدان:

١/ پارێز دەکەن، {ئنجا پارێزکردنو خۆپاراستن، پێش هەموو شتێك دەبێ ئینسان خۆی لە کوفرو شیركو نیفاقو بێ دینیی، بپارێزێ، پاشان دەبێ خوا بەیەکگرتنو تەنیا بەندایەتیی بۆ خوا کردن بە ساغیيو ڕاستیی لە خۆیدا بێنێتە دی}.

٢/ ئنجا دوای خۆ دوورگرتن لە شکاندنی قەدەکانو نەچوواندنی فەرزەکان، زەکاتی ماڵی خواش لە ماڵو سامانیان دەدەن، کەسانێکی بەخشندەنو دەبەخشن.

٣/ وە یەکێکی دیکە لە سیفەتەکانیان ئەوەیە کە بڕوا بە ئایەتەکانی خوا دێنن.

٤/ سیفەتی چوارەمو کۆتاییش ئەوەیە ئەوانە بە دوای ڕەوانەکراوی پێغەمبەری نەشارەزا لە کتێبە ئاسمانییەکان، (یاخود نەخوێندەوار) دەکەون، کە نە نووسینی نووسیوەو، نە خوێندنەوەی زانیوە.

لەوبارەوە کە مسوڵمانان دەبێ دۆستو هاوکارو خۆشەویستی یەکدی بن، فەرمایشتی پێغەمبەری خوا زۆرن:

١- ﴿عَنْ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ: (إِنَّ الْمُؤْمِنَ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضاً) وَشَبَّكَ أَصَابِعَهُ.﴾ {أَخْرَجَهُ البخاري، برقم: (٢٣١٤) ، وَمُسْلِمٌ، برقم: (٢٥٨٥)، والترمذي، برقم: (١٩٢٨)، وَالنَّسائِيُّ، برقم: (٢٥٦٠)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٢٣١)}.

واتە: ئەبو مووسای ئەشعەریی خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: بڕوادار بۆ بڕوادار وەك دیوار وایە، هەندێکی بەهێز دەکات، پەنجەکانیشی خستنە نێو یەك.

وەك چۆن پەنجەکان یەکدی دەهۆننەوە، بڕوادارانیش دەبێ ئاوابن، توندو تۆڵو تۆکمە بن، وە دوژمن نەچێتە کەلێنو درزەکانی نێوانیانەوە.

٢- ﴿عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ ﵁ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: (الْمُؤْمِنُونَ كَرَجُلٍ وَاحِدٍ إِنِ اشْتَكَى رَأْسُهُ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالْحُمَّى وَالسَّهَرِ)﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (١٨٤٥٦)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (٢٥٨٦)}.

واتە: نوعمانی کوڕی بەشیر خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: ئیمانداران هەموویان وەك یەك پیاو (نەفس) وان، ئەگەر ئەندامێکی ئازارێکی پێگەیشت، هەموو ئەندامەکانی دیکەی بە تا لێهاتنو بە شەونخوونیی بەشداریی دەکەن.

ئینسان ددانی بێشێ چاوی، بێشێ، گوێی بێشێ، ئەندامێکی بچووکی بێشێ، هەموو ئەندامەکانی دیکەی، ئیسراحەتیان لێ هەڵدەگیرێ، ئیمانداران ئاوان.

<u>**مەسەلەی دووەم:**</u> کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾، یەکێك بۆی هەیە بڵێ: بۆچی خوا نەیفەرمووە: (أُوْلَٰٓئِكَ سَيَرۡحَمُهُمُ ٱللَّهُۗ إِنَّ ٱللَّهَ غفور رحيم)؟ وەڵامەکەی ئەوەیە، سیاقەکەو هەلومەرجەکە، ئەوە دەخوازێ، چونکە:

١) مسوڵمانـان پێویستییـان بـە عیـزەتە، لـە بەرانبـەر ئـەهلـی کوفـرو نیفـاق‌و دژایـەتییـانـدا.

٢) بۆ کافرەکانیش پێویست بەوە هەبووە، کە خوای زاڵ، زەبوون‌و سەرشۆڕیان بکات.

٣) هەر کام لە عیزەتمەندبوونی بڕواداران‌و، زەبوون بوونی کافران‌و موونافیقەکانیش، بە پێی حیکمەت‌و لێزانیی خوای کاربەجێ، ئـەنجام دەدرێن، بۆیـە خـوای زانـاو کـارزان بـەم دوو وەسـفـە خـۆی وەسـف کـردوە.

مەسەلـەی <u>سێیـەم</u>: کـە دەفـەرموێ: ﴿وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا وَمَسَٰكِنَ طَيِّبَةٗ فِي جَنَّٰتِ عَدۡنٖۚ وَرِضۡوَٰنٞ مِّنَ ٱللَّهِ أَكۡبَرُۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ ﴿٧٢﴾﴾.

لێرەدا خـوای بەرزو مـەزن دەفـەرموێ: خـوا بەڵێـن‌و گـفتی داوە، بـە بڕوادارانـی پیـاوو ئـافرەت، بەڵێنی چەند بەهەشت‌و چەند بـاغێکی پێـداون.

وشـەی (جَنَّـات) کـۆی (جَنَّـة)یـە، (جَنَّـة) واتـە: بـاغ، بێسـتـان، گـوڵ‌و گـوڵـزار، کۆمەڵە دارو درەختێك کە بەرداربن‌و میوەیان هەبێ، خوا بەڵێنی ئەوەی بە پیـاوان‌و ئافرەتـانی بڕوادار داوە، ئنجا بە حەوت وەسفان پێناسەی ئـەوە دەکات، کـە بەڵێنـی پێـداون:

١/ ﴿جَنَّٰتٖ﴾، واتـە: چـەندان بـاغ‌و بێسـتـان‌و گـوڵ‌و گـوڵـزارو میـوە، کـە ڕەنگـە ئـەمانـە تـەنیـا بۆ خـواردن‌و کـەیـف‌و سـەفا بـن.

٢/ ﴿تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ﴾، ڕووباریـان بە ژێردا دەڕۆن، کـەواتـە: هـەمیشـە تـەڕو تـازەو پـاراون.

٣/ ﴿خَٰلِدِينَ فِيهَا﴾، بە هـەمیشـەیی تێیـدا دەمێنـنـەوە.

٤/ ﴿وَمَسَٰكِنَ طَيِّبَةٗ﴾، وە چـەند خـانووبەرەیـەکی زۆر خـۆش‌و دڵپەسـند.

٥/ ﴿ فِي جَنَّٰتِ عَدۡنٍ ﴾، ئەو خانووبەرانەش دیسان، بە چەند باغێكی هەمیشەییو نەبڕاوە، دەورە دراون، واتە: ئەوە نیە لە وەرزێك دا میوە دەربكەن، لە وەرزێكی دیكەدا میوە دەرنەكەن، وەك هی دنیا، بەڵكو چوار وەرزەو بەردەوام میوەیان هەیە.

٦/ ﴿ وَرِضۡوَٰنٞ مِّنَ ٱللَّهِ أَكۡبَرُۚ ﴾، وە ڕەزامەندییەك لە خواوە گەورەترە، لە هەموو ئەوانەی كە باس كران.

٧/ ﴿ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ ﴾، ئا ئەوە سەركەوتنو بە مراد گەیشتنو بردنەوەی هەرە مەزنە.

ئنجا با لەوبارەوە ئەم دوو فەرموودەیەش بێنین:

أ/ ﴿عَنْ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ رضي الله عنه فِي تَفْسِيرِ آيَاتِ سُورَةِ الرَّحْمَنِ: ﴿ وَلِمَنۡ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِۦ جَنَّتَانِ ﴿٤٦﴾ ﴾، وقوله بَعْد وصفها: ﴿ وَمِن دُونِهِمَا جَنَّتَانِ ﴿٦٢﴾ ﴾، أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: جَنَّتَانِ مِنْ فِضَّةٍ آنِيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا، وَجَنَّتَانِ مِنْ ذَهَبٍ، آنِيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا، وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ أَنْ يَنظُرُوا إِلَى رَبِّهِمْ، إِلاَّ رِدَاءُ الْكِبْرِيَاءِ عَلَى وَجْهِهِ، فِي جَنَّةِ عَدْنٍ﴾{أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ، بِرقم: (٧٠٠٦)، وَالتِّرمِذِيُّ، بِرقم: (٢٥٢٨) وَقَالَ: حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَمُسْلِمٌ بِرقم: (١٨٠)، وَالنَّسَائِي فِي الْكُبْرَى بِرقم: (٧٧٦٥)، وَابْنُ مَاجَهْ، برقم: (١٨٦)}.

واتە: ئەبو مووسای ئەشعەریی خوا لێی ڕازی بێ، لە تەفسیری ئایەتەكانی سووڕەتی (الرحمن)دا كە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلِمَنۡ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِۦ جَنَّتَانِ ﴿٤٦﴾ ﴾، {بۆ هەر كەسێك كە لە پایەی بەرزی پەروەردگاری بترسێ، دوو بەهەشت هەن}، وە دوای ئەوە كە وەسفی دەكات، دەفەرموێ: ﴿ وَمِن دُونِهِمَا

جَنَّتَانِ ﴿٦٢﴾ ﴾، وە لە پلەیەکی نزمتر لەوان، یان لە خوار وانەوە، دوو بەهەشتی دیکە هەن، لەوبارەوە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: دوو باغ، کەلوپەلیانو هەرچی تێیاندایە، لە زیوە[1]، وە دوو باغیش، کەلوپەلیانو هەرچی تێیاندایە، لە زێڕ دروست کراوە، وە لە نێوان ئەو خەڵکەی کە لە نێو ئەو بەهەشتانەدانو، تەماشاکردنیان بۆ پەروەردگاریان دا، تەنیا پۆشاکی کیبریاء هەیە لەسەر ڕووی (خوا) لە بەهەشتی هەمیشەیی دا.

ب/ ﴿عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﷺ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: إِنَّ اللهَ يَقُولُ لأَهْلِ الْجَنَّةِ: يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ! يَقُولُونَ: لَبَّيْكَ رَبَّنَا وَسَعْدَيْكَ، فَيَقُولُ: هَلْ رَضِيتُمْ؟ فَيَقُولُونَ: وَمَا لَنَا لاَ نَرْضَى، وَقَدْ أَعْطَيْتَنَا مَا لَمْ تُعْطِ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ، فَيَقُولُ: أَنَا أُعْطِيكُمْ أَفْضَلَ مِنْ ذلِكَ، قَالُوا: يَا رَبِّ! وَأَيُّ شَيْءٍ أَفْضَلُ مِنْ ذَلِكَ؟ فَيَقُولُ: أُحِلُّ عَلَيْكُمْ رِضْوانِي، فَلا أَسْخَطُ عَلَيْكُمْ بَعْدَهُ أَبَدًا﴾{أَخْرَجَهُ أَحْمَد، بِرقم: (١١٨٥٣)، وَالبُخَارِيُّ، بِرقم: (٦١٨٣)، وَمُسْلِمٌ، بِرقم: (٢٨٢٩)، وَالتِّرمِذِيُّ، بِرقم: (٢٥٥٥)، وَقَالَ: حَسَنٌ صَحِيح، وَابْنُ حِبَّانَ بِرقم: (٧٤٤٠)}.

واتە: ئەبو سەعیدی خودریی خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: وای ﷻ بە خەڵکی بەهەشت دەفەرموێ: ئەی خەڵکی بەهەشت! ئەوانیش دەڵێن: لە خزمەت داین ئەی پەروەردگارمان! بۆ ڕازیکردنی تۆ ئامادەین، وە هەموو خێرێك لەلایەن تۆوەیە، پێیان دەفەرموێ: ئایا ڕازی بوون؟ دەڵێن: پەروەردگارمان! بۆچی ڕازی نابین! ئەوەی بە ئێمەت داوە، بە هیچ کەس لە دروستکراوانی خۆتت نەداوە، دەفەرموێ: شتێکتان دەدەمێ لەوە باشترە، دەڵێن: پەروەردگارمان! جا چ شتێك لەوەی پێت داوین، باشترە؟ دەفەرموێ: ڕەزامەندیی خۆمتان بەسەردا دەبارێنم، هەرگیز لەمەودوا لێتان تووڕە نابم.

---

١) واتە: ئەو دوو بەهەشتە: ئەو خانووانەی تێیاندانو دەرگاو پەنجەرەو دیوارو کەلو پەلی نێویان، هەمووی لە زیو دروست کراوە، هەروەها دوو بەهەشتەکەی دیکەش کە لەوانی پێشی بەرزترن، هەموو شتێکیان لە زێڕ دروستکراوە.

کۆتایی ئەم دەرسەش بەوە دێنین، کە لە تەفسیری ڕستەی: ﴿ وَمَسَٰكِنَ طَيِّبَةً ﴾دا، دەقێك گێڕدراوەتەوە لە عیمرانی کوڕی حوصەین، وە لە ئەبی هورەیرەوە، کە دەڵێ: بۆ هەرکامێك لەوانە حەوت سەد بەهەشت هەیە، وە هەر بەهەشتێك حەوت سەد کۆشکی تێدان، وە هەر کۆشکە حەوت سەد چی تێدایە، وە لە هەرچیدا چی هەیە! ئەوە دەقێکە کە زانایانی فەرموودەناس گوتوویانە: (هَذَا مُنْكر سَنَداً وَمَتْناً) بۆیە دەقەکەشم نەهێنا، چونکە ئەوە شتێکی نەبیستراوەو نەزانراوە، هەم لە ڕووی زنجیرەی ڕاوییەکانەوە، هەم لە ڕووی نێوەڕۆکەوە.

وە (إبن القيم) دەڵێ: (إِنَّهُ لَمْ يَثْبُتْ فِي نِساء الجَنَّةِ حَدِيثٌ صَحِيح بأَكْثَر من زوجين لكل رجل)[1] واتە: لە هیچ فەرموودەیەکی ڕاستی پێغەمبەردا ﷺ نەچەسپیوە، کە هیچ پیاوێك لە دوو ئافرەت زیاتری هەبێ، واتە: لە حۆرییەکان، کە خوا بە تایبەت لە بەهەشت دا بۆ پیاوانی ئیماندار دروستی کردوون.

بەڵام لە دنیادا ئەگەر کەسێك زیاتر لە هاوسەرێکی هەبێ، ئەگەر ئەهلی ئیمان بن، خوای پەروەردگار کۆیان دەکاتەوە، بەڵام لەو ئافرەتە تایبەتانەی کە (حور العين)یان پێ دەگوترێ، کەس لە دوو هاوسەران زیاتری پێ نادرێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

١) تفسير القرآن الحكيم، ج ١٠، ص ٤٨٧.

دەرسی دەیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە هەشت ئایەتان پێك دێ، لە ئایەتی (٧٣ تاکو ٨٠)، سەرەتا خوای بەرزو مەزن بە: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ﴾، پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەدوێنێ، وە فەرمانی پێدەکات کە دژی کافرو مونافیقەکان بجەنگێو، لەسەریان زبر بێ، پاشان جارێکی دی خوا ﷻ باسی سوێندی بە درۆیان دەکات، کە گوایە: قسەی کوفریان نەگوتوە، بەڵام خوا بە درۆیان دەخاتەوە، کە کوفریان گوتوە، وە نەخشەو پیلانی خراپیشیان هەبووە، بەڵام سەری نەگرتوە، کە بریتی بووە لەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ لە بێئاگایی دا بکوژن، پاشان وێڕای دەرگای تۆبە بۆ کردنەوە، هەڕەشەشیان لێ دەکات.

ئنجا باسی کەسانێکی دیکەیان دەکات، کە پەیمانیان بە خوا داوە، ئەگەر بێتو دەوڵەمەندیان بکات، بەخشندە بن، کەچی دواییش پەیمانەکەیان ڕاست دەرنەچووە، وە سەرەنجام نیفاق چۆتە دڵیانەوە، بەهۆی درۆکردنیانەوە، وە خوا سەرزەنشتیشیان دەکات، کە دەبووایە بزانن: خوا ئاگاداری نهێنییەکانیانە.

پاشان باسی کەسانێکی دیکەیان دەکات، کە ڕەخنەو توانج ئاڕاستەی ئەو مسوڵمانانە دەکەن: کە زۆر، یان کەم دەبەخشن، وە گاڵتەیان پێدەکەن.

وە لە کۆتایی دا خوای پەروەردگار بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: کە چ داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا بکەی، چ داوای لێبوردنیان بۆ نەکەی، ئەگەر حەفتا جاریش داوای لێبوردنیان بۆ بکەی، خوا هەر نایانبوورێ، بەهۆی ئەوەوە کە بێبڕوان بە خواو بە پێغەمبەرەکەی ﷺ، وە خوا ڕێنمایی کۆمەڵی لارێ بووان ناکات .

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ جَٰهِدِ ٱلْكُفَّارَ وَٱلْمُنَٰفِقِينَ وَٱغْلُظْ عَلَيْهِمْ ۚ وَمَأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿٧٣﴾ يَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ مَا قَالُوا۟ وَلَقَدْ قَالُوا۟ كَلِمَةَ ٱلْكُفْرِ وَكَفَرُوا۟ بَعْدَ إِسْلَٰمِهِمْ وَهَمُّوا۟ بِمَا لَمْ يَنَالُوا۟ ۚ وَمَا نَقَمُوٓا۟ إِلَّآ أَنْ أَغْنَىٰهُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ مِن فَضْلِهِۦ ۚ فَإِن يَتُوبُوا۟ يَكُ خَيْرًا لَّهُمْ ۖ وَإِن يَتَوَلَّوْا۟ يُعَذِّبْهُمُ ٱللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ ۚ وَمَا لَهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٧٤﴾ وَمِنْهُم مَّنْ عَٰهَدَ ٱللَّهَ لَئِنْ ءَاتَىٰنَا مِن فَضْلِهِۦ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّآ ءَاتَىٰهُم مِّن فَضْلِهِۦ بَخِلُوا۟ بِهِۦ وَتَوَلَّوا۟ وَّهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾ فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِى قُلُوبِهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ يَلْقَوْنَهُۥ بِمَآ أَخْلَفُوا۟ ٱللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا۟ يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾ أَلَمْ يَعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَىٰهُمْ وَأَنَّ ٱللَّهَ عَلَّٰمُ ٱلْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾ ٱلَّذِينَ يَلْمِزُونَ ٱلْمُطَّوِّعِينَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ فِى ٱلصَّدَقَٰتِ وَٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ ۙ سَخِرَ ٱللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٩﴾ ٱسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِن تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَهُمْ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿٨٠﴾﴾

مانای وشە بە وشەی ئایەتەكان

{ئەی پێغەمبەر ﷺ! دژی كافرو دەغەڵەكان تێبكۆشەو لەسەریان زبربە، وە جێگای حەوانەوەیان دۆزەخەو (ئەوێش) خراپترینی سەرەنجامە ﴿٧٣﴾ سوێند بە خوا دەخۆن كە (ئەوەی لە كوفرو قسەی خراپ دەدرێتە پاڵیان) نەیانگوتوە، وە بێگومان وشەی كوفریان گوتوەو، پاش ئیسلامەتییەكەیان نیاز (ی پیلانێك)یان كرد، كە بۆیان نەلوا (كە لە نەغافڵ كوشتنی پێغەمبەر ﷺ بوو) وە هەر ئەوەشیان بە ڕەخنە گرت، كە خوا لە بەخششی خۆیو پێغەمبەرەكەی دەوڵەمەندیان كردن، ئنجا ئەگەر (بۆ لای خوا) بگەڕێنەوە، بۆ ئەوان باشترە، وە ئەگەر پشت بكەنەوە، خوا بە ئازارێكی بە ئێش لە دنیاو دوارۆژدا سزایان دەدات، وە هیچ دۆستو پشتیوانێكیان لە زەویدا چنگ ناكەوێ ﴿٧٤﴾ وە لەوان (دەغەڵان) كەسانێك هەبوون، پەیمانیان بە خوادا: ئەگەر لە بەخششی خۆی بماندات، بێگومان دەبەخشینو بە دڵنیایی لە چاكان دەبین﴿٧٥﴾ كەچی كاتێك (خوا) لە بەخششی خۆی پێیدان، ڕژدییان پێكرد، وە بە ڕوو وەرگێڕانەوە، پشتیان كردەوە ﴿٧٦﴾ ئنجا بەهۆی ئەوەوە كە ئەو بەڵێنەی بە خوایاندا بوو، نەیانبردە سەرو، بەهۆی درۆكردنیانەوە (خوا) نیفاقی خستە دڵیانەوە، هەتا ئەو ڕۆژەی بە دیداری دەگەن﴿٧٧﴾ ئایا نازانن كە خوا نهێنییانو چپەچپیان دەزانێ، وە (ئایا نازانن) كە خوا زۆر زانایە بە پەنهانەكان؟! ﴿٧٨﴾ ئەوانەی بەهۆی ماڵ بەخشینەكانەوە، تانە لە ماڵی خۆبەخشەران لە بڕواداران دەدەن، وە تانە لەوانەش دەدەنو گاڵتەیان پێدەكەن، كە جگە لەوەی بە قورسیی بەدەستیانەوە دێ (لە ماڵو سامان) شك نابەن، ئەوانە خوا گاڵتەی پێكردن، وە ئازارێكی بە ئێشیان هەیە ﴿٧٩﴾ یەكسانە (ئەی موحەممەد!) داوای لێبوردنیان بۆ (لە خوا) بكەی، یان داوای لێبوردنیان بۆ نەكەی، ئەگەر حەفتا جاریش داوای لێبوردنیان بۆ بكەی، هەرگیز خوا لێیان نابوورێ، بەهۆی ئەوەوە كە بە خواو بە پێغەمبەرەكەی بێبڕوا بوون، وە خوا كۆمەڵی لاڕێیان ناخاتە سەر ڕێی ڕاست ﴿٨٠﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(جَٰهِدِ): واتە: تێبکۆشە، (جَاهَدَ: بَذَلَ الوُسْعَ)، واتە: هەرچی لە توانایدا هەبوو، بەکاری هێنا.

(وَٱغْلُظْ عَلَيْهِمْ): (الغِلْظَةُ: ضِدّ الرقّةِ، وَيُقَالُ: غِلْظَةٌ وَغُلْظَة، وَأَصْلُهُ أَنْ يُسْتَعْمل فِي الأَجْسامِ، لَكِن قَد يُسْتَعَار لِلْمَعَانِي).

وشەی (غلظة) پێچەوانەی نەرمو ناسکییە، وە دەگوترێ: (غِلْظَةٌ وَغُلْظَة) وە (غِلظة) بۆ شتی ماددییە، بەڵام دەخوازرێتەوە بۆ شتی مەعنەوییش.

(وَهَمُّواْ): واتە: شتێکیان ویست، نیازێکیان هەبوو، (الهَمُّ: الحَزَنُ الَّذِي يُذِيبُ الإِنْسانَ، وَالهَمُّ: ما هَمَمْتَ بِهِ فِي نَفْسِكَ).

(هَم) بریتییە لەو خەفەتو ناڕەحەتییەی کە ئینسان دەتوێنێتەوە، وە (هَم) بریتییە لەوەی کە ئینسان لە دڵی خۆیدا دەیەوێ بیکات.

(لَمْ يَنَالُواْ): دەستیان نەگەیشتێ، وەدەستیان نەهێنا، (النَّيْلُ: مَا يَنالُهُ الإِنْسان بِيَدِهِ).

(نیل) شتێکە ئینسان بە دەستی وەدەستی بێنێ، دەگوترێ: (نِلْتُهُ، أَنالُهُ، نَيْلاً) واتە: وەدەستم هێنا، وەدەستی دێنم، وەدەست هێنان.

(وَمَا نَقَمُوٓاْ): (نَقِمْتُ الشيءَ وَنَقَمْتُهُ، إِذَا أَنْكرتَهُ إِمَّا بِاللِّسان أَو بِالعُقُوبَة).

(نَقِمَ وَنَقَمَ) واتە: نکوولّییم لەو شتە کرد، یان ڕەخنەم لێگرت، یان بە زمان یان بە سزادان دان.

(فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا): لە ئەنجامی ئەوەدا دووڕوویی خستە دڵیان، (أَعْقَبَهُ كَذَا: إِذَا أَوْرَثَهُ ذَلِكَ).

واتە: ئەو شتەی کردە میراتیو تێیدا نیشتەجێ کرد.

(فُلَانَ لَمْ يُعْقِبْ: لَمْ يَتْرُك وَلَدًا)، (فُلَانَ لَمْ يُعْقِبْ) واتە: فلانکەس هیچ منداڵی بەجێ نەهێشت.

(أَخْلَفُوا اللَّهَ): (وَعَدَنِي فَأَخْلَفَنِي، أَي خَالَفَ فِي المِيعَادِ).

واتە: بەڵێنی پێدامو بەڵێنەکەی نەبردە سەرێ، یان لە بەڵێنگەدا پێچەوانە بوو، یاخود بەڵێنەکەی نەبردە سەر، (وَالخُلْفُ: المُخَالَفَة فِي الوَعْدِ).

(خُلْف) بریتیە لەوە کە ئینسان بەڵێن نەباتە سەر.

(سِرَّهُمْ): واتە: نهێنییەکانیان، (الإِسْرَار: خِلَافُ الإِعْلَانِ، وَالسِّرُّ: هُوَ الحَدِيثُ المُكَتَّمُ فِي النَّفْس).

(إسرار) واتە: پەنهانکاریی پێچەوانەی ئاشکرا کردنە، وە (سِرّ) بریتیە لەو قسەیەی کە ئینسان لە دڵی خۆیدا پەنهانی دەکات.

(وَنَجْوَاهُمْ): واتە: چپەچپیان، (نَاجَيْتُهُ أَي: سَارَرْتُهُ، وَأَصْلُهُ أَنْ تَخْلُوَ بِهِ فِي نَجْوَة مِنَ الأَرْضِ).

(نَاجَيْتُهُ) واتە: بە چپە، یاخود بە فسکە فسك قسەم لەگەڵدا کرد، ئەویش بنبج ڕیشەکەی لەوەوە هاتوە، کە ئینسان لەگەڵ کەسێکدا لە زەوییەکی بۆشدا کە کەسی لێ نەبێ، قسان بکات.

(يَلْمِزُونَ): (اللَّمْز: الإِغْتِيابُ وَتَتَبّعُ المَعَابِ، لَمَزُهُ يَلْمِزُهُ).

(لَمْز) بریتیە لە پاشملە بە خراپ باسکردنو بە دوای عەیبی کەسێك گەڕان، (لَمَزُهُ يَلْمِزُهُ) واتە: عەیبی لێگرتو ڕەخنەی لێگرت.

(ٱلْمُطَّوِّعِينَ): کە لە ئەسڵدا (المُتَطوعِين)ە، (التَطوع: فِي الأَصْلِ تَكَلّف الطاعة والتبرّع بما لا يلزم، كالتَنَفُّلِ).

(تطوُّع) لە ڕیشەدا بریتیە لەوە کە ئینسان فەرمانبەریی بکات، بەڵام بە زۆر لەخۆکردن، هەروەها (تطوع) بە بەخشینی ماڵێك دەگوترێ کە ئینسان لەسەری پێویست نەبێ، وەك چۆن ئینسان نوێژی سوننەت دەکاتو لەسەریشی فەرز نیە.

(فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ): واتە: گاڵتەیان پێدەکەن، (سَخِرْتُ مِنْهُ وَاسْتَسخَرْتُهُ لِلْهُزْءِ بهِ، وَرَجُلٌ سُخَرَةٌ: يَسْخَرُ، وَسُخْرَةٌ: يُسْخَرُ مِنْهُ).

(سَخِرْتُ مِنْهُ وَاسْتَسخَرْتُهُ) واتە: گاڵتەم پێکرد، پیاوێك کە زۆر گاڵتە بە خەڵك بکات پێی دەگوترێ: (رَجُلٌ سُخَرة)، بەڵام ئەگەر بگوترێ: (رَجُلٌ سُخْرَةٌ) واتە: پیاوێك کە گاڵتەی پێ دەکرێ.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەكان

١) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەی كە دەفەرمویّ: ﴿ يَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ مَا قَالُواْ وَلَقَدْ قَالُواْ كَلِمَةَ ٱلْكُفْرِ وَكَفَرُواْ بَعْدَ إِسْلَـٰمِهِمْ وَهَمُّواْ بِمَا لَمْ يَنَالُواْ ۚ وَمَا نَقَمُوٓاْ إِلَّآ أَنْ أَغْنَىٰهُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ مِن فَضْلِهِۦ ۚ فَإِن يَتُوبُواْ يَكُ خَيْرًا لَّهُمْ ۖ وَإِن يَتَوَلَّوْاْ يُعَذِّبْهُمُ ٱللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ ۚ وَمَا لَهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٧٤﴾ ﴾.

لەوبارەوە ئەم دوو بەسەرهاتە گێڕدراونەوە:

أ/ ﴿عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعَ زَيْد بْن أَرْقَم رَضِي اللهُ عَنْهُ رَجُلاً مِنَ الـمُنَافِقِينَ يَقُولُ: وَالنَّبِي ﷺ يَخْطُبُ: إِنْ كَانَ هَذَا صَادِقاً لَنَحْنُ شَرٌّ مِنَ الحَمِيرِ، فَقَالَ زَيْد رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: هُوَ (والله) صَادِقٌ وَلأَنْتَ أَشَرّ مِنَ الحِمَارِ، فَرفَع ذَلِكَ إِلى النَّبي ﷺ فَجحَد القَائِلُ، فَأَنْزَلَ اللهُ: ﴿ يَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ مَا قَالُواْ ...﴿٧٤﴾ ﴾، فَكَانَتِ الآية فِي تَصْدِيق زَيد﴾،{أَخْرَجَهُ إِبْنُ أَبي حاتِم فِي تفسير، برقم: (١٠٢٢٢)، والسيوطي في الدر المنثور ص ٣٠٤، والشوكاني فِي فتح القدير، ج ٢، ص ٥٥٦}.

واتە: ئەنەسی كوڕی مالیك خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: زەیدی كوڕی ئەرقەم گوێی لە پیاوێك بوو لە دووڕووەكان، لە كاتێك دا كە پێغەمبەری خوا ﷺ وتاری دەدا، گوتی: ئەگەر ئەو پیاوە ڕاست بێژ بێ، ئێمە لە گوێدرێژان خراپترین، زەیدیش گوتی: سوێند بە خوا، ئەو ڕاست دەكاو تۆش لە كەر خراپتری.

ئنجا ئەو مەسەلەیە بەرزکرایەوە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ، ئەویش کابرای بانگ کرد، بەڵام ئەو نکوڵیی لێکرد کە ئەو قسەیەی کردبێ، خوای بەرزیش ئەو ئایەتەی ناردە خوار، ﴿ يَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ مَا قَالُوا۟ ...﴿٧٤﴾ ﴾، واتە: ئەم ئایەتە زەیدی کوڕی ئەرقەمی بە ڕاست دانا.

ب/ ﴿عَنِ ابنُ عبَّاسٍ رضي الله عنهما كانَ رَسولُ الله ﷺ جَالِساً فِي ظِلِّ شَجَرَةٍ، فَقَالَ: (إنَّهُ سَيأْتِيكُمْ إنْسانٌ يَنظرُ إليْكُمْ بعيْنِ الشَّيْطَانِ، فإذَا جَاءَ فَلا تُكَلِّمُوهُ) فَلَمْ يَلْبَثُوا أَنْ طَلَعَ رَجُل أزْرَقٌ، فَدَعَاهُ رَسولُ الله ﷺ، فَقَالَ: (عَلامَ تَشْتِمُنِي أَنْتَ وَأَصْحابُكَ) فَانْطَلَقَ الرَّجُلُ، فَجَاءَ بأَصْحابهِ، فَحَلفُوا باللهِ مَا قَالُوا وَمَا فعَلُوا، حَتَّى تَجَاوَزَ عَنْهُمْ، وَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى: ﴿ يَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ مَا قَالُوا۟ ...﴿٧٤﴾ ﴾﴾ {أَخْرَجَهُ الطبري فِي جامع البيان، برقم: (١٦٩٧٣)، والسيوطي فِي الدر المنثور، ج ٤، ص ٢٤١، نسبته للطبراني، وقالا في الإستيعاب: رجاله ثقات}.

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لێیان ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ژێر سێبەری درەختێکدا دانیشتبوو، فەرمووی: ئێستا ئینسانێك دێ، بە چاوی شەیتان تەماشاتان دەکات، ئەگەر هات قسەی لەگەڵدا مەکەن، هێندەی پێ نەچوو، پیاوێکی ڕەنگ شین هات، فەرمووی: بۆچی خۆت و هاوەڵەکانت جنێوم پێ دەڵێن؟ کابراش ڕۆیی، هاوەڵەکانی خۆی هێناو سوێندیان بە خوا خوارد، کە نە قسەی وایان کردووەو نە کاری وایان کردوە، هەتا پێغەمبەر خوا ﷺ چاوپۆشیی لێکردن، ئیدی لەوبارەوە، خوای بەرز ئەم ئایەتەی ناردە خوار: ﴿ يَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ مَا قَالُوا۟ ...﴿٧٤﴾ ﴾.

٢) لەبارەی هۆی هاتنە خوارەوە ئەم سێ ئایەتە: ﴿وَمِنْهُم مَّنْ عَـٰهَدَ ٱللَّهَ لَئِنْ ءَاتَىٰنَا مِن فَضْلِهِۦ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلصَّـٰلِحِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّآ ءَاتَىٰهُم مِّن فَضْلِهِۦ بَخِلُوا۟ بِهِۦ وَتَوَلَّوا۟ وَّهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾ فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِى قُلُوبِهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ

يَلْقَوْنَهُۥ بِمَآ أَخْلَفُواْ ٱللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُواْ يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾ ﴾.

ئەم گێڕراوەیە هەیە:

﴿قال عبدالله بن مسعود: اعْتَبِرُوا الْمُنَافِقَ بِثَلاثٍ: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ، أَنْزَلَ اللهُ تَصْدِيق ذَلِكَ فِي كِتَابِهِ: ﴿وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ ٱللَّهَ ... ﴿٧٥﴾﴾، إلى قوله: ﴿وَبِمَا كَانُواْ يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾﴾﴾،{أَخْرَجَهُ سَعِيد بْن مَنْصُور فِي سننه برقم: (١٠٢٦)، وَابْنُ أَبِي شَيْبَة برقم: (٢٦١٢٤)، والطبري ج ١٠، ص ١٣٢، والطبراني في (الكبير)، برقم: (٩٠٧٥)، وقالا في الإستيعاب: قلنا سنده صحيح}.

واتە: عەبدوڵڵای كوڕی مەسعوود خوا لێی ڕازی بێ، گوتوویەتی: بابای مونافیق بەو سێ شتانە بناسنەوە: كە قسەی كرد درۆ دەكات، وە ئەگەر بەڵێن بدات دەیشكێنێ، وە ئەگەر پەیمانی لەگەڵ كەسێك بەست، دەیشكێنێو غەدر دەكات.

وە خوای پەنهانزانیش بۆ بەڕاست دانانی قسەكەی عەبدوڵڵای كوڕی مەسعوود خوا لێی ڕازی بێ، ئەم ئایەتانەی ناردنە خوارێ، كە دەفەرموێ: ﴿وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ ٱللَّهَ لَئِنْ ءَاتَىٰنَا مِن فَضْلِهِۦ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّآ ءَاتَىٰهُم مِّن فَضْلِهِۦ بَخِلُواْ بِهِۦ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾ فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِى قُلُوبِهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ يَلْقَوْنَهُۥ بِمَآ أَخْلَفُواْ ٱللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُواْ يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾﴾.

٣) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتەی كە دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ يَلْمِزُونَ ٱلْمُطَّوِّعِينَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ فِى ٱلصَّدَقَٰتِ وَٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ ٱللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٩﴾﴾.

لەوبارەوە ئەم بەسەرهاتە گێڕدراوەتەوە :

﴿عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: لَما نَزَلَتْ آية (وفي رواية لما أُمرنا بـ) الصَّدَقَةِ كُنا نُحامِلُ (وفي رواية نتحامل) فَجَاءَ رَجُلٌ فَتَصَدَّقَ بِشَيْءٍ كَثِيرٍ، فَقَالُوا: (وفي رواية فقال المنافقون) مُرَائِي، وَجَاءَ رَجُلٌ (وفي رواية أبو عقيل) فَتَصَدَّقَ بِصَاعٍ، فَقَالُوا: إِنَّ اللهَ لَغَنِيٌّ عَنْ صَاعِ هَذَا، فَنَزَلَتْ: ﴿ ٱلَّذِينَ يَلْمِزُونَ ٱلْمُطَّوِّعِينَ ﴿٧٩﴾ ﴾﴾، {أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ، برقم: (٤٤٦٩) وَمُسْلِمٌ، برقم: (١٠٨٨)}.

واتە: ئەبو مەسعوود خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: کاتێك ئەم ئایەتە هاتە خوارو، فەرمانی کرد {وە لە گێڕانەوەیەك دا هاتوە: کاتێك کە فەرمانمان پێکرا} بە صەدەقە، ئێمە زۆرمان لە خۆمان دەکرد، {واتە: فشاریان بۆخۆیان دەهێنا کە ببەخشن لەبەرئەوەی نەدار بوون} پیاوێك هات ئەندازەیەکی زۆری ماڵو سامان هێنا بەخشی، گوتیان: {وە لە گێڕانەوەیەکدا موتافیقەکان گوتیان:} ئەوە بۆ ڕووپاماییو ڕیابازیی وا دەکات، وە پیاوێکیش هات، {وە لە گێڕانەوەیەکی دی دا دەڵێ: ئەبو عەقیل هات}، ئەویش صاعێکی {واتە: ڕبەیەك، ئنجا ئایا خورما بوو، ئایا گەنم بوو، جۆ بوو} بەخشی، گوتیان: خوا پێویستی بەو ڕبەیەی ئەو پیاوە نەبووە، لەوبارەوە خوا ﷻ ئەم ئایاتەی ناردە خوارەوە.

مانای گشتی ئایەتەکان

لەم هەشت ئایەتەدا، خوای پەروەردگار جارێکی دیکە دێتەوە سەر باسی ناساندنی موونافیقو دەغەڵەکان، وە تیشکی زیاتر دەخاتە سەر هەم دڵو دەروونیان، هەم قسەو کردارو هەڵوێستیان، سەرەتا پێغەمبەری خاتەم ﷺ، دەدوێنێ، دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ جَٰهِدِ ٱلْكُفَّارَ وَٱلْمُنَٰفِقِينَ وَٱغْلُظْ عَلَيْهِمْ ۚ وَمَأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿٧٣﴾﴾.

ئەی پێغەمبەر! لە دژی کافرەکانو موونافیقەکان تێبکۆشەو لەسەریان زبر بە، وە جێی حەوانەوەو ئیسراحەتیان دۆزەخەو، ئەوێش خراپترین شوێنە کە ئینسانی بچێتێ، هەڵبەتە وەك دوایی لە مەسەلە گرنگەکان دا زیاتر باسی دەکەین، لێرەدا کە خوا بە پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ جَٰهِدِ ٱلْكُفَّارَ وَٱلْمُنَٰفِقِينَ وَٱغْلُظْ عَلَيْهِمْ﴾، لە دژی کافرو موونافیقەکان تێبکۆشەو لەسەریان زبربە.

تێکۆشانی پێغەمبەر ﷺو مسوڵمانەکان لە دژی کافرەکان، جۆرێك بووە، وە لە دژی موونافیقەکان جۆرێکی دی بووە، هەروەها زبریی نواندن، لە بەرانبەر کافرەکاندا، بە تایبەت ئەو کافرانەی شەڕیان بە مسوڵمانان فرۆشتوە، جۆرێك بووە، وە زبریی نواندن بەرانبەر بە موونافیقەکان جۆرێکی دیکە بووە.

چونکە تێکۆشان لە بەرانبەر کافرەکان دا بەوە بووە، کە سەنگەریان لێ بگیرێو بەرپەرچ بدرێنەوە، وەك چۆن ئەوان شەڕ بە مسوڵمانان دەفرۆشن، مسوڵمانانیش لە دژی ئەوان بجەنگن، واتە: بە چەكو بە هێز.

بەڵام هی موونافیقەکان بریتی بووە لە وریابوون لێیان، وە کە قسەی زبریان پێ بگوترێ، لە بەرانبەر پیلانو فێڵو قسەی خراپیاندا، وە نهێنییەکانیان ئاشکرا بکرێن،

وە ئەگەر گوناهو هەڵەو ناشەرعییەکیان کرد، وەك باقی مسوڵمانان سزا بدرێن، مادام خۆیان بە مسوڵمان لە قەڵەم داوە، وەك دوایی زیاتر تیشکی دەخەینە سەر.

ئنجا دوایی خوا ﷻ باسی ئەو هەڵوێستەیان دەکات، کە بریتیە لە سوێندی بە درۆ خواردن، بۆ خۆ پەڕاندنەوەو پاساو هێنانەوە، دەفەرموێ: ﴿ يَحۡلِفُونَ بِٱللَّهِ مَا قَالُواْ وَلَقَدۡ قَالُواْ كَلِمَةَ ٱلۡكُفۡرِ وَكَفَرُواْ بَعۡدَ إِسۡلَٰمِهِمۡ ﴾، وەك لە هۆی هاتنە خوارەوەکەشی دا باسمان کرد، دەفەرموێ: (مونافیقەکان) سوێند بە خوا دەخۆن کە نەیانگوتوە، {واتە: ئەو قسەیەی کە پێی تۆمەتبار کراون، کە لە هۆی هاتنە خوارەوەکەیدا باسمان کرد}، وە بە دڵنیایی وشەی کوفریان گوتوە، وە لە دوای ئەو ئیسلامەتییەی خۆیان، کافر بوونەتەوە.

لێرەدا نەیفەرموە: (وكفروا بعد الإسلام) بۆ ئەوەی وا نەزانرێ، کە ئەوانە بە ئیسلامەتییەکی ڕاستەقینە هاتوونە نێو ئیسلامەوە، بەڵکو ئەو جۆرە ئیسلامەتییەی کە تایبەت بووە بەوانەوە، کە بریتی بووە ئیسلامەتییەکی ڕووکەش و سادەو ڕواڵەتیی، واتە: تەنانەت ئیسلامەتییە ڕواڵەتیی و ڕووکەشییەکەی خۆشیانیان، هەڵوەشاندۆتەوە لەلای مسوڵمانان، ﴿وَهَمُّواْ بِمَا لَمۡ يَنَالُواْ ﴾، وە شتێکیان ویست، نەخشەو مەبەستێکیان هەبوو، کە دەستیان نەیگەیشتێ، کە وەك دوایی باسی دەکەین، ئەوەی کە ویستوویانەو دەستیان پێی نەگەیشتوە، ئەوە بووە کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە بێئاگایی دا بکوژن، لە کاتێکدا کە لە جەنگی تەبووك دەگەڕانەوە، لە دەربەندێك (شوێنێکی تەنگەبەر) هەڵیدێرن، بەڵام پیلانەکەیان ئاشکرا بووە، وە ئەوەی کە لە دڵیاندا هەبووە، ئەو نیازو مەبەستە خراپە، بۆیان نەهێنراوەتە دی، ﴿وَمَا نَقَمُوٓاْ إِلَّآ أَنۡ أَغۡنَىٰهُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ مِن فَضۡلِهِۦ ﴾، وە هیچ شتێکیشیان بە عەیب و بە ڕەخنە نەگرت، وە هیچ شتێك پاڵی پێوە نەنان، کە ئاوا بە دوای تۆڵەدا بگەڕێن، مەگەر ئەوە کە خوا لە بەخششی خۆی بێنیازی کردن و دەوڵەمەندی کردن، وە چاکەو نیعمەتی خۆی بەسەردا ڕشتن، هەروەها پێغەمبەرەکەیشی (چاکەی جۆراو جۆری لەگەڵیان دا کرد).

چونکە پێشتر پێش ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ بچێ بۆ مەدینە لە حاڵێکی زۆر ناخۆش دا بوون، هەم لە ڕووی ئابوورییەوە، هەژارو نەدار بوون، هەم لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە، ناکۆك‌و پرژو بڵاو بوون، هەم لە ڕووی سیاسییەوە، هیچ حیسابێکیان بۆ نەدەکرا، بەڵام بەهۆی ئیسلام‌و قورئان‌و پێغەمبەرەوە ﷺ وەك پێشینانی خۆمان دەڵێن: (پاروویان کەوتە ڕۆنی)! لە ڕووی ئابوورییەوە: دەوڵەمەند بوون، لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە: پێکەوە بوونەوە براو تەبا بوون، لە ڕووی سیاسییەوە: حورمەت‌و ئیعتیباریان بۆ پەیدا بوو، لە دوورگەی عەرەبیی‌و لە دنیای نیزیکی خۆیاندا، بێگومان خوا بە توانجەوە فەرموویەتی: هەر ئەوەیان بە عەیب گرت!

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ فَإِن يَتُوبُواْ يَكُ خَيۡرٗا لَّهُمۡ ﴾، ئێستاش ئەگەر بگەڕێنەوە، واتە: بگەڕێنەوە بۆ لای خواو، دەست لەو کارو کردەوەو، نیازو مەبەستە خراپ‌و گڵاوانە، هەڵبگرن، ئەوە بۆ ئەوان باشترە، ﴿ وَإِن يَتَوَلَّوۡاْ يُعَذِّبۡهُمُ ٱللَّهُ عَذَابًا أَلِيمٗا فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِ ﴾، بەڵام ئەگەر پشت هەڵبکەن، واتە: پشت لە خواو پێغەمبەری خوا ﷺ بکەن، ئەوە خوا لە دنیاو دواڕۆژدا، سزاو ئازارێکی بە ئێشیان دەدات، لە دنیادا ئەوە ئازارێکی بەئێش بوو بۆیان، کە هەمیشە چاوەڕێ بوون کەی قسەکانیان بەدرۆ دەخرێنەوە؟

کەی پیلانەکانیان ئاشکرا دەکرێن؟

کەی مسوڵمانان بە پیلان‌و فێڵیان دەزانن؟ ئەوە لە ئازارێکی دەروونیی زۆردا بوو ون.

کاتێك کە هەر کامێکیان نەخشەیەکی گڵاوی لێ ئاشکرا بووە، هەر کامێکیان قسەیەکی خراپی لەسەر ساغ بۆتەوە کە کردوویەتی، وە ناچار بوون بۆ پاکانەی خۆیان بێن، سوێندی بە درۆ بخۆن، وە سەرەنجام: لە لای هاوەڵانی خۆیشی ئابڕووی چووە، وە لە لای مسوڵمانانیش بێ ئیعتیبار بووە، کە ئەوەش ئازارێکی بە ئێش بووە.

وە لە دواڕۆژیشدا وەك خوای باڵادەست فەرموویەتی: ﴿ إِنَّ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ فِي ٱلدَّرۡكِ ٱلۡأَسۡفَلِ مِنَ ٱلنَّارِ ... ﴿١٤٥﴾ ﴾النساء، واتە: بێگومان دوو ڕووەکان لە پلەی خوارەوەی ئاگردان.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِن وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٧٤﴾﴾، وە لەسەر زەوی هیچ سەرپەرشتیارو مشوورخۆرێكو یارمەتیدەرێكیان چنگ ناكەوێ، لە بەرانبەر خوادا.

ئنجا دێتە سەر جۆرێكی دیكەیان، دەفەرموێ: ﴿وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ﴾، وە كەسانێك لە نێو مونافیقەكاندا هەن، كە پەیمانیان لەگەڵ خوادا بەست، گوتیان: ئەگەر خوا لە بەخششی خۆی پێمان بدات، واتە: دەوڵەمەندمان بكات، ئەوە ﴿لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٧٥﴾﴾، بە تەئكید ئێمە چاكە دەكەین‌و ماڵو سامان دەبەخشین، وە بە تەئكیدو بە دڵنیایی ئێمە لە چاكان دەبین، واتە: ئەو ماڵو سامانەی خۆمان لە چاكەو لە خواپەرستیی‌دا خەرج دەكەین.

بەڵام ئایا ڕاستیان كرد لە بەڵێن‌و پەیمانەكەیاندا؟

﴿فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوا وَّهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾﴾، بەڵام كاتێك خوا لە بەخششی خۆی پێیدان، دەوڵەمەندی كردن، سەروەت‌و سامانی بەسەردا ڕشتن، چرووكییان تێدا كردو، ڕژدییان لەو ماڵو سامانەدا كرد، وە پشتیان هەڵكرد، لە كاتێكدا كە ڕوویان وەرگێڕا بوو، {لە ئیسلام‌و لە قورئان‌و لەو بەڵێن‌و پەیمانەی كە بە خوایان دابوو}.

ئنجا خوا لە سزای ئەوەدا چی لێكردن؟

دەفەرموێ: ﴿فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾﴾، خواش نیفاقی خستە دڵیانەوە، واتە: سەرەنجامیان نیفاق بوو، تا ئەو ڕۆژەی پێی دەگەن، واتە: تا ڕۆژی قیامەت، ئەو نیفاقە لە دڵیاندا جێگیر بوو.

ئایا بەهۆی چییەوە ئەو نیفاقە لە دڵیان دا جێگیر بوو تاكو ڕۆژی قیامەت؟

بەهۆی ئەوەوە كە ئەو بەڵێنەی بە خوایاندا، نەیانبردە سەر، وە بەهۆی ئەوەوە كە درۆیان كرد.

لەمەوەش بۆمان دەردەکەوێ کە بێ پەیمانیی و پەیمان شکێنیی، وە درۆزنیی و درۆ کردن، دەبێتە هۆی پەیدابوونی نیفاق و دەغەڵیی لە دڵی ئینساندا، دیارە گوناهەکان هەندێکیان هەندێکیان پەلکێش دەکەن، وەك چۆن چاکەکان هەندێکیان هەندێکیان پەلکێش دەکەن، ئینسان جاری وایە گوناهێك دەکات، ئەو گوناهە دەبێتە هۆی ئەوەی گوناهێکی دیکەشی بەدوادا بێت، هەروەك بە پێچەوانەوە: جاری وایە ئینسان چاکەیەك دەکات، ئەو چاکەیە وا دەکات، چاکەیەکی دیکەی بەدوادا بکات.

ئنجا خوا دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ يَعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَىٰهُمْ ﴾، ئایا نەیاندەزانی؟ واتە: دەبوو زانیبایان، ئەمە پرسیارلێکردنی نکووڵیی لێکەرانەیە، یانی: دەبوو زانیبایان کە خوا نهێنییەکانیان دەزانێ، وە قسەی چپە چپیشیان دەزانێ، قسەیەك کە بە پەنهانیی پێکەوە دەیکەن، بەڵکو نهێنییەکانی نێو دڵیشیان دەزانێ، ﴿ وَأَنَّ ٱللَّهَ عَلَّٰمُ ٱلْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾ ﴾، وە کە بێگومان خوا زۆر زانایە بە نهێنیی و پەنهانەکان.

ئنجا دێتە سەر جۆرێکی دیکە لە مونافیق و دەغەڵەکان، وە جۆرە هەڵوێستێکی دیکەیان، دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ يَلْمِزُونَ ٱلْمُطَّوِّعِينَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ فِى ٱلصَّدَقَٰتِ ﴾، ئەوانەی کە ڕەخنەو عەیب دەگرن، لەوانەی کە ماڵ و سامانی خۆیان دەبەخشن، لە بڕواداران.

(ٱلْمُطَّوِّعِينَ) واتە: (الـمُتَطوعِين) ئەوانەی کە ماڵ و سامانی خۆیان دەبەخشن، بێئەوەی لەسەریان پێویست بێ، ئنجا دەغەڵەکان بەهۆی ماڵ بەخشینەکانیانەوە، ڕەخنەیان لێدەگرن، دەڵێن: ئەوە بۆ ڕیابازیی و ڕووپامایی وا دەکەن، وەك لە هۆی هاتنە خوارەوەکەشی دا باسمان کرد: ئەوەی زۆری بەخشیبایە، دەیانگوت: ڕیابازە، ﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ ﴾، وە ئەوانەی کە تەنیا ئەوە دەبەخشن کە بە زەحمەت بۆیان دەکرێ، وە فشار لە خۆیان دەکەن و، گوشار بۆخۆیان دێنن، ئەوجار دەتوانن شتێك ببەخشن، لەبەرئەوەی کە کەمیان هەیە، کەسێك کەمی

هەبێ، دەبێ زۆر لە خۆی بکات، بۆ ئەوەی شتێکی لێ ببەخشێ، ئەوانەش مونافیقەکان گاڵتەیان پێدەکردن، دەیانگوت: خوا چ پێویستیی بەو ماڵ بەخشینە کەمە هەبوو؟

﴿سَخِرَ ٱللَّهُ مِنۡهُمۡ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٩﴾﴾، خواش گاڵتەیان پێبکات، وە سزاو ئازارێکی بە ئێشیان هەیە، یان: خوا گاڵتەی پێکردن، وەك چۆن ئەوان گاڵتە دەکەن، خواش گاڵتەی پێکردن لە دواڕۆژدا، واتە: بە شێوەیەك مامەڵەی لەگەڵدا کردن، وەك مامەڵەی کەسێك کە گاڵتە بە کەسێك دەکات.

ئنجا خوای زاناو توانا لە کۆتایی دا بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: ﴿ٱسۡتَغۡفِرۡ لَهُمۡ أَوۡ لَا تَسۡتَغۡفِرۡ لَهُمۡ﴾، داوای لێبوردنیان بۆ (لە خوا) بکە، یان داوای لێبوردنیان بۆ مەکە، واتە: داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا بکەی، کە خوا لێیان ببووری، چاوپۆشییان لێبکات، یاخود داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا نەکەی، ﴿إِن تَسۡتَغۡفِرۡ لَهُمۡ سَبۡعِينَ مَرَّةً فَلَن يَغۡفِرَ ٱللَّهُ لَهُمۡ﴾، ئەگەر حەفتا جار داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا بکەی، کە خوا بیان بووریّ لەو کردەوانەیان، لەو نیفاقەیان، هەرگیز خوا لێیان نابووریّ، بۆچی خوا لێیان نابووریّ؟

﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمۡ كَفَرُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ﴾، ئەویش بە هۆی ئەوەوەیە کە بێبڕوا بوون بە خواو بە پێغەمبەرەکەی ﷺ، کەسێکیش کافر یان موشریك بێ، بە تەئکید قەڵەمی عەفووی بەسەردا نایەتو، لێبوردنی خوا نایگرێتەوە.

﴿وَٱللَّهُ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡفَٰسِقِينَ ﴿٨٠﴾﴾، وە خوا کۆمەڵی لاڕێیانو لادەران ناخاتە سەر ڕاستە ڕێ.

چونکە شایستەی ئەوە نین خوا بیانخاتە سەر ڕاستە ڕێ.

مەگەر لەو کوفرو نیفاقو، لەو شیرکە کە لە دڵیاندا جێگیر بووە، خۆیان دەرباز بکەنو، تۆبە بکەن، ئەگەرنا تاکو شیركو کوفرو نیفاق لە دڵو دەروونی ئینساندا هەبێ، بە پێی یاسای خوای دادگەر، لێبوردنی خوا نایگرێتەوە.

چەند مەسەلەیەكی گرنگ

مەسەلەی یەكەم: كە دەفەرمویٚ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ جَـٰهِدِ ٱلۡكُفَّارَ وَٱلۡمُنَـٰفِقِينَ وَٱغۡلُظۡ عَلَيۡهِمۡۚ وَمَأۡوَىٰهُمۡ جَهَنَّمُۖ وَبِئۡسَ ٱلۡمَصِيرُ ﴿٧٣﴾﴾.

پێشتر ئایەتەكەمان مانا كرد، واتە: ئەی پێغەمبەر! ﷺ لە دژی كافرەكانو مونافیقەكان تێبكۆشەو زبربە لەسەریان، وە جێگای حەوانەوەیان دۆزەخە، وە خراپترین شوێنیش كە ئینسان بۆی بچیٚ، ئەوێیە.

(الجهاد: بَذْلُ الوُسعِ)، (جهاد) ئەوەیە كە ئینسان هەرچی لە توانایدا هەیە بەكاری بێنیٚ، یان گوتراوە: (بَذْلُ أَقْصَى مَا فِي الوُسْعِ)، ئینسان ئەوپەڕی توانای خۆی بەكاربێنیٚ، تێبكۆشیٚ، خۆی ماندوو بكات.

ئنجا وەك پێشتر ئاماژەیەكمان پێدا، دیارە تێكۆشانی پێغەمبەر ﷺ و مسوڵمانان لە دژی كافرەكان بە هێزو بە چەك بووە، كە لەگەڵیان ڕووبەڕوو بوونەوە، ئەو كاتەی كە ئەوان سەنگەریان لە مسوڵمانان گرتوە، بەڵام هی مونافیقەكان چۆن بووە؟ هەرگیز لە پێغەمبەری خوا ﷺ نەگێڕدراوەتەوە، كە بە چەكو بە هێز لەگەڵ مونافیقو دەغەڵەكاندا ڕووبەڕوو بووبێتەوە.

كەواتە: لێرەدا كە دەفەرمویٚ: ﴿جَـٰهِدِ ٱلۡكُفَّارَ وَٱلۡمُنَـٰفِقِينَ﴾، وەك لە سوورەتی (التحريم)یشدا، هەر ئەم ئایەتە موبارەكە هاتوە، دیارە تێكۆشانی پێغەمبەر ﷺو مسوڵمانان لە دژی كافران، بریتی بووە لە جەنگ كردن بە هێزو بە چەك لە دژیان، بەڵام هی مونافیقەكان بریتی بووە لەوە، كە بە قسەو بە بەڵگەو بە ڕوونكردنەوەی نهێنییەكانیان، وە بە سەرزەنشت كردنیانو بە قسەی زبر لەگەڵ كردنیان، ڕووبەڕوویان ببنەوە، بۆ ئەوەی بسڵەمێنەوە لەو پیلانو فێڵانە، وە لەو قسەی خراپانە كە دەیانكەن لەبەرو مەجلیسان.

هەڵبەتە دەغەڵانیش ئەگەر دوژمنایەتییو دژایەتیی خۆیان ئاشکرا بکەن، وە سەنگەر لە مسوڵمانان بگرن، ئەو کاتە هەمان مامەڵەی کافرانی ئاشکرایان لەگەڵدا دەکرێ.

کە دەفەرموێ: ﴿وَٱغۡلُظۡ عَلَيۡهِمۡ﴾، دەڵێ: (الغِلْظَةُ: الشِّدَّةُ الحِسِّيةِ وَالخُشُونَةُ، وَهِيَ مُسْتَعَارَةٌ لِلمُعَامَلَةِ الضارّة، فَأُمِرَ رَسولُ الله ﷺ بالتَّخَلّي عَنْ جِبلّتِهِ الّتي هِيَ رَحْمَةٌ وَلِين).

(غِلْظَة) بریتییە لە سەختییو توندوتیژیی ڕواڵەتییو بەرهەست، ئنجا خوازراوەتەوە بۆ مامەڵەکردنێك کە زبرو توند بێ لەگەڵ مونافیقەکان دا، وە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێکراوە، کە واز لە سروشتی ئاسایی خۆی بێنێ، کە بریتی بووە لە بەزەیینواندنو نەرمییو میهرەبانییو لێبوردەیی، وە شێوەو حاڵەتێکی دیکە بەخۆوە بگرێ کە پێچەوانەی سروشتی خۆیەتی، کە بریتییە لە زبرییو ڕەقیی لەگەڵ مونافیقو دەغەڵەکاندا، بۆئەوەی بپرینگێنەوەو بسڵەمێنەوە.

کە دەفەرموێ: ﴿وَمَأۡوَىٰهُمۡ جَهَنَّمُۖ وَبِئۡسَ ٱلۡمَصِيرُ﴾، (المأوى: ما يأوي إِلَيْهِ الإِنْسان مِنَ المكانِ، أَي: يَلْتجيءُ إِلَيهِ).

(أوي ياوي) یانی: (لَجأَ يَلْجأُ) کەواتە: (مأوى) ئەو شوێنەیە کە ئینسان پەنای پێ دەبات، لە زمانی کوردییش دا بەکاردێ، دەگوترێ: جێو ماوای بەهەشت بێ، ئنجا ئەوانە شوێنی حەوانەوەو پشوودانیان، دۆزەخە.

وشەی (مصير)یش دەڵێ: (المكانُ الّذِي يَصِيرُ إِلَيْهِ المَرْءُ: أَي يَرْجِعُ إِلَيْهِ)، (مَصِير): ئەو شوێنەیە کە ئینسانی بۆلا دەچێ، دەگەڕێتەوە بۆ لای، کەواتە: (مأوى)و (مَصِير) هەردووکیان بە مانای ئەو شوێنە دێن کە ئینسانی بۆ لا دەگەڕێتەوەو بۆ لای دەچێو، دەیکات بە جێی حەوانەوەی خۆی، (مأوى) بە ئیعتیباری تێدا حەوانەوەی، وە (مَصِير) بە ئیعتیباری بۆ لا گەڕانەوەی.

ئەم ئایەتە موبارەکە وەك ئەو سێ ئایەتەی سوورەتی (الأحزاب)ە، کە خوای پەروەردگار ڕوونتر بۆ پێغەمبەری خوای ﷺ بەیان دەکات، کە چۆن مامەڵە لەگەڵ مونافیقو دەغەڵەکاندا بکات، وە ڕوونتر لەگەڵ مونافیقەکان دەدوێو توندتر هەڕەشەیان لێ دەکات، دەفەرموێ:

﴿لَّئِن لَّمْ يَنتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٠﴾ مَّلْعُونِينَ أَيْنَمَا ثُقِفُوا أُخِذُوا وَقُتِّلُوا تَقْتِيلًا ﴿٦١﴾ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِن قَبْلُ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٦٢﴾﴾.

واتە: ئەگەر مونافیقەکانو ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی تێدایەو، ئەوانەی پڕوپاگەندەی خراپ دەکەن، لە مەدینەدا، وازنەهێنن لەو عادەتو پیشە خراپەیان، (ئەی پێغەمبەر ﷺ) تۆیان لێ هان دەدەین، وە پاشان کەمێك نەبێ {واتە: بایی ئەوەندە کە تۆیان لێ تێدەگەیەنین‌و، تۆیان بە گژدا دەکەین} لە دراوسێییەتی تۆدا نامێنن {واتە: دەبێ لە مەدینە دەربکرێن، ئەگەر دوژمنایەتییەکەیان ئاشکرا بکەن} نەفرین لێکراون‌و دوورخراوەن لە ڕەحمەتی خوا، لە هەر شوێنێك بەر پەل بکەون، دەگیرێن‌و زۆر بە خراپیی کوشتاریان لێدەکرێ، {واتە: ئەگەر کەوتنە حاڵەتی جەنگەوە، لە بەرانبەر ئیسلام‌و مسوڵمانانندا} ئەوەش یاسای خوایە، لەوانەدا کە پێشتر ڕابردوون ، وە هیچ جێدار (بدیل)ێکت بۆ یاسای خوا چنگ ناکەوێ (یاسای خوا ناگۆڕێ).

دیارە سڵەماندنەوەی مونافیقەکان‌و پرینگاندنەوەیان، پێویستی بە زبریی هەبوو، کوردەواریی خۆمان دەڵێن: (کەس لە شەڕ، شەکری نەبەخشیوەتەوە):

١ـ وەختێك کە مونافیقەکان پیلانیان گێڕاوە، پێغەمبەری خوا ﷺ بکوژن.

٢ـ پیلانیان گێڕاوەو بوختانیان بە هاوسەری پێغەمبەر ﷺ (عائشة) کردوە.

٣ـ پیلانیان گێڕاوە کە مسوڵمانان تێکبەردەن.

٤ـ پیلانیان گێڕاوەو لەگەڵ ڕۆمەکاندا کەین‌و بەینیان هەبووە، بۆ دژایەتیی مسوڵمانان‌و هێنانی سوپای ڕۆم، کە بەسەر مسوڵمانان دا بدەن.

٥ـ پیلانیان گێڕاوەو خەڵکیان سارد کردۆتەوە لە جەنگ‌و جیهاد.

٦- پیلانیان گێڕاوە کە ناکۆکیی‌و دووبەرەکیی پەیدا بکەن لە نێوان کۆچکەران‌و پشتیوانان دا.

٧- پیلانیان گێڕاوە کە خەڵك ماڵ نەبەخشێ؛ ئەوەی زۆری بەخشیبێ گوتوویانە: ئەوە ڕیابازەو، ئەوەی کەمی بەخشی بێ، گوتوویانە: خوا پێویستی بەوە نیە!

ئەگەر تەماشا بکەین: مونافیقەکان زۆر پیلان‌و نەخشەی گڵاوو خراپیان هەبووە، لە حاڵێکدا کە ئەوانە هاووڵاتیی بوون، ئنجا لێرەوە تێدەگەین : بۆچی خوا ﷻ بەو شێوەیە پێغەمبەری خۆی ﷺ یان لێ تێدەگەیەنێ، وە هەڕەشەیان لێ دەکات، کە ئەگەر بێت‌و دەست هەڵنەگرن، لەمەودوا بەو شێوەیە مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرێ.

بەڵێ ئەگەر چاك بزانین لە مەدینەدا چی گوزەراوەو، مونافیق‌و دڵنەخۆشەکان‌و دەغەڵەکان‌و پڕوپاگەندە چییەکان، چییان کردوە؟! بۆمان دەردەکەوێ کە بۆچی خوای کاربەجێ بەو شێوەیەی فەرمووە؟

بۆچی بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: دژی کافرەکان‌و مونافیقەکان تێبکۆشە، وە لەسەریان زبربە!

کە دیارە ئێستاش لە سەردەمی ئێمەدا، ئەو جۆرە کەسانە هەر هەن، کەسانێك کە کوفر لە دڵ‌و دەروونیاندا هەیە، بەڵام خۆیان بە مسوڵمان پێشان دەدەن، وە خەریکی پیلانگێڕانن‌و، خەریکی دانانی نەخشەی خراپن، لە دژی ئیسلام‌و مسوڵمانان.

کەواتە: ئێمەش دەبێ لەگەڵ مونافیق‌و دڵنەخۆشەکانی ڕۆژگاری خۆماندا، بەهەمان شێوە مامەڵە بکەین، کە پێغەمبەری خوا مامەڵەی لەگەڵ کردوون.

مەسەلەی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿ يَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ مَا قَالُوا۟ وَلَقَدْ قَالُوا۟ كَلِمَةَ ٱلْكُفْرِ وَكَفَرُوا۟ بَعْدَ إِسْلَـٰمِهِمْ وَهَمُّوا۟ بِمَا لَمْ يَنَالُوا۟ ۚ وَمَا نَقَمُوٓا۟ إِلَّآ أَنْ أَغْنَىٰهُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ مِن فَضْلِهِۦ ۚ فَإِن يَتُوبُوا۟ يَكُ خَيْرًا لَّهُمْ ۖ وَإِن يَتَوَلَّوْا۟ يُعَذِّبْهُمُ ٱللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ ۚ وَمَا لَهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٧٤﴾ ﴾.

پێشتر مانامان کردوە، پێویست بە دووبارە کردنەوە ناکات.

حەوت هەڵوەستە لەبەردەم ئەم ئایەتەدا، بۆ ڕوونكردنەوەی چەمكو واتایەكەی :

هەڵوەستەی یەكەم : ﴿ يَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ مَا قَالُواْ ﴾، سوێند بە خوا دەخۆن كە نەیانگوتوە، چییان نەگوتوە؟

(أَي مَا قَالوا، ما اتُّهِمُوا بِهِ وَنُقِل عَنْهُمْ)! واتە: ئەوەی پێی تۆمەتبار كراونو لێیان گێڕدراوەتەوە، ئەوەیان نەگوتوە، كە ئەوەش، بەپێی هەندێك لە ڕیوایەتەكان ـ كە پێشتر باسمان كردن ـ ئەوە بووە، كە قسەیان بە پێغەمبەر ﷺ گوتوە، لە كاتێكدا كە وتاری داوە، یەكێكیان گوتوویەتی: ئەگەر موحەممەد ڕاست بكات، ئێمە لە كەر خراپترین! واتە: موحەممەد ڕاست ناكاتو، ئەوانیش كەر نین، كە بە ڕاستیی بەدوای ناكەونو، بڕوای پێ ناهێنن! وە دەگونجێ قسەی دیكەشیان كردبن، وەك چەند ڕیوایەتێكی دیكە هەن.

خوای پەروەردگارو پەنهانزانیش بە درۆیان دەخاتەوەو، دەفەرمویٰ: ﴿ وَلَقَدْ قَالُواْ كَلِمَةَ ٱلْكُفْرِ ﴾، وە بێگومان ئەوان وشەی كوفریان گوت: وشەی كوفر مەبەست پێی چییە؟

(راغب الأصفهاني): {أَصْلُ الكَلِمَة: اللَّفْظُ الوَاحِدُ الَّذِي يَتَرَكَّبُ مِنْهُ، وَتُطْلَقُ الكَلِمَةُ عَلَى الكَلاَم، إِذَا كَانَ كَلاَماً جَامِعاً مُوجَزاً: ﴿ كَلَّآ إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَآئِلُهَا ﴿١٠٠﴾ ﴾المؤمنون، وَفِي الحَدِيث: (أَصْدَقُ كَلِمَةٍ قَالَهَا الشَاعِر: أَلاَ كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلاَ اللهَ بَاطِلُ).

فَكَلِمَةُ الكُفْرِ جِنْسٌ لِكُلِّ كَلاَمٍ فِيهِ تَكْذِيب النَّبِيِّ ﷺ }.

واتە: وشەی (كلمة) لە بنەڕەتدا یەك بێژەیە كە ئەو وشەیەی لێ پێكدێ، بەڵام وشە (كلمة) بۆ قسەی زۆریش بەكاردێ، مادام قسەیەك بێ كە كۆكەرەوەو پڕ مانابێ، وەك خوا ﷻ لە وەڵامی كافرێكی دۆزەخییدا، كە دەڵێ: ﴿ ...قَالَ رَبِّ ٱرْجِعُونِ ﴿٩٩﴾ لَعَلِّيٓ أَعْمَلُ صَٰلِحًا فِيمَا تَرَكْتُۚ ... ﴿١٠٠﴾ ﴾المؤمنون.

واتە: پەروەردگارم! بمگێڕنەوە، بەڵكو كردەوەی باش بكەم لەم ژیانە دنیاییەدا كە بەجێم هێشتوە (جارێكی دیكە بمگەڕێننەوە دنیایە).

خوا دەفەرموێ: ﴿ ...كَلَّآ إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَآئِلُهَا ...﴿١٠٠﴾ ﴾المؤمنون.

واتە: نەخێر، ئەوە وشەیەكە هەر خۆی دەیڵێ، {كە هەر یەك وشەش و، یەك بێژەش نیە، بەڵكو چەند وشەیەكە، كەواتە: جاری وایە قسەیەكی زۆریش بە (كلمة) تەعبیری لێ دەكرێ}، وە لە فەرمایشتی پێغەمبەری خوادا ﷺ هاتوە، فەرموویەتی:

﴿أَصْدَقُ كَلِمَةٍ قَالَهَا الشَاعِر: أَلاَ كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلاَ اللهَ بَاطِلُ﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (١٠٠٧٦)، وَالبُخَارِيُّ، برقم: (٣٦٢٨)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (٢٢٥٦)، وَابْنُ مَاجَهْ، برقم: (٣٧٥٧)}.

واتە: ڕاسترین وشەیەك كە شاعیرێك گوتبێتی، ئەوەیە كە دەڵێ: ئاگاداربن! هەموو شتێك جگە لە خوا بۆشە.

كەواتە: كە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ قَالُواْ كَلِمَةَ ٱلْكُفْرِ ﴾، وشەی كوفر، جینسی هەر وشەیەكە كە بەدرۆدانانی پێغەمبەر ﷺی تێدابێ، یان قسەیەكی تێدابێ كوفر بگەیەنێ.

<u>هەڵوەستەی دووەم</u> : دوایی دەفەرموێ: ﴿ وَكَفَرُواْ بَعْدَ إِسْلَـٰمِهِمْ وَهَمُّواْ بِمَا لَمْ يَنَالُواْ ﴾، وە لە دوای ئیسلامەتییەكەیان كافر بوونەوە، لێرەدا نەیفەرموە: (وَكَفَرُوا بَعْدَ الإِسْلاَم) واتە: لە دوای ئیسلامەتیی ڕاستەقینە، كافر بوونەوە، بەڵكو فەرموویەتی: ﴿ وَكَفَرُواْ بَعْدَ إِسْلَـٰمِهِمْ ﴾، دوای ئیسلامەتییەكەی خۆیان، واتە: دوای ئەو جۆرە مسوڵمانەتیی و ئیسلامەتییەی كە هەیانبووە، كە بە تەئكید مسوڵمانەتیی و ئیسلامەتییەكی ڕووكەشیی و ڕواڵەتیی بووە، ئنجا ئەوانە لە دوای ئەو ئیسلامەتییە ڕووكەشییەش كوفریان كردوە، واتە: تەنانەت ئەو پەردە تەنكەشیان لەسەر خۆیان لاداوە!

هەڵوەستەی سێیەم : ﴿وَهَمُّواْ بِمَا لَمْ يَنَالُواْ﴾، واتە: وە شتێکیان ویست کە دەستیان پێی نەگەیشت.

(الهمُّ: نية الفعل، سواء فُعِلَ أو لم يُفْعل)، (هَمّ) بریتیە لەوە کە ئینسان نیەتی ئەنجامدانی کردەوەیەکی هەبێ، ئنجا ئەو کردەوەی بۆ بکرێ، یان بۆی نەکرێ.

ئنجا ئایا ئەو نیازو مەبەستە چی بووە کە هەیانبووە، بەڵام دەستیان پێی نەگەیشت؟ وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا، بریتی بوو لەوەی کە کۆمەڵێك لە مونافیقەکان کە ژمارەیان چواردە، یان پازدە نەفەر بووە، ویستوویانە لە کاتی گەڕانەوەی پێغەمبەر ﷺو مسوڵمانان دا، لە جەنگی تەبوك، لە دەروویەکی سەخت، شوێنێکی تەنگەبەر، کە خوارەوەی دۆڵو شیویکی قووڵ بووە، لەوێ پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر وڵاخەکەی هەڵدێرنو بیکوژن، دیارە لە شەوێکی تاریکدا، وەك (محمد الطاهر بن عاشور) لە تەفسیرەکەی خۆیدا دەڵێ: {والـمَقصُود به هو الفَتْك برسول الله ﷺ عِنْدَ مَرْجَعِهِ مِنْ تَبوك، تَوَاثَقَ خَمْسَة عَشَرَ مِنْهُمْ، عَلَى أَنْ يَتَرَصَّدُوا لَهُ فِي عَقَبَةٍ بالطريق، تَحْتَها وادٍ فإذا اعْتَلاها لَيْلاً، يَدْفَعُونَهُ عَنْ رَاحِلَتِهِ إِلى الوَادِي، وَكَانَ رَسولُ اللهِ ﷺ سائِراً، وَقَدْ أَخَذَ عَمَّار بن ياسِر بِخِطَامِ رَاحِلَتِهِ يقودها، وَكَانَ حُذَيْفَة بْنُ اليمانِ يسوقُها، فَأَحَسَّ حُذَيْفَة بهِم، فَصَاحَ بِهِم، فَهَرَبُوا}[1].

واتە: مەبەست لەوەی کە ویستیانو دەستیان پێی نەگەیشت ئەوەبوو کە پێغەمبەری خوا غافڵ گیر بکەنو لە نەغافڵ پێغەمبەری خوا ﷺ بکوژن، لە کاتی گەڕانەوەی لە جەنگی تەبوك دا، پازدە کەس لە دەغەڵەکان ڕێککەوتن کە چاودێریی پێغەمبەر ﷺ بکەن، لە شوێنێکی تەنگەبەر لە ڕێگا، کە لە خوارەوەی شیوێکی زۆر قووڵ هەبوو، کە پێغەمبەر ﷺ گەیشتە ئەو دەرووە، ئەو دەربەندە، لە کاتی ڕەتبوونی بەوێ دا، بە شەو لەسەر وڵاخەکەی هەڵیدێرن، بەرەو ئەو شیوە قووڵە، ئنجا کە گەیشتە ئەوێ، لە حاڵێك دا کە (عَمَّار بن ياسِر) ڕێشمەی حوشترەکەی دەکێشا، وە (حُذَيْفَة بْنُ اليمانِ)یش لە پشتیەوە بوو،

١) التحرير والتنوير، ج ٥، ص٢٧٠، وانظر: صحيح مسلم برقم: (٢١٤٤)، والطبري ج١٤، ص٣١٣.

حوشترەکەی لێ دەخوڕی، (حُذَيْفَة) هەستی بە دەنگی پێیان کرد، بە دەنگی بەرز تێوەی خوڕین، ئەوانیش ڕایانکرد.

لە ڕیوایەتی دیکەدا هاتوە دەڵێ: (حُذَيْفَة) پێغەمبەری ﷺ ئاگادار کردۆتەوەو، ئەویش تێی خوڕیونو ڕایانکردوە.

ئەم دەقەش هی (البيهقي)یە، کە لە (دلائل النبوّة)دا هێناویەتی.

(ابن كثير)یش لە تەفسیرەکەی خۆی دا ئەو ڕووداوەی هێناوە، دەڵێ: {وَقَدْ وَرَدَ أَنَّ نَفَراً مِنَ الْمُنَافِقِينَ هَمّوا بِالفَتْكِ بِالنَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ فِي غَزْوَة تبوك، فِي بَعْضِ تِلْكَ اللَيَالِي فِي حَالِ السَّير، وَكَانُوا بضعة عَشَرَ رَجُلاً، قَالَ الضَّحَاك فَفِيهِم نَزَلَتْ هَذِهِ الآية، وَذَلِكَ بَيِّنٌ فِيمَا رَوَاهُ الحَافِظ أَبُو بكر البَيْهَقِي فِي كِتَاب (دَلائِلُ النُّبوة)}[1].

واتە: گێڕدراوەتەوە کە کۆمەڵێك لە دەغەڵەکان ویستیان پێغەمبەری خوا ﷺ لە نەغافڵ بکوژن، (لە گەڕانەوەیان) لە جەنگی تەبووك دا، لە یەکێك لە شەوەکان داو ، لە کاتی ڕۆیشتن دا، کە ئەوانیش لای زۆریی پازدە بوون، لای کەمیشی دوازدە بوون، ضەححاك گوتوویەتی: ئەم ئایەتە دەربارەی ئەوان هاتۆتە خوارێ، وە ئەوەش ڕوونە لەوەدا کە ئەبو بەکری بەیهەقیی لە کتێبەکەی خۆی (دَلائِلُ النُّبوة)دا گێڕاویەتەوە.

وشەی (فتك) کە لەو ڕیوایەتانەدا هاتوە، (الرازي) دەڵێ: (الْفَتْكُ ، القَتْلُ عَلَى غِرَّة)[2]، واتە: (فَتْك) بریتیە لە کوشتن لە بێ ئاگایی دا، کوشتنێك کە کەسی کوژارو ئاگای لێ نەبێ، پێغەمبەری خواش ئەم وشەیەی لە فەرمایشتی خۆیدا بەکارهێناوە، فەرموویەتی:

﴿الإِيمَانُ قَيَّدَ الْفَتْكَ، لاَ يَفْتِكُ مُؤْمِنٌ﴾ {أَخْرَجَهُ ابْنُ أَبِي شَيْبَة، بِرقم: (٣٧٤٣٥)، وَالبُخَارِيُّ فِي التَارِيخ الكَبير، ج ١، ص٤٠٣، وَأَبُو دَاوُد، بِرقم: (٢٧٦٩)، وَالحَاكِمُ، برقم: (٨٠٣٧) وَقَالَ: صَحِيح عَلَى شَرْطِ مُسْلِم، وَصَحَّحَهُ الأَلْبَانِي}.

---

١) المصباح المنير في تهذيب تفسير ابن كثير، ص ٥٨١.

٢) مختار الصحاح، ص٤٢٨.

واتە: ئیمان مرۆڤی بەستۆتەوە، کە لە نەغافڵ بکوژێ، یانی: ئینسانی بڕوادار کەس لە نەغافڵ ناکوژێ.

هەڵوەستەی چوارەم : دوایی خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَا نَقَمُوٓاْ إِلَّآ أَنۡ أَغۡنَىٰهُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ مِن فَضۡلِهِۦ﴾، وە هیچیان بە ڕەخنە نەگرت، تەنیا ئەوەنەبێ کە خوا لە بەخششی خۆی بێنیازی کردوون، وە پێغەمبەر ﷺ لەوەی کە لەبەردەستی دا بووە پێی داون، (دەوڵەمەندیان کردوون و بێ نیازیان کردوون)، هەڵبەتە ئەمەش جێی عەیب لێگرتن نیە، کەسێك کە چاکە لەگەڵ کەسێك بکات، نابێ بە لێی بە ڕەخنەو بە عەیب بگیرێ، بەڵام ئەمە وەك ئەو شیعرەی شاعیر وایە، کە دەڵێ:

لا عَيْبَ فِيهِم غَيْرَ أَنَّ سيُوفَهُم بِهِنَّ فُلولٌ مِن قِرَاعِ الكتائِبِ

واتە: قەومەکەی من هیچ عەیبیان نیە، تەنیا ئەوە نەبێ کە شمشێرەکانیان پاچاونەوە، هێندەی شەڕە شمشێریان پێبکەن! کە دیارە ئەوەش عەیب نیە، شمشێر وەشێنێك هێندە شمشێرەکەی وەشاندبێ، دەمەکەی پاچابێتەوە، دیارە جەنگاوەری چاکە، واتە: قەومەکەی من هیچ عەیبیان نیە، مەگەر چاکەکانیان بە عەیب بزانن!

لێرەشدا خوای بەخشەر دەفەرموێ: ئەو مونافیقانە هیچ شتێکیان بە ڕەخنەو بە عەیب نەگرت، لە ئیسلام و مسوڵمانان، ئەوە نەبێ کە بەهۆی ئیسلامەتیی و بەهۆی پێغەمبەرەوە ﷺ بێ نیاز بوو بوون و دەوڵەمەند بوو بوون، کە بێگومان ئەوەش هی ئەوە نەبوو بە عەیب دابنرێ و ڕەخنەی لێ بگیرێ.

هەڵوەستەی پێنجەم : ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿إِلَّآ أَنۡ أَغۡنَىٰهُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ مِن فَضۡلِهِۦ﴾، ئەوە چەند شتێك دەگرێتەوە:

١- بە هۆی ئەو دەستکەوتانەو، ئەو هۆکارانەی ڕزق و ڕۆزیی و کاروکەسابەتەوە، کە بەهۆی کۆچکردنی کۆچکەرانەوە بۆ مەدینە، کە بووەتە پایتەختی

دەوڵەتی ئیسلامیی، خەڵکی شاری مەدینەو دەوروبەری ژیان و گوزەرانیان زۆر باش بووە.

٢- بەهۆی ئەوەوە کە شاری مەدینە هێمنیی و ئاسایشی تێدا پەیدا بووە، چونکە قەوارەی یەکەمی سیاسی ئیسلام لە مەدینەدا دانرا، وە سەرەنجام خەڵکەکە بەگشتی عیززەت و شکۆی زۆریان بۆ دەستەبەر بوو.

٣- ئەو برایەتیی و یەکریزییەی کە لە نێو مەدینەییەکاندا پەیدا بوو، بەتایبەت هەردووك هۆزی ئەوس و خەزرەج، وە ئەو هەموو ناڕەحەتیی و کێشەو بێشەو شەڕو کوشتارەی بێجیێیەی، کە لە نێویاندا هەبوو، هەمووی لاچوو، وەك خوای پەروەردگار دەربارەیان دەفەرموێ: ﴿ ...وَٱذْكُرُوا۟ نِعْمَتَ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنتُمْ أَعْدَآءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُم بِنِعْمَتِهِۦٓ إِخْوَٰنًا وَكُنتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ ٱلنَّارِ فَأَنقَذَكُم مِّنْهَا ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمْ ءَايَٰتِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾ ﴾، واتە: ... وە یادی چاکەی خوا بکەن بەسەر خۆتانەوە، بیهێننەوە یاد: کاتێ کە پێکەوە دوژمن بوون، کەچی خوا دڵتانی پێکەوە بەست و لە سایەی چاکەی ئەوەوە، پێکەوە بوونە برا، وە لەسەر قەراغی چاڵێکی ئاگر بوون، بەڵام دەربازی کردن لێی، ئاوا خوا ئایەتەکانیتان بۆ ڕوون دەکاتەوە، بەڵکو ڕێی ڕاست بگرن.

<u>هەڵوەستەی شەشەم</u> : ئنجا دەفەرموێ: ﴿ فَإِن يَتُوبُوا۟ يَكُ خَيْرًا لَّهُمْ ﴾، ئەگەر بگەڕێنەوە، ئەوە بۆ ئەوان باشتر دەبێ.

بۆ کوێ، وە بۆ لای کێ بگەڕێنەوە؟ ۆ لای خوا بگەڕێنەوەو، دەستبەرداری ئەو جۆرە قسەو نیەتە خراپ و پیلانە گلاوانە بن، ئەوە بۆ ئەوان چاکترە.

وشەی (يَكُ) دیارە نوون (ن)ەکەی لابراوە بۆ سووکیی.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن يَتَوَلَّوْا۟ يُعَذِّبْهُمُ ٱللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ ۚ وَمَا لَهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٧٤﴾ ﴾، بەڵام ئەگەر پشت هەڵبکەن،

{پشت لە ئیسلامو ئیمانو فەرمانبەریی خواو پێغەمبەری خوا بکەن}، ئەوە خوا بە ئازارێکی زۆر بەئێش سزایان دەدات، هەم لە دنیاو هەم لە دوارۆژدا، وە هیچ کەسیشیان دەستناکەوێ سەرپەرشتیاریان بێو، سەرخەرو یارمەتیدەریان بێ.

دیارە سزادانی مونافیقەکان بە ئازاری بە ئێش لە دوارۆژدا، باسکراوە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ فِي ٱلدَّرۡكِ ٱلۡأَسۡفَلِ مِنَ ٱلنَّارِ ...﴿١٤٥﴾ ﴾النساء، واتە: بێگومان دوو ڕووەکان لە پلەی خوارەوەی ئاگردان، بەڵام مەبەست لە سزای دنیا چی بووە؟

١/ یان مەبەست هەڕەشەیە، واتە: ئەگەر دوایی ئەوان کوفرەکەیان ئیعلان بکەن، وە هەر لەسەر ئەوە بەردەوام بن، تاکو کوفرەکەیان ئاشکرا دەبێ، ئەوە ئیسلام سزایان دەدات، وە بە ئاشکرا لەگەڵیان ڕووبەڕوو دەبێتەوە.

٢/ یاخود ئەگەر هەر لەسەر ئەو حاڵەتەش بمێننەوە، ئەوە ئازارو سزایەکی سەخت بووە بۆ ئەوان، کە هەمیشە لە سزاو ئازارێکی دەروونیی بە ئێش دابوون، ئایەتێك بێتە خوار، سوورەتێك بێتە خوار، وە نهێنییەکانیان ئاشکرابن، وە پیلانەکانیان ئاشکرابن، وە ئابڕوویان بچێ، بکەونە سەر زاری خەڵکی، کە فلان وا خیانەتی کرد، فلان وا خراپەی کرد، ئەوە بۆ ئەوان ئازارو سزایەکی دەروونیی زۆر بە ئێشو سفت سۆ بووە.

مەسەلەی سێیەم: ئنجا خوای بەرزو مەزن باسی جۆرێکی دیکە لە مونافیقو دەغەڵەکان دەکات، کە دەفەرموێ: ﴿ وَمِنۡهُم مَّنۡ عَٰهَدَ ٱللَّهَ لَئِنۡ ءَاتَىٰنَا مِن فَضۡلِهِۦ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّآ ءَاتَىٰهُم مِّن فَضۡلِهِۦ بَخِلُواْ بِهِۦ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعۡرِضُونَ ﴿٧٦﴾ فَأَعۡقَبَهُمۡ نِفَاقٗا فِي قُلُوبِهِمۡ إِلَىٰ يَوۡمِ يَلۡقَوۡنَهُۥ بِمَآ أَخۡلَفُواْ ٱللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُواْ يَكۡذِبُونَ ﴿٧٧﴾ ﴾.

واتە: لەو مونافیقو دەغەڵانە کەسانێك هەن، کە پەیمانیان لەگەڵ خوادا بەست: ئەگەر لە بەخششی خۆی بەشمان بدات، ئێمەش خێر دەکەینو ماڵ دەبەخشین لە

پێناوی خوادا، وە لە چاکان دەبین، بەڵام کاتێك خوا لە بەخششی خۆی پێیدان، ڕژدییان پێکرد، وە پشتیان هەڵکردو ڕوویان وەرگێڕا، لە ئەنجامی ئەوەشدا خوا نیفاقی خستە دڵو دەروونیانەوە، تاکو ئەو ڕۆژەی پێی دەگەن، بەهۆی ئەوەوە کە بەڵێنیان لەگەڵ خوادا نەبردە سەر، وە بەهۆی ئەوەوە کە درۆیان دەکرد.

لێرەدا زۆربەی هەرە زۆری توێژەرەوانی قورئان، بەسەرهاتێك دێنن لە (ثَعْلَبة بْن حاطِب)ەوە، کە گوایە یەکێك بووە لە هاوەڵان، چۆتە لای پێغەمبەری خوا، گوتوویەتی: (يا رَسولَ اللهِ: ادْعُ اللّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَرْزُقَنِي مَالاً) واتە: ئەی پێغەمبەر خوا ! ﷺ داوا لە خوای زاڵی پایەدار بکە،ماڵم بداتیو دەوڵەمەندم بکات، پێغەمبەری خواش ﷺ پێی فەرمووە: ﴿وَيْحَكَ يا ثَعْلَبة! قَلِيلٌ تُؤَدِّي شُكرهُ، خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ لا تُطِيقُ شكرَهُ و حَقَّه﴾.

واتە: هاوار بۆ تۆ ئەی سەعلەبە! کەمێك کە دەتوانی سوپاسی خوای لەسەر بکەی، باشترە لە زۆرێك کە نەتوانی سوپاسی خوای لەسەر بکەیو، هەقەکەی بدەی.

دیارە ئەویش چەند جارێك دووبارەی کردۆتەوە لە پێغەمبەری خوا ﷺ، پێغەمبەریش ﷺ دوعای بۆ کردوە، دوایی زۆر دەوڵەمەند بووە، هەتا وای لێهاتوە کە نوێژی بە کۆمەڵی چواندوە، دوایی نوێژی جومعەشی کەمتر کردوون، ئنجا ماڵی چۆتە دەرەوەی مەدینە، لەبەرئەوەی ماڵو سامانەکەی زۆر بووە، مەڕو حوشترو ڕەشە وڵاخو ... هتدی زۆر بووە.

پاشان کە چوون زەکاتی لێوەربگرن، گوتوویەتی: زەکاتی چی !، کەی ئەوە زەکاتە؟ ئەوە بریتیە لە غەرامەکردنو تاڵان کردن ! بەڵام دوایی زەکاتەکەی بردوە بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ، ئەویش زەکاتی لێ وەرنەگرتوە، دوایی لە سەردەمی ئەبو بەکرو عومەریش دا بردوویەتی، هەر لێیان وەرنەگرتوە... هتد.

بەڵام ئەو بەسەرهاتە، چ لە ڕووی نێوەڕۆکەکەیەوە، وە چ لە ڕووی سەنەدەکەیەوە، تەواو نیە.

لە ڕووی نێوەڕۆکییەوە، کەسێك کە دوای مسوڵمانبوون، کافر بوو، بەڵام پەشێمان بۆوەو تۆبەی کرد، ئەوە بێگومان خوا تۆبەکەی لێ قبووڵ دەکات، ئەگەر لە کوفرو نیفاقیش بگەڕێتەوە، تۆبەی لێ قبووڵ دەکات، چ جای لە زەکات نەدان !.

وە لـە ڕووی سـەنەدیشیـەوە، هـەردوو نووسـەری کتێبی (الإستیعاب فِي بیـان الأسباب) لـە بەرگی (٢) لاپـەڕە (١٩٧ تـاکو ١٩٩) کـە بەسـەرهاتـەکەیـان بـە درێـژیی هێناوە، گوتوویانە: (باطـلٌ، قَبَّح اللهُ واضِعَهـل) ئـەمە قسـەیـەکی پووچ و بێ بنەمایـە، خـوا ئەو کەسـە نـاشیـرین بکـات کە هـەڵیبەستوەو داینـاوە.

کـە دەفـەرموێ: ﴿لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴾، وشـەی ﴿لَنَصَّدَّقَنَّ ﴾، یـانی: (لَنَتَصَدَّقَنَ)، بە تەئکید ئێمە خێرو چاکـە دەکـەین، ماڵـەکەمان دەبەخشـین، وە هەر ئەوەندە نا، بەڵکو خـۆشـمان لە چاکان دەبین، یانـی: ئـەو ماڵو سامانـە زۆرە، ئێمـە لـە خشـتـە نـاباتو نـامانـباتـە ڕیـزی خراپـانەوەو چـرووك و ڕژدانـەوە.

بەڵام دوایی بەڵێنەکەیان ڕاست دەرناچێ.

خوای بێوێنە لەوبارەوە کە بەڵێنەکەیان نابەنە سەر، دەفەرموێ: ﴿فَلَمَّآ ءَاتَىٰهُم مِّن فَضْلِهِۦ بَخِلُوا۟ بِهِۦ ﴾، ئنجا کاتێك (خـوا) لە بەخششی خۆی پێیدان، ڕژدییـان تێـدا کـرد.

وشـەی (بَخِلُوا۟ بِهِۦ) واتـە: ئـەو ماڵو سـامانەی کە خوا پێیدان، چرووکییـان تێـدا کرد، دەستیان تێدا نووقاند، وە نەیـانبەخشی، ئەدی خـوا چی لـێکردن؟ ﴿ فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِى قُلُوبِهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ يَلْقَوْنَهُۥ بِمَآ أَخْلَفُوا۟ ٱللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا۟ يَكْذِبُونَ ﴾، (خـوا) لە سـزای ئەوەدا، نیفاقو دەغەڵیی خستە دەروونیانەوە.

(فَأَعْقَبَهُمْ) {أي جَعَلَ اللهُ فِي قُلُوبِهِم نِفَاقَاً، عَقِبَ ذلِكَ (أي إثْرَهُ)} خـوا لـە ئـەنجامو دەرەنجامی ئـەوەدا، نیفـاقی خسـتـە دڵو دەروونیـانەوە.

ئنجا ئـایـا بۆچی (أَعْقَبَ) دوو (مَفْعُول)ی ویستوون؟

﴿ فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا ﴾، دەڵـێ: {لَـما ضُـمِّنَ (أَعْقَبَ) مَعْـنَى (أَعْطَـى) نَصَـبَ فعلَينِ}، لەبەرئەوەی وشـەی (أَعْقَـب)، مانـای وشـەی (أَعْطَى)ی خراوەتـە نێو، بۆیـە

دوو (مَفْعُول)ی (منصوب) کردوون، ئەگەرنا لە ئەسڵدا (أَعْقَبَ) یەك (مَفْعُول)ی دەوێ، واتە: خستیە شوێنی، خستیە جێگای.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا ﴾، لێرەدا مادام (نِفَاقًا) بە (نكرة) هاتوە، ئەوە (نِفَاق)ێکی تازەیە، چونکە ئەوان لە ئەسڵدا مونافیق بوون، پاشان نیفاقێکی دیکەش چووە دڵیانەوە، لەبەرئەوەی بەڵێنیان شکاندو، پەیمانیان لەگەڵ خوادا نەبردە سەر.

کە دەفەرموێ: ﴿إِلَىٰ يَوْمِ يَلْقَوْنَهُۥ ﴾، تاکو ئەو ڕۆژەی پێی دەگەن، بە کێ دەگەن؟ بە خوای پەروەردگار دەگەن، دەڵێ (اللِّقَاء: مُصَادَفة شيءٍ شَيْئاً ، فِي مَكَانٍ وَاحِدٍ)، (لقاء) بریتیە لەوەی کە شتێك بگاتە شتێکی دی، لە یەك شوێن دا، کە لێرەدا مەبەست پێی دیداری خوایە.

یەکێك بۆی هەیە بڵێ: بە دڵنیایی ئەو نیفاقە بە مردنیان کۆتایی پێهاتوە ! ئێمە دەڵێین: نەخێر، چونکە کوفرو نیفاق پەیوەندیی بە ڕووحو جوهەری ئینسانەوە هەیە، ئەو ڕووحەش تاکو ئەو کاتەی مرۆڤ مرۆڤە، ئەو سیفەتو خەسڵەتانە کە کەسبیان دەکات، تەبع دەبن لەسەر دڵو دەروونی، ئنجا ئەگەر ئیمانو خواپەرستییە، ئەگەر کوفرو نیفاقو شیرکە، دوایی خوای کاربەجێ هۆکارەکەی ڕوون دەکاتەوە، دەفەرموێ: ﴿بِمَآ أَخْلَفُواْ ٱللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُواْ يَكْذِبُونَ ﴾، (بۆیە وایان لێهات) بەهۆی ئەو بەڵێنەوە، کە لەگەڵ خوادا نەیانبردە سەر، وە بەهۆی ئەوەوە کە درۆیان کرد.

لە زمانی عەرەبییدا دەگوترێ: (أَخْلَفَ الوَعْدَ، أَي لَمْ يَفِ بِهِ) واتە: بەڵێنەکەی نەبردە سەر، هەروەها (الخُلْفُ: نَقْضُ العَهْدِ وَمُخَالَفَتُهُ).

(خُلَف) بریتیە لەوەی کە کەسێك بەڵێنێك بدات، دوایی بەڵێنەکەی نەباتە سەر.

ئەمەش ئەوەی لێوەردەگیرێ کە گوناهو تاوانەکان، کردەوە خراپەکان دەبنە هۆی پەیداکردنی نیفاقو کوفر، واتە: ئەگەر ئینسان لەسەر گوناهان بەردەوام بوو، ئەو گوناهانە دەیگەیەنن بە کوفرو نیفاق.

بۆیە زانایان گوتوویانە: بەردەوام بوون لەسەر گوناهی گچکە، سەردەکێشێ بۆ گوناهی گەورە، وە بەردەوام بوون لەسەر گوناهی گەورە، سەردەکێشێ بۆ کوفر، ئەوەش شتێکی ئەزموونکراوە کە وایە، هەروەك چۆن ئەگەر ئینسان لەسەر چاکەی کەمیش بەردەوام بێ، دەیگەیەنێ بە چاکەی گەورەتر، وە ئەگەر لەسەر چاکەی گەورەتریش بەردەوام بێ، دەیگەیەنێ بە پلەی ئیمانی باشتر.

مەسەلەی چوارەم: کە دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ يَعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَىٰهُمْ وَأَنَّ ٱللَّهَ عَلَّـٰمُ ٱلْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾ ﴾.

ئایا نەیاندەزانی، {واتە: دەبوو زانیبایان، ئەمە پرسیارلێکردنی نکوولّیی لێکەرانەیە، دەبوو زانیبایان} کە خوا نهێنییەکەیان دەزانێ، وە قسەی چپە چپیشیان دەزانێ، ﴿وَأَنَّ ٱللَّهَ عَلَّـٰمُ ٱلْغُيُوبِ ﴾، وە بێگومان خوا زۆر زانایە بە هەموو نهێنییو پەنهانەکان.

وشەی (سِرّ) دەڵێ: (السِّرُّ: مَا يُخْفِيهِ الـمَرْءُ مِنْ كَلامٍ وَمَا يُضْمِرُهُ فِي نَفْسِهِ، فَلاَ يَطَّلِعُ عَلَيْهِ النَّاس).

(سِرّ) بریتییە لەو نیازو مەبەستەی، یان لەو قسەیەی کە مرۆڤ لە دڵی خۆیدا پەنهانی دەکاتو، خەڵك لێی ئاگادار نابن.

وشەی (نجوى)، (النَّجوَى: الـمحادثة بِخُفْية) بریتییە لە قسەکردنێکی بە پەنهانیی، لە کوردیی دا دەڵێن: (فسکە فسك، چپە چپ، قسەی نهێنیی، قسەی پەنهان)، وشەی (عَلَّـٰمُ) صیغەی موبالەغەیە، واتە: زۆر زانا، وە (ٱلْغُيُوبِ) کۆی (غیب)ە، واتە: نادیارەکان.

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ﴿آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلاثٌ: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، بِرقم: (٨٦٧٠)، وَالبُخَارِيُّ، بِرقم: (٣٣)، وَمُسْلِمٌ، بِرقم: (٥٩)، وَالتِّرمِذِيُّ، بِرقم: (٢٦٣١)، وَالنَّسائِيُّ، بِرقم: (٥٠٢١)}.

واتە: نیشانەی ئینسانی مونافیق سێ شتن: ئەگەر قسەی کرد، درۆ بکات، وە ئەگەر بەڵێنی دا، بیشکێنێ، وە کاتێك سپاردەیەکی پێ سپێردرا، ناپاکیی لێ بکاتو زایەی بکات.

مەسەلەی پێنجەم: خوای پەنهانزان باسی جۆرێکی دیکە دەکات لە مونافیقو دەغەڵەکان، دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ يَلۡمِزُونَ ٱلۡمُطَّوِّعِينَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ فِي ٱلصَّدَقَٰتِ وَٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهۡدَهُمۡ فَيَسۡخَرُونَ مِنۡهُمۡ سَخِرَ ٱللَّهُ مِنۡهُمۡ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٩﴾ ﴾.

ئەوانەی ڕەخنە دەگرن لەو بڕوادارانەی خۆبەخشانە ماڵو سامانەکانیان خەرج دەکەن، ئەو دەغەڵو مونافیقانە ڕەخنەیان لێ دەگرن، واتە: ئەوانەی کە بە ئەندازەی زۆر دەبەخشن بە خۆبەخشانە، ڕەخنەیان لێ دەگرن، دەڵێن: ئەوە بە ڕیابازیی ئەو ماڵە خەرج دەکەن، یان ئەوانە بێ عەقڵن، نەدەبوو ماڵی خۆیان ئاوا بە هەدەر بدەن !

هەروەها ڕەخنەش لەوانە دەگرن، کە جگە لەوەی بە زەحمەت، یان بە گرانیی دەتوانن بیبەخشن، هیچی دیکە شك نابەن، (جُهْد) شتێکە کە ئینسان بە زەحمەت بۆی بکرێ، قورسایی بکەوێتە سەر شان، تاکو بۆە دەکرێ، دیارە ئینسانی نەداریش ئەگەر کەمیش ببەخشێ، قورسایی دەکەوێتە سەر شان.

یانی: ئەو دەغەڵانە ڕەخنە لەوانە دەگرن کە زۆر دەبەخشن، وە ڕەخنە لەوانەش دەگرن کە کەم دەبەخشن !

کەواتە: کەس لە زمانی ئەو دەغەڵو مونافیقانە سەلامەت نابێ.

﴿ فَيَسۡخَرُونَ مِنۡهُمۡ ﴾، وە گاڵتە بە جۆری دووەم دەکەن، لەوانەی کە کەمێك دەبەخشن، وەك لە هۆی هاتنە خوارەوەکەشدا باسمان کرد، کە کابرایەك ڕبەیەك خۆراکی هێنا (ئنجا خورما بوو، دەغڵ بوو؛ گەنم، یان جۆ) گوتیان: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنْ صَاعِ هَـٰذَا﴾، {أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ، برقم: (١٤١٥)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (٧٢)}.

واتە: بێگومان خوا لەو ڕبەیە بێ نیازە، یانی: ئەوەندە هیچ نیە، گاڵتەیان پێکردن !

خـــواش دەفـــەرموێ: ﴿ سَخِرَ ٱللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾، خـــوا گاڵـتـەیـــان پێبكات، یـان خـوا گـاڵـتـەی پێكردن، وە ئـازارێكی بە ئێشیـان بۆ هـەیـە.

گـاڵـتـەی پێكـردن واتـە: بە جۆرێك مامەڵەیـان لـەگـەڵدا دەكـات، وەك كـەسـێك كـە گـاڵـتــە بــە كـەسـێك دەكـات، یـاخـود مەبەسـت پێـی ئـەوەیــە كــە سـزای گـاڵـتــە پێكـردنەكـەیـان بداتـەوە، هـەندێك لـە زانـایـان وایـان لێكـداوەتـەوە.

وشــەی (يَلْمِزُونَ) یــانـی: (يعيبـون) ڕەخنــە دەگــرن، (ٱلْمُطَّوِّعِينَ) لــە ئـەسڵدا (الـمُتَطوعِيْنَ)ە، یانی (الـمُتَـبَرِّعِين) ئـەوانەی مـاڵی خـۆیـان خـۆبەخشـانە دەبەخشن، بێ ئـەوەی كـە لـەسـەریـان پێـویسـت بـێ.

لـەوبـارەوە ئـەم بەسـەرهـاتـە گـێڕدراوەتـەوە، كـە زیـاتـر تیشـكمان بۆ دەخاتـە سـەر چەمكی ئەو ئایەتە موبارەكەو، هەڵوێسـتی دەغەڵو مونـافیقەكان، لـەگـەڵ ئیمـانـدارە بەخشـەرەكان دا، چ ئەوانەی زۆریان بەخشیوە، چ ئەوانەی كەمیان هـەبووەو، كـەمیـان بەخشـیوە:

﴿عَـنْ أَبِـى السَّلِيـلِ، قَـالَ: وَقَـفَ عَلَيْنَـا رَجُـلٌ فِـي مَجْلِسِنَـا بِالْبَقِيـعِ، فَقَـالَ: حَدَّثَنِـي أَبِـي، أَوْ عَـمِّي، أَنَّـهُ رَأَى رَسُـولَ اللَّـهِ ﷺ بِالْبَقِيـعِ، وَهُـوَ يَقُـولُ: مَـنْ يَتَصَـدَّقُ بِصَدَقَةٍ، أَشْهَدُ لَهُ بِهَا يَومَ الْقِيَامَـةِ؟ فَجَـاءَ رَجُلٌ، لَمْ أَرَ رَجُلاً أَشَدَّ سَوادًا وَلا أَصْغَرَ مِنْـهُ، وَلا آدَمَ، بِنَـاقَةٍ، لَـمْ أَرَ أَحْسَـنَ مِنْهَـا، فَقَـالَ: يَـا رَسُـولَ اللَّـهِ! دُونَـكَ هَـٰذِهِ النَـاقَةَ، قَـالَ: فَلَمَـزَهُ رَجُـلٌ، فَقَـالَ: هَـٰذَا يَتَصَدَّقُ بِهَـٰذِهِ، فَوَاللَّـهِ لَـهِيَ خَيْـرٌ مِنْـهُ، قَـالَ: فَسَمِعَهَـا رَسُـولُ اللَّـهِ ﷺ، فَقَـالَ: كَذَبْـتَ، بَـلْ هُـوَ خَيْـرٌ مِنْـكَ وَمِنْهَـا، ثَـلاثَ مِـرَارٍ، ثُـمَّ قَـالَ: (وَيْـلٌ لأَصْحَـابِكَ) إِلاَّ مَنْ قَالَ بِالْمَالِ هَكَذَا وَهَكَذَا، وَجَمَـعَ بَيْـنَ كَفَّيْـهِ عَـنْ يَمِينِـهِ وَعَـنْ شِمَالِهِ﴾، {أَخْرَجَـهُ أَحْمَـد، بـرقم: (٢٠٣٧٦)، تعليـق شـعيب الأرنـؤوط: إِسْنَـادُهُ ضَعِيف لِجَهَالَـة الرّاوي عَنْـهُ أَبُو السليل}.

واتــە: ئەبی سـەلـیل لە پیاوێكەوە دەگـێڕێتەوە ئـەویش لە بـابی، یـان لــە مامیــەوە كە گوێی لە پێغـەمبـەری خـوا ﷺ بووە، دەیفـەرموو: كێ چاكـەیـەك، بەخشـینێـك

دەكات كە ڕۆژی قیامەت شایەدیی بۆ بدەم؟ دەڵێ: پیاوێك هات لەو ڕەش پێستتـرم نەبینی بوو، وە لەو قەبارە بچووكترم نەبینی بوو، وە لەویش ئەسمەرترم نەبینی بوو، حوشترە مێیەكی هێنا، كە لەو حوشترە جوانترم نەبینی بوو، وە گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! ئەم حوشترە مێینە بگرە، {ئەوە لە پێناوی خوادا بەخشیم، تۆش بەكاری بێنە بۆ بەرژەوەندیی ئیسلام و مسوڵمانان}، دەڵێ: پیاوێك (كە لە مونافیقەكان بوو)، ڕەخنەی لێگرت، گوتی: ئەم پیاوە ئەم حوشترە چاكە دەبەخشێ! سوێند بە خوا ئەو حوشترە لە خۆی باشترە، پێغەمبەری خواش گوێی لێبوو، فەرمووی: درۆ دەكەی، بەڵكو ئەو پیاوە لە تۆو لە حوشترەكەش باشترە، سێ جاران ئەم قسەیەی دووبارە، دوایی فەرمووی: سزای سەخت بۆ هاوەڵەكانت، مەگەر كەسێك كە ماڵ و سامانەكەی ئاواو ئاوا ببەخشێ، دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ دەستی كۆكردنەوە، بە لای ڕاست و بە لای چەپدا، {یانی: ئەگەرنا هەر كەسێك ماڵ و سامانی هەبێ و لە ڕێی خوادا نەیبەخشێ، ئەوە سزای سەخت بۆ وی}.

هەروەها لەوبارەوە ئەم بەسەرهاتەش گێڕدراوەتەوە:

ئیبنو ئیسحاق دەڵێ: ﴿وَكَانَ الْمُطَوِّعُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ، وَعَاصِمَ بْنَ عَدِيٍّ أَخَا بَنِي العَجْلَانِ، وَذَلِكَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ رَغَّبَ فِي الصَّدَقَةِ وَحَضَّ عَلَيْهَا، فَقَامَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ، فَتَصَدَّقَ بِأَرْبَعَةِ آلافِ دِرْهَمٍ، وَقَامَ عَاصِمُ بْنُ عَدِيٍّ، فَتَصَدَّقَ بِمِائَةِ وَسْقٍ مِنْ تَمْرٍ، فَلَمَزُوهُمَا وَقَالُوا: مَا هَذَا إِلاَّ رِيَاءٌ، وَكَانَ الَّذِي تَصَدَّقَ بِجُهْدِهِ، أَبُو عُقَيْلٍ أَخُو بَنِي أُنَيْفٍ، أَتَى بِصَاعٍ مِنْ تَمْرٍ، فَأَفْرَغَهَا فِي الصَّدَقَةِ، فَتَضَاحَكُوا بِهِ وَقَالُوا: إِنَّ اللهَ لَغَنِيٌّ عَنْ صَاعِ أَبِي عُقَيْلٍ﴾[1].

واتە: ئەوانەی كە ماڵی خۆیان زۆریان بەخشی، لە بڕواداران (عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ) بوو، لەگەڵ (عَاصِمُ بْنُ عَدِيٍّ)[2]، كە لە هۆزی بەنی عەجلان بوو، دەڵێ: ئەویش ئەوە بوو، كە پێغەمبەری خوا ﷺ خەڵكی هاندا، بۆ ماڵ خەرج كردن و ماڵ بەخشین لە پێناوی خوادا، (عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْف) هات چوار هەزار درهەمی

١) سيرة ابن هشام ، ج٤ ، ص ١٩٦.

٢) دیارە ئەم ئەو دووانەی بە نموونە هێناونەوە.

زیـوی هێـنـا (کـە ئـەوکـاتـە زۆر زۆر بووە)، وە (عَاصِـمُ بْـنُ عَـدِيّ)یش هـات ئـەویش سـەد (١٠٠) ویسـق[1] خورمای هێـنـا، ئنجا مونـافیقەکـان لـێیـان بـە ڕەخنـە گـرتن، گوتیـان: ئـەوە بۆ ڕیابازییـە.

وە ئـەو کەسـەش کـە زۆر فشـاری لـە خـۆی کـرد، تـاکـو کـەمێکی پـێ بەخشـرا، ئـەبو عوقـەیل بوو، لـە هۆزی بەنی ئونەیـف، ئـەویش ڕبـەیـەك خورمای هێـنـاو، ڕۆی کـردە سـەر[2] خێـرو صـەدەقـەو مـاڵ بەخشـینە کۆکرابووەوەکـە، ئـەوانیش پێـی پێکەنینو، گوتیـان: خـوا بێـنیـازە لـەو ڕبەیـەی ئـەبو عوقەیـل !

ئیدی ئـەم ئـایـەتـە بەم بۆنەوە هاتـە خـوار.

مەسەلـــەی شەشـــەم: کـــە دەفـــەرموێ: ﴿ٱسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِن تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَهُمْ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿٨٠﴾﴾.

داوای لـێبوردنیـان بۆ (لـە خـوا) بکـەی، یـان داوای لـێبوردنیـان بۆ نەکـەی، ئـەگـەر حەفتـا جاریش داوای لـێبوردنیـان بۆ بکـەی، هـەرگیز خـوا لێیـان نـابووری، بەهـۆی ئـەوەوە کـە بە خـواو بـە پێغـەمبـەرەکـەی بێبـڕوا بـوون، وە خـوا کۆمـەڵـی لاڕێیـان نـاخاتـە سـەر ڕێـی ڕاسـت.

هەڵبەتە لێرەدا مەبەست ئـەوەیـە، کـە خـوا لـە مونـافیقەکـان نـابووری، هەرچەندە پێغەمبەر ﷺ زۆریش داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا بکات، ئەگەرنا مەبەست ئەوە نیە، کە ئەگەر لە حەفتا جار زیاتر، داوای لـێبوردنیان بۆ لـە خـوا بکـات، خـوا بیـانبووریّ! بەڵکو مەبەست ئەوەیە، کە هـەرچەندە زۆر داوای لێبوردنیـان بۆ لـە خـوا بکات، خـوا لێیـان نـابـووریّ.

---

١) (وِسق) و (وَسْق) هـەر وەسـقـێك سێصـەد (٣٠٠) ڕبـە (صاع)یە هەر ڕبەیەکیش چوار مستە.

٢) ڕۆی کردەسـەری : هەڵـیـڕشـتـەسـەری.

ئنجا ئەوە نەك هەر لە زمانی عەرەبییدا، بەڵكو لە زمانەكانی دیكەشدا هەیە، دەڵێ: پەنجا جار هاتووم، سەد جار وام كرد، یان دەڵێ: سەد جاریش داوا بكەی، ئەوەت بۆ ناكەم، كە مەبەستی تەنیا سەد جارەكە، یان پەنجا جارەكە نیە، بەڵكو یانی: هەرچەندە زۆر داوا بكەی، ئەوەت بۆ ناكەم، وە خاوەنی (التحریر والتنویر) ئاوای لێكداوەتەوە، واتە: خوا لێیان نابووریێ هەرچەندە داوای لێبوردنیان بۆ بكەی، بە ئەندازەیەكی زۆر زۆر.

ئنجا لەوبارەوە ئەم ڕیوایەتەش هاتوە: كە قسە لەسەر سەنەدەكەی هەیە: ﴿أن عبد الله ابن أُبيٍّ بن سلول، قال لأصحابه: لولا أنكم تُنْفقون على محمد وأصحابه، لانفضُّوا مَنْ حَولَه! وهو القائل: ﴿لَئِن رَّجَعْنَآ إِلَى ٱلْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ ٱلْأَعَزُّ مِنْهَا ٱلْأَذَلَّ ۚ ﴿٨﴾﴾ المنافقون، فأنزل الله: ﴿ٱسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِن تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَهُمْ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿٨٠﴾﴾ التوبة، قال النبيّ ﷺ: لأزيدنّ على السبعين! فَأَنْزَلَ الله: ﴿سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَهُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿٦﴾﴾ المنافقون، فأبى الله تبارك وتعالى أن يغفر لهم} (رَوَاهُ ابْنُ جَرِير عَنْ عُروَةَ مُرْسَلاً، برقم: (١٧٠٣٨)، ضعيف بإرساله، أُنظر: الإستيعاب ج٢، ص٣١٠﴾.

واتە: عەبدوڵڵای كوڕی ئوبەییەی كوڕی سەلوول، بە خەڵكەكەی خۆی گوتوە: ئەگەر ئێوە ماڵو سامانتان خەرج نەكردبایە بۆ موحەممەدو هاوەڵانی، ئەوە لە دەوری دەپڕژانو، وازیان لێ دەهێنا، {هەروەها هەر ئەویش بووە كە گوتوویەتی: كە گەڕاینەوە بۆ مەدینە، ئەوەی كە بە دەستەڵاتە، ئەوەی بێ دەستەڵاتە، دەردەكات، وەك لە سووڕەتی (المنافقون) دا هاتوە}.

ئنجا خوای بەرز ئەم ئایەتەی نارده خوار: {داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا بكەی یان نەیكەی، ئەگەر حەفتا جاریش داوای لێبوردنیان بۆ بكەی، خوا لێیان نابووریێ}،

پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: لە حەفتا جار زیاتر داوای لێبوردنیان بۆ دەکەم {بۆ ئەوەی خوا هەر لێیان ببووریٚ}، دەڵێ: دوایی خوا ﷻ ئەم ئایەتەی ناردە خوار: {یەکسانە داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا بکەی، یان نەیکەی، خوا هەر لێیان نابووریٚ}.

بەڵام وەك گوتم: ئەمە لە ڕووی سەنەدەوە تەواو نیە، هەروەها نێوەڕۆکیشی تەواو نیە، وەك دوایی باسی دەکەین، چونکە ناگونجیٚ پێغەمبەر ﷺ لەو فەرمایشتەی خوای بەرز حاڵی نەبوو بیٚ، کە مەبەست ئەوە نیە: ئەگەر لە حەفتا جاریش زیاتر بیٚ، خوا هەر لێیان نابووریٚ!

بۆیە لە ڕووی نێوەڕۆکیشەوە ناگونجیٚ ڕاست بیٚ، لە ڕووی سەنەدیشەوە، باسمان کرد، بەڵام بۆیە هێنام، تاکو ئاماژە بەو ئیشکالە بکەم، کە لە سەنەدو لە نێوەڕۆکیشی دا هەیە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی یازدەیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان نۆ (٩) ئایەت دەگرێتەوە، ئایەتەکانی (٨١ تا ٨٩)، سورگەی سەرەکیی ئەم نۆ ئایەتە موبارەکەش، بریتیە لە هەڵوێستی نەرێنیی مونافیق و دڵنەخۆشەکان، لە بواری جەنگ و جیهادداو، ئاراستەکردنی خوا، بۆ پێغەمبەرو مسوڵمانان، بۆ چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵیاندا، کە لە پێنج هەڵوێستاندا خۆی دەنوێنێ:

١) ترساندنیان بە ئاگری دۆزەخ، کە گەرمای دۆزەخ لە کەشی هاوین لە بیاباندا گەرمترە، چونکە یەکێك لە بیانووەکانیان ئەوە بوو دەیانگوت: لە گەرمای هاوین بە بیاباندا، کە زۆر گەرمە، مەچن بۆ جەنگ.

٢) هەواڵ پێدانیان کە لە دۆزەخدا، تووشی گریانی زۆر دەبن.

٣) مۆڵەت نەدانیان بە دەرچوون بۆ جەنگ و جیهادو، بەشداریی کردنی جەنگ، لە داهاتوودا، مادام لە جەنگی تەبووك بەجێماون.

٤) نوێژ لەسەر نەکردنیان و، بەشداریی نەکردن لە بە خاك سپاردنیاندا.

٥) سەرسام نەبوون بە سەروەت و سامان و منداڵەکانیان.

پاشان خوا ﷻ باسی ئەو هەڵوێستەیان دەکات، کە هەر کات سوورەتێك دابەزێ و، فەرمان بە ئیمان هێنان و، جیهادکردن لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ دا بکات، خاوەن سامانەکانیان مۆڵەتی دانیشتن وەردەگرن و، ڕازی دەبن کە لەگەڵ ئافرەتانی دانیشتوو کە لە ماڵ بەجێدەمێنن لە پیاوان، دابنیشن، وە لە کۆتایی دا خوا باسی هەڵوێستی پێغەمبەر ﷺ و ئەو بڕوادارانە دەکات، کە لەگەڵیدان، وە بە سەرو ماڵیان لە ڕێی خوادا تێدەکۆشن، وە بەهەشتی ڕازاوەو نەبڕاوەی بۆ ئامادە کردوون.

﴿ فَرِحَ ٱلْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَٰفَ رَسُولِ ٱللَّهِ وَكَرِهُوٓا۟ أَن يُجَٰهِدُوا۟ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَقَالُوا۟ لَا تَنفِرُوا۟ فِى ٱلْحَرِّ ۗ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا ۚ لَّوْ كَانُوا۟ يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾ فَلْيَضْحَكُوا۟ قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا۟ كَثِيرًا جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾ فَإِن رَّجَعَكَ ٱللَّهُ إِلَىٰ طَآئِفَةٍ مِّنْهُمْ فَٱسْتَـْٔذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُل لَّن تَخْرُجُوا۟ مَعِىَ أَبَدًا وَلَن تُقَٰتِلُوا۟ مَعِىَ عَدُوًّا ۖ إِنَّكُمْ رَضِيتُم بِٱلْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَٱقْعُدُوا۟ مَعَ ٱلْخَٰلِفِينَ ﴿٨٣﴾ وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰٓ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِۦٓ ۖ إِنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ فَٰسِقُونَ ﴿٨٤﴾ وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَٰلُهُمْ وَأَوْلَٰدُهُمْ ۚ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ أَن يُعَذِّبَهُم بِهَا فِى ٱلدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنفُسُهُمْ وَهُمْ كَٰفِرُونَ ﴿٨٥﴾ وَإِذَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ أَنْ ءَامِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَجَٰهِدُوا۟ مَعَ رَسُولِهِ ٱسْتَـْٔذَنَكَ أُو۟لُوا۟ ٱلطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا۟ ذَرْنَا نَكُن مَّعَ ٱلْقَٰعِدِينَ ﴿٨٦﴾ رَضُوا۟ بِأَن يَكُونُوا۟ مَعَ ٱلْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٨٧﴾ لَٰكِنِ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَعَهُۥ جَٰهَدُوا۟ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ۚ وَأُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمُ ٱلْخَيْرَٰتُ ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٨٨﴾ أَعَدَّ ٱللَّهُ لَهُمْ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا ۚ ذَٰلِكَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿٨٩﴾ ﴾

مانای وشـە بە وشەی ئایەتەکـان

{بەجێهێڵراوەکان (لە جەنگی تەبووك) بە دانیشتنیان (لە ماڵەکانیاندا) دوای پێغەمبەری خواو سەرپێچیی لێکردنی شادمان بوون، وە حەزیان نەکرد کە بە سامانو گیانیان لە ڕێی خوادا تێبکۆشن (بجەنگن) وە گوتیان: لە گەرمادا مەچنە جەنگ، بڵێ: ئەگەر تێگەیشتبان (دەیانزانی کە) ئاگری دۆزەخ گەرمایەکەی بەهێزترە (لە گەرمای هاوین) ﴿٨١﴾ دەجا لە سزای ئەوەدا کە کردیان، با (لەم ژیانی دنیایەدا) کەم پێبکەنن، (وە لە دۆزەخدا) زۆر بگریەن ﴿٨٢﴾ وە هەر کات خوا گێڕایتیەوە بۆ لای کۆمەڵێکیان، وە داوای مۆڵەتیان لێکردی بۆ دەرچوون (بۆ جەنگ)، پێیان بڵێ: هەرگیز نابێ لەگەڵم بێنەدەرێو، نابێ لەگەڵمدا جەنگی هیچ دوژمنێکیش بکەن، چونکە ئێوە یەکەمجار دانیشتنتان پەسند کرد، دەجا (ئێستاش) هەر لەگەڵ بەجێماواندا دابنیشن ﴿٨٣﴾ وە (ئەی موحەممەد !) هەر کامێکیان مرد، هەرگیز نوێژی لەسەر نەکەی، وە لەسەر گۆڕەکەیشی (بۆ بە خاك سپاردنی) نەوەستی، چونکە ئەوانە بە خواو پێغەمبەرەکەی بێبڕوا بوون، وە لارێبووانە مردن ﴿٨٤﴾ وە با سامانو منداڵەکانیان سەرسامت نەکات، خوا بەس دەیەوێ بەهۆیانەوە، لە دنیادا ئازاریان بدات، وە بێبڕوایانەش گیانیان دەربچێ ﴿٨٥﴾ وە هەر کات سوورەتێك دابەزێنرا کە: بڕوا بە خوا بێننو، لەگەڵ پێغەمبەرەکەی دا بچنە تێکۆشانێ، خاوەن توانایەکانیان مۆڵەتیان لێوەرگرتی (کە نەیەن) وە گوتیان: لێمانگەڕێ با لەگەڵ دانیشتووان بین ﴿٨٦﴾ ڕازیبوون کە لەگەڵ ئافرەتانی بەجێماوبن، وە مۆریان بەسەر دڵەوە نرا، بۆیە تێناگەن ﴿٨٧﴾ بەڵام پێغەمبەرو ئەوانەی لەگەڵێدا بڕوایان هێناوە، بە سامانو گیانیان تێدەکۆشن، وە ئەوانە هەرچی چاکەیە (لە دواڕۆژدا هەیانە) وە هەر ئەوانە سەرفرازن ﴿٨٨﴾ خوا چەند باغێکی بۆ داناون، ڕووباریان بەژێردا دەڕۆن، تێیاندا هەمیشەیی دەبن، ئا ئەوە بردنەوەی مەزنە ﴿٨٩﴾ }.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(فَرِحَ): (الفَرَحُ: إِنْشِرَاحُ الصَّدْرِ بِلَذَّةٍ عَاجِلَة، وَأَكْثَرُ مَا يَكُونُ ذَلِكَ فِي اللَّذاتِ البَدَنِيَة).

(فَرَح) بریتیە لە سینە گوشاد بوون، بە خۆشیی‌و لەززەتێكی بە پەلەو زوو تێپەڕ، بە زۆرییش بۆ ئەو چێژ وەرگرتنە دنیایییانە بەكاردێ، كە مرۆڤ لە دنیادا لێیان بەهرەمەند دەبێ.

(ٱلْمُخَلَّفُونَ): واتە: بەجێهێڵراوەكان، (خَلَّفَهُ: أَخَّرَهُ وَجَعَلَهُ خَلْفَهُ أَوْ خَلِيفَتَهُ).

(خَلَّفَهُ) واتە: دوایخست، یاخود لە پشت خۆیەوە داینا، یاخود كردی بە جێنشینی خۆی.

(بِمَقْعَدِهِمْ): (المَقْعَدُ: الجُلُوسُ، وَمَا يُجْلَسُ عَلَيْهِ)، واتە: بە دانیشتنیان.

وشەی (مَقْعَد) بەوەش دەگوترێ، كە دانیشتنی لەسەر دەكرێ.

(خِلَٰفَ): بە مانای (خَلْف)ە، واتە: لە پاش، یاخود بە مانای (مُخَالِفِين)ە، (أَي مُخَالِفِين رَسُولَ الله) واتە: سەرپێچیی كردن لە پێغەمبەری خوا ﷺ، یاخود لە پاش پێغەمبەری خوا، بەجێمان.

(لَا تَنفِرُواْ): (نَفَر إِلى العَدوِّ: خَرَجَ لِقِتَالِهِ).

(نَفَر) واتە: دەرچوو بەرەو دوژمن، بۆ ئەوەی جەنگی لە دژ بكات.

(ٱلْخَٰلِفِينَ): كۆی (خَالِف)ە، (وَهُوَ المُتَأَخِّرُ لِنُقْصَانٍ أَو قُصُورٍ كَالْمُتَخَلِّف).

(خَالِفْ) بە كەسێك دەگوترێ، كە بەهۆی ناتەواویی‌و كەمتەرخەمییەكەوە، بەجێمابێ، یاخود بە ڕەهایی بە هەركەسێك دەگوترێ، كە بەجێمابێ.

(أُوْلُواْ ٱلطَّوْلِ): (أولوا: أي أصحاب، الطولُ: الفَضْلُ وَالغِنَى وَاليُسْر).

(طَوْل) به بەخشش‌و دەوڵەمەندیی‌و ئاسانیی‌و دەستڕۆیشتوویی، دەگوترێ.

(ذَرْنَا): (دَعْنا، أُتْرُكْنا) واتە: لێمانگەڕێ، وازمان لێبێنە.

(ٱلْخَوَالِفِ): (الخَالَفة: عَمُودُ الخَيْمَةِ المتأخّر، وَيُكَنَّى بها عَنِ المَرْأَةِ لِتَخَلُّفِها عن المُرْتَحِلِين، جَمْعُها خوالِف).

(خالفة) لە ئەسڵدا بە دینگەو کۆڵەگەی چادر دەگوترێ، کە لە دیوی پشتەوەیەتی، وە بە کینایە بەکاردەهێنرێ بۆ ئافرەت، چونکە پیاوان کە دەڕۆن، ئافرەتان بەجێ دەمێنن لە ماڵ، وە کۆیەکەی (خوالِف)ە واتە: بەجێهێڵراوەکان.

(وَطُبِعَ): (طُبِعَ عَلَى الكِتابِ: خُتِمَ)، واتە: مۆر کرا، (الطَّبْعُ أَعَمُّ مِنَ الخَتْمِ وَأَخَصُّ مِنَ النَّقْشِ).

وشەی (طبع) گشتییترە لە (ختم) وە تایبەتتریشە لە (نقش)، نەقش‌و نیگار.

(يَفْقَهُونَ): (الفِقْهُ: هُوَ التَّوَصلُ إِلى عِلْمِ غَائِب بعِلْمٍ شاهِدٍ، فَهُوَ أَخَصّ مِنَ العِلْمِ).

(فقه) بریتیە لە گەیشتن بە زانیارییەکی نادیار بەهۆی زانیارییەکی دیارەوە، واتە: تایبەتترە لە زانیاریی.

(ٱلْخَيْرَٰتُ): (الخَيْرُ: ضِدُّ الشرِّ، والخَيْر: مَا يرغبُ فِيهِ الكلّ).

(خَیْر) پێچەوانەی (شرّ)ە، (خَیْر) واتە: چاکە، (شرّ) واتە: خراپە، (خَیْر) شتێکە هەموو کەسێك بۆی ئارەزوومەندە، (خَیرات) کۆی (خَیرة)یە، واتە: لە هەموو شتێکدا چاکەکەی (الفَاضِلة فِي كُلّ شَيء) وەك دوایی باسی دەکەین.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١/ هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە، کە دەفەرموێ: ﴿ فَرِحَ ٱلْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَٰفَ رَسُولِ ٱللَّهِ وَكَرِهُوٓاْ أَن يُجَٰهِدُواْ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَقَالُواْ لَا تَنفِرُواْ فِى ٱلْحَرِّ ۗ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا ۚ لَّوْ كَانُواْ يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾ ﴾.

لەوبارەوە ئەمە گێڕراوەتەوە:

﴿عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: اسْتَدَارَ بِرَسُولِ اللهِ ﷺ رِجَالٌ مِنَ الْمُنَافِقِينَ حِينَ أَذِنَ لِلْجَدِّ بْنِ قَيْسٍ، لِيَسْتَأْذِنُوهُ، وَيَقُولُونَ: يَا رَسُولَ اللهِ! ائِذَنْ لَنَا فَإِنَّا لاَ نَسْتَطِيعُ أَنْ نَنْفِرَ فِي الحَرِّ، فَأَذِنَ لَهُمْ وَأَعْرَضَ عَنْهُمْ، فَأَنْزَلَ اللهُ: ﴿ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا ۚ لَّوْ كَانُواْ يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾ ﴾﴾، {الدر المنثور، ج٤، ص٢٥٦، الإستيعاب، ج ٢، ص ٣١٢}.

واتە: جابیری کوڕی عەبدوڵڵا خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پیاوانێك دەوری پێغەمبەری خوایان ﷺ دا، لە مونافیقەکان، کاتێك کە مۆڵەتی جەددی کوڕی قەیسی دا، ئەوانیش دەوریاندا بۆ ئەوەی مۆڵەتی لێ وەربگرن، وە گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ مۆڵەتمان بدە، ئێمە بەم گەرمایە ناتوانین بێین بۆ جەنگ، پێغەمبەریش ﷺ ڕووی لێ وەرگێڕان و مۆڵەتی دان، ئیدی لەوبارەوە خوا ﷻ ئەم ئایەتەی نارده خوار.

٢/ هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰٓ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِۦٓ ۖ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَٰسِقُونَ ﴿٨٤﴾ ﴾.

لەوبارەوەش ئەم گێڕراوەیە هاتوە:

﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ لَمَّا مَاتَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ ابْنُ سَلُولَ، دُعِيَ لَهُ رَسُولُ اللهِ ﷺ لِيُصَلِّيَ عَلَيْهِ، فَلَمَّا قَامَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَثَبْتُ إِلَيْهِ، فَقُلْتُ: يا رَسُولَ اللهِ! أَتُصَلِّي عَلَى ابْنِ أُبَيٍّ، وَقَدْ قَالَ: يَوْمَ كَذَا كَذَا وَكَذَا، قَالَ: أُعَدِّدُ عَلَيْهِ، قَوْلَهُ، فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللهِ ﷺ، وَقَالَ أَخِّرْ عَنِّي، يا عُمَرُ! فَلَمَّا أَكْثَرْتُ عَلَيْهِ، قَالَ: إِنِّي خُيِّرْتُ فَاخْتَرْتُ، لَوْ أَعْلَمُ أَنِّي إِنْ زِدْتُ عَلَى السَّبْعِينَ، يُغْفَرْ لَهُ لَزِدْتُ عَلَيْهَا، قَالَ: فَصَلَّى عَلَيْهِ رَسُولُ اللهِ ﷺ، ثُمَّ انْصَرَفَ، فَلَمْ يَمْكُثْ إِلاَّ يَسِيراً، حَتَّى نَزَلَتْ الآيَتَانِ مِنْ بَرَاءَةَ: ﴿ وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰٓ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا ﴾، إِلَى قَوْلِهِ: ﴿ وَهُمْ فَٰسِقُونَ ﴾ قَالَ: فَعَجِبْتُ بَعْدُ مِنْ جُرْأَتِي عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ يَوْمَئِذٍ، وَاللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ﴾، {أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ بِرَقْم: (١٣٦٦)، وَمُسْلِمٌ بِرَقْم: (٢٠٧٤)}.

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس لە عومەری کوڕی خەتتاب دەگێڕێتەوە خوا لێیان ڕازی بێ، دەڵێ: کاتێك کە عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلوول مرد، پێغەمبەری خوا ﷺ بانگ کرا، بۆ ئەوەی نوێژی لەسەر بکات، کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ هەڵساو ڕاوەستا نوێژی لەسەر بکات، منیش بە کتوپڕی هەڵسام، گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ چۆن نوێژ لەسەر کوڕی ئوبەی کوڕی سەلوول دەکەی، کە لە فلان ڕۆژەدا، ئاواو ئاواو ئاوای گوتوە؟ قسەو هەڵوێستەکانیم بۆ پێغەمبەر ﷺ باس کردن، پێغەمبەری خواش ﷺ زەردەخەنەی هاتیو فەرمووی: لاچۆ عومەر، کاتێك من هەر دووبارەم کردەوە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خوا منی سەرپشك کردوەو، منیش ئەوەم هەڵبژاردوە، کە نوێژی لەسەر بکەم، وە ئەگەر زانیبام کە ئەگەر لە حەفتا جار زیاتر داوای لێبوردن بکەمو لێی دەبوردرێ، حەفتا جار زیاتریش داوای لێبوردنم بۆ دەکرد، دەڵێ: دوایی پێغەمبەر ﷺ نوێژی لەسەر کردو ڕۆیشت، ئنجا کەمێك نەبێ پێی نەچوو، ئەم دوو ئایەتەی سوورەتی (البَرَاءَة) هاتنە خوار، کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰٓ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا ﴾ هەتا دەگاتە ﴿ وَهُمْ فَٰسِقُونَ ﴾، دەڵێ: دواییش من پێم سەیر بوو، کە ئەوەندە بوێر بووم لەسەر پێغەمبەری خوا ﷺ لەو ڕۆژەدا، کە خواو پێغەمبەرەکەی زاناترن.{یانی: جۆرێك لە ڕەخنەی لە خۆی هەبووە}.

مانـای گشـتی ئایەتەكـان

دیـارە ئەم نۆ ئـایەتە باسی هـەڵوێستی مونـافیق‌و دڵنەخـۆشـەكان دەكـەن، كـە چـۆن خۆیان لە جەنگ‌و جیهاد كردن دەبوێرن، بە برِو بیانووی جۆراو جۆر، وە خۆیان وەپاش دەدەن، وە ئامـادە دەبـن كـە لەگـەڵ ژن‌و منـداڵ لـە ماڵـەكانیـانـدا دابنیشـن، وە لـەگـەڵ پێغەمبـەری خـوا ﷺ‌و پیاوانی جەنگاوەرو تێكۆشەردا، نەچن بۆ جەنـگ، سـەرەتا خـوای پـەروەردگـار دەفـەرموێ: ﴿ فَرِحَ ٱلْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَٰفَ رَسُولِ ٱللَّهِ ﴾، بەجێهێـڵراوەكان دڵخۆش بـوون بـەوەی كـە لـە پـاش پێغەمبـەری خـوا ﷺ، یـاخود بـە سـەرپێچیی كردنیان لـە پێغـەمبـەری خـوا ﷺ، دڵخـۆش بـوون، ﴿وَكَرِهُوٓاْ أَن يُجَٰهِدُواْ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، وە حـەزیان نـەكرد كـە بـە سامان‌و گیانیـان لـە رِێـی خـوادا تێبكۆشـن، پێیـان نـاخۆش بـوو، نـەك هـەر بۆخۆیـان حـەزیان پێنـەكرد، بەڵـكو خەڵـكیشیان سـارد دەكـردەوە، ﴿وَقَالُواْ لَا تَنفِرُواْ فِى ٱلْحَرِّ ﴾، وە گوتیـان: بـەو گەرمایـە مەچن بۆ جـەنـگ‌و جیهـاد!

خوای بێ‌نیازیش دەفـەرموێ: ﴿ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا ۚ لَّوْ كَانُواْ يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾ ﴾، پێیـان بفـەرموو: ئـاگری دۆزەخ گەرمییەكـەی زۆر سەختتـرو تونـدترە، ئەگـەر بفـامن، ئەگەر بزانن‌و تێبگەن، دیارە ئەگـەر زانیـبایـان لـە قیـامەتێ چ باسـە، سزاكـەی چـەند بە تینە، نەیاندەگوت: بەو گەرمای هـاوینە، مەچن بۆ جەنگ، هەر كەسێك ئاوا دەغـەڵ‌و موخەننەت بێ، نەك هەر بۆخـۆی فەرمانبـەریی خـوا نەكـات، بەڵـكو خەڵكـیش سـارد بكاتەوە، بەتایبەتی لە كاتێكی ئاوا ناسك‌و دژواردا، كە دەوڵـەتی رِۆم هەرِەشەی كردوە لە دەوڵەتی ئیسلام‌و مسوڵمانان، وە پێغـەمبـەر ﷺ زۆر بە جەخت لـێكردنەوە هـاوەڵانی بەرِێزی دەنگ داوە، كـە نیزیكەی سی هەزار (٣٠٠٠٠) كەس لە خزمەتی دا بوون، كەچی ئەوان نەك بۆخـۆیان نەچوون، خەڵكیشیـان سـارد دەكـردەوە.

ئنجا بۆ ئەوانە ئاگری دۆزەخ بە تەئکید زۆر گەرمترو، بە تینترە، وە ئەگەر ئەوەیان زانیباو تێگەیشتبان، ئەوە هەڵوێستیان نەدەبوو.

پاشان دەفەرموێ: ﴿ فَلْيَضْحَكُوا۟ قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا۟ كَثِيرًا ﴾، با کەم پێبکەنن و زۆر بگریەن، واتە: با کەمێك پێبکەنن لە ژیانی دنیایاندا، بەڵام بێگومان دوایی دەبێ زۆر بگرین لە دوارۆژدا، لە ئاگری دۆزەخدا، ﴿جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾﴾، لە سزای ئەوەدا کە دەیکەن، {لەو قسانە، لەو هەڵوێستانە، لەو خۆبواردن و خۆ بەجێهێشتنە} لە سزای ئەوەدا تووشی گریانی زۆر دێن، کەواتە: ئێستا با کەمێك پێبکەنن لە ژیانی دنیادا، ﴿ فَإِن رَّجَعَكَ ٱللَّهُ إِلَىٰ طَآئِفَةٍ مِّنْهُمْ ﴾ هەر کاتێك خوا تۆی گێڕایەوە بۆ لای کۆمەڵێك لەوان.

دیارە وشەی (رَجَع) هەم بە (لازم) دێ، هەم بە (متعدِّي) دێ، کە لێرەدا بە (متعدِّي) هاتوە، واتە: کاتێك خوا تۆی گێڕایەوە بۆ لایان، ئەگەرنا وشەی (رجع) بە مانای گەڕایەوەش دێ، بەڵام لێرەدا مانای ئەوەیە: کاتێك خوا تۆی گێڕایەوە بۆ لای کۆمەڵێك لەوان، ﴿فَٱسْتَـْٔذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ ﴾، واتە: داوای مۆڵەتیان لە تۆ کرد، کە بێنە دەر، بۆ جەنگی تەبووك داوایان لێکردی، کە نەیەنە دەر، ئەمجار ئەگەر جەنگێکی دیکە هاتە پێش، کە زیاتر ئەگەری ئەوەی تێدا بێ، مسوڵمانان سەربکەون، وە دەستکەوتیان هەبێ، داوای مۆڵەتت لێ دەکەن بێن، ئنجا خوا دەفەرموێ: هەر کاتێك خوا تۆی گێڕایەوە بۆ لای کۆمەڵکیان، وە داوای مۆڵەتیان لێکردی، کە بێن بۆ جەنگ، ﴿فَقُل لَّن تَخْرُجُوا۟ مَعِىَ أَبَدًا وَلَن تُقَٰتِلُوا۟ مَعِىَ عَدُوًّا ﴾، بڵێ: هەرگیز لەگەڵ ئێمە نایەنە دەرێ بۆ جەنگ، وە هەرگیز لەگەڵ مندا، نابێ لە دژی هیچ دوژمنێك بجەنگن، بۆچی؟ ﴿إِنَّكُمْ رَضِيتُم بِٱلْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ ﴾، مادام ئێوە یەکەمجار ئامادە بوون، وە ڕازی بوون دابنیشن، لە کاتێکدا ئیسلام زۆر پێویستیی بەوە هەبوو، کە سوپای ئیسلام زۆربێ، وە خەڵکی لەگەڵدا بێ، قەڵەبالغ بێ، کەچی لەوکاتە ناسك و دژوارەدا، دانیشتنتان هەڵبژاردو

ڕازی بوون پێی، ﴿ فَٱقۡعُدُواْ مَعَ ٱلۡخَٰلِفِينَ ﴿٨٣﴾ ﴾، ئێستاش دابنیشن لەگەڵ بەجێماوان و دانیشتوان دا، واتە: لەگەڵ پیرو پەککەوتەو ژن و منداڵ دا، کە جەنگیان پێ ناکرێ.

ئنجا خوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰٓ أَحَدٖ مِّنۡهُم مَّاتَ أَبَدٗا وَلَا تَقُمۡ عَلَىٰ قَبۡرِهِۦٓۖ ﴾، وە لەمەودوا هەرکامێکیان بمرێ، هەرگیز نوێژی لەسەر نەکەی، وە هەرگیز لەسەر گۆڕەکەی نەوەستی، واتە: بۆ بە خاك سپاردن و بۆ بەڕێکردنی بۆ گۆڕستان، یاخود بۆ دووعا بۆ کردنی، دوای ئەوەی بە خاك دەسپێردرێن، بۆچی؟

﴿إِنَّهُمۡ كَفَرُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَمَاتُواْ وَهُمۡ فَٰسِقُونَ ﴿٨٤﴾ ﴾، ئەوانە بێبڕوا بوون بە خواو بە پێغەمبەرەکەی ﷺ، وە بە لاڕێ بووانەو لادەرانەش مردن، کەواتە: شایستەی ئەوەنین پێغەمبەر ﷺ نوێژیان لەسەر بکات، نوێژ لەسەر ئینسانی بڕوادار دەکرێ.

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ دەبێ بۆ خاك سپاردنی ئەهلی ئیمان ئامادە بێ، بەڵام ئەوانە کە بەو شێوەیە بن ، با مسوڵمانانیش بزانن کە ئەوانە مونافیقن، وە کەسێك مونافیق بێ، شایستەی نوێژ لەسەر کران نیە، وە شایستەی ئەوەش نیە کە پێغەمبەر ﷺ سەرپەرشتیی بە خاك سپاردنی بکات.

دوایی جارێکی دیکە بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تُعۡجِبۡكَ أَمۡوَٰلُهُمۡ وَأَوۡلَٰدُهُمۡۚ ﴾، وە با سامانەکانیان و منداڵەکانیان تۆ سەرسام نەکات، واتە: هەرچەندە سەروەت و سامانیان زۆربێ، وە ماڵ و منداڵیان قەڵەباڵغ بێ، تۆ پێی سەرسام مەبە، بە چاوی سەرسامیی و سەرسوڕمانەوە تەماشایان مەکە، بۆچی؟ ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ أَن يُعَذِّبَهُم بِهَا فِي ٱلدُّنۡيَا وَتَزۡهَقَ أَنفُسُهُمۡ وَهُمۡ كَٰفِرُونَ ﴿٨٥﴾ ﴾، بێگومان خوا بەس دەیەوێ بەوانە ئازاریان بدات، سزایان بدات، وە لە کاتێکیشدا کە گیان دەسپێرن، و دەمرن، بە کافریی بمرن، واتە: ئەو ماڵ و سامان و منداڵە، وەك پێشینان دەڵێن: بە غەزەبە، بە ڕەحمەت نیە، خوای دادگەریش دەیەوێ بیکات بە هۆکاری زیاتر ئەشکەنجەدرانیان لە ژیانی دۆزەخییاندا، وە بە کافرێتییش بمرن.

لە دنیادا کەسێك سەروەت و سامانی هەبێ، ماڵ و منداڵی قەڵەباڵغ بێ، دەبێ کەسابەت بکات و، خەم و خەفەتیان بۆ بخوات و، دەبێ سەرپەرشتییان بکات، دەبێ ئارەقە بڕێژێ.

ئنجا لە دوارِۆژیشدا مادام ماڵ و سامانەکەی هیچ نەیەتەوە ڕێی، وە منداڵ و کوڕو کچەکانیشی هیچ بۆی نەبنە مایەی بەختەوەریی، مانای وایە، هەر ماندووبوون و زەحمەتیی و سەرئێشەکەی بۆ ماوەتەوە، بۆیە دەفەرموێ: لە دنیادا بەو ماڵ و سامانەیان، بەو ماڵ و منداڵەیان ئازاریان بدات و سزایان بدات.

خوای کارزان باسی هەڵوێستێکی دیکەیان دەکات، دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَآ أُنزِلَتۡ سُورَةٌ أَنۡ ءَامِنُواْ بِٱللَّهِ وَجَٰهِدُواْ مَعَ رَسُولِهِ ٱسۡتَـٔۡذَنَكَ أُوْلُواْ ٱلطَّوۡلِ مِنۡهُمۡ وَقَالُواْ ذَرۡنَا نَكُن مَّعَ ٱلۡقَٰعِدِينَ ﴿٨٦﴾ ﴾، وە هەرکاتێك سوورەتێك هاتە خوار، تێیدا هاتبوو، کە ئیمان بە خوا بێنن، وە لە خزمەت پێغەمبەرەکەیدا تێکۆشان و جەنگ و جیهاد بکەن، ئەوانەی کە دەسترۆیشتوون، ئەوانەیان کە خاوەن توانای جەستەیی و مادديين، داوای مۆڵەتت لێدەکەن، وە دەڵێن: لێمانگەڕێ، با لەگەڵ دانیشتووان بین، {واتە: ئەوانەی کە دادەنیشن لە ماڵێ و نایەن بۆ جەنگ و جیهاد، دەمانەوێ لەگەڵ وان بین} ئاشکراشە ئەوانەی دانیشتبوون لە ماڵ، یان پیاوانی پیرەمێرد بوون، یان خەڵکی نەخۆش و، پەککەوتە بوون، یان خەڵکی ناتەواو بوون، یان منداڵ بوون، نەك هەر لەگەڵ ئەوان، بەڵکو ﴿ رَضُواْ بِأَن يَكُونُواْ مَعَ ٱلۡخَوَالِفِ ﴾، ڕازی بوون کە لەگەڵ ئافرەتانی بەجێماودا دابنیشن.

(خوالف) کۆی (خالفة)یە، واتە: ئافرەتێك کە لە ماڵدا دادەنیشێ، بۆ سەرپەرشتیی کردنی ماڵ و منداڵ، دوای ئەوەی مێردەکەی دەچێتە دەرێ، یاخود (خوالف) کۆی (خالفة)یە، واتە: لەگەڵ کەسانی خراپەکاردا، چونکە وەك دوایی باسی دەکەین (خَلَف) بە مانای خراپ بوو (فَسَدَ)ەش دێ، کەواتە: هەم (خالِفْ) و هەم (خالِفة)، وە (خالفین)و هەم (خوالف) بە مانای لەبەر خراپیی بەجێماو، یاخود تێکچوو دێ، وێڕای ئەوەی کە بە کەسی بەجێماو دەگوترێ.

دوایـیش دەفــەرمویٚ: ﴿ وَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٨٧﴾ ﴾، وە مـۆر بەسەر دڵیانەوە نراوە، واتە: وەك چۆن كتێبێك، نامەیەك مۆری لێ دەدریٚ، تازە هیچی دیكەی لێ نانووسریٚ، دڵی ئەوانەش تازە داخراوە، بۆیە تێناگەن، بە وردیی تێناگەن، شارەزاییان نیە، ئەگەر تێگەیشتبان و شارەزاییان هەبووایە، ئەوە هەڵوێستیان نەدەبوو.

ئنجا دێتە سەر باسی هەڵوێستێكی پێچەوانەی هەڵوێستی دەغەڵ و دڵنەخۆشەكان، ئەویش هەڵوێستی پێغەمبەرە ﷺ وە ئەو هاوەڵە بەڕێزانەی كە لە خزمەتی دان، دەفەرمویٚ: ﴿ لَٰكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ﴾ بەڵام پێغەمبەری خواو ﷺ، ئەوانەی كە لەگەڵی دا، بڕوایان هێناوە، بە سامان و گیانیان تێدەكۆشن، واتە: فیداكاریی دەكەن، ﴿ وَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ ﴾، وە ئەوانە هەرچی چاكەو خێرو خۆشیی دواڕۆژ هەیە، بۆ ئەوانە، ﴿ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨٨﴾ ﴾، وە هەر ئەوانەش سەرفرازو بەختەوەرن.

ئنجا باسی سەرفرازیی و بەختەوەرییەكەی دواڕۆژیان دەكات، دەفەرمویٚ: ﴿ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ﴾، خوا بۆی ئامادە كردوون، چەند باغێك كە ڕووباریان بەژێردا دەڕۆن، بە هەمیشەیی تێیاندا دەمێننەوە، ﴿ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٨٩﴾ ﴾، ئا ئەوە بردنەوەی مەزنە، ئا ئەوە بە مراد گەیشتن و بە ئاكام گەیشتنی مەزنە.

كەواتە: ئەوەی بڕواداربێ، دەبێ ئاوا تەماشای پێغەمبەری خوا ﷺ بكات، پێغەمبەری خوا ﷺ وە ئەو بڕواداره ڕاست و دڵسۆزانەی كە لە خزمەتی دا ئیمانیان هێناوە، ئەوانە بكات بە سەرمەشق، نەك وەك دەغەڵ و دڵنەخۆشەكان بكات.

چەند مەسەلەیەكی گرنگ

مەسەلەی یەكەم: كە خوا دەفەرموێ: ﴿ فَرِحَ ٱلْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَٰفَ رَسُولِ ٱللَّهِ وَكَرِهُوٓاْ أَن يُجَٰهِدُواْ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَقَالُواْ لَا تَنفِرُواْ فِى ٱلْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَّوْ كَانُواْ يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾ ﴾.

واتە: بە جێهێڵراوەكان دڵخۆش بوون بە دانیشتنیان، {یان: بە شوێنی خۆیان} لە دوای پێغەمبەر ﷺ، {یان بە سەرپێچیی كردنی پێغەمبەری خوا} ﷺ، وە حەزیان نەكرد كە بە سامانو گیانیان لە پێناوی خوادا تێبكۆشن، وە بە خەڵكیشیان گوت: بەو گەرمایە مەچوون بۆ جەنگ، بڵێ: ئاگری دۆزەخ گەرمترە، ئەگەر تێبگەنو، شارەزابن.

لەبەردەم ئەم ئایەتە بە پێزەش دا، حەوت هەڵوەستە دەكەین:

هەڵوەستەی یەكەم : كە دەفەرموێ : ﴿ فَرِحَ ٱلْمُخَلَّفُونَ ﴾ واتە:

بەجێهێڵراوەكان دڵخۆش بوون، وشەی ﴿ ٱلْمُخَلَّفُونَ ﴾ واتە: بەجێهێڵراوەكان، بەڵام كێ بەجێی هێشتوون؟

یانی: (الَّذِينَ خَلَّفَهُم النَّبي ﷺ) ئەوانەی كە پێغەمبەری خوا ﷺ بەجێی هێشتوون، یاخود (الَّذِينَ خَلَّفَهُم جُبْنُهُمْ وَبُخْلُهُم وَنِفَاقُهُم) واتە: ئەوانەی كە ترسنۆكیو چرووكیو دەغەڵییەكەیان بەجێی هێشتوون، واتە: ئەو سیفەتە خراپانەیان بوونە هۆكاری ئەو هەڵوێستە خراپەیان.

هەمیشە هەموو هەڵسوكەوتێك ڕیشەیەكی هەیە لە بیرو قەناعەتی ئینساندا، ئەگەر ئینسان بیرو قەناعەتی خراپی هەبوو، هەڵوێستو ڕەفتاری خراپیشی دەبێ، وە ئەگەر بیرو قەناعەتی باشی بوو، هەڵوێستو ڕەفتاری باشیشی دەبێ،

بۆیەش ئەو وشەیە ﴿ٱلْمُخَلَّفُونَ﴾ بەکارهێنراوە، ئەگەرنا لە ئەسڵدا ئەوانە خۆیان خۆیان بەجێهێشتوە، بەڵام لە جیاتی ئەوەی بفەرمویَ: (فَرِحَ الـمُتَخَلِّفُونَ) واتە: ئەوانەی کە خۆیان بەجێهێشت، دڵخۆش بوون ، فەرموویەتی: (فَرِحَ الـمُخَلَّفُونَ) واتە: ئەوانەی کە بەجێهێڵران، کە وەك پێشتر ئاماژەمان پێکرد، بەجێهێڵەر (مُخَلِّفْ) دوو ئەگەری هەن :

١- ئەگەر مەبەست پێی پێغەمبەری خوا ﷺو مسوڵمانان بێ، واتە: ئەوانەی کە پێغەمبەری خواو مسوڵمانانی ڕاستەقینە بەجێیان هێشتون، یانی: ئیهمالیان کردوونو، پشتگوێیان خستوون.

٢- ئەگەر مەبەست پێی سیفەتە خراپەکانی خۆشیان بێ، واتە: ئەوانەی کە سیفەتە خراپەکانیان: ترسنۆکیی و چرووکیی و نیفاق، وا لە دڵو دەروونیاندا جێگیر بوو بوو، ئیرادەی ئازادی لێ زەوت کردبوون، بێئەوەی کە خۆیان بیانەوێ، ئەو سیفەتە خراپانە وایان لێکردن، کە بەجێبمێنن.

<u>هەڵوەستەی دووەم</u> : وشەی: ﴿بِمَقْعَدِهِمْ﴾، وشەی (مَقْعَد: مَصْدَرٌ مِيمِيٌّ، أَي قعودهم) واتە: دڵخۆش بوون بە دانیشتنەکەیان، یاخود (مَقْعَد: اسْم مَكانٍ) ناوی شوێنە، واتە دڵخۆش بوون بە شوێنی دانیشتنەکەیان، کە مەدینەیە، یان ماڵەکانی خۆیانن.

<u>هەڵوەستەی سێیەم</u> : کە دەفەرموێ: ﴿خِلَٰفَ رَسُولِ ٱللَّهِ﴾ ئەویش دوو واتای هەن:

١- (خِلَافَ) واتە: (خَلْفَ رَسول الله) واتە: لە پشت پێغەمبەری خواوە ﷺ، لە دوای پێغەمبەری خواوە ﷺ کە دانیشتنو بەجێمان.

٢- یان بە مانای (مُخَالَفة لِرَسولِ اللهِ) واتە: وەك سەرپێچیی کردنیان بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ، وە بۆیەش ئەو وشەیە بەکارهاتوە، کە خوای قسەلەجێ

دەیتوانی بفەرمویٚ: (خَلْفَ رَسول الله) بەڵام بۆیە فەرموویەتی: (خِلَٰفَ رَسُولِ ٱللَّهِ) تاکو وێڕای مانای دوای پێغەمبەری خوا ﷺ، ئەوەش بگەیەنێ، کە ئەوانە سەرپێچییان لە فەرمانی پێغەمبەری خوا ﷺ کرد، کە بەجێمان.

هەڵوەستەی چوارەم : ئنجا کە دەفەرمویٚ: ﴿وَكَرِهُوٓاْ أَن يُجَٰهِدُواْ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، مەبەستەکەی ئاوایە: (وَكرهُوا أنْ يُقَاتِلُوا) واتە: حەزیان نەکرد کە بجەنگن، بەڵام بۆچی خوای زاناو شارەزا ئاوا تەفصیلی داوەتیٚو ڕوونی کردۆتەوە؟ ﴿وَكَرِهُوٓاْ أَن يُجَٰهِدُواْ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، وەك زانایان دەڵێن: ئەوە بۆ بێزراندنو ناشیرین کردنیانە (للتَّشْنِيع عَلَيْهِم)، چونکە ئەگەر فەرمووبای: حەزیان نەکرد بجەنگن، ئەوە زۆر عەیبو عارو کەمو کورییەکەیان وەدەرنەدەکەوت، بەڵام ئێستا کە دەفەرمویٚ: حەزیان نەکرد بە سامانو گیانیان لە پێناوی خوادا تێبکۆشن، ئنجا کەسێك خۆی بە مسوڵمان بزانیٚو حەزیش نەکات سامانەکەیو گیانەکەی لەڕێی خوادا بەخت بکات، تاکو خوا لێی ڕازی بێت، وە بەندایەتیی خۆی بۆ خوا ئیسپات بکات، ئەوە شتێکی زۆر ناشیرینو ناقۆڵاو دزێوی کردوە.

هەڵوەستەی پێنجەم : کە دەفەرمویٚ ﴿وَقَالُواْ لَا تَنفِرُواْ فِي ٱلْحَرِّ﴾. یانی : ئەوانە سەرباری ئەوەی کە خۆیان نەچوون، وە دڵخۆشیش بوون بە دانیشتنەکەیان، ویستیان خەڵکیش سارد بکەنەوە، ﴿وَقَالُواْ لَا تَنفِرُواْ فِي ٱلْحَرِّ﴾، واتە: وە گوتیان: بەو گەرمایە مەچنە جەنگ.

وشەی (لَا تَنفِرُواْ) دەڵێ: (نَفَرَ: أي ذَهَبَ لِلْقِتَال)، (نَفَر) واتە: ڕۆیشت بۆ جەنگ، ئەگەرنا وشەی (نَفْر) لە بنەڕەتدا ئەوەیە کە ئینسان لە شوێنێك دوور بکەوێتەوەو، بچێت بۆ شوێنێکی دی، جا بەهۆی تەماعێکەوە، بەهۆی ترسێکەوە، بەهۆی قەناعەتێکەوە، کە بۆی دروست دەبێ، لە شوێنێك کۆچ

بکاتو، بگوازێتەوە بۆ شوێنێکی دی، بەلاّم وشەی: (نَفَر) یان (تَنْفِروا) یان (إنْفِرُوا) وەك زاراوەیەکی باوو عورفیی، بۆ جەنگ کردن لە پێناوی خواداو، دەرچوون لە پێناوی خوادا بەکاردێ.

کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿وَقَالُواْ لَا تَنفِرُواْ فِي ٱلۡحَرِّ ﴾، وە گوتیان: بە گەرمایە مەچوون بۆ جەنگ، دەرمەچن بۆ جەنگو جیهاد، ویستیان خەڵکیش سارد بکەنەوە.

وشەی (نَفیر)یش (النَّفِیرُ: الجَیْشُ الغَازِي) بریتیە لە سوپایەکی جەنگاوەر، بۆیە پەندێکی عەرەبی هەیە دەڵێ:

(لا هو فِي العِیرِ وَلاَ فِي النَّفِیر)

(عیر) واتە: کاروان، (نفیر)یش واتە: سوپا.

کاتی خۆی لە جەنگی بەدردا، هەم سوپای قورەیشییەکان هەبوو، بە سەرکردایەتیی (أبو جهل)، وە هەم کاروانێکی بازرگانیی لە شام دەگەڕایەوە بە سەرپەرشتیی: ئەبو سوفیان بۆ مەککە، ئنجا کە پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی چوون ڕێ بەو کاروانە بگرن، ئەوە (عیر) بوو، (نفیر)یش ئەو سوپا هەزار کەسییە بوو، کە لە مەککەوە بە فەرماندەیی ئەبو جەهلەوە هات بۆ بەرەنگاربوونەوەی مسوڵمانان، بۆ دەربازکردنی کاروانەکەیان، ئنجا عەرەب ئەگەر بیانەوێ بڵێن: فلاّنکەس نە لەوێیەو نە لەوێیە، واتە: هیچ کارە نیەو، هیچی لەباراندا نیە، دەڵێن: (لا هو فِي العِیرِ وَلاَ فِي النَّفِیر) نە لە کاروانێیەو نە لە سوپایە، واتە: هیچ شتێکی لە دەست نایە، کەواتە: (نفیر) بە مانای سوپایەکی جەنگاوەر دێ، وە (نَفْر)یش واتە: ڕۆیشتن بۆ جەنگ.

هەڵوەستەی شەشەم : خوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿قُلۡ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرّٗاۚ لَّوۡ كَانُواْ يَفۡقَهُونَ ﴾، واتە: پێیان بڵێ: ئاگری دۆزەخ گەرماییەکەی توندترو، بەهێزترە، ئەگەر تێگەیشتنی وردیان هەبێ.

چونکە (فقە) تایبەتترە لە (عِلْم)، (عِلْم) ئەوەیە تۆ ئەو شتە بزانی، (العِلْمُ: هُوَ إِدْرَاكُ شَيءٍ عَلَى مَا هُوَ عَلَيْهِ) واتە: بریتییە لەوەی کە تۆ شتێك بزانی، وەك خۆی چۆنە، خۆی لە واقیعدا چۆنە، بیزانی، بەڵام (فقە)[1] بریتییە لەوەی کە تۆ شتێك بزانی، کە نەزانراوە، بەهۆی شتێکی زانراوەوە، کە ئەوەش زانیارییەکی تایبەتە، خوا دەفەرموێ: ئەگەر ئەوانە تێگەیشتنێکی وردو زانیارییەکی تایبەتیان هەبووایە، دەبوو زانیبایان: کە ئاگری دۆزەخ گەرمترە لە گەرمای هاوین، کە دیارە جەنگی تەبووك لە کەشی هاویندا بووە، لە ساڵی نۆیەمی کۆچیی دا.

ئنجا پێغەمبەری خوا ﷺ دەربارەی ئەوە کە ئاگری دۆزەخ چەند گەرمترە، نەك هەر لە گەرمای هاوین، بەڵکو لە ئاگری دنیاش، دەفەرموێ: ﴿نَارُ بَنِي آدَمَ الَّتِي تُوقِدُونَ، جُزْءٌ مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنْ كَانَتْ لَكَافِيَةً، قَالَ: فَإِنَّهَا فُضِّلَتْ عَلَيْهَا بِتِسْعَةٍ وَسِتِّينَ جُزْءًا﴾، {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (١٠٠٣٣)، تعليق شعيب الأرنؤوط: إِسْنَادُهُ صَحِيح عَلَى شَرْطِ مُسْلِم}.

واتە: ئاگری ئادەم زادەکان (وەچەی ئادەم)، کە دایدەگیرسێنن، {شتی پێ دەسووتێنن، یان شتی لەسەر ئامادە دەکەن}، بەشێکە لە حەفتا بەشی ئاگری دۆزەخ، گوتیان: {واتە: هاوەڵەکان کە لەو کۆڕەدا دانیشتبوون} ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! ئەگەر بە قەدەر ئاگری دنیاش گەرم بووایە، ئاگری دۆزەخ بەس بوو، {بۆ سزادانی ئەوانەی کە سزا دەدرێن} فەرمووی: ئاگری دۆزەخ بە شەستو نۆ جار بەهێزترە لە ئاگری دنیا. واتە: حەفتا هێندەی ئاگری دنیا گەرمە، کە دەشگونجێت ئەو حەفتایە وەك جاری دیکەش باسمان کردوە، مەبەست پێی زۆریی بێ، مەبەست ئەوەبێ کە زۆر زۆر گەرمە، ئەگەرنا مەرج نیە تەنیا حەفتا بێ، وە مەرج نیە بگاتە حەفتا، وەك ئێستا بە پێی زانیاریی گەردووناسیی‌و زانیاریی فیزیا، دەرکەوتوە، کە هەندێك لە ئەستێرەکان نەك بە حەفتا جار، بەڵکو بە ملیۆنان جار، ئەو گەرمییەی کە لە نێویاندایە، زیاترە لە ئاگری دنیا.

---

١) هەندێك لە زانایانیش گوتوویانە: (الفقه: هو معرفة مُرادِ المتكلِّم) یانی: (الفقه) بریتییە لە زانینی مەبەستی قسەبێژ، کە من ئەم ڕایەم زۆر بەدڵە.

کەواتە: ئەو موونافیق و دەغەڵ و دڵ نەخۆشانەی کە بەجێمان لە جەنگی تەبووك، سێ خەسڵەتی خراپیان پێکەوە کۆکردبوونەوە:

یەکەمیان: دڵ خۆش بوون و شادمان بوون بەوەی کە لەو جەنگەدا لە پێغەمبەری خوا ﷺ بەجێماون، ئەوەشە سیفەتێکی خراپیان بوو، کە لەجیاتی ئەوەی دڵ ناڕەحەت بن، کە بەجێماون لە جێبەجێ کردنی ئەو ئەرکە شەرعییە، وە بە تایبەت لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ، کە زۆر جەختی کردبۆوە لەسەر ئەوەی، هەموویان خۆیان ئامادە بکەن، ئەوان دڵ خۆشبوون!.

دووەمیان: پێشیان ناخۆش بوو، کە بە ماڵ و گیان لە ڕێی خوادا فیداکاریی بکەن و تێبکۆشن.

سێیەمیان: وە خەڵکیشیان سارد دەکردەوەو دەشیان ترساندن، وە دەیانگوت: بەو گەرمایە مەچن بۆ جەنگ و جیهاد.

هەڵوەستەی حەوتەم : ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَّوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ﴾، بڵێ ئاگری دۆزەخ گەرماییەکەی توندترو بەهێزترە، ئەگەر تێگەیشتنی وردیان هەبووایە، یاخود: ئەگەر لە مەبەستی فەرمایشتی خوا حاڵی بوونایە، ئەمە دەرخستنی نەزانیی و نەفامیی ئەوانە، واتە ئەوانە ئەهلی فیقهو تێگەیشتن نین، بۆیە خەڵك بەو بیانووانە سارد دەکەنەوە، کە: کەشی هاوین گەرمەو، بەو گەرمایە مەچن بۆ جەنگ! نازانن: کە کەسێك بێ فەرمانیی خوا بکات، دۆزەخ چاوەڕێی دەکات و، ئاگری دۆزەخیش زۆر گەرمترە لە گەرمای هاوین و، بەڵکو لە ئاگری دنیاش، وەك لە فەرمایشتەکەی پێغەمبەری خوادا ﷺ هاتوە.

مەسەلەی دووەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿ فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾ ﴾.

واتە: با کەمێك پێبکەنن، وە زۆر بگریەن، لە سزای ئەوەدا کە دەیانکرد.

دەربارەی مانای ئەم ئایەتە موبارەکە، ئەمە گێڕراوەتەوە: ﴿عَنْ أَبِي رزِينٍ: قَالَ يَقُولُ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: الدُّنِيَا قَلِيلٌ، فَلْيَضْحَكُوا فِيهَا مَا شَاءُوا، فَإِذَا صَارُوا إِلَى الآخِرَةِ، بَكَوا بُكَاءً لا يَنقَطِعُ، فَذَلِكَ الكَثِيرُ﴾ {جامع البيان للطبري، برقم: (١٦٩٦٦)}.

وە هەر هەمان قسە لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسیش خوا لێیان ڕازی بێ، گێڕراوەتەوە، {ئەویش بە شێوەیەکی دیکەو بە ژمارە: (١٦٨٧٤)(طبري) هێناویەتی}، واتە: ئەبو ڕەزین دەڵێ: خوای پاكو بەرز کە دەفەرموێ: با کەمێك پێبکەنن و زۆر بگرین، دەڵێ خوای پایە بەرزو بەرز دەفەرموێ: دنیا کەمە، با کەمێك تێیدا پێبکەنن، ئەوەندەی ئارەزوویانە، با پێبکەنن لە ژیانی دنیادا، ئنجا هەر کاتێ چوون بەرەو ڕۆژی دوایی، لەوێ بەشێوەك دەگرین، کە گریانەکەیان هەر نابڕێتەوە، ئەوەش گریانی زۆرە.

پێغەمبەری خوا ﷺ لە فەرموودەیەکدا دەفەرموێ: ﴿لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (١٢٦٨١)، وَالبُخَارِيُّ، برقم: (٦٨٦٤)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (٢٣٥٩)، وَالنَّسَائِيُّ فِي الكُبْرَى، برقم: (١١١٥٤)، وَابْنُ مَاجَهْ، برقم: (٤١٩١)}.

واتە: ئەگەر ئەوەی کە من دەیزانم، ئێوە زانیباتان، کەم پێدەکەنین و زۆر دەگریان.

یانی: زۆر دەگریان لە شەرمی خوا، لە هەیبەتی خوا، لە ترسی خوا، لە ترسی لێپرسینەوەی دادگەرانەی خوای بەرزی مەزن، نەك لە ترسی ئەوەی کە خوا زوڵمتان لێ بکات !.

لێرەدا (جمال الدين القاسمي) لە تەفسیرەکەی خۆی (محاسن التأويل)دا چەند مەسەلەیەکی ڕەوانبێژیی هێناون بە ناوی (لطائف) لە کاتی تەفسیرکردنی ئەم ئایەتەدا[1]:

١) (سِرُّ إِخْرَاجِ حالِهِم الدنيوي والأخروي على صِيغَةِ الأَمر، هو تحتُّمُ وقوع المخبَر بهِ، فَإِنَّ أَمْرَ الآمر المُطَاع، مِمَّا لا يكاد يَتَخَلَّف عَنْهُ المأمُور بهِ).

١) ج ٨، ص ٢٨١.

واتە: نهێنیی ئەوە کە خوا ﷻ حاڵی دنیایی و حاڵی دوارۆژییانی بە شێوەی فەرمان هێناوە، (فَلْيَضْحَكُوا۟ قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا۟ كَثِيرًا) با کەم پێبکەنن، وە زۆر بگریەن، ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە ئەوەی هەواڵی پێدراوە، هەر دێتە دی، {واتە: ئەو کەم پێکەنینەی دنیایان ئەوە دیارە، زۆر گریانەکەشیان لە دوارۆژدا هەر دێتە دی، چونکە کە خوای بەرز فەرمانێك بە شتێك دەکات، کە دیارە لێرەدا مەبەست ئەمری تەکوینییە، ئەمری تەکوینیی خوای بالآدەستیش، هەرگیز دوا ناکەوێ}، کەسێك کە گوێڕایەڵیی بۆ بکرێ، کاتێك فەرمان دەکات، فەرمانەکەی، مەگەر چۆن، ئەگەرنا، ئەوەی کە فەرمانی پێ کراوە، هەر دێتە دی و دواناکەوێ، {هەڵبەتە هەر فەرمانبەریی بۆکراوێکی دەستڕۆیشتوو، هەر کەسێك بێ، هەر وایە، بەلام ئەگەر خوا ﷻ بێ، ئەوە بەتەئکید هەر دواناکەوێ و، هەر شتێ خوا ﷻ بیفەرموێ، وەك فەرمانی تەکوینیی خۆی، جێبەجێ دەبێ}.

٢) کە دەفەرموێ : (جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ) (الجَمْعُ بَيْنَ صِيْغَتَي الـمَاضِي والـمُسْتَقْبَل فِي قولـه: (جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ) دِلَالَةَ عَلَى الإِسْتمرَار التَجَدّدي مَا دَامـوا فِي الدُّنيا).

با کەم پێبکەنن، وە زۆر بگریەن، واتە: لە دوارۆژدا زۆر بگریەن لە سزای ئەوەدا، کە وەدەستیان دەهێنا، کە هەم صیغەی ماضی بەکارهێناوە (بِمَا كَانُوا۟) وە هەم صیغەی مضارعیشی بەکارهێناوە (يَكْسِبُونَ) تاکو ئەوە بگەیەنێ کە ئەو حاڵەتەیان لە دنیادا بەردەوام دەبێ، وە تازە دەبێتەوە، تاکو لە ژیانی دنیادا بن، {واتە: تاکو لە ژیانی دنیادا بن، ئەوەی کە ئەنجامی دەدەن لە کردەوەی خراپ، دەبێتە هۆی گریانی زۆری ڕۆژی دواییان لە دۆزەخدا، مادام لێی پەشێمان نەبنەوەو دەست لە خراپەکەیان هەڵنەگرن و نەگەڕێنەوە بۆ لای خوا}.

٣) کە دەفەرموێ: (جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ) دەڵێ: {(جَزَاء) مَفْعُولٌ لَهُ الثَانِي، أَي: لِيَبْكُوا جَزَاءً، أَو مَصْدَر حُذِفَ نَاصِبُهُ، أَي يُجْزَونَ بِمَا ذكر مِنَ البكاءِ الكَثِير، جَزَاءً}.

وشەی (جزاء) لە زمانی عەرەبییدا کە (منصوب)ە، بە چی (منصوب) بووە؟ دوو ئەگەری هەن:

١/ یان (مفعول لە)ی دووەمە.

٢/ یاخود چاوگ (مصدر)ەو، ئەوەی (منصوب)ی کردوە قرتێنراوە.

واتە: سزایان دەدرێتەوە بەوەی کە باسکرا لە گریانی زۆر، بەو سزادانەوە[1].

هەڵبەتە کەمتر وایە ئاماژە بە لایەنی ڕەوانبێژیی عەرەبیی بکەین، چونکە تەفسیرەکە بە زمانی کوردییە، وە خوشکانو برایانی کورد زمانیش کەمتر وایە پێویستییان بەو وردەکارییانەی ڕەوانبێژیی زمانی عەرەبیی هەبێ، ئەگەرنا زۆر مانای پەنهانو شێرراوەو، زۆر حیکمەتو شتی قووڵ قووڵ، لە ڕەوانبێژیی عەرەبیدا هەن، کە قورئانی مەزن گرتوونیە خۆی، بەڵام ئێمە بە ئەندازەی ئەوەی یارمەتیمان بدات بۆ ڕوونکردنەوەی ماناو مەبەستەکە، ئاماژەی پێ دەکەین، ئەوی دیکە کە زیاتر پەیوەندیی بە خەڵکی شارەزاو پسپۆڕەوە هەیە لەو بوارەدا، ئێمە لێی دەگەڕێینو، لە تەفسیرە عەرەبیەکاندا بەدەست دەکەوێ.

مەسەلەی سێیەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿ فَإِن رَّجَعَكَ ٱللَّهُ إِلَىٰ طَآئِفَةٍ مِّنۡهُمۡ فَٱسۡتَـٔۡذَنُوكَ لِلۡخُرُوجِ فَقُل لَّن تَخۡرُجُواْ مَعِيَ أَبَدًا وَلَن تُقَٰتِلُواْ مَعِيَ عَدُوًّاۖ إِنَّكُمۡ رَضِيتُم بِٱلۡقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٖ فَٱقۡعُدُواْ مَعَ ٱلۡخَٰلِفِينَ ﴿٨٣﴾ ﴾.

واتە: ئەگەر خوا ﷻ تۆی گێڕایەوە بۆ لای ئەوان، وە جارێکی دیکە داوای مۆڵەتیان لێکردی، کە لەگەڵت بێنەدەر بۆ جەنگو جیهاد، پێیان بڵێ: هەرگیز لەگەڵ من جارێکی دیکە نایەن بۆ جەنگو جیهاد، وە هەرگیز جەنگی هیچ دوژمنێك لەگەڵ مندا ناکەن، چونکە ئێوە یەکەم جار ڕازی بوون کە دابنیشن، ئێستاش لەگەڵ دانیشتووواندا

---

١) لە حاڵەتی یەکەم دا: (یبکوا)، (مفعول)ی یەکەمی (و)ی (جمع)ی سەر (یبکوا) یە، وە (مفعول)ی دووەمی (جزاءا)ە.

دابنیشن، {ئێوە شایستەیی ئەوەتان نیە لەگەڵ جەنگاوەراندا بێن بۆ جەنگ، بەڵكو لەگەڵ دانیشتوواندا: پەككەوتەو نەخۆش و منداڵ و ئافرەت و ئەوانەدا، دابنیشن}.

لەبەردەم ئەم ئایەتەشدا پێنج هەڵوەستە دەکەین:

<u>هەڵوەستەی یەكەم</u> : پێویستە ئەوە بزانرێ كە (رَجَعَ) هەم بە (لازم) بەكاردەهێنرێ، واتە: پێویستی بە بەركار (مفعول به) ناكات، وەك خوای بەرز دەفەرموێ: ﴿ فَرَجَعَ مُوسَىٰٓ إِلَىٰ قَوْمِهِۦ غَضْبَٰنَ أَسِفًا ﴿٨٦﴾ ﴾طه.

واتە: موسى (علیه السلام) گەڕایەوە بۆ لای گەلەكەی بە تووڕەیی و خەفەتباریی یەوە، كاتێك كە لە گفتوگۆكردن لە خزمەت خوادا گەڕایەوەو لەوحەكانی تەوراتی پێبوون، كە تەوراتیان تێدا نووسرابۆوە، تەماشای كرد خەڵكەكە دەستیان كردوە بە گۆلك پەرستیی، وەك خوای پەنهانزان هەواڵی پێدابوو.

هەروەها كە خوای پەروەردگار دەربارەی برایەكانی یوسوف، كە دەگەڕێنەوە بۆ لای یەعقووبی باوكیان، دەفەرموێ: ﴿ فَلَمَّا رَجَعُوٓاْ إِلَىٰٓ أَبِيهِمْ ﴿٦٣﴾ ﴾یوسف، واتە: كاتێك گەڕانەوە بۆ لای باوكیان.

وشەی (رَجَعَ) لەم دوو شوێنەدا حاڵەتی (لازم)ی وەرگرتووە، كە پێویستی بە (مفعول به) نەكردوە، وە لەو حاڵەتەدا: وشەی (رَجَعَ) چاوگەكەی بریتیە لە (رُجُوع) (رَجَعَ، يَرْجِعُ، رُجُوعاً)، (گەڕایەوە، دەگەڕێتەوە، گەڕانەوە).

بەڵام وشەی (رَجَعَ) بە (مُتَعَدِّي)ش بەكاردەهێندرێ، واتە: پێویستی بە بەركار (مفعول به) بێ، وەك ئەو ئایەتەی كە تەفسیری دەكەین: ﴿ فَإِن رَّجَعَكَ ٱللَّهُ إِلَىٰ طَآئِفَةٍ ﴾، واتە: ئەگەر خوا تۆی گێڕایەوە، لێرەدا وشەی (رَجَعَ) بە مانای: (أَرْجَعَكَ، أَعَادَكَ) دێ، یانی: خوا تۆی گێڕایەوە.

هەروەها خوا كە بە مووسا (علیه السلام) دەفەرموێ: ﴿ فَرَجَعْنَٰكَ إِلَىٰٓ أُمِّكَ كَىْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ ﴿٤٠﴾ ﴾، واتە: تۆمان گێڕایەوە بۆ لای دایكت، بۆ ئەوەی دڵی ئارام بێ و دڵتەنگ نەبێ.

لێرەش دا وشەی: (رَجَعَ) (رَجَعَ، يَرْجِعُ، رَجْعَاً) کە لێرەدا لە واتای: (أَرْجَعَ، يُرجِعُ، إِرْجَاعَاً) دایە، ئەوەندە هەیە بە (ثلاثي)دا هاتوە: (رَجَعَ، يَرْجِعُ، رَجْعَاً)، واتە: گێڕایەوە، دەیگێڕێتەوە، گێڕانەوە.

هەڵوەستەی دووەم : کە دەفەرموێ: ﴿فَٱسْتَـْٔذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ﴾، یانی: ئەگەر مۆڵەتی دەرچوونیان لێوەرگرتی.

وشەی (خُرُوج) واتە: هاتنەدەر، بەڵام بەپێی سیاق دەزانین، وە بە زۆریی لە بەکارهێنانی قورئاندا، بە مانای چوونەدەر بۆ جەنگ و، ڕووبەڕووبوونەوەی دوژمن بەکاردەهێنرێ:

﴿فَٱسْتَـْٔذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ﴾، واتە: مۆڵەتیان لە تۆ وەرگرت کە دەربچن، واتە: بێن بۆ جەنگ وجیهاد.

هەڵوەستەی سێیەم : کە دەفەرموێ: ﴿فَقُل لَّن تَخْرُجُوا۟ مَعِىَ أَبَدًا وَلَن تُقَـٰتِلُوا۟ مَعِىَ عَدُوًّا﴾، پێیان بڵێ: هەرگیز جارێکی دیکە لەگەڵ من نایەنە دەر (بۆ دەرەوەی مەدینە)، بۆ ئەوەی کە جەنگ لە دژی هیچ دوژمنێك بکەن، یانی: مادام بۆ جەنگی تەبووك نەهاتن، بۆ هەر جەنگێکی دیکە کە ڕوودەدات، ئێوە هەرگیز شایستەیی ئەوەتان نیە کە لەگەڵمدا بێن، نەك هەر بۆ دەرەوەی مەدینە نایەن بۆ جەنگ، بەڵکو بۆ هیچ جەنگێك بەشداریی ناکەن لەگەڵ مندا، واتە: بە موتڵەقیی نابێ بەشداریی هیچ جەنگێك بکەن، لە نێوەوەو دەرەوەی مەدینەش، ئەمە ئاوا تەفسیر کراوە: (أي: لَنْ يَكُونَ لَكُمْ شَرَفُ الصُّحْبَةِ مَعِيَ إِلَى الجِهَادِ خَارِجَ المَدِينَةِ، وَلَنْ تقاتلوا مَعِي عَدواً بأي حالٍ مِنَ الأَحْوَال لا خَارِجَ المَدِينَةِ وَلاَ دَاخِلَهَا).

واتە: ئێوە نابێ شەڕەفی هاوەڵێتیی منتان پێ ببڕێ، بۆ جەنگ و جیهاد، جا چ لە نێوەوەی مەدینەدا بێ، یان لە دەرەوەی مەدینە، وە لە هیچ حاڵێکدا نابێ بەرەنگاری هیچ دوژمنێك بکەن لەگەڵ ئێمەدا.

کە ئەوەش سزادانێك بووە.

هەڵوەستەی چوارەم : دەفەرموێ: ﴿إِنَّكُمْ رَضِيتُم بِٱلْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾، واتە: ئێوە یەکەمجار ڕازیبوون بە دانیشتن.

واتە: ئەو یەکەم جارەی کە زۆر گرنگ بوو، کە ڕۆیشتن بوو بۆ جەنگی تەبووك بۆ بەرەنگاربوونەوەی ڕۆمەکان، ئەو جارە ئیسلام زۆر پێویستی پێتان بوو، وە پێغەمبەر صەڵاتو سەلامی خوای لەسەر، زۆر جەختی لێتان کردەوە!

ئنجا مادام ئەو جارە نەهاتن، لە سزای ئەوەدا، جەنگی دیکە کە بێنە پێشێ، کە واپێدەچێ: سەرکەوتن زیاتر تێیاندا چاوەڕوانکراو بێ، وە دەستکەوتی زیاتر تێیاندا چاوەڕوانکراو بێ، نابێ بێن، بۆیە خوای دادگەر بەوە سزای دان.

ئینسانی ئیماندار نابێ بەدوای شتی سووكو ئاسان دا بگەڕێ، نابێ تەنیا چاوی لە دەستکەوت بێ، یاخود بەس ئەو شتانەی کە خۆی پێی خۆشن بیانکات، بەڵکو ئینسانی ئیماندار دەبێ بیستنو فەرمانبەریی هەبێ بۆ فەرمانەدەی خۆی، لەو حاڵانەدا کە پێی خۆشن، وە لەو حاڵانەش دا کە پێی ناخۆشن، وەك پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ﴿عَلَى الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ فِيمَا أَحَبَّ وَكَرِهَ، مَا لَمْ يُؤْمَرْ بِمَعْصِيَةٍ؛ فَإِذَا أُمِرَ بِمَعْصِيَةٍ فَلَا سَمْعَ وَلَا طَاعَةَ﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (٦٢٧٨)، وَالبُخَارِيُّ، برقم: (٦٧٢٥)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (١٨٣٩)، وَأَبُو دَاوُدَ، برقم: (٢٦٢٦)، وَالتِّرمِذِيُّ، برقم: (١٧٠٧)، وَالنَّسائِيُّ، برقم: (٤٢٠٦)، وَابْنُ مَاجَهْ، برقم: (٢٨٦٤)}.

واتە: ئینسانی بڕوادار لەسەری پێویستە گوێ بگرێو فەرمانبەرییش بکات، لە حاڵێك دا کە پێی خۆشەو، لەو حاڵەش دا کە پێی ناخۆشە، مادام فەرمانی پێ نەکرێ بە سەرپێچیی، وە ئەگەر فەرمانی پێکرا بە سەرپێچیی، نە گوێ گرتن هەیە، نە فەرمانبەریی.

دیارە لە ناشەرعییدا بە قسەی کەس ناکرێ، بەڵام مادام ناشەرعیی نەبێ، با پێشت ناخۆش بێ، دەبێ فەرمانەکە جێبەجێ بکەی، چونکە ئەگەر تەنیا ئەو شتانە جێبەجێ بکەی، کە بۆخۆت پێت خۆشن، ئەوە هەر بە قسەی خۆتت کردوە!

بۆیە خوای کارزان دەفەرموێ: ﴿إِنَّكُمْ رَضِيتُم بِٱلْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾، بۆیە بەوە سزا دەدرێن، کە بێ بەش بکرێن لە بەشداریی کردن لە جەنگو جیهاد، چ لە نێو مەدینە، چ لە دەرەوەی مەدینە، چونکە ئێوە یەکەم جار ڕازی بوون دابنیشن، ﴿فَٱقْعُدُوا۟ مَعَ ٱلْخَٰلِفِينَ﴾، ئێستاش لەگەڵ بەجێماواندا، لەگەڵ دواکەوتوواندا، دابنیشن.

دەربارەی وشەی (مرة)، دەڵێ: (مَرَّة: اسْتُعْمِلَتْ ظَرْفاً مِنَ الـمَرِّ وَالـمُرورِ، وَأَصْلُها الفِعْلة).

وشەی (مَرّة) لە (مَرّ)و (مرُور) وەرگیراوە (مَرَّ، يَمُرُّ، مُروراً وَ مَرَّةً) کە مەبەست پێی یەك جارە، واتە: یەك جار کە شتێك ئەنجام دەدرێ.

<u>هەڵوەستەی پێنجەم</u> : کە دەفەرموێ: ﴿فَٱقْعُدُوا۟ مَعَ ٱلْخَٰلِفِينَ﴾، ئەمە دوو واتای هەن :

١/ (مَعَ الَّذِينَ تَخَلَّفُوا عَنِ النَّفِيرِ)، دابنیشن لەگەڵ ئەوانەی کە بەجێمان لە جەنگو جیهاد.

٢/ (مَعَ الخَالِفِين: أَي مَعَ الأَشْرَارِ وَالفَاسِدِين) لەگەڵ خراپەکارانو حاڵ تێکچووان دا.

چونکە وشەی (خَلْفَ) وەك چۆن بە مانای بەجێمان دێ، (خَلَفَ، يَخْلُفُ).

دیسان (خَلَف) بە مانای تێکچوونیش دێ، تێکچوونی حاڵی ئاسایی شتێك، بۆیە بە بۆنی زاری ڕۆژووەوان گوتراوە: (خُلُوف)، وەك پێغەمبەری خوا ﷺ لە فەرمایشتێکدا فەرموویەتی: ﴿لَخُلُوفُ فَمِ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللهِ مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ﴾ {أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ، بِرقم: (١٧٩٥)، وَمُسْلِمٌ، بِرقم: (١١٥١)، وَالنَّسائِيُّ، برقم: (٢٢١٧)، وَابْنُ حِبَّانَ (٣٤٢٣)}.

واتە: بۆنی گۆڕاوی زاری ڕۆژووەوان لەلای خوا، خۆشترە لە بۆنی میسك.

کەواتە: (خَالِف) کەسێکە حاڵی تێکچووبێ، حاڵی ئیمانی تێکچووبێ، حاڵی مەعنەویی تێکچووبێ، واتە: لەگەڵ تێکچووان و خراپەکاراندا دابنیشن.

مەسەلەی چوارەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰٓ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِۦٓ إِنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ فَٰسِقُونَ ﴿٨٤﴾ ﴾.

واتە: لەمەودوا هەرگیز نوێژ لەسەر هیچ کامێکیان نەکەی، کە دەمرێ، وە لەسەر گۆڕەکەشی مەوەستە، لە سۆنگەی ئەوەوە کە ئەوانە بە خواو پێغەمبەرەکەی بێبڕوا بوون، وە بە لادەرییش مردن.

کەواتە شایستەی ئەوە نین نوێژیان لەسەر بکەی، یاخود بەشداریی بە خاك سپاردنیان بکەی.

(محمد رشید رضا) لە تەفسیرەکەی خۆی (تفسیر القرآن الحکیم)دا ئاوا تەفسیری ئەم ئایەتەی کردوە، دەڵێ: (أي: لاَ تُصَلّ أَيُّها الرّسول بَعْدَ الآن عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ مِنْ هَؤلاءِ المُنافِقِينَ، الَّذِين عَرَّفْنَاكَ شَأْنَهُمْ: صَلاَةَ الجَنَازَةِ أَبَداً مَا حَيِيتَ، وَلاَ تَقِفْ عَلَى قَبْرِهِ عِنْدَ الدَّفْنِ لِلْدُّعَاءِ لَهُ بِالتَّثْبِيتِ، كَمَا تَقُومُ عَلَى قُبُور المُؤْمِنِين عِنْدَ دَفْنِهِم، وَيَلْزَم هَذَا النَّهِيُ عَدَم تَشِييع جَنَائِزهِم)[1].

واتە: ئەی پێغەمبەر! ﷺ لەمەودا لەسەر هیچ کام لەو مونافیقانەی کە حاڵو باڵی ئەوانمان بە تۆ ناساند، نوێژی جەنازە مەکە، هەتا لە ژیانداى، وە لەسەر گۆڕەکەشی ڕامەوەستە لە کاتی بە خاك سپاردنیدا، تاکو دوعای بۆ بکەی، خوا زمانی بۆ ڕاست بکات، وەك چۆن لەسەر گۆڕی بڕواداران لە کاتی بە خاك سپاردنیاندا، ڕادەوەستیو دوعایان بۆ دەکەی، لەسەر گۆڕی ئەو مونافیقو دەغەڵانە مەوەستە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە بەشداریی بە خاك سپاردنیان نەکات.

لەوبارەوە کە سوننەتە دوای ناشتنی مرۆڤی مسوڵمان مسوڵمانان، لەسەر گۆڕەکەی بوەستن و دوعای بۆ بکەن، ئەم فەرموودەیە هەیە: ﴿عَنْ عُثْمَانَ بن عَفَّانَ رَضِيَ

---

١) ج ١٠، ص (٥٠٨، ٥٠٩).

اللّٰهُ عَنْـهُ، قَـالَ: كَـانَ النبـيُّ ﷺ إذَا فُـرِغَ مِـن دَفْـنِ المَيِّـتِ وَقَـفَ عَلَيْـهِ، وَقَـالَ: اسْتَغْفِرُوا لأَخِيكُمْ وَسَلُوا لَهُ التَّثْبِيتَ، فَإِنَّهُ الآنَ يُسـأَلُ﴾، {أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُدَ، بـرقم: (٣٢٢١)، وَالبَيْهَقِيّ فِي الكُبْرَى، برقم: (٦٨٥٦) وَصَحَّحَهُ الأَلْبَانِي}.

واتە: عوسمانی کوڕی عەففان خوا لـێی ڕازی بێ (سێیەم جێنشینی پێغەمبەر ﷺ بوو)، دەڵـێ: پێغـەمبـەری خـوا کـاتێـك کـە بە خـاك سپـاردنی مـردوو تـەواو دەبـوو، لەسـەر گـۆڕەکـە دەوەسـتاو دەیفەرموو: داوای لـێبوردن بۆ برایەکەتان بکـەن {ئـەگـەر پیاو بووایە، دیارە ئەگەر ئافرەت بووایە دەیگوت (لأُخْتِكُمْ)} وە داوای بۆ بکـەن کـە دامـەزراو بێ، (وەڵامەکان باش بداتەوە)، چونکە ئێستا پرسـیاری لـێ دەکرێ.

دیارە هەر کەسێك کە دەمرێو گیان دەسپێرێ، یەکسەر لێپرسینەوەیەکی سەرەتایی لەگەڵدا دەکرێت، بۆیە گوتراوە: (مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيامَتُهُ) واتـە: هـەر کەسـێك مرد، قیامەتی وی هاتوە، واتە: قیامەتی بچووکی، قیامەتی گەورەش ئەوەیە کـە دوایـی هـەموویان پێکـەوە هەڵدەسـتنەوەو، لـێیان دەپرسـرێتـەوە.

هـەندێکیش لـە زانـایـان گـوتوویـانە: مەبەست لـەوە کـە دەفـەرموێ ﴿وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِۦٓ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَـٰسِقُونَ ﴿٨٤﴾﴾.

یـانـی: سـەردانی گـۆڕەکـەشـی مەکـە، بـەڵام ئـەوە پێـنـاچـێ ڕاست بێت، چونکـە سـەردانی گـۆڕسـتـان بـە گـشـتیی دەکـرێ.

ئنجا ئـەگـەر گـریمان سـەردانی گۆڕی بابایەکی کـافر دروسـتیش نـەبـێ، ئـەم ئایەتـە نـایگەیـەنـێ، دەبێ لە شـوێنی دیکە بەڵگەی بۆ بهێـنرێتەوە.

ئیشکالێك لە نێوان ئەم ئایەتەو چەند ڕیوایەتێك دا

ئێمە کاتی خۆی لە هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتەدا، بەسەرهاتێکمان لە عومەری کوڕی خەتتابەوە خوا لێی ڕازی بێ هێنا، کە ئەویش عەبدوڵڵای کوڕی لێی گێڕا بۆوە، کە کاتێك کە عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەیی کوڕی سەلوول بە خاك سپێردراوە، پێغەمبەری خوا ﷺ ویستوویەتی نوێژی لەسەر بکات، عومەر خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: منیش هەڵسام بە پرتاو گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا ! ﷺ چۆن نوێژی لەسەر دەکەی؟ کە ئاوای گوتوەو، ئاوای کردوەو، ئاواو ئاوا؟ پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: لاچۆ عومەر! دوایی کە زۆر جەختم لێی کردەوە، فەرمووی: لاچۆ، من سەرپشك کراوم لە نێوان ئەوەدا کە نوێژیان لەسەر بکەم، یان لەسەر نەکەم.

ئنجا ئەو بەسەرهاتە، لەگەڵ ئەم ئایەتانەو سیاقی ئایەتەکان دا تێکدەگیرێ، هەڵبەتە هەر شتێك لەگەڵ فەرمایشتی خوادا تێکبگیرێ، دەبێ ڕەفز بکرێ:

دیارە (ابن الحجر) لە (فتح الباري)دا، هەروەها (محمد رشید رضا) لە تەفسیرەکەی خۆیدا (تفسیر القرآن الحکیم)[1] دا ئەو مەسەلەیەیان باسکردوە، بەڵام ئەوان بە تەفصیلتر هێناویانەو ئێمە بە کورتیی‌و پوختیی باسی دەکەین‌و، پێنج بەڵگان، لەسەر ئەوە کە ناگونجێ، ئەو ڕیوایەتەو هاووێنەکانی ڕاست بن، دەخەینە ڕوو:

١- سیاقی قورئان زۆر بە ڕوون‌و ڕاشکاویی ئەوە دەگەیەنێ، کە سوورەتی تەوبە دوای جەنگی تەبووك، کە لە ساڵی هەشتەمی کۆچییدا بووە، هاتۆتە خوار، وە عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەیی لە ساڵی نۆیەمی کۆچییدا مردوە، واتە: ساڵێك دوای ئەوەی جەنگی تەبووك بووەو، سوورەتی تەوبە هاتۆتە خوارێ، مردوە، کەواتە: ناگونجێ ئەو ئایەتە کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰٓ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ ﴾، بەهۆی نوێژکردنی پێغەمبەرەوە ﷺ لەسەر جەنازەی عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەیی

---

١) ج ١٠، ص (٥١٠، ٥١١).

هاتبێتە خوار، چونکە ئەم سوورەتە ساڵێك پێش ئەوەی عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەیی بمرێت، هاتۆتە خوار.

٢ـ قسەکەی عومەر خوا لێی ڕازی بێ، کە لە ڕیوایەتێکدا هاتوە: {يا رَسولَ اللهِ! تُصَلِّي عَلَيْهِ، وَقَدْ نَهاكَ رَبُّكَ أَنْ تُصلِّي عَلَيْه؟!} (أَخْرَجَهُ البُخَارِيّ، برقم: (٤٣٩٣)).

واتە: ئەی پێغەمبەری خوا! چۆن نوێژی لەسەر دەکەی، لە حاڵێك دا کە پەروەردگارت لێی قەدەغە کردووی، نوێژی لەسەر بکەی؟! (واتە: نوێژ لەسەر مونافیقەکان بکەی)، بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە ئەو ڕێگریی لێکردنەی خوای کاربەجێ، پێش مردنی عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەیی بووە!، کەچی دوایی کە دەڵێ: (فَصَلَّى رَسولُ الله ﷺ فأنـزل الله)، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژی لەسەر کرد، ئنجا خوا ئەوەی ناردە خوارێ: ﴿ وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰٓ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِۦٓ ۖ إِنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ فَٰسِقُونَ ﴿٨٤﴾ ﴾، ئەمە بە ڕوونیی ئەوە دەگەیەنێ کە لەدوای مردنی (عبدالله بن أُبَي) و دوای ئەوەی کە نوێژی لەسەر کردوە، هاتۆتە خوار، ئنجا ئەم دووەش تێکدەگیرێن، لەلایەکەوە دەڵێ: پەروەردگارت ڕێی لێ گرتووی، کە نوێژی لەسەر بکەی، کەواتە: دەبێ سوورەتەکە هاتبێتە خوار، کەچی دواییش دەڵێ: نوێژی لەسەر کردو، دوایی خوا ئەو ئایەتەی ناردە خوار، ئنجا ئەو قسانەش بە ڕوونیی دیارە کە پێچەوانەی یەکدیین.

٣ـ لە دەقەکەدا گوایە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (إِنَّ اللهَ خَيَّرَني)، واتە: خوا منی سەرپشك کردوە، {لە نێوان ئەوەدا کە داوای لێبوردن بۆ مونافیقەکان بکەم، یان بۆیان نەکەم؟ وە نوێژیان لەسەر بکەم، یان لەسەریان نەکەم؟}، ئەوەش لەگەڵ دوایی ئایەتەکەدا تێکدەگیرێ، کە خوا بە ڕوون و ڕاشکاویی دەفەرموێ: ﴿ ٱسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِن تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَهُمْ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿٨٠﴾ ﴾ التوبة.

واتە ئەگەر حەفتا جاریش داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا بکەی، خوا لێیان نابووری، کەواتە: ئایا سەرپشککرانی پێغەمبەر ﷺ لە کوێ دایە؟! ئەوە نیە خوا بە ڕوونیی دەفەرموێ: ئەگەر حەفتا جاریش داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا بکەی، {کە پێشتر باسمان کرد، حەفتا جار، یانی: هەرچەندە زۆریش داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا بکەی} ، خوا هەر لێیان نابووری، کەواتە: کوا سەرپشك کردنەکە، لە کوێدایە؟ بە دڵنیایی هیچ سەرپشك کردنی تێدانیە، بەڵکو قەدەغەکرانی تێدایە.

٤- تێکگیران هەیە لە نێوان ئەو گێڕدراوەیە کە دەفەرموێ: ﴿فَلَوْ عَلِمْتُ أَنِّي لَوْ زِدْتُ عَلَى السَّبْعِينَ، غُفِرَ لَهُ، لَزِدْتُ عَلَيْهَا﴾، {أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيّ برقم: (١٣٠٠)}.

وە ئەو ڕیوایەتەدا کە دەفەرموێ: ﴿وَسَأَزِيدُ عَلَى السَّبْعِينِ﴾،{أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيّ (٨٥/٦)، ومسلم (١١٦/٧) و(١٢٠/٨)}.

چونکە: ڕیوایەتی یەکەمیان دەفەرموێ: (ئەگەر زانیبام کە لە حەفتا جار زیاتر داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا بکەم، خوا لێی دەبووری، لێم زیاد دەکرد.

واتە: حەفتا جارم زیاتر دەکرد، دیارە پێغەمبەر ﷺ زانیویەتی، کە ئەگەر لە حەفتا جاریش زیاتر داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا بکات، خوا هەر لێیان نابووری، بۆیە لە حەفتا زیادی نەکردوە.

ڕیوایەتی دووەم دەفەرموێ: (من لە حەفتا جاریش زیاتر داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا دەکەم)، بە ئاشکراش دیارە ئەو دوو قسەیە، تێکگیرانێکی زۆر ڕوون و بێ پێچ و پەنایان لەنێوان دایە، وە ناشگونجێ پێغەمبەر ﷺ دوو قسەی پێچەوانەی یەکدی بکات.

٥- دیسان تێکگیران هەیە لە نێوان ڕیوایەتێکدا، کە لە صەحیحی بوخارییدا هاتوە، کە گوایە عەبدوڵڵای کوڕی عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەیی کوڕی سەلوول {واتە: عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەیی کوڕی سەلوول کە سەرۆکی مونافیقەکان بووە، کوڕێکی بووە بە ناوی عەبدوڵڵا بە ناوی خۆی کردوە} کاتێك کە بابی دەمرێ، دەچێ بۆ لای پێغەمبەر ﷺ، وە داوای لێ دەکات کە کراسەکەی خۆی بداتێ و، بیکاتە کفنی بابی.

ڕیوایەتێکی دیکەش هەیە لەو فەرموودەیەدا کە جابیری کوڕی عەبدوڵلا دەیگێڕێتەوە، دەڵێ: عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەیی دوای ئەوەی کە بە خاك سپێردرابوو، کوڕەکەی هات، داوای لێکرد کە پێغەمبەری خوا ﷺ کراسەکەی خۆی بداتێ بیکاتە کفنی بابی، ئەویش فەرمانی کرد، لە گۆڕەکەی دەری بێنن، ئنجا لە گۆڕەکەی دەریان هێنایەوە، ئەویش کراسەکەی خۆی کردە کفنیو، لەبەری کرد.

هەڵبەتە ئەو دووەش دیسان تێکدەگیرێن، لەلایەکەوە دەڵێ: کوڕەکەی هات داوای کرد، کە کراسەکەی بداتێو بیکاتە کفنی، بەڵام لە ڕیوایەتەکەی دی دا دەڵێ: دوای ئەوەی بە خاکیان سپارد بوو، پێغەمبەر ﷺ فەرمانی کرد: دەریان هێنایەوەو، کراسەکەی کردە کفنی.

کەواتە: لە ڕاستییدا ئێمە هەموو ئەو ڕیوایەتانەی کە لە نێوان خۆیاندا ناکۆکن، یان لەگەڵ قورئاندا ناکۆکن:

١) عەقڵو مەنتیق.

٢) پابەندییمان بە قورئان.

٣) پابەندییمان بەوەی کە پێغەمبەر ﷺ قسەو هەڵوێستی پێچەوانەی یەکدی نیە.

هەموو ئەوانە ناچارمان دەکەن، کە ڕەفزیان بکەین، وە بڵێین: ئەوانە ڕاست نین لە ڕووی مەتنو نێوەڕۆکیانەوە، با لە ڕووی سەنەدو زنجیرەی ڕاوییەکانیشەوە، بە ڕاست دابنرێن!.

زانایانی فەرموودەناس وەك چۆن زانیارییەکیان داناوە، بە ناوی (علم الجرح والتعديل) زانیاریی ڕووشاندنو بە دادگەردانانی ڕاوییەکان، بەهەمان شێوەش، وەك چۆن عیلمی ڕیوایەتیان، هەیە (علم الدِّراية)یشیان هەیە، کە زۆرێك لە فەرموودە ناسانو زانایانی قووڵ، هەر دەقێك بەناوی سوننەتی پێغەمبەرەوە ﷺ هاتبێ، مادام لەگەڵ سوننەتی صەحیحی پێغەمبەردا ﷺ تێکبگیرێت، یان لەگەڵ قورئاندا تێکبگیرێ، یان لەگەڵ عەقڵو مەنتیقو واقیع دا، تێکبگیرێت ڕەفزیان کردوە.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَٰسِقُونَ﴾.

واتە: ئەوانە بێبڕوابوون بە خواو پێغەمبەرەکەی، وە بە لادەرانەش مردنو بە لاڕێیانە مردن، ئەمەش پاساودانەوەو بەڵگە هێنانەوەیە کە بۆچی نابێ نوێژیان لەسەر بکات؟ لەبەرئەوەی بێبڕوان بە خواو پێغەمبەری خوا ﷺ، وە بە لادەریی‌و لاڕێییش مردوون.

لێرەدا وشەی (فاسقون) بە مانای (فسق)ی گەورەیە، واتە: دەرچوون لە ڕێگا بە یەك جارەکیی: لە ڕێبازی خواو، لە حوکمی عەقڵ‌و حوکمی فیترەت دەرچوون، وە لە ڕێبازی شەریعەت دەرچوون، بۆیە شایستەی ئەوە نین کە پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژیان لەسەر بکاتو، بۆیان لە خوا بپاڕێتەوە.

مەسەلەی پێنجەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَن يُعَذِّبَهُم بِهَا فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٨٥﴾ ﴾.

ئەم ئایەتە کە هەمان شێوە، لە ئایەتی ژمارە (٥٥)یشدا هاتوە، بەڵام لەگەڵ چوار جیاوازیی بچووك دا:

ئایەتەکەی ژمارە (٥٥) ئاوایە: ﴿ فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُم بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٥٥﴾ ﴾.

بەڵام ئەم ئایەتە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَن يُعَذِّبَهُم بِهَا فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٨٥﴾ ﴾.

کەواتە: چوار جیاوازیی لە نێوان ئەم دوو ئایەتەدا هەن، دیارە ئەو چوار جیاوازییەش سیاقی هەردوو ئایەتەکە خواستوویانن، واتە: دووبارە بوونەوەیەك نیە، جاری وایە خوای پەروەردگار مەبەستێك نەك لە شوێنێك، بەڵکو لە دە شوێندا دەیهێنێ، وە جاری وایە بە هەمان وشە دووبارەی دەکاتەوە، جاری واشە بە تۆزێك جیاوازییەوە، بەپێی ئەو سیاقو شوێنەی کە دەیخوازێ:

چوار جیاوازییەکە :

١/ لە ئایەتی (٥٥)دا کە پێشتر تەفسیرمان کرد، دەفەرموێ: ﴿ فَلَا تُعۡجِبۡكَ ﴾، (ف)ی لەسەرە، واتە: بەهۆی ئەوەوە کە پێشتر باسکرا، لە سزای ئەوەدا، با سامانو منداڵەکانیان سەرسامت نەکەن.

بەڵام لە ئایەتی ژمارە (٨٥)دا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تُعۡجِبۡكَ ﴾، کە دیارە (و) بۆ (عطف)ەو، (ف)یان بۆ (تعقیب)، یان (جزاء)ە.

واتە: وێڕای ئەوەی کە باسکرا: با سامانو منداڵەکانیان سەرسامت نەکەن، یان: با لە سزای ئەو ڕەفتارو هەڵوێستانەیان دا، سامانو منداڵیان سەرسامت نەکات.

٢/ لە ئایەتی (٥٥)دا دەفەرموێ: ﴿ أَمۡوَٰلُهُمۡ وَلَآ أَوۡلَٰدُهُمۡ ﴾، نە سامانەکانیان، وە نە منداڵەکانیشیان، با تۆ سەرسام نەکات، هەرچەندە زۆربن.

بەڵام لە ئایەتی ژمارە (٨٥)دا دەفەرموێ: ﴿ أَمۡوَٰلُهُمۡ وَأَوۡلَٰدُهُمۡ ﴾، لێرەدا (لا)یەکەی لەگەڵدا نیە، ئایەتی (٥٥) واتە: با نە سامانەکانیان بەتایبەت تۆ سەرسام بکات، وە نە با منداڵەکانیان سەرسامت بکات، واتە: هەر کامێکیان با تۆ سەرسام نەکات، بەڵام ئایەتەکەی (٨٥) کە (لا)یەکەی تێدانیە، واتە: با کۆی سامانو منداڵەکانیان، تۆ سەرسام نەکات.

٣/ لە ئایەتی (٥٥)دا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُم بِهَا فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ﴾، واتە: بێگومان خوا تەنیا دەیەوێ کە سزایان بدات، بەو ماڵو سامانو منداڵانەیان، لە ژیانی دنیادا.

بەڵام لە ئایەتی (٨٥)دا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ أَن يُعَذِّبَهُم بِهَا فِي ٱلدُّنۡيَا ﴾

لەوێ دەفەرموێ: ﴿ لِيُعَذِّبَهُم بِهَا ﴾، لێرە دەفەرموێ: ﴿ أَن يُعَذِّبَهُم بِهَا ﴾، لەوێ (ل)ی (علة)ی لەسەرە، لێرەش بە (أن)ی (ناصبة) هێناویەتی، کە مانایان لێك نیزیکە، بەڵام (ل) لە ئایەتی (٥٥)دا یانی: خوای کارزان بۆیە ئەو سەروەتو سامانو ماڵو منداڵەی پێداون، کە ببێتە مایەی ئازارو مەینەتیان لە دنیادا.

بەڵام (أَن) لە ئایەتەکەی (٨٥)دا: یانی خوا دەیەوێ ئەو ماڵو سامانە، وە ئەو منداڵو وەچە زۆرە، بکاتە هۆکاری ئازارو مەینەتییان.

٤/ لە ئایەتی (٥٥)دا، دەفەرموێ: ﴿فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا﴾، بەڵام لە ئایەتی (٨٥)دا، دەفەرموێ: ﴿فِي ٱلدُّنۡيَا﴾، واتە: ژیانی لێ قرتێنراوە، کە دەگوترێ: ﴿فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا﴾، لە ئایەتی ژمارە (٥٥)دا، کەواتە: پێویستی نەکردوە، لە ئایەتی (٨٥)دا، وشەی ﴿ٱلۡحَيَوٰةِ﴾، بێنێ‌و، هەر: ﴿ٱلدُّنۡيَا﴾ی هێناوە، چونکە لەوێدا زانراوە کە مەبەست لە ﴿فِي ٱلدُّنۡيَا﴾، ژیانی دنیایە.

ڕستەی دواییشیان هی هەردووکیان وەك یەکە، ﴿وَتَزۡهَقَ أَنفُسُهُمۡ كَٰفِرُونَ﴾، واتە: ڕووحەکانیان دەربچن، لە حاڵێکدا کە بێبڕوان.

هەڵبەتە ئەمەش کە لەو دوو ئایەتەدا، لەو دوو سوورەتەدا، ئەو مەبەستە دووبارە بۆتەوە، بەڵام بەو چوار جیاوازییەوە، ئەمە ئەوە دەگەیەنێ، کە ئەو حاڵەتە زۆرە، واتە: سەرسام بوون بە ماڵ‌و سامان‌و قەرەباڵغی دەوری ئەهلی کوفر، وە ئەهلی نیفاق، حاڵەتێکە کە هەیە لە نێو مسوڵمانان‌دا، وە مسوڵمانان ئەگەر لە خۆیان وریا نەبن، بەهۆی سەرسام بوونیانەوە، بەو ماڵە حەرام‌و سەروەت‌و سامانە کەڵەکە کراوە، بە شێوازی ناشەرعییانەو بە گەندەڵیی‌و جەورو زوڵم‌و ستەم، وە بە قەرەباڵغی دەوری ئەهلی کوفرو نیفاق سەرسام دەبن، کە ئەو سەرسام بوونە، شتێکی بێجێیە، چونکە تۆ بە شتێك سەرسام بووی، کە بێ نێوەرۆك‌و بێ بنەمایە، وەك خوای بێ‌نیاز لە شوێنی دیکەشدا ئەو حەقیقەتە باس دەکات.

بۆ وێنە:

١- لە سوورەتی (الحجر)دا دەفەرموێ: ﴿لَا تَمُدَّنَّ عَيۡنَيۡكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعۡنَا بِهِۦٓ أَزۡوَٰجٗا مِّنۡهُمۡ وَلَا تَحۡزَنۡ عَلَيۡهِمۡ وَٱخۡفِضۡ جَنَاحَكَ لِلۡمُؤۡمِنِينَ ٨٨﴾.

واتە: چاوت مەبڕە ئەوەی کە کۆمەڵێك لەوانەمان پێ بەهرەمەند کردوە، وە خەفەتیان لێ مەخۆ {کە سەروەت‌و سامانی زۆریان بە دەستەوە هەیە، هیچ نیە، هەر شتێکی زۆرو بۆرە}.

٢ - هەروەها لە سووڕەتی (طه)دا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِۦٓ أَزْوَٰجًا مِّنْهُمْ زَهْرَةَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ ۚ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿١٣١﴾ ﴾.

دیارە لە هەردوو ئایەتەکەدا ڕووی دواندن لە پێغەمبەری خاتەمە ﷺ، وە لەدوای ئەویشەوە، هەر کەسێك کە بە شوێن پێغەمبەر ﷺدا دەڕوات و، قورئان دەخوێنێ.

واتە: وە چاوی خۆت مەبڕە ئەوەی کە کۆمەڵێك لەوانەمان پێ بەهرەمەند کردوە، لە ژیانی دنیادا، تاکو تاقییان بکەینەوە، لەو بەهرەمەند کردنەدا، وە ڕۆزیی پەروەردگارت چاکترەو زیاتریش دەمێنێتەوە.

کەواتە: دەبێ مسوڵمان ئاگای لە خۆی بێ، نەکەوێتە ژێر کاریگەریی سەروەت و سامانی دەستی ئەهلی کوفرو نیفاق، وە قەرەباڵغی دەوروبەریان، وە دڵنیابێ، کە ئەوە جێی ئەوە نیە، پێی سەرسام بێ، وە بە شتێکی گەورەو گرنگی بزانێ، وە دڵنیاش بێ، کە ئەوە نە لە دنیاشدا دادیان دەدات، وە نە لە دواڕۆژیشدا، بەڵکو لە دنیادا مایەی سەرئێشەو سزاو ناڕەحەتییە، چونکە ئەوانەی کە سەروەت و سامانی زۆر وەسەریەك دەنێن، وە ئەوانەی کە خەڵك و قەرەباڵغی زۆریان بە دەورەوە هەیە، چ وەك وەچەو منداڵ و کوڕو کچی خۆیان، چ وەك خزم و خەڵکیان، کە لە خۆیان ئاڵاندوە، بە پارەی حەرام، وە چ خەڵکی دیکەی کە بە پارەی حەرام بە دەوری خۆیانەوە شەتەکیان داون: خەفەتیان لێ دەخۆن و مایەی سەرئێشەن، وە زۆر جار ئەو پەندە کوردییەیان بەسەردا دەچەسپێ: {هەتا گندۆر گندۆر بوون، خزم زۆر بوون، گندۆر هاتنە بڕانێ، خزم هاتنە قڕانێ}، ئەوانە تاکو پارەو سامان و شتی حەرامیان زۆر بەدەستەوەیە، خەڵکیان زۆر بە دەورەوەو قەرەباڵغییان هەیە، بەڵام هەر کات ئەوان لات کەوتن ، بەجێیان دێڵن، وە دەچن بۆ شوێنێکی دیکە، کە ئەو سەروەت و سامانە حەرامەی لێیە.

کەواتە: شتی ئاواو حاڵەتی ئاوا، شایستەی ئەوە نیە، کە ئینسان پێی سەرسام بێ و، خۆزگەی پێ بخوازێ.

مەسەلـــەی شەشـــەم: کــە خـــوا دەفـــەرموێ: ﴿ وَإِذَآ أُنزِلَتۡ سُورَةٌ أَنۡ ءَامِنُواْ بِٱللَّهِ وَجَٰهِدُواْ مَعَ رَسُولِهِ ٱسۡتَـٔۡذَنَكَ أُوْلُواْ ٱلطَّوۡلِ مِنۡهُمۡ وَقَالُواْ ذَرۡنَا نَكُن مَّعَ ٱلۡقَٰعِدِينَ ﴿٨٦﴾ رَضُواْ بِأَن يَكُونُواْ مَعَ ٱلۡخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ فَهُمۡ لَا يَفۡقَهُونَ ﴿٨٧﴾ ﴾.

لەو دوو ئایەتەدا باسی حاڵەتێکی دیکەی مونافیقو دەغەڵەکان دەکات، واتە: وە هەر کاتێك سوورەتێك دابەزی، کە تێیدا هاتبوو (فەرمان کرابوو) کە خەڵك کە بڕوا بێنن بە خوا، وە لەگەڵ پێغەمبەرەکەیدا ﷺ تێبکۆشنو لە خزمەتیدا بن، ﴿ ٱسۡتَـٔۡذَنَكَ أُوْلُواْ ٱلطَّوۡلِ مِنۡهُمۡ ﴾، دەست ڕۆیشتووەکانیان {خاوەن ئیمکانییەتەکانیان} داوای مۆڵەتیان لێ کردی، ﴿ وَقَالُواْ ذَرۡنَا نَكُن مَّعَ ٱلۡقَٰعِدِينَ ﴾، وە گوتیان: لێمانگەڕێ با لەگەڵ دانیشتوواندا دابنیشین، {ئەوانەی کە دادەنیشن لە ماڵ نایەن بۆ جەنگ، لێمانگەڕێ با لەگەڵ وان بین}، ﴿ رَضُواْ بِأَن يَكُونُواْ مَعَ ٱلۡخَوَالِفِ ﴾، ڕازیبوون کە لەگەڵ ئافرەتانی بەجێماودا بن، ئافرەتانێك کە لەسەر ماڵو حاڵ بەجێدەهێڵرێنو پیاوەکە دەچێ بۆ دەرو دەشت، یاخود بۆ کارو کەسابەت، یان بۆ جەنگ دەچێ.

(خالفة) کۆیەکەی (خوالف)ە، (خالفة)ش ئەو ئافرەتەیە کە لە ماڵ بەجێدەمێنێ، سەرپەرشتی ماڵو حاڵ دەکات، دوای ئەوەی کە مێردەکەی دەچێتە دەر، جا چ بۆ جەنگ بچێ، چ بۆ کارو کەسابەت بچێ، واتە: ڕازیبوون وەك ژنان ڕەفتار بکەن!

ئێمە لە کوردەواریی خۆمان دا دەڵێین: (پیاوێکی سەر ژنانییە)، واتە: عادەتی ژنان ڕەچاو دەکات، وەك ژنان دەکات، ئنجا ئەگەر ژن عادەتی خۆیان ڕەچاو بکەن،ئەوە لەگەڵ سروشتی خۆیاندا ڕاستیان کردوە، بەڵام پیاوێك عادەتی ژنان ڕەچاو بکات، بەتایبەتی لە ڕۆژانی ڕووبەڕووبوونەوەو بەرەنگاریی لەگەڵ ئەهلی کوفرو لەگەڵ دوژمناندا، ئەوە نەقوستانییەکی گەورەیە، بۆ ئافرەتەکە، لەگەڵ سروشتی خۆیدا ڕاستی کردوە، چونکە خوای کارزان سروشتی ئافرەتی بەلای نەرمو ناسکییو

ئاشتیی و سەلامەتییدا شکاندۆتەوە، ئافرەت زیاتر مەیلی ئەوەی هەیە، بەڵام سروشتی پیاو، جۆرێکی دیکەیەو لە کاتی پێویستدا، گیانی ڕووبەڕووبوونەوەو فیداکاریی و بەرەنگاربوونەوەی هەیە.

بۆیە خوا کە لێرەدا دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَآ أُنزِلَتۡ سُورَةٌ ﴾، واتە: هەر کاتێك سووڕەتێك هاتە خوار، کە فەرمانی دەکرد بەوە کە بڕوا بە خوا بێنن، وە لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ تێبکۆشن و بچن بۆ جەنگ، ئا ئەوە هەڵوێستیانە: ﴿ ٱسۡتَـٔۡذَنَكَ أُوْلُواْ ٱلطَّوۡلِ مِنۡهُمۡ ﴾، ئەوانەی خاوەن ئیمکانیەتن، داوای مۆڵەتت لێ دەکەن، ئەمە وەك ئەو دوو ئایەتەی سووڕەتی (محمد) وایە کە خوا ﷻ دەفەرموێ:

﴿ وَيَقُولُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَوۡلَا نُزِّلَتۡ سُورَةٌۖ فَإِذَآ أُنزِلَتۡ سُورَةٌ مُّحۡكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا ٱلۡقِتَالُ رَأَيۡتَ ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ يَنظُرُونَ إِلَيۡكَ نَظَرَ ٱلۡمَغۡشِيِّ عَلَيۡهِ مِنَ ٱلۡمَوۡتِۖ فَأَوۡلَىٰ لَهُمۡ ﴿٢٠﴾ طَاعَةٌ وَقَوۡلٌ مَّعۡرُوفٌۚ فَإِذَا عَزَمَ ٱلۡأَمۡرُ فَلَوۡ صَدَقُواْ ٱللَّهَ لَكَانَ خَيۡرًا لَّهُمۡ ﴿٢١﴾ ﴾.

واتە: وە ئەوانەی بڕوادارن، بە ئاوات دەخوازن و دەڵێن: خۆزگە سووڕەتێك دابەزیبایە، ئنجا کاتێك سووڕەتێکی موحکەم، (واتە: مانا ڕۆشن و بێ پێچ و پەنا) کە فەرمانی تێداکرابوو بە جەنگ، دابەزی، ئەوانەی کە دڵیان نەخۆشیی تێدایە، دەیانبینی تەماشات دەکەن، وەك کەسێك کە لە حاڵەتی سەرەمەرگدا بێ و، بێهۆشیی مەرگی بەسەردا بێت، هێندە دەترسێن، ﴿ فَأَوۡلَىٰ لَهُمۡ ﴿٢٠﴾ طَاعَةٌ وَقَوۡلٌ مَّعۡرُوفٌۚ ﴾، بۆ وان وا باشتربوو: فەرمانبەریی بکەن و قسەی باش بکەن، ئەوە بۆوان باشتر بوو، لەوەی کە هێندە بکەونە حاڵەتی ترس و لەرزەوە، {لە کاتێکدا باسی جەنگ و جیهاد دێتە پێش}.

کە دەفەرموێ: ﴿ أُوْلُواْ ٱلطَّوۡلِ ﴾، یانی: خاوەن سەروەتەکان، خاوەن ئیمکانییەت و دەست ڕۆیشتووەکان.

(ٱلطَّوۡلِ): (الطَّول: من مادة الطُّولِ، ضِدُّ القِصرِ) وشەی (ٱلطَّوۡلِ) لە (طُول)ەوە هاتوە، واتە: درێژیی، (قِصَر) واتە: کورتیی، لێرەدا یانی: (أولُوا القُدْرَةِ عَلَى الجِهادِ بأَمْوَالِهِم وَأَنْفُسِهِم)، واتە: ئەوانەی کە خاوەن دەسەڵاتن بۆ جەنگو جیهاد، هەم بە سامانیان، هەم بە جەستەیان، ﴿أُوْلُواْ ٱلطَّوۡلِ﴾، هەردووکیان دەگرێتەوە، واتە: هەم سەروەتو سامانیان هەیە، وە هەم جەستەشیان ساغو سەلامەتو بەهێزە.

دەڵێ (الطَّوْلُ: الغِناء وَالثَّرْوَة وَالفَضْل وَالمِنَّة)، (طَوْل) یانی: سەروەتو سامانو بەخششو چاکە لەگەڵ خەڵك كردن.

﴿وَقَالُواْ ذَرۡنَا نَكُن مَّعَ ٱلۡقَٰعِدِينَ﴾، وە پێت دەڵێن: لێمانگەڕێ با لەگەڵ دانیشتواندا بین، یانی: لێمانگەڕێ با لەگەڵ ئەوانەدا بین کە لە ماڵی خۆیاندا دانیشتوون، کە کێن ئەوانەی لە ماڵی خۆیاندا دانیشتوون؟

کە کاتی جەنگو جیهاد دێتە پێش، ئەوانەی کە پیری پەککەوتەن، یان نەخۆشن، یان کەمئەندامن، یان منداڵن، یان بێهێزن، یان ئەو کاتە دەسەڵاتێکی ماددیی ئەو تۆیان نەبووە، کە چەكو هۆکارەکانی جەنگ: وڵاخی سوارییو ئەو پێداویستییانەی کە جەنگیان پێ دەکرێ، دابینیان بکەن، ئەوانە دانیشتوون، بەڵام کەسێك کە نە لە جەستەیدا کەموکوڕیی هەبێ، وە سەروەتو سامانیشی هەبێ، داوای مۆڵەت بکات، ئەوە هەڵوێستێکی زۆر خراپە، بۆیە خوا لە ئایەتی دووەمدا دەفەرموێ: ﴿رَضُواْ بِأَن يَكُونُواْ مَعَ ٱلۡخَوَالِفِ﴾، ڕازیبوون کە لەگەڵ ئافرەتانی بەجێماودا بن، دەڵێ (خوالف) کۆی (خالِفة)ـیە، ژنێك کە لە ماڵ بەجێدەمێنێ، لەسەر ماڵو منداڵانو سەرپەرشتییان دەکات.

وە دەشگونجێ: وشەی: (خوالف) بە مانای (مَنْ لاَ خَيْرَ فِيهِ مِنْ أَهْل الفَسَادِ) ئەوانەی کە هیچ خێرێکیان پێوە نیە، چونکە پێشتر باسمان کرد، وشەی (خَلَفَ، يَخْلُفُ) وەك چۆن بە مانای بەجێمان دێ، بە مانای خراپبوونیش دێ، کەسانێك کە ڕازیبوون وەك کەسانی خراپ بن، کەسانێك کە باری مەعنەوییان تێکچووەو لایەنی ڕەوشتییان تەواو نیە، ڕازیبوون وەك ئەوان بن، کە لە ماڵ دادەنیشنو بەجێ دەمێنن.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ ﴾، وە مۆریان بەسەر دڵەوە نرا، ﴿ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴾، بۆیە تێناگەن.

وشەی (طُبِعَ: الطَّبْعُ وَالخَتْم عَلَى القُلُوب، عِبَارَةٌ عَن عَدم قُبُولِها لِشَيءٍ جَدِيدٍ مِنَ العِلْم وَالمَوْعِظَة، غَيْرَ مَا اسْتَقَرَّ فِيها وَاسْتَحْوذَ عَلَيْها).

واتە: مۆر بەسەر دڵەوە نران، وە دڵ مۆر كران، مەبەست پێی ئەوەیە كە ئەو دڵە جارێكی دیكە هیچ زانیاریی‌و ئامۆژگارییەكی تازە وەرناگرێ، جگە لەوەی كە تێیدا جێگیر بووەو، جگە لەو قەناعەتانەی كە كۆنترۆڵیان كردوە، ئەو دڵە هیچی دیكە وەرناگرێ.

ئنجا ئایا بۆچی مۆریان بەسەر دڵەوە نراوەو، دڵیان داخراوە؟ بێگومان بەهۆی ئەو ڕەفتارو هەڵوێستانەی پێشوویانەوە، كە باسكران .

﴿ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴾ سەرەنجام وایان لێهاتوە كە تێناگەن، یانی: بەهۆی ئەوەوە تێناگەن كە دڵ‌و عەقڵیان مۆركراوەو داخراوە، ئەو جۆرە تێگەیشتنە تێناگەن، كە مایەی پەند لێوەرگرتنیان بێ، ئەگەرنا وەختێك ئایەتەكانیان بۆ خوێنراوەتەوە، مانا ڕووكەش‌و ڕواڵەتەكەیان زانیوە، بەڵام ئەو تێگەیشتنە كە سوودیان پێ بگەیەنێ، وە پەندی لێ وەربگرن، وە حاڵیان بگۆڕێ، ئەو جۆرە تێگەیشتنەیان نابێ، واتە: تێگەیشتنێك وایان لێبكات‌و ئایەتەكان كاریان تێبكات.

یاخود ﴿ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴾، (أَيْ: لَايَفْهَمُونَ أَنَ الإيمان وَالطَّاعَةَ وَالجِهاد سَبَبُ عِزِّ الدُّنيا وَفَوز الأُخْرَى).

واتە: نازانن كە ئیمان {بە خواو بە پێغەمبەری خوا ﷺ، وە بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە ئیمانیان پێ بهێنرێ}، وە فەرمانبەریی {بۆ خوا، وە لە نێو فەرمانبەریی بۆ خوادا}، جەنگ‌و جیهاد (لە كاتی خۆیدا) هۆكاری عیززەتمەندیی دنیایەو سەرفرازیی ڕۆژی دواییە، واتە: ئەو حەقیقەتە نازانن.

<u>**مەسەلەی حەوتەم:**</u> كە خوا دەفەرموێ: ﴿ لَٰكِنِ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَعَهُۥ جَٰهَدُواْ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ۚ وَأُوْلَٰٓئِكَ لَهُمُ ٱلْخَيْرَٰتُ ۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٨٨﴾ أَعَدَّ ٱللَّهُ لَهُمْ جَنَّٰتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا ۚ ذَٰلِكَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿٨٩﴾ ﴾.

خوای پەروەردگار لەم دوو ئایەتە موبارەكەدا، دوای ئەوەی باسی هەڵوێستی دڵنەخۆش و دەغەڵ و مونافیقەكان دەكات، لە بەرانبەر جەنگ و جیهاددا، ئنجا دێتە سەر باسی هەڵوێستی پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ، وە ئەوانەی كە لە خزمەتی دابوون، واتە: بە ئیمان و ئیلتیزامەوە، دەنا مونافیقەكانیش هەر لە خزمەتی دابوون، وەك شارنشینیی و هاووڵاتیی، بەڵام لە خزمەتی دانەبوون، وەك بڕواو قەناعەت پێ بوون و، شوێن كەوتن و فەرمانبەریی بۆ كردن:

دەفەرموێ: ﴿ لَٰكِنِ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَعَهُۥ ﴾، بەڵام پێغەمبەر ﷺ و ئەوانەی كە لەگەڵیدان، ﴿ جَٰهَدُواْ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ﴾، بە سامان و گیانیان تێكۆشاون لە ڕێی خواداو لە خزمەتیدا، ﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ لَهُمُ ٱلْخَيْرَٰتُ ۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴾ ، وە ئەوانە هەرچی خێرو چاكەو نیعمەت هەیە، لە دوارۆژدا لە گرەوی ئەواندایە، وە هەر ئەوانەش سەرفرازن.

ئنجا باسی سەرفرازییەكەیان دەكات، دەفەرموێ: ﴿ أَعَدَّ ٱللَّهُ لَهُمْ جَنَّٰتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ﴾، خوا چەند باغ و بێستانێكی بۆ ئامادەكردوون، كە ڕووباریان بەژێردا دەڕۆن، ﴿ خَٰلِدِينَ فِيهَا ﴾، بە هەمیشەیی تێیاندا دەمێننەوە، ﴿ ذَٰلِكَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴾، ئا ئەوە بردنەوەو بەمراد گەیشتن و بە كامەڕانیی گەیشتنی مەزنە.

ئێستاش با تەماشایەكی وردتری ئەم دوو ئایەتە موبارەكە بكەین، لە پێنج هەڵوەستەی خێرادا:

هەڵوەستەی یەكـەم: كـە دەفـەرمویْ: ﴿ لَـٰكِنِ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَعَهُۥ جَـٰهَدُوا۟ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ﴾، ئەمە ئـەوە دەگەیەنیْ، كە ڕێبازی پێغـەمبـەر ﷺ، وە ئـەوانەی كە لە خزمەت پێغـەمبـەردا ﷺ بوون، ئـەوەیە كە بـە سـامان‌و گیانیان لە پێـناوی خـوادا تێبكۆشـن، سەرو ماڵیان لەسـەر دەست دابنێن لە پێناوی خـوادا، ئـەوە ڕێبازی پێغـەمبـەرە ﷺ، ئیدی هەر كەسێك وانەبیْ، نە لـە خزمـەت پێغـەمبـەر ﷺ دایـە، وە نـە شوێن ڕێبازەكەشی كەوتوە، وە نە بە ئەهلی ئیمانیش لـە قەڵەم دەدریْ، كەواتـە: هەر كەسێك تێـنەكۆشـیْ بە سـەرو ماڵی، هەر كەسـێك گیان‌و سـامانی فیدا نەكات، لە پێـناوی خـوادا، ئـەوە بێگانەیـە بـە پێغـەمبـەر ﷺ وە لـێی دوورە، وە لـە خزمـەت ئەویشـدا نیـە، یـانی: لـە خزمەتدا بوون‌و لەگـەڵـدا بوونی ڕاسـتـەقینـە، با بە ڕواڵەت‌و شـوێـنی جوگرافیی‌و وەك شـارنشـینیش، هـەر لە هەمان شوێن‌و شـاردا دابنیشیْ، كە پێغـەمبـەری خـوای ﷺ تێدایە !

هەڵوەستەی دووەم: ئنجا لێرەدا پێویستـە ئەوەش بزانریْ، كە چەمكی ئـەم ئـایەتە، تەنیا كورت هەڵنەهاتوە لەسەر هاوەڵانی بەرێز، خـوا لێـیان ڕازیـی بـیْ، چونـكـە: ﴿ لَـٰكِنِ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَعَهُۥ ﴾، بـەڵام پێغـەمبـەر ﷺ و ئـەوانەی لەگەڵیدا بـڕوایان هێنـاوە، ئەم تـەعبیرە: ئێستـاو پێش ئێستـاو دوای ئێستـاش، هەر كەسێك لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ بیْ، واتـە: هـەمان ئیمان‌و عەقیـدەی كە پێغـەمبەری خوا ﷺ هەڵیگرتوە، كە ئەویش هەڵیگریْ‌و، هەمان عیبادەت، هەمان ڕەوشت، هەمان شێوەی فـەرمانبەریی، هـەمان پابەندیـی بـە وەحـی خـواوە، كە پێغەمبەر ﷺ بوویـەتی، ئێسـتاش هـەر كـەس لـە ئۆممەتـەكـەی ببـیْ، ئـەوە لـە خزمـەت پێغـەمبـەر ﷺ دایـە.

وە هـەركـەسێك ئێسـتـاش سـامان‌و گیـانی لـە پێـنـاوی خـوادا بـەخت بكـات‌و، فیداكـاریی بكـات، مـانـای وایـە ئـەو موژدەیە دەیگـرێتـەوە، بەڵام هـەر لـە ڕۆژگـاری پێغـەمبـەردا ﷺ لـە ڕووی كـات (زەمـن)ەوە، وە لـە شـوێـنێك كـە پێغـەمبـەر ﷺ تێیدا ژیاوە، لە ڕووی شوێن (مكان)ەوە، ئەوانەی كە لەوێدا بوون لە مەدینەدا بوون، وە لەوكاتـەدا لـە خزمەتیـدا ژیـاون، مـادام لەسـەر هـەمان ڕێبـازی پێغـەمبـەر ﷺ

نەبووبن، وە بە شێوەی پێغەمبەر فیداکارییان نەکردبێ، دیارە ئەوانە لە پێغەمبەری خوا ﷺ دوور بوونو، ئێستاشو دوای ئێستاش هەر وایە.

<u>هەڵوەستەی سێیەم</u>: کە دەفەرموێ: ﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ لَهُمُ ٱلۡخَيۡرَٰتُ ﴾، (الخيرات) کۆی (خَيْرة)یە.

(طبري) دەڵێ: (الخَيْرَة مِنْ كُلّ شَيء: الفَاضِلةُ، وَخَيْرَاتُ الآخِرَة: نِساؤُها وَجَناتُها وَنَعِيمُها، خَيْرَة وخَيِّرَة مِثْل: هَيْن وَهَيِّن)[1].

دەڵێ (خيرة) لە هەر شتێك یانی: هەرە باش، ئنجا چاکەکانی دوارِۆژ بریتین لە ئافرەتەکانی (واتە: حۆرییەکان) وە باغەکان، وە نازو نیعمەتەکەی، وە (خيرة) هەم دەگونجێت بە (خَيْرة) بگوترێ، بەبێ شەددە، وە بە (خَيِّرة)ش بگوترێ، وە وەك (هَيْن) وە (هَيِّن) دیارە هەردوو قیرائەتەکانیشی هاتوون.

هەروەها (مختار الصحاح)یش هەمان شتی دووبارە کردۆتەوە: دەڵێ: (الخَيْرَاتُ: جَمْعُ الخَيْرَة، وَهي الفَاضِلة مِنْ كُلّ شَيء)[2] هەر شتێك هەرە باشەکەی، پێی دەگوترێ (خيرة).

کەواتە: ﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ لَهُمُ ٱلۡخَيۡرَٰتُ ﴾، مادام (الخيرات) ئەلیفو لامی لەسەرە، واتە: هەرچی چاکەیە لە گرەوی ئەو جۆرە کەسانە دایە، هەرچی نازو نیعمەتە لە دوارِۆژدا لەسەر ئەوان تاپۆ دەکرێ، بۆ ئەوان قۆرخ دەکرێ.

<u>هەڵوەستەی چوارەم</u>: کە دەفەرموێ: ﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُفۡلِحُونَ ﴾، واتە: وە هەر ئەوانەشن سەرفراز.

دەڵێ: (الفَلاح: الفَوزُ وَالبَقاءُ وَالنَّجاة، وَهُوَ اسْمٌ، والمَصْدَرُ: الإِفْلاحُ، وَفَلَحَ الأَرْضَ شَقَّها وَالفَلاّح: الأَكار)[3].

---

١) ص ١٨٢.

٢) جامع البيان ج١٠، ص٢٨١.

٣) مختار الصحاح، ص ٤٤٤.

وشەی (فلاح) واتە: بردنەوەو مانەوەو دەربازبوون، وە وشەی (فلاح) ناوەو، چاوگەکەی بریتیە لە (إفلاح) یانی: (أَفْلَحَ، يُفْلِح، إِفْلاحاً) وە (فَلَحَ الأَرْض) واتە: ئەرزەکەی دڕی، شەقی کرد، وە (الفلاّح، الأَكّار) جوتیار، لەبەرئەوەی زەوی شەق دەکات.

هەڵوەستەی پێنجەم: کە دەفەرموێ: ﴿ أَعَدَّ ٱللَّهُ لَهُمْ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا ۚ ذَٰلِكَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿٨٩﴾ ﴾، لێرەدا پرسیارێك دەكرێ: هەندێك لەوانەی کە لە پشت پەردەی ڕەشەوە تەماشای قوڕئان دەکەن، وە ئیددیعای ئەوە دەکەن، کە دەبێ ئێمە بە شێوەی تازە لە قوڕئان تێبگەین[1]، وە لە دەقەکانی شەریعەت تێبگەین، کە زۆربەی ئەوانە کارتێکراون بە هەندێ نووسەرو خەڵکی ڕۆژئاوایی، ئەوانەی زانیارییەکیان داهێناوە بە ناوی زانیاریی (تأويل) (هیرمینوطیقیا)، واتە: زانیاریی تێگەیشتن لە دەقەکانو، ماناکردنو تەئویلکردنی دەقەکان، وە لە ژێر کاریگەریی ئەوەدا ئەوان ئەو زانیارییەیان داهێناوە، کە تەماشای کیتابی موقەددەسی خۆیانیان کردوە، بە هەردوو بەشی پەیمانی کۆنو پەیمانی نوێ (العهد القديم والعهد الجديد) کە (پەیمانی کۆن) تەوراتو کۆمەڵە کتێبێکی دیکەیە، وە (پەیمانی نوێ) کە چوار ئینجیلەکانو کۆمەڵە کتێبو نامەیەکی دیکەن، تەماشایان کردوە: زۆر شتیان تێدایە کە لەگەڵ عەقڵو مەنتیقو، لەگەڵ زانیارییو، لەگەڵ واقیعدا تێکدەگیرێ، بۆیە خۆیان ناچار بینیوە، زانیارییەك دابێنن، بۆ تێگەیشتنی ئەو دەقانە، یان ڕەخنە لێگرتن، یان پینەو پەڕۆ بۆ کردنیان، کە بێگومان وەحییان کەم تێدا ماوەتەوە.

ئنجا ئەوانە ئەو میتۆد (منهج)و شێوازەیان داهێناوە بۆ ئەوەی خەڵکی خۆیان لە هەڵەو ئەفسانەکانی کتێبەکانیان، دەرباز بکەن، کەچی هەندێك لە نووسەرانی مسوڵمان، بێئەوەی شارەزایی قووڵیان لە شەریعەتدا هەبێ، هەڵساون ئەو شێوازو میتۆدەی ئەوان دایانناوە، بۆ لێتێگەیشتنی کتێبی خۆیان، یەکسەر هێناویانە بەکاری دێنن بۆ لێتێگەیشتنی قوڕئان، چونکە بەنسبەت سوننەتەوە، حاڵەتەکەی جیایە،

---

[1] ئەو قسەیەش لە خودی خۆی دا ڕاستو هەقە، بەڵام ئەوان مەبەستی خراپو ناهەقیان پێی هەیە، (كلمة حق يراد بها الباطل).

قورئان ئێمە دڵنیایین هەمووی لە خواوە بە تەواوتور بە ئێمە گەیشتوە، بەڵام سوننەت دڵنیانین کە هەمووی کردەوەو فەرمایشتی پێغەمبەرە ﷺ یان نا؟

دیارە زانایانی فەرموودەناس سوننەتیشیان پۆلێن کردوە، بۆ موتەواتیرو صەحیحو حەسەنو لاوازو هەڵبەستراو، بەڵام هەر چۆن بێ، سوننەت لە هەردووک بواری (روایة)و (درایة)دا، جێی قسە تێداکردنی هەیەو، بەردەوام زاناو پسپۆڕان مشتومڕیان لەبارەیەوە بووە.

ئنجا ئەوانە لێرەدا پرسیارێك دەورووژێنن، دەڵێن: لەبەرئەوەی کاتی خۆی قورئان لە نێو گەلی عەرەبدا هاتۆتە خوار، وە گەلی عەرەبیش بیابانشین بوون، وە لە ڕووی جوگرافییەوە لە شوێنێك بوون، زۆر حەزیان بە سەوزاییو ڕووبارو ئاوو باغو دارستان کردوە، بۆیە لە قورئاندا زۆر باسی بەهەشت کراوە، کە پاداشتی دوارۆژی ئیماندارانە، بە جۆرێك باسکراوە، کە ئەوانە بجوولێنێ: ئەگەر بێتو ئیمان بێنن، ژیانێکیان دەستدەکەوێ لە دوارۆژدا، پێچەوانەی ئەو ژیانەی ئێستایان بێ، باغو بێستانو، گوڵو گوڵزار بێ، میوەی زۆرو ڕووبارو کانیو سەرچاوەی زۆر، کۆشكو تەلارو ... هتد !!

بەڵام بە دڵنیایی ئەوە ڕاست نیە، بەڵکو هەموو مرۆڤێك بە سروشت حەز لە سەوزایی دەکات، حەز لە جۆگەو کانیو کانیاو سەرچاوەو میوەو دارو درەختو گوڵو گوڵزار دەکات، وە حەز بەو ناز نیعمەتانە دەکات، کە خوای بەخشەر باسی کردوون، واتە: ئەوانە: داخوازیی سروشتی قووڵو ڕۆچوون لە دڵی هەموو مرۆڤێکدا، وە تایبەت نین بە کەسێکەوە، کە لە بیابان دابێ.

بەڵێ: ڕەنگە بابایەکی بیابانشین، زیاتر دڵی بەو شتانە خۆشبێ، بەڵام هەر کەسێکی دیکەش هەروایە، لە ئەورووپا بێ، یان لە ئاسیا، لە چیاو چۆڵ بێ ، یان لە بیابان، ئەدی بۆچی ڕۆژئاواییەکان وڵاتەکانی خۆیانیان پڕ کردوون لە دارو درەخت، پڕیان کردوون لە گوڵو گوڵزار؟!.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دوازدەیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە حەڤدە ئایەتان پێك هاتوە، كە بریتین لە ئایەتەكانی: (٩٠ تا ١٠٦)، تەوەری سەرەكیی ئەو حەڤدە ئایەتە، هەڵوێستی ئەرێنیی‌و نەرێنیی چەند توێژێكی ئەوسای كۆمەڵگای ئیسلامییە، لە بەرانبەر چوون‌و نەچوونیاندا بۆ جەنگی تەبووك، بە تایبەت عەرەبە خێڵەكیی‌و بیابانشینەكان.

سەرەتا باسی عەرەبە خێڵەكییەكان دەكات، كە ڕاستگۆیانە هاتوونە لای پێغەمبەری خواو مۆڵەتیان لێوەرگرتوە، پاشان باسی ئەوانەیان دەكات كە درۆیان لەگەڵ خواو پێغەمبەرەكەیدا كردوە.

دوایی ڕوونی دەكاتەوە كە كەسانی بێهێزو نەخۆش‌و تەنگدەست، گلەییان لێناكرێ، هەروەها ئەوانەی هاتوون، داوای وڵاخی سوارییان كردوەو، نەشبووە سوار بكرێن‌و، بە چاوی پڕ فرمێسكەوە گەڕانەوە!

ئنجا دێتە سەر باسی مۆڵەت وەرگرە دەستڕۆیشتووەكان، كە ڕازیبوون لەگەڵ ژن‌و مندالّ دا بمێننەوە.

وە باسی هەڵوێستی پاساوو بیانوو هێنانەوەیان دەكات‌و، ئامۆژگاریی پێغەمبەریش ﷺ دەكات كە پێیان بڵێ: بڕواتان پێ ناكەین‌و، خوا هەواڵی ڕاستەقینەی ئێوەی پێداوین.

پاشان دوو جاری دیكە باسی سوێند خواردنی بە درۆیان دەكات، بۆ خۆپەڕاندنەوەو ڕازیكردنی مسوڵمانان.

دوایی بە تایبەت باسی عەرەبە خێڵەکییە بیابانشینەکان دەکات، سەرەتا باسی خراپەکانیان دەکات، کە کوفرو نیفاقێکی بێڕەزاو سەختیان هەیە، پاشانیش باسی کەسانێکی باشیان دەکات، کە ئەهلی ئیمانن‌و بەخشەرن لە پێناوی خوادا.

ئنجا ئاماژەیەکی کورت بە پێشکەوتووە یەکەمەکان دەکات، لە کۆچکەرو پشتیوانان‌و شوێنکەوتووانی ڕاستەقینەیان.

پاشان باسی مونافیقەکانی نێو عەرەبە خێڵەکییە بیابانشینەکان‌و کەسانێکی دانیشتووی مەدینە دەکات، کە زۆر کارامەن لە نیفاق‌و دووڕوویی داو، بەس خوا دەیانناسێ.

ئنجا خوا باسی جۆرێکی دیکەیان دەکات، کە بریتین لە تۆبەکاران‌و دانپێداهێنەران بە گوناهەکانیاندا، کە ئەوانە چاکەو خراپەیان پێکەوە تێکەڵ کردوون، وە خوا فەرمان بە پێغەمبەر ﷺ دەکات، کە ئەوانە زەکاتیان لێ وەربگرێ، یان چاکەو بەخشینێکی تایبەتیان لێ وەربگرێ، وەك کەفارەت.

وە پاشان باسی ئەوە دەکات، کە بەس خوا تۆبە قبووڵ دەکات‌و صەدەقە وەردەگرێ.

وە فەرمانیش بە پێغەمبەر ﷺ دەکات کە پێیان بڵێ: کردەوەی باش بکەن، خواو پێغەمبەر ﷺو بڕواداران دەیبینن.

وە لە کۆتایی دا باسی کەسانێك دەکات کە بڕیار لەبارەیانەوە نەدراوەو، جارێ دواخراون، کە مەبەست (كعب بن مالك)و دوو هاوەڵەکەینی[1].

١) واتە: (مرارة بن الربيع و هلال بن أمية) .

﴿ وَجَآءَ ٱلۡمُعَذِّرُونَ مِنَ ٱلۡأَعۡرَابِ لِيُؤۡذَنَ لَهُمۡ وَقَعَدَ ٱلَّذِينَ كَذَبُواْ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥۚ سَيُصِيبُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنۡهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ ﴿٩٠﴾ لَّيۡسَ عَلَى ٱلضُّعَفَآءِ وَلَا عَلَى ٱلۡمَرۡضَىٰ وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُواْ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦۚ مَا عَلَى ٱلۡمُحۡسِنِينَ مِن سَبِيلٖۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿٩١﴾ وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ إِذَا مَآ أَتَوۡكَ لِتَحۡمِلَهُمۡ قُلۡتَ لَآ أَجِدُ مَآ أَحۡمِلُكُمۡ عَلَيۡهِ تَوَلَّواْ وَّأَعۡيُنُهُمۡ تَفِيضُ مِنَ ٱلدَّمۡعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُواْ مَا يُنفِقُونَ ﴿٩٢﴾ إِنَّمَا ٱلسَّبِيلُ عَلَى ٱلَّذِينَ يَسۡتَـٔۡذِنُونَكَ وَهُمۡ أَغۡنِيَآءُۚ رَضُواْ بِأَن يَكُونُواْ مَعَ ٱلۡخَوَالِفِ وَطَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ فَهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ ﴿٩٣﴾ يَعۡتَذِرُونَ إِلَيۡكُمۡ إِذَا رَجَعۡتُمۡ إِلَيۡهِمۡۚ قُل لَّا تَعۡتَذِرُواْ لَن نُّؤۡمِنَ لَكُمۡ قَدۡ نَبَّأَنَا ٱللَّهُ مِنۡ أَخۡبَارِكُمۡۚ وَسَيَرَى ٱللَّهُ عَمَلَكُمۡ وَرَسُولُهُۥ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَٰلِمِ ٱلۡغَيۡبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴿٩٤﴾ سَيَحۡلِفُونَ بِٱللَّهِ لَكُمۡ إِذَا ٱنقَلَبۡتُمۡ إِلَيۡهِمۡ لِتُعۡرِضُواْ عَنۡهُمۡۖ فَأَعۡرِضُواْ عَنۡهُمۡۖ إِنَّهُمۡ رِجۡسٞۖ وَمَأۡوَىٰهُمۡ جَهَنَّمُ جَزَآءَۢ بِمَا كَانُواْ يَكۡسِبُونَ ﴿٩٥﴾ يَحۡلِفُونَ لَكُمۡ لِتَرۡضَوۡاْ عَنۡهُمۡۖ فَإِن تَرۡضَوۡاْ عَنۡهُمۡ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يَرۡضَىٰ عَنِ ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡفَٰسِقِينَ ﴿٩٦﴾ ٱلۡأَعۡرَابُ أَشَدُّ كُفۡرٗا وَنِفَاقٗا وَأَجۡدَرُ أَلَّا يَعۡلَمُواْ حُدُودَ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِۦۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ﴿٩٧﴾ وَمِنَ ٱلۡأَعۡرَابِ مَن يَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ مَغۡرَمٗا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ ٱلدَّوَآئِرَۚ عَلَيۡهِمۡ دَآئِرَةُ ٱلسَّوۡءِۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٞ ﴿٩٨﴾ وَمِنَ ٱلۡأَعۡرَابِ مَن يُؤۡمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ قُرُبَٰتٍ عِندَ ٱللَّهِ وَصَلَوَٰتِ ٱلرَّسُولِۚ أَلَآ إِنَّهَا قُرۡبَةٞ لَّهُمۡۚ سَيُدۡخِلُهُمُ ٱللَّهُ فِي رَحۡمَتِهِۦٓۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ

﴿٩٩﴾ وَٱلسَّٰبِقُونَ ٱلْأَوَّلُونَ مِنَ ٱلْمُهَٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ وَٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُم بِإِحْسَٰنٍ
رَّضِيَ ٱللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا۟ عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّٰتٍ تَجْرِى تَحْتَهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ
فِيهَآ أَبَدًا ۚ ذَٰلِكَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾ وَمِمَّنْ حَوْلَكُم مِّنَ ٱلْأَعْرَابِ مُنَٰفِقُونَ ۖ وَمِنْ
أَهْلِ ٱلْمَدِينَةِ ۖ مَرَدُوا۟ عَلَى ٱلنِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ ۖ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ ۚ سَنُعَذِّبُهُم مَّرَّتَيْنِ ثُمَّ
يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ ﴿١٠١﴾ وَءَاخَرُونَ ٱعْتَرَفُوا۟ بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا۟ عَمَلًا صَٰلِحًا
وَءَاخَرَ سَيِّئًا عَسَى ٱللَّهُ أَن يَتُوبَ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٠٢﴾ خُذْ مِنْ أَمْوَٰلِهِمْ صَدَقَةً
تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ۖ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ ۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٣﴾
أَلَمْ يَعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ ٱلتَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِۦ وَيَأْخُذُ ٱلصَّدَقَٰتِ وَأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ
ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾ وَقُلِ ٱعْمَلُوا۟ فَسَيَرَى ٱللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُۥ وَٱلْمُؤْمِنُونَ ۖ وَسَتُرَدُّونَ
إِلَىٰ عَٰلِمِ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾ وَءَاخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ
ٱللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠٦﴾ ﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

{وە پۆزش هێنەرەوان لە عەرەبە خێڵەکییەکان هاتن، کە مۆڵەت (ی نەچوونە جەنگ) یان بدرێ‌و، ئەوانەش کە درۆیان لەگەڵ خواو پێغەمبەرەکەی دا کرد، دانیشتن (نەهاتن مۆڵەت وەربگرن) بە زوویی ئازارێکی بە ئێش تووشی ئەوانەیان دەبێ کە بێبڕوان ﴿٩٠﴾ هیچ سەغڵەتییەك (ی گوناهباریی) نە لەسەر بێهێزەکان‌و نە لەسەر نەخۆشەکان‌و، نە لەسەر ئەوانەشە کە هیچ شك نابەن خەرجی بکەن، ئەگەر دڵسۆزیی بۆ خواو پێغەمبەرەکەی بنوێنن، چاکەکاران ڕێ (ی گلەیی) یان ناچێتە سەر، وە خوا لێبوردەی میهرەبانە ﴿٩١﴾ هەروەها هیچ سەغڵەتیی (گوناهبار بوون)یش لەسەر ئەو کەسانە نیە، کە کاتێك هاتنە لات، سواریان بکەی (وڵاخیان بۆ دابین بکەی) تۆش گوتت: هیچ (باربەرێك) شك نابەم، ئێوەی سوار بکەم، بە چاوی پڕ فرمێسکەوە پشتیان هەڵکرد، لە خەفەتی ئەوەی کە (سامانێك) شك نابەن، خەرجی بکەن ﴿٩٢﴾ بەڵکو ڕێ (ی گلەیی) بەس دەچێتەوە سەر ئەوانەی، کە لە حاڵێکدا دەوڵەمەندیشن، مۆڵەتت لێ وەردەگرن (کە نەیەنە جەنگ) ئەوەیان پەسند کرد، کە لەگەڵ ئافرەتانی بەجێهێڵراو دابن، وە خوا دڵی مۆر کردوون، بۆیە نازانن ﴿٩٣﴾ هەر کات گەڕانەوە بۆ لایان، پۆزشتان بۆ دێننەوە، بڵێ: پۆزش مەهێننەوە، هەرگیز بە ڕاستتان دانانێین، بێگومان خوا لە هەواڵەکانی ئێوەی ئاگادار کردووینەوە، وە لەمەودوا خوا کردەوەکانتان دەبینێ، هەروەها پێغەمبەرەکەیشی، دوایی دەگێڕرێنەوە بۆ لای (خوای) زانای پەنهان‌و بینراو، ئنجا هەواڵی ئەوەتان دەداتێ، کە دەتانکرد ﴿٩٤﴾ لەمەودوا کە گەڕانەوە (لە جەنگی تەبووك) بۆ لایان (ئەی مسوڵمانینە!) سوێندتان بۆ دەخۆن، تاکو وازیان لێ بێنن، دەجا لێیانگەڕێن، بێگومان ئەو (مونافیق)انە پیسن، وە لە سزای ئەوەدا کە دەیانکرد، جێی حەوانەوەیان دۆزەخە، ﴿٩٥﴾ سوێندتان بۆ دەخۆن، تاکو لێیان ڕازی بن، ئنجا ئەگەر ئێوەش لێیان ڕازی بن، بەدڵنیایی خوا لە کۆمەڵی لادەران ڕازی نابێ ﴿٩٦﴾ عەرەبە خێڵەکییەکان لە بێبڕوایی‌و دەغەڵیی‌دا (لە خەڵکی دیکە) توندترن، وە شایستەترن کە سنوورەکانی ئەو (بەرنامەی)ە کە خوا دایبەزاندۆتە سەر پێغەمبەرەکەی، نەیزانن، وە خوا زانای کارزانە ﴿٩٧﴾ وە

کەسانێك لە عەرەبە خێڵەکییەکان هەن، کە ئەو (سامان)ەی (بۆ جەنگ و جیهاد) خەرجی دەکەن، بە تاڵانکران (و بە ناهەق سامان لێ ستێنران)ی دادەنێن، وە هەمیشە چاوەڕێی بەڵایانتان بۆ دەکەن، بەڵای خراپ بەسەر خۆیان بێ، وە خوا بیسەری زانایە ﴿٩٨﴾ وە کەسانێکی دیکە (جیاواز لەوانی پێشێ) لە عەرەبە خێڵەکییەکان هەن، کە بڕوایان بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەیەو، ئەو (سامان)ەی خەرجی دەکەن بە هۆکارەکانی لە خوا وەنیزیك کەوتن و پاڕانەوەکانی پێغەمبەری دادەنێن، ئاگاداربن مایەی نیزیك کەوتنەوەیانە (لە خوا) لەمەودوا خوا دەیانخاتە نێو بەزەیی خۆیەوە، بێگومان خوا لێبوردەی بە بەزەیی یە ﴿٩٩﴾ وە پێشکەوتووە یەکەمەکان لە کۆچکەران و پشتیوانان و، ئەوانەی بە چاکیی شوێنیان کەوتوون، خوا لێیان ڕازی یەو ئەوانیش لێی ڕازین، وە چەندان باغی بۆ ئامادە کردوون، کە ڕووباریان بەژێردا دەڕۆن، بۆ هەتا هەتایە تێیاندا دەمێننەوە بە هەمیشەیی، ئا ئەوە بردنەوەو بە مراد گەیشتنی مەزنە ﴿١٠٠﴾ وە لە عەرەبە خێڵەکییەکانی دەوروبەرتان، کەسانی مونافیق هەن، وە لە خەڵکی مەدینەش کەسانێك هەن، کە مەشقیان لەسەر دەغەڵیی کردوە، تۆ نایانزانی، ئێمە دەیانزانین، لەمەودوا دووجار سزایان دەدەین، پاشانیش بۆ ئازارو سزایەکی مەزن دەگێڕرێنەوە ﴿١٠١﴾ وە کەسانێکی دیکە هەن (لە عەرەبە خێڵەکییەکان) دانیان بە گوناهەکانیاندا ناوە، کردەوەیەکی چاك ویەکی دیکەی خراپیان تێکەڵ کردوون، ڕەنگە خوا بگەڕێتەوە سەریان (تۆبەیان لێوەربگرێ) بەدڵنیایی خوا لێبوردەی بە بەزەیی یە ﴿١٠٢﴾ لە سامانەکانیان صەدەقە (ماڵ بەخشین)ێك وەربگرە، کە بەهۆیەوە پاکیان بکەیەوەو چاکیان بکەی (گەشەیان پێبدەی)، وە بۆیان بپاڕێوە، بە دڵنیایی، پاڕانەوەی تۆ مایەی ئارامییە بۆیان، وە خوا بیسەری زانایە ﴿١٠٣﴾ ئایا نازانن کە بەس خوا تۆبە لە بەندەکانی وەردەگرێ و، هەر ئەو ماڵ بەخشینەکان وەردەگرێ، (ئایا نازانن) کە بەس خوا زۆر تۆبە وەرگری بە بەزەییە؟ ﴿١٠٤﴾ وە پێیان بڵێ: کردەوە (ی باش) بکەن، لەمەودوا خواو پێغەمبەرەکەی و بڕواداران، کردەوەکانتان دەبینن، وە پاشان دەگێڕرینەوە بۆ لای (خوای) زانای پەنهان و ئاشکرا، ئنجا لەبارەی ئەوەوە کە دەتانکرد، هەواڵتان پێدەدات، ﴿١٠٥﴾ وە کەسانێکی دیکە بۆ بڕیارو فەرمانی خوا (لەبارەوە درانیان) دواخراون، ئنجا یان سزایان دەدات، وە یان دەگەڕێتەوە سەریان (تۆبەیان لێوەردەگرێ) وە خوا زانای کارزانە ﴿١٠٦﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(ٱلْمُعَذِّرُونَ): (أي الـمُعْتَذِرُونَ الَّذِينَ لَهُمْ عُذْرٌ حَقِيقِي، وَقُرِيءَ: الـمُعْذِرُون: الَّذِي لَهُ عُذْرٌ لَكِن قَدْ يَكُونُ الـمُعَذِّر، عَلَى جِهَة الـمُفَعِّل، مثل: الـمُمَرِّضُ وَالـمُقَصِّرُ، أي الَّذي يَعْتَذِرُ بغَيْرِ عُذْرٍ).

وشەی (مُعَذِّرُون) دوو واتای هەن:

یەکەم: (الـمُعْتَذِرُونَ) ئەوانەی کە پۆزشیان هێناوەتەوە، پۆزش هێنەرەوان، داوای لێبوردنکەران، ئەوانەی کە بەڵگەیەکی ڕاستەقینەیان هەبووە.

دووەم: هەروەها خوێنراویشەتەوە (الـمُعْذِرُون) ئەویش هەر بە مانای کەسێکە کە پاساوی هەیە، وە دەشگونجێ (مُعَذِّر) لەسەر کێشی (مُفَعِّل)، وەك (مُمَرِّضُ) و (مُقَصِّرُ) واتە: کەسێك کە خۆی نەخۆش دەکات، یان کەمتەرخەمیی دەکات، واتە: کەسێك کە پاساو دێنێتەوە، بێئەوەی کە پاساوی هەبێ، کەواتە: (مُعَذِّر) هەردوو واتاکەی هەن، یانی: عوزر هێنەرەوەی ڕاستگۆ، یان هی درۆزن.

(ٱلْأَعْرَابِ): (جَمْعُ العَرَبِ فِي الأَصْلِ، وَصَارَ اسْماً لِسُكَّانِ البَادِيَة).

وشەی (أَعْرَاب) لە ڕیشەدا کۆی (عَرَب)ە، بەڵام ئێستا بە عەرەبان ناگوترێ: (أَعْرَاب)، هەر دەگوترێ: عەرەب، وە وشەی (أَعْرَاب) کراوە بە ناو بۆ ئەو کەسانەی کە بیابانشینن، بە تاکەکەشی دەگوترێ: (أَعْرَابِّي)، وەك چۆن عەرەب واتە: کۆی عەرەبەکان، بە تاکیشی دەگوترێ: (عَرَبِّي).

(كَذَبُواْ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ): (لَمْ يَصْدُقُوا مَعَهُمْا).

واتە: لەگەڵ خواو پێغەمبەری خوادا ڕاستیان نەکردوە، درۆیان کردوە لەگەڵ خواو پێغەمبەری خوادا ﷺ، دیارە (كَذَبُوا) جیایە لە (كَذَّبُوا)، (كَذَبُوا) واتە: درۆیان کردوە، بەڵام (كَذَّبُوا) واتە: بە درۆیان زانیوە.

(حَرَجٌ): (أَصْلُ الحَرَجِ وَالحِرَاجِ، مُجْتَمَعُ الشَّيْئَيْنِ، وَتُصُوِّرَ مِنْهُ ضِيقُ مَا بَيْنَهُمَا، فَقِيلَ للضِّيق، حَرَج، وَلِلإِثْمِ: حَرَج).

وشەی (حَرَج)و(حِرَاج) لە ڕیشەدا بە دوو شت دەگوترێ کە پێکەوە کۆدەکرێنەوە، ئنجا لەوەوە ئەوە وێنا کراوەو فامراوەتەوە، کە دوو شت دەگەنە یەك تەنگەبەرییان لە نێواندا دەبێ، بۆیە بە شتی تەنگ گوتراوە: (حَرَج)، وە بە گوناهیش گوتراوە: (حَرَج) لەبەرئەوەی ئینسان تووشی سەغڵەتیی‌و تەنگەتاویی دەکات.

(نَصَحُواْ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ): واتە: دڵسۆزییان بۆ خواو بۆ پێغەمبەری خوا نواندوە، (النُّصْحُ: تَحَرِّي فِعْلٍ أَوْ قَوْلٍ فِيهِ صَلاَحُ صَاحِبِهِ، وَنَصَحْتُ لَهُ الوُدَّ: أَخْلَصْتُهُ، وَنَاصِحُ العَسَلِ خَالِصُهُ).

(نُصْح) بریتیە لەوە کە تۆ هەر قسەیەك، هەر کردەوەیەك کە ئەو کەسەی قسەکە، یان کردەوەکەی ئاڕاستە دەکەی، بۆ ئەو چۆن چاکە، ئاوا بکەی، وە دەگوترێ: (وَنَصَحْتُ لَهُ الوُدَّ) واتە: خۆشەویستییەکی ساغم بۆی هەیە، وە دەگوترێ: (نَاصِحُ العَسَلِ) واتە: هەنگوینێکی پاڵفتەی بێ کەڕەشان‌و بێ مێش.

(لِتَحۡمِلَهُمۡ): واتە: بۆ ئەوەی وڵاخیان بۆ ئامادە بکەی، تا سواری بن، (حَمَلْتُ حَمْلاً ،حَمَلَهُ يَحْمِلُهُ، وَحَمَلَهُ عَلَيْهِ...).

(حَمَلْتُ حَمْلاً) واتە: بارەکەم هەڵگرت، (حَمَلَهُ يَحْمِلُهُ) واتە: هەڵیگرت، هەڵیدەگرێ، وە (حَمَلَهُ عَلَيْهِ) سواری کرد، یاخود بارەکەی خستە سەر، کە لێرەدا (لتَحْمِلَهُمْ عَلَيْهِ) واتە: بۆ ئەوەی سواری وڵاخیان بکەی.

(تَفِيضُ مِنَ ٱلدَّمۡعِ): واتە: چاویان پڕ دەبێ لە فرمێسك، (فَاضَ المَاءُ: إِذَا سَالَ مُنْصَبّاً)، ئاوەکە ڕژا بە هەڵڕژان.

(وَأَفَاضَ إِنَاءَهُ: مَلأَهُ حَتَّى أَسَالَهُ، وَأَفَضْتُه أَسَالتُه)، کە دەگوترێ: (أَفَاضَ إِنَاءَهُ) واتە: دەفرەکەی خۆی پڕ کرد، یانی: پڕی کرد تاکو لێی ڕژا، وە ڕژاندم.

(إِنَّمَا ٱلسَّبِيلُ): (سَبيل اللَّوم: طريق العِتاب).

وشەی (سبیل) بە مانای ڕێباز دێ، بە مانای ڕێگا دێ، بەڵام لێرەدا بە مانای ڕێی گلەیی، بەکارهێنراوە، کە دەفەرموێ: (إِنَّما السبیل) واتە: ڕێگای گلەیی و سەرزەنشت، تەنیا ڕووی لەو جۆرە کەسانەیە، کە بە ناهەق پۆزش دێننەوەو، بە ناهەق داوای مۆڵەت دەکەن.

(إِنَّهُمْ رِجْسٌ): (الرِّجْسُ: الشيءُ القَذِر، رَجلٌ رِجْسٌ، ورِجَالٌ أرجاسٌ).

(رجس) واتە: شتێکی پیس، (رَجلٌ رِجْسٌ، ورِجَالٌ أَرْجَاسٌ) واتە: پیاوێکی پیس، وە پیاوانێکی پیس، دیارە (رجس) واتە: پیسی، کە لێرەدا ئەوە زێدەڕۆیی کردنە لە کەسێکدا کە پیسی تێدایە، کە مەبەست پێی پیسیی مەعنەوییە.

(وَأَجْدَرُ): واتە: شایستەترن، (الجَدِيرُ: المُنْتَهَى لانْتِهاءِ الأَمْرِ إِلَيْهِ انْتِهاء الشيء إلى الجِدَار).

(جَدير) بریتیە لەوە کە کۆتایی شتێك لەلای ئەو بێ، وەك چۆن شتێك دەگاتە بن دیوارەکەی، یانی: کۆتایی دێ، دەگوترێ: (جَدُرَ بكَذا، وَمَا أَجْدَرَهُ بكَذَا، وَأَجْدِرْ بِهِ)، شایستەی ئەوەیە، زۆر شایستەی ئەوەیە، هەمووی بە مانای شایستەی ئەوەیە.

(مَغْرَمًا): (الغُرْمُ: مَا يَنوبُ الإِنْسانَ فِي مَالِهِ مِنْ ضَرَرٍ لغَيْرِ جنايةٍ مِنْهُ أَوْ خِيانَةٍ مِنْهُ).

(غُرم) بریتیە لە زیانێکی ماڵیی کە بە مرۆڤ دەکەوێ، بێئەوەی تاوانێکی کردبێ، یان ناپاکییەکی کردبێ، دەگوترێ: (غُرِمَ غُرْمًا وَمَغْرَمًا) واتە: زیانی لێکەوت، یان تاڵان کرا، وە (أُغْرِمَ غَرَامَةً) واتە: پێیان بژارد، {لە کوردیی دا (تاوان)ی پێ دەڵێن}، واتە: تاوانیان لێ وەرگرت، لە بەرانبەر ئەوەدا، جا جاری وایە تاوانێکی کردوە، جاری واش هەیە بە ناهەق لێی وەردەگیرێ، ئەو کاتە پێی دەگوترێ: (مَغْرَم).

(الدَّوَآئِرَ): (الدَّوْرَةُ وَالدَّائِرَةُ فِي المكروهِ).

وشەی (دورة) و (دائرة) بۆ بەڵاو گرفتاریی بەکاردەهێنرێ، (دوائر) کۆیەکەیەتی.

(دَآئِرَةُ ٱلسَّوْءِ): (أَي يُحِيطُ بِهِمُ السوءُ إِحاطةَ الدَّائرةِ بمَنْ فِيها، فَلاَ سَبيلَ لَهُمْ إِلى الإِنْفِكاكِ مِنْهُ بوَجْهٍ).

واتە: بەڵاو ناخۆشیيو خراپە، وا دەورەیان دەدا، وەك چۆن بازنەیەك دەورەی ئەو شتە دەدات، کە لە نێو بازنەکە دایە، وە هیچ ڕێگای دەرچوونیان نیە لە بازنەی ئەو خراپەیە.

(قُرُبَٰتٍ): (جَمْعُ قُرْبَة، تَقَرَّبَ إِلى اللهِ بشَيءٍ: طَلَبَ بِهِ القُرْبَةَ عِنْدَهُ).

واتە: (قُرُبَات) کۆی (قُرْبَة)یە، واتە: نیزیکی، دەگوترێ: (تَقَرَّبَ إِلى اللهِ بشَيءٍ)، واتە: لە خواوە نیزیك کەوت بەهۆی شتێکەوە، یانی: نیزیکی لای خوای خواست.

(وَصَلَوَٰتِ ٱلرَّسُولِ) واتە: پاڕانەوەکانی پێغەمبەر ﷺ (الصَّلاَةُ: الدُّعَاءُ، وَالصلاَةُ مِنَ اللهِ تَعَالَى الرَّحْمَةَ)، وە دوعا کە لەلای خوای بۆ وێنەوە بێ یانی: خودی ڕەحمەت نواندنەکە، بەڵام ئەگەر پێغەمبەر ﷺ صەڵاتمان لێ بدات، واتە: داوای ڕەحمەتمان بۆ لە خوا دەکات، بەڵام ئەگەر خوا صەڵاتمان لێ بدات، واتە: خوا ڕەحمەمان پێ بکات، چونکە خوا داوای ڕەحم لە کێ بکات؟! خۆی خاوەنی هەموو شتێکە.

(وَٱلسَّٰبِقُونَ ٱلْأَوَّلُونَ): پێشکەوتووە یەکەمەکان، دەگوترێ: (سابَقَهُ فَسَبَقَهُ، مِن بابِ ضرب).

واتە: پێشبڕکەی لەگەڵدا کردو پێشیکەوتەوە، واتە: (سابق) واتە: پێشکەوتوو، (الأولون) واتە: یەکەمەکان.

(ٱلْمُهَٰجِرِينَ): (الهِجْرَةُ وَالمُهاجَرَةُ مِنْ أَرْضٍ إِلى أَرْض: تَرْكُ الأُوْلَى للثانية).

(هِجْرَة) و (مُهاجَرَة) ئەوەیە کە لە زەوییەکەوە بۆ زەوییەکی دی بچێ، واز لە زەوی یەکەمیان بێنێ، بەرەو هی دووەمیان بچێ، واتە: هی دووەمیان بەسەر یەکەمیان دا هەڵبژێرێ.

(وَٱلْأَنصَارِ): (جَمْعُ نَصِير، نَصَرَهُ عَلَى عَدوِّهِ، والإسمُ: النُّصرة، وَجَمْعُ ناصر: نَصْر، مِثْلُ صَاحِب، وَصَحْب).

(أَنْصَار) كۆی (نَصِير)ه، دەگوترێ: (نَصَرَهُ عَلَى عَدوِّهِ) یارمەتیداو سەریخست، بەسەر دوژمنەكەیدا، ناوی سەرخستن (نُصْرَة)یە، وە كۆی (ناصِر)یش (نَصْر)ە، وەك چۆن كۆی (صَاحِب) بریتیە لە (صَحْب).

(مَرَدُواْ عَلَى ٱلنِّفَاقِ) واتە: مەشقیان لەسەر دەغەڵیی كردوە، ڕاهێنانیان لەسەر كردوە، بە وردەكاریی دەیكەن، (المُرُودُ عَلَى الشيءِ: المرُونُ عَلَيْهِ، أَوْ ارْتَكَسوا عَنِ الخَيْرِ وَهُمْ عَلَى النِّفَاقِ).

(مرود) بریتیە لە مەشق پێكردن‌و لەسەر لێ ڕاهێنانی، یاخود یانی: ئەوانە لە خێر دواكەوتوون، وە لەسەر نیفاقن.

(ٱعۡتَرَفُواْ): (الإِعْتِرَافُ: بالذَّنْبِ الإِقْرَارُ بهِ).

(إِعْتِرَافُ) بریتیە لە دان پێداهێنان بە گوناح.

(عَسَى ٱللَّهُ): (عَسَى مِنْ أَفْعَالِ المُقَارَبَة، وَفِيهِ طَمَعٌ وَإِشْفَاقٌ، وَعَسَى مِنَ اللهِ وَاجِبٌ فِي جَمِيعِ القُرآنِ، إِلاَّ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿عَسَىٰ رَبُّهُۥٓ إِن طَلَّقَكُنَّ أَن يُبۡدِلَهُۥٓ أَزۡوَٰجًا خَيۡرًا مِّنكُنَّ ﴿٥﴾﴾ التحريم.

وشەی (عَسَى) لەو كردەوانەیە كە بۆ وەنیزیك خستن بەكاردەهێنرێ، وە مانای ئومێد وەبەرنان‌و لێترسان دەگەیەنێ، وە وشەی (عَسَى) كە خوا بەكاری هێنابێ لە هەموو قورئان دا، بە مانای پێویستبوونی شتێكە، واتە: خوا ئەو شتە لەسەر خۆی پێویست دەكات، {بۆچی؟ دەڵێ: چونكە (إِنَّ الكريمَ إِذَا أَطْمَعَ أَعْطَى) بەخشندە، هەر كاتێك تەماعی وەبەر كەسێك ناو ئومێدەواری كرد، پێی دەدات، دیارە خوای پەروەردگاریش خاوەنی هەموو كەرەم‌و بەخشندەییەكە}، جگە لە یەك شوێن نەبێ، كە بە مانای پێویستبوون نایەت، كە خوای كارزان هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ دەدوێنێ، دەفەرموێ: ﴿عَسَىٰ رَبُّهُۥٓ إِن طَلَّقَكُنَّ أَن يُبۡدِلَهُۥٓ أَزۡوَٰجًا خَيۡرًا مِّنكُنَّ ﴿٥﴾﴾ التحريم.

واتە: نیزیکە ئەگەر تەڵاقتان بدات، پەروەردگاری هاوسەرانی چاکتر لە ئێوەی بە نسیب بکات.

{چونکە ئەگەر واجببوونی گەیاندبایە، دەبوو پێغەمبەر ﷺ هاوسەرەکانی تەڵاق دابایە، ئەوانەی کە دڵی پێغەمبەریان هێشاندبوو، کە لە سوورەتی (التحریم)دا بەسەرهاتەکەیان باسکراوە}.

(یَتُوبَ عَلَیۡهِمۡ): (تابَ اللهُ عَلَیْهِ: وَفَّقَهُ لَها).

وشەی (تابَ) واتە: گەڕایەوە (رَجَعَ)، (تابَ إلی الله) واتە: گەڕایەوە لای خوا، بەڵام (تابَ اللهُ عَلَیْهِ) واتە: خوا گەڕانەوەکەی لێوەرگرت، یاخود یارمەتیدا کە بگەڕێتەوە، یاخود خوا گەڕایەوە سەری بە ڕەحمەتی خۆی، هەموویان دەگەیەنێ.

(صَدَقَةً): (الصَّدَقَةُ: مَا تَصَدَّقْتَ بِهِ عَلَى الفُقَرَاءِ، مَا یُخْرِجُهُ الإنْسانُ مِنْ مَالِهِ عَلَى وَجْهِ القُرْبَةِ کالزَّکاةِ).

(صدقة)یان بە دوو شێوە مانا کردوە:

١- هەر ماڵێکە کە تۆ دەیدەی بە هەژاران.

٢- یاخود هەر ماڵێکە کە تۆ بە شێوەی لە خوا نیزیك بوونەوە، دەیبەخشی، واتە: بە کەسانی شایستەی خۆی، وەك زەکات.

(تُطَهِّرُهُمۡ): (تُنَزِّهُهُمْ) واتە: بەو ماڵە کە لێیان وەردەگری، پاکیان دەکەیەوە، لە چی پاکیان دەکاتەوە؟ لە سیفەتی چرووکییو، لەو گوناهو هەڵانەی لە ڕابردوودا کردوویانن .

(وَتُزَكِّيهِم بِهَا): واتە: چاکیان دەکەی پێی، مادام (تُطَهِّرُهُم) لەگەڵ (تُزَکِّیهم)دا هاتوە، دەنا وشەی (تزکیة) مانای پاك بوونو چاك بوون دەگەیەنێ، بەڵام مادام هەردووکیان لە یەك سیاقدا هاتوون، (تُطَهِّرُهُم) واتە: پاکیان دەکاتەوە لە سیفەتی خراپ، وە (تُزَکِّیهم) واتە: چاکیان دەکەیو دەیانڕازێنیەوە، بە سیفەتی چاك،

واتە: (تُطَهِّرُهُم) بژارکران (تخلیة) لە سیفەتی خراپ دەگەیەنێ، وە (تُزَكِّيهِم) ڕازاندنەوە (تحلیة) بە سیفەتی جوان دەگەیەنێ.

(وَصَلِّ عَلَيْهِمْ): (ادْعُ لَهُمْ) واتە: دووعایان بۆ بکەو بۆیان لە خوا بپاڕێوە.

(سَكَنٌ لَّهُمْ): واتە: دەبێتە مایەی ئارامیی‌و دڵ ئۆخژنیان، (السَّكِينَةُ: الوَدَاعُ وَالوِقَارُ، السَّكَنُ مَا سَكَنْتَ إِلَيْهِ، وَسَكَنَ: هَدَأَ، واستَأْنَسَ بِهِ وَاسْتَرَاحَ إِلَيْهِ).

وشەی (سَكِينَة) بە مانای ئارامیی‌و هێمنیی دێ، وە (سَكَن) هەر شتێکە کە پێی ئاسوودەبیی‌و، مەیلی بەلادا بکەی، ئارامییت پێی بێ.

(مُرْجَوْنَ): (مُؤَخَّرُون) خوێنراویشەتەوە: (مُرْجَؤُون) (أَرْجَأَ) واتە: (أَخَّر) یانی: دوای خست، کەواتە: (مرجون) واتە: دواخراون‌و، جارێ بڕیاریان لەبارەوە نەدراوە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە، کە دەفەرمویٚ : ﴿وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ إِذَا مَآ أَتَوۡكَ لِتَحۡمِلَهُمۡ ... ﴿٩٢﴾﴾.

لەوبارەوە ئەم گێڕراوەیە هاتوە:

﴿عَن عَبْدُ الرَّحمَنِ بْنُ عَمرٍو السُّلَمِيُّ وَحُجْرِ بْنُ حُجْرٍ قَالا: أَتَيْنا الْعِرْبَاضَ بْنَ سارِيةَ، وَهُوَ مِمَّنْ نَزَلَ فِيهِ: ﴿وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ إِذَا مَآ أَتَوۡكَ لِتَحۡمِلَهُمۡ قُلۡتَ لَآ أَجِدُ مَآ أَحۡمِلُكُمۡ عَلَيۡهِ تَوَلَّواْ وَّأَعۡيُنُهُمۡ تَفِيضُ مِنَ ٱلدَّمۡعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُواْ مَا يُنفِقُونَ ﴿٩٢﴾﴾، فَسَلَّمْنا وَقُلْنا: أَتَيْناكَ زَائِرِينَ وَعَائِدِينَ وَمُقْتَبِسِينَ، فَقَالَ عِرْبَاضُ: صَلَّى بِنا رَسولُ اللَّهِ ﷺ الصُّبْحَ ذَاتَ يومٍ، ثُمَّ أَقبَلَ علَيْنا، فَوَعَظَنا مَوْعِظَةً بَلِيغَةً، ذَرَفَتْ مِنْها الْعُيُونُ وَوَجِلَتْ مِنْها الْقُلُوبُ، فَقَالَ قَائِلٌ: يا رَسولَ اللَّهِ! كَانَّ هَذِهِ مَوْعِظَةُ مُوَدِّعٍ، فَمَاذَا تَعْهَدُ إِلَيْنا؟ فَقَالَ: أُوصِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ وَالسَّمْعِ وَالطَّاعَةِ، وَإِنْ كَانَ عَبْدًا حَبَشِيا، فَإِنَّهُ مَنْ يَعِشْ مِنْكُمْ بَعْدِي فَسَيَرَى اخْتِلافًا كَثِيرًا فَعَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ، فَتَمَسَّكُوا بِها وَعَضوا عَلَيْها بِالنَّوَاجِذِ، وَإِياكُمْ وَمُحْدَثَاتِ الأُمُورِ فَإِنَّ كُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلالَةٌ﴾، {أَخْرَجَهُ أَحْمَدُ، بِرقم: (١٧١٨٤)، وَأَبُو دَاوُدَ، بِرقم: (٤٦٠٧)، وَالتِّرمِذِيُّ، بِرقم: (٢٦٧٦) وَقَالَ: حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَابْنُ مَاجَهْ، بِرقم: (٤٢)، وَالحَاكِمُ، بِرقم: (٣٢٩)، وَقَالَ: صَحِيحٌ لَيْسَ لَهُ عِلَة، وَالبَيْهَقِيُّ، بِرقم: (٢٠١٢٥)، وَأَخْرَجَهُ أَيْضا: ابْنُ حِبَّانَ، بِرقم: (٥)، وَالدَّارِمِيُّ، بِرقم: (٩٥)، وَقَالا فِي الإِستيعاب ج٢، ص٣٢١ قُلْنا: وَهَذَا إِسْنَاد صَحِيح رِجَالُهُ ثِقَاتٌ، وَصَحَّحَهُ كُلٌّ مِنَ ابْنُ حَجَرٍ وَالأَلْبَانِي فِي (الصحيحة)، بِرقم: (٩٣٧)}.

واتە: عەبدورڕەحمانی کوڕی عەمری سولەمیی‌و حوجری کوڕی حوجر هەردووکیان دەڵێن: چووینە لای عیرباضی کوڕی ساریە، کە لەو کەسانە بوو ئەم ئایەتەی دەربارە هاتە خوار: ﴿وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ إِذَا مَآ أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَآ أَجِدُ مَآ أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّواْ وَّأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ ٱلدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُواْ مَا يُنفِقُونَ ﴿٩٢﴾﴾، سلاومان لێکردو پێمان گوت: هاتووین هەم سەردانت بکەین‌و، هەم هەواڵت بپرسین کە نەخۆشیی‌و، هەم سوودو زانیارییت لێوەربگیرن، عیرباضیش گوتی: ڕۆژێکیان پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژی بەیانی بۆ کردین، دوایی سلاوی نوێژەکەی دایەوەو ڕووی تێکردین‌و ئامۆژگارییەکی زۆر کاریگەری کردین، کە چاوەکان فرمێسکیان لێهات، وە دڵەکان لەرزین‌و ڕاچڵەکین، یەکێك گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ! ﷺ ئەم ئامۆژگارییەت وەك ئامۆژگاریی کەسێکە، کە ماڵئاواییمان لێ بکات، یان ماڵئاوایی لە کەسێك بکات، کۆتا وەصیەت‌و ئامۆژگارییمان بە چی دەکەی؟ بە چی ڕامان دەسپێری؟

ئەویش فەرمووی: ئامۆژگارییتان دەکەم، بە پارێزکردن لە خوا، وە بیستن‌و فەرمانبەریی بۆ (بەرپرسانی خۆتان) ئەگەر ئەو بەرپرسە کۆیلەیەکی حەبەشەییش بێ، چونکە هەر کەسێك لە ئێوە دوای من، ژیانی بەردەوام بێ، جیاوازیی زۆر دەبینێ، ناکۆکیی‌و دووبەرەکیی زۆر دەبینێ، بەڵام ئێوە ڕێبازی من بگرن، وە ڕێبازی جێنشینە ڕێنماییکراوە سەرڕاستەکان بگرن، دەستی پێوە بگرن، وە ددانانی لەسەر ڕۆگرن، (واتە: ئەگەر بە دەستیش بۆتان نەگیرا، بە ددانان بیگرن‌و هەر بەری مەدەن)، وە خۆتان لە شتە پەیداکراوەکان دوور بگرن، چونکە هەموو پەیداکراوێك داهێنراوە، وە هەموو داهێنراوێکیش گومڕاییە.

٢) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەی، دەفەرموێ: ﴿سَيَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ لَكُمْ إِذَا ٱنقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُواْ عَنْهُمْ فَأَعْرِضُواْ عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رِجْسٌ وَمَأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُواْ يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾﴾.

لەوبارەوە ئەم گێڕراوەیە هاتوە:

﴿عَنْ عَبْدَ اللهِ بْنَ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ حِينَ تَخَلَّفَ عَنْ تَبُوكَ، وَاللهِ مَا أَنْعَمَ اللهُ عَلَيَّ مِنْ نِعْمَةٍ بَعْدَ إِذْ هَدَانِي، أَعْظَمَ مِنْ صِدْقِي رَسُولَ اللهِ ﷺ، أَنْ لا أَكُونَ كَذَبْتُهُ فَأَهْلِكَ كَمَا هَلَكَ الَّذِينَ كَذَبُوا حِينَ أُنْزِلَ الْوَحْيُ: ﴿ سَيَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ لَكُمْ ...﴿٩٥﴾ ﴾﴾، {أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ، برقم: (٤٦٧٣)}.

واتە: عەبدوڵلای کوڕی کەعبی کوڕی مالیك دەڵێ: گوێم لە کەعبی کوڕی مالیك بوو (واتە: گوێی لە بابی بوو) کاتێك کە لە جەنگی تەبووك دواکەوت، بێئەوەی پاساوێکی ڕاستەقینەی بەدەستەوە بێ، گوتی: سوێند بە خوا لە دوای ئەوەی خوا هیدایەتی داوم‌و ڕێنمایی کردووم‌و خستوومیەتە سەر ڕێی ئیسلام، هیچ چاکەیەکی لەگەڵدا نەکردووم، لەلام مەزنتر بێ، لەوە کە لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ ڕاستم کرد، وە درۆم لەگەڵ نەکرد، تاکو منیش بفەوتێم لەگەڵ ئەوانەدا کە فەوتان، بەهۆی ئەوەوە کە درۆیان کرد لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ، کاتێك وەحی لەبارەیانەوە هاتە خوارێ‌و فەرمووی: ﴿ سَيَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ لَكُمْ إِذَا ٱنقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا۟ عَنْهُمْ ۖ فَأَعْرِضُوا۟ عَنْهُمْ ۖ إِنَّهُمْ رِجْسٌ ۖ وَمَأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾ ﴾.

یانی: کە گەڕانەوە بۆ لایان سوێندتان بۆ دەخۆن بە درۆ، بۆئەوەی ڕوویان لێوەرگێڕن‌و پشتیان تێبکەن، ئێوەش ئیهمالیان بکەن‌و پشت گوێیان بخەن، {چونکە سوێندەکەیان بە درۆیە}، ئەوانە پیسن وە جێی حەوانەوەیان دۆزخە، بەهۆی کردەوەکانیانەوە.

٣) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَءَاخَرُونَ ٱعْتَرَفُوا۟ بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا۟ عَمَلًا صَٰلِحًا وَءَاخَرَ سَيِّئًا عَسَى ٱللَّهُ أَن يَتُوبَ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٠٢﴾ ﴾.

لەوبارەوە ئەم گێڕراوەیە هاتوە:

﴿عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ: ﴿ وَءَاخَرُونَ ... ﴾، قَالَ كَانُوا عَشْرَةَ رَهْطٍ، تَخَلَّفُوا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ، فَلَمَّا حَضَرَ رُجُوعُ النَّبِيِّ ﷺ، أَوْثَقَ سَبْعَةٌ مِنْهُمْ أَنْفُسَهُمْ بِسَوَارِي الْمَسْجِدِ، فَكَانَ مَمَرُّ النَّبِيِّ ﷺ إِذَا رَجَعَ فِي الْمَسْجِدِ عَلَيْهِمْ، لَمَّا

رَآهُمْ قَالَ: (مَنْ هَؤُلاءِ الموثِقُونَ أَنْفُسَهُمْ بالسواري؟ قَالُوا: هَذَا أَبُو لُبَابَةَ وَأَصْحَابٌ لَهُ، تَخَلَّفُوا عَنْكَ، يا رَسولَ الله، حَتَّى تُطْلِقَهُمْ، وَتُعْذِرَهُمْ، فَقَالَ النَّبِيّ ﷺ: وَأَنا أُقْسِمُ بِاللهِ لا أُطْلِقُهُم وَلا أُعْذِرُهُمْ، حَتَّى يَكُونَ اللهُ هُوَ الَّذي يُطْلِقُهُمْ، رَغِبُوا عَنّي وَتَخَلَّفُوا عَنِ الغَزْوِ مَعَ المُسْلِمِين! فَلَما بَلَغَهُمْ ذَلِكَ قَالُوا: وَنَحْنُ لا نُطْلِقُ أَنْفُسَنا حَتَّى يَكُونَ الله الَّذي يُطْلِقُنا، فَأَنْزَلَ الله تَبَارَكَ وَتَعَالَى: ﴿ وَءَاخَرُونَ ٱعْتَرَفُوا۟ بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا۟ عَمَلًا صَٰلِحًا وَءَاخَرَ سَيِّئًا عَسَى ٱللَّهُ أَن يَتُوبَ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٠٢﴾ ﴾، و(عَسَى) مِنَ اللهِ وَاجِبٌ" أنه هو التواب الرحيم، فَلَما نَزَلَتْ، أَرْسَلَ إِلَيْهِم النَّبِيُّ ﷺ فَأَطْلَقَهُمْ وَعَذَرَهُمْ، فَجَاؤا بأموالهم فقالوا: يا رَسول الله! هَذِهِ أَمْوَالُنا فَتَصَدَّقْ بِها عَنّا وَاسْتَغْفِرْ لَنا، قَالَ: مَا أُمِرْتُ أَنْ آخذَ أَمْوَالَكُم، فَأَنْزَلَ الله: ﴿ خُذْ مِنْ أَمْوَٰلِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ۖ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ ۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٣﴾ ﴾، فَأَخَذَ مِنْهُمْ الصَّدَقَة، وَاسْتَغْفَرَ لَهُمْ﴾ {أَخْرَجَهُ الطَّبَرِي، ج١١، ص١٠، وَابْنُ أَبي حاتم فِي تَفْسيره، برقم: (١٨٧٥)، وَالبَيْهَقِي فِي دلائل النبوة، ج ٥، ص٢٧١ و ٢٧٢، قالا مؤلفا الإستيعاب ج٢، ص٣٢٥: قلنا وهذا إسنادٌ حسن، رجال صدوقون}.

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ، دەربارەی ئەم ئایەتە: ﴿ وَءَاخَرُونَ ٱعْتَرَفُوا۟ بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا۟ عَمَلًا صَٰلِحًا وَءَاخَرَ سَيِّئًا عَسَى ٱللَّهُ أَن يَتُوبَ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٠٢﴾ ﴾، گوتوویەتی: ئەوانە دە (١٠) کەس بوون لە پێغەمبەری خوا ﷺ لە جەنگی تەبووك دواکەوتن، ئنجا کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ گەڕایەوە، حەوت لەو دە (١٠)کەسانە خۆیان بە کۆڵەگەکانی مزگەوتەوە بەستەوە، کە ئەو کۆڵەگانەی مزگەوتیش شوێنی پێدا ڕەتبوونی پێغەمبەر ﷺ بوون، کاتێك لە مزگەوت دەگەڕایەوە بە لایاندا تێپەڕی، بینینی، فەرمووی: ئەوانە کێن، کە خۆیان بە کۆڵەگەکانی مزگەوتەوە بەستۆتەوە؟ گوتیان: ئەوە ئەبو لوبابەو هەندێك لە هاوەڵەکانی، کە لە تۆ بەجێماون، ئەی پێغەمبەری خوا ! خۆیان

بەستۆتەوە، تاوەکو بەدەستی خۆت بەریانبدەی، وە لێیان ببووری، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: منیش سوێند بە خوا دەخۆم، بەریان نادەم، وە پاساویشیان قبووڵ ناکەم، تاکو خوای بەرز بەریان نەدات (واتە: فەرمان دەکات بەریان بدەن) چونکە ئەوانە ئامادە نەبوون لەگەڵ من بێن، وە لە جەنگ لەگەڵ مسوڵمانان لە دژی ئەهلی کوفر، بەجێمان، کاتێك ئەومیان پێگەیشت ئەوانیش گوتیان: ئێمەش سوێند بە خوا دەخۆین، تاکو خوای بەرز بەرمان نەدات، خۆمان ناکەینەوە، ئیدی لەوبارەوە خوا ﷻ ئەم ئایەتەی ناردە خوار: ﴿ وَءَاخَرُونَ ٱعۡتَرَفُواْ بِذُنُوبِهِمۡ خَلَطُواْ عَمَلٗا صَٰلِحٗا وَءَاخَرَ سَيِّئًا عَسَى ٱللَّهُ أَن يَتُوبَ عَلَيۡهِمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٌ ﴿١٠٢﴾ ﴾، وە وشەی (عسى) {یانی: ڕەنگە، لەوانەیە، نیزیکە} بەڵام ئەگەر خوا ئەو وشەیەی بەکاربێنێ، یانی: لەسەر خۆی پێویستی دەکات، وە بێگومان هەر خوا تۆبە وەرگری بە بەزەییە.

ئنجا کاتێك ئەم ئایەتە هاتە خوار، پێغەمبەری خوا ﷺ ناردی بە دوایاندا وە بەریاندان، وە پاساوەکەشیانی قبووڵ کرد.

ئەوانیش چوون ماڵو سامانەکانی خۆیان هێنا، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ! ﷺ ئەوە ماڵو سامانەکەمانە، تۆ بیکە بە خێر، بیدە بە خەڵك وەك کەفارەت، وە داوای لێبوردنیشمان بۆ لە خوا بکە، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: من فەرمانم پێ نەکراوە کە ماڵو سامانەکانتان لێوەربگرم، بەڵام دوایی خوا ﷻ ئەو ئایەتەی دیکەی ناردە خوار، کە دەفەرموێ: ﴿ خُذۡ مِنۡ أَمۡوَٰلِهِمۡ صَدَقَةٗ تُطَهِّرُهُمۡ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيۡهِمۡۖ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٞ لَّهُمۡۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٣﴾ ﴾.

واتە: لە ماڵو سامانەکانیان صەدەقەیەك وەربگرە، پاکیان بکەوەو بیانڕازێنەوە بەو هۆیەوە، وە دوعاشیان بۆ بکە، بێگومان دوعای تۆ مایەی ئارامییە بۆ ئەوان، {واتە: داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا بکە}، ئیدی پێغەمبەر ﷺ صەدەقەو هاوکارییەکی بۆ مسوڵمانان لێوەرگرتن، وە داوای لێبوردنیشی بۆ لە خوا کردن، {واتە: فەرمانی خوای پەروەردگاری لەبارەی ئەوانەوە، جێبەجێ کرد}.

مانـای گشـتی ئایەتەکـــان

دیـارە پێشـتـر گـوتمـان: تەوەری سـەرەكیی ئەو (١٧) ئایەتـە بریتیـە لـە دیارییكردنی هەڵوێستی ئەرێنیی، یـن نەرێنیی، هەندێ لە توێژەكانی ئەوسای كۆمەڵگای ئیسلامیی، لـە بەرانبەر چوونو نەچوونیانـدا، بۆ جـەنگی تـەبووك، كـە دیـارە جـەنگی تـەبووك هەرچەندە كوشتاری تێدا ڕوونەداوە، بەڵام ناوی لێنراوە (غزوة)، جـەنگ، لەبەرئـەوەی كـە زۆر ڕووبەڕووبوونەوەیـەكی گـەورەو گـرنگ بـووە، یـەكـەم ڕووبەڕووبوونـەوەی دەوڵەتی ئیسلامیی بووە، لـەگەڵ دەوڵەتی ڕۆمی نەصرانییـدا ئـەویش دوای ئـەوەی كـە جموجۆڵیـان هـەبووە، وە بەتـەمـابوون هێرش بێـنن بـۆ سـەر مەدینـە، پێغـەمبـەری خـواش ﷺ لە جیاتی ئەوەی چاوەڕێ بكات، كەی ڕۆم بە سوپاو هێزێكی زۆرەوە هێرش دێنـێو، بكەوێتـە حاڵەتی بەرگریی لـەخۆكردن، بڕیاری هێرشكردنی داوە، چونكـە گـوتراوە: (الهجـوم أحسـن وسيلـة للـدفـاع) زۆرجـار هێـرش بـردن باشـتـرین شێـوازی بەرگریی لەخۆكردنە، ئنجا جەنگی تەبووكو چوونو نەچوون بۆیو، خۆ ئامادەكردنو خۆ ئامادەنەكردنو، هـەڵوێست لـە بەرانبەریدا، بۆتـە بێـژینگێكی زۆر چاك، بۆ لـێك جیاكردنەوەی دەغڵی ساغو، سەركۆتەڵو سەر كوێزێ، كە لـە كۆمەڵگـای ئیسلامیی ئەو كاتـەدا هەبووە، واتـە: مسوڵمانـانی ڕاستو فیـداكار، وە كـەسانێك كە هـەر خۆیان لـەبن پـەردەی ئیسلامدا شاردۆتـەوە، لەبەر بەرژەوەندیی تایبەتی خۆیان، بێـژینگێكـی باش بووە بۆیـان، چاك لـە مەحـەك دراون.

ئنجا لەم چەند ئـایەتـەدا، خـوا باسـی كۆمەڵێك هـەڵوێستی هـەندێك لـەو توێـژانەی كۆمەڵگای ئیسلامیی ئـەوسا دەكات.

سـەرەتـا خـوای پـەروەردگار دەفـەرموێ: ﴿ وَجَآءَ ٱلْمُعَذِّرُونَ مِنَ ٱلْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ ٱلَّذِينَ كَذَبُوا۟ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ ۚ سَيُصِيبُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٠﴾ ﴾

واتە: ئەوانەی کە پۆزشیان هێنایەوە لە عەرەبە خێڵەکییە بیابانشینەکان، هاتن بۆئەوەی مۆڵەت بدرێن، دیارە ئەمە کاتێك بووە بەرلەوەی کە پێغەمبەر ﷺ و سوپایەکەی بەڕێ بکەون بەرەو ڕۆم، ئەوانە هاتوون بەڵگەو پاساو بێننەوە کە بۆیان ناکرێ، بچن بۆ جەنگ، بە پێی سیاقی ئایەتەکەش وا دەردەکەوێ ئەوانە ڕاستگۆ بووبن، چونکە خوا بەراوردی پێ کردوون لەگەڵ ئەو کەسانەدا کە درۆیان کردوە، کەواتە: ئەوانە ڕاستیان کردوە، لە مەسەلە گرنگەکانیش دا زیاتر تیشك دەخەینە سەر چەمك و واتای ئەم وشەیە: (المعذِّرون)، کە ئەگەر بەو واتایە لێکی بدەینەوە ڕاستگۆ بوون (المعذِّرون) لە ئەسڵدا (المعتذرون) بووە، (ت) لە (ع)دا دەغم کراوەو دوایی حەرەکەکەی گواستراوەتەوە بۆ (ذ)، بۆتە (المعذرون)، ئەگەرنا لە ئەسڵدا (المعتذرون) بووە، واتە: پۆزش هێنەرەوان.

ئنجا ئایا کە عەرەبە بیابان نشینەکان هاتوون؟ {بۆ لای پێغەمبەر ﷺ}بۆچی هاتوون ؟

﴿لِيُؤْذَنَ لَهُمْ﴾، تاکو مۆڵەتیان بدرێ، واتە: مۆڵەتیان بدرێ کە نەیەن بۆ جەنگ و جیهاد لەبەرئەوەی بارودۆخیان لەبار نەبووەو بەڵگەو پاساوێکیان هەبووە، لە هەندێك لە تەفسیرەکاندا، دەڵێ: ئەوانە هەندێك تیرەو هۆز بوون، هەندێك تیرەو هۆزی دیکە دوژمنیان بوون، بەتەمابوون بەسەر ماڵ و منداڵەکەیاندا بدەن، هاتبوونە لای پێغەمبەر ﷺ بۆ مۆڵەت وەرگرتن، ئەویش واقیعەکەی زانیوە، بۆیە مۆڵەتی داون کە نەیەن، ئەوان بەو شێوەیە ڕاستگۆیانە هاتوون پۆزشیان هێناوەتەوە.

﴿وَقَعَدَ ٱلَّذِينَ كَذَبُواْ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ﴾، بەڵام ئەوانەی کە درۆیان لەگەڵ خواو پێغەمبەرەکەی دا ﷺ کرد، دانیشتن، واتە: دانیشتن و نەهاتن پۆزش و پاساو بێننەوە، تەنانەت بە درۆش، یانی: لە ماڵی خۆیان دانیشتن و، نەچوون بۆ جەنگی تەبووکیان وەك حاڵەتێکی ئاسایی تەماشا کرد، هەرچەندە پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر جەختی کردبووەوە کە دەبێ هەموو لایەك ئامادەبن، لەبەرئەوەی یەکەم بەرەنگاربوونەوە بوو لەگەڵ دەوڵەتی ڕۆمدا، کە دەوڵەتی ڕۆمی ئەوکاتە وەك دەوڵەتی ئەمریکای ئێستا وابووە، هەر وەك چۆن دەوڵەتی فارس، وەك چین و هیندو ئەو دەوڵەتە زلهێزانەی ڕۆژهەڵاتی ئێستا، وابووە.

ئنجا دەفەرمویٚ: ئەوانەی کە درۆیان لەگەڵ خواو پێغەمبەری خوادا ﷺ کردو دانیشتن، وە نەهاتن بۆ پۆزش هێنانەوەو پاساو هێنانەوە: ﴿ سَيُصِيبُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾، بێگومان لەمەودوا ئەوانەیان کە بێ بڕوان، ئازارێکی بە ئێشیان تووش دێ، یان: بەڵایەکیان تووش دێ، کە ئازارێکی بە ئێشی تێدایە، کە واپێدەچێ مەبەست پێی دوارۆژ بێ، دەشگونجێ مەبەست پێی دنیا بێ، کە هەر لە دنیادا خوای دادگەر تووشی بەڵایەکیان بکات، وەك سزادانێك.

ئنجا خوا ﷻ باسی چەند توێژێکی دیکە دەکات لە مسوڵمانان، کە بۆیان نەکراوە بەشداریی ئەو جەنگەی تەبووك بکەن، بەڵام لۆمەو سەرزەنشت، ڕووی تێ نەکردوون، لەبەرئەوەی خاوەن عوزرو پاساوی ڕاستەقینە بوون: ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلضُّعَفَآءِ وَلَا عَلَى ٱلْمَرْضَىٰ وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُواْ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۚ مَا عَلَى ٱلْمُحْسِنِينَ مِن سَبِيلٍ ۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٩١﴾ ﴾.

واتە: بێ هێزەکان {ئەوانەی کە لەڕووی جەستەییەوە بێ هێزن و توانای جەنگ کردنیان نیە} وە نەخۆشەکان، وە ئەوانەی کە توانایان نیە ماڵ خەرج بکەن، ڕێی گلەییان ناچێتە سەر، {یاخود گوناهیان ناگاتێو، سەغڵەت ناکرێنو، تووشی سەغڵەتیی نابنەوە، بەهۆی ئەوەوە کە گوناهبار بووبن کە نەچوون بۆ جەنگی تەبووك}، بەڵام بە مەرجێك: ﴿ إِذَا نَصَحُواْ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ ﴾، ئەگەر دڵسۆزییان نواندبێ بۆ خواو بۆ پێغەمبەرەکەی ﷺ.

مادام کە بەشداریی جەنگەکەیان پێ نەکراوە، ئنجا لەبەر نەخۆشیی بێ، لەبەر بێ هێزی جەستەیی بێ، لەبەر کەم ئیمکانیەتیی ماددیی بێ، باشە ئەوە بەشدارییان نەکرد، بەڵام دەگونجێ ئینسان بەشداریی کارێکی خێر نەکاو، دڵسۆزیشی بۆ خواو پێغەمبەری خوا ﷺ هەبێ، قسەی باش بکاتو، خەڵك هانبداتو، دوعای خێر بکاتو، دڵسۆزیی بنوێنێو مشوور بخوات، ﴿ مَا عَلَى ٱلْمُحْسِنِينَ مِن سَبِيلٍ ﴾، چاکەکاران ڕێی گلەییان ناچێتە سەر، واتە: ناگونجێ سەرزەنشتو سەرکۆنە بکرێن، مادام

چاکە کاربن، با لە هەڵوێستێکیش بەجێ بمێنن، کە لە توانایاندا نیە، ئەو هەڵوێستە بنوێنن، مادام لە هەڵوێستەکانی دیکەیانداو لە ژیانی دیکەیاندا، چاکە کاربن، گلەییان لێ ناگرێو گوناهبار نابن، ﴿وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾، وە خوا لێبوردەی بە بەزەییە.

ئنجا باسی پۆلێکی دیکەو کۆمەڵێکی دیکە دەکات، کە ئەوانیش بە هەمان شێوە، گلەییان ناچێتە سەر، خوای بەخشندە دەفەرموێ: ﴿وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ إِذَا مَآ أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَآ أَجِدُ مَآ أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّواْ وَّأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ ٱلدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُواْ مَا يُنفِقُونَ ﴿٩٢﴾﴾، هەروەها ڕێی گلەییو سەرزەنشت، {یان ڕێی گوناهبار بوون} ناچێتە سەر ئەو کەسانەش، کە لە کاتێکدا هاتن بۆ لات، تاکو سواریان بکەی، {واتە: بارەبەریان بۆ دابین بکەی، وڵاخیان بۆ دابین بکەی، کە خۆیانو کەلوپەلیانی سوار بکەن بۆ ئەو ڕێیە دوورە} تۆش پێت گوتن: هیچ شتێك شك نابەم، {واتە: هیچ بارەبەرێك شك نابەم، کە ئێوەی بخەمە سەری}، کە ئەو کاتە بارەبەر: هەر حوشترو ئێسترو گوێدرێژ بوون، ﴿تَوَلَّواْ وَّأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ ٱلدَّمْعِ﴾، پشتیان کردەوەو، ڕۆیشتن بە چاوی پڕ فرمێسکەوە، چاویان فرمێسکی لێ دەڕژا، ﴿حَزَنًا أَلَّا يَجِدُواْ مَا يُنفِقُونَ﴾، لە خەفەتباریی ئەوەی کە ناتوانن خۆیان ببەخشنو ماڵ خەرج بکەن، {وە بارەبەری پێ بکڕنو، هۆکارەکانو پێداویستییەکانی جەنگی پێ بکڕن، وە پێغەمبەری خواش ﷺ کە سەرۆکی دەوڵەتی ئیسلامیی بووە، خەزێنەکەی ئەوەندەی تێدا نەبووە، کە پێداویستییەکانی ئەوانە دابین بکات، لە خەفەتی ئەوە، بە چاوی پڕ فرمێسکەوە ڕۆیشتن}.

ئنجا دێتە سەر باسی کۆمەڵێکی دیکە، کە ئەوان گلەییان لێ دەگرێو گوناهبارن، دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلسَّبِيلُ عَلَى ٱلَّذِينَ يَسْتَـْٔذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنِيَآءُ﴾، بێگومان ڕێی گلەییو سەرزەنشتو ڕێی گوناهبارییو تەنیا دەچێتە سەر ئەوانەی کە مۆڵەتت لێ وەردەگرن، لە حاڵێکدا کە دەوڵەمەندو دەست ڕۆیشتوون، (وە لەش ساغیشن)، هەرچەندە لێرەدا باسی نەکردوە، بەڵام دیارە ئەگەر لەش ساغ نەبانو، کوێرو شەلو

نەخۆش و بێهێزبان، لێرەو لە شوێنی دیکەش خوای میهرەبان فەرموویەتی: ئەوانە گوناهیان ناگاتێ، کەواتە: دیارە لەش ساغیش بوون، وە دەستڕۆیشتووش بوون، ﴿رَضُواْ بِأَن يَكُونُواْ مَعَ ٱلۡخَوَالِفِ﴾، {مۆڵەتیان لە تۆ وەرگرت کە نەیەن بۆ جەنگی تەبووك}، ئەوەیان پەسند کرد کە لەگەڵ ئافرەتانی بەجێماودا بن.

(خوالف) کۆی (خالفة)ەیە، ئافرەتێکە کە لەسەر ماڵ و منداڵ بەجێ دەمێنێ، کاتێك کە پیاوەکەی دەچێ بۆ دەرێ، بۆ جەنگ دەچێ، یان بۆ کارو کەسابەت دەچێ، ئافرەتەکە لە ماڵێ بەجێ دەمێنێ، یانی: ڕازیبوون کە لەگەڵ پیرەژنان و ژن و منداڵدا بەجێ بمێنن، ﴿وَطَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ فَهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ ﴿٩٣﴾﴾، وە خوا مۆری بەسەر دڵیانەوە نان، بۆیە نازانن.

یانی: لە ئەنجامی ئەوەدا کە خوا مۆری بەسەر دڵەوە ناون، نازانن، چی نازانن؟ نازانن:

١) کە بەجێ مانەکەیان مایەی عەیبداریی و گوناهبارییە.

٢) وە نازانن کە جەنگ و جیهاد مایەی عیززەتی دنیاو دوارۆژە.

٣) وە نازانن کە بەو بڕو بیانوو پاساوە بێ جێیانەی کە دەیانهێننەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ ئیقناع نابێ، وە مسوڵمانانی تێگەیشتوو کڵاویان ناچێتە سەر، وە دەزانن کە هەر مەبەستیان خۆ بەجێ هێشتن بووە.

ئنجا خوای پەروەردگار لەسەر شیکردنەوەی حاڵ و هەڵوێستی ئەوانە، بەردەوام دەبێ و دەفەرموێ: ﴿يَعۡتَذِرُونَ إِلَيۡكُمۡ إِذَا رَجَعۡتُمۡ إِلَيۡهِمۡۚ قُل لَّا تَعۡتَذِرُواْ لَن نُّؤۡمِنَ لَكُمۡ قَدۡ نَبَّأَنَا ٱللَّهُ مِنۡ أَخۡبَارِكُمۡۚ وَسَيَرَى ٱللَّهُ عَمَلَكُمۡ وَرَسُولُهُۥ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَٰلِمِ ٱلۡغَيۡبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴿٩٤﴾﴾، دیارە ئەمە هەواڵ پێدانی خوای پەروەردگارە بە نادیار، وە ئەوە لە جۆری ئیعجازی هەواڵدان بە نادیارە (إعجاز الانباء بالغيب) وەك لە مەوسووعەی (الإسلام كما يتجلى في كتاب الله) باسمان کردوە، کە لە قورئاندا کۆمەڵێ هەواڵی نادیار هەن، خوای پەنهانزان

هەواڵی بە مسوڵمانان داوە، کە ئەو شتە وا دەبێ، ئەو شتە وا دەقەومێ، دوایش وا دەرچووە، کە تەنیا خواش ﷻ داهاتوو دەزانێ، ئنجا کە هەواڵی پێ دەدات: ئەو شتە بەو شێوەیە دەبێ، وە واش دەردەچێ، ئەوەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی ئەم قورئانە خوا ناردوویەتی، لێرە دەفەرموێ: ﴿يَعۡتَذِرُونَ إِلَيۡكُمۡ إِذَا رَجَعۡتُمۡ إِلَيۡهِمۡ﴾، هەر کاتێك گەڕانەوە بۆ لایان، پۆزشتان بۆ دێننەوە، پاساوتان بۆ دێننەوە، ﴿قُل لَّا تَعۡتَذِرُواْ﴾، تۆ پێیان بفەرموو: پۆزش مەهێننەوە، ﴿لَن نُّؤۡمِنَ لَكُمۡ﴾ چونکە بڕواتان پێ ناکەین، (لن نصدِّقكم) بە ڕاستتان دانانێین، لەبەرچی بە ڕاستتان دانانێین؟

﴿قَدۡ نَبَّأَنَا ٱللَّهُ مِنۡ أَخۡبَارِكُمۡ﴾، بێگومان خوا لە هەواڵەکانی ئێوەی ئاگادار کردووینەوە، واتە: خوای زاناو شارەزا لە هەموو شتێکی ئێوەی ئاگادار کردووینەوە، کە ئێوە ڕاست ناکەن، وە مەبەستتان خۆ بەجێ هێشتن بوو، کەواتە: پێویست بە پۆزش هێنانەوە ناکات، چونکە بڕواتان پێ ناکەین.

﴿وَسَيَرَى ٱللَّهُ عَمَلَكُمۡ وَرَسُولُهُۥ﴾، وە ئەگەر لەمەو دوا کردەوەی باش بکەن ـ ئەوە لەو کردەوە باشە، کە چوونە بۆ جەنگی تەبووك، بەجێمان ـ، بەڵام ئەگەر لەمەودوا کردەوەی باش ئەنجام بدەن، خوا، وە پێغەمبەری خوا ﷺ کردەوەکەتان دەبینن، کەواتە: هەوڵبدەن لە داهاتوودا قەرەبووی بکەنەوەو تێی هەڵهێننەوە، ئەگەرنا لەو هەڵوێستەدا دۆڕاندتانو، ئەوەتان لەدەست چوو، وە پۆزش هێنانەوەی بە درۆش دادتان نادات.

﴿ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَٰلِمِ ٱلۡغَيۡبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ﴾، وە دوایی دەیگێڕرێنەوە بۆ لای زانای پەنهانو ئاشکرا، (کە خوایە ﷻ).

﴿فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ﴾، هەواڵتان پێ دەدات بەوەی کە دەتانکرد، یانی: ئەوەی لە دنیادا دەتانکرد.

دوایی دەفەرموێ: ﴿سَيَحۡلِفُونَ بِٱللَّهِ لَكُمۡ إِذَا ٱنقَلَبۡتُمۡ إِلَيۡهِمۡ لِتُعۡرِضُواْ عَنۡهُمۡۖ فَأَعۡرِضُواْ عَنۡهُمۡۖ إِنَّهُمۡ رِجۡسٞۖ وَمَأۡوَىٰهُمۡ جَهَنَّمُ جَزَآءَۢ بِمَا كَانُواْ يَكۡسِبُونَ ٩٥﴾

لەمەودوا کە دەگەڕێنەوە بۆ لایان، سوێندتان بە خوا بۆ دەخۆن، تاکو وازیان لێ بێنن و، گلەییان لێ نەکەن، ﴿فَأَعۡرِضُواْ عَنۡهُمۡ﴾، ئێوەش پشتیان تێ بکەن و لا ملیان تێ بکەن، یانی: پشت گوێیان بخەن، ﴿إِنَّهُمۡ رِجۡسٞ﴾، ئەوانە پیسن، واتە: لە ڕووی مەعنەوییەوە بەهۆی ئەو هەڵوێستانەیانەوە، ناخی خۆیان و ڕووحی خۆیان پیس کردوە، ﴿وَمَأۡوَىٰهُمۡ جَهَنَّمُ﴾، وە جێی تێدا حەوانەوەشیان دۆزەخە، ﴿جَزَآءَۢ بِمَا كَانُواْ يَكۡسِبُونَ﴾، لە سزای ئەوەدا کە وەدەستیان دەهێنا.

جارێکی دیکەش دووبارەی دەکاتەوە، دەفەرموێ: ﴿يَحۡلِفُونَ لَكُمۡ لِتَرۡضَوۡاْ عَنۡهُمۡۖ فَإِن تَرۡضَوۡاْ عَنۡهُمۡ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يَرۡضَىٰ عَنِ ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡفَٰسِقِينَ ٩٦﴾، سوێندتان بۆ دەخۆن تاکو لێیان ڕازیبن.

هی پێشێ فەرمووی: سوێندتان بۆ دەخۆن تاکو وازیان لێ بێنن، گلەییان لێ نەکەن، وا دیارە هەر بەوەندە واز ناهێنن، بەڵکو هێندەتان سوێند بۆ دەخۆن، دەیانەوێ ڕازیشتان بکەن، نەك هەر ئەوەندە گلەییان لێ نەکەن، بەڵکو ڕازیشتان بکەن.

﴿فَإِن تَرۡضَوۡاْ عَنۡهُمۡ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يَرۡضَىٰ عَنِ ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡفَٰسِقِينَ﴾، بەڵام ئەگەر ئێوەش لێیان ڕازیبن، بێگومان خوا لە کۆمەڵی لادەران و لاڕێیان ڕازی نابێ.

ئنجا دێتە سەر باسی کۆمەڵێکی دیکەو توێژێکی دیکەی ئەو کاتەی کۆمەڵگای ئیسلامیی، کە ئەوانیش عەرەبە خێڵەکییەکان و بیابانشینەکان بوون، دیارە ئەوەی پێشێش هەر زۆربەی ئەوان بوون، بەڵام لێرەدا خوای زاناو توانا زیاتر تیشکیان دەخاتە سەر، کە ئەو عەرەبە خێڵەکییانە چۆنن ؟ هەڵبەتە لێرەدا باسی ئەوانەیان دەکات کە خراپەکارو دەغەڵ و بێبڕوان، هی چاکیشیان هەن، وەك دەفەرموێ: ﴿ٱلۡأَعۡرَابُ أَشَدُّ كُفۡرٗا وَنِفَاقٗا﴾، عەرەبە خێڵەکییان کوفرێك و نیفاقێکی زۆر سەختیان هەیە، واتە: کوفرو نیفاقی ئەوان بەهێزترە توندترە، لە هی خەڵکی دیکە، یاخود کوفرو

نیفاقێکی زۆر بێ ڕەزاو خەستو خۆڵـیان هەیـە، ﴿وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ﴾، وە شایستـەترن بـەوەی کە سنوورەکانی ئەوەی خـوا دایبـەزاندوە بۆ سەر پێغەمبەرەکەی ﷺ نەیزانن، ئەوانە زۆر شایستەی ئەوەنو، لێیان دەوەشـێتەوە، کـە سنوورەکانی ئـەوەی خـوا بـۆ سـەر پێغـەمبـەری خۆی دایبەزانـدوە، نـەیزانن، واتـە: حـەڵاڵو حـەڕام نـەزانن و، لێکیـان جیانەکەنـەوەو شـارەزا نـەبن، چـونکە دووره دەستن، ئنجا وێڕای ئەوەی کە دوورە دەستن و، لە نیزیك پێغـەمبـەری خـواو ﷺ مسوڵمانانەوە نین، ئـەهلی کوفرو نیفـاقیشن، ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٩٧﴾﴾، وە خـوا زانـای کـارزانـە.

ئنجا هـەر لەسـەر باسی ئـەوان بـەردەوام دەبـێ و دەفـەرموێ: ﴿وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَن يَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ ۚ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٩٨﴾﴾،وە لە عەرەبە خێڵەکییە بیابانـنشینەکان، کەسانێك هەن، ئەوەی خەرجی دەکەن بە ناچاریی، یـاخود لە شـەرمی ڕووان و، بۆ خـۆ بـە مسوڵـمان پـێ نیشـاندان، بـە مەغرەمی دادەنێـن.

(مغـرم)یش بریتیە لەوەی کە ماڵێکت لـێ بستێنرێ بەناهەق، ئەو ماڵەی کە خـەرجی دەکەن، پێیـان وایـە تـاڵانکراون و بـەزۆر لێیـان ستێنراوە، ﴿وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ﴾، وە هـەمیشە چاوەڕێی بەڵایـانتـان بۆ دەکەن، واتـە: چاوەڕێ دەکەن بەڵاتـان بەسـەر بێـن و تووشی گـرفتـاریی و نـاڕەحـەتیی ببـن.

(دوائر) کۆی (دائرة)یە، (دائرة) بریتیە لـە بەڵایـەکی خراپ کـە بەسـەر ئینسـان دێ و، دەوری ئینسـان دەداو لـێی قوتـارو دەربـاز نابـێ، ﴿عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾، بەڵای خراپ بۆسەر ئەوان بـێ، وە خـوا بیسەری زانـایـە.

یـاخود بـەڵای خراپ بەسـەر ئـەوان هـات، هـەر ئـەو هـەڵوێستـەی کـە ئـەوان تێیـدان، بەڵایـەکی خراپـە، یـەخـەی گـرتوون.

دەشگونجێ کە خوا دەفەرموێ: ﴿عَلَيۡهِمۡ دَآئِرَةُ ٱلسَّوۡءِ﴾، تووكو دوعا بێ، دیارە کە تووكو دوعایەکیش خوای بیکات، یەکسەر دێتە دی، چونکە خوای تواناو زاڵ، داوا لە غەیری خۆی ناکات، ئەو شتەی بۆ بکات.

دوعا بریتیە لەوەی کە کەسێك لە خوارەوە، داوا لە کەسێك لە زاتێك بکات کە لە مەقامێکی بەرزدایە، ئەو شتەی بۆ ئەنجام بدات، بەڵام خوا کاتێك دوعا دەکات، واتە: ئەو شتەیان بەسەر هاتو، یان ئەو شتەیان بەسەر بێت، کە بەسەریشیان دێت.

ئنجا دێتە سەر باسی جۆرێکی دیکە لە عەرەبە خێڵەکییە بیابانشینەکان، کە ئەوان هەڵوێستیان باشە، وە ئەهلی ئیمانن، دەفەرموێ: ﴿وَمِنَ ٱلۡأَعۡرَابِ مَن يُؤۡمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ﴾، وە لە عەرەبە خێڵەکییەکان کەسانێك هەن، کە بڕوا دێنن بە خواو بە ڕۆژی دوایی، ﴿وَيَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ قُرُبَٰتٍ عِندَ ٱللَّهِ وَصَلَوَٰتِ ٱلرَّسُولِ﴾، وە ئەوەش کە خەرجی دەکەن لە ماڵو سامان، بە مایەی لە خواوە نزیککەوتنەوە، وە بە هۆکاری دوعاکردنی پێغەمبەری ﷺ دەزانن.

واتە: ئەو ماڵەی کە خەرجی دەکەن، ئومێدی ئەوەیان پێیە، لە خوایان نیزیك بکاتەوە، وە ببێتە هۆی ئەوە کە پێغەمبەری خواش ﷺ دوعایان بۆ بکات، پێغەمبەری خوا ﷺ هەر کەسێك کە ماڵێکی دەبەخشی، دوعای خێری بۆ دەکردو، بۆی دەپاڕایەوەو، دەستخۆشیی لێدەکرد، ﴿أَلَآ إِنَّهَا قُرۡبَةٞ لَّهُمۡ﴾، ئاگاداربن! ئەو ماڵ خەرج کردنە، مادام بە ئیمانەوە بێ مایەی نیزیکییە بۆ ئەوان، مایەی نیزیکییانە لە خوا ﷻ، ﴿سَيُدۡخِلُهُمُ ٱللَّهُ فِي رَحۡمَتِهِۦٓ﴾، لەمەودا خوا دەیانخاتە نێو بەزەیی خۆیەوە، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ٩٩﴾، بێگومان خوا لێبوردەی بە بەزەییە.

ئنجا دێتە سەر باسو، پێناسەی کۆمەڵێکی دیکە لە مسوڵمانانی ئەوسای مەدینە، کە دیارە باشترین کۆمەڵی مسوڵمانان بوون، سەر تۆپیان بوونو لە هەموانیان باشتر بوون، دەربارەیان دەفەرموێ: ﴿وَٱلسَّٰبِقُونَ ٱلۡأَوَّلُونَ مِنَ ٱلۡمُهَٰجِرِينَ وَٱلۡأَنصَارِ

﴿وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُم بِإِحْسَانٍ رَّضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾﴾.

واتـە: وە پێشکـەوتووە یـەکـەمەکـان، لە کۆچکەران‌و لـە پشـتیوانـان، وە ئـەوانـەش کـە بە چاکیی شوێـنیان کەوتوون، خـوا لـێیان ڕازییەو، ئەوانیش لـە خـوا ڕازییـن، وە چـەند باغێکی بۆ ئامادە کردوون کە ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن، کە بە هەمیشەیی‌و تـا هەتایـە تێیـانـدا دەمێـنـنـەوە، ئـا ئـەوە بردنـەوەو بە مراد گـەیشـتنی مەزنە.

لـێرەدا خـوا ﷻ هـەر بە بۆنەی ئـەوەوە، کـە کـۆمەڵگـای مەدینـە پـۆلـێـن دەکـات، بـەو بۆنەوە باسی باشـتـرین کۆمەڵ، یان توێـژی کۆمەڵگای ئەوسای مسوڵـمانـان دەکـات، کـە بریتین لە پێشکـەوتووە یەکەمەکان، کە دوایی لە مەسـەلە گرنگـەکان دا بـاس دەکـەین‌و، ڕای زانـایان دێـنینەوە، کە ئـەوە کێ‌و کـێ دەگـرێـتـەوە؟

خوای پەروەردگار کە دەفـەرموێ: کـە پێشکـەوتووە یـەکـەمەکـان لـە کـۆچکـەران‌و لـە پشـتیوانان، دەزانین کـۆچکـەران ئەوانەن کە لـە مەککـەوە کـۆچیـان کـرد بۆ مەدینـە، وە پشتیوانانیش ئەوانەن کە لە مەدینە بوون‌و پشـتیوانییان کرد لە پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵە کۆچکەرەکانی، بەڵام ئایا ﴿وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ﴾، تا کوێ‌و کێ‌و کێ دەگرێتـەوە؟

دوایی زیاتر تیشکی دەخـەینـە سـەر، ﴿وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُم بِإِحْسَانٍ﴾، ئـەوانەش کـە بـە چاکیی شـوێـنیـان کـەوتوون، واتـە: هـەر لـە هـاوەڵانی بـەڕێز، دیـارە کـۆچکـەرەکـان‌و پشـتیوانەکـان ئـەوە دیـارن، ئنجا ئـەوانـەش کـە دوایـی مسوڵـمان بـوون‌و هـاتوونـە نێـو ئیسلامەوەو، بە چاکیی شـوێـنی کۆچکەران‌و پشـتیوانان کەوتوون، ئەوانیش دەگرێتـەوە، بەڵکو من ڕام وایـە کـە ڕای هـەندێ لـە توێـژەرەوانی قوڕئانیش وایـە، کە هەتـا کـۆتـایی دنیا: هەموو ئەوانەی کە بە چاکیی شوێن پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵە کۆچکەرەکانی‌و، هاوەڵە پشـتیوانەکانی دەکەون لە ئیمان‌و عەقیدەیاندا، لە عیبادەتیاندا، لە هەڵسوکەوت‌و ئاکارو ڕەوشـتیاندا، لە دینداریياندا، لە دنیا داریياندا، لە فیداکاریياندا، لە تێکۆشانیان دا بـە سـەرو ماڵیـان، لـە پابەندییـان بـە شـەریعـەتدا، مـادام وەك وان مسوڵـمانیـەتیی‌و دیـنـداریی بکەن، ئـەوە وەبـەر ئـەو موژدەیـە دەکەون، کـە خـوای بـەخشـنـدە دەفـەرموێ:

هەموویان پێکەوە: ﴿ رَّضِيَ ٱللَّهُ عَنۡهُمۡ وَرَضُواْ عَنۡهُ ﴾، خوا لە هەموویان ڕازییەو، ئەوانیش لە خوا ڕازیین، واتە: هەم لە دنیاشدا، ئەهلی ئیمان لە خوا ڕازیین‌و، گلەییان لە خوا نیە، ئینسانی ئیماندار لە هەموو شتێکی خوای پەروەردگار ڕازییە، کە بەلای ناخۆشیشی بەسەر بێ، لەو ڕووەوە کە تەقدیری خوایە، نارەزایی بەرانبەر بە خوا دەرنابڕێ، بەڵێ شتی خۆشی پێ خۆشەو، شتی ناخۆشی پێ ناخۆشە، نیعمەتێکی دێتە سەر ڕێ، لەززەتی لێ دەکاو لە قەلبی خۆش دێ، ناخۆشییەکی دێتە ڕێ، هەست بە ئازار دەکات‌و لە قەلبی ناخۆش دێ، بەڵام گلەیی لە خوا ناکات، چونکە دەزانێ چی لەلایەن خوای کارزانەوە بەسەری بێ، با ئەویش پێی ناخۆش بێ، بەڵام مادام لەسەر جادەی شەریعەت بێ، ئەو هەر قازانجیەتی‌و، مامەڵە لەگەڵ خوادا، زیانی تێدا نیەو هەمووی هەر قازانجە، ئنجا خۆشی بێ، یان ناخۆشیی.

ئنجا باسی توێژێکی دیکە دەکات لە کۆمەڵگای مەدینەی ئەو کاتە، هەم خەڵکی مسوڵمان، هەم ئەو خەڵکانەی کە لەگەڵ مسوڵماناندا بوون، دەفەرموێ: ﴿ وَمِمَّنۡ حَوۡلَكُم مِّنَ ٱلۡأَعۡرَابِ مُنَٰفِقُونَۖ وَمِنۡ أَهۡلِ ٱلۡمَدِينَةِ مَرَدُواْ عَلَى ٱلنِّفَاقِ لَا تَعۡلَمُهُمۡۖ نَحۡنُ نَعۡلَمُهُمۡۚ سَنُعَذِّبُهُم مَّرَّتَيۡنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٖ ﴿١٠١﴾ ﴾.

واتە: وە لەو عەرەبە خێڵەکییە بیابانشینانەی دەوروبەرتان، کەسانێك هەن دەغەڵ‌و مونافیقن، ﴿ وَمِنۡ أَهۡلِ ٱلۡمَدِينَةِ ﴾، هەروەها لە خەڵکی مەدینەش کەسانێکی دەغەڵ‌و مونافیق هەن، کە: ﴿ مَرَدُواْ عَلَى ٱلنِّفَاقِ ﴾، واتە: زۆر مەشقیان کردوە لەسەر نیفاق.

(مَرَدُوا) یانی: (مَرَنُوا، دَرَبُوا) زۆر مەشق‌و ڕاهێنانیان کردوە، وە زۆر بە وردەکاریی و لێزانیی نیفاقەکەیان دەکەن، ﴿ لَا تَعۡلَمُهُمۡ ﴾، بۆیە تۆ نایانزانی، ﴿ نَحۡنُ نَعۡلَمُهُمۡ ﴾، ئێمە دەیانزانین.

ئەوەندە بە لێزانیی‌و بە کارامەیی‌و بە پەنهانکاریی لە حاڵەتی نیفاق دان، کە هیچ کەس هەستیان پێ ناکات، کە ئەوانە مونافیق بن‌و لە دڵی خۆیاندا کافر بن، وە هەر

کەسێك بیانبینێ بە مسوڵمانیان لێ حاڵی دەبێ، تەنانەت پێغەمبەری خواش ﷺ، بەڵام خوا دەیانزانێ.

﴿ سَنُعَذِّبُهُم مَّرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ ﴾، لەمەودوا دوو جاران سزایان دەدەین، دواییش دەگێڕدرێنەوە بۆ سزایەك و ئازارێکی مەزن.

کەواتە: مەبەست لە: ﴿ سَنُعَذِّبُهُم مَّرَّتَيْنِ ﴾، سزای دنیایە، چونکە دوایی دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ يُرَدُّونَ ﴾، پاشان دەگێڕدرێنەوە بۆ ئازارێکی مەزن، ئازارێکی مەزن تەنیا لە قیامەتە، لە دنیادا لە قەدەر دنیا ئازار هەیە، بەڵام لە دواڕۆژدا، ئازاری مەزن هەیە، کە نابڕێتەوە، وە ئازارێکە کە وەك خوای کارزان دەفەرموێ: ﴿ لَّا يُعَذِّبُ عَذَابَهُۥٓ أَحَدٌ ﴿٢٥﴾ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُۥٓ أَحَدٌ ﴿٢٦﴾ ﴾الفجر، واتە: هیچ کەسێك وەك خوا {ئەوانەی کە شایستەی سزادان بن} سزا نادات، وە هیچ کەسێك وەك وی کەلەبچەو زنجیر پێچیان ناکات.

ئنجا ئایا مەبەست لەو دوو جار سزادانە چییە؟ وا پێدەچێ مەبەست ئەوەبێ جار لەدوای جار، کە ئەو سزایەش مەبەست پێی دەرکەوتنی ئەو نهێنییانەیانە، دەرکەوتنی عەیب و عاریانە، دەرکەوتنی ئەوەیە کە درۆیان کردوەو، پاساوی بە درۆیان هێناوەتەوە، وە کاتێ قسەیەك دەکەن لە کۆڕێکدا، دوایی لێیان ئاشکرا دەبێ، عەیبدار دەبن و، دەکەونە سەر زارو زمانی خەڵکی و دەبنە بنێشتە شیکەی سەر زاریان، ئەوە هەمووی سزاو ئازارێکی یەك لە دوای یەك و پەیتا پەیتا بووە، وە هەندێکیش گوتوویانە: واتە: پێش چوونە جەنگ، هاتوون پاساوی بە درۆیان هێناوەتەوەو لە دەروونی خۆیاندا ئازارچێژ (مُعَذَّب) بوون، کە درۆیان کردوەو، دوای گەڕانەوەشیان لە جەنگی تەبوك، دووبارە جارێکی دیکە هاتوون و، پۆزشیان هێناوەتەوەو، دیسان ناچار بوون درۆ بکەن و پۆزشی بە درۆو بڕو بیانوو بێننەوە، دیسان تووشی ئازارێکی دەروونیی بوون، بە هەرحاڵ وا پێدەچێ زیاتر مەبەست پێ ئەوە بێ جار لە دوای جار، خوای پەروەردگار هۆکاری سزاو ئازاریان بۆ دەڕەخسێنێ.

ئنجا دێتە سەر باسی کۆمەڵێکی دیکەیان‌و، دەفەرموێ: ﴿ وَءَاخَرُونَ ٱعْتَرَفُوا۟ بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا۟ عَمَلًا صَـٰلِحًا وَءَاخَرَ سَيِّئًا عَسَى ٱللَّهُ أَن يَتُوبَ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٠٢﴾ ﴾.

وە کەسانێکی دیکە لە خەڵکی مەدینە هەن، یان لە عەرەبە خێڵەکییەکان، یان ئەوانەی لە دەوروبەری مەدینە دانیان بە گوناهەکانی خۆیاندا هێناوە، ﴿ خَلَطُوا۟ عَمَلًا صَـٰلِحًا وَءَاخَرَ سَيِّئًا ﴾، کردەوەیەکی باش‌و، یەکی دیکەی خراپیان تێکەڵ کردوون، واتە نەوایان کردوە، کە هەموو کردەوەکانیان باشبن، وە نە هەمووشیان خراپبن، ﴿ عَسَى ٱللَّهُ أَن يَتُوبَ عَلَيْهِمْ ﴾، نیزیکە خوا بگەڕێتەوە سەریان، واتە: تەوبەیان لێ وەربگرێ‌و گەڕانەوەکەیان لێ وەربگرێ‌و لێیان ببورێت، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، بێگومان خوا لێبوردەی بە بەزەیی یە.

ئنجا ڕێنمایی پێغەمبەر ﷺ دەکات، کە چۆن مامەڵە لەگەڵ ئەوانەدا بکات، کە هەرچەندە هەڵەیان کردوەو کەم‌و کووڕییان هەبووەو، بەجێماون لە جەنگی تەبووك، یاخود لەمیانەی جەنگەکەشدا هەڵەو کەم‌و کووڕییەکیان بووە، وەك لە دەرسەکانی پێشوودا باسمان کرد، بەڵام دوایی گەڕاونەوەو پەشێمان بوونەوە، ڕێنمایی پێغەمبەر ﷺ دەکات چۆن مامەڵەیان لەگەڵدا بکات، دەفەرموێ: ﴿ خُذْ مِنْ أَمْوَٰلِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ۖ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ ۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٣﴾ ﴾، لە سامانەکانیان صەدەقەیەك بەخشینێك وەربگرە، بەڵکو پاکیان بکەیەوە بەهۆی ئەو ماڵ لێ وەرگرتنەوە، وە چاکیان بکەی، وە بۆشیان (لە خوا) بپاڕێوەو، بێگومان پاڕانەوەی تۆ بۆ ئەوان مایەی ئارامییە، وە خوا بیسەری زانایە.

هەرکەسێك بەڕاستی ئیماندار بێ، کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ بۆی دەپاڕێتەوەو دوعای چاکی بۆ دەکات، هەست بە ئارامیی‌و ئۆخژن دەکات، دەزانێت دوعای پێغەمبەر ﷺ لەلای خوا وەردەگیرێ، وە ئەوەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ داوای بۆ لە خوا دەکات، خوای بەخشەر پێی دەدات، بۆیە هەست بە ئارامیی‌و ئۆخژن دەکات، یاخود لە ڕووی

مەعنەوییەوە، دوعای پێغەمبەر ﷺ دەبێتە هۆی ئارام بوونی ئینسانو، ئۆخژنی دڵو دەروونی، وە خوا بیسەری زانایە، پاڕانەوەكان دەبیستێت، وە نهێنییەكانیش دەزانێ.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ يَعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ ٱلتَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِۦ وَيَأْخُذُ ٱلصَّدَقَٰتِ وَأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾ ﴾، ئایا نەیاندەزانی كە تەنیا خوا، گەڕانەوە لە بەندەكانی وەردەگرێ، وە بەس خوا خێرو ماڵ بەخشینەكان وەردەگرێ، وە ئایا نەیاندەزانی كە هەر خوا زۆر تەوبە وەرگری میهرەبانو بە بەزەیی یە؟

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَقُلِ ٱعْمَلُواْ فَسَيَرَى ٱللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُۥ وَٱلْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَٰلِمِ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾ ﴾، بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ، وە تۆ بفەرموو: كار بكەن، كردەوەی باش بكەن، لە مەودوا خواو پێغەمبەر ﷺ وە بڕوادارانیش كارەكەتان دەبینن، لە دنیادا خوا كارەكەتان دەبینێو بە چاوی مەرحەمەت تەماشای دەكات، وە پێغەمبەر ﷺ بە چاوی شادمانییو ڕازیبوون، تەماشای دەكات، وە بڕوادارانیش بە چاوی پەسندییو دڵ پێ خۆشبوون، تەماشای كردەوە باشەكەتان دەكەن، ﴿وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَٰلِمِ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ ﴾، وە دواییش، {لە ڕۆژی دوایی دا} دەگێڕرێنەوە بۆ لای زانای پەنهانو ئاشكرا، ﴿فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴾، هەواڵتان پێ دەدات بەوەی كە ئەنجامتان دەدا لە دنیادا، هەمووی وردو درشتتان پێ ڕادەگەیەنێ، وە پاداشتیشتان دەداتەوە، لەسەر چاكەكانتان.

لە كۆتایی دا خوای پەروەردگار باسی كۆمەڵێكی دیكە دەكات، كە ئەو كۆمەڵەیان سێ نەفەریان دیارن (كەعبی كوڕی مالیكو مەڕارەی كوڕی ڕەبیعو هیلالی كوڕی ئومەمەیە) ڕەنگە هی دیكەش بووبن، بەڵام ئەو سێیانە زۆر دیارن، كە دواتر بەسەرهاتەكەیان باس دەكەین بە تەفصیل.

دەفەرموێ: ﴿ وَءَاخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ ٱللَّهِ ﴾، وە هەندێكی دیكەیان هەن، دواخراون بۆ فەرمانی خوا، {واتە: بۆ بڕیاری خوا لەبارەوە دانیانەوە، دواخراون}

﴿إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ﴾، یان ئەوەتا سزایان دەدات، یان ئەوەتا تەوبەیان لێ وەردەگریٚو لێیان دەبووریٚ، ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠٦﴾﴾، وە خوا زانای كاربەجێیە.

واتە، لەبارەی ئەوانەوە خوای كاربەجێ بڕیارو حوكمی خۆی دواخستوە، تا كاتێكی دیاریی نەكراو، كە بریتی بوو لە پەنجا شەوو ڕۆژ، وەك دوایی بەسەرهاتەكەیان باس دەكەین، وە خوای میهرەبان یارمەتیدان تەوبەیەكی زۆر چاكو باش بكەن و، تەوبەكەی لێ وەرگرتن، وە بەسەرهاتەكەشیانی خستە نێو قورئانی مەزنەوە.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَجَآءَ ٱلۡمُعَذِّرُونَ مِنَ ٱلۡأَعۡرَابِ لِيُؤۡذَنَ لَهُمۡ وَقَعَدَ ٱلَّذِينَ كَذَبُواْ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥۚ سَيُصِيبُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنۡهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ ٩٠ ﴾.

وە پۆزش هێنەرەوان لە عەرەبە خێڵەکییە بیابانئشینەکان هاتن، بۆ ئەوەی مۆڵەتیان بدرێ، وە ئەوانەش کە درۆیان لەگەڵ خواو پێغەمبەرەکەی دا کرد، دانیشتن، ئەوانەیان کە بێبڕوان، لەمەودوا تووشی ئازارێکی بەئێش دەبن، {واتە: لە دوارۆژدا}.

(ٱلۡمُعَذِّرُونَ) دوو واتای هەن:

١- دەگونجێ (ٱلۡمُعَذِّرُونَ) لە ئەسڵدا (المعتذرون) بووبێ، واتە: ئەوانەی کە خاوەن پاساوی ڕاستەقینەن.

٢- دەشگونجێ (ٱلۡمُعَذِّرُونَ) واتە: کەسانێك کە پاساویان نیە، بەڵام وا پێشان دەدەن کە پاساویان هەیە، واتە: ڕاستیان نەکردوە.

هەروەها خوێنراویشەتەوە: (المُعْذِرون) دیارە ئەگەر (المُعْذِرون) بێ، گوتراوە: (قَدْ أَعْذَرَ مَنْ أَنْذَرَ) هەر کەسێك بەرانبەرەکەی ئاگادار بکاتەوە، ئەوە پاساوی بە دەستەوە هەیە.

کەواتە ئەگەر (المُعْذِرون) بێ، یەك واتای هەیە، واتە: ئەوانەی خاوەن عوزرن.

وە خاوەنی (مختار الصحاح) ، لەبارەی ئەم وشەیەوە دەڵێ: (فالمُعَذِّرُ قد يكون محقاً وقد يكون غير محقٍ، فالمحق هو في معنى (المُعتذر) لأن له عذراً، ولكن

التاء قُلِبَت ذالاً وأُدْغِمَتْ فِي الذال ونُقِلَتْ حَرَكَتُها إلى العَيْنِ كَمَا قُرِئَ يَخِصِّمون، وأما الذي ليس بمحق، فهو المُعَذِّرُ على جهة المُفَعِّل، كالمُمَرِّض والمُقَصِّر، يَعْتَذِرُ بغَيْرِ عُذْرٍ، وَقَرَأَ ابْنُ عَبَّاس{وجاء المُعْذِرون} (من أعذر) أي الذي له عذر)[1].

واتە: (ٱلۡمُعَذِّرُونَ) دەگونجێ كە هەقی بەدەستەوە بێ، وە دەشگونجێ هەقی بەدەستەوە نەبێ،{واتە: دەگونجێ پۆزش هێنانەوەكەی ڕاست بێ، وە دەشگونجێ كە لە پۆزش هێنانەوەكەیدا ناڕاست بێ}، ئەوەی كە لە پۆزش هێنانەوەكەیدا ڕاستە، ئەوەیە كە (مُعَذِّر) بە مانای (مُعْتَذِر)، واتە: پۆزش هێنەرەوە، كە پۆزشێكی هەیە، بەڵگەو پاساوێكی هەیە، كە لە ڕیشەدا (معتذر) بووە، بەڵام دوایی (ت)ەكە بووە بە (ذ)، واتە: (المعتذر) بووە بە (المُعَذِّر) كە بووە بە دوو (ذال)، وە (ذ)ی یەكەم لە (ذ)ی دووەم دا دەغم كراوە، دواییش حەرەكەكەی نەقڵ كراوە بۆ (عین)، واتە: (معذذر) بووە، بەڵام (فتحة)ی (ذ)ەكە نەقڵ كراوە بۆ (ع)ەكەو، بۆتە (المُعَذِّر) وەك چۆن (يَخِصِّمُون) لە سوورەتی (يس)دا لە ئەسڵدا (يَخْتَصِمُون)ە، (ت)ەكە لە (ص)ەكەدا دەغم كراوەو بۆتە (يَخِصِّمُون)، واتە: ئەوانەی كە ناكۆكن، دووبەرەكێ دەكەن، یان مشتومڕ دەكەن.

بەڵام ئەگەر مەبەست لە (ٱلۡمُعَذِّرُونَ) ئەوانە بێ كە خاوەن پۆزشی ڕاستەقینە نین، ئەوە وشەی (مُعَذِّر) لەسەر شێوەی (مُفَعِّل) هاتوە، وەك (مُمَرِّض) وە (مُقَصِّر)، (مُمَرِّض) ئەو كەسەیە كە خۆی نەخۆش دەكات، (مُقَصِّر) كەسێكە كەم تەرخەمە، (يَعْتَذِرُ بغَيْرِ عُذْرٍ) بەبێ ئەوەی عوزرو پۆزشێكی هەبێ، خۆی وا پیشان دەدات كە عوزری هەیە.

(ابن عباس)یش خوێندویەتەوە: (وجاء المُعْذِرون)، ئنجا ئەگەر (مُعْذِرون) بێ، باسمان كرد، یانی: خاوەن عوزرەكان.

كەواتە: خوا ﷻ لە ڕستەی یەكەمی ئەم ئایەتەدا، باسی دوو جۆرە كەسیان دەكات:

---

١) ص ٣٧١.

١) پۆزش هێنەرەوەی ڕاستگۆ، پۆزشیان هێناوەتەوە کە مۆڵەت بدرێن و نەچن بۆ جەنگی تەبووک، ﴿ وَجَآءَ ٱلۡمُعَذِّرُونَ مِنَ ٱلۡأَعۡرَابِ لِيُؤۡذَنَ لَهُمۡ ﴾، پۆزش هێنەرەوە عەرەبە خێڵەکییەکان هاتن کە مۆڵەت بدرێن، واتە: مۆڵەت بدرێن کە نەچن بۆ جەنگی تەبووک، دەشگونجێ کە مەبەست پێی ئەوە بێ ﴿ ٱلۡمُعَذِّرُونَ ﴾، واتە: پۆزش هێنەرەوە درۆزنەکان، ئەگەر بە شێوەی دووەم مانا بکرێ.

٢) درۆ لەگەڵ خواو پێغەمبەرکەرانی دانیشتوو﴿ وَقَعَدَ ٱلَّذِينَ كَذَبُواْ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ ﴾ ئەوانەی درۆیان لەگەڵ خواو پێغەمبەری خوادا ﷺ کردو دانیشتن، یانی: هەر نەهاتن پۆزشیش بێننەوە، بەڵکو دانیشتن وەزعەکەیان ئیهمال کرد.

کەواتە: دەگونجێ لە یەك کاتدا: ﴿ ٱلۡمُعَذِّرُونَ ﴾، هەم مەبەست پێی ئەوانە بێ، کە بە ڕاست، پۆزشیان هێناوەتەوەو خاوەن عوزر بوون، وە هەم ئەوانەش کە بە درۆ پۆزشیان هێناوەتەوە، چونکە لە یەك کاتدا هەردووکیان بوون، هەم کەسانێك هەبوون لە عەرەبە بیابانشینەکان خاوەنی بەڵگەو پاساوی ڕاستەقینە بوون و پۆزشیان هێناوەتەوە، وە هەم کەسانێکیش هەبوون کە بەدرۆ پۆزشیان هێناوەتەوە، بەرانبەرەکەشیان ئەوانەن کە ئەسڵەن هەر پۆزشیشیان نەهێناوەتەوە، بەڵکو درۆیان لەگەڵ خواو پێغەمبەری خوادا ﷺ کردوە، وە لە ماڵێ دانیشتوون و، پۆزش هێنانەوەشیان پشت گوێ خستوە.

کەواتە ئەوەی ئەم ئایەتە دەلالەتی لەسەر دەکات، سێ جۆرە کەسن:

یەکەم: خاوەن عوزری ڕاست.

دووەم : خاوەن عوزری ناڕاست.

سێیەم: عوزر نەهێنەرەوەی درۆزن.

چونکە دەفەرموێ: ﴿ وَقَعَدَ ٱلَّذِينَ كَذَبُواْ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ ﴾، ئەوانەی درۆیان لەگەڵ خواو پێغەمبەرەکەیدا ﷺ کردو دانیشتن، واتە: نەهاتن بۆ پۆزش هێنانەوە، نە بەڕاست و نە بە درۆ.

﴿سَيُصِيبُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾، ئەوانـــەیان کـــە بێبـــڕوان، ئازارێکی بەئێشیـان تووش دەبێ، چونکە هەندێکیـان دوایـی بڕوا دێـنن، بۆیـە خـوای کارزان (مِنْ)ی خستۆتە سەر، واتـە: ئـەوانەیـان کـە بێبـڕوان، لـە نێـو ئـەوانەدا کە دانیشتوون و درۆیان لەگەڵ خواو پێغەمبەری خـوادا ﷺ کـردوە، مادام ئەوانەیان کە لەسەر بێبڕوایی دەمێـننـەوە، لـەمەودوا تووشی ئـازارو سـزایـەکی بە ئێش دەبن، کە مەبەست پێی سزای ڕۆژی دواییە.

وشەی: ﴿ٱلۡأَعۡرَابِ﴾، عەڕەبەکان هەرچەندە صیغەی کۆیەو، دەبێ کۆی (عـرب) بێ، بەڵام لێرەدا مەبەست پێـی کۆی عـەڕەب نیـە، بـەڵکو نـاوی جینسـەو تاکەکەی بریتیە لـە: (أعرابي).

(ٱلۡأَعۡرَابِ) واتـە: عـەڕەبە خێڵەکییـەکـان، بیـابـانـنشینەکـان.

بەڵام (الأعرابي) واتە عەڕەبێکی خێڵەکیی، بیابانـنشین، بەڵام صیغەکەی بەشێوەی کۆ هـاتوە، ئەدی صیغەی کۆی (عـرب) چییـە؟ هـەر بریتیـە لـە (عـرب)، وە تاکەکـەی بریتیە لە (عربي)، بەڵام کە گوتت: (عرب) واتـە: جینسی عەڕەب، کۆی عەڕەب، ئەگەر بتـەوێ بڵێی یـەك دانە لـە عەڕەبە شـارنشینەکـان، دەڵـێی: (عربـي)، بـەڵام بـۆ یـەك بیـابـاننشینی خێڵـەکیی دەڵـێی: (أعرابـي).

مەسەلەی دووەم: کـە خـوا دەفـەرموێ: ﴿ لَّيۡسَ عَلَى ٱلضُّعَفَآءِ وَلَا عَلَى ٱلۡمَرۡضَىٰ وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُواْ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦۚ مَا عَلَى ٱلۡمُحۡسِنِينَ مِن سَبِيلٖۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ٩١ وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ إِذَا مَآ أَتَوۡكَ لِتَحۡمِلَهُمۡ قُلۡتَ لَآ أَجِدُ مَآ أَحۡمِلُكُمۡ عَلَيۡهِ تَوَلَّواْ وَّأَعۡيُنُهُمۡ تَفِيضُ مِنَ ٱلدَّمۡعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُواْ مَا يُنفِقُونَ ٩٢﴾.

لێرەدا خـوا ﷻ باسی چوار جۆرە کـەس دەکـات، کە سـەغڵـەتییان لەسـەر نیـە، وە سـەرزەنشت نـاکرێـن، وە تووشی گونـاح نەبوون، بە هـۆی نەچوونیـانەوە بۆ جـەنگی

تەبووك، ئەو چوار جۆرە کەسەش: ﴿ لَّيۡسَ عَلَى ٱلضُّعَفَآءِ وَلَا عَلَى ٱلۡمَرۡضَىٰ وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ حَرَجٌ ﴾.

واتە: هەرکام لەو سێیانە حەرەجیان نەچۆتە سەر {دوایی باسی دەکەین، (حرج) یانی چی؟} ئەو سێیانەش کێن پێش ئەوەی بگەینە چوارەم ؟!

<u>یەکەمیان</u>: ﴿ ٱلضُّعَفَآءِ ﴾، بێهێزەکان، (الضُّعَفَاءُ: جَمْعُ ضَعِيف وَهُوَ الَّذِي بِهِ الضعْف، وهو وَهْنُ القُوَّةِ البَدَنِيَّة مِنْ غَيْرِ مَرَضٍ).

(ضُعَفَاء) کۆی (ضَعِيف)ە، واتە: بێهێزو لاواز، ئەویش کەسێکە کە بێهێزیی‌و لاوازیی لە جەستەیدا هەیە، بێ ئەوەی کە نەخۆش بێ، هەندێ کەس هەیە لە کوردەواریی خۆماندا پێی دەڵێن: بێ دارو بار، لاواز، بێ هێزو پێز، کە توانای جەنگی نیەو، ڕەنگە هەر نەتوانێ چەك بەکار بێنێ‌و، بگرە هەڵیشی بگرێ.

<u>دووەمیان</u>: ﴿ ٱلۡمَرۡضَىٰ ﴾، نەخۆشەکان، (المَرْضَى: جَمْعُ مَرِيض، وَالمَرَضُ تَغَيّر النِّظَامِ المعْتَادِ بالبَدَنِ بسَبَبِ اخْتِلَالٍ، يطرأ في بعض أجزاء المزاج، ومن المرض: المُزمِنُ كالعمى والزَّمَانَةَ).

(مَرْضَى) کۆی (مَرِيض)ە واتە: نەخۆش، (مَرْضَى) واتە: نەخۆشەکان، نەخۆشیش بریتیە لە تێکچوونی سیستەمی ئاسایی جەستە، بە هۆی کەم‌و کوڕییەکەوە، کە لە سروشتیدا پەیدا دەبێ، وە لە جۆری نەخۆشیی، نەخۆشیی درێژ خایەن هەیە، وەك کوێریی، وە نەخۆشیی ئیفلیجیی، {نەخۆشێك کە ئینسان لەسەر جێیەو ڕاست نابێتەوە، یاخود کەسێك زۆر چووبێتە تەمەنەوە}.

<u>سێیەمیان</u>: ﴿ لَا يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ ﴾، هەروەها ئەوانەش سەغڵەتییان لەسەر نیە، کە توانایان نیە خەرج بکەن، کە چەکی پێ بکڕن‌و، پێداویستییەکانی جەنگی پێ بکڕن، وە ولاخ‌و بارەبەری پێ بکڕن‌و، کەسێك ماڵ‌و سامانی نەبوو، وە دەوڵەتی ئیسلامییش نەیتوانی ئەو جۆرە کەسانە پڕ چەك بکات‌و، پێداویستییەکانی جەنگیان بۆ دابین بکات، هەڵبەتە بەبێ چەکیش شەڕ ناکرێ،

وە بەبێ وڵاخو بارەبەر ئەو ڕێیە دوورە نابڕدرێ، بۆیە ئەوانەش دیسان گوناهیان لەسەر نیە.

هەر کامێك لەوانە (حَرَج)یان لەسەر نیە، (حَرَج) یانی چی؟

(الحَرَجُ: الضِّيْق وَالإِثْمُ) هەم بە مانای تەنگیی و سەغڵەتیی دێ، هەم بە مانای گوناح دێ.

ئنجا لەبەر ئەوەی ئینسان ئەگەر گوناهبار بوو، دوایی سزا دەدرێ و عەیبدار دەبێ، وە هەست بە شەرمەزاریی دەکات لە بەرانبەر خواو خەڵکدا، وە بەوەش مانای وایە سەغڵەت دەبێ، بۆیە ناو لە گوناح نراوە: (حَرَج).

یاخود: ئەوانە سەغڵەتیی ڕوویان تێناکات، کە سەرزەنشت و سەرکۆنە بکرێن و بە گوناهبار دابنرێن.

بەڵام بە مەرجێك: ﴿إِذَا نَصَحُواْ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ﴾، ئەگەر دڵسۆز بن بۆ خواو بۆ پێغەمبەرەکەی ﷺ، (نَصَحُواْ) لە (نصح)ەوە هاتوە، (النُّصْحُ: العَمَلُ النافِعُ لِلْمَنْصُوحِ)، هەر کردەوەیەك کە بۆ ئەو کەسەی تۆ (نصح)ەکەی ئاڕاستە دەکەی، باش بێ، واتە: دڵسۆزیی نواندن و بە تەنگەوە بوون، بە خەمەوە بوون.

کەواتە: ﴿إِذَا نَصَحُواْ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ﴾، یانی: دڵسۆزبوون بۆ خواو پێغەمبەری خوا ﷺ، وە بە تەنگەوە بوون، وە چی جێگای ڕەزامەندیی خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بوو، وایان کرد، بەڵێ نەچوون بۆ جەنگ، بەڵام دوایی کە لەوێ ماونەوە، چی بزانن خواو پێغەمبەری خوا ﷺ پێیان خۆشە، وا دەکەن، دوعا دەکەن، قسەی خێر دەکەن، مسوڵمانان هاندەدەن، ئنجا ئاگاداری بارودۆخ دەبن، وە ئەگەر کەسێك قسەیەکی خراپی کرد، لە دەمی دەدەنەوە، ئەوەش هەمووی دڵسۆزیی نواندنە.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿مَا عَلَى ٱلْمُحْسِنِينَ مِن سَبِيلٍ﴾، چاکەکاران ڕێی گلەییان ناچێتە سەر، یاخود ڕێی گوناهبار بوون، ڕوویان تێناکا.

دەربارەی وشەی (سَبِيلٍ) (محمد الطاهر بن عاشور) لە تەفسیرەکەی (التحرير والتنوير)دا دەڵێ: (السَّبيلُ: حَقِيقَتُهُ الطريق، وَعُدّي بحَرْف (عَلَى)

الـمُفِيدِ لِمَعْنَى الإِسْتِعْلاءِ، وَهُوَ مُسْتَعَارٌ لِمَعْنَى السُّلْطَانِ وَالمؤَاخَذَةِ بِالتبعَةِ، شُبِّه السُّلْطَانُ وَالمؤاخَذَةُ بالطريقِ، لأَنَّ السُّلْطَةُ يَتَوَصَّلُ بِها مَنْ هِيَ لَهُ إِلَى تَنْفِيذِ المؤاخَذَةِ فِي الغَيْر)[1].

واتە: وشەی ﴿سَبِيلٍ﴾، یانی: ڕێگا، ئنجا وشەی (سَبِيلٍ) تەعەددای پێکراوە بۆ (مفعول) بە (على) چونکە وشەی (على) مانای بەرزیی دەگەیەنێ، لێرەشدا خوازراوەتەوە بۆ دەستەڵاتو لێپرسینەوە، وە دەستەڵاتو لێپرسینەوە تەشبیە کراوە بە ڕێگا، چونکە بەهۆی دەستەڵاتەوە، مرۆڤ لێپرسینەوەو سزادان لە بەرانبەرەکەی دا جێبەجێ دەکات.

کە دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾، وە بێگومان خوا لێبوردەی بەبەزەییە، بۆ کێ؟

بۆ کەسانێك کە خاوەنی عوزرن، وە کەسانێك کە بەڵگەو پاساویان هەبووەو ڕاستگۆ بوون، وە دڵسۆزو چاکەکاریش بوون، واتە: سێ سیفەتیان تێدابوون، ئا ئەوانە خوا لەگەڵیاندا لێبوردەی میهرەبانە:

یەکەم : یان بێهێزن، یان نەخۆشن، یان بێ ئیمکانیەتن.

دووەم : دڵسۆزیشن بۆ خواو پێغەمبەری خوا ﷺ.

سێیەم : چاکەکاریشن، واتە ئەگەر نەیانتوانی بێ ئەو چاکەیە بکەن، ـ کە چوونە بۆ جەنگ ـ بەڵام لە هەموو شتەکانی دیکەی ژیانیاندا چاکەکارن.

کەسانێك خاوەنی ئەو سێ سیفەتە بن، ئەوە خوا لەگەڵیان لێبوردەی میهرەبانە.

<u>چوارەمیان</u> : ئنجا دێتە سەر باسی جۆری چوارەمی ئەوانەی کە خوای لێبوردە گلەییان لێ ناکاتو سزایان نادات، لەوانەی کە بەجێماون لە جەنگی تەبووك، دەفەرموێ: ﴿وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ إِذَا مَآ أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَآ أَجِدُ مَآ

---

١) ص ٣٧١.

أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوا وَّأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنفِقُونَ ﴿٩٢﴾ ﴾.

هەروەها ڕێی گلەیی ناچێتە سەر ئەوانەش كە كاتێك هاتن بۆلات بۆ ئەوەی سواریان بكەی، {واتە: بارەبەریان بۆ دابین بكەی، وڵاخیان بۆ دابین بكەی}، تۆش گوتت: وڵاخێكو بارەبەرێك شك نابەم بیخەمە ژێر ئێوە، كە خۆتانو كەلوپەلتانی بخەنە سەری، ﴿ تَوَلَّوا وَّأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ ﴾، ڕۆیشتنو پشتیان هەڵكرد، وە چاویان فرمێسكی لێ دەڕژا، ﴿ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنفِقُونَ ﴾ لە ئەنجامی دڵتەنگیی دا لەسەرئەوە توانای دارایی یان نیە، وە دەوڵەتی ئیسلامییش نیەتی پێداویستییەكانی جەنگیان بۆ دابین بكات، وە سەرەنجام بەجێ دەمێنن لەو جەنگەی كە زۆر پێیان خۆشبوو بچن، بەڵام نە توانای زاتییان هەبوو، كە خۆیان پێداویستییەكانی جەنگ دابین بكەن، وە نە كۆمەڵگاو دەوڵەتیش ئەو توانایەی هەبوو كە پێداویستییان بۆ دابین بكات، سەرەنجام بە ناچاریی بەجێمان، وە هیچیان بە دەستەوە نەما، ئەوە نەبێ لە خەفەتان بگریەن، وە نارەحەتییو خەمو ناسۆری خۆیان لە ڕێی فرمێسكەكانیانەوە بڕێژن.

وشەی (حَمْل) كە دەفەرموێ: ﴿ لِتَحْمِلَهُمْ ﴾، (الحَمْلُ يُطْلَقُ عَلَى إعْطَاءِ مَا يُحْمَلُ عَلَيْهِ، أَي: إِذَا أَتَوْكَ لِتُعْطِيهُمْ الحمُولَة أَي مَا يَرْكَبُونَهُ وَيَحْمِلُون عَلَيْهِ سِلاحَهُم وَمُؤَنَهُمْ مِنَ الإبْل).

(حَمْل) بەكاردەهێنرێ بۆ شتێك ببەخشرێو باری بخرێتە سەرپشت، (واتە: بارەبەر) یانی: كاتێك كە هاتن بۆ لات بۆ ئەوەی تۆ بارەبەریان پێ ببەخشی وڵاخێك كە باری لێ بار بكەن، خۆشیان سواری بنو چەكو كەلوپەلو پێداویستییەكانیشیانی بخەنە سەری.

كە دەفەرموێ: ﴿ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ ﴾، (الفَيْضُ وَالفَيَضَانُ: خُرُوجُ المَاءِ وَنَحْوهُ مِنْ قَرَارِهِ وَوِعَائِهِ).

(فَيْضُ وفَيَضـان) بريتيـه لـه دەرچوونی ئـاو، یـاخود هـەر شتێك كـه وەك ئـاو بێ، واتـه: ماددەیەكی شل بێ، له شوێنی خۆیـەوە كـه لـێی دێ، یـان لـەو دەفـرەوە كه تێیكراوە، لـێی بڕژێ، دەگوتـرێ: (فَاضَ الوَادِي، وَفَاضَ الإنـاء وَفَاضَتِ العَيْن) شـیوەكه پڕ بوو لـه ئـاوو لـێی ڕژا، وە قاپـەكه (دەفرەكه) لـێی ڕژا، وە چاو لـێی ڕژا، چاو چی لـێ ڕژا؟ دیاره فرمێسكی لـێ ڕژا.

كـه دەفـەرموێ: ﴿حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا۟ مَا يُنفِقُونَ﴾، وشـەی ﴿حَزَنًا﴾، دەڵێ: (مَفْعُولٌ لأَجْلِهِ) واتـه: (يَحْزَنُونَ حَزَنـاً)، ﴿أَلَّا يَجِدُوا۟ مَا يُنفِقُونَ﴾؟ له خەفەتی ئـەوەی كـه شـك نـابەنو، ئـەوەیـان بـەدەسـتـەوە نیـه كـه بیبـەخشـنو خـەرجی بكـەن، وە پێداویسـتییـەكانی چـوون بـۆ جـەنگی تـەبووكی پـێ دابـین بكـەن، لـه ئەنجامی ئەوەدا هیچیان بەدەسـتەوە نەما ئەوە نەبێ كه بگریەنو، فرمێسـكیان لـه چاو بێتـه خـوار.

ئـاوا لـێرەدا خـوای كـاربەجێ چـەند دادگـەرانەو میهرەبانـانـه: ئـەوانـەی كـه نەخـۆشـن، ئـەوانەی كه بێهێـزن، ئـەوانەی كـه تـەنگ دەسـتن، وە ئـەوانەی كـه بـارەبـەرو هۆكـاری سـەفـەرەكـەیـان بۆ دابین نەبووە، نـه بـۆ خـۆیـان، نـه لـەلایـەن دەوڵـەتـەوە، خـوای بـەخشـندە دەفـەرموێ: ئـەوانه خـوا لـەگـەڵـیـان میهرەبانـه، لەگەڵیان لـێبوردەیه، وە ئەوانه هیچ كـەس بـۆی نیـه گـلەییان لـێبكـات، ﴿مَا عَلَى ٱلْمُحْسِنِينَ مِن سَبِيلٍ﴾، ئـەوانه چاكەكـارو دڵسۆزنو، نـەك لـەلای خـوا گونـاهبار نین، بەڵكو خەڵكی مسوڵمانیش نابێ گلەییو سەرزەنشـتیان ئـاڕاسـتـه بكەن، چونكـه خاوەنی عوزری ڕاستـەقینەو بەڵگەو پاساوی ڕاسـتـەقینەن، وە بـه ئـەنقەسـت خۆیـان لـەو جـەنگـه بەجێ نەهێشتوە.

<u>مەسەلـەی سێیـەم</u>: كـه دەفـەرموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلسَّبِيلُ عَلَى ٱلَّذِينَ يَسْتَـْٔذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنِيَآءُ ۚ رَضُوا۟ بِأَن يَكُونُوا۟ مَعَ ٱلْخَوَالِفِ وَطَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٩٣﴾﴾.

پێشێ خوا باسی چوار جۆرە کەسی کرد، لە خەڵکی مەدینەو عەرەبە بیابان نشینەکان، وە جگە لە وانیش، کە خوای دادگەر لۆمەو سەرزەنشتیان ناکات، وە هیچ کەسێك بۆی نیە ڕەخنەیان لێ بگرێ، وە گوناهبار نین، وە ئەوانە هیچ سەغڵەتییەك ڕوویان تێناکات، کە بریتی بوون:

١- بێهێزو لاوازەکان.

٢- نەخۆشەکان.

٣- کەم دەرامەتو بێ ئیمکانیەتەکان.

٤- ئەوانە کە نەیانتوانیوە وڵاخو وەسیلەی ئەو سەفەرە دوورە دابین بکەن، وە زۆریش خەفەتیان پێ خواردوە.

بەڵام دیارە بەو مەرجە کە دڵسۆزیی بنوێنن بۆ خواو پێغەمبەری خوا ﷺ، وە چاکەکاریش بن، ئەوانە خوا فەرموویەتی: ڕێی گلەییان ناچێتە سەر، ئەدی بابزانین ڕێی گلەیی دەچێتە سەر کێ؟

خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلسَّبِيلُ عَلَى ٱلَّذِينَ يَسْتَـْٔذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنِيَآءُ﴾ ڕێ، واتە: ڕێی ڕەخنە لێگیران، ڕێی گلەیی لێکران، ڕێی سەرزەنشتو سەرکۆنە، ڕێی گوناهبار بوون، تەنیا دەچێتە سەر ئەوانەی کە مۆڵەتت لێ وەردەگرن، لە حاڵەتێکدا کە دەوڵەمەندیشن.

کە دەفەرموێ: دەوڵەمەندن نەیفەرمووە : ساغیشن، چونکە دیارە ساغ بوون، واتە: تەندروست بوون، توانای جەستەییان هەبووەو، توانای ماددییو ماڵو سامانیشیان هەبووە، ئەدی بۆچی مۆڵەتیان لە پێغەمبەری خوا ﷺ وەرگرتوە، نەچن بۆ جەنگی تەبووك؟ ﴿رَضُوا۟ بِأَن يَكُونُوا۟ مَعَ ٱلْخَوَالِفِ﴾، ڕازیبوون کە لەگەڵ ئافرەتانی بەجێماو لە ماڵدا دابنیش، یانی: لەگەڵ ژنو منداڵ دا دابنیشن، ﴿وَطَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ﴾، وە خوا مۆری بەسەر دڵەکانیانەوە ناوە، ﴿فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾، بۆیە {لە ئەنجامی ئەو مۆر بەسەر دڵنرانەوەدا} نازانن، یانی: کە مۆریان بەسەر دڵەوە نراوە، لەلایەن

خوای کارزانو دادگەرەوە، ئەوە بۆتە هۆی ئەوەی کە نەزانن، چی نەزانن؟ نەزانن کە بەجێمان لە جەنگی تەبووكو لە پێغەمبەر ﷺ، چ تاوانێکی گەورەیە ! چ عەیبدارییەکی گەورەی لای خەڵکەو، چ گوناهبارییەکی گەورەیە لەلای خواوە ! چ شەرمەزارییەکی قیامەتە، وە نەزانن کە ئەگەر هاتباو مسوڵمانان هەموویان وەك ئەوانیان کردبایە، هەموویان دەبوون بە پۆڕی خوراو، ئەگەر خەڵك هەموو وەك ئەوانی کردبایەو بە برِو بیانووی بێجێ، لەگەڵ ژنو منداڵدا مابانەوەو، دوژمن هەڵیکوتابایە سەریانو ڕۆمەکان بەسەریاندادابان، کەسیان لێی سەلامەت نەدەبوو! وە نازانن کە هەمیشە پابەندیی بە شەریعەتەوە، بەختەوەریی دنیاو سەربەرزیی دوارۆژی تێدایە! وە نازانن کە فەرمانبەریی بۆ خواو پێغەمبەری خوا ﷺ، هەمیشە سەلامەتیی تێدایە ! سەلامەتیی لە عەیبداریی دنیا، وە لە گوناهباریی قیامەت!

کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلسَّبِيلُ﴾، (أي: سَبِيلُ المُؤَاخَذَةِ هِيَ عَلَى المُستأْذِنِين الأَغْنِياء فَحَسْب) ڕێگای لێپرسینەوە، ڕێگای گوناهبارو بوونو ڕەخنە لێگیرانو سەرزەنشت کران، تەنیا لە مۆڵەت وەرگرانی دەوڵەمەندە.

وشەی (سبیل)، دەڵێ: الألف واللام للعهد والمعهود هو (سبيل) المنفي في قوله: ﴿مَا عَلَى ٱلْمُحْسِنِينَ مِن سَبِيلٍ﴾، واتە: ئەلیفو لامی سەر (السبيل) (أل)ی (عهد)ە، کە وەك (کە)ی کوردیی وایە، کە دەڵێی کتێبێکم خوێندەوە (قرأت كتاباً) دوایی کەسە دوێنراوەکە، ئەگەر بڵێ: کتێبەکەم بۆ بێنە، (جئني بالكتاب) ئەو (أل)ە، سەر (الكتاب) لە شوێنی (کە)ی کوردییە، کتێبێکم خوێندەوە، (کتێبەکەم) واتە: دەزانین کامەیە، کە دەڵێ: کتێبەکەم بۆ بێنە.

لێرەش ئەو (أل) بۆ (عهد)ە، ئەویش ئەو ڕێیەی کە زانراوە، کە بریتیە لەو ڕێ (سبیل)ەی کە نەفی کراوە، لە قسەی خوای بەرزدا کە دەفەرموێ: ﴿مَا عَلَى ٱلْمُحْسِنِينَ مِن سَبِيلٍ﴾، چاکەکاران ڕێیان ناچێتە سەر، یانی: ڕێی گلەییو لێپرسرانەوە، ڕێی سەرزەنشت کران، ڕێی گوناهبارکران، ڕێی سەغڵەتکرانیان، ناچێتە سەر.

دوایی کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلسَّبِيلُ﴾، واتە: ڕێی سەغڵەت کرانو گوناهبار کرانو سەرزەنشت کران دەچێتە سەر کێ؟

﴿عَلَى ٱلَّذِينَ يَسْتَـْٔذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنِيَآءُ﴾ تەنیا دەچێتە سەر مۆڵەت وەرگرانی دەوڵەمەند، (أي إِنَّمَا السَّبِيل المَنْفِي عَنِ المُحْسِنِين، مُثبَّتٌ للّذِينَ يَستأْذِنُونَكَ) ئەو ڕێیەی کە نەفی کراوە لە چاکەکاران، ئەو ڕێی سەرزەنشتو گلەییە، چەسپێنراوە بۆ ئەوانەی کە مۆڵەتت لێ وەردەگرنو دەوڵەمەندیشن.

واتە: ئەوانە هیچ بەڵگەیەکیان بەدەستەوە نیە کە نەیەن، بۆ جەنگ، ئنجا ئەمە وەك ئەو قسەیەی خوای بەرز وایە، کە دەفەرموێ: ﴿وَلَمَنِ ٱنتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِۦ فَأُوْلَٰٓئِكَ مَا عَلَيْهِم مِّن سَبِيلٍ ﴿٤١﴾﴾الشورى.

واتە: وە هەر کەسێك تۆڵەی بکاتەوە، دوای ئەوەی ستەمی لێکراوە، ئا ئەوانە ڕێیان ناچێتە سەر، واتە: ڕێی گلەیی ڕێی سەرزەنشت کران، ﴿إِنَّمَا ٱلسَّبِيلُ عَلَى ٱلَّذِينَ يَظْلِمُونَ ٱلنَّاسَ وَيَبْغُونَ فِى ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ ۚ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٤٢﴾﴾الشورى.

واتە: بێگومان ڕێ، {ئەو ڕێیەی کە دەزانین کامەیە، ڕێی گلەیی} تەنیا دەچێتە سەر ئەوانەی کە ستەم لە خەڵك دەکەن، وە لە زەویدا دەستدرێژیی دەکەن بە ناهەق، ئا ئەوانە سزایەکی بە ئێشیان هەیە.

هەروەها لە سووڕەتی (النساء) لە ئایەتی (٣٤)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُواْ عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا﴾.

ئەگەر ئافرەتان فەرمانبەرییان بۆ کردنو گوێڕایەڵییان کردن {لە سنووری شەرعدا} لێیان لە بیانوو مەبن، ڕێی بیانوویان بۆ مەدۆزنەوە، لە ڕێی بیانوو پێ گرتنو، ناڕەحەت کردنو، سەغڵەت کردنیان، مەخەفتێن.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿رَضُواْ بِأَن يَكُونُواْ مَعَ ٱلْخَوَالِفِ﴾، پێشتر باسمان کرد: (خوالف) کۆی (خالفة)یە واتە ئافرەتێکی بەجێماو، دەشگونجێ بە ئینسانی خراپ‌و خراپەکارو بێ کەڵك بگوترێ : (خالف) یان (خالفة)، دیارە بۆ پیاو دەگوترێ: (خالف)و بۆ ئافرەت کە دەگوترێ: (خالفة)، ئنجا (خالف) بە (خالفین) کۆدەکرێتەوە، وە (خالفة) بە (خوالف) کۆدەکرێتەوە.

ئنجا وەك چۆن (خالف) و (خالفة) بە پیاوو ئافرەتی بەجێماو دەگوترێ، هەروەها بە پیاوو ئافرەتی بێ کەڵك‌و بێ سوودو خراپەکارییش دەگوترێ.

خوا دەفەرموێ: ئەوانە ڕازیبوون کە لەگەڵ ئافرەتانی بەجێماوو بێ کەڵکدا بن، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە ناجوامێرییە بۆ پیاوان، عادەتی ژنان ڕەچاو بکەن، بۆیە لە کوردەواریی خۆماندا بە پیاوێك کە لاسایی ژنان بکاتەوە: دەڵێن (پیاوێکی سەر ژنانیی)یە، پیاو ئەگەر وەك ئافرەت بکات، نوقسانیە، هەروەك چۆن ئافرەتیش لاسایی پیاو بکاتەوە، دیسان نوقسانیە بۆخۆی، چونکە دیارە ژنایەتیی خۆی بە کەم دەزانێ، بۆیە دەیەوێ حاڵە سروشتییەکەی خۆی بگۆڕێ، بۆ حاڵێکی ناسروشتیی‌و چاو لە پیاوان بکات! هەر بۆیەش لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە: ﴿عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لَعَنَ اللهُ الْمُتَشَبِّهِينَ مِنَ الرِّجَالِ بِالنِّسَاءِ، وَالْمُتَشَبِّهَاتِ مِنَ النِّسَاءِ بِالرِّجَالِ﴾، {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (٣٠٦٠)، وَالبُخَارِيُّ، برقم: (٥٥٤٦)، وَأَبُو دَاوُدَ، برقم: (٤٠٩٧)، وَالتِّرمِذِيُّ، برقم: (٢٧٤٨)، وَقَالَ: حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَابْنُ مَاجَهْ، برقم: (١٩٠٤)، وَالطَّبَرَانِيُّ، برقم: (١١٥٠٢)}.

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لە خۆی‌و بابی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: خوا نەفرینی کردوە لە پیاوانێك کە خۆیان وەك ژنان لێدەکەن، وە لە ژنانێك کە خۆیان وەك پیاوان لێدەکەن.

بۆچی؟ چونکە خوای کاربەجێ سروشتێکی تایبەتی بە هەر کام لە پیاوان‌و ئافرەتان داوە، بەهۆی ئەو سروشتەی خۆیانەوە، کۆمەڵێك ئەرك ئەنجام دەدەن، کە ئەو ئەرکانە بۆ کۆمەڵگا پێویستن: ئافرەت بەهۆی سروشتەکەی خۆیەوە کە سروشتی ئافرەتانەیە، دەتوانێ ئەرکی دایکایەتیی‌و منداڵ بەخێو کردن‌و، ئەرکی

ماڵداریی کردن، ئەنجام بدات، ئەو نەرمو ناسکییەیی لە ڕووحو جەستەی ئافرەتدا هەیە، لە دەنگیدا، لە سروشتیدا هەیە، ئەرکەکانی ئەوەیان پێویستە، وە ئەو زبریی‌و سەختییەی کە لە ڕووحی پیاودا هەیە، لە جەستەی دا، لە دەنگی زڕی دا، ئەرکەکانی ئەویان پێویستە، بەو هۆیەوە پیاو زیاتر دەتوانێ تەحەممولی سەختیی‌و ناڕەحەتییەکان بکات، بەڵام ژیان وەك چۆن پێویستیی بە تەحەممولی سەختیی‌و ناڕەحەتییان دەکات، پێویستیی بە نەرم و ناسکییش‌و بە نەرمو نیانییش دەکات، پێویستی بە ڕەحم‌و عاتیفەش دەکات، کەواتە: هەر کامێك لە پیاوان‌و ئافرەتان دەبێ پارێزگاریی بکەن لە سروشتی خۆیان.

لێرەدا خوا ﷻ وەك تانە لێدان دەفەرموێ: ڕازیبوون کە وەك ئافرەتانی بەجێماو بن‌و لەگەڵ ئەواندا بن، هەڵبەتە زۆرجاران ئافرەتانیش چوون بۆ جەنگ، بەڵام لە پشتی سوپاوە خزمەتیان کردوەو ڕۆڵیان بینیوە، برینداریان گواستووتەوە، ئاویان بۆ برینداران بردوە، جەنازەیان گواستوتەوە، وەك لە فەرمووده صەحیحەکاندا هاتوە، بەڵام ئافرەتان نەچوون بۆ ڕووبەڕوبوونەوەی کردەیی، مەگەر بەدەگمەن، یانی: چەکیان بەکارنەهێناوە، لە سۆنگەی ئەوەوە کە سروشتی پیاوان زیاتر بۆ جەنگ دەشێ، ئێستاش لە هەموو دنیادا هەروایە، زۆربەی سوپایەکان لە پیاوان پێکدێن.

ئنجا ئەگەر ئافرەتێك لەگەڵ سروشتی خۆیدا ڕاست بکات، بۆ ئەو فەزیلەتە، بەڵام پیاوێك پێچەوانەی سروشتی خۆی بجووڵێتەوەو، خۆی بخاتە سەر سروشتی ئافرەتان، ئەوە نوقسانییە، هەروەك ئافرەتێکیش کە لاسایی پیاو بکاتەوە، بۆی نوقسانییە.

خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿وَطَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾، وە خوا مۆری بەسەر دڵەکانیانەوە ناوە، بۆیە نازانن، لە ئایەتەکەی پێشتر دەفەرموێ: ﴿وَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ﴾، مۆر بەسەر دڵیانەوە نراوەو نافامن، بەڵام لێرەدا دەفەرموێ: نازانن.

کاتی خۆی باسمان کرد: کە چەمکی وشەی (فقه)و (علم)، لە یەك جیان.

(علم) ئەوەیە کە تۆ شتێك بزانی، (العِلْمُ: إِدْرَاكُ شَيءٍ عَلَى مَا هُوَ عَلَيْهِ) زانیاری بریتیە لە زانینی شتێك بەو شێوەیە کە لە واقیعدا لەسەریەتی.

بەڵام (فقـه) بریتیـه لـه پـەیـبـردن بە شتێکی نەزانراو، بەهۆی شتێکی زانـراوەوە، واتـه: (فقـه) تایبەتتـره لـه (عـلم)، دەشـگونجێ بڵـێین: (الفقـه: هـو إدراك مـراد الـمتكلم)، (فقه) بریتیـه لـه پـەیـبـردن بە مەبەستی ئـەو کـەسـه کـه قـسـەکه دەکات، یاخود ئەو کەسـەی کە قسەکەی گوتوە، یـاخود ئەو کەسـەی کە شتـەکەی نووسـیوە، کە ئـەمەیـانم پـێ لە ڕاستییـەوە نیزیکتـرە.

یانـی: (علـم) بریتیـه لـه زانینی ڕواڵـەتی قسەکە، بەڵام (فقـه) بریتیـه لـه زانینی ئـەو مەبەسـتـەی کـه ئـەو ویستوویـەتی، جاری وایـه قسەیـەك دەکرێ، ڕواڵـەتـەکـەی پـێ مەبەست نیـه، بەڵکو مەبەسـتـەکەی تێدا شێردراوەتـەوە یـاخود، دەبـێ لـه پشتی وشـەکانەوە، مەبەسـتـەکە دەرك بکرێ.

مەسـەلـەی چـوارەم: کـه خـوا دەفـەرموێ: ﴿يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ ۚ قُل لَّا تَعْتَذِرُوا۟ لَن نُّؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّأَنَا ٱللَّهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ ۚ وَسَيَرَى ٱللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُۥ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَـٰلِمِ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَـٰدَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٤﴾﴾.

ئـەمـە وەك پێشتـر گوتمان: هـەواڵدانـه بە شـتێکی نـادیـار، کـە دەفـەرموێ: هـەر کـاتێك گەڕانەوە بۆ لایان، پۆزشتان بۆ دێـننەوە، ئەم تـەعبیـرەش لێـیوەردەگیـرێ کـه بەردەوام ئـەوە عادەتیـانه: ﴿يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ﴾، هـەر کاتێك ئێـوە گەڕانەوە بۆ لایان، عوزرتان بۆ دێـننەوە، واتـه: ئەوە یەکەم جارو دوا جاریشـیان نابـێ، هـەمیشـه کـاتێك کـه لـه هـەڵوێسـتێکی جوامێرانـه بـەجێ دەمێـنن، دوایـی کـه دەچنـەوە بۆ لایان، پۆزش دێـننەوەو داوای لـێبوردن دەکەن‌و، دەیانەوێ کارەکانیـان بە پینـەو پـەڕۆیـان چاك بکەن، بەڵام وەك پێشینـان دەڵێـن: {ئـەوەی لـه سـووری تێـی دۆڕاند، لە لابا بۆ تێهەڵـنـایەتەوە}، بابـای جوتیار کە خـەرمانی سوور کـردوە کـاتی خۆی، دوای ئەوەی گـێرە کراوەو، بۆتە کاو کـۆتەڵ‌و لەگەڵ دەغڵـەکەدا شەن کراوە، کە شەن دەکرێ‌و بە (سـێلکـه) یـان بە (شـەن)، کـاو دەغڵـەکە پێکـەوە هـەڵـدەدرێ، ئنجـا ئـەگەر بای بـێ، با کـایەکە بەولادا دەبات‌و، دەغڵـەکە لـه شوێـنی خـۆی دەمێـنێتـەوە،

ئنجا جاری وایە كە كابرا نەزانیْ شەن بكات، یان بایەكەی زۆر بەقوەت بێ، جۆیەكە، یان گەنمەكە لەگەڵ كایەكەدا دەڕوات، ئنجا ئەوەیە دەڵێن: (ئەوە لە سوور تێی دۆڕاندوە) تۆ كە لە سووری جۆخینێ تێت دۆڕاندو، دەغڵەكە بەدەم باوە چوو، زەرەرت كرد، دوایی هەرچەندە بێی لە (لابا)یەكە (كاو كۆتەڵە)كە دووبارە لە بێژینگ بدەیەوە، قەرەبووی ناكەیەوە.

دوایی دەفەرموێ: ﴿ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ ﴾، هەركات گەڕانەوە، ئەمە ئەوە دەگەیەنێ كە سوورەتی (توبة) دوای گەڕانەوەی پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی لە جەنگی تەبووك هاتۆتە خوار، ئەمە زۆر زۆر ڕۆشنە، كە ئەم سوورەتی (توبة) كاتێك هاتۆتە خوار، كە پێغەمبەر ﷺ و مسوڵمانان گەڕاونەوە بۆ مەدینەو، لە مەدینە هاتۆتە خوار، دوای جەنگی تەبووك، چونكە دەفەرموێ: ﴿ يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ ﴾، یانی: جاریْ هەر بەڕێوە بوون، خوا هەواڵی پێداون، وەك هەواڵ پێدان بە نادیار كە ئەوەش ئیعجازێكی دیكەی قورئانە، چونكە هەر بەڕێوە بوون، خوا فەرموویەتی: هەر كاتێك گەڕانەوە بۆ لایان، بۆ لای ئەو خەڵكە: بێ پاساو بەجێماوە لە مەدینە، وەك عادەتی هەمیشەیی یان عوزرو پۆزشتان بۆ دێننەوە.

ئنجا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ قُل لَّا تَعْتَذِرُوا لَن نُّؤْمِنَ لَكُمْ ﴾، پێیان بڵێ: پۆزش و بڕو بیانوو مەهێننەوە، بڕواتان پێ ناكەین، بۆچی؟

﴿ قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ ﴾، بێگومان خوا لە هەواڵەكانی ئێوە ئاگاداری كردووینەوە، واتە: نەك هەر هەواڵی ئەو ڕەفتارەتان، بەڵكو چی دیكەشتان كردوە لە مەدینەدا، چ كەین و بەینێكتان بووە، هەموو هەواڵەكانی ئێوە خوای شارەزا ئێمەی لێ ئاگادار كردۆتەوە، كەواتە: بڕواتان پێ ناكەین، چونكە دەزانین ڕاست ناكەن.

ئنجا دوایی دەفەرموێ: ﴿ وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴾، وە لە مەودوا خواو پێغەمبەرەكەی ﷺ كردەوەی ئێوە دەبینن.

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ كە كردەوەكانی پێشێتان كە بەجێمان بوو لە جەنگی تەبووك بەبێ بەڵگەو پاساو، بێ ئەوەی عوزرێكی ڕاستەقینەتان هەبێ، ئەو كردەومیەتان خوا ئێمەی لێ ئاگادار كردۆتەوە، وە كردەوە خراپەكانی دیكەشتان خوا ئێمەی لێی ئاگادار كردۆتەوە، ئنجا لەمەودوا ئەگەر بتانەوێ قەرەبووی ئەوەی ڕابردوە بكەنەوەو، كردەوەی باش ئەنجام بدەن، كردەوە باشەكەتان خواو پێغەمبەری خوا ﷺ دەیبینن لە دنیادا، وە دوایی لە دواڕۆژیشدا دەگێڕرێنەوە بۆ لای زانای پەنهان‌و ئاشكرا، كە خوایە ﷻ، كەواتە: ئەوەی ڕابرد ڕۆیی، بەڵام لەمەودوا كاری باش بكەن، وە دڵنیاش بن كە خوا ﷻ كارەكەتان دەبینێ‌و ئاگادارە، وە پێغەمبەرەكەشی ﷺ دەیبینێ، یان خوا ئاگاداری دەكاتەوە، وە وەك لە ئایەتی دیكە هاتوە، بڕوادارانیش دەیبینن، كەواتە: ئەوەی ڕۆیوە لێیگەڕێن پەندی لێوەربگرن، وە پێویستیش ناكات بڕو بیانو بهێننەوە، بە پینەو پەڕۆو درۆو دەلەسە، خۆتان بپەڕێننەوە، وەك من پەندێكم داناوە لەوبارەوە دەڵێم: (دان بە هەڵەی خۆ داهێنان، مەسرەفی زۆر كەمە)، كەسێك هەڵەیەكی كرد، ئەگەر دانی پێدا بێنێ‌و بڵێ: هەڵەم كرد، خەرجییەكەی زۆر كەم دەبێ، نەك بێنێ ئەو هەڵەیەی بە دە هەڵەی دیكە پینەو پەڕۆ بكات، بە درۆو دەلەسەو بە بڕو بیانوو هێنانەوە، پۆزش هێنانەوەو بیانووی بێجێ، مەسرەفێكی زۆری دەوێ، وە ڕەنگە هیچ سوودێكی نەبێ، بۆیە لە هەمووی باشتر ئەوەیە كەسێك كە هەڵەیەك‌و كەم‌و كوڕییەك دەكات، بڵێ هەڵەم كرد، ئنجا لەگەڵ خوادا كردی، یان لەگەڵ خەڵك دا.

كە دەفەرموێ: ﴿ عَـٰلِمِ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَـٰدَةِ ﴾، (عالم) واتە: زانا، (الغَيْبُ: مَا غَابَ عَنْ عِلْمِ النـاس)، هەر شتێك كە لە زانیاریی خەڵك پەنهان بێ، واتە: ئەوەی كە خەڵك نایزانێ.

(الشَّهادَة: المُشاهَدَ، الأَكْوَانُ الظَّاهِرَةَ، مَجْمُوع مَا يُدْرَك بالحِسّ).

(شهادة) بریتیە لە بینراو، وە دیاردە سروشتیەكان، وە هەموو ئەوەی كە بە هەستەوەرەكان هەستی پێ دەكرێ‌و پەی پێ دەبردرێ.

كەواتە: ﴿ عَـٰلِمِ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَـٰدَةِ ﴾، واتە: زانای پەنهان‌و ئاشكرا، چ ئەوەی كە خەڵك هەستی پێ دەكات، چ ئەوەی كە خەڵك هەستی پێ ناكات، خوا هەمووی دەزانێ.

پاشان دەفەرمویٚ: ﴿ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴾، هەواڵتان پێدەدات بەوەی کە دەتانکرد، ئەمە هاندانیانە بۆ قەرەبووکردنەوە، واتە: هەرچی بیکەن لەمەودوا، خواو پێغەمبەری خوا ﷺ دەیزانن، وە خوا هەواڵتان پێ دەدات، واتە: پاداشتتان دەداتەوەو کردەوەکەتان بۆ دەپارێزێت، وە دێتەوە ڕێتان و بەرچاوتان.

مەسەلەی پێنجەم: کە خوا دەفەرمویٚ: ﴿ سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ ۖ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ ۖ إِنَّهُمْ رِجْسٌ ۖ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾ يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ ۖ فَإِن تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٩٦﴾ ﴾.

لەم دوو ئایەتەدا خوای تاك و پاك، دیسان وەك هەواڵ پێدان بە نادیار، هەواڵ بە پێغەمبەر ﷺ و ئیمانداران دەدات هەر بەرێوە، لە کاتێك دا کە لە جەنگی تەبووك دەگەڕێنەوەو، بەرێوەن بەرەو مەدینە، خوا دەفەرمویٚ: لەمەودوا، (واتە: کە گەڕانەوە) ئەوانە سوێندتان بۆ دەخۆن بە خوا، وە هەر کاتێك گەڕانەوە بۆلایان بۆئەوەی ڕوویان لێ وەرگێڕن، یانی سەرزەنشتیان نەکەن و، سەرکۆنەیان نەکەن، ﴿ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ ﴾، واتە: تاکو ڕوویان لێ وەرگێڕن، ﴿ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ ﴾، ئێوەش ڕوویان لێ وەرگێڕن و ڕوویان مەدەنێ، پشت گوێیان بخەن ﴿ إِنَّهُمْ رِجْسٌ ﴾، ئەوانە پیسن، واتە: بەهۆی ئەو هەڵوێستە خراپانەیانەوە، ناخی خۆیان و ڕووحی خۆیان پیس کردوە، لە ڕووی مەعنەوییەوە، ئەگەرنا وەك پێشتر باسمان کرد: مرۆڤ پاکە، وە بە زیندوویی و بە مردوویی مرۆڤ ڕێز لێگیراوەو پاکە، بەلاّم لە ڕووی مەعنەوییەوە، ئینسان بەهۆی گوناهو تاوان و کوفرو نیفاقەوە، ناخی خۆی و ڕووحی خۆی پیس دەکات ﴿ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴾، وە جێگای تێدا پشوودانیان، دۆزەخە بەهۆی ئەوەوە کە دەیانکرد.

(مأوى): ئەو شوێنەیە کە ئینسان پەنای پێ دەبات، یاخود تێیدا پشوو دەداتو، ئیسراحەت دەکات، ئنجا جێی پشوودانو پەنا پێ بردنی ئەوان، دۆزەخە بەهۆی ئەوەوە کە ئەنجامیان دەدا.

کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿ سَيَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ لَكُمْ إِذَا ٱنقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ ﴾، بۆچی سوێندتان بۆ بە خوا دەخۆن کاتێك کە گەڕانەوە بۆ لایان؟

﴿ لِتُعْرِضُواْ عَنْهُمْ ﴾، ئەمە هۆکاری سوێند بۆ خواردنەکەیانە، (عِلة الحَلِفِ بالله) کە ڕوویان لێ وەرگێڕنو، پشتیان تێبکەنو، گوێیان نەدەنێو، وازیان لێبێنن، ﴿ فَأَعْرِضُواْ عَنْهُمْ ﴾، واتە: پشتگوێیان بخەن، وە ئیهمالیان بکەن.

کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّهُمْ رِجْسٌ ﴾، ئەوەش (تَعْليلٌ لِلأَمْرِ بالإعراض) بۆچی پشتگوێیان بخەنو، وازیان لێ بێنن؟

چونکە پیسن، کە لێرەدا مەبەست تەشبیه کردنیانە بە شتی پیسەوە، لە سووکییو لە کەمیی دا، وە مەبەستیش لە پیسیی، پیسیی مەعنەوییە.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُواْ يَكْسِبُونَ ﴾، یانی: ئەگەر هەر لەسەر حاڵەتی کوفرو نیفاقی خۆیان بمێننەوە، شوێنی ئیسراحەت تێدا کردنو پشوودانیان لە دوارۆژدا، دۆزەخ دەبێ.

ئنجا دووبارە دەفەرموێ: ﴿ يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْاْ عَنْهُمْ ﴾، سوێندتان بۆ دەخۆن تاکو لێیان ڕازی بن .

لێرە دووبارەی نەکردۆتەوە، سوێند بە چی دەخۆن؟ چونکە لە ئایەتی پێشوودا دەفەرموێ: ﴿ سَيَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ لَكُمْ ﴾، تەماشا بکەن لە قورئاندا وشەو پیتێکی زیادیشی تێدا نیە، لە ئایەتی پێشیدا فەرمووی: ﴿ سَيَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ لَكُمْ ﴾، ئنجا پێویست ناکات لێرە بفەرموێ: (يحلفون بالله لكم)، چونکە سوێند هەر بە خوا دەخورێ، عادەتی مسوڵمانان وایە، تەنیا سوێند بەخوا دەخۆن، بەڵێ

ئەوانەش موونافیق بوون، بەڵام دیارە خۆیان بە مسوڵمان پێشانداوە، بۆیە عادەتی مسوڵمانانیان ڕەچاو کردوە.

ئنجا بۆچی سوێندتان بۆ دەخۆن؟

﴿لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ﴾، تاکو لێیان ڕازی بن، بەڵام هی پێشێ ﴿لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ﴾، بۆئەوەی ڕوویان لێ وەرگێڕن و وازیان لێ بێنن و سرزەنشتیان نەکەن، بەڵام ئەمەیان ئامانجەکەیان بەرزتر کردۆتەوە، هەر بەوەندە وازناهێنن کە پشتیان تێبکەن و ڕوویان لێ وەرگێڕن، بەڵکو: تاکو لێیان ڕازی بن، واتە: جاری یەکەم سوێندتان بۆ دەخۆن، تاکو وازیان لێ بێنن، ئنجا کە وازتان لێ هێنان، دووبارە دێنەوە سوێندتان بۆ دەخۆن، بۆئەوەی دڵنیابن و لێشیان ڕازی بن و، بزانن کە لێشتان لە دڵ نەگرتوون، وە عوزر هێنانەوە درۆینەکەیانتان، بە ڕاست زانیوە!

بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿فَإِن تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ﴾.

ئەگەر ئێوەش لێیان ڕازیبن، لەبەرئەوەی کە نایانناسن، ئەوە خوا لە کۆمەڵی لادەران ڕازی نابێ .

جاری وایە کەسێك خزمێکی موونافیقی بۆ لا دێ، سەد سوێندی بۆ دەخوات ئەویش قەناعەتی دێ کە ڕاست دەکات و لێی ڕازی دەبێ و گلەیی لێ ناکات، بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿فَإِن تَرْضَوْا عَنْهُمْ﴾، ئەگەر ئێوەش لێیان ڕازی بن، ﴿فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ﴾بێگومان خوا لە کۆمەڵی لادەران و لاڕێیان ڕازی نابێ.

لێرەدا دەڵێ: (وُضِعَ الظَّاهِرُ مَوضِعَ الـمُضْمَر للدلالَة عَلَى ذَمِّهِم وَتَعْلِيل عَدَمِ الرّضَى عَنْهُمْ).

ئنجا ئایا بۆچی خوا نەیفەرمووە: (فإن الله لا يرضى عنهم) بێگومان خوا لێیان ڕازی نابێ، کە ئەگەر واشیفەرمووبایە ڕاست بووو کورتتریش بوو؟!.

دەڵێین: بۆیە خوا ﷻ لە جێی ئەوە کە ڕاناو بەکاربێنێ: (فإن الله لا يرضى عنهم) ناوی ئاشکرایانی بەکارهێناوە، یانی: نازناویان، یاخود پێناسەی ئاشکرایان:

یەکەم : بۆ ئەوەی بەوە سەرزەنشتیان بکاتو سەرکۆنەیان بکات، کە ئەو سیفەتەیان تێدایە.

دووەم : بۆئەوەی خوا ﷻ هۆکاری ئەوە بخاتە ڕوو کە بۆچی لێیان ڕازی نیە؟

یانی: کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ ٱلْقَوْمِ ٱلْفَٰسِقِينَ﴾، لە جیاتی ئەوەی بفەرموێ: (لا يرضى عنهم) ئەوە دوو ئامانجی پێکاون:

یەکەم : دەریخستوە کە ئەوانە کۆمەڵێکی لادەرو لاڕێن.

دووەم : هۆکاری ڕازی نەبوونی خوا لێیان ئەوەیە کە ئەوانە لادەرو لاڕێن.

هەردوو ئامانجەکەی بەو تەعبیرە پێکاون، واتە ڕستەکە بەو شێوەیەی لێدێتەوە: (فإن ترضوا عنهم، فإن الله لا يرضى عنهم، لأن الله لا يرضى عن القوم الفاسقين) ئەوە هەمووی لەوەدا، کە لە ئایەتە موبارەکەکە دایە، کورت کرایەوە.

<u>**مەسەلەی شەشەم:**</u> کە خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱلْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا۟ حُدُودَ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٩٧﴾ وَمِنَ ٱلْأَعْرَابِ مَن يَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ ٱلدَّوَآئِرَ ۚ عَلَيْهِمْ دَآئِرَةُ ٱلسَّوْءِ ۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٩٨﴾ ﴾.

لێرەدا خوای بەرزی مەزن باسی عەرەبە بیابانشینە کافرو مونافیقەکان دەکات، سەرەتا دەفەرموێ: ﴿ ٱلْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا ﴾، عەرەبە خێڵەکییە بیابانشینەکان، لە کوفرو نیفاقدا زۆر ڕۆچووترنو توندترنو سەختترن.

یانی: کوفرێك کە لەواندا هەیە، نیفاقێك لەواندا هەیە، زۆر بێ ڕەزاترە زۆر سەختو خەستو خۆڵترە، ﴿وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ﴾، وە شایستەترن بۆئەوەی سنوورەکانی ئەوەی کە خوا دایبەزاندوەتە سەر پێغەمبەر ﷺ نەیزانن‌و نەشارەزابن بێ ئاگابن.

کە دەفەرموێ: ﴿أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ﴾، دیارە هەردووکیان ﴿أَشَدُّ﴾، لەگەڵ ﴿وَأَجْدَرُ﴾، هەردووکیان (إسم تفضيل)ن، دەڵێ: (إِسْمَا تَفْضِيل، وَلَمْ يُذْكر مَعَهُمَا مَا يَدلّ عَلَى مُفَضَّلٍ عَلَيْهِ وَالظَّاهِرُ هُوَ أَهْلُ الحَضَر).

کە دەفەرموێ: ﴿أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا﴾، کوفرەکەیان‌و نیفاقەکەیان توندترە لە هی کێ؟

وە کە دەفەرموێ: ﴿وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ﴾، شایستەترن بەوەی کە سنوورەکانی ئەوەی خوا دایبەزاندوە بۆ سەر پێغەمبەرەکەی ﷺ، نەیزانن، لێرەدا ئەوەی کە بەسەریدا هەڵبژێردراون، واتە: (مُفَضَّل عليه)ەکە دیار نیە، بەڵام وا پێدەچێ مەبەست پێی خەڵکی شار نشین بێ، یانی: عەڕەبە خێڵەکییەکان کوفرو نیفاقەکەیان لە هی شارنشینەکان توندترە، وە شایستتریشن بەوەی بێئاگاو نەشارەزا بن لە شەریعەتی خواو لە حەڵاڵ‌و حەڕامی خواو، لەو سنوورانەی کە خوا دایبەزاندوونە سەر پێغەمبەرەکەی ﷺ، ئەویش لەبەرچی؟

دەڵێ: (وَذَلِكَ لأَنَّ غِلَظ القُلُوبِ وجلافَة الطَّبْعِ تَزِيدُ النُّفُوس السيئة وَحْشَة وَنُفُورًا) لەبەرئەوەی کە دڵ ڕەقیی، وە سروشت زبریی، نەفسە خراپەکان زیاتر خراپ دەکات، وە زیاتر وایان لێدەکات کە لە چاکە بسڵەمنەوە.

بەڵام ئەو ئایەتە دەلوێ مانایەکی دیکەشی هەبێ، وەك (محمد الطاهر بن عاشور) گوتوویەتی: {يَجُوزُ أَنْ يَكُون أَشَدّ وَأَجْدَرُ مَسْلُوبَي المُفَاضَلَة، مُسْتَعْمَلَين لِقُوّة الوَصْفَين فِي المَوصُوفِين بِهِمَا عَلَى طَرِيقَة قَوْله تَعَالَى: ﴿ قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ

إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ ﴿٣٣﴾ ﴾ يوسف، فالمعنى: أَنَّ كُفْرَهُمْ شَدِيدٌ التَّمَكُّنِ مِنْ أَنْفُسِهِم وَنِفَاقهُم كَذَلِكَ) [1].

واتە: دەگونجێ ﴿أَشَدُّ﴾، و ﴿وَأَجْدَرُ﴾، مەبەست پێیان (مُفَاضَلَة)ە نەبێ، یانی: مەبەست پێیان ئەوە نەبێ، هەڵبژێردرێن بەسەر شتێکی دیکەدا، بەڵکو بەکارهێنراون بۆ گەیاندنی ئەوەیە کە ئەو وەسفەی لە مەوصوفەکەیاندایە زۆر بەهێزە، وەك چۆن خوای بەرز لەسەر زمانی یوسف دەفەرموێ: ﴿قَالَ رَبِّ ٱلسِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ﴾، گوتی: پەروەردگارم ! زیندان بەلامەوە خۆشەویستترە لەوەی کە منی بۆ بانگ دەکەن، بێگومان ئەوەی کە بۆی بانگ دەکەن، کە بریتییە لە زیناکردن، لەگەڵ زیندانییکردن، هیچیان خۆشەویست نین، بەڵام لێرەدا مەبەست ئەوەیە کە هەرچۆن بێ، لە زینداندا بمێنمەوە، لە لام هەڵبژێردراوترە، دەنا هیچیان هەڵبژێردراو نین، لێرەشدا مەبەست ئەوەیە، کە کوفرو نیفاقێ کە لە دڵی عەرەبە خێڵەکییە بیابانشینەکاندا هەیە، وە نەشارەزاییان بە سنوورەکانی شەریعەتی خوا، زۆر لە دەروونیاندا ڕۆچوویەو، بۆتە سیفەتێکی بنەڕەتییو کاریگەر تێیاندا.

وشەی ﴿وَأَجْدَرُ﴾، دەڵێ (الأحق والجدارة : الأولوية) واتە: شایستەترو خاوەن مافترو لە پێشتر بوون.

(الحدود: المقادير والفواصل بين الأشياء).

(حدود) کۆی (حد)ە، واتە: سنوور، کە مەبەست پێی ئەندازەکانو نێوانانەکانن کە لە نێوان شتەکاندا دادەنرێن.

واتە: ئەوان شایستەترن لە خەڵکی شارنشین، بەوەی نەشارەزاتربن لە حەڵاڵو حەڕامی خواو، لە ئەمرو نەهییەکانی خواو، لەو سنوورو نێوانو سێوانانەی کە حەڵاڵو حەڕامو، چاکەو خراپەکان، لێك جیادەکەنەوە، کە خوای پەروەردگار بۆ پێغەمبەری خۆی دایبەزاندوون، ﴿وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾، وە خوا زانای کارزانە.

---

١) التحرير والتنوير، ج ١١، ص ١٢.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَمِنَ ٱلۡأَعۡرَابِ مَن يَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ مَغۡرَمًا ﴾، وە لە عەرەبە خێڵەکیە بیابانتشینەکان کەسانێك هەن، ئەو ماڵەی خەرجی دەکەن بۆ جەنگ‌و جیهاد، یاخود وەك زەکات دەیبەخشن، پێیان وایە بە زۆر لێیان ستێنراوە، دەڵێ (المَغْرَمُ: مَا يُؤْخَذ مِنَ المَالِ قَهْرَاً وَظُلْمَاً) هەر ئەندازەیەك کە لە ماڵ بەزۆر لێت بستێنرێ‌و بە ستەم‌و بە ناچاریی، پێی دەگوترێ: (مَغْرَم)، بە کوردیی دەڵێن: تاوان، یان پێی دەڵێن: خاوە، ماڵێك کە لێت دەستێنرێ بە ناچاریی، وە تۆ بە نا بەدڵیی دەیدەی، وەك چۆن ئیشێکت کە بەزۆر پێ دەکرێ، پێی دەگوترێ: (بێگار)، ماڵێکیش کە بە زۆر لێت دەستێنرێ، پێی دەگوترێ: خاوە، یان تاوان.

دەفەرموێ : لە عەرەبە خێڵەکییەکان کەسانێك هەن، ئەوەی کە خەرجی دەکەن لە ماڵ‌و سامان ـ بە حیساب لە ڕێی خوادا خەرجی دەکەن ـ پێیان وایە کە بە زۆر لێیان ستێنراوە، وەك خاوەو تاوان.

وشەی ﴿يَتَّخِذُ ﴾، واتە: (يَعُدُّ وَيَجْعَلُ) وای تەماشا دەکات، وای دەژمێرێ، (لأن اتّخَذَ من أخوات جعل، وجعل يُطْلَقُ بمعنى التغيير من حالة إلى حالة).

وشەی (اتخذ) لە دەستە خوشکەکانی (جَعل)ە‌یە، (جَعل، صَارَ، كَانَ، أصبح...)، ئنجا (جَعل) بریتیە لە گۆڕینی شتێك لە حاڵێکەوە بۆ حاڵێك.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ ٱلدَّوَآئِرَ ﴾، (التَرَبُّصُ: الإنْتِظَارُ) چاوەڕێ کردن، بەڵام چاوەڕێ کردنی ئەوە کە بەرانبەرەکەت شتێکی بۆ بێتە پێش، (دَوَائِر جَمْعُ دائِرَة، وَهِيَ تَغْيِير حالَةٍ مِنَ الإسْتِقَامَةِ إلى الإختلال).

(دائرة) بریتیە لەوە کە حاڵی ئینسان لە ڕێکییەوە بگۆڕێ بۆ تێکچوون، کۆی (دائرة)، (دَوَائِر)ە.

کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿ وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ ٱلدَّوَآئِرَ ﴾، واتە: چاوەڕێی تێکچوونتان لێ دەکەن، چاوەڕێی بەڵایانتان بۆ دەکەن، چاوەڕێی نەهامەتییتان بۆ دەکەن، ﴿ عَلَيۡهِمۡ دَآئِرَةُ ٱلسَّوۡءِ ﴾، بەڵای خراپیان بەسەربێ، ئەمە تووك‌و دوعایەو، دوعاش

لەلایەن خواوە، بەرانبەر بە دروستکراوەکانی، هێنانە دی ئەو شتەیە، کە داوا دەکرێ، چونکە خوا ﷻ داوا لە کێ بکات، بڵێ ئەو شتە بکە؟ یان لە کێ بپاڕێتەوە؟

کەواتە: دوعای خوا، کە دەفەرموێ: (قاتلهم الله) خوا بیانکوژێ، یان خوا لەعنەتیان لێ بکات، یانی: لەعنەتیان لێبوو، وە کوژران و لەبەین چوون.

لێرەش کە دەفەرموێ: ﴿عَلَيۡهِمۡ دَآئِرَةُ ٱلسَّوۡءِ﴾، بەڵای خراپ لەسەر وان، یانی: بەڵای خراپ بە کردەوە دەچێتە سەر ئەوان، چونکە تووک و دوعای خوا ﷻ هێنانەدی (تكوين)ە، تێکەڵ لەگەڵ بە کەم تەماشاکردن و بە سووك دانان، چونکە هیچ شتێك نیە، بڕیاری خوا بگێڕێتەوەو بەرپەچ بداتەوە.

ئنجا وشەی: ﴿دَآئِرَةُ﴾، بە مانای بەڵای خراپ دێ و، ﴿ٱلسَّوۡءِ﴾یش هەر بە مانای خراپە دێ، بۆیە شارەزایان گوتوویانە: (وإضافة الدائرة إلى السوء، من الإضافة إلى الوصفِ اللازم كقولهم: عِشاءُ الآخِرَة، إذْ الدائرة لا تَكُون إلاَّ فِي السوء)، پاڵدانی (دائرة) بۆ لای ﴿ٱلسَّوۡءِ﴾، لە پاڵ وێدانی وەسفێکی پێویستە بۆ شتێك، وەك كە دەگوترێ: (عشاء الآخرة)، واتە: نوێژی خەوتنان (الآخرة) واتە: {کۆتایی، کە دیارە نوێژی خەوتنان لە کۆتایی شەودایە)، ﴿دَآئِرَةُ﴾ش، تەنیا لە شتی خراپدا دەبێ، کەواتە: ﴿دَآئِرَةُ ٱلسَّوۡءِ﴾، واتە: بەڵای خراپ.

وە وشەی: (سوء)، چاوگەو وشەی (سوء) ناوە، دیارە بە هەردوو قیرائەتەکە خوێنراوەتەوە: (عَلَيْهم دائرة السُّوءِ)، وە ﴿عَلَيۡهِمۡ دَآئِرَةُ ٱلسَّوۡءِ﴾، کە ئەگەر بە (چاوگ) دابنرێ، ئەو کاتە دەڵێین: بەڵای خراپەیان بەسەر دێ، بەڵام ئەگەر بە (ناو) بێ، یانی: بەڵای خراپیان دێتە سەرێ.

مەسەلەی حەوتەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَمِنَ ٱلۡأَعۡرَابِ مَن يُؤۡمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ قُرُبَٰتٍ عِندَ ٱللَّهِ وَصَلَوَٰتِ ٱلرَّسُولِۚ أَلَآ إِنَّهَا قُرۡبَةٞ لَّهُمۡۚ سَيُدۡخِلُهُمُ ٱللَّهُ فِي رَحۡمَتِهِۦٓۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿٩٩﴾﴾.

باسی جۆرێکی دیکە لە عەرەبە بیابانئشینە خێڵەکییەکان دەکات، کە ئەم جۆرەیان خەڵکێکی باشن، دەفەرموێ: لە عەرەبە بیابانئشینە خێڵەکییەکان، کەسانێك هەن، کە بڕوایان بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەیە، وە ئەوەش کە خەرجی دەکەن، ئەو سامانەی کە خەرجی دەکەن،{ئنجا بۆ جەنگو جیهادە، زەکات دانە، هەرچی هەیە}، وەك هۆکاری نیزیك خستنەوە بۆ لای خوا، تەماشای دەکەنو بەکاری دێنن، ﴿وَصَلَوَٰتِ ٱلرَّسُولِ﴾، وە بە هۆکاری دوعای پێغەمبەر ﷺ ی دادەنێن، ﴿أَلَآ إِنَّهَا قُرۡبَةٞ لَّهُمۡ﴾، ئاگاداربن ! بۆیان دەبێتە مایەی نیزیکی لە خوا.

کەواتە: ئەو عەرەبە خێڵەکییە بیابانئشینانە کە جۆرێکی دیکەن، خوای زاناو شارەزا، سێ سیفەتی باشیان تێدا باس دەکات:

<u>یەکەم</u>: ئیمان بە خواو بە ڕۆژی دوایی.

<u>دووەم</u> : سامان خەرج کردن لە ڕێی خوادا.

<u>سێیەم</u>: نیەتیچاك،یانی: ماڵەکەیان کە دەبەخشن، نەك هەر بە خاوەو تاڵانو تاوانی دانانێن، بەڵکو بە مایەی نیزیکی بەرەو خوا، وە دوعای پێغەمبەر ﷺ ی دادەنێن.

(قُرُبَات: جَمْعُ قُربة، وَهِيَ تُطلَق بِمَعْنَى الـمَصْدَرِ أي القربان، وهو الـمراد هنا أي: يتخذون ما ينفقون عند الله، التقرُّبَ إليه، وجمع قربات باعْتِبَارِ تَعَدُّدِ الإِنْفَاق وَصَلَوَات: دُعَاء، وَجَمْعُها لأن كُلَّ إِنْفَاق سَبَب لدعاء).

(قُربات) کۆی (قُربة)یە، (قُرْبة) بە مانای چاوگ بەکاردێ، (قربان) واتە: نیزیکیی، کە لێرەدا مەبەست ئەوەیە، واتە: ئەوەی کە خەرجی دەکەنو ماڵە کە دەیبەخشن، مەبەستیان پێی ئەوەیە لە خوایان نیزیك بخاتەوە، بۆیەش دەفەرموێ: ﴿قُرُبَٰتٍ﴾ چونکە ماڵ بەخشینەکان جۆراو جۆرنو جیاجیان، ئەوانیش هەر ماڵ بەخشینێکیان بە هۆکارێکی لە خوا وەنیزیك خستنەوە دادەنێن.

وشەی ﴿صَلَوَٰتُ﴾یش بە مانای پاڕانەوە دێ، ﴿وَصَلَوَٰتِ ٱلرَّسُولِ﴾، ئەویش بۆیە بە کۆی هێناوە، چونکە هەر ماڵێك دەیانبەخشی، پێغەمبەری خوا ﷺ دوعای دەکردو دەپاڕایەوە، بۆ ئەو کەسە کە ماڵەکەی دەبەخشی.

وشـەی (أَلَآ) دەڵـێ: (حـرف الإسـتفتاح للإهتمـام ليعيهـا السـامع، والتـأْكيد لتحقيـق مضمونهـا، وَتَنْكِيـر (قُرْبَـة) لِعَـدَمِ الدَّاعِـي إِلـى التَّعْـرِيف، ولِأَنّ التنْكِيـر قَدْ يُفِيدُ التَّعْظِيمَ).

(أَلَآ) پێی دەگوترێ: (حرف الإستفتـاح)، واتـە: كردنەوە، یـان وریـا كـردنەوە، كـە بۆ گرنگیی پێدانە، بۆئـەوەی بابای بیسـەر چاك تێی بگات، وە جەخت كردنەوەكەش، داكۆكیی كردنە لەسەر ئەو نێوەڕۆكەی دێتە دی، {﴿أَلَآ إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَّهُمْ ﴾، ئاگاداربن ! بێگومان ئەو ماڵ بەخشـینە مایـەی نیـزیكیانە لـە خـوا}.

ئنجا وشـەی (قربـة) بۆیە بە (نكرة) هاتوە، چونكە پێویست بە نـاسـاندنی ناكاتو پێشـتـر زانـراوە، وە كـە بە نەزانـراو هـاتوە لـێرەدا {لە زمانی عەرەبیـدا}مانـای مـەزن بوون دەگـەیەنێت، {واتـە: لە خـوا وەنیزیك خستنێكی زۆر گەورەیـە}.

كـە دەفەرموێ: ﴿سَيُدْخِلُهُمُ ٱللَّهُ فِى رَحْمَتِهِۦٓ ﴾، بێگومان خـوا دەیـانخاتـە نێـو بەزەیی خـۆیەوە، واتـە: بەهـۆی ئەو ئیمـانو، ماڵ بەخشینو ئـەو نیـەتـە چاكەیانەوە، خوا دەیانخاتە شوێنێكەوە كە بەرجەستـەكەری بەزەییەكەیەتی، كە بەهەشتـە، یـاخود هـەر لـە دنیـادا خـوای بـە بـەزەیـی دەیـانخـاتـە ژێر سـایـەی بەزەیـیو لـوتفو كـەرەمی خۆیەوە، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، بێگومان خوا لـێبوردەی بە بەزەییـە.

كـە گـوتمـان (صـلاة) واتـە: پـاڕانەوە، لـەوبارەوە فـەرموودەیـەك دێـنین: ﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى، رَضِيَ اللّهُ عَنْهُ، قَالَ: كـانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا أُوتِيَ بِالصَّدَقَةِ، قَالَ: أَللّهُـمَّ صَـلِّ عَلَـى آلِ فُـلانٍ ، فَأَتَـاهُ أَبِـي بِصَدَقَتِـهِ، فَقَـالَ: (أَللّهُـمَّ صَلِّ عَلَـى آلِ أَبِـى أَوْفَى)﴾، {رَوَاهُ أَحْمَد، (١٩١٣٤)، وَالبُخَارِيُّ، برقم: (٤١٦٦)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (١٠٧٨)}.

واتـە: عەبدوڵلای كوڕی ئەبی ئەوفا، دەڵێ: پێغـەمبـەری خـوا ﷺ عادەتـی وابـوو، ئەگەر ماڵ بەخشینێكیان دێنایە لای، {زەكات بووایە، هـەر جـۆرە مـاڵ خـەرج كـردنو ماڵ بەخشینێك بووایە لـە ڕێـی خـوادا}، دەیفـەرموو: ئـەی خوایـە! چاكە بكە لەگـەڵ فلان بنەماڵـەو كەسوكاری فلان دا، دەڵێ: بابیشم {كە نـاوی ئـەبی ئـەوفا بووە} مـاڵ بەخشـینەكـەی هێـنـایـە خزمەتی پێغـەمبـەر ﷺ، ئـەویش فـەرمووی: ﴿أَللّهُـمَّ صَـلِّ عَلَى آلِ أَبِـى أَوْفَـى﴾، خـوایـە ! چاكـە بكە لـەگەڵ بنەماڵـەی ئەبی ئەوفـادا.

لێرەدا (صَلِّ)، واتە: خوایە! چاکەی بۆ بکە، لێت دەپاڕێمەوە، چونکە مادام (صلاة) بە مانای دوعا بێ، کەواتە: پێغەمبەری خوا ﷺ داوای کردوە لە خوا ﷻ، کە چاکە بکاتو ڕەحمەتی خۆی بڕێژێ، بەسەر ئەبی ئەوفادا.

دەربارەی ئەوە کە خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱلْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا۟ حُدُودَ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٩٧﴾ ﴾، ئەم فەرموودەیە دێنین، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿مَنْ سَكَنَ الْبَادِيةَ جَفَا، وَمَنْ تَبِعَ الصَّيْدَ غَفَلَ، وَمَنْ أَتَى السُّلْطَانَ افْتُتِنَ﴾، {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (٣٣٦٢)، وَأَبُو دَاوُدَ، برقم: (٢٨٥٩)، وَالتِّرمِذِيُّ، برقم: (٢٢٥٦)، وَقَالَ: حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ، وَالنَّسائِيُّ، برقم: (٤٣٠٩)، وَالبَيْهَقِيُّ، برقم: (٢٠٠٤٠)}.

واتە: هەر کەسێك لە بیابان لە دەشتو چۆڵەوانیی نیشتەجێ بێ، حاڵەتێکی دوورکەوتنەوە لە خەڵكو زبریی بۆ پەیدا دەبێ، وە هەر کەسێك ڕاوێ بکاتو بەدوای نێچیردا بگەڕێ، بێ ئاگا دەبێ، {چونکە کاتێکی زۆری دەچێ، وە زۆر نایپەرژێتە سەر ئەوەی زانیاریی‌و شارەزایی وەدەست بێنێ}، وە هەر کەسێکیش بچێتە لای حوکمڕان تووشی تاقیکردنەوە دەبێ، {واتە: تووشی بەڵا دێ، تووشی لادان دەبێ}، کە لێرەدا مەبەست پێی ئەوەیە، کە حوکمڕان چونکە ئەو دەسەڵاتی هەیەو تەماعی لەدەستدا هەیە، ئنجا مادام ئەو کەسەش دەچێ بۆ لای، دیارە تەماعی لە دەسەڵاتو سامانەکەیدا هەیە، وە سەرەنجام ئەویش دەسەڵاتو سامانەکەی بێ بەرانبەر نادات، دیارە مەبەست حوکمڕانی نادادگەرە، کەواتە: سەرەنجام تووشی ئەوە دێ کە دینەکەی بێهێز بێ، یاخود دینەکەی بدۆڕێنێ.

مەسەلەی هەشتەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلسَّٰبِقُونَ ٱلْأَوَّلُونَ مِنَ ٱلْمُهَٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ وَٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُم بِإِحْسَٰنٍ رَّضِىَ ٱللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا۟ عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّٰتٍ تَجْرِى تَحْتَهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا ۚ ذَٰلِكَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾ ﴾.

ئایا مەبەست پێی کێیە ؟ کە دەفەرموێ: پێشکەوتووە یەکەمەکان لە کۆچکەرانو پشتیوانانو، ئەوانەی بە چاکیی شوێنیان کەوتوون؟

زانایان چوار ڕایان هەن لەوبارەوە:

١) هەندێکیان گوتوویانە: (مَنْ صلَّى القبلتين) هەر کەسێك بۆ دوو ڕووگەکان نوێژی کردبێ، هەم ڕووی کردبێتە (بيت المقدس) کە ماوەی شازدە، حەڤدە مانگ پێغەمبەر ﷺ دوای ئەوەی کە چووە مەدینە، لە نوێژەکانیدا ڕووی کردۆتە (بيت المقدس)، دوایی خوا فەرمانی پێکردوە کە ڕوو وەرسووڕێنێتەوە بۆ (بيت الحرام) بۆ کەعبە، ئنجا بەشێك لە زانایان گوتوویانە: هەر کەسێك کە فریای ئەوە کەوتبێ، ڕوو لە هەردوو ڕووگەکان بکات، ئەوە وەبەر حوکمی ئەو ئایەتە دەکەوێ: ﴿وَٱلسَّـٰبِقُونَ ٱلْأَوَّلُونَ مِنَ ٱلْمُهَـٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ﴾.

٢) وە هەندێ گوتوویانە: (مَنْ شَهِدَ بَدْرًا) هەر کەسێك ئامادەی جەنگی بەدر بووبێ، ئەوە دەچێتە ڕیزی : ﴿وَٱلسَّـٰبِقُونَ ٱلْأَوَّلُونَ مِنَ ٱلْمُهَـٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ﴾.

٣) هەندێك گوتوویانە: ئەوانەن کە پێش کۆچکردن بۆ مەدینە مسوڵمان بووبن، واتە: چ لە کۆچکەران، وە چ لە پشتیوانان، پێش ئەوەی پێغەمبەر ﷺ و مسوڵمانان کۆچ بکەن بۆ مەدینەو نیشتەجێ بووبن، مسوڵمان بووبن، وەبەر حوکمی ئەو ئایەتە دەکەون.

٤) هەندێکیش گوتوویانە: (مَنْ أَدْرَكَ بَيْعَةَ الرضوان) هەر کەسێك کە فریای پەیمانی ژێر درەختی (رضوان) کەوتبێ، کە لە ساڵی شەشەمی کۆچیی لە کاتی صوڵحی حودەیبیەدا، ڕوویداوە، کە خوا دەفەرموێ: ﴿لَّقَدْ رَضِىَ ٱللَّهُ عَنِ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ ٱلشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِى قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَـٰبَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾﴾الفتح، کە بە پێی ئەم ڕایە ماوەکەیان زیاتر درێژ کردۆتەوە، واتە: هەر کەسێك فریای ئەوە کەوتبێ، دەکەوێتە نێو بازنەی پێشکەوتووە یەکەمەکان لە کۆچکەران و لە پشتیوانان.

کــە دەفــەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُم بِإِحۡسَٰنٍ ﴾، دیــارە هــەندێکیان وایــان لێکداوەتەوە، کە مەبەست چینی شوێنکەوتووان (جیل التابعین)ە، بەڵام وەك (أبو زید) گوتوویەتی: (هُوَ مَنْ بَقِي مِنْ أَهْلِ الإِسْلاَمِ إِلى أَنْ تَقُومَ السَاعَةَ) هەر کەسێك لە ئەهلی ئیسلام بە ڕاستیی بە دوای کۆچکەران و پشتیوانان کەوتبێ و بە ڕێی واندا ڕۆیشتبێ، ئەو موژدەیە دەیگرێتەوە، هەڵبەتە موژدەکەش زۆر خۆشە، کاتێ دەفەرموێ: ﴿ رَّضِيَ ٱللَّهُ عَنۡهُمۡ وَرَضُواْ عَنۡهُ ﴾، هەم بۆ پێشکەوتووە یەکەمەکان لە کۆچکەران و پشتیوانان و، هەم بۆ ئەوانەش کە چاك شوێنیان کەوتوون، خوا لە هەموویان ڕازییەو، ئەوانیش لە خوای ڕازی دەکات.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ رَّضِيَ ٱللَّهُ عَنۡهُمۡ وَرَضُواْ عَنۡهُ ﴾، خوا لەوان ڕازییەو ئەوانیش لە خوا ڕازیین، دەگونجێ مەبەست پێی ئەوە بێ: ئەوان لە دنیادا خوا لێیان ڕازیبوو، کە کارێکیان کردوە خوا لێیان ڕازیبێ، وە لە قیامەتێش ئەوان لە خوا ڕازی دەبن.

بەڵام من پێم وایە کە ئەوە بۆ هەردووکیەتی بۆ دنیاو بۆ قیامەتیشە، هەم لە دنیاش دا خوا لەوان ڕازییە، وە لە دواڕۆژیشدا، لێیان ڕازییە، وە لە دنیاشدا ئەوان لە خوا ڕازین، وە لە قیامەتێش خوای پەروەردگار بە جۆرێك پاداشتیان دەداتەوە کە ڕازییان بکات و خۆشنوودیان بکات.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَأَعَدَّ لَهُمۡ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي تَحۡتَهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدٗاۚ ذَٰلِكَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ ﴾، وە چەند باخێکی بۆ ئامادە کردوون کە ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن، بە هەمیشەیی و، هەتا هەتایە تێیاندا دەمێننەوە، ئا ئەوە سەرکەوتن و بردنەوەی مەزنە.

خوای پەروەردگار لەو کەسانەمان بگێڕێ بە لوتف و کەرەمی خۆی، کە بە چاکیی شوێن پێشکەوتووە یەکەمەکان دەکەون، لە کۆچکەران و پشتیوانان، وە بەڕێی واندا دەڕۆن و ڕێزیان لێ دەگرن، وە خۆشیان دەوێن و، دوعای خێریان بۆ دەکەن، وە خوا بمانپارێزێ لەوەی کە کینەو بوغزمان بچێتە دڵ بەرانبەر بە کەسانێك کە خوا دەفەرموێ: لێیان ڕازی بووم، وە ئەوانیش لە خۆم ڕازی دەکەم، ئنجا ئەگەر مرۆڤ

لە جیلێك ڕازی نەبێ، لە هاوەڵانێکی پێغەمبەر ﷺ ڕازی نەبێ، کە خوا ئەو هەموو ستایشەیان دەکات، وە خوا دەفەرموێ: لێیان ڕازییم.

دەبێ لە کێ ڕازی بێ؟!

ئێمە ئەگەر بە تەرازووی خوا هەڵسەنگێنین، دەبێ هەر کەسێك خوا لێی ڕازی بێ، تۆش لێی ڕازی بی، وە هەر کەسێك لە خوا ڕازی بێ، تۆش دەبێ لێی ڕازی بیو، دەبێ ستایشی بکەیو خۆشتبوێ.

مەسەلەی نۆیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَمِمَّنْ حَوْلَكُم مِّنَ ٱلْأَعْرَابِ مُنَٰفِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ ٱلْمَدِينَةِ مَرَدُوا۟ عَلَى ٱلنِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُم مَّرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ ﴿١٠١﴾ ﴾.

وە لەو عەرەبە بیابانشینانەی لە دەورتانن، کەسانێکی مونافیق هەن، هەروەها لە خەڵکی مەدینەش کەسانێك هەن، کە زۆر مەشقیان کردوە لەسەر نیفاق، تۆ نایانزانی، ئێمە دەیانزانین.

وشەی ﴿ مَرَدُوا۟ عَلَى ٱلنِّفَاقِ ﴾، دەڵێ: (مَرَدَ عَلَى الأمر: مَرَنَ عَلَيْهِ وَدَرَبَ بِهِ وحذق فيهِ، ومهرَ، ومنه : الشيطان المارد، أي: فِي الشيطنة) واتە: بەو کارەوە ڕاهات، مەشقی لەسەر کرد، بە کارامەییو بە وردەکاریی ئەنجامیدا، مەهارەتی تێدا پەیدا کرد، بۆیە دەگوترێ: (الشيطان المارد) واتە: شەیتانێك زۆر ڕاهاتووەو مەشقی کردوە، لەسەر شەیتەنەتو خراپەکارییو خەڵك فریودان.

کە دەفەرموێ: ﴿ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ ﴾، تۆ نایانزانی، ئێمە دەیانزانین، کەواتە: پێغەمبەری خاتەم ﷺ ئەوەی کە خوا پێی نەگوتبێ، نەیزانیوە، نادیارو پەنهان، تەنیا خوا زانیویەتیو دەیزانێ.

وەك خوای زانای ئاشکراو پەنهان دەفەرموێ: ﴿ قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ٱلْغَيْبَ إِلَّا ٱللَّهُ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٦٥﴾ ﴾النمل.

واتە: بڵێ: پەنهانێك كە لە ئاسمانەكان‌و زەویدا هەیە، جگە لە خوا كەس نایزانێ، وە ناشزانن كەی زیندوو دەكرێنەوە، وە پێغەمبەر ﷺ كە جاری وایە هەندێ شتی پەنهانی زانیوە، ئەوە خوا ﷻ ئاگاداری كردۆتەوە، هەر شتێك كە خوا ئەوی لێ ئاگادار كردبێتەوە، زانیویەتی، بەڵام هەر شتێك خوا لێی ئاگادار نەكردبێتەوە، نەیزانیوە، بە دەقی ئایەت لە سوورەتی (الأعراف)دا، لە ئایەتی ژمارە (١٨٨)دا دەفەرموێ: ﴿...وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ ٱلْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ ٱلْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ ٱلسُّوٓءُ ...﴿١٨٨﴾﴾ الأعراف.

واتە: وە ئەگەر من نادیارم زانیبایە، پەنهانم زانیبایە، هەر چاكەم زیاد دەكردو هیچ خراپەیەكم تووش نەدەبوو، كەواتە: پێغەمبەری خواش ﷺ نادیارو پەنهانی نەزانیوەو، تەنیا خوا دەیزانێ.

كە دەفەرموێ: ﴿سَنُعَذِّبُهُم مَّرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ﴾، لەمەودوا دوو جاران سزایان دەدەین، وە دواییش دەگێڕرێنەوە بۆ ئازارێك‌و سزایەكی مەزن.

ڕای ڕاستتر وایە كە لێرەدا دووجار سزادان، یانی: جار لە دوای جار، گوتراوە: (العَدَدُ مُسْتَعْمَلٌ لمجَرّد قَصْد التَكرير المُفِيد للتأكِيد، كَقَوْلِهِ تَعَالى: ﴿ثُمَّ ٱرْجِعِ ٱلْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ﴿٤﴾﴾ الملك).

واتە: ژمارە تەنیا بۆ گەیاندنی مەبەستی دووبارە كردنەوەیە، كە مەبەست پێی جەختكردنەوەیە، بەكارهێنراوە، وەك فەرموودەی خوای بەرز: ئنجا دووجار چاو بگێڕە، واتە: جار لە دوای جار، توێژەرەوانی قورئان هەموویان وایان لێكداوەتەوە، جار لە دوای جار، نەك تەنیا دوو جاران، بەڵكو یانی: جار لە دوای جار تەماشای ئاسمانەكان‌و دروستكراوەكانی خوا بكە، ﴿يَنقَلِبْ إِلَيْكَ ٱلْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ﴾، چاوت بە دەركراویی، یاخود بە ماندوێتیی بێ ئەوەی هیچی دەستگیر بێ، دەگەڕێتەوە بۆ لات، واتە: هیچ كەم‌و كورییەك، هیچ كەلێنێك، هیچ ناتەواوییەك، لە دروستكراوی خوادا نابینی.

لێرەدا كە دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ ٱرْجِعِ ٱلْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ ﴾، (أي: انْظُرْ وتَأَمَّلْ تأَمُّلاً مُتَكَرِّراً)، واتە: تەماشا بكەو تێوە ڕامێنە، تێوە ڕامانێكی دووبارە بووەوە، ئەوە وەك قسەی عەرەبە كە دەڵێ: (لبيك اللهم وسعديك)، دەڵێ: (فاسم التثنية نائب منابَ إعادة اللفظ).

(لبيك) یانی: (تلبية بعد تلبية) (وسعديك) یانی: (إسعاداً بعد إسعاد) خوایە ! لە خزمەتدام جار لە دوای جار، (وسعديك) واتە: خوایە ! هەرچی تۆ ڕازی بكات، من بۆی ئامادەم، جار لە دوای جار.

واتە: لێرەدا ناوی (تثنية) لەجێی دووبارە كردنەوەی بێژەكە دانراوە، لە جیاتی ئەوەی بفەرموێ: جار لەدوای جار، فەرموویەتی: (كَرَّتَيْنِ)، وە لەوێش دەفەرموێ: (مَّرَّتَيْنِ) كە ئەو مانایەم پێ ڕاستترە، لەوەی بێنین خۆمان ماندوو بكەین: دەبێ ئەو دووجارە كە خوا دەفەرموێ: لەمەودوا دووجاران سزایان دەدەین هەر لە دنیادا، دەبێ دووجارەكە كامە بن؟

هەندێكیان گوتوویانە: جارێك پێش بەڕێكەوتنی پێغەمبەر ﷺ و سوپایەكەی بوو بۆ جەنگی تەبووك، كە هاتوون پاساوی درۆیان هێناوەتەوە، وە جارێك دوای ئەوەی گەڕاونەوە، دووبارە هاتوون پۆزشیان هێناوەتەوە بە درۆو، تووشی ئازارو مەینەتییەكی دەروونیی بوون.

بەڵام من پێم وایە پێویست بەو تەكەللوفە ناكات، واتە: لەمەودوا جار لە دوای جار، سزاو ئازاریان دەدەین، چونكە ئەوانە هەر لەو هەڵوێستەدا نەبووە، بەڵكو هەتا لەسەر حاڵەتی نیفاق بوون، هەمیشە ناچاربوون بۆ پەردە پۆشكردنی كوفرەكەیان، وە بۆ ئەوە كە خۆیان بە مسوڵمان پێشاندەن، دەبوو هەر بێن سوێندی بەدرۆ بخۆن، وە كە نهێنییەكانیان ئاشكرا دەبوونو، دەكەوتنە سەر زارو زمانی مسوڵمانانو، ڕەخنەیان لێ دەگرتنو سەرزەنشتیان دەكردن، ئەوانیش دەبوو درۆ بكەنو سوێندی بە درۆ بخۆن، ئەوەش ئازارو ناڕەحەتییەكی زۆر بووە كە جار لە دوای جار تووشی بوون.

<u>**مەسەلەی دەیەم:**</u> كە خوا دەفەرمویَ: ﴿ وَءَاخَرُونَ ٱعۡتَرَفُواْ بِذُنُوبِهِمۡ خَلَطُواْ عَمَلٗا صَٰلِحٗا وَءَاخَرَ سَيِّئًا عَسَى ٱللَّهُ أَن يَتُوبَ عَلَيۡهِمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٌ ﴿١٠٢﴾ ﴾.

وە كەسانێكی دیكەیان هەن، دانیان بە گوناهەكانی خۆیاندا هێناوە، كردەوەیەكی چاك و یەكێكی خراپیان تێكەڵ كردوە، نیزیكە خوا بگەڕێتەوە سەریان، (واتە: تەوبەیان لێ وەربگریَ)، بێگومان خوا لێبوردەی میهرەبانە.

دەڵێ (الإعتـرافُ: إفْتِعَالٌ مِنْ عَرَفَ، وَهُوَ لِلْمُبَالَغَةِ فِي المَعْرِفَة، وَلِذَلِكَ صَارَ بِمَعْنَى الإِقْرَار بالشيء وَتَرْكِ إنْكَارِهِ).

وشەی (إعْتِرَاف)، (إفْتِعَال)ە لە زانین، ئەویش بۆ زێدەڕۆیی كردنە لە زانیندا، (الإعتِرَاف) واتە: شتێك زۆر بزانی، بۆیە وشەی (إعتراف) وەك مانای دان پێداهێنان لێهاتوە (إقرار)ی لێهاتوە، كە ئینسان دان بە شتێكدا بێنیَ و نكوولّیی لیَ نەكات.

كە دەفەرمویَ: ﴿ خَلَطُواْ عَمَلٗا صَٰلِحٗا وَءَاخَرَ سَيِّئًا ﴾، واتە: چاكەو خراپەكانیان تێكەڵ كردوون، یانی: كردەوە باشەكانی خۆیانیان، لەگەڵ كردەوەی خراپ دا تێكەڵ كردوە، كردەوە باشەكانیان: ئیمان بووە، نوێژ بووە، تاعەت بووە، بەخشین و چاكە بووە.

كردەوە خراپەكەیان چی بووە؟

بەجێمانیان بووە لە جەنگی تەبووك، بیَ ئەوەی كە هیچ نوقسانییەكیان هەبیَ، بەدەنیان ساغ بووە، ماڵ و سامانیان هەبووەو، توانایان هەبووە، هیچ عوزرێكیان نەبووە، بەلاّم بەجێماون، واتە: ئەو كردەوە باشانەی كە پێشیَ كردوویانن، لەگەڵ ئەو هەڵوێستە خراپەیاندا، تێكەڵیان كردوە.

هەروەها كردەوەیەكی دیكەی خراپیان ئەوە بووە، كە ئامادە نەبوون ماڵ خەرج بكەن، بۆ ئامادە كردنی ئەو سوپایەی كە پێغەمبەر ﷺ بە ڕێی خستوە بەرەو جەنگی ڕۆم.

ئنجا كە دەفەرمویَ: ﴿ خَلَطُواْ عَمَلٗا صَٰلِحٗا وَءَاخَرَ سَيِّئًا ﴾، لە جیاتی ئەوەی بفەرمویَ: (خَلَطُواْ عَمَلٗا صَٰلِحٗا بآخَرَ سَيِّئًا)، بەكارهێنانی (و): (عَلَى اعْتِبَار اسْتِوَائِهِمَا

فِي وُقُوعِ فِعْلِ الخَلْطِ عَلَيْهِمَا)، بەو ئیعتیبارەی کە وەك یەك بوون، کردەوە خراپ و چاکەکان، واتە: هەردووکیان لەگەڵ یەکدی تێکەڵ بوون و ئاوێتە بوون.

کە دەفەرموێ: ﴿عَسَى ٱللَّهُ أَن يَتُوبَ عَلَيْهِمْ﴾، (عَسَى) دەڵێ: (فِعْلُ رَجَاءٍ) بۆ نیزیکییە، بەڵام عادەتی خوای کارزان وایە کە ئەگەر فەرمووی: ڕەنگە ئەو شتە بکەم، دەیکات، وەك عەرەب دەڵێن: (إنَّ الكريمَ إذَا أَطْمَعَ أَعْطَى)، واتە: بابای بەخشندەو سەخیی، کاتێك کە کەسێکی ئومێدەوار کرد، پێی دەدات، وە خوای میهرەبانیش کە دەفەرموێ: ﴿عَسَى ٱللَّهُ أَن يَتُوبَ عَلَيْهِمْ﴾، مانای وایە ئومێدەواریان دەکات: {نیزیکە خوا تەوبەیان لێ وەربگرێ، وە خوا لێبوردەی میهرەبانە}.

کەواتە: خوا تەماعی وەبەرناون و ئومێدی وەبەرناون، بۆیە ئەم (عَسَى)یە مانای پێویست بوون دەگەیەنێ، چونکە خوا ﷻ خاوەنی ئەوپەڕی بەخشندەیی و کەرەم و سەخاوەتەو، کاتێك کە بەندەکانی خۆی ئومێدەوار دەکات، دیارە دوایی دەستخەڕۆیان ناکات، بەڵکو ئومێدەکەیان بۆ دێنێتە دی.

مەسەلەی یازدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿خُذْ مِنْ أَمْوَٰلِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٣﴾﴾.

لێرەدا خوا ﷻ فەرمان بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەکات، بۆ چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ کەسانێکدا، کە لە جەنگی تەبووك دواکەوتوون، بەڵام دوایی دانیان بە هەڵەی خۆیاندا هێناوە، کە وەك سڕینەوەی ئەو گوناح و هەڵەیەیان، ئاوا پێغەمبەر ﷺ ڕێنمایی دەکات، کە بەو شێوەیە مامەڵەیان لەگەڵدا بکات، دەفەرموێ: ﴿خُذْ مِنْ أَمْوَٰلِهِمْ صَدَقَةً﴾، لە ماڵ و سامانەکەیان سەدەقەیەك وەربگرە، {﴿صَدَقَةً﴾ش، دەگونجێ مەبەست پێی زەکات بێ، وە دەشگونجێ مەبەستی پێ لە ماڵ بەخشینێکی تایبەت بەوانەوە بێ}.

﴿ تُطَهِّرُهُمۡ وَتُزَكِّيهِم بِهَا ﴾، تاکو بەهۆی ئەو صەدەقەو ماڵو سامانەوە، کە لێیان وەردەگری‌و لە پێناوی خوادا دەیبەخشن، پاکیان بکەیەوە، ﴿وَتُزَكِّيهِم بِهَا ﴾، وە بشیانڕازێنیەوەو چاکیان بکەی.

پێشتریش باسمان کردوە: کە وشەی (تَزكية) ئەگەر بە تەنیا بێ، هەم پاکیی دەگەیەنێ، هەم گەشەکردن دەگەیەنێ، وە هەم چاکبوونیش دەگەیەنێت یانی: (الطهارةُ والنموُ والصَّلاح) وەك فەرهەنگەکانی زمان باسیان کردوە، بەڵام لێرەدا مادام: (تطهير وتزكية) پێکەوە هاتوون، ئەوە وشەی (تُطهِّرهم بها) مانای پاککردنەوەی گەیاندوە، وە (تزكيهم بها)ش مانای چاکبوون‌و گەشەکردن دەگەیەنێ.

چونکە بۆ ئەوەی دووبارە نەبێ، لێرەدا مەبەست لە (تزكية) ئەو مانایەیە، کە لە وشەی (تطهير)دا نەهاتوە، ئەوەش بنچینەیەکی قورئانییە: کە ئەو وشانەی بە یەکەوە دێن، ماناکانیان دابەش دەبن، بەڵام ئەگەر هەرکامێکیان لە سیاقێکدا بە تەنیا هات، ماناکان لە خۆیدا کۆ دەکاتەوە.

کەواتە: بە زاراوی ئەهلی تەزکیەو ئەهلی تەصەووف: بەهۆی ئەو ماڵو سامانەوە کە تۆ لێیان وەردەگری، هەم بژار (تَخلية)یان دەکەی، هەم ڕازاوە (تَحلية)یان دەکەی، بژاریان دەکەی لە سیفەتی خراپ، وە دەشیان ڕازێنیەوە بە سیفەتی باش.

واشپێدەچێ حیکمەتی ئەو ماڵو سامان وەرگرتنەش لەوانە، ئەوەبێ کە یەکێك لە هاندەرەکانیان کە ئەو جەنگەیان نەکردوە، یاخود یەکێك لەو پەرچانەی کە هاتۆتە ڕێیان، خۆشەویستیيان بووە، بۆ ماڵو سامانیان، بۆیە وەك کەفارەت‌و سڕینەوەی ئەو هەڵوێستە خراپەیان، یان ئەو ماڵو سامانەی کە وای لێکردن نەچن بۆ جەنگی تەبووك‌و، لەو چاکە مەزنەو لەو ئەرکە شەرعییە دوا بکەون، بەشێکی لە ڕێی خوادا ببەخشن.

وە بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿وَصَلِّ عَلَيۡهِمۡ ﴾، وە دوعاشیان بۆ بکە، بۆیان بپاڕێوە ﴿إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٞ لَّهُمۡ ﴾، بێگومان پاڕانەوەی تۆ بۆ وان، مایەی ئارامییە.

دەڵێ: (السَّكَنُ: مَا يُسْكَنُ إِلَيهِ ويُطْمَأَنُّ إِلَيهِ وَيُرْتَاحُ به).

(سَكَن) هەر شتێکە کە بەهۆی ئەوەوە، ئینسان ئۆخژن‌و، ئارامیی بۆ بێ، وە پێی ئاسوودە بێ.

دیارە کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ بۆیان پاڕاوەتەوە، ئەوانە هەستیان بە ئاسوودەیی‌و دڵ ئارامیی کردووە، زانیویانە کە پاڕانەوەی پێغەمبەر ﷺ داوای لە خوای پەروەردگار، ڕەت نابێتەوە، ئنجا ئەویش کە داوای بۆ کردوون، کە ئەو چاکەیان لێ قبووڵ بکات، یان لەو گوناهەیان بیانبەخشێ، چاوپۆشییان لێ بکات، دوعای پێغەمبەر ﷺ دیارە ڕەت نابێتەوە، ﴿وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾، وە خوا بیسەری زانایە، خوا بیسەرە کە ئەوان چی دەڵێن؟ تۆ چ دوعایەکیان بۆ دەکەی؟ وە زاناشە‌و لەسەر بناغەی زانیاریی بێسنووری خۆی، مامەڵە لەگەڵ شتەکان‌و لەگەڵ شەخصەکاندا دەکات.

مەسەلەی دوازدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ يَعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ ٱلتَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِۦ وَيَأْخُذُ ٱلصَّدَقَٰتِ وَأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾﴾.

دیارە ئەم هەمزە(أ)یەی سەر، ﴿أَلَمْ يَعْلَمُوٓا۟﴾ پێی دەگوترێ: هەمزەی پرسیارکردنی نکوولێی لێکەرانە (هَمزةُ الإستفهام الإنكاري) پرسیارکردنی نکوولێلێکەرانەش، ئەوەیە کە چاوەڕێی وەڵام ناکەی لە بەرانبەر، ئەگەر من گوتم: ئەمە مێز نیە؟! ئەمە دەفتەر نیە؟! یانی: ئەمە مێزەو، ئەمەش دەفتەرە، واتە: پرسیارکردنی نکوولێیلێکەرانە، چاوەڕێی وەڵام ناکەی لە بەرانبەر، چونکە وەڵامەکە لەنێو خۆیدایە، لێرەدا خوا دەفەرموێ: ئایا نەیاندەزانی کە هەر خوا گەڕانەوە (توبە) لە بەندەکانی وەردەگرێ ﴿وَيَأْخُذُ ٱلصَّدَقَٰتِ﴾، وە هەر خوا بەخشین‌و چاکەکان وەردەگرێ؟ ﴿وَأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ﴾، وە هەر خوا زۆر تەوبە وەرگری میهرەبانە؟ واتە: دیارە ئەو سێ ڕاستییەیان نەزانیوە، بۆیە تووشی ئەو سەرپێچیی‌و کەمتەرخەمییە بوون، کە دواکەوتنە لە جەنگی تەبووك، یان هەر کەم‌وکوڕییەکی دیکە کە ڕوویان تێدەکات، چونکە کە ئینسان وەك پێویست خوای

خوّی نەناسی، وەك پێویستیش نایپەرستێ، بۆیە پێغەمبەر ﷺ لە فەرموودەیەكدا دەفەرمویٚ: ﴿وَاللهِ إِنِّي لأَخْشَاكُمْ للهِ وَأَتْقَاكُمْ لَهُ﴾، {مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ: البُخَارِيُّ، برقم: (٥٠٦٣)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (١٤٠١) عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ}.

واتە: بە خوا من لە هەمووتان لە خوا ترسترم، وە لە هەمووشتان زیاتر پارێزی لێ دەكەم.

كەواتە: با ئەو سێ ڕاستییە كە تا ئێستا وەك پێویست نەیانزانیون، دەركیان بكەن‌و بیانزانن، بۆ ئەوەی جارێكی دیكە تووشی ئەو جۆرە هەڵوێستانە نەبن، چونكە هەمیشە هەڵسوكەوت، ڕیشەو بناغەكەی بریتیە لە جۆری تێگەیشتنی ئینسان، هەموو تەصەڕروفێك ڕیشەكەی تەصەووڕێكە، ئەگەر ئینسان تەصەووڕو بۆچوونەكانی ڕاست بن، مەزەندەی ئەوەی لێ دەكرێ كە هەڵسوكەوت‌و ڕەفتارەكانیشی بە پێی تێگەیشتن‌و بۆچوونەكانی بن، كە ئەگەر ئەوان ڕاست بن، هەڵسوكەوتەكانیشی ڕاست دەبن، هەروەها بە پێچەوانەوەش، هەر ڕاستە.

كە دەفەرمویٚ: ﴿ وَأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴾، خوا ﷻ پێشتر فەرموویەتی: ﴿ أَلَمْ يَعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ ٱلتَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِۦ وَيَأْخُذُ ٱلصَّدَقَٰتِ وَأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾ ﴾.

واتە: دەبوو بزانن كە سیفەتی تەوبە وەرگرتن، وە سیفەتی میهرەبانیی‌و بەزەیی نواندن بەرانبەر بە دروستكراوەكان، دوو سیفەتی چەسپاون بۆ خوای بێوێنە، نەك تەنیا ئەوەندەبێ تەوبە وەربگیرێ بە شێوەیەكی كاتیی، بەڵكو تەوبە وەرگرتن، وە لێخۆشبوون لە بەندەكان، وە میهرەبانیی‌و بەزەیی نواندنی خوا، بەرانبەر بەندەكانی، دوو سیفەتی ڕیشەدارو چەسپاون بۆ خوای پەروەردگار.

مەسەلەی سێزدەیەم: كە دەفەرمویٚ: ﴿ وَقُلِ ٱعْمَلُواْ فَسَيَرَى ٱللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُۥ وَٱلْمُؤْمِنُونَ ۖ وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَٰلِمِ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾ ﴾.

وە پێیان بڵێ: کار(ی چاك) بکەن، لەمەو دوا خوا کارەکەتان دەبینێ، وە پێغەمبەرەکەی ﷺ، وە بڕوادارانیش، وە پاشان دەگێڕڕێنەوە بۆ لای زانای پەنهانو ئاشکرا، ئنجا هەواڵتان پێدەدا بەوەی کە دەتانکرد.

واتە: دوای ئەوەی کە دەگەڕێنەوە بۆ لای خواو، دوای ئەوە ئەو ئەندازەیە لەماڵی خۆتان دەبەخشن، وەك کەفارەتی گوناحو هەڵەکەتان، ئنجا پێیان بڵێ: کار بکەن، واتە: کردەوەی باش بکەن ﴿ وَقُلِ ٱعۡمَلُواْ ﴾ بڵێ: کردەوە بکەن، چ کردەوەیەك بکەن؟!

بە سیاق دەزانین کەسانێك کە تەوبەیان کردووەو گەڕاونەوە بۆ لای خوا دیارە کاتێ کە فەرمانیان پێ دەکرێ، کردەوە بکەن، واتە: کردەوەی باش بکەن، ئەگەرنا لە شوێنی دیکەش خوای کاربەجێ ئەم وشەیەی فەرمووە : ﴿ قُلۡ يَٰقَوۡمِ ٱعۡمَلُواْ عَلَىٰ مَكَانَتِكُمۡ إِنِّي عَامِلٞ ... ﴿١٣٥﴾ ﴾ الأنعام ،﴿ وَقُل لِّلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ ٱعۡمَلُواْ عَلَىٰ مَكَانَتِكُمۡ إِنَّا عَٰمِلُونَ ﴿١٢١﴾ ﴾ هود ، بەلام مەبەست پێی ئەوەیە کە چی لە تواناتاندا هەیە، بیکەن لە خراپەو دژایەتیی کردن، چ شتێك لە دەستتان دێ، بیکەن، ئێمەش چیمان لە توانادایە دەیکەین.

بەلام ئەوە بەپێی سیاق دەزانرێ، کە لێرەدا مەبەست ئەوەیە کردەوەی باش ئەنجام بدەن.

کە دەفەرموێ: خوا کردەوەکەتان دەبینێ، هەروەها پێغەمبەرەکەی ﷺ، وە بڕوادارانیش، ئەمە دیارە هاندانی ئەو کەسانەیە بۆ کردەوەی باش، کە ئەو کردەوە باشانە، هەم خوا ﷻ دەیانبینێو دەیانزانێ، پاشان پاداشتیشتان دەداتەوە، وە هەم پێغەمبەریش ﷺ وەك مشورخۆرو بەرپرس، وە هەم بڕوادارانیشو کۆمەڵگاش.

کەواتە: کردەوەی باش ئەنجام بدەن، چونکە هەم خوا خۆی، وەك تاکە پەرستراو دەیبینێ، هەم پێغەمبەر ﷺ وەك فەرماندەو بەرپرسو سەرۆکتان دەیبینێ، وە هەم کۆمەڵگاش پێی ئاگادار دەبێو دەیبینێ، ئەوە لە دنیادا، ﴿ وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَٰلِمِ ٱلۡغَيۡبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ ﴾، وە لە دواڕۆژیشدا دەگێڕڕێنەوە بۆ لای زانای پەنهانو

ئاشكرا، چونكە ئینسان كە كردەوەی باش دەكات، جاری وایە بە پەنهانیی دەیكات، وە جاری وایە بە ئاشكرا دەیكات، بەڵام كە تۆ گێڕرایەوە بۆ لای خوایەك، كە پێش ئاشكرا بە پەنهان دەزانێ، بەڵكو ئاشكراو پەنهان بۆ وی وەك یەكن، مانای وایە لەبەرئەوەی لەبەرچاوی خەڵك نیە، كە بە پەنامەكیی و پەنهانیی كردەوەی باشت لێ هەڵدەكەوێ و دەیكەی، با دڵت لێی سارد نەبێ، كردەوەكەت بە زایە ناچێ، هەم خوا لە دنیادا دەیبینێ، وە هەم لە دواڕۆژیشدا خوای زاناو شارەزا هەرچی پەنهان و نادیار بووە، لەگەڵ شتە ئاشكراو زانراوەكان دا، وەك یەك دەیانزانێ و، پاداشتتان دەداتەوە، ﴿ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴾، ئنجا هەواڵتان پێ‌دەدا بەوەی كە ئێوە پێشتر لە دنیادا ئەنجامتان دەدا، واتە: هەواڵتان پێ‌دەدا كە: ئەو چاكەیەتان كردوەو ئەوەش پاداشتەكەیەتی.

مەسەلەی چواردەیەم و كۆتایی: كە دەفەرموێ: ﴿ وَءَاخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ ٱللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠٦﴾ ﴾.

لێرەش دا باسی كۆمەڵێكی دیكە دەكات، لەوانەی كە لە جەنگی تەبووك، دواكەوتبوون، دەفەرموێ: وە كەسانێكی دیكە دواخراون بۆ فەرمانی خوا، یان سزایان دەدات، یاخود لێیان خۆشدەبێ و تەوبەیان لێ وەردەگرێ، وە خوا زانای كارزانە.

كە لێرەدا مەبەست لەو كۆمەڵە، ئەو سێ كەسەن، كە بڕیاریان لەبارەوە نەدراوە، وە جارێ خوا ﷻ هیچ بڕیارێكی بۆ نەداون كە: ئایا تەوبەكەیان لێ وەردەگرێ، پەشێمان بوونەوەكەیان لێ وەردەگرێ، پۆزشەكەیان لێ وەردەگرێ، یاخود وەری ناگرێ؟!

خوای كارزان كارو حاڵەتی ئەوانی بە هەڵواسراویی بەجێهێشتبوو، وەك سزایەكی دنیایی لە لایەن پێغەمبەرەوە ﷺ بۆیان، وەك سەرپەرشتیاری كۆمەڵگاو سەرۆكی دەوڵەت، هەروەها لە لایەن خوای پەروەردگاریشەوە، هەڵبەتە پێغەمبەری خوا ﷺ چاوەڕێی كردوە: كەی خوا فەرمانی پێ دەكات كە: ئایا لەسەر ئەو سزادانە بەردەوام بێ، یاخود تەوبەیان لێ قبووڵ كراوەو، ئەو ئازارو ئەشكەنجە دەروونییە كۆتایی پێ هات، كە دوایی ڕووداوەكەیان بە تەواویی باس دەكەین، ئەو سێ نەفەرەش ئەم

سێیانە بوون: (کەعبی کوڕی مالیك)و (هیلالی کوڕی ئومەییە)و (مەرارەی کوڕی رەبیع) کە هەرسێکیشیان کاتی خۆی لە جەنگی بەدردا بەشدار بوو بوون خوا لێیان رازی بێ.

دیارە وشەی (مُرجَونَ) خوێنراویشتەوە: (مُرجَئونَ) وە (مُرجَونَ) و (مُرجَئونَ) هەردووکیان بە مانای (مؤخَّرون) دواخراون، دێ.

کە دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾، وە خوا زانای کارزانە، زانایە بە هەموو شتەکان، وە کارزانیشە بە پێی حیکمەتی بێسنووری خۆی، مامەڵە لەگەڵ شتەکانو، لەگەڵ شەخصەکان دا دەکات.

کاتێ کە دەگەینە ئایەتەکانی ژمارە (١١٨و ١١٩) لەوێ باسی ئەو سێ کەسە کراوە، کە خوای میهرەبان تەوبەیان لێ وەردەگرێ کە دەفەرموێ : ﴿وَعَلَى ٱلثَّلَٰثَةِ ٱلَّذِينَ خُلِّفُواْ حَتَّىٰٓ إِذَا ضَاقَتۡ عَلَيۡهِمُ ٱلۡأَرۡضُ بِمَا رَحُبَتۡ وَضَاقَتۡ عَلَيۡهِمۡ أَنفُسُهُمۡ وَظَنُّوٓاْ أَن لَّا مَلۡجَأَ مِنَ ٱللَّهِ إِلَّآ إِلَيۡهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيۡهِمۡ لِيَتُوبُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١١٨﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَكُونُواْ مَعَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿١١٩﴾﴾.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سێزدەیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە چوار ئایەت پێك دێ، كە بریتین لە ئایەتەكانی: (١٠٧ تا ١١٠) لەو چوار ئایەتەدا، خوای زاناو شارەزا باسی ڕووداوێكی گرنگ دەكات، كە لە گەرمەی جەنگی تەبووكدا ڕوویداوە، ئەویش دروستكردنی مزگەوتێك بووە، لەلایەن كۆمەڵێك لە دەغەڵەكانەوە، بە سەرپەرشتیی (أبو عامر الراهب)، كە پێغەمبەر ﷺ ناوی لێ ناوە (الفاسق)، بە مەبەستی پیلانگێڕان دژی ئیسلام‌و موسوڵمانان‌و، كردنی ئەو مزگەوتە بە مۆڵگەیەك بۆ خۆیان، كە تێیدا كۆببنەوەو پیلانی تێدا بگێڕن، بەڵام دوایی خوا پەردەی لەسەر پیلانەكەیان هەڵماڵی‌و، مزگەوتەكەش بە فەرمانی پێغەمبەری خوا، پاش گەڕانەوەی لە جەنگی تەبووك، سووتێنراو دواتر كرا بە زبڵدان.

لە ئایەتی یەكەمدا، پێناسەی بنیاتنەرانی مزگەوتەكەو، ئامانجیان لە دروستكردنی دەكات، كە دژایەتیی ئیسلام‌و موسوڵمانان‌و هاوكاریی كردنی ئەهلی كوفرە، وە ناویش لە مزگەوتەكە دەنێ (مَسْجِداً ضِرَاراً) واتە: مزگەوتێكی زیانگەیەنەر.

وە لە ئایەتی دووەمدا، لە پێغەمبەری خوا ﷺ قەدەغە دەكات، كە نوێژی تێدا بكات‌و ڕەوایەتیی پێ بدات.

وە لە ئایەتی سێیەمدا، بەراوردێك لە نێوان ئەو بەناو مزگەوتەو، مزگەوتێكدا دەكات كە هەر لە سەرەتاوە، لەسەر بناغەی (تَقْوَى) و (رِضوان الله) بنیات نراوە.

لە ئایەتی چوارەمیشدا، ڕایدەگەیەنێ كە ئەو مزگەوتە بوو بە مایەی گومان‌و دوو دڵیی بۆ بنیات نەرانی.

﴿وَٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ مَسۡجِدٗا ضِرَارٗا وَكُفۡرٗا وَتَفۡرِيقَۢا بَيۡنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَإِرۡصَادٗا لِّمَنۡ حَارَبَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ مِن قَبۡلُۚ وَلَيَحۡلِفُنَّ إِنۡ أَرَدۡنَآ إِلَّا ٱلۡحُسۡنَىٰۖ وَٱللَّهُ يَشۡهَدُ إِنَّهُمۡ لَكَٰذِبُونَ ١٠٧ لَا تَقُمۡ فِيهِ أَبَدٗاۚ لَّمَسۡجِدٌ أُسِّسَ عَلَى ٱلتَّقۡوَىٰ مِنۡ أَوَّلِ يَوۡمٍ أَحَقُّ أَن تَقُومَ فِيهِۚ فِيهِ رِجَالٞ يُحِبُّونَ أَن يَتَطَهَّرُواْۚ وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلۡمُطَّهِّرِينَ ١٠٨ أَفَمَنۡ أَسَّسَ بُنۡيَٰنَهُۥ عَلَىٰ تَقۡوَىٰ مِنَ ٱللَّهِ وَرِضۡوَٰنٍ خَيۡرٌ أَم مَّنۡ أَسَّسَ بُنۡيَٰنَهُۥ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٖ فَٱنۡهَارَ بِهِۦ فِي نَارِ جَهَنَّمَۗ وَٱللَّهُ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ١٠٩ لَا يَزَالُ بُنۡيَٰنُهُمُ ٱلَّذِي بَنَوۡاْ رِيبَةٗ فِي قُلُوبِهِمۡ إِلَّآ أَن تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمۡۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ١١٠﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

{وە ئەوانەی (لەو دەغەڵانە) کە مزگەوتێکیان دروستکردوە، بە مەبەستی زیانگەیاندن (بە مسوڵمانان)و (بە هاندەری) بێبڕواییو (پەیداکردنی) پەرتەوازەیی لە نێوان بڕواداران داو، وەك ڕوانگەو شوێنی چاودێریی لێوە کردن، بۆ قازانجی کەسانێك کە پێشتر جەنگیان دژی خواو پێغەمبەرەکەی کردوە، (بە سزای خۆیان دەگەن لە دواڕۆژدا)، وە بە جەختکردنەوە، سوێند دەخۆن کە (بە دروستکردنی ئەو مزگەوتە) تەنیا مەبەستمان چاکە بووە، وە خوا شایەدیی دەدات، کە ئەوانە بە مسۆگەریی درۆزنن ﴿١٠٧﴾ هەرگیز (بۆ نوێژو پەرستش) تێیدا بە پێوە مەوەستە، بە دڵنیایی مزگەوتێك کە لە یەکەم ڕۆژەوە لەسەر بناغەی پارێزکاریی بنیاتنراوە، شایستەترە کە (بۆ خواپەرستیی) تێیدا بوەستی، پیاوانێکی تێدان، کە حەزدەکەن خۆیان پاك ڕابگرن، وە خوا خۆ پاککەرەوانی خۆشدەوێن ﴿١٠٨﴾ ئایا (کاری) کەسێك کە بناغەی خانووەکەی، لەسەر پارێز لە خوا کردنو ڕەزامەندیی خوا (داوا کردن) دامەزراندوە، باشترە، یان (کاری) کەسێك کە بناغەی خانووەکەی لەسەر لێواری کەندەڵانێکی بن هەڵۆڵی نیزیك بە ڕووخان، داناوە، کە سەرەنجام لەگەڵی دەڕمێتە نێو ئاگری دۆزەخەوە؟ وە خوا کۆمەڵی ستەمکاران ناخاتە سەر ڕێی ڕاست ﴿١٠٩﴾ بەردەوام ئەو خانووەی دروستیان کردبوو، مایەی دوو دڵییە لە دڵیاندا، هەتا دڵەکانیان پچڕ پچڕ دەبن (بەهۆی مردنەوە)، وە خوا زانای کارزانە ﴿١١٠﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(ضِرَارًا): واتـە: زیـانگەیـاندن، (ضـارَّهُ مُضـارَّةً وَضِرارًا: ضَرَّهُ وَضاقهُ وَضايَقَهُ وَخَالَفَهُ).

وشـەی: (ضـارَّهُ مُضـارَّةً وَضِرارًا) واتـە: زیـانی پێگەیـاند، وە سـتـەمی لـێکـرد، وە سـەغڵەتـی کـردو، دژایـەتیـی کـرد.

(وَإِرْصَادًا): دەگوتـرێ: (أَرْصَدُهُ لكَـذا: أَعَدَّهُ لَـهُ، وَفِي الحَدِيث: {إِلاَّ أَنْ أَرْصُدَهُ فِي دَيْنٍ يكُونُ عَلَيَّ[1]} وَرَصَدَهُ يَرْصُدُهُ رَصْداً وَرَصَداً: قَعَدَ لَهُ عَلَى الطريقِ يَرْقُبُهُ).

(أَرْصَدُهُ لكَذَا) واتــە: بـۆی ئـامادە کـرد، بـۆی هـەڵگـرت، وەك لـە فـەرموودەی پێغەمبـەردا ﷺ هـاتوە، لـە باسی مـاڵ بەخشـیندا، فـەرموویـەتی: ﴿إِلاَّ أَنْ أَرْصُدَهُ فِي دَيْنٍ يكُونُ عَلَيَّ﴾ واتە: ئەو ماڵـە هەمووی بە ئێوە دەبەخشم، مەگـەر هەنـدێکی هەڵبگرم بۆ قەرزێك کە لەسەرمە، بیدەمەوە، بەڵام (رَصَدَهُ يَرْصُدُهُ رَصْداً وَرَصَداً) هەمووی واتـە: لەسـەر ڕێگا بۆی دانیشـت، چـاوەڕێـی دەکرد.

(بُنْيَـٰنَهُۥ): (بَنَى الشيءِ يَبْنِيهِ بَنْياً وَبَنَاءً وبُنْيانا: أَقَامَ جِدارَهُ وَنَحْوَهُ).

(بَنْيـاً وَبَنـاءً وبُنْيانـا) واتــە: ئـەو شـتـەی بینـاکرد، دیوارەکەی ڕاسـت کـردەوە، (بَناءْ وبُنْيان) هـەر شوێـنێکە کە ئینسـان تێیدا نیشـتـەجێ بـێ.

(شَفَا): بە مانای قەراغ دێ، (شَفَا البِئْرِ وَالنَّهْرِ وَغَيْرِهِمَا: طَرَفُهُ، ويُضْرَبُ بِهِ الْمَثَلُ فِي القُرْبِ مِنَ الْهلاَكِ، وَأَشْفَى فُلاَنٌ عَلَى الْهَلاكِ: أَي حَصَلَ عَلَى شَفَاهُ).

بـۆ بیـرو بـۆ ڕووبـار دەگـوترێ: (شَفَا) واتــە: قەراغـەکەیـان، وە وێنــەی پــێ دەهێنرێتەوە بۆ نزیك کەوتنەوە لە لەنێوچوون، (أَشْفَى عَلَى الشيءِ: أَشْرَفَ عَلَيْهِ)، کەسێك کە بچێتە سەر سوێ و، قەراغی شتێك، پێی دەگوترێ: (أَشْفَى عَلَيْهِ).

---

١) أخرجه أحمد، برقم: (٩٨١٦) تعليق، شعيب الأرنؤوط: صحيح وهذا إسناد حسن.

(جُرُفٍ): (الجُرفُ: مَا تَجَرَّفَتْهُ السّيُولُ وَأَكَلَتْهُ مِنَ الأَرْضِ)، (جُرُفْ) کە لافاو دێ لە کەندەڵانێك دەدات، بنەکەی هەڵـۆڵ دەکاتو دەیکۆڵێ، واتە: شوێنێکی بن هەڵۆڵ، شوێنێکی بنکۆڵ کراو، کە بنەکەی ڕۆیشتبێو سەرەکەی مابێتەوە.

(هَارٍ): دەگوترێ: (هارَ البِناءُ وَنَحْوُهُ يَهُورُ هَوْراً وَهُؤوراً: تَهَدَّمَ فَهُوَ هائِرٌ).

(هارَ البِناءُ) واتە: بیناکە ڕووخا، (يَهُورُ هَوْراً وَهُؤوراً: تَهَدَّمَ) واتە: ڕووخاو ڕمایە سەر یەك، (فَهُوَ هائِرٌ) واتە: شوێنێکی بنکۆڵ کراو، کە خەریکی ڕووخان بێ.

(رِيبَةً): (الرَّيْبُ: الشَّك، والإِسْمُ: الرِّيبَةُ وَهِيَ التُّهْمَةُ وَالشَّكُّ: رَابَنِي وَاسْتَرَبْتُ بِهِ، وَأَرَابَ الرَّجُلُ: صَارَ ذَارِيبَةٍ فَهُوَ مُرِيبٌ).

وشەی (ريب) بە مانای گومان دێ، وە چاوگەو ناوەکەی بریتیە لە (رِيبَة)، واتە: گومانو دوو دڵیی، دەڵێ: هەم بە تۆمەتو هەم بە گومان دەگوترێ: (رَابَنِي وَاسْتَرَبْتُ بِهِ) واتە: منی خستە گومانەوە، وە تێیدا کەوتمە دوو دڵیی، (وَأَرَابَ الرَّجُلُ) واتە: ئەو ئینسانە کەوتە دوو دڵیی‌و گومانەوەو، دوو دڵە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەكان

١) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە، كە دەفەرموێ: ﴿وَٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ مَسۡجِدٗا ضِرَارٗا وَكُفۡرٗا وَتَفۡرِيقَۢا بَيۡنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَإِرۡصَادٗا لِّمَنۡ حَارَبَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ مِن قَبۡلُۚ وَلَيَحۡلِفُنَّ إِنۡ أَرَدۡنَآ إِلَّا ٱلۡحُسۡنَىٰۖ وَٱللَّهُ يَشۡهَدُ إِنَّهُمۡ لَكَٰذِبُونَ ١٠٧﴾.

لەوبارەوە ئەم گێڕراوەیە هەیە:

﴿عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قولـه: ﴿وَٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ مَسۡجِدٗا ضِرَارٗا﴾، هُمْ أُنَاسٌ مِنَ الأَنْصَارِ بَنُوا مَسْجِداً، فَقَالَ لَهُمْ أَبُو عَامِرِ الرَّاهِبُ: ابْنُوا مَسْجِدَكم، وَاسْتَعِدُّوا بِمَا اسْتَطَعْتُم مِنْ قُوَّةٍ وَسِلاحٍ، وَقَالَ لَهُمْ: إِنَّهُ ذَاهِبٌ إِلى قَيْصَرِ الرُّومِ، فَآتٍ بِجُنُودٍ مِنَ الرُّومِ لإِخْرَاجِ مُحَمَّدٍ وَأَصْحَابِهِ، فَلَما فَرَغُوا مِنْ مَسْجِدِهم، أَتَوا رسول الله ﷺ قَالُوا: قَدْ فَرَغْنَا مِن بِنَاءِ مسجدنا، فَنُحِبُّ أَنْ تُصَلِّيَ فِيهِ، وَتَدْعُو لَنَا بِالبَرَكَةِ، فَأَنْزَلَ اللهُ فِيهِ: ﴿لَا تَقُمۡ فِيهِ أَبَدٗا﴾، إلى قوله: ﴿لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ١٠٩﴾﴾، {أَخْرَجَهُ الطَّبَرِيُّ: ج١١، ص١٨ و ١٩، وَابْنُ أَبِي حَاتم، ج٦، ص ١٨٧٨و ١٨٧٩، وَابْنُ المُنْذِرِ كَمَا فِي (الدر المنثور) ج٤، ص٢٨٤، وَالبَيْهَقِي فِي (دلائِل النبوّة)، ج ٥، ص٢٦٢ و ٢٦٣، قَالا فِي الإستيعَاب ج ٢، ٣٢٩، قُلْنَا: هَذَا إِسْنَادٌ حَسَنٌ}.

واتە: عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس خوا لێیان ڕازی بێ، دەڵێ: ئەم ئایەتە لەبارەی كەسانێكەوە لە پشتیوانەكان هاتە خوارێ، كە مزگەوتێكیان دروست كرد، ئەبو عامری ڕاهیب پێی گوتن: مزگەوتەكەتان دروست بكەنو هەرچی لە تواناتاندا هەیە خۆتان ئامادە بكەن، لە هێزو لە چەك، من دەچم بۆ لای قەیسەر (پادشا)ی ڕۆم، وە لەوێوە هەندێ لە سوپای ڕۆم دێنم، وە موحەممەدو هاوەڵانی دەردەكەم، لە كاتێكدا كە

مزگەوتەکەیان تەواو کرد، هاتنە لای پێغەمبەر ﷺ گوتیان: ئێمە لە دروستکردنی مزگەوتەکەمان بووینەوە، حەز دەکەین بێی نوێژی تێدا بکەی، وە بەرەکەتو پێزمان بۆ داوا بکەی {لە خوای بەرزو مەزن}، خوای پەنهانزان لەوبارەوە ئەم ئایەتەی ناردە خوار: ﴿ لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا ﴾، هەتا دەگاتە ﴿لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠٩﴾ ﴾، هەرگیز لەو مزگەوتەدا ڕامەوەستە، بۆ ئەوەی نوێژی تێدا بکەی، تاکو دەگاتە ئەو شوێنەی دەفەرموێ: خوا کەسانی ستەمکار ناخاتە سەر ڕێی ڕاست.

٢) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە، کە دەفەرموێ: ﴿ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا ﴾، لەوبارەوەش ئەم دوو دەقە دێنین:

أ/ ﴿عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ: نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَة فِي أَهْلِ قُبَاءَ ﴿ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا ﴾، قَالَ كَانُوا يَسْتَنْجُونَ بِالْمَاءِ، فَنَزَلَتْ فِيهِمْ هَذِهِ الآيَة﴾، {أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُد، بِرقم: (٤٤)، وَالتِّرمِذِيُّ، بِرقم: (٣١٠٠)، وَابْنُ مَاجَهْ، برقم: ٣٥٧) وَصَحَّحَهُ الأَلْبَانِي}.

واتە: ئەبو هورەیرە لە پێغەمبەری خواوە ﷺ هێناویەتی کە فەرموویەتی: ئەم ئایەتە دەربارەی خەڵکی مزگەوتی قوباء هاتوونە خوار، کە دەفەرموێ: پیاوانێکی تێدان، حەز دەکەن، خۆیان پاک بکەنەوە، کە عادەتیان وابوو کە بە ئاو تارەتیان دەگرتو خۆیان پاک دەکردەوە.

ب/ ﴿عَنْ عُوَيْمِ بْنِ سَاعِدَةَ الأَنْصَارِيِّ أَنَّهُ حَدَّثَهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَتَاهُمْ فِي مَسْجِدِ قُبَاءَ، فَقَالَ: إِنَّ اللهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى، قَدْ أَحْسَنَ عَلَيْكُمْ الثَّنَاءَ فِي الطُّهُورِ فِي قِصَّةِ مَسْجِدِكُمْ، فَمَا هَذَا الطُّهُورُ الَّذِي تَطَّهَّرُونَ بِه ؟! قَالُوا: وَاللهِ يَا رَسُولَ اللهِ! مَا نَعْلَمُ شَيْئًا، إِلاَّ أَنَّهُ كَانَ لَنَا جِيرَانٌ مِنَ الْيَهُودِ، فَكَانُوا يَغْسِلُونَ أَدْبَارَهُمْ مِنْ الْغَائِطِ، فَغَسَلْنَا كَمَا غَسَلُوا﴾،{أَخْرَجَهُ أَحْمَد، بِرقم: (١٥٥٢٤) تَعْلِيق شُعَيْب الأَرنؤوط: حَدِيثٌ حَسَنٌ لِغَيْرِهِ، وَالطَّبَرَانِيُّ فِي (الكبير)، بِرقم:

(٣٤٨)، وَأَخْرَجَهُ أَيْضاً: ابْنُ خُزَيْمَةَ، برقم: (٨٣)، وَالطَّبَرَانِي فِي (الصغير)، برقم: (٨٢٨)، قَالَ مُؤَلِّفَا الإِسْتِيْعَاب ج٢، ص٣٣٤: حسن﴾.

واتە: عوەیمی کوڕی ساعیدەی ئەنصارِیی دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ سەردانی کردوون لە مزگەوتی قوباء، وە فەرموویەتی: خوای بەرز زۆر باش ستایشی ئێوەی کردووەو مەدحی کردوون لە خۆ پاککردنەوەتاندا، لە باسی ئەو مزگەوتەتاندا، ئایا ئەو خۆ پاککردنەوەیەی ئێوە چۆنە؟ گوتیان: بە خوا ئەی پێغەمبەری خوا ! هیچ نازانین جگە لەوە نەبێ کە هەندێ دراوسێی جوولەکەمان هەبوون، کاتێك کە دەچوونە سەر پێشاو، بە ئاو تارەتیان دەکردو، خۆیان پاك دەکردەوە، ئێمەش وەك وان خۆمان دەشۆردەوە، دوای تارەت گرتن، وەك چۆن ئەوان خۆیان دەشۆرد، لەوبارەوە ئەمە هاتۆتە خوار.

دیارە ئێمە دوایی زیاتر قسە دەکەین، دەربارەی چەمكو واتای ئەم ئایەتە موبارەکانە، کە زۆر فراوانترە لەو چەمكو واتایانەی کە هۆی هاتنە خوارەوەکان دەیگەیەنن.

بەرچاو ڕوونییەك دەربارەی ئەم چوار ئایەتە بەسەرهاتی (مسجدُ الضِّرار)

دیارە پێشتر باسمان کرد، کە ئەو چوار ئایەتە دەربارەی بەسەرهاتێك کە لە گەرمەی جەنگی تەبووکدا ڕوویداوە، هاتوونە خوار، ئنجا من سەرەتا لە چەند خاڵێکی کورتو پوختدا، ئەو بەسەرهاتە دێنم، پێش ئەوەی بێمە سەر مانای گشتی ئایەتەکان، بۆ ئەوەی بەرچاومان ڕۆشن بێ، ئەم چوار ئایەتە لە چ کەشو بارودۆخێکدا هاتوونە خوار، وە بەسەرهاتی دروستکردنی ئەو مزگەوتە چۆن بووە؟

(إبن كثير) لە تەفسیرەکەی خۆی لە (المصباح المنير في تهذيب تفسير إبن الكثير)دا کە دیارە تەفسیری (إبن كثير)ە، بەڵام لە لایەن چەند زانایەکەوە، پوختە کراوەتەوە، لە لاپەڕە (٥٩١ و ٥٩٢) باسی بەسەرهاتی ئەو مزگەوتە دەکات،

کە بە (مسجد الضرار) مزگەوتی زیانگەیاندن ناوی دەرکردوە، من قسەکانی ئەوم لە حەوت خاڵدا کورت کردوونەوە:

١- بەرلەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ بچێ بۆ مەدینە، پیاوێك لە خەزرەجییەکان هەبوو، پێی دەگوترا: (أبو عامر الراهب)، وە لە سەردەمی نەفامییدا، پێش ئیسلام، بوو بە نەصرانیی، وە شارەزای خاوەن کتێبان بوو، بەتایبەت کتێبی نەصرانییەکان، وە لە سەردەمی نەفامییدا، هەم خاوەنی پەرستن بوو، وە لە نێو خەزرەجییەکانیشدا ڕێزو حورمەتێکی زۆری لێ دەنرا.

٢- کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ کۆچی کرد بۆ مەدینە، ئەو (أبو عامر)ە، دەستی کرد بە دژایەتییکردنی پێغەمبەر ﷺ بە ئاشکرا، وە پاشان لە مەدینەدا نەمایەوەو ڕای کرد بۆ لای کافرەکانی مەککە {هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانی قورەیش}، کە لەوێ پشتگیریی دەکردن بۆ جەنگ کردن لە دژی پێغەمبەری خوا ﷺ ، وە دیارە لە جەنگەکاندا بەشداریی کردوە، بە تایبەت لە جەنگی ئوحوددا، پیلانێکی خراپی گێڕا بوو، ئەویش ئەوە بوو کە چەند خەندەقێکی هەڵقەندبوون، لە نێوانی سوپای ئیسلامو سوپای کوفردا، وە پێغەمبەری خوا ﷺ کەوتە نێو یەکێك لەو خەندەقانە، ئەوە بوو کە بریندار بوو تووشی ئەزیەت بوو.

٣- وە پێغەمبەر ﷺ پێش ئەوەی ئەو (أبو عامر الراهب)ە، ڕابکات بۆ مەککە بانگی کردبوو، وە قورئانی بەسەردا خوێندبۆوەو، ئیسلامی تێگەیاند، بەڵام ڕازی نەبوو مسوڵمان بێ‌و، لە پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵگەڕایەوە، پێغەمبەریش ﷺ تووکی لێکرد، دوعای خراپی لێکرد، تووکەکەشی ئەوە بوو کە: لە دوور وڵاتیی‌و بە دەرکراویی بمرێ، وە ئەو دوعایەی پێغەمبەری خوا ﷺ لێ قبووڵ بوو.

٤- (أبو عامر الراهب) چوو بۆ لای هیرەقلی ڕۆم، دیارە دوای ئەوەی مەککە گیرا، وە کە کەسێك نەما لە نێوە دوورگەی عەرەبییدا بچێ کەی‌نو بەینیان لەگەڵدا بکات، بۆ دژایەتیی پێغەمبەر ﷺ ، چوو بۆ لای هیرەقل، پادشای ڕۆم، داوای یارمەتی لێکرد لە دژی پێغەمبەر ﷺ، هیرەقلیش بەڵێنی پێداو دڵخۆشی کرد، وە (أبو عامر الراهب) لای هیرەقل مایەوە، {ماوەیەك دیارە لەلای هیرەقل ماوەتەوە}وە نامەشی نووسی بۆ کۆمەڵێك لە خەڵکەکەی خۆی لە پشتیوانەکان،

ئەوانەی کە خزم‌و قەومی بوون، لەوانەی کە ئەهلی نیفاق‌و دوو دڵیی بوون، نامەی بۆ نووسین کە ئەوە هیرەقل بەڵێنی پێداوم، دیارە بەڵێنی پێداوە پشتگیریی‌و هاوکاریی بکات بۆ دژایەتییکردنی پێغەمبەر ﷺ.

٥ ـ (أبو عامر الراهب) فەرمانی کرد بە خەڵکەکەی خۆی لە هۆزی خەزرەج، وە لە پشتیوانەکان، ئەوانەی کە ئەهلی نیفاق‌و دەغەڵیی‌و دوو دڵیی بوون کە مۆڵگەیەکی بۆ دروست بکەن، پەناگەیەکی بۆ دروست بکەن، دوایی کە هاتەوە لەو شوێنەدا بیانبینێ، ئیدی ئەوانیش دەستیان کرد بە دروستکردنی مزگەوتێك، ئنجا ئەگەر هاتباو خانووێکی دیکەیان دروست کردبایە! خەڵك دەیپرسێ ئەو خانوە چییە؟! بەڵام هەڵساون مزگەوتێکیان دروست کردوە، تاکو کە گوتیان: ئەوە چییە؟! بڵێن: مزگەوتە ! کە مزگەوتەکەش مۆڵگەیەك بووە، پەناگەیەك بووە بۆ هاتنەوەی (أبو عامر الراهب) هەر کات سوپای ڕۆمی لەگەڵ خۆی دا هێنا، بەڵام وایان لە مسوڵمانان حاڵی کرد، کە ئەوە مزگەوتە، بۆ خوا پەرستیی دروستی دەکەن، وە ڕەنگە خەڵکێکی سادەو نەزانیش چووبێ بۆ ئەو مزگەوتەو نوێژیشی تێدا کردبێ، چونکە مزگەوتە، نەیانزانیوە بۆچی دروست کراوەو، ئەوانەی لە پشتیەوەن کێن؟! ئەو مزگەوتەش دیارە لە نیزیك مزگەوتی (قوباء) بوو، ئیدی مزگەوتەکەیان دروست کردو مەحکەمیان کرد، وە لێی بوونەوە، لە دروستکردنی، بەرلەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ دەرچێ بۆ جەنگی تەبووك.

٦ـ ئنجا چوون بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺو، داوایان لێکرد کە بچێ بۆ لایان، وە لەو مزگەوتەیاندا نوێژ بکات، پێغەمبەری خواش ﷺ دەفەرموێ: (إِنا عَلَى سَفَرٍ وَلَكِن إِذَا رَجَعْنَا إِنْ شَاءَ الله) ئێمە ئێستا بەرەو سەفەرین، بەڵام کە گەڕاینەوە، ئەگەر خوا حەز بکات، دێین نوێژی تێدا دەکەین.

٧ـ کاتێك پێغەمبەر ﷺ لە تەبووکەوە گەڕایەوە بۆ مەدینە، وە تەنیا ڕۆژێك یان هەندێك لە ڕۆژێکی مابوو بگاتەوە، جبریل دابەزی بۆ لای، وە ئەو ئایەتانەی بۆ ناردنە خوار، وە پێغەمبەریش ﷺ دوای ئەوەی کە لەلایەن خوای پەروەردگارەوە هەواڵی پێدرا، کە ئەو مزگەوتە بە چ مەبەستێك دروست کراوە ؟ کەسانێکی نارد: ئەو مزگەوتەیان سووتاندو ڕووخاند.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوای کاربەجێ دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًۢا بَيْنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِّمَنْ حَارَبَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ مِن قَبْلُ ﴾، هەر لە سیاقی ئەو ئایەتانەدا کە باسی دەغەڵو دڵ نەخۆشەکانو، ئەوانەی کە لە جەنگی تەبووك دواکەوتوون، لە عەرەبە خێڵەکییەکان، لە خەڵکی مەدینە، لە مسوڵمانانی باش کە شەیتان زەفەری پێ بردوون، دەکات، هەر لەو سیاقەدا دەفەرموێ: وە ئەوانەی کە مزگەوتێکی زیانگەیاندنیان دروست کرد، وە بە مەبەستی بێبڕوایی‌و پەرتەوازەیی خستنە نێوان بڕواداران، وە بە مەبەستی ئامادەسازیی بۆ کەسێك کە پێشتر دژایەتیی خواو پێغەمبەری خوای کردوە، {کە مەبەست پێی ئەبو عامیری ڕاهیبە، یان مەبەست پێی ڕۆمەکانن، ﴿ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَآ إِلَّا ٱلْحُسْنَىٰ ﴾، وە زۆر بە جەختکردنەوە سوێند دەخۆن کە هەر چاکەمان مەبەست بووە، بەڵکو مەبەستمان پێ ئامانجی هەرە چاك بووە.

چونکە (حسنى) (مؤنث)ی (أحسن)ە، (أحسن) واتە: هەرە چاك (حسنى)ش، واتە: هەرە چاك، بەڵام بە باری مێینەدا، دیارە نێرینەو مێینەی مەجازیی ﴿ وَٱللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَـٰذِبُونَ ﴿١٠٧﴾ ﴾، وە خوا شایەدیی دەدا کە ئەوانە بە تەئکید درۆزنن، واتە: ڕاست ناکەن، مەبەستیان چاکە نەبووە، بەڵکو مەبەستیان ئەو چوار ئامانجە بووە، کە خوای پەنهانبین باسی کردون:

١/ زیان گەیاندن.

٢/ کوفر تێدا کردن.

٣/ پەرتەوازەیی خستنە نێوان ئیمانداران.

٤/ ئامادەسازیی و زەمینەسازیی بۆ دوژمنانی ئیسلام، كە پێشتر دژایەتیی ئیسلام و موسوڵمانانیان كردوە.

ئنجا خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: ﴿ لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا ﴾، هەرگیز تێیدا ڕامەوەستە، واتە: هەرگیز نوێژی تێدا مەكە، تێیدا مەوەستە بۆ نوێژ كردن، یانی: ڕەوایەتیی پێ مەدە، چونكە ئەوە مزگەوت نیەو بۆ ئەوە دروست نەكراوە كە جێگای خواپەرستیی بێ، بەڵكو بە مەبەستی ئەوە دروست كراوە، كە جێی دژایەتییكردنی خواپەرستانی ڕاستەقینە بێ، كە موسوڵمانانن.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ لَّمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى ٱلتَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَن تَقُومَ فِيهِ ﴾، بە دڵنیایی مزگەوتێك كە لە یەكەمین ڕۆژەوە لە ڕۆژی بنیاتنرانیەوە، لەسەر پارێزكاریی بنیاتنرابێ، شایستەترە كە تۆ تێیدا بوەستی، {واتە: نوێژی تێیدا بكەی} لە بەناو مزگەوتێكی لەوجۆرە.

ئنجا ئایا ئەهلی ئەو مزگەوتەش چۆنن؟ ئەگەر ئەهلی مزگەوتی زیاندان (ضِرَار) كەسانێك بوون كە ئاوا پیلانیان گێڕاوە، ئایا ئەهلی ئەو مزگەوتە چۆنن؟ ﴿ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَن يَتَطَهَّرُوا۟ ۚ وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلْمُطَّهِّرِينَ ﴿١٠٨﴾ ﴾، پیاوانێكی تێدان كە حەز دەكەن خۆیان پاك بكەنەوە، وە بێگومان خوا خۆ پاككەرەوانی خۆش دەوێن.

لە هۆی هاتنە خوارەوەكەیدا باسمان كرد، كە هەر باسی ئەوە كراوە كە خۆ پاككردنەوە، یانی: تارەت گرتن و خۆ پاككردنەوە بە ئاو، بەڵام لە ڕاستییدا چەمكی ئایەتەكە زۆر فراوانترە، یانی: پیاوانێكی تێدان، كە دەیانەوێ: ئاشكراو پەنهانی خۆیان، دڵ و دەروونی خۆیان، هۆش و عەقڵی خۆیان، ڕەوشتی خۆیان، هەڵسوكەوتەكانی خۆیان، لە ناشەرعیی بژار بكەن، ﴿ وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلْمُطَّهِّرِينَ ﴾، وە خوا خۆ پاككەرەوانی خۆشدەوێن، واتە: ئەوانەی ژەنگ و چڵك و چەپەرو خڵتەو خاڵی دەروونیی، پێشی ڕواڵەتیی، بە خۆیانەوە ناهێڵن.

بۆیە زۆرجار هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان ئەگەر ئینسان وریا نەبێ، چەمكو واتای ڕاستەقینەی ئایەتەکان بچووك دەکاتەوە، من تەماشای هەموو تەفسیرەکانم کرد، ئەوەی کە من ئێستا ئاماژەم پێدا، ئاماژەیان پێ نەداوە، هەموویان هەر گوتوویانە: مەبەست پێی تارەتگرتنەو خۆ پاکردنەوەیە!

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُۥ عَلَىٰ تَقْوَىٰ مِنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنٍ خَيْرٌ أَم مَّنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُۥ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَٱنْهَارَ بِهِۦ فِى نَارِ جَهَنَّمَ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٠٩﴾ ﴾، خوای پەروەردگار بە پرسیارکردنی نکوولیکەرانە دەپرسێ: ئایا کەسێك کە بناغەی خانووەکەی خۆی دامەزراندوە، لەسەر پارێز لە خوا کردنو ڕەزامەندیی خوا داواکردن، ئەو کەسە باشترە، یان کەسێك کە بناغەی خانووەکەی خۆی لەسەر قەراغی کەندەڵانێکی بن هەڵۆڵی خەریکی ڕووخان بنیاتناوە، وە لەگەڵیشیدا دەرمێتە نێو ئاگری دۆزەخەوە، ئایا کامیان باشترە ؟

﴿ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، وە خوا کۆمەڵی ستەمکاران ناخاتە سەر ڕێی ڕاست، نەك ڕێنماییان ناکات، خوا ڕێنمایی هەموو کەسی کردوە، بەڵام لێرەدا ﴿ لَا يَهْدِى ﴾، واتە: نایانخاتە سەر ڕێی ڕاست.

ئنجا لە کۆتایی دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ لَا يَزَالُ بُنْيَٰنُهُمُ ٱلَّذِى بَنَوْا۟ رِيبَةً فِى قُلُوبِهِمْ إِلَّآ أَن تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١١٠﴾ ﴾، بەردەوام ئەو خانووەی کە بنیاتیان نا، مایەی گومانە لە دڵو دەروونیاندا، مایەی گومانو دوو دڵیو دەغەڵییە لە دڵو دەروونیاندا، هەتا ئەو کاتەی دڵەکانیان پارچە پارچە دەبن، دڵی ئینسان کەی پارچە پارچە دەبێ؟ دوای ئەوەی کە دەمرێ، واتە: تاکو دەمرن، ئەو گومانو دوو دڵیو نیفاقو دەغەڵییە، لە دڵو دەروونیاندا، هەر دەمێنێتەوە، بەهۆی ئەو هەڵوێستو کردەوەیانەوە، ئەمەش ئەوەی لێ وەردەگیرێ، کە کردەوەی خراپ، دەبێتە هۆی ئەوە کە سیفەتی خراپ لە ئینساندا پەیدا بێ، ﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾، وە خوا زانای کارزانە.

چەند مەسەلەیەكی گرنگ

مەسەلەی یەكەم: كە دەفەرموێ: ﴿وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِّمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِن قَبْلُ﴾.

كە خوێنراویشتەوە (الّذین) بەبێ (و): (الذین اتخذوا مسجداً ضِرَارًا) ئنجا ئەگەر (و)ەكەی لەگەڵدا بێ، ئەوە (عطف)ە،{دەگێڕرێتەوە} بۆ سەر ئەوەی پێشێ، واتە: ئەو دەغەڵو مونافیقانەی ئاوایان كردو ئاوایان كردو، ئەوانەشیان كە مزگەوتێكیان دروست كرد بە مەبەستی زیان گەیاندن، ئنجا دروستكردنی ئەو مزگەوتە، خوای بێنیاز لێرەدا چوار ئامانجی خراپی لێ دەرخستوون:

یەكەم: ﴿ضِرَارًا﴾، واتە: زیانگەیاندن، زیانگەیاندن بە كێ؟ وە بە چی؟ لە سیاقەكەیەوە دیارە، زیانگەیاندن بە مسوڵمانانو بە ئیسلام.

دووەم: ﴿وَكُفْرًا﴾، وە بۆ بێبڕوایی تێدا كردن، بۆ كوفر تێدا كردن، هەڵبەتە ئەوانە هەر كافر بوون، بەڵام یانی: بۆئەوەی زیاتر كوفری تێدا بكەن، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ، كە جاری وایە كردەوەی مرۆڤیش كوفرە، نەك تەنیا قەناعەتی نێو دڵیو دەربڕینی زمانی كوفر بێ، بەڵكو جاری وایە كردەوەی ئینسانیش كوفرە، هەروەك جاری وایە كردەوەی ئینسانیش ئیمانە، وەك پێشتریش باسمان كردوە، كە هەم كوفرو هەم ئیمانیش، پەیوەندییان بە عەقڵەوەو، بە دڵەوەو، بە زمانەوە، وە بە كردەوەی ئەندامەكانیشەوە هەیە.

سێیەم: ﴿وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾، وە پەرتەوازەیی خستنە نێوان ئیمانداران، زۆربەیان ئاوایان لێكداوەتەوە: لەبەرئەوەی ئەو مزگەوتەی كە دروستیان كردوە، لە تەنیشت مزگەوتی قوباء بووە، بۆئەوەی كە خەڵكەكە

مونافەسەی نوێژکەرەکانی مزگەوتی قوباء بکەن، وە بێنە ئەو مزگەوتەی خۆیانەوە، بەڵام پێم وایە چەمكو واتایەکەی فراوانترە! پەرتەوازەیی خستنە نێوان بڕواداران یانی: وەختێك کەسێك مزگەوتێك دروست دەکاتو لەوێدا پیلان دەگێڕێ، وە دوایی هەوڵدەدا دەستی ڕۆمەکان بگرێو، دەست کێشییان بکات بۆ نێو کۆمەڵگای ئیسلامیی بۆ دژایەتییکردنی دەوڵەتی ئیسلامیی، ئەوە لە ڕاستییدا پەرتەوازەیی گەورە خستنە نێوان ئیمانداران، ئەوە ماناو چەمکە ڕاستەقینەکەیەتی، نەك هەر ئەوەندە کە: مزگەوتێك دروست دەکەن، کە دوایی مونافەسەی ئەو مزگەوتەی دیکەی پێ دەکەن!

چوارەم: ﴿ وَإِرْصَادًا لِّمَنْ حَارَبَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ مِن قَبْلُ ﴾، واتە: وە ئامادە سازیی بۆ کەسانێك کە پێشتر دژایەتیی خواو پێغەمبەری خوایان ﷺ کردوە، دەگوترێ (أرصَدَهُ لِكَذا : أعَدَّهُ) واتە: بۆی ئامادە کرد، بەڵام ئەگەر (رَصَد) بووایە (رَصَدَهُ يَرصُدُهُ رَصَداً وَرَصَداً: رَقَبَهُ يَرقُبُهُ)، واتە: چاودێریی کرد، چاودێریی دەکات.

بەڵام لێرە خوا نەیفەرمووە: (وَرَصَداً لِمَنْ حارَبَ اللهَ وَرَسولَه) بەڵکو فەرموویەتی: ﴿ وَإِرْصَادًا ﴾.

(إرْصَاد) واتە: ئامادەسازییو ئامادەکردنو زەمینە خۆش کردن، مۆڵگە دروست کردن بە بەرژەوەندیی کەسێك کە پێشتر دژایەتیی خواو پێغەمبەری خوای کردوە، کە مەبەست پێی ئەبو عامیری ڕاهیبە، وە غەیری ئەویش کە دەگونجێ مەبەست پێی ڕۆمەکان بێ، وە مەبەست پێی هەموو ئەو دەغەڵو مونافیقە دڵ نەخۆشانەن، کە ئەو کاتە کە لە بەرانبەر مسوڵمانان لە سەنگەردا بوونو لە بۆسەدا بوون.

ئنجا لێرەدا ئەمە ئەوەی لێ وەردەگیرێ کە لە بەرگی ئیسلامدا دژایەتیی ئیسلام کردن، یەکێکە لە شێوازەکانی دژایەتیی کردنی مسوڵمانان، کە دەتوانین بڵێین: سەرجەم ئەوانەی بۆ ئامانجی ناحەزانی ئیسلام بەکاردەهێنرێن، ئەو حوکمە دەیانگرێتەوە، چ لە بن پەردەی ئیسلامدا بن، چ لە بن پەردەیەکی دیکەدا بن، هەموو ئەوانەی کە بۆ دژایەتیی ئیسلامو مسوڵمانان بەکاردەهێنرێن: ئنجا مەلایەك بێ، بانگخوازێك بێ، ڕیشدارێك بێ، بێ ڕیشێك بێ، نووسەرێك بێ، ناوێکی ئیسلامیی لەسەر

بێ، ناوی غەیری ئیسلامیی لەسەر بێ، وە دامەزراوەیەكی فەرمیی بێ، ڕێكخراوێكی نافەرمیی‌و ناحكوومیی بێ، كە ئێستا لە پانایی‌و درێژایی جیهانی ئیسلامییدا، ئەوانە هەن، كەسانێك كە كەین‌و بەینیان لەگەڵ ڕژێمە عەلمانییەكاندایە، لەگەڵ ڕژێمە خۆ سەپێنەكاندایە، لەگەڵ ئەو ڕژیمانە دایە، كە دەیانەوێ بە ئاگرو ئاسن حوكمی مسوڵمانان بكەن‌و، خۆیان بەسەریاندا بسەپێنن، حوكمی بنەماڵەیی‌و میراتیی بكەن، حوكمی دیكتاتۆریی بكەن.

ئا ئەوانە دەزانن ئەگەر ڕاستەوخۆ دژایەتیی ئیسلام بكەن، خەڵك لێیان ڕادەپەڕێ، بۆیە دێنن لە بەرگی ئیسلامداو لە بن پەردەی ئیسلامدا، دژایەتیی ئیسلام دەكەن، یانی: لە مزگەوتەوە دژایەتیی ئەهلی مزگەوت دەكەن ! بە ناوێكی ئیسلامییەوەو بە سیمایەكی ئیسلامییەوەو، لە ژێر ناوونیشانی ئیسلامییدا: وەزارەتی ئەوقاف، یەكێتی زانایان، ئەزهەر، لیژنەی فەتوای فلان، فلان بانگخواز، فلان كەناڵی ڕاگەیاندنە، ...هتد، هەموو ئەوانە، دەبێ تەماشا بكرێ: ئەگەر دژایەتیی مسوڵمانان‌و تەوژمی ئیسلامیی دەكەن، كە دەیەوێ ئیسلام حاكم بێ‌و، ئیسلام بالادەست بێ، وە دژایەتیی تەوژمی ئیسلامیی‌و، دژایەتیی مسوڵمانانیان كرد، دژایەتیی ئەو ئیسلامەی كرد، كە بۆ چەسپاندنی خوا بەیەكگرتن (توحید) دەكات بە مانای فراوان‌و گشتگیری وشەی (توحید)، وە دژایەتیی ئەو ئیسلامەی كرد، كە دژی بەرژەوەندیی حوكمڕانە خۆسەپێنەكانە، دژایەتیی ئەو ئیسلامەی كرد، كە دەیەوێ خەڵك سەرچاوەی دەسەڵات بێ، نەك بنەماڵەیەك، نەك كەسێك، نەك حیزبێك، كە بە زۆرو بە ئاگرو ئاسن خۆی بەسەر خەڵك‌و میللەتدا دەسەپێنێ، وە دژایەتیی ئەو تەوژمە ئیسلامییەی كرد، كە دەیەوێ خێرو بێری وڵات، بۆ هەموو خەڵك بێ، نەك قۆرخكاریی‌و گەندەڵیی تێدا بكرێ، وە دژایەتیی ئەو تەوژمە ئیسلامییەی كرد، كە دەیەوێ ئیسلام سێبەرو سایەی خەڵك بێ، شەریعەت سێبەری سایەی خەڵك‌و وڵات بێ: ئەوە هەموو ئەوانە دەچنە نێو بازنەی ئەوەوە، كە خوای كارزان ناوی لێناوە: ﴿مَسْجِدًا ضِرَارًا﴾، مزگەوتێكی زیانگەیەنەر، كەواتە: دەگونجێ مزگەوتیش زیان بگەیەنێ بە ئیسلام، كە لە ڕاستییدا ئیسلام بە نێوەڕۆكی ڕاستەقینە، بە شتی نێوەڕۆكدار خزمەت دەكرێ، نەك بە توێكڵێكی جوان، نەك بەوە كە تەنیا ڕواڵەتێكی جوانی هەبێ، بەڵام نێوەڕۆكێكی وێرانی هەبێ،

ڕواڵەت جوانی نێوەڕۆك وێران، دوور كوژی نیزیك خەسار، دەگونجێ كە زەبری زۆر گورچك بڕ لە ئیسلامو مسوڵمانان بدەن !

دوایی دەفەرموێ: ﴿وَلَيَحۡلِفُنَّ إِنۡ أَرَدۡنَآ إِلَّا ٱلۡحُسۡنَىٰ﴾، وە زۆر بە جەخت كردنەوە سوێندیش دەخۆن، كە ئێمە هەر مەبەستمان پێی ئامانجی هەرە چاك بووە، واتە: نەك هەر مەبەستمان چاكە، بەڵكو مەبەستمان باشترین ئامانج بووە، مەبەستمان هەرە چاك بووە، دیارە ئەویش ئەوەیە كە هاتوونە لای پێغەمبەری خوا ﷺ كە ئەوە مزگەوتەكەیان دروستكردوە، وە گوتوویانە: ئێمە بۆ شەوی سەرماو، بۆ ئەو كەسانەمان كە نەخۆشنو، كەسانێك كە بێهێزن، ئەوانەمان كە ناگەینە مزگەوتی (قوباء)، ئەو مزگەوتەمان لە نیزیك ماڵەكانی خۆمانەوە دروستكردوە.

دوایی خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ يَشۡهَدُ إِنَّهُمۡ لَكَٰذِبُونَ﴾، وە خوا شایەدیی دەدات، كە ئەوانە درۆزنن، بە جەخت كردنەوە خوا شایەدیی دەدات، كە ئەوانە درۆزنن، مەبەستیان چاكە نەبووە، بەڵكو مەبەستیان ئەوە بووە، كە خوای زاناو شارەزا ڕوونی كردۆتەوە.

<u>**مەسەلەی دووەم:**</u> كە دەفەرموێ: ﴿لَا تَقُمۡ فِيهِ أَبَدٗاۚ لَّمَسۡجِدٌ أُسِّسَ عَلَى ٱلتَّقۡوَىٰ مِنۡ أَوَّلِ يَوۡمٍ أَحَقُّ أَن تَقُومَ فِيهِ﴾.

هەرگیز لەو مزگەوتەدا ڕامەوەستە، واتە: بە پێوە مەوەستە كە مەبەست پێی نوێژ تێدا كردنو خواپەرستیی تێدا ئەنجام دانە، دەفەرموێ: مزگەوتێك كە لە یەكەم ڕۆژەوە، لەسەر پارێزكاریی بنیاتنراوە، شایستەترە كە تۆ تێیدا بوەستی بۆ طاعەت.

لێرەدا كە دەفەرموێ: ﴿لَّمَسۡجِدٌ أُسِّسَ عَلَى ٱلتَّقۡوَىٰ مِنۡ أَوَّلِ يَوۡمٍ أَحَقُّ أَن تَقُومَ فِيهِ﴾ ئایا ئەوە چ مزگەوتێكە؟

هەندێك گوتوویانە: مەبەست : مزگەوتی (قوباء)ە.

هەندێك گوتوویانە: مەبەست: مزگەوتی پێغەمبەرە ﷺ.

واشپێدەچێ ئەوە ڕاستتر بێ، واتە: مەبەست: مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ بێ، بە پێی ئەم دەقە: ﴿عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: اخْتَلَفَ رَجُلَانِ مِنْ بَنِي خُدْرَةَ (وفي لفظ) تَمَارَيْتُ أَنَا وَرَجُلٌ مِنْ بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ فِي الْمَسْجِدِ الَّذِي أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى، فَقَالَ الْخُدْرِيُّ: هُوَ مَسْجِدُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَقَالَ الْعَمْرِيُّ: هُوَ مَسْجِدُ قُبَاءٍ، فَأَتَيَا رَسُولَ اللهِ ﷺ فَسَأَلَاهُ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: هُوَ هَذَا الْمَسْجِدُ لِمَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَقَالَ: فِي ذَاكَ خَيْرٌ كَثِيرٌ يَعْنِي مَسْجِدَ قُبَاءَ﴾، {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، بِرقم: (١١١٩٤)، وَمُسْلِمٌ، بِرقم: (١٣٩٨)، وَالتِّرمِذِيُّ، بِرقم: (٣٠٩٩)، وَابْنُ حِبَّانَ، برقم: (١٦٢٦)، وَأَبِي يَعْلَى، برقم: (٩٨٥)}.

واتە: ئەبو سەعیدی خودریی دەڵێ: دوو پیاو لە بەنی خودرە (دیارە هۆزێك بوون) {وە لە بێژەیەکی دیکەدا، دەڵێ: منو پیاوێك لە بەنی عەمری بەنی عەوف}، لەبارەی ئەو مزگەوتەوە کە لەسەر پارێزکاریی بنیاتنراوە، بووە مشتومڕمان کامیانە ؟ کابرای خودریی گوتی: مەبەست: مزگەوتی پێغەمبەری خوایە ﷺ، کابرای عەمرییش گوتی: نەخێر، مەبەست: مزگەوتی قوبائە، چوونە لای پێغەمبەری خوا ﷺ لەوبارەوە پرسیاریان لێکرد، فەرمووی: ئەم مزگەوتەیە، واتە: مزگەوتەکەی پێغەمبەر ﷺ، وە فەرمووی: مزگەوتی قوبائیش خێرێکی زۆری تێدایە.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ﴾، یانی: لە ڕۆژی دامەزراندنو بنیاترانیەوە، وە هەندێك لە زانایان گوتوویانە: ئەم ڕستە قورئانییە، بەرچاو ڕۆشنکەرەوەو ئیلهام بەخشی هاوەڵان بووە خوا لێیان ڕازی بێ، کە سەرەتای مێژووی کۆچیی بەو کاتە دابنێن کە پێغەمبەر ﷺ کۆچی کردوە لە مەککەوە بۆ مەدینە، چونکە هەر ئەو کاتەش ئەو مزگەوتەشی دروست کردوە.

کە دەفەرموێ: ﴿أَحَقُّ أَن تَقُومَ فِيهِ﴾ شایستەترە کە تۆ تێیدا بوەستی، کەواتە: مزگەوتێك کە بە نیەتێکی ساغو سافو لەسەر تەقوا بنیات نراوە، دوور لە ئیعتیباری دیکە، وا باشترە ئینسان خوا پەرستیی تێدا ئەنجام بدات.

کە دەفەرموێ: ﴿فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَن يَتَطَهَّرُواْ﴾، وەك لە هۆی هاتنە خوارەوەکەیدا باسمان کرد دەڵێن: مەبەست: خۆ پاك ڕاگرتنی جەستەیی یە، خۆ پاك ڕاگرتنی بەرهەستە، بەڵام بە ڕاستی ئایەتەکە ماناکەی زۆر گشتگیرە، هەم بۆ پاکیی مەعنەویی، وە هەم بۆ پاکیی جەستەیی، وە پاکیی مەعنەویی: لە ڕووی فیکریی، لە ڕووی عەقیدەیی، لە ڕووی ڕەوشتیی، لە ڕووی عیبادەت، لە هەموو ڕووەکانەوە.

کە دەشفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلْمُطَّهِّرِينَ﴾، بێگومان خوا خۆ پاککەرەوانی خۆشدەوێن، واتە: خۆ پاککەرەوان ئەوانەی کە جەستەی خۆیان پاك ڕادەگرن، مێشكو عەقڵی خۆیان پاك ڕادەگرن، لە بیروبۆچوونی پووچو ئەفسانەیی، دڵی خۆیان پاك ڕادەگرن، وە ڕەوشتی خۆیان پاك ڕادەگرن، وە ماڵو خێزانی خۆیان پاك ڕادەگرن، هەمووی دەگرێتەوە.

کەواتە: بەهۆی پاکییەوە، خوای بەرز مرۆڤی خۆشدەوێ، دیارە پاکییش، وەك گوتم: پاکییەکی گشتگیر، کە هەموو ڕەهەندەکانی ژیانو هەموو لایەنەکانی بگرێتەوە، وە دەرو دەروونی مرۆڤ بگرێتەوە.

<u>مەسەلەی سێیەم</u>: کە خوا دەفەرموێ: ﴿أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَـٰنَهُۥ عَلَىٰ تَقْوَىٰ مِنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنٍ خَيْرٌ أَم مَّنْ أَسَّسَ بُنْيَـٰنَهُۥ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَٱنْهَارَ بِهِۦ فِى نَارِ جَهَنَّمَ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿١٠٩﴾﴾.

کورتەی ماناو مەبەستی ئەو ئایەتە موبارەکە ئەوەیە: ئایا کەسێك کە خانووەکەی خۆی، {بناغەی کارەکەی خۆی} لەسەر پارێزکردن لە خوا، وە داواکردنی ڕەزامەندیی خوا، بنیاتناوە، باشترە ؟ یاخود کەسێك کە بناغەی کاری خۆی، بناغەی خانووی خۆی، لەسەر قەراغی کەندەڵانێکی بن هەڵۆڵی هەڵواسراو، کە خەریکە بڕووخێ، بنیات ناوە، کە لە ئانو سات دایە بڕمێتە نێو دۆزەخ، کامیان باشترە ؟ وە خوا کۆمەڵی ستەمکاران ناخاتە سەر ڕێی ڕاست.

با سەرنج لە چەند وشەیەکی ئەم ئایەتە موبارەکە بدەین:

١) کە دەفەرموێ: ﴿ أَفَمَنْ أَسَّسَ ﴾ خوێنراویشەتەوە: (أَفَمَنْ أُسِّسَ) ئەگەر بخوێنرێتەوە: ﴿ أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَـٰنَهُۥ ﴾، دیارە ئەو کاتە (بُنْیان) دەبێتە (مَفعول)، بەڵام ئەگەر (أُسِّسَ)ە بێ، ئەو کاتە دەخوێنرێتەوە (بُنیانُهُ) بە (البناء للمجهـــول)، ﴿ أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَـٰنَهُۥ عَلَىٰ تَقْوَىٰ مِنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنٍ ﴾، ئایا کەسێك بناغەی کاری خۆی دامەزراندوە، لەسەر پارێز لە خوا کردنو ڕەزامەندیی خوا داوا کردن باشترە! ئەگەر ئەوەی دیکەش بخوێنرێتەوە: ئایا کارێك کە بناغەکەی لەسەر پارێز لە خوا کردنو، ڕەزامەندیی خوا داوا کردن دامەزرێنراوە، باشترە؟ ﴿ أَم مَّنْ أَسَّسَ ﴾ دووبارە ئەویش دەخوێنرێتەوەش: (أَمْ مَنْ أُسِّسَ) یاخود کارێك کە بناغەکەی دامەزرێنراوە، لەسەر قەراغی کەندەڵانێکی هەڵواسراوی خەریکی ڕووخان، (بُنْیان) واتە: (بِناء) خانوو، (أَسَّسَ)، یان (أُسِّسَ) یانی: (وَضْعُ الأساس) واتە: دامەزراندن.

٢) کە دەفەرموێ: ﴿ تَقْوَىٰ مِنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنٍ ﴾، (تَقْوَی) وەك چوارچێوەی کارەکە، (رِضوان)یش وەك هاندەری ئەو کارە، دیارە ئینسانی مسوڵمان لە هەموو کارێکیدا دەبێ هەوڵبدات لە چوارچێوەی شەرعدا، کارەکەی خۆی ئەنجام بدات، وە بە هاندەری ڕازیکردنی خوای پەروەردگار، یانی: لە کارەکەیدا خۆی بپارێزێ لە ناشەرعیی وە هاندەرو پاڵنەری ئەوەبێ کە خوا ﷻ لێی ڕازی بێ، کارێك کە ئەوە بناغەکەی بێ، بە تەئکید بێگومان باشترە، لە کارێك کە مەبەست پێی خوا نەبێ، وە مەبەست پێ هێنانە دی بەرژەوەندییەکی دنیایی بێ، ئنجا ئەو کارە مزگەوت دروستکردن بێ، قوتابخانە دروستکردن بێ، حیزب دروستکردن بێ، کتێب نووسین بێ، هەر شتێك بێ، وەك ئەوە وایە، کەسێك بێنێ خانووەکەی خۆی لەسەر کەنارو قەراغی کەندەڵانێك کە ڕووبارو لافاو لێی داوەو بن هەڵۆڵی کردوەو بنەکەی بردوەو سەرەکەی ماوەتەوە، وە سەرەکەشی خەریکی ڕووخانە، خۆی لەسەر ئەو قەراغە دابنێ، کە بە تەئکید دوایی دەڕووخێ.

دیارە هەر کارێکیش پەیوەست بێ بە خواوە، بە تەئکید لە دنیاشدا بەرەکەتی دەبێ، وە لە دوارِۆژیشدا پاداشتی دەبێ، بەڵام کارێك کە پەیوەست نەبێ بە خواوە، وەك ئەوە وایە کە لەسەر قەراغی کەندەڵانی هەڵواسراوی بن هەڵۆڵ دامەزرێنرابێ.

وشەی ﴿شَفَا﴾ پێشتریش باسمان کرد، ﴿شَفَا﴾، یانی: (حرف) قەراغ، کەنار، لێوار، ﴿جُرُفٍ﴾ (مَا جَرَفَ السَّيْل أَصلَهُ، وَأَشرَفَ أَعْلاهُ، فَإِنِ تَصَدَّعَ أَعْلاهُ، هُوَ الهارُ) ئەمە (فتح القدير)ی (الشوكاني) لە (شَمْسُ العُلُوم)[1]ەوە هێناویەتی، دەڵێ ﴿جُرُفٍ﴾ ئەوەیە کە لافاو یاخود ڕووبار بنەکەی بردبێ، وە بن هەڵۆڵی کردبێ، وە لای سەرەوەشی خەریکی ڕووخان بێ، ئنجا ئەگەر تیکی تێ بووبێ {درزی بردبێو، قڵیشی تێ بوو بێ}، ئەوە پێی دەگوترێ: (هار، هائر) واتە: کە خەریکە بڕووخێ، ئەگەرنا هەر پێی دەگوترێ: (جُرُف).

٣) کە دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّـٰلِمِينَ﴾ (أي لا يَجْعَلُهُم عَلَى الصِّرَاطِ المُسْتَقِيم، لا أَنَّهُ لا يَدُلُّهم عَلَيْهِ)، زۆربەی توێژەرەوانی قورئان هەر دەڵێن: واتە: هیدایەتیان نادات، ڕێنماییان ناکات، بەڵام لێرەدا مەبەست ئەوەیە: نایانخاتە سەر ڕێی ڕاست، بۆچی؟ چونکە خوا ﷻ هیدایەتی خۆی بۆ هەموو کەس ناردوە، وەك لە سووڕەتی (فصلت)دا دەفەرموێ: ﴿وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَـٰهُمْ فَٱسْتَحَبُّوا۟ ٱلْعَمَىٰ عَلَى ٱلْهُدَىٰ فَأَخَذَتْهُمْ صَـٰعِقَةُ ٱلْعَذَابِ ٱلْهُونِ بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿١٧﴾﴾.

واتە: وە هەرچی ثەموودە ڕێنماییمان کرد بوون، خوا ڕێنمایی هەموو خەڵکی کردوە، بەڵام ﴿فَٱسْتَحَبُّوا۟ ٱلْعَمَىٰ عَلَى ٱلْهُدَىٰ﴾، کوێرییان هەڵبژارد، بەسەر ڕێ بینینو پێش پێی خۆ بینیندا.

١) لنشوان بن سعيد الحميري (٤٦٧–٥٣٨)، فتح القدير، ج ٢، ص ٤٤٨.

كەواتە: كە دەفەرموێ: ﴿ وَٱللَّهُ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، مەبەست ئەوە نیە كە خوا ڕێنماییان ناكات‌و ڕێیان پێشان نادات !، بەڵكو یانی: نایانخاتە سەر ڕێی ڕاست.

ئنجا ئەگەر كەسێك هیدایەتی خوا قبووڵ بكات، وەختێ خوا ڕێیەكەی پێشان دەدا، قبووڵی بكات، خوای بەخشەریش لە بەرانبەر ئەوەدا چاكەی دەداتەوە، ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱهۡتَدَوۡاْ زَادَهُمۡ هُدٗى وَءَاتَىٰهُمۡ تَقۡوَىٰهُمۡ ١٧ ﴾ محمد.

واتە: وە ئەوانەی هیدایەت وەردەگرن (إهتدوا) هیدایەت وەردەگرن، ڕێنمایی خوا وەردەگرن، بەرنامەی خوا قبووڵ دەكەن، خوا لە بەرانبەر ئەوەدا، چاكەیان دەداتەوە، بەوە كە هیدایەتیان بۆ زیاد دەكات، واتە: دەیانخاتە سەر ڕێی ڕاست، زیاتر دڵیان دەچەسپێنێ، وە پارێزیشیان پێ دەبەخشێ.

بەڵام ئەوانەی كە هیدایەتی خوا ڕەفز دەكەن، ﴿ فَأَخَذَتۡهُمۡ صَٰعِقَةُ ٱلۡعَذَابِ ٱلۡهُونِ بِمَا كَانُواْ يَكۡسِبُونَ ١٧ ﴾ فصلت، ئەوانە هەورە تریشقە، یاخود چریكەی ئازاری ڕیسواكەر گرتنی، بەهۆی ئەوەوە، كە لایان دەدا، واتە: لە ئەنجامی لادانی خۆیاندا، خۆیان وا لێكرد كە شایستەی ئەوە نەبن، خوای پەروەردگار بیانخاتە سەر ڕێی ڕاست.

مەسەلەی چوارەم‌و كۆتایی: كە دەفەرموێ: ﴿ لَا يَزَالُ بُنۡيَٰنُهُمُ ٱلَّذِي بَنَوۡاْ رِيبَةٗ فِي قُلُوبِهِمۡ إِلَّآ أَن تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمۡ ﴾.

ئەو خانووەی كە بنیاتیان نا، كە مزگەوتەكە بوو، بەڵام ناوی لێنانێ مزگەوت، هەر دەفەرموێ: (بُنْيان) ئەو خانوو بینایەی كە دایانمەزراند، بەردەوام هۆی دوو دڵیی‌و گومان‌و نیفاق‌و دەغەڵییە لە دڵیاندا ﴿ إِلَّآ أَن تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمۡ ﴾، مەگەر دڵیان پارچە پارچە ببێ.

ئەمەش بە چەند شێوەیەك خوێنراوەتەوە:

١)﴿ تَقَطَّعَ ﴾، دیارە لە ڕیشەدا (تَتَقَطَعَ) یە.

٢) خوێنراویشەتەوە (تُقَطَّعَ).

٣) خوێنراویشەتەوە: (تَقْطَعَ) (أي أَنْتَ یا محمد).

واتە: سێ (قِراءَة)ی هاتوون:

١/ (تَقَطَّعَ)، واتە: تاکو دڵیان پارچە پارچە دەبێ.

٢/ (تُقَطَّعَ)، واتە: پارە پارە دەکرێ.

٣/ (تَقْطَعَ) واتە: تاکو تۆ دڵیان پارچە پارچە دەکەی.

واتە: تا ئەو کاتەی کە دەمرن، دیارە ئینسان کە مرد هەموو ئەندامەکانی لێك هەڵدەوەشێن و، پارچە پارچە دەبن، واتە: تاکو دەمرن ئەو نیفاق و دەغەڵییە بەهۆی ئەو کردەوەیانەوە، لە دڵیاندا دەمێنێتەوە.

وە هەندێك گوتوویانە: ﴿ إِلَّآ أَن تَقَطَّعَ ﴾، واتە: تا ئەو کاتەی کە لە ئەنجامی پەشێمان بوونەوەو تەوبەی چاك کردندا، دڵی خۆیان پارچە پارچە کردوە، لە ترسی خوای بەرزو مەزن، ئەوکاتە خوا لێیان خۆش دەبێ، بەڵام ئەوەی یەکەمیان زیاتر دەچێتە عەقڵەوە.

ئنجا دوایی کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾، خوا زانای کارزانە، واتە: خوا زانای کارزانە، کە بەو شێوەی پێکردن لە ئەنجامی ئەو کردەوەیاندا.

لێرەدا پێویستە ئەو ڕاستییە بزانرێ کە ئەمە ئەوە دەگەیەنێ: کردەوەی خراپ دەبێتە هۆی پەیدابوونی خەسڵەت و سیفەتی خراپ لە ئینساندا، وەك خوای زاناو توانا دەفەرموێ: ﴿ لَا يَزَالُ بُنْيَـٰنُهُمُ ٱلَّذِى بَنَوْا۟ رِيبَةً فِى قُلُوبِهِمْ ﴾، بەردەوام ئەو خانووەی کە دروستیان کرد، مایەی گومان و دوو دڵیی و نیفاقە، لە دڵ و دەروونیاندا.

کەواتە: بە کردەوەی خراپ، ئینسان جاری وایە زیاتر بەرەو کوفر دەچێ، وە هەر کردەوەو هەڵوێستێکی خراپ، بەرهەمی سیفەتێکی خراپە لە ئینساندا، یانی: سیفەتی خراپی مرۆڤە، کە وای لێدەکات کردەوەی خراپ ئەنجام بدات، وە جاری واش هەیە کردەوەی خراپیش دەبێتە هۆی ئەوەی کە سیفەتی خراپ لە دڵو دەروونی ئینسان دا پەیدا بێ، یاخود ئەو سیفەتە خراپەی کە لە دڵیدا هەیە، کە کوفرە، نیفاقە، فیسقە، هەرچی هەیە، قووڵتر ببێتەوەو تۆختر ببێتەوە.

لە ڕاستییدا هەم دڵو، هەم ئەندامەکان، هەم کردەوەی دڵ، هەم کردەوەی ئەندامەکان پەیوەندییەکی دوو سەرەیان لە نێواندا هەیە: هەر کامێکیان کاریگەریی بۆ سەر ئەوی دیکەیان هەیە، ئینسان تاکو دڵی باشتر بێ، کردەوەشی باشتر دەبێو، تاکو کردەوەی باشتر بێ، دڵیشی باشتر دەبێ، وە بە پێچەوانەشەوە، تاکو دڵو دەروونی خراپتر بێ، کردەوەی خراپتر ئەنجام دەدات، وە هەتا کردەوەی خراپتر ئەنجام بدات، دڵو دەروونیشی خراپتر دەبێو، وێرانتر دەبێ.

(عبدالرحمن بن ناصر السعدي) لە تەفسیرەکەی خۆی (تیسیر الکریم الرحمن في تفسیر کلام المنان)[١] لەم چوار ئایەتەدا کە ڕابردن، دە (١٠) خاڵی وەرگرتوون، ئەو ناوی لێناون (عَشْرُ فَوَائِد) دە سوود، دە پەندو عیبرەت، کە منیش وەك خۆی لێم وەرگرتوونو سەرژمێریان دەکەم یەکسەر بە کوردیی دەیانهێنم:

١/ ئەو مزگەوتەی کە لە نیزیك مزگەوتێکی دیکەوە دروست دەکرێ، بە مەبەستی زیان پێگەیاندنی، وەك موونافەسەو پێشبڕکە، شتێکی قەدەغەیە، وە پێویستیشە تێکبدرێ، مادام مەبەستی زیانگەیاندن بە مزگەوتە ئەصڵییەکەی یەکەم بێ.

٢/ جاری وایە کردەوەیەکی باش، بەهۆی نیەتو مەبەستێکی خراپەوە، دەبێتە کردەوەیەکی خراپو، قەدەغە کراو، مزگەوت دروستکردن کردەوەیەکی باشە، بەڵام ئەگەر مزگەوتەکە بۆ مەبەستێکی خراپ دروست بکەی، ئەو کاتە ئەو نیەتە خراپە، ئەو کردەوە بە ڕواڵەت باشە، خراپ دەکات.

١) ص ٣٥٦.

٣/ هەر شتێك كە ببێتە مایەی پەرتەوازەیی مسوڵمانان، بە گوناهو سەرپێچیی لە قەڵەم دەدرێ، وە هەر شتێك ببێتە هۆی تەبایی‌و یەكڕیزیی مسوڵمانان، ئەوە بە طاعەت‌و فەرمانبەریی بۆ خوا دادەنرێ.

٤/ دەبێ نوێژكردن لەو شوێنانەدا، كە جێگای گوناهو تاوان‌و سەرپێچیین، قەدەغە بكرێ، نابێ نوێژ لە شوێنێكدا بكرێ، كە جێگای گوناهە، بەڵكو دەبێ دووریی لەو شوێنانە بكرێ.

٥/ گوناهو سەرپێچیی كاریگەریی نەرێنیی هەیە بۆ سەر شوێنەكان، بە پێچەوانەشەوە: طاعەت‌و چاكە، كاریگەریی ئەرێنیی هەیە بۆ سەر شوێنەكان، ئەو ئامانجە خراپانەی لەو مزگەوتە خراپەدا ـ كە خوا ناوی لێنا (مَسجِداً ضِرَاراً) ـــ ئەنجام دەدران، شوێنەكەشی شووم‌و خراپ كرد، وە مزگەوتی (قوباء)یش كە كەسانێكی تێدا هەبوون لە خۆ پاك ڕاگرتن، دەخەفتان، بوو بەهۆی ئەوەی ئەو مزگەوتە ببێتە شوێنێكی وا كە خوا ستایشی بكات‌و مەدحی بكات.

٦/ ئەو چوار ئامانجە خراپەی، كە دروستكەرانی مزگەوتی (ضِرَار) لەبەرچاویان گرتبوون، وە پاڵنەرو هاندەریان بوون بۆ دروستكردنی مزگەوتەكەیان، لەوە چوار بنچینەی گرنگ وەردەگیرێن :

أ) هەر كردەوەیەك زیانی بۆ مسوڵمانێك تێدا هەبێ، قەدەغەیە.

ب) هەروەها هەر كردەوەیەك سەرپێچیی فەرمانەكانی خوای پەروەردگار بێ، قەدەغەیەو حەرامە.

ج) هەروەها هەر كردەوەیەك ببێتە هۆی پەرتەوازەیی دووبەرەكیی نێوان بڕواداران، قەدەغەیەو حەرامە.

د) هەروەها هەر كردەوەیەك هاوكاریی كەسانێكی تێدا بێ، كە دژایەتیی خواو پێغەمبەری خوا دەكەن، ئەویش قەدەغەیە.

٧/ ئەو کردەوانەی کە لە سەرپێچییو لادان لە فەرمانی خوا پەیدا دەبن، دەبنە هۆی دوورخستنەوەی ئەنجام دەرانیان لە خوای بەخشندە، هەروەك چۆن بەردەوامبوونی ئینسان، لەسەر گوناهان، دەبێتە هۆی ئەوەی زیاتر لە خوا دوور بکەوێتەوە، تاکو ئەو گوناحە لا دەبات، وە لێی پەشێمان دەبێتەوە بە هەمان شێوەش: هەر هەڵوێستێکی خراپو هەر شوێنەوارێکی خراپ، کە لە سەرپێچیی خوای پەروەردگارەوە پەیدا بووە، دەبێتە هۆی دوورخستنەوەی خاوەنەکەی بە بەردەوامیی.

٨/ هەر کام لە مزگەوتی قوباء، وە مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ، بە پلەی یەکەم شایستەی ئەو مەدحو ستایشەیە .

ئنجا ئەو (عبدالرحمن بن ناصر السعدي) ڕای وایە، کە ئەو مەدحو ستایشە مەبەست پێی مزگەوتی قوباء بووە، بەڵام گوتوویەتی: مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ شایستەتریشە بەو مەدحو ستایشە، بەڵام وەك باسمان کرد: واپێدەچێ مەبەست پێی مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ بێ.

٩/ هەر کردەوەیەك لەسەر خوا پێ مەبەست بوونو، شوێنکەوتنی شەریعەت بنیات نرابێ، ئەو ئەو کردەوەیە لەسەر پارێز لە خوا، دامەزراوە، وە گەیەنەرە بە بەهەشتەکانی خوا.

١٠/ هەر کردەوەیەك دامەزرێنرابێ لەسەر مەبەستێکی خراپ، وە لەسەر داهێنانو لادان لە شەریعەت، وە لەسەر گومڕایی، ئەوە بریتیە لەو کارەی کە لەسەر قەراغی کەندەڵانێکی هەڵواسراوی بن هەڵۆڵ، بنیات نراوە، واتە: وەك خانوویەك وایە کە لەسەر کەندەڵانێکی بن هەڵۆڵی خەریکی ڕووخان، دانراوە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چواردەیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە دوو ئایەت پێکدێ، کە بریتین لە ئایەتەکانی: (١١١و١١٢)، لە ئایەتی یەکەمیاندا، خوا ڕایدەگەیەنێ کە گیانو سامانی لە بڕواداران کڕیوەو، لە بەرانبەردا بەهەشتیان دەداتێ، کە لە پێناوی خوادا دەجەنگنو دەکوژنو دەکوژرێن، وە ڕاشیدەگەیەنێ کە خوا ئەو بەڵێنەی بە بڕواداران داوە، لە هەرسێك کتێبی تەوراتو ئینجیلو قورئاندا، کە بەهەشتیان بداتێ، وە دەیهێنێتە دی.

وە لە ئایەتی دووەمیاندا خوا ﷻ بە نۆ سیفەت وەسفو پێناسەی ئەو بڕوادارە فیداکارانە دەکات، کە بریتین لە:

١) گەڕانەوە بۆ لای خوا . ٢) خواپەرستیی .

٣) ستایش کردنی خوا . ٤) سیاحەت کردنو گەڕان .

٥) ڕکووع بردن . ٦) کڕنووش بردن .

٧) فەرمان بە پەسند کردن . ٨) ڕێ لە ناپەسند گرتن .

٩) پاراستنی سنوورەکانی خوا .

وە لە کۆتایی دا دەفەرموێ: موژدەی خۆشیی دنیاو دوارۆژ، لە گرەوی ئەو جۆرە بڕوادارانە دایە.

﴿إِنَّ ٱللَّهَ ٱشۡتَرَىٰ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ أَنفُسَهُمۡ وَأَمۡوَٰلَهُم بِأَنَّ لَهُمُ ٱلۡجَنَّةَۚ يُقَٰتِلُونَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَيَقۡتُلُونَ وَيُقۡتَلُونَۖ وَعۡدًا عَلَيۡهِ حَقّٗا فِي ٱلتَّوۡرَىٰةِ وَٱلۡإِنجِيلِ وَٱلۡقُرۡءَانِۚ وَمَنۡ أَوۡفَىٰ بِعَهۡدِهِۦ مِنَ ٱللَّهِۚ فَٱسۡتَبۡشِرُواْ بِبَيۡعِكُمُ ٱلَّذِي بَايَعۡتُم بِهِۦۚ وَذَٰلِكَ هُوَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ ﴿١١١﴾ ٱلتَّٰٓئِبُونَ ٱلۡعَٰبِدُونَ ٱلۡحَٰمِدُونَ ٱلسَّٰٓئِحُونَ ٱلرَّٰكِعُونَ ٱلسَّٰجِدُونَ ٱلۡأٓمِرُونَ بِٱلۡمَعۡرُوفِ وَٱلنَّاهُونَ عَنِ ٱلۡمُنكَرِ وَٱلۡحَٰفِظُونَ لِحُدُودِ ٱللَّهِۗ وَبَشِّرِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿١١٢﴾﴾.

مانای وشـە بە وشـەی ئایەتەکان

{مسۆگەر خوا گیانو سامانیانی لە بڕواداران کڕیوە کە بەهەشتیان (لەلایەن خـواوە) هەبێ، لە ڕێی خـوادا دەجەنگن، دەکوژنو دەکوژرێـن (ئەمە) بەڵێنێکە (خوا) لەسەر خۆی پێویست کردوە، لە تەوراتو ئینجیلو قورئاندا، وە ئایا کێ لە خـوا بـە پەیمانی وەفادارترە؟! دەجا بـەو سەودایەتـان کـە کـردووتـانە، دڵخـۆش بـن، وە هـەر ئەوەشـە بردنەوەو بە مراد گەیشتنی مـەزن ﴿١١١﴾ (ئـەو بڕوادارانـەش بـریتین لــە: بـۆ لای خـوا) گەڕاوانـی، خواپـەرستـانی، ستـایشکارانی، سیاحەتکارانی، ڕکووعبەرانی، کڕنووشـبـەرانی، فەرمان بـە پەسـندکارانو، ڕێ لـە ناپەسـند گرانو، پـارێزەرانی سـنوورەکانی (ئاییـنی) خـوا، وە موژدە بە بڕوادان بدە (کە سـەرفرازی دنیـاو دواڕۆژن) ﴿١١٢﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِۦ مِنَ ٱللَّهِ): (أَوْفَى: إِذَا تَمَّمَ العَهْدَ وَلَمْ يَنقُضْ حِفْظَهُ).

واتە: (أَوفى) ئەگەر پەیمانەكەی بردبێتە سەرو، پاراستنی هەڵنەوەشاندبێتەوە .

(بِبَيْعِكُمُ): (بَاعَ الشيءَ يَبِيعُهُ بَيْعاً وَمَبيْعَاً: شَرَاهُ، وَبَاعَهُ أَيْضاً: اشْتَرَاهُ، وَبَايَعَهُ مِنَ البَيْعِ وَالبَيْعَةِ جَمِيْعَاً).

(بَاعَ الشيءَ يَبِيعُهُ بَيْعَاً وَمَبيْعَاً) واتە: شتەكەی فرۆشت دەیفرۆشێ، فرۆشتن، هەروەها (بَاعَهُ) بە مانای (كڕی)شی دێ، بەڵام (بَايَعَهُ) هەم دەگونجێ بە مانای فرۆشتن بێ، وە هەم دەگونجێ بە مانای پەیمان بەستن بێ، هەردووكیان دەگرێتەوە.

(ٱلْفَوْزُ): (النَّجَاةُ وَالفَوْزُ بالخَيْر)، دەربازبوونو، بە مراد گەیشتنو، وەدەستهێنانی چاكە.

(ٱلتَّٰٓئِبُونَ): (التَّوْبَةُ: الرُّجُوعُ مِنَ الذَّنْبِ، تَابَ اللهُ عَلَيْهِ: وَفَّقَهُ لَها).

(توبة) بریتیە لە گەڕانەوە لە گوناح، وە دەگوترێ: (تَابَ اللهُ عَلَيْهِ) واتە: خوا یارمەتی دا كە بگەڕێتەوە بۆ لای، یاخود گەڕانەوەكەی لێ قبووڵ كرد.

(ٱلْعَٰبِدُونَ): (العِبَادَةُ: الطَّاعَةُ)، {هەڵبەتە ئەو وشانە ئێمە زۆر بە كورتیی مانایان دەكەین}.

(عبادة) بە مانای فەرمانبەریی كردن دێ، وە بە مانای ملكەچیی بۆ خوا دێ، لە ناخەوە.

(ٱلْحَٰمِدُونَ): (الحَمْدُ: ضِدّ الذَّمِّ، وَالحَمْدُ أَعَمُّ مِنَ الشُّكر).

(حمد) بە كوردیی بە ستایش مانا دەكرێو، پێچەوانەی سەرزەنشت (ذمّ)ە، وە ستایش گشتییترە لە سوپاس، چونكە سوپاس كردن، وەك لە سەرەتای

سووڕەتی ئەنعامدا، بە وردیی باسی هەر کام لە: (مدح) و (حمد) و (شکر)مان کردوە.

(شکر) ئەوەیە کە تۆ لە بەرانبەر کەسێکدا کە چاکەی لەگەڵ کردووی، سوپاسی بکەی.

بەڵام کە (حمد)ی دەکەی، مەرج نیە چاکەیەك لەوەوە بۆ تۆ هاتبێ، بەڵکو ئەو زاتە هەر لە خودی خۆیدا خاوەنی سیفەتی باش بێ، ئەوە (حمد)ە.

(مدح)یش مەرج نیە ئەو شتەی کە تۆ پێی هەڵدەڵێی، خاوەنی ئیختیارو ئیرادەیەك بێ، یاخود چاکەی لەگەڵ تۆدا کردبێ، مرۆڤ مەدحی خواردن دەکات، مەدحی شتێکی جوان دەکات، یان مەدحی بۆنێکی خۆش دەکات.

بەڵام (حمد) دەبێ زاتێك بێ خاوەنی ویستو ئازادیی بێ، ئنجا چ چاکەی لەگەڵ تۆدا کردبێ، چ لە خودی خۆیدا شایستەی ئەوەبێ، ستایش بکرێ، لەبەر سیفەتە پەسندەکانی، بۆیە (حمد) فراوانترە لە (شکر)، وە(مدح)یش لە ڕوویێکی دیکەوە، لە (حمد) و (شُکر) فراوانترە.

(ٱلسَّٰٓئِحُونَ): (ساحَ الماءُ: جَرَى عَلَى وَجْهِ الأَرْضِ، وَساح فِي الأَرْضِ: ذَهَبَ)، ئاو کە بە زەویدا دەڕوات، دەگوترێ: (ساحَ المَاءُ)، واتە: ئاوەکە ڕۆیشت، ڕژا.

کەواتە: (سائح) کەسێکە بە زەویدا دەڕوات.

(ٱلرَّٰكِعُونَ): ڕکووع بەران، (الرُّكُوعُ: الإِنْحِناءُ، رَكَعَ الشَّيْخُ: انْحَنَى مِنَ الكِبَرِ).

(رکُوع) بریتیە لە چەمینەوە، وە دەگوترێ: (رَكَعَ الشَّيْخُ) پیاوە بە تەمەنەکە ڕکووعی برد، واتە: لە ئەنجامی کەوتنە تەمەنەوە، پشتی چەمیوەتەوە.

(ٱلسَّٰجِدُونَ): کڕنووش بەران، (سَجَدَ: خَضَعَ، وَمِنْهُ سجود الصَّلاةِ: وَهُوَ وَضْعُ الجَبْهَة عَلَى الأَرْضِ).

(سَجَدَ) واتە: ملکەچ بوو، وە هەروەها (سَجَدَ) بە مانای کڕنووش بردنی نوێژە، چونکە بریتیە لەوەی کە نێوچەوانی خۆت بخەیە سەر زەوی.

(بِٱلْمَعْرُوفِ): (الـمَعْرُوفُ: اسْمٌ لِكُلِّ فِعْلٍ يُعْرَفُ بالعَقْلِ أَوِ الشَّرْعِ حُسْنُهُ).

(معروف) بریتیە لە ناو بۆ هەر كردەوەیەك، كە بە عەقڵ، یان بە شەرع چاكییەكەی بزانرێ.

(ٱلْمُنكَرِ): (ضِدّ الـمَعْرُوفِ).

(مُنْكر) پێچەوانەی (مَعْرُوف)ە، (اسْمٌ لِكُلِّ فِعْلٍ يُعْرَفُ بالعَقْلِ أَوِ الشَّرْعِ سوءُهُ)، ناوە بۆ هەر كردەوەیەك كە بە عەقڵ، یان بە شەرع خراپییەكەی بزانرێ.

(لِحُدُودِ ٱللَّهِ): (الحدود): (جَمْعُ الحَدِّ، وهو الحاجِزُ بَيْنَ الشَّيْئَيْنِ الَّذِي يَمْنَعُ اخْتِلَاطَ أَحَدِهِمَا بالآخَر).

(حدود) كۆی (حدّ)، (حد) واتە: سنوور، نێوان، بریتیە لەو نێوانەی كە دەكەوێتە نێوان دوو شتانەوەو، ناهێڵێ كە یەكێكیان تێكەڵ بە وی دیكەیان ببێ.

مانای گشتی ئایەتەکان

دیارە ئەم دوو ئایەتە موبارەکە، پێناسەی بڕوادارانی ڕاستەقینە بە چاکترین سیفەتیان کە فیداکارییە، وە سەنگی مەحەکی مسوڵمانەتییە، دەکەن، دوای ئەوەی خوا ﷻ باسی مونافیق و دڵنەخۆش و کەمتەرخەمەکانی کرد، ئنجا باسی بڕوادارانی فیداکارو ڕەسەن و ڕاستەقینە دەکات، بۆئەوەی مسوڵمانان، ئەگەر بیانەوێ کەسانێك بکەنە سەرمەشق، ئەو بڕوادارانە بکەنە سەرمەشق کە سەرو ماڵی خۆیان بە خوا فرۆشتوە، وە لە پێناوی خوادا فیداکارن، وە ئەو کەسانەش ڕازاوەن بەو نۆ سیفەتە، کە باس دەکرێن، وە لە ئەنجامی خۆ ڕازانەوەیان بەو نۆ سیفەتەدا، توانیویانە کە ئەو مامەڵەیە لەگەڵ خوادا، ڕاست بەرنە سەر، وە سەرو ماڵی خۆیان لە پێناوی خوادا فیدا بکەن.

خوای پەروەردگار سەرەتا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ ٱشۡتَرَىٰ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ أَنفُسَهُمۡ وَأَمۡوَٰلَهُم بِأَنَّ لَهُمُ ٱلۡجَنَّةَ﴾، واتە: بە دڵنیایی خوا گیان و سامانی لە بڕواداران کڕیوە کە بەهەشتیان هەبێ.

واتە: ئەگەر دەتەوێ بزانی: داخۆ لە کوێی ئیمانی؟ تا چ ڕاددەیەك ئیمانت هەیە؟ تەماشا بکە داخۆ، گیان و سامانەکەی خۆت، چۆن تەماشا دەکەی؟ ئەگەر بە هی خوای دەزانی، وە لە هەر شوێنێك دا ئایینی خوا، پێویستی بە گیانەکەت و سامانەکەت بوو، ئامادە بووی بیبەخشی و بەختی بکەی، ئەوە تۆ ڕاست دەکەی، کە ئیمانداری، چونکە خوا دەفەرموێ: ئیمانداران لە بەرانبەر خوادا، خاوەنی گیان و سامانی خۆیان نین، بەڵکو داویانە بە خوا، کە لە بەرانبەردا، ڕەزامەندیی خواو بەهەشتی خوا وەردەگرن، بەڵێ، بە ئەندازەی ئەوە کە دڵت لەبەر سامانەکەت دەبێتەوە، لە ڕێی خوادا، دڵت لەبەر ڕووحەکەت دەبێتەوە، کە بیبەخشی، بە ئەندازەی ئەوە بڕواداری.

چونکە خوا دەفەرموێ: هەرچی بڕواداربێ، خوا گیانەکان و سامانەکانیانی لێ کڕیون، وە بەهەشتی لە بەرانبەردا بۆ داناون، ﴿يُقَٰتِلُونَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَيَقۡتُلُونَ

وَيُقۡتَلُونَۖ ﴾، لە ڕێی خـوادا دەجەنگـن دەکـوژنو دەکوژرێـن، ﴿وَعۡدًا عَلَيۡهِ حَقّٗا فِي ٱلتَّوۡرَىٰةِ وَٱلۡإِنجِيلِ وَٱلۡقُرۡءَانِۚ ﴾، {خـوا بەهەشـت دەدا بـە بڕوادارانـی فیداکار}، بەڵێنێکە کە لەسەر خۆی پێویستی کردوە، لە تەوڕاتو ئینجیلو قورئاندا، واتـە: هیچ گومانتـان تێیدا نەبێ، ﴿وَمَنۡ أَوۡفَىٰ بِعَهۡدِهِۦ مِنَ ٱللَّهِۚ ﴾، وە ئایا کێ لـە خـوا وەفادارترە بە پـەیمانی خۆیو، بە بەڵێنی خۆیەوە ؟ بێگومان هیچ کـەس، ﴿فَٱسۡتَبۡشِرُواْ بِبَيۡعِكُمُ ٱلَّذِي بَايَعۡتُم بِهِۦۚ ﴾، کەواتـە: دڵخۆش بن بەو سـەودایـەی، کـە ئەنجامتان داوە، یان بەو بەڵێنـەی بە خواتان داوە، هەردووکیان دەگونجێن، ﴿وَذَٰلِكَ هُوَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ ﴾، ئەوەش بە مراد گەیشتنو سەرکەوتنی مەزنە.

ئنجا خوا ﷻ بە نۆ سیفەت ئەو بڕوادارانە کە گیانو سامانی لێ کڕیون، وە فیداکاریی لـە ڕێـی خـوادا دەکەن، وە بەهـەشتی بۆ داناون، وە شـایسـتـەی گـەیشـتنن بـە بەهەشتی خـواو، ڕەزامەنـدیی خـوا، پێناسـەیان دەکـات، بۆئـەوەی هـەر کەسێك ڕاسـت بـۆوە، نەڵـێ: لەوانم، هـەمیشـە وەك من زۆرجار گـوتوومە: دەبێ ئایـەتەکانی قورئـان بکەینـە ئاوێـنـەو خۆمانیان تێدا ببینین، خۆت لە ئایەتەکانی خوادا ببینە، ئایـا ئـەو سیفەتانەی کـە خـوا بۆ بڕوادارانیان باس دەکات، چەندیان لە تۆدا هەن ؟ وە بە چ ئەندازەیەك لە تۆدا هەن ؟

دەفـەرموێ: ﴿ٱلتَّـٰٓئِبُونَ ٱلۡعَـٰبِدُونَ ٱلۡحَـٰمِدُونَ ٱلسَّـٰٓئِحُونَ ٱلرَّـٰكِعُونَ ٱلسَّـٰجِدُونَ ٱلۡأٓمِرُونَ بِٱلۡمَعۡرُوفِ وَٱلنَّاهُونَ عَنِ ٱلۡمُنكَرِ وَٱلۡحَـٰفِظُونَ لِحُدُودِ ٱللَّهِۗ ﴾. خـوای پەروەردگار هەموو ئەو سـیفەتانەی بە (إسم الفاعل) هێنـاون:

(التـائب) واتـە: کەسێك کە زۆر دەگەڕێتەوە بۆ لای خوا، (تائب) یـانی (راجِع) کەسێك کە دەگـەڕێتەوە لە گـوناهان، یان لە کەمتـەرخەمیی‌و ساردو سڕیی، وەك من لـە کتێبـی: (گەڕانەوە بۆ لای خوا)دا باسم کردوە، کە مەرج نیە تەوبەو گەڕانەوە بۆ لای خـوا، تـەنیا لە کوفرو نیفاقو شیـرکەوە بێ، بۆ ئیمانو ئیسلامو خوا بە یەکگرتن، بەڵکو جاری وایە

تۆ لە گوناهبارییەوە، دەگەڕێیەوە بۆ طاعەت، لە طاعەتێکی کەمترەوە، دەگەڕێیەوە بۆ طاعەتێکی چاکتر، وە جاری وایە لە بێئاگاییەوە، دەگەڕێیەوە بۆ هۆشیاریی.

﴿ٱلْعَـٰبِدُونَ﴾، خوا پەرستان ئەوانەی کە لە هەموو مەیدانەکانی خوا پەرستییدا، ئەسپی خۆیان تاو دەدەن.

﴿ٱلْحَـٰمِدُونَ﴾، ستایش بۆ خوا کەران، واتە: بە خوا پەرستییەکەیان لەخۆبایی نابن، لە کەوڵی خۆیان دەرناچن، بەڵکو ستایشی خوا دەکەن، لەسەر ئەوە کە خوا دەپەرستن.

﴿ٱلسَّـٰٓئِحُونَ﴾، واتە: ئەوانەی گەشتو گەڕان دەکەن :

١/ دەڕۆن تەماشای دیاردە سروشتییەکان دەکەن .

٢/ تەماشای شوێنەواری پێشینان دەکەن .

٣/ دەگەڕێن بۆ ئەوەی دەستی خوا ببینن، لە دروستکراوەکانیدا.

٤/ دەگەڕێن بۆ ئەوەی ڕزقی حەڵاڵ پەیدا بکەن .

٥/ هەروەها دەگەڕێن بۆ ئەوەی زانیاریی پێویست وەدەست بێنن .

٦/ دەگەڕێن لە پێناوی خوادا جەنگ دەکەن، لەماڵی خۆیاندا دانانیشن، ئەگەر پێویستی کرد دەڕۆن .

٧/ هەروەها دەگەڕێن بۆئەوەی خەڵك بۆ لای خوا بانگ بکەن، بانگەواز دەکەن، ئەو سیاحەت کردنو گەشتو گەڕانە، دەگونجێ زۆر ئامانجی گەورە گەورەی پێ بهێنرێنە دی.

﴿ٱلرَّٰكِعُونَ﴾، واتە: ئەوانەی کە زۆر بۆ خوا دەچەمێنەوە، ڕکووع دەبەن.

﴿ٱلسَّـٰجِدُونَ﴾، ئەوانەی زۆر بۆ خوا کڕنووش دەبەن، ئنجا ئەگەر کڕنووش بردن لە نوێژو لە غەیری نوێژیشدا هەبێ، وەك سەجدەی قورئان خوێندنو سەجدەی شوکر، ڕکووع تەنیا لە نوێژدا هەیە، کەواتە: هەمیشە کە باسی (ركوع) دەکرێ،

واتە: نوێژکردن، چونکە ئێمە ڕکووعی بە تەنیامان نیە بە تەنیا وەك عیبادەتێك ئەنجام بدرێ، بەڵام (سَجدة)ەمان هەیە بە تەنیا، سەجدەی قورئان خوێندن، سەجدەی شوکر، وێڕای سەجدەی نوێژ، بەڵام ڕکووع تەنیا ڕکووعی نوێژمان هەیە .

﴿ٱلْـَٔامِرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ وَٱلنَّاهُونَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ﴾، فەرمانکەران بە شتی پەسند، وە قەدەغەکەرانی شتی ناپەسند، دیارە پێشتریش باسمان کردوە، (معروف) هەر شتێکە کە بە عەقڵ‌و شەرع بزانرێ، ئەو شتە باشە، وە هەر شتێکیش بە عەقڵ بزانرێ باشە، شەرعیش بە باشی دەزانێ، وە هەر شتێکیش شەرع بە باشی دانابێ، عەقڵی سەلیمیش بە باشی دەزانێ.

(منکر)یش هەر شتێکە کە عەقڵ‌و شەرع بە پەسندی دەزانن، هەر شتێك کە عەقڵ ناپەسندی بکات، شەرعیش ناپەسندی دەکات، وە هەر شتێکیش کە شەرع ناپەسەندی بکات، عەقڵیش بە تەئکید بە ناپەسندی دەزانێ .

ئنجا ئەوانە فەرمان دەکەن بە هەرچی شتی پەسندە، چ پەیوەندیی بە لایەنی فیکرو عەقیدەو جیهان بینییەوە هەبێ، چ پەیوەندیی بە لایەنی عیبادەتەوە هەبێ، چ پەیوەندیی بە لایەنی ڕەوشت‌و ئاکارەوە هەبێ، چ پەیوەندیی بە لایەنی کۆمەڵایەتییەوە هەبێ، چ پەیوەندیی بە لایەنی ئابووریی‌و سیاسییەوە هەبێ .

هەروەها ڕێگرییش دەکەن لە هەرچی شتی ناپەسندە، لە هەموو بوارەکانی دینداریی‌و دنیاداریی دا .

﴿وَٱلْحَـٰفِظُونَ لِحُدُودِ ٱللَّهِ﴾، وە پارێزەران بۆ سنوورەکانی خوا، سنوورەکانی خوا، حەڵاڵ‌و حەرامی خوا، ئەمرو نەهی خوا، هەم لە خودی خۆیاندا دەیانپارێزن، سنوورەکانی خوا ناشکێنن‌و نابەزێنن، وە هەم لە دەوروبەریشیاندا، وا دەکەن، هەوڵدەدەن کە سنوورەکانی خوا نەبەزێنن‌و نەشکێنن .

﴿وَبَشِّرِ ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾، وە موژدە بدە بە بڕواداران، موژدەی چییان پێ بدات ؟ موژدەیان پێ بدات کە ئەگەر خاوەنی ئەو سیفەتانە بن، ئەوە لەو کەسانەن کە خوا گیان‌و سامانی لێ کڕیون، وە لەو کەسانەش دەبن، کە دەتوانن فیداکاریی بکەن، لە پێناوی خوای پەروەردگاردا.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ ٱشۡتَرَىٰ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ أَنفُسَهُمۡ وَأَمۡوَٰلَهُم بِأَنَّ لَهُمُ ٱلۡجَنَّةَ﴾.

بێگومان خوا گیانو سامانیانی لە بڕواداران کڕیوە، کە بەهەشتیان هەبێ.

وەك پێشتریش باسم کرد: ئەم ڕاستییە پڕ بە پێستی پێناسەی بڕوادارانە، بڕوادارانی ڕاستەقینە لە بەرانبەر خوادا، نابێ خۆیان بە خاوەنی خۆشیانو ماڵو سامانیشیان بزانن، چونکە هەر کەسێك ڕاست بکات لە ئیمانیدا لە بەرانبەر خواو بەرنامەکەی دا خۆی بە خاوەنی گیانو سامانی نازانێ، چونکە خوا بە (أل) ئەلیفو لامی جینس هێناویەتی: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ ٱشۡتَرَىٰ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ﴾ خوا لە هەموو بڕواداران کڕیویەتی، چی لێ کڕیون؟

﴿أَنفُسَهُمۡ وَأَمۡوَٰلَهُم﴾، گیانیانو سامانیان، کەواتە: هەر کەسێك بڕوادار بێ، خۆی بە خاوەنی ڕووحەکەی خۆی نازانێ، وە خۆشی بە خاوەنی ماڵو سامانەکەشی نازانێ، لە بەرانبەر خوادا، چونکە خوا دوایی دەفەرموێ: ﴿بِأَنَّ لَهُمُ ٱلۡجَنَّةَ﴾، نرخو بەهای ئەو گیانو سامانانەیان، ئەوەیە کە بەهەشتیان هەبێت.

ئنجا ئایا چۆن دەزانین کە مەبەست پێی ئەوەیە کە نابێ خۆت بە خاوەنی گیانو سامانی خۆت بزانی؟ چونکە دوایی دەفەرموێ: ﴿يُقَٰتِلُونَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، لە ڕێی خوادا دەجەنگن، ﴿فَيَقۡتُلُونَ وَيُقۡتَلُونَ﴾، دەکوژن {کەسانێك کە شایستەی کوژران بن، لەسەر خوا ئامادەن خەڵك بکوژن}، وە دەکوژرێن {خۆشیان بە کوشتن

دەدەن}، كەواتە: كەسێك كە ئامادەیە خۆی بخاتە وەزعێكەوە، كە بكوژێ یان بكوژرێ، مانای وایە سەرو ماڵی خۆی فیدا دەكات.

ئنجا هەر كەسێك خاوەنی ئیمانی ڕاستەقینە بێ، دەبێ ئەو ئامادەییەی هەبێ، وە هەر كەسێك ئەو ئامادەییەی نەبوو، مانای وایە ئەو ئیمانەی نیە كە خوا داوای كردوە!

كەواتە: ئەوە پێوەرێكی زۆر گەورەو گرنگە، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەریش دا ﷺ هاتوە: ﴿مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَغْزُ، وَلَمْ يُحَدِّثْ نَفْسَهُ بِالغَزْوِ، مَاتَ عَلَى شُعْبَةٍ مِنَ النِّفَاقِ (وفي رواية) مَاتَ مِيْتَةَ جَاهِلِيَة﴾،{أَخْرَجَهُ أَحْمَد، برقم: (٨٨٥٢)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (١٩١٠)، وَأَبُو دَاوُدَ، برقم: (٢٥٠٢)}.

واتە: هەر كەسێك بمرێو جەنگی نەكردبێ لە پێناوی خوادا، وە بە تەماش نەبێ بیكات، {نەیكردوە، ئەوە نەیكردوە، بەڵام لە دڵیشیدا نەبێ كە بیكاتو، ئامادەییشی نەبێ بۆ كردنی}، ئەوە لەسەر بەشێك لە نیفاق مردوە، لە ڕیوایەتەكەی دیكەدا دەفەرموێ: بە مردنێكی نەفامانە مردوە .

چونكە ئەگەر بڕواداری ڕاستەقینە بووایە، ئەوە بێگومان خۆی بە خاوەنی سەرو ماڵی نەدەزانی لە پێناوی خوادا، وە كاتێك جەنگ دەهات، دەیكرد، وە ئەگەر جەنگی نەهاتە پێش، دەڵێ: هەر كاتێك جەنگ بێتە پێشو دینی خوا پێویستی بە سەرو ماڵی من بێ، دەیبەخشم، بەڵام ئەگەر جەنگیشی نەكردبێ، وە ئەو ئامادەییەشی نەبێ، ئەوە نیشانەیەكی پرسیاری گەورە لەسەر ئیمانەكەی هەیە.

مەسەلەی دووەم : دەفەرموێ : ﴿يُقَٰتِلُونَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَيَقۡتُلُونَ وَيُقۡتَلُونَ﴾ .

كەواتە: ئەمە ئیلتیزامی بڕوادارانە، بەرانبەر بە خوا: لە پێناوی خوادا دەجەنگن، دەكوژنو دەكوژرێن.

یانی: بڕواداران دەبێ هەمیشە ئەو ئامادەییەیان هەبێ، كە خەڵك بكوژن لە پێناوی خوادا، وە بشكوژرێن لە پێناوی خوادا، بەڵام نەك: بە شێوەی: {شەلم كوێرم كەس نابوێرم} وەك ئەوەی هەندێك لەو گرووپو ڕێكخراوانە دەیكەن كە ئیسلامیان

ناشیرین کردووە، مسوڵمانانیان ناشیرین کردوە: خوێنی بە ناهەق دەڕێژن، وە بەرلەوەی دەستیان بە خوێنی خەڵکی نامسوڵمان سوور بێ، دەستیان بە خوێنی خەڵکی مسوڵمان سوورە، بەڵکو دەستیان بە خوێنی کەسانێك سوورە کە ڕەنگە لە پێش ئەواندا جەنگ‌و جیهادیان کردبێ، لە دژی ڕژێمێکی دیکتاتۆری خۆ سەپێن، ئەوە چەندی بە چەند؟!

لە ڕاستییدا ئەوە ناچێتە ئەو تەرازووەوە کە خوای کاربەجێ داینـاوە، وە جەنگی وا لە پێناوی خوادا نیەو لە پێناوی خۆ دایە ! بەڵکو ڕەنگە لە پێناوی خەڵکێکدا بێ کە ئەو کەسەی خۆی بە کوشت دەدا، هەر نەزانێ خوێنەکەی دەچێتە گیرفانی کێوەو، ئاو بە ئاشی کێ دا دەکات! بەڵام دینداریی بە بەرچاو ڕوونیی دەکرێ، خوای پەروەردگار بە پێغەمبەری خاتەم دەفەرموێ:

﴿ قُلْ هَٰذِهِۦ سَبِيلِىٓ أَدْعُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ ۚ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا۠ وَمَنِ ٱتَّبَعَنِى ۖ وَسُبْحَٰنَ ٱللَّهِ وَمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٨﴾ ﴾ يوسف.

واتە: بڵێ: ئا ئەوە ڕێبازی منە، لەبەر ڕۆشناییدا خۆم‌و ئەوانەی شوێنم کەوتوون، (خەڵك) بۆ لای خوا بانگ دەکەین، وە پاکیی بۆ خوا، وە من لە هاوبەش بۆ خوا دانەران نیم.

واتە: پاکیی بۆ خوا کە بە نەزانیی‌و بە بەرچاو لێڵیی‌و بە نەفامیی، دینداریی بۆ بکرێ، وە من لە هاوبەش بۆ خوا دانەران نیم، کە بە لاسایی کردنەوەی کوێرانە، بە دوا دەکەون، وەك مەڕ سەر لە دوو یەك دەنێن، کە بە داخەوە هەندێ کەس لەو گرووپە پەڕگیرانە، دەچێ خۆی بەکوشت دەدا، نازانێ بۆ چییەو، سەرەنجام چۆنە! خوێنەکەی دەچێتە گیرفانی کێ؟ یان ئەو خەڵکەی کە دەیکوژێ، ئایا ڕەوایە بیکوژێ‌و، خوێنی بڕێژێ؟

کەواتە: با لێمان تێکنەچێ: بەڵێ فیداکاریی‌و ئامادە بوون بۆ جەنگ کردن لە پێناوی خوادا، وە خەڵك کوشتن لەسەر خوا، وە خۆ بە کوشت دان، ئەوە لە کاتی خۆی دا، پێوەری مسوڵمانەتییە، پێوەری ئیمانە، بەڵام ئەوە هەمووی لە ڕێیەکی شەرعییەوە، وە بە هەلومەرجی خۆی دا، وە بە بەرچاو ڕوونانە، وە بەو

شێوەیە كە شەرع دیاریی كردوە، چونكە خوای تاك و پاك بە نەزانیی و نەفامیی ناپەرسترێ، وە ئێمە وەك چۆن دەبێ خوا بپەرستین، دەبێ بە بەرچاو ڕوونانەو شەرعییانەش خوا بپەرسترێ، دەبێ هەر خوا بپەرستین، بەڵام بەس بەو شێوەیەش بێ كە خۆی بڕیاری داوە.

ئنجا ئەو خوا پەرستییە، چ لە نوێژو ڕۆژوو عیبادەت و خوا پەرستیدا بەرجەستە ببێ، چ لە جەنگ و جیهاددا، چ لە ماڵ بەخشیندا، چ لە كاری سیاسیدا، ئەو طاعەت و فەرمانبەرییە بۆ خوا، دەبێ بەس بۆ خوا بێ و ئیخلاصی تێدا بێ، وە دەبێ شوێنكەوتنی شەریعەتیشی تێدا بێ، جاری وایە مرۆڤ بە حیساب نیەتەكەی بۆ خوایە، بەڵام مادام لە ڕێیەكی شەرعییەوەو لە هەلومەرجی خۆیدا نەبووو، هەلومەرجە شەرعییەكە نەڕەخسا بوو، لەسەری قەرزدار دەبێتەوە، چونكە ئیخلاص شەفاعەت بۆ نەپێكان ناكات.

یانی: ئینسان هەرچەندە بە دڵسۆزیی بە دڵساغیی كارێك بۆ خوا بكات، بە لای خۆیەوە، بەڵام مادام لە كارەكەیدا، شوێن سنوورەكانی شەرع نەكەوێ، وە لە شیرازەی شەرع بچێتە دەرێ، ئەوە هەر لەبەرئەوەی كە ئیخلاصی هەیە، ئیخلاصەكەی شەفاعەت ناكات، بۆ لادانەكەی، چونكە دەبێ هەم خوا بپەرستی بە ساغیی، وە هەم بەو شێوەیەش بیپەرستی، كە خوا دیاریی كردوە.

مەسەلەی سێیەم: كە دەفەرموێ: ﴿وَعۡدًا عَلَيۡهِ حَقّٗا فِي ٱلتَّوۡرَىٰةِ وَٱلۡإِنجِيلِ وَٱلۡقُرۡءَانِۚ﴾.

واتە: (ئەمە) بەڵێنێكە لەسەر خۆی پێویستی كردوە، لە تەورات و ئینجیل و قورئان دا.

كاتی خۆی (أشاعرة) و (معتزلة) مشتومڕی زۆریان بووە: ئایا خوا هیچی لەسەر واجبە، یان لەسەری واجب نیە؟! كە ڕای هاوسەنگ ئەوەیە: بە تەئكید هیچ شتێك لە لایەن بەندەكانەوە، لەسەر خوا پێویست نیە، بەڵام ئەگەر خوای بەخشەر بۆخۆی، بە كەرەمی خۆی، ئەو شتە لەسەر خۆی پێویست بكات، وە بەرزیی مەقامی خوا، وە سیفەتە بەرزەكانی خوا، ئەوە بخوازن كە شتێك لەسەر خۆی پێویست بكات، ئەوە

لەسەر خۆی پێویست کردوە، بەڵام خۆی پێویستی کردوە، نەك بەندەکانی لەسەریان پێویست کردبێ، ئەوەش هەردووك ڕایەکان پێکدەگەیەنێ، لەلایەکەوە: خوا شتی لەسەر پێویستە، بەڵام خۆی لەسەر خۆی پێویست کردوە، وە لە لایەکی دیکەشەوە: هیچ کەس هەقێکی نیە لەسەر خوای بەرزو مەزن، بڵێ: خوایە! ئەوەت لەسەر پێویستە دەبێ بۆم بکەی، چونکە خوا بۆ خۆی فەرموویەتی: ﴿ لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ ﴿٢٣﴾ ﴾ الأنبياء، واتە: خوا پرسیاری لێ ناکرێ، ئەوان پرسیاریان لێ دەکرێ.

پاشان خوا فەرموویەتی: ﴿ لَّا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُم بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٧﴾ ﴾ الحجرات، واتە: هەر خوا چاکەو منەتی بەسەر خەڵکەوە هەیە، بەڵام خوای پەروەردگار لە ڕووی سیفەت بەرزیی خۆیەوە، لە ڕووی حیکمەتو میهرەبانیی بێسنووری خۆیەوە، لە ڕووی ئەوەوە، ئەگەر ئەو ﷻ بەڵێنێکی دا، دێتە دیو، ناگونجێ قسەی خوای بێوێنە ناڕاست دەرچێ، لەو ڕووەوە دەتوانین بڵێین: خوا شتی لەسەر پێویستە، کە بەهۆی سیفەتە بەرزەکانییەوە، شتەکانی لەسەر خۆی پێویست کردوون.

ئنجا کە دەفەرموێ: خوا بەهەشت دەدات بە بڕواداران، لە بەرانبەر ئەوەدا کە فیداکاریی دەکەن لە پێناوی خوادا، ئەمە لە تەوڕاتو لە ئینجیلو لە قورئاندا بەیان کراوە، ئەوە لە قورئاندا، دەزانین، ئەدی لە تەوڕاتو ئینجیلدا لە کوێدا هاتوە؟!

دەڵێین: لە {پەیمانی کۆن} لە (سفر)ی (التثنية) لە (إصحاح)ی (٢٠)دا باسی ئەو مەسەلەیە کراوە[1]، هەروەها لە {پەیمانی نوێ}دا لە ئینجیلی (لۆقا) لە (إصحاح)ی (١٨)دا باسی ئەو مەسەلەیە کراوە[2].

---

١) بڕوانە: التفسير التطبيقي للكتاب المقدس. العهد القديم، سفر التثنية، الإصحاح: ٢٠، ص (٣٩٢، ٣٩٣).

٢) هەمان سەرچاوە، ص: (٢١٣٤- ٢١٣٧)

کەواتە: مەسەلەی فیداکاریی‌و، سەرو ماڵ بەخشین لە ڕێی خوادا، شتێکی ڕیشەییە لە ئایینی خوادا، لە هەموو بەرنامەکانی خوادا، لەو ئایینە گشتییەدا کە خوا بە هەموو پێغەمبەراندا ﷺ ناردوویەتی.

مەسەلەی چوارەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِۦ مِنَ ٱللَّهِۚ فَٱسْتَبْشِرُوا۟ بِبَيْعِكُمُ ٱلَّذِى بَايَعْتُم بِهِۦۚ وَذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿١١١﴾﴾.

واتە: کێ وەفادارترە بە پەیمانی خۆی لە خوا، دڵخۆش بن بەو سەودایەی کە ئەنجامتان داوە، {یان: بەو پەیمانەی کە بەستووتانە} ئەوەش سەرکەوتن‌و بە مراد گەیشتنی مەزنە .

دەگوترێ: (وَفَى بعَهْدِهِ: أَتَمَّهُ، وَأَوْفَى بعَهْدِهِ) یانی: هەردووکیان بە یەك واتان، یانی: پەیمان‌و بەڵێنەکەی تەواو کردو بردیە سەر، بەڵام دەشونجێ: (أَوْفَى) (صِيغَةُ التَّفْضِيل) بێ، کە لێرەدا﴿وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِۦ﴾، واتە: کێ وەفادارترەو، پابەندترە بە پەیمانەکەی خۆیەوە لە خوا ﷻ .

کە دەفەرموێ: ﴿فَٱسْتَبْشِرُوا۟﴾، دەڵێ: (الإِسْتِبْشَارُ: إِظْهَارُ السُرورِ، والبِشَارَةُ: إِظْهَارُ السُرورِ وَظُهُورُهُ يَكُونَ فِي بَشْرَةِ الوَجْهِ).

(إِسْتِبْشَارُ) بریتییە لە دەرخستنی دڵخۆشیی، وە (بِشَارَة) بریتییە لە دەرخستنی خۆشحاڵیی، ئەویش دیارە لەسەر پێستی دەم‌و چاو دەردەکەوێ، بۆیە گوتراوە: (الإِسْتِبْشَارُ).

﴿فَٱسْتَبْشِرُوا۟﴾، واتە: دڵخۆشیی خۆتان‌و، شادمانیی خۆتان دەربخەن ﴿بِبَيْعِكُمُ ٱلَّذِى بَايَعْتُم بِهِۦ﴾، بەو سەودایەی کە کردووتانە، بەو مامەڵەیەی کە لەگەڵ خوادا کردووتانە، وەك من زۆرجاران گوتوومەو دەڵێم: مامەڵە لەگەڵ خوادا زەرەری تێدا نییە، لە خۆشییدا بێ، یان لە ناخۆشییدا بێ، لەبەر هەوراز بێ، یان لە نشێو بێ، ساغ بێ، یان نەخۆش بێ، هەژار بێ، یان دەوڵەمەند بێ، سەربکەوێ، یان ژێربکەوێ، مامەڵە لەگەڵ خوا زیانی تێدا نییە، بە مەرجێك لەسەر جادەی شەریعەت بێ، وە

بە مەرجێك دڵت لەگەڵ خوا ڕاست بێ، دڵت بۆ خوا یەکلا کردبێتەوە، وە لە جادەی شەریعەت لانەدەی، ئیدی هەرچی بێتە ڕێت، لەسەر جادەی شەریعەت، ئەوە تۆ هەر قازانجتە.

وشەی (بَيْع): (البَيْعُ فِي الإصْطِلاحِ: مُبَادَلَة مَالٍ مُتَقَوَّمٍ بِمَالٍ مُتَقَوَّمٍ، وَجَمْعُهُ بيُوع).

(بَيْع) لە زاراوەی زانایانو شەرعزاناندا، بریتیە لە گۆڕینەوەی ماڵێکی نرخێنراو بە ماڵێکی دیکە کە نرخەکەیەتی، کۆیەکەشی (بیوع)ە.

وە هەندێکیان گوتوویانە: (البَيْعُ: إعْطَاءُ المُثْمَنِ وَأَخْذُ الثَّمَنِ، وَالشِّرَاءُ: إعْطَاءُ الثَّمَنِ، وَأَخْذُ المُثْمَنِ، وَيُقَالُ لِلْبَيْعِ: الشِّرَاءُ، وَالشِّرَاءُ كَذَلِكَ بِحَسَبِ تَصَوّرِ كل مِنَ الثَّمَنِ والمُثْمَن).

یانی: فرۆشتن بریتیە لەوە کە تۆ نرخ لەسەر دانراو بدەی، وە نرخەکە وەربگری، (شِراء)یش واتە: کڕین، بریتیە لەوە: کە تۆ نرخەکە بدەیو نرخ لەسەر دانراو وەربگری، وە جاری واش هەیە وشەی (شِراء) بۆ (بیع) بەکاردێ، جاری واش هەیە، وشەی (بیع)یش بۆ (شراء) بەکاردێ، بە پێی ئەوە کە سەرنج دەدرێتە نرخ، یاخود نرخ لەسەر دانراو، ئەوەی کە نرخ لەسەر دانراو وەردەگرێ، پێی دەگوترێ: کڕیار، وە ئەوەی کە نرخەکە وەردەگرێ، پێی دەگوترێ: فرۆشیار.

مەسەلەی پێنجەمو کۆتایی: کە دەفەرموێ: ﴿ٱلتَّٰٓئِبُونَ ٱلْعَٰبِدُونَ ٱلْحَٰمِدُونَ ٱلسَّٰٓئِحُونَ ٱلرَّٰكِعُونَ ٱلسَّٰجِدُونَ ٱلْأَٰمِرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ وَٱلنَّاهُونَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَٱلْحَٰفِظُونَ لِحُدُودِ ٱللَّهِ﴾.

واتە: ئەو بڕوادارانەی خاوەنی ئەو نۆ سیفەتەن، ئا ئەوانەن کە خوای بێنیاز گیانو سامانی لێ کڕیون، کە لە بەرانبەردا بەهەشتیان بداتێ، بەهەشتیان بکات بە موڵك، چونکە فەرموویەتی: ﴿بِأَنَّ لَهُمُ ٱلْجَنَّةَ﴾التوبة، کە دەگونجا بگوترێ: (إنَّ اللهَ اشْتَرَى مِنَ المُؤْمِنِينَ أنْفُسَهُمْ وَأمْوَالَهُمْ بالجَنَّة).

واتە: خوا بە بەهەشت، گیانو سامانی لە بڕواداران کڕیوە، بەڵام فەرموویەتی: ﴿بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ﴾، واتە: بەهەشتیان دەداتێ، وەك موڵکی خۆیان، نەك وەك نرخێك، بەڵکو وەك شتێکی تایبەت بەوان، شایستە بەوان.

ئنجا خوا دەفەرموێ: ئەوانەی کە ئامادەن، وە شایستەی ئەوەن کە خوای پەروەردگار ئەو سەوداو مامەڵەیان لەگەڵدا بکات، وە ئامادەی ئەو فیداکارییەن، ئەوانەن کە خاوەنی ئەو نۆ سیفەتەن :

١/ ﴿التَّائِبُونَ﴾، گەڕاوان، واتە: ئەوانەی بۆ لای خوا دەگەڕێنەوە، لە چی دەگەڕێنەوە؟ هەر کەسە بە پێی خۆی، هەیە لە کوفرو شیركو نیفاقەوە، دەگەڕێتەوە بۆ ئیمانو تەوحید.

وە هەیە لە گوناهو تاوانەوە دەگەڕێتەوە بۆ طاعەتو فەرمانبەریی.

وە هەیە لە طاعەتێکی کەمترەوە دەگەڕێتەوە بۆ طاعەتێکی باشتر.

وە هەیە لە بێئاگاییو غەفڵەتەوە، دەگەڕێتەوە بۆ هۆشیارییو بێداریی.

٢/ ﴿الْعَابِدُونَ﴾، خوا پەرستان واتە: ئەوانەی کە بە هەموو شێوەکانو لە هەموو بوارەکانی پەرستندا، خوا دەپەرستن، وە بەندایەتیی خۆیان بۆ خوا بەرجەستە دەکەن، لە ژیانی تاکییو خێزانییو کۆمەڵایەتییاندا.

٣/ ﴿الْحَامِدُونَ﴾، ستایشکەران، ئەوانەی کە هەمیشە ستایشی خوا دەکەن، واتە: بەو خوا پەرستییو طاعەتو فەرمانبەرییەی کە ئەنجامی دەدەن، نەك لەخۆبایی نابن، وە لە کەوڵی خۆیان دەرناچن، بەڵکو هەمیشە ستایشی خوا دەکەن، دەزانن کە خوا یارمەتی داون، خوا ئەو چاکەیەی لەگەڵدا کردوون، کە هەڵیبژاردوون بۆ ئەوەی بەندایەتیی بۆ خوا بکەن.

٤/ ﴿السَّائِحُونَ﴾، گەشتکاران، ئەوانەی سیاحەت دەکەنو، دەگەڕێن گەشتکاران، کە لێرەدا دەگونجێ مەبەست پێی گەشتکردنی فیکریی بێ، واتە: بیر لە مەلەکووتی خوا دەکەنەوە، لە موڵکی فراوانی خوا، وە دەگونجێ مەبەست پێی گەشتکردنی

جەستەیی بێ، ئەوانەی کە دەگەڕێن بە زەویدا، شوێنەوارەکان دەبینن، وە دیاردەو دیمەنە سروشتییەکان دەبینن.

لەوبارەوشەوە ئەم دەقە هاتووە: ﴿عَنْ أَبِي أُمَامَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ رَجُلاً قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ! ائْذَنْ لِي فِي السِّيَاحَةِ؟ فَقَالَ: (إِنَّ سِيَاحَةَ أُمَّتِي الجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللهِ)﴾، {أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُدَ، برقم: (٢٠٨٦)، وَالطَّبَرَانِيُّ، برقم: (٧٧٦٠)، وَالدَّيْلَمِيّ، برقم: (٧٧٧)، وَالبَيْهَقِيّ فِي (شعَب الإيمان)، برقم: (٢٤٢٦)، وَصَحَّحَهُ الأَلبَاني في (صحيح جامع الصَغير)، برقم: (٢٠٩٣)}.

واتە: ئەبو ئومامە خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پیاوێك مۆڵەتی لە پێغەمبەری خوا ﷺ خواست، کە گەشتو گەڕان بکات، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: گەڕانو گەشتی ئوممەتی من، بریتیە لە تێکۆشان لە ڕێی خوادا.

واتە: گرنگترین گەشتو گەڕانی ئوممەتی من بریتیە لەوە کە بۆ بەرگریی کردن لە ئایینی خواو، لە پیرۆزییەکانی مسوڵمانانو لە حورمەتەکانی مسوڵمانان، مسوڵمانان لە ماڵ بچنە دەرو گەشت بکەن، هەرچەندە وشەی (جهاد) دەشگونجێ چەمکەکەی فراوانتر بێ، چونکە (الجهاد في سَبيل الله) تێکۆشان لە ڕێی خوادا، جیایە لە جەنگ لە ڕێی خوادا (القِتالُ في سَبيل الله) هەرچەندە (جهاد) هەندێ جار بە مانای (قِتال) دێ، بەڵام جاری واش هەیە، چەمكو واتاکەی گشتییترە، ئنجا ئەو کاتە: بانگەواز کردن لە پێناوی خوادا، گەڕان بە دوای زانیارییدا، گەڕان بۆ صوڵحو صەلاحەتی خەڵك، وە گەڕان بۆ هەر مەبەستێك کە ئینسان زیاتر لە خوا نیزیك بێتەوەو، زیاتر لە ئایینو بەرنامەی خوا شارەزا بێ، هەمووی دەگرێتەوە.

٥/ ﴿ٱلرَّٰكِعُونَ﴾، ڕکووع بەران.

٦/ ﴿ٱلسَّٰجِدُونَ﴾، کڕنووش بەران، بێگومان ڕکووعو سەجدە کە بە یەکەوە دێن، مەبەست پێیان نوێژە، واتە: ئەوانەی کە زۆر بۆ خوا دەچەمێنەوەو ڕکووع دەبەن، وە ئەوانەی زۆر بۆ خوا کڕنووش دەبەنو سەر دەخەنە سەر زەوی، یانی: نوێژکەری باشن.

٧/ ﴿ٱلۡأٓمِرُونَ بِٱلۡمَعۡرُوفِ﴾، فەرمانکەران بە شتە پەسندەکان، شتە پەسندەکان وەك پێشتریش باسمان کردوە، واتە: بە هەموو جۆرەکانیانەوەو، لە هەموو بوارەکاندا: لە بواری فیکریی‌و عەقیدەییدا، لە بواری عیبادەتدا، لە بواری ڕەوشت‌و ئاکاردا، لە بواری هەڵسوکەوتی خێزانییدا، لە بواری هەڵسوکەوتی کۆمەڵایەتییدا، لە بواری جەنگ‌و جیهاددا، لە بواری سیاسییدا، لە هەموو بوارەکاندا، هەرچی شتی پەسندە، ئەوانە فەرمانی پێ دەکەن، لە خۆشیاندا دەیهێننە دی، وە فەرمانیشی پێ دەکەن کە لە دەوروبەریشیاندا بهێنرێتە دی،

٨/ ﴿وَٱلنَّاهُونَ عَنِ ٱلۡمُنكَرِ﴾، وە ڕێگران لە شتی ناپەسند، ناپەسندیش دیسان لە هەموو بوارەکاندا: لە بواری عەقیدەیی دا، لە بواری فیکریی دا، لە بواری ڕاگەیاندن دا، لە بواری خواپەرستیی دا، لە بواری ڕەوشت‌و ئاکاری شەخصیی دا، لە بواری هەڵسوکەوتی خێزانیی دا، لە بواری کۆمەڵایەتیی دا، لە بواری جەنگ‌و جیهاددا، لە بواری سیاسیی دا، لە بواری پەیوەندییەکان دا، لە هەموو بوارەکاندا، هەرچی شتی ناپەسندە لە خۆیانی دوور دەخەنەوە، وە خۆیانی لێ بژار دەکەن، وە هەوڵدەدەن دەوروبەری خۆیانی لێ بژار بکەن .

٩/ ﴿وَٱلۡحَٰفِظُونَ لِحُدُودِ ٱللَّهِ﴾، وە پارێزەران بۆ سنوورەکانی خوا، کە ئەمەش ئەوانی پێشێ هەموویان دەگرێتە خۆی، وە جیا لەوانەش دەگرێتەوە، بەڵێ بڕوادارانی ڕاستەقینە، ئەوانەن کە سنوورەکانی خوا دەپارێزن :

١) سنوورەکانی حەڵاڵ‌و حەڕام .

٢) چاکەو خراپە .

٣) ئەو سنوورانەی کە پەیوەندییان بە دینداریی شەخصییەوە هەیە.

٤) وە ئەوانەی کە بە هەڵسوکەوتی خێزانییەوە پەیوەستن .

٥) بە هەڵسوکەوتی کۆمەڵایەتییەوە پەیوەستن .

٦) لە بواری سیاسیی دا .

٧) لە بواری کۆمەڵایەتیی دا.

٨) لە بواری جەنگ‌و جیهاددا، سنوورەکانی خوا دەپارێزن، لە هەموو مەیدانەکاندا.

وە پێغەمبەر ﷺ لە فەرموودەیەکدا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ اللهَ حَدَّ حُدُودًا فَلا تَعتَدُوها، وَفَرَضَ فَرَائِضَ فَلا تُضَيِّعُوها، وَحَرَّمَ مَحَارِمَ فَلا تَنتَهِكُوها، وَسَكَتَ عَن أَشياءَ رَحمَةً بِكُمْ مِن غَيرِ نِسيانٍ، فَلا تَسأَلُوا عَنْها﴾، {أَخْرَجَهُ الحاكِمُ، بِرقم: (٧١١٤)، وَالدَّارَقُطْنِيُّ، بِرقم: (١٠٤)، وَصَحَّحَهُ ابْنُ كَثير فِي تفسيره، المصباح المنير في تهذيب تفسير ابن كثير، ص (١٦٧)}.

واتە: بێگومان خوا چەند سنوورێكی دیاریی كردوون، مەیانبەزێنن، وە چەند شتێكی فەرز كردوون، مەیانفەوتێنن، وە چەند شتێكی قەدەغە كردوون، توخنیان مەكەون، وە لە هەندێ شت بێدەنگ بووە، لە ڕووی بەزەیی پێداهاتنەوەتانەوە، بێئەوەی كە لە بیری چووبێ، لێیان مەپرسن.

لە كۆتایی دا دەفەرموێ: ﴿وَبَشِّرِ ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾، وە موژدە بدە بە بڕواداران، بڕواداران كامانەن كە موژدەیان پێ دەدرێ؟ واتە: ئەو بڕوادارانەی كە خاوەنی ئەو سیفەتانەن، موژدەیان پێبدە، ئەوانەی خوا گیان‌و سامانی لێ كڕیون، وە بەهەشتیان لە بەرانبەردا پێ دەبەخشێ.

یاخود موژدە بدە بەو بڕوادارانەی كە خاوەنی ئەو سیفەتانەن، كە سەرفرازی دنیاو دوارۆژن، بەختەوەرن، بە مراد دەگەن، لە عەیبداریی لای خەڵك‌و، گوناهباریی لای خوا، لە شەرمەزاریی دنیا، وە لە ڕوو ڕەشیی دوارۆژ، سەلامەت‌و پارێزراو دەبن، وەك لە ئایەتەكەی پێشێدا فەرمووی: ﴿وَذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ﴾، وە ئەوە بە مراد گەیشتن‌و بە ئاكام گەیشتن‌و بە ئامانج گەیشتنی مەزنە، لێرەش دەفەرموێ: موژدەیان پێ بدەو دڵیان خۆش بكە، یانی: بڕوادارانێك كە خاوەنی ئەو سیفەتانەن، موژدەیان پێ بدە، كە سەرفرازی دنیاو دوارۆژن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پازدەیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە چوار ئایەت پێكدێ، كە بریتین لە ئایەتەكانی: (١١٣ تا ١١٦)، تەوەری سەرەكیی ئەم چوار ئایەتە، بریتیە لە ئاگاداركردنەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ و بڕوادارانی شوێنكەوتووی، كە موو بە موو ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ دەگرنە بەر، كە بۆیان نیە داوای لێبوردن لە خوا بكەن، بۆ هاوبەش دانەرانێك، كە دەزانن دۆزەخیین، هەرچەندە خزمو نیزیكیشیان بن.

پاشان خوا ﷻ ڕایدەگەیەنێ، كە داوای لێبوردن كردنی ئیبراهیم بۆ بابی (كە ناوی ئازەر) بوو، بەهۆی بەڵێنێكەوە بوو، كە پێیدابوو، بەڵام پاش ئەوەی بۆی دەركەوت، كە دوژمنی خوایە، حاشای لێكرد.

دوایی خوای میهرەبان ڕایدەگەیەنێ، كە ناگونجێ كۆمەڵێك پاش هیدایەتدرانیان، گومڕا بكات لە سزای لادانیاندا، تاكو ئەوەی كە پێویستە پارێزی لێ بكەن، بۆیان ڕوون نەكاتەوە.

وە لە كۆتایی دا ڕایدەگەیەنێ، كە خوا خاوەنی ئاسمانەكان و زەوییەو، دەژیەنێ و دەمرێنێ و، جگە لەویش بڕواداران سەرپەرشتیارو سەرخەرێكیان نیە.

﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَن يَسْتَغْفِرُواْ لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوٓاْ أُوْلِي قُرْبَىٰ مِنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَٰبُ ٱلْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾ وَمَا كَانَ ٱسْتِغْفَارُ إِبْرَٰهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَهَآ إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۥٓ أَنَّهُۥ عَدُوٌّ لِّلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ ۚ إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ لَأَوَّٰهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًۢا بَعْدَ إِذْ هَدَىٰهُمْ حَتَّىٰ يُبَيِّنَ لَهُم مَّا يَتَّقُونَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾ إِنَّ ٱللَّهَ لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ يُحْيِۦ وَيُمِيتُ ۚ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١١٦﴾ ﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەكان

{پێغەمبەرو ئەوانەی بڕوایان هێناوە، بۆیان نیە داوای لێبوردن (لە خوا) بۆ هاوبەش دانەران بكەن، هەرچەندە خزمیش بن، دوای ئەوەی بۆیان دەركەوت، كە هاوەڵانی كڵپەی ئاگری دۆزەخن ﴿١١٣﴾ وە (لە خوا) داوای لێبوردن كردنی ئیبراهیمیش بۆ بابی (ئازەر) تەنیا پاش بەڵێنێك بوو كە پێی دابوو، بەڵام دوای ئەوەی بۆی ڕوون بووەوە كە دوژمنی خوایە، حاشای لێكرد، بە دڵنیایی ئیبراهیم زۆر بە پەرۆش و هێدیی بوو ﴿١١٤﴾ وە ناگونجێ خوا كۆمەڵێك كە ڕێنمایی كردوون، گومڕا بكات، (لێیانگەڕێ سەرگەردان بن)، بەڵكو (ئاگاداریان دەبێ)، تاكو ئەوەی پێویستە پارێزی لێ بكەن، بۆیان ڕوون دەكاتەوە، بێگومان خوا بە هەموو شتێك زانایە ﴿١١٥﴾ مسۆگەر موڵكی ئاسمانەكان و زەوی هی خوایە، دەژیەنێ و دەمریەنێ، وە جگە لەویش هیچ دۆست و پشتیوانێكتان نیە ﴿١١٦﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(أَصۡحَٰبُ): کۆی (صاحب)ە، (الصَّاحِبُ: المُلاَزِمُ إِنْسَاناً كَانَ أَوْ حَيْوَاناً أَوْ مَكَاناً أَوْ زَمَاناً).

(صاحب) هەر شتێکە کە پەیوەست بێ، ئنجا بە مرۆڤەوە بێ، یان ئاژەڵ، یان شوێن، یان کات، هەروەها (صاحب) بە مانای خاوەن (مالك)یش دێ.

(ٱلۡجَحِيمِ): (الجَحْمَةُ: شِدَّةُ تَأَجُّجِ النَّار، وَمِنْهُ الجَحِيم).

(جَحْمَةُ) بریتیە لە کڵپە ساندنی بڵێسەی ئاگر، لەوێشەوە وشەی (جحیم) وەك ناو بۆ دۆزەخ بەکارهاتوە، لەبەرئەوەی ئاگرەکەی کڵپەو بڵێسەی توندی هەیە.

(مَّوۡعِدَةٍ): (وَعَدَ يَعِدُ وَعْداً، وَعِدَةً وَمَوْعِداً وَمَوْعِدَةً وَمَوْعُوداً: مَنَّاه بِهِ)، هەر کام لەو وشانە بە مانای بەڵێنە، گفتو بەڵێنێك کە کەسێك بە کەسێکی دەدات، کارێکی باشی بۆ بکات.

(تَبَرَّأَ مِنۡهُ): واتە: حاشای لێکرد، دووریی لێکرد، (أَصْلُ البُرْءِ وَالبَرَاءَة وَالتَبَرِّي: التَقَصِّي مِمَّا يُكرهُ مُجَاوَرَتُهُ).

وشەی (بُرْء، بَرَاءَة، تَبَرِّي) هەر سێکیان بە مانای دووریی گرتنە لە هەر شتێك، کە ئینسان حەز لە نیزیکیی نەکات.

(لَأَوَّٰهٌ): (الكَثِيرُ التَأَوُّه).

(أوَّاه) کەسێکە زۆر وشەی ئۆه بەکاردێنێ، دیارە ئەوە دەگونجێ لە ئەنجامی ئازارێك دا بێ، کە بە عەرەبی پێی دەگوترێ: (التوجّع) واتە: دەربڕینی ئازار، وە دەشگونجێ بەبێ نەخۆشیی بێ، لە پەرۆشییان بێ، بۆ وێنە: کەسێك پەرۆشی

كەسێكی بێ، یان سۆزو بەزەیی بۆ دەربڕێ، ئەم تەعبیرە بەكاربێنێ، لە زمانەكانی دیكەشدا هەیە.

هەروەها (أوَّاه) دەڵێ: (الدَعَّاءَ: الرَّحِيم الرّقِيقُ القَلْب)، واتە: زۆر پاڕاوە لە خوا، زۆر دوعا كەر، وە بە كەسێك دەگوترێ كە بە بەزەیی بێ، زۆر دڵ نەرم بێ .

(حَلِيمٌ): واتە: هێدیی‌و مەند، دەڵێ: (حَلُمَ: تَأَنَّىَّ وَسَكَنَ عِنْدَ غَضَبٍ أَوْ مَكْروهٍ مَعَ قُدْرَةٍ وَقُوَّةٍ، وَصَفَحَ).

(حَلُمَ) واتە: هێدیی‌و مەندیی بەكارهێنا، خۆی شلوێ نەكرد، لە كاتێكدا كە تووڕە بوو، لەگەڵ ئەوەشدا كە توانای هەبوو، ئەو كەسە سزا بدات، كە خراپەكەی لێ بینیوە، بەڵام هێدیی‌و مەندیی لەگەڵ بەكارهێنا، هەروەها (حَلُمَ) بە مانای (صَفَحَ) هاتوە، واتە: چاوپۆشیی لێكرد، بە كورتیی: وشەی (حَلِيم) لە كوردیدا دەبێتەوە بە هێدیی‌و مەند.

(وَلِيٍّ): (الوَلِيُّ: كُلُّ مَنْ وَلِيَ أَمْرَاً أَوْ قَامَ بِهِ، وَالنَّصِيرُ وَالمُحِبّ وَالصَّدِيق).

وشەی (وَلِيّ) بە هەر كەسێك دەگوترێ: سەرپەرشتیی كارێك بكات، یاخود بە كارێك هەڵسێ، یان كارێك بە ئەستۆوە بگرێ، هەروەها وشەی (وَلِيّ) بە مانای یارمەتیدەرو خۆشەویست‌و نیزیكیش دێ.

(نَصِيرٍ): (المُعِينُ وَالمُؤَيِّد وَالمُنَجِّي وَالمُخَلِّص).

وشەی (نَصِير) بە هاوكارو پشتگیركەرو دەربازكەرو ڕزگاركەر، لێكدراوەتەوە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەكان

هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە، كە دەفەرموێ: ﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَن يَسۡتَغۡفِرُواْ لِلۡمُشۡرِكِينَ وَلَوۡ كَانُوٓاْ أُوْلِي قُرۡبَىٰ مِنۢ بَعۡدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمۡ أَنَّهُمۡ أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَحِيمِ ١١٣ ﴾.

لەوبارەوە ئەم گێڕراوەیە هەیە:

﴿عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ: كَانُوا يَسْتَغْفِرُونَ لَهُمْ، حَتَّى نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ، فَلَمَّا نَزَلَتْ أَمْسَكُوا، عَنِ الإِسْتِغْفَارِ لأَمْوَاتِهِم، وَلَمْ يُنْهَوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لأحياء، حَتَّى يَمُوتُوا، ثُمَّ أَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى: ﴿ وَمَا كَانَ ٱسۡتِغۡفَارُ إِبۡرَٰهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوۡعِدَةٖ وَعَدَهَآ إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۥٓ أَنَّهُۥ عَدُوّٞ لِّلَّهِ تَبَرَّأَ مِنۡهُۚ إِنَّ إِبۡرَٰهِيمَ لَأَوَّٰهٌ حَلِيمٞ ١١٤ ﴾التوبة، يَعْنِي: اسْتَغْفَرَ لَهُ مَا كَانَ حَيًّا، فَلَمَّا مَاتَ أَمْسَكَ عَنِ الإِسْتِغْفَارِ﴾، {أَخْرَجَهُ البَغَوِي، ج١١، ص٣٣، وَالطَّحَاوِي فِي (مشكل الآثار)، برقم: (٢٤٨٣)، وَابْنُ أَبِي حاتم فِي تَفْسِيرِهِ، قَالَ فِي الإستيعاب: قُلْنَا هَذَا إِسْنَادٌ حَسَنٌ، ج ٢، ص ٣٢٤٤}.

واتە: عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ، دەڵێ: مسوڵمانان عادەتیان وابوو، داوای لێبوردنیان لە خوا دەكرد بۆ هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان، بەڵام كاتێك ئەم ئایەتە هاتە خوار، وازیان لەوە هێنا كە داوای لێبوردن بكەن، بۆ ئەوانەیان كە مردوون {واتە: لەسەر كوفرو شیرك مردوون} بەڵام لێیان قەدەغە نەكرا، داوای لێبوردن لە خوا بكەن، بۆ ئەوانەیان كە زیندوونو جارێ نەمردوون، {واپێدەچێ مەبەست پێی هیدایەتو ڕەحم پێكردن بێ} دوایی خوای بەرز ئەم ئایەتەی نارده

خـوار کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَمَا كَانَ ٱسْتِغْفَارُ إِبْرَٰهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَهَآ إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۥٓ أَنَّهُۥ عَدُوٌّ لِّلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ ۚ إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ لَأَوَّٰهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾ ﴾ التوبـة.

واتە: ئیبـڕاهیم تاکو بابی زیندوو بـوو، داوای لـێبـوردنی بۆ لە خوا دەکرد، بەڵام دوای ئەوەی کە مرد، وازی لەوە هێـنا، کە داوای لـێبوردنی بۆ لە خـوا بکـات.

مانـای گشتی ئـایـەتـەکـان

پێشتـر گـوتمان: کـە تـەوەری سـەرەکیی ئـەم چـوار ئـایـەتـە، ئـەوەیـە کـە خـوا ﷻ ڕێنمایی ئیمانداران دەکات، کە دەبێ چۆن لەگەڵ بێبڕوایانداو، لەگەڵ هاوبەش بۆ خـوا دانەرەکانـدا مامەڵـە بکـەن، کـە ئایـا داوای لێبوردنیـان بـۆ لـە خـوا بکـەن، یـان داوای هیدایەتیان بۆ لە خوا بکەن، یان نەکەن؟ لەوبارەوە خوا ﷻ ڕێـنماییان دەکات، وە ئەوەی کە ناگونجێ لێیان قەدەغە دەکات، دەفەرموێ: ﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَن يَسْتَغْفِرُوا۟ لِلْمُشْرِكِينَ ﴾، پێغەمبەر ﷺ بۆی نیە، هـەروەها ئـەوانەش کە بڕوایـان هێـناوە، کە داوای لـێبوردن بۆ هاوبەش بۆ خـوا دانەرەکان بکەن، واتـە: داوای لێبوردنیـان بۆ لە خوا بکەن، کە لێرەدا بەم تەعبیـرە هێناویەتی، ئەگەرنا وێڕای ئـەوەی: بۆیـان نیـە داوای لـێبوردنیان بۆ لە خـوا بکەن، بۆشـیان نیە داوای هیدایەتیشـیان بـۆ بکـەن، بەڵکـو داوای هیچ شتێکی چاکیان بۆ لە خـوا بکەن، دوای ئەوەی کە لـەسـەر کوفر مردوون.

ئنجا دەفـەرموێ: ﴿ وَلَوْ كَانُوٓا۟ أُو۟لِى قُرْبَىٰ ﴾، هـەرچەنـدە ئەوانە لـەگەڵـیشیاندا خاوەنی نیزیکیی بن، واتە: هەرچەنـدە نیزیکایەتییشـیان هەبێ، خزمایـەتیان هەبێ، یـان هـەرجۆرە نیزیکییـەکی دیکەی هـاوەڵایەتیـان بوو بێ، بۆ وێنـە: دراوسێیـەتییان هەبێ، بەڵام ئایا کەی بۆیان نیە داوای لـێبوردنیـان بۆ لـە خـوا بکـەن؟ ﴿ مِنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَٰبُ ٱلْجَحِيمِ ﴾، دوای ئـەوەی بۆیـان ڕوون بۆتـەوە کە ئـەوانە هـاوەڵـی دۆزەخن، واتە: دوای ئەوەی بۆیان ڕوون بۆتـەوە، کە ئـەوانە دۆزەخییـن، وە خـوا بڕیـاری داوە کە بیـانباتـە دۆزەخو، بیـانکاتـە هـاوەڵـی دۆزەخو، خـاوەنی دۆزەخ، بۆیـان نیـە داوای لێبوردنیان بۆ لە خـوا بکەن، چونکە بە تەئکید ئەو داوای لـێبوردنە، جێی خۆی نـاگرێ، وە خـوای کـارزان ڕەحمەتو بەزەیی خۆی تـایبەت کردوە بـە ئـەهلـی ئیمـانەوە، وە لـە

بێبڕوایانی قەدەغە کردوە، ئنجا پێشینان گوتوویانە: (قسە بکە جێ بگرێ، ڕبە بپێوە سەربگرێ) قسەیەك کە جێ نەگرێ، نابێ بیکەی.

ئنجا ڕەنگە ئەو کاتە هاوەڵان خوا لێیان ڕازی بێ، پرسیارێك لە دڵیاندا دروست بوو بێ، وە ئێستاش دەگونجێ پرسیارێك لە دڵاندا دروست بێ، دەربارەی هەڵوێستی ئیبراهیم (علیه السلام) بەرانبەر بە بابی ئازەر، کە دوای ئەوەی ئیبراهیم ڕێنمایی بابی دەکاتو، ئامۆژگاریی دەکات، بابی پێی دەڵێ: ﴿لَئِن لَّمْ تَنتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا ﴿٤٦﴾﴾ مريم.

واتە: ئەگەر واز نەهێنی، بەردبارانت دەکەم، وە بڕۆ سەری خۆت هەڵبگرەو لێم دووربکەوە، یانی: دەریکرد، ئیبراهیم (علیه السلام) لە وەڵامی دا دەڵێ: ﴿سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا ﴿٤٧﴾﴾ مريم.

واتە: سەلامەت لێ بێ، ئاشتیی و سەلامەتیی لەسەر تۆ بێ، داوای لێبوردنت بۆ لە خوا دەکەم، چونکە پەروەردگارم لەگەڵ من زۆر بە بەزەیی یە، وە پاڕانەوەو داوای من گیرا دەکات.

ئنجا ئەو پرسیارە دروست دەبێ، کە ئەوە نیە ئیبراهیمیش داوای لێبوردنی بۆ بابی کردوە لە خوای پەروەردگار، لە حاڵێکدا کە بابیشی کافر بووە؟

کەواتە: چی دەبێ، ئەگەر ئێمەش داوای لێبوردن لە خوا بکەین، بۆ ئەو خزمانەمان کە لەسەر کوفر مردوون؟!

بۆیە خوا ﷻ لەوبارەوە هەڵوێستی ئیبراهیم ڕوون دەکاتەوە، دەفەرموێ: ﴿وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ﴾، وە داوای لێبوردن کردنی ئیبراهیم بۆ بابی، {واتە: داوای لێبوردن لە خوا کردنی ئیبراهیم بۆ بابی} تەنیا دوای بەڵێنێك بوو کە پێی دابوو، ئیبراهیم بەڵێنی بە بابی دا، گوتی: (سأستغفرُ لكَ ربِّي) لەمەودوا داوای لێبوردنت بۆ لە پەروەردگارم دەکەم.

ئنجا بۆئەوەی بەڵێنەکەی خۆی بێنێتە دی، داوای لێبوردنی بۆ لە خوا کرد.

﴿فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۥٓ أَنَّهُۥ عَدُوٌّ لِّلَّهِ﴾، بەلاَم دوای ئەوەی بۆ ڕوون بۆوە، کە دوژمنی خوایە، وە هەر ئیمان ناهێنێ، یان خوا هەواڵی پێدا، کە ئەوە ئیمان ناهێنێ، ﴿تَبَرَّأَ مِنْهُ﴾، حاشای لێکردو دووریی لێکرد، وە پەیوەندیی لەگەڵدا پچڕاند، ﴿إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ لَأَوَّٰهٌ حَلِيمٌ﴾، بێگومان ئیبراهیم زۆر بە سۆزو بەزەیی و پەرۆش بووە، وە هێدیی و مەندو لەسەرەخۆ بوو، واتە: زوو تووڕە نەبووە.

بەڵێ خوا ﷻ ڕایدەگەیەنێ کە هەڵوێستەکەی ئیبراهیم لەسەر بناغەی بەڵێنێك بووە، کە بە بابی داوە، ئنجا دیارە تا ئەو کاتە ئومێدو، هیوایەکی هەبووە، کە بابی ئیمان بێنێ، بۆیە داوای لێبوردنی بۆ لە خوا کردوە، بەڵکو خوای بەخشەر هیدایەتی بدات، بەلاَم دوای ئەوەی دڵنیاو مسۆگەر بوو، کە ئیمان ناهێنێ و دوژمنی خوایە، حاشای لێکرد.

کەواتە: ئێوەش ئەو خزمانەتان کە کافر بوون، هاوبەش بۆ خوا دانەر بوون، دوای ئەوەی کە لەسەر کوفر مردوون و بۆتان ڕوونبۆتەوە کە ئیمانیان نەهێناوە، یان لەسەر نیفاق مردوون بۆتان ڕوونبۆتەوە کە بەبێ ئیمانیی مردوون، یان ئەگەر پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵی پێدابن، کە فلاَن کەس ئیمان ناهێنێ، دەبێ ئێوەش وەك ئیبراهیم (علیه السلام) چۆن بەرائەت و حاشای لە بابی کرد، ئێوەش حاشاو بەرائەت لەو نیزیك و خزمانەتان بکەن، کە بۆتان دەرکەوتوە، دوژمنی خوان، وە بڕوا ناهێنن.

ئنجا ئیبراهیم (علیه السلام) لە ئەنجامی زێدە ڕەحم و بەزەیی و پەرۆشیی، وە لەبەرئەوەی زۆر هێدیی و مەندو لەسەرەخۆ بووە، بۆیە لەگەڵ ئەو هەڵوێستە نەرێنیی و خراپەی بابیشیدا، هەر داوای لێبوردنی بۆ لە خوا کردوە.

پاشان خوا ﷻ ڕاستییەکی گرنگ دەخاتە ڕوو، بۆ ئەوەی کە بڕوادارانێك کە داوای لێبوردنیان بۆ خزمەکانیان لە هاوبەش بۆ خوا دانەران، کردوەو، بۆیان پاڕاونەوەو، داوای ڕەحم و بەزەیی و لێبوردنی خوایان بۆ کردوون، پێیان وا نەبێ کە بە گومڕا لە قەڵەمی داون، وە بە گوناهو سەرپێچیی بۆی تۆمار کردوون، دەفەرموێ: ﴿وَمَا

كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًۢا بَعْدَ إِذْ هَدَىٰهُمْ حَتَّىٰ يُبَيِّنَ لَهُم مَّا يَتَّقُونَۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾﴾.

واتە: وە ناگونجێ خوا کۆمەڵێك کە ڕێنمایی کردوونو، خستوونیە سەر ڕێی ڕاست، بڕیاری گومڕا بوونیان بۆ بدات، وە بە گومڕا بوو لە قەڵەمیان بدات، {لە ئەنجامی ئەوەدا کە هەڵەیەك دەکەن، گوناهێك دەکەن، کە جارێ نەیانزانیوە گوناهە}تاکو ئەوەیان بۆ ڕوون دەکاتەوە، کە دەبێ پارێزی لێ بکەن.

واتە: ئێوە مادام نەتانزانیبێ کە حەڕامەو قەدەغەیە، داوای لێبوردن لە خوا بکەن، بۆ کەسانێکی بێبڕواو موشریك، لە خزمانو لە نیزیکانتان، ئەوەتان بە گومڕایی لەسەر حیساب نەکراوە، وە بە گوناهو سەرپێچیی، بۆتان حیساب نەکراوە.

چونکە جارێ خوای پەروەردگار بۆی ڕوون نەکردبوونەوە، کە دەبێ خۆیان لێ بپارێزن، وە خوا ﷻ کۆمەڵە خەڵکێك کە هیدایەتیان دەدات، دوایی هەتا ئەو شتانەیان بۆ ڕوون نەکاتەوە، کە دەبێ خۆیانیان لێ بپارێزن، ئەگەر خۆیان لە شتێك لەو شتانە نەپاراست، بۆیان بە گوناهو گومڕایی حیساب ناکات، ئەوە مانایەکی.

مانایەکی دیکەشی ئەوەیە: کە خوا کاتێك کۆمەڵێك هیدایەت دەدات، هەروا لێیان ناگەڕێ، تووشی سەرگەردانیی و گومڕایی ببن، بەڵکو هەموو ئەو شتانەی کە دەبێ خۆیانیان لێ بپارێزن، بۆیان ڕوون دەکاتەوە، بۆیە خوای پەروەردگاریش ئەوەی بۆ ئێوە ڕوون کردەوە، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ﴾، بێگومان خوا بە هەموو شتێك زانایە، هەموو شتێك دەزانێ.

لە کۆتایی دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾، بێگومان خوا موڵکی ئاسمانەکانو زەوی هەیە، خاوەنی موڵکی ئاسمانەکانو زەوییە، ئاسمانەکانو زەوی، واتە: سەرەوەی دروستکراوەکانو، خوارەوەشیان، ئاسمانەکان سەرەوەیە، هەرچەندە بەرەو سەر دەڕوات، تاکو وجود کۆتایی پێ دێ، وە هەرچەندە بەرەو خوار دەچێ، هەمووی هی خوایە، ﴿يُحْىِۦ وَيُمِيتُ﴾، دەژیەنێو دەمرێنێ، دیارە ژیاندنو

مراندن، واتە: ژیان پێدانو مردن بەسەردا هێنان، زەقترین، وە بەرجەستەترین شێوەی تەصەڕووف کردنە لە موڵکدا، بۆیە خوای باڵادەستو زاڵ لە قورئاندا، ئەو تەعبیرە زۆر بەکاردێنێ: هەر خوا دەژیەنێو دەمرێنێ، ﴿وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾، وە ئێوە جگە لە خوا، هیچ سەرپەرشتیار مشوورخۆرێکتان نیە، هیچ دۆستو نیزیکێکتان نیە، هەروەها هیچ هاوکارو سەرخەرو پشتیوانێکیشتان نیە.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: کە دەفەرموێ: ﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَن يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾ ﴾.

واتە: پێغەمبەر ﷺ، وە ئەوانەی کە بڕوادارن، بڕوایان هێناوە، بۆیان نیە داوای لێبوردن لە خوا بۆ کەسانێك بکەن، کە هاوبەش بۆ خوا دانەرن، هەرچەندە خزم و نیزیکیشیان بن، دوای ئەوەی بۆیان دەرکەوتووەو بۆیان ڕوونبۆتەوە، کە ئەوانەی هاوەڵ و خاوەنی کڵپەو بڵێسەی ئاگری بەتینی دۆزەخن.

لەبەردەم ئەم ئایەتەدا سێ هەڵوەستە دەکەین:

هەڵوەستەی یەکەم : لەبەر دوو هۆکاران نابێ بڕواداران بۆ هاوبەش دانەران و کافران و مونافیقەکان بپاڕێنەوە:

أ/ بڕوادار نابێ داوایەك لە خوا بکات بێجێ بێ و جێگا نەگرێ، بۆیە نابێ بڕوادار ئەو جۆرە پاڕانەوەیە ئاڕاستەی خوای دادگەری بکات، کە هەواڵی پێداوە وەریناگرێ : ﴿ إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ .... ﴿٤٨﴾ ﴾ النساء.

ب/ بڕوادار نابێ دۆستایەتیی دوژمن و ناحەزانی خوا بکات، کەسانی مونافیق و موشریك و کافریش دوژمنی خوان، کەسێك دوژمنی خوا بێ، چۆن دەبێ تۆ نیزیکی بکەوی، خۆشەویستییت لەگەڵی هەبێ و، بە تەنگیەوە بێ و، پەرۆشییت بۆی هەبێ، وە داوای بۆ لە خوا بکەی ؟!.

<u>هەڵوەستەی دووەم</u>: یەکێك بۆی هەیە بڵێ: کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَوْ كَانُوٓاْ أُوْلِى قُرْبَىٰ﴾، بۆچی وای فەرمووە؟!

ئەوە بۆ لابردنی ئەو ئیشکالو گومانەیە کە بەهۆی هەڵوێستەکەی ئیبراهیمەوە (علیه السلام) پەیدا دەبێ، کە خوای کارزان لە سوورەتی (الشعراء)دا لێی گێڕاوەتەوە، کە دەفەرموێ: ﴿وَٱغْفِرْ لِأَبِىٓ إِنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلضَّآلِّينَ ﴿٨٦﴾﴾، واتە: خوایە لە بابم ببوورە، بێگومن ئەو لە گومڕایانە.

وە لە سوورەتی (مریم)دا کە پێشتر باسمان کرد، ئیبراهیم (علیه السلام) بەڵێن بە بابی دەدات، دوای ئەوەی بابی دەریدەکات، کە داوای لێبوردنی بۆ بکات ﴿سَلَٰمٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّىٓ﴾، واتە: سەلام لە تۆ بێ ئەوە من دەڕۆم، بەڵام داوای لێبوردنیشت بۆ لە پەروەردگارم دەکەم، ﴿إِنَّهُۥ كَانَ بِى حَفِيًّا﴾، بێگومان پەروەردگارم بەرانبەر بە من زۆر بە ڕەحمو بەزەییو مشوورخۆرە، ئنجا ئەو بەڵێنەی لە سوورەتی مەریەمدا خوای بێ وێنە لە ئیبراهیمەوە گێڕاویەتەوە، جێبەجێکردنی ئەو بەڵێنەی لە سوورەتی (الشعراء)دا خستۆتە ڕوو، کە دەفەرموێ: ﴿وَٱغْفِرْ لِأَبِىٓ إِنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلضَّآلِّينَ ﴿٨٦﴾﴾، لە سوورەتی (مریم)دا دەڵێ: داوای لێبوردنت بۆ لە پەروەردگارم دەکەم، ئەوەتا لە سوورەتی (الشعراء)یشدا، ئەو بەڵێنەی کە داویەتی هێناویەتە دی، کە دەڵێ: وە ئەی خوایە! لە بابم ببوورە، بێگومان بابم لە گومڕایانە.

ئیشکالەکەش لێرەدا پەیدا دەبێ: ئەدی ئەوە نیە ئیبراهیمیش (علیه السلام) بۆ بابی پاڕاوەتەوە؟!

وەڵامەکەی ئەوەیە: ئیبراهیم (علیه السلام) کە بۆی پاڕاوەتەوە لەبەرئەوە بووە کە بەڵێنی پێداوە، پاشان نەیزانیوە کە ئیمان ناهێنێ، بۆیە بۆی پاڕاوەتەوەو داوای لێبوردنی بۆ لە خوا کردوە، ئومێدی پێی هەبووە کە بڕوا بێنێ، بەڵام دوای ئەوەی دڵنیا بووە کە بڕوا ناهێنێ، حاشای لێکردوەو دووریی لێکردوە.

واتە: ئێوەش ئەی بڕوادارینە! ئەو خزمو نیزیکانەتان کە لەسەر کوفرو شیرکو نیفاق مردوون، یاخود دڵنیا کراونەوە، لەلایەن خواو پێغەمبەری خواوە ﷺ کە ئەوانە بڕوا ناهێنن، بۆیە ئێوەش دەبێ وەك ئیبراهیم بکەن، کە دوای ئەوەی دڵنیا بوو بابی بڕوا ناهێنێ، حاشای لێکردو دووریی لێکرد، ئێوەش حاشاو دووریی بکەن، لەو خزمو نیزیکانەتان، کە دەزانن لەسەر کوفر مردوون، یاخود بڕوا ناهێنن.

هەڵوەستەی سێیەم: چۆنیان بۆ دەرکەوتوە کە هاوبەشدانەران هاوەڵی دۆزەخن ؟

١/ ئەوانە خوا هەواڵی بە پێغەمبەر داوە ﷺ کە بە کافریی مردوون، یانی: مونافیقەکانو موشریکەکانو کافرەکان، وە هەر کەسێك بە کافریی مردبێ، دیارە خاوەنی دۆزەخەو هاوەڵی دۆزەخە.

٢/ هەر کەسێك بە ڕواڵەت لەسەر کوفرو شیرك مردبێ، واتە: با خوای پەنهانزانیش هەواڵی بە پێغەمبەر نەدابێ ﷺ، مادام کەسێك کە دەزانی لەسەر کوفرو شیرك، یان نیفاق مردوە، ئەوە دەزانی کە ئەوانە هاوەڵی دۆزەخن، واتە: یان دەبێ بە پێی ڕواڵەتی حاڵی، لەسەر کوفرو شیرك، یان نیفاق مردبێو، تۆش بزانی، یان ئەوەتا لە ڕێی پێغەمبەرەوە ﷺ خوای پەروەردگار بە وەحی فەرموو بی: کە فلان کەس لەسەر کوفرو شیرك، یان نیفاق مردوە، یاخود فلان کەس ئیمان ناهێنێو لەسەر شیركو کوفر یان نیفاق دەمرێ.

لەو دوو ڕێیەوە بۆیان دەردەکەوتوە کە ئەو کەسانە بێبڕوان، وە لەسەر کوفر مردوون، وە هاوەڵی دۆزەخن.

چوار ڕیوایەت لەبارەی هاتنەخواری ئەم ئایەتەوە

لە تەفسیرەکاندا چوار ڕیوایەت باسکراون، بۆ هۆی هاتنە خواری ئەم ئایەتە موبارەکە: ﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَن يَسۡتَغۡفِرُواْ لِلۡمُشۡرِكِينَ ﴾:

١) یەکێك لە ڕیوایەتەکان ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ بۆ (أبو طالب) پاڕاوەتەوە، ئەبو طاڵیبی مامی کە: خوا لێی خۆش ببێ، ئەمە بوخاریی بە ژمارە (١٣٦٠)، وە موسلیم بە ژمارە (٢٤) هێناویانە، وە (الإستیعاب في بیان الأسباب)[1]، ئەو گێڕدراوەیەی هێناوە.

بەڵام بێگومان ناگونجێ ئەم ئایەتە هۆی هاتنە خوارەوەکەی ئەو بەسەرهاتە بێ، لەبەرئەوەی ئەبو طاڵیب لە مەککە مردوە، بەڵام سووڕەتی تەوبە لە کۆتایی تەمەنی پێغەمبەردا هاتۆتە خوارێ، لە ساڵی نۆیەمدا کەواتە: چۆن دەگونجێ ئایەتێك کە لە ساڵی نۆیەمی کۆچییدا هاتۆتە خوارێ، هۆی هاتنە خوارەوەکەی بەسەرهاتێك بێ، کە دە دوازدە ساڵ لەوەو پێش بووە !!.

٢) هەروەها ڕیوایەتێکی دیکە دەڵێ: ئەو ئایەتە بەهۆی ئەوەوە هاتۆتە خوارێ کە پێغەمبەر ﷺ سەردانی گۆڕی (آمنة)ی دایکی کرد، وە داوای لێبوردنی بۆ لە خوای بەخشندە کرد.

ئەوەش (إبن أبي حاتم) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[2]، وە (الطحاوي) لە (مشکِل الآثار)دا بە ژمارە (٢٤٨٧)، وە (الحاکم) لە (المستدرك)دا[3] هێناویانە، بەڵام دیارە (الإستیعاب في بیان الأسباب) دەڵێ: (قُلنا وَهَذَا إِسْنَادٌ ضَعِيفٌ)[4]، کە

---

١) ج ٢، ص ٤٢.

٢) ج ٦، ص ١٩٩٣- ١٩٩٤.

٣) ج ٢، ص ٣٢٦.

٤) ج ٢، ص ٣٤٤.

گوایە پێغەمبەر ﷺ لە (أبواء) سەردانی گۆڕی دایکی کردوە، وە بۆی لە خوای لێبوردە پاڕاوەتەوە، بەو هۆیەوە ئەو ئایەتە هاتۆتە خوار، بەڵام وا دیارە کە لە ڕووی سەنەدەوە بێهێزە.

٣) ﴿عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ رَجُلاً يَسْتَغْفِرُ لأَبَوَيْهِ، وَهُمَا مُشْرِكَانِ، فَقُلْتُ: تَسْتَغْفِرُ لأَبَوَيْكَ وَهُمَا مُشْرِكَانِ؟ فَقَالَ: أَلَيْسَ قَدْ اسْتَغْفَرَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ وَهُوَ مُشْرِكٌ؟ قَالَ: فَذَكَرتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَنَزَلَتْ: ﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَن يَسْتَغْفِرُواْ لِلْمُشْرِكِينَ ﴾﴾، {أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ، برقم: (٣١٠١)، وَالنَّسائِيُّ، برقم: (٢٠٣٦)، وَأَبُو يَعْلَى، برقم: (٣٣٥)، وَالبَيْهَقِيُّ فِي (شعب الإيمان) برقم (٩٣٧٨) وَحَسَّنَهُ الأَلْبَانِي}.

واتە: عەلی خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: گوێم لە پیاوێك بوو داوای لێبوردنی بۆ باب‌و دایکی دەکرد، کە هاوبەش بۆ خوا دانەر بوون (بۆیان لە خوا دەپاڕایەوە)، منیش پێم گوت: چۆن داوای لێبوردن لە خوا بۆ باب‌و دایکت دەکەی کە هاوبەش بۆ خوا دانەرن؟ {کە دەبێ بە موشریکیی‌و، بە کافرێتی مردبن، یاخود لەو کاتەدا لەسەر حاڵەتی شیرك بووبن}، ئەویش گوتی: ئەدی ئەوە نیە ئیبراهیمیش داوای لێبوردنی بۆ بابی کردوە، لە حاڵێکدا کە هاوبەش بۆ خوا دانەریش بووە، دەڵێ: منیش ئەوەم بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ باسکرد، ئیدی لەوبارەوە ئەم ئایەتە هاتە خوار: ﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَن يَسْتَغْفِرُواْ لِلْمُشْرِكِينَ ﴾.

٤) ﴿عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ: كَانُوا يَسْتَغْفِرُونَ لَهُمْ حَتَّى نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ، فَلَمَّا نَزَلَتْ، أَمْسَكُوا عَنِ الإِسْتِغْفَارِ لأَمْوَاتِهِم، وَلَمْ يُنْهَوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلأَحيَاءِ، حَتَّى يَمُوتُوا، ثُمَّ أَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى: ﴿ وَمَا كَانَ ٱسْتِغْفَارُ إِبْرَٰهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَهَآ إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۥٓ أَنَّهُۥ عَدُوٌّ لِّلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ لَأَوَّٰهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾ ﴾التوبة، يَعْنِي: اسْتَغْفَرَ لَهُ مَا كَانَ حَيّاً، فَلَمَّا مَاتَ، أَمْسَكَ عَنِ الإِسْتِغْفَارِ﴾،{أَخْرَجَهُ البَغَوِي ج١١، ص٣٣، وَالطَّحَاوِي فِي (مشكل

الآثار)، برقم: (٢٤٨٣)، وَابْنُ أَبِي حاتم فِي تَفْسِيرِهِ، قَالَ فِي الإستيعاب: قُلْنا هَذَا إِسْنادٌ حَسَنٌ، ج٢، ص٣٢٤٤}[1].

شایانی باسیشە بەنسبەت ئەو ڕیوایەتەوە کە لە (علي)یەوە گێڕدراوەتەوە، هەرچەندە (الألباني) بە (حسن) ی داناوە، بەڵام (إبن العربي) لە (العارضة)دا، وەك خاوەنی (التّحرير والتّنوير) هێناویەتی، بە زۆر بێهێزی داناوە .

{قَالَ ابْنُ العَرَبِي فِي (العَارِضَة): هُوَ أَضْعَفُ مَا رُوِيَ فِي هَذَا البَاب، وَأَمَّا مَا رُوِيَ فِي أَسْبَابِ النّزُولِ أَنَّ هَذِهِ الآيَة نَزَلَتْ فِي اسْتِغْفَارِ النَّبِيّ ﷺ لأَبِي طَالِب، أَوْ أَنَّهَا نَزَلَتْ فِي سُؤَالِهِ رَبّه أَنْ يَسْتَغْفِرَ لأُمِّهِ آمِنَة، حِينَ زَارَ قَبْرَهَا بالأَبْوَاء، فَهُمَا خَبَرَانِ وَاهِيانِ لأَنَّ هَذِهِ السورَةَ نَزَلَتْ بَعْدَ ذَلِكَ بِزَمَنٍ طويل)[2].

(ابْنُ العَرَبِي) کە خاوەنی (أحكام القرآن)ە، دەڵێ: ئەو ڕیوایەتەی کە لە (علي)یەوە هاتوە، خوا لێی ڕازی بێ، بێهێزترین شتە کە لەوبارەوە گێڕدرابێتەوە، وە ئەوەی کە لە هۆیەکانی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتەدا هاتوە، گوایە ئەم ئایەتە دەربارەی داوای لێبوردکردنی پێغەمبەر ﷺ بووە بۆ ئەبو طاڵیبی مامی، یاخود لەبارەی دەربارەی داوای لێبوردن کردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ دایکی ئامینە هاتۆتە خوار، کە سەردانی گۆڕەکەی کردوە لە (أبواء)، ئەو دوو هەواڵە، (واتە: ئەو دوو ڕیوایەتە) زۆر بێهێزن، چونکە ئەم سوورەتە دوای ئەوە بە ڕۆژگارێکی دوورو درێژ هاتۆتە خوار.

کەواتە: تەنیا ڕیوایەتەکەی ئیبنو عەبباسە، بگونجێ پشتی پێ ببەسترێ، لەگەڵ ئەوەی عەلی دا خوا لێی ڕازی بێ، بەڵام (ابْنُ العَرَبِي) ئەوەی عەلی بە (أضعَفُ شيء في هذا الباب) وەسف کردوە، هەرچەندە (الإستيعاب في بيان الأسباب) سەنەدەکەی بە باش لە قەڵەم داوە.

هەڵبەتە دەبێ ئەوە بزانین کە دەگوترێ: هۆی هاتنە خواری ئەو ئایەتە، ئەو بەسەرهاتە بووە، ئەو ڕووداوە بووە، مانای وانیە کە چەمكو واتای ئەو

١) پێشتر مانامان کردوە .

٢) ج ١١، ص ٤٤.

ئایەتە موبارەکە کورت هەڵدێ لەو ڕووداوەدا، بەڵکو یانی: ئەو ئایەتە موبارەکە چەمك‌و واتایەکەی ئەو ڕووداوەش دەگرێتەوە، وە جیا لەو ڕووداوەش دەگرێتەوە، یان ئەو کەسە دەگرێتەوە، کە ئایەتەکە دەربارەی هاتۆتە خوار، وە جگە لەویش دەگرێتەوە، بەڵام بە تەئکید ناگونجێ ئایەتێك لە سوورەتی (التوبة) دابێ، کە لە ساڵی نۆیەمی کۆچییدا هاتۆتە خوار، پەیوەندیی هەبێ بە بەسەرهاتێکەوە، کە دە، دوازدە (١٠- ١٢) ساڵ لەوەو پێش ڕووی داوە !!

بۆیە پێویستە لە هۆی هاتنە خوارەوەکاندا باش ورد بینەوەو، دیقەتی باش بکەین، بۆ ئەوەی هەندێك چەمك‌و واتا کە ئایەتەکان مەبەستیان نین، نەیانخەینە نێو مانای ئایەتە موبارەکەکانەوە.

مەسەلەی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كَانَ ٱسْتِغْفَارُ إِبْرَٰهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَهَآ إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۥٓ أَنَّهُۥ عَدُوٌّ لِّلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ ۚ إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ لَأَوَّٰهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾ ﴾.

بۆ زیاتر تێگەیشتنی چەمك‌و واتای ئەو ئایەتە، پێویستە پێشێ چەند وشەیەك مانا بکەین:

١- وشەی (مَّوْعِدَةٍ) دەڵێ: (الـمَوْعِدَةُ: إسمٌ للوَعدِ) پێشتریش باسمان کرد.

(مَوْعِدَة) ناوە بۆ (وَعْد) واتە: گفت‌و بەڵێن .

٢- (تَبَرَّأَ مِنْهُ) (التَبَرُّؤُ: تَفَعُّلٌ مِن بَرِئَ مِنْ كَذَا، إِذَا تَنَزَّهَ عَنْهُ، فالتَبَرُّؤُ مُبالَغَةٌ فِي البَرَاءَةِ).

وشەی (تَبَرّؤُ، تَفَعُّل)ە، لە (بَرِئَ مِنْ كَذَا)وە هاتوە، (بَرِئَ مِنْ كَذا) واتە: حاشای لێکردو دووریی لێکرد، کاتێك کە مرۆڤ خۆی لە شتێك پاك دەگرێ‌و دووریی لێ دەکات، ئنجا وشەی (تَبَرّؤْ) زێدەڕۆییی کردنە لە بەرائەت، چونکە لەسەر کێشی (تَفَعُّلْ)ە، واتە: فشار لە خۆت بکەی کە زیاتر دووریی بگری، وە خۆت پاك بگری لەو شتە.

٣- وشەی (لَأَوَّٰهٌ) (الأَوَّاهُ: الَّذِي يُكْثِرُ قَولَ: أَوَّه، وَهُوَ التَّوَجُّعُ، وَهُوَ كِنَايَةٌ عَنِ الرَّأْفَةِ وَرِقَّةِ القَلبِ والتَضَرُّعِ، حِيْنَ يوصِفُ بِهِ، مَنْ لَيْسَ بِهِ وَجْعٌ).

وشەی (أَوَّاهُ) کەسێکە کە زۆر بڵێ (أَوَّهْ) یان (أُوْه) کە بریتییە لە دەربڕینی ئازار، ئەویش کینایەیە بۆ بەزەیی و پەرۆش و دڵ پێ سووتان، یاخود پاڕانەوەو کڕووزانەوە، وە کاتێك کەسێك پێی وەسف دەکرێ، کە ئازارێکی نەبێ، ئەوە ڕەحم و بەزەیی و شەفەقەت نواندن دەگەیەنێ، ئەگەر کەسێك ئازارێکی هەبێ و بڵێ: ئۆهـ ، دیارە تەعبیر دەکات لە ئازارەکەی خۆی، بۆیە لە زمانی عەرەبییدا دەڵێ: (كَلِمَةُ تَوَجُّعٍ) وشەیەکە بۆ دەربڕینی ئازار بەکاردێ، بەڵام کەسێك ئازارێکی لە جەستەیدا نەبێ، کاتێك دەڵێ ئووهـ، یا ئۆهـ، ئەوە مەبەستی ئەوەیە ڕەحم و بەزەیی و سۆز دەنوێنێ، بەرانبەر بە جگە لە خۆی.

٤- وشەی (حَلِيمٌ) (صَاحِبُ الحِلْمِ) کەسێك کە خاوەنی سیفەتی هێدیی و مەندییە، هێدیی و مەندیی پێچەوانەی زوو تووڕە بوونە، وەك چۆن (عَجَلَة) پێچەوانەی (تأَنِّي)یە، (تأَنِّي) واتە: بەکاوەخۆ، بە شێنەیی، وە (عَجَلَة)ش واتە: تاڵووکەکردن، پەلەپەل کردن.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿إِلَّا عَن مَّوۡعِدَةٖ وَعَدَهَآ إِيَّاهُ﴾، ئەوە دوو واتایان دەگەیەنێ:

یەکەم: (وعد ابراهيم هذه الموعدة أباه)، بەڵێنێك کە ئیبراهیم بە بابی دابوو، لە کوێ دیارە کە بەڵێنەکەی پێداوە؟

لە سووڕەتی (مریم)دا دوای ئەوەی کە بابی پێی دەڵێ: ﴿يَٰٓإِبۡرَٰهِيمُۖ لَئِن لَّمۡ تَنتَهِ لَأَرۡجُمَنَّكَۖ وَٱهۡجُرۡنِي مَلِيّٗا ٤٦﴾ مریم.

واتە: ئەی ئیبراهیم! ئەگەر دەست هەڵنەگری، واتە: لە یەکتاپەرستیی، یان لە بانگ کردنی من بۆ تەنیا خوا پەرستیی، بەندایەتیی تەنیا بۆ خوا کردن و، دەست هەڵگرتن لەو بت و صەنەمانە، ئەگەر واز لەوە نەهێنی، بەرد بارانت

دەكەم، ﴿وَٱهۡجُرۡنِي مَلِيّٗا﴾، ئێستاش برۆ زۆر لێم دووربكەوە، وە ماوەیەكی زۆر برۆ، یانی: سەری خۆت هەڵگرەو برۆ، ئیبراهیم (علیه السلام) بە بەلاش نیە كە خوا لەبارەیەوە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ إِبۡرَٰهِيمَ لَأَوَّٰهٌ حَلِيمٞ ١١٤﴾التوبة، واتە: ئیبراهیم زۆر بە ڕەحم و سۆز بووە، زۆریش هێدیی و مەند بووە، لە وەلامی ئەو قسە ڕەقانەی بابیدا، دەڵێ چی؟!

﴿قَالَ سَلَٰمٌ عَلَيۡكَۖ سَأَسۡتَغۡفِرُ لَكَ رَبِّيٓۖ إِنَّهُۥ كَانَ بِي حَفِيّٗا ٤٧﴾مريم، واتە: گوتی: سەلامت لێ بێ، لەمەودوا داوای لێبوردنت بۆ لە پەروەردگارم دەكەم، چونكە پەروەردگارم لەگەڵ من زۆر بە مشوورە، زۆر بە تەنگمەوەیە، بەزەیی پێمدا دێ.

یانی: ئومێد دەكەم كە دوعای منیش بۆ تۆ، داوای لێبوردن كردنی من بۆ تۆ، گیرا بكات و، خوا لێت ببووری.

ئنجا ئایا لە كوێدا دیارە كە داوای لێبوردنی بۆ لە پەروەردگاری كردوە؟ لە سوورەتی (الشعراء) لە ئایەتی (٨٦)دا كە لە سیاقی چەند قسەیەكدا، دەڵێ: ﴿وَٱغۡفِرۡ لِأَبِيٓ إِنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلضَّآلِّينَ ٨٦﴾، واتە: وە لە بابیشم ببوورە، بێگومان بابم لە گومڕایانە، لێی ببوورە، واتە: چاوپۆشیی لێ بكەو لێی ببوورە .

دووەم : واتای دووەمی ، ﴿إِلَّا عَن مَّوۡعِدَةٖ وَعَدَهَآ إِيَّاهُ﴾: كە ئەوەیانم تەنیا لە (التحریر والتنویر)ی (محمد الطاهر ابن عاشور)دا بینی، بەلام ئەویش ڕێی تێدەچێ، دەڵێ: (وَعْدُ أَبِي إِبْرَاهِيمَ أَنْ يُؤْمِنَ) بەڵێنی بابی ئیبراهیم بوو، بە ئیبراهیم، كە بڕوا بێنێ، واتە: بابی ئیبراهیم كە (ئازەر)ە وەعدی بە ئیبراهیم دا، كە ئیمان بێنێ، بۆیە ئیبراهیم داوای لێبوردنی بۆ لە خوا دەكرد، چونكە بابی بەڵێنی پێدابوو، ئنجا ئومێدی وابوو كە بابی بڕوا بێنێ و لەگەڵ بەڵێنەكەی خۆیدا ڕاست بكات، بۆیە داوای لێبوردنی بۆ لە خوا كرد، بەلام دوای ئەوەی كە زانی: بابی بەڵێنەكەی جێبەجێ ناكات، وە دوژمنی خوایە، حاشای لێكرد.

ئنجا (مُحَمَّد الطّاهِر إبن عاشور) ئەوە بە بەڵگە دێنێتەوە دەڵێ: چونکە ئەگەر ئیبراهیم بەڵێنی بە بابی دابووایە، وەك چۆن خوا ﷻ لەسەر ئەوەی داوای لێبوردنی بۆ بابی کرد، ڕەخنەی لێگرت، ئەگەر بەڵێنیشی پێ دابووایە، لەسەر بەڵێن پێدانەکەشی، هەر ڕەخنەی لێدەگرت!

منیش دەڵێم: بەڕاستی مانای یەکەمیان زیاتر دەچێتە عەقڵەوە، وە زیاتر لەگەڵ سیاقی ئایەتەکان دا دەگونجێ، وە بەڵگەش هەیە لە قوڕئاندا، ئەوەتا لە سوورەتی (مریم)، ئایەتی (٤٧)دا دیارە کە ئیبراهیم بەڵێنی پێدەدا: ﴿ قَالَ سَلَٰمٌ عَلَيۡكَۖ سَأَسۡتَغۡفِرُ لَكَ رَبِّيٓۖ إِنَّهُۥ كَانَ بِي حَفِيّٗا ﴿٤٧﴾ ﴾ مریم، ئەوە بەڵێنەکەی دیارە، پاشان داوای لێبوردنەکەشی هەر دیارە، لە سوورەتی (الشعراء) ئایەتی (٨٦)دا دەفەرموێ: ﴿ وَٱغۡفِرۡ لِأَبِيٓ إِنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلضَّآلِّينَ ﴿٨٦﴾ ﴾، بەلام هیچ بەڵگەیەکمان بەدەستەوە نیە کە بابی ئیبراهیم بەڵێنی بە ئیبراهیم دابێ، ئەوەی کە دیارە لە قوڕئاندا هەر ئەوەیە کە بابی ئیبراهیم هەڕەشەی لە ئیبراهیم کردوە، کە بەرد بارانی بکات، ئەگەر نەڕوات، وە پاشان دەریکردوە، ئەدی کوا ئەو بەڵێنە لەکوێیە؟!

بۆیە با ڕواڵەتی ئایەتەکەش بیگەیەنێ، بەلام هیچ بەڵگەیەك لەسەر ئەو ڕایە نیە، کە خاوەنی (التحرير والتنوير) هێناویەتی خوا پاداشتی بداتەوە، بۆیە هەر ئەوە ڕاستترە، بەڵکو هەر ئەوە ڕاستە، کە بڵێین: مەبەست لەو بەڵێن پێدانە، بەڵێن پێدانی ئیبراهیم بووە بە بابی (ئازەر)، کە داوای لێبوردنی بۆ لە خوا بکات، بەلام ئەو بەڵێنەی هەتا ئەو کاتە بردە سەر، تاکو دڵنیا بوو ئیمان ناهێنێ، دوای ئەوەی کە دڵنیا بوو، یەقینی بۆ پەیدا بوو، کە بڕوا ناهێنێ، بەرائەتی لێکرد، وە حاشای لێکردو دووریی لێکرد.

ئنجا خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ إِبۡرَٰهِيمَ لَأَوَّٰهٌ حَلِيمٞ ﴾، بێگومان ئیبراهیم یەکجار بە ڕەحمو بەزەیی‌و میهرەبان بوو، وە زۆر هێدیی‌و مەند بوو، لێرەدا ئەوە جۆرێکە لە پۆزش هێنانەوە بۆ ئیبراهیم، کە بابی هەرچەندە کافرو موشریك‌و بت پەرست بووە، بەلام داوای لێبوردنی بۆ لە خوا کردوە، لەبەرئەوەی زۆر بە

پەرۆش بووە، وە زۆر دڵنەرمو میهرەبان بووە، وە پاشان زۆر هێدیی و مەند بووە، ئەوە جۆرێکە لە عوزر هێنانەوەو پۆزش هێنانەوە بۆ ئیبراهیم (علیه السلام).

مەسەلەی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًۢا بَعْدَ إِذْ هَدَىٰهُمْ حَتَّىٰ يُبَيِّنَ لَهُم مَّا يَتَّقُونَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾ ﴾.

وە ناگونجێ خوا کۆمەڵێك کە ڕێنمایی کردوون و خستوونیە سەر ڕێی ڕاست، گومڕا بکات، یان بڕیاری گومڕابوونیان بۆ بدات، تاکو ئەوەی کە دەبێ پارێزی لێبکەن و خۆی لێ بپارێزن، بۆیان ڕوون نەکاتەوە، بێگومان خوا بە هەموو شتێك زانایە.

ئەمە وەك لە مانای گشتییەکەشدا، ئاماژەمان پێدا دوو مانای هەن:

مانای یەکەم: ناگونجێ خوا گومڕایی لەسەر کۆمەڵێك بنووسێ، وە بۆیان بڕیار بدات کە هیدایەتی داون، تاکو ئەوەی کە دەیەوێ خۆی لێ بپارێزن، بۆیان ڕوون نەکاتەوە، کەواتە: هاوەڵانێك کە لەوەو پێش بۆ خزمەکانیان پاڕاونەوە، یان بۆ دۆستو نیزیکانیان پاڕاونەوە، بەوە گومڕا نەبوون، با ئەو خزمو نیزیکانەیان لەسەر کوفرو شیرکیش مردبن، یان لەسەر نیفاق مردبن، یاخود لەوکاتەدا لەسەر کوفرو شیرك و نیفاق بوو بن، وە دڵنیاش بووبن کە ئیمان ناهێنن، مادام نەیانزانیبێ کە: ئەو جۆرە بۆ پاڕانەوەو داوای لێبووردن کردنە، قەدەغەیە، ئەوە حوکمی گومڕایی و سەرگەردانیی، حوکمی گوناهباریی، نایانگرێتەوە، چونکە نەیانزانیوە.

مانای دووەم: هەر کاتێك خوا کۆمەڵێکی ڕێنمایی کرد، خستنیە سەر ڕێی ڕاستی خۆی، وازیان لێ ناهێنێ، کە لە ڕووی هەڵسوکەوتەکانەوە، لە گومڕایی و نەفامییدا بن، بەڵکو ئەوەی پێویستە کە خۆیانی لێ بپارێزن، بۆیان ڕوون دەکاتەوە.

هەر بۆیەش خوا ﷻ هەموو ئەو شتانەی کە پێویستە بڕواداران خۆیانیان لێ بپارێزن، بۆی ڕوون کردوونەوە، کە یەکێك لە شتەکان ئەوەیە، نابێ داوای لێبوردن لە خوا بکەن، بۆ کەسانێك کە دەزانن لەسەر کوفرو شیرك و نیفاق مردوون، یاخود لەسەری دەمێننەوە، تاکو دوا ساتی ژیانیان، وە بڕوا ناهێنن،

نابێ ئەو جۆرە داوایە لە خوای بەخشەر بکەن، کە لێیان خۆش بێ‌و لێیان ببوورێ، چونکە ئەوە داوایەکە جێگا ناگرێ.

کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٞ﴾، بێگومان خوا بە هەموو شتێك زانایە، واتە: هەر بۆیەش هەموو شتێکتان بۆ ڕوون دەکاتەوە، چونکە خوا هەموو شتێك دەزانێ، بەڵام ئێوە هەرچەندە زانا بن، وەك گوتراوە: (عَلِمْتَ شَيْئاً وَغَابَتْ عَنْكَ أَشْيَاءُ) شتێکت زانیوە، بەڵام زۆر شتت لێ پەنهان بوون.

ئنجا ئەم ئایەتە لێی وەردەگیرێ، کە مرۆڤ هەتا بەرچاوی ڕۆشن نەبێتەوە، لە ڕووی یاساکانی شەریعەتەوە، مادام لەو جۆرە بێ، کە پۆزشدار (مَعْذور) بێ بە نەزانیی (جَهْل)و لە جۆری (مَعْذور بالجَهْل) بێ، واتە: شتێك نەزانێت‌و بەڵام لە نەزانینەکەشیدا خاوەنی عوزر بێ‌و خاوەنی بەڵگە بێ، بە گوناهبار لە قەڵەم نادرێ، بەڵام دیارە خاوەنی بەڵگەو پاساو بوون لە نەزانیی‌و بێ ئاگاییدا، هەموو کەس ناگرێتەوە، هەر کەسێك شتێکی نەزانی بگوترێ: لێی بوردراوە! بەڵکو دەبێ کەمتەرخەم نەبێ، لەوەدا کە نەزان‌و بێ ئاگایە لە شتێك، ئنجا بە (مَعْذور بالجَهْل) دەربازی دەبێ، چونکە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفۡسًا إِلَّا وُسۡعَهَا ...﴿٢٨٦﴾﴾البقرة، واتە: بێگومان خوا لە هیچ کەسێك داوا ناکات، جگە لەوەی لە توانایدا هەیە، کەسێك هەوڵی دابێ شتێك بزانێ، بەڵام هەر نەیتوانیبێ زانیاریی لەبارەوە پەیدا بکات، کە ئەو شتە قەدەغەیە، وە بیکات، یاخود نەزانێ پێویستەو بیچوێنێ، ئەوە گوناهبار نابێ.

مەسەلەی چوارەم‌و کۆتایی: کە دەفەرموێ ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَهُۥ مُلۡكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ يُحۡيِۦ وَيُمِيتُۚ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ مِن وَلِيّٖ وَلَا نَصِيرٖ ﴿١١٦﴾﴾.

بێگومان خوا موڵکی ئاسمانەکان‌و زەوی هەیە، دەژیەنێ‌و دەمرێنێ، وە ئێوە جگە لەو هیچ سەرپەرشتیارو، وە هیچ یارمەتیدەرتان نین.

لەبەردەم ئەم ئایەتە بەپێزەش دا، سێ هەڵوەستە دەکەین :

هەڵوەستەی یەکەم: کە دەفەرمویٚ: ﴿ إِنَّ اللَّهَ لَهُۥ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ﴾، واتە: خوا خاوەنی هەموو شتێکە.

کەواتە خوایەك کە خاوەنی هەموو شتێکە، موڵکایەتیی ڕەها تەنیا هی ئەوە، هەر ئەو خاوەنی ڕەهای هەموو بوونە، بە سەرو خواریەوە: ئێوەش بەندەی ڕاستی وی بنو، پابەند بن بە ڕێنماییەکانی ئەوەوە، پابەند بن بە شەریعەتو بەرنامەی ئەوەوە.

هەڵوەستەی دووەم: کە دەفەرمویٚ: ﴿ يُحْيِي وَيُمِيتُ ﴾، واتە: دەژیەنیٚو دەمرێنیٚ.

لەبەرئەوەی ژیاندنو مراندن، زەقترین نیشانەی خاوەنداریێتییو دەسەڵاتداریێتی خوان، بۆیە خوا ﷻ ئەو دوو سیفەتەی خۆی هەم لێرەو هەم لە زۆر شوێنی دیکەش دا باس کردوون: پێشیٚ باسی خاوەنداریێتیی خۆی دەکات، ئنجا باسی حوکمڕانێتیی خۆی دەکات، کە لە ڕاستییدا گەورەترین جۆری دەسەڵاتو حوکمڕانێتیی وە بەرجەستەترینو، زەقترین نیشانەی حوکمڕانێتییو، دەسەڵاتداریێتیی خوا، لە بوونەوەردا، ئەوەیە کە دەژیەنیٚو دەمرێنیٚ، ژیان دەبەخشیٚ، وە ژیان وەردەگرێتەوە.

هەڵوەستەی سێیەم: کە دەفەرمویٚ: ﴿ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ اللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴾، وە جگە لە خوا هیچ سەرپەرشتیارو دۆستو مشوورخۆر، وە هیچ هاوکارو وەسەرخەرتان نین.

کەواتە: هەر خوا بکەنە مشوورخۆری خۆتان، وە با بەس خوا پەرستراوتان بیٚو، پشت پیٚ بەستراوتان بیٚ، وە هەر کات بەس ئەو بە هۆی ملکەچیی تەواوتان بۆ بەرنامەکەیو، گوێڕایەڵیی تەواوتان بۆ پێغەمبەرەکەی ﷺ بکەنە تاکە پەرستراوی خۆتان، ئەو کاتەش خوا سەرپەرشتییتان دەکاتو، سەرتان دەخاتو، یارمەتییتان دەدات.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی شازدەیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە سێ (٣) ئایەت پێکهاتوە، کە بریتین لە ئایەتەکانی: (١١٧و ١١٨و ١١٩)، تاکە تەوەری ئەم سێ ئایەتە، بریتیە لە تەوبە لێوەرگرتن و لێبوردنی خوا لە پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی کۆچکەرو پشتیوانانی شوێنکەوتووی بەگشتی، کە لە کاتی سەغڵەت و دژواری جەنگی تەبووکدا لێی بەجێ نەماون، هەروەها بە تایبەت تەوبە لێوەرگرتن، لەو سێ هاوەڵەی کە بڕیار لەبارەیانەوە دواخرابوو، وە زۆر تووشی سەغڵەتیی و دڵتەنگیی بوو بوون، بۆ ماوەی پەنجا (٥٠) شەوو ڕۆژ، کە بریتی بوون لە: کەعبی کوڕی مالیک و، مەرارەی کوڕی ڕەبیع و، هیلالی کوڕی ئومەییە.

وە لە کۆتاییشدا خوا فەرمان بە بڕواداران دەکات، کە پارێز لە خوا بکەن، وە لەگەڵ ڕاستاندابن.

﴿ لَقَد تَّابَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلنَّبِيِّ وَٱلۡمُهَٰجِرِينَ وَٱلۡأَنصَارِ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ ٱلۡعُسۡرَةِ مِنۢ بَعۡدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٖ مِّنۡهُمۡ ثُمَّ تَابَ عَلَيۡهِمۡۚ إِنَّهُۥ بِهِمۡ رَءُوفٞ رَّحِيمٞ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى ٱلثَّلَٰثَةِ ٱلَّذِينَ خُلِّفُواْ حَتَّىٰٓ إِذَا ضَاقَتۡ عَلَيۡهِمُ ٱلۡأَرۡضُ بِمَا رَحُبَتۡ وَضَاقَتۡ عَلَيۡهِمۡ أَنفُسُهُمۡ وَظَنُّوٓاْ أَن لَّا مَلۡجَأَ مِنَ ٱللَّهِ إِلَّآ إِلَيۡهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيۡهِمۡ لِيَتُوبُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١١٨﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَكُونُواْ مَعَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿١١٩﴾ ﴾

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

{بە مسۆگەری خوا (بە بەزەیی خۆی) گەڕایەوە سەر پێغەمبەرو ئەو کۆچکەرو پشتیوانانەی، کە لە کاتی سەغڵەتیی‌و دژواریی دا، شوێنی کەوتن، وە لێیان بورد، دوای ئەوەی خەریك بوو دڵی کۆمەڵێك لەوان لابدات، پاشان (خوا) گەڕایەوە سەریان، (تۆبەی لێ وەرگرتن)، بێگومان (خوا) بەرانبەریان میهرەبان‌و بەزەیی یە ﴿١١٧﴾ هەروەها (خوا گەڕایەوە سەر) ئەو سێ کەسەش کە (بۆ بڕیاردان لە بارەیانەوە) دواخرابوون، هەتا کاتێك کە زەمین بە فراوانیی، لێیان وە تەنگ هات، وە دەروونی خۆشیانیان لێ وەتەنگ هات‌و لێ سەغڵەت بوون، وە زانیان کە هیچ پەناگەیەك لە (سزای) خوا، نیە، مەگەر (بە گەڕانەوە) بۆ لای وی، پاشان (خوا) گەڕایەوە سەریان، (لێیان بورد) تاکو ئەوانیش بگەڕێنەوە، بە دڵنیایی (خوا) زۆر تەوبە وەرگری بە بەزەیی یە ﴿١١٨﴾ ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە ! پارێز لە خوا بکەن‌و لەگەڵ ڕاستاندا بن ﴿١١٩﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(لَّقَد): (قَدْ) (حَرْفُ لا يَدْخُلُ إلاّ عَلَى الأَفْعَالِ، وَهُوَ جَوَابٌ لِقَوْلِكَ: أَما تَفْعَلُ؟ وَزَعَمَ الخَلِيلُ أَن هَذَا لِمَن يَنتَظِرُ الخَبَر، يَقُولُ لَهُ: قَدْ مَاتَ فُلان، فَإِنْ لم يَكُنْ ينتظر، قال: مَاتَ فُلان).

وشەی (قد) لە زمانی عەرەبییدا دەڵێ: تەنیا دەچێتە سەر کردارەکان، وە وەڵامیشە بۆ ئەو قسەیە کە دەڵێ: ئایا تۆ ئەو شتە ناکەی؟ وە خەلیلی کوڕی ئەحمەدی فەراهیدیی پێی وابووە، کە وشەی (قد) بەکاردەهێنرێ بۆ وەڵامی کەسێك کە چاوەڕێی وەڵامێك دەکات، تۆش پێی دەڵێی: ئاگاداربە فلان کەس مرد (قَدْ مَاتَ فُلان)، بەڵام ئەگەر چاوەڕێ نەکات، پێی دەڵێی: (مَاتَ فُلان)، وە وشەی (قد)ی بۆ بەکارناهێنی، بەڵام زانایانی دیکە دەڵێن: وشەی (قد) بۆ جەختکردنەوەیە (قد للتحقيق)، واتە: بێگومان ئەو شتە ئاوایە، کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿ لَّقَد تَّابَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلنَّبِيِّ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ ﴾، واتە: بە مسۆگەریی خوا تەوبەی وەرگرت لە پێغەمبەر ﷺ، لە کۆچکەران و پشتیوانانێك کە لە کاتی سەغڵەتیی دا شوێنی کەوتبوون.

(تَّابَ ٱللَّهُ): واتە: (قَبِلَ تَوْبَتَهُمْ) یانی: خوا تەوبەکەی لێوەرگرتن، (التائِبُ: بَاذِلُ التَّوْبَةِ وَقَابِلُ التَّوْبَةِ).

وشەی (تائب) هەم بە کەسێك دەگوترێ، کە تەوبە دەکات، وە هەم بە کەسێك دەگوترێ، کە تەوبە وەردەگرێ، خوا ﷻ هەم خۆی، وە هەم بەندەی بە سیفەتی (تائب) وەسف کردوە. کەواتە: ئەگەر مەبەست بەندە بێ، واتە: کەسێك کە تەوبە دەکات، دەگەڕێتەوە بۆ لای خوا، وە ئەگەر مەبەست خوا بێ، واتە: کەسێك کە تەوبە وەردەگرێ.

(سَاعَةِ ٱلْعُسْرَةِ): واتـه: كـاتی سـەغڵەتیـی، (السـاعَةُ: جُزْءٌ مِنْ أَجْزَاءِ الزَّمَـان، العُسْرَةُ: تَعَسُّر وُجُود الـمَـالِ، وَيَوم عَسِير: يَتَصَعَّب فِيهِ الأَمْر).

(سـاعة) بە بەشێك لە بەشـەكانی كـات دەگوتـرێ، (عُسْرَة) بریتیـە لـە تـەنگ دەستیی، بەڵام من پێم وایە وشەی (عُسْرَة) كە لە (عُسْر)ەوە هاتوە كە لە بە مانای سەغڵـەتیی دێ، واتـە: كاتێ تەنگانـەو سـەغڵەتیـی بـە ڕەهـایی، جـا چ لـە ڕووی ئـەوەوە كـە ئـەو كاتـە هاویـن بـووەو گـەرما بـووە، وە چ لـەبەرئەوەی كـە مـاڵو سامانیـان كـەم بـووەو ڕێگاكـە دوور بـووە، وە چ لەبەرئـەوەی كـە دوژمنەكـە دوژمنێكـی سـامناك بـووە، كـە سوپـای ڕۆم بـووە، بۆیـە دەرچـوون بـۆ جەنگـی تـەبـووك خـوای پـەروەردگـار بـە (سَاعَةِ ٱلْعُسْرَةِ)ی ناونـاوەو، لـە هـەموو ڕوویێكەوە، ڕۆژێكی دژوارو سـەغڵەتو تـەنگ بووە.

ئنجا كە دەگوتـرێ: (يَوم عَسِير) واتـە: كابروبار تێیدا بە زەحمەتـە.

(كَادَ): (كـادَ: مَوْضوعٌ لِمُقَارَبَة الفِعْلِ، فُعِلَ أَوْ لَمْ يفْعَل).

وشـەی (كـاد) دانـراوە بۆ نیـزیك بوونی ئەنجامدانی كارێك، ئنجا ئـەنجام بـدرێ، یان ئـەنجام نـەدرێ.

(يَزِيغُ): واتـە: لادەدات، (الـزَّيْغُ: الـمَيْلُ، زَاغَتِ الشَّمْسُ: مَالَتْ).

(زیـغ) بریتیـە لـە لادان، دەگوتـرێ: (زَاغَـتِ الشَّـمْسُ) واتـە: خـۆر لایدا.

(رَءُوفٌ): (الـرَّأْفة: أَشَـدُّ الرَّحْمَـةِ).

(رأفـة) واتە: ئەوپەڕی بەزەیی، میهرەبانیی، بەڵام ڕاست ئەوەیە وەك دوایی باسی دەكەین، كە (رأفـة) بریتیـە لـە بەزەیـی پێـداتنـەوەو ئـاگا لێـبوون، لـە مەترسـییو ناخۆشیی، یانـی: جـۆرێك لـە بەزەیی تایبەتـە.

(رَّحِيمٌ): (الـرَّحْمَـةُ: رِقَّـةٌ تَقْتَضِي الإِحْسـان إِلـى الـمَرْحُومِ).

(رحمة) بریتیە لە نەرمیی‌و میهرەبانییەك، كە ئەوە دەخوازێ، چاكە لەگەڵ ئەو كەسەدا بكەی، كە ڕەحمی پێ دەكەی.

(خُلِّفُواْ): (خَلَّفْتُهُ: تَرَكْتُهُ خَلْفِي...).

(خَلَّفْتُهُ) واتە: لە پشت خۆمەوە جێم هێشت.

كەواتە: (خُلِّفُوا) واتە: (أُجّلوا)، یان (أُخِّروا) واتە: دواخرا بوون.

(بِمَا رَحُبَتْ): (الرُّحْبُ: سَعَةُ المكانِ، وَرَحُبَتِ الدَّارُ: اتَّسَعَت).

(رُحْبْ) بریتیە لە شوێنێك كە فراوان بێ، فراوانیی شوێنێك، وە (رَحُبَتِ الدَّار) واتە: خانووەكە فراوان بوو، ماڵەكە فەڕاح بوو.

(وَظَنُّوٓاْ): (الظَنُّ: اسْمٌ لِمَا يَحْصُلُ عَنْ أَمَارَةٍ، وَمَتى قَوِيت أَدّت إِلى العِلْمِ، وَمَتى ضَعُفَت جِدّاً، لَمْ يَتَجَاوَز حَدَّ التَّوُّهم).

(ظن) ناوە بۆ هەر زانیارییەك كە بەهۆی نیشانەیەكەوە بۆت دەردەكەوێ، ئنجا ئەگەر نیشانەكانی بەهێزبن، دەتگەیەنێتە دڵنیایی، وە ئەگەر نیشانەكانی بێهێزبن، لە گومان‌و دوو دڵیی بەو لاوە ناچێ.

كەواتە: وشەی (ظن) بە پێی سیاقەكە تەماشای دەكرێ، جاری وایە بە مانای گومان دێ، وە جاری وایە بە یەقین‌و دڵنیایی‌و زانیاریی تەواو دێ.

(مَلْجَأَ): بە مانای پەناگە (ملاذ) دێ، (لَجَأَ إِلى كَذَا، إِلتَجأَ ولاذَ بِهِ وَاعْتَصَمَ بِهِ).

(لَجَأَ إِلى كَذَا) واتە: پەنای پێبردو لەوێدا خۆی حەواندەوە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١) هۆی هاتنە خواری ئەو ئایەتە کە دەفەرموێ ﴿ لَّقَد تَّابَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلنَّبِيِّ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ ٱلْعُسْرَةِ مِنۢ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِّنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُۥ بِهِمْ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١١٧﴾ ﴾.

(إبن كثير) لە تەفسیرەکەی خۆیدا (المصباح المُنير في تهذيب تفسير إبن كثير)[1]، هەروەها (طبري) لە (جامع البين)ەکەی خۆی دا[2]، گوتوویانە: (قَالَ مُجَاهِد وَغَيْرُ وَاحِد: نَزَلَتْ هَذِهِ الآية فِي غَزْوَة تبوك، وَذَلِكَ أَنَّهُمْ خَرَجُوا إِلَيْهَا فِي شِدَّةٍ مِنَ الأَمْرِ، فِي سَنَةٍ مُجدبَةٍ، وَحَرٍّ شَدِيدٍ، وَعُسْرٍ مِنَ الزَّاد وَالمَاءِ).

واتە: موجاهیدو جگە لەویش گوتوویانە: ئەم ئایەتە دەربارەی جەنگی تەبووك هاتە خوار، چونکە لە کاتێکدا ئەوان دەرچوون بۆ جەنگی تەبووك، (واتە: پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی بەڕێزی خوا لێیان ڕازی بێ) وەزعێکی زۆر سەغڵەتیی بوو، ساڵەکە ساڵێکی زۆر گرانییو قاتو قڕیی بوو بەرهەمو بەروبووم کەم بوو، وە کەشی ساڵ زۆر گەرم بوو (واپێدەچێ لە مانگی تەمووزدا بوو بێ) هەروەها زۆر تەنگ دەستیی بوو، لە ڕووی زادو زەخیرەوە، وە زۆر بێ ئاویی بوو، بۆیە خوا ناوی ناوە: ﴿ سَاعَةِ ٱلْعُسْرَةِ ﴾.

٢) ئەم ئایەتەیان کە دەفەرموێ: ﴿ وَعَلَى ٱلثَّلَٰثَةِ ٱلَّذِينَ خُلِّفُوا۟ ...﴿١١٨﴾ ﴾، وە خوا تەوبەی وەرگرت لەو سێیانەی دواخرابوون، واتە: بڕیار لەبارەیانەوە دواخرابوو،

١) ص ٥٩٤.
٢) ص ٥٤٠.

ئەوەش دیارە دەربارەی کەعبی کوڕی مالیكو مەرارەی کوڕی ڕەبیعو هیلالی کوڕی ئومەییە، هاتۆتە خوار وەك بوخاریيو موسلیم بەسەرهاتەکەیان هێناوە، هەروەها (إبن هشام)یش هەر دەقی ئەوەی کە لە صەحیحی بوخاریيو موسلیمدا هاتوە، هێناویەتی لە (سيرة النبويّة)دا[1]، ئەو بەسەرهاتەی بە درێژی هێناوە، لە ژێر ناوونیشانی: (أمر الثلاثة الّذين خُلِّفوا وَ أمر مُعَذِرِين في غَزوة تبوك) یانی: حاڵی ئەو سێیانەی کە دواخرابوون، وە حاڵی ئەوانەی کە هاتن داوای لێبوردنیان دەکردو پاساویان دەهێنایەوە، لە جەنگی تەبووك دا.

١) صحيح البخاري: ٤٦٧٧، وە (لسيرة النبوية) لابن هشام، ج ٤، ص ٣٠٣-٣٠٨.

بەسەرهاتی کەعبی کوڕی مالیک و دوو هاوەڵەکەی

(إبن هشام) ئـاوا دەیهێنـێ:

{قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: فَذَكَرَ الزُّهْرِيُّ مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمِ بْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ أَبَاهُ عَبْدَ اللَّهِ، وَكَانَ قَائِدَ أَبِيهِ حِينَ أُصِيبَ بَصَرُهُ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ يُحَدِّثُ حَدِيثَهُ حِينَ تَخَلَّفَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ، وَحَدِيثَ صَاحِبَيْهِ، قَالَ: مَا تَخَلَّفْتُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي غَزْوَةٍ غَزَاهَا قَطُّ، غَيْرَ أَنِّي كُنْتُ قَدْ تَخَلَّفْتُ عَنْهُ فِي غَزْوَةِ بَدْرٍ، وَكَانَتْ غَزْوَةً لَمْ يُعَاتِبِ اللَّهُ وَلا رَسُولُهُ أَحَدًا تَخَلَّفَ عَنْهَا، وَذَلِكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِنَّمَا خَرَجَ يُرِيدُ عِيرَ قُرَيْشٍ، حَتَّى جَمَعَ اللَّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ عَدُوِّهِ عَلَى غَيْرِ مِيعَادٍ، وَلَقَدْ شَهِدْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الْعَقَبَةَ، وَحِينَ تَوَاثَقْنَا عَلَى الإِسْلامِ، وَمَا أُحِبُّ أَنَّ لِي بِهَا مَشْهَدَ بَدْرٍ، وَإِنْ كَانَتْ غَزْوَةُ بَدْرٍ هِيَ أَذْكَرُ فِي النَّاسِ مِنْهَا . قَالَ: كَانَ مِنْ خَبَرِي حِينَ تَخَلَّفْتُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ أَنِّي لَمْ أَكُنْ قَطُّ أَقْوَى وَلا أَيْسَرَ مِنِّي حِينَ تَخَلَّفْتُ عَنْهُ فِي تِلْكَ الْغَزْوَةِ، وو اللّه مَا اجْتَمَعَتْ لِي رَاحِلَتَانِ قَطُّ حَتَّى اجْتَمَعَتَا فِي تِلْكَ الْغَزْوَةِ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَلَّمَا يُرِيدُ غَزْوَةً يَغْزُوهَا إِلاَّ وَرَّى بِغَيْرِهَا، حَتَّى كَانَتْ تِلْكَ الْغَزْوَةُ، فَغَزَاهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي حَرٍّ شَدِيدٍ، وَاسْتَقْبَلَ سَفَرًا بَعِيدًا، وَاسْتَقْبَلَ غَزْوَ عَدُوٍّ كَثِيرٍ، فَجَلَّى لِلنَّاسِ أَمْرَهُمْ لِيَتَأَهَّبُوا لِذَلِكَ أُهْبَتَهُ وَأَخْبَرَهُمْ خَبَرَهُ بِوَجْهِهِ الَّذِي يُرِيدُ، وَالْمُسْلِمُونَ مَنْ تَبِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَثِيرٌ، لَا يَجْمَعُهُمْ كِتَابٌ حَافِظٌ، يَعْنِي بِذَلِكَ الدِّيوَانَ، يَقُولُ: لا يَجْمَعُهُمْ دِيوَانٌ مَكْتُوبٌ.

قَالَ كَعْبٌ: فَقَلَّ رَجُلٌ يُرِيدُ أَنْ يَتَغَيَّبَ إِلَّا ظَنَّ أَنَّهُ سَيَخْفَى لَهُ ذَلِكَ، مَا لَمْ يَنْزِلْ فِيهِ وَحْيٌ مِنْ اللَّهِ، وَغَزَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ تِلْكَ الْغَزْوَةِ حِينَ طَابَتْ الثِّمَارُ وَأُحِبَّتْ الظِّلَالُ، فَالنَّاسُ إِلَيْهَا صُعْرٌ ، فَتَجَهَّزَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ، وَتَجَهَّزَ الْمُسْلِمُونَ مَعَهُ، وَجَعَلْتُ أَغْدُو لِأَتَجَهَّزَ مَعَهُمْ، فَأَرْجِعُ وَلَمْ أَقْضِ حَاجَةً، فَأَقُولُ فِي نَفْسِي، أَنَا قَادِرٌ عَلَى ذَلِكَ إِذَا أَرَدْتُ،

فَلَمْ يَزَلْ ذَلِكَ يَتَمَادَى بِي حَتَّى شَمَّرَ النَّاسُ بِالْجِدِّ، فَأَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ غَادِيًا، وَالْمُسْلِمُونَ مَعَهُ، وَلَمْ أَقْضِ مِنْ جَهَازِي شَيْئًا، فَقُلْتُ: أَتَجَهَّزُ بَعْدَهُ بِيَوْمٍ أَوْ يَوْمَيْنِ، ثُمَّ أَلْحَقُ بِهِمْ، فَغَدَوْتُ بَعْدَ أَنْ فَصَلُوا لِأَتَجَهَّزَ، فَرَجَعْتُ وَلَمْ أَقْضِ شَيْئًا، ثُمَّ غَدَوْتُ فَرَجَعْتُ وَلَمْ أَقْضِ شَيْئًا، فَلَمْ يَزَلْ ذَلِكَ يَتَمَادَى بِي حَتَّى أَسْرَعُوا، وَتَفَرَّطَ الْغَزْوُ، فَهَمَمْتُ أَنْ أَرْتَحِلَ، فَأُدْرِكَهُمْ، وَلَيْتَنِي فَعَلْتُ، فَلَمْ أَفْعَلْ، وَجَعَلْتُ إِذَا خَرَجْتُ فِي النَّاسِ بَعْدَ خُرُوجِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَطُفْتُ فِيهِمْ، يَحْزُنُنِي أَنِّي لا أَرَى إِلاَّ رَجُلاً مَغْمُوصًا عَلَيْهِ فِي النِّفَاقِ، أَوْ رَجُلاً مِمَّنْ عَذَرَ اللَّهُ مِنَ الضُّعَفَاءِ، وَلَمْ يَذْكُرنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى بَلَغَ تَبُوكَ، فَقَالَ وَهُوَ جَالِسٌ فِي الْقَوْمِ بِتَبُوكَ: مَا فَعَلَ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ؟ فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي سَلِمَةَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، حَبَسَهُ بُرْدَاهُ، وَالنَّظَرُ فِي عِطْفَيْهِ، فَقَالَ لَهُ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ: بِئْسَ مَا قُلْتُ! وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا عَلِمْنَا مِنْهُ إِلَّا خَيْرًا، فَسَكَتَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ. فَلَمَّا بَلَغَنِي أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدْ تَوَجَّهَ قَافِلًا مِنْ تَبُوكَ، حَضَرَنِي بَثِّي، فَجَعَلْتُ أَتَذَكَّرُ الْكَذِبَ وَأَقُولُ: بِمَاذَا أَخْرُجُ مِنْ سَخْطَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ غَدًا وَأَسْتَعِينُ عَلَى ذَلِكَ كُلَّ ذِي رَأْيٍ مِنْ أَهْلِي، فَلَمَّا قِيلَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدْ أَظَلَّ قَادِمًا زَاحَ عَنِّي الْبَاطِلُ، وَعَرَفْتُ أَنِّي لَا أَنْجُو مِنْهُ إِلَّا بِالصِّدْقِ، فَأَجْمَعْتُ أَنْ أَصْدُقَهُ، وَصَبَّحَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمَدِينَةَ، وَكَانَ إِذَا قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ بَدَأَ بِالْمَسْجِدِ، فَرَكَعَ فِيهِ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ جَلَسَ لِلنَّاسِ، فَلَمَّا فَعَلَ ذَلِكَ، جَاءَهُ الْمُخَلَّفُونَ، فَجَعَلُوا يَحْلِفُونَ لَهُ وَيَعْتَذِرُونَ، وَكَانُوا بِضْعَةً وَثَمَانِينَ رَجُلاً، فَيَقْبَلُ مِنْهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلانِيَتَهُمْ وَأَيْمَانَهُمْ، وَيَسْتَغْفِرُ لَهُمْ، وَيَكِلُ سَرَائِرَهُمْ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى، حَتَّى جِئْتُ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَتَبَسَّمَ تَبَسُّمَ الْمُغْضَبِ، ثُمَّ قَالَ لِي: تَعَالَهْ، فَجِئْتُ أَمْشِي، حَتَّى جَلَسْتُ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَقَالَ لِي: مَا خَلَّفَكَ؟

أَلَمْ تَكُنْ ابْتَعْتَ ظَهْرَكَ؟ قَالَ: قُلْتُ: إِنِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَاللَّهِ لَوْ جَلَسْتُ عِنْدَ غَيْرِكَ مِنْ أَهْلِ الدُّنْيَا، لَرَأَيْتُ أَنِّي سَأَخْرُجُ مِنْ سَخَطِهِ بِعُذْرٍ، وَلَقَدْ أُعْطِيتُ جَدَلاً، وَلَكِنْ وَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُ لَئِنْ حَدَّثْتُكَ الْيَوْمَ حَدِيثًا كَذِبًا لَتَرْضَيَنَّ عَنِّي، وَلَيُوشِكَنَّ اللَّهُ أَنْ يُسْخِطَكَ عَلَيَّ، وَلَئِنْ حَدَّثْتُكَ حَدِيثًا صِدْقًا تَجِدُ عَلَيَّ فِيهِ، إِنِّي لَأَرْجُو عُقْبَايَ مِنَ اللَّهِ فِيهِ، وَلا وَاللَّهِ مَا كَانَ لِي عُذْرٌ، وَاللَّهِ مَا كُنْتُ قَطُّ أَقْوَى وَلا أَيْسَرَ مِنِّي حِينَ تَخَلَّفْتُ عَنْكَ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَمَّا هَذَا فَقَدْ صَدَقْتَ فِيهِ، فَقُمْ حَتَّى يَقْضِيَ اللَّهُ فِيكَ. فَقُمْتُ، وَثَارَ مَعِي رِجَالٌ مِنْ بَنِي سَلِمَةَ، فَاتَّبَعُونِي فَقَالُوا لِي: وَاللَّهِ مَا عَلِمْنَاكَ كُنْتَ أَذْنَبْتَ ذَنْبًا قَبْلَ هَذَا، وَلَقَدْ عَجَزْتَ أَنْ لا تَكُونَ اعْتَذَرْتَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِمَا

اعْتَـذَرَ بِـهِ إِلَيْـهِ الْمُخَلَّفُـونَ، قَـدْ كَـانَ كَافِيَـكَ ذَنْبُـكَ اسْـتِغْفَارُ رَسُول الله ﷺ لَـكَ فواللـهِ مَـا زَالُـوا بِـي حَتَّـى أَرَدْتُ أَنْ أَرْجِـعَ إِلَـى رَسُـولِ اللَّـهِ ﷺ، فَأُكَـذِّبَ نَفْسِـي، ثُـمَّ قُلْتُ لَهُمْ: هَلْ لَقِي هَذَا أَحَدٌ غَيْرِي؟ قَالُوا: نَعَمْ، رَجُلَانِ قَالا مِثْلَ مَقَالَتِكَ، وَقِيلَ لَهُمَا مِثْلَ مَا قِيلَ لَكَ، قُلْتُ: مَنْ هُمَا؟ قَالُوا: مُرَارَةُ بْنُ الرَّبِيعِ العَمْرِيُّ، مِنْ بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ، وَهِلَالُ بْنُ (أَبِي) أُمَيَّةَ الْوَاقِفِيَّ، فَذَكَرُوا لِي رَجُلَيْنِ صَالِحَيْنِ، فِيهِمَا أُسْوَةٌ، فَصَمَتُّ حِينَ ذَكَرُوهُمَا لِي، وَنَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ كَلَامِنَا أَيُّهَا الثَّلَاثَةُ، مِنْ بَيْنِ مَنْ تَخَلَّفَ عَنْهُ، فَاجْتَنَبَنَا النَّاسُ، وَتَغَيَّرُوا لَنَا، حَتَّى تَنَكَّرَتْ لِي نَفْسِي وَالأَرْضُ، فَمَا هِيَ بِالْأَرْضِ الَّتِي كُنْتُ أَعْرِفُ، فَلَبِثْنَا عَلَى ذَلِكَ خَمْسِينَ لَيْلَةً، فَأَمَّا صَاحِبَايَ فَاسْتَكَانَا، وَقَعَدَا فِي بُيُوتِهِمَا، وَأَمَّا أَنَا فَكُنْتُ أَشَبَّ الْقَوْمِ وَأَجْلَدَهُمْ، فَكُنْتُ أَخْرُجُ، وَأَشْهَدُ الصَّلَوَاتِ مَعَ الْمُسْلِمِينَ، وَأَطُوفُ بِالأَسْوَاقِ، وَلَا يُكَلِّمُنِي أَحَدٌ، وَآتِي رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَأُسَلِّمُ عَلَيْهِ وَهُوَ فِي مَجْلِسِهِ بَعْدَ الصَّلَاةِ، فَأَقُولُ فِي نَفْسِي، هَلْ حَرَّكَ شَفَتَيْهِ بِرَدِّ السَّلَام عَلَيَّ أَمْ لا؟ ثُمَّ أُصَلِّي قَرِيبًا مِنْهُ، فَأُسَارِقُهُ النَّظَرَ، فَإِذَا أَقْبَلْتُ عَلَى صَلَاتِي نَظَرَ إِلَيَّ، وَإِذَا الْتَفَتُّ نَحْوَهُ أَعْرَضَ عَنِّي، حَتَّى إِذَا طَالَ ذَلِكَ عَلَيَّ مِنْ جَفْوَةِ الْمُسْلِمِينَ، مَشَيْتُ حَتَّى تَسَوَّرْتُ جِدَارَ حَائِطِ أَبِي قَتَادَةَ. وَهُوَ ابْنُ عَمِّي، وَأَحَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ، فسلّمت عَلَيْهِ، فو الله مَا رَدَّ عَلَيَّ السَّلَامَ، فَقُلْتُ: يَا أَبَا قَتَادَةَ، أَنْشُدُكَ بِاللَّهِ، هَلْ تَعْلَمُ أَنِّي أُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ؟ فَسَكَتَ. فَعُدْتُ فَنَاشَدْتُهُ، فَسَكَتَ عَنِّي، فَعُدْتُ فَنَاشَدْتُهُ، فَسَكَتَ عَنِّي، فَعُدْتُ فَنَاشَدْتُهُ، فَقَالَ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، فَفَاضَتْ عَيْنَايَ، وَوَثَبْتُ فَتَسَوَّرْتُ الْحَائِطَ، ثُمَّ غَدَوْتُ إِلَى السُّوقِ، فَبَيْنَا أَنَا أَمْشِي بِالسُّوقِ، إِذَا نَبَطِيٌّ يَسْأَلُ عَنِّي مِنْ نَبَطِ الشَّامِ، مِمَّنْ قَدِمَ بِالطَّعَامِ يَبِيعُهُ بِالْمَدِينَةِ، يَقُولُ: مَنْ يَدُلُّ عَلَيَّ كَعْبَ ابْنَ مَالِكٍ؟ قَالَ: فَجَعَلَ النَّاسُ يُشِيرُونَ لَهُ إِلَيَّ، حَتَّى جَاءَنِي، فَدَفَعَ إِلَيَّ كِتَابًا مِنْ مَلِكِ غَسَّانَ، وَكَتَبَ كِتَابًا فِي سَرَقَةٍ مِنْ حَرِيرٍ، فَإِذَا فِيهِ: (أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّهُ قَدْ بَلَغَنَا أَنَّ صَاحِبَكَ قَدْ جَفَاكَ، وَلَمْ يَجْعَلْكَ اللَّهُ بِدَارِ هَوَانٍ وَلَا مَضْيَعَةٍ، فَالْحَقْ بِنَا نُوَاسِكَ). قَالَ: قُلْتُ حِينَ قَرَأْتُهَا: وَهَذَا مِنْ الْبَلَاءِ أَيْضًا، قَدْ بَلَغَ بِي مَا وَقَعْتُ فِيهِ أَنْ طَمِعَ فِيَّ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الشِّرْكِ. قَالَ: فَعَمَدْتُ بِهَا إِلَى تَنُّورٍ، فَسَجَرْتُهُ بِهَا. فَأَقَمْنَا عَلَى ذَلِكَ حَتَّى إِذَا مَضَتْ أَرْبَعُونَ لَيْلَةً مِنْ الْخَمْسِينَ إِذَا رَسُولُ رَسُولِ اللَّهِ يَأْتِينِي، فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَأْمُرُكَ أَنْ تَعْتَزِلَ امْرَأَتَكَ، قَالَ: قُلْتُ: أُطَلِّقُهَا أَمْ مَاذَا؟ قَالَ: لا، بَلْ اعْتَزِلْهَا وَلا تَقْرَبْهَا، وَأَرْسَلَ إِلَيَّ صَاحِبِي بِمِثْلِ ذَلِكَ، فَقُلْتُ

لِامْرَأَتِي: الْحَقِي بِأَهْلِكَ، فَكُونِي عِنْدَهُمْ حَتَّى يَقْضِيَ اللَّهُ فِي هَذَا الأَمْرِ مَا هُوَ قَاضٍ. قَالَ: وَجَاءَتْ امْرَأَةُ هِلالِ بْنِ أُمَيَّةَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ هِلالَ بْنَ أُمَيَّةَ شَيْخٌ كَبِيرٌ ضَائِعٌ لا خَادِمَ لَهُ، أَفَتَكْرَهُ أَنْ أَخْدِمَهُ؟ قَالَ: لا، وَلَكِنْ لا يَقْرَبَنَّكِ، قَالَتْ: وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا بِهِ مِنْ حَرَكَةٍ إِلَيَّ، وَاللَّهِ مَا زَالَ يَبْكِي مُنْذُ كَانَ مِنْ أَمْرِهِ مَا كَانَ إِلَى يَوْمِهِ هَذَا، وَلَقَدْ تَخَوَّفْتُ عَلَى بَصَرِهِ. قَالَ: فَقَالَ لِي بَعْضُ أَهْلِي: لَوْ اسْتَأْذَنْتَ رَسُولَ اللَّهِ لِامْرَأَتِكَ، فَقَدْ أَذِنَ لِامْرَأَةِ هِلَالِ بْنِ أُمَيَّةَ أَنْ تَخْدُمَهُ، قَالَ: فَقُلْتُ: وَاللَّهِ لا أَسْتَأْذِنُهُ فِيهَا، مَا أَدْرِي مَا يَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِي فِي ذَلِكَ إِذَا اسْتَأْذَنْتُهُ فِيهَا، وَأَنَا رَجُلٌ شَابٌّ. قَالَ: فَلَبِثْنَا بَعْدَ ذَلِكَ عَشْرَ لَيَالٍ، فَكَمُلَ لَنَا خَمْسُونَ لَيْلَةً، مِنْ حِينِ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمُسْلِمِينَ عَنْ كَلَامِنَا، ثُمَّ صَلَّيْتُ الصُّبْحَ، صُبْحَ خَمْسِينَ لَيْلَةً، عَلَى ظَهْرِ بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِنَا، عَلَى الْحَالِ الَّتِي ذَكَرَ اللَّهُ مِنَّا، قَدْ ضَاقَتْ عَلَيْنَا الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ، وَضَاقَتْ عَلَيَّ نَفْسِي، وَقَدْ كُنْتُ ابْتَنَيْتُ خَيْمَةً فِي ظَهْرِ سَلْعٍ، فَكُنْتُ أَكُونُ فِيهَا إِذْ سَمِعْتُ صَوْتَ صَارِخٍ أَوْفَى عَلَى ظَهْرِ سَلْعٍ يَقُولُ بِأَعْلَى صَوْتِهِ: يَا كَعْبُ بْنَ مَالِكٍ، أَبْشِرْ، قَالَ: فَخَرَرْتُ سَاجِدًا، وَعَرَفْتُ أَنْ قَدْ جَاءَ الْفَرَجُ.

(تَوْبَةُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ):

قَالَ: وَآذَنَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ النَّاسَ بِتَوْبَةِ اللَّهِ عَلَيْنَا حِينَ صَلَّى الْفَجْرَ، فَذَهَبَ النَّاسُ يُبَشِّرُونَنَا، وَذَهَبَ نَحْوَ صَاحِبَيَّ مُبَشِّرُونَ، وَرَكَضَ رَجُلٌ إِلَيَّ فَرَسًا، وَسَعَى سَاعٍ مِنْ أَسْلَمَ، حَتَّى أَوْفَى عَلَى الْجَبَلِ، فَكَانَ الصَّوْتُ أَسْرَعَ مِنْ الْفَرَسِ، فَلَمَّا جَاءَنِي الَّذِي سَمِعْتُ صَوْتَهُ يُبَشِّرُنِي، نَزَعْتُ ثَوْبَيَّ، فَكَسَوْتهمَا إِيَّاهُ بِشَارَةً، وَاللَّهِ مَا أَمْلِكُ يَوْمَئِذٍ غَيْرَهُمَا، وَاسْتَعَرْتُ ثَوْبَيْنِ فَلَبِسْتهمَا، ثُمَّ انْطَلَقْتُ أَتَيَمَّمُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، وَتَلَقَّانِي النَّاسُ يُبَشِّرُونَنِي بِالتَّوْبَةِ، يَقُولُونَ: لِيَهْنِكَ تَوْبَةُ اللَّهِ عَلَيْكَ، حَتَّى دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ، وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ جَالِسٌ حَوْلَهُ النَّاسُ، فَقَامَ إِلَيَّ طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ، فحيّانى وهنّأني، وو الله مَا قَامَ إِلَيَّ رَجُلٌ مِنْ الْمُهَاجِرِينَ غَيْرُهُ. قَالَ: فَكَانَ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ لَا يَنْسَاهَا لِطَلْحَةِ.

قَالَ كَعْبٌ: فَلَمَّا سَلَّمْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ لِي، وَوَجْهُهُ يَبْرُقُ مِنْ السُّرُورِ: أَبْشِرْ بِخَيْرِ يَوْمٍ مَرَّ عَلَيْكَ مُنْذُ وَلَدَتْكَ أُمُّكَ، قَالَ: قُلْتُ: أَمِنْ عِنْدَكَ يَا رَسُولَ أَمْ مِنْ عِنْدَ اللَّهِ؟ قَالَ: بَلْ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ قَالَ: وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا اسْتَبْشَرَ كَأَنَّ وَجْهَهُ قِطْعَةُ قَمَرٍ. قَالَ: وَكُنَّا نَعْرِفُ ذَلِكَ مِنْهُ.

قَالَ: فَلَمَّا جَلَسْتُ بَيْنَ يَدَيْهِ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ مِنْ تَوْبَتِي إِلَى اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ أَنْ أَنْخَلِعَ مِنْ مَالِي، صَدَقَةً إِلَى اللهِ وَإِلَى رَسُولِهِ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

أَمْسِكْ عَلَيْكَ بَعْضَ مَالِكَ، فَهُوَ خَيْرٌ لَكَ. قَالَ: قُلْتُ: إِنِّي مُمْسِكٌ سَهْمِي الَّذِي بِخَيْبَر، وَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ قَدْ نَجَّانِي بِالصِّدْقِ، وَإِنَّ مِنْ تَوْبَتِي إِلَى اللَّهِ أَنْ لا أُحَدِّثَ إِلاّ صِدْقًا مَا حَيِيتُ، وَاللَّهِ مَا أَعْلَمُ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ أَبْلاهُ اللَّهُ فِي صِدْقِ الْحَدِيثِ مُنْذُ ذَكَرْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ ذَلِكَ أَفْضَلَ مِمَّا أَبْلانِي اللَّهُ، وَاللَّهِ مَا تَعَمَّدْتُ مِنْ كَذْبَةٍ مُنْذُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِلَى يَوْمِي هَذَا، وَإِنِّي لَأَرْجُو أَنْ يَحْفَظَنِي اللَّهُ فِيمَا بَقِيَ. وَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: {لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ، ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ، وَعَلَى الثَّلاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا ... إِلَى قَوْلِهِ: وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ}.

قَالَ كَعْب: فو الله مَا أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ نِعْمَةً قَطُّ بَعْدَ أَنْ هَدَانِي لِلْإِسْلَامِ كَانَتْ أَعْظَمَ فِي نَفْسِي مِنْ صِدْقِي رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَوْمَئِذٍ، أَنْ لا أَكُونَ كَذَبْتُهُ، فَأَهْلِكَ كَمَا هَلَكَ الَّذِينَ كَذَبُوا، فَإِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَالَ فِي الَّذِينَ كَذَبُوهُ حِينَ أَنْزَلَ الْوَحْيَ شَرَّ مَا قَالَ لِأَحَدٍ، قَالَ: {سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ، فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ، إِنَّهُمْ رِجْسٌ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ. يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ، فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لا يَرْضَى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ}.

قَالَ: وَكُنَّا خُلِّفْنَا أَيُّهَا الثَّلاثَةُ عَنْ أَمْرِ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ قَبِلَ مِنْهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، حِينَ حَلَفُوا لَهُ فَعَذَرَهُمْ، وَاسْتَغْفَرَ لَهُمْ، وَأَرْجَأَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَمْرَنَا، حَتَّى قَضَى اللَّهُ فِيهِ مَا قَضَى، فَبِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: {وَعَلَى الثَّلاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا} وَلَيْسَ الَّذِي ذَكَرَ اللَّهُ مِنْ تَخْلِيفِنَا لِتَخَلُّفِنَا عَنْ الْغَزْوَةِ وَلَكِنْ لِتَخْلِيفِهِ إِيَّانَا}.

واتە: ئیبنو ئیسحاق گوتوویەتی:

{زوهریی (موحەممەدی كوڕی موسلیم كوڕی شیهاب) لە عەبدوڕڕەحمانی كوڕی عەبدوڵڵای كوڕی كەعبی كوڕی مالیكەوە، خوا لێیان ڕازی بێ، هێناویەتی، گوتوویەتی: عەبدوڵڵای بابی، واتە: عەبدوڵڵا بۆ عەبدوڕڕەحمانی باس كردوە، كە عەبدوڵڵاش دەستكێشی بابی بووە، واتە: دەستكێشی كەعبی كوڕی مالیك بووە، دوای ئەوەی كە

چاوی نەماون، چاوی لەدەست داون، گوتوویەتی: گوێم لە بابم {کەعبی کوڕی مالیك} بوو کە بەسەرهاتی خۆی دەربارەی بەجێمانی لە پێغەمبەری خوا ﷺ لە جەنگی تەبووکدا، دەگێڕایەوە، وە بەسەرهاتی دوو هاوەڵەکەی مەرارەی کوڕی ڕەبیعو هیلالی کوڕی ئوممەیەی دەگێڕایەوە، بەو شێوەیە گێڕایەوە:

کەعب دەڵێ: من لە هیچ جەنگێك لەو جەنگانەدا، کە پێغەمبەری خوا ﷺ کردوونی هەرگیز لێی بەجێ نەماوم، لە هەموو جەنگەکاندا بەشدار بووم، تەنیا لە جەنگی بەدردا، بەجێمام ئەویش جەنگێك بوو، کە خوا سەرزەنشتی کەسی نەکرد، هەروەها پێغەمبەر ﷺ سەرزەنشتی کەسی نەکرد، کە بەجێمابوون، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ کە دەرچوو بۆ جەنگی بەدر، بەتەمای ڕێ گرتن بە کاروانی قوڕەیشییەکان بوو، هەتا بێئەوەی کە بیانەوێ، بەبێ مەوعید دانان، پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵانی لەگەڵ دوژمنەکەیدا، (واتە: سوپای قوڕەیشییەکان بە فەرماندەیەتیی ئەبو جەهل) کۆی کردنەوە، کەعب دەڵێ: ئەگەرنا من لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ کاتێك کە پەیمانمان لەگەڵ بەست لە عەقەبە (کە مەبەستی پێ پەیمانی عەقەبەی دووەمە)، لەوێ بە خزمەت پێغەمبەری خوا گەیشتم، (واتە: هەر لەو کاتەوە) کە حەزم نەدەکرد ئامادە بوونم لە پەیمانی عەقەبە، بیگۆڕمەوە بە ئامادە بوونم لە جەنگی بەدردا، (واتە: ئەوم پێ گرنگتر بوو، کە بەڕاستیی گرنگتریش بووە، چونکە سەرەتای ئەو گرێبەستە کۆمەڵایەتییە بووە، لە نێوان پێغەمبەری خوا ﷺ لە لایەكو، مسوڵمانانی مەدینە لەلایەکی دیکەوەدا بەستراوە) هەرچەندە جەنگی بەدر زیاتر لە نێو خەڵکدا باسکراوەو ناوو شۆرەتی زیاتر بووە.

دەڵێ: هەواڵی من لە کاتێك کە من لە پێغەمبەری خوا ﷺ بەجێمام لە جەنگی تەبووکدا، ئەوە بوو کە من هیچ کاتێك لەو کاتە، بەهێزتر نەبووم، وە هیچ کاتێك لەو کاتە، دەسترۆیشتووتر نەبووم لە ڕووی ماڵو سامانەوە، کاتێك کە لەو جەنگە بەجێمام (واتە: بەهۆی نەخۆشیی، یان بەهۆی تەنگ دەستیی بەجێنەمام) وە سوێند بە خوا هیچ کاتێکیش من دوو وڵاخی سوارییم نەبوون، دوو حوشتری سواریی‌و بارەبەر (هەم بۆ بار، هەم بۆ سواریی، لەو جەنگەدا خاوەنی دوو حوشتران بووم، کە دیارە حوشتری ئەو کاتە، لە جێی سەیارەی زۆر مۆدیل بەرزی ئەم ڕۆژگارەی ئێمە بووە، وەك چۆن یەکێ دەڵێ: ئێمە دوو سەیارەمان، هەن ئەویش دەڵێ: دوو

حوشـتـرم هـەبوون) وە پێغـەمبـەری خـوا ﷺ کەمتـر وابوو بچێ بۆ جەنگێك، مەگەر ئاماژەی دەکرد بە شـوێـنێکی دیکە، (نـەك ئـەو شـوێـنـەی کە مەبەستـە، بۆ ئـەوەی ئەگەر دوژمن بیستی، وەك جۆرێك لـە سەرلێشێـواندن بـێ بـۆ دوژمـن)و، نـەزانێ کە ڕاستەوخۆ بەرەو ئەوێ دەچێ، بۆ وێنە: ئەگەر بەرەو لای ڕاست چووبایە، قسەیەکی دەکرد، کە خـەڵك وابزانـێ بۆ لای چەپ دەچێ).

بەڵام بەنسبەت جەنگی تەبووکەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر بە ڕوونیی مەبەستو ئامانجەکەی خۆی بە هاوەڵانی گوت، چونکە پێغـەمبـەری خـوا ﷺ لـە کاتێکدا کە گەرمایـەکی زۆر بوو، وە سـەفـەرێکی دوور بوو، وە بەرەو ڕووی دوژمنێك دەچوو، کە ژمارەیان زۆر بوو، کە ڕۆمەکان بـوون، بۆیە زۆر بە ڕوونیی بە خـەڵکی فـەرموو، تـاکو خۆیـانی بۆ ئـامادە بکەن.

مسوڵـمانـانێـکیش کە دوای پێغـەمبـەری خـوا کەوتن ﷺ بۆ جـەنـگ، کە ژمارەیـان زۆر بوو، هیچ لیستێك نەیدەگرتنەوە ((واتـە: هێنـدە زۆر بوون، کە ژمارەیـان تۆمـار نەکراوە، کە بە پێی هەندێك ڕیوایـەت دەڵـێ: ژمـارەی سوپـایەکەی پێغـەمبـەر ﷺ سـی هـەزار (٣٠٠٠٠) کەس بووە)).

کەعب دەڵـێ: بۆیـە ئـەگـەر هـەر کەسێك دیـارنـەبووایـەو ئـامادە نەبووایـە بۆ ئـەو جەنگە، گومانی وابوو کە ئەو شتە دەشاردرێتەوەو پـەنهان دەبـێ، چونکە خەڵـکێکی زۆر زۆر بوو (واتە: تێدا ون دەبوو)، بـە مەرجێـك ئـەو کەسـەی کە نەچووە، وەحـی خوای پەنهانزانی دەربارە نەیەتە خـوار، وە پێغەمبەر ﷺ کاتێك ئەو جەنگەی کـرد، کە میوە پێگەیشت بوون، وە سێبەر خۆشەویست بوو بوون، وە خەڵك حەزیان دەکرد بچنە بەر سێبەران.

ئنجا پێغـەمبـەری خـوا ﷺ خۆی ئامادە کرد، وە مسوڵـمانـانیش لـەگـەڵیدا خۆیـان ئامادە کرد، منیش چوومەوە تـاکو خـۆم ئـامادە بکەمو بۆ ئـەو جـەنگـە بچـم، ئیـدی پێغـەمبـەر ﷺو ئـەوان خـەریکی خـۆ ئـامادە کـردن بوون، منـیش هـەر دەچـوومەوە ماڵێو ئیشـەکەم بەدەستـەوە نەدەهات، لـە دڵـی خـۆمدا دەمگـوت: مـن لـە توانـامدا هەیە، هـەرکاتـێ ویستم خـۆ ئـامادە دەکەم، ئیدی هـەر بەو شێـوەیـە کاتـەکە درێـژەی کێشا، هەتا خەڵك قۆڵیان هەڵـماڵیو خەریکی بەڕێ کەوتن بوون، وە پێغەمبـەر ﷺ

بەڕێ کەوت، هەروەها مسوڵمانانیشی لەگەڵێدا، منیش جارێ هیچم نەکردوەو خۆم ئامادە نەکردوە، هەر دەمگوت: دوای پێغەمبەر ﷺ منیش بە ڕۆژێك دوو ڕۆژان خۆم ئامادە دەکەم، دوایی بە خزمەت پێغەمبەری خوا دەگەمو پێیان دەگەمەوە.

ئنجا دوای ئەوەی ئەوان ڕۆیشتن هەر دەچووم خۆم ئامادە بکەم، دیسان چوومەوەو هیچم نەکرد، (واتە: خۆم ئامادە نەکردو بەڕێ نەکەوتم) دوایی هەر چوومەوە هیچم نەکرد، بەو شێوەیە هەتا ئەوان ڕۆیشتنو بەڕێ کەوتنو دوور کەوتنەوە.

ئنجا ویستم بەڕێ بکەومو وڵاخەکەم بێنمو باری لێ بنێم بۆ ئەوەی فریایان بکەوم، خۆزگە واشم کردبایە، بەڵام دیسان ئەوەشم نەکرد، وەك گوتراوە: (پێیەکی دەبردە پێشێ، پێیەکی دەهێنایە دوا).

ئنجا دوای ئەوەی ڕۆیشتن، کە چوومەدەر بۆ نێو خەڵکیو بە نێو خەڵکیدا گەڕام، ئەوە دڵتەنگی کردم، کە تەنیا پیاوێکم دەبینی کە تۆمەتبار کراوە، بەوەی مونافیقە، ئەهلی نیفاقە، وە تەنیا کەسانێکم دەبینی، کە خەڵکی بێهێزو بێ توانان، وە پۆزشیان هێناوەتەوەو خوای پەروەردگار عوزری قبوڵ کردوون.

دیارە پێغەمبەری خواش ﷺ باسی منی نەکردبوو تاکو گەیشتبوونە تەبووك، لەوێ کە دادەنیشێ لە نێو کۆمەڵێکدا دەفەرموێ: کەعبی کوڕی مالیك چی کرد؟ پیاوێکیش لە بەنی سەلەمە، دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا ! بەرگو پۆشاکە جوانەکەی خۆیو، تەماشاکردنی ئەملاو ئەولای شانی (واتە: ئەوە کە ماڵو سامانی هەیەو فیزو کەشخەی لێداوە) ئەوە وایکردوە کە نەیەت، موعازی کوڕی جەبەلیش، دەڵێ: تۆ قسەیەکی خراپت کرد، بە خوا ئەی پێغەمبەری خوا ! ئێمە جگە لە چاکە لێمان نەزانیوە، پێغەمبەری خواش ﷺ بێدەنگ بووە.

ئنجا کاتێك بیستم کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە جەنگی تەبووکەوە دەگەڕێتەوە، (واتە: بەرەو مەدینە) ئنجا خەمو خەفەتم زۆر هاتە دڵ، وە بیرم لەوە کردەوە: کە ئایا چۆن لە تووڕەیی پێغەمبەری ﷺ بچمە دەرێ، بەیانی کە دێتەوە؟ وە ڕاوێژم دەکرد بە هەموو ئەوانەی کە خاوەن عەقڵو خاوەن بۆچوونی چاك بوون، لە خزمو کەسم کە چی بڵێم چاکە، درۆ بکەم، ڕاست بکەم؟ دەڵێ کاتێك کە گوتیان: ئەوە پێغەمبەری خوا ﷺ خەریکە بگاتەوە جێ، هەرچی باتڵ بوو، لە دڵمدا لاچوو، (واتە:

ئەوە کە پەنا ببەمە بەر درۆو دەلەسە)، وە زانیم کە من بە ڕاستگۆیی نەبێ دەرباز نابمو ڕزگارم نابێ، ئیدی بڕیارم دا کە ڕاستیی لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ بڵێم .

ئنجا پێغەمبەری خوا دەمەو بەیان گەیشتەوە مەدینە.

کاتێك کە گەیشتە مەدینە، عادەتی وابوو کە دەهاتەوە لە سەفەرێ، دەچووە مزگەوتێ، دوو ڕکات نوێژی تێدا دەکردن، دوایی دادەنیشت لە نێو خەڵکیدا، کاتێك کە بەو شێوەیە چووە مزگەوتو دانیشت لە نێو خەڵکی، ئەوانەی کە بەجێمابوون، دەچوون بۆ خزمەتیو سوێندیان بۆ دەخواردو پۆزشیان بۆ دەهێنایەوە، کە ژمارەیان هەشتاو ئەوەندە پیاوە بوو، پێغەمبەری خواش ﷺ وەك ڕواڵەتی خۆیان کە دەیانگوت: عوزرمان هەبوو، {یەك دەیگوت نەخۆش بووم، یەك دەیگوت: پارەم نەبوو، یەك دەیگوت: وڵاخم نەبوو، یەك دەیگوت: لە فلان عەشیرەتە ترساوم، بێنە سەر ماڵو حاڵم} مامەڵەی لەگەڵدا کردن، وە داوای لێبوردنی بۆ لە خوا دەکردنو نهێنییەکانیشی حەواڵەی خوای پەنهانزان کردن.

دەڵێ: ئنجا منیش چووم بۆ خزمەتیو سەلامم لێکردو پێغەمبەر ﷺ زەردەخەنەیەکی هاتێ، وەك زەردەخەنەی کەسێکی تووڕە، دوایی پێی فەرمووم: وەرە پێش، منیش چووم هەتا لە پێشی دانیشتم، پێی فەرمووم: چ شتێك تۆی بەجێهێشت، ئەدی وڵاخی بارەبەرت نەکڕیبوو؟ (واتە: وڵاخی بارو سوارییت نەبوو؟) منیش گوتم: بە خوا ئەی پێغەمبەری خوا ! ئەگەر لەلای غەیری تۆ دانیشتبام، لە خەڵکی دنیا دەمزانی چۆن خۆم لە تووڕەیی ئەو، بە پۆزش هێنانەوەیەك دەرباز دەکەم، وە بایی ئەوەندەش ڕەوانبێژییو قسەزانییم هەیە، بەڵام بە خوا دەزانم ئەگەر ئەمڕۆ درۆت لەگەڵدا بکەم، بۆئەوەی لێم ڕازی بی، نیزیکە خوا ﷻ دوایی وابکات تۆم لێ تووڕە بی، وە ئەگەر ئێستا قسەیەکت بۆ بکەم کە ڕاست بێ، بەڵام دڵی تۆی پێ نیگەران بێ، ئومێدم وایە کە سەرەنجامم خێر بێ.

بە خوا من هیچ بیانوویێکم نەبوو، وە هەرگیز هیچ کاتێك لەمجارەم بەهێزتر نەبووم، وە لە ڕووی داراییەوە حاڵم باشتر نەبووە، کە لە تۆ بەجێماوم، (واتە: بەجێماومو کەمتەرخەمییم کردوەو تەواو)، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ئەوەی کە گوتت ڕاستت کرد، دە هەڵسە تاکو خوا لەبارەی تۆوە بڕیار دەدا!

منیش هەڵسام، وە کۆمەڵێك لە پیاوانی بەنی سەلەمە، (واتە: لە هۆزەزکەی خۆی) بە دوام کەوتن و پێیان گوتم نەمانزانیوە کە پێش ئەو گوناهە، کە تۆ گوناهت کردبێ، وە تۆ دەستەپاچە بووی، کە پۆزش بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ بێنیەوە، بەو شێوەیەی کە ئەوانەی بەجێمابوون، پۆزشیان بۆ هێنایەوە، بۆ گوناهەکەشت ئەوەندە بۆ تۆ بەس بوو، کە پێغەمبەری خوا ﷺ داوای لێبوردنت بۆ بکات !!

بە خوا هەر وا لەگەڵم خەریك بوون، هەتا نزیك بوو بگەڕێمەوە بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ و خۆم بە درۆ بخەمەوەو، بڵێم ئەی پێغەمبەری خوا ! منیش بەهۆی ئەو شتەو ئەو شتەوە بەجێماوم.

دوایی پێم گوتن: ئایا جگە لە من، کەسی دیکە ئەو هەڵوێستەی بووە؟!

گوتیان: بەڵێ دوو پیاوی دیکەش، هەمان قسەی تۆیان کردوە، وە هەمان شت کە بە تۆ گوتراوە، بەوانیش گوتراوە.

گوتم: ئەو دوانە کێن ؟!

گوتیان (مرارة ابن عمرو من بني عمرو ابن عوف، و هلال إبن أُمية الواقفي).

دوو پیاویان بۆ ناو بردم، کە دوو پیاوی چاك بوون، بۆ من شایستە بوون کە بچم تەماشایان بکەم و بیانکەمە سەرمەشق، بۆیە منیش بێدەنگ بووم، کاتێ ئەو دووانەیان بۆ باس کردم (واتە: لەسەر هەڵوێستەکەی خۆم کە ڕاستی گوتنە، بەردەوام بووم).

وە پێغەمبەری خوا ﷺ قەدەغەی کرد، کە قسە لەگەڵ ئەو سێیاندانەماندا بکرێ، لە نێو ئەو هەموو خەڵکەدا کە بەجێمابوون، ئەوانەی کە بە درۆ عوزریان هێنایەوە، دەهاتن و دەچوون و خەڵك قسەی لەگەڵدا دەکردن و قسەیان لێ دانەبڕیبوون، بەڵام ئەو سێیەمان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نابێ کەس بیاندوێنێ، بۆیە خەڵك دووریان لێ کردین، وە خەڵك لەگەڵمان گۆڕان، هەتا وام لێهات کە کەوڵی خۆم لێ وەتەنگ هات، وە زەوییم لێ وەتەنگ هات ئەو دنیاو زەوییەی کە پێشتر دەمبینی، ئەوە نەبوو کە من دەمبینی.

ئنجا بەو شێوەیە پەنجا (٥٠)شەو ماینەوە. بەڵام دوو هاوەڵەکەم (واتە: هیلالی کوڕی ئومەییەو مەڕارەی کوڕی ڕەبیع) بە بێهێزیی و سەر کزۆڵەیی لە ماڵی

خۆیاندا دانیشتن (ئەوان دیارە بە تەمەنتر بوون)، زۆر بە خەفەتباریی دانیشتن‌و نەدەچوونە دەرێ، بەلام من چونکە لەوام گەنجتر بووم‌و، بەهێزتر بووم، دەچوومە دەرێ، وە نوێژەکانیشم لەگەڵ مسوڵمانان دا دەکردن، وە بە بازاڕانیشدا دەسووڕامەوە، بەلام کەس قسەی لەگەڵدا نەدەکردم، وە دەچوومە لای پێغەمبەری خوا ﷺ دوای ئەوەی کە نوێژی دەکرد، لە دوای نوێژ دادەنیشت، منیش سلاوم لێ دەکرد، لە دڵی خۆمدا دەمگوت: ئایا پێغەمبەر ﷺ لێوی جوولاندن، وەلامی سلاوەکەم بداتەوە، یان نا؟! (واتە: بە ئەسپایی وەلامی داوەتەوە) دوایی لە نیزیك پێغەمبەرەوە ﷺ نوێژم دەکرد، وە لە دەرفەتدا تەماشام دەکرد، کاتێك من دەچوومە نێو نوێژەکەمەوە، هەستم دەکرد، پێغەمبەری خوا ﷺ تەماشام دەکات، بەلام تەماشای نێو چاوی نەدەکردم، وە کاتێك من ئاوڕم لە پێغەمبەر ﷺ دەدایەوە، ڕووی لێ وەردەگێڕام، ئیدی ئەو دووریی گرتنەی مسوڵمانان لە من، وە قسە نەکردنیان لەگەڵ من، درێژەی کێشا.

تاکو ڕۆژێك چوومە سەر دیواری باغێکی ئەبی قەتادە، کە کوڕە مامم بوو، وە نیزیکترین‌و خۆشەویستترین کەس بوو، لە لام، سلاوم لێکرد، بە خوا وەلامی سلاوەکەی نەدامەوە، گوتم: ئەی ئەبو قەتادە! خوات بە گژدا دەکەم، یان: بە خوا داوات لێ دەکەم، ئایا پێت وایە کە من خواو پێغەمبەرەکەیم خۆشدەوێن؟

بێ دەنگ بوو.

دووبارە پێم گوتەوە: ئایا پێت وایە کە من خواو پێغەمبەرەکەیم خۆشدەوێن؟

دیسان بێ دەنگ بوو.

بۆ جاری سێیەم، دیسان پێم گوتەوە.

ئەویش گوتی: خواو پێغەمبەکەی زاناترن، (ئایا خۆشت دەوێن، یان خۆشت ناوێن).

کە وایگوت، چاوەکانم فرمێسکیان پێدا هات، وە بازمدایە سەر دیوارەکەو هاتمەوە، دوایی هاتم بۆ بازاڕ، لە کاتێکدا من بە بازاڕدا دەڕۆیشتم، بە خەم‌و خەفەتەوە، بابایەکی نەبطیی، (نەبطیی ئەوانە بوون کە شتیان هێناوە لە شامەوە)، تەماشام کرد لە منی دەپرسی، دەیگوت: کێ کەعبی کوڕی مالیکم پێ پیشان دەدات؟

خەڵکیش ئاماژەیان بۆ کرد بۆ لای من، هەتا هاتە لام، نامەیەکی پێدام لە پادشای غەسسانەوە، لە پارچە قوماشێکی ئاوریشمدا نامەیەکی نووسیبوو، ئەوەی تێدا نووسی بوو:

(أَمَّا بَعْدُ فَقَدْ بَلَغَنِي أَنَّ صَاحِبَكَ قَدْ جَفَاكَ، وَلَمْ يَجْعَلْكَ اللهُ بِدَارِ هَوَانٍ، وَلا مَضْيَعَةٍ، فَالْحَقْ بِنَا نُوَاسِيكَ).

(واتە: دوای ئەوە پێمان گەیشتوە کە هاوەڵەکەت دووریی لە تۆ کردوەو، ناتدوێنێ، خوا تۆی ناچار نەکردوە بە زەبوونیی بژی، وە تۆ بێکەس و بێ شوێن نیی، وەرە بۆ لای ئێمە، ئێمە دڵت دەدەینەوەو ئاگامان لە تۆ دەبێ).

کاتێك کە خوێندمەوە، گوتم: ئەوەش تاقیکردنەوەیەکی دیکەیە، ئایا من گەیشتوومە رادەیەك کە پیاوێك لە ئەهلی شیرك تەماع لە من بکات؟! بۆیە یەکسەر نامەکەم بردو خستمە نێو تەندورێ و، سووتاندم.

ئنجا بەو شێوە ماینەوە، تاکو چل شەو لە پەنجا شەوەکە رۆیشتن، دوای ئەوە کە چل شەو رۆیشتن، پێغەمبەر ﷺ نوێنەرێکی ناردە لام، گوتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانت پێدەکات: کە دووریی لە هاوسەرەکەت بکەی، دەڵێ: گوتم: ئایا تەڵاقی بدەم، یان چی لێ بکەم؟

گوتی: نا، تەڵاقی مەدە، بەڵام نیزیکی مەکەوە، هەروەها ناردی بۆ لای دوو هاوەڵەکەشم بە هەمان شێوە، منیش بە ژنەکەی خۆمم گوت: بچۆوە بۆ لای خزم و کەست، لە لایان بە، تاکو خوا دەربارەی من بڕیار دەدات.

وە خێزانی هیلالی کوڕی ئومەییەش چوو بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ، پێی گوت: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! هیلالی کوڕی ئومەییە، پیاوێکی بەتەمەنە، خزمەتکاری نیە، ئایا پێت ناخۆشە خزمەتی بکەم؟!

ئەویش فەرموو بووی: نەخێر، بەڵام با نیزیکت نەکەوێ، ئەویش گوتبووی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! هیچ جووڵەی نەماوە، (واتە: توانای نەماوە سەرجێیم لەگەڵدا بکات) بەڵام هەر دەگریەت، لەو کاتەوە ئەوە لێی روویداوە، تا ئەمڕۆ، وە تەنانەت من مەترسیی ئەوەم لێی هەیە کە چاوەکانیشی لەسەردابنێ، هێندە دەگریەت.

ئنجا هەندێك لە خزمو کەسم بە منیان گوت: ئەگەر تۆش مۆڵەت وەربگری لە پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ ئەوەی خێزانەکەت لە لات بێ، چونکە مۆڵەتی داوە بۆ هیلالی کوڕی ئومەییە، تاکو خێزانەکەی خزمەتی بکات.

منیش گوتم: بە خوا داوای مۆڵەتی لێ ناکەم کە هاوسەرەکەم لەلام بێ، چونکە من نازانم پێغەمبەری خوا ﷺچی دەفەرموێ؟ لە کاتێکدا من پیاوێکی گەنجم، (یانی: ئەگەر داوای لێ بکەم خێزانم لەلام بێ، ڕەنگە مۆڵەتم نەدات).

ئیدی دە (١٠) شەوی دیکەش، بەو جۆرە ماینەوەو پەنجا شەو تەواو بوو، لەو کاتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە مسوڵمانانی قەدەغە کردبوو، کە قسەمان لەگەڵدا بکەن.

دوایی ڕۆژێك نوێژی بەیانییم کرد، بەیانی شەوی پەنجایەمین، لەسەر پشتی خانووێك لە خانووەکانمان، بەو حاڵەی کە خوای بە بەزەیی باسی کردوە، کە دنیاو سەر زەمینمان لێ وەتەنگ هاتبوو، وە نەفسی خۆیشمو کەولی خۆشم لێ وەتەنگ هاتبوو، منیش چادرێکم هەڵدابوو لەسەر (سَلْع) (شوێنێکە لە نیزیك مەدینە) لەوێ دەمامەوە، کاتێك گوێم لێبوو بانگکەرێك بانگی دەکرد، زۆر بە دەنگی بەرز، دەیگوت: ئەی کەعبی کوڕی مالیك! موژدەت لێ بێ، منیش یەکسەر سەجدەم برد، زانیم ئەوە خوای میهرەبان دەرووی لێکردوومەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ خەڵکی ئاگادار کردبۆوە، کە ئەوە خوای باڵادەست، تۆبەی لێ قبووڵ کردووین، دوای ئەوەی نوێژی کردبوو، خەڵکی لێ ئاگادار کردبۆوە، ئیدی خەڵك دەهاتن موژدەیان پێ دەدایـن، منیش چەند کەسێکی موژدەدەر هاتن، موژدەیان پێ دەدایـن، وە چەند کەسێکی موژدەدەر، چوون بۆ لای دوو هاوەڵەکەم، وە پیاوێکیش بە سواری ئەسپ هات، کە موژدەم پێ بدات، یەکێکیش بە پیادە دەهات، لە هۆزی ئەسلەم، هەتا چووە سەر شاخێك (واتە: ئەوەی کە بە پیادە بوو) دیارە دەنگەکە خێراتر بوو لە ئەسپەکە، لەوێڕا بانگی کرد، دەنگەکە خێراتر بوو، ئنجا کاتێك ئەو کەسەی کە بە بانگ کردن موژدەی پێدام هات، ئەو پۆشاکەی کە لەبەرم دابوو، کە لەوکاتەدا هەر ئەو دوو پۆشاکەم هەبوون، واتە: سەرو خوار، ئەم دوو پۆشاکەم دانان، وە دوو بەرگی دیکەم بە ئەمانەت وەرگرتن، ئەم دوو پۆشاکەی خۆشم، وەك موژدانە دان، بەو کەسەی کە موژدەکەی پێدا بوومو بە دەنگی بەرز بانگی کردم.

دوایی ڕۆیشتم بەرەو پێغەمبەری خوا ﷺ، وە خەڵك پێم دەگەیشتن‌و موژدەی تەوبە لێ قبووڵ کرانیان پێ دەدام، دەیانگوت: دڵخۆشبە بەوەی خوا لێت خۆشبووە، هەتا چوومە نێو مزگەوت، پێغەمبەری خوا ﷺ دانیشتبوو، وە خەڵکیش لە دەوری، دەڵێ: (طلحة)ی کوڕی (عبیدالله) هەڵسا، سلاوی لێکردم، وە پیرۆزبایی لێکردم، بە خوا لە کۆچکەران هیچ پیاوێك هەڵنەستا جگە لەو، دەڵێ: کەعب هەرگیز ئەو هەڵوێستەی (طلحة)ی کوڕی (عبیدالله)ی لەبیر نەدەچوو، (کە لە نێو هەموو کۆچکەراندا ئەو هەڵساوە پیرۆزبایی لێکردوە)، کەعب دەڵێ: کاتێك سلاوم لە پێغەمبەری خوا کرد، پێی فەرمووم: لە کاتێکدا کە ڕووی دەدرەوشایەوە، فەرمووی:

﴿أَبْشِرْ بِخَيْرِ يَومٍ مَرّ عَلَيْكَ مُنْذُ وَلَدَتْكَ أُمّكَ﴾.

واتە: موژدەت لێ بی بە باشترین ڕۆژت ، لەو ڕۆژەوە کە دایکت تۆی بووە.

دەڵێ: منیش گوتم: ئایا ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! لە لایەن تۆوەیە، یان لەلایەن خواوەیە، فەرمووی: بەڵکو ئەو لێبوردنە لەلایەن خواوەیە، پێغەمبەری خواش ﷺ کاتێك کە دڵخۆش دەبوو، دەم‌و چاوی وەك پارچە مانگێك دەدرەوشانەوە، وە ئێمە ئەوەمان لێ دەزانی، (واتە: کە دڵخۆش دەبوو، دڵخۆشییەکەی لە دەم‌وچاوی موبارەکی دەدرەوشایەوە).

کەعب دەڵێ: منیش لەبەردەمی پێغەمبەری خوا ﷺ دانیشتم‌و گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! لە گەڕانەوەی من بۆ لای خوا، ئەوەیە کە لە ماڵ‌و سامانی خۆم هەرچی هەمە، دەیبەخشمە خواو پێغەمبەری خوا ﷺ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: هەندێك لە ماڵەکەت بهێڵەوە، بۆ تۆ ئەوە باشترە.

گوتم: باشە ئەو بەشەی کە لە خەیبەر هەمە دەیهێڵمەوە، وە پێم گوت: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! بێگومان خوا منی بەهۆی ڕاستگۆییەوە ڕزگار کرد، وە لە گەڕانەوەی من بۆ لای خوا، مەرج بێ کە لەمەودا هەتا دەژیم لە ڕاستی زیاتر نەڵێم.

(کەعب دەڵێ:) بە خوا هیچ کەسم پێ شك نایەت کە خوا بەهۆی ڕاستبێژییەوە، تاقی کردبێتەوە، لەوکاتەوە کە بە پێغەمبەری خوام گوتوە، باشتر لەوەی کە منی پێ تاقیکردۆتەوە، (واتە: لەوکاتەوە کە ئەوەم بە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووە، پێچەوانەی ڕاستییم بە زاردا نەهاتوە)، بە خوا لەوکاتەوە کە ئەوەم گوتوە، تا ئەمڕۆ

(ئەو ڕۆژەی کە ئەو بەسەرهاتەی گێڕاوەتەوە) هەرگیز درۆیەکم بە زاردا نەهاتوە، وە ئومێدیشم وایە ئەوەندە ژیانەی کە ماوەمە، خوا بمپارێزێ لە درۆ کردن.

ئنجا خوای بەرز لەبارەی وانەوە ئەم ئایەتانەی ناردنە خوار: ﴿ لَّقَد تَّابَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلنَّبِيِّ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ ٱلْعُسْرَةِ مِنۢ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِّنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُۥ بِهِمْ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى ٱلثَّلَٰثَةِ ٱلَّذِينَ خُلِّفُوا۟ حَتَّىٰٓ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ ٱلْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ وَظَنُّوٓا۟ أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ ٱللَّهِ إِلَّآ إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوٓا۟ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١١٨﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَكُونُوا۟ مَعَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿١١٩﴾ ﴾.

کەعب دەڵێ: بە خوا ! دوای ئەوەی خوا منی ڕێنمایی کرد بۆ ئیسلامو خستمیە سەر ڕێی ئیسلام، هیچ چاکەیەکی لەگەڵ نەکردووم، لەلام مەزنتربێ بەلای خۆمەوە، لەوە کە لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ ڕاستییم گوتو درۆم لەگەڵدا نەکرد، تاکو منیش بفەوتێم لەگەڵ ئەوانەدا کە فەوتان، بەهۆی درۆکردنیانەوە، چونکە خوای بەرز ئەوانەی کە درۆیان کردبوو، وەحی دەربارەیان ناردە خوار، وە خراپترین شتی پێ فەرموون، کە خراپترین شتێك خوا بە کەسێکی فەرمووبێ، ئەوەیە، دوایی کەعب دەڵێ: وە ئێمە ئەو سێ کەسە کە بڕیار لەبارەمانەوە دواخرابوو، دوای ئەوەی ئەوانی دیکە چوون بۆ ئەوەی پاساو بێننەوەو، پێغەمبەری خوا ﷺ داوای لێبوردنیان بۆ بکات، بەڵام بڕیاری لەبارەی ئێمەوە دواخست، هەتا خوا بەم شێوەیە بڕیاری دا.

ئنجا دەڵێ: مەبەست لە ئایەتەکە ﴿وَعَلَى ٱلثَّلَٰثَةِ ٱلَّذِينَ خُلِّفُوا۟﴾، ئەوە نەبوو کە لە جەنگ دواخرابین، بەڵکو مەبەست ئەوەیە کە خوا ئێمەی دواخستبوو، بڕیارمان لەبارەوە بدات، دوای ئەوەی کە ئەوانەی دیکە چوونە لای پێغەمبەر ﷺو داوایان لێکرد، کە داوای لێبوردنیان بۆ بکات، پێغەمبەریش ﷺ لێی قبووڵ کردبوون.

مانای گشتی ئایەتەكان

خوای پەروەردگار ﷻ دەفەرموێ: ﴿ لَّقَد تَّابَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلنَّبِيِّ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ ٱلْعُسْرَةِ مِنۢ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِّنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُۥ بِهِمْ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴾.

واتە: بە مسۆگەریی خوا تۆبەی قبووڵ كرد لە پێغەمبەر ﷺو لە كۆچبەرانو پشتیوانانێك كە شوێنی كەوتن، لەكاتی سەغڵەتییو تەنگانەدا، دوای ئەوەی كە نیزیك بوو دڵی هەندێكیان لابدا، پاشان خوا گەڕایەوە سەریان، بێگومان (ئەو) زۆر میهرەبان بە بەزەییە بەرانبەریان .

دیارە ئێمە دوایی ئەوەی كە لە دەمی كەعبی كوڕی مالیكەوە خوا لێی ڕازی بێ، ئەو بەسەرهاتەمان گێڕایەوە، ئێستا ماناو چەمكی ئەو ئایەتە موبارەكانە بۆ ئێمە، زۆر ڕۆشنە، گرنگ ئەوەیە لێرە كە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ لَّقَد تَّابَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلنَّبِيِّ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ ﴾.

زانایان گوتوویانە: (قد) بۆ (تحقیق)ە، بۆ داكۆكیی كردنو جەخت كردنەوەیە، ﴿ تَّابَ ٱللَّهُ ﴾ (تابَ) بە مانای (رَجَعَ) واتە: گەڕایەوە، خوا گەڕایەوە سەر پێغەمبەر ﷺو سەر كۆچكەرو پشتیوانان، گەڕایەوە سەریان بە ڕەحمو، لێبوردنی خۆی، بە چاوپۆشیی خۆی.

دەشگونجێ: (تاب الله علیهم) واتە: داوای لێبوردنەكەی لێ وەرگرتن، وە گەڕانەوەكەی لێ وەرگرتن، چونكە ئەوانە لە كاتی سەغڵەتییو لە كاتی دژوارو ناڕەحەتدا دوای پێغەمبەری خوا كەوتنو لێی بەجێ نەمان، كە نیزیك بوو هەندێكیان دڵیان لابدا،

{دڵ لادانەکەش ئەوە بوو بەجێ بمێنن‌و بێ فەرمانیی خوا بکەن} پاشان خوا گەڕایەوە سەریان، بێگومان ئەو زۆر لە بەرانبەریان میهرەبان‌و بە بەزەییە.

لێرەدا بەگشتی خوا ﷻ باسی لێبوردنی خۆی دەکات، وە باسی تۆبە وەرگرتنی خۆی دەکا بۆ پێغەمبەر ﷺ بۆ کۆچکەران‌و پشتیوانان، بە تایبەتییش: ﴿وَعَلَى ٱلثَّلَٰثَةِ ٱلَّذِينَ خُلِّفُواْ﴾ وە گەڕایەوە سەر ئەو سێیانەش کە دواخرابوون ﴿خُلِّفُواْ﴾ چونکە لە ئایەتەکەی پێشووتردا فەرمووی: ﴿وَءَاخَرُونَ مُرۡجَوۡنَ لِأَمۡرِ ٱللَّهِ﴾، کەسانێکی دیکەش دواخراون بۆ فەرمانی خوا، دواخرانەکەش، واتە: بڕیار لەبارەیانەوە دوا خراوەو، هیچیان بۆ بڕیار نەدراوە، کە ئایا خوای دادگەر زەم‌و سەرزەنشتیان دەکات، یاخود لێیان دەبووریّ؟، یان پێغەمبەر ﷺ عوزرەکەیان قبوولّ دەکات، یان قبوولّ ناکات؟ هیچیان لەبارەوە بڕیار نەدراوە: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا ضَاقَتۡ عَلَيۡهِمُ ٱلۡأَرۡضُ بِمَا رَحُبَتۡ﴾ واتە: کاتێك کە زەوی بەو فراوانییەی خۆی لێیان وەتەنگ هات، پێشینانی خۆشمان دەڵێن: (دنیای لێ وەتەنگ هات) یان دەڵێن (سەری دنیای لەخۆی بە پووشێ گرتوە)، یان دەڵێن: (پێی وایە لە ژێر درەختێك دایە یەك گەڵای پێوە نیە)، ئینسان کاتێك کە تووشی خەفەت‌و ناڕەحەتییەك دێ، هەست دەکات دنیای زۆر تەنگ بۆتەوە،﴿وَضَاقَتۡ عَلَيۡهِمۡ أَنفُسُهُمۡ﴾، وە نەفسی خۆشیان‌و دەروونی خۆشیان لێ وەتەنگ هات، یەکێك بە یەکێ دەڵێ: لە کەوڵی خۆم دا وە تەنگ هاتووم ﴿وَظَنُّوٓاْ أَن لَّا مَلۡجَأَ مِنَ ٱللَّهِ إِلَّآ إِلَيۡهِ﴾، وە زانیان هیچ پەنایەك لە خوا نیە، مەگەر بۆ لای خوا، واتە: هیچ پەنایەك لە سزاو جەزرەبەی خوا نیە، خۆتی لێ پەنا بدەی، مەگەر بگەڕێیەوە بۆ لای خوا ﴿ثُمَّ تَابَ عَلَيۡهِمۡ لِيَتُوبُوٓاْ﴾، دوای خوا گەڕایەوە سەریان، بۆ ئەوەی بگەڕێنەوە، هەر کەسێ بگەڕێتەوە بۆ لای خوا پێشێ خوا، لوتفی لەگەڵ کردوە، ئنجا ئەو دەتوانێ بگرێتەوە بۆ لای خوا ﴿إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ﴾ بێگومان هەر خوا زۆر تۆبە وەرگری بە

بەزەییە، یاخود خوا زۆر دەگەڕێتەوە سەر بەندەکەی بە وەرگرتنی گەڕانەوەکەی، وە زۆر بە بەزەییە.

لە کۆتاییدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَكُونُواْ مَعَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! پارێز لە خوا بکەن، وە لەگەڵ ڕاستاندا بن، پارێز لە خوا بکەن، بەوەی ئەرکەکانی سەرشانتان جێبەجێ بکەن‌و، خۆتان لە قەدەغەکراوەکان بپارێزن، یانی: فەرمانەکانی خوا بەجێ بێنن، قەدەغەکانی خوا مەشکێنن، بەوە خۆ لە سزای خوا دەپارێزرێ ﴿ وَكُونُواْ مَعَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴾، وە لەگەڵ ڕاستانیشدا بن، پەیوەندییتان لەگەڵ خوادا لەسەر بناغەی تەقوا بێ، پەیوەندییشتان لەگەڵ خەڵکدا، لەسەر بناغەی ڕاستیی‌و ساغیی بێ، وە هەوڵ بدەن لەگەڵ ڕاستان‌و ساغاندا بن، بۆ خۆشتان پێشتر خۆتان بەڕاستیی بڕازێننەوە، ئنجا دەتوانن لەگەڵ ڕاستاندا بن.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: کە دەفەرموێ: ﴿ لَّقَد تَّابَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلنَّبِيِّ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ ٱلْعُسْرَةِ ﴾.

دەگوترێ (تابَ اللهُ عليهِ : أي غَفَرَ لَهُ) واتە: لێی بورد، (تابَ اللهُ عليهِ: أي قَبِلَ تَوبَتَهُ) تەوبەکەی لێ قبووڵ کرد، بەڵام من پێم وایە ئەگەر بشگوترێ: (تابَ اللهُ عليهِ، أي: رَجَعَ إِلَيهِ) خوا گەڕایەوە سەر بەندەکەی خۆی، هەر دەبێ، چونکە خوا دەگەڕێتەوە سەر بەندەکەی خۆی، بە لێبوردن و ڕەحم و بەزەیی و بە بەخششی خۆی.

لەبەردەم ئەم ئایەتەدا شەش هەڵوەستە دەکەین :

هەڵوەستەی یەکەم : کە دەفەرموێ ﴿ لَّقَد تَّابَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلنَّبِيِّ ﴾ ئایا خوا چ تەوبەیەکی لە پێغەمبەر ﷺ وەرگرتووە، لە چ گوناهێکی خۆش بووە؟ لە چی لێی بوردووە و چاوپۆشیی لێکردوە؟ ئایا پێغەمبەری خوا ﷺ هیچ گوناهی کردوە، کە بزانێ ئەوە گوناهەو بیکات؟ بە تەئکید نەخێر، ئەدی یانی چی: خوا تەوبەی لە پێغەمبەر قبووڵ کردو لێی بوردو چاوپۆشیی لێکرد؟ واتە: پێغەمبەر ﷺ ئەگەر ئیجتیهادی کردبێ و لە بۆچوونێکدا نەیپێکابێ، خوای بەخشەر لەوەی لێیخۆشبووەو چاوپۆشیی لێکردوە، بۆ وێنە: کە مۆڵەتی هەندێك لە مونافیق و دڵنەخۆشەکانی دا، کە نەچن بۆ جەنگی تەبووك، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ:

﴿ عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمْ ...﴿٤٣﴾ ﴾التوبة، خوا لێت ببوورێ، بۆچی مۆڵەتت دان؟!

﴿حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُواْ وَتَعۡلَمَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٤٣﴾﴾،

{نەدەبوو مۆڵەتت دابان} تاکو ئەوانەی ڕاست دەکەن بۆت ڕوون بووبانەوە، وە درۆزنەکانیشت ناسیبانایە.

ئاوا ئەگەر لە بۆچونێکی وادا، پێغەمبەری خوا نەیپێکابێ، خوای میهرەبان لەوە چاوپۆشیی لێکردوەو لێی بوردوە، ئەگەرنا بە تەئکید پێغەمبەر ﷺ هیچ کاتێك گوناحێکی نەکردوە، کە بزانێ گوناحەو بیکات، بەڵام جاری وا هەیە لە بۆچوونێکدا نەیپێکاوە، شایانی باسیشە ئێمە ئەگەر لە ئیجتیهادێك دا کە بواری تێدا هەبێ لە ڕووی شەرعەوە، ئەویش ئەوەیە کە لە بەرانبەریدا دەقێك نەبێ، ئەگەر بیپێکین، دوو پاداشتمان هەن‌و ئەگەر نەیپێکین پاداشتێکمان هەر هەیە، وەك پێغەمبەری خوا دەفەرموێ:

﴿إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ، وَإِذَا حكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ﴾ {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، بِرقم: (١٧٨٠٩)، والبُخَارِيُّ، بِرقم: (٦٩١٩)، وَمُسْلِم، برقم: (١٧١٦)}.

واتە: کەسێك کە دادوەریی دەکات، ئەگەر لە دادوەرییەکەیدا بیپێکێ، دوو پاداشتی هەن، {پاداشتی کۆشش کردنەکەی، وە پاداشتی پێکانەکەی}، بەڵام دادوەر ئەگەر لە دادوەرییەکەیدا نەیپێکێ، پاداشتێکی هەر هەیە.

پاداشتی ئەوە کە خۆی ماندوو کردوەو کۆششی کردوە، کەواتە: گوناهبار نیە.

بەڵام پێغەمبەر ﷺ چونکە پایەی زۆر زۆر بەرزە، شتێك کە بۆ ئێمە باشیشە، بۆ پێغەمبەر ﷺ شایانی ئەوەیە کە ئاگادار بکرێتەوە، وە جارێکی دیکە زیاتر لە خۆی وریا بێ.

<u>هەڵوەستەی دووەم</u> : کە دەفەرموێ : ﴿وَٱلۡمُهَٰجِرِينَ وَٱلۡأَنصَارِ﴾.

با بزانین هەڵەو کەموکوڕیی کۆچکەران‌و پشتیوانان چی بووە؟ ئەوە بووە کە هەندێکیان بە قاڵبگرانیی خۆیان ساز کردوە، وە هەندێکیان پێیان ناخۆش بووە، وە هەندێکیان ڕەنگە کارتێکراو بووبن‌و کەوتبنە ژێر کاریگەریی قسەو قاڵی مونافیقەکان‌و، خوتخوتەیەکی خراپیان لە دڵدا دروست بووبێ.

هەڵوەستەی سێیەم : ئنجا دەفەرموێ ﴿ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُ ﴾، ئەوانەی کە شوێنی کەوتن، واتە: شوێن پێغەمبەری خوا ﷺ کەوتن و فەرمانبەرییان کرد، وە گوێڕایەڵییان کرد.

هەڵوەستەی چوارەم : کە دەفەرموێ ﴿ فِي سَاعَةِ ٱلْعُسْرَةِ ﴾، ﴿ سَاعَةِ ﴾ دەڵێ (حِصَّةٌ مِن الزَمَن، أو جزءٌ مِن الزَمَن) بەشێکە لە کات، نەك سەعات ﴿ سَاعَةِ ﴾ی ئێستا، کە بە بیست و چوار (٢٤) سەعات شەوو ڕۆژێك پێك دێنن، بەڵکو ﴿ سَاعَةِ ﴾ لە بەکارهێنانی قورئانداو، لە زمانی عەرەبییدا، یانی بەشێك لە کات، کەم بێ یان زۆر بێ، وە یەکێك لە ناوەکانی هاتنی ڕۆژی دوایی بریتییە لە ﴿ سَاعَةِ ﴾.

﴿ ٱلْعُسْرَةِ ﴾ دەڵێ (إسمٌ العُسرِ) ناوی سەغڵەتییە (زيدَت فيهِ التاءُ لِلمُبالَغَةُ لِلشِدَّةِ) ﴿ ٱلْعُسْرَةِ ﴾ لە ئەصڵدا ناوی (عُسْر) یانی سەغڵەتیی ئەو (ة)ی بۆ زیاد کراوە، وەك زێدە ڕۆیی کردن لە سەغڵەتییەکدا کە لەو ڕۆژەدا هاتوە.

هەڵوەستەی پێنجەم : کە دەفەرموێ: ﴿ مِنۢ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِّنْهُمْ ﴾، دەڵێ (كادَ: مِن أفعال المُقاربة) ﴿ مِنۢ بَعْدِ مَا كَادَ ﴾ دوای ئەوەی کە نیزیك بوو ﴿ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِّنْهُمْ ﴾ دڵی کۆمەڵێکیان لا بدا.

دیارە ﴿ يَزِيغُ ﴾ خوێنراویشتەوە (تَزِيغُ) هەردووك (قِراءَة)ەکەی هاتوون، خەریك بوو دڵیان لابدا، واتە: بێ فەرمانیی خواو پێغەمبەری خوا ﷺ بکەن،

﴿ثُمَّ تَابَ عَلَيۡهِمۡۚ إِنَّهُۥ بِهِمۡ رَءُوفٞ رَّحِيمٞ﴾ دوایی خوا گەڕایەوە سەریان تەوبەی لێ قبووڵ کردن، یاخود لێیان بورد، بێگومان ئەو بەرانبەر بەوان میهرەبانەو بە بەزەییە.

بۆ ئەوەی چەمکی ﴿سَاعَةِ ٱلۡعُسۡرَةِ﴾مان زیاتر بۆ ڕوون ببێتەوە، با گوێ لەم دەقە بگرین: ﴿عن ابن عباس، أنّه قال لعمر بن الخطاب: حدثنا من شأن ساعة العسرة، فقال: خرجنا مع رسول الله إلى تبوك في قيظ شديد، فنزلنا منزلاً، فأصابنا فيه عطش، حتى ظننا أن رقابنا ستنقطع، حتى إن الرجل لينحر بعيره فيعصر فرثه فيشربه، ويجعل ما بقي على كبده، فقال أبو بكر الصديق: يا رسول الله إن الله قد عوّدك في الدعاء خيراً، فادع لنا، فرفع يديه، فلم يرجعهما حتى قالت السماء، فأهطلت ثم سكبت، فملأوا ما معهم، ثم ذهبنا ننظر، فلم نَجِدْها جاوزت المعسكر﴾، {أخرجه إبن جرير، برقم: (١٠٤٤٣) وابن حبان، برقم: (١٣٨٣)، والحاكم، برقم: (٥٦٦) وغيرهم، قال شعيب الأرنؤوط: إسناده صحيح على شرط مسلم}.

عەبدوڵلای کوڕی عەبباس دەڵێ: بە عومەری کوڕی خەتتابم گوت، خوا لێیان ڕازی بێ، دەربارەی ﴿سَاعَةِ ٱلۡعُسۡرَةِ﴾ قسەمان بۆ بکە، ئەو کاتە سەغڵەتیی‌و تەنگانەیە چی بوو؟

عومەریش گوتی: لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ دەرچووین بەرەو تەبووک، لە کاتێکدا لە گەرمەی گەرمای ساڵدا، لە شوێنێك مەنزڵمان خست، بارگەو بنەمان خست، تینوایەتییەکی زۆرمان تووش بوو، هەتا پێمان وابوو کە ملمان لێدەبێتەوە لە گەرمان، هەتا پیاوی وا هەبوو حوشترەکەی خۆی سەردەبڕی، وە دوایی ئەو ئاوەی کە لە گەدەی دایە، دەیخواردەوە، وە ئەوەش کە دەمایەوە، وەك فێنکایەتی لەسەر زگی خۆی‌و لەسەر هەناوی خۆی دایدەنا، بۆ ئەوەی فێنك بێتەوە.

ئــەبو بەكــری صیددیقــیش چــووە خزمــەت پێغـەمبــەر ﷺ گــوتی: ئــەی پێغـەمبەری خـوا! خـوا تۆی وا ڕاهێـناوە كە دوعات قـبوولْ بكات، ئێستــاش بۆمـان بپاڕێـوە، وەزعمان زۆر سـەغڵەتـە.

پێغـەمبـەر ﷺ دەستی بەرز كـردنەوە، دەستـەكانی نەگـێڕانەوە بـۆ لای خـۆی {یـانی: ئـاوا كـە دەسـتی بـەرز كردنـەوە، جـارێ دەسـتی هـەر بـە سـەرێوە بـوون}، یەكسـەر هەور پەیدا بوون لە ئاسمانێو گرماندیان، دوایـی بـاران دارژایـە خـوارێ، وە هەرچـی دەفـرو كونـدەو مەشــكەیان هــەبوو، پڕیــان كــرد، لــە ئــاو، دوایــی ڕۆیشـتین، تەماشـامان كـرد، لـە دەرەوەی بازنـەی شوێنـی ئـەو سوپـایـەی كـە بارگەمـان لـێ خسـتبوو، هیـچ شوێـنی دیكەی بـاران نـەبوو. {واتـە: ئـەو بارانـە تـایبـەت بۆ ئـەوانـی نـارد}.

هەڵوەستەی شـەشـەم : كـە دەفـەرموێ ﴿إِنَّهُۥ بِهِمۡ رَءُوفٞ رَّحِيمٞ ﴾، دەڵـێ: (الرأفـة: العنـايـة بالضعيفِ والعطفِ عليهِ، والرحمة أعَمُ و أوسَعُ).

(رأفـة) بریتیـە لـە ئـاگاداربوونو چاودێریی كردنی بێهـێزو لـەگـەڵ دا بەسۆزو پەرۆش بوونی، بـەڵام وشـەی ڕەحمەت مانایـەكەی فراوانتـرە لـە (رأفـة).

هـەندێكیش گوتوویانە: (رحمـة) بریـتیـە لە بـەزەیی نـوواندن بە كەسـێك دا بۆ هێنـانەدی قـازانجو سوود، بەڵام (رأفـة) بریـتیـە لە بەزەیی نـواندن لەگـەڵـیدا بۆ لـێدوورخستنـەوەی زیـانو خـراپـە.

مەسـەلـەی دووەم: كـە دەفـەرموێ: ﴿وَعَلَى ٱلثَّلَٰثَةِ ٱلَّذِينَ خُلِّفُواْ حَتَّىٰٓ إِذَا ضَاقَتۡ عَلَيۡهِمُ ٱلۡأَرۡضُ بِمَا رَحُبَتۡ وَضَاقَتۡ عَلَيۡهِمۡ أَنفُسُهُمۡ وَظَنُّوٓاْ أَن لَّا مَلۡجَأَ مِنَ ٱللَّهِ إِلَّآ إِلَيۡهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيۡهِمۡ لِيَتُوبُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ١١٨﴾.

دیـارە مەبەست لـەوە كە دەفـەرموێ: ﴿وَعَلَى ٱلثَّلَٰثَةِ﴾ یـانی (وَقَد تـابَ الله علـى الثلاثة الّذين خُلِفوا) وە خوا تـەوبەی وەرگرتو چاوپۆشیی كرد لەو سێیانەش كە

دوا خرابوون، واتە: بڕیار لەبارەیانەوە دوا خرابوو، یان دوا خرابوون لە ڕووی بڕیار لەبارەدرانەوە، (کەعبی کوڕی مالیكو هیلالی کوڕی ئومەیەو مەرارەی کوڕی ڕەبیع بوون).

کەواتە: (خُلِّفوا يعني: أُخِّروا، أُجِّلوا) وەك لە ئایەتی ژمارە (١٠٦) وەك خوا ﷻ لەبارەیانەوە فەرمووی: ﴿ وَءَاخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ... ﴿١٠٦﴾ ﴾، وە خوێنراویشەتەوە (وآخرون مُرجَئونَ) وە هەندێکی دیکە هەن دوا خراون، بۆ فەرمانی خوا، ئایا خوا لەبارەیانەوە چی دەفەرموێ؟!

جارێ هیچ بڕیارێك لەبارەیانەوە نەهاتوە، کە دیارە مەبەست پێی: ئەو سێ هاوەڵە بەڕێزەن کە باسمان کردن﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ ٱلْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ﴾، هەتا کاتێك کە زەوی بەو فراوانییەی لێیان وەتەنگ هات، وەك کوردەواریی خۆشمان دەڵێن: (دنیایان لێ وەتەنگ هات) یان (دنیای لێ بوو بە چەرمی چۆلەکە)، ﴿ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ ﴾، وە کەوڵی خۆشیان لێ وەتەنگ هات، لە دەروونی خۆشیاندا هەستیان بە سەغڵەتیی دەکرد، لە کەوڵی خۆشیاندا نەدەحەجمین ﴿ وَظَنُّوٓاْ أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ ٱللَّهِ إِلَّآ إِلَيْهِ ﴾، زانیانو دڵنیا بوون کە هیچ پەنایەك نیە لە خوا، مەگەر بۆ لای خوا، واتە: هیچ پەنایەك نیە لە سزای خوا، ئەگەر خوا بیەوێت سزات بدات، کە خۆتی تێبگریو خۆتی تێدا بشاریەوە، مەگەر پەنا بەریە بەر خوا ﴿ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوٓاْ ﴾، دوایی خوا بەزەیی پێیاندا هات کە یارمەتییان بدات بۆئەوەی ئەوانیش بگەڕێنەوە ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴾ بێگومان هەر خوا زۆر تۆبە وەرگری خاوەن بەزەییە.

لێرەدا بۆیە بە خێرایی بەسەریدا ڕۆیشتین، چونکە پێشتریش قسەمان لەبارەیەوە کردوو، لە کاتی گێڕانەوەی بەسەرهاتەکەیان دا لە زمانی کەعبی کوڕی مالیکەوە، خوا لێی ڕازی بێ.

مەسەلەی سێیەمو کۆتایی: کە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَكُونُواْ مَعَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿١١٩﴾ ﴾.

ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! پارێز لە خوا بکەنو لەگەڵ ڕاستان دا بن.

پێغەمبەر ﷺ لەبارەی گرنگیی ڕاست بێژییەوە لە فەرموودەیەکدا دەفەرموێ:

﴿عَلَيْكُمْ بِالصِّدْقِ، فَإِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ، وَمَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَصْدُقُ، وَيَتَحَرَّى الصِّدْقَ، حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ صِدِّيقًا، وَإِيَاكُمْ وَالْكَذِبَ، فَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ، وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَمَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَكْذِبُ، وَيَتَحَرَّى الْكَذِبَ، حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللهِ كَذَّابًا﴾. {مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ: أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ، برقم: (٧١٨٨)، وَمُسْلِمٌ، برقم: (٢٦٦٨)} .

واتە: ڕاست بن، چونکە ڕاستیی ئینسان بەرەو چاکە دەبات، وە چاکەش ئینسان بەرەو بەهەشت دەبات، وە پیاوی وا هەیە بەردەوام ڕاستە، وە لە ڕاستیی دەخەفتێو لە ڕاست بێژیی دەگەڕێ، هەتا لە لای خوا دەنووسرێ: (صدِّيق) واتە: زۆر ڕاست، وە خۆتان لە درۆ بە دوور بگرن، چونکە درۆ ئینسان بەرەو گوناهـ و تاوان دەبات، گوناهـ و تاوانیش ئینسان بەرەو ئاگری دۆزەخ دەبا، وە پیاوی وا هەیە هەر درۆ دەکاتو لە درۆ کردنێ دەخەفتێ، تاکو لەلای خوا بە درۆزن دەنووسرێ.

لەم ئایەتە موبارەکە وەردەگیرێ، کە خوا ﷻ دوو شتی زۆر خۆش دەوێن :

یەکەم: پارێزکاریی (تقوى).

دووەم : ڕاستیی .

پارێزکار بوون، وەك پەیوەندیی لەگەڵ خوادا، دەبێ ئینسان ئەهلی پارێز بێ، خۆی بپارێزێ لە هەر شتێك کە خوا پێی ناخۆشە.

وە ڕاستیی، وەك مامەڵە لەگەڵ خەڵکی خوادا، ئینسان دەبێ لە پەیوەندیی لەگەڵ خوادا، ئەهلی تەقوا بێ، وە لە پەیوەندیی لەگەڵ خەڵکدا ڕاستو ساغ بێ، واتە: دوور بێ لە درۆو لە فۆرتو پێچو ژێر بەژێرو لە مخەننەتیی، خوای پەروەردگار بە لوتفو کەرەمی خۆی ئێمە لەو کەسانە بگێڕێ، کە ئەهلی تەقوان، وە لەو کەسانەمان بگێڕێ، کە ڕاستو ساغن، هەم لەگەڵ خوادا، هەم لەگەڵ خەڵکی خوادا.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی حەڤدەیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە چوار (٤) ئایەت پێکدێ: (١٢٠ تا ١٢٣)، لەم چوار ئایەتەدا، سێ بابەت باسکراون :

لە ئایەتی یەکەمو دووەمدا، باسی ئەوە کراوە کە خەڵکی شاری مەدینەو عەرەبە بیابانشینەکانی دەوروبەریان، بۆیان نیەو نابێ لە پێغەمبەری خوا ﷺ، دوا بکەونو، خۆیان پێ لەو لەپێشتر بێ، لە ڕووی سەلامەتییو ئاسوودەییەوە، چونکە: هیچ تینوێتییو ماندوێتییو برسیەتییەکیان تووش نابێ، لە ڕێی خواداو، هیچ شوێنێك ناگرنو، هیچ زەبرێك لە دوژمن نادەن، مەگەر بەهۆیەوە، کردەوەیەکی باشیان بۆ دەنووسرێ، وە خواش پاداشتی چاکەکاران زایە ناکات.

هەروەها هەر بەخشینێکی گەورەو گچکەیانو، هەر دۆڵو شیوێکیان بڕیبێ، بە پاداشت بۆیان دەنووسرێ، تاکو خوا بەپێی باشترین کردەوەیان پاداشتیان بداتەوە.

وە لە ئایەتی سێیەمدا، باسی بابەتێکی دیکە کراوە، کە بریتییە لەوەی ناگونجێ تێکڕای بڕواداران بڕۆن بۆ جەنگ، (یان: بۆ پەیداکردنی زانست) بەڵکو دەبێ لە خەڵکی هەر شوێنێك، کۆمەڵێکیان بچن، وە ئەوانی دیکە سەرگەرمی شارەزا بوون بن لە ئاییندا، (یان: کارو کەسابەت بن) پاشان کە جەنگاوەرەکان گەڕانەوە بۆ لایان، (یان: هەر کات فێرخوازەکان گەڕانەوە بۆ لای خەڵکەکەی خۆیان، سەرگەرمی شارەزاکردنیان بن)، وریایان بکەنەوە، تاکو هۆشیارو چاو کراوەبنو تووشی هەڵەو پەڵە نەبن.

وە لە ئایەتی چوارەمدا، باسی بابەتێكی دیكەی بواری جەنگو ڕووبەڕووبوونەوە كراوە، ئەویش بریتیە لەوە كە بڕواداران، دەبێ لە دوژمنانی بێبڕوای نیزیكیانەوە دەست بە جەنگ بكەن، وە لەسەریشیان زبر بن، توندو تیژبن، چونكە دیارە شەڕ بە نەرمو نۆڵیی ناكرێ! وە بشزانن كە خوا لەگەڵ خۆپاریزان دایە، ئەوانەی كە خۆیان دەپارێزن، لەوەی بێ فەرمانیی خوا بكەن، وەك شەریعەتەكەی، وە ئەوانەش كە خۆ دەپارێزن لەوەی پێچەوانەی یاساكانی خوا (سنن الله) لە ژیانی بەشەردا ڕەفتار بكەن.

﴿مَا كَانَ لِأَهۡلِ ٱلۡمَدِينَةِ وَمَنۡ حَوۡلَهُم مِّنَ ٱلۡأَعۡرَابِ أَن يَتَخَلَّفُواْ عَن رَّسُولِ ٱللَّهِ وَلَا يَرۡغَبُواْ بِأَنفُسِهِمۡ عَن نَّفۡسِهِۦۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمۡ لَا يُصِيبُهُمۡ ظَمَأٞ وَلَا نَصَبٞ وَلَا مَخۡمَصَةٞ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا يَطَـُٔونَ مَوۡطِئٗا يَغِيظُ ٱلۡكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنۡ عَدُوّٖ نَّيۡلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُم بِهِۦ عَمَلٞ صَٰلِحٌۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجۡرَ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا يُنفِقُونَ نَفَقَةٗ صَغِيرَةٗ وَلَا كَبِيرَةٗ وَلَا يَقۡطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمۡ لِيَجۡزِيَهُمُ ٱللَّهُ أَحۡسَنَ مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ﴿١٢١﴾ وَمَا كَانَ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ لِيَنفِرُواْ كَآفَّةٗۚ فَلَوۡلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرۡقَةٖ مِّنۡهُمۡ طَآئِفَةٞ لِّيَتَفَقَّهُواْ فِي ٱلدِّينِ وَلِيُنذِرُواْ قَوۡمَهُمۡ إِذَا رَجَعُوٓاْ إِلَيۡهِمۡ لَعَلَّهُمۡ يَحۡذَرُونَ ﴿١٢٢﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ قَٰتِلُواْ ٱلَّذِينَ يَلُونَكُم مِّنَ ٱلۡكُفَّارِ وَلۡيَجِدُواْ فِيكُمۡ غِلۡظَةٗۚ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلۡمُتَّقِينَ ﴿١٢٣﴾﴾

مانای وشــە بە وشـەی ئایەتـەكـان

{نـابـێ خـەڵكی مەدینەو عـەرەبە خێڵەكییەكانی دەوروبەریان (بۆ چوونە جـەنگ) لە پێغـەمبـەری خـوا بەجـێبمێـنن، وە نەدەبوو (لـە ڕووی سـەلامەتیی و ئـاسوودەییـەوە) خـۆیـان بەسـەر ویدا هـەڵبژێرن، چونكە هیچ تینـوێتییـەك، وە هیچ ماندووبوونێك، وە هیچ برسێتییـەكیان لـە ڕێی خـوادا تووش نـابـێ، وە نـاچنـە هیچ شـوێـنێك كە كـافـران پەسـت بكـات، وە هـیچ زیانێـك لــە دوژمـن نـادەن، مەگــەر بەهــۆیەوە كـردەوەیەكی باشیـان بۆ دەنووسرێ، بە دڵنیـایی خـوا پاداشتی چاكەكاران زایـە نـاكـات ﴿١٢٠﴾ وە هـیچ بەخشینێكی گچكەو گـەورە نـاكەن، وە هیچ دۆڵـێك نـابڕن، مەگـەر بۆیـان دەنووسرێ، تاكو خوا پاداشتی باشترین كردەوەیان بداتەوە، كە ئـەنجامیـان داوە ﴿١٢١﴾ وە ناگونجـێ بڕواداران تێكڕا بچن بۆ جەنگ، دەبووایە لـە هـەر خـەڵكێكیـان، كۆمەڵێكیـان بچـن بـۆ جەنگ، تاكو (كۆمەڵگا) لە ئاییندا شارەزابن، وە هەركـاتێك كۆمەڵە (جەنگـاوەرە)كەیان گەڕانەوە بۆ لایان، ئاگاداریان بكەنەوە، (وە شارەزایان بكەن لـە ئـاییـنـدا) بەڵـكو وریـابن (لە هـەڵەو پەڵـە پارێزراوبن) ﴿١٢٢﴾ ئـەی ئـەوانەی بڕواتان هێـناوە! دژی ئـەو كـافرانــەی لێتـانەوە نیزیكن (وە ئیعلانی دوژمنـایەتییان كـردوە) بجـەنگن، وە بـا زبـرییتـان پێـوە ببینن، وە بزانن كە خـوا لەگـەڵ پارێزكـاراندایـە ﴿١٢٣﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(وَلَا يَرْغَبُواْ بِأَنفُسِهِمْ عَن نَّفْسِهِۦ): (أي لا يَضِنُّوا بأَنْفُسِهِم عَمَّا يُصِيبُ نَفْسَه، أَو لا يَخْتَاروا إِبْقَاءَ أَنْفُسِهِم عَلَى نَفْسِهِ فِي الشَّدَائِد)، واتە: نەدەبوو چرووكیی و ڕژدیی بە نەفسی خۆیان بكەن، لە بەرانبەر ئەوەدا كە تووشی پێغەمبەر ﷺ دێ، بە واتایەكی دی: نەدەبووایە سەلامەتیی خۆیان هەڵبژێرن لە سەغڵەتیی و لە تەنگانەندا، بەسەر سەلامەتیی پێغەمبەری خوادا ﷺ، واتە: نەدەبوو خۆیان پێ لە پێشتر بێ لەو، بەڵكو دەبوو خۆیان بكەنە بەلاگێڕی.

(ظَمَأٌ): واتە: تینوێتیی، (العَطَشُ، فَهُوَ ظَمْآنُ: ظَمِيءَ يَظْمَأُ)، (ظَمْآن) واتە: تینوو، دەگوترێ: (ظَمِيءَ، يَظْمَأُ، ظَمْآن) تینووی بوو، تینووی دەبێ، تینوو.

(نَصَبٌ): (النُّصْبُ والنَّصَبُ: التَّعْبُ أَنْصَبَنِي كَذَا: أَتْعَبَنِي وَأَزْعَجَنِي).

(نُصب) لەگەڵ (نَصَب) هەردووكیان بە مانای ماندووبوون دێن، دەگوترێ: (أَنْصَبَنِي كَذَا) واتە: ئەو شتە ماندووی كردم و بێزاری كردم.

(مَخْمَصَةٌ): (مَجَاعَة تُورِثُ خَمْصَ البَطْنِ أي ضُمورَهُ، رجلٌ خَامِصٌ أَي ضَامِرُ، وَأَخْمَصُ القَدَمِ: بَاطِنُهَا).

(مخمصة) برسیتییەكە كە سكی ئینسان بە پشتیەوە بنووسێنێتەوە، پیاوێك كە ورگی نەبێ، یان ورگی شێردراوە بێ، پێی دەگوترێ: (رجلٌ خَامِصٌ)، وە ژێری پێ، پێی دەگوترێ: (أَخْمَص)، لەبەرئەوەی كە شێردراوەیەو، بە پێ وە نووساوەتەوە.

(يَطَـُٔونَ مَوْطِئًا): (يَطَـئُونَ) یانی: (يَدُوسُونَ)، (لا يَطَـئُونَ) واتە: پێی لێ نانێن، پێی ناخەنە سەرێ.

(وَطِئْنا العَدُوّ: غَزَوْناهُمْ، المَوْطِيءُ وَالمَوْطَأُ: مَوْضِعُ القَدَم)، دەگوترێ: (وَطِئْنا العَدُوّ) واتە: هێرشمان کردە سەر دوژمن، وە (مَوْطِيءُ ومَوْطَأُ) هەردووکیان بە شوێن پێ دەگوترێن، ئەو شوێنەی مرۆڤ پێی لێ دەنێ.

(يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَّيْلًا): واتە: هیچ زەبرێك لە دوژمن نادەن، یاخود هیچ سوودێك لە دوژمن نابینن، مەگەر بۆیان دەنووسرێ، (نالَ الشيءَ: حَصَلَ عَلَيْهِ)، (نالَ الشيءَ) واتە: ئەو شتەی پەیدا کرد.

(وَادِيًا): (الوَادِي: كُلّ مُنْفَرجٍ بَيْنَ الجِبالِ وَالتِّلالِ وَالآكامِ، سُمِّي بذَلِكَ لِسيلانِهِ).

(وادي) هەر دابڕاوییەکە لە نێوان چیاکانو گردەکانو تەپۆلکەکاندا، لەبەرئەوەش وای پێ گوتراوە: چونکە ئاوی پێدا دێ.

(لِيَنفِرُوا): (نَفَرَ الناس إلى العَدُوّ: أَسْرَعُوا فِي الخُرُوجِ لِقِتالِهِ، نَفْراً: قِتالاً).

وشەی (نَفْر) بریتییە لەوەی کە ئینسان لە ڕووی ناڕەحەت کرانەوە، لە شوێنێکەوە بچێ بۆ شوێنێکی دی، ئنجا دەگوترێ: (نَفَرَ الناس إلى العَدُوّ) خەڵك بەرەو دوژمن (نَفْر)یان کرد، واتە: خێراییان کرد، لەوەدا کە بچن بۆ جەنگ لەگەڵدا کردنی، وە وشەی (نَفْر) بە مانای (قِتال) جەنگ دێ.

(كَآفَّةً): (أي: جميعاً) واتە: تێکڕا، هەموویان.

(فِرْقَةٍ): (أي الطائفة من الناس)، (فرقة) لێرەدا (راغب الأصفهاني) ئاوای لێکداوەتەوە: کۆمەڵێك لە خەڵك.

(طَآئِفَةٌ): واتە: دەستەیەك لە خەڵك، بەڵام بە پێی ئایەتەکە، (فرقة) واتە: خەڵکی ناوچەیەك، (طائفة) واتە: کۆمەڵێك لەو خەڵکە، چونکە خوا ﷻ دەفەرموێ: نەدەبوو بڕواداران هەموویان بچن بۆ جەنگ، دەبووایە لە هەر (فرقة)یەك

(طائفة)یەك بچن، كەواتە: مەبەست لە (فرقة) كۆمەڵە خەڵكێكی زۆرە، (طائفة)ش كۆمەڵە خەڵكێكی كەمترە.

(لِّيَتَفَقَّهُواْ فِي ٱلدِّينِ): بۆ ئەوەی لە ئایینـدا شارەزابن، (الفِقْهُ: الفَهْمُ والفِطْنَة).

(فِقْه) بریتیە لە تێگەیشتنو ورد تێگەیشتن، هەندێكیش گوتوویانە: (فِقْه) بریتیە لەوە كە تۆ لە زانیارییەكی زانراوەوە بڕۆی بۆ زانیارییەكی نەزانراو، هەندێكیش گوتوویانە: (الفِقْهُ: فَهْمُ مُرَاد المُتَكَلِّم) بریتیە لە تێگەیشتنی مەبەستی قسەكەر، كە هەر كامێك لەوانە جوانن، لە ڕاستییدا (فقه) جیایە لە (علم)، (فقه) بریتیە لە زانیارییەكی تایبەت، (علم) بریتیە لەوە كە تۆ شتێك وەك خۆی بزانی.

(وَلِيُنذِرُواْ): واتە: بۆ ئەوەی خەڵكەكەیان وریا بكەنەوەو، ئاگادار بكەنەوەو، بیانترسێنن.

(قَوْمَهُمْ): (الجَمَاعَةُ مِنَ الناسِ تَجْمَعُهُم جَامِعَة يَقُومُونَ لَهَا).

(قوم) هەر كۆمەڵێكە لە خەڵك كە شتێك كۆیان بكاتەوە، یان بۆ ئەو شتە هەڵسابنە سەر پێ.

(يَلُونَكُم): واتە: لێتانەوە نیزیكن، (وَلاَهُ يَلِيهِ وَلْياً: دَنا مِنْهُ وَقَرُبَ).

(وَلاَهُ يَلِيهِ وَلْياً) واتە: لێی نیزیك بوو، (دَنَى، يَدْنُو، دنُوّاً).

(غِلْظَةً): زبری، توندو تیژیی، (الغِلْظَةُ: خِلاَفُ الرِّقةِ).

(غِلْظَة) پێچەوانەی نەرمو ناسكییە، دەگوترێ: (اشْتَدّ الشيء وَصَعُبَ: إذَا غَلَظَ)، هەر شتێك كە پتەوو قاییم بێ، دەگوترێ: (اشْتَدّ وَصَعُبَ).

مانـای گشتی ئـایـەتـەکـان

دیـارە ئێمـە پێشتـر گـوتمان: ئـەم چـوار ئایەتـە موبارەکـە، سـێ تـەوەری سـەرەکیی دەگرنە خۆیان، خـوا ﷻ دوای ئـەوەی لـەم سوورەتـە موبارەکەدا، زۆر باسـی مونـافیـق‌و دەغەڵ‌و دڵنەخۆشـەکانی کرد، وە باسی مسوڵمانانێکی کەمتـەرخـەمیشی کرد، کە بەبێ پاساوو بیانوو، لـە جـەنگی تـەبووك بەجێمـاون، وە باسی ساردو سڕیی‌و کەمتەرخـەمیی هەندێکیـانی کـرد، کە بەڵـێ چوون بۆ جەنـگ، بەڵام بە قالب گرانیی چـوون، وەك لـە ئایەتـەکانی پێشـێ دا باسـمان کـرد: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ ٱنفِرُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱثَّاقَلْتُمْ إِلَى ٱلْأَرْضِ ...﴿٣٨﴾ ﴾التوبة.

واتـە: ئـەی ئـەوانەی بڕواتـان هێنـاوە ! بۆچی ئـەگـەر پێتـان گـوترا: لـە ڕێـی خـوادا بچن بـۆ جـەنگ، {بەرگـریی لـە خۆتـان‌و ئـایینـەکەتـان‌و نیشتیمانەکەتـان‌و وڵات‌و بەرژەوەندییـەکانتـان بکەن} ، بۆچـی خۆتـان بـە زەوییـەوە نووسـاند، بۆچی خۆتـان قـالب گران کـرد، بە زەحمـەت هـەڵسان، ئنجا دوای ئـەوەی خـوای دادگـەر بەگشتی لـە ئایەتەکانی ئەم سوورەتەدا، باسی ئەو بابەتەی کرد، ئنجا لە کۆتایی ئەم بابەتە گشـتییە خـاوەن پـەل‌و پۆیـەدا، دەفـەرموێ: ﴿ مَا كَانَ لِأَهْلِ ٱلْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُم مِّنَ ٱلْأَعْرَابِ أَن يَتَخَلَّفُواْ عَن رَّسُولِ ٱللَّهِ ﴾، نابێ خەڵکی مەدینـە، دانیشتوانی مەدینـە، وە ئەوانەی کە لـە دەوریانن، لـە عـەرەبە خێڵەکییە بیابانـنشینـەکان، بەجێ بمێنن لـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ، لە کوێ‌و لە چی دا، نـابێ لـێی بەجـێ بمێنن؟ واتـە: لە جەنـگ‌و جیهاد، وە ئەوە بـە پێـی سیـاقی ئـایـەتـەکە، زۆر ڕوون‌و ئـاشکرایـە، چـونکە وەك زۆر جاری دیکە گوتوومانە: قورئان وشـەیەك‌و پیـتێکی زیادی تێدانیە، لێرەدا دوای ئـەوەی خـوای پـەروەردگار لـەو هـەموو ئـەو ئـایـەتـانەدا، باسی جـەنگ‌و خـۆ ئامادەکـردن بـۆ جـەنگ‌و ڕووبەڕووبوونەوە لـەگەڵ ئـەهلی کوفـر، بە تـایبـەت لـەگـەڵ ڕۆمەکاندا دەکـات، کە زۆربـەی ئایەتـەکانـی سوورەتـەکە لەوبارەوەیـە، پێویست ناکـات دووبارە بفـەرموێ:

(أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسولِ اللهِ فِي القِتَالِ أَوْ فِي الحَرْبِ)، چونکە دیارە مەبەست پێی ئەوەیە کە: نابێ خەڵکی شاری مەدینەو، ئەو عەرەبە بیابانشینانەی کە لە دەوریانن، لە پێغەمبەری خوا ﷺ بەجێ بمێنن، لە کاتێکدا کە دەچێ بۆ جەنگ، ﴿وَلَا يَرْغَبُوا۟ بِأَنفُسِهِمْ عَن نَّفْسِهِۦ﴾، وە نابێ نەفسی خۆشیان پێ زیاتر بێ، لە نەفسی پێغەمبەر ﷺ، نابێ سەلامەتیی‌و ئاسوودەیی خۆیان هەڵبژێرن بەسەر ئاسوودەیی پێغەمبەر خوادا ﷺ، بە پێچەوانەوە: دەبێ خۆیان بەلاگێڕی بکەن، دەبێ قەڵغانی سەری بن، دەبێ لە پێش ویەوە بن، دەبێ لە تەنیشتیەوە بن، یان لە پێشیەوە بن، نەك لێی بەجێ بمێنن.

ئنجا خوا ﷻ باس دەکات کە بەو چوونە جەنگە لە پێناوی خوادا، ئەو فیداکارییە لە پێناوی خوادا، چەند جۆرە پاداشت بۆ ئینسان دەنووسێ، دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا يَطَـُٔونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ ٱلْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَّيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُم بِهِۦ عَمَلٌ صَـٰلِحٌ﴾، ئەوەش لەبەرئەوەی ئەوان هیچ تینوێتییەکیان تووش نابێ، وە هیچ ماندوو بوونێکیان تووش نابێ، وەهیچ برسی بوونێکیان لە ڕێی خوادا تووش نابێ، وە ناچنە هیچ سەرزەمینێکەوە، {واتە: پێیان ناچێتە هیچ سەرزەمینێکەوە} کە کافرەکان پەستو تووڕە بکات، وە هیچ زیانێك بە دوژمن ناگەیەنن‌و، هیچ زەبرێك لە دوژمن نادەن، مەگەر بە هەر کامێك لەوانە: ، بە تینوێتیی، بە ماندووێتیی، بە برسیەتیی، بە چوونە سەرزەمینی دوژمن، وە بە زەبر لێدان‌و زیان پێگەیاندنی، بە هەر کامێك لەم پێنج کردەوانە: کردەوەیەکی باشیان بۆ دەنووسرێ، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢٠﴾﴾، بێگومان خوا پاداشتی چاکەکاران زایە ناکات، کەواتە: مەسەلە هەر ئەوە نیە، کە لە ڕێی خوادا بکوژرێن‌و شەهید بن‌و بریندار بن، بەڵکو کە: برسیی دەبن، ماندوو دەبن، تینوو دەبن، خەفەت دەخۆن، هەر ناڕەحەتییەك دەبینن، هەموویان بۆ دەنووسرێ.

﴿وَلَا يُنفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً﴾، هەروەها هەر ماڵ خەرج کردنێکی بچووك، یان گەورە ناکەن، هیچ ماڵێك خەرج ناکەن، کەم بێ، یان زۆر، ﴿وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾﴾ وە هیچ دۆڵو شیوێك نابڕن، مەگەر بۆیان دەنووسرێ، واتە: پاداشتەکەیان بۆ دەنووسرێ، بۆئەوەی خوا بە باشترین کردەوە کە ئەنجامی دەدەن لە پێناوی خوادا، کە جەنگو جیهادە، پاداشتیان بداتەوە.

لە ئایەتەکەی پێشیدا فەرمووی: ﴿إِلَّا كُتِبَ لَهُم بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ﴾، مەگەر بە هەر کام لەو پێنجانە، کردەوەی باشیان بۆ دەنووسرێ، بەڵام لێرەدا فەرمووی: ﴿إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ﴾، بۆیان دەنووسرێ، چونکە ئەوانەی پێشی هەندێکیان مرۆڤ لە دەستەڵاتی خۆی دا نیەو خۆی نایهێنێتە دی: تینووی دەبێ، برسیی دەبێ، ماندوو دەبێ، دەچێتە شوێنێك، زیانێك بە دوژمن دەگەیەنێ، بەڵام ئەمەیان ماڵەکەی خۆیان، کە دەیبەخشن، وە شیوو دۆڵەکەیە، کە دەیبڕن، بۆیە پێویستی نەکردوە بفەرموێ: (بِهِ)، چونکە خودی کردەوەکەیە، بۆیان دەنووسرێ، نەك شتێکیان کردبێ، ئنجا بەهۆی کردەوەکەوە، پاداشتی چاکیان بۆ بنووسرێ.

ئنجا دێتە سەر بابەتی دووەم کە بریتیە لەوەی، چونکە خوا ﷻ لە زۆر لە ئایەتەکاندا باسی ئەوەی کرد، کە بڕواداران دەبێ هەموویان بچن بۆ جەنگو، نابێ کەسیان بەجێبمێنێ، جگە لەوانەی: کە بێهێزن، نەخۆشن، یان توانای ماددییان نیە.

ئنجا نەوەك مسوڵمانان وا حاڵی بووبن، کە لە هەموو حاڵەتاندا هەر دەبێ وابێ، یان لەبەرئەوەی کە خوا فەرموویەتی: بە سووکیی‌و بە قورسیی بڕۆن، وە ئەوەندە سەرزەنشتی بە جێماوەکانی کردوە، نەوەك کەسێك وا حاڵی بێ، کە مەبەست ئەوەیە: مسوڵمانان هەر کاتێك جەنگێك هاتە پێش، دەبێ هەموویان بچن‌و، هەرچی ماڵ‌و بەرژەوەندیی هەیە هەمووی بەجێ بهێڵن‌و هەموویان بڕۆن.

هەڵبەتە لە کاتی دەرچوونی گشتییدا، ئەوە هەیە، کاتێك دوژمن بەسەر وڵاتدا دەدات، لە کاتێکدا کە پێویست دەکات مسوڵمانان هەموویان کۆببنەوەو بچنە جەنگەوە، بەڵام

لە حاڵەتی ئاسایی دا، وانیە، بۆیە خوا دەفەرمویٚ: ﴿وَمَا كَانَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا۟ كَآفَّةً﴾، وە بڕواداران بۆیان نیە تێكڕا بڕۆن، هەموویان بڕۆن بۆ جەنگ، ئەدی دەبیٚ چی بكەن؟

﴿فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَآئِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا۟ فِى ٱلدِّينِ﴾، دەبیٚ خەڵكی هەر شوێنێك، كۆمەڵێكیان بچن، كۆمەڵێك كە ئەو ئەركی جەنگو جیهادە بەوان ئەنجام دەدریٚ، بەشی ئەوە دەكەن، ئەو ئەركە بەجێبێنن، بۆ ئەوەی خەڵكەكەی دیكە لە ئایین دا شارەزابنو، سەرگەرمی شارەزایی لە قورئاندابن، وە سەرگەرمی فێربوونی زانستە شەرعییەكان بن.

﴿وَلِيُنذِرُوا۟ قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوٓا۟ إِلَيْهِمْ﴾، وە ئەو كۆمەڵە خەڵكەیان كە چوون بۆ جەنگ، كە گەڕانەوە ئاگاداریان بكەنەوە، واتە: شارەزایان بكەن لە شەریعەتدا، ئەوەی كە بۆخۆیان بە شێنەیی لە ماڵیٚ فێری بوونو شارەزای بوون، ئەو خەڵكەی كە لە جەنگو جیهاد دێنەوە، شارەزایان بكەن، یان ئەگەر ئەوان لە خزمەت پێغەمبەر ﷺ دا ماونەوە، بەنسبەت ئەو كاتەوە، یان ئەوانەی كە لە ماڵو لە شاردا دەمێننەوە، ئەوانەیان كە چوون ئەم ئەركە جیهادییە ئەنجام بدەن، ئەركی جەنگو جیهادو بەرگریی كردن، لەبەرئەوەی ئەوان سەرقاڵی جەنگو جیهاد بوون، كاتێك كە دەگەڕێنەوە بۆ لایان، ئاگاداریان بكەنەوەو، بەرچاویان ڕۆشن بكەنەوەو، شارەزایان بكەن، ﴿لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٢٢﴾﴾، بۆ ئەوەی كە هۆشیاربنو، بێداربن، وە لە ئەنجامی نەشارەزایی لە شەریعەتدا، تووشی هەڵەو پەڵە نەبن، تەنانەت بەرانبەر بە دوژمنانیشیان.

شایانی باسە ئەم ئایەتە مانای دیكەشی بۆ لێكدراوەتەوەو مشتومڕی زۆری لەبارەوە هەیە، بەڵام لە مەسەلە گرنگەكان باسی دەكەین.

ئنجا دێتە سەر بابەتی سێیەمو كۆتایی، دەفەرمویٚ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ قَـٰتِلُوا۟ ٱلَّذِينَ يَلُونَكُم مِّنَ ٱلْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا۟ فِيكُمْ غِلْظَةً ۚ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ

ٱلْمُتَّقِينَ ﴿١٢٣﴾ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! لە دژی ئەو کافرانەی کە لێتانەوە نیزیکن، بجەنگن، وە با زبریی‌و توندو تیژییتان پێوە ببینن، وە بشزانن کە خوا لەگەڵ پارێزکاراندایە.

دیارە ئەوە شتێکی مەنتیقییە، کە تۆ دوژمنێکی نیزیکت هەبێ، دەبێ لەوەوە دەست پێ بکەی، خۆ نابێ بچی لە دژی دوژمنێکی دوورتر، بجەنگی، چونکە دوایی ئەو دوژمنەی نیزیکە، ڕەنگە زەفەرت پێ بەرێ، واتە: ئەم ئایەتە زیاتر لە ڕووی تاکتیکی جەنگییەوە، مسوڵمانان ئاگادار دەکاتەوە، کە ئەو دوژمنەی زیانی لە تۆوە نیزیکترە، دەبێ پێشێ دەست بەو بکەی.

وە کە دەشفەرموێ: ﴿وَلْيَجِدُوا۟ فِيكُمْ غِلْظَةً ﴾، با زبریتان پێوە ببینن، واتە: توندو زبربن لەسەریان، خۆ نابێ نەرم‌و شل بن، نابێ بە ڕەحم‌و عەتف بن لەگەڵیان، دەبێ لە هەر مەیدانەدا بە پێی خۆی، ڕەفتار بکرێ، وەك گوتراوە: {کەس لە شەڕ شەکری نەبەخشیوەتەوە}، وە گوتراوە {شەڕ بە چەك‌و مامەڵە بە دراو}، ڕەنگە یەکێك بڵێ: تەماشا بکەن! ئیسلام فەرمان بە زبریی‌و توندوتیژیی دەکات! بەڵێ چونکە شەڕ بە توندو تیژیی‌و بە زبریی دەکرێ، بە نەرم‌و شلیی ناکرێ، بەڵام لە هەڵسوکەوت مامەڵەی ئاسایی لەگەڵ نامسوڵمانان دا، دەبێ بە بەزەیی‌و سۆزو نەرم‌و نیان بن.

بەڵام لەو زبرییەشیانداو لە گەرمەی شەڕدا، خوا پێیان دەفەرموێ: ﴿وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلْمُتَّقِينَ ﴾، وە بزانن کە خوا لەگەڵ پارێزکاراندایە، دەبێ زبریی‌و توندو تیژییەکەشت وا نەبێ کە پێچەوانەی فەرمانەکانی شەریعەت بێ، نابێ سنوورەکانی شەریعەت ببەزێنی‌و لێیان تێبپەڕێنی، چونکە خوا لەگەڵ ئەوانە دایە کە خۆیان دەپارێزن لە سنوورەکانی شەریعەت دەربچن، هەروەها خۆیان دەپارێزن لەوەی پێچەوانەی یاساکانی خوا، لە ژیانی مرۆڤدا بجووڵێنەوە، کە یەکێك لە یاساکانی خوا لە ژیانی بەشەردا، ئەوەیە کە تۆ ویستت جەنگ بکەی، دەبێ سەرەتا خۆتی بۆ ئامادە بکەی، مەشق بکەی، دەبێ چەکت هەبێ، دەبێ ئیمکانیەتت هەبێ، دەبێ نەخشەت هەبێ، دەبێ بەرنامەت هەبێ، کەی دەست پێ بکەی؟ ئەو جەنگە بکەی، یان نەیکەی؟ دەبێ ئەو شتانە هەموویان بزانی، ئنجا بچیە نێو ئەو جەنگەوە.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿ مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُم مِّنَ الْأَعْرَابِ أَن يَتَخَلَّفُوا عَن رَّسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنفُسِهِمْ عَن نَّفْسِهِ ﴿١٢٠﴾ ﴾.

(جمال الدين القاسمي) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1] ئاوا ئەم ڕستە قورئانییەی مانا کردوە، دەڵێ: (أَي لا يَضِنُوا بأَنْفُسِهِم عَمَّا يُصِيبُ نَفْسَهُ، أي لا يَخْتَارُوا إِبْقَاءَ أَنْفُسِهِم عَلَى نَفْسِهِ فِي الشَّدَائِد)، واتە: چرووکیی و ڕژدیی نەکەن بە پاراستنی نەفسی خۆیان و، بە دوور گرتنی نەفسی، خۆیان لەوەی تووشی پێغەمبەر ﷺ دێ، واتە: سەلامەتیی و ئاسوودەیی خۆیان هەڵنەبژێرن لە سەغڵەتییەکاندا، بەسەر هی پێغەمبەردا ﷺ.

وە (جار الله الزمخشري) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[2]، بە بۆچوونی من جوان تیشك دەخاتە سەر ئایەتەکەو تەفسیری دەکات، دەڵێ:

(أُمِرُوا بأَنْ يَصْحَبُوهُ عَلَى البَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ، وَأَنْ يُكَابِدُوا مَعَهُ الأَهْوَالَ بِرَغْبَةٍ وَنَشَاطٍ، وَاغْتِبَاط، وَأَنْ يُلْقُوا أَنْفُسَهُمْ فِي الشَّدَائِدِ مَا تَلْقَاهُ نَفْسُهُ، عِلْماً بِأَنَّهَا أَعَزُّ نَفسٍ عِنْدَ اللهِ وَأَكرمُهَا عَلَيْهِ، فَإِذَا تَعَرَّضَتْ مَعَ كَرامَتِهَا وَعِزَّتِهَا لِلْخَوْضِ فِي شِدَّةٍ وَهَوْلٍ، وَجَبَ عَلَى سَائِرِ الأَنْفُسِ أَنْ تَتَهَافَتَ فِيمَا تَعَرَّضَتْ لَهُ، وَلاَ يَكْتَرِثَ لَهَا أَصْحَابُهَا، وَلا يُقِيمُوا لَهَا وَزْناً، وَتَكُونُ أَخَفَّ شَيءٍ عَلَيْهِم وَأَهْوَنَهُ، فَضْلاً عَنْ أَنْ يَبعدوا بِأَنْفُسِهِم عَنْ مُتَابَعَتِهَا وَمُصَاحَبَتِهَا، وَيَضِنُوا بِهَا عَلَى مَا سَمَحَ بِنَفْسِهِ عَلَيْهِ)، زۆربەی توێژەرەوانی قورئان ئەم عیبارەتەیان لە زەمەخشەریی خواستۆتەوە.

---

١) محاسن التأويل، ج ٨ ، ص ٣٥٥.

٢) الكشاف، ج ٢، ص ٣٠٦.

واتە: فەرمانیان پێكراوە كە لە كاتی سەغڵەتیی‌و ناخۆشیی دا، لەگەڵی بن‌و، هاوەڵی بن، وە لەگەڵ ئەودا ئارەزوومەندانەو، بەڵكو زۆر بە چالاكیی‌و خۆشحاڵییەوە ڕووبەڕووی گرفتاریی‌و ناڕەحەتیی‌و سەختییەكان ببنەوە، وە ئەوەی كە نەفسی ئەو تووشی دێ، لە سەختییان، ئەوانیش نەفسی خۆیانی تێهاوێن، لە حاڵێكدا كە نەفسی پێغەمبەر ﷺ لەلای خوا بەڕێزترینە، ئنجا ئەگەر نەفسی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ ئەو ڕێزەدا كە لە لای خوا هەیەتی، بچێتە نێو توندیی‌و ناڕەحەتییانەوە، ئەوە لەسەر باقی نەفسەكانی بڕواداران كە خۆیان بە شوێنكەوتووی ئەو دەزانن، پێویستە، ئەوانیش ئەوەی كە ئەو خۆی خستۆتە نێو، بچنە نێوی، وە خاوەنەكانیان گوێ بە نەفسەكانی خۆیان نەدەن، وە هیچ سەنگێكیان بۆ دانەنێن، كە ببێتە مایەی ئەوەی خۆیان دووربگرن، لەوەی كە پێغەمبەر ﷺ خۆی خستۆتە نێو، وە ئەو نەفسانە لەلای خاوەنەكانیان، سووكترو كەمتربن لەوەی كە لە شتێك بیانپارێزن، كە پێغەمبەر ﷺ خۆی لێ نەپاراستوە، نەك شوێنی پێغەمبەر ﷺ نەكەون‌و، لە خزمەتی دا نەبن، وە ئەوەی كە ئەو زۆر سەخاوەتمەندانە دەیبەخشێ لە تەحەممولكردنی ناڕەحەتیی‌و گرفتاریی‌و، خۆ خستنە نێو سەختییەكانەوە، ئەوان بێن چرووكیی پێ بكەن !.

مەسەلەی دووەم: كە خوا دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطَئُونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَّيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُم بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢١﴾﴾.

واتە: بۆیە بڕواداران دەبێ لە خزمەت پێغەمبەر ﷺ دابن، {وە دوایی لە خزمەت هەر كەسێكدا بن كە بە ڕێی پێغەمبەردا ﷺ دەیانبات، چونكە ئەم ئایەتانە هەر بۆ ڕۆژگاری پێغەمبەری خوا ﷺ نەهاتوونە خوار، هەر كەسێكی دیكەش لە هەر ڕۆژگارێك‌و هەلومەرجێكدا هەمان ئەركی پێغەمبەر ﷺ كە لە نێو هاوەڵانیدا بینیویەتی، هەر كەسێكیش كە بە ڕێی پێغەمبەر ﷺ بڕوات‌و هەمان ئەرك ئەنجام

بدات، مسوڵمانانێکیش کە لەو ڕۆژگارەدا هەن، هەمان ئەرك کە هاوەڵان لەسەر شانیان بووە بەرانبەر بە پێغەمبەر ﷺ، کەوتۆتە سەر شانیان، وە دەبێ هاوەڵان چۆن لە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ دابوون، بڕوادارانیش ئاوا لە خزمەت هەر کەسێکدابن، کە هەمان ئەرکی پێغەمبەریان ﷺ لە نێودا ئەنجام دەدات}، لە سۆنگەی ئەوەوە، کە هەرکام لەم پێنج شتانەیان بێنەڕێ :

١/ ﴿ظَمَأٌ﴾، تینوێتیی.

٢/ ﴿نَصَبٌ﴾، ماندوێتیی.

٣/ ﴿مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾، برسێتیی لە ڕێی خوادا .

٤/ ﴿يَطَئُونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ﴾، بچنە هەر شوێنێك کە کافران پەست بکات.

٥/ ﴿وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا﴾، وە هەر زیانێك لە دوژمن بدەن.

هیچ کامێك لەو پێنجانە نیە کە ئەنجامی بدەن ﴿إِلَّا كُتِبَ لَهُم بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ﴾، مەگەر بەهۆیەوە، کردەوەیەکی باشیان بۆ دەنووسرێ.

ئنجا خوای کاربەجێ هەمووشیانی بە نەزانراو (نکرة) هێناوە: ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطَئُونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُم بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢١﴾﴾.

واتە: هەر تینوێتییەك، کەم بێ یان زۆر بێ، وە هەر ماندوێتییەك، کەم بێ یان زۆر بێ، هەر برسێتییەك، کەم بێ، یان زۆر بێ، هەر شوێن پێیەك لەسەر زەمینی دوژمندا دابنێن و، هەر شوێنێك بگرن، کەم بێ، یان زۆر بێ، وە هەر زەفەرو زیانێك

بە دوژمن بگەیەنن، کەم بێ، یان زۆر بێ، بە هەر کامێك لەوانە، کردەوەیەکی باشیان بۆ پێ دەنووسرێ.

﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴾، بە دڵنیایی خوا پاداشتی چاکەکاران زایە ناکات، ئەمە ئەوەشی لێوەردەگیرێ، کە چاکەکار (محسن) لە زاراوی قورئان دا کەسێکە: لە ڕێی خوادا تینوو بێو، ماندووبێ، وە برسیی بێ، وە بڕوات لە سەر زەمینی خۆی دووربکەوێتەوە بۆ سەر زەمینی دوژمن، وە هەوڵبدات زەبر لە دوژمن بدات، هەر کەسێك ئەو سیفەتانەی هەبن، ئەوە چاکەکارە، هەر چەند چاکەکاریی (إحسان) هەر لەوانەشدا کورت هەڵنەهاتوە، بەڵام بەو کردەوانەش مرۆڤی مسوڵمان دەبێتە چاکەکار، لەگەڵ ئەو کردەوانەی کە لە شوێنەکانی دیکەشدا باسکراون.

<u>**مەسەلەی سێیەم:**</u> کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَا يُنفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ ٱللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾﴾.

وە هیچ ماڵ خەرج کردنێکی گچکە، یان گەورە ئەنجام نادەن، {گچکە واتە: کەم، گەورە واتە: زۆر}وە هیچ دۆڵێكو شیوێك نابڕن، مەگەر بۆیان دەنووسرێ، تاکو خوا پاداشتی باشترین کردەوەیان بداتەوە، کە ئەنجامیان داوە.

لێرەدا ئەگەر تەماشا بکەین، خوای کاربەجێ تۆزێك تەفصیلی داوەتێ، ئەوە لە زمانی عەرەبیدا پێی دەگوترێ: (إطناب) ئەوەیە کە شتێك بە ڕوونیو وردیی باس بکەیو تەفصیلی بدەیە، چونکە خوا ﷻ کاربەجێیەو دەیەوێ ئەو جەنگاوەرانە تێبگەیەنێ: هەر کارێك کە دەیکەن لە پێناوی خوادا، خوا هەموویان بۆ تۆمار دەکات، هەمووشی دەبینێ، وە قەدری هەمووشی دەزانێ، بۆیە لێرەدا شێوازی درێژە پێدانو بە ڕوونییو بە وردیی قسە کردن بەکاردێنێ، بۆ ئەوەی هەر کەسێك کە لە پێناوی خوادا ماندوو دەبێ، بزانێ کە هیچ شتێکی نیە بۆی تۆمار نەکرێ، لە: برسیەتیی، لە تینوێتیی، بێ خەویی، سەرمابوون، گەرمابوون، لە ماڵ بەخشیین، هەمووی دەنووسرێ.

وشەی (النفقة) دەڵێ: (نَفَقَ الشيء ينفقُ نَفْقاً: نَفِدَ)، واتە: ئەو ماڵە تەواو بوو، خەرج کرا، وە دەگوترێ: (نَفَقَ الزَّادُ، ونَفَقَتِ الدَّراهِمُ، وَنَفَقَ اليَربُوعُ: خَرَجَ مِنْ نافِقَائِهِ: جُحْرِه).

(نَفَقَ الزَّادُ)، واتە: تێشووەکەو زادو زەخیرەکە تەواو بوو، (نفَقَتِ الدَّرَاهِمُ) درەمەکان تەواو بوون، (نَفَقَ اليَربُوعُ)، (يربوع) واتە: جرج، کە لە کونەکەی خۆی دەردەچێ، دەگوترێ: (نَفَقْ)، وە تونێڵ (نَفَقْ) ئەوەیە کە چیایەك کون بکرێ، دەرەو دیو بکرێ، کە بە زۆریی وایە جادەی لێ دروست دەکرێ، وە (نافِقَاء) بە کونی جرج دەگوترێ، کونی جرج دوو دیوی هەن، لەوێ تینی بۆبێ، لە لایەکەی دی دەردەچێ.

(نَفَقَتِ الدَّابَّة نُفُوقَاً: مَاتَت) ئاژەڵێك کە مردار دەبێتەوە، ئەوەش پێی دەگوترێ: (نَفَقَت) دوای ئەوەی کە دەمرێ.

کەواتە: (الإِنْفَاق) بریتییە لە (بَذْلُ المَالِ وَنَحْوَه فِي وَجْهٍ مِنْ وُجُوه الخَيْر)، ماڵو سامانی خۆت لە ڕوویێك لە ڕووەکانی خێرو چاکەدا، ببەخشی.

کە دەفەرمووێ: ﴿وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا﴾، (الوَادِي: المُنْفَرِج يكُونُ بَيْنَ جِبَالٍ وَآكَامٍ، و تلال، فَيَكُونُ مَنْفَذاً لِسَيَلان المياه)، (وادي) کە بە (أودية) کۆ دەکرێتەوە، دۆڵ، دۆڵەکان، یان شیو، شیوەکان، هەر دابڕاوییەکە لە نێوان دوو شاخدا، یان دوو گرددا، یان دوو تەپۆلکەدا، کە بە زۆریی وایە ئاو بەو شوێنانەدا دێ.

کە تەماشای ڕووبارەکان بکەین، بە زۆریی بە دابڕاوییدا دێن.

﴿لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾، واتە: بۆ ئەوەی پاداشتی باشترین کردەوەیان بداتەوە، کەواتە: جەنگ لە پێناوی خوادا، لە کاتو شوێنی خۆیدا، باشترین کردەوەیە، هەر بۆیەش ئەوەندەی خوا ﷻ مەدحی تێکۆشەرانو جەنگاوەرانی ڕێی خوای کردوە، مەدحی هیچ کەسێکی هێندە نەکردوە، بۆیەش زانایان دەڵێن: لە خواپەرستییە شەخصییەکاندا، نوێژ لە هەموو خواپەرستییەکان گەورەترە، وە لە خواپەرستییە هەرەوەزییەکاندا، جەنگو جیهاد لە هەموویان گەورەترە.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿لِيَجۡزِيَهُمُ ٱللَّهُ أَحۡسَنَ مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ﴾، {انْتَصَبَ (أَحْسَن) عَلَى نَزْعِ الخَافِض، أي: عَنْ أَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُون، أَوْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُون}.

(أحسن) بەوە (منصوب) بووە کە ئەوەی (مجرور- مخضوض-)ی کردوە، لێی لابراوە، بەو پێیە کە ئەصڵ ئاوا بووە (لِيجْزِيَهُمُ اللهُ بأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُون) یاخود (لِيجْزِيَهُمُ اللهُ عَن أَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُون)، ئەوەی کە (مجرور- مخضوض-)ی دەکات، کە (بـ) یان (على)یە لابراوە، بووەتە: ﴿لِيَجۡزِيَهُمُ ٱللَّهُ أَحۡسَنَ مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ﴾.

کە دەفەرموێ: ﴿أَحۡسَنَ مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ﴾، واتە: بە پێی باشترین کردەوەیان کە جەنگو جیهادە، مانایەکی دیکەشی ئەوەیە: (لِيَجْزِيَهُمْ بكُلّ عَمَلٍ مِما ذُكر أَحْسَنَ جَزَاءٍ عَلَى أعْمَالِهِم الحَسَنَة، أَي فِي غَيْرِ الجهَادِ بِالمَالِ وَالنَّفْسِ).

واتە: بە هەر کام لەو کردەوانە، باشترین پاداشتیان دەداتەوە، جگە لەو سەرو ماڵ بەخشینەیان، واتە: سەرو ماڵ بەخشینەکە باشترین کردەوەیە، بەڵام بە هەر کام لەو کردەوانەی دیکەش، جیا لەو سەرو ماڵ بەخشینە، باشترین پاداشتیان دەداتەوە، چونکە لە جەنگو جیهاد دایە.

با لەوبارەوە ئەم دەقە بێنین:

﴿عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَمُرَةَ ﷺ، قَالَ: جَاءَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ بِأَلْفِ دِينَارٍ فِي ثَوْبِهِ، حِينَ جَهَّزَ النَّبِيُّ ﷺ جَيْشَ الْعُسْرَةِ، قَالَ فَصَبَّهَا فِي حِجْرِ النَّبِيِّ ﷺ فَرَأَيت النَّبِيُّ ﷺ، يُقَلِّبُهَا بِيَدِهِ، وَيَقُولُ: مَا ضَرَّ ابْنَ عَفَّانَ مَا عَمِلَ بَعْدَ الْيَوم، يُرَدِّدُهَا مِرَارًا﴾، {أَخْرَجَهُ أَحْمَد، بِرقم: (٢٠٦٤٩)، وَالتِّرمِذِيُّ، بِرقم: (٣٧٠١)، وحَسَّنَهُ كل من الألباني وشعيب الأرنؤوط}.

واتە: عەبدوڕڕەحمانی کوڕی سەمورە خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: عوسمانی کوڕی عەففان خوا لێی ڕازی بێ، هاتە لای پێغەمبەر ﷺ (لە جەنگی تەبووك) لە پۆشاکەکەیدا، (یان پارچە قوماشێك) هەزار دیناری زێڕی هێنا، بۆ ئەوەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ سوپای ڕۆژە سەغڵەتییەکە (کە جەنگی تەبووك)ە پێی ئامادە بکات، ئنجا هەزار دینارە زێڕەکەی خستە کۆشی پێغەمبەرەوە ﷺ، دەڵێ: پێغەمبەری خوام ﷺ بینی، دەستی تێوەردەداو پێی سەرسام بوو، وە فەرمووی: لەمەودوا کوڕی عەففان هەر کردەوەیەك بکات زیانی پێ ناگەیەنێ، چەند جارێك ئەوەی دووبارە کردوە.

دیارە پێغەمبەری خوا ﷺ ئاگاداری کردۆتەوە، کە کاتێك دێ عوسمان خوا لێی ڕازی بێ، خەڵکێك بەهانەی پێ دەگرن، بۆخۆشی هەندێك خاڵی لاوازی دەبن، خەڵکێکیش لێی لە بەهانە دەبن‌و، بۆی لە بۆسەدا دەبن، بۆیە فەرموویەتی: ئێستاو لە کاتی ئەو سەغڵەتییە دژوارەو، ئەو تەنگ دەستییەدا، ئەو ماڵ بەخشینە گەورەیەی دەکات، دەبێتە قەرەبووی بۆ داهاتووی، ئەگەر کەم‌و کوڕییەکیشی ببێ، ئەو ماڵ بەخشینەی ئێستای شەفاعەتی هەڵەی داهاتووی بۆ دەکات.

هەڵبەتە عوسمان خوا لێی ڕازی بێ، سێیەمین خەلیفەی سەر ڕاستی پێغەمبەر ﷺ بووە، بەڵێ کەم‌و کوڕیی هەبووە، وەك هەر مرۆڤێك، بەڵام بە تەئکید، بە تەئکید ئەوانەی شەهیدیان کرد، ستەمیان لێکرد، وە شایستەی ئەوە نەبوو، وە دەکرا کەم‌و کوڕییەکان بە شێوەی دیکە چارەسەر بکرێن، بەڵام دەستی پیسیشی تێدا هەبوو، وە ئەوانەش ستەمێکی گەورەیان لێکردو شەهیدیان کرد.

مەسەلەی چوارەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَا كَانَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا۟ كَآفَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَآئِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا۟ فِى ٱلدِّينِ وَلِيُنذِرُوا۟ قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوٓا۟ إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٢٢﴾﴾.

وە نابێ بڕواداران تێکڕا هەموویان بچن بۆ جەنگ، دەبووایە لە هەر خەڵکێکی زۆر، کۆمەڵێکیان بچن بۆ جەنگ، بۆ ئەوەی دوایی خەڵکەکەیان کە گەڕانەوە بۆ

لایان (واتە: جەنگاوەرەکان کە لە جەنگ هاتنەوە) ئەوانەی کە ماونەوە لە شاردا، وە سەرگەرمی وەدەستهێنانی زانیاریی‌و تێگەیشتن لە ئایین بوون، ئەوان ئاگادار بکەنەوە، بۆ ئەوەی وریابن‌و لە هەڵەو پەڵە بە دووربن.

وەك پێشتریش باسمان کرد: لە سۆنگەی ئەوەوە کە لەم سوورەتەدا خوای پەروەردگار زۆر باسی جەنگ‌و جیهادی کردوە، وە زۆریش سەرزەنشتی دانیشتووان‌و خۆ بەجێهێڵەران‌و بەجێماوانی کردوە، رەنگە کەسانێك خەیاڵ‌و گومانێکی وایان بۆ دروست بێ، کە مسوڵمانان کاتێك جەنگێکیان دێتە پێش، دەبێ هەموویان بچن بۆ جەنگ، بەبێ ئەوەی پەکیش لەسەر هەموویان کەوتبێ، کە ئەوە ڕاست نیە، چونکە تەنیا ئەگەر دەرچوونی گشتیی (النفیر العام) بێ، ئەوە دیارە مسوڵمانان دەبێ هەموویان بچن، بۆیە لەم ئایەتەدا باسکراوە، کە نابێ مسوڵمانان هەموویان سەرگەرمی دەرچوون بن، دەبێ لە هەر کۆمەڵگایەك، کۆمەڵێك کەس بچن بۆ جەنگ‌و جیهاد.

بۆیە لەم ئایەتەدا هەم فەرمان بە جەنگ کردن کراوە، هەم فەرمان بە وەرگرتنی زانستیش کراوە، وە بە یەك پلەش هاتوون، وەك خوا لەم سوورەتی تەوبەدا فەرمووی: ﴿ مَا كَانَ لِأَهْلِ ٱلْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُم مِّنَ ٱلْأَعْرَابِ أَن يَتَخَلَّفُواْ عَن رَّسُولِ ٱللَّهِ ﴿١٢٠﴾ ﴾، لێرەش فەرمووی: ﴿ وَمَا كَانَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُواْ كَآفَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَآئِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُواْ فِى ٱلدِّينِ وَلِيُنذِرُواْ قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوٓاْ إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٢٢﴾ ﴾. وەك چۆن دەفەرمویٚ: خەڵکی مەدینەو عەرەبە خێڵەکیی‌و بیابانشینەکانی دەوروبەریان نابێ لە پێغەمبەری خوا ﷺ بەجێ بمێنن، کاتێك کە دەچێ بۆ جەنگ.

ئەوەی دیکەیان دەفەرموێ: بڕواداران نابێ بە تێکڕایی بچن بۆ جەنگ، دەبووایە لە هەر خەڵکێکی زۆر کۆمەڵێکیان بچن، وە ئەوانی دیکە لە ئایین دا شارەزا بن، وە هەر کاتێك کە جەنگاوەرەکان گەڕانەوە، شارەزیان بکەن‌و بەرچاویان ڕوون بکەنەوە، بۆ ئەوەی تووشی هەڵەو پەڵە نەبن.

هەڵبەتە لێرەدا دەربارەی مانای ئەم ئایەتە: ﴿وَمَا كَانَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا۟ كَآفَّةً﴾، توێژەرەوان بە سێ جۆر لێکیان داوەتەوە:

١) بە بۆچوونی زۆربەی توێژەرەوان، کە منیش ئەم ڕایەم پێ ڕاستە، دەڵێن: مەبەست لەم ئایەتە ئەوەیە: کە هەموو مسوڵمانان نابێ بچن بۆ جەنگ، چونکە (نَفَرَ يَنْفِرُ نَفْراً) زیاتر بۆ دەرچوون بۆ جەنگ بەکارهاتوە، لە زمانی عەرەبیی و لە بەکارهێنانی قورئانیشدا.

٢) بە شێکیش گوتوویانە: مەبەست لەم ئایەتە ڕێگرتنە لە مسوڵمانان بە تێکڕایی دەربچن بۆ وەرگرتنی زانست، بەڵکو دەبێ لە هەر کۆمەڵێکی زۆر هەندێکیان بچن.

٣) هەندێکیش گوتوویانە: مەبەست ئەوەیە کە ئەو جەنگاوەرانەی دەچن بۆ جەنگ و جیهاد، پێویستە کە گەڕانەوە لای خەڵکەکەیان، ئەو تێگەیشتن و شارەزاییییەی لە گەرمەی جەنگ و جیهاددا وەدەستیان هێناوە، خەڵك و کۆمەڵگاکەیانی لێ بەهرەمەند بکەن و بەرچاویان ڕوونبکەنەوە، کە ئەمە: (طبري) و (سيد قطب) پەسندیان کردوە.

بەڵام لە ڕاستییدا ﴿لِيَنفِرُوا۟ كَآفَّةً﴾، واتە: نابێ هەموویان تێکڕا بچن بۆ جەنگ، بە بەڵگەی چی؟

بە بەڵگەی ئەوەی خوا دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ ٱنفِرُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱثَّاقَلْتُمْ إِلَى ٱلْأَرْضِ ... ﴿٣٨﴾﴾ التوبة.

واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە ! بۆچی ئەگەر پێتان گوترا: لە ڕێی خوادا بچن بۆ جەنگ، بەرگریی لە خۆتان و ئایینەکەتان و نیشتیمانەکەتان و بەرژەوەندییەکانتان بکەن، خۆتان بە زەوییەوە نووساند، خۆتان قالب گران کرد، بە زەحمەت هەڵسان؟

هەروەها هەر لە هەمان سوورەتدا دەفەرموێ: ﴿ٱنفِرُواْ خِفَافًا وَثِقَالًا ...﴿٤١﴾﴾التوبة، واتە: بڕۆن، دەربچن (بۆ جەنگ) بە سووكیی‌و بە قورسیی.

هەروەها دەگوترێ: (الإِسْتِنفَارُ: الحَثّ عَلَى القِتَالِ)، واتە: (إِسْتِنفَارُ) یانی هاندان بۆ جەنگ. بەڵێ وشەی (نَفَرَ، وَنَفَرَ، وَيَنْفِرُ) هەم لە قورئان‌و، هەم لە زمانی عەرەبییدا، بە مانای دەرچوون بۆ جەنگ‌و جیهادە.

كە دەفەرموێ: ﴿لِّيَتَفَقَّهُواْ فِي ٱلدِّينِ﴾، واتە: بۆ ئەوەی ئەوانەی كە نەچوون بۆ جەنگ‌و جیهاد لە ئاییندا شارەزابن، (التَفَقّه: تَكَلُّف الفَقَاهة وَهِيَ مُشْتَقّةٌ مِنْ: (فَقِهَ) إِذَا فَهِمَ مَا يَدِقّ فَهْمُهُ)، (تَفَقُّه) بریتیە لەوە كە ئینسان خۆی ماندوو بكات بۆ شارەزا بوون، (فَقِهَ)ەوە هاتوە، یانی: لە شتێك تێگەیشت كە پێویستی بە رامان‌و بیرلێكردنەوە هەبوو.

(فِقْه) لە (علم) تایبەتترە، هەر بۆیەش لە قورئاندا وشەی (فقه) بەكارهاتوە بۆ شتێك كە زانین‌و پەی پێبردنی پەنهانە، وەك خوای بەرز دەفەرموێ: ﴿لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ﴿٤٤﴾﴾الإسراء، واتە: ئێوە لە خوا بە پاك گرتنی دروستكراوەكان، تێناگەن.

ئنجا (فَقِهَ) واتە: تێگەیشت، بەلام (فَقُهَ) واتە: بوو بە بە (فقیه)، شارەزا بوو، لە شەرع داو زانست بۆی بوو بە مەلەكەیەك‌و حاڵەتێكی ڕۆچوو تێیدا[1].

وە وشەی (فِقْه) ئا وا پێناسە كراوە: (الفِقْهُ: العِلْمُ بالأَحْكام الشَّرْعِيِة العَمَلِية المُكْتَسِبَة مِنْ أَدِلّتِها التّفصِيلِية بالإِجْتِهاد).

واتە: (فقه) بریتیە لە زانیاریی پەیداكردن بە حوكمە شەرعییە كردەییەكان، كە لە بەڵگە تەفصیلییەكان وەردەگیرێن بەهۆی ئیجتیهادەوە.

١) التحرير والتنوير، ج ١١، ص ٦١.

کە دەفەرموێ: ﴿وَلِيُنذِرُواْ قَوْمَهُمْ﴾، (الإِنْذَارُ: الإِخْبَارُ بِمَا يتوقعُ مِنه الشرّ، وَإِخْبَارٌ فِيهِ تَخْوِيف).

(إنذار) هەواڵ پێدانێکە کە خراپەی لێ مەزەندە دەکرێ، هەروەها (إنذار) بە مانای ئاگادارکردنەوەو هەواڵێکە کە ترساندنی تێدابێ.

کە لێرەدا مەبەست پێی شارەزاکردن و فێرکردنی ئەو جەنگاوەرانەیە، وە بەرچاو ڕوونکردنەوەیانە، بۆ لێك جیاکردنەوەی هەق و باطڵ و، حەڵاڵ و حەرام و، چاك و خراپ، بۆیە دەفەرموێ: ﴿لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ﴾، بەڵکو وریا بن، ئاگادار بن، بەرچاوڕوون بن، (الحَذَرُ والحِذْرُ: التحرُّز)، (حَذَرُ، حِذْرُ) هەردووکیان بە مانای خۆپاراستن و وریا بوون، دێن، دەگوترێ: (حَذِرَهُ) لێی وریا بوو، خۆی لێ پاراست، (التحذير: التخويف)، (تحذير) واتە: ترساندن و، وریا کردنەوە.

کە دەفەرموێ: ﴿لِّيَتَفَقَّهُواْ فِى ٱلدِّينِ﴾، دوو بۆچوون هەیە:

١- (طبري) دەڵێ: بۆ ئەوەی جەنگاوەرەکان لە ئاییندا شارەزابن، ئەو موجاهیدانە کە دەچن بۆ جەنگ و جیهاد، بەهۆی جەنگ و جیهادەوە، لە ئایین شارەزا دەبن، (سید قطب)یش هەر ئەو مانایەی لە (طبري) وەرگرتوەو پەسندیشی کردوە.

٢- بەڵام زۆربەی زانایان دەڵێن: واتە: تاکو ئەو خەڵکانەی کە ماونەوەو لە ماڵ دانیشتوو ون، لە ئاییندا شارەزابن .

لە ڕاستییدا ڕای زۆربەی زانایانیش ڕاستە، چونکە هەرچەندە ئینسان لە گەرمەی جەنگ و جیهاددا: قایم دەبێ، پتەو دەبێ، بەرچاو ڕوون دەبێ، زۆر شت فێر دەبێ، بەڵام بەڕاستیی تێگەیشتن لە قورئان و سوننەت و شەریعەت و دیراسە کردنیان، زیاتر حاڵەتی ئاسایی و ژیانی ئاسایی دەوێ، دانیشتنی سەر چۆکانی دەوێ، دانیشتن لەبەردەمی مامۆستای دەوێ، لێکۆڵینەوەی دەوێ، وردبوونەوەی دەوێ، ئەوەش لەگەڵ کەش و هەوای ڕووبەڕووبوونەوەو شەڕو تەقەو کوشتاردا، گونجاو نیە.

(محمد رشید رضا) لە تەفسیری ئەم ئایەتانەدا کە باسمان کردن، بەسەرهاتێکی خۆی دەگێڕێتەوە[1]، دەڵێ:

(كُنْتُ أَطْلُبُ الْعِلْمَ فِي طرابُلُس وَكانَ حاكِمُها الْإِدارِيُّ (الْمُتَصَرِّفُ) فِيها مُصْطَفى باشا بابانٍ مِنْ سَرَواتِ الْكردِ، وَكانَ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ وَالْفِقْهِ فِي مَذْهَبِ الشافِعِية، وَقَدْ قالَ لِي مَرَّةً فِي دارِنا بِالْقَلَمُون: لِماذا تَسْتَثْنِي الدَّوْلَة الْعُلَماءَ وَطُلاَّبَ الْعُلُوم الدِّينِية مِنْ الخِدْمَةِ الْعَسْكرية، وَهِيَ واجِبَةٌ شَرْعًا وَهُمْ أَوْلى الناسِ بِالْقِيامِ بِهَذا الْواجِبِ ؟).

واتە: من قوتابیی بووم لە (طرابُلُس)، حاکمە ئیدارییەکەی کە (متصرف)ی پێ گوتراوە، (مُصْطَفى پاشا بابان) بوو لە کەسایەتییە ناودارەکانی کورد، وە کەسێکی زاناو شارەزابوو، بە تایبەت لە مەزهەبی شافیعی دا، دەڵێ: جارێك لە ماڵی خۆمان لە (قلمون)، پێی گوتم: بۆچی دەوڵەت زانایانو قوتابیانی زانیاریی شەرعیی هەڵدەاوێرێ، لە خزمەتی سەربازیی، لە حاڵێك داکە بەپێی شەرع فەرزەو، ئەوانیش لە پێشترین کەسن، کە ئەو خزمەتە بکەنو ئەو ئەرکە جێبەجێ بکەن؟

منیش گوتم: ئەوە بەڵگەکەی لە قورئاندا هەیە.

گوتی: کوا ؟

منیش ئەو ئایەتەم بۆ خوێندەوە: ﴿وَمَا كَانَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا۟ كَآفَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَآئِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا۟ فِى ٱلدِّينِ وَلِيُنذِرُوا۟ قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوٓا۟ إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٢٢﴾﴾.

دەڵێ: ئەویش مەدحی کردمو، پێی خۆشبوو کە من زانیم ئەو ئایەتە موبارەکە ئەوە دەگەیەنێ، دیارە ئەویش دەبێ مەبەستی پێی تاقیکردنەوەی ئەو بووبێ، تاکو بزانێ، چ زانیارییەکی لەوبارەوە، هەیە ؟!.

---

١) تفسير القرآن الحكيم، ج ١١، ص ٦٦.

قسەیەك لەبارەی نەسخ كردنەوەی ئەم ئایەتە بۆ ئایەتەكانی دیكە

دەربارەی ئەم ئایەتە موبارەکە: ﴿وَمَا كَانَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُواْ﴾، مشتومڕێك لە نێوان زانایاندا هەیە، كە گوتوویانە: ئەم ئایەتە لابەر (ناسخ)ە بۆ ئایەتەكانی دیكە! با تەماشا بكەین:

﴿أَخْرَجَ أَبُو دَاوُدَ فِي نَاسِخِهِ وَابْنُ أَبِي حَاتِم، وَابْنُ مَرْدَوَيه عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: نَسَخَ هَؤُلاءِ الآيَاتِ: ﴿ٱنفِرُواْ خِفَافًا وَثِقَالًا ﴿٤١﴾﴾التوبة، و ﴿إِلَّا تَنفِرُواْ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣٩﴾﴾التوبة، قَوْلُهُ: ﴿وَمَا كَانَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُواْ كَافَّةً﴾، يَقُولُ: لِتَنْفِرْ طَائِفَةٌ، وَتَمْكُثْ طَائِفَةٌ مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ، فَالمَاكِثُونَ مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ هم الَّذِينَ يَتَفَقَّهُونَ فِي الدِّينِ ويُنْذِرُونَ إِخوانَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِم مِنَ الغَزْوِ، وَلَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ مَا نَزَلَ مِنْ بَعْدِهِم مِنْ قَضاءِ اللهِ فِي كِتَابِهِ وَحُدُودِهِ﴾، {فتح القدير، ج٢، ص٦٠٤}.

واتە: عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس خوا لێی ڕازی بێ گوتوویەتی: ئەم ئایەتانە نەسخ كراونەتەوە (بەم ئایەتەی ئێستا خەریكی توێژینەوەین): ﴿ٱنفِرُواْ خِفَافًا وَثِقَالًا ﴿٤١﴾﴾ التوبة، ﴿إِلَّا تَنفِرُواْ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣٩﴾﴾ التوبة، ئەم دوو ئایەتە، ئایەتی: ﴿وَمَا كَانَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُواْ﴾، نەسخی كردوونەوە، ئایەتەكە دەفەرموێ: با كۆمەڵێك بچن بۆ جەنگ، وە ئەوانی دی با لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ بمێننەوە، ئەوانەش كە لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ ماونەتەوە، ئەوانەن كە لە ئایینـدا شارەزا دەبن، وە ئەو برایانەیان كە چوون بۆ جەنگ، دوای ئەوەی لە جەنگ دەگەڕێنەوە بۆ لایان، شارەزایان دەكەن، وریایان دەكەنەوەو فێریان دەكەن، لەوەی كە لە دوای وان هاتۆتە خوار، لە بڕیاری خوا، وە لە كتێبی خۆیو لە سنوورەكانی خوا .

ئنجا ئایا ئەمە ڕاستە ؟

نەخێر لە ڕاستییدا وانیە، ئنجا ئێمە با گوێ لە (محمد رشید رضا) بگرین، کە لە تەفسیرەکەی دا قسەیەك دەکات، من بۆچوونەکەیم پێ جوانە، وەڵامی ئەو قسەیە دەداتەوە، دەڵێ:

(فَأَمَّا قَوْلُهُ فِي الرِّوَايَةِ الأُولَى بِأَنَّ هَذِهِ الآيَةَ نَسَخَتْ آيَاتِ النَّفِيرِ الْعَامِّ، فَهُوَ قَدْ يُوَافِقُ إِطْلاقَ السَّلَفِ فِي النَّسْخِ، وَمِنْهُ عِنْدَهُمْ تَخْصِيصُ الْعَامِّ، وَتَقْيِيدُ الْمُطْلَقِ، وَلا يَصِحُّ هُنَا النَّسْخُ الْمُصْطَلَحُ عَلَيْهِ فِي أُصُولِ الْفِقْهِ، لأَنَّ مَوْضِعَ النَّفِيرِ الْخَاصِّ، غَيْرُ مَوْضِعِ النَّفِيرِ الْعَامِّ، فَلاَ تَنَافِيَ بَيْنَ الأَحْكَامِ، وَبِهَذَا يَقُولُ جُمْهُورُ الْعُلَمَاءِ)[1].

واتە: قسەکەی کە لە ڕیوایەتی یەکەمدا هاتووە، دەڵێ: ئەم ئایەتە: ﴿وَمَا كَانَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُواْ كَآفَّةً﴾، ئایەتەکانی دەرچوونی گشتیی، نەسخ کردوونەوە، (عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ، کە وادەڵێ) ئەوە بە پێی زاراوەی زانایانی پێشین وایگوتوە، کە ئەوان وشەی نەسخیان بەکارهێناوە، بە مانای ئەوە کە حوکمێکی گشتی هەیە، دوایی حوکمێکی دیکە دێ، تایبەتی دەکات، وە حوکمێکی ڕەها هەیە، کوحمێکی دیکە دێ بەندداری دەکات، بەڵام لێرە وشەی نەسخ بەو چەمکەی کە دوایی زانایان لە (أصول الفقه)دا بەکاریان هێناوە، کە بریتیە لە: (إِزَالَة حُكْمٍ سابِق بحُكْم لاحِق)، ئەمە لێرەدا بە کەڵك نایەت، {وە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسیش مەبەستی ئەوە نەبووە} چونکە دەرچوونی تایبەت، جیایە لە دەرچوونی گشتی، بۆیە ئەو حوکمانە تێکناگیرێن، تاکو بڵێین ئەمەیان ئەوی دیکەی لابردوە، وە ئەمەش ڕای زۆربەی زانایانە.

واتە: ئایەتەکانی پێشێ، کە گوایە نەسخ کراونەتەوە، باسی حاڵەتێك دەکەن، کە لەسەر مسوڵمانان پێویست بکات کە بە گشتیی دەربچن، ئنجا ئەوە هەر لە شوێنی خۆیەتی، هەر کاتێك لێقەومان بوو، هەر کاتێك حوکمڕانی مسوڵمانان، یان دەوڵەت بڕیاریدا خەڵك هەمووی دەربچێ، هەموو ئامادەبن بۆ جەنگ،

---

١) تفسير القرآن الحكيم، ج١١، ص٦٦ و ٦٧.

ئەوە بێگومان دەبێ هەموو ئامادەبن، بەڵام ئەم ئایەتە: مەبەست پێی حاڵەتی تایبەتە، لە حاڵەتی ئاسایی دا بۆ جەنگێكی تایبەت، ئەوە پێویست ناكات هەموو دەربچن، بەڵكو كۆمەڵێك دەردەچن، وە ئەوانەی دیكە دەمێننەوە.

بەڵام ئێستا لە كۆتایی تەفسیركردنی ئەم ئایەتەدا دەڵێم :

پێم وایە ئەگەر ئەم ئایەتە بەمجۆرەش تەفسیر بكرێ، زۆر رێی تێدەچێ: وە بڕواداران نابێ هەموویان تێكڕا بچن بۆ وەرگرتنی زانستیی لەبارەی شەریعەتەوەو، لە ئایین دا شارەزابوون، بەڵكو دەبێ لە هەر خەڵكێكی زۆر بەشێكیان بچن، پاشان كە گەڕانەوە لای خەڵكەكەیان، بەو زانستو شارەزاییەی وەریان گرتوە خەڵكەكەیان وریا بكەنەوەو بەرچاوو ڕوون بكەن، بەڵكو لە ئەنجامی شارەزابوون لە ئایین دا، خۆیان بپارێزن لە هەڵەو پەڵەو لادانو تاوان.

واتە: وشەی (لِيَنفِرُوا۟) و (نفر) بە چوونە جەنگو جیهاد تەفسیر نەكرێ، بەڵكو بە چوون بۆ گەشتی پەیداكردنی زانستی شەرعیی، تەفسیر بكرێ، ئنجا ئەو ئایەتەش هەر كام لە : جەنگو جیهادو ، بەدوای زانست دا گەڕان (القتال والجهاد) و (طلب العلم) دەخرێنە دوو تای تەرازوویەكەوەو یەكسان دەكرێن، ئاشكراشە: وەك چۆن كۆمەڵگای مسوڵمان نابێ لە كۆمەڵێكی فیداكارو موجاهید خاڵی بێ، كە بەرگریی لێ بكەن لە بەرانبەر دوژمنانی دا، بە هەمان شێوەش، نابێ لە كۆمەڵێكی زانست خوازو شارەزا لە ئایین دا خاڵی بێ، كە سەرگەرمی بەرچاو ڕوونكردنەوەو شارەزاكردنو پەروەردەكردنی بن .

مەسەلەی پێنجەم: كە دەفەرموێ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ قَـٰتِلُوا۟ ٱلَّذِينَ يَلُونَكُم مِّنَ ٱلْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا۟ فِيكُمْ غِلْظَةً ۚ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿١٢٣﴾﴾.

ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە ! دژی ئەو كافرانەی لێتانەوە نیزیكن (وە ئیعلانی دوژمنایەتییان كردوە) بجەنگن.

وەك پێشتر باسمان كرد، شتێكی مەنتیقیی نیە تۆ بچی لەگەڵ كافرێكی دوورە دەستدا بجەنگی، ئەوەی لە نیزیكیشتەوەیە وازی لێبێنیو، دوایی ئەو بەسەر

ماڵو منداڵتدا بدات، یاخود لە پشتەوە لێت بدات، سەرەنجام بکەویە نێوان دوو بەرداشان !! ئەوە لە ڕووی تەکتیکی جەنگییەوە شتێکی ڕاست نیە.

﴿وَلْيَجِدُواْ فِيكُمْ غِلْظَةً﴾، وشەی (غلیظ) بۆ هەر شتێك کە زبرو پتەوو ڕەقو توند بێ، بەکاردەهێنرێ، واتە: با زبریی‌و توندییتان پێوە ببینن، پێشینان گوتوویانە: (مامەڵە بە دراوو، شەڕ بە چەك)، بێگومان دوژمن ئەگەر زبریی‌و توندیی‌و پتەویت پێوە نەبینی‌و، ئەگەر ئازاو بوێرو چاونەترس نەبی، لێت ناترسێ‌و تەماعت تێ دەکات، لە لایەن دڕندانییشەوە ئەو نێچیرانەی تووك نەرم‌و بێ زیان‌و فەقیرن، زیاتر پەلامار دەدرێن، بەڵام ئەگەر زبریی‌و دڕکێکی پێوە هەبێ، دیارە ئەو دڕندەیە حیسابێکی بۆ دەکات، پێشینانی خۆشمان گوتوویانە: (کەس لە شەڕ شەکری نەبەخشیوەتەوە).

کە دەفەرموێ: ﴿وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلْمُتَّقِينَ﴾، وە بزانن بێگومان خوا لەگەڵ پارێزکاران دایە.

ئەمە دوو شتی لێوەردەگیرێن :

یەکەم: مسوڵمانان دەبێ لە جەنگیشدا پابەندبن بە سنوورەکانی خواوەو، دەبێ لە جەنگیشدا پارێز بکەن‌و، دەبێ لەگەڵ دوژمنانیشیاندا ناشەرعیی نەکەن، نابێ بڵێن: لەبەرئەوەی جەنگەو ئەوەش دوژمنە، هەرچی لەگەڵی بکەی هەر دروستە ! وەك هەندێ گرووپی پەڕگیرو ئیسلام ناشیرینکەر لەم ڕۆژگاری ئێمەدا هەن، هەموو شتێك دەکەن‌و، کە پێیان وایە هەرچی بکەن، هەر جەنگ‌و جیهادە ! بەڵکو ئەگەر جەنگ کردنەکە ئەو جیهادەش بێ، کە خوا پێویستی کردوە لەسەر مسوڵمانان، لەو حاڵەتەش دا، نابێ بێ فەرمانیی خوای دادگەر بکەن، چ جای جەنگ‌و کوشتارەکە، لە جیاتی ئەوەی جیهاد بێ، چەتەیی بێ، وە لە جیاتی ئەوەی لە پێناوی خوادا بێ، لە پێناوی خۆدابێ، وە نەزانی جەنگ‌و کوشتارەکەت دەچێتە گیرفانی کێوە؟ ئەوە هەر ئیشەکە لە بنەڕەتدا ناشەرعییە !

ئنجا دیارە ئینسان کە کارەکەی ناشەرعیی بوو، شێوازەکەشی ناشەرعیی دەبێ، بە ئەزموون دەرکەوتوە، ئەگەر ئینسان نیەتی باش بێ، کارەکەشی باش دەبێ‌و،

بۆی لە شێوازی شەرعییش دەخەفتێ، بەلام وەختێ كارو ئامانجەكەی ناشەرعیی بوو، ئەو كاتە گوێ ناداتە شەرعیی بوونی هۆكارو ئامرازەكان.

دووەم: خۆ پارێز (متقي) هەر ئەوە نیە خۆی لە ناشەرعیی بپارێزێ، بەڵكو دەبێ خۆی بپارێزێ لەوەش كە پێچەوانەی یاساكانی خوا لە ژیانی بەشەردا (سنن الله في حياة البشر) بجووڵێتەوە، كە یەكێك لە یاساكانی خوا لە ژیانی بەشەردا، بریتیە لەوە كە ویستت جەنگ بكەی، دەبێ نەخشەت هەبێ، مەشق و ڕاهێنانت هەبێ بۆ جەنگاوەرەكان، دەبێ چەكت هەبێ و، توانات هەبێ، دەبێ بارودۆخی خۆت و دوژمنەكەت بزانی، حیسابی ورد بكەی، ئنجا بچیە نێو ئەو جەنگەوە، كەواتە:

﴿وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلۡمُتَّقِينَ﴾، وە بزانن بێگومان خوا لەگەڵ پارێزكاران دایە، واتە: لەگەڵ ئەوانەدایە كە خۆیان دەپارێزن: سنوورەكانی خوا ببەزێنن، وە خۆیان لەوەش دەپارێزن كە یاساكانی خوا، پشتگوێ بخەن، ئەگەر كەسێك بڵێ: ئەوەتا من نوێژكەرو ڕۆژووگری باشم، ناشەرعیی ناكەم، بەلام یاساكانی خوا لە ژیانی بەشەردا، پشتگوێ بخات، مانای وانیە خوای كاربەجێ لەگەڵیدایە، بەڵكو دەبێ خۆی بپارێزێ لە ناشەرعیی و، لەوەش كە بێ یاسایی بكات، ئەو یاسایەی خوا لە گەردووندا دایناوە، دەبێ ئەوەش ڕەچاو بكەی، ئنجا خوا لەگەڵت دا دەبیلای.

ئنجا ئەمە ئەوەش هەڵدەوەشێنێتەوە كە هەندێك لە ئەهلی تەصەووف و، هەندێك لەوانەی كە زۆر باسی شوێنكەوتنی سەلەفی صالح و پابەندیی بە قورئان و سوننەتەوە دەكەن، پێیان وایە كە پێچەوانەی تەقوایە كە ئینسانی مسوڵمان جەسوور بێ، ئازابێ، لە بەرانبەر دوژمندا زبرو توند بێ، نەخێر، ئەوەتا خوا دەفەرموێ: زبربن و، بشزانن خوا لەگەڵ پارێزكاراندایە، كەواتە: زبریی لە بەرانبەر دوژمندا، وە چەنگ بە خوێن بوون، وە ئازایەتیی و فیداكاریی، پێچەوانەی تەقوا نیە، بەڵكو ئەگەر پارێزكارو خواپەرست بین، دەبێ بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی دوژمن و بەرەنگاربوونەوەشی، ئازاو جەسوورو چاونەترس بین.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی هەژدەیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە چوار (٤) ئایەت پێکدێ، ئایەتەکانی: (١٢٤ تا ١٢٧)، تەوەری سەرەکیی ئەم چوار ئایەتە، بریتیە لە هەڵوێستی دەغەڵو دڵنەخۆشەکان لە بەرانبەر قورئاندا.

سەرەتا باسی ئەوە دەکات کە هەر کات سوورەتێك بێتە خوارێ، بەشێك لەو دەغەڵانە دەڵێن: کامەتان ئەم سوورەتە ئیمانی زیاد کرد؟! پاشان خوا ﷻ ڕایدەگەیەنێ کە بڕواداران ئیمانیان پێی زیاد دەبێو دڵخۆشیش دەبن، بەڵام ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی تێدایە، هەر پیسییان تێدا زیاد دەکاتو، بە کافرییش دەمرن.

پاشان خوای کاربەجێ بە نکووڵیی کردنو سەرزەنشت کردنەوە دەفەرموێ: ئایا نابینن کە هەموو ساڵێك جارێك، یان دوو جاران تووشی بەڵاو گرفتاریی دەبن، کەچی ناگەڕێنەوەو پەندیش وەرناگرن؟

وە لە کۆتایی دا، باسی هەڵوێستی ئەو دەغەڵانە دەکات، کە لە کاتی دابەزینی سوورەتێکی قورئاندا سەغڵەت دەبنو، بە ئاماژەی چاو بە یەکدی دەڵێن: ئایا هیچ کەس ناتانبینێ؟ تاکو بڕۆین، پاشان دەڕۆن، چونکە خوا بەهۆی ئەوەوە، کە کۆمەڵێکی نا تێگەیشتوون لە فەرمایشتی خوا، دڵیانی لاداوە!

﴿وَإِذَا مَآ أُنزِلَتۡ سُورَةٞ فَمِنۡهُم مَّن يَقُولُ أَيُّكُمۡ زَادَتۡهُ هَٰذِهِۦٓ إِيمَٰنٗاۚ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ فَزَادَتۡهُمۡ إِيمَٰنٗا وَهُمۡ يَسۡتَبۡشِرُونَ ١٢٤ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٞ فَزَادَتۡهُمۡ رِجۡسًا إِلَىٰ رِجۡسِهِمۡ وَمَاتُواْ وَهُمۡ كَٰفِرُونَ ١٢٥ أَوَلَا يَرَوۡنَ أَنَّهُمۡ يُفۡتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٖ مَّرَّةً أَوۡ مَرَّتَيۡنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمۡ يَذَّكَّرُونَ ١٢٦ وَإِذَا مَآ أُنزِلَتۡ سُورَةٞ نَّظَرَ بَعۡضُهُمۡ إِلَىٰ بَعۡضٍ هَلۡ يَرَىٰكُم مِّنۡ أَحَدٖ ثُمَّ ٱنصَرَفُواْۚ صَرَفَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُم بِأَنَّهُمۡ قَوۡمٞ لَّا يَفۡقَهُونَ ١٢٧﴾

مانای وشە بە وشەی ئایەتەكان

{وە هەر كات سوورەتێك دابەزێنرا، لەوان (دەغەڵان) كەسی وا هەیە (بە تەوسەوە) دەڵێ: كامەتان ئەم سوورەتە ئیمانی زیاد كردن؟ هەڵبەتە ئەوانەی بڕوایان هێناوە، ئیمانی بۆ زیاد كردن، لە حاڵێكدا كە دڵخۆش بوون ﴿١٢٤﴾ بەڵام ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی (نیفاق)ی تێدایە (ئەو سوورەتە) پیسیی زێدەی خستە گەڵ پیسییەكەیان، وە بە بێبڕوایی مردن ﴿١٢٥﴾ ئایا (ئەو دەغەڵانە) نابینن كە هەموو ساڵێ جارێك، یان دوو جاران (بە بەڵاو گرفتاریی) تاقی دەكرێنەوە، پاشان نە دەگەڕێنەوە (بۆ لای خوا)، وە نە پەندیش وەردەگرن ﴿١٢٦﴾ وە هەر كات سوورەتێك دابەزێنرا، هەندێكیان تەماشای هەندێكیان دەكەن (بە ئاماژە بە یەكدی دەڵێن): ئایا هیچ كەس دەتانبینێ (بۆ ئەوەی ئەو كۆڕە بەجێ بهێڵین ؟) پاشان ڕۆیشتن، بەهۆی ئەوەوە كە ئەوانە كۆمەڵێكن تێناگەن (لە فەرموودەی خوا) خوا دڵیانی لادا ﴿١٢٧﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(يَسْتَبْشِرُونَ): واتە: دڵخۆش دەبن، (اسْتَبْشَرَ: إِذَا مَا رَأى ما يُبَشّرُهُ مِنَ الفَرَحِ، وَبَشَّرتُهُ وَأَبْشَرْتُهُ وَبَشرتهُ: أَخْبَرْتُهُ بسارٍ بَسَطَ بَشْرَةَ وجهِهِ).

(إِسْتَبْشَارَه) ئەوەیە ئینسان شتێك ببینێ كە دڵی خۆش بكات، یان ڕووی گەش بكات، لە ئەنجامی شادمان بووندا، دەگوترێ: (بَشَّرتُهُ وَأَبْشَرْتُهُ وَبَشرتهُ) واتە: هەواڵێكم پێدا كە بووە هۆی ئەوەی دەمو چاوی پێی گەش بێ، ئینسان كە لە دڵیدا خۆشی هەبوو، دەمو چاویشی پێی گەش دەبێ.

(مَّرَضٌ): (المَرَضُ: الخَرُوجُ مِنَ الإِعْتِدَالِ جِسْماً أو رُوحاً).

(مَرَض) بریتیە لە تێكچوونی حاڵەتی ئاسایی، ئینسان لە ڕووی جەستەیی یاخود لە ڕووی دەروونییەوە.

(رِجْسًا): (الرِّجْسُ: الشيءُ القَذرُ، والفِعْلُ القَبيح، وَالحَرامُ، والكُفْرُ، واللَّعْنَةُ، والعَذَابُ، وَرِجْسُ الشَّيْطَانِ: وَسوسَتهُ).

وشەی (رِجْس) لە زمانی عەرەبییدا بە مانای شتی پیسو بۆگەن دێ، وە بە مانای كردەوەی خراپ دێ، وە بە مانای شتی قەدەغە دێ، وە بە مانای كوفر دێ، وە بە مانای نەفرین دێ، وە بە مانای سزاش دێ.

(يُفْتَنُونَ): (الفتنة: البلاء، العَذَابُ، والإنحراف عَنِ الحَق).

وشەی (فتنة) یان بە مانای بەڵا دێ، یان بە مانای سزا دێ، یان بە مانای لادانە لە هەق.

(وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ): واتە: بیریان ناكەوێتەوەو پەند وەرناگرن.

(ٱنصَرَفُواْ): (الصَّرْفُ: رَدُّ الشيءِ مِنْ حالة إِلَى حالة، أَوْ إِبْدَاله بغَيْرِهِ، يُقَالُ: صَرَفْتُهُ فَانْصَرَفَ).

(صرف) بريتيە لەوە كەشتێك لە حاڵێكەوە بۆ حاڵێك بگۆڕى، يان بیگۆڕى بە شتێكى ديكە، دەگوترێ: (صَرَفْتُهُ فَانْصَرَفَ) واتە: لامدا، وە ڕۆيشت.

(صَرَفَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُم): واتە: خوا دڵیانی لادا.

مانای گشتی ئایەتەکان

دیارە وەك پێشتریش ئاماژەمان پێدا ئەم دەرسەمان باسی هەڵوێست لە بەرانبەر قورئاندا دەکات، بە تایبەت هەڵوێستی دەغەڵ‌و دڵنەخۆشەکان، وە ئاماژەیەکیش دەکات بە هەڵوێستی بڕواداران، کە ئایا ئەوانە چۆن مامەڵەیان کردوە، لەگەڵ دابەزینی سوورەتێکی قورئاندا ؟ ئنجا ئەو سوورەتە، سوورەتی تەوبە بووە، یان هەر سوورەتێکی دیکە بووە، بۆ ئەوەی مسوڵمانان بەرچاو ڕوون بن‌و، ئنجا لە خۆیان وریابن. بە هۆی هەڵوێستی ئەو دەغەڵ‌و مونافیقانەوە کە لە بەرانبەر قورئان‌و ئایەتەکانیدا هەیان بووە، خوای پەروەردگار سەرزەنشتی کردوون‌و مۆری نیفاقی بە نێوچەوانیانەوە ناوە، یاخود بە لای کەمەوە مۆری دڵنەخۆشیی بە نێوچەوانەوە ناون.

خوا دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا مَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُم مَّن يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَٰذِهِۦٓ إِيمَٰنًا﴾، وە هەر کاتێك سوورەتێك دابەزێنرا، هەیانە {واتە: لەو دڵنەخۆشانە هەیە} دەڵێ: کامەتان ئەم سوورەتە ئیمانی بۆ زیاد کردوە؟!

بە تەئکید لێرەدا مەبەستیان توان‌و پلارەو، بە تەوسەوە وا دەڵێن: چونکە خوای تاك‌و پاك دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُهُۥ زَادَتْهُمْ إِيمَٰنًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾﴾ الأنفال، واتە: کاتێك ئایەتەکانی (خوا)یان بەسەردا دەخوێنرێنەوە، ئیمانیان پێی زیاد دەبێ، وە تەنیا پشتیان بە پەروەردگاریان دەبەستن.

ئەوانەش بە توانجەوە گوتوویانە: کامەتان ئەم سوورەتە ئیمانی بۆ زیاد کردوە؟!

هەڵبەتە تەنیا کەسێك ئیمانی بە قورئان زیاد دەکات، کە ئیمانی هەبێ، بەڵام کەسێك کە هەر ئیمانی نەبێ، ئیمانی چۆن زیاد دەبێ؟

بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ فَزَادَتۡهُمۡ إِيمَٰنٗا وَهُمۡ يَسۡتَبۡشِرُونَ ١٢٤﴾، بەڵام ئەوانەی ئیمانیان هێناوە، {ئەم سوورەتە} ئیمانیان زیاد دەکات‌و دڵخۆشیش دەبن.

بەڵێ ئەوەی ئیمانی هەبێ، ئەم قورئانە ئیمانی زیاد دەکات، بەڵام کەسێك ئیمانی نەبێ، مەگەر بە هۆی قورئانەوە ئیمانی بۆ پەیدابێ، ئەگەرنا زیاد نابێ، چونکە دەبێ ئیمان هەبێ، ئنجا چاوەڕێی زیاد بوون بکرێ.

بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٞ فَزَادَتۡهُمۡ رِجۡسًا إِلَىٰ رِجۡسِهِمۡ وَمَاتُواْ وَهُمۡ كَٰفِرُونَ ١٢٥﴾، بەڵام ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی تێدایە، {واتە: نەخۆشیی نیفاق‌و دەغەڵیی تێدایە}، ئەو سوورەتە پیسیی دیکەی خستە گەڵ پیسییەکەیان، وە بە بێبڕواییش مردن، واتە: لە جیاتی ئەوەی ئیمان لە دڵیان دا هەبێ، پیسیی نیفاق لە دڵیاندا هەبوو، ئنجا ئەم سوورەتە بوو بە هۆی ئەوەی ئەو پیسیی نیفاقە زیاتر لە دڵیاندا زۆر ببێ، ئەوەش دوایی باسی دەکەین، چۆنە؟

بابایەکی میزاج تێکچوو، ئەگەر باشترین خواردن بخوات، ئەو خواردنە باشە هەر نەخۆشییەکەی زیاد دەکات، چونکە میزاجەکەی تەواو نیە، ئەگەرنا عەیب لە خواردنەکە نیە.

دوایی خوا دەفەرموێ: ﴿أَوَلَا يَرَوۡنَ أَنَّهُمۡ يُفۡتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٖ مَّرَّةً أَوۡ مَرَّتَيۡنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمۡ يَذَّكَّرُونَ ١٢٦﴾، ئایا نابینن، هەموو ساڵێك جارێك یان دوو جار، تاقی دەکرێنەوە، پاشان ناگەڕێنەوە، {واتە: ناگەڕێنەوە بۆ لای خوا}، وە پەندیش وەرناگرن، واتە: نەك هەر ناگەڕێنەوە، بەڵکو پەندیش وەرناگرن.

وە لە کۆتایی دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا مَآ أُنزِلَتۡ سُورَةٞ نَّظَرَ بَعۡضُهُمۡ إِلَىٰ بَعۡضٍ هَلۡ يَرَىٰكُم مِّنۡ أَحَدٖ ثُمَّ ٱنصَرَفُواْۚ صَرَفَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُم بِأَنَّهُمۡ قَوۡمٞ

لَّا يَفۡقَهُونَ ﴿١٢٧﴾ ﴾، وە کاتێك سوورەتێك دابەزێنرا، {هەندێکیان ڕوانیانە هەندێکیان بە ئاماژەی چاو بە یەکدی دەڵێن} کەس ناتانبینێ ؟ {واتە: ئەگەر کەس چاوی لێنیەو کەس ئاگادارنیە، با بڕۆین}، دوایی ڕۆیشتنو کۆڕەکەیان بەجێهێشت، بەهۆی ئەوەوە کە ئەوانە کۆمەڵێکن بە وردی تێناگەن، {لە قورئان تێناگەن}.

بۆیەش خوا دڵی لاداون، چونکە بێگومان کەسانێك کە لە قورئان، لە فەرمایشتی خوا تێدەگەن، ئەوانە شایستەی ئەوەن کە خوای بەخشەر هیدایەتیان بدات، بەڵام کەسێك کە تێنەگات، وە نەیەوێ تێبگات، ئەوە خوای دادگەر، بە زۆر، ملی پێ وەرناسووڕێنێ بەرەو ئایینو شەریعەتی خۆی !.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا مَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُم مَّن يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَٰذِهِۦٓ إِيمَٰنًا ۚ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ فَزَادَتْهُمْ إِيمَٰنًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾﴾.

وە هەر کاتێك سوورەتێك دابەزێنرا، کەسی وا لەو دەغەڵانە هەیە دەڵێ: کامەتان ئەم سوورەتە ئیمانی زیاد کرد ؟!

لێرەدا وشەی (ما) کە لە دوای (إذا) زیاد کراوە، (تُفِيدُ التأكِيد لِمَضْمُون شَرْطِها، يَعْنِي: وَإِذْ تَحَقّق، إِنْزَال الله تَعَالى عَلَى رَسولِهِ سورَةً مِنَ القُرآن...)، واتە: ئەو (ما)یە جەخت کردنەوەی نێوەرۆکی ئەو مەرجە دەگەیەنێ، واتە: هەر کاتێك خوای بەرز، سوورەتێکی لە قورئاندا دابەزاندە سەر پێغەمبەرەکەی ﷺ، لەوانە: هەیە دەڵێ: کامەتان ئەم سوورەتە ئیمانی زیاد کرد ؟!

بۆیە مونافیقو دەغەڵەکان وایانگوتوە، چونکە خوا فەرموویەتی : ﴿وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُهُۥ زَادَتْهُمْ إِيمَٰنًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾﴾الأنفال، واتە: کاتێك ئایەتەکانی (خوا)یان بەسەردا دەخوێنرێنەوە، ئیمانیان زیاد دەکات... .

ئنجا قسەکەی مونافیقو دڵنەخۆشەکان، دوو واتایان هەڵدەگرێ:

یەک: دەگونجێ بە توانجو تەوسەوە گوتبێتیان: کامەتان ئیمانی زیاد بوو؟ ولە: ئەوە کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُهُۥ زَادَتْهُمْ إِيمَٰنًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾﴾الأنفال، ئەوە ڕاست نیە، کوا، کامەتان ئیمانی زیاد بووە ؟

دوو: دەشگونجێ مەبەست پرسیارکردنی جیددیی بووبێ.

بەڵام مانای یەکەمیان زیاتر لەگەڵ سروشتی پیسی مونافیقو دڵنەخۆشەکان دا گونجاوە.

ئنجا خوا دەفەرموێ: ﴿فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ فَزَادَتۡهُمۡ إِيمَٰنٗا وَهُمۡ يَسۡتَبۡشِرُونَ﴾ بەڵام ئەوانەی ئیمانیان هێناوە {ئەم سوورەتە} ئیمانیان زیاد دەکات، وە ئەوان دڵ خۆش دەبن.

کەسێك هەر ئیمانی نەبێ، چۆن ئیمانی زیاد دەبێ ؟ دەبێ سەرەتا شتێك هەبێ، ئنجا شتێکی بخەیە سەر، بەڵام ئەگەر هەر هیچ نەبێ، چی دەخەیە سەر؟ لە هیچی هیچ پەیدا نابێ.

کە خوا دەفەرموێ: ﴿فَزَادَتۡهُمۡ إِيمَٰنٗا وَهُمۡ يَسۡتَبۡشِرُونَ﴾، ئەوە هەموو شێوازەکانی زیاد بوون دەگەیەنێ: هەم لە ڕووی دەروونییەوە، هەم لە ڕووی کردەییەوە، واتە: چ ئەو ئیمانەی کە دەچێتە نێو عەقڵو دڵەوە، وە چ ئەو ئیمانەش کە بە کردەوە تەعبیری لێ دەکرێ، ئنجا چ کردەوەی دڵ بێ، چ کردەوەی ئەندامەکان بێ.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿وَهُمۡ يَسۡتَبۡشِرُونَ﴾، دیارە زیادبوونی ئیمان لە دڵیاندا، دەبێتە هۆی دڵخۆشیو ئاسوودەییان، بەڵێ کاتێك سوورەتێك دادەبەزێ، بەهۆی ئەو سوورەتەوە، دڵیان خۆش دەبێو دەڵێن: سوورەتێکی دیکەش دابەزی، کە چەند ئەرکێکی دیکە دەخاتە سەرشانمانو، چەند فەرمانێکی دیکەمان پێدەکات، وە بەهۆی جێبەجێکردنی ئایەتەکانی ئەم سوورەتەوە، زیاتر لە خوا نیزیك دەبینەوە، ئەوەش دەبێتە هۆی دڵخۆشییان، وە سەرەنجام ئیمانیان زیاد دەکات.

(طبري) لە تەفسیرەکەی خۆیدا پرسیارێك دێنێتەوە، دەڵێ:

{فَإِنْ قَالَ قَائِلٌ: أَوَ لَيْسَ (الإيمان)، فِي كَلَامِ الْعَرَبِ، التصديق وَالإِقْرَارُ؟ قِيلَ: بَلَى! فَإِنْ قِيلَ: فَكَيْفَ زَادَتْهُم السورة تَصْدِيقًا وَإِقْرَارًا ؟ قِيلَ: زَادَتْهُم إيماناً حين نزلت، لأَنَّهُم قبل أن تنزل السورة، لم يَكُنْ لزمهم فرضُ الإِقْرَار بها وَالعَمَل بها بعَيْنِها، إلاَّ فِي جملة إيمانهم بأن كُلّ مَا جَاءَهُمْ بِهِ نَبِيّهم ﷺ مِنْ عِنْدِ الله،

فَحَقٌّ، فَلَما أَنْزَلَ اللهُ السورة، لزمهم فرض الإِقْرَار بأَنَّها بعينها مِنْ عِنْدِ الله، وَوَجَبَ عَلَيْهِم فَرْض الإِيمان بمَا فِيها مِنْ أَحْكَام الله وَحدوده وَفَرَائضِه، فَكانَ ذَلِكَ هُوَ الزيادَة الّتِي زَادَتْهُم نزول السورة حِيْنَ نزلت من الإِيمان وَالتَّصْدِيق بها}[1].

واتە: ئەگەر یەكێك بپرسێ: ئایا ئیمان لە قسەی عەرەباندا بە مانای دانپێداهێنانو بە ڕاست زانین نیە؟ دەگوترێ: با، ئنجا ئەگەر بگوترێ: ئەدی چۆن ئەو سوورەتە دانپێداهێنانو بە ڕاست زانینی تێدا زیاد كردوون؟

لە وەڵامدا دەگوترێ: كاتێك ئەم سوورەتە دابەزیوە، پێش ئەم سوورەتە ئەوەی كە لەم سوورەتەدا هاتوە، لەسەریان پێویست نەبووە دانی پێدابهێننو بە ڕاستی بزانن، بۆ ئەوەی كردەوەی پێبكەن، تەنیا بە گشتی لەسەریان پێویست بووە، كە دان بە هەموو قورئانو ئیسلامدا بێنن، وە ئەوە كە هەرچی پێغەمبەری خوا ﷺ لە خواوە بۆیان دێنێ، هەقە، بەڵام كاتێك خوا ﷻ ئەم سوورەتەی دابەزاندوە، لەسەریان پێویست بووە كە دانی پێدا بێنن، وە بە ڕاستی بزاننو، خودی ئەم سوورەتە بە ڕاست بزانن، كە لە خواوەیە، وە لەسەریشیان پێویست بووە، یاساكانی خواو، وە سنوورەكانیو فەرزەكانی بەڕاست بزانن، وە كردەوەشی پێ بكەن، ئەمەش ئەو زیادییەیە لە ئیمانیان، كە بەهۆی دابەزینی ئەم سوورەتەوە زیاد بووە.

دیارە هەڵوێستی دەغەڵەكانی ئەوكات، وە هی ئێستاش بەرانبەر قورئان، هەر وایە، ئێستاش كەسانێك كە بە دڵی نەخۆشو بە عەقڵی تاریكەوە، تەماشای قورئان دەكەن، دەڵێن: ئەو قورئانە كوا چی تێدایە؟ هیچی تێدا نابینین !

ئەمەش وەك ئەوە وایە كە زانایەك بە میكرۆسكۆب تەماشای دڵۆپە ئاوێك دەكات، دەڵێ: وەرن ئەو هەموو زیندەوەرانەو ئەو هەموو دروست كراوانە لە نێو ئەم دڵۆپە ئاوەدا هەن ! بەڵام كەسێكی دی كە بە چاوێكی ڕووت تەماشای دڵۆپە ئاوەكە دەكات، دەڵێ: كوا هیچی تێدا نیە.

ئنجا لە ڕاستییدا ئەگەر بە دڵی پڕ لە ئیمانو بە چاوی ڕۆشن بۆوەوە تەماشای قورئان بكەین، پڕە لە نهێنییو حیكمەتو زانیاریی بە سوود، بەڵام ئەگەر دڵی بێ ئیمانو، بە چاوی كوێرەوە تەماشای بكەی، وەك چۆن بابابەكی كوێر تەماشای

[1] جامع البیان ،ج ٧، ص ٨٤.

ئاسمانێ بکات، ئەگەر خۆر لە نێوەڕاستی ئاسماندا بێ، نایبینێ، بابای دڵ تاریكو چاو کوێریش، هەرچەند تەماشای قورئان بکات، هیچ نابینێ.

هەڵبەتە دەبێ ئەوەش بزانرێ: کە پەروەردەو بارهێنانی شوێنکەوتووانی ئایینەکان، لەسەر دەمارگیریی‌و داخراویی، وەك ئەوەی کە جوولەکەو نەصرانییەکانو بوزاییەکانو هیندۆسییەکانو مارکسییەکانو ماددییەکانو سیکۆلارەکان، دەیکەن، کە هەر لە ڕێوە قەناعەتی پێش بیرکردنەوەیان هەیە، هەر لە ڕێوە تەڵقین کراون، کە ئیسلام ئەفسانەیە، هەر لە ڕێوە تەڵقین کراون، کە موحەممەد ﷺ ئیسلامی بە شمشێر بڵاوکردۆتەوە! وە ئیسلام دژی عەقڵە، دژی زانستە! دژی مافی ئافرەتە! دژی مافی کرێکارە! لەگەڵ مافی مرۆڤدا ناگونجێ! هەر لە ڕێوە بەو بیرو قەناعەتە هەڵانە تەڵقین کراون، پێش ئەوەی بیر بکەنەوە. ئەمەش کاریگەریی گەورەو سەرەکیی هەیە بۆ دووریی گرتنی ئەو کەسانە لە ئیسلام و قورئان، هەڵبەتە ئەوەش پێچەوانەی عەقڵو مەنتیقە، هەر بۆیە ئیسلام هەرگیز شوێنکەوتووانی خۆی بەو جۆرە پەروەردە نەکردوە، بەڵکو بە پێچەوانەی ئەوەوە:

١) خوا لە سووڕەتی (الزمر)دا دەفەرموێ: ﴿فَبَشِّرْ عِبَادِ ﴿١٧﴾ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَٰئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿١٨﴾﴾.

واتە: موژدە بدە بەو بەندانەم، کە گوێ بۆ هەموو قسەیەك دەگرن، وە شوێن باشترینی دەکەون، ئا ئەوانەن کە خوا ڕێنمایی کردوون، وە ئەوانەشن خاوەن عەقڵان.

خاوەن عەقڵ ئەو کەسەیە کە بە عەقڵو زانستی خەڵکی دیکە خۆی دەوڵەمەند بکات، با کافریش بێ.

٢) هەروەها لە سووڕەتی (سبأ)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿قُلْ مَن يَرْزُقُكُم مِّنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٢٤﴾﴾.

واتە: بڵێ: کێ لە ئاسمانەکانو زەوی ڕۆزییتان پێ دەدات؟ بڵێ: خوا، وە ئێمە یان ئێوە لەسەر ڕێنماییین، یاخود لە گومڕاییەکی ئاشکرا داین.

واتە: هەر لە ڕێوە نەیبڕیوەتەوە، بواری تێدا هێشتۆتەوە، کە دەگونجێ ئێمە بە هەڵەدا چووبین، وەرن با گفتوگۆ بکەین، وەك لە چەندان شوێن لە قورئاندا هاتوە: ﴿قُلْ هَاتُوا۟ بُرْهَـٰنَكُمْ إِن كُنتُمْ صَـٰدِقِينَ ﴿١١١﴾ البقرة، ﴿٦٤﴾ النمل﴾[1]. واتە: بڵێ: بەڵگەتان بێنن، ئەگەر ڕاست دەکەن.

٣) هەروەها لە شوێنەواردا هاتوە، وەك (ترمذي) هێناویەتی: ﴿الحِكْمَةُ ضالةُ المُؤْمِنِ، حَيْثُ وَجَدَها فَهُوَ أَحَقّ بها﴾، {أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ، برقم: (٢٦٨٧)، وَقالَ: غَرِيبٌ، وَابْنُ مَاجَهْ، برقم: (٤١٦٩)}.

واتە: زانیاریی‌و کاربەجێی شتێکە لە بڕوادار ون بووە، لە هەر شوێنێك دۆزیەوە، لە هەموو کەس پێی شایستەترە.

هەڵبەتە مەسەلەی زیاد بوونی ئیمانیش، شتێکی ئاشکراو ڕوونە لە ئیسلام دا، هەرچەندە هەندێك لە زانایان بە تایبەتی حەنەفیی مەزهەبەکان گوتوویانە: ئیمان کەم‌و زیاد ناکات، کە ئەوە پێچەوانەی زۆر لە ئایەتەکانی قورئان‌و فەرمایشتەکانی پێغەمبەرە ﷺ، وە پێچەوانەی عەقڵ‌و واقیع‌و مەنتیقیشە[2]، بۆ وێنە:

١/ لە سوورەتی (الأنفال)دا خوای زاناو شارەزا دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ ءَايَـٰتُهُۥ زَادَتْهُمْ إِيمَـٰنًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾﴾.

واتە: وە کاتێك ئایەتەکانی (خوا)یان بەسەردا دەخوێنرێنەوە ئیمانیان پێی زیاد دەبێ.

---

١) هەروەها لە سوورەتی (الأنبیاء)یش لە ئایەتی (٢٤)دا هاتوە: ﴿... قُلْ هَاتُوا۟ بُرْهَـٰنَكُمْ ۖ هَـٰذَا ذِكْرُ مَن مَّعِىَ وَذِكْرُ مَن قَبْلِى ۗ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ٱلْحَقَّ ۖ فَهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٢٤﴾﴾ الأنبیاء.

٢) لە هەر کام لە مەوسووعەی: (ئیمان‌و عەقیدەی ئیسلامیی) بەرگی یەکەم‌و، کتێبی: (ڕوونکردنەوەی عەقیدەی طەحاویی)و مەوسووعەی: (الإسلام كما يتجلّى في كتاب الله) (الكتاب الثاني: تعريف الإيمان)دا بە درێژیی لەوبارەوە دواوین.

٢/ هەروەها لە سوورەتی (آل عمران)دا دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ ٱلنَّاسُ إِنَّ ٱلنَّاسَ قَدْ جَمَعُواْ لَكُمْ فَٱخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَٰنًا وَقَالُواْ حَسْبُنَا ٱللَّهُ وَنِعْمَ ٱلْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾﴾.

واتە: ئەوانەی کە خەڵك پێیان گوتن: خەڵك (واتە: دوژمن) بۆتان کۆبوونەتەوە، لێیان بترسێن، بەڵام ئەوە ئیمانی بۆ زیاد کردنو گوتیان: ئێمە خوامان بەسەو، باشترین کارپێ سپێردراویش خوایە.

ئنجا زانایان دەڵێن: زانیاریی سێ جۆرە:

١) (علم الیقین) ئەوەیە کە تۆ شتێك زانیاریی تەواوت دەربارەی هەبێ، کە ئەو شتە وایە، بۆ وێنە: هەنگوین، بۆت باس بکەن هەنگوین، مێشەنگین دروستی دەکات، ئەوەندە بە تامەو زۆر شیرینەو ....هتد.

٢) (عین الیقین) ئەوەیە کە تۆ، شانە هەنگوینەکە ببینی بە چاوی خۆت.

٣) (حق الیقین) ئەوەیە کە تۆ، لە هەنگوینەکە بخۆیو لێی بیچێژی.

کەواتە: ئیمانیش، دەگونجێ ئیمانێکی عیلمیی بێ، وە دەگونجێ ئیمانێکی شهوودیی بێ، وە ئیمان هەر لە خودی خۆیدا پلە پلەیە، وە شوێنەوارەکانی ئیمانیش پلە پلەن، بۆ نموونە: ئیمانی جبریلو ئیمانی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ ئیمانی خەڵکی دیکەدا، یەکسان نین، هەروەك ئەو کردەوانەش کە پێغەمبەر ﷺ ئەنجامی داون، وە ئەو طاعەتەش کە فریشتەکان ئەنجامی دەدەن، کە لاریو گوناهی تێدانیە، وەك کردەوەی خەڵکی دی نیە، کە خڵتەو خاڵو ژەنگو ژاری تێدایە.

کەواتە: هەم خودی ئیمان لە ڕووە تیۆرییەکەیەوە، وە هەم شوێنەوارەکانی ئیمانیش، پلە پلەن.

مەسەلەی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُواْ وَهُمْ كَٰفِرُونَ ﴿١٢٥﴾﴾.

بەڵام ئەوانەی کە دڵیان نەخۆشیی تێدایە، پیسیی دیکەی خستە گەڵ پیسیی خۆیان، وە بە کافرییش مردن.

﴿ ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ ﴾، ئەم ڕستەیە: دەگونجێ مەبەست پێی مونافیقەکان بێ، دەشگونجێ مەبەست جۆرێك لە مونافیقەکان بێ، کە مەرج نیە مونافیقی تەواو بن، چونکە لە سووڕەتی (الأحزاب)دا خوا دەفەرموێ: ﴿لَّئِن لَّمْ يَنتَهِ ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَٱلْمُرْجِفُونَ فِي ٱلْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَآ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٠﴾﴾.

واتە: ئەگەر مونافیقەکانو، ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی تێدایەو، ئەوانەی پڕوپاگەندەی خراپ بڵاودەکەنەوە لە مەدینەدا، وازنەهێنن، ئەوە تۆیان لێ هاندەدەین، پاشان کەمێك نەبێ لەگەڵت لە مەینەدا نامێننەوە.

وەك دەبینین خوای زانا هەم بە باسی مونافیقانی کردوە، وە هەم باسی ئەوانەش کە دڵیان نەخۆشیی تێدایە، کەواتە: ئەوان لەوان جیان.

هەروەها لە سووڕەتی (الأنفال)یش دا کە دەفەرموێ: ﴿ إِذْ يَقُولُ ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ ﴿٤٩﴾﴾، واتە: کاتێك مونافیقەکانو، ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی تێدایە دەیانگوت، کەواتە: ئەوانەی کە دڵیان نەخۆشیی تێدایە، لەگەڵ مونافیقەکان جیان، واپێدەچێ ئەوانەی کە دڵیان نەخۆشیی تێدایە، ئەوانە بن کە گومانیان هەبووەو، مونافیقی تەواو نەبوون، بەڵام مسوڵمانی تەواویش نەبوون، دڵیان نەخۆشیی تێدا هەبووە، بەڵام دەکرێ ئەو نەخۆشییە چارەسەر بکرێو، حاڵەتی سەلامەتیی و تەندروستییان بۆ بگەڕێتەوە، هەروەها دەشگونجێ ئەو نەخۆشییە زیاتر تۆخ بێتەوەو قووڵ بێتەوەو، ببنە مونافیقێکی تەواو عەیار.

دیارە وشەی نەخۆشیی (مرض) دەکرێ بە (نفاق)ێکی بەشی (جزئي) لێکبدرێتەوە، دەشگونجێ بە گومانو ئارەزوو (الشك والهوى) لێکبدرێتەوە، چونکە لە قورئاندا ئەوانە هەموویان هاتوون.

کە دەفەرموێ: ﴿ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ ﴾، پیسیی دیکەی بۆ خستەگەڵ پیسییەکەیان.

(رجس) پیسیی‌و پۆخەڵییە، بەڵام لێرەدا مەبەست کوفرە.

ئنجا لە بڕی ڕستەی ﴿ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ ﴾دا، بۆیە (زاد) بە (إلى) تەعەددای کردوە، چونکە (زاد) مانای خستنە پاڵ‌و خستنە گەڵ (ضم)ی خراوەتە نێو.

خوای شیفابەخش لە سووڕەتی (الإِسْرَاء)دا باسی هەر کام لەو دوو شوێنەوارە دەکات: قورئان بۆ ئینسانی بڕودار دەبێ بە شیفاو ڕەحمەت، وە بۆ ئینسانی بێبڕوا دەبێ بە نەخۆشیی‌و زەحمەتی زیانباریی، دەفەرموێ: ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ۙ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّـٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾ ﴾.

واتە: وە ئەوەی لە قورئان دایدەبەزێنین، دەبێتە مایەی شیفاو ڕەحمەت بۆ بڕواداران، بەڵام ستەمکاران هەر زیانباریی پێ زیاد دەکەن.

هەروەها لە سووڕەتی (فصلت)دا دەفەرموێ: ﴿ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ هُدًى وَشِفَآءٌ ۖ وَٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى ۚ أُو۟لَـٰٓئِكَ يُنَادَوْنَ مِن مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ ﴿٤٤﴾ ﴾.

واتە: بڵێ: ئەم قورئانە بۆ ئەوانەی بڕوایان هێناوە، ڕێنمایی‌و شیفایە، بەڵام ئەوانەی کە بڕوا ناهێنن، لە گوێیەکانیان دا قورسایی هەیە، وە مایەی کوێرییشە بۆیان، {نە دەبیستن نە دەبینن}، ئا ئەوانە لە شوێنێکی دوورەوە بانگ دەکرێن.

واتە: وەك لە شوێنێکی دوورەوە بانگ بکرێن، هەر لێی تێنەگەن، ئاوا لەگەڵ قورئاندا مامەڵە دەکەن، کە لە ئەنجامی ئەو کوفرو بێبڕواییەی لە دڵ‌و دەروونیاندایە، ئاوایان لێ هاتوە.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَاتُواْ وَهُمْ كَٰفِرُونَ ﴾، دیارە کەسێك حاڵی ئاوا بێ، بێگومان بە بێبڕوایی‌و بە کافرییش سەر دەنێتەوە.

(الطبري) لە تەفسیرەکەی خۆیدا دەڵێ:

{يقول تعالى ذكره: ﴿ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ ﴾، نفاق وشك في دين الله، فإنَّ السورة التي أنزلت: ﴿ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ ﴾، وذلك أنَّهُمْ شكّوا في أنَّها من عند الله، فلم يؤمنوا بها ولم يصدّقوا، فكان ذلك زيادة شكٍّ حادثة في تنزيل الله، لزمهم الإيمان به عليهم، بل ارتابوا بذلك، فكان ذلك زيادة نتنٍ من أفعالهم، إلى ما سلف منهم نظيره من النتن والنفاق}[1].

واتە: خوای بەرز، ناوی بەرز بێ دەفەرموێ: ﴿ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ ﴾ ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی تێدایە، واتە: نەخۆشیی نیفاق‌و گومان لە ئایینی خوادا، چونکە ئەو سوورەتەی کە دادەبەزێنرێ {پیسیی دەخاتە گەڵ پیسییەکەیان}، چونکە گومانیان هەیە کە ئەم سوورەتە لە خواوە بێ، وە دڵیان دامەزراو نیە پێی، وە بە ڕاستی نازانن، وە ئەگەر پێشتر گومانێکیان هەبوو، ئەم سوورەتەش گومانێکی دی خستۆتە گەڵ ئەو گومانەی پێشێیان، کە گوایە خوا داینەبەزاندوە، کە پێویست بووە ئیمانی پێ بێنن، وە پێویست بووە کاری پێ بکەن، ئەوانیش نە بڕوایان پێ هێناوەو بە ڕاستیان زانیوە، وە کاریشیان پێ نەکردوەو لێی کەوتوونە گومانەوە، ئەوەش بۆتە هۆی ئەوەی پیسیی‌و بۆگەنیی دیکە بخاتە گەڵ ئەو کردەوە خراپ‌و پیس‌و بۆگەنانەی دیکە کە پێشتر هەیانبوون، بەهۆی نیفاقەوە.

مەسەلەی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَّرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾ ﴾.

١) جامع البيان، ج ٧، ص ٨٤.

ئایا نابینن، {واتە: بە چاوی عەقڵو دڵ نابینن، کە خوێنراویشەتەوە: (أولا ترون) ئایا ئەی دڵ نەخۆشەکان! نابینن، دەگونجێ وەك دواندن دواندبنی، بەشێوەی نادیار} کە هەموو ساڵێ جارێك، یان دوو جار تاقی دەکرێنەوە، {بەلایان بەسەر دێ}، پاشان ناگەڕێنەوە بۆ لای خوا، وە پەندیش وەرناگرن.

(محمد الطاهر بن عاشور) دەڵێ:

{الفِتْنَةُ: اخْتلالُ نِظَامِ الحالة المُعْتادَةِ للناسِ وَاضْطرابُ أَمْرِهُمْ، مِثْلُ الأَمْرَاضِ المُنْتَشِرَة، وَالتقَاتل، وَاسْتِمْرَار الخَوْفِ}.

واتە: مەبەست لە (فِتْنَة) لێرەدا تێکچوونی حاڵەتی ئاسایی خەڵکە، وە پەیدابوونی پاشا گەردانییە، لە کاروباریاندا، وەك ئەو نەخۆشییانەی کە بڵاودەبنەوە، وەکو کوشتار لەنێوخۆداو بەردەوامبوونی ترس.

وە دەربارەی وشەی (یفتنون) دەڵێ:

{أَنَّ اللهَ يُسَلِّط عَلَيْهِم المَصَائِبَ وَالمَضارَّ، تَنالُ جَمَاعَتَهُمْ مِمَّا لا يُعْتادُ تَكرر أَمْثالِهِ فِي حَياةِ الأُمَمِ، بِحَيْثُ يَدُلّ تَكرر ذَلِكَ، عَلَى أَنَّهُ مُرَادٌ مِنْهُ إِيْقَاظُ اللهِ النَّاس إِلَى سُوءِ سِيرتِهِم فِي جَانِبِ اللهِ تَعَالَى...}[1].

واتە: خوا بەڵاو زیانی وایان دەخاتە سەرێ، کە عادەت نیە ئەوانە دووبارە بنەوە لە ژیانی کۆمەڵگاکاندا، بە شێوەیەك کە دووبارەبوونەوەی ئەوە، ئەوە دەگەیەنێ کە خوا ﷻ دەیەوێ خەڵك ئاگادار بکاتەوەو وریا بکاتەوە، کە کارو کردەوەی خراپیان هەیە، لە بەرانبەر خوای بەرزدا.

کە دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ﴾، پاشان نە دەگەڕێنەوە بۆ لای خوا، {کە باشتر وایە بگەڕێنەوە، ئنجا نەك هەر ناگەڕێنەوە} بگرە پەندیش وەرناگرن، واتە: دوای ئەوەی ئەو بەڵاو گرفتارییانەیان بەسەر دێ، دەبوو هاندەرو پاڵنەریان بێ و بگەڕێنەوە بۆ لای خوا، بەڵام نەك هەر ناگەڕێنەوە، بەڵکو هەڵوەستەیەکیش ناکەن.

١) التحرير والتنوير، ج ١١، ص ٦٧.

مەسەلـەی چـوارەم: کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَإِذَا مَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ نَّظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ هَلْ يَرَىٰكُم مِّنْ أَحَدٍ ثُمَّ ٱنصَرَفُوا۟ ۚ صَرَفَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُم بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾ ﴾.

وە کاتێك کە سوورەتێك دادەبەزێنرێ، هەندێکیان تەماشای هەندێکیان کرد: کەس ناتانبینێ ؟ دوایی دەڕۆن، خوا دڵیان لادەدات، بەهۆی ئەوەوە کە کۆمەڵێکن تێناگەن .

لەبەردەم ئەم ئایەتەدا سێ هەڵوەستە دەکەین:

هەڵوەستەی یەکەم : کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا مَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ ﴾ ئەوە دەگەیەنێ کە لەگەڵ دابەزینی هەر ئەندازەیەکی قورئان دا، هەر ئەوە هەڵوێستو ڕەفتاریان بووە.

هەڵوەستەی دووەم : ﴿ نَّظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ ﴾. ئەمە ئەوە دەگەیەنێ:

أ- کە لە کاتی دابەزێنرانی ئەم سوورەتەدا، ئەو دڵنەخۆشانە لە کۆڕو مەجلیسی پێغەمبەری خوا ﷺ دابوون، چونکە دەفەرموێ: لە کاتێکدا کە سوورەتەکە دادەبەزێنرێ، هەندێکیان تەماشای هەندێکیان کرد، کەواتە: ئەو تەماشاکردنەی هەندێکیان بۆ هەندێکیان، لە کاتی دابەزینی سوورەتەکە دابووە، هەروەها کە دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ ٱنصَرَفُوا۟ ﴾، واتە: دوایی لەو کۆڕو مەجلیسە هەڵسان، ئەمەش دیسان ئەوە دەگەیەنێ کە لە کاتی دابەزینی سوورەتەکەدا، لە کۆڕو مەجلیسەکەدا بوون.

ب - وە ئەم ئایەتە ئەوەش دەگەیەنێ، کە ئەم سوورەتە، زۆر نهێنیی مونافیقو دڵنەخۆشەکانی دەرخستوون، وە زۆر عەیبو کەموکوڕیی ئاشکرا کردوون.

ئنجا ئەوانەش کە تەماشای یەکدییان کردوە، دەگونجێ بۆیە تەماشای یەکدییان کردبێ، کە ئەگەر کەس ناتانبینێ {بە ئاماژەی چاو} با هەڵسین، بۆ ئەوەی عەیبی زیاترمان دەرنەکەوێ، یان خەڵك هەستمان پێنەکات.

دەشگونجێ مەبەست ئەوە بووبێ کە تەماشای یەکدییان کردوە، پرسیاریان لە یەکدی کردبێ، وەك یەکدی سەرسوڕماندن، ئەها چەند شتێکی سەیر دەگوترێ ! گوێتان لەو قسەیە بێ .

ج- وە ئەمە ئەوەش دەگەیەنێ کە ئەوانە سەرسوڕمان‌و بێبڕواییەکەی خۆیان شاردۆتەوە، بۆ ئەوەی لێیان ئاشکرا نەبێ، وە ئیکتیفایان بەوەندە کردوە، کە بە ئاماژەی چاو تەماشای یەکدی بکەن‌و سەرسوڕمانی خۆیان دەربڕن .

<u>هەڵوەستەی سێیەم</u> : ﴿صَرَفَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُم بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُونَ ﴾، ئەم ڕستەیە: هەندێکیان بە دوعا لێکیان داوەتەوە، خوا دەفەرموێ: خوا دڵیان لابدات، بەهۆی ئەوەوە کە تێناگەن، بەڵام ڕاستتر وایە کە بڵێین: بەهۆی ئەوەوە کە تێناگەن خوا دڵی لاداون، واتە: ئەوە هەواڵە خوا ﷻ ڕایدەگەیەنێ، نەك تووك بێ لێیان کرابێ.

هەڵبەتە دوعاش کە خوا بیکات، یانی: ئەو شتە دەبێ بێتە دی، چونکە خوا داوا لە کێ دەکات؟!

بەڵام لێرە وەك دوعا ناچێ، بەڵکو ﴿قَٰتَلَهُمُ ٱللَّهُ ﴿٤﴾﴾ المنافقون، بە مانای دوعایە، بەڵام لێرە خوا دەفەرموێ: ﴿صَرَفَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُم بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُونَ ﴾، بەهۆی ئەوەوە کە کۆمەڵێکن تێناگەن، خوا دڵی لاداون، واتە: بەهۆی تێنەگەیشتن‌و بیرنەکردنەوەیانەوە، خوا دڵی لاداون، ئەگەرنا خوای پەروەردگار بە تەئکید ستەم لە کەس ناکات.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

دەرسی نۆزدەیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان دوو (٢) ئایەت دەگرێتە خۆی، ئایەتەکانی: (١٢٨و ١٢٩)ن، لەم دوو ئایەتەدا خوای کاربەجێ ڕوو دەکاتە مرۆڤایەتیی بە گشتیو، بڕواداران بە تایبەتیو پێیان ڕادەگەیەنێ کە پێغەمبەرێکی لە خۆیان بۆ ناردوون، کە بە نارەحەتییان دڵگران دەبێو، زۆر سوورو مکوڕە لەسەر هێنانەدی بەرژەوەندییانو، بەرانبەریان میهرەبانو بە بەزەییە.

پاشان ڕوو دەکاتە پێغەمبەری خاتەم ﷺ و پێی دەفەرموێ: ئەگەر ئەو خەڵکە پشتیان هەڵکردو لاملییان کرد، تۆ بێ منەتو بێ باك بە، بڵێ: خوام بەسە، جگە لەو هیچ پەرستراونین، پشتم هەر بەو بەستوەو، هەر ئەویش خاوەنی بارەگای مەزنە.

﴿ لَقَدۡ جَآءَكُمۡ رَسُولٞ مِّنۡ أَنفُسِكُمۡ عَزِيزٌ عَلَيۡهِ مَا عَنِتُّمۡ حَرِيصٌ عَلَيۡكُم بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ رَءُوفٞ رَّحِيمٞ ﴿١٢٨﴾ فَإِن تَوَلَّوۡاْ فَقُلۡ حَسۡبِيَ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَۖ عَلَيۡهِ تَوَكَّلۡتُۖ وَهُوَ رَبُّ ٱلۡعَرۡشِ ٱلۡعَظِيمِ ﴿١٢٩﴾ ﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

{بە دڵنیایی (ئەی خەڵکینە!) ئەوە پێغەمبەرێکتان بۆ هات لە خۆتانە، هەر شتێك ناڕەحەتتان بکات، لەسەر دڵی قورسو زەحمەتە، لەسەر (خێرو خۆشییو بەرژەوەندیی بۆ دابین کردن)تان سوورە، بەرانبەر بە بڕواداران بە پەرۆشی بە بەزەیی یە ﴿١٢٨﴾ ئنجا (ئەی پێغەمبەر!) هەر کات پشتیان هەڵکرد (بێ باك بەو بڵێ:) خوام بەسە، جگە لەوی هیچ پەرستراوێك نیە، پشتم هەر بەو بەستوە، وە هەر ئەو خاوەنی بارەگای مەزنە ﴿١٢٩﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(عَزِيزٌ عَلَيۡهِ): (عَزَّ عَلَيَّ كَذَا: صَعُبَ، وَعَزَّهُ كَذَا: غَلَبَهُ، تَعَزَّزَ اللَّحْمُ: اشتدّ).

(عَزَّ عَلَيَّ كَذَا) واتە: ئەو شتە لەسەرم قورس بوو، (عَزَّهُ) واتە: بەسەریدا زاڵ بوو، (تَعَزَّزَ اللَّحْمُ) واتە: گۆشتەکە پتەوو چڕ بوو.

(مَا عَنِتُّمۡ): (العَنَتُ: الإثْمُ، والعَنَتُ: الوقوعُ في أمرٍ شاق).

(عَنَت) بە مانای گوناح دێ، وە بە مانای کەوتنە نێو کارێکی قورس و زەحمەتیش دێ، یانی: گرفتار بوون.

(حَرِيصٌ): (الحِرْصُ: الجَشَعُ: حَرَصَ يَحْرِصُ، اشتدَّتْ رَغبَتُهُ فيهِ، حَرَصَ عَلَى الرَّجُلِ: أَشْفَقَ وَجَدَّ في نَفعِهِ).

(حِرْص) بریتیە لەوە کە ئینسان زۆر ئارەزووی شتێکی بێ، (حَرَصَ يَحْرِصُ)، وە هەروەها کەسێك زۆر مەبەستی شتێك بێ پەیدای بکات و بەدوایەوە بێ، وە کەسێك کە بە تەنگ شتێکەوە بێ، یان بە تەنگ کەسێکەوە بێ سوودی پێ بگەیەنێ.

(رَءُوفٞ رَّحِيمٞ): (رَأَفَ بهِ يَرأَفُهُ رَأْفة: رَحِمَهُ أَشَدَّ الرَّحمَةِ وَعَطَفَ عَلَيْهِ).

(رَأْفة) و (رَحْمَة) جیاوازییان ئەوەیە، (رَأْفة) ئەوپەڕی بەزەیی دەگرێتەوە، وەك دوایی زیاتر باسی دەکەین، کە دەگونجێ کەسێك بە تەنگ یەکێکەوە بێ، بۆئەوەی زیانی لێ دووربخاتەوە، وەك چۆن (رَحْمَة)یش ئەوەیە، کە سوودی پێ بگەیەنێ.

(تَوَلَّوۡاْ): (تَوَلَّى الشيءُ: أَدْبَرَ، تَوَلَّى فُلانٌ هارِبًا).

(تَوَلَّى) واتە: پشتی هەڵکرد، پشتی تێکردو بەجێی هێشت، ڕۆیشت.

(حَسۡبِيَ ٱللَّهُ): (حَسْبُ: يُسْتَعْمَلُ فِي مَعْنَى الكِفَايَة، حَسْبُنَا اللهَ: كافِيْنا).

(حَسْب) مانای بەس بوون دەگەیەنێ، شتێك بەس بێ بۆ شتێك، (حَسْبُنا اللهَ) واتە: خوامان بەسە.

(ٱلۡعَرۡشِ ٱلۡعَظِيمِ): (العَرْشُ فِي الأَصْلِ شَيءٌ مُسَقَّفٌ، وَجَمْعُهُ عُرُوش، وَكُنِي بِهِ عَنِ العِزِّ وَالسُّلْطَانِ وَالمَمْلَكة، قِيلَ فُلان ثُلَّ عَرْشُهُ، وَعَرْشُ اللهِ مَا لا يَعْلَمهُ البَشَرُ عَلَى الحَقِيقَةِ إلاّ بالإسم).

وشەی (عَرْش) هەر شتێکە کە سەربانێکی هەبێ، کۆیەکەی (عُرُوش)ە، وە کینایەیە بۆ دەسەلاَتو دەستڕۆیشتوویەتیو حوکمڕانێتیی، دەگوترێ: (فُلان ثُلَّ عَرْشُهُ)، واتە: دەسەلاَتەکەی کەلێنی تێبووە، یاخود دەسەلاَتی نابووت بووە، بەلاَم عەرشی خوا، مرۆڤ وەك حەقیقەتی خۆی نایزانێ، بەلكو هەر بە ناو دەیزانێ .

مانای گشتی ئایەتەکان

دیارە خوا ﷻ لە سۆنگەی ئەوەوە کە ئەم سوورەتە زۆر جەختی تێدا کراوەتەوە، لەسەر زبریی‌و توونددو تیژیی، دژی دوژمنان‌و ناحەزانی ئیسلام، چ کافران چ مونافیقان، ئەم دوو ئایەتە کراون بە کۆتایی ئەم سوورەتە، تاکو دەرگای گەڕانەوە بۆ لای، کراوە بێ، وە ئەو پێغەمبەرە ﷺ کە خوای پەروەردگار پێی دەفەرموێ: لە کاتی ڕووبەڕووبوونەوەدا زبربە لەسەر کافرو مونافیقەکان، ئەوە لەبەر ناچارییەو، کاتی ڕووبەڕووبوونەوە، ناچاری دەکات زبریی‌و توندو تیژیی بنوێنێ، وە بڕواداران ڕووبەڕووبوونەوەو زبریی‌و توندیی کافران، ناچاریان دەکەن توندو تیژیی بنوێنن، ئەگەرنا لە ئەسڵدا بڕواداران، کە شوێنکەوتووی پێغەمبەری خاتەم ﷺی بە ڕەحمەت نێردراو بۆ هەموو جیهانییانن، لە نەرم‌و نیانیی‌و بەزەیی‌و چاکەکاریی دا، ژمارەی پێوانەیی (الرقم القياسي) یان شکاندوە، بەڵام کاتێك ناچار بکرێن‌و شەڕیان پێ بفرۆشرێ، ئەوە کەس لە شەڕێ شەکری نەبەخشیوەتەوە، وە بێگومان شەڕ زمانی خۆی هەیە، بۆیە کاتێك بڕواداران ناچار دەکرێن شەڕ بکەن‌و، گێچەڵیان پێ دەکرێ، بە ناچاریی دەچنە سەنگەر لە دوژمنان، بۆ ئەوەی بەرگریی لە خۆیان بکەن، ئەگەرنا لە ئەسڵدا پێغەمبەر ﷺ ئەوە ئەرکەکەیەتی، کە خوا دەفەرموێ: ﴿لَقَدْ جَآءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ﴾، لە خۆتان پێغەمبەرو ڕەوانەکراوێکتان بۆ هاتوە، ﴿عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢٨﴾﴾ هەر شتێك ئێوە سەغڵەت‌و ناڕەحەت بکات، ئەو زۆر پێی دڵگران دەبێ، زۆریش سوورە لە سەرتان، واتە: سوورە لەسەر ئەوەی کە سوودتان پێبگەیەنێ، بە گشتی بە تەنگ هەموو لایەکتانەوەیە، کە زەرەرتان لێ دوور بخاتەوەو، سوودتان پێ بگەیەنێ، ﴿بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾، بەڵام لەگەڵ بڕواداران زۆر میهرەبانە، زۆر بە بەزەیی یە.

دوایی بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: ﴿فَإِن تَوَلَّوْاْ فَقُلْ حَسْبِيَ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ﴾، تۆ بەو بەرنامە ڕێكو ڕاستەوە، بەو هەموو ڕەوشتە بەرزو خێرخوازییەوە کە چووی بۆ لایان، ئەگەر هەر پشتیان هەڵکردو پشتیان تێکردی، بڵێ: من خوام بەسە، لێیان بێ منەتو بێ باك بە، جگە لەو هیچ پەرستراوێك نیە، ﴿عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْعَظِيمِ﴾، پشتم هەر بەو بەستوە، وە ئەو خاوەنی بارەگای مەزنە، واتە: حوکمڕانیی ڕەهاو، دەستەڵاتداریی ڕەها، تەنیا هی خوایە، ئەو پشتو پەنای منە، ئەگەر بڕواشم پێ نەهێنن، لێتان بێ منەتم.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: کە دەفەرموێ: ﴿لَقَدْ جَآءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢٨﴾﴾.

زانایان گوتوویانە: ئایا دوێنراو لێرەدا کێیە؟

﴿لَقَدْ جَآءَكُمْ﴾، ڕاناوی ئێوە (كُم) بۆ کێ دەچێتەوە ؟!

پێغەمبەرێك لە خۆتان، زۆربەی توێژەرەوان گوتوویانە: مەبەست گەلی عەڕەبە، چونکە کە دەفەرموێ: ﴿لَقَدْ جَآءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ﴾ دەڵێن: (أَي مِنَ العَرَب)، واتە: ئەی گەلی عەڕەب ! ئەوە لە خۆتان پێغەمبەرێکتان بۆ هات.

بەڵام (الزَّجّاج) وە هەندێك لە زانایانی دیکەش گوتوویانە، وە منیش پێم وایە: کە نەخێر لێرەدا دوێنراو تەنیا گەلی عەڕەب نیە، بەڵکو هەموو بەشەرە، واتە: ﴿لَقَدْ جَآءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ﴾، یانی: ئەی مرۆڤایەتیی ! ئەی خەڵکینە ! ئەوە پێغەمبەرێکتان لە خۆتان بۆ هات، واتە: مرۆڤە وەك خۆتان، کە لە ڕاستییدا ئەو مانایە چاکتر لەگەڵ جەوی هەموو سوورەتەکەدا دەگونجێ، هەروەها لەگەڵ سیاقی ئایەتەکاندا، وە لەگەڵ پەیامی گشتگیری پێغەمبەردا ﷺ کە بۆ هەموو مرۆڤایەتی هاتوە.

دیارە (قد) بۆ دڵنیایی‌و جەختکردنەوە (تحقیق)ە، وە (ل)یش بۆ داکۆکیی کردنە، ﴿لَقَدْ جَآءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ﴾، بە تەئکید، بێگومان، لە خۆتان ڕەوانەکراوێکتان بۆ هات، ئنجا ئەو تەئکیدە بۆچییە؟ واتە: دڵنیابن کە ئەوە ڕەوانەکراوی خوایە، بۆ لای ئێوە، نوێنەری خوایە بۆ لای ئێوە، پەیام هەڵگری خوایە بۆ لای ئێوە.

ئنجا خوا بە چەند سیفەتێك وەسفی پێغەمبەری خاتەمی ﷺ کردوە:

١) ﴿جَآءَكُمْ﴾، کە هاتوە، خوا ناردوویەتی، لەخۆوە نەهاتوە.

٢) ﴿رَسُولٌ﴾، واتە: ڕەوانەکراوەو پەیامێکی پێدا نێردراوە، دەبێ ئێوە پەیامەکەی لێ وەربگرن، چونکە پەیامەکە، پەیامی خوایە.

٣) ﴿مِّنْ أَنفُسِكُمْ﴾، لە خۆتان، واتە: بەشەرە، مرۆڤە وەك خۆتان.

٤) ﴿عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ﴾، وە هەر شتێك کە نارەحەتکەرە بۆ ئێوە، لەسەر دڵی ئەو قورسە، پێی ناخۆشە.

٥) ﴿حَرِيصٌ عَلَيْكُم﴾، وە زۆر سوورە لەسەرتان، واتە: زۆر ئارەزوومەندە کە سوودتان پێبگەیەنێ، وەك چۆن زۆر نارەحەتە، کە ئێوە تووشی سەغڵەتیی دەبن.

٦) ﴿بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾، بەرانبەر بە بڕوادارانیش زۆر بە پەرۆشە، دەیەوێ زیانیان لێ دووربخاتەوە، وە زۆر بە بەزەیی یە، دەیەوێ بەهرەمەندیان بکات، بۆچی فەرموویەتی: ﴿بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾؟ چونکە بڕواداران ئەو بەرنامەیەی ئەویان وەرگرتوە، بۆیە لێرەدا تایبەتی دەکات بەوانەوە.

ئنجا (طبري) لێرەدا پرسیارێك دەکات، دەڵێ: ئەگەر کەسێك بڵێ:

(وَكَيْفَ يَجُوز أَن يوصف ﷺ بأنه كان عزيزًا عليه عَنَتُ جميعهم، وهو يقتل كُفّارَهم، ويسبي ذراريَّهم، ويسلبهم أموالَهم؟ قيل: إن إسلامهم، لو كانوا أسلموا، كان أحبَّ إليه من إقامتهم على كفرهم وتكذيبهم إياه، حتى يستحقوا ذلك من الله. وإنما وصفه الله جل ثناؤه بأنه عزيزٌ عليه عنتهم، لأنه كان عزيزًا عليه أن يأتوا ما يُعنتهم، وذلك أن يضلّوا، فيستوجبوا العنت من الله بالقتل والسبي)[1].

١) جامع البيان، ج ٧ ، ص ٨٩.

واتە: چۆن دەبێ پێغەمبەر ﷺ بەوە وەسف بکرێ، کە هەر شتێك ئەو خەڵکە پێی ناڕەحەت بێ، ئەویش لەسەر دڵی قورسە، لە حاڵێکدا کافرەکانی (لە جەنگ دا) کوشتوون، وە بە دیلی گرتوون، وە ماڵو سامانیانی کردۆتە غەنیمەتو دەستکەوت ؟!

دەگوترێ پێغەمبەری خوا ﷺ مسوڵمانبوونیانی، ئەگەر مسوڵمان بووبانایە، پێخۆشتر بوو لە مانەوەیان لەسەر کوفرو بەدرۆدانانی، کە بەهۆیەوە شایستەی ئەو سزادانەی خوابن.

بۆیەش خوا ﷻ پێغەمبەری بەوە وەسف کردوە کە بەناڕەحەتییان ناڕەحەتە، چونکە پێی ناخۆش بووەو لەسەر دڵی قورس بووە، کارێك بکەن مایەی سەرئێشەو گرفتاریی یان بێ، ئەویش ئەوەیە کە گومڕابن، وە لە ئەنجامی ئەوەش دا، دووچاری ناڕەحەتیی ببنو لەلایەن خواوە: بە کوژرانو بە بەدیل گیران سزا بدرێن.

کەواتە: ئەی خەڵکینە! پێغەمبەری خوا ﷺ بە ناڕەحەتییتان ناڕەحەتو دڵگران دەبێ، وە لەسەر خێرو چاکەتان سوورە، دەیەوێ هەر چاکەتان بە نسیب بێ.

مەسەلەی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿فَإِن تَوَلَّوْاْ فَقُلْ حَسْبِيَ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْعَظِيمِ ﴿١٢٩﴾﴾.

ئەگەر پشتیان هەڵکرد، کە مەبەست پێی هەموو بەشەرە، ئەگەر ئەو خەڵکە پشتیان تێکردی، تۆ بڵێ: خوام بەسە، ئەگەر ئێوەش نەبن، خوا من دەپارێزێ، جگە لەو هیچ پەرستراوێك نیە، پشتم هەر بەو بەستوە، وە ئەو خاوەنی بەرەگای مەزنە، واتە: خوا کە خاوەنی هەموو کەونو کائیناتە، پشتم بەو قایمە، هەڵبەتە خوایەك ئاوا باڵادەست بێ، دەتوانێ منیش بپارێزێ، وە دەتوانێ منیش سەر بخات، وە ئەو ئامانجانەی منی بۆیان ناردوە، بیانهێنێتە دی.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

سەرچاوەكان

١) تفسير الطَّبَرِي الْمُسمى جامع البيان في تأويل القُرآن ، لأَبي جَعفَر محمد بن جرير الطَّبَرِي، تحقيق: هاني الحاج، عماد زكي البارودي، خَيْرِي سعيد ، المكتبة التوفيقية ، ٢٠٠٤ القاهرة.

٢) المِصبَاحُ الْمُنِير في تَهْذِيب تفسير ابن كثير للإمام الجليل عِماد الدِّين أَبي الفِداءِ إِسْماعيل بن عُمَر بن كَثير القرشي الدمشقي ، إِعداد جماعَة مِنَ العُلَمَاء ، بإشراف الشيخ صَفي الرحمن المباركفوري ، دار السلام ، الطبعة الثانية (١٤٢١هـ - ٢٠٠٠ م).

٣) التفسير الكبير أَو مَفَاتيحُ الغَيْب للإمام فَخْرالدِّين محمد بن عُمَر بن الحسين بن الحسن ابن علي التميمي البكري الرازي الشافعي ، حَقَّقَهُ وَعَلَّقَ عَلَيْهِ وَخَرَّجَ أَحاديثَهُ عِماد زكي البارودي المكتبة التوفيقية .

٤) الجامع لأحكام القُرآن، تفسير القُرطُبي لأبي عبدالله محمد بن أحمد الأنصاري القُرطُبي، حَقَّقَهُ وَخَرَّجَ أَحاديثَهُ عِماد زكي البارودي، خَيْري سعيد، المكتبة التوفيقية.

٥) أَحْكَام القُرْآن ، لأبي بَكر محمد بن عبدالله المعروف بابن العربي، راجع أصولهُ وَخَرَّجَ أَحاديثَهُ وَعَلَّقَ عَلَيْهِ محمد عبدالقادر عطا، الطبعة الأولى (١٤٠٨هـ - ١٩٨٨م).

٦) فتح القدير، الجامع بين فني الرواية و الدراية من عِلم التفسير (تفسير الشوكاني) تأليف : الإمام العلامة محمد بن علي بن محمد الشوكاني ، تحقيق : عبدالرزاق الْمَهدي ، دار الكتاب العربي ، الطبعة الأولى (١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م).

٧) زاد المسير في علم التفسير : لابن الجوزي .

٨) روح المعاني : للآلوسي .

٩) تفسير القاسمي الْمُسمى محاسن التأويل ، تأليف : علامة الشام محمد جمال الدين القاسمي ، دار الفكر الطبعة الأولى (١٣٩٨هـ - ١٩٧٨م).

١٠) تفسير المراغي ، تأليف أحمد مصطفى المراغي ، دار الفكر ، بيروت .

١١) تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام الْمَنان ، تأليف : العلامة الشيخ عبدالرحمن بن ناصر السعدي ، تحقيق : عبدالرحمن بن معلا اللويحق مؤسسة الرسالة ، الطبعة الأولى (١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م).

١٢) صفوة البيان لِمَعَاني القُرآن ، تأليف : الشيخ حسين محمد مخلوف الطبعة الثالثة.

١٣) صفوة التفاسير ، تأليف : العلامة محمد بن علي الصابوني ، مكتبة الهداية ، أربيل/ العراق ، الطبعة الطبعة الأولى (١٤٢٥هـ - ٢٠٠٤م).

١٤) تفسير القُرآن الحكيم الشهير بـ (تفسير المنار) تأليف : محمد رشيد رضا ، دار المعرفة، الطبعة الثالثة.

١٥) الأساس في التفسير ، تأليف : سعيد حوى ، دار السلام ، الطبعة الثانية (١٤٠٩ هـ - ١٩٨٩م).

١٦) في ظِلال القُرْآن، تأليف: سيد قطب دار الشروق، الطبعة الشرعية الخامسة والعشرون (١٤١٧ هـ - ١٩٩٦م).

١٧) التفسير الْمُنير في العَقِيدة والشَّرِيعَة والْمَنْهَج ، تأليف : الأستاذ الدكتور وهبة الزحيلي ، دار الفكر الطبعة الثالثة (١٤٢٦ هـ - ٢٠٠٥م).

١٨) التحرير والتنوير ، محمد الطاهر بن عاشور .

١٩) الميزان ، محمد حسين الطباطبائي .

٢٠) تفسير الشعراوي ، محمد متولِّي الشعراوي .

٢١) تفسير نمونه ، ناصر مكارم شيرازي .

٢٢) الكاشف ، محمد جواد مغنية .

٢٣) التفسير التوحيدي ، د. حسن الترابي .

٢٤) مُفرَدات ألفاظ القُرآن ، تأليف : العلامة الراغب الأصفهاني ، تحقيق : صفوان عدنان داوودي ، دار القلم ، الطبعة الثالثة (١٤٢٣ هـ - ٢٠٠٢م).

٢٥) الإستيعاب في بيان الأسباب .

٢٦) أسباب النزول ، للنيسابوري .

٢٧) لُباب النقول في أسباب النزول، للإمام الحافظ جلال الدين عبدالرحمن بن أبي بكر السيوطي خَرَّجَ أَحاديثهُ وَعَلَّقَ عَلَيْهِ عبدالرزاق الْمَهْدِي ، دار الكتاب العربي (١٤٢٦ هـ - ٢٠٠٦م) ، (أسباب النزول) للنيسابوري .

٢٨) مختار الصِّحاح ، للرازي .

٢٩) المعجم الوسيط ، دار الدعوة ، الطبعة الثانية.

٣٠) الْموطأ للإمام مالك بن أنس برواية يحيى بن يحيى الليثي ، تحقيق : الدكتور الشيخ خليل مأمون شيحا ، دار المعرفة ، الطبعة الثانية (١٤٢٩هـ - ٢٠٠٨ م)، (أسباب النزول) للواحدي .

٣١) الْمُسنَد للإمام أحمد بن محمد بن حنبل ، الناشر مؤسسة قرطبة ، القاهرة ، الأحاديث مذيلة بأحكام شعيب الأنؤوط عليها .

٣٢) صَحِيح البُخَارِي للإمام أبي عبدالله محمد بن إسماعيل البُخَارِي ، تحقيق : الدكتور الشيخ خليل مأمون شيحا ، دار الْمعرفة ، الطبعة الأولى (١٤٢٥هـ - ٢٠٠٤ م).

٣٣) صَحِيح مسلم للإمام الحافظ مسلم بن الحجاج النَّيسابوري ، حقوق أصولُهُ و خَرَّجَ أَحاديثهُ على الكتب الستة : الدكتور الشيخ خليل مأمون شيحا ، دار المعرفة ، الطبعة الثانية (١٤٢٨هـ - ٢٠٠٧ م).

٣٤) سُنَن أبي داود للإمام أبي داود سُليمان بن الأشعث السجستاني ، تحقيق : محمد ناصر الدين الألباني ، مكتبة الْمعارف ، الطبعة الثانية (١٤٢٨هـ - ٢٠٠٧ م).

٣٥) سُنَن التِّرمِذِي للإمام الحافظ محمد بن عيسى بن سورة التِّرمِذِي، تحقيق: محمد ناصر الدين الألباني، مكتبة الْمعارف، الطبعة الثانية (١٤٢٨هـ - ٢٠٠٧ م).

٣٦) سُنَن النَّسَائي للإمام أبي عبدالرحمن أحمد بن شعيب بن علي الشهير بـ(النَّسَائي)، تحقيق : محمد ناصر الدين الألباني ، مكتبة الْمعارف ، الطبعة الثانية (١٤٢٩هـ – ٢٠٠٨م).

٣٧) سُنَن ابْنُ مَاجَهْ، للإمام أبي عبدالله محمد بن يزيد القزويني الشهير بـ (ابْنُ مَاجَهْ)، تحقيق : محمد ناصر الدين الألباني ، مكتبة الْمعارف، الطبعة الثانية (١٤٢٩هـ – ٢٠٠٨ م).

٣٨) سُنَن الدار قُطني، للإمام الحافظ علي بن عُمر الدار قُطني ، تحقيق : مجدي بن مَنصور بن سي الشورى ، دار الكتب العلمية ، الطبعة الثانية (١٤٢٤هـ - ٢٠٠٣ م).

٣٩) المُسْتَدرَك على الصحيحين للإمام الحافظ أبي عبدالله الحاكم النَّيسابوري ، تحقيق : صالح اللحَّام ، دار ابن حزم ، الطبعة الأولى (١٤٢٨هـ - ٢٠٠٧ م).

٤٠) صَحِيح ابْنُ حِبَّان للإمام أبي حَاتِم محمد بن حِبَّان الخُراساني ، تحقيق : حقوق أصولُهُ وخَرَّجَ أحاديثه : الدكتور الشيخ خليل مأمون شيحا ، دار المْعرفة ، الطبعة الأولى (١٤٢٥هـ - ٢٠٠٤ م).

٤١) المْعُجم الكبير للحافظ أبي القاسم سُليمان بن أحمد الطَّبَراني ، حَقّقَهُ وَخَرَّجَ أَحاديثهُ حمدي عبدالمجيد السلفي ، مكتبة الأصالة والتُّراث ، الطبعة الأولى (١٤٣١هـ - ٢٠١٠ م).

٤٢) سُنَن الدَّارمي للإمام أبو محمد بن عبدالرحمن بن الفضل بن بهرام الدَّارمي ، حَقّقَهُ وَشَرَحَ ألفَاظُهُ وَجُمَلَهُ وَعَلّقَ عَلَيهِ وَوَضَعَ فَهارسَهُ : الأستاذ الدكتور مصطفي ديب البغا ، دار المصطفى ، الطبعة الأولى (١٤٢٨هـ - ٢٠٠٧ م).

٤٣) مشكاة المصابيح، تأليف : محمد بن عبدالله الخطيب التبريزي ، تحقيق : محمد ناصر الدين الألباني ، المكتب الإسلامي ، الطبعة الثانية (١٤٠٥هـ - ١٩٨٥ م).

٤٤) إرواء الغليل في تخريج أحاديث منار السبيل ، تأليف : محمد ناصر الدين الألباني، المكتب الإسلامي ، الطبعة الثانية (١٤٠٥هـ - ١٩٨٥ م).

٤٥) السراج المُنير في ترتيب أحاديث صحيح الجامع الصغير ، للحافظ جلال الدين السيوطي، العلامة محمد ناصر الدين الألباني ، رتبهُ وَعَلّقَ عَلَيْهِ : عصام موسى هادي، دار الصديق ، الطبعة الثانية (١٤٣٠هـ - ٢٠٠٩م).

٤٦) السنن الكبرى تصنيف : الامام أبي عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائي ، تحقيق : دكتور عبدالغفار سليمان البنداري ، وسيد كسروي حسن، دار الكتب العلمية بيروت – لبنان ، الطبعة الاولى (١٤١١ هـ - ١٩٩١ م).

٤٧) سلسلة الأحاديث الصحيحة، تأليف: مُحَمَّد ناصر الدّين الألباني، رحمه الله، مكتبة المعارف للنشر والتوزيع ، الرياض ، الطبعة الأولى.

نێوەڕۆك

لاپەڕە	بابـەت
٥	پێشەکی ئەم تەفسیرە بەگشتی.
٩	پێشەکی ئەم بەرگە.
١٠	ڕێ خۆشکردن : پێناسەی سوورەتی (التوبة)و بابەتەکانی لە هەشت برگەدا.
١٢	ئەو ناوانەی کە لەم سوورەتە هەڵدراون.
١٥	لەبارەی نەبوونی (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)ەوە لە سەرەتای سوورەتی تەوبەوە.
٢٣	خاڵە هاوبەشەکانی نێوان سوورەتی ئەنفالو سوورەتی تەویە.
٢٩	زەقترین جیاوازییو تایبەتمەندییەکانی سوورەتی (التوبة).
٣٧	دابەشکردنی جوگرافیای ئایەتەکان.
٥٧	**دەرسی یەکەم** : ئایەتەکانی (١- ١٦).
٩٠	چەند دەقێکی ڕوونکەرەوەی مەبەستی ئایەتەکانی سەرەتای (توبة) .
٩٦	شەش هەڵوەستە لەبەردەم ئەم ئایەتە موبارەکەوە! (ئایەتی :٣).
١٠٥	کورتە باسێك لەبارەی ئایەتی ژمارە (٥)ی سوورەتی (توبة)ەوە. ناگونجێ ئیسلام بە زۆر بەسەر خەڵك دا بسەپێنرێ.
١١٠	سێ ڕاستیی مەزن کە لەو ئایەتە {ئایەتی ژمارە (٥)}وەردەگیرێن.
١١٧	وەرگرتنی سەرانە (جزية) شتێکی حەتمیی نیە.
١٢٢	ڕوونکردنەوەیەك لەبارەی نەسخەوە.
١٣٠	قسەی کۆتایی دەربارەی ئایەتی ژمارە (٥)ی سوورەتی (توبة).
١٥١	سەرنجدانی پێنج تەعبیرو وشەی ئەم ئایەتە : (ئایەتی : ١٢) .
١٥٤	حوکمی ڕەخنە لە ئیسلام گرتنو تانە لێدانی.
١٦٠	شیکردنەوەی چەند وشەیەك {لە ئایەتی: (١٦) دا}..
١٦٣	**دەرسی دووەم** : ئایەتەکانی (١٧- ٢٢) بەراوردێك لەنێوان هاوبەش بۆ خوا دانەرانو بڕواداران و سیفەتەکانی هەر کامێکیان دا.